This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

HDI
HW 2MG9 N

Digitized by Google

KE 33313(6)

HARVARD
COLLEGE LIBRARY

THE GIFT OF

Dr. John Rathbone Oliver

CLASS OF 1894

OF BALTIMORE, MARYLAND

AUGUST 4, 1941

TRANSFERRED
TO THE LIBRARY OF
the
Classical Department

Digitized by Google

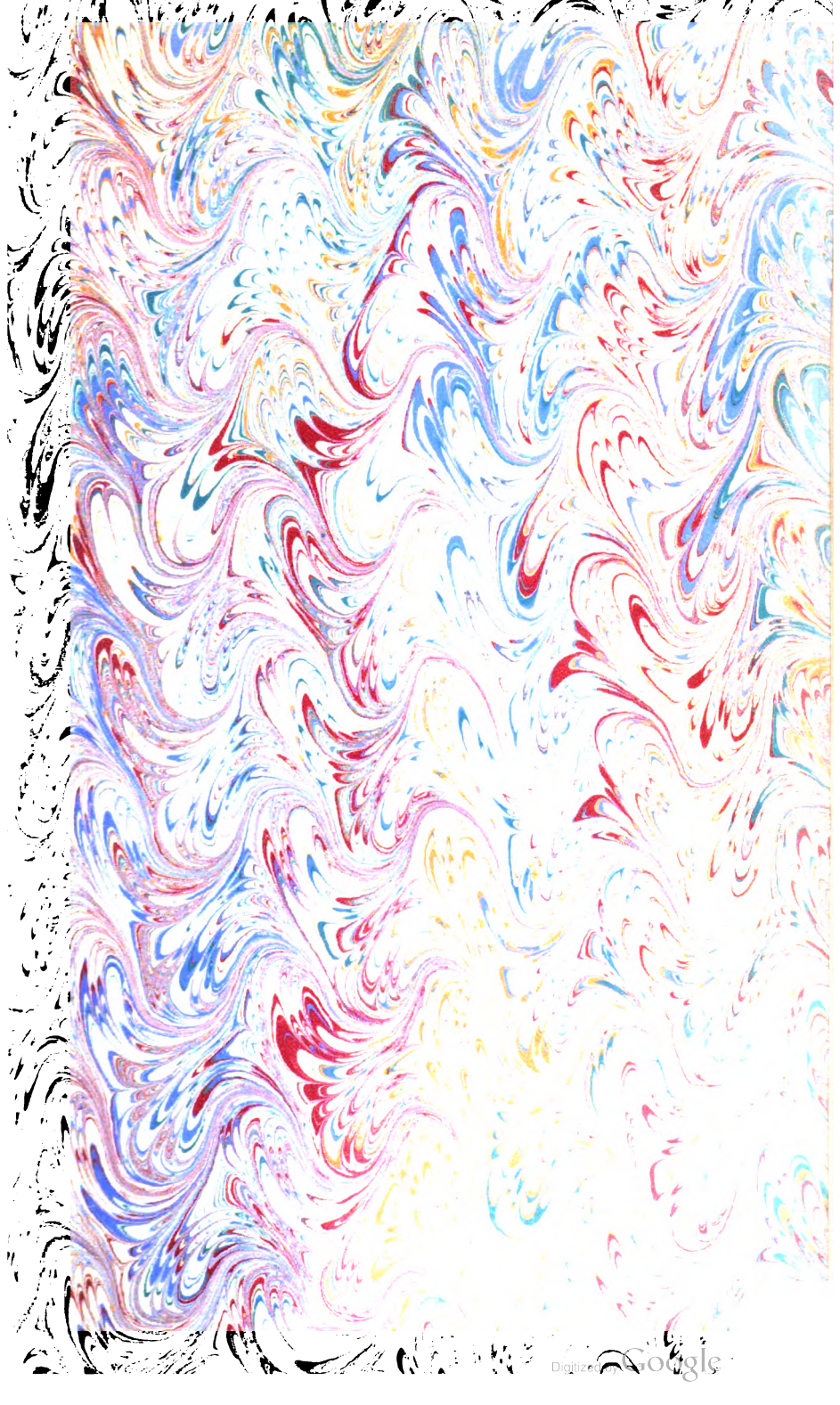
Digitized by Google

TIKEMAN & CO.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SEXTUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

Digitized by Google

L9149
HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
DR. JOHN RATHBONE OLIVER
AUGUST 4, 1941
Transferred to the
Classics Library

Digitized by Google

ventæ' legere. *Pierius.*

Hunc decus, &c.] Forma et ætas plurimum valent ad misericordiam excitandam. Ter. And. I. 5. 52. 'Mi Pamphile, hujus formam atque ætatem vides.' Ad quæ verba videndus Donatus. Recte Apulejus Metam. l. III. 'ut et formæ simul et ætatis contemplatione ad justam indignationem arrecti, pro modo facinoris sæviatis.' *Emmeness.*

474 *Hunc claris dextera factis*] In Mediceo codice, *clari facti* scriptum est cum paraphrasi, *virtutis.* Sed melius videtur, *claris factis*, ut sit hypallage, pro 'dextera clara factis.' *Pierius.*

475 *Rutulos an. au. inplet*] Vide Nob. Heins. ad hæc Ovid. Met. VII. 120. 'Minyæ clamoribus implent.' *Emmeness.*

477 *Arte nova*] Dolo. *Servius.*

Speculata locum, quo litore] Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Unde nove inter duo nomina unum pronomen posuit: nam recte *quo loco* diceret: et hoc semel tantum fecit. *Idem.*

Locum, quo litore] Rectius fuisset, *quo loco.* Nove autem inter duo nomina unum pronomen posuit. Et hoc semel tantum fecisse Virgilium, ait Servius. Sed et paulo ante; 'Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem.' *Fabric.*

478 *Insidiis cursuque*] Cursu agitabat. Nam si *insidiis* circumvenimus, non agitamus. *Servius.*

479 *Canibus rabiem*] Studium mutavit in rabiem. *Idem.*

Hic sub. can. rab.] Huic simile commentum Statii Theb. l. VII. ubi Tisiphone in rabiem agit tigres Bacchi, quæ mansuetæ prius. Versus sunt: 'Has ubi vipereo tactas ter utramque flagello Eumenis in furias, animumque redire priorem Impulit.' *Cerda.*

Cocytia virgo] Alecto. vs. 562. 'Cocytique petit sedem.' *Taubmann.*

480 *Noto odore*] Cervino. Solent enim ita institui. Horatius, 'Venaticus ex quo Cervinam catulus pellem latravit in aula.' *Servius.*

481 *Ut cervum ardentes agerent*] Hinc Horat. Epod. VI. 'Agam per altas aure sublata nives, Quæcunque præcedet fera.' *Cerda.*

Laborum C. f.] Hoc est, 'Et primæ revocabo exordia pugnæ.' *Servius.*

Laborum] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, *laborum* legitur: eo enim vocabulo Virgilius adversa solet exprimere. Sunt tamen qui probant legend. *malorum.* Pierius.

482 *Animos accendit agrestis*] Plus quam si diceret, *agrestium animos.* Servius.

Animos agrestis] Excitavit eos primum, qui facilius excitari potuerunt, propter imperitiam et feritatem. *Donatus.*

483 *Cervus erat, &c.*] Hanc tanti belli causam, ut nimis levem, vellicat Macrob. v. 17. Qua tamen magis opportuna, magisque artificiosa, nullam excogitari potuisse, contra istum accuratissime docuit Jo. Jovian. Pontanus in Antonio, p. mihi 146. *Taub.*

Cornibus ingens] *Ingens*, et ad præstantem formam pertinet, et ad magnitudinem cornuum. *Servius.*

Cornibus ingens] Sic Phædr. I. 13. 'Ibi dum ramosa mirans laudat cornua.' Sed de his alio in loco. *Emm.*

484 *Tyrrhidæ pueri*] Tyrrhi filii: et, ut diximus supra, alludit ad nomen. Nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lavinia peperit. *Idem.*

485 *Tyrrhusque pater*] Sunt qui *Tyrrheus* legant, propter productam in patronymico *Tyrrhidæ* penultimam, ut Pelides a Peleo, Tyndarides brevi penultima a Tyndaro, qui Græcis *τύνδαρος, τυνδάρεος*, et *τυνδάρεως* unde et *τυνδαρείδας* dixit aliquando Eurip. per *ει* in penultima. Supra tamen Belidæ nomen Palamedis, a Belo, ut Tyrrhides forsan a Tyrrho. *Germanus.*

Digitized by Google

Cui regia parent Arm.] Magistrum hunc pecoris vult fuisse, et saltuarium. Nam hoc est, 'Et late cŭstodia credita campi.' Magister autem est pecoris, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero, 'Nominat hominem, quem magistrum pecoris esse dicebat.' *Servius.*

Cui regia parent Armenta] Sophocl. in Tyr. ἐπεστάτει τοῖς βασιλικοῖς τροφίοις. Armentarium Latini, Græci ἀγελάρχην. *Germanus.*

Cui regia parent Armenta] Saltuarii sive ἀγροφύλακος officium erat conservare fructus, fines custodire, pascere armenta, ut Pignor. de Servis p. 274. Multa de Magistro pecoris obversavit Bochart. hist. anim. II. 44. *Emmeness.*

486 *Late*] In Romano codice, *lati*, sed familiari vitio; nam *late* adverbium omnino melius judicatur. *Pier.*

Campi] Continuatio intelligitur et una planities. Si *camporum* diceret, interpositos significaret montis tumulos, &c. *Donatus.*

487 *Adsuetum imperiis, &c.*] Fuit hoc e deliciis veterum, qui cervos tales habebant mansuetos, qualisque hic cervus describitur a Marone. Illustris est et lata descriptio Calpurniana Ecl. VI. Sumpsit Calpurnius descriptionem suam non tantum a Virgilio, sed, ut credi potest, ab Ovid. Metamorph. l. X. qui ita de cervo Cyparissi: 'Namque sacer Nymphis Carthæa tenentibus arva Ingens cervus erat, lateque patentibus altas Ipse suo capiti præbebat cornibus umbras, Cornua fulgebant auro, demissaque in armos Pendebant tereti demissa monilia collo. Bulla super frontem parvis argentea loris Vincta movebatur, parilique ætate nitebant Auribus e geminis circum cava tempora baccæ.' Addit deinde, solitum illum frænari a Cyparisso, in cujus etiam tergo sedebat, quod est argumentum animalis mansuetissimi. Scimus (Paulo Veneto attestante) Meditas populos Tartarorum uti cervis ad sessionem, tanquam asinis aut equis. De Heliogabalo etiam Lampridius: 'Processit in publicum et quatuor cervis junctis ingentibus.' Non absimilia Vopiscus de Aureliano. Sunt et notissima, quæ de cerva Sertorii Scriptores tradunt. Tu lege Plutarch. in ejus vita. *Cerda.*

Silvia] Bonum puellæ rusticæ nomen formavit. *Servius.*

488 *Ornabat cornua*] Similes blanditias de cervo Cyparissi Ovid. 'Tu modo texebas varios per cornua flores, Nunc eques in tergo residens, huc lætus et illuc Mollia purpureis frænabas ora capistris.' Similes Statius Theb. l. VII. de tigribus Bacchi, quas ipse Deus vagas dimiserat, 'Illas turba Dei, seniorque ex more Sacerdos Sanguinis oblitas atque Indum gramen olentes Palmite maturo, variisque ornare corymbis Curat, et alterno maculas interligat ostro.' De tauro etiam Europæ Ovid. Metam. l. II. ait illum præbuisse 'cornua sertis impedienda novis.' Ampelus puer apud Nonnum l. XI. Pausanias in Arcadic. cervam exhibet habentem ψέλιον, *torquem*. Vide vero in quo pretio cervus hic Maronis, cum post obitum donatus fuerit rogo, quod testatur Statius Silv. II. *Cerda.*

489 *Pectebatque ferum*] Quadrupedem. Ut, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum:' sic dictæ, quod velocitate pedum ferantur. *Serv.*

Pectebatque] In codicibus aliquot antiquis, *potabat* legitur: quod non ita venustum videtur, neque adeo cicurationi adcommodatum. *Pierius.*

Ferum] *Ferus* et *fera* pro quavis bestia, etiamsi immitis ea non sit. Martial. de formica, 'Implicuit tenuem succina gutta feram.' Sic Æn. II. de equo Trojano, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum.' Itaque, quamvis iret rediretque, et quamvis esset mansuetus, ferus tamen; nam hæc ejus natura. Justinia-

Digitized by Google

nus Instit. l. II. tit. 1. 'Cervos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in silvam ire et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat.' Mitto bestias alias, quæ ita frequentissimo usu. Callimachus de sue, θηρὸς ὀδόντας: et de leone, θηρὸς δέρμα. *Cerda.*

490 *Manum patiens*] *Patiens illius rei*, dicimus. Unde apparet unum *u* caussa metri esse detractum. *Serv.*

Mensæ herili] Nove dixit. Nam herum non nisi dominum dicimus: nisi forte ideo dixit, quia dat ei humanum sensum. Nam ait paulo post, 'Imploranti similis.' *Idem.*

Manum] In codicibus aliquot *manuum*, ubi manifesta Synizesis, subtractum tamen *u* alterum plerique malunt: et ita codices emendatiores habent. Quanquam nihil prohibet *Manum* quarto casu inservire participio. *Pierius.*

Ille, manum pat. mens. ads. herili] Χειροήθης, πρᾷος, ὑποχείριος, καὶ τιθασσός. Græci autem catellos, aut animantes domesticas, ὡς παρασίτους, τραπεζίας vocant, quod mensis dominorum inhiare soleant, ut Hom. Iliad. Ψ. ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν. Ut autem hic Maro 'manum patientem' dixit, sic et de aquila Apollonides Epigr. κείνου δ' αὐλίσθην ἐνὶ δώμασι, χειρὶ συνήθης Κράντορος, οὐ φεύγων ζῆνα τὸν ἐσσόμενον. Grammatici autem volunt mansuetum, quasi manui suetum χειροήθει respondere. Quod autem ad illud, 'mensæ assuetus herili,' Plutarch. συμπ. ζ. προβλ. δ. admonet reges Persarum ὁμοτραπέζους canes habuisse, quod cibatu omnia prope animalia mansuescant. *Germanus.*

Manum pat.] Mansuetus teste Non. Marcello dicitur quasi 'manu adsuetus et patiens manum.' Omnia enim, quæ sunt natura fera, manuum permulsione mitescunt. inde Georg. III. 186. 'Equi amare' dicuntur 'plausæ cervicis sonitum.' *Emmeness.*

491 *Errabat silvis*] Pascebat, ut, 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.' *Servius.*

Errabat silvis] Non male hic Victorius capit feram ἄφετον, ita enim appellantur belluæ, quæ vagantur libere sine ullo custode. Talis fuit ea cerva, quam jam exhibui ex Pausania, cui cervæ in torque incisus hic versus, Νεβρὸς ἐὼν ἑάλων ὅτ' ἐς Ἴλιον ἦν Ἀγαπήνωρ: *Hinnulus excipior solvente Agapenore Trojam.* Inde signate statim, 'rursusque ad limina nota,' &c. ἄφετοι enim et sacræ feræ ita libere vagabantur, ut nocte tamen redirent ipsæ ultro ad nota domicilia. De qua re clarus est Livii locus l. XXIV. ubi sermo est de gregibus sacris Junoni Laciniæ: 'Lucus ibi frequenti silva, et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.' Fortasse ἄφετος, id est, *sacer*, leo ille, de quo Statius Silv. II. 'Quid quod abire domo, rursusque in claustra reverti Suetus, et a capta tam sponte recedere præda, Insertasque manus laxo demittere morsu?' *Cerda.*

492 *Ipse*] Id est, sua sponte. *Serv.*

493 *Errantem*] His versibus ponit excusationem Ascanii. *Donatus.*

Rabidæ] In codicibus aliquot antiquis, *rapidi*, virili genere. Sed in Romano, atque in Porcio, significatione et genere mutato, *rabidæ* legitur, quod ideo placet, quia superius rabiem canibus objectam legimus. *Pierius.*

Rabidæ canes] Certissima est nota in sermone animalium, auctores quippe cum de illis loquuntur, si sermo sit de generositate, sæpissime mares nominat, si de feritate, sæpissime feminas. Ergo hic, ubi feritas, et rabies canum proponitur, voluit genus

Digitized by Google

muliebre, non masculum. Ita Georg. III. in rabie amoris leæna inducitur catulorum oblita; non leo. Ibidem 'pessima tigris:' et 'rabidæ tigres,' et 'lynces Bacchi variæ.' Iterum, 'Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:' non equorum. *Cerda.*

Rabidæ canes] Recte: quia in fœminis plus iracundiæ est. Alii l. *rapidæ*. Taubmann.

Rabidæ canes] Fœminino genere usurpari *canes*, quando de re venatica sermo est, notat Torr. ad Hor. Epod. 2. 'multa cane trudit apros,' &c. *Emmeness.*

494 *Secundo Defiueret*] Secundo, id est, cum aqua. Unde et adverso dicimus, contra aquam. Nam ideo *defiueret*, dixit: et *secundo* ideo, quia cursus fluminis post natantem videtur. *Servius.*

Defiueret] Aliquando hoc verbum fluendi finem significat: ut Horat. Epist. ad Lollium 1. 'Rusticus exspectat dum defluat amnis.' Consulendus ad hunc poëtam Torrent. I. 12. ubi in propria notione hic usurpari monet. *Emmeness.*

495 *Ripaque æstus viridante levaret*] Missum faciam, quod plerique codices antiqui *lavaret*, legunt: quum magis omnino placeat *levaret*. Id minime dissimulaverim, quod in codicibus aliquot manu scriptis invenitur, 'Ripaque æstus undante levaret:' nihil enim hoc displicet, quamvis *Viridante* gratius et lascivius. *Pierius.*

Ripaque æstus vir. lev.] De suo cervo Ovid. Metamorph. l. x. 'Fessus in herbosa posuit sua corpora terra Cervus, et arborea frigus ducebat ab umbra.' *Cerda.*

498 *Deus afuit*] Alecto Deum dicit: sicut de Venere, 'Descendo, ac ducente Deo.' Nam, ut diximus, numina utriusque sexus videntur ideo, quia incorporea sunt, et quod volunt assumunt corpus. Ut autem *Deum* dicamus pro Dea, non aperte ponitur, sed in subauditione. *Erranti.* Licet enim certum esset feriturum, tamen bene *errantem* dixit, quia non usquequaque semper certus est ictus. Horatius, 'Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus.' *Servius.*

Deus] Id est, eventus, qui humanos actus aut implet aut deserit. *Donat.*

Deus] Id est, Alecto. Sic Ennius in Annalibus de Furiis loquens: 'Quos omnes Erebo perhibent, et Nocte creatos.' Tu adi, quæ jam late ego Æn. II. ad illud, 'Descendo, ac ducente Deo,' ubi Venerem intelligens, *Deum* nominat, non Deam. *Cerda.*

Abfuit] Hoc varie reperitur in codicibus antiquis scriptum. Nam *affuit*, et *afuit*, et *adfuit*, et etiam *atfuit* legitur. Vera tamen lectio, et antiqua magis, *abfuit* est. *Pierius.*

499 *Perque ilia*] *Hoc ile* et *hæc ilia* facit. Hinc et Juvenalis, 'Vis frater ab ipsis Ilibus?' Nam quod Marullus Mimographus dixit, 'Tu Hectorem imitaris: ab Ilio nunquam recedis:' cum de guloso diceret, allusit ad civitatis nomen. Nam *ab ili* debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quæ statim mortem afferre non possent, ut domum rediret, et esset caussa bellorum. Nam si statim periret, aut ipse aut vulneris auctor lateret. *Servius.*

Venit arundo] Verbo Homeri; nam Iliad. XVI. Πατρόκλου δ' ὑπὲρ ὦμον ἀριστερὸν ἦλυθ' ἀκωκή: *Patrocli super humerum sinistrum venit cuspis.* Cerda.

500 *Nota*] Quorum humanitatem diu comprobasset. *Donatus.*

Nota intra tecta] Græci uno vocabulo ἤθεα dicunt notas sedes, ἀπὸ τοῦ ἔθους. *Germanus.*

501 *Successitque gem. stabulis*] Supra Georg. 'Tecto assuetus coluber succedere, et umbræ.' *Germanus.*

503 *Silvia prima soror*] Bene puellæ dat doloris impatientiam. *Servius.*

Palmis percussa lacertos] Nota doloris, de qua jam ego Æn. v. Et hic adjungo Ovid. Met. II. 'Pectora nuda meis conabar plangere palmis.'

Digitized by Google

Statium Theb. I. 'sævis plangoribus amens Tecta replet, vacuumque ferens velamine pectus:' videlicet ad ictus inferendos, ut alibi explico. Idem in III. de nobili femina, 'Liventiaque ora Ungue premens.' Nonnus l. XXIV. luctum femineum describens: Τυπτομένων παλάμῃσιν ὑπὸ φοινίσσετο μαζῶν: *Rubebat ambitus mammillarum, quæ percussæ palmis.* De Proserpina Claud. l. II. 'planctuque lacertos Verberat.' De ipsomet luctu idem de VI. Cons. Hon. 'et saucia lividus ora.' *Cerda.*

504 *Duros conclamat agrestis*] Aut qui semper duri sunt: aut *duros*, qui cervi interitum non dolebant. *Serv.*

Conclamat] Verb. militare. *Conclamare vasa: ad arma: furtum* etiam; apud JC. *Taubmann.*

505 *Olli*] Plerique codices antiqui cum Mediceo, legunt *illi*. Sed puto hoc ex paraphrasi emanasse, quæ *olli* vocabulum vetus interpretaretur. *Pierius.*

Pestis] Furia. *Servius.*

Pestis] Interpretes Furiam capiunt. Displicet vehementer: ego pastores intelligo, qui statim ad Silviæ clamores. Ducit me in hanc mentem tum contextus ipse, tum asperitas, quæ ut fatue de Furia, ita præclare de rusticis, qui duri et asperi. Itaque dicit Poëta, belli pestem latere in silvis, propter virtutem rusticorum: tales enim existimati rustici. Vide quæ jam ego late Ge. II. ad illud, 'Hanc olim veteres vitam coluere Sabini.' *Cerda.*

506 *Improvisi adsunt*] Ἐπιβήσεως tumultus rustici. De qua re Scalig. Poët. I. 12. *Taubmann.*

Torre] *Hic torris* facit, ut *hic fustis.* Servius.

Obusto] Exemplaria vetera Palatina legunt *abusto*. Sunt tamen alia, in quibus *adusto* legere est: sed *Obusto* nulli displicet, ut in Mediceo. *Pierius.*

Hic torre arm. obusto, Stipitis hic gravidi nodis] Sic in fine Æn. XI. 'Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis.' Arma rusticis propria sunt torres, stipites, sudes, &c. ut inferius 523. 'non jam certamine agresti, Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis.' *Emmeness.*

507 *Gravidi*] Gravis, propter nodos scilicet. *Servius.*

Repertum Rimanti, telum ira facit] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, *repertum est* habetur: et pro *ira facit* in cod. aliquot antiq. *ira fuit* legitur; quod aliorum judicio relinquimus. *Pierius.*

Quod cuique rep.] Est hoc quod Actius in Chrysippo: 'Neque quisquam a telis vacuus, sed uti cuique obvium fuerat ferrum, alius saxum, rodum.' Alii legunt, 'alius saxo rude,' &c. Sed redeo. Quod Tacitus l. I. 'Quod cuique promptum, arma, equos, aurum offerentes.' et II. 'tela ad subitum usum properata.' Quod Plato Polit. l. v. ὅ, τι ἑκάστῳ παρέτυχεν ὅπλον. Quod Appian. I. Civil. in re simili τὰ προστυχόντα ξύλα ἁρπάσαντες. Quod Homer. Odyss. XIII. ὅ, τι χείρας ἵκοιτο. Simile quoque belli agrestis genus agnosces in Dionys. l. I. in historia Remi et Romuli latentium sub pastoritio habitu. Ait enim: 'Clamore sublato frequentes impetum in primos fecerunt, eosque circumventos alii jaculis, alii lapidibus, alii telis, ut quodque singulis in manus veniebat, petere cœperunt.' Paria habet Pausanias l. IV. in bello quopiam: οὐδὲ τὰ ὅπλα ἅπαντα ἀνελάμβανον, ἀλλὰ ὅτῳ προχείρῳ μάλιστα τύχοι τις ἁρπάζοντες: *Non undique contractis armis, sed eo quisque telo arrepto, quod casus obtulisset.* Sallust. etiam in exercitu Catilinæ: 'Pauci militaribus armis instructi: ceteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Bellissime hoc genus militiæ ita attigit Stat. Theb. VII. 'mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes, ferus

Digitized by Google

omni pectore sævit Martis amor.' *Cerda.*

Repertum] Qui differentiam statuunt inter *invenire* et *reperire*, hoc dicunt esse laboris et diligentiæ, illud aut quod facili negotio comparatur: vel *invenire* artis esse et industriæ; *reperire* casus et fortunæ. Quod nostri poëtæ congrueret sententiæ. Sed has differentias refutat Robert. Tit. Controv. VIII. 21. *Emmeness.*

508 *Rimanti, telum*] Quod quærens quisque reperit, ira pro telo esse jubet. 'Furor arma ministrat.' Lucanus l. III. 'Invenit arma furor.' *Taub.*

Tyrrhus] In codicibus aliquot antiquis legere est, *Tyrrheus:* eaque de caussa superius in Romano codice scriptum est *Tyrrhœdæ.* Sed enim pene ultima *ei* esse deberet: est vero passim in obliquis *Tyrrhei*, ut *Orphei*, *Ilionei*, eodem codice. *Pierius.*

509 *Quadrifidam*] Quæ findi partes posset in quatuor. *Servius.*

Quadrifidam] Pari sensu in Georg. 'Quadrifidasque sudes.' *Cerda.*

Cuneis coactis] Satis signate *coactis* dixit. Exprimit autem antiquum morem: ut, 'Sed primi cuneis scindebant fissile lignum.' *Servius.*

510 *Spirans immane*] De hac locutione Nob. Heinsius videndus ad Met. V. 848. *Emmeness.*

511 *At sæva e speculis, &c.*] Totum sequentem locum exploratum Statio Theb. l. III. jam vidit Scaliger. Ergo ille, 'Prima manu rutilam de vertice Larissæo Intendit Bellona facem, dextraque trabalem Hastam intorsu agens, liquido quæ stridula cœlo Fugit, et adversæ celso stetit aggere Dirces. Mox et castra subit: ferroque auroque coruscis Mista viris turmale fremit; dat cuntibus enses: Plaudit equos, vocat ad portas; hortamina fortes Præveniunt, timidisque etiam brevis addita virtus.' Itaque, quod Maro Furiæ, Statius Bellonæ: quod ille signo pastorali, hic hastæ trabali attribuit. Effecta varia sunt. Ut vero Virg. 'tempus Dea nacta nocendi;' ita Valer. Arg. III. 'tempus rata Diva nocendi.' *Cerda.*

E speculis] In plerisque codicibus manu scriptis, non habetur *e:* sed id male. *Pierius.*

E speculis tempus dea nacta nocendi] Sic Justinus VIII. 1. de Philippo. 'Siquidem Philippus rex Macedoniæ, veluti e specula quadam libertati omnium insidiatus,' &c. et recte *nacta*, quod verbum accommodatum fraudibus et malitiæ. Apulejus Met. l. X. 'Grandem scelerum materiam nacta.' Vide Donatum ad Ter. Hec. IV. 4. 59. *Emmeness.*

512 *De culmine summo*] Proprie, quia de tectis agrestium loquitur. *Servius.*

Stabuli de culmine] Signate, et proprie; culmina enim agrestia sunt, dicta quasi a culmo, quod culmis palearum contecta. Ita Eclog. I. 'Pauperis et tuguri congestum cespite culmen.' Ibidem in re pastoritia, 'Et jam summa procul villarum culmina fumant.' Itaque bene hic Servius: 'Proprie, quia de tectis agrestium loquitur.' Annexum huic doctrinæ, sumi ab Ovid. Fast. IV. pro fabæ stipula: 'Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla: Tertia res, duræ culmen inane fabæ.' *Cerda.*

513 *Pastorale canit signum*] Vocat *signum*, instrumentum, quo conclamatum ad arma. Ita et Julius Civil. l. III. 'Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent.' Sumpsit fortasse sententiam ab Homero, apud quem contentio Iliad. l. XI. ἦῶρε θεὰ μέγα τε, δεινόν τε 'Ορθὶ' Ἀχαιοῖσιν. *Conclamavit Dea altum, horribileque Orthium carmen Achivis:* videlicet ad pugnam. Ab utroque, verius a Virgilio, Stat. Theb. l. I. inducit Tisiphonem, dantem signum ad bellum: 'Ut stetit abrupta qua plurimus arce Cytheron Occurrit cœlo, fera fibila crine virenti Congemi-

Digitized by Google

mat signum terris.' Est etiam locus alius Hom. Iliad. XX. per initium non absimilis, ubi Dii clamant, excitantes ad pugnam Græcos et Trojanos. Sed quod hoc signum pastorale? utique buccina: nam post panca se explicans Poëta ait, 'qua buccina signum Dira dedit, raptis concurrunt undique telis Indomiti agricolæ.' Est enim buccina pastorum inventum. Propert. Eleg. IV. 11. 'Nunc intra muros pastoris buccina lenti Cantat.' Unde idem Propert. Eleg. IV. 1. ubi repræsentat nascentis Romæ primam originem, quæ tota fuit pastorum, ita ait, 'Buccina cogebat priscos ad verba Quirites, Centum ille in prato sæpe Senatus erat.' *Idem.*

Cornuque recurvo] Quasi definiat buccinam, quæ e cornu, et hoc recurvo. Scio Vegetium dissidere, qui buccinam distinguit a curvo cornu, ita scribens II. 7. 'Tubicines, cornicines, buccinatores, qui vel tuba, vel ære curvo, vel buccina committere prælium solent.' Sed dicamus prisco ævo, quod secutus est Maro, confusa hæc fuisse. Itaque antiquitus buccina, et æs, aut cornu curvum, idem fuit instrumentum, quod etiam satis indicat Ovidius Met. I. I. 'cava buccina sumitur illi Tortilis, in latum quæ turbine crescit ab imo.' Quod instrumentum videtur intellexisse Lucillus apud Nonium verbo *cogere*, cum ait: 'Rauco concionem sonitu et curvis cogunt cornibus.' *Idem.*

514 *Tartaream*] Aut terribilem, aut fortem. *Servius.*

Intendit] In Romano codice *incendit*, quod non æque placet: pleraque vero ita immutata sunt in omnibus pene auctoribus: quia, ut alias admonuimus, plerisque in libris manu scriptis *c* et *t* eadem pene forma notata reperiuntur. *Pierius.*

515 *Intonuere*] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, *sibœ insonuere* legitur. Sed *intonuere* melius. *Idem.*

516 *Triviæ lonæ lucus*] Est nemus haud longe ab Aricia, in quo lacus est, qui Speculum Dianæ dicitur. Et notandum, quia vocem ejus paulatim facit procedere: quod locorum indicat commemoratio. *Servius.*

Triviæ longe lacus] Id est, Avernos, qui a Latini stabulis esset remotissimus. *Donatus.*

Triviæ lacus] Non solum nemora et lucos consecratos fuisse Dianæ notavit Turneb. XXX. 27. sed et lacus. Unde *Diana Limnæa* appellata I. VIII. apud Strabonem. *Emmeness.*

Audiit] In antiquis codicibus plerisque *audit* unico *i*, utroque loco scriptum est: quod tamen pro duobus pronuntiari debeat: ut antiquo marmore *filis* pro *filiis* scriptum observavimus, et alia quædam hujusmodi. Neque prætermerim in Romano codice, et quibusdam aliis, *audit et annis* legi. Sed omnino magis placet *audiit*, dactylus, una dictione. *Pierius.*

517 *Sulfurea Nar albus aqua*] In via Flaminia est civitas Narnia in montibus posita, quibus subest Nar fluvius, qui Tyberino conjungitur. Ideo dicit 'Sulfurea Nar albus aqua.' Quia, dum currit, est sulfurei coloris; dum hauritur, albi: et Sabini lingua sua *Nar* dicunt sulfur. Ergo hunc fluvium ideo dicunt esse *Nar* appellatum, quod odore sulfureo nares contingat: sive quod in modum narium geminos habeat exitus. *Servius.*

Sulfurea] In Romano codice, *sulpurea* per *p* scribitur: ut alibi etiam *sulpura*: ex quo patet *sulphur* aliquando per *ph* scribi solitum, quum tamen dictio Latina sit: id enim Græce θεῖον, et θεάφιον dicitur. *Pierius.*

Nar] Fluvius, qui Tiberino conjungitur. De quo et Ennius: 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Item Plin. III. 12. 'Nar amnis exhaurit illos (Velinos lacus) sulphureis aquis.' *Taubmann.*

Digitized by Google

Sulfurea Nar albus aqua] Plinius III. 12. 'Nar sulphureis aquis.' Ennius Annal. l. VI. 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Servius: 'Sabini lingua sua Nar dicunt sulphur.' Claudian. Paneg. Prob. 'et Nar vitiatus odore, sulphure.' Auson. *eid.* 'sulphureus Nar.' Sidon. I. 5. 'Naris sulphurea.' Itaque ab aqua sulphurea Nar dicitur albus: sic et Silius l. IX. 'Narque albescentibus undis.' Servius hic: 'dum currit est sulphurei coloris, dum hauritur albi.' Sic et Tyberinum volunt aliqui dictum Albulam ab sulphure: unde illustratur Statius libro primo Silvar. 'Illic sulphureos cupit Albula mergere crines.' *Cerda.*

Nar] Amnis nomen, terminus inter Umbriam Sabinumque agrum, lævam Tibyris ripam petens, omnium, qui in hunc defluunt, maximus. Vide Cluver. Ant. Ital. II. 10. qui masculini generis facit, contra Sanctium, qui neutrius esse monet et indeclinabile p. 284. et 300. *Emmeness.*

Fontesque Velini] Ultra amnem sunt. Ut diximus, vox Furiæ paulatim procedit. *Servius.*

Fontesque Velini] Dictum jam in l. VI. Virgilianum hemistichium usurpat Florus I. 14. ubi ait: 'Curio Dentato Consule, omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesque Velini,' &c. Sed de hac lectione dubito. *Cerda.*

518 *Pressere ad pectora natos*] Statius, 'Pressitque Palæmona mater.' Item econtra, 'Nec natos ausæ deponere matres.' *Servius.*

Pressere ad pectora] Ostendit maternum affectum. *Donatus.*

Et trepidæ matres pressere, &c.] Maxima in perturbatione hoc fieri solet. Hunc locum Maronis et Euripidis confert Victor. var. lect. XXVI. 10. sed nostro palmam tribuit. Ut hunc locum ex Apollonio transtulit Virgilius, sic Lucanus imitatus est Virgilium l. I. 'Et pavidæ natos pressere ad pectora matres.' Vide Rutgersii var. lect. VI. 9. *Emmen.*

519 *Ad vocem*] Buccinæ. Ut, 'Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.' Nam quicunque sonus dici *vox* potest. *Servius.*

Tum vero ad vocem] Primo dixit, 'Silvia auxilium vocat:' postea dixit, 'Vocat agmina Tyrrhus,' et venisse aliquos. Tertio, Furia bellum finitimis tuba canit, et plurimi venere. *Donatus.*

520 *Concurrunt*] In veteribus aliquot codicibus, *occurrunt*, non ita proprie legitur. Sed dicamne illud, *Curro* verbum eandem olim habuisse pronuntiationem, quæ nunc in ore vulgi est? *concorrunt* enim in antiquissimis codicibus notatum animadverti: ne credamus sola illa *torvom, divom, sævom*, et alia hujusmodi *u* in *o* mutasse. *Pierius.*

Raptis concurrunt undique telis] Jam Macrob. conjunxit cum Virgilio Ennium ita scribentem Annal. l. III. 'Postquam defessi sunt, stant, et spargere sese Hastis ansatis, concurrunt undique telis.' *Cerda.*

Raptis concurrunt undique telis] Sic Philostratus VI. 13. ἁρπασάμενοι ξύλα καὶ λίθους, καὶ ὅ τι εἰς χεῖρας ἑκάστῳ ἔλθοι. *Emmeness.*

521 *Indomiti agricolæ*] Ita Julius belli Civ. l. I. 'pastores indomiti.' Possis in hoc fervore rusticorum usurpare illud Taciti Hist. l. I. 'Nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator.' Nec non illud Petron. Sat. 'Arma placent miseris, detritaque commoda luxu Vulneribus reparantur, inops audacia tuta est.' *Cerda.*

522 *Auxilium castris effundit apertis*] Id est, ipsa in auxilium effunditur. *Servius.*

Auxilium castris effundit] Nam in periculo regii pueri non paulatim processum est, nec partibus, sed simul omnes. Tuetur autem Trojanos ab invidia, ut non ferant, sed ut defen-

Digitized by Google

dant injuriam. *Donatus.*

Castris apertis] Huic loco lucem dat Lazius Comm. IV. 5. cum inter varia castrorum nomina, ea quoque infert, quæ dicta peculiariter *castra aperta*, id est, sub dio, præeunte ad hanc rem Livio l. XXIII. 'Agrumque Campanum ferro, ignique est depopulatus, donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire.' Ergo in Poëta, *castris apertis*, erit subdialibus. Sed non dubium, quin simplicius Poëta possit explicari, videlicet aperta fuisse castra ad effundendos milites, ea ratione, qua dicimus, aperto ostio erupisse aliquem. Ita Stat. dixit Theb. l. II. 'densi sic agmine facto Quinquaginta altis funduntur in ordine portis.' *Cerda.*

523 *Direxere acies*] Ordinarunt in latitudine. *Servius.*

Direxere acies] Sic Apulejus Met. III. 'dirigitur prælialis acies,' id est, ordinatur. *Emmeness.*

524 *Præustis*] *Præ* brevis fit propter sequentem vocalem: quod in una parte orationis factum tolerabile est, quia compositus est sermo. *Serv.*

Stipitibus duris agitur sudibusve præustis] Nonnulli *stypitibus* per *y* prima syllaba scribunt: ut ἀπὸ τοῦ στύπου veniat: idem enim significat. Quidam malunt per *i* Latinum, uti etiam *stipare* per *i*, quamvis στύπιον, unde verbum deductum volunt, per *y* scribatur, quæ apud nos in *u* transit; *stupam* enim dicimus. Est et illud animadversione dignum, quamvis, et hoc κατὰ πάρεργον, apud T. Livium libro primo primæ Decadis desiderari lectionem castam, 'Sudem præustam.' Nam ita in codice vetusto legimus, 'Ut Fecialis hastam ferratam aut sudem præustam ad fines eorum ferret.' Vulgata enim exemplaria legunt *hastam ferratam, aut sanguineam.* Pierius.

Stipitibus duris, &c.] Simile belli genus repræsentat Livius l. XXXIV. 'Jam castra hostium oppugnabantur, saxisque, et sudibus, et omni genere telorum submovebantur a vallo Romani.' Statius l. IV. 'pineus armat stipes.' *Cerda.*

Sudibusve præustis] Ita Propert. IV. 1. 'Nec rudis infestis miles radiabat in armis. Miscebant usta prælia nuda sude.' Ammianus l. XXXI. 'clavas in nostros conjicientes ambustas.' Nam hæc arma barbaris et rudi sæculo usitata. *Taubmann.*

525 *Ferro ancipiti*] Utrinque noxio. Dicit autem aut gladios aut bipennes. *Servius.*

Sed ferro ancipiti] Εἴφει ἀμφήκει, ἀμφιστόμῳ, ἀμφικόπῳ, ἔγχει ἀμφιτόμῳ, et ἀμφιγυήῳ. Theocritus autem in re bellica διακρίνεσθαι dixit, ut alibi docuimus, pro *decernere.* Germanus.

526 *Seges*] Terra modo: ut, 'Quid faciat lætas segetes.' Per *atra* vero, fertilem significat, ut in Georgicis ostenditur. *Servius.*

Horrescit strictis seges ensibus] Ita in l. XII. 'strictisque seges mucronibus horret Ferrea.' Et in l. XI. 'tum late ferreus hastis Horret ager.' Et Ge. II. 'densique virum seges horruit hastis.' Homerus Iliad. l. XIII. Ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγχείῃσι: *Horruit autem pugna corruptrix hominum hastis.* Lycophron in Cassand. πέφρικαν δ' ὅστε λῆϊον γυῖαι Λόγχαις ἀποστίλβοντες: *Horrebant ut arva segetis hastis splendentes.* Ennius apud Macrob. 'Sparsis hastis longis campus splendet et horret.' Alibi idem: 'Horrescit telis exercitus asper utrinque.' Pulchre quoque Nonnus l. XXII. cristas galearum vocat segetem: nam de duce quodam, Ἔγχεϊ Βιστονίῃ κορυθαίολα λῆϊα τέμνων: *Telo Bistonio secans segetes, quæ erant in variis galeis.* Videtur mihi Stat. eandem rem repræsentare, cum dixit l. VII. 'Talis erat campo belli fluitantis imago.' Nam Poëtæ illam spicarum agitationem solent explicare per fluctus. Claud. in Ruff. l. II. 'seges ferri' dixit. Non hinc abit nota Hesychii,

Digitized by Google

qui Æschylum dixisse ἀθέρα, id est, *aristam*, ἀντὶ τῆς ἐπιδορατίδος, *pro hastæ cuspide*. Plutarchus etiam in Catone ἀθέρα dixit pro mucrone gladii. Scio a nonnullis dici, quid peculiarius intelligi ea voce a Plutarcho. *Cerda.*

527 *Sole lacessita*] Naturale enim est, ut metallorum splendor plus fulgeat alia luce percussus. *Servius.*

Sole lacessita] Eo modo, quo Lucr. l. IV. 'Fateare necesse est, Corpora quæ feriant oculos, visumque lacessant:' idem lib. eodem: 'Hæc loca per voces veniant, auresque lacessant:' idem: 'Hic odor ipse igitur, nares quicunque lacessit.' *German.*

Æraque fulgent Sole lacessita] Est hoc, quod Lucanus dixit: 'Ardentesque acies percussis Sole corusco Conspexit telis.' Actius etiam Epinausimache, 'Ab classe ad urbem tendant, nec quisquam potest Fulgentium armum armatus ardorem obtui.' Noster pari fulgore Æneid. XI. 'campique armis sublimibus ardent.' Quem locum vide. Libr. etiam II. dixit, 'Ardentes clypeos, atque æra micantia cerno.' Euripid. Phœniss. cum recenset apparatum bellicum multa habet ejusmodi: ut cum ait, πανδίχαλκον ἅπαν πεδίον ἀστράπτει: *Æneus campus totus fulgurat*. Hippomedon dicitur ἀστεροπὸς, *fulgurans vultu instar sideris*. Et de Polynice φλέγεθον, a fulgore. Iterum, Ἀμφὶ δὲ πόλιν νέφος Ἀσπίδων πυκνὸν φλέγει, Σχῆμα φοινίου μάχης. Homerus Iliad. XI. χαλκὸς οὐρανὸν εἶσω λάμπετ': *ferrum ad cœlum usque splendebat*. Statius libro duodecimo Theb. 'nec pulvere crasso Armorum lux victa perit, sed in æthera longum Frangitur, et mediis ardent in nubibus hastæ.' Et de galea Martis l. III. *jubar*: et de ejusdem clypeo, *lux*: et l. IV. 'Solem radiis ignoscere ferri.' *Cerda.*

Lucem] In codicibus aliquot antiquis, *lumen* legitur. Sed *lucem* melius. In aliquot aliis, *lucem sub lumine* habetur cum paraphrasi Solis. Sed *nubila* ob antitheton magis receptum est. *Pierius.*

528 *Fluctus uti, &c.*] Hanc collocationem dictionum laudat Scal. IV. 48. P. ubi de artificiosa verborum dispositione agit: aitque, Poëtam priores motus paucisyllabis dictionibus sensim deduxisse ad habitum ipsum, quem longiore designarit, *Albescere*. Sic Æn. I. cum etiamnum essent in principio navigationis, monosyllabis egit: 'Vix e conspectu,' &c. *Taubm.*

Albescere] E rerum natura hoc sumptum est: nam cum increscente crebrescenteque vento incipit mare paulum turbari et miscere, partes ejus, quæ non moventur, albescere videntur et vernare. De qua re Aristot. sect. 23. quæst. ult. Alioqui cum inhorruit, nigrescit: unde Æn. V. 2. 'fluctusque atros Aquilone secabat.' Turneb. XXVI. 28. Porro hanc Comparationem, quam ex Iliad. IV. sumptam Macrobius V. 13. exagitat, magnificam et plenam et nobilem docet Scalig. V. 3. Uno enim, inquit, tractu processum fluctuationis aptissime descripsit. Nam ante motum, qui animadversione dignus sit, albescit maris superficies: crispata enim fulget. Deinde paulatim sese tollit: tum altiores undæ contumescunt: postremo subvertitur a fundo ipse, &c. potes et, *primo ponto* (nam ita legit Scal. atque ita est in Rom. et Carp. Codd.) interpretari, in littore. Verum ibi semper albescit: semper enim frangitur. Hæc ille. Legitur hæc Comp. et Ge. III. 237. *Idem.*

Vento] In Romano codice, *ponto* legitur, hoc est, prima parte Ponti: sed magis placet omnino *vento*, quo spirante crispantur in spumas undæ, et ita albescunt. *Pierius.*

529 *Paulatim sese tollit mare*] Sic bella dixit surrexisse paulatim, sicut ventis flantibus sensim mare turgescit. *Servius.*

Paulatim sese tollit mare] Vertit, ait Macrob. Satur. I. 13. illud Homeri, πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται. *Cerda.*

Digitized by Google

531 *Hic juvenis*] Et puerum et juvenem nonnunquam indiscrete ponit Virgilius, ut hoc loco. Nam Almonem, quem modo juvenem dicit, paulo post ait puerum. Movet autem miserationem ab ætate, cum dicit *juvenis:* a virtute, quod dicit, 'Primam ante aciem:' vulneris etiam crudelitate. *Servius.*

Hic juvenis] Post cædem cervi, tulit sors, ut maximus natorum Tyrrhi occideretur. Movet autem pathos, et quod Tyrrhi filius, et quod maximus natu, et quod juvenis. *Donatus.*

Hic juvenis, &c.] Nota: *Juvenis* est, id est, audax: et est in *prima acie.* Scalig. III. 4. *Taubmann.*

Stridente sagitta] Homer. Iliad. XVI. adhibet δίστων ῥῖζον, καὶ δοῦπον ἀκόντων: *stridorem sagittarum, sonitum jaculorum.* Ibidem, ἔβραχε τεύχεα, *sonuerunt arma.* Cerda.

532 *Almo*] Bene rustici nomen usurpavit ex fluvio. *Servius.*

Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus Almo] Veteres quidam codices versum ita scribunt, *gnatorum Tyrrhei fuerat qui maximus Almo.* Dicitur vero *Almo* per *o* finale, ut *Plato, Solo:* nullum enim nomen Latinum *on* litteris finiri, ait Sosipater. Plinius quædam designat usu recepta, ut *Pluton, Xenophon.* Juniores Grammatici plura recepere. *Pierius.*

533 *Hæsit enim sub gutture volnus*] Id est, sagitta. Ut, 'Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus.' *Servius.*

Hæsit enim sub gutture volnus] In antiquis aliquot codicibus, *exit* legitur: ubi *volnus* pro telo ponetur, veluti superius, 'Illum infesto volnere Pyrrhus Insequitur.' Est huic simile *transabiit costas,* de quo suo loco dictum: *hæsit* tamen, Medicei codicis lectio, haud quaquam contemnenda. *Pierius.*

Hæsit enim sub gutture volnus] Simile fere mortis genus usurpatum est Homero, apud quem Idomeneus Il. XIII. Asium transfigit, λαιμὸν ὑπ' ἀνθερεῶνα: *ad jugulum sub mento.* Apud Nonnum l. XXII. cadit quidam in acie, τετυμμένος ἀνθερεῶνα, *ictus in gutture.* Apud Silium l. IV. 'Hæsit barbaricum sub anhelo gutture telum.' Apud eundem l. V. Carthaginenses duo occumbunt 'transfixi guttur.' *Cerda.*

Udæ Vocis iter] Hoc est, udum iter vocis. Non enim vox uda est; sed per udam arteriarum labitur viam. Unde in febrientibus deficit. *Serv.*

Udæ Vocis iter] Lucret. 'liquidum citharæ carmen:' et Tryphiodorus equi Durii ῥάχιν ὑγρὴν dixit, hoc est, flexibilem, et circumactilem. Vide quæ ad illum superiorem Bucol. locum observata sunt, 'Pinusque loquentes.' *Germanus.*

535 *Corpora multa virum circa*] Constrata sunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo et ultimo commemorat loco. *Servius.*

Seniorque Galæsus] Pathos ab ætate: item a causa, quod pacis medius. Cupiditas pacis ostenditur ex divitiis, quas in bello perdere erat anxius. *D.*

Galesus] In Romano codice, et hic et inferius *Gelæsus* scribitur per *e* prima syllaba, et *æ* diphthongo pene ultima. In reliquis *Galesus.* Pier.

Seniorque Galesus] Notetur expressio status, fortunarum, ætatis, cum facto viri studiosi, et eventus. Scal. III. 2. *Taubmann.*

536 *Dum paci medium se offert*] Reddit causam, cur senex bellis intererat. *Servius.*

Dum medium paci, &c.] Μεσάζων, μέσιτος, et μεσίτης, Græcis dicitur mediator, factor pacis, arbiter, et sequester. *Germanus.*

Dum paci medium se offert] Lege doctissimum caput Macrobii l. IV. item Saturn. ubi tractat πάθη, quæ Virgilius movet a causis; et principe loco exemplum hoc adhibet. *Cerda.*

537 *Ditissimus arvis*] Secundum antiquum morem. Horatius, 'Dives antiquo censu.' *Servius.*

Arvis] In Mediceo *agris.* Sed *arvis*

Digitized by Google

hic receptum. *Pierius.*

538 *Quinque greges illi balantum*] *Gregem* etiam dici de bobus, non dubium est, et majoribus animalibus, etiam si hic distinxisse videatur. Certe Homer. Od. M. ἀγέλας bobus tribuit, πώεα ovibus: ἑπτὰ βοῶν ἀγέλαι, τόσα δ' οἰῶν πώεα καλά. Eumæus subulcus Od. Ξ. de Ulyssis heri facultatibus, Δώδεκά μέν ἠπείρῳ ἀγέλαι· τόσα πώια οἰῶν, Τόσσα συῶν συβόσια, τόσ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν Βόσκουσι. qui versus Il. Λ. repetuntur sub persona Nestoris. Nec absimile illud Il. Υ. ubi Homerus divitias Erichthonii commendat, non ab auri cumulo metallorumve, sed ab armentis et pecore, ἐριχθόνιον βασιλῆα, Ὅς ῥ' ἀφνειότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων, Τοῦ τρισχίλιαι ἵπποι ἔλος κάτα βουκολέοντο Θήλειαι πώλοισιν ἀγαλλόμεναι ἀταλοῖσι. Sunt non indocti, qui *reditum*, non *redditum* dici velint, pro censu et proventu annuo, ab his formis poëtis familiaribus: 'redeant armenta, gravis ære manus, caseus, et dona.' *Germanus.*

Quinque greges] Πολύμηλον sive πολύαρνα describit, et πολυβούτην. Vide Æn. VI. 38. Cato interrogatus, quis esset *paterfamilias:* respondit, Eum *qui bene pascit, et bene arat.* Taub.

538 *Quina redibant Armenta*] Pro quinque, sicut bina. *Servius.*

539 *Et terram centum vertebat aratris*] Duo dixit a Catone memorata, qui interrogatus qui esset paterfamilias, respondit, Eum qui bene pascit, et bene arat. *Idem.*

540 *Æquo dum Marte*] Aperta contentione, bello manifesto, nam sic dicimus. *Æquum* autem, pro æquali non possumus dicere, cum soli interempti sint Itali. *Idem.*

541 *Promissi dea facta potens*] Honesta elocutio, *potens promissi.* Promisisse autem eam consensione intelligimus. Nam non promisit. *Id.*

542 *Inbuit*] Initiavit. Et bene *Sanguine.* Nam potest bellum et a discordia et a dissensione inchoare. *Id.*

Sanguine bellum Inbuit] Lucret. l. VI. *inbuere* etiam igni tribuit: 'Multaque præterea prius ipso tecta vapore Eminus ardescunt, quam cominus imbuat ignis.' Vide illud supra Buc. 'Imbuet agnus.' Calab. l. VI. τοῖδ' ἅμπαλιν ὁρμήσαντες Αἵματι δεῦον ἄρηα μετ' ἀργείοισι θοροῦντες· et Mosch. πλάνα δῶρα, τὰ γὰρ πυρὶ πάντα βέβαπται. id est, imbuta, et tincta igne. Item Calab. I. ἔδευεν δ' αἵματι πολλῷ Δεινὸς ἄρης. *Germanus.*

Primæ commisit funera pugnæ] Sunt hæc, quæ Statius Th. III. vocat 'semina pugnæ, et primordia belli.' *C.*

Commisit funera] Μάχην συνῆψε: ita Cic. dixit, 'prælium committere:' item *ludos, judicium,* pro, inchoare. Ita Varro: 'maturo ovo cœnam committit,' i. incipit: ut exponit Non. et Lips. Antiq. l. III. *Taubmann.*

543 *Et cæli convexa per auras*] Potest tamen esse Epexegesis, *per auras,* id est, cœli convexa. Nec enim aliud sunt *auræ.* Dicit etiam quidam Commentarius *Convecta* legendum, ut sit *ipsa convecta:* quod difficile in exemplaribus invenitur. *Servius.*

Convexa] Sunt qui *convecta* legant. Sed in exemplaribus non invenire Servius attestatur. *Pierius.*

Convexa] Turn. XXVI. 28. interpretatur *convecta:* ut Ge. IV. 'Usque coratis amnis divexus ab Indis:' pro, *divectus:* at veteres omnes τὸ *per* bis capiunt. q. d. Alloquitur Junonem per cæli convexa, et per auras. Servius etiam notat, quendam Commentarium dicere legendum *convecta:* scil. Furia. Cæterum Gul. Canterus Nov. Lect. VII. 18. legit: 'cæli convexa peragrans;' aut, *pererrans,* quod placebat Corn. Valerio. *Taubmann.*

544 *Victrix*] Voti compos. *Serv.*

Adfatur] Jam cum superbia. Bene autem ei in principio denegavit orationem; quasi ad scelera festinanti: quam modo tribuit post bella jam cœpta. *Idem.*

545 *Bello discordia tristi*] Juno enim

Digitized by Google

belli poposcerat semina. Hæc ipsa etiam bella perfecit. *Idem.*

Perfecta discordia] Habuit rationem personarum: nam laus est in Furia, quod, in aliis est vituperatio. *Don.*

Bello discordia tristi] In codicibus aliquot antiquis legitur, *belli discordia tristis.* Sed magis placet *bello tristi:* quo medio discordia perfecta esset. *Pierius.*

546 *Dic, in amicitiam coëant*] Ac si dicat, Ita bella commovi, ut ne tuo quidem imperio possint in pacem redire. Et hoc est, 'Affatur yoce superba.' Alii dicunt, Ego inter hos bella commisi: tu vicinos populos fœderibus junge, et partibus favere compelle; quod tamen si vis, ego faciam: ut hinc sit, 'Ego si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Servius.*

Dic] In codicibus aliquot antiquis legere est, *sic in amicicium coeant,*' ironice. Servius tamen, et alii agnoscunt *dic:* idque late exponunt. *Pierius.*

547 *Quandoquidem*] In Romano codice legitur, *quando equidem.* Sed *quandoquidem* in aliis omnibus habetur. *Idem.*

548 *Hoc etiam his addam*] Non solum gloriatur de eo quod fecit, sed promisit plura facturam. *Donatus.*

Certa voluntas] Si tua in hoc consentit auctoritas. *Servius.*

550 *Insani Martis amore*] Homeri epitheton. *Idem.*

Insani Martis amore] Stat. Theb. VII. 'ferrique insana voluptas.' *Cer.*

551 *Spargam arma per agros*] Meminit sui: nam supra dixit, 'Sere crimina belli.' *Servius.*

552 *Terrorum et fraudis*] Terror ex morte tot hominum: fraus vero ex cervi vulneratione. *Idem.*

Abunde est] In Rom. codice per apostrophen *abundest* legitur, ut *in test,* et hujusmodi pleraque in antiquis marmoribus scribi solita adnotavimus. *Pierius.*

Fraudis abunde est] Quidni notam Germani subjiciam? Particulam *abunde* cum eodem casu Sueton. in Jul. conjunxit: 'Se jam gloriæ potentiæque abunde adeptum.' Idque ad Græcorum imitationem: nam Aristotel. Eth. τοιούτων ἅλις: Apollon. l. II. γαίης ἅλις: Cicero ad Attic. ἅλις σπουδῆς. Sic et ἄδην. Plato de Rep. et in Charm. τοιούτων ἄδην. *Cerda.*

553 *Stant belli caussæ*] Manifestæ sunt: vel placent, ut, 'Stat conferre manum.' *Servius.*

Stant belli caussæ] Jacta sunt belli fundamenta. Itaque *stant,* hoc loci respondet verbo κεῖσθαι. Hoc potius placet, quam Servianum: 'stant, id est, placent, ut, stat conferre manum.' Nam in hoc significato semper sequatur infinitum necesse est. Aut dictum, 'stant belli caussæ,' ad eum modum, quo Propert. el. III. 5. 'stant prælia:' et el. 3. 'Mariano prælia signo Stent.' *Cerda.*

Belli caussæ] Est hoc, quod Jupiter apud Statium libro tertio Thebaid. 'Jam semina pugnæ Ipse dedi.' *Idem.*

Pugnatur cominus armis] Quamvis interdum in auctoribus confundantur arma cum telis, tela cum armis: tamen ut plurimum tela sunt, quibus eminus pugnatur, arma, quibus cominus. Itaque studiose utraque vox Maroni adjuncta. *Idem.*

555 *Connubia*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *conjugia* legi: et alibi observatum pro *connubio, conjugio* haberi in manu scriptis exemplaribus plerisque. *Pierius.*

556 *Egregium Veneris genus*] Ironicῶς dictum est: ut alibi, 'Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis.' *Servius.*

Egregium Veneris genus] Id est, filius. Sic supra Latinus 'genus Fauni,' id est, filius: et in Æn. XII. 198. 'Latonæque genus duplex,' pro Apolline et Diana: et Horatius pro Prometheo, 'Iapeti genus;' et millenâ.

Digitized by Google

Τὸ egregium ironice. Sic Electra apud Soph. de Ægystho, *ὁ κλεινὸς νυμφίος*: *præclarus ille sponsus*. Liban. de Philippo Macedone, ore Demosthenis, *βέλτιστος*. Ibid. *καλοί γε οἱ μισθοὶ τῆς εὐνοίας*: *pulchra scilicet benevolentiæ merces*. Antigone apud Sophoclem, *ἀγαθὸν Κρέοντα*. *Cerda*.

Ipse Latinus] Ac si diceret, Quem Æneæ caussa cogor odisse. Unde et Amatæ nulla fit mentio, quæ est Trojanis inimica. Urbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, 'Terrorum et fraudis abunde est? Stant belli caussæ?' Ut quasi per gratulationem non credat, sicut Terentii illud, 'Quia plus cupio, minus credo.' *Ser.*

557 *Super ætherias*] Quia dixerat, 'cœli convexa per auras.' *Idem*.

Te super ætherias] Huc respectum a Claud. in Ruff. 1. ubi loquens Justitia cum Megæra, 'non ulterius bacchabere demens.' Desidero judicium Silii l. 11. ubi Furia, quæ rem gesserat ad gustum Junonis, dicitur 'Junoni laudata.' Vide quo imperio Virgilius: 'Te super,' &c. 'Cede locis,' &c. 'Ipsa regam,' &c. Quid enim Regina Deum laudet vilissimam ministram? *Cerda*.

558 *Pater ille*] In antiquis omnibus codicibus, *pater ille*, uti etiam mutatum superius pronomen hoc adnotavimus, eo loco, 'sic Juppiter ille monebat:' legunt tamen non nulli *pater ipse*. Pierius.

559 *Cede locis, &c.*] Clarus Homeri locus Iliad. 1. *Ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν αὖθις ἀνάσσεο, μή σε νοήσω Ἥρη· ἐμοὶ δέ κε ταῦτά μελήσεται, ὄφρα τελέσσω*: *Sed tu quidem nunc rursus recede, ne te videat Juno: mihi autem hæc erunt curæ, ut perficiam*. Cerda.

Laborum est] In plerisque codicibus antiquis, *est* non habetur. *Pierius*.

561 *Attollit strid. ang.*] Honesta volantis periphrasis. *Servius*.

563 *Est locus Italiæ medio*] Hunc locum umbilicum Italiæ cosmographi dicunt. Est autem in latere Campaniæ et Apuliæ, ubi Hirpini sunt, et habet aquas sulphureas: ideo graviores, quia ambiuntur silvis. Ideo autem ibi aditus dicitur Inferorum, quod gravis odor juxta accedentes necat: adeo ut victimæ circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent ad aquam applicatæ: et hoc erat genus litationis. Sciendum sane Varronem enumerare quot loca in Italia sint hujusmodi. Unde etiam Donatus dicit Lucaniæ esse, qui describitur locus circa fluvium, qui *Caler* vocatur: quod ideo non procedit, quia ait, 'Italiæ medio sub montibus altis.' Hoc nisi ad totam Italiam referas, non procedit: ut sit, Est in vallibus Italiæ montuosæ. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. *Idem*.

Italiæ medio] Antiquis omnia exemplaria legunt, *Italiæ medio* absque *in*. Succurrit vero ad hoc ex Solino, quod Varro tradidisse fertur, 'Italiæ umbilicum in agro Reatino esse.' *Pier*.

Est locus Italiæ medio] Explicui, *umbilicum*: nam Amsancti valles in Hirpinis sunt, auctore Plinio 11. 93. Atqui Hirpini non longe sunt ab quarta regione Italiæ, de qua regione cum loquitur idem Plinius 111. 12. ubi pervenit ad agrum Reatinum, qui ibi est, ita ait: 'In agro Reatino Cutiliæ locum, in quo fluctuet insula, Italiæ umbilicum esse Marcus Varro tradit.' Paria Solinus c. 7. *Cerda*.

564 *Nobilis*] Notus, quod et sequentia indicant. *Servius*.

Nobilis] Explicui, *notus*. Nam ita Plautus Rud. 'Qui scelere nobiles fieri volunt,' id est, noti. Contra, *ignobilis* pro *ignoto*. Idem Plaut. Pseud. 'Peregrina facies videtur hominis atque ignobilis.' Actius apud Diomedem: 'Ego me Argos referam, nam hic sum ignobilis.' Demum, quis nescit nobilitatem dictam a notitia? Atque inde est, ut *nobilis* in malam quoque partem capiatur, sicut

Digitized by Google

Græcis ἀοίδιμος, quæ vox signat hominem et virtutibus et vitiis celebrem. *Cerda.*

565 *Amsancti valles*] Loci *amsancti*, id est, omni parte sancti: quem dicit et silvis cinctum, et fragosum torrente fluvio. *Servius.*

Amsancti] In Romano codice, *amfracti* legitur inemendate. Nam Servius et alii veteres Grammatici *amsancti* agnoscunt: cui quidem lectioni Claudianus etiam adstipulatur. Alii *amsancti*. Pierius.

Amsancti valles] *Amsancti* quoque mentionem fecit Cicero in Divin. 'Quid enim non videamus quam sint varia terrarum genera, ex quibus et mortifera quædam pars est, ut et Amsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quæ vidimus?' Ut autem Poëta in medio Italiæ hunc locum constituit, ita et cosmographi *umbilicum Italiæ* vocant. Ut Sophocl. in Tyr. Delphos μεσόμφαλα γᾶς μαντεῖα vocat: item Æsch. in ἑπτὰ, ἀπόλλωνος εὖτε λῷος βίᾳ τρὶς εἰπόντος ἐν μεσομφάλοις πυθικοῖς χρηστηρίοις θνήσκοντα, &c. Germanus.

Amsancti valles] De his vallibus Plinius II. 93. in Hirpinis Amsancti ad Mephitis ædem; locum quem, qui intravere, moriuntur. Ad hæc verba videndus Salmas. Plin. exerc. p. 85. *Emmeness.*

566 *Medioque fragosus Dat sonitum saxis, et torto vortice torrens*] In codicibus aliquot antiquis, *fragosis*, ut cum *saxis* jungatur: sed longe magis placet *Torrens fragosus saxis, et torto vortice.* In antiquis vero aliquot *vertice:* quod uti dictum superius, tantundem esse vult Arusianus. *Pierius.*

Fragosus Dat sonitum saxis, &c.] Curtius L. III. de Marsya flumine: 'Ex summo cacumine excurrens in subjectam petram magno strepitu aquarum cadit.' Auctor Thebaidos: 'Hic rapax torrens cadit.' *Cerda.*

567 *Dat sonitum*] Compendiosa descriptio; in qua amnem, et partem ex qua funditur, et sonum cadentis aquæ, et causam soni ostendit. *Don.*

568 *Hic specus horrendum*] Hoc nomen apud majores trium generum fuit. Ennius fœminino posuit: Horatius masculino, 'Quæ nemora, aut quos agor in specus?' Virgilius neutro, quod hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus; *hoc specus, hujus specus, o specus:* nam pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus. Hinc est, 'Ipse in defossis specubus.' Quanquam antiqui codices habeant, *Hic specus horrendus.* Servius.

Horrendum et sævi] In antiquis plerisque non habetur *et:* dictum vero per appositionem *sævi spiracula Ditis*, ostendit verbum unitatis numero positum *monstratur* in iisdem codicibus. Sed enim exemplaria pleraque *monstrantur* legunt, numero multitudinis. *Pierius.*

Spiracula Ditis] Aditus, a *spirando*, quod ibi hostiæ admotæ concidant et moriantur. Antiqui codices *piracula* habent: quæ dicta sunt ἀπὸ τῶν περάτων: hoc est, a finibus Inferorum. *Servius.*

Spiracula ditis] Est hoc, quod in Æn. VI. *janua Ditis;* in Ge. IV. *ostia Ditis*, quod prius Ennio usurpatum in Hecuba, 'aperto ostio alti Acherontis:' quod Livius libro sexto; 'janua Orci:' quod Auctor Thebaidos, 'Hic scissa tellus faucibus ruptis hiat.' Plinius II. 93. 'Spiracula vocant alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalantes.' Χαρωνίων etiam Strabo meminit l. XIV. et Aret. medicus, ἐν χαρωνίοισιν (ait) αἱ πνίξιες ὀξυτάται γίγνονται: *Existunt in Charoneis acutissimi flatus.* Fuit etiam Athenis χαρώνιος θύρα. Vide Cælium l. XVII. 9. et VIII. 16. Sed omnium copiosissime Virg. qui, 'Horrendum specus;' 'Ditis spiracula:' 'Vorago ingens rupto Acheronte.' 'Fauces pestiferæ.' Observes (hoc πάρεργον est) dici a Plauto in Bacchid. domum meretricum

januam Orci. Sed redeo, et affero similem descriptionem Silii l. XII. 'Hinc vicina palus, fama est, Acherontis ad undas Pandere iter, cæcas stagnante voragine fauces Laxat, et horrendos aperit telluris hiatus, Interdumque novo perturbat lumine manes.' Multis deinde vagatur, vocatque 'situm caligantem,' 'domos pressas infernis nebulis,' 'profundam noctem.' Omitto reliqua. *Cerda.*

Vorago] Acherontis exæstuatio. *Servius.*

Vorago] Turnebus per ἀτορρόγα explicat: nam hæc vorago abrupto Acheronte. Claudian. quoque Rapt. II. Amsancto voraginem dat: 'flatumque repressit Amsanctus, tacuit fixo torrente vorago.' Tertullian. voragini in hoc significato dat synonymiκῶς ingluviem lib. de pal. 'Utinam et Asia secura jam sit de soli ingluvie, utinam et Africa semel voraginem paverit.' *Cerda.*

570 *Condita Erinnys*] Recepta: alii *Condit*, legunt, et *se* subaudiunt. *Ser.*

Condita Erinnys] In Mediceo codice, *condit* verbi voce scriptum est. Quam lectionem non ignoravit Servius. *Pierius.*

Quis condita Erinnys] Ita apud Silium l. II. 'Tum demum ad man perfecto munere Erinnys,' redit. Et quidem Furia (ut loquar cum Hippocrat. l. I. de morb. vulg. *οὐ πᾶσιν ἀσήμως ἠφανίσθη*: nam quot prius editis malis? *Cerda.*

571 *Cælumque levabat*] Relevabat, recreabat. *Servius.*

Terras cælumque levabat] In aliquot antiquis codicibus *terram* legere est unitatis numero, et *levavit* præterito tempore, quum tamen imperfectum Servius agnoscat. *Pierius.*

572 *Nec minus interea*] Id est, interea non minus. *Donatus.*

Extrem. Sat. bello Inp. r. m.] Quod superest, perficit. Et est translatio e pictura, quam manus complet atque ornat extrema. *Servius.*

Extremam manum] Nam in artibus *extrema manus* est, cum amplius manus non reponitur, quia opus est perfectum. *Donatus.*

573 *Imponit regina manum*] Locutio ista est in Prudent. Psych. in Senecæ epist. 12. in Quintil. l. I. in Boëthio, Petronio, Ausonio, aliis. Est vero sumpta vel ab opificibus ædium, vel a pictoribus. Primum astruo ex Paulo l. XXXIX. ff. tit. II. l. 18. 'Qui in conducto solo superficiem imposuit,' id est, qui ædificium struxit ultimam manum illi imponendo, inde illam postea *superficiariam* vocat. Et ex Javoleno l. XIX. ff. tit. I. leg. 18. 'Tegulæ quæ nondum ædificiis impositæ sunt, quamvis tegendi gratia allatæ sunt, in rutis et cæsis habentur.' Vides hoc verbo signari extrema ædificiorum. Alterum satis indicavi ad illud Æneid. I. 'Artificumque manus.' Quæ vox de pictura accipienda. Inde celebratissimum illud Apellis de Protogene, de quo dicebat elogii loco, 'nescire illum manum de tabula tollere.' Et Epig. l. IV. ubi sermo est de statuis Medeæ, quas Timomachus ἔγραφε, pro eodem ubi sumitur, χεὶρ Τιμοάχου, et τέχνη Τιμομάχου, id est, *manus Timomachi*, *ars Timomachi.* Cerda.

574 *Reportant*] Fortasse clypeis, ex more militari, quem alibi aperio. Et *reportant*, ait, quia *cæsos:* est enim verbum funebre, de quo jam Ge. IV. ad illud, 'Exportant tectis, et tristia funera ducunt.' *Idem.*

575 *Almonem puerum*] Supra vocavit *juvenem*, nunc *puerum* ad invidiam, ut etiam quæ sequuntur de Galeso. *Idem.*

Fœdati] Cruentati. *Servius.*

Fœdatique ora Galæsi] *Fœdati, αἰκισθέντος. aikía* enim ὕβρις ἔμπληγος. Isocrat. κατὰ λοχίτου. νῦν δὲ οὐχ ὑπὲρ τῆς βλάβης, τῆς ἐκ τῶν πληγῶν γενομένης, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς αἰκίας, καὶ τῆς ἀτιμίας ἧκω παρ' αὐτοῦ δίκην ληψόμενος. *Germanus.*

Digitized by Google

576 *Inploramque deos*] Ad auxilium et ultionem. *Donatus.*

Obtestanturque Latinum] Propter cædem factam testem adhibent: et dicunt, auctores rupti fœderis esse Trojanos, cum ipsi pacis jura temerarint. *Servius.*

Obtestantur] Invidiosis vocibus lacerant, quod omnia mala per Trojanorum fœdus evenerant. *Donatus.*

577 *Medioque in crimine cædis et ignis*] In Romano codice, *igni* legitur, quippe medio. Sed *cædis et ignis* melius. *Pierius.*

Et ignis] In ipso scilicet seditionis incendio. *Servius.*

578 *Teucros in regna vocari*] Subaudis, *dicit*. Et *Teucros* injuriose, ac si diceret exules et perfidos. *Idem.*

Teucros et stirp. Phryg.] Pro convicio posuit, quasi dicat, indignos ad maximas dignitates vocari. *Donat.*

579 *Stirpem admisc. Phrygiam*] Ex Græcorum moribus desumptum, quorum legibus cum peregrinis et hospitibus contracta matrimonia incesta et illegitima habebantur: unde et μιξέλληνες e tali prognati contubernio, ut Romanis *Hybride*. Germanus.

Se limine pelli] Explicui, *a pactis nuptiis pelli*, cum allusione ad morem, quem aperio l. IX. ad illud, 'raptas sine more Sabinas.' *Cerda.*

Se limine pelli] Limen pro amicitia poëtis usitatum. Juvenal. Sat. III. 124. 'limine summoveor.' *Emmen.*

580 *Attonitæ Baccho*] Veluti Baccho: furia enim agebantur. Et sic est dictum, ut, 'At medias inter cædes exultat Amazon.' *Servius.*

Nemora avia] Per nemora. *Idem.*

581 *Thiasis*] Choreis. *Idem.*

Thiasis] Id est, choreis: ita Ecl. v. 'thiasos inducere Baccho.' Catullus Carm. 59. 'Thiasus' (id est, chorus Bacchantium) 'repente linguis trepidantibus ululat.' *Taubmann.*

Neque enim leve nomen Amatæ] Juvenalis, 'Quæ non faciet quod principis uxor.' *Servius.*

582 *Martemque fatigant*] Prælium cum clamore deposcunt. *Servius.*

Martemque fatigant] Id est, exercent. Scalig. IV. 16. vel prælium cum clamore deposcunt: ut Apul. 'fatigare ultionem.' *Taubmann.*

583 *Contra omina*] Superius de apibus et Lavinia. *Servius.*

Contra omina] Propter apes et incendium. *Donatus.*

Contra omina bellum] In antiquis aliquot codicibus omnino legere est, *contra omnia*: quam lectionem agnoscit Servius, quamvis ibi mutilus videatur, interpretesque *auguria* subaudiendum aiunt: sed utcunque illi, *omina* magis placet: et antiquorum exemplarium bona pars ita legendum persuadent. *Pierius.*

584 *Fata deum*] Propter Fauni oraculum. *Servius.*

Contra fata] Id est, sententias Deorum et Fauni responsa. *Donatus.*

Perverso numine] Irato. *Serv.*

Perverso numine] Ita hic *perverso*, pro adverso, ut Plaut. Men. *perversus dies*, id est, adversus et contrarius. Et quid aliud est illud Propert. IV. 9. 'Et mea perversa sauciat ora manu,' nisi adversante et oppugnante manu? *Cerda.*

585 *Circumstant*] Obliti regalis reverentiæ. *Donatus.*

Tecta Latini] In Mediceo, *tecta tyranni* scriptum, cum paraphrasi *Latini*. Dubitarunt forte aliqui nugationem esse, *regis tyranni*: atque ideo paraphrasin admisere. Verum hoc ego in medio relinquo. *Pierius.*

Circumstant tecta Latini] Pari furore Græci apud Stat. Theb. III. Adrastum regem fatigant: ait enim, 'Irrupere Argos, mœstique ad limina regis Bella animis, bella ore fremunt: it clamor ad auras Quantus Tyrrheni gemitus salis,' &c. *Cerda.*

586 *Velut pelagi rupes*] Cum Cicero seditionem fluctibus comparaverit: bene Virgilius eum, qui resistit seditioni, rupem vocavit. *Servius.*

Pelagi] In antiquis nonnullis codicibus legere est, *pelagi moles*, prop-

Digitized by Google

terea quod statim subsequitur, *ut pelagi rupes*. Verum hujusmodi repetitio magno cum decoro et venustate summa facta mihi videtur: et probatiora omnia exemplaria *rupes* habent. Nam de *mole* statim subjicit, 'Quæ sese multis circum latrantibus undis, Mole tenet scopuli nequicquam, et spumea circum Saxa fremunt.' Ubi Servius *tenet* distinguendum dicit, ut *scopuli* nominativus sit casus. In antiquis tamen codicibus distinctio est post dictionem *scopuli*, ut legatur, *mole scopuli;* sequitur vero absque *et* in iisdem codicibus vetustis, 'nequicquam spumea circum Saxa fremunt.' Sed copulativa ea inserta, multum habet venustatis et gratiæ. *Pierius.*

Ille velut, &c.] Comparatio talis est et Æn. IV. de Æneæ constantia; et Æn. X. de Mezentii fortitudine. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

587 *Ut pelagi rupes*] Repetitio elegantiæ et veneris plena. Eodem modo et Cicero seditionem populi fluctibus comparavit; unde Virgil. recte eum vocat *rupem*, qui seditioni restitit. *Idem.*

588 *Latrantibus undis*] Vetus Poëta *curvo litore latrans unda*. Non minus pulchra tralatione Tert. de Pal. ad causidicos transtulit, *causas elatrare*. Cerda.

589 *Mole tenet*] Hic distinguendum: ut *scopuli* nominativus pluralis sit. *Servius.*

590 *Inlisa*] Variat hæc lectio in codicibus antiquis, aliis *aspersa*, aliis *infusa*, aliis aliter legentibus. Sed enim *inlisa* vulgata lectio magis placet. *Pierius.*

591 *Cæcum Consilium*] Fremitni populi bene tale nomen imposuit. *Servius.*

Exsuperare] In aliquot antiquis codicibus, *expugnare*. Sed *Exsuperare* in pluribus habetur. *Pierius.*

592 *Eunt res*] In Ro. codice una dictione legitur, *euntes*, quippe populos. Sed enim *eunt res*, longe venustius, et figura apud auctores frequentiori dictum videtur. *Idem.*

593 *Deos aurasque*] Nam omnibus contra stantibus, quem alium suæ sententiæ potuit adhibere testem. *Donatus.*

Testatus inanis] In antiquis aliquot codicibus, *testatur inanis* legitur. Sed alterum illud magis placet, ut cum verbo *Frangimur* connectatur. *Pier.*

594 *Frangimur*] Permansit in rupis translatione. *Servius.*

Frangimur] Franguntur commoda nostri imperii: et ponit signata verba in translatione: nam frangitur navis, et fluctibus instantibus interit. *Donatus.*

Procella] In antiqnis aliquot codicibus *procellis* est, numero multitudinis. Sed *procella* suavius. *Pierius.*

Ferimurque procella] Supra: 'frustra retinacula tendens Fertur equis auriga:' et de Troïlo: 'fertur equis.' *Germanus.*

595 *Sacrilego sanguine*] Quia bellum sumebant contra voluntatem Deorum. *Servius.*

596 *O miseri*] Dolet errore peccantium. Nullus enim sciens cadit in foveam scelerum. *Donatus.*

597 *Votisque Deos venerabere seris*] Quia religio rigida dicit, semel male commissa nulla ratione revocari. Horatius, 'Dira detestatio nulla expiatur victima.' *Servius.*

598 *Parta quies*] Scilicet vicinæ mortis beneficio. *Idem,*

Nam mihi parta quies] Ita senex ad filium apud Plaut. Trin. act. II. sc. 2, 'Mihi quidem ætas acta est ferme: tua istud refert maxime.' Q. d. Latinus: Mihi mortis vicinæ beneficio quies et securitas omnis in portu atque in promptu est: nec ulla re, nisi exsequiis regalibus per bellum privari potero. Vide Adag. 'In portu navigare;' et, 'Limen senectæ.' *Taubmann.*

Omnisque] Nonnulli veteres codices absque particula *que*, *omnis in*

Digitized by Google

limine legunt. Sed *omnisque* multo melius. *Pierius.*

In limine portus] Securitas omnis improuipta est. *Servius.*

599 *Funere felici spolior*] Exequiis tantum regalibus careo. *Idem.*

Funere felici spolior] De funere felici sive regio, quod magnificentius fuit Censorio, agit Guther. de Jure Man. II. 2. *funus* pro *exsequiis* apud Ovid. Metam. VII. 606. 'nullis de more feruntur Funeribus.' *Emmen.*

600 *Sepsit*] In Romano codice, *sepsit* cum diphthongo, veluti etiam *septa* superius adnotavimus. Ejusdem enim analogiæ, *Sæpe*, *Sæpes*, et *Sæpio*. Pierius.

601 *Mos erat*] Varro vult *morem*, communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus, consuetudinem facit. *Servius.*

Mos] Observationes, aut legibus aut assensibus hominum sunt. *Mos*, longo tempore custoditus, legem facit, quæ etiam ad posteros transit, ut hic patet. *Donatus.*

Mos erat, &c.] De hoc loco accurate Macrob. III. 8. item Scal. Poët. III. 17. Qui cum inconnexus et alicubi sibi contrarius videatur, Servium mihi vide, qui eum curiose explicare conatus est. *Taubmann.*

Hesperio in Latio] Hoc est, in antiquo. Nam, ut in primo diximus, duo Latia fuerunt. Unde non frustra *Hesperio* addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est. Nam a Numa Pompilio primo instituta est: sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. Notandum sane inconnexum esse hunc locum, si quis totius libri consideret textum. Nam supra ait, 'Longa placidas in pace regebat:' item dicturus est, 'Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante:' et nunc dicit, 'Mos erat Hesperio in Latio.' Supra etiam, 'Captivi pendent currus.' Item, 'Tyrrhenas i sterne acies.' Quæ ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse: et ad antiquum studium nunc reverti, sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. Hinc est quod et ipse Virgilius ait, 'Longa placidas in pace regebat:' non perpetua. Item, 'desuetaque bello Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.' Nam *retractare*, est repetere quod omiserat. Tale aliquid dicit de genere Syllano Sallustius. Nam volens ostendere antiquos majores ejus consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Syllam vero florentissimum ait, 'Igitur Sylla patriciæ gentis fuit, familia jam extincta majorum ignavia.' *Servius.*

Hesperio in Latio] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'mos erat in Latio Hesperio:' quod non æque placet. *Pierius.*

Quem protinus] Jugiter, deinde: nam nunc temporis est adverbium; alibi loci: ut, 'eum protinus utraque tellus Una foret.' *Servius.*

Urbes Albanæ] Vide ordinem. Prius Latinum nominat, deinde Albam, postremo Romam. Non id semel: nam Æn. I. 'genus unde Latinum, Albanique Patres, atque altæ mœnia Romæ.' Et l. v. 'priscos docuit celebrare Latinos.' Et post pauca, 'Albani docuere suos, nunc maxima rerum Accepit Roma,' &c. *Cerda.*

Sacrum] Quia non pro levi duxerunt, quasi putarent sacrilegium committi, nisi esset observatus. *Donat.*

602 *Maxima rerum Roma*] Imperii potitus. *Servius.*

Roma] Magna laus moris cum a principe terrarum populo servetur. *Donatus.*

Maxima rerum Roma] Horat. Sat. I. 5. et Tibull. el. II. 5. *magnam* vocant Romam. Propertius el. IV. 1. et Claudian. Paneg. Olib. *maximam.* Ammianus lib. XVI. 'Imperii, virtutumque omnium larem.' Ab Basilio

Digitized by Google

Seleuciensi l. 1. Teclæ, *μεγίστη Ῥώμη, καὶ βασιλίζουσα*: *maxima, et regnans Roma*. Ac Simocattæ Historiæ Mauricii l. 1. Romanum nomen dicitur *πολυθρήλλητον τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐντιμον, per gentes omnes vulgatissimum, et honoratissimum*. Ea vero fuit Romæ dignitas, ut Proverbii loco dicerent veteres *Roma altera*, cum urbem aliquam vellent eximie laudare, quod ex Salviano, Ausonio, Errico jam astruxit Joannes Sabarus in Sidon. l. 11. Sed de elogiis Romæ jam fuse in VI. Est autem 'maxima rerum,' idem quod, maxima imperiorum: nam *res*, est imperium. *Cerda*.

603 *Movent in prælia Martem*] Nam moris fuerat, indicto bello, in Martis sacrario ancilia commovere. Unde est in octavo, 'utque impulit arma.' *Servius*.

604 *Sive Getis*] In honorem Augusti celebrat *bellum Thracium, Dacicum* et *Sarmaticum*: et simul indicat, Imperium Rom. latissime ad Ortum, Septentrionem, et Meridiem propagatum fuisse. De quo accuratissime Lipsius in Admirandis l. 2. et 3. *Taubmann*.

Inferre] Ad normam Græcorum. Eurip. Hel. *πόλεμον εἰσφέρειν*. *Cerda*.

Lacrimabile bellum] Getarum fera gens etiam apud majores fuit. Nam ipsi sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Servius*.

605 *Hircanisve*] Gens est dicta a silva Hircania, ubi sunt tigres. *Id*.

Arabisve parant, seu tendere ad Indos] Venit ab eo quod est *hic Arabus*; nam ab eo quod est *hic Arabs, ab hoc Arabe, Arabibus* facit: sicut *Hiberus*. Unde est in Lucano, *Occurrit Hiberis alter*, et *Hiber*. Nam Horatius dicit, 'discet Hiberus Rhodanique potor.' Item lectum est *Æthiopus*, sed modo tantum *Æthiops* dicimus. *Idem*.

Hircanisve Arabisve] In Mediceo codice, et plerisque aliis, per copulativam *que* scriptum est, *Hircanisque Arabisque*. Advertendum vero, quod a genitivo Græco Ἄραψ Ἄραβος, Latini nominativum *Arabus* faciunt, ut *Elephantus* ab Ἐλέφαντος, ita *Delphinus, Abacus, Titanus*: quanquam et Græco etiam declinatu interim delectemur. Agnoscit Sosipater, *Arabs Arabis*, et *Arabus Arabi*, utrumque positum a Virgilio: Cinnamque ait in propemptico Pollionis *Belidis* dixisse, ut Virgilium *Arabis*, atque hæc ex Plinio subjungit, *es* num. plur. finita nominativo, dativo *bus* recipiunt: idque commentatores jubent. Quid ergo si sic declinavit, ut Plautus in Bacchidibus, *Arabus*: et in Penulo, *Murrinus odor Arabus*. Lucillius XXV. *Arabus Artemo*. Denique et C. Cassius in epistola, quam de Dolabella scripsit, 'Arabi mirifico animo erga nos fuerunt,' inquit. *Arabs*, Maro: 'Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.' Florus ad Hadrianum, 'quasi de Arabe, aut Sarmata manubias.' Hæc a magnis viris accepta ideo libenter retuli, ut eorum calumniis obviam irem, qui sæpe incusant me, nimis ad humilia nonnunquam declinare, videantque summos viros hæc eadem non incuriose pertractasse, quæ delicata nostra ætas quodammodo fastidit. *Pierius*.

606 *Auroramque sequi*] Ingenti ambitu dixit ipsum ortum diei pro populis. *Servius*.

Auroram] Id est, Orientis populos. Similia huic loco Propert. II. 8. 'India, quin, Auguste, tuo dat colla triumpho: Et domus intactæ te tremit Arabiæ,' &c. Vide Turn. VI. 13. et XXVI. 33. *Taubmann*.

Parthosque rep. s.] Hoc, in honorem Augusti posuit: quo imperante a Parthis repetita sunt signa, quæ Crassus triumvir perdiderat. Qui cum aviditate sua contra auspicia bellum suscepisset, interdicentibus tribunis plebis, captus cum filio est, et necatus infuso in os auro, cujus amore pugnaverat. *Servius*.

Parthosque reposcere signa] Horat. Od. IV. 15. 'Et signa nostro restituit

Digitized by Google

Jovi, Direpta Parthorum superbis Postibus, et vacuum duellis Janum Quirini clausit:' et idem Ep. 1. 2. 'Cantabrica bella tulisti Sub duce, qui templis Parthorum signa refixit.' Ad Crassi historiam alludit et Propert. 'Vos o quibus arma Grata magis, Crassi signa referte domum:' et alibi: 'Crassos, cladesque piate, Ite, et Romanæ consulite historiæ.' *Germ.*

Parthosque reposcere signa] Illustrat Turneb. XXVI. 33. Gaudium ob recepta signa exponit nummus, quem vide apud Augustinum tab. 13. num. 22. *Emmeness.*

607 *Sunt geminæ belli portæ*] Sacrarium hoc Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, juxta theatrum Marcelli: quod fuit in duobus brevissimis templis. Duobus autem propter Janum bifrontem. Postea, captis Phaleris, civitate Tusciæ, inventum est simulacrum Jani cum frontibus quatuor. Propter quod in foro transitorio constitutum est illis sacrarium aliud, quod novimus hodieque quatuor portas habere. Janum sane apud aliquos quadrifrontem esse non mirum est. Nam alii eum diei dominum volunt, in quo ortus est et occasus. Horatius, 'Matutine pater, seu Jane libentius audis.' Alii anni totius, quem in quatuor tempora constat esse divisum. Anni autem esse Deum illa res probat, quod ab eo prima pars anni nominatur. Nam ab Jano *Januarius* dicitur. *Servius.*

Sunt geminæ belli portæ] Plutarch. in lib. De fort. et virt. Rom. ἐκλείσθη μὲν οὖν τότε καὶ τὸ τοῦ Ἰανοῦ δίπυλον, &c. Atque adeo Titus Livius, vir Palladis, oleæ, pacisque amans, exultat sibi contigisse post bellum Actiacum videre templum illud claudi. Certe et venerunt in manus meas nomismata cum hac inscriptione: IANVM CLVSIT PACE PRIVS POPVLO ROMANO VBIQVE PARTA: et hoc quoque testimonio: PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE PARTA IANVM CLVSIT: quæ omnia ad Neronem referuntur, hanc sibi inter tot scelera de pace laudem injuste vindicantem, tam nitenti desiderio et studio ad pacis gloriam non solum bonis principibus contendentibus, sed et ignavis flagitiosisque φιλεῤῥησον εὐδοξίαν affectantibus. *Germanus.*

608 *Religione sacræ*] Tremendæ, execrabiles. Nam et paulo post dicturus est, 'Tristesque recludere portas.' *Servius.*

609 *Centum ærei*] Numerus, et materiæ qualitas, dat vim. *Donatus.*

Claudunt vectes] Sunt qui ad effringendas fores, esse vectes, non ad claudendas putant, Terentii verbis decepti E. IV. 7. 4. sed et asservandis et muniendis inservire docet Non. Marc. *Emmeness.*

Ferri robora] Bene addidit *ferri*. Nam omne quod forte est, *robur* vocamus. *Servius.*

Ferri Robora] Fortasse ex Lucret. l. II. 'Et validi silices, dūri robora ferri.' In Homero est Iliad. VIII. σιδήρειαι πύλαι: in Orpheo, χαλκήρεις πύλαι. *Cerda.*

610 *Janus*] Quidam Janum *Eanum* dicunt ab eundo, eumque esse Martem et quod apud Romanos plurimum potest, ideo primum in veneratione nominari. Alii *Janum* aërem credunt; et quia vocis genitor habeatur, idcirco mandari ei preces nostras ad Deos perferendas. Alii, *Janum*, mundum accipiunt, cujus caulæ ideo in pace clausæ sunt, quod mundus undique

Digitized by Google

clausus est; belli tempore aperiuntur ad auxilium petendum ut pateant. Nam quasi mundo, ei duas facies dederunt, Orientis et Occidentis, quod jam supra dictum est: alii quatuor, secundum quatuor partes mundi. Alii *Clusivium* dicunt, alii *Patulcum*, quod patendarum portarum habeat potestatem. Idem *Junonius*, inde pulchre Juno portas aperire inducitur. Idem *Quirinus*, unde trabeatum Consulem aperire portas dicunt, eo habitu quo Quirinus fuit. *Servius.*

Janus] Additur ad robur portarum Deus, qui bifrons omnia circumspiciat, ne furorum et scelerum insania portæ temere aperiantur. *Donatus.*

611 *Sedet patribus*] Firma est omnium sententia. *Idem.*

612 *Ipse Quirinali trabea*] Aut regali, aut qua usus est Romulus intellige: Horatius, 'Trabeati jura Quirini.' Suetonius in libro de genere vestium, dicit tria esse genera trabearum. Unum Diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum: habet tamen album aliquid. Tertium, Augurale de purpura et cocco. *Quirinali* ergo regali. *Servius.*

Cinctuque Gabino] Gabinus cinctus est toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere veteres Latini, cum necdum arma haberent, præcinctis togis bellabant, unde etiam milites in procinctu esse dicuntur. Hoc rursus utebatur consul bella indicturus, ideo quia cum Gabii, Campaniæ civitas, sacris operaretur, bellum subito evenit. Tunc cives cincti togis suis ab aris sunt ad bella profecti, et adepti victoriam. Propter quod omen tali habitu semper utebantur in bellis. Unde hic ortus est mos. *Servius.*

Cinctuque Gabino] In plerisque codicibus antiquis, inemendate legitur *Sabino*, quum *Gabino* sit omnino legendum: de quo *cinctu*, ut obiter locum apud Livium corrigamus, ita habetur in veteri cod. Parrhasiano: 'Sacrificium erat statutum in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset.' Vulgata exemplaria habent, *gentis Fabiæ* genitivo casu, et pro *C. Fabius Dorso*, corrupta verba, *Claudius Fab. Dorsum.* Pierius.

Cinctuque Gabino] Quæ ratio sit cinctus Gabini, a grammaticis et Servio explicatur: de eo Lucanus 'Turba minor sequitur ritu succincta Gabino:' et Livius de consule Decio: 'Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit.' Persii quoque interpres de Penatibus: 'Habitu Gabino Dii Penates formabantur, involuti toga supra humerum sinistrum, et sub dextro.' *Germanus.*

613 *Insignis reserat stridentia limina consul*] Is qui prior creatus est: licet similem habeant potestatem. *Serv.*

Insignis] Servius et Cælius XII. 8. *Insignem* Consulem hic interpretantur eum quem Cic. *Priorem*, Plinius *Majorem* vocavit: vel quod primo loco renunciatus; vel, quod penes ipsum fasces essent. De quo accurate Cælius. *Taubmann.*

614 *Ipse vocat pugnas*] Tria sunt, ut diximus supra, militiæ genera: Sacramentum, in quo jurat unusquisque miles se non recedere nisi præcepto consulis post completa stipendia, id est, militiæ tempora: Conjuratio, quæ fit in tumultu, id est, Italico bello et Gallico, quando vicinum urbis periculum singulos jurare non patitur; sicut de Fabiis legimus: Evocatio, quod genus nunc tangit: nam ad subitum bellum evocabantur. Unde etiam consul solebat dicere: 'Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.' *Servius.*

Vocat pugnas] Dat pugnandi potestatem. *Donatus.*

615 *Adsensu conspirant cornua rauco*]

Digitized by Google

Nam et tubæ simul inflabantur. *Serv.*

Adsensu conspirant corn. r.] Adi initium l. VIII. ad illud, 'rauco strepuerunt cornua cantu.' Delectaberis, Lector, lecto Ammiano, qui sæpe similes strepitus strepit, ad Poëtam quam ad scriptorem propior: ut, cum ait l. XVI. 'torvum increpantibus tubis;' et l. XVIII. 'Orientis fortuna periculorum terribiles tubas inflabat.' *Cerda.*

617 *Tristisque recludere portas*] Sæpissime Virgilius bella vocat *tristia.* Hinc ergo portæ bellum denuntiantes *tristes.* Idem.

619 *Fæda ministeria*] Cruenta: more suo. *Servius.*

Cæcis se condidit umbris] Texuit stamen suum Statius Theb. III. filo Maroniano, ubi de Sacerdote ita scribit: 'Ille nec aspectum vulgi, nec fida tyranni Colloquia, aut cœtus procerum perferre, sed atra Sede tegi, et superum clausus negat acta fatari.' Nisi quis velit adumbratum ab Statio locum alterum Nostri Æneidos II. ubi Calchas abditur, neque vult oraculum manifestare: nam statim sequitur, 'Te pudor, et curæ retinent per rura Melampu. Bissenos premit ora dies, populumque ducesque Extraxit incertis.' *Cerda.*

621 *Regina deum*] Quod non decebat: ergo ostenditur pertinax inimicitia. Neque aperuit solum, sed evertit postes a cardine. *Donatus.*

Morantis] Bella differentes. *Serv.*

622 *Inpulit ipsa manu portas*] Flexu alio Homer. Il. XXI. ἄνεσαν πύλας. pulchre: nam remissio et laxatio portarum pro apertione est. Statim, ἀπῶσαν ὀχῆας, *dimoverunt obices*, quod Noster majore incremento, 'cardine verso.' Hômer. iterum Iliad. XXIV. verbo communi, ἔλξε πύλας: et Eurip. κλήθρα λύσαντες μοχλοῖς. Verbum *ipsa* ἐμφατικῶς, quasi Juno defessa aliorum ministerio, ipsa per se iras exerceat. Itaque huic Deæ convenient illa, quæ ipsa secum loquitur apud Senecam in iris contra Herculem: 'Perge ira, perge, et magna meditantem opprime, Congredere, manibus ipsa jam lacera tuis: Quid tanta mandas odia?' *Cerda.*

622 *Rupit Saturnia postes*] Acyrologiam fecit commutando Ennii versum. Nam ille ait, 'Belli ferratos postes, portasque refregit.' *Servius.*

Rupit] Quasi portas e cardinibus avellerit Juno. Ennius: *Belli*, &c. Contra Martial. l. X. *Ad Janum*, pacem optans: 'At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus Ferrea perpetua claustra tuere sera.' *Taubmann.*

623 *Inexcita*] Ecce quantum potuit factio Junonis. *Donatus.*

Ardet inexcita Ausonia, &c.] Subitum hunc ardorem ad pugnam et apparatum quærentium arma æmulatur Statius Theb. l. VII. 'Arma, arma insani: sua quisque ignotaque nullo More rapit, mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes: ferus omni pectore sævit Martis amor, cædisque nihil flagrantibus obstat. Præcipitant redimuntque moras.' *Cerda.*

Inmobilis ante] Non semper, sed antehac. Potest tamen et immobilis a Furia. Nam ante gessit bella, sed jure indicta per Feciales, per patrem patratum. *Servius.*

625 *Pulverulentus equis*] Pulvis belli nota. Statius Theb. IV. 'Arma, tubas audire calens, et pulvere belli Sordentem flavere comam.' Frequenter Horatius, ut in istis; 'pulvere Troïco;' et, 'patiens pulveris;' atque alibi. *Cerda.*

626 *Tergent*] Ab eo, quod est *tergeo*, venit: et *tergunt*, a *tergo tergis*, quod de usu jam recessit. *Servius.*

Lucida tergunt] Quamvis codices nonnulli *tergunt* legant, plures tamen et probatiores *tergent* legunt: et *Tergo tergis* ex usu penitus recessisse Servius adfirmat. *Pierius.*

627 *Arvina*] Secundum Suetonium in libro de vitiis corporalibus, 'Ar-

Digitized by Google

vina est pingue durum, quod est inter cutem et viscus.' Alii arvinæ nomine laridum dicunt. *Servius.*

Arvina pingui] In antiquo codice solita mutatione ex u digammo, in *b* mutam *arbina* scriptum: est perinde ac *jubentutis*, pro *juventutis*. In antiquis aliquot marmoribus notatum inspicitur,

EX LONGO TEMPORE IVBENTVTIS.

Et ita *Iubentius Celsus*, pro *Iuventius*. Jam vero *bixit*, pro *vixit*, sexcenties notatum observavi. Sed illud non præterierim ob vitæ longioris memoriam, quod in æde D. Ceciliæ trans Tiberim legitur,

T. FIELLENIVS. IANVARIVS
SE. VIBO. FECIT. SIBI. QVI
VIXIT C. ANNIS. LXXXXVIII.

Pierius.

Arvina pingui] Ut qua quis pinguescat. Cyprianus epist. ad Donat. l. II. 'Arvina assidui nidoris moles membrorum robusta pinguescit.' Est quippe arvina pingue illud, quod inter cutem et carnem. Variant alii in explicando. Scaliger sevum esse intelligit; nam Glossar. λίπος ἄνευ σαρκὸς, *pinguedo sine carne*. Est vero hæc sevi definitio. Adjicit, vocem esse Siculam: nam Hesych. ἀρβίνη, κρέας (melius· στέαρ) σικελοί. Quod Noster per *arvinam*, Seneca in Thyeste loquens de ense, 'sordidus pacis vitio quietæ.' *Cerda.*

Subiguntque in cote securis] Observat Turneb. XXVII. 21. artifices illos, qui arma ad nitorem fricabant tergebantque, dici olim *Samiarios*: nam et in historiis hoc sensu *ferramenta samiata* reperiuntur, quia videlicet creta Samia splendor ferro conciliabatur. Samia quidem vasa in honore olim et pretio fuisse sciunt omnes. Crinitus quoque XXII. 10. 'samiata ferramenta,' in Aureliani Augusti epist. de offic. trib. mil. accipit pro mucronatis et acuminatis in spiculum: et *samium*, idem esse, quod acutum, sicuti *samiare*, acuere. Leo etiam Imperator (citante Stevechio in Vegetium) de apparatu bellico cap. 3. num. 50. 'Samiatores, id est, qui omnes acies ferreas exacuunt.' Glossar. ἀκονητὴς, *samiarius, acutiator.* Sed et Nonius ita ait: 'Samium, acutum. Unde et samiare dicimus acuere, quod in Samo hoc genus artis polleat.' Docte itaque Stevechius *samiare* legit in Vegetio loco jam a me adducto. Nec minus docte in Virgilio explicabis 'subigunt secures in cote,' id est, samiant. Quid vero etiam, si cotem cum dixit, *cotem Samiam* intellexit, insinuator antiquitatis, non ostentator? In exitu nolui nescires verba illa Aureliani, quæ indicat Crinitus. Ea apud Vopiscum hæc sunt: 'Arma tersa sunt, ferramenta samiata, calceamenta fortia.' Hæc sunt profecto, quæ in historiis reperiri, Turnebus notavit. Ex istis lucem do Stat. Theb. l. III. ubi in belli apparatu ita ait: 'tum fessa putri rubigine tela, Horrentesque situ gladios in sæva recurvant Vulnera, et attrito cogunt juvenescere saxo.' Cur enim in hoc saxo non potuit samiatienem adumbrare, ut in cote Virgilius? Ita vero multi in Statio legunt, non *mitescere*, ut supra repræsentavi. Ad eandem rem potuit Sil. alludere l. IV. cum ait, 'saxoque exasperat ensem.' Ut et Claudian. Paneg. Stil. 2. 'Rursum cote novat nigras rubigine falces.' *Cerda.*

629 *Adeo magnæ*] Valde magnæ, ut Terentius, 'Adolescentem adeo nobilem.' *Servius.*

Quinque adeo] Numerum et magnitudinem exprimit. *Donatus.*

630 *Atina potens*] Civitas hæc est juxta Pontinas paludes: dicta *Atina* a morbis, qui Græce ἄται dicuntur, quos paludis vicinitas creat. *Serv.*

Atina potens] Arguit erroris veterem interpretem Cluver. ant. Ital. III. 8. Pomptinas quippe paludes longe remotas esse ab hoc oppido. Sita est hæc urbs apud ipsum Apen-

Digitized by Google

ninum montem in edito, et, ut Silius, in nivoso colle sita. Ille plura. *Emmeness.*

Tiburque superbum] Aut nobile: aut per transitum tetigit illud, quod cum aliquando a senatu auxilia poscerent Tyburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum a senatu responsum acceperunt,' 'Superbi estis.' *Servius.*

Tiburque superbum] Oppidum Latii, hodie *Tivoli.* Describit eam civitatem accuratius Cluver. ant. Ital. III. 4. *Emmeness.*

631 *Crustumerique*] Mutavit. Nam *Crustumerium* dicitur. Cassius Hemina tradidit, Siculum quendam, nomine uxoris suæ Clytemestræ condidisse Clytemestrum, mox, corrupto nomine, *Crustumerium* dictum. Alii volunt a crustula panis, quam Trojani coacti fame exedisse dicuntur, appellatam. *Servius.*

Turrigeræ Antemnæ] Bene muratæ. *Antemnæ* autem dictæ sunt, quod eas amnis præterfluit, quasi ante amnem positæ. *Idem.*

Antemnæ] De Antemnis consulendus Cluver. ant. Ital. II. 9. *Emm.*

632 *Tegmina tuta, &c.*] Explorato hoc loco Silius l. IV. etiamsi de thorace, 'Conseritur tegmen laterum impenetrabile, multas Passurus dextras, atque irrita vulnera thorax.' Propius est illud Aristoph. in Lysist. qui de galeis loquens, καὶ ταῦτα καλύμματα φέρε περὶ τὴν κεφαλήν: *fer hæc ad caput tegmina.* Cerda.

Cavant capitum] Referendum ad galeas, dicente Propertio III. 14. 'Virgineumque cavo protegit ære caput.' *Idem.*

Salignas Umbonum cratis] Ut dicit Sallustius de Lucanis, 'Qui de vimine facta scuta, recentibus detractis coriis, quasi glutino adolescebant.' *Ser.*

Flectuntque salig. Umbon. cratis] Theocrit. εἰδ. ιστ'. ἤδη βαστάζουσι συρακόσιοι μέσα δοῦρα, Ἀχθόμενοι σακέεσσι βραχίονας ἰτέϊνοισιν et Eurip. in Supp. κρέων γε τοὐνθένδε ἰτέαν λαβὼν χερί· ubi clypeum, non hastam, ut quidam, elegantiores interpretantur, cum sæpe ἰτέαν χαλκόνωτον idem poëta appellet, et salicis ipsa materia lentior fragiliorque sit, quam quæ in hastarum usus accommodari possit. Sunt qui velint alludere poëtam ad γέῤῥον, ἀσπίδα περσικὴν ἐκ λύγων. Erasmus autem γέῤῥας *crates vimineas* vertit; et γέῤῥον scutum Persicum. *Saligneus* vero, et *salignus* dicitur. Cato De re rust. 'Si lapis non erit, perticis saligneis.' Ovid. 'lecto non indignanda saligno.' Ulp. l. vitem; Arb. furt. cæs. 'Sed et si quis saligneas virgas instituendi salicti causa defixerit.' Ut autem Latini Grammatici *salicem* a saliendi, hoc est, crescendi celeritate deducunt, quod sive sata, sive terræ impacta, statim surgit; ita et Græci ἰτέαν pari forma ἀπὸ τοῦ ἰέναι, τουτέστι, ταχέως αὔξεσθαι, derivant. *Germanus.*

633 *Thoracas aënos*] Quia apud majores loricæ tantum pectora tegebant; ut Statius, 'triplici servantur pectora ferro.' Pectora; nam tergo nullus metus. *Servius.*

634 *Lento ducunt argento*] Flexili argento ducunt, id est, extendunt. Est autem spondaicus et reciprocus versus. *Idem.*

635 *Vomeris*] Ecce qualis amentia universorum agrestium fuit, ut instrumenta vitæ profutura in perniciem vitæ verterent. *Donatus.*

Honos] Valerius Probus, in Artium institutis, *honos* habere ultimam natura longam tradit, hoc loco citato. *Pierius.*

636 *Requoquunt*] In codicibus aliis *recoquunt*, secunda syllaba per *c*. In Romano, *recocunt*, utraque per *c*: nam superius diximus, referente Velio Longo, *q* literam olim a multis exclusam fuisse; neque a Nigidio Figulo unquam in commentariis suis positam, teste Victorino. Præterea diximus placuisse aliis, quoties post *c*

Digitized by Google

sequeretur u, semper q adnotare, ut *mequm*, *tequm*, *sequm* scribendum procurarent. Quocirca *requoqunt* hi scriberent. *Pierius.*

637 *Classica jamque sonant*] Bene posuit amphibologiam. Nam *classicum* dicimus et tubam ipsam et sonum. *Classicum* autem est flexilis tuba. *Servius.*

Tessera signum] Symbolum bellicum, quod ad pugnam exeuntibus datur; scilicet propter confusionem: ut fuit in exercitu Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus;' in Cæsaris, 'Venus genitrix.' *Idem.*

Tessera] Significat nuncium gerendum significantem bellum. *Donat.*

It bello tessera] Symbolum bellicum, (σύνθημα) quod ad pugnam exeuntibus datur: quod aut *vocale* est aut *mutum*: ut in bello Cæsaris erat, 'Venus genitrix;' in Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus.' Silius l. v. 'tacitum dat tessera signum.' Livius l. vii. 'Cæteris omnibus tesseram dari jubet.' Vide Marc. Donati dilucidat. *Taubmann.*

It bello tessera] Tessera est, (teste Vegetio ii. 7.) præceptum ducis, quo, vel ad aliquod opus, vel ad bellum movetur exercitus: vel, est tabella latinscula, (ut Lips. Dial. v. 9.) inscripta, quam Græci uno verbo πλατεῖον, et quia e ligno erat, ξυλόφιον, appellant. *Tesserarius* dicebatur, qui distribuebat. Vide Stewechium ad Vegetium ii. 7. et iii. 5. *Emm.*

Signum] Tres sunt militares res, quæ *signi* nomine efferuntur a Poëta. Tessera, quam hic habes: deinde vocale instrumentum, ut tuba, buccina; et hanc signum vocavit supra, 'pastorale canit signum.' Tertio, vexillum: audis enim in Æn. viii. 'Ut belli signum.' Habebit Maro subscriptores. De tessera Suet. Nerone c. 9. 'Signum excubanti Tribuno dedit, optimam matrem.' De tubis Livius l. xxx. 'Tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent.' De vexillo an signum quoque dicatur, inane est quærere. Nam quis non ita? Illud non omittendum, Cæsarem Gallic. l. ii. de pugna subitaria in Nervios, tres has res militares unica periodo inclusisse sub eodem signi nomine, quod diligenter notavit Lipsius de Milit. iv. 12. 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret; signum tuba dandum, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum.' Habes vexillum, tubam, tesseram. Nam extremum de hac capiendum; alioquin frigeret sermo. *Cerda.*

638 *Trepidus*] Festinus: more suo. *Servius.*

639 *Cogit equos*] Hæc pars apparatus non omissa Silio l. iv. 'domitat pars verbere anhelum Cornipedem in gyros, saxoque exasperat ensem.' Nec Statio Theb. iii. 'Exturbent resides frænos.' *Cerda.*

Ille frementis Ad juga cogit equos] Frementes describuntur equi in bellum euntes, ut observavit Bochart. in multis poëtis. Eum vide Histor. animal. ii. 8. *Emmeness.*

640 *Loricam induitur*] Dicimus et 'induor illa re,' et 'illam rem.' *Serv.*

Trilicem Loricam] A coagmentatione filorum loricæ bilices, trilices, quadrilices dicuntur. Adi Rob. Tit. controvers. ii. 18. *Emmeness.*

641 *Pandite nunc*] Relaturus antiquitatis memoriam invocat Musas: ne sive vera sive falsa referat, culpam habeat: et invocando proponit quid sit narraturus. *Donatus.*

Helicona, deæ] Parnassus mons Thessaliæ dividitur in Citheronem Liberi, et Heliconem Apollinis; cujus sunt Musæ. Est autem Homeri versus: *Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι, Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· Ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστε, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα, Ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴδμεν· Οἵτινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν.* *Servius.*

Digitized by Google

Helicona] Quis non jam de hoc monte? Obvia ubique notitia, et undecunque peti potest. Tantum eligo illud Pausaniæ in Bœotic. ὁ δὲ Ἑλικὼν ὄρος τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐν τοῖς μάλιστά ἐστιν εὔγεως, καὶ δένδρων ἀνάπλεως: *Helicon montium, qui in Græcia sunt, præstat soli bonitate, et arborum crebritate.* Hæc fortasse causa, cur is Musis sacer: nam quo illæ ventitarent, nisi ad loca herbida, amœna, καὶ λειμῶνα? ut Homerus loquitur duodecima Iliade. *Cerda.*

Movete] Legitur et *monete*. Servius.

Cantusque movete] Ita supra, 'Majus opus moveo.' Et Manil. l. I. 'Helicona movere cantibus.' Quod Horat. epist. II. 2. 'Verba lyræ motura sonum.' Et Car. III. 4. 'animo moventes.' Aliqui legunt, 'cantusque monete,' fortasse, quia supra 'Tu vatem,' 'tu, Diva, mone.' Præfero vulgatum 'movete.' Sed unde sumpta locutio? Solebant insolentes Poëtæ gloriari, se fontes Musarum hausisse, ut ita suo carmini gloriam quærerent. De istis Ausonius in Mosella, 'totamque solent haurire Agnippen.' Et de Pollio Statius Silvar. l. II. 'Altius immensa turbavit Pollius urna.' Qui modesti erant, tantum dicebant, se libasse fontium aquas. Ideo poëma suum idem Ausonius vocat 'tenue libamen Musæ.' Pari modestia Persius, 'Nec fonte labra prolui Caballino.' Non negat libamina, sed proluviem hanc negat. Ergo Poëta: O Deæ, pandite Helicona, ubi Musarum fontes; movete cantus tantum leviter ad undam motam: nolo fontem turbetis, nolo imos gurgites; satis mihi summa aqua ad levem motum concitata. Dixi hæc navigans ad auram Casauboni: nam ille nihil de Virgilio. *Cerda.*

642 *Exciti*] Alias, *accîti*. Sed primum præfero, vel ex imitante Papinio Theb. l. IV. qui in simili belli apparatu: 'Quis numerum ferri, gentesque, et robora dicto Æquarit mortale sonans? suus excit in arma Antiquam Tyrintha Deus.' Et in VII. 'Exciverat omnem Aoniam.' Sed et Poëta supra, 'Ardet inexcita Ausonia.' Silius quoque ex eadem imitatione, 'excierint populos.' Versus jam attuli. Scio Sallustium in Jugurth. dicere, 'paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci.' *Idem.*

Quæ quemque secutæ Complerint] In antiquis plerisque codicibus, *quemque* per *m*, et *complerunt*. Sed quia *floruerit* sequitur, placet, *complerint*. Taceo *compulerint*: quod alibi legitur inemendate. *Pierius.*

643 *Campos*] Præclare: campus enim de militari sæpissime. Propert. IV. 11. 'forti melius concurrere campo.' Et III. 3. 'Aut quibus in campis Mariano prælia signo.' Horat. Od. II. 9. 'Exiguis equitare campis.' De Mezentio Noster, 'Turbidus ingreditur campo.' Sed tenue hoc. *Cerda.*

Quibus Itala jam tum Floruerit] In antiquis omnibus exemplaribus, legere est, 'quibus Itala jam tum Floruerit;' pro *tantum*, quod mirifice placet; ut non modo *nunc* dicat Italiam viris florere, verum ab eo *jam* tempore florescere cœpisse. *Pierius.*

644 *Quibus arserit armis*] Aut splenduerit: aut amore flagraverit. *Serv.*

645 *Et meministis enim, divæ*] Celebrat hoc merito Scaliger, et ego alibi exorno. Mater enim Musarum fuit Mnemosyne, id est, Memoria. Habet vero nomen novem literas, pro numero filiarum. Est locus apud Maximum Tyrium dissert. 28. ad hanc rem pertinens. Omitto Græca. 'Præclarus nihilominus animus, et qui corporis sui hospitem bonum nactus est Deum, etiam hic a tumultu se vendicat; relictoque quantum in se est, corporis consortio, quæ vel vidit ibi, vel audivit, memoria ruminat. Nec aliud est, cur Mnemosynem Musarum matrem esse tradant Poëtarum fabulæ. Nihil enim aliud

Digitized by Google

Musæ sunt illis, quam scientia; chorus videlicet divinus, opusque Jovis, quas producit ordinatque Mnemosyne. Colamus Musas, colamus Mnemosynem.' Ex eadem observatione verbum hoc Musis dedit Tibul. l. IV. 'Non te deficient nostræ memorare Camœnæ.' *Cerda.*

646 *Ad nos vix, &c.*] Scal. Poët. IV. 1. Idem v. 3. de toto hoc loco ita annotat: Illa quoque in Hom. Il. II. Ἔοικεν νῦν μοι, μοῦσαι, &c. tametsi sunt magnifica, tamen horum magnitudinem non attingunt. Nec *ferream* illam *vocem*, quod Hom. fecit, hic optare sibi voluit; sed in rem potius atrocem transtulit in Sexto, de tartareis suppliciis: 'Non mihi si linguæ,' &c. Cætera vero quanto magnificentius! Nam illud quantum, 'bello exciti reges.' Majus et illud, 'quæ quemque sequutæ Complerint campos acies.' Et quam jucundum, 'Et meministis,' &c. Illud vero trepidum atque humile, ἡμεῖς δὲ κλέος οἷον ἀκούομεν. Quibus adspersit floribus, 'Ad nos vix,' &c. ubi tum singula seorsum, tum simul verba omnia sunt consideranda. Id quod toto in Catalogo tibi faciendum est: atque utroque quidem. Quibus in locis tanto excedit Homeri tumultuariam illam narrationem, quanto excedit meam orationem omnium hominum cogitatio. Hæc ille. Porro hunc locum, qui expressus e Catalogo navium Homerico, defendit contra Macrob. Pontanus etiam in Antonio. *Taubmann.*

647 *Primus init bellum*] Non mirum si sacrilegus et contemptor Divum contra piam gentem prior arma susceperit. Et scienda est poëtæ affectatio. Nam ablepsiam nefas est dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos bello non invenis. Item in sequentibus aliquos invenimus, quorum hic nullam fecit commemorationem. *Servius.*

Primus] *Primus*, quia asper: *primus*, quia contemptor eorum Deorum, quibus auctoribus Æneas ad Italiam venit, et conjugium Laviniæ factum est. *Donatus.*

Tyrrhenis asper ab oris] Oriundo Tuscus, non qui nunc de Tuscia venit, quem antea pulsum a civibus constat. *Servius.*

648 *Contemtor divum Mezentius*] In antiquis cod. *divom*. Cur vero Divum contemptor habitus sit, causam ponit Macrobius: eum quippe Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Quod vero *Divom* per *u* et *o* in antiquis codicibus habetur, non ignoro esse literatissimos viros, qui scriptionis hujusmodi rationem haud quaquam admittere voluerint, quod *Divum* ajunt per syncopam, ex dictione *Divorum*, *o* et *r* mediis literis expunctis, factum. Sed hoc nihil prohibet, quin veteres illi suo jure facerent, qui terminationem eam, quæ per *um* geminatum esset, in omnibus formis abhorrebant: quare tam accusativo quam genitivo casu *Divom* scriptitabant. Ita *ævom*, *salvom*, *rivom:* et distinctis syllabis, *suom marcitum*, et sexcenta hujusmodi: quorum exempla ex inscriptionibus passim toto opere disposuimus. Et nos ita sæpe scribendum curavimus, quia sæpissime ita scriptum in antiquis Virgilii cod. offenderamus: et Fab. Quintilianum affirmare videbamus ad tempora usque præceptorum suorum *cervom*, et *servom*, et similia *v* et *o* literis scripta, ea adjecta ratione, quod subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret. *Pierius.*

Contemtor divum] Marcus Cato l. I. Orig. (ut est apud Macrob. Sat. l. III.) ait Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Et inde ait Macrob. contemptorem Divum dici a Virgilio, quod Divinos honores sibi exegisset, non (ut videbatur Aspro) quod sine respectu Deorum in homines impius fuisset. Adjicit Ma-

Digitized by Google

crobius ex eodem Catone verba, quibus Latini metu Mezentii vovebant, hæc scilicet: 'Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius quam Mezentio, uti nos victores facias.' Statius de Capaneo Theb. l. III. 'superum contemptor.' Ajacem inducit Sophocles contemnentem Deorum opem, et respuentem auxilium Minervæ. Multis hæc Tragicus. *Cerd.*

Agminaque armat] Aut eorum qui eum secuti fuerant: sicut ejus filium. Nec enim credibile est solum fugisse. Nam et Satius dicit, 'Vel quos movet exul, et hæsit Tristibus aucta fides.' Aut certe eorum quos Turnus dederat. Ut Adrastus Polynici in Statio, qui ait, 'Ne parva movens inglorius arma Iret.' *Servius.*

649 *Filius huic juxta Lausus*] Codices aliquot antiqui, legunt 'filius huic fuerat Lausus.' Aliquot alii, 'filius hunc Lausus juxta.' Alii, *huc juxta.* Quæ quamvis ita multipliciter legantur, non tamen a vulgata lectione, quæ est 'filius huic juxta Lausus,' discedendum est. *Pierius.*

Pulchrior] Qui adspirationem in medio ponunt a πολύχειρ deducunt, id est, *fortis*, ut Servius exposuit vs. 656. Vide luculentius disputantem Dausquium in Orthograph. et quæ dicta Ge. II. 534. *Emmeness.*

650 *Corpore Turni*] Imitatione Homeri in catalogo navium: νιρεὺς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ, &c. Corpus Turni pro Turno, sic et passim βίην ἡρακλείην, κλεινὴν πολυνείκους βίαν, apud Euripidem in Phœn. et πριάμοιο δέμας· et apud eundem in Iphig. μήτερ δ' ὁμαρτεῖ τῆς κλυταιμνήστρης δέμας. Sic et Œdipus de Creonte affectati regni suspecto: δρῶντα γάρ νιν ὦ γύναι κακῶς Εἴληφα τοὐμὸν σῶμα σὺν τέχνῃ κακῇ· et ibidem, τέθνηκε θεῖον ἰοκάστης κάρα· et in Colo. σῶμα ἀνικήτου θηρὸς, Pro Cerbero: et, θησέως κάρα. Sic et Horatius phrasi Græca *virtutem Catonis* dixit, pro ipso Catone: et Propert. 'scelus Polymnestoris,' pro Polymnestore, l. III. 'Te scelus accepto Thracis Polymnestoris auro, Nutrit in hospitio non Polydore pio.' *Germ.*

651 *Lausus equum*] Laudat Lausum a fortitudine, quæ in pulchro corpore rara solet esse. *Donatus.*

Equum domitor] Ἱππόδαμος, πλήξιππος, ἱπποχάρμης, ἱπποπόλος, et ἵππων κέντωρ, poëtis passim. *Germanus.*

652 *Agyllina ex urbe*] De Cerete oppido. *Servius.*

Agyllina] Nomen oppidi *Agylla:* et sic reponendum in Solino c. 8. non *Argylla;* monuit Delrius ex m. s. In secunda vocali nihil certi video; nam modo *Agylla*, modo *Agilla.* Conditam hanc urbem a Pelasgis scribit Solin. dicto loco; et fuisse olim Lydorum sedem alii adnotarunt. Sed fuit hoc nomen vetustum urbis, nam postea Cære dicta est, et incolæ Cæretani. *Cerda.*

Urbe Agyllina] Hetruriæ oppidum, quod alio nomine *Cære*, de quo Cluver. ant. Ital. II. 408. et seqq. *Emm.*

Nequicquam] Quia in prælio periit, nec patrium recepit imperium. *Serv.*

653 *Patriis qui lætior esset Imperiis*] Dignus qui haberet imperatorem potius quam exulem patrem. *Idem.*

656 *Pulchro*] Forti: ut diximus supra. *Idem.*

Hercule pulchro] Sunt codices in quibus *Hercule forti*, legatur. Observatum vero est alibi Herculi nomen a fortitudine inditum: nam Alcides ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, hoc est, a robore atque viribus appellatus est. Putò vero ego *forti* loco hoc Servianam esse paraphrasim, qui *pulchrum* pro *forti* poni dicit. Multum præterea venustatis et decoris est in ea agnominatione: 'Satus Hercule pulchro Pulcher Aventinus:' ut id denique sit, quod Horatius ait, 'fortes creantur fortibus.' Est et *ostendit equos* in aliquot antiquis. Sed longe melius *ostentat.* Pierius.

657 *Pulcher Aventinus*] *Aventinus*, mons urbis Romæ est: quem constat

Digitized by Google

ab avibus esse nominatum: quæ de Tyberi ascendentes illic sedebant, ut in Octavo legimus, 'Dirarum nidis domus opportuna volucrum.' Quidam etiam rex Aboriginum, Aventinus nomine, illic et occisus et sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Aventinus: cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani, 'Sabinos a Romulo susceptos istum accepisse montem, quem ab Avente, fluvio provinciæ suæ, appellaverunt Aventinum.' Constat tamen has varias opiniones postea secutas. Nam a principio *Aventinus*, dictus est ab Avibus, vel a rege Aboriginum: unde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei præstitisse. *Servius.*

Aventinus] Lege Macrob. v. 16. ubi quæpiam de imitatione Virgilii in admiscendis fabulosis narrationibus ad vestigia Homerica. *Cerda.*

Insigne paternum] Absolute dixit. *Servius.*

Clypeoque insigne paternum] Virgilianis auspiciis Valer. Arg. l. vi. inducit Coraxen gestantem in clypeo patris Jovis insigne; nam cum præcesserit, 'Scythicis qnem Jupiter oris progenuit,' subjungit: 'Cuncta phalanx insigne Jovis, cælataque gestat Tegmina, dispersos trifidis ardoribus ignes.' *Cerda.*

658 *Centum angues*] Secundum Simonidem, ut diximus supra: nam alii dicunt IX. fuisse. *Servius.*

Centum angues] Gloriæ causa hydram gestabat: sed ludibrium matris ex hoc apparebat. *Donatus.*

Centum angues, &c.] Locum Euripid. in Phœniss. unde hic sumptus, viderunt jam alii. Ait ille: Ταῖς δ' ἑβδόμαις Ἄδραστος ἐν πύλαισιν ἦν Ἑκατὸν ἐχίδναις ἀσπίδ' ἐκπλήρων γραφῇ Ὕδρας. *Adrastus vero erat in septima porta Implens scutum pictura centum viperarum Hydræ.* Usitatum hoc Barbaris ad ferocitatem ostentandam, et terrorem ingenerandum. Sic ab Homero in thorace Agamemnonis dicuntur esse Iliad. l. XI. κυάνεοι δράκοντες τρεῖς: *tres dracones cærulei;* et postea de scuto ejusdem, κυάνεος ἑλίκτο δράκων: *cæruleus circumvolutus erat draco.* Cui draconi dantur κεφαλαὶ τρεῖς, *tria capita.* Plutarchus de Pythiæ oraculo dat scuto Aliarti ἐπίσημον ὄφιν. Audi quæ Statius de clypeo Capanei: 'Quatuor indomitis Capaneus erepta juvencis Terga superque rigens injectu molis ahenæ Versat onus: squallet triplici ramosa corona Hydra recens obitu. Pars anguibus aspera vivis Argento cælata micat, pars arte reperta Conditur, et fulvo moriens ignescit in auro.' De scuto Hippomedontis formato ad horrorem, idem Statius Theb. l. IV. 'humeros, et pectora late Flammeus orbis habet, perfectaque vivit in auro Nox Danai: sontes Furiarum lampade nigra Quinquaginta ardent thalami: pater ipse cruentis In foribus laudatque nefas, atque inspicit enses.' Valer. Flac. l. VI. de scuto Coraxis: 'Insuper auratos collegerat ipse dracones, Matris Horæ specimen linguisque adversus uterque Congruit, et tereti serpens dat vulnera gemmæ.' Silius l. II. de Terone: 'Centum angues idem cælatum insigne gerebat In clypeo, et sectis geminam serpentibus hydram.' *Cerda.*

Centum angues, &c.] Fabulam Lernææ serpentis habes apud Palæphatum fab. 39. et Ovid. Metam. IX. 68. ubi Nobiliss. Heinsius hunc Maronis locum restituit, et plura notanda de hujus anguis capitibus notavit. *Emmeness.*

659 *Collis Aventini silva*] In silva collis Aventini. Et dicendo *Aventini*, ostendit antea id esse nominatum. *Servius.*

Collis Aventini silva] In codicibus aliquot antiquis, *in silva*, legitur. Magis vero Virgilianum videtur absque præpositione dictum. *Pierius.*

Digitized by Google

Rhea sacerdos] Alludit ad nomen matris Romuli, quæ dicta est Ilia, Rhea, Silvia. *Servius.*

Rhea] Corripit Naso Fast. IV, 'Sæpe Rhea questa est.' Maro Græcos sequitur, qui brevem syllabam faciunt longam addito jota. *Cerda.*

660 *Furtivum*] Illicite conceptum: quippe a sacerdote. Sic ait alibi, 'Et dulcia furta.' *Servius.*

Furtivum partu sub luminis edidit oras] Antiqui plerique codices legunt, *furtivo partu*: et *oras*, non *auras*, quanquam exemplaria itidem vetera non desunt, in quibus 'ad sublimis edidit auras' legere est. Sed enim 'sub luminis edidit oras' magis omnino placet, ut Lucretianum illud sapiat, 'Dias in luminis oras.' Nam qui *auras* scripsere, forte secuti sunt eorum superstitionem, qui *Olam*, *Aulam*, *Plostra*, *Plaustra*, et alia eodem modo scribere malebant. Atque ut de mutatione hujusmodi aliquid ulterius referamus, scimus *Oratam*, ex Verrio Flacco, teste Festo, 'piscis genus a colore auri appellari, quod veteres o pro *au* ponebant.' Hinc Sergium, quod annulis aureis et gradibus uteretur, *Oratum* appellatum. *Pierius.*

Furtivum] Soph. in Elect. τοὺς τὰς εὐνὰς ὑποκλεπτομένους: *suffurantes concubitus.* In re simili Homer. λάθρη: et Pindar. κλέπτουσα. Virg. Ge. IV. 'Dulcia furta.' Quem locum adi. Spectant hæc ad tenebras quas amant, qui amant. Interpres Theocriti: δεῖ δὲ τοῖς κλεπτομένοις ὕρωσι σιγῆς καὶ νυκτός: *Furtivi amores indigent silentio et nocte.* Advocatque Menandrum, qui ὦ νύξ, σοὶ γὰρ δεῖ πλεῖστον ἀφροδίτης. *Cerda.*

661 *Mixta*] Μιγεῖσα Græce dixit. *Servius.*

Mulier] Compendiose mortalem dixit. Consequens namque fuerat, ut diceret 'Mista Deo mortalis.' *Idem.*

Mixta deo mul.] Id est, Herculi Rhea. Ita Hom. in Catal. θεὰ βροτῷ εἰνηθεῖσα. idem alibi: θεῷ φιλότητι μιγεῖσα Κρονιδάῃ. ita μίγνυσθαι aliis etiam *coire* est. De congressu autem mortalium cum substantiis divinis disputat Plutarch. in Numa. *Taubm.*

Laurentia arva] Laurentum civitas plurimum potuit. Nam omnia vicina loca ejus imperio subjacuerunt. Unde nunc ait 'arva Laurentia:' cum juxta Tyberim armenta Hercules paverit. Sed secundum antiquum situm, ante Albam et Romam, Tyberis Laurentini territorii fuit. *Servius.*

662 *Geryone*] Geryones rex fuit Hispaniæ: qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis præfuit, quæ adjacent Hispaniæ, Balearicæ minori, et majori, et Ebusæ. Fingitur etiam bicipitem canem habuisse: quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit: qui ideo fingitur ad eum olla ærea transvectus, quod habuit navem fortem et ære munitam. Hunc Geryonem alii Tartessiorum regem dicunt fuisse, et habuisse armenta pulcherrima, quæ Hercules occiso eo abduxit: de cujus sanguine dicitur arbor nata, quæ Vergiliarum tempore poma in modum cerasi sine ossibus ferat. Sane sciendum declinari *hic Geryones*, *hujus Geryonæ*: unde est, *Tergemini nece Geryonæ*; ut *Anchises Anchisæ*. Unde usurpavit Sallustius, *Geryonis* dicens. Veniens autem Hercules, in quadam Campaniæ civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde *Pompei* dicitur civitas. Postea juxta Bajas, caulas bubus fecit, et eas sepsit: qui locus *Boaulia* dictus. Nam hodie *Baulæ* vocantur. *Servius.*

Geryone] Scripsit jam Passerat. hic legendum *Geryona*, ut et VIII. 'Tergemini nece Geryonæ,' non Geryonis. Fortasse, quia Lucretius l. v. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonaï.' Et Plin. IV. 22. 'In hac Geryones habitasse a quibusdam existimatur.' Et in Epig. l. IV. Anthol. γηρυόνην. et alibi, γηρυόνου, qui casus ab

Digitized by Google

γηρυόνης. Itaque vult ille inflectendum nomen per primam Græcorum. Sed recte tamen Germanus admonet Æn. VIII. reperiri in Græcis γερυονεὺς, γερυόνης, γερυών. *Cerda.*

Tirynthius] A Tirynthia civitate Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. *Servius.*

663 *Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas*] Admiratio, locorum longinquitate. *Idem.*

Boves Hiberas] In codicibus aliquot antiquis, *Iberos* virili genere legitur. Sed in usu frequentiori est per fœminino dicere: ut, 'Reddidit una boum vocem:' et 'Abstractæque boves,' cum et tauros etiam abstraxisset. *Pierius.*

Tyrrhenoque b.] Admiratio, locorum longinquitate. Justinus l. XLIV. sub finem: 'Armenta Geryonis' (Hispani) 'quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint.' *Taubmann.*

664 *Pila manu*] *Pilum* proprie est hasta Romana, ut *gesa* Gallorum, *sarissæ* Macedonum. *Servius.*

Pila] *Pilum* proprie hasta Romanorum, *Spiculum* quoque dictum: ut *Gæsum* Gallorum, *Sarissa* Germanorum. Vide Veget. I. 20. et ad eund. God. Stewech. in primis Alexandr. VI. 22. *Taubmann.*

Pila] *Pilum* Romanorum telum esse, notius pæne est, quam ut probare necesse sit: vide 14. dissertationem de telis legionum, quam, præter alias emaculatissimas curas, orbi literato reliquit Vir et genere et eruditione et omni virtutum genere admirabilis R. H. Schelius. Pili luculentiorem descriptionem memini me tradere Ge. I. 495. *Emmeness.*

Dolones] *Dolo* est flagellum, intra cujus virgam latet pugio. Aut secundum Varronem, 'Ingens contus cum ferro brevissimo.' *Dolones* autem a fallendo dicti sunt, quod decipiant ferro, cum speciem præferant ligni. Et multi volunt per teretes mucrones, *dolones* dici: per veru Sabellum, *pila* significari. *Servius.*

In bella dolones] Grammatici a *dolo* deducunt *dolones*: quod pugio in corpore teli conditus lateat. Suet. in Claudio, 'cum dolone ac venatorio cultro præstolantes.' Et Jurisconsultus l. si ex plagis ad l. Aquil. 'Flagello,' inquit, 'quod in manu habebat, in quo dolon inerat, vulnerare tabernarium cœperat.' Pollux minimum in navi velum δόλωνα vocat, ut majus ἀκάτιον, maximum ἐπίδρομον. *Germanus.*

665 *Et tereti pugnant, &c.*] Explicui integrum versum de uno tantum instrumento. Itaque, non dicit gestari teretem mucronem, et veru: sed veru, cui teres mucro, idque per hendyadem: binæ enim orationes rem unam efficiunt, ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et in hoc ipso tractu legis, 'Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram.' Ubi sententia est, Hydram esse incinctam centum serpentibus anguineis; ut etiam Persius Sat. II. 'An quia non fibris ovium, Ergennaque jubente?' Id est, jubente Ergenna aruspice consultis fibris ovium. Etenim si teres mucro diversus esset a veru, oporteret indicare, quodnam genus teli: in nemine autem tale quidpiam reperi. Quæ locutio familiaris est Græcis, qui unam tantum orationem duplici sæpe verbo efficiunt, ut cum ait Demosth. orat. I. in Aphobum: τὴν μὲν τοίνυν προῖκα τοῦτον τὸν τρόπον εἶχε λαβών: *Dotem igitur ad hunc modum acceptam tenuit:* ubi satis, aut εἶχε, aut ἔλαβε. Deinde facit pro explicatione mea Polybii locus hic l. VI. 'Veruta partim crassiora sunt, partim tenuiora, ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron, quæ quadrata, trientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimilantur.' Vides, ut duo genera verutorum constituat, et primum crassius,

Digitized by Google

firmius, teres: ut jam de hoc primo loqui Poëtam existimemus. Ideo Silius l. III. 'tereti pugnax instare veruto.' Sic enim lego in Silio ad imitationem Virgilii, non, *tenui*, ut in vulgatis. Etenim *veru* et *verutum* idem, tantum diversa forma, quod jam Lipsius monuit. Sed quare hæc veruta dicuntur Sabella? Quia illis usi Sabelli, aut Samnites, qui iidem cum Sabellis. Imo Samnites ipsi dicti ab hoc telo. Festus: 'Samnites ab hastis appellati sunt quas Græci, *σαυνία* appellant, has enim ferre assueti erant.' Inde sunt qui dicant, non debere homines ipsos dici Samnites, sed Saunites. Esse autem *saunion* idem cum veruto jam astruxit idem Lips. nam ubi Livius in classibus armandis *verutum* scribit, Dionysius *σαυνίον* nominat. Itaque Poëta per *Veru Sabellorum* intelligit saunia Samnitum. Sed placuit Latipis veruta nominare, 'quod veluti verua habeant præfixa,' ait Festus. Nonnulla ex his, quæ dixit, astruit Plinii locus III. 12. 'Samnitium, quos Sabellos, et Græci Saunitas dixere.' Strabo quoque non longe ab exitu: *Σαυνίτας, ὁὺς οἱ Ἕλληνες Σαμνίτας λέγουσι.* Cur vero *ἀκοντιστικοὺς* appellati sint Sabelli, ibi Strabo scribit, sed multis, ideo omitto. *Cerda.*

666 *Ipse pedes*] Ad genus respicit. Nam et Hercules pedes semper incessit, cum equos habuerit nobilissimos. *Servius.*

Tegumen leonis] Præter hydram etiam leonis pellem, aliud insigne paternum, gestabat. *Donatus.*

Tegumen] Antiqua omnia exemplaria *Tegimen* legunt, vel *Tegumen*, ut etiam in III. 'Consertum tegimen spinis.' Inferius tamen est, 'Tegmen habent capiti,' *κατὰ συνεσιν.* *Pierius.*

Torquens] Sustinens. Ut, 'Axem humero torquet.' *Servius.*

Torquens] Retuli ad cinctionem: vere; nam ipse in Æn. VIII. loquens de Evandro: 'Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.' Itaque idem dicit, quod Claudian. II. in Ruff. 'revocat fulvas in pectora pelles.' Nam tortio illa nihil est aliud, quam revocatio ad cinctionem. Eurip. in Herc. furen. *Ξανθὸν κρᾶτ' ἐπωνυμίας Δεινῷ χάρματι θηρός: Flavum caput torquens in terga Terribili rictu feræ.* Stat. l. X. 'Tigridis exuvias in lævum torquet.' Silius l. VIII. hanc tortionem indicat verbo *obire*, cum ait: 'Pectora pellis obit cæsi venatibus ursi.' Hieronym. ad Lætam verbo *volito*; nam de quadam vestis in partem aliam rejectione: 'per humeros hyacinthina læna forte volitans.' De cujus loci lectione consule Heral. l. VII. in Arn. *Cerda.*

667 *Inpexum*] In codicibus aliquot, *inplexum* legitur: sed *inpexum* magis receptum. *Pierius.*

Terribili inpexum sæta] Est hoc quod flexu alio dixit Ovid. Fast. II. 'fulvi sætis hirsuta leonis vellera.' Et Noster in Æn. VIII. 'pelle leonis.' Ubi villosus leo est cum hirsutie sætarum. Possis etiam per cruditatem efferre; ut infra, 'crudus pero.' Apollon. l. I. tauri pellem vocat, *λάχνῃ μέλαν, atram lanugine.* Pulchre dixit Quintil. 'Judicis tristem et impexam antiquitatem.' *Cerda.*

668 *Indutus capiti*] Circa rem Grammaticam monearia in Virgilio *capiti* non esse dativum, sed vere ablativum: quasi dicat, *indutus capite*; aut, *indutus in capite.* Veteres enim omnes ablativos ita finiebant. Sed de hoc jam late in Eclog. VI. ad illud, 'Serta procul capiti tantum delapsa jacebant.' Et aliquid Æn. II. ad illud, 'Includunt cæco lateri.' *Idem.*

Indutus capiti] De terminatione ablativi per *i* multa congessit exempla Sanctius in Min. p. 86. *Emmen.*

669 *Horridus*] Tremendus: non revera horribilis. *Servius.*

Herculeoque humeros innexus amictu] Nam Hercules *λεοντῆν* gerebat,

Digitized by Google

γηρυόνης. Itaque vult ille inflectendum nomen per primam Græcorum. Sed recte tamen Germanus admonet Æn. VIII. reperiri in Græcis γερυονεὺς, γερυόνης, γερυών. *Cerda.*

Tirynthius] A Tirynthia civitate Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. *Servius.*

663 *Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas*] Admiratio, locorum longinquitate. *Idem.*

Boves Hiberas] In codicibus aliquot antiquis, *Iberos* virili genere legitu[illegible] Sed in usu frequentiori est per fœ[illegible] ninum dicere: ut, 'Reddidit [illegible] boum vocem:' et 'Abstrac[illegible] boves,' cum et tauros etiam [illegible] isset. *Pierius.*

Tyrrhenoque b.] Admirati[illegible] longinquitate. Justinus [illegible] finem: 'Armenta Geryo[illegible] 'quæ illis temporibus [illegible] bebantur, tantæ fam[illegible] [illegible] uno culem ex Asia pr[illegible] [illegible]icto Tillexerint.' *Taubr*[illegible] [illegible]ore chari-

664 *Pila manu*[illegible] [illegible]ricti ejusdem hasta Romana, [illegible] vero *gemini*, id *rissæ* Macedo[illegible] [illegible]su frequens quo-

Pila] *Pilu*[illegible] [illegible]t velis. Ego in prirum, *Spic*[illegible] Aliam rationem indicat *Gæsum* G[illegible] [illegible] duo tantum venerint, cum rum. V[illegible] [illegible]burtia mœnia linquunt,' quasi God. S[illegible] [illegible]uo dissidio distracti a fratre; nam VI. 22 [illegible] *P*[illegible] [illegible]*nquunt*, ait: sic Ge. IV. Aristæus se, [illegible] cum querimonia, 'te matre relinquo n[illegible] honorem,' &c. Ideo etiam *Tiburtia*, quasi dicat, non tam sua, quam fratris, qui contemptis fratribus, a se dedit eponymiam oppido. Sed potes simpliciter capere *linquunt*, sicut Homer. Iliad. XIV. ἄστυ λίποντε: urbem linquentes, videlicet Juno et Somnus. *Cerda.*

Tum gemini fratres, &c.] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam, *Catillus*, *Coras*, et *Tiburtus*: ibique civitatem condidere, et fratris majoris nomine *Tybur* appellarunt. Ex iis duo nunc militatum veniunt, fratre domi relicto. Vide Turneb. XI. 26. et XXII. 3. *Taubmann.*

Et multi volu[illegible] *dolones* dici [illegible] significari [illegible] *In bell*[illegible] deducu[illegible] pore [illegible] Clar[illegible] cul[illegible] sr[illegible]

[illegible] ut] [illegible] t a[illegible]

[illegible]] In [illegible] [illegible]tur, quod non ign[illegible] [illegible] Adverte vero *Tyburtia* per [illegible] yllaba, non per *y* scribi apud [illegible], et ita in plerisque veterum [illegible]mentis observavi. Est et ubi [illegible]s, *Tiburtia limina*. Sed *mœnia* [illegible]nino agnoscitur ab eruditis: ut ad conditores fratres fratris adludatur, quorum unus tantum urbi nomen dedit. *Pierius.*

Fratris Tiburti dictam cogn. gent.] Horatius tamen *Tybur*, mœnia Catilli vocavit, ut videatur existimasse Tybur a Catillo conditum. Viri docti ex librorum veterum consensu *Tiburni fratris* legunt. *Germanus.*

Tiburti] Non dubito, quin legendum, ex vetustis codicibus, *Tyburni*, non *Tyburti*; etiamsi Turnebus utramque lectionem admittat. Sed certe falsus. Primo, quia in Horatii correctiss. codicib. Od. I. 7. legitur, 'Et præceps Anio, et Tyburni lucus, et uda Mobilibus pomaria rivis.' Deinde, quia Statius in Silv. describens Manlii Tyburtinum, ait 'illa recubat Tyburnus in umbra.' Tertio, quia Plinius XVI. 44. *Tyburno* scribit, sic enim legendum, non *Tyburto*: et Cruquius censet, et Lævinus ita vidisse in codice Plinii manuscripto testatur. *Cerda.*

672 *Catillus*] Unde mons Catilli, quem *Catelli* dicunt per corruptionem, juxta Tibur. *Servius.*

Catillus] Per duplex *l* legendum; alterum tamen abjecit Hor. Od. I. 18. 'Mœnia Catili.' An Tiburis conditor fuerit, disputat Torrentius ad su-

Digitized by Google

: et C
E

pratis rimantur prata Caystri:' nam
Asiam de provincia dicimus, A
est, ut, 'Postquam res Asiæ.'

palus] Ita Propert. II. 26.
repente palus.' Et Ti-
Scaligero: 'Exiguus
ter aqua.' *Cerda.*
l. XII. 'Misce-
m.

rginis ala

ivalem] Mon-

que nivalem] Præ-
hessaliæ conjungit:
a olim sedes Centauro-
Ossa, Pelius, alii. Inde
Iliad. I. φηρσὶν ὀρεσκῴοισι,
monticolis, id est, Centauris. Et
ab Stat. dicuntur Theb. XII. 'Ossæi
bimembres.' Othryos meminit Pto-
lemæus l. III. τοῦ δὲ Ὄθρυος ὄρους, ait
ille. Plinius IV. 8. loquens de Thes-
salia: 'Othrys Lapitharum sedes.'
Statius Achil. I. 'nubilus Othrys.'
Solinus c. 13. 'Pindum et Othryn
agitent, qui Lapitharum originem
prosequuntur: Ossam, quos Centau-
rorum fabulis immorari juvat.' Le-
gendum fortasse in Solino, *stabulis*;
cum respectu ad Virgilianum, 'Cen-
tauri in foribus stabulant.' Redeo.
De Omole rarior mentio. Omolium
in Magnesia oppidum Plinius consti-
tuit IV. 9. Huic voci addi, ut pluri-
mum, aspirationem video. De for-
ma, qua montem vocat *nivalem*, jam
Ge. IV. ad illud, 'Tanainque nivalem.'
Cerda.

676 *Ingens Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore*] Cedit silva, cedunt et virgulta. *Servius.*

677 *Fragore*] Cum utique a minore ad majus venire debuerit. *Idem.*

Magno cedunt virgulta fragore] Sophocl. in Antig. ὅσα δένδρων ὑπείκει, κλῶνας ἐκσώζεται. Græci autem κολοσυρτὸν, proprie dicunt stipularum

nubem] Eo-
tamen, si ... 'urget ab
toribus conditarum ...
invenitur, adeo ut ne urbs ... Romæ origo possit diligenter ... Nam
Nam Sallustius dicit, 'Urbem Ro-
mam, sicut ego accepi, condidere
atque habuere initio Trojani, et cum
his Aborigines.' Alii dicunt ab Evan-
dro: secundum quos Virgilius, 'Tunc
rex Evandrus Romanæ conditor ar-
cis.' Alii a Romulo, ut, 'En hujus,
nate, auspiciis illa inclyta Roma.' Si
igitur tantæ civitatis certa ratio non
apparet, non mirum si in aliarum
opinione dubitatur. Unde nec histo-
ricos, nec commentatores varia di-
centes, imperitiæ condemnare debe-
mus. Nam antiquitas ipsa creavit
errorem: et plerique fundant, ple-
rique augent, et ad se transferunt
nomina: quam rem etiam non par-
vum errorem afferre manifestum est.
Ut ecce Laurentum a Pico factum
est: ut, 'Laurentis regia Pici.' Item
a Lavinio Latini fratre et *Lavinium*
dictum. Item a Latino *Laurentum*.
Item a Lavinia *Laurolavinium*. *Præneste* locus est haud longe ab urbe,
dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilici-
bus, quæ illic abundant. Ibi erant
Pontifices et Dii Indigetes, sicut
etiam Romæ. Erant etiam duo fra-
tres, qui Divi appellabantur. Horum
soror, dum ad focum sederet, desi-
liens scintilla, ejus uterum percussit:
inde dicitur concepisse. Postea enixa
puerum, juxta templum Jovis abjecit:
quem virgines aquatum euntes juxta
ignem inventum sustulerunt, qui haud

Digitized by Google

forma alia λεοντέην. Euripides in Hercule: Στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλες σῷ κάρᾳ Λέοντος, ἥτερ αὐτὸς ἐξεπλήξατο: *Ferique pelle tu leonis induis caput, fuit gestamen illud Herculis.* Nota vero *humeros* dici, quasi utrumque etiam humerum leonis pelle indutum habuisset Hercules. Sed contra est Ovid. qui in epist. Deian. 'Nempe sub his animam pestis Nemæa lacertis Edidit, unde humerus tegmina lævus habet.' Pro Virgilio est Valer. Arg. l. VIII. qui de Hercule loquens, 'aptans humeris, capitique leonem.' Ab hoc amictu dictus Hercules Epig. l. IV. λεοντόχλαινος: et alibi amictus ipse Νέμειος χλαῖνα, et χλαίνωμα λέοντος. *Cerda.*

670 *Gemini*] *Geminos* dicit vel simul natos: vel duos, ut alibi: 'Gemini a Tenedo.' *Donatus.*

Gemini fratres] An quia nati uno partu, et ideo hi duo soli relicto Tibure venerunt, ut qui majore charitate inter se utpote astricti ejusdem natalitii sorte? An vero *gemini*, id est, duo, in quo sensu frequens quoque hæc vox? Ut velis. Ego in primum inclino. Aliam rationem indicat Poëta, cur duo tantum venerint, cum ait, 'Tiburtia mœnia linquunt,' quasi aliquo dissidio distracti a fratre; nam *linquunt*, ait: sic Ge. IV. Aristæus cum querimonia, 'te matre relinquo honorem,' &c. Ideo etiam *Tiburtia*, quasi dicat, non tam sua, quam fratris, qui contemptis fratribus, a se dedit eponymiam oppido. Sed potes simpliciter capere *linquunt*, sicut Homer. Iliad. XIV. ἔστιν λίποντε: urbem linquentes, videlicet Juno et Somnus. *Cerda.*

Tum gemini fratres, &c.] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam, *Catillus*, *Coras*, et *Tiburtus:* ibique civitatem condidere, et fratris majoris nomine *Tybur* appellarunt. Ex iis duo nunc militatum veniunt, fratre domi relicto. Vide Turneb. XI. 26. et XXII. 3. *Taubmann.*

Tiburtia mœnia linquunt] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburtus. Hi simul omnes unam fecere civitatem; et eam de fratris majoris nomine *Tybur* appellaverunt: licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tyburto vel Tyburte. *Servius.*

671 *Tiburti*] In Romano codice, *Tyburni* legitur, quod non ignoravit Servius. Adverte vero *Tybur tia* per *i* prima syllaba, non per *y* scribi apud Græcos, et ita in plerisque veterum monumentis observavi. Est et ubi legas, *Tiburtia limina.* Sed *mœnia* omnino agnoscitur ab eruditis: ut ad conditores fratres fratris adludatur, quorum unus tantum urbi nomen dedit. *Pierius.*

Fratris Tiburti dictam cogn. gent.] Horatius tamen *Tybur*, mœnia Catilli vocavit, ut videatur existimasse Tybur a Catillo conditum. Viri docti ex librorum veterum consensu *Tiburni fratris* legunt. *Germanus.*

Tiburti] Non dubito, quin legendum, ex vetustis codicibus, *Tyburni*, non *Tyburti;* etiamsi Turnebus utramque lectionem admittat. Sed certe falsus. Primo, quia in Horatii correctiss. codicib. Od. I. 7. legitur, 'Et præceps Anio, et Tyburni lucus, et uda Mobilibus pomaria rivis.' Deinde, quia Statius in Silv. describens Manlii Tyburtinum, ait 'illa recubat Tyburnus in umbra.' Tertio, quia Plinius XVI. 44. *Tyburno* scribit, sic enim legendum, non *Tyburto:* et Cruquius censet, et Lævinus ita vidisse in codice Plinii manuscripto testatur. *Cerda.*

672 *Catillus*] Unde mons Catilli, quem *Catelli* dicunt per corruptionem, juxta Tibur. *Servius.*

Catillus] Per duplex *l* legendum; alterum tamen abjecit Hor. Od. I. 18. 'Mœnia Catili.' An Tiburis conditor fuerit, disputat Torrentius ad an-

Digitized by Google

pra dictum locum: et Cluver. Ant. Ital. III. 960. et seqq. *Emmeness.*

Coras] A cujus nomine est civitas in Italia. *Servius.*

674 *Nubigenæ*] Νεφεληγενεῖς. *Germanus.*

675 *Descendunt Centauri*] Ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea, 'Nec non celeresque Latini; Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ.' *Servius.*

Homolen Othrymque nivalem] Montes Thessaliæ. *Idem.*

Homolen Othrymque nivalem] Præclare montes Thessaliæ conjungit: nam Thessalia olim sedes Centaurorum, sicut Ossa, Pelius, alii. Inde Homer. Iliad. I. φηρσὶν ὀρεσκῴοισι, *feris monticolis*, id est, Centauris. Et ab Stat. dicuntur Theb. XII. 'Ossæi bimembres.' Othryos meminit Ptolemæus l. III. τοῦ δὲ Ὄθρυος ὄρους, ait ille. Plinius IV. 8. loquens de Thessalia: 'Othrys Lapitharum sedes.' Statius Achil. I. 'nubilus Othrys.' Solinus c. 13. 'Pindum et Othryn agitent, qui Lapitharum originem prosequuntur: Ossam, quos Centaurorum fabulis immorari juvat.' Legendum fortasse in Solino, *stabulis*, cum respectu ad Virgilianum, 'Centauri in foribus stabulant.' Redeo. De Omole rarior mentio. Omolium in Magnesia oppidum Plinius constituit IV. 9. Huic voci addi, ut plurimum, aspirationem video. De forma, qua montem vocat *nivalem*, jam Ge. IV. ad illud, 'Tanainque nivalem.' *Cerda.*

676 *Ingens Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore*] Cedit silva, cedunt et virgulta. *Servius.*

677 *Fragore*] Cum utique a minore ad majus venire debuerit. *Idem.*

Magno cedunt virgulta fragore] Sophocl. in Antig. ὅσα δένδρων ὑπείκει, κλῶνας ἐκσώζεται. Græci autem κολοσυρτὸν, proprie dicunt stipularum strepitum, fascium, vel lignorum, dum trahuntur, excitato pulvere. *Germanus.*

678 *Nec Prænestinæ fundator defuit urbis*] De civitatibus totius orbis multi quidem scripserunt: ad plenum tamen Ptolemæus Græce, Latine Plinius. De Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in Originibus. Apud omnes tamen, si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit, 'Urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, et cum his Aborigines.' Alii dicunt ab Evandro: secundum quos Virgilius, 'Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.' Alii a Romulo, ut, 'En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma.' Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes, imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas ipsa creavit errorem: et plerique fundant, plerique augent, et ad se transferunt nomina: quam rem etiam non parvum errorem afferre manifestum est. Ut ecce Laurentum a Pico factum est: ut, 'Laurentis regia Pici.' Item a Lavinio Latini fratre et *Lavinium* dictum. Item a Latino *Laurentum*. Item a Lavinia *Laurolavinium*. *Præneste* locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant Pontifices et Dii Indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur. Horum soror, dum ad focum sederet, desiliens scintilla, ejus uterum percussit: inde dicitur concepisse. Postea enixa puerum, juxta templum Jovis abjecit: quem virgines aquatum euntes juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud

Digitized by Google

forma alia λεοντέην. Euripides in Hercule: Στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλες σῷ κάρᾳ Λέοντος, ᾗπερ αὐτὸς ἐξοπλίζετο: *Ferique pelle tu leonis induis caput, fuit gestamen illud Herculis.* Nota vero *humeros* dici, quasi utrumque etiam humerum leonis pelle indutum habuisset Hercules. Sed contra est Ovid. qui in epist. Deian. 'Nempe sub his animam pestis Nemæa lacertis Edidit, unde humerus tegmina lævus habet.' Pro Virgilio est Valer. Arg. l. VIII. qui de Hercule loquens, 'aptans humeris, capitique leonem.' Ab hoc amictu dictus Hercules Epig... l. IV. λεοντόχλαινος: et alibi amic... ipse Νέμειος χλαῖνα, et χλαίνωμα ... τος. *Cerda.*

670 *Gemini*] *Geminos* dici... mul natos: vel duos, ut alibi: ... a Tenedo.' *Donatus.*

Gemini fratres] An e... partu, et ideo hi duo ... bure venerunt, ut qu... tate inter se utpot... natalitii sorte? A... est, duo, in quo ... ec que hæc vox? ... mam mum inclino. ... Stravi.' Poëta, cur d... ait, 'Tibu... *Junonis*] Gabii aliquo di... i, tandem Gabios *linquunt* ... nde perite *arva* dixit, cum o... Sane Juno illic religio- hon... itur. Est autem locus haud qu... ab Urbe. *Idem.*

t... *Gabinæ Junonis*] Apud Gabios, Juno religiosissime colebatur; unde dicta est Gabina, quod Servius notat. Meminit hujus Deæ Silius in XII. 'nec amœna retentant Algida, nec juxta Junonis tecta Gabinæ.' Ait etiam Lilius l. III. reperiri Romæ inscriptionem Junonis Gaviæ, pro Gabinæ, more fortasse Græcorum, quibus *b* nostrum sonat *v*. Cerda.

683 *Gelidumque Anienem*] *Anio* fluvius haud longe ab Urbe est: sed hic euphoniam secutus est. Nam

Tiburtia mœnia lin... cia tres fratres ven... Catillus, Coras, T... Hi simul omne... tem; et eam ... mine *Tybur*... alias fece... dicit du... civitat... Tyb... abin... re sec... Unde ... populi H... fecit dicta ...nici. De Hernicis ... popu... mo conterminis ... et ...at. Ital. III. 6. Em...

...*gnia*] Aut fertilis: aut ... historiam. Nam Antonius, ... sorore contempta, postquam ...patram duxit uxorem, monetam ...us nomine in Anagnia civitate jussit feriri. *Servius.*

Dives Anagnia] Hujus urbis hoc extat elogium in Strab. l. v. 'Ἀναγνία πόλις ἀξιόλογος, quasi hæc urbs præstantissima fuerit, et omni commemoratione dignissima. Hanc commemorationem Virgilius aperit vocans divitem, credo ab fertilitate. Aut (putante Servio) fit allusio ad historiam; nam Antonius in hac urbe jussit monetam fieri cum nomine Cleopatræ, cum hanc duxit, contempta Octavia. Sed ego de fertilitate capio ex adjuncto Amaseni irrigantis agros Anagnienses, aut (ut vocat Plinius) Anagninos. Juvat Silius l. VIII. 'Queis putripinguis sulcaris Anagnia gleba.' Et l. XII. 'frugiferis Cerealis Anagnia glebis.' Macrobius v. 18. ait, Anagniam fuisse nobilissimam Hernicorum urbem. Incidit suspicio an legendum in Poëta *pascis*, ut fiat similis apostrophe ad urbem, et fluvium. *Cerda.*

Digitized by Google

prium fuit Evocatorum, quod ex Dione
pparet l. XLV. dicti enim sic, ὅτι πε-
ἀνοι τῆς στρατιᾶς ἐπ' αὐτὴν αὖθις
σαν: *quod defuncti militia ite-*
revocentur. Sed primum
, cum enim vox signata
orofecto Poëta rem
signatum verbum
ue est langui-
nam legitur
ibet Vir-
a Lip-
Ne-

688 *Fulvosque* ... *Galerus* genus est pilei, quod Festo genere neutro dicit, *hoc galerum*. *Servius.*

Fulvosque lupi de pelle galeros] Galerus genus est armaturæ, loco galeæ, ut vult Varro. Putat Junius respondere illi, quem Dionys. vocat πῖλον κωνοειδῆ, quia turbinata figura. Lazius VIII. 14. nominat 'pileos hiemales.' Puto itaque duplex esse discrimen inter galeam et galerum. Primum, galerus acuminatior et turbinatior galea. Alterum, galerus erat e pellibus ferarum, cum galea ut plurimum ex ære. Itaque, quod Herodotus ait l. VII. Thraces gestasse cassides e pelle vulpina: quod Strabo l. XI. Albanos et Hiberos pugnare galeis ferinis; et quoscunque mihi offeras, qui multi; hos (inquam) omnes possum referre ad galeros. Notat tamen acute Lipsius l. III. de Milit. Rom. velitem Romanum sæpe e lupo Romana fera, et Romuli nutrice, galeas sibi adaptasse, et eo respectum hic a Marone, ut etiam a Propert. Eleg. IV. 11. 'Et galea hirsuta compta lupina juba:' atque a Polybio scribente, ubi ait de castrametatione, in hunc modum: 'Adornatur præterea miles et simplici casside, cui lupi pellem imponunt.' Itaque non minus auctores isti alludunt ad feram Romani Imperii, quam Virg. Æn. I. ubi de Romulo ait, 'lupæ fulvo nutricis tegmine lætus.' Sed redeo ad galeros, quos dici etiam cudones, jam alii adnotarunt, ex illo

Digitized by Google

Silii, 'caput his cudone ferino stat cautum:' iterum; 'cudone comantes disjecit crines.' Cudonem enim recte nominaris pileum coriaceum, sive pellitum. His omnibus directe opponuntur λυκόποδες. Sunt hi, qui habebant amictos pedes lupinis pellibus. Horum meminit Aristophan. in Lysist. ubi vide interpretem. *Cerda.*

Galeros] De Galero, pileo facto ex pelle, Solerius p. 249. *Emmeness.*

689 *Tegmen habent capiti*] In plerisque codicibus antiquis, *habent* numero multitudinis notatum est, et quod superius adnotavimus *tegimen*, ut *regimen*. Eadem proportione hoc quoque loco scriptum inveni *tegimen* per Proceleusmaticum. Sed magis placet eruditis *tegmen* per syncopam. Sicubi enim Proceleusmaticus pes apud Virgilium invenitur, ex iis ille dictionibus constat, quæ vocalium hiatum habeant, vel ut ex figura aliqua syllabæ duæ in unam coire possint, vel ex duabus vocalibus altera consonans fieri, ut in vocabulis, *Parietibus* et *Ariete*, i potest in consonantem solidescere, et in *genua labant*, u, ut nonnulli putant, pari modo pro consonante censeri. *Pierius.*

Vestigia nuda sinistri Instituere pedis] Atqui ipse est in pugnantibus primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conveniebat esse, quasi ab armis remotum. *Serv.*

690 *Instituere*] Aperte ex Lucret. l. IV. 'Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.' Bene autem advertit Gifan. dici hoc ex disciplina gladiatorum, atque esse pugilum προβολήν: sicuti 'ponere vestigia.' Cicero enim in III. in Anton. 'Ille autem ex Myrmillone dux, ex gladiatore Imperator, quas fecit strages, ubicunque posuit vestigia?' Inde de equo militari Virgilius, cum primum incipit ingredi gradibus compositis, 'vix summa vestigia ponat arena.' Et aperte de re militari Lucretius l. III. 'Te sequor, o Grajæ gentis decus, inque tuis nunc Fixa pedum pono pressis vestigia signis.' Ergo Virgilius in re quoque belli 'instituere vestigia,' signans certam militum disciplinam, et institutionem in figendis pedibus, in regendis vestigiis. Debes hæc Gifanio: et mihi Philostratum, qui in Heroicis loquens de cursu, militari exercitatione, ait, ἴχνη μεγάλα ἐντετύπωται τοῖς δρόμοις: *magna curriculis impressa vestigia sunt.* Cerda.

Pero] Rusticum calceamenti fuerat genus. *Servius.*

Crudus teg. alt. pero] *Crudum peronem* videtur dixisse, ut Apollon. ἁμοὺς ἱμάντας πυγμῆς, μίρμηκας· tum etiam *crudum*, quod sit calceus rusticus e crudo corio: τηλοβατὶς, ἀρβύλη, φασκάσιον, καρβατίνη. Græci autem πεζὸν τερον militem altero pede nudum, altero armatum vocant: quam vocem Pollux Macedonicam esse vult; unde et socios Philippi πεζετέρους. Alii πεζάιτερον malunt. *Germanus.*

Crudus pero] Id est, dextrum pedem vestibat calceus rusticus e crudo corio. Rævardus tamen I. 8. Var. per *perones* intelligit non rusticos, cum Servio; sed cum Tertulliano, 'puros calceos,' quibus per nives, glacies, imbresque usi sint: immo et *perones* magistratuum gemmis insignitos legi annotat. *Taubmann.*

Pero] De hoc rusticorum calceamento vide Balduinum de calceo c. 17. *Emmeness.*

691 *At Messapus equum domitor*] Hic per mare ad Italiam venit. Unde Neptuni dictus est filius: quem invulnerabilem ideo dicit, quia nusquam periit nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse propter Neptunum dicit, quia aquarum Deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios, et eos comparat cycnis. *Domitor* autem *equorum*, quasi animalium quæ pater invenerat. *Servius.*

Messapus] *Mesapus* varie scribitur in codicibus antiquis, aliis *ss*, aliis *pp* geminantibus: id quia nondum a ve-

Digitized by Google

teribus Grammaticis observatum, neque in marmoribus usquam a me lectum est, in medio relinquam. *Pierius.*

At Messapus] De hoc *Messapo*, qui Græcis *Anthedonius*, vide Turneb. XXII. 3. Ideo autem *Neptuni filius* dicitur; quia per mare in Italiam venit. *Equorum domitor;* quia equum Neptunus invenit. Ignis ei nocere non potest: quia parens est aquarum Deus: *invulnerabilis;* quia nusquam periit in bello. Ab hoc Ennius originem vult ducere, ut Silius l. XIV. meminit: 'Ennius antiqui Mesapi ab origine regis:' unde et *cantantes* inducit ejus socios, eosque *cygnis* comparat. *Taubmann.*

692 *Sternere*] In antiquis aliquot exemplaribus, *nec sistere* legitur. Sed *sternere* malunt omnes. *Pierius.*

693 *Jam pridem, &c.*] Habet cognationem cum hoc versu illud Æn. I. ubi Cupido, 'vivo tentat prævertere amore Jampridem resides animos, desuetaque corda.' Et illud l. VI. 'Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis Agmina.' Ut vero Virg. 'resides populos' in re belli: ita Horat. Od. III. 3. 'bellum resedit.' Demosthen. in Philip. de his qui otiosi ad bellum, *καθημένους*, id est, sedentes. *Cerda.*

694 *Agmina in arma voc. sub.*] Respexisse hic Virgilium ad militarem evocationem, non solum interpretes Donatus et Servius, sed etiam putant Brisson. de Form. l. IV. et Lipsius de milit. Rom. l. I. Quod tamen vocari in dubium potest. Itaque in Virgilio subitaria est militia, non evocatio. Livius l. III. 'Hernici et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites, ita tum repentina auxilia vocabant, jussi.' Quid quod Virgilii militia tota est cum tumultu, ac proinde subitaria? Idem Livius: 'Senatum censere subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.' Pro illis tamen est, tum *vocat:* tum dici ea agmina *desueta bello*, quod proprium fuit Evocatorum, quod ex Dione apparet l. XLV. dicti enim sic, *ὅτι παυμένοι τῆς στρατιᾶς ἐπ' αὐτὴν αὖθις ἀνεκλήθησαν: quod defuncti militia iterum ad eam revocentur.* Sed primum languidum est, cum enim vox signata sit *evoco*, sciret profecto Poëta rem ita disponere, ut signatum verbum poneret. Alterum æque est languidum; nam evocatio nunquam legitur in subitario bello, quale exhibet Virgilius; neque in multis exemplis a Lipsio congestis, tale quid invenias. Neque vero scio, cur statim dici debeat bellum Evocatorum, quod fit a desuetis, cum multa alia desiderentur. *Cerda.*

Ferrumque retractat] Id est, iterum tractat quod jam tractare desueverat: sic Horat. 'Ceræ retractes munera næniæ.' *Emmeness.*

695 *Hi Fescenninas acies*] *Fescennium* oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. Hi autem populi ab Atheniensibus ducunt originem. *Servius.*

Fescenninas] Pulchre milites cantantes exhibiturus e Fesceunio advocat, ubi carmina nuptialia inventa, ac proinde joci, cantiones, et omnis *παῤῥησία ἀναιδής.* Hoc oppidum ab Argivis ducit Solinus c. 8. et *Fescennium* nominat. Mirum, cum Plinius III. 5. *Fescenniam* dicat: et huic simia illa hærere soleat. Est et discrimen alterum; nam Fescennium Plinius Etruriæ, Servius Campaniæ attribuit. Sed correctior Servius Danielis adimit hoc, quod pertinet ad Campaniam. *Cerda.*

Fescenninas] *Fescennium*, vel *Fescennia*, Thusciæ mediterraneæ oppidum, hodie *Civita Castellana:* hinc *carmina*, item *licentia Fescennina*, apud Livium. *Taubmann.*

Fescenninas] Hoc oppidum per *a* et *um* terminatur; Dionysio dicitur *φασκένιον*, sed mendosum putat Cluver. ant. Ital. l. II. p. 550. ubi plura de hac urbe. De *Fescenninis versibus*,

Digitized by Google

id est, impudicis, Macrob. Saturn. II. 4. *Emmeness.*

Æquosque Faliscos] *Faliscos* Haliscus condidit. Hi autem immutato *H* in *F*, *Falisci* dicti sunt: sicut *febris* dicitur, quæ ante *hebris* dicebatur: *Formicæ*, quæ *Hormiæ* fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus *F* pro *H* posuit. *Æquos* autem dicit, id est, justos, quia populus Romanus missis decemviris, ab ipsis jura fecialia et nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit, quas ab Atheniensibus habuerant. *Servius.*

Faliscos] De Faliscis agit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 538. et 545. docet Soractem esse Faliscorum montem: de his urbium, populorum, montium, &c. nominibus nostrum imitatus canit Sil. Ital. l. VIII. *Emmeness.*

696 *Hi Soractis habent arces*] *Soracte*, quiest mons apud Hirpinos haud longe a Flaminia: de quo Horatius, 'Vides ut alta stęt nive candidum Soracte.' *Servius.*

Arces] De hoc in XI. Posuit *arces*, pro montes. Sic de Romanis montibus: 'Septemque una sibi muro circumdedit arces.' Et Georg. IV. 'flerunt Rhodopeiæ arces.' *Cerda.*

Soractis arces] *Soracte*, mons in Faliscis vicinus Flaminiæ, in quo Apollo colebatur. V. N. Æn. XI. 785. Hor. Od. I. 9. 'Vides, ut alta stet nive candidum Soracte.' *Taubmann.*

Flaviniaque arva] Locus est in Italia, Flavinium nomine. *Servius.*

Flavinia arva] Flavinii oppidi meminit Cluver. Ital. ant. p. 550. *Emmeness.*

697 *Et Cimini cum monte lacum*] Et lacus, et mons hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet: Aliquando Hercules ad hos populos venit, qui cum a singulis provocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse dicitur vectem ferreum quo exercebatur: qui cum terræ esset affixus, et a nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Unde immensa vis aquæ secuta est, quæ Ciminum lacum fecit. *Serv.*

Cimini] Lacus et mons Cimini post Sutrium est, prope Viterbium. Lacus hodie *il Laco di Vico*; Mons etiamnum *Cimino* vocatur. *Taubmann.*

Et Cimini cum m. l.] Ciminus mons est et lacus. Vide Cluver. ant. Ital. l. II. p. 560. et de lucis Capenis p. 547. *Emmeness.*

Lucosque Capenos] Hos dicit Cato Vejentum condidisse auxilio regis Propertii, qui eos Capenam, cum adolevissent, miserat. Unde et porta *Capena*, quæ juxta Capenos est, nomen accepit. *Servius.*

Lucosque Capenos] Ab his dicta Capena porta, quæ postea Appia, et nunc Sancti Sebastiani. Primum scribit Servius, alterum Frontinus de Aquæ ductibus, tertium Marlianus. *Cerda.*

698 *Æquati numero*] Digesti in ordinem. Hinc *sæpenumero* scripsi: hoc est, ordine, congruenter, sicut decebat, rationabiliter. *Servius.*

Ibant æquati numero] Hom. Il. Λ. Τῶν δ' ὡς ὁρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ Χηνῶν, ἢ γεράνων, ἢ κύκνων δουλιχοδείρων 'Ασίῳ ἐν λειμῶνι καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα, 'Ενθα καὶ ἔνθα ποτῶνται ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσι Κλαγγηδὸν προκαθιζόντων, σμαραγεῖ δέ τε λειμών· et Apollon. l. IV. 'Η ὅτε καλὰ νάοντος ἐπ' ὀφρύσι πασσελοῖο Κύκνοι κινήσωσιν ἐὸν μέλος, ἀμφὶ δὲ λειμὼν 'Ερσήεις βρέμεται, ποταμοῖσι δὲ καλὰ ῥέεθρα. Ut autem hic 'longas canoros Dant per colla modos,' δολιχαύχενας κύκνους Ep. Gr. ut hic Hom. δουλιχοδείρους· et ut hic *nubem volucrum*, Epigr. l. III. 'Αλκιμένης πτανῶν εἶργον· ἔκπαθε νέφος· et eodem libro, Οὖλον ἀνηρίθμων κοῦνο νέφος γεράνων. Facit autem ad hunc locum Virgilii, superioris illius recognitio Georg. I. 'Varias pelagi volucres, et quæ Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.' *Asia* autem palus, et pratum *Asium*, in Lydia sunt. Nimirum et Apollonii interpres scribit,

Digitized by Google

principio Lydiam vocatam fuisse Asiam: *λυδία γὰρ τὸ πρότερον ἐκαλεῖτο ἡ λυδία, καὶ ὕμηρος ἀσίῳ ἐν λειμῶνι, καὶ ἡ ὑδάρα ῥοία λέγεται.* Quod autem epithetom dat cycnis a raucedine Maro, secundum morem patrium et provinciæ locutum poëtam vult Servius; tanquam in Italia rauciores sint, et habeantur olores *ἰδιώτεροι*. *Germ.*

Regemque canebant] *Canere* sæpe Latinis quod laudare. Horat. Epod. 9. 'Galli canentes Cæsarem.' et Plin. 'Cato brassicæ miras laudes canit.' Ecl. VI. 3. 'cum canerem reges et prælia.' *Emmenese.*

699 *Ceu quondam*] Harum avium comparatione ostendit hos inertes et deliciosos. *Donatus.*

Ceu quondam] Vide Scal. Poët. v. 3. *Turnebum.*

Liquida inter nubila] Pura: sed nihil tam contrarium nubibus: nam liquidæ non sunt, ut in quinto diximus, ubi est, 'Liquidis in nubibus arsit arundo.' Unde *nubes* pro aëre accipiamus positas. *Servius.*

700 *Et longa canoros Dant per colla modos*] Secundum Plinium, qui ait in naturali historia, 'cycnos ideo suavius canere, quia colla longa et inflexa habent: et necesse est eluctante voce per longum et flexuosum varias reddere modulationes.' *Idem.*

Canoros Dant per colla modos] In lecis ab Homero desumptis hunc numerat Macrob. v. 8. Cygnos cantare suaviter satis circa horam præcipue mortis fabulantur passim poëtæ. Omissis aliis Ovid. epist. Heroid. VII. 'Sic ubi fata vocant, udis abjectus in herbis Ad vada Mæandri concinit albus olor.' Sed merito explodit illam sententiam Ælian. Var. hist. I. 14. Vide quæ Cerda ad vs. 705. notavit. *Emm.*

701 *Sonat amnis et Asia*] Cayastrum dicit, qui cobæret Asiæ paludi; quam cum significamus, *A* longa est: cum sit brevis si provinciam significare voluerimus, quod significatur in Georgicis, ut, 'Atque Asia circum Dulcibus in pratis rimantur prata Caystri:' nam cum Asiam de provincia dicimus, *A* brevis est, ut, 'Postquam res Asiæ.' *Servius.*

702 *Pulsa palus*] Ita Propert. II. 26. 'Lernæ pulsa repente palus.' Et Tibull. emendante Scaligero: 'Exiguus pulsa per vada linter aqua.' *Cerda.*

704 *Misceri*] Silius l. XII. 'Miscebat primas acies.' *Idem.*

Gurgite ab alto Urgeri nubem] Eodem plane sensu Georg. I. 'urget ab alto Notus.' *Idem.*

705 *Volucrum raucarum*] *Raucum τῶν μέσων* est, sicut *grave olens*. Nam legimus, 'Graviter spirantis copia Tymbræ.' Sciendum tamen Virgilium secundum morem provinciæ suæ locutum, in qua bene canentes cycni rauciores vocantur. *Servius.*

Volucrum raucarum] Non placet Serv. Dicantur cycni rauci, quia nihil tenue aut argutum, sed raucum quid insonant. Sed nec fortasse tale quidpiam: nihil enim canunt, necque in morte. Sed Poeta sequitur opinionem ita existimantium. Cantum illorum referendum puto ad complosionem alarum, idque ex Nazianzeno, et Dione Chrysostomo. Adjicio nunc Philostratum utrique assentientem l. I. Icon. ubi ait pictum Zephyrum venustuli adolescentis forma, qui flatum mitteret in cycnos; et addit, *καὶ αἱ πτέρυγες ἥπλωνται τοῖς κύκνοις πρὸς τὸ πλήττεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου*: *Cycnis extensæ sunt alæ, ut vento feriantur.* Et loco alio ejusdem libri, ubi sermo est de Phaëtonte, loquens etiam de cycnis ait: *Ζεφύρῳ τὲ χρῆσονται πρὸς τὴν φδὴν ἐλαφρῷ καὶ ἐνοδίῳ*: *utentur ad cantum Zephyro levi, atque ad iter congruo.* Ejusdem est opinionis Phile in Jambis suis, ita scribens de cycnis: *Ἀνίστανται γὰρ τῶν πτερῶν ἡ κυκνότης, Νευρῶν τάσιν γ' ἐντεχνον ἐκμιμουμένη, Καὶ πλῆκτρον εἶδὸς ὁ Ζέφυρος ἐπιγίνεται*: *Erecta sursum namque pennarum seges, Attemperatos callide nervos refert, Quos Zephyrus im-*

Digitized by Google

pellens velut plectrum ferit. Hæc ille; tametsi addat statim, illos quoque harmoniam edere τραχήλου βαρβίτῳ, *colli barbito.* Ita quippe ille barbiton colli, ut Virg. 'dant per colla modos.' Callimachum ad alas refero, cum ait hym. Apollin. ὁ δὲ κύκνος ἐν ἠέρι καλὸν ἀείδει: *Cycnus modulatur dulciter in aëre.* Simile proditur de cicadis: tantum enim alas commovent, cum edunt argutulum illum strepitum. Sic Epigram. l. III. cicada ipsa loquens, λιγυρὰν μοῦσαν ἐνίειν ἀπὸ πτερύγων: *immittebam ab alis dulcem cantilenam.* Cerda.

Volucrum nubem] Græca ratione: ita Epigr. l. III. legitur νέφος πτανῶν, item γεράνων, pro vi et copia. Ita apud Livium l. v. 'nubes equitum peditumque:' et Stat. 'nubes armorum.' *Taubmann.*

706 *Ecce, Sabinorum prisco de sanguine*] Usurpat hoc. Nam Clausus Sabinorum dux, post exactos reges cum quinque millibus clientum et amicorum Romam venit: et susceptus habitandam partem urbis accepit: ex quo *Claudia* et tribus est et familia nominata. *Servius.*

Ecce Sabinorum] Cum historia, quam attuli in Explicatione, consonant Liviana hæc l. I. ubi Publius Decius ita loquitur cum Appio Claudio: 'Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ seu Ap. Clausum, seu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.' Nihil clarius ad illustrationem Poëtæ, qui a Clauso nominat Claudiam gentem. Audi eundem l. IV. 'Claudiam certe gentem post Reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum.' Ratio hujus mutationis hæc est. Qui Romam commigrabant aliunde, ut Romanis gratiores essent, ac proinde jura civitatis consequerentur, aptabant sua nomina ad formam nominum quæ erant in urbe, facta aliqua literarum mutatione. Inde Lucumo ille Demarati filius, qui Romam cum Tarquiniis venit, comparato ibi domicilio, dictus est Lucius Tarquinius, non Lucumo. Sic Appius Clausus, vel potius Atta Clausus, mutatus est in Appium Claudium: et mox præcedente tempore iidem Claudii dicti quoque sunt Clodii, quod ait Suetonius: verba postea afferam. Dixi Appium Clausum dicendum Attam; nam ita nominat illum Tacit. Annal. l. XII. et Livius l. II. clare: 'Atta Clausus, cui postea Appio Claudio Romæ nomen fuit.' Quin in Vaticano reperiri codice *Attum*, sive *Attium*, jam Lipsius monuit. Credibile itaque in primo loco Livii, quem attuli, legendum esse *At.* non *Ap.* Porro ad vestigia Virgilii, et ab hoc filo historiarum Silius l. XVII. 'Hic prisca ducens Clausorum ab origine nomen Claudia.' Et Ovid. in Fast. 'Claudia Quincta genus Clauso referebat ab alto.' *Cerda.*

Prisco de sanguine] De antiquis Sabinis. *Servius.*

Prisco de sanguine] Strabo l. v. ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες: *Sabini autem gens est antiquissima, et aborigenes.* Plutarchus colonos fecit Lacedæmoniorum, et huc refert Sabinorum virtutem. Verba ejus: Σαβῖνοι πολλοὶ μὲν ἦσαν, καὶ πολεμικοὶ, κώμας δὲ ἔκτισαν ἀτειχίστους, ὡς προσῆκον αὐτοῖς μέγα φρονεῖν, καὶ μὴ φοβεῖσθαι Λακεδαιμονίων ἀποίκοις οὖσιν: *Sabini gens magna, et bello boni, vicos incolebant sine mœnibus, habebant ingentes animos, ut qui coloni Lacedæmoniorum.* Cur ergo antiquitas Virgiliana non referatur ad hanc originem. *Cerda.*

Magnum Agmen] Propter quinque millia clientum. *Servius.*

708 *Claudia nunc a quo*] Gentis Claudiæ, a Clauso deductæ, mentionem facit honorificam Tacit. Annal. l. XII. per multos annos, sine adoptione, suo gentili decore continuæ et nixæ, his verbis, de Claudio impera-

Digitized by Google

tore: 'His evictus, biennio majorem natu Domitium filio anteponit, habita apud Senatum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Appio Clauso continuos duravisse.' *Germanus.*

Claudia] Cum extet in Vate grande hoc Claudiorum elogium in gratiam eorum Principum, placitum audias aliquot ejusdem gentis elogia. Sueton. in Tiber. c. 2. 'Notissimum est Claudios omnes, excepto duntaxat P. Clodio, optimates, assertoresque unicos dignitatis, ac potentiæ patriciorum semper fuisse.' Apud Livium l. VI. Appius Claudius audit, 'Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in Rep. patrum majestate fuisse,' quod ipse postea Appius firmat. Rarum est illud quod Tacit. Annal. l. XII. scribit, ubi sermo est de adoptato Domitio: 'Adnotabant periti, nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atta Clauso continuos duravisse.' Æstimetur intervallum Consulum, et hoc esse rarum apparebit. Ab hac fortasse sobolis ubertate Poëta signate postea, *diffunditur*. Idem Tacit. Ann. IV. 'Sanctos, acceptosque Numinibus Claudios.' *Cerda.*

Diffunditur] Hoc per verbum ἀνάγω Philostrat. loquens de Evodiano, γένος ἐς Νικήτην ἀνήγεν. *Idem.*

709 In partem data Roma Sabinis] Hoc de alia traxit historia. Nam post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et Titum Tatium fœdus, recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent cives Romani, excepta suffragii latione. Nam magistratus non creabant. *Servius.*

Postquam in partem data Roma Sabinis] In antiquis aliquot codicibus legere est, 'postquam pars est data Roma Sabinis.' Sed *in partem* usus est superius etiam Poëta noster; 'In partem prædamque.' *Pierius.*

710 Amiterna cohors] De Amiterno oppido. *Servius.*

Amiterna cohors] Pro oppido Amiterna. Qualis hæc urbs, et an Sabinorum sit, expedit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 685. *Emmenes.*

Priscique Quirites] Id est, Sabini. *Prisci* autem ideo, quia post fœdus Tatii et Romuli placuit ut quasi unus de duobus fieret populus. Unde et Romani, *Quirites* dicti sunt, quod nomen Sabinorum fuerat a civitate Curibus: et Sabini a Romulo *Romani* dicti sunt. *Servius.*

Amiterna cohors, priscique Quirites] Plinius III. 12. eodem ordine, quo hic Poëta, *Sabinorum, Amiternini, Curenses.* Itaque principe loco post Sabinos constituit Amiterninos, et deinde Curenses. Atque adeo *prisci Quirites* Virgilii, sunt *Curenses* Plinii. Nam Quirites a Curibus, auctore Plutarcho, et omnibus. Cur vero Curenses vocat priscos Quirites, rationem suppeditat Strabo l. v. 'Curis, urbs quondam insignis, nunc autem vicus, e qua exciti sunt T. Tatius et Numa Pompilius, qui Romæ regnarunt.' Ergo, *prisci Quirites*, non sunt Romani, sed Curenses, qui ante Romanos, imo a quibus Romani ipsi. *Cerda.*

711 Ereti manus omnis] Oppidum est dictum a Junone, id est, ἥρας, quæ illic colitur. *Servius.*

Ereti, Mutuscæ] In codicibus aliquot antiquis, *Heriti.* Sed omnino ἥρητος Græce scribitur: et quamvis ἀπὸ τῆς ἥρας, in honorem cujus positum oppidum ajunt, deducatur: nusquam tamen in Græcis auctoribus adspirationem observavi, parceque in Latinis, et in antiquis Valerii Maximi codicibus, 'prope vicinum Sabinæ regionis Eretum,' scriptum est absque adspiratione, quam dictionem nonnulli ita depravarunt, ut *fretum*, scripserint. *Mutuscæ* quoque varie scribitur, sed inemendate; veluti su-

Digitized by Google

forma alia λεοντέην. Euripides in Hercule: Στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλες σῷ κάρᾳ Λέοντος, ἥτερ αὐτὸν ἐξεπλίζετο: *Ferique pelle tu leonis induis caput, fuit gestamen illud Herculis.* Nota vero *humeros* dici, quasi utrumque etiam humerum leonis pelle indutum habuisset Hercules. Sed contra est Ovid. qui in epist. Deian. 'Nempe sub his animam pestis Nemæa lacertis Edidit, unde humerus tegmina lævus habet.' Pro Virgilio est Valer. Arg. l. VIII. qui de Hercule loquens, 'aptans humeris, capitique leonem.' Ab hoc amictu dictus Hercules Epig. l. IV. λεοντόχλαινος: et alibi amictus ipse Νέμειος χλαῖνα, et χλαίνεμα λέοντος. *Cerda.*

670 *Gemini*] *Geminos* dicit vel simul natos: vel duos, ut alibi: 'Gemini a Tenedo.' *Donatus.*

Gemini fratres] An quia nati uno partu, et ideo hi duo soli relicto Tibure venerunt, ut qui majore charitate inter se utpote astricti ejusdem natalitii sorte? An vero *gemini*, id est, duo, in quo sensu frequens quoque hæc vox? Ut velis. Ego in primum inclino. Aliam rationem indicat Poëta, cur duo tantum venerint, cum ait, 'Tiburtia mœnia linquunt,' quasi aliquo dissidio distracti a fratre; nam *linquunt*, ait: sic Ge. IV. Aristæus cum querimonia, 'te matre relinquo honorem,' &c. Ideo etiam *Tiburtia*, quasi dicat, non tam sua, quam fratris, qui contemptis fratribus, a se dedit eponymiam oppido. Sed potes simpliciter capere *linquunt*, sicut Homer. Iliad. XIV. ἅστυ λιπόντε: urbem linquentes, videlicet Juno et Somnus. *Cerda.*

Tum gemini fratres, &c.] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam, *Catillus*, *Coras*, et *Tiburtus*: ibique civitatem condidere, et fratris majoris nomine *Tybur* appellarunt. Ex iis duo nunc militatum veniunt, fratre domi relicto. Vide Turneb. XI. 26. et XXII. 3. *Taubmann.*

Tiburtia mœnia linquunt] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburtus. Hi simul omnes unam fecere civitatem; et eam de fratris majoris nomine *Tybur* appellaverunt: licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tyburto vel Tyburte. *Servius.*

671 *Tiburti*] In Romano codice, *Tyburni* legitur, quod non ignoravit Servius. Adverte vero *Tyburtia* per *i* prima syllaba, non per *y* scribi apud Græcos, et ita in plerisque veterum monumentis observavi. Est et ubi legas, *Tiburtia limina*. Sed *mœnia* omnino agnoscitur ab eruditis: ut ad conditores fratres fratris adludatur, quorum unus tantum urbi nomen dedit. *Pierius.*

Fratris Tiburti dictam cogn. gent.] Horatius tamen *Tybur*, mœnia Catilli vocavit, ut videatur existimasse Tybur a Catillo conditum. Viri docti ex librorum veterum consensu *Tiburni fratris* legunt. *Germanus.*

Tiburti] Non dubito, quin legendum, ex vetustis codicibus, *Tyburni*, non *Tyburti*; etiamsi Turnebus utramque lectionem admittat. Sed certe falsus. Primo, quia in Horatii correctiss. codicib. Od. I. 7. legitur, 'Et præceps Anio, et Tyburni lucus, et uda Mobilibus pomaria rivis.' Deinde, quia Statius in Silv. describens Manlii Tyburtinum, ait 'illa recubat Tyburnus in umbra.' Tertio, quia Plinius XVI. 44. *Tyburno* scribit, sic enim legendum, non *Tyburto*: et Cruquius censet, et Lævinus ita vidisse in codice Plinii manuscripto testatur. *Cerda.*

672 *Catillus*] Unde mons Catilli, quem *Catelli* dicunt per corruptionem, juxta Tibur. *Servius.*

Catillus] Per duplex *l* legendum; alterum tamen abjecit Hor. Od. I. 18. 'Mœnia Catili.' An Tiburis conditor fuerit, disputat Torrentius ad an-

Digitized by Google

pra dictum locum: et Cluver. Ant. Ital. III. 960. et seqq. *Emmeness.*

Coras] A cujus nomine est civitas in Italia. *Servius.*

674 *Nubigenæ*] Νεφεληγενεῖς. *Germanus.*

675 *Descendunt Centauri*] Ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea, 'Nec non celeresque Latini: Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ.' *Servius.*

Homolen Othrymque nivalem] Montes Thessaliæ. *Idem.*

Homolen Othrymque nivalem] Præclare montes Thessaliæ conjungit: nam Thessalia olim sedes Centaurorum, sicut Ossa, Pelius, alii. Inde Homer. Iliad. I. φηρσὶν ὀρεσκῴοισι, *feris monticolis*, id est, Centauris. Et ab Stat. dicuntur Theb. XII. 'Ossæi bimembres.' Othryos meminit Ptolemæus l. III. τοῦ δὲ Ὄθρυος ὄρους, ait ille. Plinius IV. 8. loquens de Thessalia: 'Othrys Lapitharum sedes.' Statius Achil. I. 'nubilus Othrys.' Solinus c. 13. 'Pindum et Othryn agitent, qui Lapitharum originem prosequuntur: Ossam, quos Centaurorum fabulis immorari juvat.' Legendum fortasse in Solino, *stabulis*; cum respectu ad Virgilianum, 'Centauri in foribus stabulant.' Redeo. De Omole rarior mentio. Omolium in Magnesia oppidum Plinius constituit IV. 9. Huic voci addi, ut plurimum, aspirationem video. De forma, quâ montem vocat *nivalem*, jam Ge. IV. ad illud, 'Tanainque nivalem.' *Cerda.*

676 *Ingens Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore*] Cedit silva, cedunt et virgulta. *Servius.*

677 *Fragore*] Cum utique a minore ad majus venire debuerit. *Idem.*

Magno cedunt virgulta fragore] Sophocl. in Antig. ὅσα δένδρων ὑπείκει, κλῶνας ἐκσώζεται. Græci autem κολοσυρτὸν, proprie dicunt stipularum strepitum, fascium, vel lignorum, dum trahuntur, excitato pulvere. *Germanus.*

678 *Nec Prænestinæ fundator defuit urbis*] De civitatibus totius orbis multi quidem scripserunt: ad plenum tamen Ptolemæus Græce, Latine Plinius. De Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in Originibus. Apud omnes tamen, si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit, 'Urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, et cum his Aborigines.' Alii dicunt ab Evandro: secundum quos Virgilius, 'Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.' Alii a Romulo, ut, 'En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma.' Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes, imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas ipsa creavit errorem: et plerique fundant, plerique augent, et ad se transferunt nomina: quam rem etiam non parvum errorem afferre manifestum est. Ut ecce Laurentum a Pico factum est: ut, 'Laurentis regia Pici.' Item a Lavinio Latini fratre et *Lavinium* dictum. Item a Latino *Laurentum*. Item a Lavinia *Laurolavinium*. *Præneste* locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant Pontifices et Dii Indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur. Horum soror, dum ad focum sederet, desiliens scintilla, ejus uterum percussit: inde dicitur concepisse. Postea enixa puerum, juxta templum Jovis abjecit: quem virgines aquatum euntes juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud

Digitized by Google

longe a fonte erat. Unde Vulcani dictus est filius. *Servius.*

681 *Cæculus*] Ideo *Cæculus*, quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic postea collecta multitudine, postquam din latrocinatus est, Prænestinam civitatem in montibus condidit. Et cum ad ludos vicinos populos invitasset, cœpit eos hortari ut secum habitarent, et pro gloria jactare se filium esse Vulcani. Quod cum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus est flamma circumdatus. Quo facto commoti omnes simul habitaverunt, et Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est, 'Omnis quem credidit ætas.' Quasi post dubitationem: et quia sine dubio ætas varia in spectaculis fuit. *Idem.*

682 *Altum Præneste*] Cato dicit, 'Quia is locus montibus præstet, Præneste oppido nomen dedit.' Ergo *altum*, quia in montibus locatum. Dicimus autem et *hoc Præneste:* 'Quique altum Præneste viri.' Et *hæc Prænestis*, unde est, 'Cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Idem.*

Quique arva Gabinæ Junonis] Gabii diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt. Unde perite *arva* dixit, non *mœnia*. Sane Juno illic religiosissime colitur. Est autem locus haud longe ab Urbe. *Idem.*

Gabinæ Junonis] Apud Gabios, Juno religiosissime colebatur; unde dicta est Gabina, quod Servius notat. Meminit hujus Deæ Silius in XII. 'nec amœna retentant Algida, nec juxta Junonis tecta Gabinæ.' Ait etiam Lilius l. III. reperiri Romæ inscriptionem Junonis Gaviæ, pro Gabinæ, more fortasse Græcorum, quibus *b* nostrum sonat *v*. Cerda.

683 *Geliduntque Anienem*] *Anio* fluvius haud longe ab Urbe est: sed hic euphoniam secutus est. Nam Ennius *Anienem* dixit juxta regulam. *Servius.*

Anienem] Fluvius haud longe ab Urbe. Ennius *Anienem* declinavit. Vide Charis. p. 42. *Taubmann.*

Anienem] Celebratissimus est omnium in Tiberim defluentium amnis, de quo Cluver. ant. Ital. l. II. p. 711. 712. *Emmeness.*

684 *Hernica saxa colunt*] Sabinorum lingua, saxa *Hernæ* vocantur. Quidam dux magnus Sabinos de suis locis elicuit, et habitare secum fecit saxosis in montibus. Unde dicta sunt *Hernica loca*, et populi *Hernici*. Servius.

Hernica saxa] De Hernicis populis Latio veterrimo conterminis et saxis Cluver. ant. Ital. III. 6. *Emmeness.*

Dives Anagnia] Aut fertilis: aut alludit ad historiam. Nam Antonius, Augusti sorore contempta, postquam Cleopatram duxit uxorem, monetam ejus nomine in Anagnia civitate jussit feriri. *Servius.*

Dives Anagnia] Hujus urbis hoc extat elogium in Strab. l. v. 'Αναγνία πόλις ἀξιόλογος, quasi hæc urbs præstantissima fuerit, et omni commemoratione dignissima. Hanc commemorationem Virgilius aperit vocans divitem, credo ab fertilitate. Aut (putante Servio) fit allusio ad historiam; nam Antonius in hac urbe jussit monetam fieri cum nomine Cleopatræ, cum hanc duxit, contempta Octavia. Sed ego de fertilitate capio ex adjuncto Amaseni irrigantis agros Anagnienses, aut (ut vocat Plinius) Anagninos. Juvat Silius l. VIII. qui, 'Queis putripinguis sulcaris Anagnia gleba.' Et l. XII. 'frugiferis Cerealis Anagnia glebis.' Macrobius vero 18. ait, Anagniam fuisse nobilissimam Hernicorum urbem. Incidit suspicio an legendum in Poëta *passis*, ut fiat similis apostrophe ad urbem, et fluvium. *Cerda.*

Digitized by Google

Pascis] In nonnullis codicibus, *pascis* habetur per apostrophen, ut conveniat cum sequenti membro, 'Quos, Amasene pater:' alii agnoscunt *pascit*. Pierius.

685 *Quos, Amasene pater*] Aut pascis: ut ait Antiptosis. Nam *Amasenus* est fluvius, qui Anagnienses agros irrigat. *Servius.*

Quos, Amasene pater] De oppido Anagnia Cluverius consulendus l. III. p. 981. et de Amaseno amne eodem p. 1008. *Emmeness.*

Arma] Scuta. *Servius.*

686 *Nec clipei*] Scuta majora: dicta ab eo quod celent corpus, ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. *Idem.*

Nec clipei currusve sonant] In antiquis aliquot codicibus, per *que* copulativam, non per *ve* disjunctivam particulam legitur: 'nec clupei currusque.' Sed *Currusve* receptum magis. *Pierius.*

687 *Liventis plumbi*] Plumbeis mastulis pugnabant. *Donatus.*

Glandes Liventis plumbi] Sphærulæ bombardicæ sunt. Ovid. l. VII. 'Contorto verbere glandes.' Olim, ante usum bombardarum, apparet missas fuisse fundis. *Hartung.*

Glandes Liventis plumbi spargit] Indicat funditores, etiamsi abstineat a nomine fundarum. Clare Propertius explicat el. IV. 3. 'Plumbea cum tortæ spargunt pondera fundæ:' et dubio procul ad Virgilium allusit. Lucretius etiam l. VI. dixit, 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.' Etenim telum, quod e funda rotabatur, erat glans plumbea. Seneca Nat. Quæst. II. 56. 'Liquescit excussa glans funda.' Ovid. Metamorph. II. 'Balearica plumbum funda jacit.' Neque tamen semper plumbum, sed interdum lapides. Diodorus de funditoribus Belearibus: βάλλουσι λίθους πολὺ μείζους τῶν ἄλλων: *jaciunt lapides multo majores quam alii.* Imo Isidor. definiens ita ait: 'Funda, quod ex ea fundantur lapides.' Lege in Æn. IX. ad illud, 'Et media adversi liquefacto tempora plumbo Diffidit.' Dictum *liventis* ex naturali colore hujus metalli, quod lividum. Quod vero Virg. per verbum *spargit*, Statius per *pluo*, Theb. l. VIII. 'stridentia funda Saxa pluunt.' *Cerda.*

Liventis plumbi] De quo Lipsius in Poliorcet. Dial. IV. 2. et 3. et De Militia Rom. Dial. V. 19. *Taubm.*

688 *Fulvoque lupi de pelle galeros*] *Galerus* genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit, *hoc galerum. Servius.*

Fulvoque lupi de pelle galeros] Galerus genus est armaturæ, loco galeæ, ut vult Varro. Putat Junius respondere illi, quem Dionys. vocat πῖλον κωνοειδῆ, quia turbinata figura. Lazius VIII. 14. nominat 'pileos hiemales.' Puto itaque duplex esse discrimen inter galeam et galerum. Primum, galerus acuminatior et turbinatior galea. Alterum, galerus erat e pellibus ferarum, cum galea ut plurimum ex ære. Itaque, quod Herodotus ait l. VII. Thraces gestasse cassides e pelle vulpina: quod Strabo l. XI. Albanos et Hiberos pugnare galeis ferinis; et quoscunque mihi offeras, qui multi; hos (inquam) omnes possum referre ad galeros. Notat tamen acute Lipsius l. III. de Milit. Rom. velitem Romanum sæpe e lupo Romana fera, et Romuli nutrice, galeas sibi adaptasse, et eo respectum hic a Marone, ut etiam a Propert. Eleg. IV. 11. 'Et galea hirsuta compta lupina juba:' atque a Polybio scribente, ubi ait de castrametatione, in hunc modum: 'Adornatur præterea miles et simplici casside, cui lupi pellem imponunt.' Itaque non minus auctores isti alludunt ad feram Romani Imperii, quam Virg. Æn. I. ubi de Romulo ait, 'lupæ fulvo nutricis tegmine lætus.' Sed redeo ad galeros, quos dici etiam cudones, jam alii adnotarunt, ex illo

Digitized by Google

Silii, 'caput his cudone ferino stat cautum:' iterum; 'cudone comantes disjecit crines.' Cudonem enim recte nominaris pileum coriaceum, sive pellitum. His omnibus directe opponuntur λυκόποδες. Sunt hi, qui habebant amictos pedes lupinis pellibus. Horum meminit Aristophan. in Lysist. ubi vide interpretem. *Cerda.*

Galeros] De Galero, pileo facto ex pelle, Solerius p. 249. *Emmeness.*

689 *Tegmen habent capiti*] In plerisque codicibus antiquis, *habent* numero multitudinis notatum est, et quod superius adnotavimus *tegimen*, ut *regimen*. Eadem proportione hoc quoque loco scriptum inveni *tegimen* per Proceleusmaticum. Sed magis placet eruditis *tegmen* per syncopam. Sicubi enim Proceleusmaticus pes apud Virgilium invenitur, ex iis ille dictionibus constat, quæ vocalium hiatum habeant, vel ut ex figura aliqua syllabæ duæ in unam coire possint, vel ex duabus vocalibus altera consonans fieri, ut in vocabulis, *Parietibus* et *Ariete*, *i* potest in consonantem solidescere, et in *genua labant*, *u*, ut nonnulli putant, pari modo pro consonante censeri. *Pierius.*

Vestigia nuda sinistri Instituere pedis] Atqui ipse est in pugnantibus primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conveniebat esse, quasi ab armis remotum. *Serv.*

690 *Instituere*] Aperte ex Lucret. l. IV. 'Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.' Bene autem advertit Gifan. dici hoc ex disciplina gladiatorum, atque esse pugilum προβολήν: sicuti 'ponere vestigia.' Cicero enim in III. in Anton. 'Ille autem ex Myrmillone dux, ex gladiatore Imperator, quas fecit strages, ubicunque posuit vestigia?' Inde de equo militari Virgilius, cum primum incipit ingredi gradibus compositis, 'vix summa vestigia ponat arena.' Et aperte de re militari Lucretius l. III. 'Te sequor, o Grajæ gentis decus, inque tuis nunc Fixa pedum pono pressis vestigia signis.' Ergo Virgilius in re quoque belli 'instituere vestigia,' signans certam militum disciplinam, et institutionem in figendis pedibus, in regendis vestigiis. Debes hæc Gifanio: et mihi Philostratum, qui in Heroicis loquens de cursu, militari exercitatione, ait, ἴχνη μεγάλα ἐντετύπωται τοῖς δρόμοις: *magna curriculis impressa vestigia sunt.* Cerdæ.

Pero] Rusticum calceamenti fuerat genus. *Servius.*

Crudus teg. alt. pero] *Crudum peronem* videtur dixisse, ut Apollon. ὠμοὺς ἱμάντας πυγμῆς, μύρμηκας· tum etiam *crudum*, quod sit calceus rusticus e crudo corio: πηλοβατὶς, ἀρβύλη, φασκάσιον, καρβατίνη. Græci autem πεζότερον militem altero pede nudum, altero armatum vocant: quam vocem Pollux Macedonicam esse vult; unde et socios Philippi πεζετέρους. Alii πεζαίτερον malunt. *Germanus.*

Crudus pero] Id est, dextrum pedem vestibat calceus rusticus e crudo corio. Rævardus tamen I. 8. Var. per *perones* intelligit non rusticos, cum Servio; sed cum Tertulliano, 'puros calceos,' quibus per nives, glacies, imbresque usi sint: immo et *perones* magistratuum gemmis insignitos legi annotat. *Taubmann.*

Pero] De hoc rusticorum calceamento vide Balduinum de calceo c. 17. *Emmeness.*

691 *At Messapus equum domitor*] Hic per mare ad Italiam venit. Unde Neptuni dictus est filius: quem invulnerabilem ideo dicit, quia nusquam periit nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse propter Neptunum dicit, quia aquarum Deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios, et eos comparat cycnis. *Domitor* autem *equorum*, quasi animalium quæ pater invenerat. *Servius.*

Messapus] *Mesapus* varie scribitur in codicibus antiquis, aliis *ss*, aliis *pp* geminantibus: id quia nondum a ve-

Digitized by Google

teribus Grammaticis observatum, neque in marmoribus usquam a me lectum est, in medio relinquam. *Pierius.*

At Messapus] De hoc *Messapo*, qui Græcis *Anthedonius*, vide Turneb. XXII. 3. Ideo autem *Neptuni filius* dicitur; quia per mare in Italiam venit. *Equorum domitor;* quia equum Neptunus invenit. Ignis ei nocere non potest: quia parens est aquarum Deus: *invulnerabilis;* quia nusquam periit in bello. Ab hoc Ennius originem vult ducere, ut Silius l. XIV. meminit: 'Ennius antiqui Mesapi ab origine regis:' unde et *cantantes* inducit ejus socios, eosque *cygnis* comparat. *Taubmann.*

602 *Sternere*] In antiquis aliquot exemplaribus, *nec sistere* legitur. Sed *sternere* malunt omnes. *Pierius.*

603 *Jam pridem, &c.*] Habet cognationem cum hoc versu illud Æn. I. ubi Cupido, 'vivo tentat prævertere amore Jampridem residēs animos, desuetaque corda.' Et illud l. VI. 'Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis Agmina.' Ut vero Virg. 'resides populos' in re belli: ita Horat. Od. III. 3. 'bellum resedit.' Demosthen. in Philip. de his qui otiosi ad bellum, *καθημένους*, id est, sedentes. *Cerda.*

604 *Agmina in arma voc. sub.*] Respexisse hic Virgilium ad militarem evocationem, non solum interpretes Donatus et Servius, sed etiam putant Briss. de Form. l. IV. et Lipsius de milit. Rom. l. I. Quod tamen vocari in dubium potest. Itaque in Virgilio subitaria est militia, non evocatio. Livius l. III. 'Hernici et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites, ita tum repentina auxilia vocabant, jussi.' Quid quod Virgilii militia tota est cum tumultu, ac proinde subitaria? Idem Livius: 'Senatum censere subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.' Pro illis tamen est, tum *vocat:* tum dici ea agmina *desueta bello*, quod proprium fuit Evocatorum, quod ex Dione apparet l. XLV. dicti enim sic, *ὅτι πεπαυμένοι τῆς στρατιᾶς ἐπ' αὐτῷ αὖθις ἀνεκλήθησαν*: *quod defuncti militia iterum ad eam revocentur.* Sed primum languidum est, cum enim vox signata sit *evoco*, sciret profecto Poëta rem ita disponere, ut signatum verbum poneret. Alterum æque est languidum; nam evocatio nunquam legitur in subitario bello, quale exhibet Virgilius; neque in multis exemplis a Lipsio congestis, tale quid invenias. Neque vero scio, cur statim dici debeat bellum Evocatorum, quod fit a desuetis, cum multa alia desiderentur. *Cerda.*

Ferrumque retractat] Id est, iterum tractat quod jam tractare desueverat: sic Horat. 'Ceæ retractes munera næniæ.' *Emmeness.*

605 *Hi Fescenninas acies*] *Fescennium* oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. Hi autem populi ab Atheniensibus ducunt originem. *Servius.*

Fescenninas] Pulchre milites cantantes exhibiturus e Fescennio advocat, ubi carmina nuptialia inventa, ac proinde joci, cantiones, et omnis *παῤῥησία ἀναβῆς*. Hoc oppidum ab Argivis ducit Solinus c. 8. et *Fescennium* nominat. Mirum, cum Plinius III. 5. *Fescenniam* dicat: et huic simia illa hærere soleat. Est et discrimen alterum; nam Fescennium Plinius Etruriæ, Servius Campaniæ attribuit. Sed correctior Servius Danielis adimit hoc, quod pertinet ad Campaniam. *Cerda.*

Fescenninas] *Fescennium*, vel *Fescennia*, Thusciæ mediterraneæ oppidum, hodie *Civita Castellana:* hinc *carmina*, item *licentia Fescennina*, apud Livium. *Taubmann.*

Fescenninas] Hoc oppidum per *a* et *um* terminatur; Dionysio dicitur *φασκένιον*, sed mendosum putat Cluver. ant. Ital. l. II. p. 550. ubi plura de hac urbe. De *Fescenninis versibus*,

Digitized by Google

id est, impudicis, Macrob. Saturn. II. 4. *Emmeness.*

Æquosque Faliscos] *Faliscos* Haliscus condidit. Hi autem immutato *H* in *F*, *Falisci* dicti sunt: sicut *febris* dicitur, quæ ante *hebris* dicebatur: *Formiceæ*, quæ *Hormiæ* fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus *F* pro *H* posuit. *Æquos* autem dicit, id est, justos, quia populus Romanus missis decemviris, ab ipsis jura fecialia et nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit, quas ab Atheniensibus habuerant. *Servius.*

Faliscos] De Faliscis agit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 538. et 545. docet Soractem esse Faliscorum montem: de his urbium, populorum, montium, &c. nominibus nostrum imitatus canit Sil. Ital. l. VIII. *Emmeness.*

696 *Hi Soractis habent arces*] *Soracte*, quiest mons apud Hirpinos haud longe a Flaminia: de quo Horatius, 'Vides ut alta stęt nive candidum Soracte.' *Servius.*

Arces] De hoc in XI. Posuit *arces*, pro montes. Sic de Romanis montibus: 'Septemque una sibi muro circumdedit arces.' Et Georg. IV. 'flerunt Rhodopeiæ arces.' *Cerda.*

Soractis arces] *Soracte*, mons in Faliscis vicinus Flaminiæ, in quo Apollo colebatur. V. N. Æn. XI. 785. Hor. Od. I. 9. 'Vides, ut alta stet nive candidum Soracte.' *Taubmann.*

Flaviniaque arva] Locus est in Italia, Flavinium nomine. *Servius.*

Flavinia arva] Flavinii oppidi meminit Cluver. Ital. ant. p. 550. *Emmeness.*

697 *Et Cimini cum monte lacum*] Et lacus, et mons hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet: Aliquando Hercules ad hos populos venit, qui cum a singulis provocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse dicitur vectem ferreum quo exercebatur: qui cum terræ esset affixus, et a nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Unde immensa vis aquæ secuta est, quæ Ciminum lacum fecit. *Serv.*

Cimini] Lacus et mons Cimini post Sutrium est, prope Viterbium. Lacus hodie *il Laco di Vico*; Mons etiamnum *Cimino* vocatur. *Taubmann.*

Et Cimini cum m. l.] Ciminus mons est et lacus. Vide Cluver. ant. Ital. l. II. p. 560. et de lucis Capenis p. 547. *Emmeness.*

Lucosque Capenos] Hos dicit Cato Vejentum condidisse auxilio regis Propertii, qui eos Capenam, cum adolevissent, miserat. Unde et porta *Capena*, quæ juxta Capenos est, nomen accepit. *Servius.*

Lucosque Capenos] Ab his dicta Capena porta, quæ postea Appia, et nunc Sancti Sebastiani. Primum scribit Servius, alterum Frontinus de Aquæ ductibus, tertium Marlianus. *Cerda.*

698 *Æquati numero*] Digesti in ordinem. Hinc *sæpenumero* scripsi: hoc est, ordine, congruenter, sicut decebat, rationabiliter. *Servius.*

Ibant æquati numero] Hom. Il. Λ. Τῶν δ' ὡς ὁρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ Χηνῶν, ἢ γεράνων, ἢ κύκνων δουλιχοδείρων 'Ασίῳ ἐν λειμῶνι καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα, Ἔνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσι Κλαγγηδὸν προκαθιζόντων, σμαραγεῖ δέ τε λειμών· et Apollon. l. IV. Ἢ ὅτε καλὰ νάοντος ἐπ' ὀφρύσι πασσαλοῖο Κύκνοι κινήσωσιν ἐὸν μέλος, ἀμφὶ δὲ λειμὼν Ἐρσήεις βρέμεται, ποταμοῖο δὲ καλὰ ῥέεθρα. Ut autem hic 'longa canoros Dant per colla modos,' δολιχαύχενας κύκνους Ep. Gr. ut hic Hom. δουλιχοδείρους· et ut hic *nubem volucrum*, Epigr. l. III. Ἀλκιμένης πτανῶν εἶργον· ἄπωθε νέφος· et eodem libro, Οὖλον ἀνηρίθμων κοῦνο νέφος γεράνων. Facit autem ad hunc locum Virgilii, superioris illius recognitio Georg. I. 'Varias pelagi volucres, et quæ Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.' *Asia* autem palus, et pratum *Asium*, in Lydia sunt. Nimirum et Apollonii interpres scribit,

Digitized by Google

principio Lydiam vocatam fuisse Asiam: ἀσία γὰρ τὸ πρότερον ἐκαλεῖτο ἡ λυδία, καὶ ὕμνοις ἀσίῳ ἐν λειμῶνι, καὶ ἡ ὑδάρα ἰσία λέγεται. Quod autem epitheton dat cycnis a raucedine Maro, secundum morem patriam et provinciæ locutum poëtam vult Servius; tanquam in Italia rauciores sint, et habeantur olores ὑδυκάτεροι. *Germ.*

Regemque canebant] *Canere* sæpe Latinis quod laudare. Horat. Epod. 9. 'Galli canentes Cæsarem.' et Plin. 'Cato brassicæ miras laudes canit.' Ecl. VI. 3. 'cum canerem reges et prælia.' *Emmeness.*

699 *Ceu quondam*] Harum avium comparatione ostendit hos inertes et deliciosos. *Donatus.*

Ceu quondam] Vide Scal. Poët. v. 3. *Tunebmann.*

Liquida inter nubila] Pura: sed nihil tam contrarium nubibus: nam liquidæ non sunt, ut in quinto diximus, ubi est, 'Liquidis in nubibus arsit arundo.' Unde *nubes* pro aëre accipiamus positas. *Servius.*

700 *Et longa canoros Dant per colla modos*] Secundum Plinium, qui ait in naturali historia, 'cycnos ideo suavius canere, quia colla longa et inflexa habent: et necesse est eluctante voce per longum et flexuosum varias reddere modulationes.' *Idem.*

Canoros Dant per colla modos] In locis ab Homero desumptis hunc numerat Macrob. v. 8. Cygnos cantare suaviter satis circa horam præcipue mortis fabulantur passim poëtæ. Omissis aliis Ovid. epist. Heroid. VII. 'Sic ubi fata vocant, udis abjectus in herbis Ad vada Mæandri concinit albus olor.' Sed merito explodit illam sententiam Ælian. Var. hist. I. 14. Vide quæ Cerda ad vs. 705. notavit. *Emm.*

701 *Sonat amnis et Asia*] Cayastrum dicit, qui cohæret Asiæ paludi; quam cum significamus, *A* longa est: cum sit brevis si provinciam significare voluerimus, quod significatur in Georgicis, ut, 'Atque Asia circum Dulcibus in pratis rimantur prata Caystri:' nam cum Asiam de provincia dicimus, *A* brevis est, ut, 'Postquam res Asiæ.' *Servius.*

702 *Pulsa palus*] Ita Propert. II. 26. 'Lernæ pulsa repente palus.' Et Tibull. emendante Scaligero: 'Exiguus pulsa per vada linter aqua.' *Cerda.*

704 *Misceri*] Silius l. XII. 'Miscebat primas acies.' *Idem.*

Gurgite ab alto Urgeri nubem] Eodem plane sensu Georg. I. 'urget ab alto Notus.' *Idem.*

705 *Volucrum raucarum*] *Raucum τῶν μέσων* est, sicut *grave olens*. Nam legimus, 'Graviter spirantis copia Tymbræ.' Sciendum tamen Virgilium secundum morem provinciæ suæ locutum, in qua bene canentes cycni rauciores vocantur. *Servius.*

Volucrum raucarum] Non placet Serv. Dicuntur cycni rauci, quia nihil tenue aut argutum, sed raucum quid insonant. Sed nec fortasse tale quidpiam: nihil enim canunt, necque in morte. Sed Poeta sequitur opinionem ita existimantium. Cantum illorum referendum puto ad complosionem alarum, idque ex Nazianzeno, et Dione Chrysostomo. Adjicio nunc Philostratum utrique assentientem l. I. Icon. ubi ait pictum Zephyrum venustuli adolescentis forma, qui flatum mitteret in cycnos; et addit, καὶ αἱ πτέρυγες ἥπλωνται τοῖς κύκνοις πρὸς τὸ πλήττεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου: *Cycnis extensæ sunt alæ, ut vento feriantur.* Et loco alio ejusdem libri, ubi sermo est de Phaëtonte, loquens etiam de cycnis ait: Ζεφύρῳ τὲ χρῆσονται πρὸς τὴν φδὴν ἐλαφρῷ καὶ ἐνοδίῳ: *utentur ad cantum Zephyro levi, atque ad iter congruo.* Ejusdem est opinionis Phile in Jambis suis, ita scribens de cycnis: Ἀνίστανται γὰρ τῶν πτερῶν ἡ κυκνότης, Νευρῶν τάσιν γ' ἐντεχνον ἐκμιμουμένη, Καὶ πλῆκτρον εὐθὺς ὁ Ζέφυρος ἐπιγίνεται: *Erecta surgunt namque pennarum seges, Attemperatos callide nervos refert, Quos Zephyrus im-*

Digitized by Google

pellens velut plectrum ferit. Hæc ille; tametsi addat statim, illos quoque harmoniam edere τραχήλου βαρβίτῳ, *colli barbito.* Ita quippe ille barbiton colli, ut Virg. 'dant per colla modos.' Callimachum ad alas refero, cum ait hym. Apollin. ὁ δὲ κύκνος ἐν ἠέρι καλὸν ἀείδει: *Cycnus modulatur dulciter in aëre.* Simile proditur de cicadis: tantum enim alas commovent, cum edunt argutulum illum strepitum. Sic Epigram. l. III. cicada ipsa loquens, λιγυρὰν μοῦσαν ἐνίεις ἀπὸ πτερύγων: *immittebam ab alis dulcem cantilenam.* Cerda.

Volucrum nubem] Græca ratione: ita Epigr. l. III. legitur νέφος πτανῶν, item γεράνων, pro vi et copia. Ita apud Livium l. v. 'nubes equitum peditumque:' et Stat. 'nubes armorum.' *Taubmann.*

706 *Ecce, Sabinorum prisco de sanguine*] Usurpat hoc. Nam Clausus Sabinorum dux, post exactos reges cum quinque millibus clientum et amicorum Romam venit: et susceptus habitandam partem urbis accepit: ex quo *Claudia* et tribus est et familia nominata. *Servius.*

Ecce Sabinorum] Cum historia, quam attuli in Explicatione, consonant Liviana hæc l. I. ubi Publius Decius ita loquitur cum Appio Claudio: 'Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ seu Ap. Clausum, seu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.' Nihil clarius ad illustrationem Poëtæ, qui a Clauso nominat Claudiam gentem. Audi eundem l. IV. 'Claudiam certe gentem post Reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum.' Ratio hujus mutationis hæc est. Qui Romam commigrabant aliunde, ut Romanis gratiores essent, ac proinde jura civitatis consequerentur, aptabant sua nomina ad formam nominum quæ erant in urbe, facta aliqua literarum mutatione. Inde Lucumo ille Demarati filius, qui Romam cum Tarquiniis venit, comparato ibi domicilio, dictus est Lucius Tarquinius, non Lucumo. Sic Appius Clausus, vel potius Atta Clausus, mutatus est in Appium Claudium: et mox præcedente tempore iidem Claudii dicti quoque sunt Clodii, quod ait Suetonius: verba postea afferam. Dixi Appium Clausum dicendum Attam; nam ita nominat illum Tacit. Annal. l. XII. et Livius l. II. clare: 'Atta Clausus, cui postea Appio Claudio Romæ nomen fuit.' Quin in Vaticano reperiri codice *Attum*, sive *Attium*, jam Lipsius monuit. Credibile itaque in primo loco Livii, quem attuli, legendum esse *At.* non *Ap.* Porro ad vestigia Virgilii, et ab hoc filo historiarum Silius l. XVII. 'Hic prisca ducens Clausorum ab origine nomen Claudia.' Et Ovid. in Fast. 'Claudia Quincta genus Clauso referebat ab alto.' *Cerda.*

Prisco de sanguine] De antiquis Sabinis. *Servius.*

Prisco de sanguine] Strabo l. v. ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες: *Sabini autem gens est antiquissima, et aborigenes.* Plutarchus colonos fecit Lacedæmoniorum, et hinc refert Sabinorum virtutem. Verba ejus: Σαβῖνοι πολλοὶ μὲν ἦσαν, καὶ πολεμικοί, κώμας δὲ ᾤκουν ἀτειχίστους, ὡς προσῆκον αὐτοῖς μέγα φρονεῖν, καὶ μὴ φοβεῖσθαι Λακεδαιμονίων ἀποίκοις οὖσιν: *Sabini gens magna, et bello boni, vicos incolebant sine mœnibus, habebant ingentes animos, ut qui coloni Lacedæmoniorum.* Cur ergo antiquitas Virgiliana non referatur ad hanc originem. *Cerda.*

Magnum Agmen] Propter quinque millia clientum. *Servius.*

708 *Claudia nunc a quo*] Gentis Claudiæ, a Clauso deductæ, mentionem facit honorificam Tacit. Annal. l. XII. per multos annos, sine adoptione, suo gentili decore continuæ et nixæ, his verbis, de Claudio impera-

Digitized by Google

tore: 'His evictus, biennio majorem natu Domitium filio anteponit, habita apud Senatum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Appio Clauso continuos duravisse.' *Germanus.*

Claudia] Cum extet in Vate grande hoc Claudiorum elogium in gratiam suorum Principum, placitum audias aliquot ejusdem gentis elogia. Sueton. in Tiber. c. 2. 'Notissimum est Claudios omnes, excepto duntaxat P. Clodio, optimates, assertoresque unicos dignitatis, ac potentiæ patriciorum semper fuisse.' Apud Livium l. VI. Appius Claudius audit, 'Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in Rep. patrum majestate fuisse,' quod ipse postea Appius firmat. Rarum est illud quod Tacit. Annal. l. XII. scribit, ubi sermo est de adoptato Domitio: 'Adnotabant periti, nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atta Clauso continuos duravisse.' Æstimetur intervallum Consulum, et hoc esse rarum apparebit. Ab hac fortasse sobolis ubertate Poëta signate postea, *diffunditur*. Idem Tacit. Ann. IV. 'Sanctos, acceptosque Numinibus Claudios.' *Cerda.*

Diffunditur] Hoc per verbum ἀνάγω Philostrat. loquens de Evodiano, γένος ἐς Νικήτην ἀνῆγεν. *Idem.*

709 *In partem data Roma Sabinis*] Hoc de alia traxit historia. Nam post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et Titum Tatium fœdus, recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent cives Romani, excepta suffragii latione. Nam magistratus non creabant. *Servius.*

Postquam in partem data Roma Sabinis] In antiquis aliquot codicibus legere est, 'postquam pars est data Roma Sabinis.' Sed *in partem* usus est superius etiam Poëta noster: 'In partem prædamque.' *Pierius.*

710 *Amiterna cohors*] De Amiterno oppido. *Servius.*

Amiterna cohors] Pro oppido Amiterna. Qualis hæc urbs, et an Sabinorum sit, expedit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 685. *Emmeness.*

Priscique Quirites] Id est, Sabini. *Prisci* autem ideo, quia post fœdus Tatii et Romuli placuit ut quasi unus de duobus fieret populus. Unde et Romani, *Quirites* dicti sunt, quod nomen Sabinorum fuerat a civitate Curibus: et Sabini a Romulo *Romani* dicti sunt. *Servius.*

Amiterna cohors, priscique Quirites] Plinius III. 12. eodem ordine, quo hic Poëta, *Sabinorum, Amiternini, Curenses.* Itaque principe loco post Sabinos constituit Amiterninos, et deinde Curenses. Atque adeo *prisci Quirites* Virgilii, sunt *Curenses* Plinii. Nam Quirites a Curibus, auctore Plutarcho, et omnibus. Cur vero Curenses vocat priscos Quirites, rationem suppeditat Strabo l. V. 'Curis, urbs quondam insignis, nunc autem viculus, e qua exciti sunt T. Tatius et Numa Pompilius, qui Romæ regnarunt.' Ergo, *prisci Quirites*, non sunt Romani, sed Curenses, qui ante Romanos, imo a quibus Romani ipsi. *Cerda.*

711 *Ereti manus omnis*] Oppidum est dictum a Junone, id est, ἥρας, quæ illic colitur. *Servius.*

Ereti, Mutuscæ] In codicibus aliquot antiquis, *Heriti.* Sed omnino ἤρητος Græce scribitur: et quamvis ἀπὸ τῆς ἥρας, in honorem cujus positum oppidum ajunt, deducatur: nusquam tamen in Græcis auctoribus adspirationem observavi, parceque in Latinis, et in antiquis Valerii Maximi codicibus, 'prope vicinum Sabinæ regionis Eretum,' scriptum est absque adspiratione, quam dictionem nonnulli ita depravarunt, ut *fretum*, scripserint. *Mutuscæ* quoque varie scribitur, sed inemendate; veluti su-

Digitized by Google

perius in plerisque codicibus, *lucosque Calenos*, pro *Capenos* invenias. *Pierius.*

Ereti manus omnis] Dictum hoc oppidum ἀπὸ τῆς Ἥρας, *a Junone*, quæ ibi culta, Servius scribit. Et Solinus c. 8. 'Heretum a Græcis, in honorem Heræ. Sic enim Græci Junonem vocant.' Strabo in Sabinis constituit: verba ejus, ἥρητον τῆς σαβίνης κώμης. Nunc vicus parvus. Græci jam Ἔρετον, jam Ἥρετον. Vicum hunc celebrem fuisse figlinis jam alii scripserunt; inde *Eretinas mentes*, pro stupidas, quasi argillaceas, et cretaceas, dictas Fulgentius observavit ex vetere scriptore et ab illo Turneb. XVI. 10. Verba antiqui scriptoris sunt: 'Averruncassit Diva tam Eretinas hominum mentes.' Hanc Divam, Junonem possum explicare, ex dictis initio hujus Notæ. Simile apud Strabonem l. II. σκαπανέως δίκην: nam fossor quoque pro stupido, ut et argillaceus. Sic Pers. Sat. 5. 'nec cum sis cetera fossor,' id est, stultus: quasi hujuscemodi operarii totius sint eruditionis expertes. Sunt, qui versum Persii ad finem Sat. 1. de Ereto capiant, 'Fregerit heminas Ereti Ædilis iniquas.' Alii *Areti* legunt. *Cerda.*

Ereti] Oppidi nomen, quod hodie *Monte Rotondo*, positum est haud procul Tiberis ripa in edito colle. Vide Cluver. ant. Ital. l. II. p. 667. *Emm.*

Oliviferæque Mutuscæ] Hæc *Trebia* postea dicta est, quam modo *Tribulam* dicunt: apud quam Hannibal delevit populum Romanum. Lucanus, 'Cannarum fuimus Trebiæque juventus.' *Servius.*

Oliviferæque Mutuscæ] Sunt Mutuscæ inter Sabinos, ut clare Plinius III. 12. et Ortelius in Indice, et alii. De toto autem Sabinorum tractu ita Strabo l. v. ἅπασα δ' αὐτῶν ἡ γῆ διαφερόντως ἐλαιόφυτός ἐστι, καὶ ἀμπελόφυτος: *ager illorum egregie olivetis, et vinetis consitus est.* Sed signate de Mutuscarum voluptatibus, deliciis, blandimentis extat Epigramma Martialis l. v. 'Humida qua gelidas submittit Trebula valles, Et viridis cancri mensibus alget ager, Rura Cleonæo nunquam temerata leone, Et domus Æliæ semper amica Noto, Te Faustine vocant, longas hic exige messes Collibus, hibernum jam tibi Tybur erit.' Est videlicet Trebula eadem cum Mutuscis, tantum diversum nomen. Plinius III. 12. 'Trebulani, qui cognominantur Mutuscæi.' Errat vero insigniter καὶ ἀνοήτως Servius, cum scribit, hanc Trebulam Mutuscæam esse eam, quæ postea dicta Trebia, ubi Annibal Romanos delevit. Etenim Trebia exitialis Romanis in agro Placentino fuit, longe a Sabinis, et horum Trebula. Sunt qui nominent Mutuscas, et Mutustas. Nunc dici Trevium animadvertit Barbarus in Castig. Plinianis. Sunt qui Mutuescas, et Mutuescanos nominent, ex lapidibus. *Cerda.*

Mutuscæ] Errorem Servii confundentis oppidum Trebulam et amnem Trebiam, apud quem Hannibal exercitum Romanum memorabili prælio fudit, notavit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 683. *Emmeness.*

712 *Qui Nomentum urbem*] Hoc ex sua persona dicit poëta. Nam adhuc civitas Nomentana non fuerat, ut in sexto ait, 'Hi tibi Nomentum et Gabios.' Item, 'Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.' *Servius.*

Nomentum] Numerantur etiam Nomentani a Plinio inter Sabinos III. 12. Imo ait Strabo l. v. agrum Sabinum esse, qui a Tyberi usque Nomentum protenditur. Ab hoc Nomentana via, qua scilicet Nomentum itur. *Cerda.*

Nomentum] Oppidum in Sabinis, hodie *Lamentano.* Distat ab urbe M. P. X. *Taubmann.*

Nomentum] Alii Latinis, alii Sabinis adscribunt. Rationem addit Clu-

Digitized by Google

ver. ant. Ital. II. 666. Meminit etiam noster Æn. VI. 773. *Emmeness.*

Rosea rura Velini] *Velinus* lacus est circa Reate juxta agrum, qui *Rosulanus* vocatur. Varro tamen dicit lacum hunc a quodam consule in Nartem vel Naren fluvium (nam utrumque dicitur) esse diffusum: post quod tanta est ea loca secuta fertilitas, ut etiam perticæ longitudinem altitudo superarit herbarum: quinetiam quantum per diem demptum esset, tantum per noctes crescebat. Quod Virgilius ad suam provinciam transtulit, dicens, 'Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidas ros nocte reponet.' *Servius.*

Rosea] Sunt quidem codices, in quibus *roscida* legatur, sed *Rosea* agnoscit Servius a loci nomine: legas tamen apud Plinium, '*Sabini*, ut quidam existimavere, a religione, et cultu Deorum *Sevini* appellati: Velinos incolunt lacus Roscidis collibus:' qui dubio procul ad Virgilianum carmen respexisse videtur. 'Ῥόσος tamen agnoscunt Græci: unde *Rosius*, et *Roseus* gentile nomen. Quare Servius non imperite *Rosea* legit. *Pierius.*

Qui Rosea rura Velini] Velinus lacus, unde dicti Velini, situs est juxta Reate in agro Roseo (Servius Rosulanum vocat) hinc Poëta conjungit 'Rosea rura Velini.' Plinius XVII. 4. ita scribit: 'Cæsar Vopiscus, cum causam apud Censores ageret, campos Roseæ dixit Italiæ summum esse, in quibus perticas pridie relictas gramen operiret.' Est autem lacus Velinus, et campi Rosei, in agro Sabino, ut videas Poëtam nunquam degenerare; omnes enim Clausi Sabini comites ex agro Sabino elicit. Plinius clare III. 12. 'Sabini, ut quidam existimavere, a religione et Deorum cultu Sevini appellati: Velinos accolunt lacus Roseis campis.' Sic enim legendus locus Plinii admodum deformatus. Meminere præterea lacus Velini Columella VIII. 16. et Tacitus Annal. l. I. Prior persequens lacus piscatu nobiles; posterior loquens de conatu Tiberii volentis avertere flumina et lacus, per quos augescit Tyberis. *Cerda.*

713 *Tetricæ horrentis rupes*] *Tetricus* mons in Piceno asperrimus. Unde tristes homines, *tetricos* dicimus. *Servius.*

Tetrica horrentis rupes] Montem hunc Sabinorum et horrore nubium, et rupium asperitate deformem esse, et inde homines dici tetricos, partim Servius, partim alii adnotarunt. Inde est, ut multi in Persio Sat. VI. legant, 'Jamne lyra, et Tetrico vivunt tibi pectine chordæ?' non *tetrico*, ut in vulgatis. Silius l. VIII. 'et a Tetrica comitantur rupe cohortes.' *Cerda.*

Tetricæ, &c. mont. Severum] Tetricus mons hodie *monte di S. Giovanni*: Severus *Monte negro* appellatur: de utroque videndus Cluver. ant. Ital. II. 692. *Emmeness.*

Montemque Severum] Proprium nomen montis est: sicut agri, *Roseus.* Servius.

Montemque Severum] Adjectivum agnoscit Marcellus cum respectu ad rupes montis Tetrici. Sed Servius, et Erythræus nomen proprium montis, et Erythæus adhuc in Sabinis. Et quidem nomina tam montis Tetrici, quam Severi, qui duo siti in Sabinis, nescio qui congruunt cum ipsis Sabinorum moribus. De quibus ita Livius loquens de Numa: 'Suopte ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit.' Quin Passeratius ait, Furias dictas a Propertio el. IV. 12. 'turbam severam.' *Cerda.*

714 *Casperiamque colunt*] *Casperia* et *Foruli* civitates sunt. *Servius.*

Casperiamque] Ex antiquis codicibus, omnino *Casperiam* legendum, non *Casperulamque.* Pierius.

Digitized by Google

Casperiamque] Oppidum est supra Cures circa fontes amnis Himellæ. *Aspra* vulgari vocabulo dicitur: vide Cluver. Ital. ant. II. 676. De Himella, qui fluvius fluit in Tiberim infra Narem, idem p. 607. *Emmeness.*

Forulosque] In antiquis aliquot codd. *ferulos*, habes, sed inemendate: ita *Himillæ*, pro *Himellæ*. Pierius.

Flumen Himellæ] *Hymella* fluvius est: et dixit *Hymellæ flumen*, ut 'Buthroti urbem.' *Servius.*

715 *Qui Tiberim Fabarimque bibunt*] Bene *bibunt*, nam Tyberis in Tuscia oritur: sed transit etiam per Sabinos. Unde *bibunt*, non *possident* dixit. Et sciendum Turno dari auxilium a tractu Piceni, Samnii, Campaniæ, et pro parte Apuliæ: omnis vero Tuscia superior et Venetia Æneæ præstat auxilium. *Fabarim* autem quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, et *Farfarus* dicitur. Plautus, 'Dissipabo te tanquam folia Farfari.' Ovidius, 'Et amœnæ Farfarus umbræ.' *Servius.*

Fabarimque] *Faburum* in antiquis aliquot codicibus habetur, sed apud plures *Fabarim*, lectione auctorum consensu comprobata. *Pierius.*

Fabarimque bibunt] Servii sententiam, quod *Farfarus* etiam appelletur, confirmare videtur nomen, quod hodie ei manet *Farfa*. Vide Cluver. ant. Ital. II. 707. Negat hoc Turneb. XV. 7. Farfari meminit Ovid. Met. XIV. 330. 'Narque tulit præceps, et amœnæ Farfarus umbræ.' Quid sit *bibere Tiberim et Fabarim* dictum Ecl. I. 63. et Ecl. X. 65. *Emmeness.*

Frigida misit Nursia] Piceni civitas. *Frigida* autem, aut re vera aut certe venenosa, nocens. Gracchi namque ubique in concionibus suis *Nursinos* sceleratos appellaverunt: et scimus amare Virgilium historiarum rem per transitum tangere. *Servius.*

716 *Nursia*] Plinius III. 12. Nursinos in Sabinis numerat, ut et Ptolemæus in tabula sexta Europæ c. 1. Nunc vocari Norzan Leander scribit. Sed cur *frigida*? Quia vere frigida, ait Serv. vel quia (ait idem) venenosa, et nocens. Probat. Nam Gracchi in concionibus solebant Nursinos appellare sceleratos. Solet autem Virgilius historias attingere in transitu. Ut hanc Servii Notam capias, adi quæ ego jam late Ecl. VIII. ad illud, 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.' Et Ecl. IX. ad illud; 'Heu cadit in quemquam tantum scelus.' Certe in tabula Ptolemæi prope Nursiam montes sunt, in quibus ut plurimum algor, et frigus: ut jam prima Servii explicatio probari queat. Addit vim Silius, qui lib. VIII. 'nec non habitata pruinis Nursia.' *Cerda.*

Nursia] Patria Sertorii: *frigida* dicitur, ut Cluver. Ital. ant. II. 691. quia sita est inter Apennini pruinas. *Emmeness.*

Hortinæ classes] Hortini equites, qui *classes* dicuntur. Unde et eorum tubas *classica* dicimus: et partes populi *classes* vocamus, quas quinque fuisse legimus. *Servius.*

Hortinæ classes] Id est, Hortini Equites: unde et eorum tubæ dicebantur *Classica*. *Hortanum*, vel *Horti*, oppidum Thusciæ, ab amœnitate hortorum sic dictum. *Taubmann.*

Populique Latini] Qui intererant Albani montis viscerationi. *Servius.*

Populique Latini] Ait Plin. III. 12. 'Infra Sabinos Latium est.' Itaque Poëta post Sabinos infert statim Latinos, ut proximos. *Cerda.*

717 *Infaustum interluit Allia nomen*] *Allia* fluvius haud longe ab urbe est: juxta quem Galli, Brenno duce, decimoquinto calendarum Augustarum die, deleto exercitu, post triduum etiam urbem vastaverunt, excepto Capitolio. Sane *Alia* dicitur, cui propter metri necessitatem unum *l* addidit, ut *Alliæ* diceret, sicut *reliquias* et *relliquias*: unde apparet bene dixisse Lucanum: 'Quos Aliæ clades.' *Servius.*

Digitized by Google

Quoque secans infaustum interiit Allia nomen] Optime *infaustum nomen*, cum de Allia est sermo: hic enim fluvius infamiam contraxit, ex quo ad illum Romani fœde fusi fugatique sunt a Gallis. Inde Ovidius in Ibim *gravem* appellat: 'Hæc erat in fastis cui dat gravis Allia nomen.' Et de Arte I. *flebilem*, et Lucanus *damnatum* l. VII. 'Et damnata diu Romanis Allia fastis.' Silius l. VIII. 'horrificis sese extulit Allia ripis.' Cicero ad Attic. epist. IX. 4. 'Majores nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnæ, quam urbis captæ.' Infeliciter certe res omnis gesta Vitellio est, qui 'omni divino humanoque jure neglecto, Alliensi die Pontificatum maximum cepit.' Verba sunt Suetonii in ejus vita cap. 7. *Cerda.*

Allia infaustum nomen] *Allia*, fluvius distans ab Urbe Roma ad XI. lapidem, via Salaria: apud quem Romani a Gallis, duce Brenno, fusi sunt, et Roma inde capta, ad XV. Calend. Sextil. ut tradit Livius l. VI. Plutarchus in Camillo, ubi multa de inauspicatis diebus agit, *diem Alliensem* ἀποφράδα ἡμέραν vocat: qui Homero esset χείμαρρα δυσώνυμος. Talis erat et Cremerensis, et Cannensis, aliique. Lucanus l. VII. 'cedant feralia nomina Cannæ, Et damnata diu Romanis Allia fastis.' *Taubmann.*

Infaustum Allia nomen] Cladem Alliensem enarrat Livius v. 37. et seqq. Florus I. 13. Ab Allia flumine nomen habet, quod infra Farfarum est: parvum quidem, at fama apud Romanos seu potius infamia ingens. Ut Cluver. ant. Ital. II. 708. per simplex *l* scribunt: ut et Græci ἀλία ποταμὸς, ἀλίας ἡμέρα: vide Dausq. *Emmeness.*

718 *Marmore*] In plerisque codicibus antiquis, pro *marmore*, *litore* scriptum invenias. Sed in Romano, *marmore*: ita in Mediceo, et aliquot aliis. *Pierius.*

719 *Orion*] Nimbosum sidus, et ortu, et occasu. De occasu hic audis. De ortu Æn. I. 'Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion.' De utroque Aristotel. Meteor. II. 5. ubi et rationem exhibet: verba ejus: ἄκρατος δὲ καὶ χαλεπὸς ὁ Ὠρίων εἶναι δοκεῖ, καὶ δύνων καὶ ἐπιτέλλων, διὰ τὸ ἐν μεταβολῇ ὥρας συμβαίνειν τὴν δύσιν, καὶ τὴν ἀνατολὴν, θέρους, ἢ χειμῶνος· καὶ διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἄστρου, ἡμερῶν γίγνεταί τι πλῆθος: *Orion, et cum oritur, et cum occidit, incertus ac difficilis esse propterea videtur, quod ejus exortus, et occasus, tum, cum tempora evariant, commutanturque, ille æstate, hic hieme accidant. Idque propter sideris magnitudinem durat diebus pluribus.* Cerda.

720 *Vel cum sole novo torrentur aristæ*] Prima æstatis parte. Nam proprie Sol novus est octavo calendas Januarias: sed tunc non sunt aristæ, quas ab ariditate dictas esse constat. *Servius.*

Sole novo] Id est, prima æstatis parte. Ita Attici veteres τὸ κέντρον χειμερινὸν vocarunt, νέον ἔτος, quod inde inciperet compotus anni prisci Solaris. *Novum Solem* Statius vocat etiam Kal. Januar. propter novos fasces Consulum. Vide Scalig. De Emendat. Temp. v. 12. *Taubmann.*

721 *Hermi campo*] *Hermus* Lydiæ fluvius, qui superfusus campis gignit fertilitatem. Unde arenas aureas fingitur trahere. *Servius.*

Hermi] Amnis est 'in sinu Smyrnæo' secundum Melam I. 17. quem locum illustrat Vossius. Hujus etiam meminit Plin. v. 29. 'A Smyrna Hermus amnis campos facit, et nomini suo adoptat.' *Emmeness.*

Lyciæ flaventibus arvis] Fertilis frugum provincia. *Servius.*

722 *Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus*] In plerisque antiquis codicibus, scriptum inveni, veluti prius in impressis legebatur, 'scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus:' lectionem vero illam 'tremit excita tellus,' quam nuper eruditissimi viri publicarunt, in Me-

Digitized by Google

diceo, et in Porcio, tantum ex manu scriptis codicibus vidi. *Pierius.*

723 *Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis*] Hunc Agamemnonis plerique comitem, plerique nothum filium volunt: qui cum venisset ad Italiam audito adventu Æneæ, in bellum ruit, non amore Turni, sed odio hostilitatis antiquæ. Unde ait, 'Trojani nominis hostis.' *Servius.*

724 *Halesus*] Fuisse hunc conditorem Faliscorum jam Turnebus astruxit XXII. 3. ex Ovid. Amor. III. 12. 'Argiva est pompæ facies, Agamemnone cæso, Et scelus, et patrias fugit Halesus opes. Jamque pererratis profugus terraque, marique, Mœnia felici condidit alta manu. Ille suos docuit Iunonia sacra Faliscos, Sint mihi, sint populo semper amica suo.' Quia vero hic ab Argis in Italiam venit, ideo Argolicum vocat Silius l. VIII. 'Nec non Argolico dilectum litus Haleso.' Solinus etiam cap. 8. 'Ab Haleso Argivo Faliscam.' *Cerd.*

Curru jungit Halesus equos] Ita maluit Poëta, quam, 'Jungit Halesus equos curru:' id quod plebejus quispiam P. fecisset. Spondeus enim disjunctus a subsequente dictione, quæ Dactylum instituit facere, moram jugandi equos nondum junctos connotat. De qua artificiosa verborum dispositione Scal. IV. 48. et Pontanus in Actio. Hic autem *Halesus* conditor fuit Faliscorum: ut docet Turn. XXII. 3. Ovid. Am. III. 12. Et *Agamemnonius* dicitur, sive quod comes, sive filius nothus Agamemnonis fuerit. *Taubmann.*

725 *Rapit populos*] Raptim adducit. Etiam Campaniæ loca commemorat. Nam Massicus mons est vitibus plenus. *Massica* autem dixit, ut *Mœnala.* Servius.

Rapit populos] Silius l. VIII. 'Tellius æratas raptabat in agmina turmas.' Iterum loquens de Peligno, 'gelidoque rapit Sulmone cohortes.' Et l. XII. 'Raptum iter est, victorque moram non passus eundi.' Tacitus Annalium I. 'Expeditum exercitum in Chattos rapit.' *Cerda.*

Vertunt] Indicat arationem. Plinius XVIII. 16. 'Si evicerint herbæ, remedium unicum est aratio, sæpius vertendo, donec omnes aliæ radices intereant.' Sed de hoc jam in Georgicis. Solent Poëtæ hujusmodi catalogos virorum fortium amplificare simili opum narratione, ut quærant aliquod diverticulum, ne perpetua sit series nominum. Sic Valerius primo Argon. 'Proximus huic Butes Attæis dives ab oris, Innumeras nam claudit apes, longaque superbus Fuscat nube diem.' Dicit *nubem* de apibus, ut ante illum Virgilius. Redeo. In hac re multus est Homerus: ut enim Virg. in hoc catalogo ait venisse, qui arant montem Massicum felicem vitibus; ita ille Haliarton in sua recensione vocat ποιηέντ', *herbosam:* et Arnem πολυστάφυλον, *vitiferam:* et de Epidauro, ἀμπελόεντα, *vitibus consitam.* De Orchomeno, πολύμηλον, *pecorosum.* De Pteleo, λεχεποίην, *herbosum.* De Itone, μητέρα μήλων, *matrem ovium.* De Pyrrhaso, ἀνθεμόεντα, *floridam.* Et mille alia. Sic Statius in suo catalogo l. VII. 'Aulida qui Græcamque serunt, viridesque Platæas, Et sulco Peteona domant.' Et l. XII. in simili recensione, 'Dives, et Egaleos nemorum, Parnesque benignus. Vitibus, et pingui melior Lycabetos oliva; Venit atrox Ileus, et olentis arator Hymetti.' Et in l. IV. ubi similis recensio, 'pecorosaque Phyllos.' Iterum: 'Qui ripas Lincæe tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Nonnus l. XXVI. in simili ad bellum catalogo ait relictum εὔσπορον αὔλακα γαίης: *bene seminatum sulcum terræ.* Idem.

726 *Massica*] Vinum Massicum Campaniæ multis est nobile, uni Horatio nobilissimum, adeo crebra in illo mentio hujus vini. Sat. II. 4. 'Massica si cœlo supponas vina se-

Digitized by Google

reno.' Od. I. 1. 'veteris pocula Massici:' et Od. II. 7. 'oblivioso Massico;' quia cum hoc vino abeunt molestiæ. Et Od. III. 21. 'Quocunque lectum nomine Massicum Servas.' Plautus Pseud. scen. ult. 'Credo equidem potesse te scelus Massici mentis uberrimos quatuor Fructus ebibere in una hora.' Sed de elogio hujus vini attuli Columellæ verba Ge. II. ad illud, 'et Bacchi Massicus humor.' Ejusdem meminit Virg. Ge. III. 'munera Bacchi Massica:' ubi vult significare vinum excellentissimum κατ' ἐξοχήν. Porro Massicum eundem esse cum monte Ganro, et tantum diversa nomina Abraham. asseverat. *Idem.*

727 *Aurunci misere patres*] Isti Græce *Ausones* nominantur. *Servius.*

Aurunci] Plin. III. 5. Auruncos numerat inter populos Latii. Quin hos esse antiquissimos Ausones et Servius scribit, et ex Isacio in Lycophronem astruit Abraham. Ortel. Inde Virg. *diserte patres* nominat, vel, ut legunt alii, 'Arunci misere senes.' Cum hac vetustate alludunt verba Ammiani, qui de illis, uti antiquissimis, ita loquitur lib. XXX. 'Auruncorum, Sicanorumque jamdiu leges ignotas, cum Evandri matre abhinc sæculis obrutas multis.' Et de Auruncis loquens Livius l. VIII. signate ait, 'mœnia antiqua eorum.' Dignum est quod sciatur etymon Auruncorum, qui sic dicti tanquam Averruncі. Antiqui enim et *auruncare* et *averruncare* pro eodem dixerunt: inde Auruncus Deus, sive Averruncus est, qui Græcis θεὸς ἀποτρόπαιος, *malorum averror.* Habuit autem hæc gens id nominis, quasi ἀποστατῶντες, id est, *exules, et aversi a suis sedibus*, quia errones et πλάνητες. De hoc latius Scaliger. in Festum. *Cerda.*

Sidicinaque juxta Æquora] Ab oppido quod *Sidicinum* dicitur. *Servius.*

Sidicina] Sidicinum in Campania ponit Plin. III. 5. Alio nomine Teanum. Ait enim: 'Teanum Sidicinum cognomine.' Strabo quoque σιδικινοῦ meminit; et Horat. epist. I. 1. 'cras ferramenta Teanum Tolletis, fabri,' &c. Et Teani fluminis in hoc tractu Orosius v. 18. Credo Poëtam posuisse in carmine Sidicinos post Auruncos, memorem historiarum. Fuit enim acre bellum inter Auruncos et Sidicinos, quod Livius scribit l. VIII. ab eo loco: 'Inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum,' &c. Subit mentem, an Sidicini dicti sint, quasi seditiosi. Nescio an aliquis probaturus sit conjecturam, cui certe favet tum Livii locus l. VIII. 'Toties jam Sidicini, aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant;' tum quæ de aliis populis non absimilia, ut quæ nuper de Auruncis, et quæ antea de Tetricis: et de urbe quam θαλάμας vocat Pausanias l. III. a susceptis ibi liberis a Tyndareo. Hoc enim etymon ab scriptore colligo. *Cerda.*

728 *Æquora*] Codices aliqui *æquora*, non *litora*. Utrumque ad variandam poësin. Nam qui de Auruncis dixerat, *collibus altis*, de Sidicinis proximis, *litora*, aut *æquora*, cum clara oppositione ad colles. Silius l. XII. *arva* nominat: 'Tum Sidicina legunt pernicibus arva maniplis.' *Idem.*

Cales linquunt] Civitas est Campaniæ. Nam in Flaminia est, quæ *Cale* dicitur. Est et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius captam a Perpenna commemorat. *Servius.*

Cales] Urbs quoque Campaniæ. Coloniam nominat Vellejus priore volumine, quam ait deductam Sp. Posthumio et Veturio Calvino Coss. Hanc etiam urbem infert ex memoria historiarum fidelis Vates. Hæc enim urbs et proxima est Sidicino, et inter utramque stricta amicitiæ fœdera. Itaque quemadmodum urbs utraque in Romam olim conspiravit;

Digitized by Google

sic nunc utraque in Æneam. Amat enim Virgilius similes historias in excursu indicare. Vide Livium ab eo loco l. VIII. 'Insequens annus, L. Papyrio Crasso, Cæsone Duellio Coss. Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat, Sidicinis finitimis arma conjunxerat.' Hujus urbis nomen ad Calain refert Silius l. VIII. his versib. 'Nec cædit studio vicinus sanguine miles, Quem genuere Cales, non parvæ conditor urbis, Ut fama est, Calais Boreæ, quem rapta per auras Orithyia vago Geticis nutrivit in antris.' Ex Silio habes *Cales* in Virgilio esse numeri multitudinis. Sed idem Silius in singulari libro XII. ubi ait: 'Threiciamque Calem, vestras a nomine nati Orithyia domos.' *Cerda.*

Cales] De hoc oppido, sive vico, *Cagli* dicto, Cluver. ant. Ital. l. II. p. 617. cujus meminit Horat. Od. IV. 12. 'Vinum Calibus pressum.' *Emm.*

Amnisque vadosi Accola Volturni] Fluvius juxta Cumas cadit in mare. *Servius.*

729 *Volturni*] Amnis Campaniæ vulgo accolis *Volturno* et *Voltorno* dictus, de quo Cluver. ant. Ital. l. IV. p. 1093. non tantum amnem, sed et oppidum ejus nomine statuit in Campania Mela II. 4. Plin. III. 5. et Strab. l. V. *Emm.*

'*Saticulus asper*] Populus Campaniæ asper moribus. *Servius.*

Saticulus asper] A Colonia *Saticula*, quæ a non nullis et *Satricula* appellatur. An in Campania, an in Samnio, non convenit. Adi disputantem hac de re fusius Cluver. ant. Ital. l. IV. p. 1183. *Emmeness.*

730 *Oscorumque manus*] Capuenses dicit, qui ante *Osci* appellati sunt, quod illic plurimi abundavere serpentes. *Servius.*

Oscorumque] Male in quibusdam antiquis codicibus, *Tuscorum* est. *Pierius.*

Oscorumque manus] Qui ante dicti fuerunt *Opici*, postea autem *Opsci*, vel *Obsci*, unde *Osci*; inter Ausonas numerandos putat Cluver. ant. Ital. l. III. p. 1059. ubi etiam de Osca lingua. *Emmeness.*

Aclydes illis Tela] *Aclydes* sunt tela quædam antiqua; adeo ut nec usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clavæ cubito semis factæ, eminentibus hinc et hinc acuminibus quibusdam: quæ ita in hostem jaciuntur religatæ loro vel lino, ut peractis vulneribus possint redire. Putatur tamen esse teli genus, quod per flagellum in immensum jaci potest. *Servius.*

Aclydes] *Aclydas* quidem teli genus, commentatores tradunt: de quo tamen nemo certum asseverat: in quodam vero antiquo codice legimus *Acides:* quod apud Græcos, et telum, et cuspidem significare manifestum est. Forte tamen aliquis erit, qui de *Aclyde* certius aliquid in medium ferat. Nobis enim ad plurima hujusmodi perquirenda otium non fuit. *Pierius.*

Aclydes] Quidam hæc tela dicta putant, quasi ἀκίδες, a Cuspide: Turnebus, quasi ἀγκυλίδες, cum et ἀγκύλαι Græcis *jacula* sint: et credit fuisse ansata vel amentata: et *lentum flagellum* exponit amentum loreum, quo tela alligata revocari poterant a jactu. Vide XXX. 21. Silius: 'Aclydis usus erat.' Marcellus Donatus P. Comes, l. Dilucidat. putat *aclydes* fuisse claves ferreas, cujusmodi et patrum nostrorum memoria in usu fuerint, acuminibus quibusdam circa caput circummunitas, ad cassides præsertim contundendas, et disrumpendas loricas, &c. *Taubmann.*

731 *Aptare flagello*] Quo sensu? An ut summis virgis arborum flagellisque insertæ fuerint, non duris robustisque stipitibus? An *flagellum* hic, lorum et amentum? An denique loris revinctas fuisse; sic, ut missæ recipi possent et redire? Lips.

Digitized by Google

sius etiam hic hæret: quem vide Dial. Poliorcet. IV. 4. *Idem.*

732 *Lævas cætra tegit*] Scutum lorum, quo utuntur Afri et Hispani. *Servius.*

Lævas cætra tegit] In aliquot antiquis codicibus, *lævas* numero multitudinis. Sed et *lævam* unitatis numero reperitur. *Cetra* quoque varie scribitur in vetustis exemplaribus. Nam et *cætra*, et *scetra* reperitur: sed melius ex Livio *cetra:* unde 'Cetrati milites.' *Pierius.*

Falcati cominus enses] Affectavit varietatem. Nam consequens fuerat, 'Dextras armant gladii falcati.' Falcatus autem ensis est *harpe*, qua usus est Lucanus, 'Harpen alterius monstri jam cæde rubentem.' *Servius.*

Falcati enses] Sunt enses curvi: ἅρπαι Græcis: qualem Perseo tribuunt Poëtæ: qui etiam *falces* vocantur: inde *Falcarii* apud Cic. in I. Catil. Turneb. XXVI. 28. Lucanus: 'Harpen alterius monstri jam cæde rubentem.' *Taubmann.*

733 *Indictus*] 'Αμνημόνευτος, supra: ab indico, 'indicti honores templis.' *Germanus.*

734 *Œbale*] Œbalus filius est Telonis et Nymphæ Sebethidis. Hæc autem est juxta Neapolim. Sed Telon dim regnavit apud Capreas insulam contra Neapolim sitam. Filius vero ejus patriis non contentus imperiis, transiit ad Campaniam, et multis populis subjugatis suum dilatavit imperium. *Servius.*

Sebethide] Sebethi amnis cursus est inter montem Vesuvium et Neapolim. Ideo Columella cum Neapoli conjunxit in suo horto: 'Doctaque Parthenope Sebethide roscida lympha.' Et Statius Silvar. I. I. illius meminit in mentione Neapolis, his versibus: 'At te nascentem gremio, mea prima recepit Parthenope, dulcisque solo tu gloria nostro Reptasti: nitidum consurgat ad æthera tellus Esbois, et pulchra tumeat Sebetos alumna.' Inde quoque arrepta occasio celebrandi hujus fluminis Sincero Sannazaro, utpote Neapolitano, qui vir poëtica laude floruit præmortalibus sui ævi. Sed quid sui ævi? Quid si Neapoli majorem gloriam Sannazarus attulit quam Statius Papinius? Non erit iniquus censor, qui hoc censeat. *Cerda.*

Sebethide nympha] A *Sebetho* amne, quia inter *Vesevum* montem et *Neapolim* decurrens *Fiume de la Maddalena* nuncupatur: et inde Fons, qui vicatim per Neapolim labitur, omnes fere usus civibus præstans, populariter *Fornello.* Taubmann.

735 *Teleboum Capreas cum regna teneret*] Cum teneret Capreas regna Teleboum. Nam *Teleboæ* Caprearum sunt populi, quos Telon suo regebat imperio: quidam dicunt *Capreas* a Capreo, qui in illis regionibus potens fuit, nominatas. *Servius.*

Teleboum Capreas cum regna teneret] Capreæ insulæ nomen: eas Telebois habitatas fuisse docet ex Tacito Cluver. Ital. ant. l. IV. p. 1168. Hanc insulam in deliciis habuit Tiberius, ut ex Suetonio discimus. *Emmeness.*

736 *Sed non et*] In antiquis aliquot codicibus, *sed non jam* legitur. *Pierius.*

Patriis sed non et filius arvis Contentus] Quis nescit, quæ de Alexandro Scriptores, cui Philippi patris regnum visum angustum? *Cerda.*

737 *Premebat*] Vis indicatur, et credo hoc verbum duci a jure, l. XXXVIII. ff. t. I. l. II. 'ut premeret, atque oneraret libertinas personas.' Et quidem forense esse verbum satis indicat Budæus, qui καταμαρτυρῶ σοῦ reddit, *premo te meo testimonio:* et sic accipit illud Demosthenis: ὃς αὐτὸς ἑαυτοῦ κατεμαρτύρησε. Inde et in codicibus legas, 'priusquam accusati se criminis, quo premuntur, exueriut.' *Idem.*

738 *Sarrastis populos*] Populi Campaniæ sunt a Sarno fluvio. Conon-

Digitized by Google

in eo libro quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos, aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiæ venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit, et flumini, quem incolerent, Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis, et se *Sarrhastes* appellasse: hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt. *Servius.*

Sarrastis populos] Versum Virgilii ita reddit Silius l. VIII. 'Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes.' Vocat Sarnum *mitem*, quia hic fluvius non præceps, sed placidus, et utilis irrigandis agris; inde Poëta, 'et quæ rigat æquora Sarnus.' Quia fluit plano agro. Et Strabo l. v. de Vesuvio, qui Sarno imminet, *ἀγροῖς περιοικούμενον παγκάλοις, amœnissimis agris circumdatus.* Pari nota Plinius III. 5. 'spectante monte Vesuvio, alluente vero Sarno amne ager Nucerinus.' Rigat videlicet Sarnus agrum Nucerinum. Et quidem Nuceriam iidem Sarrastæ condidere, quod Servius testificatur. Statius quoque Silvar. l. I. voluptatem indicat eo versu, 'Nec Pompeiani placeant magis otia Sarni.' *Cerda.*

Sarnus] Vide Cluver. ant. Ital. p. 1156. *Emmeness.*

739 *Rufras Batulumque tenent*] Castella Campaniæ a Samnitibus condita. *Servius.*

Batulumque tenent atque ar. Cel.] In Romano codice, *Batalum*; et *Celemne*, pro *Celennæ* legitur: utrumque inemendate. *Pierius.*

Rufras Batulumque] Ait Serv. esse duo castella Campaniæ a Samnitibus condita. De Rufis scribit Erythr. fuisse oppidum in Campania, et nunc sine vestigiis. Quid vero si a Virgilio Silius vel contra corrigendus? Ait enim Silius l. VIII. 'Qui Batulum, Mutrasque colunt.' *Cerda.*

Arva Celennæ] Junonis locus Campaniæ est, *Celemne* locus sacer Junoni. *Servius.*

Celennæ] Agnoscit Serv. locum in Campania, cui nomen Celennæ, et sacrum Junoni. Quid si colonia Apamiensium? est enim Apamea urbs Asiæ sita ad ostia Marsiæ fluminis, quam urbem Celennas vocari tradit Plin. v. 29. *Cerda.*

740 *Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ*] Multi Nolam volunt intelligi: et dicunt iratum Virgilium nomen ejus mutasse propter sibi negatum hospitium: et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin: nam illic Punica mala nascuntur: ut nunc *Bella* pro *Nola* posuerit. Alii volunt accipi, ut sit Synalœpha, et legatur *mœni' Abellæ.* Quidam hanc civitatem a rege Murano conditam *Mœram* nomine vocatam ferunt, sed Græcos primum eam incoluisse, quæ ab nucibus abellanis *Abella* nomen accepit. Alii quod imbelle vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo *Abellam* appellatam: hujus cives, cum loca circa Capuam possiderent, orto tumultu interiisse, aliosque fugientes Mœranum abiisse, et ejus incolis servisse, et quod imbelliores fuerint, *Abellanos* dictos. *Servius.*

Despectant mœnia Abellæ] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *mœnia Bellæ* legunt: quod vero et *Abellæ* legi possit rationem videris apud Servium; tum etiam apud Strabonem *Abella* legitur, ubi has hoc ordine ponit urbes, *τῆς δὲ λατίνης ὁδοῦ καὶ ἔτι σουέσσουλα, καὶ ἀτέλα, καὶ νῶλα, καὶ νουκερία, καὶ ἀνέρα, καὶ ἀβέλλα.* *Pierius.*

Abellæ] Est et montis nomen, et oppidi, et torrentis, in Samnitibus. Oppidum in monte situm populos despectat. Mons ipse tempestatis intemperie horridus, quasi ἄελλα dictus, &c. Etiam Erythr. mavult *Abellæ*, vel *Avellæ*: unde sint *Avellanæ nuces*: aitque apud *Nolam* hodieque urbem dici *Avellam.* Taubmannus.

Abellæ] Municipium et colonia, de

Digitized by Google

qua fusius agit Cluver. Ital. ant. l. IV. p. 1185. *Emmeness.*

741 *Cateias*] Tela Gallica. Unde et *Teutonicum ritum* dixit. *Cateiam* quidam asserunt teli genus esse tale, quale aclydes sunt, ex materia quam maxime lenta, cubiti longitudine, tota fere clavis ferreis illigata, quam in hostem jaculantes, lineis, quibus eam adnexuerant, reciprocam faciebant. *Cateiæ* autem lingua Teuthisca hastæ dicuntur. *Servius.*

Torquere cateias] Quia in plerisque codicibus *i* litera longiori forma notata est, supraque aliarum fastigia alte producta, factum est ut in Romano codice, et quibusdam aliis, *cateias*, inde *catellas* notatum fuerit: illud enim *i* longum, *l* literam, qua nunc scribentes utimur, esse crediderunt. Quod ideo dictum volui, quia Longobardica manus sæpe fallat in *i* literæ scriptione, nisi hoc adverteris. *Pierius.*

Teutonico ritu soliti torquere cateias] Non fero Servium, et alios, qui dicunt dici *ritu Teutonico*, pro Gallico. Quasi non sciret Poëta aliter rem afferre. Illas interpretationes, quæ Maroni dant angustam venam, semper respuo. Mali Poëtæ coguntur, boni liberi sunt. Nam esto, cateiæ Gallorum sint; cur non et Teutonum; unde enim probabunt esse illorum, non horum; præcipue in tam exigua mentione cateiarum? Quid quod Donatus nihil de Gallis agnoscit, et tantum Teutonas assumit? Sed jam ad auctores, qui de hoc telo. Val. Flac. Arg. VI. 'Et puer e primo torquens temone cateias.' Silius l. III. 'panda manus est armata cateia.' Nulla alia, quod sciam, mentio. Inde suspecta esse possunt, quæ de hoc telo Isidorus, et alii. Unde enim sciunt illa? 'quæ jacta quidem non longe propter gravitatem evolat, sed quo pervenit, vi nimia perfringit.' Verba sunt Isidori. Neque intelligo, quæ in illo sequuntur, 'quod si ab artifice mittatur, rursum redit ad eum qui misit.' Nam cur non etiam redibit, si mittatur ab alio quam ab artifice? Ego facile credo hæc Isidori esse deformata, non minus quam superiora ejusdem: 'Cateia, quam Horatius caiam dicit.' Quibus jam mederi curarunt et Lipsius, et Grial. Prior ita: 'Cateia quam Doreatio cavam dicit.' Posterior vero: 'Cateia, quam Lucilius cælam dicit.' Vide, ut uterque suam astruat conjecturam. Ex ultimis Isidori verbis istis, 'Hispani, et Galli Teutonos vocant,' videlicet cateias, recte conjicit Grial. (nam hic Lipsium aliter corrigentem non moror) esse fortasse quos Hispani dicunt *chucos*, aut *chuconcs*. Ceterum qua forma Noster *Teutonico ritu*, ea Juvenal. Sat. X. 'Teutonico curru.' et Propertius III. 3. 'Teutonicas opes.' *Cerda.*

Ritu] Id est, more, modo. Valer. Argon. l. IV. 'Cum subito Arcadio sonuit cava fistula ritu:' videlicet, eo modo, quo solent Arcades, cœpit Mercurius modulari. *Idem.*

Cateias] Erant hastæ angusto et brevi ferro Germanorum et Gallorum. Alex. VI. 22. et Servius Dan. quem mihi vide. *Taubmann.*

742 *Raptus de subere cortex*] Bene *Raptus*: id est, raptim sublatus: quia recens suberis cortex in quamvis formam tota flectitur facilitate. *Servius.*

743 *Micat æreus ensis*] Livius l. IV. 'hostis urgere scutis, micare gladiis.' Sen. epist. 109. 'etiamsi circa me gladii micarent.' *Cerda.*

744 *Mentosæ Nersæ*] Civitas in montibus posita. *Servius.*

Montosæ] Non *montuosæ*: eam siquidem vocem ut barbaram docti explaudunt. *Germanus.*

Nursæ] In Romano codice, *Nyrsæ* per *y* scribitur, ut *Cymarum*, pro *Cumarum*. Sunt et plerique codices in quibus *Nersæ* per *e* scriptum est. Sed *Nursæ* receptum. *Pierius.*

Nersæ] Dubitatur an sit in Æquiculis. Vide Cluver. II. 785. *Emmen.*

745 *Insignem fama*] Bene *fama*, quia

Digitized by Google

occidetur: ut, 'Ufentemque Gyas: cadit et Tolumnius augur.' *Servius.*

Insignem] Ab hoc elogio statim ab initio Æn. VIII. 'ductores primi Messapus et Ufens.' *Cerda.*

746 *Horrida præcipue cui gens*] Æquicolam gentem dicit, et morum et vitæ qualitate præduram. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabantur, quia habebant duras glebas, id est, infertiles. Nam molles, feraces sunt: ut in Georgicis docet, 'Et cui putre solum, namque hoc imitatur arando.' *Servius.*

747 *Æquicola*] In plerisque veteribus codicibus, *Æquicula*, pene ultima per *u* notata est, pro *Æquicola*. Nam ea terminatio, quæ est in *ola* plerumque per *u* scribi animadverti, ut *epistula*, quod non in veteribus tantum codicibus, verum etiam in antiquis monumentis non semel observavi. *Pierius.*

Æquicula] Alii efferunt per ultimam vocalem *Æquiculas*. Horum meminit Plinius III. 12. Hos Livius *Æquos* nominat. Alii *Æquanos*. Illud de *duris glebis*, Silius l. VIII. reddit, 'rastrisque domant Æquicula rura.' Quia dura gleba, ideo domanda. *Cerda.*

748 *Armati terram exercent*] Credo allusum a poëta ad veteres historias. Ita enim sæpe a Romanis pugnatum est cum Æquis, ita sæpe illi rebellarunt, ut pene necessario cum armis esse deberent, etiam in cultu agrorum. Apud Liv. l. III. fœdus rumpunt, quod ictum erat priore anno: et l. IV. post impetratas inducias annorum octo, non multo post bellum iterum parant. Cum etiam l. V. ita deleantur, et ea cæde, 'qualis ubi ira magis quam virtute res geritur,' ait Scriptor, tamen l. VI. iterum bellum moliuntur, et vincuntur a Camillo. Demum cum l. 9. illorum oppida unum et quadraginta capiantur, diruantur, incendantur, ita ut 'nomen Æquorum prope ad internecionem deletum' esset, quis crederet, post hanc cladem illos arma capturos? tamen ecce l. X. denuo rebellant, 'cum præter animos feroces' (ait Livius) 'nihil ex antiqua fortuna haberent.' Inde jure optimo idem Scriptor l. IX. vocat illos 'veteres hostes.' Et l. IV. dicit quotannis illos bellum capessere: 'Æquorum' (ait) 'jam velut anniversariis armis assueverat civitas.' Quid ergo mirum si semper in armis essent etiam in labore agrorum? Nec mihi dubium, quin ad illorum ingenium respectum sit a Virgilio. *Idem.*

749 *Et vivere rapto*] Qui Livium legat, clare sciet Virgilium loquutum ex ingenita rapacitate Æquorum. Assueverunt enim rapinis, direptionibus, populationibus. Apud illum l. III. Æqui Hernicorum fines depopulantur, perguntque infesti in agros Romanos. Ibidem diripiunt agrum Latinum, Lanuvinum, Tusculanum, tanquam nimbus in loca omnia effusi. Sed signatissima sunt verba ejusdem scriptoris hæc eodem l. III. 'Fortuna Volscis Æquisque prædonum potius mentem, quam hostium dedit:' iterum: 'Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret.' Jure ergo Poëta de illis, 'Convectare juvat prædas, et vivere rapto.' *Idem.*

750 *Quin et Marrucia venit de gente sacerdos*] Medea quando, relictis Colchis, Jasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse: et populos quosdam circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui *Marrubii* appellabantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes. Quanquam alii *Marrubios* a rege dictos velint. Hi ergo populi Medeam *Angitiam* nominaverunt ab eo quod ejus carminibus serpentes angerent. Ab his nunc Umbronem venisse dicit non regem, sed ducem. Sunt autem isti Marsorum populi. *Servius.*

Digitized by Google

Marrucia] Veteres pene omnes codices, *Marubia* legunt per *b* mutam. Romanus tamen, *Marula* habet. Stephanus in iis, quæ compilavit ex Hermolao Bizantino *μαρύβαν*: sed in Sabinis ponit: verum auctor ille adeo passim corruptus est, ut parce admodum ei sit adhibenda fides. *Pierius.*

Marruvia] Plinius III. 12. hos inter Marsos numerat, aitque Marsos a Circes filio ortos: ob idque affuisse illis ingenitam vim contra venena et serpentes: VII. 2. Quin et *Angitios* putant nuncupatos: quod obluctantes angerent serpentes. Vide Cælium VI. 16. et Servium. *Taubmann.*

Marruvia] Caput Marsorum statuit oppidum Marruvium Cluv. l. III. p. 769. qui utramque lectionem inveniri docet. *Emmeness.*

751 *Fronde super gulcam, &c.*] Frondibus comptus festæ olivæ. *Servius.*

Comitus oliva] Nam ut Vates, ita et sacerdotes coronati et infulati erant: Turn. X. 3. Servius exponit; 'Comptus frondibus festæ olivæ.' Hic tamen sacerdos pugnans non inducitur. *Taubmann.*

752 *Archippi*] Oppidi Marsorum Archippi meminit Plinius III. 12. et Solin. c. 8. Quod certe non abludit a rege Marsorum Archippo. Itaque apparet ex cognitione harum historiarum, Poëtam hunc vocasse Archippum. Non placet in Solinum Camers, qui tam in Solino quam in Plinio *Aichippen* vult legi, non *Archippen*. Ego puto in utroque legendum *Archippen*: et quidem in correcto Dalecampii Pliniano codice *Archippen*, est, et in nonnullis Solini ita legi Camers ipse attestatur. *Cerda.*

Archippi] Fuisse circa lacum Fucinum hoc oppidum constat, ex Virgilio, Plinio, Solino, ad quem consule Salmas. Plin. exercit. p. 59: qua autem parte, quia hanstum est, nemo facile divinaverit. Vide Cluver. Ital. ant. l. II. p. 771. *Emmeness.*

Missus] Credo allusum a Poëta ad Romanos legatos in bello, et poëtice *missum* dixisse. *Cerda.*

Fortissimus Umbro] Quidni a gente trahat Maro attributum? Elogium Appiani de Marsis Civil. I. est hoc, *ἔστι γὰρ τὸ ἔθνος πολεμικώτατον*: *est enim natio bellicosissima.* Idem.

753 *Vipereo generi*] Terrenis serpentibus. *Servius.*

Vipereo, &c.] Totum hunc locum imitatur Silius l. VIII. 'Hæc bellare acies norant, ac Marsica pubes, Et bellare manu, et chelydris cantare soporem, Vipereumque herbis hebetare, et carmine dentem. Æëtæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.' *Cerda.*

Graviter spirantibus hydris] Aquæ serpentibus. *Graviter* autem *spirantibus*, solo nocentibus flatu. Lucanus, 'Ante venena nocent.' *Servius.*

754 *Spargere*] Conficere: ut Cicero, 'Et spargere venena didicerunt.' *Id.*

Manu] Nam in veneficiis non tantum est carmini locus, sed etiam *manui*, id est, iis quæ fiunt manus opera: ut cum adhibentur herbæ, medicamenta, etiam quædam interdum vincula. Ita Plaut. Amph. act. II. 1. 'Nescio quid mali est mala objectum manu:' id est, nescio quis ejus mentem excantavit. Turn. IV. 15. *Taubmann.*

755 *Arte levabat*] Leviores esse faciebat, ut, 'Nostrumque leves quæcunque laborem.' *Servius.*

756 *Medicari cuspidis ictum*] Medicor illam rem, et illi rei:' sicut *modulor*. Idem.

756 *Sed non Dard.*] Ita Æneid. IX. 'Sed non augurio potuit depellere pestem.' *Taubmannus.*

757 *Evaluit*] Efficacius, quam, *valuit*. Scal. IV. 16. *Idem.*

In volnera] Antiqui plerique codices, *in volnere* legunt ablativo casu, dum vulneraretur. Idem tamen significat, *in volnera*. Pierius.

758 *Marsis*] Marsorum virtus in serpentes cui non nota? Ideo Poëta Umbroni, ut Marso, hanc communi-

Digitized by Google

cat. Potentiam Marsorum ad Circen confert Plinius VII. 2. 'Simile et in Italia Marsorum genus durat, quos a Circes filio ortos servant, et ideo inesse his vim naturalem eam.' Eadem ferme scribit XXV. 2. ubi de Circæis ait, 'esse domitores serpentium,' videlicet 'durante in Marsis a filio ejus' (Circes) 'orta gente.' et cap. 8. 'Gentem Marsorum serpentibus illæsam esse nihil mirum. A Circes filio hi genus ducunt, et de avita potentia deberi sibi sciunt servitium venenorum, ideo venena contemnunt.' Firmicus (citat hunc Cælius VI. 16.) Matheseos l. IV. 'Marsos, qui aspides venari consueverunt.' Agellius XVI. 11. 'Vi quadam genitali datum, ut serpentium virulentarum domitores sint, et incantationibus herbarumque succis faciant medelarum miracula.' *Cerda.*

Quæsitæ montibus] Habetur in Mediceo per *in*. Sed in antiquis plerisque aliis exemplaribus legitur, *quæsitæ montibus* absque *in*. Leve hoc fortasse videbitur multis, sed iis, qui sese stilo exercere gaudent, pensitatione non injucundum. *Pierius.*

759 *Te nemus, &c.*] Hæc laudat Scal. III. 2. et IV. 29. et V. 16. *Taub.*

Anguitiæ] Antiqua aliquot exemplaria, *Argitiæ* legunt. Sed *Angitiæ* melius ex Solino, ut etiam habetur in codice Porcio. *Pierius.*

Anguitiæ] Quæ hæc, explicat Solinus c. 8. 'Caius Cælius Æëtæ tres filias, Angitiam, Medeam, et Circen, fuisse dicit. Circen Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem. Angitiam vicina Fucino occupavisse, ibique salubri scientia adversus morbos resistentem, cum desisset intus hominem vivere, Deam habitam. Medeam,' &c. Et Silius: 'Æëtæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt.' Servius tamen hoc nomen ad Medeam refert, non ad sororem: verba ejus: 'Hi ergo populi (Marsi) Medeam Angitiam nominaverunt, ab eo, quod ejus carminibus serpentes angerent.' Notat etiam Cælius in adducto loco, ipsosmet Marsos dictos Angitios, quod obluctantes angerent serpentes. *Cerda.*

Fucinus] Hunc lacum in Lucania ponit Vibius, sed errare eum docet Cluver. ant. Ital. l. II. p. 771. in Marsis esse testis est et Maro satis luculentus. *Emmeness.*

Vitrea unda F.] Id est, aqua pellucida clarus. Horat. Od. III. 13. 'O fons Blandusiæ, splendidior vitro.' *Taub.*

760 *Liquidi flevere lacus*] Etiam alii. *Servius.*

Te liquidi flevere lacus] Moschus in Bione: Καὶ ποταμοὶ κλάσετε τὸν ἱμερόεντα Βίωνα: *Deflete fluvii mitem Bionem.* Fracast. Syphil. l. II. ita dulcissime: 'Te ripæ flevere Athesis, te voce vocare Auditæ per noctem umbræ, manesque Catulli, Et patrios mulcere nova dulcedine lucos.' Sed et Statius Theb. l. X. non minus dulciter: 'Te nemus Œbalium, te lubrica ripa Lacænæ Virginis, et falso gurges cantatus olore Flevit, Amyclæis Triviæ lugebere Nymphis.' Et l. XII. 'Arcada, quem geminæ pariter flevere cohortes.' Valer. Arg. l. IV. 'Flevit Amymone, flerunt Messenides undæ.' *Cerda.*

761 *Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius*] Theseus, mortua Hippolyte, Phædram, Minois et Pasiphaës filiam, superduxit novercam Hippolyto. Qui cum illam de stupro interpellantem contempsisset, falso delatus ad patrem est, quod ei vim voluisset inferre. Ille Neptunum patrem rogavit, ut se ulcisceretur: qui agitanti currum Hippolyto, immisit phocam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana, ejus castitate commota, revocavit eum in vitam per Æsculapium, filium Apollinis et Coronidis, qui natus erat exsecto matris ventre, ideo, quod, cum Apollo audisset a Corvo, ejus custode, eam adul-

Digitized by Google

terium committere, iratus Coronidem, maturo jam partu, confixit sagittis. Corvum vero nigrum fecit ex albo: et exsecto ventre Coronidis produxit Æsculapium, qui factus est medicinæ peritus. Hunc posteà Jupiter propter revocatum Hippolytam interemit. Unde Apollo iratus ei Cyclopes fabricatores fulminum confixit sagittis: ob quām rem a Jove jussus est Admeti regis novem annis apud Amfrisum armenta pascere, divinitate deposita. Sed Diana, Hippolytum revocatum ab Inferis in Aritia, Nymphæ commendavit Ægeriæ: et eum *Virbium*, quasi bis virum, jussit vocari: cujus nunc filium cognominem dicit in bellum venire: adeo omnia ista fabulosa sunt. Nam cum castus ubique inductus sit, et qui semper solus habitaverit, habuisse tamen fingitur filium. Re vera autem, et ut supra diximus, *Virbius*, est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deum Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis. *Servius.*

768 *Virbius*] Παλίμφυχος, παλίμβιος. *Germanus.*

Virbius] *Virbius* Aritiæ et Virbii filius, qui antea *Hippolytus*. Fabulam narrat etiam Diodorus, et Ovid. Met. xv. 45. inprimis Euripid. in Hippolyto. Vide etiam Servium. *Taubm.*

Quam mater Aricia misit] Civitas juxta Albam. *Mater* autem propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina matre progenitus: ac si diceret, Quæ tanti auctor est generis. *Servius.*

Aricia] Sæpius dictum in Romano cod. familiarem esse mutationem ex *i* in *e*: ut in veterum aliquot monumentis, *neglegentia*, in nummis *Mauretania*, et alia pleraque. Ita hoc loco et *Virbius*, et *Aretia* scriptum est; sed *Virbius*, non in hoc auctore tantum, sed in aliis quoque per *e* scriptum observavi; per *i* vero scribi debere ostendit analogia: quoniam, ut apud Adamantium est, eum virum bis factum esse memorant. Cavet vero auctor is, ne *Virbius*, litera media per *v* digammon scribatur: quoniam *bis* numerus per *b* mutam notetur, quum tamen eo loco, quod superius attigimus *Favium*, non *Fabium*, contra nostri temporis usum præcipiat scribi. Quantum vero pertinet ad urbem, in Strabonis codicibus ἀρίτια μετὰ τὸ ἄλβανον per *ιότα* scriptum, quum ἀρίτιον τῆς τυρρηνικῆς χάρας per ῆτα scribatur. Non præteribo vero loco hoc, quod ad literæ mutationem attinet, observasse Quintilianum, ut *sibe*, a Messala, ita *quase*, scriptum in multorum libris, comperisseque se ex Pediano T. Livium ita his usum, qui et ipse eum sequebatur: quæ nos (ait ille) i litera finimus. Quid vero illud apud Verrium, qui Scipionem Africanum Pauli F. *rederguisse* per *e* literam enuntiasse dicit? Contra vero *pertisum* per *i*, cujus meminit Lucilius, cum ait, 'Quo facetior videar et scire plus quam cæteri, *pertisum* hominem, non *pertesum* dicens, ferum natura genus.' *Pierius.*

763 *Egeriæ lucis*] Nympha in Arlcino nemore, quam amicam suam Numa esse fingebat, ad firmandam legum suarum auctoritatem. *Servius.*

Egeriæ lucis] Probe. Nam Egeria putata est habitasse in lucis, et fuisse lucorum Dea. Plutarchus loquens de Numa: Ὁ δὲ Νουμᾶς ἀλιτὸν τὸν ἐν ἄστει διατριβὰς, ἀγραυλεῖν τὰ πολλὰ, καὶ πλανᾶσθαι μόνος ἤθελεν, ἐν ἄλσεσι θεῶν, καὶ λειμῶσιν ἱεροῖς, καὶ τόποις ἐρήμοις τοιούμενος τὴν διαγωγήν: *Numa autem relicta urbana vita, rusticari sæpe, et errare solus voluit, egitque vitam in lucis Deorum, in sacris pratorum amœnitatibus, et in desertis locis, ac recessibus.* Post quæ verba statim subjicit vulgatam famam de congressu Numæ cum Egeria in desertis locis: cum qua simulavit nocturnos congressus (ait Livius) ut hoc miraculi commento melius in animos descenderet. *Cerda.*

Hymettia] In Romano codice, le-

Digitized by Google

gere est ' Humentiâ circum Litora :' sed malunt omnes, *Hymettia* ab Atticæ monte. Sed id quoque observandum est apud Græcos geminato ττ scribi ὑμήττιος, nomenque observant τὸ υ natura producere. *Pierius.*

Hymettia circum Litora] Sunt qui *Hymettia*, legant, pro *Humentia* verum hæc lectio nulla ratione defendi posse videtur, ut me opportunissime admonuit D. Giphanius : nisi Hippolytum prætexamus Atticæ suæ memorem Atheniense quoque nomen Hymetti montis novo et mutato solo dedisse, ut supra veteres factitasse docuimus in Georg. ubi de Galeso egimus. Mavult tamen idem Giphan. doctique omnes ταμψηφεῖ *humentia* retinere, etiamsi ex affinitate et quadam hujus loci cognatione cum sequente illo, ' Eductum Martis luco Simethia circum Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici,' per vocum ὁμοφωνίαν *Simethia* non ridicule legi posse utrobique videatur. *Germ.*

764 *Pinguis ubi et placabilis ara Dianæ*] *Pinguis* frequenti sacrificio : *placabilis* autem, ac si diceret, Non qualis ante fuit, vel illic vel apud Tauros humano gaudens cruore : quam historiam plene in secundo invenies, cum Iphigeniæ incidit commemoratio. *Servius.*

Pinguis] Respicit Græcorum πιότητα, et sacra, quæ illi vocant πίονα, καὶ παχύκνημα. Quippe ab luculenta, et frequenti victimarum mactatione, aræ dicuntur pingues, sicuti agnæ ipsæ et victimæ πίονες. *Cerda.*

Placabilis] Forsan non amplius humano sanguine gaudentis, ut quæ, auctore Euripide, θυσίαις ἥδεται βροτοκτόνοις, aut eo loco sacrificia et humanas victimas non poscentis. Hic autem versus ex Ennio est, cujus, ' pinguis ubi et placabilis ara Palici.' Scilicet et Græci πίονα νηόν. *Germ.*

765 *Arte novercæ Occiderit*] Bene vim sceleris expressit sola novercæ commemoratione. *Servius.*

Arte novercæ] Βουλεύμασι μητρυιᾶς. Vide Eurip. in Hippol. *Germanus.*

Postquam arte novercæ Occiderit] Quis ignorat amorem Phædræ erga Hippolytum privignum, et hujus obitum? Omitto. Lege Muretum Var. I. 12. ubi conjungit similia novercarum exempla plura, de quibus et nos aliqua in Eclog. Sed inter omnes novercas, una Phædra decantatur tragicis Euripidi, Senecæ, aliis, ut dirissima omnium. Illam, non aliam, Poëta ἄδηλος in exemplum proponit l. I. quem et vertam : Μητρυιαὶ προγόνοισιν ἀεὶ κακὸν, οὐδὲ φιλοῦσαι ζώουσιν. Φαίδρην γνῶθι καὶ Ἱππόλυτον : *Qualis dent miseris privignis fata novercæ Scire cupis? noscas Phædram et Hippolytum.* Est *arte novercæ*, dolo novercæ : τῇ τέχνῃ. Nam ut Græcis τέχνη est *dolus*, ita Latinis, *ars.* Cerda.

767 *Turbatis distractus equis*] Negabant hoc Trœcenii apud Pausan. in Corinthiac. Nam de illis, et Hippolyto loquens ita ait : ἀποθανεῖν δ' αὐτὸν οὐκ ἐθέλουσιν συρέντα ὑπὸ τῶν ἵππων : *Ajunt illum ab equis tractum non obiisse.* Adducit argumentum, οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσι εἰδότες, *nam nullo loco illius sepulcrum extat.* Imo de illo, τὸν δ' ἐν οὐρανῷ καλούμενον ἡνίοχον τοιοῦτον εἶναι νομίζουσιν ἐκεῖνον Ἱππόλυτον : *Verumtamen eum raptum ad cœlum putant, et eum esse Hippolytum dicunt, qui Auriga nunc est.* Inde lucem capit Ovidius Fast. VI. ubi loquens de Ophiucho : ' Surgit homo juvenis stellis affatus avitis, Et gemino nexas porrigit angue manus. Notus amor Phædræ, nota est injuria Thesei, Devovit natum credulus ille suum.' Verum est, induci ab Ovid. ab equis raptatum, etiamsi in cœlo constituat. Sed discrepantiæ istæ in fabulis usitatæ. *I.*

769 *Paoniis revocatum herbis*] Aut medicinalibus : a Pæone medico Deorum, qui *Pæan*, secundum Doricos, dicitur : secundum rationem, *Pæon.* Aut re vera herbam Pæoniam dicit, cujus Creta ferax est. *Servius.*

Digitized by Google

Pœnitis revocat. herb.] Sic et Plutarch. in opusc. παισίοις λόγου φαρμάκων. Æschyl. tamen in Agam. ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παισίων, diversa scripturæ ratione. *Germanus.*

Amore Dianæ] Amore, id est, cura. *Servius.*

770 *Umbris infernis*] His opponit *vitæ lumina.* Quæ oppositio facit, ut hic nequeat ferri lectio illa, *limina vitæ.* Quamvis aliis locis debeat agnosci. Poëtæ enim *vitæ limina* et *vitæ oras* libenter usurpant. *Cerda.*

772 *Medicinæ talis et artis*] Quæ etiam fata dissolveret. *Servius.*

773 *Phœbigenam*] Sic legit Probus. Alii legunt *Pœnigenam*, matre Pœna genitum. *Servius.*

Phœbigenam] De natalibus Æsculapii locus est satis longus in Corinthiac. Pausaniæ. Lege. De lectione Poëtæ notat Lilius Synt. VII. videri interpretem Statii Theb. III. legere, *pœnigenam*, quasi per pœnam matris natum. Nam ejus matrem Coronidem Apollo sagittis suis peremit, quod cum Ischi concubuisset. Tractat Pindarus late hanc fabulam Od. Pyth. III. et attingit Apollonius l. IV. Alia ratio est in Servio. Ait enim: 'Pœnigenam, Pœna matre genitum.' Mihi placita vulgaris lectio. *Cerda.*

In undas] In antiquis codicibus alibi *ad undas*, alibi *in undas* legitur. *Pierius.*

774 *Secretis recondit Sedibus*] Idem cautus in Rhea Jovis matre, quæ ablatum filium crudeli Saturno, κόλποις ἐκκάθετο κρήτης, ait Oppian. Cyneg. l. III. 'finibus Cretæ commisit,' ut videlicet ibi esset tutus Jupiter. Idem cautus in Cerere apud Claud. Rap. lib. I. quæ timens raptus futuros: 'Commendat Siculis furtim sua pignora terris.' *Cerda.*

775 *Relegat*] Commendat ab aliis segregatum. *Servius.*

Nemorique relegat] Ut quo semper delectatus Hippolytus, imo et ubi cultus. Paus. in Corinthiac. Ἱππολύτῳ δὲ τῷ Θησέως τέμενός τε ἐκφανέστατον ἐνείδται, καὶ ναὸς ἐν αὐτῷ, καὶ ἄγαλμά ἐστιν ἀρχαῖον: *Hippolyto Thesei filio lucus eximia pulchritudine dedicatus est, cum templo, et prisci operis simulacro.* Et ibi Regem fuisse ibidem adnotat Paus. ait enim historiam narrans, ἐβασίλευσε. Ovid. Fast. VI. 'Lucus eum nemorisque sui Dictinna recessu Celat: Aricino Virbius ille lacu est.' Et Statius loquens de Diana Aricina Silv. lib. III. 'Jamque dies aderat profugis cum Regibus altum Fumat Aricinum Triviæ nemus, et face multa Conscius Hippolyti splendet lacus.' Porro lacus hujus, qui in Aricino nemore, meminit quoque Ovid. Metam. l. XIV. 'Quæque colunt Scythicæ stagnum nemorale Dianæ.' Ex Ovidio, et Statio habes, nemus, ubi inclusus est Hippolytus, esse Aricinum. In quo nemore ille filium habuit, qui nunc ad Latinum bellum contra Æneam; unde supra, 'quem mater Aricia misit.' *Cerda.*

776 *Solus*] In solis locis. Nam solus quomodo, qui filium dicitur suscepisse? *Servius.*

Ignobilis] Non vilis, sed ignotus: quanquam possit etiam ad illud referri, quod dicunt quibusdam artibus hominum vitam ultra fata protendi: ita tamen ut solam habeant vitæ imaginationem; videntur enim omnia facere, nec faciunt. *Idem.*

Ævum] *Ævum*, est ætas perpetua, cujus neque initium, neque extremum nascitur; sed hoc modo *ævum*, ætatem Hippolyti posuit. Veteres *ævum* etiam Deorum vitam dicebant, nam et *Virbius* inter Deos colitur. *Virbium* autem quidam Solem putant esse, cujus simulachrum non est fas attingere, propter quod nec Sol tangitur. *Idem.*

Ignobilis ævum Exigeret] Eurip. in Iphig. ὃς ἀκίνδυνον βίον ἐξευτέραστε, ἀγνὸν, ἀκλεῆ, hoc est, ἄγνωστος, ἀγνώριστος· et Hom. Od. Λ. de Telemacho: ἀλλὰ ἕκηλος Τηλέμαχος τεμένη νέ-

Digitized by Google

parat. Germanus.

777 *Versoque ubi nomine*] De re facto: ut, 'Œstrum Graii vertere vocantes.' *Servius.*

Versoque] Plerique codices antiqui, absque particula *que*, legunt *verso ubi:* in qua dictione eruditioribus auribus judicandum relinquo, quam venustius sit legere, 'solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum Exigeret verso ubi nomine Virbius esset.' Posse vero versum ita nulla collisione consistere ostendit, quod superius legimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus:' et hujusmodi pleraque apud hunc eundem poëtam. *Pierius.*

778 *Unde etiam Triviæ templo*] Exponit τὸ αἴτιον. Nam Callimachus scripsit αἴτια: in quibus etiam hoc commemorat. *Servius.*

Templo Triviæ] Plures antiqui codices habent, *Templo Triviæ.* Alii, *Triviæ templo:* quod eorum curæ commendamus, qui spondeum duobus dactylis interjectum addere carmini majestatem agnoscunt. *Pierius.*

779 *Cornipedes*] Ita in Æn VI. 'cornipedum equorum.' Et Statius l. IV. 'Cornipedem trepidos suetum prævertere cervos.' *Cerda.*

Arcentur equi] Quoniam apud quasdam gentes ad aram equo sedere permittebatur. *Servius.*

Arcentur] Neque hoc solum, sed tanquam auctores mali viginti equos Hippolytus mactandos dedicavit Æsculapio, quod tradit Pausan. Coriath. *Cerda.*

Quod litore] In codicibus aliquot antiquis, *quo litore* legitur. Neque obstat Hippolytum in Attica, non in his regionibus fuisse dilaceratum, quando Poëtis, ea concessa licentia, ut et fabulas, et historias nonnunquam ex commodo suo pervertant: placet tamen *quod*, ut sit redditio caussæ. *Pierius.*

780 *Monstris m.*] Ægeus enim agitanti currum Hippolyto, rogatu patris Thesei, immisit phocas, quibus equi territi eum distraxerunt. *Taub.*

Pavidi effudere] Græci *pavidum equum* ψοφοδεῆ vocant. Sunt qui *sternacem* dictum putant a Marone, non quod, ut cespitator, sed ut consternari et terreri facile solitus, sessorem excutiat. Grammatici tamen malunt a *sternendo sternacem* deducere: ut ὀρθοστλῆγα, ἀναχαιτίζοντα, καὶ ἐκτραχηλιστήν. *Germanus.*

781 *Filius*] Hujus Virbii. *Taub.*

Haud secius] Non segnius patre. Dicit autem tantæ eum fuisse audaciæ, ut nec paternæ mortis terreretur exemplo. *Servius.*

Secius] In antiquis plerisque codicibus, *segnius* legitur: quam lectionem Servius agnoscit, quum dicit, non 'segnius patre.' *Pierius.*

783 *Præstanti corpore*] Laus creberrima magnorum ducum. Quia videlicet corpus primum omnium oculis subjicitur, ac proinde statim ad illius speciem animum effingimus, quando 'omnis nostra vis' (ait Sallust. in procem.) 'in animo et corpore sita est.' Cum itaque triplex sit militaris statura; media, exilis, procera; extremam hanc videtur Poëta innuere. Hæc ab Spartiano in Hadrian. vocatur 'prolixa,' a Suetonio 'eminens,' a Livio 'eximia.' Lege Godescal. in Veg. I. 5. et Sabarum in epist. 1. 2. Sidon. ubi sermo est de statura Regis Theodorici. De Trajano Plinius Paneg. et cum illo loquens: 'tu sola corporis proceritate elatior aliis, et excelsior, non de patientia nostra quendam triumphum, sed de superbia Principum egisti.' Dicit hoc, quia priores Principes advehebantur humeris hominum. Hanc in Menelao agnoscit Hom. *Il.* III. qui stantibus aliis, ipse ὑπείρεχεν εὐρέας ὤμους, *eminebat latis humeris:* et in Agamemnone, nam vocat illum ἤνδρα κελάδοντα: et in Ajace, de quo, ἔχεχε Ἀργείων κεφαλήν. De Pyrrho, Romanorum hoste ferunt, historiæ di-

Digitized by Google

cere solitum delectori suo: 'Grandes elige, ego fortes reddam.' Hanc videtur agnoscere Claudian. in Germanis; cum ait Paneg. Stilicon. I. 'Hic Rhodani proceca cohors.' De quibus et Julius Gall. l. I. 'ingenti magnitudine corporum Germanos.' Hanc Ammian. in Imperatore Gallo l. XIV. 'forma conspicuus bona, decente filo corporis, membrorumque recta compage.' *Cerda.*

784 *Vertitur*] Id est, agit. *Serv.*

Et toto vertice supra est] Statius, 'Et toto despectat corpore bellum.' *Idem.*

Toto vertice supra est] Ὑπερκρίζει Euripidi: ut suis scil. esset admirabilis, et hostibus formidolosus. Ita Statius: 'et toto despectat corpore bellum.' Repetitur Æn. IX. et XI. Hunc autem locum contra Macrob. acerrime defendit Pontanus in Antonio, pag. 150. item Scaliger v. 3. Poët. *Taubmann.*

785 *Cui triplici, &c.*] Galeam dixit eam, quam Gr. τρυφάλειαν vel τριλοφίαν vocant, quasi τρίφαλον, quæ habet tres conos et lophos, tresque cristas, veluti jubas. Hoc autem 'trium cristarum insigne' non ex Hom. sed novitium esse, atque ex Æschylo et Aristoph. samptum docet Turnebus XXVIII. 16. Veteres variis rebus in galea usos, vel ad horrorem, vel ad ornatum, multis docent Alex. ab Alex. I. 20. et Godesc. Stewechius ad Veget. I. 20. Atque hinc morem istum fluxisse putant, quo etiamnum hodie *Insignia familiarum* exornata atque distincta videmus: cum galeis insident leones, lupi, cervi, canes, aquilæ, vultures, dracones, et aliarum bestiarum sive capita sive cornua, sive pedes: quæ tamen, quasi minus Christiana sint, improbat Lud. Vives, in suis Symbolis. *Taubmann.*

786 *Ætnæos efflantem faucibus ignis*] Nimios: quantos habet Ætna. *Serv.*

Ætnæos efflantem faucibus ignis] Comparata hæc ad horrorem. Ita de Chonodomario Ammian. l. VI. 'vertici flammeus torulus aptabatur.' Et de Turno eodem Virgilius, 'tremunt sub vertice cristæ Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittunt.' Et de Æneæ galea, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes.' De Diomede Hom. Iliad. v. Δαΐδ᾽ ὁ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. *Lucebat ei ex galeaque et scuto indefessus ignis.* De eodem Ausonius in Perioeha, 'vomit aurea flammas Cassis, et undantem clypeus defulgurat ignem.' De Chimæra ipsa Hesiod. Theogon. Ἡ δὲ Χίμαιραν ἔτικτε πνέουσαν ἀμαιμάκετον πῦρ, Δεινήν τε, κραταιήν τε, ποδώκεά τε: *Chimæram peperit spirantem ignem indomitum, Terribilem, magnam, celerem, fortem.* Sed redeo ad galeas. Silius l. v. de Flaminio, 'Lux galeæ:' l. X. 'galea exhorrescere flammas.' et l. IX. 'summaque in casside largus Undantes volvit flammas ad sidera vertex.' Statius Theb. l. IV. 'Flumine cristatum galeæ jubar.' Ab hoc horrore Apollon. l. II. galeas vocat δεινὸν λαμπομένας, *horribiliter micantes.* Sed et in genere universa arma sic exornantur a Poëtis. De scuto Annibalis Silius l. IV. 'radiantem tegminis orbem;' et 'magno percussit lumine campos:' iterum: 'spargentem flammas clypeum.' *Cerd.*

Ætnæos, &c.] Id est, nimios, quantos habet Ætna: vel certe *Chimæræ* mons ille in Lycia ignivomus. Similem locum e Silio confert Scalig. v. 16. Arma autem Turno attribuit Argiva: ut significet Argivum fuisse; ut et duces, qui ipsum sequuntur; ut vs. 795. *Taubmann.*

787 *Tam magis illa fremens, et trist. eff. fl. Quam magis eff. cr. s. p.*] Legitur in Arte, quod *tam, magis, maxime, minus, minime,* positivo tantum jungantur: quod tamen tunc observabitur, si ponantur ad augmentum istæ particulæ: tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. Cæterum si ad exa-

Digitized by Google

quationem positæ sint, possunt vel comparativo, vel superlativo, vel pro his gradibus ipsæ inter se jungi. Hinc ergo est, ' Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis, Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.' Non enim ad prælationem positæ sunt, sed ad exæquationem. Majores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. Hinc est in Sallustio, ' Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est.' Nam et hic exæquatio est, non comparatio. *Servius.*

Tam magis Quam magis] Sic et Lucret. l. I. ' Et quam quæque magis cohibet res intus inane, Tam magis his rebus penitus tentata labascit.' Supra autem Ge. III. alteram, ut diximus, relativorum particulam omisit: ' Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra, Læta magis pressis manabunt flumina mammis.' *Germ.*

Tam magis, &c.] Aliter disposuit has particulas Plautus Pœn. ' Quam magis aspecto, tam magis est nimbata.' Et Asin. ' Quam magis te in altum capessis, tam æstus te in portum refert.' Ex Lucretio, Terentio, aliis, plura alii congesserunt. *Cerda.*

789 *At levem clypeum*] Hanc clypei descriptionem cum aliis aliorum Poëtarum comparans Scaliger, judicat in Virgilio meram esse operam, in aliis meram ostentationem. Ut in Stat. Theb. VI. ' pater ordine juncto Lævus, arundineæ recubansque sub aggere ripæ Cernitur, emissæque indulgens Inachus urnæ; Io post tergum, jam prona dolorque parentis, Spectat in occiduis stellatum visibus Argum.' Et in Sil. de scuto Flamminii l. v. ' Tum clypeum quatit, aspersum quem cædibus olim Celticus ornarat cruor: humentique sub antro Cen fœtum lupa permulcens puerilia membra Ingentem Assaraci cœlo nutribat alumnum.' Hos, et similes descriptores cum lego, audire videor pueros balbutientes si conferantur cum vegeta virtute Virgilii. *Idem.*

Io Auro insignibat] Hæc Inachi filia Argivorum flaminis fuit. Hanc amavit Jupiter: et dum cum ea esset, Juno supervenit. Timens ille, ne deprehenderetur, Ionem mutavit in vaccam; et eam poscenti dedit Junoni, ne pellicem confiteretur: cui Juno Argum oculatum omnibus membris Aristonidis filium custodem apposuit. Quem cum Jupiter per Mercurium interemisset, Juno eum in pavonem mutavit: Ioni vero immisit œstrum, quo diu exagitata ad Ægyptum venit, et Jovis voluntate in Isin mutata colique cœpta est. *Servius.*

790 *Insignibat*] Signo suo clarum esse faciebat, sua pictura insignem faciebat. *Idem.*

Jam satis obsita, &c.] Fortasse ex Theocrito εἰδ. XIX. Ἐν μὲν ἓην χρυσοῖο τετυγμένη Ἰνάχου Ἰὼ Εἰσέτι πόρτις ἐοῦσα, φυὴν δ' οὐκ εἶχε γυναικός: *Inerat enim ex auro facta Inachi filia Io Adhuc vitula, neque formam habebat feminæ.* Cerda.

791 *Argumentum ingens*] Aut fabula, ut Cicero, ' Argumenta erant in valvis:' aut re vera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat. Hoc enim etiam Amata superius dixit, ' Inachus Acrisiusque patres, mediæque Micenæ.' *Servius.*

Argumentum] Hanc vocem in sermone picturæ etiam usurpat Apulejus l. v. correctoribus Lipsio et Colvio: ' Mirus prorsum magnæ artis homo, qui magnæ artis subtilitate tantum efferaverit argumentum.' Alii legunt, *effigiavit argentum*, non credo inepte. Sed ego profero locum Tullii Verr. VI. ' argumenta erant in valvis.' et Propert. qui VII. 3. ' Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ.' *Cerda.*

Argumentum] Id est, ingeniosum artificium. Cic. in Verr. ' Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis,' id est, emblemata. Propert. l. III. ' Argumenta magis

Digitized by Google

sunt Mentoris addita formæ.' Aut revera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat: quod et Amata dixerat. *Taubmann.*

Argumentum] Quintil. v. 16. enarrans hujus vocabuli notiones hæc refert: 'Quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id quoque inter opifices vulgatum sit: unde Virgilio: argumentum ingens,' &c. argumentum de picturis dici ostendit Junius l. II. *Emmeness.*

Custos] Ne reverti posset in formam priorem. *Servius.*

Custos virg. Argus] Græcis ὁ πανόπτης, πολυωπός. Ab eo autem Argos nomen duxisse docet Eustath. in eum II. B. locum, δῶκε διακτόρῳ ἀργειφόντῃ, quæ postea Peloponesus dicta est a Pelope. Epig. VII. οἷα πολύλεπρον βουπόλου ἰναχίης. Hunc et πανόπτην vocat Eurip. quo etiam insignitum clypeum Hippomedontis regis narrat: eundem et μυριωπὸν Æsch. in Prom. et πανόπτην βουπόλον in Suppl. *Germanus.*

792 *Pater Inachus*] Pater non tantum ipsius Jovis: sed auctor originis Turni. *Servius.*

Urna] Fluviorum insigne. Statius Theb. II. 'pater ipse bicornis In lævum prona nixus sedet Inachus urna.' Et de Ismeno in IX. 'demissaque volvitur urna.' De Inacho, et Ius fabula, et ejus metamorphosi, nihil hic expecta. De Hermo Claud. Rap. II. 'undantem declinat prodigus urnam:' et de Rheno in Ruff. I. 'projecta torpuit urna.' Eandem dat Eridano in Cons. Hon. VI. *Cerda.*

Cælataque amnem fundens pater Inachus urna] Fluviorum Dii depinguntur simul cum urna, qua flumina effundere videbantur. Augustini consule Numismata tab. 4. numm. 8. et 16. *Emmeness.*

793 *Insequitur nimbus peditum*] Homer. Iliad. IV. νέφος εἵπετο πεζῶν: *nubes peditum sequebatur.* Silius l. XII. 'telorum nimbum' dixit, et l. VI. 'nubes Laconum.' Et Claud. de laudibus Serenæ: 'si belli nubes ingrueret.' *Cerda.*

Clipeata] Aliqui hic legunt *pilata agmina;* in his Joann. Passerat. in Comment. ad Tibul. l. IV. voluntque allusum ad illud Varronis: 'duo sunt genera agminum, quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere: alterum pilatum, quod sine jumentis incedit; sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca tramittitur.' Sempronius quoque ita scribit: 'sive pilatim, sive passim iter facere volebant.' Citant hæc fragmenta Passerat. et Scal. uterque in Tibullum. Sed fragmenta hæc jam viderunt lucem apud Serv. Pet. Danielis in Æneid. XII. ad illud, 'pilataque plenis Agmina se fundunt portis.' *Cerda.*

794 *Totis Agmina densentur campis*]

Digitized by Google

Qui oculis poterant subjacere. *Densentur* autem, *denseo*, *denses* dicimus; aliter non. *Servius.*

Densentur] In antiquis codicibus, et *densantur*, et *densentur* observavi: utrumque recte, ex usu veterum. *Pierius.*

Densantur] Hic forte melius *densentur;* ita nonnulli codices: de quo jam in Georg. Et Ennius 8. Annal. 'Densentur campis horrentia tela virorum.' Sic apud Catul. de Nupt. Jul. et Manl. 'Tardat ingenuus pudor:' ubi alii, *tardet*. Et Nævius apud Noninm, *dicebo*, pro *dicam*, a verbo *diceo*, *dices*. Sic et *nubes*, pro *nubis*. Cerda.

Densantur] Mss. et Aldus, *densentur*. Et signate notat Servius, *denseo*, *es*, dici: non aliter. Docentque idem Gifanius et Lamb. non solum in Ovidio, Horat. Lucretio, Sallustio, sed et Virgilio, *densere*, non *densare*, scriptum esse, aut scribi debere. Lucret. l. 1. 'quia se condenseat aër.' Horat. Od. IV. 28. 'Mixta senum ac juvenum densentur funera.' Æneid. 'unanimes densete catervas.' Ge. 1. 'obtenta densentur nocte tenebræ,' &c. *Taubmann.*

Argivaque pubes] Et hoc ad generis, ut supra diximus, pertinet probationem: quod eum sequebantur Argivi. *Servius.*

795 *Aurunca*] Fabricius pertendit scribend. *Aruncæ:* vel, ut in Mss. *Arruncæ, &c.* Taubmann.

Veteresque Sicani] Bene *veteres:* nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani: quos postea pepulerunt Aborigines. *Servius.*

796 *Sacranæ acies*] Dicunt quendam Corybantem venisse ad Italiam et tenuisse loca, quæ nunc vicina sunt. Ex eo populos ducentes originem, *Sacranos*, appellatos. Nam sacrati sunt Matri Deum Corybantes. Alii *Sacranas acies* Ardeatium volunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt. Unde *Sacrani*, dicti sunt. *Servius.*

Sacranæ acies] Possum putare Sacranos esse, qui insulam Sacram, alio nomine Hieram incolebant: quæ insula sita juxta Siciliam. Vide Abrahamum in Indice. Cum vero olim coloni multi ex Hispania in Siciliam migrarint, quid si a Sacranis Hispaniæ Sacra, aut Hiera? Etenim Sacranam oppidum Hispaniæ Plinius agnoscit III. 1. *Cerda.*

Sacranæ acies] Alii legunt, *Gaurenæ*, alii *Surrenæ*. Vide Pontanum ad Macrob. Saturn. v. 15. et Brisson. de Form. l. 1. qui a vere sacro dictos *Sacranos*, putat. *Eumeness.*

Picti scuta Labici] Glaucus Minois filius venit ad Italiam, et cum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut ejus pater præstiterat; zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit scutum, a quo et ipse *Labicus* dictus est, et ab eo populi, *ἀπὸ τῆς λαβῆς*, quam Latine *ansam*, vocamus. *Picti* autem *scuta*, id est, in bello frequenter probati. Nam apud majores virorum fortium picta erant scuta: e contra inertium et tyronum pura erant. Unde est, 'Parmaque inglorius alba,' id est, non picta. *Servius.*

Picti scuta Labici] Sic dicti ab ansis scutorum, quas *λαβὰς* appellant, unde etiam *Labicani* non *Lavicani* vocantur. Vide Dausq. et Scalig. animadv. ad Euseb. p. 175. *Eumeness.*

797 *Qui saltus, Tiberine, tuos*] Non originem, ut diximus supra. *Servius.*

Sacrumque Num. L. a.] Aut jam tunc *sacrum*, aut Prolepsis est. Nam consecratus est Numicus postquam inventum est illic cadaver Æneæ. *Id.*

Sacrumque Numici] 'Αναχρονισμός: nam sacratus demum est hic fluvius postquam Æneæ cadaver illic inventum est. *Taubmann.*

798 *Litus arant*] Litus fluminis: ut, 'viridique in litore conspicitur sus.' *Servius.*

Rutulosque exercent vomere colles] Ex

Digitized by Google

perlustrato hoc loco Statius Theb. l. IV. 'it Doricus ordo sub armis, Qui ripas, Lincæe, tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Manilius l. I. dixit, 'exercita frugibus arva.' *Cerd.*

799 *Circæumque jugum*] Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Jupiter, qui *Anxurus* dicebatur, quasi ἄνευ ξυροῦ, id est, sine novacula: quia barbam nunquam rasisset; et Juno virgo, quæ *Feronia* dicebatur. Est autem fons in Campania juxta Tarracinam, quæ aliquando *Anxiris* est dicta. *Servius.*

Circæumque jugum] Promontorium est Latinorum in Italia, Ptolemæo. Mela vocat Circes domum, ut ex illo adducit Ortelius; potuisset addere et Solinum cap. 8. Inde Circæi populi, de quibus magna mentio apud unum Livium, præsertim l. I. et VII. et Plinium III. 5. Nescio an apte Germanus proferat Aristotelis locum περὶ θαυμ. ἀκουσμ. verba Aristotelis sunt: λέγεται δὲ περὶ Ἰταλίαν ἐν τῷ Κιρκαίῳ ὄρει φάρμακόν τι φύεσθαι θανάσιμον: *Fertur in Circæo monte circa Italiam nasci venenum mortiferum.* Nam Virgilius videtur capiendus de loco, qui in Italia, non extra. Et cum promontorium in Latio agnoscat, ut dixi, Ptolemæus, ut ex illo notat Ortelius, de hoc sensu procedit. *Cerda.*

Quis Jupiter Anxurus arvis Præsidet] In antiquioribus sane *Jupiter* unico *p* habetur. In Romano, et aliquot aliis, *Anxirus.* In aliis plerisque, *Anxyris* per *y*, ut Græce scribitur. Et *Anxiris* per *i* Latinum iis qui Græce nesciebant. *Pierius.*

Juppiter Anxurus, &c.] Colebatur, inquit Servius, circa Circæum jugum et Campaniæ tractum puer Jupiter, qui Anxurus dicebatur, quasi ἄνευ ξυροῦ, quia barbam nunquam rasisset, et Juno virgo, quæ Feronia dicebatur. Ab aliis autem Jupiter ipse πωλὸς colebatur: unde Athenis διπώλια instituta, quæ et διάσια, et ipse διιπολιάδης apud Aristophan. ab aliis ζεὺς πολιεὺς dictus: quanquam Aristot. lib. de Mundo, ἀπὸ τῆς πόλεως ὀνομάζεσθαι, ait auctor. Fortasse in Suppl. Æsch. ad πωλιὸν δία alludit, ζῆνα μέγαν σεβόντων, τὸν ξένιον δ' ὑπέρτατον θε πολιῆ νόμῳ αἰσαν ὀρθοῖ. Pervenit ad me Jovis Anxuri simulacrum cum hoc argumento et specie, ut imberbis, et pene ephœbus, solioque subnixus, altera manu pateram teneat, altera sceptrum, cum hac inscriptione, quæ simulacri oras ambitumque ab una parte percurrit: *Jovis Anxur*, a reliqua, *C. Vibius. C. F.* Quod mihi simulacrum respondere videtur alteri, quod et Jovi dicatum est, sub imagine expressa insidentis pueri tergo Amaltheæ capræ, et cornu ejus sinistra comprehendentis, cum hoc elogio, *Jovi crescenti.* Refert autem facie altera nomisma solam capram sine sessore, hoc circumjectam titulo, *Jovi conserv. aug.* Ger.

800 *Et viridi gaudens Feronia luco*] Non vacat quod addidit *viridi.* Nam cum aliquando hujus fontis lucus fortuito arsisset incendio; et vellent incolæ exinde transferre simulacra, subito reviruit. *Servius.*

Feronia] Græcis quoque φερώνια nemoris Dea, a ferendis fructibus; aliis ἀνθοφόρος, aliis φιλοστέφανος, φερεσφόνη, aliis. *Germanus.*

Feronia] Meminit Horat. Sat. I. 5. 'Ora manusque tua lavimus, Feronia, lympha.' Ad quem locum vide Torrentium. *Emmenes.*

801 *Qua Saturæ jacet atra palus*] Secundum hanc lectionem revera Saturam paludem intelligimus, sed alii *Asturæ* legunt: quod si est, *paludem* pro flumine posuit. Nam haud longe a Tarracina oppidum est Astura, et ejusdem cognominis fluvius. *Servius.*

Saturæ palus] Cælius XIX. 25. docet, hanc paludem etiam *Pontinam* dictam, et olim XXIV. urbium fuisse capacem locum: in eoque agro, testibus Livio, Floro, et Agellio, memorabilem pugnam inter Val. Corvinum

Digitized by Google

et Gallum factum esse. *Taubmann.*

802 *Quærit iter vallis*] Satis figuratis verbis expressit flumen angustum. Contra de Tyberino ait, 'In mare prorumpit.' *Servius.*

Conditur] Aliqui legunt, *volvitur*, nam de amne Horat. Ep. I. 2. 'Labitur, et labetur in omne volubilis ævum.' Et Od. IV. 14. 'volvitur Aufidus.' et IV. 1. 'aquas volubiles.' De Asopo Nonnus l. XXVII. *ἴχνος ἑλίσσων, vestigium volvens.* Sed retinenda vulgaris lectio: nam tametsi omnes fere id enuntient per verba motus, ut cum Herodotus l. I. dixit, de hac re loquens, *ἐσβάλλει*, et *ἕξιει*, et *ἐκδιδοῖ*, et simillimis alii; tamen et verbum *condo* cum motu, etiam in Latio est. Cæsar enim Gall. l. I. 'condi in silvas' dixit. Sed cesso. *Cerda.*

Ufens] Conjunxit Poëta loca inter se vicina, ut apparet ex verbis Plinii III. 5. 'A Circæis palus Pontina est; dein flumen Ufens, supra quod Tarracina oppidum, lingua Volscorum Anxur dictum.' Sic itaque Poëta jungit jugum Circæum, Saturam, id est, paludem Pontinam, Ufentem fluvium, Anxurem, id est, Tarracinam. Ait Servius, signari angustiam fluminis; nam 'iter quærit,' et 'conditur in mare,' cum contra de Tyberino, 'in mare prorumpit,' quo fastus fluminis indicatur. De hoc amne Claudian. Paneg. Prob. 'tardatusque suis erroribus Ufens.' Cur *tardatus erroribus?* quia 'quærit iter per valles.' Uterque enim tam Virgil. quam Claudian. indicat varios flexus hujus amnis. Quia vero 'per imas valles,' ideo *gelidus*, id est, cum algore. *Idem.*

Ufens] Fabric. docet, perpetuo scriptum esse *Oufens.* Taubmann.

803 *Hos super advenit Volsca de gente Camilla*] Prudenter post impletam commemorationem virorum, transit ad fœminas. Ita enim et de Trojanis legitur, qui ultimum Amazonum auxilium postulaverunt; quæ res ab Homero prætermissa est. Sane jam præsagium est infelicitatis futuræ, quod inter ipsa principia armantur et fœminæ. *Servius.*

Volsca de gente] De Priverno Volscorum oppido, ut, 'Privernum antiqua Metabus cum excederet urbe.' *Id.*

804 *Agmen agens*] Nam agmen ab agendo. Tacit. Ann. I. 'aguntque in primo agmine.' *Cerda.*

Florentis ære catervas] Ennius et Lucretius *florens* dicunt omne quod nitidum est: hoc est secutus Virgilius. Aliter Acyrologia est. Lucretius, 'Florebat navibus pontus.' *Serv.*

Florentis ære] Potius quam *fulgentes.* Scal. IV. 16. Sed tamen Æn. VIII. 594. dixit, 'fulgentes ære.' Ennius, ut et Lucret. auctore Servio, dixerunt *florens* omne quod nitidum. Ita hic l. v. 'Tum mare velivolum florebat navibus pandis.' l. IV. 'lumina lucernarum florentia flammis.' Ita Cato; 'mare velis florere videres.' Statius: 'florentes lumine postes.' Vide Scalig. ad Manil. p. 471. Nov. Edit. et Not. Gc. II. 6. *Taubmann.*

805 *Calathisve Minervæ*] Minerva et armorum Dea est, et lanificii; sed Camilla animum ad arma sola contulit. *Servius.*

Non illa colo calathisve Minervæ] Lanificium significari arbitror, ut illo libro VIII. 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva.' Turneb. XI. 22. Lanificium Romanis, inquit Lipsius Elect. I. 17. impensæ curæ. Docent nuptiæ, in quibus sponsæ colus præferebatur cum lana: cingulum erat e lana, postes velati lana, omnia videlicet signa et indicia matronis operæ futuræ. *Pontan.*

Non illa colo calathisve Minervæ, &c.] Locus Apollonii Arg. l. I. ubi loquens de Lemniis feminis, *Ταῖσι δὲ βουκολίαι τε βοῶν, χάλκειά τε δόμεν Τεύχεα, πυροφόρους τε διατμέξασθαι ἀρούρας Ῥηϊτερον πάσῃσιν Ἀθηναίης πέλεν ἔργων, Οἷς αἰεὶ τὸ πάροιθεν ὁμίλεον: Quibus cura boum, æreaque induere Arma, fertilesque scin-*

Digitized by Google

dere terras, Gratius omnibus Minervæ erat studiis, Quibus semper antea incumbebant. Huic Musæ etiam Silius institit l. II. exornans suam poësin, *Hæc ignara viri, vacuoque assueta cubili, Venatu, et sylvis primos dependerat annos: Non calathis mollita manus, operatave fuso, Dictynnam, et saltus, et amicum impellere planta Cornipedem, ac stravisse feras immitis amabat.* De magna illa viragine Tecla Basil. Seleuciens. l. I. περὶ δὲ ἱστὸν καὶ ἠλακάτην ἠσχολασμένην. et alibi: ἱστῷ δὲ μᾶλλον, καὶ ἠλακάτῃ προσκαθῆσθαι, ἃ καὶ μόνα γυναιξὶν, ὅσ εἰκεῖν, ἡ φύσις ἀνέθειμεν: *Sed telæ potius, colocque adsidere, quæ sola munera, ut ita dicam, mulieribus natura attribuit.* Plutarch. de Virtutib. mulier. ἐν ἱστοῖς ἡσυχίαν ἄγουσα. Inde ergo Camillæ laus, quæ non contenta donatis a natura sexui femineo, aspiravit ad laudes virorum. Trojanæ feminæ apud Calab. l. I. Ἀλλήλας ὄτρυνον, ἀνὰ πρόθι δ' εἵρια θέντο, Καὶ ταλάροις, ἀλεγεινὰ δ' ἐπ' ἔντεα χεῖρας ἄλλον: *Se mutuo concitant, longe lanas abjiciunt, Et calathos, et ad sæva arma adjiciunt manus.* Cerda.

Calathis] Hi in opere lanificii. Ovid. epist. 'Rasilibus calathis imposuisse manum.' Aristoph. Lysist. vocat καλαθίσκον: idem alii. *Idem.*

Calathisve Minervæ] *Minerva* hic pro lanificio ponitur: apud Arnob. pro filo etiam legitur. At enim Æn. VIII. 'Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,' est tenui pretio, quod et *Minerval* dicitur: ut quidem Serv. exponit: quamquam et hic lanificium non valde quæstuosum *Minervam* interpretatur Turneb. XI. 22. A calathis autem et operibus, ἐργάνη *Minerva* dicta est, quæ ἔργα ubique dici, notat Pimpont. *Taubmann.*

807 *Cursuque pedum*] Bene *pedum* adjecit, ne per equum ejus gloria minueretur: quod ei objicitur: 'Quid tam egregium, si fœmina forti Fidis equo?' *Servius.*

Cursuque pedum prævertere ventos] Theocritus Eclog. VIII. πρόσθε θέων ἀνέμων: *ante ventos currere.* Callimach. hymno in Delum, ἀνέμοιων ἐρίζειν: *contendere ventis.* Homer. Iliad. X. θέων ἀνέμοιων ὄμοιοι: *currere ventis similes.* Rursum Callimach. hymno in Dian. θάσσονας αὔρεων: *auris velociores.* De equis Neoptolemi Calaber l. VIII. ἴσον δ' ἀνέμοισι φέρονται: *feruntur cum ventis pariter.* Nonnus l. XXVIII. dat cuidam cursori ποδήνεμα γούνατα: *genua quibus ventosi pedes:* et l. XXII. de Baccho ait, ἴκελος αὔραις, *similis ventis.* Manil. l. V. 'Vixque rotis levibus summum contingere campum Vincentem pedibus ventos.' Non abit ab hac hyperbole illa Statii l. I. 'Ilicet igne Jovis, lapsisque citatior astris.' Et l. III. 'non ocyus alti In terras cadit ira Jovis.' Nec illa Pind. εἰδ. Pyth. θεὸς ὁ καὶ πτερόεντ' ἀετὸν κίχε, καὶ θαλασσαῖον παραμείβεται δελφῖνα: *Deus, qui et alatam aquilam assequitur et marinum prævertit delphina.* Nota sunt quæ de Lada omnes scribunt: et quæ Plinius variis locis, præsertim VII. 20. et quæ de Scipione Silius l. VIII. 'sæpe alite planta Ilia perfossum, campi per aperta volantem Ipse pedes prævertit equum.' De filio Atalantæ Statius l. VI. 'Narratur cervas pedes inter aperta Lycæi Tollere, et omissum cursu deprendere telum.' *Cerda.*

Prævertere ventos] Euripides quoque *Achillem* vocat ἰσάνεμον, et λαιφροδρόμον. Et *Ladas* quidam Alex. M. cursor tanta pedum velocitate memoratur, ut vestigia ejus in arena non apparerent. Porro de Cursoribus admiranda collegit Lipsius Epist. Centur. Ad Italos et Hispanos, LIX. *Taubmann.*

808 *Illa vel, &c.*] Sunt, qui hæc quatuor Carmina Virgilii non esse pertendunt: quæ tamen Quintil. VIII. 6. citat: atque ex Homeri Iliad. XX. mutuata, post Macrob. Scaliger etiam notat v. 3. quæ digna sunt ut agnoscantur. *Idem.*

Digitized by Google

Illa vel intactæ segetis, &c.] Calpurn. Eclog. IV. 'viridi sic exultavit in arvo, Tangeret ut fragiles, sed non curvaret aristas.' Homer. Iliad. l. XX. Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων: *Per summum asphodeli fructum currebant, neque frangebant.* Ab Homero Hesiodus, loquens de Iphiclo, Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέεν, οὐδὲ κατέκλων, Ἀλλ' ἐπὶ πυραμίνων ἀθέρων δρομάασκε πόδεσσι: *Per summum fructum antherici currebat, neque frangebat, Sed per triticeas aristas currebat pedibus.* Sed Dio Chrysost. Orat. 33. loquens de equis Trojanis, ait ita fuisse veloces, ὅστ' ἐπ' ἄκρων θεῖν τῶν σταχύων: *ut currerent per summa spicarum.* Pessime autem illi, quibus censendi jus est, amputant a Virgilio hos quatuor versus. Ad vestigia porro Virgilii Statius sua l. VI. 'vix campus euntem Sentit, et exilis plantis intervenit aër, Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.' Rem hanc ita expressit Soph. in Ant. κοῦφον ἐξάρας πόδα: *levem attollens pedem.* Statius iterum eodem lib. 'alto per gramina sulco,' dixit ad rem eandem. *Cerda.*

809 *Aristas*] *Aristæ* sunt primæ spicæ partes, ab eo, quod primæ arescant, dictæ. *Servius.*

810 *Fluctu suspensa tumenti*] In aliquot veteribus codicibus, legere est, *fluctus tumentis*, quod minime placet. Non sum vero nescius, esse aliquos usque adeo naris supra modum emunctæ, ut quum quatuor illos versus legunt, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas; Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti, Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas:' adulterinos eos judicent; ut qui a Virgiliana gravitate videantur alieni. Sed valeant tam severi Critici, quando in exemplaribus omnibus antiquis ea carmina reperiuntur: neque hyperbolica ea lascivia indecora est, præsertim in virgine laudanda, quum toleretur in Apollonio, in Polyphemi agilitate describenda, unde locum Poëta noster mutuatus est, cujus versus non apposui, quia sunt jam omnibus in promptu. *Pierius.*

811 *Tingeret*] Mergeret: ut, 'Tingat equos.' *Servius.*

812 *Juventus, Turbaque miratur matrum*] Ante, ornatum ejus: post, arma dicturus est. Unde hysteroproteron in respondendo esse voluerunt: ut ornatum matres, viri vero arma mirentur. Sed melior sensus est, si, sicut dictum est, accipiamus. Ea enim sexus uterque miratur, quæ sunt posita contra opinionem; ut mirentur fœminæ arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. *Servius.*

813 *Turbaque miratur*] Ducit ab Homero Odyss. II. Ursinus: τὸν δ' ἤρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο. Ego ab Calab. l. I. qui simili plane ratione Penthesileam inducit adventantem ad Trojanum bellum: ἀμφὶ δὲ τρῶες Πάντοθεν ἐσσύμενοι, μέγ' ἐθάμβεον, εἶδ' ἰσίδοντο Ἄρεος ἀκαμάτοιο βαθυκήμιδα θύγατρα: *Trojani vero circum Undique irruentes, admirantur plurimum, Ut viderunt invicti Martis filiam cum altis tibialibus.* Cerda.

814 *Inhians*] Stupore quodam in ore patefacto. *Servius.*

Attonitis inhians animis] Velut ἐμβροντήτοις. Sic et absolute, ni fallor, Lucr. l. I. 'Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus;' ita ut 'Pascit visus in te,' accipiamus ut Maro: 'Pascitur in magna silva,' &c. Non autem inhians in te: cum prædæ et prædam inhiare dicamus, non in præda: et absolute alibi Maro dixerit, 'tenuit inhians tria Cerberus ora.' *Germanus.*

815 *Velet honos levis humeros*] Poëtice luxuriat; nihil enim aliud dicit, quam tegi humeros regia purpura, quæ in summo honore. Sed docet te loqui extra vulgus. Apollon. l. I. inducit Venerem pari ferme modo

Digitized by Google

indutam, nam ἐκ ὤμου, *ab humero*, pergebat vestis, πῆχυν ἐπὶ σκαιὸν, *usque ad lævum cubitum*. Cerda.

Fibula crinem, &c.] Usum fibularum in feminis aperit Ælianus Var. hist. I. 18. τῶν δὲ χιτώνων τὰ περὶ τοὺς ὤμους ἄχρι τῶν χειρῶν οὐ συνέβραττον, ἀλλὰ περόναις χρυσαῖς καὶ ἀργυροῖς συνέχεσι καταλάμβανον: *Tunicarum eam partem, quæ est ab humeris usque ad manus, non consuebant, sed continuis fibulis aureis et argenteis constringebant*. Sed latius patuit ejus usus, videlicet ad continendum omnem fluxum: nam Claud. Eutrop. II. 'Carbaseos induta sinus post terga reductas Uberibus propior mordebat fibula vestes.' Inde Nonnus l. XXXII. fibulam vocat κληῖδα χιτῶνος, *clavem vestis*. De Atalanta Ovid. Metamorph. VIII. 'Rasilis huic summam mordebat fibula vestem.' Ergo Maro illas capiti attribuit, ut indicet frænatas esse comas, quod Claudianus Rap. l. III. dixit, 'libertatemque comarum Injecta voluit tandem frænare corona.' Sed Camilla Virgiliana comas frænat fibula. Credo autem Græcorum ἄμπυκα respondere Virgilianæ fibulæ. Dictus ἄμπυξ, teste Eustathio, διὰ τὸ ἀμπέχειν τὰς τρίχας, *a cohibendis crinibus*. Sic Pallas et Diana ab Statio Theb. l. II. inducuntur cum flavo nodo in vertice. Sic sponsa apud Claudian. de VI. Cons. Hon. 'Substringitque comas gemmis.' Et Juno apud Nonn. l. XXXII. πλοκίην κόμην, *comam implexam*. Lucan. de Phœbade l. V. 'stringit vitta comas.' *Idem*.

816 *Lyciam pharetram*] Quasi Lyciam. Ut legimus, 'Cretenses sagittas.' *Servius*.

Lyciam ut gerat ipsa pharetram] Sunt antiqui codices, ubi *ferat* scriptum est. Sunt qui *gerat* magis proprium velint, et alterum illud ex paraphrasi adjectum esse. Est et *ipsa* pronomen, pro *illa* in antiquioribus exemplaribus: verum alterum hoc receptius. *Pierius*.

Ipsa] Et hoc in laude est, quod arma sua ipsa portarit, et quidem tantæ molis: nempe pharetram, et hastam myrteam præfixo ferro graviorem, qua pastores solent pugnare. Videatur et Turnebus XXIII. 22. *Taub*.

817 *Pastoralem præfixa cuspide myrtum*] Quia hac pugnare pastores solent. *Servius*.

Myrtum] Non hastam myrteam, sed ipsam myrtum. Statius, 'Lernæam jacit ille trabem.' *Idem*.

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

1 *Ut belli signum, &c.*] Quemadmodum Poëta libro VII. Æneam suum, auspiciis divinis et blandientibus elementis omnibus, ad Italiam duxit; quam et descripsit, et catalogum copiarum Turni recensuit: ita deinceps persequitur, quantis animis atque apparatu in bellum utrinque itum fuerit: præcipue quid Æneas, paucitati copiarum suarum diffidens, consilii ceperit: et quo pacto in somnis a Tiberino rem suam edoctus sit: neque auxiliis solum humanis, sed armis etiam divinis ornatus processerit. Inprimis autem admirabile est 'Clypei' illud (ut P. loquitur) 'non

Digitized by Google

enarrabile textum.' Et alioquin hic liber varietate rerum, elegantia, et eruditione certat cum reliquis, præcipue ob digressiones illas in historias, et orationes summo artificio compositas. Porro, quemadmodum Græcia, sub Agamemnone, in Trojæ excidium conjurabat in Aulide: ita hic sub Turno Latium conjurat in Trojanorum reliquias. *Taubmann.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce] Apud majores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerendis. Nam aut legitima erat militia, aut conjuratio, aut evocatio. Legitima erat militia eorum, qui singuli jurabant pro republica se esse facturos: nec discedere nisi completis stipendiis, id est, militiæ temporibus, et *sacramentum* vocabatur, ut Æn. II. 'Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.' Aut certe si esset tumultus, id est, bellum Italicum vel Gallicum, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus: quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, et exinde proferens duo vexilla, unum roseum, quod pedites evocabat, et unum ceruleum, quod erat equitum, (nam ceruleus color maris est, a cujus Deo equum constat inventum) dicebat, 'Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.' et qui convenissent, simul jurabant, et dicebatur ista militia *conjuratio*. Alii album et roseum vexilla tradunt, et roseum bellorum, album comitiorum signum fuisse. Fiebat etiam *evocatio*. Nam ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus. Modo ergo duo sunt genera militiæ, *conjuratio* et *evocatio*, quippe in tumultu. Sane incongruum non est, quod signum belli, id est, vexilli elevationem Turno dat, aut quia de rege Latino dixerat supra, 'Rerumque reliquit habenas.' Aut quia Turnus furore succensus maluit ipse efficere quam jubere, ut omnes abrumpat moras: aut quia, sicut dictum est, Latinus, cui soli imperandi hoc jus erat, abstinuerat, et nemo, illo abstinente, parebat. Turnus ergo idèo hujusmodi officium arripuit, quia etsi ipse non imperabat, tamen prohiberi non poterat. *Belli* autem *signum* generaliter dixit (nam multa sunt) sed vexillum significat, quod est tractum a veli diminutione, ut *velum*, *vexillum*. Servius.

Ut belli signum, &c.] Vexillum imperatores habebant penes se in tabernaculo: et qui delectum olim habebant, in arce ponebant: cum prælium etiam erat committendum proponebatur tollebaturque vexillum, ut in lib. de bello Alexandrino: 'Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demitti antennas jubet, et milites armari, et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves sequebantur, idem ut facerent significabat.' Cæsar l. II. de Bello Gallico: 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum.' Vexillo igitur pugnandi dabatur signum, et in repentino tumultu prælii inopinati, ad arma concurrendi. Tollebat et signum, quod vexillum erat, qui rapide celeriterque milites contrahebat, ut hoc loco. Tollitur etiam signum ad præsidium comparandum et spem ostendendam confirmandosque animos: Cicero pro Marcello: 'Et his omnibus ad bene de omni Rep. sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.' *Turnebus.*

Ab arce] Quoniam vexillum in arce poni solebat, quod esset specimen imperati exercitus. *Servius.*

Turnus] Namque Latinus sepserat se tectis, rerumque reliquerat habenas, supra VII. *Farnab.*

2 *Strepuerunt cornua*] Quæ simul sonabant: ut, 'Æreaque adsensu conspirant cornua rauco.' *Servius.*

Et rauco strepuerunt, &c.] Similes

Digitized by Google

strepitus, et plane tragicos habes in Lucret. libro secundo: 'raucisono mirantur cornua cantu.' Et in Silio l. XIII. aspirante ad Virg. 'Insonuere tubæ passim, clamorque virorum, Tinnitusque simul litui, raucoque tumultu Cornua, et in membris concussa furentibus arma.' Pari fremitu Hom. Iliad. X. Αὐλῶν συρίγγων τ' ἐυσκήνων, ὁμαδόν τ' ἀνθρώπων. *Cerda.*

3 *Utque acris concussit equos*] Hoc ad equites pertinet. Et utrum hoc epitheton equorum perpetuum est, an dum concutiuntur? *Servius.*

Concussit] Pro cursu excitavit. *Fabr.*

Utque impulit arma] Hoc ad pedites. Est autem sacrorum: nam is, qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus, primo ancilia commovebat, post hastam simulacri ipsius, dicens, 'Mars vigila.' Quidam sane suos equos et sua arma, de Turno, tradunt: scilicet, ut cæteris esset exemplum. *Servius.*

Utque impulit arma] Sæpius dictum est præpositionem *in* subsequente *p* in plerisque codicibus antiquis, in *m* minime mutari; id quod non in Virgilianis tantum exemplaribus est, verum etiam in Horatianis, Cæsarianis, Ammiani Marcellini historiis, et aliis auctoribus, qui vel Longobardicis, vel ejus generis literis notati sunt. In illis enim Tineis præpositiones fere omnes in dictionibus incolumes habentur, ut hoc loco, *impulit* per *n*. Neque nescius sum Grammaticos adversus hanc scriptionis rationem reclamare: quod illius literæ sonus ante *p* non nisi *m* sonare possit, quum necessarium sit, post eam particulam enuntiatam, statim occludere labia secunda syllaba *impu*. Sed esto vi naturæ, *m* sonus ipsius literæ ante *p* pronuntiatæ: quid obstat, ut et si aliter enuntiatur, non tamen integra scribi possit, quum alia pleraque sint, quæ aliter scribimus, aliter pronuntiamus, ut observat Velius Longus. Ac ne Græcorum sermonem in testimonium adducamus, qui *τ* quum scribunt ante *π*: *δ* tamen pronuntiant, literæ illius remollita duritie: iidem *γ* ante *γ*, *κ*, *χ*, *ξ*, notant. Sed enim litteræ, quæ est *π*, pro *γ* scripto sonum exprimunt. Noluimus nos eos superstitiosius imitari, ideoque *Angelus* non *Aggelus* scribimus, *Ancora* non *Agcyra*, *Anchises* non *Agchises*, *Phalanx* non *Phalagx*: ea enim sic Græce scribuntur, ἄγγελος, ἄγκυρα, ἀγχίσης, φάλαγξ. Sed *m* tamen aliquando quum scripsimus, alterius literæ sonum pronuntiamus, ut Quintiliano et Velio Longo testibus apparet, in *Multum ille*, et *Illum ego*. Quare me nihil offenderit, siquis in *n* etiam eandem esse rationem asseruerit, et *in* præpositionem scribendo incolumem servaverit, pronuntiationis vero leges naturæ concesserit. *Pierius.*

4 *Extemplo*] Aut subito: aut re vera ex ipso templo, id est, post divina arma commota. *Servius.*

Extemplo turbati animi] Sic apud Val. Flacc. l. VI. ubi Mars impulit, et concussit currus: 'Protinus e castris fugit sopor, excita tela, Turbati coiere duces.' Docet observantissimus Godesc. quæ particulæ sequantur post *ut*, ad rem subitam explicandam. Videlicet; *Ut, extemplo. Ut, statim. Ut, continuo. Ut, confestim. Ut, repente. Ut, postea. Ut, protinus.* Vide, ut firmet bonis auctoribus. *Cerda.*

Simul] *Simul* et *omne* dicit: id est, uno tempore, omnibus in unum coëuntibus. *Donatus.*

Tumultu trepido] Festino: more suo. Non enim timere poterant, qui pericula vincebant. *Servius.*

5 *Conjurat*] Notandum de re bona conjurationem dici posse. Ergo *conjuratio τῶν μέσων* est. *Idem.*

Conjurat] Conjuratio autem totius Latii, et tumultus, id est, timor multus, et concitatio tot populorum ad laudes Æneæ pertinent. Inservit etiam Æneæ hic tumultus: ne pere-

Digitized by Google

grinus in hospites, et socius in fœderatos impius videatur, si primus bellum moveat. *Donatus.*

Conjurat] Sic Statius Achill. l. 1. 'video jam mille carinis Ionium Ægæumque premi: nec sufficit, omnis Quod plaga Grajugenum tumidis conjurat Atridis.' *Emmeness.*

Juventus effera] Efferata per furiam; ut, 'arma velit poscatque simul.' *Servius.*

6 *Primi*] Utrum ordine, an dignitate? *Idem.*

Messapus et Ufens] Bona electio personarum ad delectum habendum: unus eques bonus, id est, Messapus, mittitur: alter pedes egregius. *Id.*

7 *Contemtorque deum Mezentius*] Quis enim justius, quam sacrilegus, contra pios et præpararet bellum et gereret? *Servius.*

Contemtor deum Mezent.] Magna laus Æneæ, ut Mezentius contemtor Divum aliquando invenerit quem timeret. *Donatus.*

Contemtorque deum Mezentius] Qui sibi divinos honores et primitias offerri imperavit. *Farnab.*

Cogunt] Non congregant, sed vi cogunt timidiores. In qua re etiam ipsi duces timorem suum ostendunt. *Donatus.*

Cogunt] Συνάγουσι, συναθροίζουσι, id est, in unum colligunt, ut quidem Nonius exponit: contra Donatus; invitos urgent. *Taubmann.*

8 *Vastant cultoribus agros*] Abducendo cultores, vastos et desertos efficiunt. Sallustius in Jugurtha, 'Vastus ab natura et humano cultu:' alibi, 'Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus,' hoc est, hominibus deserta. *Servius.*

Vastant] Vacuos faciunt abducendo cultores, ita vs. 571. 'vidnasset civibus urbem:' Scalig. IV. 16. Atque hoc est quod ait Veget. 1. 3. 'Ex agris præcipue, supplendum esse robur exercitus: armisque aptiorem esse rusticam plebem, quæ sub divo et in laboribus enutritur.' Vide et Lipsii Politic. v. 12. *Taubmann.*

Vastant cultoribus agros] Quemadmodum Virgilius hoc loco agros cultoribus vastari dicit propter militiam; sic Statio pascua dicuntur vacuari propter eandem, Achilleid. l. III. 'Dat bello pedites Ætolus, et asper Acarnan Argos agit turmas: vacuantur pascua ditis Arcadiæ.' *Emmeness.*

9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem*] Diomedes postquam reperit ira Veneris a se vulneratæ, uxorem apud Argos cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerique tradunt, turpiter vivere, noluit reverti ad patriam; vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus; sed tenuit partes Apuliæ: et edomita omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Æquumtuticum ipse condidit, et Arpos, quæ et Argiripa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quam constat esse Campaniæ: unde Cicero Arpinas. Sane sciendum Apuliam uno dictam vocabulo: sed hujus partem, quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarent; item Dauniam, a Dauno rege Apuliæ: a quo hunc Diomedem quidam hospitio receptum dicunt. Sane artificiose ad Diomedem mittitur, movenda est enim indignatio et metus Diomedi, ut subveniat Latinis contra Trojanos, vel ut eum quasi civis citius posset adducere. *Servius.*

Mittitur et magni] Magnum signum timoris, ut etiam ab externis auxilium petant. *Donatus.*

Venulus] Hunc fuisse constat Argivum. Nam Tyburs est, ut ille indicat locus, 'Prædam Tyburti ex agmine raptam, Portat ovans.' Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *Servius.*

Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, &c.] Hujus legationis me-

Digitized by Google

mittit Ovidius Metam. XIV. 457. 'At Venulus magnam profugi Diomedis ad urbem Venerat: ille quidem sub Iapyge maxima Dauno Mœnia condiderat: dotaliaque arva tenebat. Sed Venulus Turni postquam mandata peregit, Auxiliumque petit, vires Ætolius heros Excusat,' &c. *Emm.*

10 *Consistere*] Jam esse conditos, id est, fundasse civitatem. Plus est enim *consistere*, quam *venisse*. Servius.

11 *Advectum Æneam*] Quasi quem antea vicerat, ne desperet de victoria. *Donatus.*

Classi] Ita frequenter veteres, non in hac sola, sed in aliis vocibus. Sic *segeti*, pro segete: *capiti*, pro capite: *ruri*, pro rure: *vesperi*, pro vespere: *Carthagini* in Plauto, pro Carthagine. Sed de hac inprimis voce jam Achilles Statius. Nam Sisenna apud Nonium, 'perpetua classi.' Catull. 'Namque ferunt olim classi cum mœnia Divæ.' Idem, 'Per medium classi barbara navis Athon.' *Cerda.*

ictosque Penatis] Ut major sit indignatio: et amat Poëta, quotiens adversum Trojanos poscuntur auxilia, Penatibus victorum crimen adscribere: ut apud Ælolum, 'Ilium in Italiam portans victosque Penates.' *Servius.*

12 *Inferre*] Hic invidiam facit: ut, 'Inferretque Deos Latio;' proprie enim inferuntur Penates. *Idem.*

Regem se dicere posci] Unde illud est, 'Expectate solo Laurentum.' Et dicendo *posci*, agit subtiliter. Nam si non venit errore, sed fato, omnem sibi utique est vindicaturus Italiam, sine dubio et Diomedis imperium. *Idem.*

Regem se posci] Quasi dicat, Mentitur in hac re. *Donatus.*

13 *Multasque viro se adjungere gentis Dardanio*] Hic metum injicit, et bene non *Æneæ* dixit, sed *viro Dardanio*: ut non sit mirum si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum: ut, 'Hinc Dardanus ortus, Huc repetit.' *Servius.*

Multasque, &c.] Adjungit hæc vera, ut etiam falsa credantur. Vult igitur inferre timorem Diomedi, ut vel sua causa pellat Æneam: sed non tantum terrorem ut desperet de victoria, si properabit. Est autem in singulis repetendum, *edocent*. Donatus.

14 *Dardanio*] Bene ita: non, *Æneæ*. ut minus sit mirum, si sequatur hominem sibi cognatione sociatum. Unde l. III. 'Hesperia quibus idem Dardanus auctor.' Ibid. 'Hinc Dardanus ortus.' Et hoc nomen admonere etiam debuit Diomedem veteris odii in bello Trojano. *Taubmann.*

15 *Quid struat his cœptis*] Cum hæc etiam cœperit. Et participialiter dixit, ab eo quod est incipio, *cœptus* facit. Hinc est *cœptis*. Servius.

Quem, si Fortuna sequatur] Eventum pugnæ cupiat. Si eum fortuna comitetur, quem finem suæ velit esse victoriæ, ipsum melius nosse qui jam antiquus est hostis. Ergo *quem* acute pronunciandum, ut sit ordo, quem eventum pugnæ cupiat fortuna sequatur. *Idem.*

16 *Eventum pugnæ cupiat*] In aliquot antiquis codicibus, *cupiet* legitur: sed longe venustius *cupiat*. Pier.

Manifestius ipsi] Vult autem intelligi Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum: non tantum propter præsens imperium, sed et causa hostilitatis antiquæ. *Servius.*

Manifestius ipsi, &c.] Ut qui Trojanos prius propiusque noverat. *Farnab.*

17 *Quam Turno regi*] Rutulorum duci, aut cui jus ad regnum Laurenti. *Farnab.*

18 *Tulla per Latium*] *Gerebantur*, subaudis: et est formosa Ellipsis. *Servius.*

Laomedontius heros] Virtute et calliditate Laomedonti respondens. *Don.*

Laomedontius heros] Æneas. *Farn.*

19 *Cuncta videns*] Mente pertractans. Nam non videbat. *Servius.*

Cuncta videns] Id est, nihil ex iis

Digitized by Google

quæ hostes agerent illum latuit. *Donatus.*

Curarum fluctuat æstu] His verbis futuram præoccupat comparationem, quæ est Apollonii de verbo ad verbum. *Servius.*

Curarum æstu] Propter exiguas copias suas, et tantos hostiles apparatus. *Donatus.*

Fluctuat æstu] Utrumque verbum de mari est. *Servius.*

Curarum fluctuat æstu] Pulchre Sil. l. VIII. 'undantes dolores.' Lucret. VI. 'Volvere curarum tristes in pectore fluctus.' Petron. 'in hoc dictorum æstu motus incedo.' Statius Theb. v. 'vario sic turbidus æstu Angitur.' Valer. Arg. v. 'Præcipue Æsonidem varios incerta per æstus Mens rapit undantem curis, ac multa novantem.' Catull. 'magnis curarum fluctuat undis.' Apul. l. IV. 'In cogitationis salo fluctuare.' Ammian. l. XV. 'In æstu mentis ancipiti.' Latini proculdubio a Græcis, qui pari energia. Oppian. Hal. v. *νοὸς δ' οἱ ἤϋτε κῦμα ἑλεῖται*: *Torquetur ei animus, tanquam fluctus.* Sophoc. in Electra, et de illa *σαλεύει, fluctuat.* Herodian. de Commodo, *κυμαίνουσαν οὖν ἔχων τοσαύταις φροντίσι τὴν ψυχήν*: *Habens animum tantis curis fluctuantem.* Joan. Chrysostom. hom. de Patient. *κύματα τῶν λογισμῶν.* Sic vicissim tranquillum animum dicunt *ἀκύματον*, et *ἀμύμονα*, ut qui careat fluctibus curarum. Ad eum modum, quo dixit Synes. l. de Insomn. *σχολάσασα τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἀγοραίων αἰσθήσεων*: *Anima vacans forensium curarum diluvio.* Cerda.

20 *Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc*] Vel quod suis copiis bellum Itali adversus eum parabant, vel quod a Diomede vetere hoste suo auxilia postulabant. *Servius.*

Celerem] Ad corporis comparationem, quod tardum est, ut, 'Iterumque ad tarda reverti Corpora.' *Serv.*

21 *Perque omnia versat*] Sic in IV. de Didone, 'partes animum versabat in omnes.' Synes. lib. de Insomn. *οὐδὲν γὰρ οὕτως ὅσπερ πνεῦμα εὐτράπελον*: *Nihil tam est versatile quam spiritus.* Homero satis fuit Iliad. I. *διὰ δίχα μερμήριξεν.* Isocrati, *δόξαν παραλλάττουσαν*, ut Virg. in IV. *alternanti.* Philo dixit, *τῆς διανοίας ἀμφικλινοῦς ἐχούσης, καὶ ἀντισπωμένης*: *variante animo, atque in utranque partem vicissim propendente.* Æschines, *ἀπόρως διακεῖσθαι.* Græci omnes *ἀπορεῖν, καὶ διαπορεῖν.* Cerda.

22 *Sicut aquæ, &c.*] Illustro hanc comparationem aliis, qui similem in suis carminibus. Incipio ab Apollonio, a quo Virg. sed cum victoria. Ille itaque Arg. III. 'Ηελίου ὥς τίς τε δόμοις ἐνιπάλλεται αἴγλη Ὕδατος ἐξανιοῦσα. τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι, 'Ηέ που ἐν γαυλῷ κέχυται. ἦ δ' ἔνθα, καὶ ἔνθα 'Ωκείῃ στροφάλιγγι τινάσσεται ἀΐσσουσα: *Solis veluti aliquis in ædibus resultat splendor Ex aqua exiliens quæ modo aut in lebete, Vel certe in situla infusa, huc, illucque Celeri conversione commovetur impulsa.* De Annibale Silius l. VII. 'Nulla vacant incœpta dolis, simul omnia versat, Miscetque exacuens varia ad conamina mentem. Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis, et tremula laquearia verberat umbra.' Non multum abit Claud. in descriptione orientis diei Rapt. l. II. 'Impulit Ionios præmisso lumine fluctus, Nondum pura dies, tremulis vibratur in undis Ardor, et errantes ludunt per cærula flammæ.' Credo habuit ante oculos Ovidium ita scribentem, 'Flamma nitore suo templorum verberat aurum, Et tremulum celsa spargit in æde jubar.' Valer. Arg. l. XIII. dixit, 'Stagna vaga sic luce micant, ubi Cynthia cœlo Prospicit, aut medii transit rota candida Phœbi.' De re Virgilii Sidon. ep. II. 10. 'Intus lux micat, atque bractratum Sol sic sollicitatur ad lacunar, Fulvo ut concolor erret in metallo, Distinctum vario nitore marmor Percurrit

Digitized by Google

cameram, solum, fenestras.' Lucret. l. VI. non adhibet comparationem, sed repræsentat idem cum reliquis, ita canens: 'Præterea Solis radiis jactatur aquaï Humor, et in lucem tremulo rarescit ab æstu.' *Idem.*

Tremulum lumen] Ennius in Menalippa: 'Lumine sic tremulo terra, et cava cærula candent.' Et Lucret. l. IV. 'Jamque rubrum tremulis jubar ignibus.' Et l. v. 'tremulum jubar hæsitat ignis.' Vide quæ fuse l. VII. ad illud: 'splendet tremulo sub lumine pontus.' Præclare Sidon. II. 2. de radio Solis, 'radio peregrinante.' Nam tametsi ille de cursu Solis loquatur, sed trahi huc potest. *Idem.*

23 *Sole repercussum*] Aut vacat *re:* aut bene *repercussum;* quia primo aquam ferit, inde postea tendit ad tecta. *Servius.*

Radiantis imagine Lunæ] Negant omnes Physici lumen lunæ aliud ex se reddere: et vituperatur hoc dicto Virgilius; quod tamen tolerabile est, quia non lunam, sed imaginem dixit lunæ, quam a Sole lumen accipere manifestum est. An ideo *radiantis,* ut quoniam Luna lumen de Sole mutuatur, idem videatur etiam ipsa efficere quæ de Sole procedit. *Idem.*

Imagine lunæ] Lumen in laquearibus intelligit, lunæ imaginem exceptam, atque repercussam, inquit Jul. Scal. Poëtic. v. 6. *Farnabius.*

25 *Laquearia*] Multi *lucunaria* legunt: nam *lacus* dicitur. Unde est in Horatio, 'Nec mea renidet in domo lacunar.' Non enim a *laqueis* dicitur, sed ab eo quod sunt lacus. *Serv.*

Summique ferit laquearia tecti] Miror Servium eos non neglexisse, qui *lacuneria* legunt: quum vel ex Horatii exemplo, quod apposuit, syllabæ repugnantiam viderit, etsi multi polysyllaborum regulam usurpant. *Pier.*

Laquearia] Sic dicuntur summa ædium a variis laqueis et scalpturis, quibus polita esse solent, ut de cœlo dixit Manil. l. I. 'Hæc igitur texunt æquali sidera tractu Ignibus in varias cœlum laqueantia formas.' Non contemhendi tamen, qui ajunt, *lacum,* præter vulgarem significationem, esse etiam trabem planam in ædificiis; unde Lucill. 'resultant ædesque, lacusque.' Ergo a *lacu lacunar, lacunare, lacunarium:* et per antistœchon *laquear, laqueare.* Juvat hanc sententiam verbum rusticum, *ablaqueo,* quod non a *laqueis,* sed a *lacubus:* est enim *ablaqueare,* tanquam *ablacunare,* lacunas videlicet et fossas facere ad candices arborum. Inde 'ablaqueatæ vites' in Plin. et aliis. Ergo, si huic extremæ sententiæ adhærendum sit, in quam inclino; non tam *lacus,* aut *laqueare,* aut *lacunar* in ædibus erit trabs illa plana, ut Grammatici explicant; quam cava illa, quæ in tectis apparent, nos *bouedas* dicimus. Hoc enim magis consentaneum cum lacu, et ablaqueo. Lacus etiam in re simili, Sidonius meminit epistola secunda libr. ubi loquitur de cœnatione, quæ erat in triclinio. *Cerda.*

26 *Alituum*] Pro *alitum:* sed metri caussa, ut diximus supra, addidit syllabam. *Servius.*

Alituum] Deflexit paululum a Lucret. l. IV. 'alituum genus, atque ferarum.' Noluit hoc ultimum, quia non omnes feræ noctu dormiunt, imo multæ tunc exeunt a latebris prædam facturæ. Alius imitator incogitanter *ferarum* diceret, quia sic Lucret. Stat. Silv. I. non contentus est, nisi tria adjungeret, ut sciamus illum explorasse Lucretium et Virgilium. Versus est: 'Alituum, pecudumque mihi, durique ferarum Non rennere greges.' Et Silv. v. 'tacet omne pecus, volucresque, feræque.' Seneca Rhetor. Controv. 16. ait, Virgilium expressisse in melius versus hos Varronis, 'Desierant latrare canes, urbesque silebant, Omnia noctis erant placida composta quiete.' Vide et longam descriptionem Apollon. l. III. ab eo versu: Νὺξ μὲν ἔπειτ' ἐπὶ γαῖαν ἄγεν κνέφας, &c.

Digitized by Google

Ceterum Latini Poëtæ *alituum*, pro *alitum*, imitatione Græcorum. Qui Homerum libarunt, sciunt esse in eo φαάνθεν, pro φάνθεν: ἀντιάσσαν, pro ἀντιῶσαν: ἐῷ, pro ᾧ: ὄρορε, pro ὄρε: στυγέησι, pro στυγέῃ: ἴλατω, pro ἵτω: ἀταρτηρὸς, pro ἀτηρός: τεταγὼν, pro ταγὼν: ἡγορόοντα, pro ἡγορῶντα: ἴεδνα, pro ἕδνα: et millena. *Cerda.*

28 *Pater*] *Pater*, hic dignitatis nomen est; sæpius tamen divinitatis. Vide quæ diximus supra ad Georg. IV. 369. *Emmeness.*

Sub ætheris axe] Id est, sub aëre. *Servius.*

Gelidique sub ætheris axe] Est hoc, quod Horat. 'sub Jove frigido;' quod omnes, *sub dio*, ὑπαίθριον. *Cerda.*

29 *Turbatus pectora*] Sic supra Æn. I. 232. 'Lacrimis oculos suffusa nitentis.' ad quem locum vid. Servius. Plura vero hujus constructionis exempla si quis desiderat, adeat Vechner. Hellenolex. I. 5. in fine. *Emm.*

30 *Seramque dedit per membra quietem*] Tardam: quippe in bellicis curis. *Seram* autem pro *sero*, adverbium temporis in nomen deflexum. *Dedit* autem mire dixit: hoc est, indulsit quietem corpori suo. *Servius*

Seramque dedit per membra quietem] Stat. Theb. III. de Thydeo: 'animosaque pectora laxet Sera quies.' Nam dux et princeps esse debet vigil, et sero somnum capere. Ita de Adrasto idem Stat. l. VIII. 'sed agit miseranda potestas Invigilare malis.' Et de Annibale Sil. l. XII. 'vigil ille, nec ullam Ad requiem facilis.' Eundem Polyb. l. III. inducit vigilantem δλγ τῇ νυκτὶ, *tota nocte*. Laudatur Julianus Cæsar ab Ammian. l. XXVI. quod exsurgeret, cum versabatur in bello, 'nocte dimidiata.' *Cerda.*

31 *Huic deus ipse loci*] Cum ipse fluvius Tyberinus sit, quid ita intulit Deus fluvio? Tyberinus enim Deus genius loci. *Servius.*

Tiberinus] Bene *Tiberinus*, quia supra dixerat *deus*. Nam in sacris Tyberinus, in Cœnolexia *Tyberis*, in poëmate *Tybris* vocatur. *Idem.*

32 *Populeas, &c.*] Similis attollentis se fluminis imago placita Statio, credo ex perlustrato Virgilii loco, apud quem Vulturnus Silv. l. IV. 'Crinem mollibus impeditus ulmis Vulturnus levat ora.' Et Ismenus Theb. l. IX. 'levat aspera musco Colla, gravemque gelu crinem, ceciditque soluta Pinus adulta manu, demissaque volvitur urna.' Ut etiam Claudiano de VI. Cons. Hon. ubi de Eridano: 'ille caput placidis sublime fluentis Extulit, et totis lucem spargentia ripis Aurea roranti micuerunt cornua vultu.' Ibidem de aliis animalibus, 'frondentibus humida ripis Colla levant pulcher Ticinus, et Addua visu Cærulus, et velox Athesis.' Et de Tyberino Paneg. Olib. 'illicet herbis Pallentes thalamos, et structa cubilia musco Deserit, atque domum Nymphis commendat herilem.' Apud Sil. quoque l. IV. Juno apparet Annibali sub forma Thrasimeni lacus, 'Et madidæ frontis crines circumdata fronde Populea.' Ausonius de Mosella, 'Exeris auratæ Taurinæ frontis honorem.' *Cerda.*

Senior] Atqui ubique eum flavum dixit: sed *senior*, aut propter spumas dictum est: aut ad reverentiam pertinet. Sic Lucanus urbe Roma adhuc florente, 'Turrigero canos effundens vertice crines.' *Servius.*

Visus se attollere] Huc aspiravit Statius Theb. IV. 'Amnis adhuc imis vix truncam attollere frontem Ausus aquis.' Et Val. Arg. IV. ubi de Hyla, 'Ecce puer summa se tollere visus ab unda.' *Cerda.*

33 *Tenuis glauco velabat amictu Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo*] Fluvialem aquam purificationi aptam latenter ostendit in tantum, ut etiam harundinibus, quæ fluminum germina esse non dubium est, purificatio rite celebretur. Ideo, inventa occasione, poëta ab harundinibus tectum flu-

Digitized by Google

vium inducit, ut doceat hoc etiam harundinibus in purificatione quod per aquam impleri posse, sicut in sacris traditur. Ideo et ubique fluminibus harundinem dat, ut l. x. 'Velatus harundine glauca Mincius.' et Ge. xi. 'Ripis fluvialis harundo.' Quod autem ait, *tenuis glauco velabat amictu Carbasus*, docet quædam sacra pure a linteatis debere fieri. *Carbasus* autem genus lini est: 'Linum' vero, ut ait Plinius, 'melius irrigatione fluminum quam pluvia nascitur.' Ideo et vestis linea fluminibus tanquam propria datur. *Serv.*

Tenuis glauco velabat amictu] *Glaucus* et *ceruleus* color tribuitur fluvialibus et marinis Diis, ut Virgilius hoc loco. Paterculus: 'cum ceruleatus et nudus caputque redimitus arundine, et caudam trahens, genibus innixus, Glaucum saltasset in convivio.' Nam *ceruleatum* dicit ceruleo indutum amictu: sic, quia vitreus color glauco et ceruleo proximus est, *Circe* dicitur *vitrea* Horatio od. i. 17. pro aquarum accola et maritima, et tanquam aquarum nympha, cum aquarum color vitreus sit, et nymphæ apud Maron. lanificium exerceant, Ge. iv. 'Carpebant hyali saturo fucata colore:' id est, vitri. *Turnebus.*

34 *Carbasus*] Genus est lini, κάρπασον Græcis: quod Pausanias l. i. negat igne consumi. E carbaso autem texebantur et tenuissima vela: Turn. xxiv. 40. De toto hoc loco vide et Servium. Nonius: 'Carbasus, pallium quo fluvii amiciuntur.' *Taub.*

Carbasus] Vestis carbasina, glauca, fluvio concolor. *Farnab.*

35 *Tum sic adfari*] Sabaudis, *visus.* Servius.

Curas his demere dictis] Habitum futuræ orationis ostendit. *Idem.*

36 *O sate gente deum*] Alibi, 'Deum certissima proles,' et 'sate sanguine divum.' Sane interdum hæc epitheta non vacant, sed vim hortandi obtinent. *Idem.*

O sate] Metaphora hæc venustissima et usitatissima. Sophoc. Ajace: σπέρμα Λαργίου πατρός. Pind. Od. vi. Olymp. de Hercule: σεμνὸν θάλος Ἀλκαϊδᾶν et Od. ix. σπέρμα μέγιστον. Philostrat. Imag. ἄῤῥεν σπείρει. Hom. Il. ii. ὄζος Ἄρηος. Plutar. Porciam Catonis Uticensis filiam vocat εὐγενῆ χώραν ἐκτεκνώσασθαι, *terram fertilem ad liberos procreandos.* Superiora sunt, *semen, germen, ramus.* Cerda.

Gente deum] Ita sæpe Æneam suum nobilitet ἔπους hujus Heroëm; ut, cum ait, 'Deum gens, Ænea,' 'Deum certissima proles,' et sæpe alias. Homer. de suis Heroibus: ἴκελος θεῷ, θεοειδής, θεογενής, διογενής, θεοείκελος, ἀντίθεος, διοτροφής, ἰσόθεος, δῖος, θεῖος, θεοῖς ἐναλίγκιος, et alia hujusmodi. *Idem.*

Urbem Qui revehis nobis] Ut, 'Ilium in Italiam portans:' *urbem* ergo pro civibus posuit. *Servius.*

Revehis] Propter Dardanum. *Idem.*

Urbem Qui revehis] Ita Ilioneus l. vii. supra. 'Hinc Dardanus ortus huc repetit.' *Farnabius.*

37 *Æternaque Pergama servas*] Pro 'servas et æterna facis;' id est, efficis ut æterna sint. *Servius.*

38 *Exspectate solo Laurenti*] Dat adfectum etiam locis. Ut, 'Ipsæ te, Tityre, pinus, Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.' *Idem.*

Exspectate solo Laurenti] In antiquis aliquot codicibus, *exspectate:* quamvis nonnulli adimant *s*, quum opperiri significat. *Pierius.*

Exspectate] Hæc lectio firmat illam l. vi. 'tuaque expectata parenti Vicit iter durum pietas?' Ubi tamen aliqui, *spectata*, non male ad eum modum, quo 'explorata fides,' dixit Stat. Silv. iii. Ceterum huic excursui similis ille Electræ apud Soph. ubi illa anxie expectat fratrem Orestem, διὸς εὔφρονι βήματι μολόντα τάνδε γᾶν: *venturum in patriam terram felici Deorum cursu.* Neque dispari affectu Antiphila apud Terent. Heautont. Act. ii.

Digitized by Google

sc. 4. 'O mi expectate Clinia, salve.' *Cerda.*

39 *Hic tibi certa domus*] Quod superius ab Apolline poposcerat, hoc nunc indicat Tyberis: ut, 'Da propriam, Tymbræe, domum, da mœnia fessis.' *Servius.*

Ne absiste] Inemendate legitur *adsiste*, in plerisque codicibus etiam antiquis: quum *absiste*, dubio procul sit legendum. Ait enim Tyberinus, Tametsi tantus bellorum motus insurgit, ne tamen animum desponde, sed quod instat, audacter exequere. *Pierius.*

40 *Tumor omnis et iræ Concessere deum*] Quidam *concessere*, pro *discessere* accipiunt. Alii ita tradunt, qui nondum concesserunt, sed utiliter dissimulant; sed aliqua hemistichia in Virgilio tam sunt sensu imminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco. Namque non possumus intelligere quievisse omnem tumorem et iram Deorum, cum et adhuc inimica sit Juno; et ad Trojanorum perniciem addantur alia numina, ut Furia, aut Juturna. Unde mire quidam conclusit hunc versum dicens, 'Concessere Deum profugis nova mœnia Teucris.' *Concessere* ergo indulserunt vel cesserunt, id est, permiserunt; ut, 'Nec si muneribus certes concedat Iolas,' id est, permittat, indulgeat; et 'Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.' Quod si ita acceperimus, ut dicat Teucros constituere civitatem, nec ea numina, quæ irata sunt, vetant, nihil erit contrarium. Nam et ipsa Juno hoc dicit: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lavinia conjux.' Hic autem sensus, etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus: ut sit, 'Tumor omnis, et iræ Concessere Deum,' ut, 'Hic tibi certa domus, certique penates.' *Servius.*

Tumor omnis et iræ Concessere deum] In veteribus omnibus codicibus quotquot habui, *tumor* legitur, quod physice dictum esset. Effusa enim bile jecur intumescit, inde oritur exoudescentia. Unde apud Horat. 'Ve meum fervens difficili bile tumet jecur.' Et alibi Virgilius, 'Tumida ex ira tunc corda residunt.' Deque Meleagro apud Ovidium est, 'Tumida frendens Mavortius ira.' Neque tamen displicet *timor*, quia Juno ea tot, quæ eventura erant, metuens, veterisque memor belli, tantas exciverat turbas. In timore præterea tumor est, ut Cornelius Fronto tradit, ut in metu motus animi, in formidine interdum ratio, in pavore nil non puerile. *Pierius.*

Tumor omnis et iræ] Salmasius hic non *timor*, quod Pierio non displicet, sed *tumor*, legit; et loci hujus auctoritate hanc vocem restituit Julio Capitolino in Pertinace c. 11. 'Sed quum Tausius quidam, unus e Tungris, in iram et tumorem milites loquendo adduxisset, hastam in pectus Pertinacis objecit.' Quo loco ante illum legebatur *timorem*; sed ut recte ibidem Vir summus, 'nunquam ira cum timore.' *Emmeness.*

41 *Concessere deum*] Vide, ut explicui. Nam Servii nugas non fero: et quis feret assutelam illam? Ejus argumento facile occurras; nam Virg. non dixit, cessasse iras omnium Deorum; et ad ejus sententiam satis est, Jovem, et alios commutatos: de quo tamen in II. 'ferus omnia Juppiter Argos Transtulit.' Hic igitur Deus jam mitis. Sic Neptunus, qui fundamenta Trojæ quassavit, postea se mitem Trojanis in naufragio præbet; et in v. etiam favet navigauti Æneæ ad preces Veneris. Cum enim alius hemistichium suppleverit, nescio cur *mire* factum dicat Servius. De imitatione breviter. Huic loco hæsit Silius l. VIII. ubi Anna apparet Annibali, excitatque ad bellum. Lege ab eo loco, 'Omnis jam placata tibi manet ira Deorum,' &c. Et postea

Digitized by Google

ipse Annibal, 'placavimus iras Cæliculum, redeunt Divi.' Inde apud eundem Paulus obtestatur Varronem temere ruentem ad bellum, hunc in modum: 'cladi parce obvius ire, Dum transit Divum furor, et consumitur ira Fortunæ.' *Cerda.*

48 *Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum*] In Romano codice, *nec vana putes* legitur, quod minime displicet. Sed et *ne* recte. *Pierius.*

Ne vana putes] Quia solent multi in somnis decipi, dat signum, quo cognoscat hoc somnium verum esse. *Donatus.*

43 *Litoreis ingens, &c.*] Licet possimus etiam de fluvio *litus* dicere; posuit tamen discretionem, ut hic, *sub ilicibus.* Paulo post, 'Viridique in litore conspicitur sus.' Hanc autem porcam, ut diximus supra, secum habuere Trojani, quam amissam in Campania invenerunt cum fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Junoni, quia ipsa dicitur Terra: ut est, 'conjugis in gremium lætæ descendit.' Scimus autem hoc animal inimicum esse fragibus: ut caprum vitibus, qui Libero immolatur. Alii de ea sue dicunt, habuisse eam Trojanos, et ubi primum generasset, ibi certam spem sedis concepisse. Alii in litore Laurenti inventam, quam secutos Trojanos in eum montem pervenisse, ubi postea *Alba* a colore porcæ, *Longa* a positione, sit condita. Sane et *litoreis* et *litoralibus* dicitur. *Servius.*

Litoreis ingens, &c.] Heleni idem vaticinium iisdem verbis prolatum habes l. III. *Farnab.*

44 *Triginta, &c.*] Apto hic verba Varron. de Re Rust. 'Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat: si minus pariat, fructuariam idoneam non esse; si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ triginta porcos peperit albos. Itaque, quod portenderit factum XXX. annum, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum etiam et nunc vestigia apparent.' Juvenal. Sat. XII. de hac sue, 'lætis Phrygibus mirabile sumen, Et nunquam visis triginta clara mamillis.' Meminit ejusdem et Tertul. l. I. contra Marcion. *Cerda.*

Triginta capitum, &c.] Porcelli 30. signant annos totidem, quibus exactis, Ascanius conditurus erat urbem, a sue alba dictam, *Albam:* 'Et stabit Alba potens, alba suis omine dicta.' Propert. IV. 1. *Farnab.*

Enixa jacebit] Participio utens tangit historiam. *Servius.*

45 *Solo recubans*] *Solo* videtur abundare. *Servius.*

Solo] Non abundat vox, o Servi, ut tibi placitum; imo necessaria est, ut notetur solum urbis condendæ. *Cerd.*

47 *Ex quo*] Qua ratiocinatione. *Ser.*

Redeuntibus annis] Ex Lucret. l. I. 'Quinetiam multis solis redeuntibus annis:' ubi docuit Lambinus expressam a poëta vim Græcæ vocis ἐνιαυτὸς, tanquam in se rediens." Quod et supra apertius Ge. II. significavit Maro: 'Atque in se sua per vestigia volvitur annus.' *Germanus.*

49 *Haud incerta cano*] Ab Plin. III. 5. Tybris dicitur 'vates, ac monitor religiosus.' Loquitur de inundationibus, quibus semper futurum aliquid nuntiabatur. *Cerda.*

Quod instat] Quod solum ex laboribus restat. Cura enim Æneæ præsentis fuerat necessitatis. *Servius.*

51 *Arcades his oris, genus a Pallante profectum*] Euander Arcas fuit, nepos Pallantis regis Arcadiæ. Hic patrem suum occidit, suadente matre Nicostrata, (quæ etiam *Carmentis* dicta est, quia carminibus vaticinabatur.) Alii ipsam Nicostratam, matrem Euandri, cum esset centum decem annorum, a filio peremptam tradunt. Constat autem Arcadas plurimum vixisse, in tantum, ut quidam usque ad trecentos annos vivendo pervenerint. Ipse autem Euander, dimissa provincia sua, exilio,

Digitized by Google

non sponte, compulsus venit ad Italiam, et pulsis Aborigínibus tenuit loca in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit in monte Pallatino, sicut ait Varro, 'Nonne Arcades exules confugerunt in Palatium, duce Euandro?' Hic autem mons Palatinus secundum Virgilium, a Pallante avo Euandri est dictus: secundum Varronem et alios, a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitiata, et postea illic sepulta. Alii a Pallante, qui de filia Euandri natus, et ibi sepultus est immaturæ ætatis. Alii a filio Euandri, qui post mortem patris seditione occisus est. Alii a balatu, *Ballanteum* volunt dictum. Et exinde per Antistoichon, id est, mutata litera, *Pallanteum* dictum. Sed si a balata hoc nomen venerit, *pa* longa est: sicut eam Martialis ponit plerumque. Si autem a Pallante, *pa* brevis est, ut eam ponit ubique Virgilius, secundum suam opinionem. *Servius.*

Arcades] Brevitate utitur, ne tædio afficiat Æneam. Genus enim dicit et nomen et urbem, et spem dat auxilii ab iis, qui et ipsi hostes sint et peregrini, quos jure oderint Latini. *Donatus.*

Genus a Pallante profectum] Profectum ad has oras genus a Pallante, non a Pallante profectum. *Servius.*

52 *Qui regem Euandrum, qui signa*] Id est, qui regis Euandri signa secuti; ut, 'Sanguine placastis ventos et virgine cæsa,' pro sanguine virginis cæsæ. *Idem.*

53 *In montibus*] Ut diximus supra, est in minoribus illis collibus. An pro monte, an inter montes? *Idem.*

Posuere in montibus urbem] Pari forma Sil. l. XII. 'sedes posuere.' Et Horat. Ep. I. 10. 'Ponendæque domo quærenda est area primum.' Sic Æn. VI. 'posuit templa.' Et Juven. Sat. 12. 'pono altaria.' Hi omnes pro ædifico. Ait vero *in montibus*, quia urbs Roma sita in septem arcibus, ac proinde urbe quoque Euandri, quæ, juxta Pausaniam, pars Romæ. *Cerda.*

54 *Pallantis proavi*] Confundit nomina, ut plerumque solet: nam avus fuit. Sic et illud dixit, 'Luco tunc forte parentis Pilumni Turnus.' Et alibi, 'Pilumnusque illi quartus pater.' A quibusdam tamen hic Pallas, auctor Euandrii generis, Ægei filius fuisse dicitur, qui a fratre Theseo Athenis regno pulsus, ad Arcadiam venit, et ibi regnum tenuit: et hoc poëta quasi Romanis dicit, nam ad Æneam non pertinet. *Servius.*

Proavi] Imo *avi:* nam Euander Arcas nepos erat Pallantis Arcadiæ regis. *Taubmann.*

Pallanteum] Cecidisse in hac voce *l* alterum cum *n* ævo politiore testis mihi est locupletissimus, et instar mille scriptorum, Dionysius Halycarnasseus l. I. Παλάντιον, ὃς ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ σφῶν μητροπόλεως· νῦν μέντοι Παλάτιον ὑπὸ Ῥωμαίων λέγεται συγχέαντος τοῦ χρόνου τὴν ἀκρίβειαν, καὶ παρέχει πολλοῖς ἐτύμων ἀτυμολογιῶν ἀφορμάς: *Palantium quasi a sua in Arcadia metropoli: nunc tamen Palatium a Romanis dicitur, temporis lapsu confusa scriptionis accuratione, præbuitque hoc multis absurdarum occasionem etymologiarum.* Absurdas illas apud Festum inveniés. Expressim Dionysius: Χρόνῳ δὲ ὕστερον μετέπεσε τὸ ὄνομα ἐν ἀναιρέσει γραμμάτων τοῦ τε Λ καὶ τοῦ Ν: *Procedente tempore excidit ea vox, sublatis literis L et N.* Dausquius.

55 *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina*] *Ducunt*, aut gerunt, aut in longum trahunt. Et bene præstandorum auxiliorum exprimit causam, ne magis Turno, quasi Græco, favere credantur. *Servius.*

Hi bellum assidue ducunt] *Ducunt*, non *gerunt*, dixit, ut ostendat belli continentiam, et usitatum exercitium belli cum vicina gente, ut Græci ἀσκεῖν πόλεμον, et ἄγειν, hoc est, πολεμοτροφεῖν, quod accedit ad illud Æschyli καινηλεῖον πόλεμον, ad quod alludens Ennius, 'Non cauponantes bellum, sed belligerantes:' Hom. ἄπρηκτον πόλεμον πολεμίζειν. *Germ.*

Digitized by Google

56 *Fœdera junge*] Legitur et *fœdere junge*. Servius.

57 *Ipse ego*] Pollicetur homini ignaro viam se ostensurum. *Donatus.*

Recto flumine ducam] Non ad naturam alvei referendum est; nam ait, 'et longos superant flexus;' sed recto fluminis itinere, quia non sunt erraturi: et sic dixit, ut, 'Tunc se ad Cajetæ recto fert litore portum,' hoc est, a litore non recedens. Sic ergo et nunc *ducam*, a litore fluvii non recedentem significat. Est et alia expositio, ut *recto flumine* edomito, frenato, et in tranquillitatem redacto intelligamus: quod etiam fecit; ut, 'Mitis ut in morem stagni placidæque paludis.' Ut sit *recto*, præteriti temporis participium, ab eo quod est *rego*. Servius.

Recto flumine] Alii legunt, *tecto*, silva scilicet et arboribus, quia Tibris flexuosus. *Farnab.*

58 *Adversum remis superes subvectus ut amnem*] In codicibus aliquot, mutato numero *adversum superes remis*. Sed concursus ille syllabarum *sum, us, res, re*, molestam præ se fert asperitatem. In aliquibus autem manu scriptis, versus hic non habetur. *Pierius.*

Adversum] Polyb. Hist. l. III. *τοιησάμενοι τὴν πορείαν ἐναντίοι τῷ ῥεύματι παρὰ τὸν ποταμόν.* Itaque, quod nos 'adverso flumine,' ille, *ἐναντίοι τῷ ῥεύματι.* Ibidem præclare alio flexu, *τῆς τοῦ ῥεύματος βιᾶς*, et ideo statim pari consecutione, *βιάζεσθαι πρὸς τὸ ῥεῦμα*, quod Virg. *subvectus*. Cerda.

Subvectus] Sidon. I. 5. 'per ostia adversa subvectus.' Tacit. Annal. l. II. 'Nilo subvehebatur.' *Idem.*

Subvectus] Livius l. IV. dec. 3. 'Flumine adverso subvectum.' *Taub.*

59 *Surge age, nate dea*] In Romano codice, et quibusdam aliis, non habetur *age*. In nonnullis altera manu superadditum, quum antea legeretur, *surge o nate Dea*. Sed omnino *surge age* magis placet. Missum facio *gnate Deum*, quod et ipsum in veteri habetur codice. *Pierius.*

Primis] Proprium cadentibus astris, cum primum nox occiderit: et dictum juxta vulgarem opinionem, tanquam oriente die occidant astra. *Servius.*

Primisque cadentibus astris] Dictum jam Æneid. II. Sed quid, *primis astris?* Placeat scholion Servii. Id est, primum cadentibus, cum primum nox occiderit. Sed ego hic morem aperio, quem Poëta attingit: ad quem audiendus interpres Apollon. *τοῖς μὲν οὖν κατοιχομένοις περὶ τοῦ ἥλιου δυσμὰς ἐναγίζομεν, τοῖς δ' οὐρανίοις ὑπὸ τὴν ἕω τοῦ ἀνατέλλοντος ἱερεύομεν: Mortuis circa occasum Solis parentamus, cœlestibus autem auroræ tempore sub exortum Solis sacrificamus.* Ergo, quia Junoni res sacra fieri præcipitur, ideo 'cadentibus astris.' Inde postea, 'Surgit, et ætherii spectans orientia Solis Lumina.' *Cerda.*

60 *Junoni fer rite preces*] Sicut etiam Helenus monuit. Et sic *fer preces*, quemadmodum *sacra ferri* dicimus. *Servius.*

Junoni] Matutinum tempus congruum sacrificiis ostendit. Docet potentum iras, supplicando potius, quam repugnando superari. *Donat.*

Junoni fer rite preces] Eodem consilio adhibetur præceptum a Tybri, quo ab Heleno in Æn. III. Vide. Est vero *ferre preces*, quod in VI. *fundere preces*. Et *ferri* dicantur preces, quia res sacræ. Sic ferre Diis thura, solemnia, piacula. Seges exemplorum, tum in Brisson. tum in Heraldo ad l. VII. Arnob. *Cerda.*

61 *Supplicibus supera votis*] In Romano quidem codice, *votis* legitur. Sed in plerisque aliis, *donis*: ut idem repetatur, quod in Æn. III. præceptum ab Heleno fuerat. Tametsi Ti. Donatus *votis* agnoscit utroque loco. *Pierius.*

Victor honorem Persolvo] Bene ei adimit bellicam curam, promittendo voti fore compotem. *Servius.*

Digitized by Google

Victor] Beneficiorum meorum ex voto compos. *Taubmann.*

62 *Ego sum*] Non arroganter, sed necessario laudat suum officium. *Donatus.*

Ego sum, pleno quem flumine cernis] In codicibus aliquot antiquis legere est: *ego sum, quem pleno gurgite cernis.* Sed altera lectio magis omnino recepta. *Pierius.*

Pleno flumine] Arroganter: ut et de Ismeno Stat. Theb. l. IX. 'Jamque super ripas utroque exstantior ibat Margine.' Quod in Æn. III. dixerat, 'magnoque in aggere ripas.' Et de Vulturno Sil. l. IV. 'Et ripas habitare nescientem.' Hujusmodi fluvii πληρούμενοι dicuntur ab Simocatt. VII. 17. De Tyberi, sed in tempestate, Plin. VIII. 17. 'Alveum excessit, ripis alte superfunditur, innatat campis.' Est hoc, quod de Lyco amne Curt. l. III. 'Majore vi ac mole agentem undas.' Hom. Iliad. v. πλήθοντι ποταμῷ. Plutarch. in Alexand. plenum fluvium vocat μετέωρον. *Cerda.*

63 *Stringentem ripas*] Radentem, imminuentem; nam hoc est Tyberini fluminis proprium, adeo ut ab antiquis *Ramon* dictus sit, quasi ripas ruminans et exedens: in sacris etiam *Serra* dicebatur. Unde ait nunc, 'et pinguia culta secantem:' in aliqua etiam urbis parte *Terentum* dicitur, eo quod ripas terat. Alii *Stringentem* juxta veterem morem dictum intelligunt. *Stringere* enim significare dicunt, tactu modico præterire: ut ipse ait in X. 'Magno strinxit de corpore Turni.' *Servius.*

64 *Cærulus Thybris*] Altus, profundus. *Idem.*

Cælo gratissimus] Pro his qui in cœlo sunt. *Idem.*

Cælo] Sic δόμοις, pro τοῖς οὖσιν ἐν τῷ δόμῳ, dictum ab Æschylo in Agam. Ursinus notat, eo versu, Δόμοις δὲ ταῦτα καὶ Κλυταιμνήστρᾳ μέλειν Εἰκός: *Par est, hanc rem curæ esse domibus et Clytæmnestræ.* Ergo *cælo*, pro *cælestibus.* Cerda.

65 *Hic mihi magna domus*] Scilicet circa exitum suum: quamvis enim alibi ortus, hunc tamen locum incolo. Alii Romam dicunt Tyberini esse domicilium, hinc dixisse 'magnam domum.' Alii ostia dicunt ab hoc, quod nos, cum per diversa discurrerimus officia, in domum nostram nos recipimus, ibique requiescimus; ut idem hic cum per reliqua spatia discurrerit, recipiat se per ostia in mare. Alii, *domum*, non Romam significare, quæ adhuc non erat, sed regionem illam, ut ostendat sibi eam demum electam, quæ ad totam gloriam perventura sit. *Servius.*

Domus] De aquis. Sic et Georg. IV. 'Jamque domum mirans genitricis, et humida regna.' Et Æneid. I. 'Nympharum domus.' Prop. I. 20. 'Grata domus Nymphis humida Thyniasin.' *Cerda.*

Celsis caput urbibus exit] De Thuscia, quam illis multum constat floruisse temporibus. Nam et Lucumones reges habebat, et maximam Italiæ superaverat partem. *Servius.*

Caput urbibus] Romam vocat Liv. l. XXI. 'Arcem et caput Italiæ.' Majore incremento Noster, ac nullo termino, præfert urbibus omnibus: nam de omnibus intelligendus. Dionys. Afer περ. Romam vocat μέγαν οἶκον ἀνάκτων, et μητέρα πασῶν πολίων: *magnam domum regum, matrem omnium urbium.* Sil. l. I. 'magnanimis Romam caput urbibus alte Exerere.' Auson. Mosell. 'Caput rerum, Romam.' Sidon. I. 6. 'Domicilium legum, gymnasium literarum, curiam dignitatum, verticem mundi.' Cum illa matris appellatione, qua Dionys. illam afficit, congruunt versus isti Corippi l. I. 'Addidit antiquum tendentem brachia Romam; Exerto et nudam gestantem pectore mammam, Altricem Imperii, libertatisque parentem.' Claud. quoque Paneg.

Digitized by Google

Stil. l. III. *matrem* vocat. *Cerda.*

66 *Lacu fluvius*] Abutitur lacus nomine, ut mox, 'Quo te cunque lacus:' fluvius autem hic ipse scilicet Deus alvei. *Servius.*

Lacu] Antrum vocat Claudianus Rapt. l. III. apud quem Jupiter fluvios 'humentibus invocat antris.' Et de eodem Tyberi Sil. l. VIII. 'sacro se conjugis antro Condidit.' *Cerda.*

67 *Nox Æneas somnusque reliquit*] Ut, 'fessos cum sole reliquit:' et cito, 'orientia solis Lumina,' pro orientis solis lumina. *Servius.*

Nox Æneas somnusque reliquit] In antiquis aliquot exemplaribus, *relinquit*, per instans, ut conveniat cum *surgit*. Pierius.

Nox Æneas somnusque reliquit] Homer. Iliad. II. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν: *dimisit me dulcis somnus.* Euripid. Orest. ἔβαλες ἐξ ὕπνου. Ibidem, quæ excitant a somno dixit μεταστήσουσα ὕπνου. Græci alii, ἐξυπνίζειν, ἀνεγείζειν, διανιστᾶν. In Platone Polit. VIII. est ἀπόσασθαι ὕπνον, cui confine διακρούεσθαι, et ἀποσείεσθαι. Quæ verba reddit Stat. Theb. l. II. per 'somnos excussit.' Quod verbi etiam est in Calpurnio, et Q. Sereno, atque aliis. Sed Virg. ideo *reliquit*, quia de placido somno: nam *excussio* de turbato, et formidoloso. Ideo minus probandus Ennius, qui in gravi somno dixit, 'Vix ægro tum corde meo me somnu reliquit.' Cum enim premimur dormientes, excutere somnum volumus: omnino ἀπόσασθαι, ἀποσείεσθαι, διακρούεσθαι. Ut vero Virg. *nox reliquit;* ita Eurip. in Herc. νὺξ ἔχει βλέφαρα: *nox habet palpebras*, pro, dormit. *Cerda.*

68 *Spectans orientia solis Lumina*] Viguit hic mos inter Gentiles, cujus etiam fit mentio Æneid. XII. 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' Hunc precum ritum aliunde indicamus. Valer. Argon. III. 'Imperat hic alte Phœbi surgentis ad orbem Ferre manus, totisque simul procumbere campis.' Tertull. Apolog. 'Deinde suspicio Solem nos adorare, quod innotuerit ad Orientis regionem precari: sed et plerique vestrum affectatione aliquando et cœlestia adorandi ad Solis ortum labia vibratis.' Latin. Pacat. Paneg. Theodos. 'Nam, ut divinis rebus operantes, in eam cœli plagam ora convertimus, a qua lucis exordium est: sic ego,' &c. Apul. l. II. 'Tunc Orientem obversus, et incrementa Solis augusti tacitus imprecatus.' Dio apud Plutarch. in vita, inducitur ἀνατέλλοντι τῷ ἡλίῳ προσευξάμενος, *orientem Solem adorans.* Mos hic originem traxit ab eo, quod Vitruvius scribit IV. 5. his verbis: 'Ædes autem sacræ Deorum immortalium ad regiones, quas spectare debent, sic erunt constituendæ; uti si nulla ratio impedierit, liberaque fuerit potestas, ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem; uti, qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes, spectent ad partem cœli orientis, et simulacrum, quod erit in æde: et ita vota suscipientes contueantur ædem, et orientem cœli.' Itaque, quia qui in templis vota faciebant, conversi ad simulacra erant, ac proinde ad orientem Solem, idque ex ædium positione; factum, ut mos idem usurparetur etiam extra templa. *Cerda.*

69 *Undam de flumine palmis Sustulit*] Quia dicitur nox etiam solo somno pollnere. Unde est, 'Et noctem flumine purgat.' *Servius.*

Cavis undam de flumine palmis Sustulit] In antiquis aliquot codicibus, *sustinet* legitur. Et quod subsequitur, *talis effundit*, præsenti tempore, quod in vulgatis *effudit* habetur. *Pierius.*

71 *Nymphæ*] Hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas: ut in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater.' Nam vitiosum est post speciem genus inferre. *Servius.*

Digitized by Google

Nymphæ] Potest sic distingui: *Nymphæ Laurentes*, quoniam ipsæ in tempore fuerant necessariæ: deinde pone, *Nymphæ genus amnibus unde est*. Possumus etiam intelligere esse duplicationem. Tertia distinctio est, ut dicas, *Nymphæ:* ut generaliter proferatur: deinde ad speciem redeat et dicat, *Laurentes Nymphæ*, quæ erant præferendæ. *Donatus.*

Nymphæ Laurentes] Ex Callimacho in Hym. in Del. νύμφαι θεσσαλίδες, ποταμοῦ γένος, εἴπατε πατρί. *Germanus.*

Genus amnibus unde est] Quidam hic hypallagen putant; ut sit Nymphæ quæ ab amnibus genus habetis. Sane cum *unde* hodie ad locum referamus, veteres etiam personis adplicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus fœmininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit, 'genus unde Latinum,' quod plenius in initio primi libri Æneidos dictum est. *Servius.*

72 *Tuque, o genitor cum flumine*] Sic enim vocatur in precibus, 'Adesto, Tyberine, cum tuis undis.' Tyberim vero alii a rege Aboriginum dictum volunt, qui juxta dimicans interemptus est. Alii ab eo rege, quem Glaucus Minois filius in Italia interemit. Alii, inter quos et Livius, ab Albanorum rege, qui in eum cecidit. *Idem.*

Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto] *Tu o genitor*, distinguendum esset ex antiquis codicibus, in pronomen et adverbium vocandi. Corripereturque *tu*, ob subsequentem vocalem: quod non ideo apposui, quia lectionem hujusmodi probarem; sed, ut codicum tantum varietatem indicarem. Quidam, ut in plerisque aliis locis, *que* particulam inseruere. Hinc plerique codices habent, *tuque o Tybri, tuque o genitor*. tam imperite quam absurde. Perinde ac etiam *xancto* pro *sancto* scripsere. Nam *s* etiam simplex in *x* mutare quorundam mos fuit, ut habetur in veterum monumentis, *Cassius xecundus*, et alia quædam hujusmodi. *Pierius.*

Tuque, o Thybri tuo gen.] Ita Servius et plerique Codd. veteres: quod et Fabricius notat. Et quia ἐναφορὰ ἐκφωνητικὴ vehementior est, ideo lectio etiam probior. Formula autem invocandi erat: 'Adesto Tiberine cum tuis undis.' Vulgati: *Tuque o Tybri, tuo gen.* Quidam vett. etiam: *Tuque o Tybri, tuque o gen.* male. *Taubmann.*

Genitor] Honoris causa: vel quia subit, quod ut pater consuluerat. *Donatus.*

Cum flumine] Nihil est aliud, 'Tybris cum flumine,' quam Tybris ipse, aut flumen ipsum. Ita Silius l. VIII. 'Sed pater ingenti medios illabitur amne Albula.' Et l. IX. 'Eridanus captivo defluit alveo.' *Cerda.*

73 *Accipite Ænean*] Sapit versum Soph. Elect. Δέξασθέ μ' εὐτυχοῦντα ταῖς ὁδοῖς: *Accipite me læto successu per hasce vias.* Et Virgilium Statius Theb. l. IV. ubi precatio fit ad fluvium: 'bellis modo lætus ovantes Accipias, fessisque libens iterum hospita pandas Flumina, defensasque velis agnoscere turmas.' Bacchus apud Nonn. libr. XI. loquens cum fluvio, ἡβήτηρα δέχεσθο: *juvenem accipito;* qui videlicet juvenis natatui se committebat. Idem Nonn. l. X. Δέξο με καὶ σὺ θάλασσα, μετὰ χθόνα δέχνυσο Νηρεῦ Χειρὶ φιλοξείνῳ: *Accipe me, et tu mare, accipe me Nereu post terram Manu benigna, hospitali.* Pari gustu Propert. I. 8. 'Accipiat placidis Oricos æquoribus.' *Idem.*

Arcete periclis] Hypallage, pro a me prohibete pericula. *Servius.*

74 *Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra Fonte tenet*] In Romano codice, *tenent* legitur, ut *lacus* sit pluralis numeri. Non enim adhuc

proprium Fontem aut Lacum novit. *Pierius.*

Quo te cunque lacus tenet] Lacus est quoddam latentis adhuc aquæ receptaculum: et dictus lacus quasi lacuna: ex qua erumpens aqua efficit fontem: qui cum fluere cœpit, alveum facit. Unde tria ista dixit: lacum, fontem, alveum. Hoc enim est, 'Quocunque solo pulcherrimus exis.' Quanquam multi hoc versu superfusionem ejus velint significari: ideo autem hoc dixit Æneas, quia audierat, 'Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.' *Servius.*

Quo te cunque lacus] Hoc ergo numini spondet: Ubicunque te invenero, sive ex fonte nascentem, sive in stagno collectum, sive fluentem per liberos exitus; venerabor te pro meritis tuis, et semper offeram vota. *Donatus.*

75 *Quocunque solo pulc. exis*] De Eupeo Hom. Od. Λ. ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. Et hæ laudes, quamvis compendiosæ, sapere mihi videntur versus hos, qui apud Dionysium Afrum laudes ejusdem fluvii continent. Θύβρις ἑλισσόμενος καθαρὸν ῥόον εἰς ἅλα βάλλει, Θύβρις ὑψηρείτης ποταμῶν βασιλεύτατος ἄλλων, Θύβρις, ὃν ἱμερτὴν ἀνατέμνεται ὑδὶχα ῥόμην, Ῥώμην τιμήσσουσαν ἐμὸν μέγαν οἶκον ἀνάκτων. Ut autem hic *cornigerum*, sic supra, *taurino cornua vultu*, de fluvio. *Germanus.*

76 *Semper honore meo*] Amphibolian facit. Satis autem pie Æneas pollicetur, cum Tyberis verecunde poposcerit. Ait namque, 'Mihi victor honorem Persolves.' *Servius.*

Semper] *Semper*, duplicatum, plenam præstitorum memoriam significat. *Donatus.*

Semper honore meo, &c.] Fluvio quippe tantarum rerum monitori promittuntur sacra. Apud Sil. l. III. 'Placatur meritis monitor Cyllenius aris:' scilicet ab Annibale, qui etiamsi aliis sacra fecit, uni imprimis Mercurio, qui sibi indicaverat exitum Italici belli. Est etiam par Virgil. locus ejusdem Sil. l. IV. 'At Pœnus multo fluvium veneratus honore, Gramineas undis stravit socialibus aras.' Versum Virgilii mutavit Claudian. Paneg. Olibr. flexu isto, 'Semper honoratus nostris celebrabitur undis Iste dies.' *Cerda.*

Semper celebrabere donis] In pleriique codicibus antiquis, *venerabere*, specie Latino sermoni insolita: *celebrabere* autem omnino melius. *Pierius.*

77 *Corniger*] Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum boum imitatur murmur undarum: sive quod plerumque in cornuum similitudine curvatas cernimus ripas. *Servius.*

Hesperidum fluvius regnator aquarum] Bene addidit *Hesperidum*, id est, Italicarum. Nam Eridanus rex est fluminum Hesperiæ, ut, 'Fluviorum rex Eridanus.' *Fluvius* vero, vocativus antiquus est, quia apud majores in omni forma similis erat nominativo. Sed modo aliter est in secunda tantum forma: namque si proprium fuerit nomen, et *i* ante *us* habuerit, *us* perdita facit vocativum: ut *Terentius, Terenti*, nullo excepto: si autem appellativum sit, in *e* mittit si vocativum, ut *pius pie, fluvius fluvie:* excepto *filius*, nam *fili* facit. Plerumque tamen poëtæ euphoniæ caussa antiquitatem sequuntur. *Idem.*

Regnator] Ut ostendat omnibus fluminibus potiorem. *Donatus.*

Regnator] Vulgo aliis est *Rex:* ita Æn. II. 'Regnatorem Asiæ.' Quam vocis dignitatem Scal. notat IV. 16. *Taubmann.*

78 *Adsis o tantum, et propius*] In Romano codice, et in Mediceo, *adsis o tantum* legitur. In aliquot aliis, *adsis, et tandem propius.* Sed omnino venustius est, *o tandem.* Pierius.

Et propius] Legitur et *proprius.* Et, si *proprius*, familiarius, stabilius

Digitized by Google

significat: ut, 'et proprius res aspice nostras.' Si autem *propius*, citius significat. Cicero in Verrinis, 'Nec eo quicquam est propius factum, quam ut illud exemplum de Adriano Syracusas referretur.' Et hoc est melius: nam statim est porca conspecta, et Æneas non dubitavit de fide oraculi, sed exposcit celeritatem. *Servius.*

Adsis o tantum] De hac formula videndus Brisson. Produco imitatorem Sil. l. IV. 'Adsis, o, firmesque tuæ, Pater, alitis omen.' *Cerda.*

Tua numina] Tua oracula et promissa. *Servius.*

Tua numina] Contendit enixe Mellerus in suis Spicilegiis legendum *omina*, ex veterum more satis trito, qui omina firmari poscebant: et nihil putat obstare hiatum versus. Nam Virg. ipse, 'Credimus, an qui amant.' Agnosco formam, nec muto versum. Dicuntur enim Dii tueri, firmare, vindicare, sancire sua numina. De quo alibi. *Cerda.*

79 *Geminas*] Pro duas. *Servius.*

Geminasque leg. de cl. biremis] Notat Turneb. Advers. XXIV. 40. Poëtam posteriora tempora respexisse: nèdum enim Æneæ sæcula talia invenisse navigia, quæ sequentia exhibuerint. *Germanus.*

80 *Remigioque aptat*] Id est, ad remigium, officium remigantium, alibi pro turba remigantium: ut, 'Remigium supplet.' *Servius.*

Socios simul instruit armis] *Socios* appellat classiarios istos seu epibatas. *Pontanus.*

81 *Monstrum*] Quia et subito et cum triginta porcellis est visa. *Serv.*

Monstrum] Id est, quod est contra rationem naturæ. *Donatus.*

Monstrum] Propria usus voce, a monstrando et prædivinando: ut et portentum a portendendo. Videatur Cic. de Divin. *Cerda.*

82 *Fœtu concolor albo*] Expedita locutio. *Servius.*

83 *Procubuit*] Sen. epist. 65. ita extulit flexu alio: 'Fœtus suos non distinguunt feræ, et se in alimentum pariter omnium sternunt.' *Cerda.*

Viridique in litore] Fluviali scilicet. *Servius.*

Viridique in litore] Id est, fluminis: nam in III. 'Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus.' Nec novum dari litora fluminibus, ut et ripas mari. Mitto rem tritam. *Cerda.*

Conspicitur sus] Horatius, 'Et amica luto sus.' Sciendum tamen hoc esse vitiosum monosyllabo finiri versum, nisi forte ipso monosyllabo minora explicentur animalia. Ut, 'Parturient montes nascetur ridiculus mus.' Gratiores enim versus isti sunt secundum Lucilium. *Servius.*

84 *Pius Æneas*] Oportunum epitheton, quoniam rem divinam facit. *Idem.*

Tibi enim] Vacat *enim*, et tantum ad ornatum pertinet: integrum est ergo *tibi*, ut ex iteratione crescat augmentum. Terentius, 'O Mysis Mysis.' *Idem.*

Maxima Juno] Quæsitum est quæ sit Juno maxima. Nam, ut diximus, variæ sunt ejus potestates: ut Curetis, Lucina, Matrona, Regina: et dicunt Theologi ipsam esse matrem Deum, quæ Terra dicitur. Unde etiam porca ei sacrificatur. Ergo perite elegit epitheton, ut *maximam* diceret. *Servius.*

85 *Mactat sacra*] Mactatio post immolationem est: unde bono usus est compendio. Sane hysteroproteron est in hoc versu: Primum enim est, *cum grege sistit ad aram:* et sic *mactat*, id est, auget, perficit. Sed sciendum sacrum proprie esse, quod ad Deos pertinet, et hic breviter factum sacrificium dixit. *Idem.*

Mactat] Prius sistit, deinde mactat. Ergo ordo est, Quam Æneas tibi ad aras cum grege sistit, et cum grege mactat: ut intelligatur etiam

Digitized by Google

fœtus mactasse. *Donatus.*

Mactat] Verba ista, *mactat*, *ferens sacra*, *sistit*, sacrorum sunt, et Brissonio jam observata. *Cerda.*

Cum grege] Ambitiose Poëta triginta filios *gregem* dixit. *Servius.*

86 *Fluvium*] Hic fluvium ipsum aquæ cursu lenitum accipiendum est. *Idem.*

Quam longa est, nocte] In quantum longa est: ut, 'Nunc hiemem inter se luxu quam longa fovere.' *Idem.*

Quam longa est, nocte] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *est*, sed enim figuratam illam priorem lectionem agnoscit Servius. *Pierius.*

Tumentem Leniit] Hom. Od. E. ὅδ' αὐτίκα παῦσεν ἑὸν ῥόον, ἔσχε δὲ κῦμα, Πρόσθε δέ οἱ ποίησε γαλήνην, τόν δ' ἐσάωσε Ἐς ποταμοῦ προχοάς. *German.*

87 *Leniit, et tacita*] In Romano codice, more suo, *lenit*, unico *i*, quod vel oblonga figura scribi debet, ut pro duobus accipiatur, sicuti *memor beneficI*: vel spondeus est κατὰ συναίρεσιν. Sed magis placet *leniit*, dactylus. *Pierius.*

Refluens] Velut in alveum suum recurrens, ut Æneas, contra undas pergens, descendentis celeritate propemodum uteretur. *Servius.*

88 *Mitis*] Vel ad Tyberim, vel ad stagnum referes. *Idem.*

Mitis] Et mente et flumine, propter navigationem. *Donatus.*

89 *Æquor aquis*] Ipsius æqualitatem, nam et post ait, 'Placido æquore.' *Servius.*

Sterneret æquor aquis] Sæpe Hom. et Apollon. ἐστόρεσε πόντον, et ἔστρωσε, pro eo, quod est γαλήνην ἐποίησε· ut supra admonuimus. *Germanus.*

Remo ut luctamen abesset] Nam alibi, 'luctantur marmore tonsæ.' Et Claudianus I. Paneg. Stilicon. 'Stagna reluctantes quaterent Saturnia remi.' Describit utique Poëta milites οὐ ῥοθιάζοντας, et qui nullo essent πιτύλῳ, et nullo ῥοθίῳ κώπῃ, ut loquitur Aristid. Orat. πρὸς τοὺς αἰτίωμ. Ovid. Trist. IV. 5. ab Nostro *luctamen* dedit remis; ut etiam Auson. in Mosella. *Cerda.*

90 *Ergo iter inceptum celerant*] In plerisque codicibus antiquis, *peragunt*, legitur. Utrumque placet, sed melius *celerant*. In Mediceo, *celebrant*, quod cum eo quadraret, quod sequitur, 'rumore secundo.' Quod vero ajunt interpretes *rumore secundo*, id est, bona fama, nihil ad Virgilianam sententiam facere videtur. Nam *rumor* hic pro plausu ponitur. *Pierius.*

Celerant] Alii, *celebrant*. Taubm.

Rumore secundo] Hoc est bona fama, cum neminem læderent. Aut certe dicit ante eos venisse quam fama nuntiaret esse venturos. Aut *rumore* pro *Rumone* posuit. Nam, ut supra diximus, Rumon dictus est, unde et ficus ruminalis ad quam ejecti sunt Remus et Romulus: quæ fuit ubi nunc est Lupercal in circo; hac enim labebatur Tyberis, antequam Vertumno factis sacrificiis averteretur. Quamvis ficum ruminalem alii a Romulo velint dictam, quasi Romularem. Alii a lacte infantibus dato. Nam pars gutturis, *ruma* dicitur. Ergo si fuerit *Rumone secundo*, favente fluvio intelligimus. *Servius.*

Rumore secundo] Ego existimo Maronem dicere Trojanos lenitate fluminis, et monstro albæ scrophæ exhilaratos, lætis et secundis ominibus et acclamationibus iter inceptum urgere; *rumorem* enim sic vocat hic, et omnia significat, ut apud veterem poëtam: 'Solvere imperat secundo rumore adversaque avi.' *Turnebus.*

Rumore secundo] Accipio plausum nautarum, ad eum modum, quo l. III. 'Nauticus exoritur vario certamine clamor.' Ut et Sil. l. XI. 'Nauticus implebat resonantia litora clamor.' Sic illud Ennii Annal. l. VII. 'populi rumore secundo,' accipio, læto populi plausu, et favore. Ita et illud Suevi apud Macrob. Satur. VI. 1. 'Redeunt, referuntque petita rumore

Digitized by Google

secundo.' Et veterem Poëtam apud Tull. Divin. I. 'Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.' Quæ verba clare notant celeusma nauticum. Hæc simplex, et vera, ut puto, explicatio. *Cerda.*

91 *Labitur uncta vadis abies*] Descendentis celeritate prope conscendit. Statius de disco, 'similisque cadenti Crescit in adversum.' *Servius.*

Labitur uncta vadis abies] In codicibus aliquot antiquis *uda*, non *uncta*, legitur. Sed *uncta* magis proprium, quo epitheto alias etiam Poëta usus est ad pingendas naves, 'natat uncta carina.' Quod vero subjunxit, 'Undas et nemus mirari,' secundum Pythagoræ disciplinam dictum, qui putabat omnia, spiritum vegetationis habentia, posse mirari. *Pierius.*

Uncta] Forte idem apud Græcos *μέλαινα*, quod interpres Homer. Il. B. exponit, pice oblita, seu picata. *Hart.*

Mirantur et undæ] Laus Trojanorum per phantasiam quandam ex undarum vel nemoris admiratione veniens. *Servius.*

92 *Insuetum*] Hypallagen agnosco: fluvio enim insuetæ erant naves illæ, et arma. *Cerda.*

Fulgentia] Ita Apollon. Arg. I. in navigatione Argon. *Στράπτε δ' ὑπ' ἠελίῳ φλογὶ εἴκελα νηὸς ἰούσης Τεύχεα.* *Fulgebant vero a Sole instar ignis, nave eunte, Arma.* Cerda.

93 *Pictas carin.*] V. N. Æn. v. 663. *Taubmann.*

94 *Noctemque diemque fatigant*] Ut, 'Silvasque fatigant,' pro ipsi fatigantur. An deest *se*, ut sit fatigant se: an *diem fatigant*, pro occupant et consumunt? *Servius.*

95 *Superant flexus*] *Superant*, transeunt, ut 'Fontem superare Timavi.' Et hic ostendit non esse alveum fluminis rectum. Quia Tyberim libri Augurum colubrum locuntur, tanquam flexuosum. *Idem.*

Variisque teguntur Arboribus] Hoc est, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' *Idem.*

96 *Secant placido æquore silvas*] Ostendit adeo perspicuam fuisse naturam fluminis, ut in eo apparerent imagines nemorum, quas Trojanæ naves secabant. Terentianus, 'Natura sic est fluminis, ut obvias imagines nemorum receptet in lucem suam.' *Servius.*

Secant silvas] Ut Virg. *secari silvas*, dixit, quia una cum undis viderentur secari, ita Sen. epist. 114. ex correctione Jos. Scal. 'versoque vado remigant hortos.' Sed de loco Sen. vide Lips. *Cerda.*

97 *Sol medium cœli conscenderat igneus orbem*] Alterius scilicet diei. *Servius.*

Sol medium, &c.] Ad verbum Hom. Iliad. l. VIII. *ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει.* Repetit Odyss. VIII. Stat. Theb. V. 'Sol operum medius summo librabat Olympo.' Claud. Rapt. III. 'Sed postquam medio Sol altior astitit orbe.' Sumpsit fortasse Claud. ab Sophoc. qui Antig. *ἐν αἰθέρι Μέσῳ κατέστη λαμπρὸς ἡλίου κύκλος: in æthere Medio adstitit splendidus Solis orbis.* Valer. Arg. III. 'Jam summas cœli Phœbus candentior arcus Vicerat, et longas medius revocaverat umbras.' Accepit Valerius ab Ovid. qui Met. XIV. 'cœli medio cum plurimus orbe Sol erat, et minimas a vertice fecerat umbras.' Pulchre Nazian. Carm. 50. *Ἡ πυρόεν βάλλοντος ὑπὲρ κρατὸς ἠελίοιο.* Quia videlicet tunc est Sol supra hominum capita. *Cerda.*

98 *Cum muros arcemque procul*] Palatinum vidit: nec situm præsentem considerare debemus. Tunc enim nullis obstantibus ædificiis, et Tyberi per Lupercal (ut diximus) fluente, facile mons poterat videri Palatinus. *Servius.*

Cum muros arcemque procul, ac rara domorum] In Oblongo codice perveteri, et quibusdam aliis, *arces* legitur numero multitudinis, ut referatur ad

Digitized by Google

colles septem, vel ad illud, 'Septemque una sibi muro circumdedit arces.' Nam 'rara domorum Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo Æquavit.' Est autem pro *et rara*, in Romano codice, et in Mediceo *ac*. Pierius.

99 *Cœlo æquavit*] Pro ad cœlum extulit. *Servius.*

Quæ nunc Romana potentia, &c.] Ab hoc loco Stat. Silv. III. 'Nec mora jam Latii montes, veteresque Penates Euandri, quos mole nova Pater inclytus urbis Excolit, et summis æquat Germanicus astris.' Et Æn. II. 'æquataque machina cœlo.' In Græco Epig. πρὸς ὄλυμπον ἐμηχανέοντο κολοσσόν. Silius lib. XI. miro incremento, 'saxa impellentia cœlum.' Loquitur scilicet de Alpibus, et de iisdem in I. 'et saxa minantia cœlo.' Sed hæc obvia in Poëtis. *Cerda.*

100 *Euandrus habebat*] In Romano, et in Mediceo, *Euandrus*. Nam *Euander*, vocativi casus esse volunt, pro *Euandre*, κατὰ μετάθεσιν. Reliqui tamen codices *Euander* habent nominativo casu. Voluntque alii *Euandre* in vocativo fieri κατὰ μετάθεσιν, ut illud, 'Nam tibi Tymbre caput,' quod agnoscit Probus. Sosipater tamen Carisius ita scribit, 'Alexander, Teucer dici debet: sed et Alexandrus, et Teucrus dici possunt, ut Virgilius, Teucrus et Euandrus, secundum illam scilicet rationem, qua nomina Græca in *os* exeuntia, Latine in *us* exire Aurelio placet.' Contra quam regulam a Græcis ἄγρος, idem a nobis *ager* dicitur. Ideoque, ut in his, et cæteris consuetudo sequenda est. Sed enim super hoc latius habetur libro tertio, eo versu *Teucrus Rhœteas*. Pierius.

102 *Forte die sollemnem illo*] Εὐσυμβόλως, id est, bono omine victori Deo, Trojanis venientibus, sacra celebrabantur. Bona etiam usus est œconomia. *Servius.*

Forte die sollemnem illo] In Romano codice, *solemne* genere neutro legitur, quod minime placet. *Pierius.*

103 *Amphitryoniadæ magno divisque ferebat*] Amphitryo rex Thebanorum fuit, cujus uxorem Alcmenam Jupiter adamavit, et dum vir ejus Œcaliam civitatem oppugnat, de trinoctio facta una nocte, cum ea concubuit: quæ post duos edidit filios; unum de Jove, id est, Herculem; alterum de marito qui Iphitus appellatus est. Ergo adsumpsit epitheton Amphitryoniadæ, et satis perite ait, 'Divisque ferebat.' Nam cuivis Deo sacrificaretur, necesse erat post ipsum reliquos invocari. *Servius.*

Magno] Apparet hoc fuisse epithetum proprium Herculis. Sic infra, 'Maximus ultor.' Arnob. etiam l. I. 'Nonne ipsum Herculem magnum?' Magnitudo enim Herculei corporis celebrata omnibus, ut etiam animi. *Cerd.*

Divisque ferebat] Quidam sic intelligunt: Ergo Hercules de Divis est, ut est illud schema, 'Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhoëa, Et conjuratos cœlum rescindere fratres:' ergo et superiores tres conjurati: et, 'niveamque Paron sparsasque per æquor Cycladas:' ergo et illa e Cycladibus. *Servius.*

Ferebat] Verbum sacrum. Plaut. Asin. 'Tum si coronas, serta, unguenta jusseris Ancillam ferre Veneri, aut Cupidini.' *Cerda.*

104 *Ante urbem*] Secundum antiquum situm. Tunc enim brevis civitas fuerat. *Servius.*

Ante urbem] Ut sacra sæpe intra urbem, ita sæpe extra urbem, et in agris, ex religione. Sed de unis sacris Herculis extra urbem locus est insignis in Orat. Demosth. de Falsa Legat. ubi, cum dixerit coactos fuisse Athenienses alterius oratione, ἡράκλεια ἐντὸς θύειν τείχους, εἰρήνης οὔσης: *Herculis sacra intra mœnia facere, cum pax esset*, postea subjicit, ὃ καὶ θαυμάζω, εἰ μηδὲ τὸν τοὺς θεοὺς καθ' ὃ πάτριον ἦν τιμᾶσθαι ποιήσαντα, τοῦτον ἀτιμώρη-

Digitized by Google

τον ἀφήσετα: *id quod miror, si eum, per quem Deos patrio ritu colere non licuit, impune dimittetis.* Hinc colligo, non illum erraturum, qui Euandri sacra referat ad Græcum ritum. Notat vero senior Scal. Poët. III. 26. fieri sacra a Virg. Herculi extra muros, 'quia fuit pene semper peregrinus.' Scaligero accinit observatio mea ex Plutarch. ἐν ῥωμ. ubi ait, pueros juraturos per Herculem εἰς ὑπαίθρον προϊέναι: *exire sub dium.* Et ratio, quia hic Deus, οὐκ ἐπιχώριος, ἀλλὰ πόῤῥωθεν ξένος: *non indigena, sed hospes et peregrinus.* Cerda.

Luco] *Lucum* Scal. III. 89. dictum ait, quod sacrificiorum frequentia *luceat.* Taubmann.

Pallas huic filius] Pro, cum hoc. *Servius.*

Pallas huic filius una] Quod in veteribus aliquot codicibus *Pallans* scriptum inveniatur, non est præter alicujus ætatis consuetudinem. Nam præter ea, quæ alibi retulimus, in antiquis inscriptionibus observata, Romæ apud Marium Melinum, magnæ celebritatis Patricium, hospitem olim meum officiosissimum, in antiquissimi monumenti titulo, vidi *Pallans* per *n* scriptum. Est vero cippus is pulcherrime elaboratus opere Corinthio, omnium, quæ ad hanc diem viderim, lascivissimo, cujus inscriptionis verba singula in hunc modum habent,

VOLVSIAE
ARBVSCVLAE
PALLANS Q. N.
A. FRVM.
CONTVBERNALI
CARISSIMAE ET SIBI.

In cujus basi est

PERMISSV DEC.

Alibi etiam nomen id hoc pacto scriptum, in veterum monumentis observavi, præsertimque *ll* duplicato, quod jam plerique non illiterati viri simplici *l* scribere cœperunt. Sed enim non sum nescius, veteres inscriptiones hujusmodi plerumque variare, literamque ipsam *n*, non modo superaddi solitam, verum etiam, ubi ex analogiæ ratione sit adscribenda, plerumque rejici, ut alibi factum in nominibus, *infas*, et *clemes* ostendimus. Sed quamvis ita veteres scriptitaverint; Probus tamen Valerius nomen hoc in *as* terminari tradit. Et hunc locum citat, ut *as* longum ostendat. Qui si *ans* per *n* et *s* agnovisset, non hoc usus esset testimonio. Alibique errare eos dicit, qui putant *Pallantis* genitivum a recto *Pallans*, per *n* literam: et *Palladis* a *Pallas*, absque *n* deduci: quas voces accentu tantum distingui monstrat, quum *Pallas* Deus, sit oxytonon: *Pallans*, heros, paroxytonon. De terminatione vero eorum nominum, quæ sunt *infas*, et *clemes*, satis est libro primo dictum. Hujusmodi vero generis est etiam *prægnas*, quod per *as* absque *n* in antiquissimo codice Terentiano scriptum in Ecyra legi eo loco, 'Nam abducta a vobis prægnas fuerat filia.' Sane apud Sosipatrum Carisium, ubi utrum *partium*, an *partum*, genitivo plurali a *pars partis*, dicendum sit, quæritur, Plinii verba referuntur, dicentis, consuetudinem jam *partium* proferre cœpisse, ut *prægnatium*, et *optimatium*: ubi videtur etiam *prægnas prægnatis*, ut *optimas optimatis*, a Plinio agnitum. Illud pro corollario addere visum est, quod in eodem codice Terentiano, qui est in bibliotheca Vaticana, qui subsequitur versus post eum, quem paulo ante citabamus, 'Neque fuisse prægnantem unquam ante hanc scivi diem:' absque dictione *prægnantem*, notatus est, ut ita legatur, 'Nam abducta a vobis prægnas fuerat filia. Neque fuisse unquam ante hanc scivi diem.' Quam lectionem ex peritis nonnulli plurimum approbarunt. Sed enim animadvertendum, non esse locum Pyrrhichio in senario versu, nisi bis absque synalœpha scandere voluerimus, primo loco Tribrachym statuentes, in hunc modum: *Neque fu.*

Digitized by Google

iss' im. quam an. te hanc. scivi. diem. Verum hæc in medio relinquere consilium est, quæ sola sibi longum orationis apparatum exposcerent, tam multa apud eum quoque auctorem sunt injuria temporum labefactata. *Pierius.*

105 *Juvenum primi, pauperque senatus*] Totam ostendit ætatem, et præmisit *juvenes:* nam per *senatum*, seniores significavit. *Pauper* autem, aut ad numerum retulit (centum enim sub Romulo fuerunt) aut revera *Pauper*, per quod Romani imperii ostenditur parsimonia pro laude tunc habita. Et libri veterum tradunt a majoribus sacrificando parsimoniam observatam esse. *Servius.*

Pauper senatus] Et numero et opibus intellige. *Donatus.*

106 *Tura dabant*] *Dabant*, verbo sacrorum usus est. Nam dici solebat in sacris, 'Da quod debes de manu dextra aris.' *Servius.*

Thura dabant] Explicat Bris. lib. I. quid sit *thura dare*, videlicet, quod Arnob. 'ante ipsa numinum signa altaribus injicere;' quod Ovid. 'thura focis imponere;' quod Plin. XII. 14. 'aris ingerere.' *Cerda.*

Tepidusque cruor] Frustra quidam cruorem pecorum, sanguinem hominum volunt. Nam Juvenalis ait, 'Sanguis Iret, et a magno cervix ferienda magistro.' Virgilius, 'Atque atros siccabat veste cruores.' *Servius.*

107 *Celsas videre rates*] Quia dixit, 'Geminasque legit de classe biremes.' *Idem.*

Inter opacum Adlabi nemus] Hoc est, Per nemus: ut, 'hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' Et est honesta elocutio, ut si dicas, Inter cœnam loquturus sum, id est, per cœnam. *Id.*

108 *Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis*] In Romano codice, et aliquot aliis, *tacitos* legitur, quippe *viros:* non tamen displicet *tacitis remis.* Pierius.

Tacitis incumbere remis] Pro ipsi taciti, id est, sine celeusmate. *Serv.*

Tacitis incumbere remis] Hic dictum *tacitis remis*, ut l. x. 'tacitis subremigat undis.' Quia videlicet adlapsus potius fuit, quam remigatio in amne placidissimo, nullo remorum luctamine. Itaque hoc est, quod Stat. l. VIII. 'ratis conticuit per fluctus:' et l. IV. 'tacitas undas:' ibid. 'pigra vado Langia tacente:' et l. XII. 'tacent sine litore fluctus.' Quod Aristid. in Ægyptiaca de aquis, ἀτρεμεῖ μέρει. Quod Nonn. loquens de Nymphis l. XXII. Σιγαλέοις ἐλικηδὸν ἀμησάμενοι ῥεέθροις: *Taciturnis volutim sonabant fluctibus.* Allusum a Virg. ad Hom. Iliad. VIII. μὴ μὰν ἀσπουδεί γε νεῶν ἐπιβαῖεν ἕκηλοι: ubi ἀσπουδεί, et ἕκηλοι indicant rem Virgilii. Nam Hector ibi loquens eo est animo, ut putet abituros Græcos nullo navium strepitu, ut solent qui insidias per aquas struunt, quarum exemplum habes in Ammian. l. XVIII. ubi loquitur de Juliano Cæsare, ad cujus imperium milites 'decurrere jubentur per flumen adeo taciti, ut etiam remi suspenderentur, ne Barbaros sonitus excitaret undarum.' *Cerda.*

110 *Consurgunt mensis*] Quidam mensas proprie Deorum tradunt, nam et ideo subjunctum, 'quos rumpere Pallas Sacra vetat.' Ne interruptione sacrificii (*rumpere* enim pro interrumpere posuit) piaculum committeretur. Unde etiam Helenus, 'Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum, Hostilis facies occurrat, et omina turbet.' Denique cum ludi Circenses Apollini celebrarentur, ut Hannibal nuntiatus est circa portam Collinam urbi ingruere; omnes raptis armis concurrerunt. Reversi postea cum piaculum formidarent, invenerunt saltantem in circo senem quendam: qui, cum interrogatus, dixisset se non interrupisse saltationem, dictum est hoc proverbium: 'salva res est, saltat senex.' *Audacem* autem dicit ubique Virgilius,

Digitized by Google

quoties vult ostendere virtutem sine fortuna: unde etiam Turnum audacem vocat. *Servius.*

Consurgunt mensis] Videtur hæc vox fuisse solemnis ad hanc rem, vel ex uno Catullo, qui in Nupt. Carmine, mensarum mentione non facta, tantum, 'vesper adest, juvenes, consurgite;' id est, a mensis. *Cerda.*

Consurgunt mensis] Convivia olim rem sacram comitabantur: ad quæ adhibebantur tantum carissimi. De quo ad Plautum Milite act. III. 1. *Taubmann.*

Audax] Non temerarius, sed propria virtute confidens. *Donatus.*

Audax] Scalig. Poët. III. 26. Aspice, mihi, inquit juvenem, et fortem, et religiosum, et acrem. 'Vetat sacra rumpere.' Deinde, 'rapit telum,' non *sumit*: mox, *volat*; ipse, non alius ejus jussu. *Taubmann.*

Rumpere sacra vetat] Nam sacra, quavis ex caussa, interrumpere, piaculum erat, ne repentino quidem in urbem hostium incursu nunciato. Vide Plut. in Numa et libr. De Superstit. *Taubmann.*

112 *Et procul*] Cum assiduum bellum gererent cum gente Latina, non mirum si anxie cuncta exploraret. *Donatus.*

Juvenes, quæ caussa subegit] Succincta et plena interrogatio: cui per singula respondit Æneas. *Servius.*

O Juvenes] Oratio necessariis in tanto metu interrogationibus plena. *Donatus.*

Quæ caussa subegit Ignotas tentare vias] In antiquis aliquot exemplaribus, *quæ cura* legitur. Sed *caussa* magis placet. Ea enim ab Ænea refertur, eo versu, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Pierius.*

113 *Ignotas tentare vias*] Ideo *ignotas*, quia videt eos esse peregrinos; et bene breviter; sed frequentius interrogationibus eos urget, ut, 'State viri; quæ caussa viæ, quive estis, in armis?' *Servius.*

Quo tenditis] Quia ex deflexu videbat illos velle descendere. *Don.*

114 *Qui genus*] Quo genere, et bona elocutio. *Servius.*

Qui genus] In antiquis aliquot codicibus, *qui genus* non ineleganter positum. In aliquot aliis *quis genus*: quod aliis diligentius examinandum relinquo. *Pierius.*

Qui genus] Versus pene Hom. Od. I. Τίς; πόθεν εἷς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις, ἠδὲ τοκῆες. Ut etiam Odyss. III. Ὦ ξεῖνοι, τίνες ἔστε; πόθεν πλεῖσθ' ὑγρὰ κέλευθα; Quem versum repetit Odyss. IX. et alias sæpe. Odyss. etiam VII. Τίς; πόθεν εἷς ἀνδρῶν; τίς τοι τάδε εἵματ' ἔδωκεν; His locis etiam institit Euripid. in Cyclop. ubi Polyphemus magna cura Græcos examinat: Θέλω δ' ἔρεσθαι· πόθεν ἐπλεύσατ' ἆ ξένοι; Ποδαποί; τίς ὑμὰς ἐξεπαίδευσεν πόλις; Et in Hel. Ἀτὰρ τίς εἶ; πόθεν τίνες; et in Rhes. τίς; ἢ πόθεν; ἢ ποίας πάτρας; Hæc nolui reddere, ut quæ eandem contineant sententiam cum Virgiliana. Ut vero Hom. et Eurip. paria multa loca de re eadem; ita et Virg. Nam etiam in Æn. I. 'Sed vos, qui tandem? quibus aut venistis ab oris?' Iterum: 'Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus,' &c. Et in VI. 'Sed te qui vivum casus, age, fare,' &c. *Cerd.*

Unde domo] De qua civitate? *Serv.*

Unde domo] Arripuit Hor. epist. I. 7. 'Quære, et refer, unde domo? quis?' Sil. l. X. 'ingentia bella Clusina venere domo.' Sueton. Vitell. cap. 2. 'Vitellius domo Nuceria.' Plaut. Pœn. 'domo Carthaginiensi.' Virg. VII. 'Qui Cerete domo.' In his omnibus patriam intellige, sedesque cujusque, et domicilium. Sil. l. III. 'Alpina domo,' quasi in Alpibus fuerit domicilium. Sed præclarum est Sidonii testimonium I. 11. 'Cæterum si requisisses, qui genus? unde domo? non eminentius, quam municipaliter natus,' &c. ubi domum explicat per municipium. *Cerda.*

An arma] Tropum fecit metri

Digitized by Google

causa. Nam consequens erat, ut cum dicit *pacem*, subjungat bellum. *Servius.*

115 *Puppi sic fatur ab altâ*] Sic intelligendum, ut simul dicat et faciat. *Idem.*

116 *Pacifera quæque manu ramum prætendit olivæ*] Ne moram faceret in responsione, quoniam Pallas prius de pace quæsierat, et ideo mox signum pacis ostendit, ut cætera Pallas securus audiret. *Idem.*

Pacifera olivæ] Pacis nota data huic arbori. Ovid. Metam. VI. 'oleis pacalibus:' et de Pont. I. 1. 'pacatæ ramus olivæ.' Inde Virg. in VI. illam Numæ attribuit Regi pacifico. Silius l. XIII. ejus ramum vocat, 'pacis pignora.' Prudent. περ. στεφ. 'pacis honorem.' Valerius quinto Argon. 'frondemque imbellis olivæ:' et libro quarto, 'virgam paciferam.' Tertullianus de Coron. 'mitem.' Stat. l. XII. 'ramis insontis olivæ.' Et Theb. II. 'pacem præfatur oliva.' Polyb. l. III. cum quospiam induxerit Barbaros cum ramis oleæ, adjicit, τοῦτο γὰρ σχεδὸν παῦσι τοῖς βαρβάροις ἐστὶ σύνθημα φιλίας, καθάπερ τὸ κηρυκεῖον τοῖς ἕλλησιν: *Est hoc fere apud omnes Barbaros amicitiæ signum, ut inter Græcos caduceum.* Cerda.

117 *Trojugenas ac tela*] Breviter singulis quæsitis respondit: et *Trojugenas* ad *Qui genus* referendum. *Servius.*

Tela vides inimica Latinis] Bona conciliatio: nam audierat, ut 'Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.' Ergo 'tela inimica' ad illud pertinet, 'Pacemne hoc fertis, an arma?' *Idem.*

118 *Quos illi bello profugos*] Sicut et vos. Et movet conciliationem etiam ex similitudine fortunæ. *Idem.*

Profugos] Ut ostendat juxta peregrinos inmites. *Donatus.*

Superbo] Injusto. *Servius.*

Superbo] Quia injustam. *Donatus.*

119 *Exundrum petimus*] Hoc ad 'Quo tenditis' pertinet. *Servius.*

Ferte hæc] Hoc ad ramum pertinet. *Dicite* ad verba. Et *ferte* vobiscum et *dicite κατ' αἰτιό.* *Idem.*

Dicite] Quia non solus in tanto tumultu venerat Pallas. *Donatus.*

120 *Dardaniæ venisse duces*] In Romano codice, et aliquot aliis, *duces* legitur, in nonnullis *viros.* In plerisque vero codicibus, vel hæc vel illa dictio abrasa discernitur. Sed enim *duces* omnino magnificentius est. *Pierius.*

Dicite lectos Dardaniæ venisse duces] Et ad meritum ejus pertinet, qui fuerat rogandus, et ad terrorem, si contrariis votis exciperentur. Et extolli debet *Dardaniæ*, quia loco laudis est positum. *Donatus.*

Socia arma rogantes] Hoc ad illud pertinet, 'quæ caussa subegit.' *Roguntes* autem ad id pertinet, quod a Sibylla dictum fuerat, 'Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes?' *Servius.*

121 *Obstupuit tanto percussus nomine Pallas*] Ne repetam amplius *obstipuit*, eo me vertam, quod *percussus* in antiquis codicibus habetur, a *percutio.* Quod vero isti *percellere*, unde *perculsus*, ad animum tantum spectare dicunt, apud Ovidium quinto Metamorphoseos legas, 'Stipite qui media positus fumabat in ara Perchtit:' quod quidem nulli non videatur ad corpus pertinere. *Pierius.*

Tanto percussus nomine] Dardani scilicet commemoratione. *Tanto* autem, id est magnitudine nominis. *Servius.*

122 *Egredere o, quicumque es*] In Romano codice, sententia non profertur per dissolutum; sed conjungitur cum *obstipuit*, copulativa particula adjecta, hoc pacto, 'et gradere o, quicumque es, ait.' Sed enim *egredere* video magis eruditis placere. *Pierius.*

Egredere o, quicumque es, &c.] Notatur summa civilitas, atque adeo hu-

Digitized by Google

manitas Pallantis in ignotum. Summam etiam modestiam bene nato bene institutoque adolescenti attribuit Poëta: qui patri respondendi munus reliquit. Sed videatur Scal. III. 19. De Moribus. *Taubmann.*

Quicumque es] Hoc ad nomen Æneæ pertinet. Nam esse Trojanos audierat. *Servius.*

Quicumque] Ad hominem non ad originem referas. *Donatus.*

Coramque parentem Adloquere] Codices plerique veteres *parente* legunt ablativo casu, ut sit *coram parente*. Sed mihi magis placet *parentem adloquere*, ut est in Romano codice, et aliis optimis. *Pierius.*

Coramque parentem Adloquere] Optime summum judicium servat parenti et regi. *Donatus.*

123 *Nostris succede penatibus hospes*] Mire sine patris auctoritate nihil confirmat, et tamen *hospitem* appellat. *Servius.*

124 *Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit*] In plerisque codicibus antiquis, *excepitque manu dextraque:* et pro *amplexus*, sunt codices in quibus *implexus* legitur: quæ lectio cum *dextra* ablativo conveniret. Sed enim *amplexus* plures fautores habet. *Pierius.*

Dextramque amplexus inhæsit] Ostendit virum et virtutis et hospitalitatis amatorem. *Servius.*

Dextramque amplexus, &c.] Nam dextra fidei nota, quem morem pene ad satietatem inculcat Maro. Ter in hoc lib. bis in IV. semel in III. et in VI. et sæpe alibi. Interpres Aristoph. ad verba hæc ἐν νεφέλ. τὴν χεῖρα δὸς τὴν δεξιὰν ita ait: ἔθος ἦν ἐπὶ πίστει, καὶ συνθήκαις βεβαίαις τὰς δεξιὰς δεδόναι ἀλλήλοις: *Mos fuit, dextras invicem dare fidei, et fœderibus firmandis.* Tull. Philip. XI. 'Dextræ, quæ fidei testes esse solebant.' Medea apud Sen. 'Fidemque supplex præsidis dextra petii.' *Cerda.*

Inhæsit] Quid si signatissimo hoc verbo alludit ad morem, quem Tacit. explicat Annal. l. XII. his verbis: 'Mos est Regibus, quoties in societatem coëant, implicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque perstringere?' Eadem lux dari Homero potest Iliad. VI. ἐν τ' ἄρα οἱ φῶ χεῖρι: *illique in manum hæsit:* et Apollonio Arg. I. χεῖρα δὲ χειρὶ Ἄκρην ἀμφιβαλών: *manui inserens summam manum:* et aliis. Observa etiam hanc manus inhæsionem factam ex more hospitalitatis, quam rem jam late Stuchius Antiq. Conv. l. I. quem adeas. *Idem.*

125 *Subeunt hæc, fluviumque relinquunt*] Hypallage in sensu: et hic *subeunt* juxta veteres dativo junxit, cum alibi juxta usum præsentem accusativo junxerit, ut, 'Æneæ subiit mucronem;' sicut et *succede* veteres dativo junxerunt, quod significat penitus ingredere, uti hoc loco, 'ac nostris succede penatibus hospes.' Sallustius tamen, ut dictum est, accusativo junxit. *Servius.*

126 *Dictisque adfatur amicis*] Est hoc, quod Plut. in Lucullo προσεῖπον ἀλλήλους φιλοφρόνως. *Cerda.*

127 *Optume Grajugenum*] Quantum ad Æneam pertinet, Græci neque boni neque meliores sunt. Ergo 'optime Grajugenum' superlativus est pro positivo. Nam *optimus malorum*, non possumus dicere. Superlativus enim suo tantum jungitur generi. Sic ergo dixit, ut Homerus, δικαιότατος κεκτεάτων, id est, *justissimus Centaurorum*, pro justus. Et est rhetorica persuasio, nam principium ex utriusque persona sumpsit. 'Optume Grajugenum' ad Enandrum pertinet: 'cui me fortuna precari,' ad Æneam; qui se fatetur supplicem venire. Sed quia ignotus est, et ostendere vult quod impetrare debet, ait, 'Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor.' Contra quos auxilium petat, 'Gens eadem, quæ te.' Quid ipsi etiam sit utile a quo bene-

Digitized by Google

ficium postulatur, 'Nos si pellant nihil abfore credunt:' dicit enim nos pellimur, sed vos servietis postremi; ipsam proposuit, 'Accipe daque fidem:' ad ultimum possumus reddere beneficium: 'Sunt nobis fortia bello Pectora:' nam utrum posset is, a quo petebatur, omisit, quia manifestum erat posse, et ignotus a demonstratione personæ suæ incipere debebat. *Servius.*

Optume Grajugenum] Notat Gifan. Conl. ad Lucret. pro *Graigenis*, et *Troigenis*, dici, *Grajugenas*, et *Trojugenas*, ad eum modum, quo *dissupare*, *carnufex*, *optumus*: nam aliter per *i*, dicendum esset, ut *primigenus*, *ventigenus*, *Pœnigenus*, *Phœbigenus*. Quæ in hunc locum Serv. scribit de re Grammatica, falsa sunt. Vocem, *optime*, retuli in explicatione ad virtutem animi; possit, qui velit, ad militarem, ad eum modum, quo Homerus sæpe ἀγαθὸν βοὴν Μενέλαον: et Iliad. IV. ἐσθλὸν ἐν προμάχοισι, loquens de Echepolo, 'bonum inter antesignanos,' id est, fortem. Utique, quod ipse sæpe ταλασίφρονα, ταλάφρονα, κρατερόν. Atque ita postea reddens Euander vicem Æneæ, ait: 'ut te fortissime Teucrum.' Hanc explicationem inf. agnoscit Servius. *Cerda.*

Cui me Fortuna precari] Servavit τὸ πρέπον dicendo *fortuna*: et 'cui me precari,' antiquum est: nam modo, *quem precari* dicimus. Terentius, 'Credo qui mihi sic oret.' Item, 'Facite, ut vobis decet.' Sallust. 'Locum editiorem quam victoribus decebat:' et est Græcum; ut, εὔχεσθαι ἀπόλλωνι. Sane veteres et *precor illi*, pro *precor pro illo* dicebant; Plautus in Amphitryone, 'Noli pessimo precari,' hoc est, pro pessimo noli precari: aut hyperbaton est, hoc modo: tibi me fortuna vitta comptos voluit prætendere ramos, et precari. *Servius.*

128 *Vitta comtos ramos*] Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur, partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio. Nàm cum de nomine Athenarum Neptunus et Minerva contenderent; et jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus; equum Neptunus, Minerva olivam protulit, et statim vicit. Unde cum ejus ramus alicui offertur, indicat eum esse meliorem. Hinc illud proverbium, 'Herbam do:' id est, cedo victoriam. Quod Varro in Antiquitatis libris ponit, 'Cum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non cupit, et fatetur esse meliorem.' Vittas autem habet ramus olivæ idco, ut inertiam et imbecillitatem offerentis ostendat. Scimus enim oves, unde lana, e qua vittæ, egere alieno semper auxilio. Aut quia et lana in tutela Minervæ sit, quæ pacis bellique sit cultrix, aut quia mite et quietum animal est ovis; cujus quietem habere debent, qui in fœdus et amicitiam coëunt. Quæritur autem quid dixerit *comptos;* sed ut crines comi dicimus cum nectuntur, ita et hic etiam ramos comptos et illigatos intellige, ut ipse, 'tum ramum innectit olivæ.' Ergo quod illic *innectit*, hic *comptos* dixit. *Servius.*

Et vitta comtos, &c.] Erat habitus supplicum, 'rami oleæ compti vittis,' id est, ornati, innexi, illigati. Æschyl. in Suppl. exhibet λευκοστεφεῖς νεοδρέπτους κλάδους: *ramos recens decerptos coronatos albo*, id est, ramos oleæ lana obvolutos. Vel, explicatore Plut. in Thes. κλάδος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας ἐρίῳ λευκῷ κατεστεμμένος: *ramus sacræ oleæ redimitus lana alba.* Ex his itaque Plutarchi verbis explicandi omnes, quoties hanc rem attingunt non plene. Ut cum Appian. in Hispan. tantum dicit *iκετηρίας*: et Euripid. *iκέσιοι κλάδοι*: et Sophocl. Œdip. *iκετηρίους κλάδους.* Hi omnes, et reliqui, quos mihi exhibeas, capiendi de olea, et lana illi obvoluta. *Cerda.*

Digitized by Google

Voluit] Hinc eum laudat quod tantus eum vir rogare compellitur. *Serv.*

129 *Danaum quod ductor et Arcas*] Nec quod multitudinem haberes extimui: nec quod esses Arcas: ut illuc hoc tendat, 'geminis conjunctus Atridis,' id est, Agamemnoni et Menelao cognatione conjunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet: qui qualitate morum non timeri meruit. *Idem.*

130 *Fores*] Pro fuisses: et notandum *fores* de præterito. *Idem.*

Geminis conjunctus Atridis] *Geminos* hic duos, aliter *gemini* uno partu editi. Quæritur sane unde Euander Atridis genere fuerit conjunctus; et quamvis Hesiodus dicat qualiter conjunctus sit Euander, tamen quidam ajunt Thestii filias Ledam et Hypermnestram fuisse, Ledæ et Tyndarei filias Clytemnestram, Helenam, et Tymandram fuisse, quam duxit uxorem Echemus Arcas, cujus filius Euander. Clytemnestram et Helenam notum est Agamemnoni et Menelao junctas fuisse. Alii ita tradunt Steropes et Atlantis filios Œnomaum et Majam fuisse; Œnomai Ippodamiam filiam, unde Atreus natus, at Majæ filius Mercurius, ex quo Arcades, de quibus Euander; quod Accius in Atreo plenius refert. Alii ita narrant, Atlas complures habuit filios, sed de Lino Pelopen genuit; is Atreum, Atreus Agamemnonem et Menelaum; Mercurius deinde est Nicostratæ pater, quæ fuit mater Euandri; Mercurium Maja filia Atlantis genuit: sic Euander Atridis conjunctus est; Trojanis autem sic jungitur, ex Electra, Atlantis filia, et Jove Dardanus nascitur; ejus filius Erichthonius; ex eo Assaracus; ex illo Capis; ex illo Anchises; ex illo Æneas. *Id.*

131 *Mea me virtus*] Hæc arrogatio ad honorem Euandri pertinet, et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi Deorum oracula et facta conjungeret: deinde ut Euandro blandiretur; 'tua,' inquit, 'terris dicta fama;' et, ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit, 'et fatis egere volentem.' Sed hic singula distinguenda, ut major sit enumeratio. *Idem.*

Sancta oracula divom] Tyberis scilicet, vel Apollinis; ut, 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Idem.*

132 *Cognatique patres*] Insinuatio Rhetorica a genealogia, et cognatione, cujus reverentia, διὰ ὁμόγνιον et γενέθλιον, genti, laribus, et familiis præfecit: ut passim apud Pindarum. *Germanus.*

Dicta fama] Divulgata: ut, 'Diditur hic subito Trojana per agmina rumor.' *Servius.*

Dicta fama] Præteribo quod in antiquis aliquot codicibus *debita* legitur, quum *dicta* in emendatioribus habeatur: quod Servius etiam agnoscit in codicibus emendatis: dumque exponit *dicta* divulgata, ut illud, 'Diditur interea Trojana per agmina murmur.' Lucretianum id quidem verbum, et in hoc significato ab utroque horum sæpissime positum. *Pier.*

Dicta fama] Ut supra, 'diditur rumor:' Lucr. l. II. 'Dum facile in venas cibus omnis diditur:' vox frequens Lucretio. Et Tacit. Ann. l. XI. 'Clarum ex eo, dicta per provincias fama, parare iter ad Germanicos exercitus:' ubi omnino *dicta fama* legendum ex hoc Maronis loco. *Germanus.*

Dicta fama] Quamvis Turnebus hoc loco, ut etiam apud Tacitum Ann. l. XI. legat *dedita*; nullum dubium tamen, quin legendum sit *dicta*, quod et Servius agnoscit, dum exponit: *divulgata*. Et Pierius ita in codicibus emendatioribus haberi fatetur. Glossæ quoque Latino-Gr. *dicta* exponunt: διαβὸς, μέρος: et Glossæ Isidori: *Ditatum, pererebatum, divulgatum*. Emmeness.

133 *Fatis egere volentem*] Id est,

Digitized by Google

quod voluntatis fuerat, egit necessitas fati. *Servius.*

Volentem] Videtur alludere ad voluntarium militem; ut Eurip. in Helen. ἀκοῦσι ἄρξας: *imperans volentibus:* et infra, οὐδὲν πρὸς βίαν στρατηλατῶν: *ducens copias non per vim.* Cerda.

134 *Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor, &c.*] Dardanus, ex Jove et Electra Atlantis filia genitus, de Italia forte abire compulsus, agros Troicos petit, ibique Dardanum oppidum in regione Dardania collocavit. Sane hic reddit quod ait supra, 'Cognatique patres.' Sed sciendum Atlantes tres fuisse: unum Maurum, qui est maximus: alterum Italum, patrem Electræ; unde natus est Dardanus: tertium Arcadicum, patrem Majæ; unde natus est Mercurius. Sed nunc ex nominum similitudine facit errorem; et dicit Electram et Majam filias fuisse Atlantis maximi. Nec præter rationem ait, et, 'maximus;' et, 'Idem Atlas generat:' nam et ipse habuit etiam horum nominum filias; id est, Electram et Majam. *Servius.*

135 *Ut Graji perhibent*] Id est, ut vestræ continent literæ: firmius enim est, quod ipsorum testimonio infertur. *Idem.*

Ut Graji perhibent] Ut hoc tuorum testimonio probem. *Donatus.*

Electra Atlantide creitus] Apoll. l. 1. Δαρδανον Νῆσον ἐς ἠλέκτρης ἀτλαντίδος. Ubi interpres, τὴν σαμοθρᾴκην λέγει. ἐκεῖ δὲ φασι ἠλέκτρα ἡ ἄτλαντος, καὶ ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων στρατηγίς, ἣν φησιν ἑλλάνικος ἠλεκτρυόνην καλεῖσθαι· ἐγένετο δὲ τρεῖς παῖδας· δάρδανον τὸν εἰς τροίαν κατοικήσαντα, ὃν καὶ πολυάρχη φασὶ λέγεσθαι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· καὶ ἰασίονα, ὃν καὶ ἰασίωνα ὀνομάζουσι· καὶ φασὶ καρανωθῆναι αὐτὸν ὀβριζόντα ἄγαλμα τῆς θήκητος· τρίτην δὲ ἔσχεν ἁρμονίαν, ἣν ἠγάγετο κάδμος. Καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς ἠλεκτρίδας πύλας τῆς Θήβης ὀνομάσαι——ἀθηνίων δέ φησιν ὅτι δύο εἶναι ἠλέκτρας ἐγένετο ἰασίων καὶ δάρδανος. *Germanus.*

136 *Advehitur Teucros*] Et homines et regionem significat. Sane prolepsis est; nam post Dardanum Teucri appellati sunt. *Servius.*

Maxumus Atlas] In Romano codice, *maxumus Atlans:* de cujus scriptionis ratione pleraque diximus in primo Æneidos. Succurrit vero nunc marmor simili ratione inscriptum, quod elegantia ingenia subjectum hic non aspernabuntur.

ASPRENANS CALPURNIUS
TORQUATUS PATRI SUO.

Fuisse enim in hujuscemodi nomine veram lectionem *Asprenas* apud antiquiores, fatentur omnes. Tum in æde Divæ Ceciliæ trans Tyberim, *Asprenatis Cæsiani* legitur absque n obliquo casu. *Pierius.*

138 *Mercurius pater est*] Mercurius Jovis et Majæ, quæ est una de Pleiadibus, filius, auctor eloquentiæ et liræ, internuntius Deorum. Iste etiam palæstræ inventor, hoc modo esse narratur: Choricus, rex quidam Arcadiæ, filios habuit Plexippum et Enetum, et Palæstram filiam. Sed juvenes cum casu inter se haberent certamen, impressione et nisu corporum invenerunt luctamina, qui cum hoc, patre præsente, facerent, et ille re nova delectaretur, ex ea re ludus factus est, quam rem Palæstra, soror juvenum, Mercurio amanti se prodidit; qui, cum rem novam vidisset, pleniorem de industria artem homines docuit. Hoc seni juvenes a sorore proditum nuntiant; ille iratus est potius filiis, quod non tanquam furem Mercurium insequerentur; quem cum illi in monte dormientem invenissent, manus ei amputaverunt: unde et ipse Cyllenius et mons dicuntur. Namque Græce κυλλοὺς, aliqua mutilatos parte corporis dicunt; unde etiam hermas vocamus quosdam stimulos in modum signorum sine manibus. Mercurius vero Jovi conquestus, Choricum evisceratum in

Digitized by Google

folliculum redigi fecit; amatam vero suam Palæstram remuneratus, omne luctamen, quod corpore conficitur, palæstram vocari fecit. Alii Mercurium, quasi medicurrium a Latinis dictum volunt, quod inter cœlum et Inferos semper incurrat. Hic etiam mercimonii Deus est. Quidam hunc in petaso et in pedibus pinnas habere volunt propter orationis, cujus auctor est, velocitatem. Caduceum illi ideo adsignatur, quod fide media hostes in amicitiam conducat; quæ virga ideo serpentibus infligata est, ut sicut illi obliti veneni sui in se coëunt, ita hostes, contemptis et depositis inimicitiis, in amicitiam revertantur. *Serv.*

Candida Maja] Splendidior enim est Maja inter Pleiadas, quæ est una de Atlantidibus, id est, Pleiadibus. Non ergo *candida*, pulchra, ut *candida Dido*. Meminit autem Majam Atlantidem esse, ut, 'Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,' et, 'Multi ante occasum Majæ cœpere,' cum vellet per Majam etiam cæteras Atlantis filias intelligi. *Idem.*

Candida Maja] Id est, pulchra; ut, *candida Dido*. Nescio enim cur Serv. obsistat huic explicationi. Vel locutus Poëta cum respectu ad Pleiadas; nam Maja est una Pleiadum, et ceteris splendidior. Vel demum *candida* est *τοτνία, veneranda* (explicatoribus Parrhas. in Claudian. et Erythræo in Indice), nam Aratus *τοτνία Μαῖα* dixit. *Cerda.*

139 *Cyllenæ*] Mons est Arcadiæ, ubi Maja Mercurium est enixa. *Fudit* autem non injuriose dictum est. Ut in Pisonem, 'Qui te belluam ex utero, non hominem fudit.' Sed celeritatem parientis ostendit: quod infantibus dicitur omen felicitatis adferre. Spectat etiam ad rationem physicam. Nam celer est ubique Mercurius, ut diximus supra. Ideo dicit eum etiam in ortu fuisse velocem. *Servius.*

Cyllenæ gelido conceptum in vertice fudit] In antiquis codicibus, partim *Cyllene*, partim *Cylleneæ* legitur. Et *conceptum vertice* absque *in*, quod non placet. *Pierius.*

Fudit] Pari verbo Arnob. I. III. 'Caduceator ille Cyllenius in algido fusus monte:' et I. I. 'Mercurius utero fusus Majæ.' Ad quæ loca Herald. similia aliorum. Nam Lactant. III. 17. 'Locus in quo quisque est fusus ex utero.' Et Zeno Veronens. 'Communi cum pecudibus lege fundimur a natura.' Arnob. quoque I. IV. 'Jovem ex feminæ effusum alvo.' De natalitio Mercurii in promptu est Hesiodus Theog. *Ζηνὶ δ' ἴκτ' Ἀτλαντὶς Μαῖη τέκε φαίδιμον Ἑρμῆν*: *Jovi Atlantis Maja peperit illustrem Mercurium.* Cerda.

140 *Auditis si quicquam credimus, Atlas*] In codicibus aliquot antiquis, *si cuiquam credimus, Atlens* legitur. Sed *quidquam* magis placet. Et *Atlas* absque *n* scribi dictum. *Pierius.*

141 *Idem Atlas*] Ne similitudine nominis falso id usurpare videretur. *Donatus.*

142 *Genus amborum*] Aut meum et tuum, aut Trojanorum et Arcadum; ergo *amborum* potest utrorumque accipi. *Servius.*

Sanguine ab uno] Scil. Atlantis: nam Electra genuit Dardanum, Maja Mercurium: et Dardanus Trojanis dedit principium; Mercurius Arcadibus. *Taubmann.*

143 *Neque prima per artem Tentamenta tui pepigi*] Cum nullo ante pactus sum, ut te, aut per artem aliquam, aut per legatos, probarem: sed intrepidum me tibi commisi. *Servius.*

Neque prima per artem, &c.] Nec sententiam tuam aliqua artis calliditate elicui. *Donatus.*

Neque prima per artem Tentamenta] Credo allusisse Maronem ad bolidum demissiones aut specilla chirurgica, quibus artifices vulnera explorant; aut etiam ad instrumenta quibus putearii et aquileges terræ naturam periclitantur, eam figentes, et depactis

Digitized by Google

præacutis ferreis, ferratisve obeliscis, qualitates ejus experiuntur; tuente hanc meam opinionem verbo ipso *pangere*, quod est πηγνύειν et figere: ita ut Æneas dicat, nulla se προπαρασκευῇ uti voluisse, antequam in colloquium veniret cum Euandro, nec ulla ejus tentamenta, βασάνους, pepigisse: id est, nullis eum specillis defigere, hoc est, explorare voluisse; sed sincere et recta eum aggredi. Quamvis sint qui *Pangere tentamenta* accipiant pro componere et struere; ut pangere versus et vites. *Germ.*

144 *Tentamenta pepigi*] Experimenta pactus sum: nam geminus est hic præteritus ab eo quod est *paciscor*: facit enim et *pepigi* et *pactus sum*, sicut *placeo* et *placitus sum*. *Pago* enim; unde multi venire volunt *pepigi*, nusquam est lectum. Et altera est expositio, Non tentavi te quibusdam pactionibus, quibus crederem tuto ad te venturum; ut hæc fuerit ars tentantis. Aut *non legatos*, tale est quemadmodum in oratione ab alio in aliud initium transitur, ut, 'Me me, adsum qui feci.' Et non respondetur propositis; ergo illud refertur: Non legatos misi, aut tale aliquid, quod sententiam compleat. *Serv.*

Tentamenta tui pepigi] In antiquis plerisque codicibus, *temptamenta* per mp legitur: quam scribendi rationem, præter omnium fere codicum antiquorum congeriem, in aliquot etiam marmorum inscriptionibus observavi: cujusmodi ea est, 'ejus monimenti partem alienare temptaverit.' Sed enim ubi ita scriptum invenitur, alia quoque præter eruditorum usum inspiciuntur. Nos itaque *tentamenta* scribamus, ut omnes fere notæ melioris homines hodie scribunt. *Pierius.*

Me me ipse, meumque Objeci caput] In antiquis aliquot codicibus *memet* legitur. De primæ vero syllabæ quantitate, vide Valerium Probum, et observatum a Grammaticis, *Tutemet* esse dactylum, quod ejusdem est proportionis. Missum faciam *caput* per *d*, in antiquo quodam codice passim notatum. Nam de literæ illius mutatione, satis superius dictum. *Id.*

Me me] *Me me*, per Epizeuxim reiteratur, cum impetu pronunciationis: ut Æn. IX. 'Me me, adsum qui feci.' et l. XII. 'Me me duce ferrum Corripite.' *Sese* autem geminatur sine aliqua figura; ut magis exandiatur: quia *s* sibilus tantum est. *Erythr.*

145 *Objeci*] Cum periturus essem, quæ etiam tibi salutaria essent non expavi. Nam cum gente tibi inimica et crudeli bellum gero: et dicendo, *unam gentem*, extenuat timorem belli. *Donatus.*

146 *Gens eadem, quæ te*] Sic agit, ut et ipse præstare videatur. Nam et supra ait, 'Socia arma rogantes.' Et argute inseruit *eadem*, nec addidit *nos*. Servius.

Gens eadem] Eodem argumento Æneas utitur ad Euandrum, quo Turnus supra, cum mittit legatos ad Diomedem. Ait enim, 'Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur, Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Itaque concinnus est Poëta, qui Turno et Æneæ eandem dat rationem; illi petenti auxilium ab Diomede, huic ab Euandro. Nam uterque, Quid de te fiet, si ego vincar? Putat vero præclare Ursin. adumbratam orationem Corcyræorum apud Thucydidem l. I. Hoc verum putabit, qui legat eam orationem: initio enim ajunt, postulata sua commoda esse Atheniensibus: in excursu addunt, Corinthios inimicos esse iisdem Atheniensibus. Signata verba: καὶ προκαταλαμβάνουσιν ἡμᾶς νῦν, ἐς τὴν ὑμετέραν ἐπιχείρησιν: dum nos primos nunc aggrediuntur, vos petunt, et invadunt. Et iterum: καὶ μέγιστον ὅτι αὐτοὶ πολέμιοι ὑμῖν ἦσαν: quod est maximum, iidem vestri sunt hostes. Reperi ego locum

putat, mediarum vocalium transpositione, quæ postmodum in *ei* diphthongum contrahuntur; sive magis, ex Lucillii sententia, ad *i* productam indicandam, ea diphthongus scribi solita sit. Nam in *deico*, et *ameiceis*, et *periculeis*, nulla synæresis. Sed et *juventa* varie scribitur: in nonnullis enim codicibus *juventus*, in aliis quibusdam *juventas* invenitur: de quibus alibi dictum. *Pierius.*

Tum mihi prima genas] Lucr. l. v. 'Juventas Occipit, et prima vestit lanugine malas.' Hom. Od. Λ. πρὶν σφῶϊν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους Ἀνθῆσαι, πιπάσαι τε γένυν εὐανθέϊ λάχνῃ: et Pind. in Olymp. πρὸς εὐάνθεμον δ' ὅτε φυὰν λάχναι νιν μέλαν γένειον ἔρεφον: Æsch. in ἑπτά· στείχει δ' ἴουλος ἄρτι διὰ παρηΐδων, Ὥρας φυούσης, ταρφὺς ἀντέλλουσα θρίξ. Homer. quoque χαριεστάτην vult esse ἥβην τοῦ ὑπηνήτου, ut in Protag. meminit Plato: et Græci προθήβας, primo vigore ætatis adolescentes. His autem verbis, 'vestibat genas flore,' alludit ad ἀνθερεῶνα Græcorum. *Germanus.*

Genas vestibat] Hinc vestis pro pube. Unde vesticeps, pubes; et iuvesticeps, impubes. Investis quoque puer, imberbis Palladio. *Lanuginem* autem ipsam, *florem* Virgilius appellat. *Vestibat* vero pro *vestiebat*; nam Poëtæ metri gratia plerumque vocalem *e* abjiciunt. *Erythr.*

Vestibat] *Vestire*, tralatum ad primam barbæ lanuginem. Ita Lucr. l. v. 'Tum demum pueris ævo florente juventas Occipit, et molli vestit lanugine malas.' Hinc *vestis* pro pube, ibid. 'et impubem molli pubescere veste: Et pariter mollem malis demittere barbam.' Et noster infra, vs. 659. 'Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.' id est, barba: ut Serv. exponit, et Scal. IV. 16. probat. Nam *vestis* generaliter omne integumentum est: ita arbores, gramen, herbæ, segetes dici possunt *vestes terræ*; ut notat Gifan. Ita Prud. 'vestem plumarum' dixit. Columella, 'ripas gramine vestitas.' Plinius, 'animal pilo vestitum.' Idem Prud. 'Unde seges late crinitis fluctuat agris, Densius et gravidis se vestiat æquor aristis.' Hinc *investis puer* dicitur imberbis Palladio: item *vesticeps*, pubes: quanquam Gifanius illum hic intelligit, qui vestem virilem nondum sumpserat; hunc, qui sumpserat. Porro, quam lanuginem noster *florem* appellat, Lucret. 'mollem barbam,' Lucillius 'barbulam primam:' et alluditur ad Græcorum ἀνθερεῶνα, id est, *mentum*, quod a pilorum flore sic dictum putant. *Taubmann.*

Flore] Ita Pacuvius: 'Nunc primum opacat flora lanugo genas.' Idem: 'Genas lanugo flora nunc demum irrigat.' Idem: 'Nam flori crines video ut propexi jacent.' Sed hoc forte alienius, e Scalig. ad Fest. in *Genas*. Idem.

161 *Mirabarque duces Teucros*] Hos laudat: quo meliór sit ille, quem præfert. *Servius.*

Mirabarque duces] Est huic sententiæ suus fundus. Solent senes laudare et admirari, quæ gesta sunt ipsis juvenibus: ea displicent, quæ tunc accidunt. Horat. epist. ad Pison. 'Laudator temporis acti.' Exemplum hujus rei abunde extat in Nestore Homerico, in Virgiliano Enandro. *Cerda.*

162 *Cunctis altior*] Non solum ad staturam, sed ad omnia. *Servius.*

Sed cunctis altior ibat] Imitatur Maro receptam inter mortales opinionem de heroibus, quos non solum animi dotibus, sed et corporis magnitudine et præstantia homines superare cæteros persuasit sibi jam olim boni simpliciorisque sæculi sanctimonia; ut quæ ex illis insignibus virtutibusque, imperia magistratusque decerneret; Indorum potissimum atque Æthiopum exemplo, qui proceritati corporis, liberalitatique, et dignitati vultus, regna deferre solerent,

Digitized by Google

at advertit Aristot. Pol. l. VII. his: *οἱ μὲν τοίνυν εἴησαν τοσοῦτον διαφέροντες ἕτεροι τῶν ἄλλων, ὅσον τοὺς θεοὺς, καὶ τοὺς ἥρωας ἡγούμεθα τῶν ἀνθρώπων διαφέρειν, εὐθὺς πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα πολλὴν ἔχοντας ὑπερβολὴν, εἶτα κατὰ τὴν ψυχὴν, ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι, καὶ φανερὸν τὴν ὑπεροχὴν τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν ἀρχόντων, δῆλον ὅτι βέλτιον ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς, τοὺς μὲν ἄρχειν, τοὺς δ' ἄρχεσθαι καθάπαξ· ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐ ῥᾴδιον λαβεῖν, οὐδέ ἐστιν, ὥσπερ ἐν ἰνδοῖς φησι Σκύλαξ, εἶναι τοὺς βασιλέας τοσοῦτον διαφέροντας τῶν ἀρχομένων, φανερὸν ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι.* *Germanus.*

Cunctis altior ibat Anchises] Est hoc, quod Hom. Iliad. III. ἔξοχος Ἀργείων. Quod Claud. Ruff. II. 'et Principe celsior ibat.' Quod Stat. Silv. I. 'quantum Latonia Nymphas Virgo premit, quantum egomet Nereidas exsto.' *Cerda.*

163 *Juvenili ardebat amore*] Inest enim juvenibus strenuis studium adquirendarum amicitiarum. Horatius, 'Animusque virilis Quærit opes et amicitias.' *Servius.*

Juvenili ardebat amore] In Romano codice, et in quibusdam aliis, *juvenali* legitur per *a* in pene ultima, quod etiam in aliorum auctorum veteribus exemplaribus observavi. Et agnitum a Grammaticis alibi demonstravi. *Pierius.*

164 *Et dextræ conjungere dextram*] In antiquis aliquot codicibus, legere est *dextram et conjungere dextræ*. Sed quattuor syllabarum per *e* prolatarum sonus, continuatioque, exilitatem quandam præ se ferunt ad fastidium usque. *Idem.*

165 *Accensi, et cupidus Phenei*] *Phinei* multis modis corrupte legitur. Nam et *Phœnei* et *Phœnei* reperitur. Sed enim per *e*, *Phenei* trisyllabum omnino legendum ex probatioribus exemplaribus. Homer. οἳ Φενεόν τε νέμοντο. *Id.*

Cupidus] Ἐπιθυμῶν. *Servius.*

Phenei sub mœnia] Oppidi Arcadiæ. Hom. οἳ φενεόν τ' ἐνέμοντο, καὶ ὀρχομενὸν πολύμηλον. Nec nos debet movere, quod cum Euander de Palanteo sic dixit, 'Phenei sub mœnia;' cum sciamus poëtas vicinas omnes pro una habere civitates: sicut de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquotiens Sidoniam vocat. *Idem.*

Phenei] Contemno notam Servii. Nam cur Poëta poneret Pheneum pro Palanteo? An ille elinguis? Itaque nulla ratio hujus conjecturæ. Pheneum fuisse oppidum in Arcadia scimus auctoritate Homer. Iliad. II. et Plin. IV. 6. et Poëtam de illo intelligi nihil obsistit. An Euander dominus Palantei tantum? imo totius Arcadiæ. Exemplum, quo errorem suum firmat Servius, de Tyro, et Sidone, alibi everti. Sciret Poëta alia ratione versum circumflectere, et Palanteum ponere. Tu et Plinii locum alterum corrige XII. 26. ubi pro *Psophide Arcadiæ*, legendum, *Pheneo Arcadiæ*, ex lib. vet. *Cerda.*

166 *Ille mihi insignem pharetram*] Jus hospitii habet inter se remunerationem: sed verecunde tacet Euander de suis muneribus. *Servius.*

Insignem pharetram] Mire munera exornat, ne videantur levia. *Donat.*

Ille mihi, &c.] Ex ritu gentium omnium, quibus in usu hospitalia munera. Notus Homer. locus Iliad. VI. ubi Œneus dat hospiti suo Bellerophonti ζωστῆρα φοίνικι φαεινόν. Contra, hic illi χρύσεον δέπας ἀμφικύπελλον: et alter Odyss. VIII. Lege ab eo loco: Ἀλλ' ἄγε οἱ δῶμεν ξεινήϊον. Virtutem hanc de Atheniensibus Plutar. prædicat, de Germanis Tacitus in illorum moribus. Vide etiam eundem Annal. l. XIV. de Persis Ammian. l. XVIII. de Leucanis Ælian. l. IV. per initia ab eo loco, λέγει τὶς νόμος Λευκανῶν. De Abydenis Suidas. Vide quæ de Cimone Atheniensi Cic. Off. II. quæ de Lucullo Plut. ἐκ βαμ. ἀποφθ. *Cerd.*

Lyciasque sagittas] Enumerando

Digitized by Google

singula, efficit ne communia et ficta videantur. *Servius.*

Insignem pharetram] Lyciam capio ex adjunctis sagittis. Itaque insignis pharetra, etiam Lycia. Vide Æn. VII. ad illud, 'Lyciamque pharetram.' Et nota varietatem poëseos: ibi celebrat pharetram Lyciam, hic sagittas Lycias; ut tu scias utramque rem commendari ab eadem provincia debere. Alia similia in hoc Vate. Pyrrha et Deucalion orbem restituerunt jactatis lapidibus: et tamen Eclog. VI. 'Hinc lapides Pyrrhæ jactos,' nulla facta mentione viri. Contra Ge. I. 'Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,' nulla facta mentione uxoris. In hoc l. Cacum vocat jam *semihominem*, jam *semiferum*. C.

167 *Auro dedit intertextam*] Legitur et *intertexto*. Et figurate dictum est, intertextum aurum habentem. *Servius.*

Auro intertextam] In Romano codice legere est, *intertexto*. Sed *intertextam* melius. *Pierius.*

Chlamydem auro intertextam] Signatus ornatus chlamydis. Sic Æn. V. 'Victori chlamydem auratam.' Tacit. Ann. XII. 'chlamyde aurata.' Spartian. in Hadrian. 'Cum a Pharasmane ipse ingentia dona accepisset; atque inter hæc, auratas quoque chlamydes trecentas.' Sed notanda Virg. verba, quam alii *auratam chlamydem*, ipse *auro intertextam*, ut sic explicet, cur dicatur *aurata*. Ergo, non *aurata*, quia tantum ad oram cum auro, ut visum nonnullis humanioribus ævi mei principibus: sed quia *tota intertexta auro et purpura*. Bene itaque S. Isidor. loquens de paludamento, quod idem cum chlamyde, 'cocco, purpura, et auro distinctum.' *Cerda.*

168 *Frenaque bina*] Poëtice: Nam *duo* debuit dicere. *Bina* enim secundum Ciceronem non dicuntur, nisi de his quæ sunt numeri tantum pluralis. Nam Cicero per epistolam culpat filium dicens, male eum dixisse, 'Direxi literas duas:' cum *literæ*, quotiens *epistolam* significant, numeri tantum pluralis sint. Contra, *epistolas binas* non dicimus, sed *duas*. Servius.

Aurea] Poëtarum loca, qui equos ornant aureis, argenteisque illustrat Basilius in Orat. πρὸς πλουτοῦντας, etiamsi reprehendens: Χαλινοὶ, καὶ ζῶναι, καὶ περιδέρραι, πάντα ἀργυρᾶ, πάντα χρυσόπαστα, τάπητες ἀλουργοὶ κοσμοῦντες τοὺς ἵππους ὥσπερ νυμφίους: *Frænа, zonæ, frontalia, argentea omnia, atque aurea, tapetia purpurea equos ornantia, non aliter atque sponsos.* Apul. I. X. 'Me phaleris aureis, et fucatis ephippiis, et purpureis tapetis, et frænis argenteis, et pictilibus baltheis, et tintinnabulis perargutis exornatum.' Par splendor in istis Appiani in Mithrid. καὶ ἵππων χαλινοὶ, καὶ προστερνίδια, καὶ ἐπωμίδια πάντα δμοίως διάλιθα, καὶ κατάχρυσα: *Equorum frænа, pectoralia, tergoralia, omnia pariter gemmis ornata, et aurea.* Cerda.

Pallas] Nisi placeat *Pallans*, ut in plerisque veterum monumentis notatum est. Et quia nomen id *n* non recipere tradit Probus, certe geminato saltem *ll* scribendum erit. *Pier.*

169 *Juncta est mihi fœdere dextra*] Antiquis amicitiis per Anchisæ hospitium. *Servius.*

170 *Crastina*] Ad hoc exemplum Claud. Rapt. l. II. 'Crastina puniceos cum Sol detexerit ortus,' Virg. iterum in Æn. XII. 'cum primum crastina cœlo Puniceis invecta rotis Aurora rubebit.' *Cerda.*

171 *Auxilio lætos dimittam*] Hæc sunt pauca, quibus auxilium pollicetur. *Servius.*

Auxilio lætos dimittam] In hoc etiam nomine, *auxilio* variatum. Nam sunt qui *ausilio* per *s*, sunt qui per *x*, sunt qui per utrumque *x* et *s* scribant: et superius in monumentis veterum *auxsilium* per *x* et *s* notatum observavimus. Nos *auxilium* ex usu eruditorum emendatiore scribimus. Sed illud magis me moverit, quod in

Digitized by Google

codicibus aliquot antiquis *Auxilio tutos* legitur. Sed *lætos* magis receptum. *Pierius.*

Dimittam, opibusque juvabo] Ἀποτέμψω. Plato in Hipp. Majo. τί—ἔχοντες χρήματα, καὶ σοῦ δυναμένου τὰ μέγιστα αὐτοὺς ὠφελεῖν, οὐ πλήρη σε ἀργυρίου ἀπέπεμψαν; *Germanus.*

Opibus] Id est, militibus. *Opes* antiqui vocabant milites. *Servius.*

172 *Quando huc ven. am.*] Siquidem amici venistis. Extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad sacra, quasi antiquis junctos amicitiis. Unde infert, 'et jam nunc sociorum assuescite mensis.' *Idem.*

173 *Annua, quæ differre nefas*] Anniversaria sacrificia, id est, solennia, ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. Solenne autem hoc esse ipse ait, 'Forte die solennem illo rex Arcas honorem.' Nam calendaria, si qua fuerint ratione dilata, possunt repeti: nec piaculum eorum intermissione committitur. Sane hoc sacrum *pollutum* vocatur, quod populo annis singulis luitur. *Idem.*

Annua] Ἐτησίας θυσίας. *Germ.*

Quæ differre nefas] Alludit ad antiquos Numæ sacrorum ritus, qui tam arcta religione continebantur, ut ne nuntiato quidem repentino in urbem hostium incursu rumpi aut interpellari possent. Unde et supra: 'audax quæ rumpere Pallas Sacra vetat.' Vide Plutarch. in Numa, et lib. De superstitione. *Idem.*

Favetes] Ut in sacris, *Favete linguis: favete vocibus.* Servius.

174 *Et jam nunc*] Ordo est, et jam sociorum. *Idem.*

Sociorum adsuescite mensis] Nihil magis ad societates conjungendas validum, quam eorundem sacrorum participatio: ideo invitat ad easdem sacrorum epulas, ut firmetur societas. Alludit quippe ad δοχὰς, καὶ ὑποδοχὰς, καὶ ξενικὰ συμπόσια, sive, ut Pindarus vocat, ξεινίας τραπέζας. Quintil. Declam. 301. dixit 'mensæ societatem.' *Cerda.*

175 *Dapes*] Epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cœna. *Servius.*

Dapes] Proprie, ut notatum Servio: 'Dapes epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cœna.' Festus: 'Dapes apud antiquos dicebatur res divina.' Inde notante eodem, *daptice* pro magnifice; et *dapticum*, amplum et magnificum: nam quæ Deorum sunt, magnifica sunt. Addit idem δαὶς apud Græcos ejusdem esse potestatis, unde *daps* Latina vox. Illustro Festum ab Polluce, qui l. VI. δορπία, ἡ πράτη τῶν Ἀπατουρίων προσήκει δ' ἂν αὐτοῖς καὶ δαὶς, ἀφ' ἧς καὶ δαιτυμών: *Dorpia, dies prima sacrorum Apaturiorum, quibus convenit δαὶς, unde δαιτυμών.* Vides, ut convivium sacrorum dicat δαῖτα, et convivatorem illorum δαιτυμόνα. *Cerda.*

Sublata reponi Pocula] Quoniam metu reliquerant mensas, ideo ait *reponi.* Servius.

Sublata] Aut metus causa, aut satietate interveniente. *Donatus.*

176 *Gramineo*] Hic de gramine facto: alibi *gramineo*, pro *graminoso*, ut 'Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.' *Servius.*

Gramineo] Suppetente quippe hanc materiam agro ipso. Sed notetur cursim, apud Græcos adhuc in ipsis tectis epulatum in gramine et herbis; nam videlicet aulæ ipsæ sub dio erant. Quod ex Homer. Athen. notat l. III. et v. Vates enim de Peleo, αὐλῇς ἐν χόρτῳ ἔχε δὲ χρύσειον ἄλεισον: *Tenebat aureum poculum aulæ in gramine.* Proprie χόρτος fœnum est. Sed et hunc morem Strabo suppetit, loquens de Gallis, καθεζόμενοι δειπνοῦσιν ἐν στίβασι: *sedentes cibum capiunt in stramentis frondeis.* Pollux quoque inter loca, in quibus fit accubitus, στιβάδας nominat. *Cerda.*

Sedili] Bene *sedili.* Nam in templa Herculis lectisternium esse non licebat. Quamvis apud veteres omnes

Digitized by Google

sedentes vescerentur. *Servius.*

Sedili] Nam mos fuit non accumbendi, sed sedendi in his sacris: unde in VII. 'Hæc sacris sedes epulis.' *Donatus.*

Sedili] Hic tantum Macrobii nota necessaria, qui ait III. 8. non vacare vocem *sedili;* nam propria observatione cautum erat, in Herculis sacris epulari sedentes. Adducitque Cornelium Balbum ἐξηγητικῶν l. XVIII. ita scribentem: 'Apud aram Maximam observatum, ne lectisternium fiat.' Est autem 'ara Maxima,' Herculea. *Cerda.*

177 *Præcipuum*] Potest et præcipue accipi. *Servius.*

Præcipuumque, &c.] Od. A. αὐτὴν δ' ἐς θρόνον εἷσεν ἄγων, ὑπὸ λῖτα πετάσσας Καλὸν, δαιδαλέον. Et Od. Γ. ἕλε χεῖρα καὶ ἵδρυσεν παρὰ δαιτὶ Κώεσιν ἐν μαλακοῖσι. Et Od. Ξ. ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγὸς Αὐτοῦ ἐνεύναιον μέγα καὶ δασὺ, χαῖρε δ' ὀδυσσεὺς Ὅττι μιν ὣς ὑπόδεκτο. Sic et in epulis præcipuum honore, hoc est, discubitu honoratissimum, inter convivas dixit Tacit. Ann. l. XIX. 'Sciscitanti causam, apud Cæcinam Thuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum nuntiatur.' *Germanus.*

Toro] Proprie; nam Latinus *torus* respondet Græcorum στιβάδι, quæ vox signat stramenta frondea, et graminea. Sumi autem solent epulæ super stibadibus, ut, non longe hinc, dicebam. In Anthol. l. VII. ποτὶ δεῖπνον ἐπελθὼν, Ξυνῇ κεκλιμένην ἔδρακον ἐν στιβάδι: *ad convivium cum irem, Vidi illam communi accumbentem in stibade.* Cerda.

Villosi pelle leonis Accipit Ænean] Aut suscipit ad sedendum: aut pascit, ut, 'Illos porticibus rex accipiebat in amplis.' Torum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Congrue autem de leonis pelle dicitur coopertum, quia nihil opportunius in Herculis festo. *Servius.*

Leonis] Quod conveniebat Herculis sacris. *Donatus.*

178 *Accipit et Invitat*] Verba hospitalia. *Servius.*

Solio acerno] Imitatione Apollonii: αὐτὰρ ἐν ὑψίστῳ βασιλεὺς μόσσυνι θαάσσων Ἰθείας πολέεσσι δίκας λαοῖσι δικάζει. Nimirum heroicis temporibus reges ipsi μόσσυνι, hoc est, *solio ligneo*, utebantur. *Germanus.*

179 *Tum lecti juvenes*] Non vacat *lecti.* In sacris enim Herculis nec servi intererant nec liberti: adeo ut Appius, qui sacra hæc transtulit in libertos, vel, ut quidam volunt, in servos publicos, et caruerit oculis, et intra annum omnem familiam perdiderit Pinariorum. *Servius.*

Certatim] Id est, studiose. *Idem.*

Aræque sacerdos] Maximæ scilicet. Nondum enim templum Herculis fuerit: sed ara tantummodo, quam *maximam* dicit ex magnitudine fabricæ. *Idem.*

180 *Viscera tosta ferunt, &c.*] Solebant veteres in sacrificiis hostiæ partem conjicere in ignem, Diisque immolare, partem vero cum iis, qui sacrificio intererant, vesci, ut hoc loco Euander cum sociis: vel ad eos quoque nonnunquam, qui sacrificio non interfuissent, mittere. Et exta quidem prius comedebant quam reliquam carnem, unde et hic primo loco ministrantur. Sic Valer. Argon. l. II. 'sacris dum vincitur extis Prima fames.' Sed plenius de his disputantem vide Cl. Salmasium in Plinian. Exercitat. *Emmeness.*

Ferunt] Verbum conviviale, et hac doctrina sæpe illatum Maroni hic, et Ge. IV. et Æn. I. ac V. In Græcis vidi φέρω, εἰσφέρω, εἰσκομίζω. Athen. l. III. φερέτω τράγημα, Xenoph. Anab. VII. τρίποδες εἰσηνέχθησαν πᾶσιν κρεῶν μεστοί. Ath. III. εἰσεκομίσθη ἥπατα. *Cerda.*

181 *Dona*] Sic in re quoque frumentarea Græci, præsertim cum mentione Cereris. Isocr. Pang. loquens

Digitized by Google

de hac Dea, ait: dedisse illam mortalibus δωρεὰς διττὰς, *duplex donum*, nimirum καρποὺς, καὶ τελετὴν, *fruges, et initiationem*. Idem.

Laboratæ Cereris] Quæ eget laboris: ut, 'Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos Esset rubigo.' Glandes enim sine ullo labore nascuntur. *Servius.*

Laboratæ Cereris] Ea forma Ovid. 'laboratæ merguntur in æquore puppes:' et Græci ἐκπονεῖν, et ἐκπονεῖσθαι: ut de efficto cane poëta Epig. l. IV. σύκινος οὐ ῥίνῃ πεπονημένος, οὐδ' ἀπὸ μίλτου, Ἀλλ' ἀπὸ ποιμενικῆς αὐτομαθοῦς ξοΐδος. *Germanus.*

Bacchum] Caute: non pocula; nam hæc reposita jam in mensis: tantum ergo illatum vinum. *Cerda.*

Ministrant] Respondet huic διακονίω. Anacr. μέθυ μοι διακονεῖτο. Athen. l. IV. διηκόνουν ἄνδρες μαχαιροφόροι. Pari consecutione eodem lib. ministrum mensarum vocat *diaconum*. Non abit acceptio Xenophont. qui Memor. II. *diaconum* vocat ἀγοραστὴν, id est, *obsonatorem, emptorem*. Idem.

183 *Perpetui tergo bovis*] Aut secundum Homerum intelligendum, qui dicit carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus, ut sit sensus talis: Posuit ante eos magni bovis carnes eas, quæ apud majores in honore fuerunt: aut re vera *perpetui;* nam de hoc bove immolato Herculi, carnes carius vendebantur caussa religionis: et inde vitulus alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quasi perpetuus esse videbatur. *Tergo* autem potest a parte totum intelligi, quamvis alii dicant ideo *tergo bovis*, quod ad aram maximam aliquid servari de tauro nefas est: nam et corium illius mandunt. *Servius.*

Perpetui tergo bovis] Dicit, appositum uni Æneæ (vide ut explicui) integrum tergum bovis. Hic enim Heroum honos in convivio. Athen. l. I. εἰσὶ δὲ τοῖς ἀρίστοις κατὰ δεῖπνα τιμαί. Τυδείδης γοῦν καὶ κρέασι, καὶ πλείοις δεπάεσσι τιμᾶται· καὶ Αἴας νώτοισι διηνεκέεσσι γεραίρεται: *Sunt et optimatibus in convivio honores. Diomedes enim et carnibus, et plenis poculis honoratur: et Ajax honestatur longis tergoribus.* Alludit quippe in re Diomedis ad Iliad. VIII. ubi is dicitur solitus coli a Græcis ἕδρῃ τε, κρέασίν τε, ἰδὲ πλείοις δεπάεσσι: *sede, carnibus, plenis poculis.* In re autem Ajacis ad Iliad. VII. ubi Agamemnon, Νώτοισιν δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν. Ergo, *perpetuum* Virgilii, et διηνεκὲς Homeri sibi respondent. Est enim διηνεκὲς *longum, continuum, porrectum.* Tractat et Hom. locum Dio Chrysost. Orat. II. καὶ τὸν Αἴαντα μετὰ τὴν νίκην φιλοφρονεῖται τοῖς νώτοις: *Ajacem post victoriam accipit dorso bovis.* Notat etiam Eustathius in adductum Homeri locum: νωτιαῖα κρέα παρατίθεσθαι ἔοικε τοῖς ἐν ὑπεροχῇ: *apponendas carnes ex humeris victimarum his, qui præstant dignitate.* Confirmatque ex Herodoto, qui ait, Reges solitos in convivio, θυομένων τὰ δέρματα καὶ τὰ νῶτα λαμβάνειν, καὶ πρώτους ἴζειν ἐν τῷ δείπνῳ, καὶ διπλάσια νέμειν αὐτοῖς τὰ πάντα: *accipere victimarum pelles, humeros, locum principem, dupla omnia in distributione.* Herodoti locum invenies l. VI. Neque vero turbet novitium Lectorem, integrum tergum bovis, quantus ipse est bos, appositum: nam integros boves assari solitos satis docet Athen. Coqui etiam apud Plutar. integros apros assant ad cœnam Antonii. Quin hoc ad exemplum Herculis ipsius, qui apud Philost. Imag. 2. in Thiodamante, non jam tergus, sed σιτεῖται βοῦν ὅλον, ὡς μηδὲ τὰ ὀστέα περιττὰ ἡγεῖσθαι: *totum edit bovem, adeo ut ne ossa quidem omittenda duxerit.* Quæ Virg. nominat *terga*, et Homerus νώτους, Aristoph. in Iren. ὀσφὺν, *lumbum.* Cerda.

Lustralibus extis] Aut pinguibus. Moris enim fuerat, completo lustro, pingues victimas offerre Censores. Aut certe de quinquennali bove, id

Digitized by Google

est, perfectæ ætatis: nam Homerus dicit, πίονα, πενταέτηρον: aut quia per quinquennium ipsis victimis urbs lustrari solebat. Alii proprie *lustralia* dicunt, quæ duabus manibus accepta in aram Pontifex vel Censor imponit, quæ non prosecantur. *Servius.*

Lustralibus extis] Multi hic mihi videntur φλυαρεῖν. Tantum illos sequor, qui ' exta lustralia' explicant, quæ lustrant, purgant, ut pars sacrorum. Itaque ἀφοσιοῦμαι illos, qui confugiunt ad bovem πενταέτηρον, *quinquennem.* Scio hunc bovem induci ab Hom. sed ad Virg. hoc nihil. Ut Virgilius, capiendus quoque Stat. Theb. II. ' lustraliaque *exta* Lacte novo perfusus edit Vulcanius ignis.' Neque enim placent, quæ ibi interpretes. Non omittenda Turnebi Nota, dici a Virg. *lustralia*, quæ ab Liv. loquente de hoc sacro, *solemnia.* Neque Colvii scribentis in Apulejum, veteribus in usu fuisse cibum, qui reliquus fuisset e sacrificio. Apul. ipse l. IX. ' Sacrificales epulas cum Sacerdotibus Deæ cœnitabat.' Horat. Serm. II. ' Vernasque procaces Pasco libatis dapibus.' Tertull. de Spect. ' Non sacrificamus, non parentamus: sed neque de sacrificato et parentato edimus.' Vescitur ergo Æneas et Trojani carnibus quæ fuerant reliquæ e sacrificio. *Cerda.*

184 *Postquam exemta fames, et amor compressus edendi*] Postquam et necessitati satisfactum est, et voluptati. *Servius.*

Postquam exemta fames] Non libenter audiuntur sermones, nisi venter satur sit. *Donatus.*

Postquam exemta fames, &c.] Quis ignorat Homericum illud? Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. Sed ego hic adjungam, uti alii, Eurip. in Ione δεῖπνων δ' ὅταν λήγωσι. ibid. βορᾶς ψυχὴν ἐπλήρουν. Calab. Οἱ δ' ὅτε δὴ παύσαντο πότου δαιτός τ' ἐρατεινῆς. Ælian. Var. Hist. XII. 1. μετὰ γὰρ τὸ ἐμπλησθῆναι τροφῆς. Hippoc. lib. de flatib. βρῶσις παύει λιμὸν, δίψην ἔπαυσε πόσις. Hom. Iliad. XI. novo flexu, Αὐτὰρ ἐπεὶ τάρπημεν ἐδητύος, ἠδὲ ποτῆτος. Et Iliad. XIX. οἴνοιο κορεσσάμενος, καὶ ἐδωδῆς. Non reddidi, quia clara. Athen. l. IV. pulchre, ἤδη δ' ἡμῶν ἡδέως ἀπηλλοτριωμένων τοῦ σωφρονεῖν: *cum jam omnes suaviter alieni a temperantia essemus.* Quid Latini: Ovid. Met. IV. ' epulis functi.' Sil. l. XI. ' pulsa fames.' Valer. Arg. II. ' vincitur fames:' ut etiam Stat. Theb. I. ' victa fames.' et Achill. II. ' placata fames epulis.' *Cerda.*

Et amor compressus edendi] Diximus in Romano codice evenire sæpius, ut dictiones, quæ per geminum *ss* scribendæ forent, per *s* et *s* notatæ sunt, ut hoc loco *comprensus.* Id, ea de caussa, factum est, quod geminandarum consonantium diversus admodum usus apud veteres fuit; quadam enim ætate multa, quæ nos unico *s* nunc scribimus, geminato illi, uti superius dictum est, scribebant, *ausus, imperiossus, formossus*, et similia. Contra fuere tempora, quibus, ut observatum a Verrio est, consonantes minime geminarentur. Ubi vero quid gemina consonante scribendum occurrisset, supra literam, quæ gemina scribenda erat, notam quandam ponere consuerant. Amplius Velius Longus Nisum auctorem citat, qui *comese* et *suese*, et alia hujusmodi simplici *s* scribenda censuerit, ea ratione, quod juxta productam vocalem consonans progredi non soleat, et præsertim quondam minime geminaverint. Quam vero notam Victorinus Sicilicon appellat, geminandis consonantibus superponi solitam hujusmodi est figura' ut alibi monuimus. Quod apud eos, qui de ponderibus et mensuris scribunt, animadverti. Posterioris inde sæculi imperitia factum est, ut crediderint notam eam compendiariæ scripturæ apicem esse, quem loco literæ *n* solemne interdum adlinere. Hinc *comprensus*

Digitized by Google

hoc loco, et in aliis codicibus, *impeperiennus*, et *formonsus*, quæ nonnunquam *ss* geminato scribi consuerunt, emanasse crediderim. Quanquam in *formensus* circumflexum accentum, aut τὴν μάκραν etiam huic errori ansam dedisse credi possit, ut alibi disputatum est. *Pierius.*

Amor edendi] A Lucret. l. VI. 'et amorem obturet edendi.' Uterque ab Hom. qui ἐδητύος ἔρον. *Cerda.*

185 *Rex Euandrus*] Aut non servavit nominis declinationem; nam *Euander* facit, sicut ipse alibi: 'Pallas Euander in ipsis;' aut Græce declinavit, ὁ Εὔανδρος. *Servius.*

Rex Euander ait] Panci admodum codices sunt, in quibus *Euander* legatur, sed in quamplurimis, *Euandrus*, de quo superius satis dictum. Quamvis Servius in Georg. dicat nomina, quæ apud Græcos in *gros, tros, pros, cros, dros*, exeunt, apud nos in *er* terminari, et secundæ esse declinationis. Ex quibus duo tantum nomina designentur, *Codrus*, et *congrus*. Verum hæc latius ex Carisio recitavimus libro tertio. *Pierius.*

Rex Euandrus ait] Maluit hic Græcum Εὔανδρος quam Latinum *Euander*. Et *ait*, scilicet post epulas: nam nulla narratio jucunda crepante ventre. Ita Hom. Odyss. VIII. post versum illum, αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος, &c. sequitur, Μοῦσ' ἄρ' ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν: *Musa jubet canere hinc illustria facta virorum.* Cerda.

Non hæc solemnia] Variat in uno pronomine. 'Non hæc solennia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram.' *Servius.*

186 *Has dapes*] Dum originem sacrorum narrat, epulas etiam excusat. *Donatus.*

Hanc tanti numinis aram] Hujus aræ magnæ meminit his verbis Tacit. Ann. l. XV. 'Sed vetustissima religione, quod Servius Tullius Lunæ, et magna ara, fanumque, quæ prænesti Herculi Arcas Euander sacraverat, ædesque Statoris Jovis vota Romulo, Numæque regia, et delubrum Vestæ, cum Penatibus populi Rom. exusta.' In quam sententiam et Plutarch. ἐν ῥωμαϊκ. in cap. διατί τῷ ἡρακλεῖ γινομένης θυσίας, &c. ὡς δέ φασιν ἔνιοι, καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπων ὄντος ἔτι βωμὸν ἱδρύσασθαι τὸν Εὔανδρον αὐτοῦ, καὶ θυσίαν προσαγαγεῖν. *Germanus.*

Tanti numinis] Hæc ἀξίωσις respicit Herculis fortitudinem: hæc enim virtus in illo præ aliis spectanda; ideo 'tantum numen.' Inde postea *servati*, ut de militari Deo. Quis enim ignorat 'servari in bello,' quid sit? ut et Græcis ζωγρεῖσθαι. Ego vero, si juvarent codices, libenter legerem, 'hanc tanti nominis aram.' Quia hæc ara dicta *Maxima* et ideo *tantum nomen*. Cerda.

187 *Vana superstitio*] *Superstitio* est timor superfluus et delirus. Aut ab aniculis dicta *superstitio*, quia multæ superstites per ætatem delirant, et stultæ sunt; aut secundum Lucretium, *Superstitio est superstantium rerum*, id est, cœlestium et divinarum, id est, quæ super nos stant, inanis et superfluus timor. *Servius.*

Vana superstitio veterumque ignara deorum] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, legere est *veterumque*: et ita scriptum est in Lactantii Firmiani codicibus, ubi libro IV. locum hunc exponit in hunc modum: 'Qui novos sibi ritus assumebant, ut Deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos vocabant. Eos vero, qui publicos et antiquos Deos colerent, Religiosos nominabant. Unde Virgilius, 'Vana superstitio veterumque ignara Deorum.' Alii leg. *veterumve*. Pierius.

Veterumque ignara deorum] Duo dicit, Non ideo Herculem colimus aut quia omnem religionem veram putamus, aut quia Deos ignoramus antiquos: cautum enim fuerat, et apud Athenienses et apud Romanos, ne

Digitized by Google

quis novas introduceret religiones. Unde et Socrates damnatus est: et Chaldæi vel Judæi sunt urbe depulsi. Sane quidam veteres Deos Novensiles dicunt, quibus merita virtutis dederint numinis dignitatem. Ergo ideo *vana*, quia superstitio ignara Dèorum. *Servius.*

189 *Servati*] Quasi agnoscat Herculem Deum SERVATOREM, non minus ac Jupiter dictus est SERVATOR peculiari eponymia. Ergo, quia Servator aliorum Hercules, ideo Deus: nam sacra hæc instituta tantum ex memoria beneficii accepti. Hercules ipse Authol. l. IV. ait, natum se esse σάξειν ἀγαθοὺς ἐξ ἀχέων: *ad servandos bonos ex doloribus.* videlicet unus fuit ex numero Deorum ἀλεξικάκων: et illum dictum ab Cois Ἀλεξῶν Aristid. scribit. *Cerda.*

Servati facimus] Verbum *facimus* ad solemnia et dapes referendum est, hoc sensu: Ista solemnia et has dapes obimus, dum salutis adeptæ a latrone sævissimo anniversariam memoriam celebramus. Quid si exponamus *facimus* sacrificamus, cum sequatur velut per ἐπεξήγησιν, *meritoque novamus honores?* Pont.

Novamus honores] Detraxit *rei* nam *renovamus* debuit dicere. Quam particulam alibi addit: ut, 'Fata renarrabat Divum.' Aliter in Æn. quarto, 'Tecta novantem,' dixit. Quidam intelligunt proprie esse *novare*, replicando vetera quandam facere novitatem, ac per hoc excludere vetustatis injuriam. *Servius.*

190 *Jam primum saxis*] In perveteri codice *jampridem* legitur, quod nonnullis minime displicuisse animadverti. *Pierius.*

Suspensam hanc aspice rupem] Cacus, secundum fabulas, Vulcani filius fuit; ore ignem ac fumum vomens; qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum Philologos et historicos hoc habet, hunc fuisse Evandri nequissimum servum ac furem. Novimus autem *malum* a Græcis κακὸν dici: quem ita illo tempore Arcades appellabant. Postea, translato accentu, *Cacus* dictus est: ut Helene *Helena.* Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur. Hunc soror sua ejusdem nominis prodidit. Unde etiam sacellum meruit, in quo ei pervigili igne, sicut Vestæ, sacrificabatur. *Servius.*

Suspensam rupem] Quasi jam jamque lapsuram. *Idem.*

Suspensam rupem] De Anagnia Silius l. XII. 'surgit suspensa trementi Dorso.' Et Statius secundo Silv. 'Litus et in terras scopulis pendentibus exit.' *Cerda.*

191 *Disjectæ procul ut moles*] In Romano codice, *dejectæ* legitur, quod non æque placet. Dicturus enim rem ab Hercule gestam, majus nescio quid ostendit, dicendo 'moles disjectas.' Loquitur vero de fragmentis illis, quæ ab Aventini vertice, et imis radicibus, avulsit Hercules, ut sibi aditum in antrum Caci patefaceret. *Pierius.*

193 *Hic spelunca fuit*] Totum hunc locum adumbrat Valer. l. IV. Lege ab eo loco, 'Litore in extremo spelunca apparuit ingens Arboribus super, et dorso contecta minanti.' Nec non Silius cum scribit l. VI. 'Intus dira domus, curvoque immanis in antro Sub terras specus, et tristes sine luce tenebræ.' Ovid. de hoc ipso Caci antro Fast. I. 'Proque domo longis spelunca recessibus ingens Abdita, vix ipsis invenienda feris.' Livius quoque *speluncam* vocat hanc domum Caci; Dionys. ἄντρον, et Βλαττεῶν. *Cerda.*

Recessu] A vestigiis scilicet hominum. *Servius.*

Vasto summota recessu] Uti Manil. l. I. Virgilium imitans, dixit de astris 'longo summota recessu.' Eleganter dictum a Propert. IV. 6. 'fugiens portus' ad signandum hunc recessum: et El. 10. ejusdem lib. 'Et si qua

Digitized by Google

extremis tellus se subtrahit oris.' *Cerda.*

194 *Semihominis*] Hoc est, feritate corrupti. *Servius.*

Semihominis] Id est, semiferi. Nam infra, 'villosaque setis Pectora semiferi.' Sed poëtice ista, nam Liv. tantum, 'pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus.' Ab Martiali Cacus, 'silvarumque terror.' Ab Propert. IV. 10. 'Incola Cacus erat metuendo raptor ab antro.' Martialis procul ab Ovid. qui Fast. I. 'Cacus Aventinæ timor, atque infamia sylvæ.' Porro hæc vocum compositio trita est. Notandus versiculus ille Nasonis, 'Semibovemque virum, semivirumque bovem.' De quo vide quæ scribit Sen. Rhet. Declam. 2. *Cerda.*

Semihominis Caci] Fabulam Caci ad amorem detorquet Plutarchus in ἐρωτικῷ· ἄξιον δὲ σαφῶς παρὰ ταῖς μούσαις μνημονεῦσαι· τὸν μὲν γὰρ ῥηφαίστου παῖδα ῥωμαῖοι κάκον ἱστοροῦσι πῦρ καὶ φλόγας ἀφιέναι διὰ τοῦ στόματος ἔξω ῥεούσας, αὐτὴ δ' ἀληθῶς μεμιγμένα πυρὶ φθέγγεται, καὶ διὰ τῶν μελῶν ἀναφέρει τὴν ἀπὸ τῆς καρδίας θερμότητα. *Germanus.*

Facies] Pro, universus visus. *Serv.*

Facies quam dira tenebat] In Romano codice, et aliquot aliis pervetustis, *tegebat* legitur. Sed *tenebat* receptum magis. *Pierius.*

195 *Inaccessam*] Participium sine verbi origine. *Accedor* enim non dicimus: sed tale est, ut *placita, nupta, triumphata, regnata.* Et quæritur quis hoc ante Virgilium dixerit. *Servius.*

Solis inaccessam] Est hoc, quod Homer. Odyss. V. οὐδέποτ' ἠέλιος φαέθων ἀκτίσιν ἔβαλλεν. Nonnus l. XXXI. ad verbum, δύσβατον. *Cerda.*

Semperque recenti Cæde, &c.] De antro Amyci paria Valer. l. IV. 'Infelix domus, et sonitu tremebunda profundi, Et varii pro rupe metus: hinc trauca rotatis Brachia rapta viris, strictoque immortua cæstu, Ossaque tetra situ, et capitum mœstissimus ordo.' Sil. l. VI. 'semessa jacebant ossa solo informi.' A Virgilio Ovidius Fast. I. de Caco, 'Ora super postes, affixaque brachia pendent, Squallidaque humanis ossibus albet humus.' Stat. Silv. II. 'atraque Caci Rura.' Præclare idem Theb. II. loquens de Sphinge, 'Monstrat silva nefas.' Nonnus etiam vagatur simili conquestione et affectu l. XX. Dionys. describens Lycurgi domum, qui hospites mactabat, hunc in modum, φονίοιο παρὰ προπύλαια Λυκούργου Ἄκρα ποδῶν, καὶ χεῖρες ἐπηώρηντο θανόντων: *homicidæ ad vestibula Lycurgi Extrema pedum, et manus pendebant occisorum.* Nec non Eurip. in Taur. ubi multa de mactatis hospitibus, et παθητικὰ omnia, ut cum ait; περὶ κίονας ναῶν αἷμα βρότειον: *humanus sanguis ad columnas templorum:* et in Alcestid. ubi sermo est de Diomede pascente equos humano sanguine: Φάτνας ἴδοις ἂν αἵμασιν πεφυρμένας: *Videbis præsepia conspersa sanguine.* Excitat et hinc affectus Opp. Cyn. II. κατὰ δὲ χθονὶ πολλὰ κέχυνται Λείψανα ποιφύσσοντα, καὶ ἀσπαίροντα φόνοισι: *humi vero multæ jacent effusæ Reliquiæ spirantes, et palpitantes cædibus.* Idem.

196 *Foribusque adfixa superbis*] In aliquot antiquis exemplaribus legere est, 'foribus suspensa superbis.' Sed *adfixa* nescio quid atrocius ostendit. In Mediceo absque particula copulativa, *foribus affixa* legitur. *Pierius.*

197 *Ora virum*] Hoc est, capita. *Servius.*

198 *Huic monstro*] Bene mutavit casum in quo inerat turpis significatio verbi, ne diceret 'huic Caco.' *Id.*

Illius atros Ore vomens ignes] Quippe filius Vulcani flammas paternas ejectabat. Geminus itaque huic loco locus Nonni l. XXIX. ubi de duobus Vulcani filiis ita ait: Ἡφαίστου δὲ τοκῆος ἐρευγομένου πυρὸς ἀτμῷ Ξυγγενέας σπινθῆρας ἀνηκόντιζον ὀπωπαί: *Vulcani vero patris eructantis flammas*

Digitized by Google

ignis vapore Cognatas scintillas ejaculabantur oculi. Cerda.

200 *Attulit et nobis aliquando*] Tandem aliquando et nobis subventum est. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Et nobis] Sicut multis, quibus Hercules profuit monstra purgando. *Ser.*

Ætas] Beneficium temporis: ut, 'Volvenda dies en attulit ultro.' *Id.*

201 *Auxilium adventumque dei*] Hysteroproteron: ante enim *adventum*, sic *auxilium* debuit dicere. *Idem.*

Maxumus ultor] Non tantum noster: sed omnium terrarum. *Idem.*

Maxumus ultor] In codicibus nonnullis perveteribus, *maxumus heros* legitur. Sed magis placet *ultor*, quod ex iis titulis est, qui Dis adscribi soliti sunt in veterum nummis: ut, 'Jovi ultori:' et, 'Mars ultor.' Resque ipsa gesta titulum hujusmodi exposcere videtur. *Pierius.*

202 *Tergemini nece Geryonæ*] Hæc fabula dicta est illo loco, 'Postquam Laurentia victor Geryone extincto Tirynthius attigit arva.' *Servius.*

Tergemini] Pulchre Hor. Od. II. 14. 'Ter amplum Geryonem.' Uterque caute, Virg. (inquam) et Horat. in magna discrepantia. Nam Hesiod. τρικάρηνον γηρυονῆα. Æschyl. vero in Agamem. τρισώματος γηρυών. Pausan. Eliac. priorib. τρεῖς ἄνδρες γηρυόνης. Nonnus l. XXV. τρίλοφος. Notabis unice, hanc vocem *tergeminus*, cum sermo est de Geryone, de Cerbero, et de Diana, semper esse idem, quod *triplex*. De aliis vero, idem quod *multiplex*. Ut apud Tibull. l. IV. 'Mors tergemina:' apud Horat. 'tergemini honores.' Porro Talum illum immanem, quem celebrant Poëtæ, qui Argonautica scripsere, τριγίγαντα vocat Orpheus, *trigigantem*, ab paribus, credo, fabulamentis. *Cerda.*

Tergemini nece Geryonæ] Observavit Passeratius, legendum esse *Geryonæ*, auctore Servio ad illud e septimo Æneid. 'postquam Laurentia victor Geryona extincto Tirynthius attigit arva:' ubi male *Geryone* pro *Geryona* dicit legi. Sciendumque Servio declinari, *Geryones*, *Geryonæ* (unde est, 'Tergemini nece Geryonæ') ut *Anchises*, *Anchisæ:* unde usurpasse Sallustium *Geryonis* dicentem. Videtur autem Lucretium imitari Servius, apud quem legerat l. V. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonai.' Observavi tamen ego Græcis γηρυονεὺς, γηρυόνης, et γηρυὼν, όνος, variari. Cæterum de Geryone vide supra Æn. VI. Pertinent autem ad loci hujus enarrationem hæc Hæsiodi in Theog. χρυσάωρ δ' ἔτεκε τρικάρηνον γηρυονῆα, Μιχθεὶς καλλιρόῃ κούρῃ κλυτοῦ Ὠκεανοῖο. Τὸν μὲν ἂρ ἐξενάριξε βίη ἡρακληείη, Βουσὶ παρ' εἰλιπόδεσσι περιῤῥύτῳ εἰν ἐρυθείῃ, Ἤματι τῷ ὅτε περ βοῦς ἤλασεν εὐρυμετώπους Τίουνθ' εἰς ἱερὴν, διαβὰς πόρον ὠκεανοῖο, Ὀρθόν τε κτείνας, καὶ βουκόλον εὐρυτίωνα Σταθμῷ ἐν ἠερόεντι πέρην κλυτοῦ ὠκεανοῖο. Geryonis autem et hujus abactionis in Gorgia meminit Plato. *Germanus.*

Tergemini Geryonæ] *Trimembris* sive *tricorpor* fingitur; aut, quia tribus insulis præfuit, ut ait Servius: aut, quia tres fratres fuere tantæ concordiæ, ut uno animo omnes regi viderentur; ut tradit Justinus. *Taub.*

Spoliisque superbus] Atqui boves abduxerat: sed *spolium* est quicquid de hostibus tollitur, ut, 'Addit equos et tela quibus spoliaverat hostem.' Item, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Sane aliter supra, 'foribusque superbis.' *Servius.*

203 *Alcides*] Hoc primum nomen viri hujus, si credis Sex. Empyrico Matth. l. VIII. Nam postea Herculis nomen superinduxit, cum jam Deus. Proprie itaque Poëta *Alciden* nominat, et iterum postea; 'Non tulit Alcides animis:' quia in his locis de hoc viro loquitur, ut de homine. Jam ab illo loco, 'Ex illo celebratus honos,' &c. ubi Deum factum memorat, ad Herculis nomen confugit; ut cum ait: 'Et domus Herculei custos

Digitized by Google

Pinaria sacri.' Iterum: 'Dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra.' Adjungo Empyrico Pindarum Olymp. VI. σεμνὸν θάλος Ἀλκαλίδαν: *nobile germen Alcidarum;* videlicet de Hercule nondum Deo. Dio etiam Chrysost. Orat. 31. ἐν γοῦν Θήβαις Ἀλκαίου ἀνακεῖταί τις, ὃν ἡραυλέα φασὶν εἶναι: *Thebis Alcæus quidam consecratus est, quem esse ajunt Herculem.* Inde jam tu Lector infinitis locis Poëtarum lucem dabis. *Cerda.*

Taurosque hac victor agebat] De eodem Hercule in Anth. l. IV. βόας ἤγαγεν ἐξ Ἐρυθείης. Pausan. l. IV. ad exitum: ἐλάσαι τῶν γηρυόνου βοῶν τὴν ἀγέλην. Quo verbo et Plato in Gorg. τοῦ γηρυόνου ἤλάσατο τὰς βοῦς. Præpositio additur in Anthol. IV. τοίμνας ἐξελάσασθε. Oppian. Cyn. II. ἀγέμεν ἐξ Ἐρυθείης. Et Philost. vit. Apollon. l. V. τὰς βοῦς ἐλεῖν. Dio Chrys. Orat. 8. τὰς βοῦς ἀπήλασε· et Orat. 64. τὰς βόας ἀφείλετο γηρυόνου. Omnes isti loquuntur de Hercule, et omnes vario flexu. Ovid. 'Ecce boves illuc Erytheïdas applicat Heros.' Propert. IV. 10. 'Amphitryoniades qua tempestate juvencos Egerat a stabulis, o Erythræa, tuis.' *Id.*

Victor] Perpetuo epitheto Herculis usus est, quia omnia animalia vicit, quod in sequentibus plenius dicetur. Sane de Caco interempto ab Hercule, tam Græci quam Romani consentiunt. Solus Verrius Flaccus dicit, Garanum fuisse pastorem magnarum virium, qui Cacum adflixit, omnes autem magnarum virium apud veteres *Hercules* dictos. *Servius.*

Victor] Macrob. Satur. III. 6. refert, vel ad victorias omnium animalium, unde Romæ ædes duæ VICTORIS HERCVLIS: vel ad historiam Octavii Herennii, qui fortissime contra prædones pugnavit ope Herculis, atque adeo huic Deo ædem sacravit VICTORIS nomine. Adducit hoc Macrob. ex Masurio. P. Victor memimit Herculis Victoris in foro Boario, in undecima regione. *Cerda.*

204 *Vellamque boves armentaque tendebant*] De Baulis, qui dicti veluti Boaulia, aut Boalia, corruptione vocabuli, videlicet a loco, ad quem Hercules compulit boves Geryonis ad stabulandum, lege elegantes versus Symm. Epist. I. 1. *Idem.*

205 *At furis Caci mens*] Pro ingenti scelere, *furis* nomen posuit. Capitale enim crimen apud majores fuit ante pœnam quadrupli. Sed hic quidam ab Evandro tanquam in degeneris fraude *furem* appellatum volunt. *Servius.*

At furis Caci mens effera] Non inficior in Romano codice, et quibusdam aliis recentioribus codicibus, *furiis* legi. Sed enim exemplaria pleraque vetusta, cum Mediceo et Porcio, *furis* habent, quo vocabulo quam maxima exprimitur ignominia. Neque enim ignorabat Virgilius, quam severe olim apud Veteres furtum puniri solitum esset, quamque levi de caussa, vel uno verbo furti quis argueretur. Quippe si jumentum quis aliorsum duxisset, quam quo utendum accepisset, aut longius quam quem in locum petiisset, Q. item Scævola declarante, 'Quod cui servandum datum est: si id usus est, sive quod utendum acceperit, ad aliam rem, atque adceperat, usus est, Forti se obligasse.' Multaque hujusmodi tum a Labeone, tum a Sabino examinata, quæ temporum illorum integritatem ostendant. Quare Servius pro ingenti scelere *furis* nomen positum ait. Hoc vero loco non tam epitheton illi monstro proprium est, quam etiam inservire tempori videtur. *Pier.*

Ne quid inausum Aut intractatum, &c.] Juniores *intentatum* scribunt. In Romano codice, et in Mediceo, *intractatum* legitur. Nam tractare, et contrectare, de furibus sæpe dictum observes. Solinus: 'Dum tractat etiam ea, quæ concesserant in Arcadum jura, duce Hercule oppressus est.' *Id.*

Digitized by Google

207 *Quatuor*] Arctat Ovid. Fast. I. 'De numero tauros sensit abesse duos.' Livius nihil finiens, *partem* tantum aversam ait. Dionys. ὀλίγας τινὰς, *paucas*. Propert. nullum assignat numerum. Ceterum origo hujus voculæ *quatuor* digna est, quæ sciatur ab magistro Jul. Scal. a quo didicisse testatur Christian. Florens in Iren. Aristoph. Veteres tantum habuerunt tres numeros, ἓν, δύο, τρία: postea dixerunt, χάτερον, pro, καὶ ἕτερον: unde corrupte *quatuor*: et deinde καὶ ἓν κε: unde *quinque*: sic et χάτερα, unde *cætera*. Cerda.

Præstanti corpore] Intellige ἐξαιρέτους, ἐξόχους, ἐκκρίτους, ut et postea, 'forma superante.' *Idem*.

208 *Avertit*] Erat proprium *Abegit*: sed respexit ad prædam, quæ *averti* dicitur: ut, 'raptas ad litora avertere prædas.' *Servius*.

Avertit] Præclare: nam a tergo, et per caudam. Sic *aversa vulnera*, quæ in tergo accipiuntur: et *averto* est ὑπομάσχαλον ἐπὶ τοῦ νότου ἵππου, *lorum in tergo equi*; quod jam Budæus ex Græco interp. λαλεῖται δὲ ἀβίρτα ἐκ τοῦ ἀπεστρέφεσθαι. Usi alii hoc verbo, ut cum Stat. Theb. XI. 'avertit bonus error equos.' Sed cum proprietate Maronis nemo: nam eo expressit non solum furtum, sed furti modum. A Virgilio arripuit Liv. ad rem eandem: 'Aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit.' Ut et Ovid. Fast. I. 'Traxerat aversos Cacus in antra ferox.' Et Prop. IV. 10. 'Aversos cauda traxit in antra boves.' Martial. aliter v. 66. 'Ducere nec rectas Cacus in antra boves.' In genere autem verbum *averto*, est, quo furtum pecorum indicatur; ut cum Catull. in Nupt. Pel. 'Colchis avertere pellem.' *Cerda*.

Forma superante] Ea facie dictum censet Turneb. XXIII. 15. qua Varro 'exsuperantes viros' dixit, id est, proceros, altissimos, vel etiam fortissimos. *Taubmann*.

209 *Atque hos*] Quotiens masculinum et fœmininum junguntur, hæc disciplina est, ut etiam si posterius est fœmininum, masculino respondeamus. *Servius*.

Ne qua for. ped. vest. rect. —— *versisque viar. indic.*] Supra Æn. v. de labyrintho: 'qua signa sequendi falleret indeprensus, et irremeabilis error.' Et Propert. de Caci furto: 'Hinc ne certa forent manifestæ signa rapinæ, Aversos cauda traxit in antra boves.' Sic et Cicero, 'exemplo,' inquit, 'furum, qui, ne deprehendantur, signa commutare solent.' Admonuit autem me P. Ronsardus, flos decusque Galliæ, hymni Homeri in Mercurium, et ipse hymno dignus, ex quo Virgilius hanc de Caco contexuit fabulam, ut Cacus ab Hercule, ita et Maro ipse a Ronsardo αὐτοφῶρι deprehensus, qui quidem his testibus furtum indicavit, conclamavitque: βόες ἔμβροτοι αὖλιν ἔχεσκον Τῶν τότε μαιάδος υἱὸς ἐΰσκοπος ἀργειφόντης Πεντήκοντ' ἀγέλης ἀπετάμνετο βοῦς ἐριμύκους, Πλανοδίας δ' ἤλαυνε διὰ ψαμαθόδεα χῶρον, Ἴχνη ἀποστρέψας, δολίης δ' οὐ λάθετο τέχνης, Ἀντία ποιήσας ὁπλὰς τὰς πρόσθεν ὀπισθεν, Τὰς δ' ὀπιθεν πρόσθεν, κατὰ δ' ἔμπαλιν αὐτὸς ἔβαινεν, Σάνδαλα δ' αὐτὶς ἔρυσεν ἐπὶ ψαμάθοις ἁλίησιν, Ἄφραστ' ἠδ' ἀνόητα διέπλεκε θαυματὰ ἔργα. Dionysius autem Halicarn. ἀρχ. α. videri posset hunc locum Græce vertisse; ubi Caci historiam tractat: ὀλίγας δέ τινας αὐτῶν εἰς τὸ ἄντρον, ἐν ᾧ πλησίον ὄντι ἐτύγχανε τὴν διαιταν ποιούμενος, ἀποκρύπτεται, ἔμπαλιν τῆς κατὰ φύσιν τοῖς ζώοις πορίας, ἐπισπώμενος ἑκάστην κατ' οὐράν· τοῦτο δὲ αὐτῷ τῶν ἐλέγχων ἀφανισμὸν ἐδύνατο παρασχεῖν, ἐναντίας φαινομένης τοῖς ἴχνεσι τῆς ὁδοῦ. *Germanus*.

Pedibus rectis] Pro *pedum rectorum*, dativus pro genitivo. *Servius*.

210 *Versisque viarum Indiciis*] Hoc est vestigiis, quod aversi trahebantur: id est, contra naturam injicientibus errorem indiciis. Ipsa (inquit) deci-

Digitized by Google

plebant indicia, quæ indicare consueverunt. Nam *indicium* ab indicando nomen accepit. *Idem.*

211 *Saxo occultabat opaco*] Volo observes variationem, et miros flexus Virgilii. Ovid. cum idem narret in Fast. Propert. et alii, jejuni sunt tamen collati cum hoc magistro. Nam in hoc audies *rupem, molem, domum, scopulum, speluncam, recessum, humum, saxum, antrum, montem, dorsum, specum, Regiam, cavernas, tenebras:* item mille alia, quæ his annexa ad ornatum. Ut noster, *saxo occultabat*, ita Hom. de Polyphemo Odyss. IX. πέτρην ὑπέθηκε θύρῃσιν. *Cerda.*

212 *Quærenti nulla*] In Romano codice, et aliquot aliis, *quærentis* legitur, numero multitudinis. Non enim verisimile est Herculem tantum quæsivisse. Sed oratio crescit ex infinito. In Mediceo, *quærente* per modum consequentiæ scriptum cum paraphrasi *Hercule:* quæ quidem structura videtur subagrestis. *Pierius.*

Quærenti nulla, &c.] Ovid. Fast. I. 'Nulla videt taciti quærens vestigia furti.' Liv. 'vestigia omnia foras versa vidit.' Dionys. l. I. ἐναντίας φανησομένης τοῖς ἴχνεσι τῆς ὁδοῦ: *via erat vestigiis contraria.* Est hoc, quod Stat. Theb. VI. 'vestigia indeprehensa.' Alludit cum hoc excursu ille Soph. in Antig. ubi sepulti Polynicis nulla apparent signa, aut vestigia, cum tamen sepultus esse sciatur. Late hoc Tragicus, ideo omitto. Theocrit. εἰδ. XXV. dixit, καὶ οὐδ' ὅπη ἴχνεα τοῖο Φρασθῆναι δυνάμην: *neque usquam vestigia illius observare poteram.* Cerda.

Signa] Et hic *signa* pro vestigiis. *Servius.*

Discessu mugire boves] Nam et bruta quædam familiaritatis affectum habent. *Donatus.*

215 *Discessu mugire boves*] Jos. Scalig. ad Catull. Carm. 62. *Mugire, impleri, relinqui*, eodem tempore censet, quo *moveret* et *pararet:* et, *quum impleri, quum relinqui*, eodem modo dictum ait, ut apud Catull. *quum properare.* Sic Claudianus de Nupt. Honorii: 'Quum procul augeri nitor, et jucundior aër Attonitam lustrare domum.' Creberrimum apud Sallustium, Infinitivus modus pro Definito tempore. Qui hunc locum aliter accipiunt, Grammatici sunt; hoc est, ἀκανθολόγοι, Scaligero judice. *Taub.*

Omne querelis Inpleri nemus] Non, ut multi dicunt, quia consortes perdiderant: sed quia avellebantur a pascuis. Insita enim est bobus aviditas edendi. Unde est, 'Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci;' vel certe propter stabulorum mutationem. *Servius.*

Omne querelis Inpleri nemus] Lucret. II. de vacca: 'Completque querelis Frondiferum nemus,' nempe μυκηθμῷ. *Germanus.*

216 *Inpleri nemus*] Pro *impletur* et *relinquitur*, infinitum pro indicativo. *Servius.*

Et colles clamore relinqui] Cum clamore: ut, 'et templum clamore petebant;' et 'Atque Ixionei vento rota constitit orbis,' id est, cum vento. Et hoc est melius: nam multi dicunt, 'Relinquebantur colles etiam a clamore:' hoc est, tantum recesserant a collibus boves, ut nec echo resultaret, scilicet ad colles jam clamore non perveniente. Quod non procedit: quia hoc sensu illud excluditur, 'Reddidit una boum vocem.' Si enim tam longe fuerunt, ut nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret: quemadmodum inclusi bovis est clamor auditus ab Hercule? Alii: ita inquit imago vocis evadens, tanquam relictis collibus inauditur* *Idem.*

217 *Reddidit*] Quasi inclamata. *Idem.*

Una boum] Figura Græca, μία τῶν βοῶν. *Idem.*

Reddidit una boum vocem] Apollon. l. IV. τοὺς δ' ἄμυδις βληχήτε δι' ἠέρος ἵκετο μήλων, Μυκηθμός τε βοῶν αὐτο-

Digitized by Google

σχεδὸν οὕτ' ἔβαλλε· et Æschl. in Suppl. Λευκόστικτον δὲ δάμαλιν ἀμπέτραις ἡλιβάτοισιν, ἀλκᾷ πίσυνος μέμικε φράζουσα βοτῆρι μόχθους. Vocem autem tribuit et brutis poëta, nimirum inarticulatam: sic enim definitur vox ab Aristot. l. II. De animo: ἡ δὲ φωνὴ, ψόφος τίς ἐστιν ἐμψύχου· τῶν γὰρ ἀψύχων οὐθὲν φωνεῖ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλὸς, καὶ λύρα, καὶ ὅσα τῶν ἀψύχων ἀπότασιν ἔχει, καὶ μέλος καὶ διάλεκτον· ἔοικε γὰρ ὅτι καὶ ἡ φωνὴ ταῦτα ἔχει· πολλὰ δὲ τῶν ζώων οὐκ ἔχουσι φωνὴν, οἷον τά τε ἄναιμα, καὶ τῶν ἐναίμων οἱ ἰχθύες, καὶ τοῦτ' εὐλόγως, εἴπερ ἀέρος κίνησίς ἐστιν ὁ ψόφος, ἀλλ' οἱ λεγόμενοι φωνεῖν, οἷον ἐν τῷ ἐχελάδρᾳ ἰχθύες, ψοφοῦσι τοῖς βραγχίοις, ἤ τινι ἑτέρῳ τοιούτῳ· φωνὴ δέ ἐστι ζώου ψόφος, καὶ οὐ τῷ τυχόντι μορίῳ, ἀλλ' ἐπεὶ πᾶν ψοφεῖ τύπτοντός τινος, καί τι, καὶ ἔν τινι, τοῦτο δέ ἐστιν ἀὴρ, εὐλόγως ἂν φωνοίη ταῦτα μόνα ὅσα δέχεται τὸν ἀέρα. Post autem paulo exactius etiam vocem definit, nec solo, ut supra, animati sono ac strepitu; sed ita: ὥστε ἡ πληγὴ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐν τούτοις τοῖς μορίοις ψυχῆς πρὸς τὴν καλουμένην ἀρτηρίαν, φωνή ἐστιν· οὐ γὰρ πᾶς ζώου ψόφος, φωνὴ, καθάπερ εἴπομεν· ἔστι γὰρ τῇ γλώττῃ ψοφεῖν, ὥσπερ οἱ βήττοντες, ἀλλὰ δεῖ ἔμψυχόν τε εἶναι τὸ τύπτον, καὶ μετὰ φαντασίας τινὸς, σημαντικὸς γάρ τις ψόφος ἐστὶν ἡ φωνὴ, καὶ οὐ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος, ὥσπερ ἡ βήξ. *Germanus.*

Sub antro Mugiit et Caci spem] In antiquis plerisque codicibus, *mugit* per synæresim scribitur, sive potius *I* oblongum fuerit pro gemino. *Pierius.*

218 *Mugiit*] More suo, pro *mugivit:* ut, 'Audiit et Triviæ longe lacus.' *Servius.*

Custodita fefellit] Id est, cum custodiretur fefellit. *Idem.*

Custodita] Nihil profuit custodia et astutia. *Donatus.*

219 *Exarserat*] Pro *exarsit.* Serv.

Atro felle dolor] Quo irascimur secundum Physicos, ut splene ridemus. Persius, 'sed sum petulanti splene cachinno.' *Idem.*

Exarserat felle dolor] Nempe ab atra bile ἡρόκλειον πάθος est: quæ et *heroica*, et *sacra passio.* De qua Aristot. Probl. I. Sect. 30. Vide Gualter. et Lamb. ad illud Horat. Od. I. 16. 'meum Fervens difficili bile tumet jecur.' Simul autem verbo, *exarserat*, qualis natura sit bilis, ostendit. Sic Æn. v. 'exarsit dolor ossibus.' l. VII. 'exarsit in iras.' l. XI. 'exarsit violentia Turni.' Mirum vero, Poëtam in felle iracundiam ponere, quam rectius alii in corde. Certe Hom. interprete Cic. Tusc. III. 'Corque meum penitus turgescit tristibus iris.' Et noster etiam Æn. VI. 'tumida ex ira tum corda residunt.' *Taubmann.*

220 *Rapit arma manu, nodisque gravatum Robur*] Duo dixit, sagittas et clavam: et non vacat *que.* Nam si armorum Epexegesis est: 'nodisque gravatum Robur,' vacat *que. Gravatum* autem, pro *Grave* posuit. Nam *grave* est per naturam ponderosum: *gravatum*, quod oneratur extrinsecus. Sed quidam melius *gravatum*, quam *grave* dictum volunt, quasi extrinsecus nodi sint additi. *Idem.*

Rapit] Et non capit: nec passibus, sed cursu, magis injuriam quam damnum dolens. *Donatus.*

221 *Robur*] Ita et Herculis clavam vocat Valer. Arg. I. 'Magnanimus spectat pharetras, et inutile robur.' Stat. in Silv. 'exitiale ferebat Robur.' Facit *nodosum*, ut Ovid. 'clava trinodis.' *Cerda.*

Aëriî] Quasi per aërem iter capesset: hoc enim indicat Poëta. Sic apud Calab. l. XI. dicitur carpi ἀερσίη οἶμος, *iter aërium*, ab his, qui Trojanos muros oppugnabant, in eosque ascendebant. *Idem.*

222 *Tum primum*] Id est, primo Herculis beneficio. *Servius.*

Tum primum, &c.] Lege Petr. Victo-

Digitized by Google

rium var. III. 5. ubi similitudo Virgiliani loci cum Platonico, de Thrasymacho, cum primum timui. Valer. Arg. l. IV. ubi ait, 'Ille dies ægros Amyci sudoribus artus Primus, et arenti cunctantem vidit hiatu.' Dicit, Amycum pugnantem cum Polluce, tum primum timoris notas dedisse, quod nunquam prius. Addit: 'Nec sua defessum noscunt loca, nec sua Regem Agmina.' Adjungo etiam, fortasse in illis *Cacum timentem* respectum ab ingenioso Poëta ad vocem Græcorum καυδὸς, cui inter alia significata est etiam timor, et ignavia in bello. Unde Hom. synonymicôs καυδὸν καὶ ἄναλκιν: et Græci alii sæpe καυότητα pro ignavia. *Cerda.*

Timentem] Hoc tria signa ostendunt: Oculi, qui omnes animi motus indicant. Cursus celerior solito: et in speluncam, non in loca aperta, se contulit. *Donatus.*

228 *Turbatumque oculis*] Ea parte turbatum, quæ proditrix mentis est. Alii *oculi* legunt, et accipiunt a superioribus, 'videre turbatum oculi.' *Ser.*

Ilicet] Potest *ilicet* accipi pro *igitur*, aut *continuo*. Idem.

Fugit ilicet ocior Euro] Anth. l. I. Ζεφύρου ἐλαφρότερος. Nonnus l. XXI. dixit πτερὸν εὖρον. Eurip. in Aulid. Achillem facit ἰσόνεμον ποδοῖν, *pedibus parem ventis*. Silius l. X. 'Hæmonio Borea, pennaque citatior Ibat:' et l. III. 'velocior Eurus.' Stat. Theb. VI. 'volat ocior Euro.' Sed signatius omnibus Virgilius *fugit*, non *volat*; locutus enim ex natura timoris; dicente Homero Iliad. XI. φύζα φόβου κρυόεντος ἑταίρη: *fuga frigidi metus socia*. Et Eurip. in Ione, fugam vocat πτερώσασαν, ab timentium alis: et Thoasti in Taur. dat ἀκὺν πόδα ἴσον πτεροῖς: *pedem celerem simile alis*. Cerd.

224 *Pedibus timor addidit alas*] Et Hom. φόζα φόβου κρυόεντος ἑταίρη. Φέβεσθαι etiam Græci fugere a timore dicunt. Euripides quoque pari metaphora in Suppl. φόβος μὲ ἀναπτεροῖ dixisse videtur. *Germanus.*

225 *Ruptis*] Nam celeritas solvere prohibuit. *Donatus.*

226 *Dejecit saxum*] Hoc machinamento adjecit Poëta animum ad artificiata illa, quibus fores præcludebantur, de quibus fuse Vitruv. Cyrillus in Michæam dixit, ἐκκεκύλισε τῷ στόματι (τοῦ σπηλαίου) λίθον: *advolvit lapidem ori speluncæ*. Cerda.

Arte paterna] Perseverat in fabula. Sane aliter *ferro*, aliter *arte*. Serv.

227 *Emunit*] Ysteroproteron; fulsit ut muniti essent: et *emunit* sicut *mugiit*, pro *mugivit* et *emunivit*. Id.

Obice postes] *Hanc obicem* dicimus, ut, 'Ecce maris magna claudit nos obice pontus.' Dubitant enim nonnulli utrum masculinum sit. *Idem.*

Emuniit objice postes] In antiquis codicibus, *obice* unice *i*, de quo plura Gellius. *Pierius.*

Objice] Ov. Fast. I. in hac eadem re: 'Ille aditum fracti præstruxerat objice montis; Vix juga movissent quinque bis illud onus.' *Cerda.*

228 *Tirynthius*] A Tirynthia, ubi natus est, civitate, ut diximus supra; et est versus hypermetrus. *Servius.*

Omnemque accessum lustrans] In plerisque codicibus antiquis, non est versus hypermeter, sed *omnem accessum* legitur: magis tamen placet, 'omnemque Accessum lustrans.' *Pierius.*

229 *Accessum lustrans huc or. fer. et illuc*] Theocr. in Herc. λεοντοφ. πάντη δ' ὄσσε φέρων —— ὄρος ταυίφυλλον ἐρευνῶν. Et Eurip. in Phœn. ὄμμα πανταχοῦ διωστέον, κἀκεῖσε καὶ τὸ δεῦρο. et Theocr. de leone omnia oculis collustrante, περιγληνάμενος ὄσσοις. Hunc etiam actum, hancque contentionem oculorum ad observandum, Homer. Od. M. ita expressit: ἕκαμον δέ μοι ὄσσε πάντη παπταίνοντι πρὸς ἠερόεντα πέτρην. *Germanus.*

Accessum lustrans] Sil. l. XII. de Annibale hærente prope Neapolim, 'Nunc aditus lustrat, clausas nunc cuspide pulsat Infesta portas, frui-

Digitized by Google

turque timore caventum.' Pari imagine Ovid. Trist. IV. 1. 'Sævus anhelanti mœnia lustrat equo.' Virg. infr. 'Lustrat Aventini montem.' In his omnibus locutio ducitur a re venatoria. Qualem Soph. expressit in Ajace per initia, ubi Ulyssem inducit κυνηγετοῦντα: et Ajacis ipsius μετρούμενον ἴχνη νεοχάρακτ', *metientem vestigia recens impressa:* et postea Ulysses ipse κοῦφον ἰχνεύω: et de se κυκλοῦν: est enim et hoc proprium venatorum. Ideo Sil. l. XII. 'Lustrat inops animi, rimatur et omnia circum.' Ubi *rimari* et *lustrare circum*, est κυκλοῦν, venatorium. Et quidem verbum *lustro* clare nos ducit ad ferarum lustra. Nam lustrare est, quod statim idem Ulysses persistens in re eadem, Ἐὐθέως δ' ἐγὼ κατ' ἴχνος ἀσσον: *Ego vero statim persequor vestigia.* Cerda.

230 *Dentibus infrendens*] Proprie *infrendens* est, inter se comprimens dentes, nam et *frendere* significat dentibus frangere; unde et *nefrendes* infantes, quia nondum habent dentes; et Varro *frenos* hinc putat dictos: *frendere* ergo quomodo frangere? ut *fresa faba*, fracta. *Servius.*

Dentibus infrendens] Nota irati hominis. De Hormisda Rege Persarum Simocatta IV. 1. ὁ δὲ βασιλεὺς χαλεπαίνων τε, καὶ τετριγὼς τοῖς ὀδόντας: *Rex autem furens, et infrendens dentibus.* Est hoc ferme quod de irato leone Theocritus εἰδ. XXV. Λαμπροὺς δὲ χανὼν ὑπέδειξεν ὀδόντας: *hians terribiles ostendit dentes.* Claudianus, ut notet mitem Manlium, neque iracundum esse, ait: 'nec dentibus unquam Instrepit horrendum.' Adduco alterum Simocattæ locum, qui dentes, et manus conjungit IV. 4. ὁρῶ γὰρ ὑμᾶς ἐνστρυφῶντας τοῖς ἀδικήμασι, καὶ κροτοῦντας τὼ χεῖρε, τοῖς ὀδοῦσι δὲ τετριγότας: *Video vos gaudentes aliorum injuriis, pulsantes manibus, frendentes dentibus.* Cerda.

231 *Aventini montem*] Ut 'fontem Timavi, Buthroti urbem.' *Servius.*

232 *Ter fessus valle resedit*] Egens consilii. Sallustius, 'Fessus in Pamphiliam se receperat.' Nam *corpore fatigatum* dicimus, *animo* vero *fessum:* quamvis hoc sæpe confudit auctoritas. Sane quidam sic distinguunt, 'ter saxea tentat Limina,' et subjungunt, 'nequicquam ter,' ac post, 'fessus valle resedit,' ut semel sederit. *Idem.*

233 *Stabat acuta silex*] Pene omnes *hunc silicem* dixerunt. Nam et Varro et Lucretius ita dixerunt. Tanta tamen est Virgilii auctoritas, ut persuadeat nobis etiam *hanc silicem* dici. *Idem.*

Stabat acuta silex] Non solum virtus, sed etiam prudentia Herculis ostenditur. *Donatus.*

Stabat acuta silex] Ad totum hunc locum, qui de virtute Herculis disturbantis, convellentisque scopulos, allusum a Silio l. III. his versibus: 'Primus inexpertas adiit Tirynthius arces. Scindentem nubes frangentemque ardua montis Spectarent Superi: longisque ab origine sæclis Intemerata gradu magna vi saxa domantem.' *Cerda.*

Præcisis saxis] Sil. l. III. vocat 'inaccessos aditus.' Alii 'prærupta loca.' Homero sunt προβλῆτες ἀκταὶ Odyss. l. XIII. Plutarch. in Anton. similem locum vocat ἄβατον, καὶ ἀπροσπέλαστον: et in Agide χαλεπὸν καὶ δυσπρόσοδον. Simocatta v. 4. ἀπρόσιτον. Polyb. l. III. ῥυμνότητας, καὶ τραχύτητας. Iosephus Bell. l. I. πετρώδη, καὶ δύσβατα χωρία. Hippoc. sect. 3. χώρην ὀρεινὴν, τρηχεῖαν, ὑψηλήν. Basilius Seleuciens. τόπον φῦς ἐπιβρομον. *Idem.*

234 *Dorso*] Quid frequentius hac locutione? Eurip. Iphig. in Taur. χθονὸς νῶτα. Idem in Elect. et Plato etiam in Phæd. νῶτον οὐρανοῦ dixere. Pind. νῶτα αἰθέρος. Huic elegantiæ vicinæ aliæ. Neque enim solum Græci νῶτον de hac re, id est, *dorsum*, aut *humerum*; Eurip. Elect. γῆς αὐ-

Digitized by Google

χόνα. Herodot. ἀνχὴν τῆς χόρης. Simocatta I. 12. ὄρους ἀνχόνα. Pollux etiam l. I. partem clavi nautici vocat ἀνχόνα. De altero Apollon. ῥάχιν στηλαίου. Herodot. ῥάχις τοῦ οὔρεος. In Epig. ῥάχις γῆς. De tertio, certum est juga montium dici δειρίδας ἀπὸ τῆς δειρῆς. *Idem.*

Altissima visu] Nota Græcorum ἀκροκόρεια, *cacumina* vocari posse, quæ εἰς μέγιστον ὕψος ἐκτείνεται, *in maximam extenduntur altitudinem.* Pulchre Stat. Theb. III. 'audaci seductus in æthera dorso.' *Idem.*

235 *Dirarum volucrum*] Modo *dirarum*, non mali ominis dicit, ut sunt bubones: sed quæ humanis cadaveribus vescebantur. Dixit enim, 'foribusque adfixa superbis Ora virum, tristi pendebant pallida tabo.' *Serv.*

Domus] Ita Stat. l. v. nidum vocat 'querulam domum,' et in IX. nidum Halcyonum, 'fluctivagam domum.' Sed hoc jam ex Græcis et Latinis illustravi Ge. II. ad illud, 'Antiquasque domos avium.' *Cerda.*

237 *Dexter*] Hoc est, a dextra parte consistens. *Servius.*

Nitens concussit] Ovid. in re eadem, 'Nititur hic humeris, cœlum quoque sederat illis, Et vastum motu collabefactat onus.' Par ejus virtus prædicatur a Propert. IV. 10. 'Ille humeris postes concussit opacos.' *Cerda.*

Concussit] Solvit, impulit. Satis signatis usus est verbis. *Servius.*

238 *Radicibus*] Pari tralatione Claud. Eutrop. II. 'Concurrere freti fauces radice revulsa.' Et Stat. l. v. 'Ortygiam abruptam radicibus.' In Græco Epig. Anthol. l. IV. saxa, quibus constructus pons Caligulæ, dicuntur καταῤῥιζοῦσθαι. Virg. fortasse a Lucret. qui l. III. 'Scilicet avolsis radicibus.' Notetur duplex locutio. Prima Hom. Iliad. XX. a quo radices montis dicuntur πόδες, *pedes.* Altera Opp. qui id nominis traduxit ad mare. Nam Hal. I. dixit βίζαν ἁλὸς, *radices maris:* ut et IV. βίζας ἁλός. *Cerda.*

Inde] Potest esse ordinis, non loci, ut dicat *inde*, pro, *deinde.* Idem.

239 *Impulsu quo maximus insonat æther*] In antiquis aliquot, *intonat* habetur. Sed *insonat* in pluribus. *Pierius.*

Insonat] Vide uti a Vitruv. v. 8. distinguantur τόποι κατηχοῦντες, περιηχοῦντες, ἀντηχοῦντες, συνηχοῦντες, id est, *loci dissonantes, circumsonantes, resonantes, consonantes.* Poëtæ tamen liberi sunt in enuntianda hac vocis et Echus responsione. Quod vel ab uno Claud. satis disces. Ille Ruff. II. 'Nemus resonat clamore,' 'tonat Ossa,' 'geminatur fragor, pulso Olympo.' et Eutrop. II. 'Athos responsat,' 'nemus remugit,' 'Rhodope ingeminat.' De VI. Cons. Hon. 'fragor reboat,' 'Echo intonat.' Paneg. Olib. 'resultant colles.' Tertull. de Pœn. dixit, 'dissiliunt montes.' Quod cognatum Virg. 'qui dissultant ripæ.' Josephus Bell. VII. 11. συνήχει ὄρη. Cedren. συνεπηχέντων τῶν ὀρέων. Apollon. l. IV. Φθογγῇ ἀποτρομέουσιν ἂν οὔρεα πηλόθι βῆσσαι. Soph. Antig. dixit βρέμουσιν ἀντικλῆγες ἄκραι. Sil. l. IX. *mugitum* in re simili. Addit Virg. mira αὐξήσει insonuisse ætherem. Basil. Seleuciens. l. I. locutus est ut Poëtæ; nam de simili strepitu βοῆς εἰς αὐτὸν τὸν αἰθέρα φθασάσης. Ovid. de ipso loquens Caco in avulso scopulo, 'fragor æthera terruit ipsum.' Non insulse in Virg. legi posset, 'intonat æther,' tum ex multis aliis, tum ex Appian. qui Civil. I. ait tantum fuisse strepitum ὡς γενομένης βροντῆς: *ac si factum esset tonitru.* Cer.

Æther] De etymo hujus varie. Aristot. ab æterno, et irrequieto ambitu. Quasi ἀεὶ θεῖν. Alii quasi ἀεὶ θέρειν, καὶ θερμαίνειν, quod semper calefiat. *Idem.*

240 *Refluitque exterritus amnis*] Rem naturæ vertit in fabulam, cum ruina rupis in se recurrere necesse sit im-

Digitized by Google

petum fluminis. *Servius.*

Refluit] Ita sup. 'refluens unda substitit.' Ovid. de Istro, 'in caput vertet iter.' Stat. Theb. IV. 'refluus Nilus.' Plin. II. 303. 'amnes retro fluere.' Græci rem hanc dicunt παλίρροιαν. Homer. Iliad. XVIII. ἀψορρόου ὠκεανοῖο. Eurip. in Med. ἵνα ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί. *Cerda.*

241 *At specus*] In hoc loco spelunca significat longitudinem et interiores recessus: *Regia*, latitudinem: *Cavernæ*, coarctas angustias. Fuit spelunca, sed pro qualitate personæ dicta est regia. *Cavernas* autem dixit patuisse, id est, non solum latas partes sed angustas. *Regia:* quia ibi tyrannidem agitaret. *Donatus.*

At specus, &c.] Versus hic factus ad imitationem Enniani illius Ann. XVI. 'Tum cava sub montem late specus intu' patebat. Patuit vero specus ad dejectum scopulum. Habes hujus rei imaginem in expugnatione quapiam apud Ammian. l. XX. 'Turri collapsa, cum patuisset iter in urbem.' *Cerda.*

At specus, et Caci] Haud dubie hi sex consequentes ex ordine versus ducti sunt ex illis Hom. Il. Υ. ἔδδεισεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων αἰδωνεύς, Δείσας δ' ἐκ θρόνου ἆλτο, καὶ ἴαχε μή οἱ ὕπερθε Γαῖαν ἀναρρήξειε ποσειδάων ἐνοσίχθων, Οἰκία δὲ θνητοῖσι, καὶ ἀθανάτοισι φανείη σμερδαλέ' εἰρόεντα, τά τε στυγέουσι θεοὶ περ. Quod autem, 'trepident immisso lumine manes,' dixit, alludere videtur ad ζῶα νυκτίνομα· quæ cur lucem gravate sustineant, et ad illam conniveant, hæc est Plutarchi αἰτιολογία, Symp. α. probl. η. ἡ γὰρ ὄψις, inquit, αὐτῶν ὑπὸ τοῦ μεθημερινοῦ φωτὸς, ἀδρανὴς οὖσα, κατακλίζεται, καὶ κρατεῖται, μὴ δυναμένη πρὸς πολὺ καὶ ἰσχυρὸν ἀσθενοῦς κεράννυσθαι, πρὸς δὲ τὸ ἀμαυρὸν καὶ λεπτὸν, οἷον ἀστέρος φῶς, αὐγὴν διαρκῆ καὶ εὔμετρον ἐξίησιν, ὥστε κοινωνεῖν, καὶ συνεργεῖσθαι τὴν αἴσθησιν. Vide in idem argumentum Aristot. De animo lib. III. cujus est hoc quoque Metaph. Δ. ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει μεθημέρων, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Germanus.*

Ingens Regia] Regia, sicut Cacus putabat. Sic est et illud dictum, 'illa se jactet in aula Æolus.' *Servius.*

242 *Penitus patuere cavernæ*] Admissum lumen est usque ad secreta speluncæ. Cavernas autem speluncæ per Tapinosim dixit. Sane veteres loca concava, vel si quid incurvum fuisset, *cavernas* appellabant. *Idem.*

Umbrosæ penitus patuere cavernæ] Ad gustum hunc Claud. Stilic. II. 'penetrale profundum Panditur et sedes, ævique arcana patescunt.' *Cerda.*

243 *Non secus, ac si*] De consecutione harum vocum vide Godesc. lib. de Ling. Lat. *Cerda.*

Si qua vi] Terræ hiatus non nisi ex terræ motu fit, qui quoniam aut motu aquæ inferioris nascitur, aut crebris tonitribus, aut de concavis terris erumpentibus ventis; ideo ait, 'si qua vi.' Quod autem dicit: 'Infernas reseret sedes,' notandum est etiam de impossibilibus fieri posse comparationem. *Servius.*

Dehiscens] Græci omnes διαῤῥαγεῖν. *Cerda.*

244 *Infernas reseret sedes, et regna recludat*] In codicibus aliquot antiquis, *reserat* et *recludit* legitur, præsenti tempore. Sed altera lectio cultior ab eruditorum collegio judicatur. *Pierius.*

245 *Diis invisa*] Superis scilicet. *Servius.*

Diis invisa] Inimicitiæ quidem inter θεοὺς οὐρανίους et καταχθονίους. Pluto apud Stat. l. VIII. 'Quæ superum labes inimicum impegit Averno Æthera? quis rupit tenebras?' Hom. Iliad. XX. ait de Diis cœlestibus στυγέουσι videlicet *oicia* Plutonis, ubi odium vides: et de Cerbero Sen. 'diem invisum expuit.' *Cerda.*

Barathrum] Quid proprie sit, aperit interpres Aristoph. in Plut. τὸ βά-

Digitized by Google

βαθρον, χάσμα τι φρεατῶδες καὶ σκοτεινὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐν ᾧ τοὺς κακούργους ἔβαλλον: *Barathrum, hiatus in Attica tenebrosus, et instar putei, quem in locum nocentes deturbabantur.* Idem.'

246 *Trepident inmisso lumine*] Lucanus, 'Et subito periere die.' *Serv.*

Trepident inmisso lumine Manes] In Romano codice, *trepidentque* legitur, quod et versum et sententiam replet, et numerosius sonat. *Pierius.*

Trepident inmisso lumine Manes] Vicinum hoc Notæ superiori. Timent enim manes cœli lucem. Inde minæ Magæ apud Lucanum libro sexto: 'tibi, pessime mundi Arbiter, immittam ruptis Titana cavernis, Et subito feriere die.' Inde etiam apud Sen. in Fur. horror Cerberi ad visam lucem. Lege et Claud. etiam de horrore equorum Plutonis ad visum Solem. Pluto apud Stat. l. VIII. 'jucundaque offensus luce.' Claud. Rapt. I. de extremo malo, 'Titania pubes Vidisset cœleste jubar.' Propertius de re Caci loquens IV. 10. 'Atque uni Stygias hominum junxisse tenebras.' *Cerda.*

247 *Insperata deprensum in luce repente*] Lucan. l. VI. 'Et subito feriere die.' De Cerbero Sen. 'Nitor percussit oculos lucis ignotæ.' *Idem.*

Deprensum in luce] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *in*. Pier.

248 *Saxo*] Ita vocat montis illius specum. Sic et Hom. Il. XII. *πέτρην* de monte. Et Epigram. III. de scopulo maris *πρὸς πέτρῃσι*: et l. I. scopulum, ubi aves nidificant, *πέτρον*. Cicero Tuscul. II. reddens versus Æschyli, 'ex sublimi vertice saxi.' ubi per *saxum* intelligit montem Œtam. Sic capi potest illud Æn. II. 'Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.' Id est, de montis vertice. *Cerda.*

Insueta rudentem] Clamantem. Abusive dictum est, sicut supra de leonibus: 'et sera sub nocte rudentum.' Nam *rudere* proprie asinorum est. Persius, 'Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.' Aut ideo *rudentem*, quia supra ait, 'semihominis Caci.' *Servius.*

Insueta rudentem] Sunt codices antiqui, in quibus 'insueta paventem' scriptum est: sed *rudentem* magis tumultum anget. *Pierius.*

Insueta rudentem] De Caco Propert. IV. 10. 'Per tria partitos qui dabat ora sonos.' *Cerda.*

249 *Telis premit*] Omne quod jaci potest *telum* vocatur; dictum *ἀπὸ τοῦ τηλόθεν*. Unde addidit, 'omniaque arma Advocat.' *Servius.*

Telis premit] Sagittis fortasse, quod supra indicavi. Liv. ait, Cacum ictum fuisse clava. Accepit, credo, ab Ovid. qui, 'Occupat Alcides, adductaque clava trinodis Ter, quater, adversi cædit in ora viri.' Dionys. quoque, *ἡρακλῆς αὐτὸν τῷ ῥοπάλῳ κτείνει*: *Hercules illum clava interficit.* Sed Virg. quidem contra Cacum *omnia arma advocat*, et conficit ferum *telis*, id est, sagittis: *ramis*, id est, clava: 'vastis molaribus,' id est, saxis grandibus. *Cerda.*

250 *Ramis*] *Ramus* hoc loco est clava Herculea: etenim Hercules cepit contra Cacum 'robur nodis gravatum,' et frustra certe cepit, nisi hic interpreteris de eo robore, aut clava. Etenim si Propertio libro quarto el. 10. licuit dicere: 'Mænalio jacuit pulsus tria tempora ramo Cacus:' si Propertio (inquam) licuit dicere *ramum Mænalium* pro clava Herculanea, cur non Virgilio *ramos* pro clava tricuspide? Orpheus in Hymno Herculis, loquens cum illo, *Ἐξέλασον δὲ νοσὰς ἥρας, κλάδον ἐν χερὶ πάλλων*: *Expelle mala nocumenta, vibrans ramum manu.* Lib. IV. Anth. clava Herculis dicitur *ὄζος θηρολέτης*, 'ramus feras conficiens:' et adhuc *πτόρθος μέγας*, *ramus magnus.* Pausan. Corinth. ait *clavam* Herculis *repullulasse*, *ῥόπαλον ἀνεβλάστησε*: hoc autem proprium est rami. Vides uti clava Herculanea, clare nominetur *ramus*. Virgilius voluit *ramis* in plurali, quia integra ar-

Digitized by Google

bor gestata Herculi, cum omnibus ramalibus et radicibus, quod satis indicat Theocr. *eid.* XXV. ait enim; Εὑρὼν, σὺν πυκινῇσιν ὁλοσχερὲς ἔσπασα ῥίζῃς: *Cum invenissem, una cum densis integram avulsi radicibus.* Ab his, quæ dicta in hac Nota, sciat juventus, unde gestamen hoc Herculis dictum sit *clava:* non certe aliunde, quam a *ramo*, aut *ligno*. Non itaque probe Isidor. dixit, clavam Herculis dictam a clavis ferreis. Nihil in ea clava ferreum fuit, sed quia tota e ligno, ideo clava. Sed, quando sum in clava Herculanea, dicam duo. Primum de materia. Virg. cum nominarit *robur*, videtur inclinare in roboream. Sed veritas est, eam fuisse ex oleastro: nam Theocrit. *eid.* XXV. eam vocat ἀγριέλαιον, id est, *silvestrem oleam;* atque etiam κότινον, *oleastrum*, quod idem. Pausan. etiam l. II. ita scribit: τὸν δὲ ἡρακλέα λέγουσιν ἀνευρόντα τὸν πρὸς τῇ Σαρωνίδι κότινον, ἀπὸ τούτου τεμεῖν ῥόπαλον: *Ferunt Herculem abscidisse clavam ab oleastro, quem ad paludem Saronidem invenerit.* Unde cum Apollon. Arg. IV. hanc clavam vocat ὄζον ἐλαίης, *ramum oleæ*, explicandus est, ἀγριελαίης: et Virg. qui *robur* dixit, capiendus tantum de firmitate. Alterum est de loco, ubi inventa hæc clava. Vidisti in Pausan. ad paludem Saronidem. Prop. indicat inventam in Mænalo, qui mons in Arcadia; nam vocat 'ramum Mænalium.' Apollodorus tamen l. I. loquens de Hercule, ῥόπαλον αὐτὸς ἔτεμεν ἐκ Νεμέας: *clavam ipse excidit e Nemea silva:* hæc autem in Achaia fuit. *Id.*

Vastis molaribus] Asperrimis saxis, non unde molæ fiunt: et secundum Homerum dixit: μολοιδεῖ πέτρῳ. Aut certe magnis et molis convenientibus. *Servius.*

251 *Fuga jam super ulla pericli*] In plerisque codicibus antiquis, non habetur *est* verbum. Id vero me nihil offendit adjectum. *Pierius.*

Fuga jam super ulla pericli] Τὸ *est*, Fabric. e Mss. omittit. *Super* valeat *superest:* quomodo Æn. VII. 'si qua super fortuna laborum.' Silius: 'Haud illi comitum super unus.' *Taubmann.*

Fuga pericli] Similis locus Catulli: 'Nulla fugæ ratio, nulla est spes, omnia muta, Omnia sunt deserta, ostentant omnia lethum.' Eurip. quoque in Alcest. οὐδ' ἔστι κακῶν ἔκος οὐδέν. A quo proculdubio Opp. Hal. II. ἀλλ' οὔτι κακῶν ἔκος, οὐδ' ἀλεωρή. *Cerda.*

252 *Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)*] Consuetudine sua usus est, ut, cum aliquid contra naturam factum infert, prædicet unde incredibile videatur, ut 'Nascenti cui tres animas Feronia mater, Horrendum dictu dederat.' Et *mirabile dictu*, Parenthesis. *Servius.*

Faucibus ingentem fumum, &c.] Lucretius l. I. 'Faucibus eruptos iterum ut vis evomat ignes.' *Ursinus.*

Faucibus ingentem fumum] Ita de Caco Ovid. 'Prima movet Cacus collata prælia dextra, Remque ferox saxis stipitibusque gerit. Queis ubi nil agitur, patrias male fortis ad artes Confugit, et flammas ore sonante vomit: Quas quoties spirat, spirare Typhœa credas, Et rapidum Ætnæo fulgur ab igne jaci.' Porro de isto fumante et flammato anhelitu Sil. XII. 'Stygios exhalat in aëra flatus:' et de Japeto, 'fumantem, ejectantem ore flammas, anhelantem igni, et sulphure.' Taurum Cretæ spirantem flammas πυρίπνοον vocat Poëta quidam Anth. l. IV. et III. hic ignitus flatus dicitur ἄσθμα πυρός. *Cerda.*

253 *Involvitque domum caligine cæca*] Quam multis rem eandem! Hic vides: 'Evomit fumum ingentem, involvit domum cæca caligine, eripit prospectum oculis, glomerat noctem fumiferam, commiscet igne tenebras, fumus plurimus agit undam, æstuat specus atra nebula, vomit in tenebris vana incendia.' Et nota, illum abstinuisse a verbis *spiro* et *exhalo*, quia jam Ge. I. 'tauri spirantes naribus ignem:' et ibid. 'quæ tenuem exhalat nebulam:'

Digitized by Google

et a *subtexo*, quia jam Æn. III. 'Cœlum subtexere fumo.' Demum ab aliis, quæ eodem lib. intulit, loquens de Encelado, et Ætna. Et (quod miror) a verbo *eructo*, quod videbatur unice dandum Caco ἐρεύγοντι fumum e faucibus. *Idem.*

255 *Fumiferam noctem*] Non est noctis epitheton, sed quam Cacus fumum evomens faciebat. *Servius.*

Commixtis igne tenebris] Utrumque enim evomebat. *Idem.*

256 *Non tulit*] Non sustinuit. *Id.*

Animis] Pro ira, unde iracundos dicimus *animosos*. Servius.

Seque ipse per ignem] Tanto ad ultionem fervore properans, Caci contempsit incendia, nam intrepidus se per ea jecit, nec ipsam loci altitudinem metuens. *Donatus,*

Per ignem] Per eam rem, unde ille sperabat auxilium. *Servius.*

257 *Qua plurimus undam Fumus agit*] In antiquis aliquot codic. *quo*. Pier.

Undam] Datur hæc fumo, et igni, ut Ge. II. 'Undantem Ætnam;' et alias. Hic notetur locus Tertul. Apolog. 'Lucernis vestibula enubilabant:' et Pers. Sat. v. 'nebulam vomuere lucernæ.' Ita enim nebula datur lucernis, ut unda ignibus. Utrunque enim aqueum. *Cerda.*

Undam] Vaporem torrentis ritu exundantem. Nam *undam* pro copia et affluentia varie usurpari, docet Gifan. Collectan. Lucret. *Taubmann.*

259 *Incendia vana*] Vana quantum ad Herculem pertinet. *Servius.*

Incendia vana] Vel, quia frustraneum hoc munimen contra Herculem: vel potius, quia vere vana, ut in quibus fumi multum, ignis parum. *Cerda.*

In nodum complexus] Id est, ligat complexu, et nodo brachiorum. Nonn. l. XXI. γναλκεῖ δεσμῷ: 'Valido membrorum vinculo.' Lucan. l. IV. 'Herculeos nodos' dixit. Ambros. de Virginit. 'matrem stringentem nodo manus.' Itaque nodus præclare ad signandam strictionem. Sen. in Furen. 'arctos nodos' de serpentibus; ut etiam de iisdem Æn. II. 'divellere nodos:' et Theoc. εἰδ. XXIV. δεσμὸν etiam de serpentibus. Et non dubium quin Virg. alluserit ad *Herculaneum nodum*. Hos nodos brachiorum Herculis Sil. l. III. *nexum* vocat, 'nexuque elisa leonis Ora.' Cic. Tusc. II. ait leonem extinctum *pressu* Herculis. Stat. Theb. II. *attritu*. Eurip. in Hercul. βραχίονος ἀγχόνασιν. Itaque *nodos* illos vocabis *nexum*, *pressum*, *attritum*, ἀγχόνην. Lucanus l. IV. copiosus est in explicandis his amplexibus Herculis, loquens de Antæo. Signatiora sunt; 'alligat terga, arctat medium compressis ilibus, hæret pressis membris, stringit pectora.' Pulchre certe Ovid. Met. IX. *forcipem* vocat, cum ait, 'ceu guttura forcipe pressus.' *Idem.*

260 *Corripit in nodum complexus*] Manibus complexus constrictum tenet. *In nodum* autem valet, in nodi modum. Turneb. XIX. 29. et XIV. 40. Alluditur fortasse ad *Herculaneum nodum*, qui arctissimus erat: Gr. λυγισμός. *Taubmann.*

Complexus] Respondere videtur Græcorum τῷ ἀγκὰς ἑλών. Est enim, ut Eustathius interpretatur, ἀγκὰς περιπλεχθῆναι. Nam, ut ipse inquit, ἀγκὰς ἀλλήλων λαμβάνειν λέγονται οἱ παλαίοντες παρ' ὁμήρῳ. *Germanus.*

Angit inhærens Elisos oculos, &c.] *Angit, guttur*, bene dicimus; *angit oculos*, non procedit. Ergo *angit* ad unam rem pertinet: ut, 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Nam fortuna non discitur. Unde multi *elidens* legunt, et integer sensus est. Nam *elisos* solœcophanes est: ut sit ita, 'Angit guttur, et elisos oculos facit.' *Serv.*

Angit] Videlicet gutture; vel ex verbo *ango*, ut Græci ἄγχω. Itaque presso gutture, oculos Caco elisit. Sic Nonnus l. XXV. ait datam necem leoni ab Hercule ἀσίδηρον, *sine ferro*, tantum λέοντι βραχίονα λαξὼν ἐλίξας, *cir-*

Digitized by Google

cumdans brachium leoni. Itaque hoc est, quod de Hercule Epig. l. IV. ἀγχόμενος παλάμαις. Et de Antæo ibid. ἔχει πεπονημένον ἐκ παλαμάων: et de leone Dio Chrys. Orat. 64. ἄγξας ἔπνιξε: et quod Stat. Theb. IV. 'rabidi cum colla minantia monstri Angeret, et tumidos animam angustaret in artus.' *Cerda.*

261 *Et siccum sanguine guttur*] Per hoc jam exanime cadaver ostenditur. *Servius.*

Siccum sanguine guttur] Ita in Æn. IX. 'Et siccæ sanguine fauces.' *Cerd.*

262 *Foribus domus atra revolsis*] In codicibus aliquot, *reclusis* legitur: quod est admodum leve tanto in conatu. Quare magis placet *revolsis*, ut in Romano et aliquot aliis probatioribus habetur. *Pierius.*

263 *Abjuratæque rapinæ*] *Abjurare* est rem creditam negare perjurio: sed hoc isti loco non congruit. Unde modo *abjuratas rapinas* contra jus retentas intelligamus. Alii *abjuratas*, abductas atque alieni juris factas, alii fraude et furto abductas tradunt. *Servius.*

Abjuratæ rapinæ] More Græcorum, qui ἀτομνῦναι καὶ ἀπόμνυσθαι, τὸ ἀποφατικῶς ὀμνῦναι, ἤγουν ἐνόρκως ἀποφάσκειν· ἐτομνῦναι δὲ τὸ καταφατικῶς ὀμνῦναι. Vide Eustath. *Germanus.*

Abjuratæque rapinæ] Dionys. historiam narrans de juramento tacet: tantum ait, rogatum Cacum respondisse, boves a se non visas. Virgilius perjurium addit ad augendum crimen, ad eum modum, quo Symm. epist. II. 86. 'Partem pretii emptor abjurat.' Et Claud. Hon. VI. 'Abjurata palam Libyæ possederat arva.' Notat Collector Symb. ex Scipione Gentili, esse *abjuratum*, quod emptum est, et non solutum, imo abnegatum. Et has ipsas boves Plato in Protag. vocat ἀπιθάνους. *Cerda.*

264 *Cælo ostenduntur*] Aspirat huc Stat. Theb. I. de Œdip. deformato ab oculis erutis: 'Tum vacuos orbes, crudum et miserabile vitæ Supplicium, ostentat cœlo, manibusque cruentis Pulsat inane solum.' *Idem.*

Pedibusque, &c.] Juvenal. Sat. V. 'Duceris planta, velut ictus ab Hercule Cacus, Et ponere foras.' Erasm. Chil. II. Cent. I. c. 18. ait, *pedibus trahi*, dici de victis, sumpta locutione vel ab historia Vulcani, quem Jupiter dejecit de cœlo ποδὸς τεταγών: vel ab Hectoris, quem illigatum pedibus equi raptarunt. Hinc itaque lux Virgilio, et Juvenali. *Idem.*

Informe cadaver] *Informe*, magnum, cujus formam non sit facile complecti: et *cadaver* est corpus nondum sepultum: dictum *cadaver*, quod careat honore sepulturæ. *Servius.*

265 *Nequeunt expleri corda tuendo Terribilis oculos*] Non poterant homines, videndo cadaver, sua corda satiare. *Tuendo* autem pro *intuendo*. Id.

Nequeunt expleri corda tuendo] Stat. Theb. I. perpetuus Virg. imitator, 'juvat ire, et visere juxta Liventes in morte oculos, uterique nefandam Proluviem, et crasso squallentia pectora tabo.' Et post pauca: 'nequit iram explere potestas.' Latet et in Virg. Homeri imitatio Il. XXII. ubi Græci, interfecto Hectore, currunt visuri illum, admirantur ejus staturam, et speciem. Valer. l. IV. 'Ipse etiam expleri victor nequit.' *Cerda.*

266 *Terribilis oculos*] Hanc notam deformitatis post mortem dat Stat. Capaneo, et Suetonius Neroni. Prior Theb. XI. 'Iste jacet latera complexus fragmina turris, Torvus adhuc visu.' Posterior c. 29. Principem mortuum exhibet exstantibus, 'rigentibusque oculis, usque ad horrorem formidinemque visentium.' Iterum Stat. Theb. III. 'Servantem vultus, et torvum in morte peracta.' Lucan. l. V. 'Torquet adhuc oculos.' Ovidius Met. VIII. 'Immanemque feram multa tellure jacentem Mirantes spectant, neque adhuc contingere tutam esse putant.' Claud. Rapt. III. 'et

Digitized by Google

adhuc crudele minantur Affixum facies trancis.' Florus l. 1. 'Reliquæ in vultibus minæ, et in ipsa morte ira vivebat.' Sallust. de Catil. interfecto: 'Ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens.' Poëta hanc terribilitatem unis oculis attribuit, ut in quibus sedes irarum. De oculis enim Joan. Chrys. Orat. Pelagiæ Virg. δριμὺ καὶ φοβερόν: aciem illorum πικρὸν καὶ ἄκρατον vocat Plut. in Sylla. Eurip. Phœniss. ὄμματος γοργόν. *Cerda.*

Villosaque setis, &c.] Hoc Homerus ad virilitatem, fortitudinemque retulit, Il. Δ. ἐν δὲ οἱ ἦτορ Στήθεσσιν λασίοισι διάνδιχα μερμήριξεν Sophocl. in Trachin. Nessum δασύστερνον vocat: et ut hic 'Cacum semiferum,' ita et eadem fabula Nessum ipsum θῆρα. *Germen.*

267 *Semiferi*] Bene *semiferi*, cum supra semibominis. *Servius.*

268 *Lætique minores*] Nove et satis licenter *minores* dixit, cum ab ipso Euandro Herculem constet esse susceptum; et *minores* non dicamus, nisi quotiens gradum deficit nomen, ut puta, filius, nepos, pronepos, abnepos. Ubi isti gradus defecerint, merito jam dicimus *minores*; sicut etiam *majores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavique vocabulum. Ergo *minores* accipimus pro deinceps; vel certe *minores*, cum quibus vivit, quia ipsum constat esse longævum; nam post ait, 'O mihi præteritos referat si Juppiter annos.' *Servius.*

Minores] Loquitur Virg. cum respectu ad reliquam ætatem, et ideo probe *minores*. Hoc novum in Poëtis non est. Itaque non discedit Poëta a significato hujus vocis. Proprie enim *minores*, qui ultra trinepotes: sicuti *majores*, qui ultra tritavum. Sic, cum postea dicit, 'domus Pinaria,' loquitur procul dubio cum respectu ad ætatem posteram, sicut et Liv. Nam clarum est, assumptum ab Hercule unum e Pinariis, ut unum quoque e Potitiis; non totam Pinariorum familiam. Quod efficax argumentum contra Servium. *Cerda.*

269 *Primusque Potitius auctor, Et domus Herculei custos Pinaria sacri*] Apud majores nostros raro advenæ suscipiebantur, nisi haberent jus hospitii. Incertum enim erat, quo animo venirent. Unde etiam Hercules primum ab Euandro non est susceptus: postea vero, cum se et Jovis filium dixisset, et morte Caci virtutem suam probasset, et susceptus, et pro numine habitus est. Denique ara est ei maxima consecrata, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, vel, ut quidam tradunt, ab Euandro dati, Pinarius et Potitius: quibus, qualiter se coli vellet, ostendit: scilicet ut mane et vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior advenit; Pinarius postea, extis jam redditis. Unde iratus Hercules, statuit ut Pinariorum familia tantum ministra esset epulantibus Potitiis et complentibus sacra. Unde et *Pinarii* dicti sunt ἀπὸ τῆς πείνας, id est, a fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine nuncupatum. Hinc est quod paulo post Potitii tantum facit commemorationem: ut, 'primusque Potitius ibat.' Quod autem dicit, *Domus Herculei custos Pinaria sacri*, non est contrarium: nam *custos* est ministra, ut in undecimo, 'At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis Alta sedet,' id est, ministra. Alii *custos Pinaria sacri* dicunt, quod cum ara maxima vicino incendio conflagraret, a Pinariis liberata sit, et ideo *custos sacri*. *Auctor* vero *Potitius* quare? num quod sine familia Potitiorum sacra ista non fiebant, donec illos Appius Clodius corrupit pecunia, ut servos publicos hoc sacrum docerent; propter quod dicitur et ipse mox cæcus fac-

Digitized by Google

tus, et Potitiorum familia intra breve tempus extincta? Quidam tradunt ideo *custos*, quod Potitii sacra publica servis publicis prodiderint; et quamvis tradatur eos ideo ad sacra Herculis non admitti, quod serius venerint; et ideo *custos*, quoniam nec prodendi habuerint facultatem; et id quasi religiose dictum est, quod ignorantiæ eventus attulerat; tamen habent Ciceronem auctorem, qui in De domo sua, Pinarium Nattam appellans, sic dicit, 'Quem ego tamen credo, sic est ortus ab illis, quos memoriæ proditum est ab ipso Hercule, perfuncto laboribus, sacra didicisse.' Quidam etiam tradunt ideo Potitiis ab Hercule sacra commissa, quod cum ipse Hercules rem divinam faciebat, ipsum Herculem fortuito invocasset Potitius: fertur tunc Herculem, accepto omine divinitatis, rejecto Pinario, perpetuæ epulationis sacrum Potitio tradidisse, a quo videbatur consecratus; et *Potitius* dici, quod eorum auctor epulis sacris potitus sit; *Pinarius* quod eis, sicut dictum est, fames epularum sacrarum indicta sit: hoc enim eis Hercules dixisse dicitur, *ὑμεῖς δὲ πεινάσετε*. *Servius.*

Primusque Potitius auctor] Ex eo Livii, ubi de ara Herculis agit: 'Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta potirentur, Pinarii ad cæteram dapem venirent:' infert Nannius Potitios a potiendo, Pinarios *ἀπὸ τοῦ πεινᾶν* dictos: quod certe ex illo Plutarchi *ἐν ῥωμαϊκοῖς* approbo, *διατί, δυοῖν βωμῶν ἡρακλέους ὄντων, οὐ μεταλαμβάνουσι γυναῖκες, οὐδὲ γαίουται τῶν ἐπὶ τοῦ μείζονος θυομένων; πότερον ὅτι τῶν ἱερῶν αἱ περὶ τὴν καμάντα ὑστέρησαν, ὑστέρησε δὲ καὶ τὸ πεναρίων γένος, ὅθεν εἰργόμενοι τῆς θοίνης, ἑστιωμένων τῶν ἄλλων, πεινάριοι προσηγορεύθησαν, ἢ διὰ τὰ μυθολογούμενα περὶ τοῦ χιτῶνος, καὶ τῆς δηϊανείρας.* *Germanus.*

270 *Et domus Herculei custos, &c.*] Asper *κατὰ διαστολήν*, inquit, Potitiorum, qui ab Appio Claudio præmio corrupti, sacra servis publicis prodiderunt. Sed Veratius Pontificalis, in eo libro, quem fecit *de Supplicationibus*, ita ait: Pinariis, qui novissimi comeso prandio venissent, cum jam manus pransores lavarent, præcepisse Herculem, ne quid postea ipsi, aut progenies ipsorum ex decima gustarent, sacranda sibi: sed ministrandi tantummodo caussa, non ad epulas convenirent. Quasi ministrantes ergo *sacri custodes* vocari: ut ipse Virgil. Æn. XI. 'At triviæ custos jam dudum in montibus Opis,' id est, ministra. Nisi forte custodem dixit eam, quæ se prohibuerit et continuerit a sacris, ut ipse Ge. IV. 'Et custos furum atque avium cum falce saligna Hellespontiaci servet tutela Priapi.' Hic utique custodem prohibitorem avium furumque significat: Macrob. Saturnal. III. 8. *Pontanus.*

Domus Pinaria] A Pino, secundum quosdam, filia Numæ Pompilii, ut docet Plutarch. in Numa. *Germanus.*

271 *Loco*] Templum enim nondum habuerat Hercules: sed aram tantummodo, ut diximus supra. *Servius.*

Maxima] Ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieque post januas Circi maximi. Alii *maximam* ideo dicunt, quia illo tempore omnibus erat honore potior; quam sibi Hercules, postquam se a matre Euandri Jovis filium esse et immortalem futurum cognovit, statuit. *Idem.*

Quæ maxima semper] Hæc est illa ara, quæ in Herculis honorem extructa, de qua Propert. IV. 19. 'Maxima quo gregibus devota est ara repertis.' Sed præstat audire verba Livii, quæ ore Euandri ad Herculem: 'Jove nate, Hercules, salve, te mihi mater veridica interpres Deum auctarum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima in terris gens MAXIMAM vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturum-

Digitized by Google

que fata, ara condita, atque dicata ait.' Habes aram maximam a Livio. Rationem, cur ita dicta, quam ille tacuit, exhibet Dionys. quia videlicet cum aras multas haberet in Italia Hercules (adeo ut rarus esset locus, ubi is non coleretur) hæc inter ceteras veneratione erat præcipua. Nam et dejerationes fiebant per eam, conventionesque, quibus voluissent plurimum firmitatis inesse. Dionys. ὁ δὲ βωμὸς, ἐφ' οὗ τὰς δεκάτας ἐτέθυσε ἡρακλῆς, καλεῖται μὲν ὑπὸ ῥωμαίων Μέγιστος: *Ara, ubi decimas sacrificavit Hercules, vocatur a Romanis Maxima.* Notabis Ovidium et Tacitum oppositos esse. Nam ille Fast. I. 'Constituitque sibi, quæ Maxima dicitur, aram; Hic ubi pars vobis de bove nomen habet.' Ubi vides, Herculem sibi aram statuisse. Scriptor vero Annal. XV. 'Magna ara, fanumque, quæ præsenti Herculi Arcas Euander sacraverat.' Sed utrumque esse verum poterit, cum uterque operam dederit his sacris. *Cerda.*

272 *Erit quæ maxima*] Repetitio verbi ad honorem et potestatem pertinet. *Servius.*

Erit quæ maxima semper] Eadem geminatione Propert. IV. 10. 'Maxima quæ gregibus devota est ara repertis, Ara per has, inquit, maxima facta manus.' *Cerda.*

273 *In munere*] Non tam in officio, quam in honore hic accipiendum. *Servius.*

In munere] *Munus* dicitur cura unius cujusque rei perficiendæ imposita cum necessitate faciendi. *Donatus.*

274 *Porgite dextris*] Præbete invicem pocula: et est Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοις υἷες ἀχαιῶν δεξιτερὴ' ἄλλοθεν ἄλλος. Id est, propinate mutuo. An divisæ sunt personæ, ut, 'Cingite fronde colnas,' ad convivas referatur; 'pocula porgite,' ad ministros? *Servius.*

Pocula porgite dextris] In codicibus aliquot antiquis, *spargite* legitur: sed *porgite* magis receptum. *Pierius.*

Porgite] Stat. Silv. II. *porxit.* Sil. IX. *porgebat.* Val. Arg. II. 'porgens carchesia.' Fest. *exporgere* pro *exporrigere.* Titinnius (citante Nonnio) 'exporge frontem.' Par illud apud Varr. Rust. II. 1. *subduxe:* et Teren. Adelph. *produxe.* Horat. Sat. I. 9. *surrexe:* et Sat. II. 3. *surpite:* et Od. IV. 13. *surpuerat;* quod acceptum a Lucret. qui *surpere.* Plaut. Asin. 'surruit pallam,' pro *surripuit.* Et Heraldus in Arnob. agnoscit *surgere,* pro *surrigere.* Porro, sciri velim, verbum *porrigo* esse conviviale, quod apparet ex Virg. hic, et Valerio jam adducto; et Ovid. Art. II. 'pocula porrige.' Itaque respondebit τοῖς ἐκτείνειν, ἐπιβάλλειν, ὀρέγειν, quæ variis locis Athen. attribuit convivantibus: et τῷ προτείνειν, quo usus Plut. in vita Alex. φιάλην προτείνειν. *Cerda.*

275 *Communemque vocate Deum*] Aut quia Argivus est Hercules; ut supra dixit Æneas, tam Græcos quam Trojanos de uno sanguinis fonte descendere: aut *communem Deum* dixit, inter Deos atque homines; unde medius fidius dictus. Aut utriusque naturæ medium, id est, inter mortalitatem et divinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum cœlestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media; quos Deos Apulejus *Medioximos* vocat; hoc est, qui ex hominibus Dii fiunt. Alii *communem Deum* ideo dictum volunt, quia secundum pontificalem ritum idem est Hercules, qui et Mars. Nam et stellam, Chaldæis dicentibus, unam habere dicuntur, et novimus, 'Martem communem' dici: Cicero, 'Martemque communem.' Virgilius, 'et Dis communibus aras.' Item paulo post, dat Salios Herculi, quos Martis esse non dubium est. Alii *communem,* humanum, beneficum, φιλάνθρωπον, unde et *communes homines* dicimus. Varro dicit 'Deos alios esse qui ab initio certi et sempiterni

Digitized by Google

sunt, alios qui immortales ex hominibus facti sunt;' et de his ipsis alios esse privatos, alios communes: *privatos*, quos unaquæque gens colit; ut nos Faunum; Thebani Amfiaraum; Lacedæmonii Tindareum: *communes*, quos universi; ut Castorem, Pollucem, Liberum, Herculem. *Servius.*

Communemque vocate deum] Ut per conjunctionem fœderum se Trojanis commixtum ostenderet, vel quia supra ostendit Æneas Trojæ et Arcadiæ populos iisdem parentibus genitos. *Donatus.*

Date vina] Quia tantum Diis superis vina libari decebat. *Servius.*

Date vina] Respuo Servianam commentationem hanc: 'Date vina: quia tantum Diis Superis vina libari decebat:' nam apud Apollon. l. II. Iason, cum primum Colchos appulit, vinum fudit, non solum in honorem Telluris, ac Deorum Patriorum, sed etiam ψυχαῖς καμόντων ἡρώων: *animabus mortuorum Heroum.* Apud Plaut. etiam Lar Familiaris ait: 'Huic filia una est: ea mihi quotidie Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat.' Atqui Lares esse, quos Dionys. l. IV. vocat τοὺς κατ' οἰκίαν ἥρωας, certum est, id est, *Heroës domorum.* Inde illos Priscian. interpretatur θεοὺς κατοικιδίους, quia præsunt domibus. Intelligebant vero Gentiles per θεοὺς ἥρωας, *animas defunctorum*, qui domos olim habitassent, et mortui tueri easdem crederentur. *Cerda.*

Date vina volentes] Vel quia obsequia non accipiuntur, nisi plena voluntate fuerint persoluta: vel quia inimicus aliquando Trojæ Hercules fuit. *Donatus.*

276 *Herculea populus*] Herculi consecrata: qui cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus coliærens, et capiti, abluit sudorem: pars vero exterior propter Inferorum colorem nigra permansit. Et honeste ait, 'pependit populus,' id est, corona de populo. Atqui lauro coronari solebant, qui apud aram maximam sacra faciebant; sed hoc post urbem conditam cœpit fieri, neque alia fronde circumdat caput prætor Urbanus, qui Græco ritu sacrificat. Sed Poëta ad illud tempus retulit, quo Euander apud aram maximam sacra celebravit. Varro enim, Rerum humanarum lib. docet in Aventino institutam Lauretum, de quo proxime monte decerpta laurus sumebatur ad sacra; quam visipse dixerit, 'Populus Alcidæ gratissima.' *Servius.*

Herculea] Nam populus Herculi sacra: ut Ge. II. 66. 'Herculeæque arbos umbrosa coronæ.' *Bicolor* dicitur, quia cum Hercules ab Inferis rediret, hanc primam arborem dicitur contemplatus esse, et se inde coronasse, conveniente colore arboris illi eventui, quo a tenebris in lucem commeavit. Ovid. et *olea bicolor.* Taubmann.

Bicolor populus] Poëta capiendus, non de corona facta ex utraque populo, alba et nigra, sed tantum de alba. Roges: si *alba* tantum, qui *bicolor?* Audi Ovidium, qui de olea, 'Ponitur hic bicolor sinceræ bacca Minervæ.' Atqui olea non alba et nigra. Ergo ut Ovid. oleam vocat *bicolorem*, ita Maro populum. Et uterque capiendus de discrimine illo, quod est inter utramque faciem. Ita Petron. 'olivas in altera parte albas, in altera nigras.' Stat. præclare Silv. II. notans hoc discrimen dixit 'discolor umbra populus.' Ut Virg. Æn. VI. 'Discolor unde auri per ramos aura refulsit:' videlicet color dissidens in uno eodemque loco. In Pers. Sat. III. 'bicolor membrana' est, introrsum candida, extrorsum purpurea, aut lutea. Itaque, una et eadem membrana dicitur *bicolor:* quia Tibull. III. 2. 'Lutea sed niveum involvat membrana libellum.' Aut purpuream, quia Martial. XI. 5. 'Et

Digitized by Google

jam purpureis dat tertia nomina fastis.' Juvat etiam Servius, qui de Hercule: 'Cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore coronam facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus cohærens, et capiti, abluit sudorem; pars vero exterior, propter Inferorum colorem, nigra permansit.' Demum Virgilii *bicolor*, idem est, quod Ovid. Met. x. 'acerque coloribus impar.' *Cerda.*

277 *Rependit*] Non hoc referas ad pendentes lemniscos; nam nulli in hac corona: tantum est honesta, et poëtica locutio. *Idem.*

278 *Sacer implevit dextram scyphus*] Legitur in libris antiquis Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum attulisse, quo utebatur in sacris: quod ne carie consumeretur, pice oblitum servabatur, cujus magnitudinem et religionem simul significat dicendo, 'Implevit dextram sacer scyphus.' Scypho prætor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. Possumus et illud accipere, quod inter munera Deorum etiam pocula sunt. Sallustius, 'Hi sunt qui secundum pocula et alias res aureas, Diis sacrata instrumenta convivio mereantur.' *Servius.*

Et sacer implevit dextram scyphus] *Sacer* ideo posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus vasa, quibus obsequia divina perficiunt. *Donatus.*

Et sacer implevit dextram scyphus] In codicibus aliquot antiquis, legere est 'et dextram implevit sanctus scyphus.' Sed vulgata lectio receptior. *Pierius.*

Scyphus] Proprie: nam *scyphus* vas est Herculis. Plutar. in vita Alex. ad finem, *σκύφον Ἡρακλέους*, *scyphum Herculis*. Sen. in Epist. 'Alexandrum intemperantia bibendi, et ille Herculaneus ac fatalis scyphus perdidit.' Stesichorus loquens de Hercule, *Σκύφιον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον ὡς τριλάγυνον πῖεν ἐπισχόμενος, τό ῥά οἱ παρέθηκε Φόλος κεράσας*: *Scyphum accepit, vas plenum, capaxque trium lagenarum, Bibit, exhausitque; quod et Pholus miscuit et præbuit.* Apud Eurip. Alcest. ipsemet Hercules meminit sui *σκύφου*. Affertur vero scyphus, quia, ut dicebam, vas capacissimum, et in secunda mensa et libationibus res fiebat poculis largissimis. *Cerda.*

279 *In mensam læti libant*] Hoc est, *date vina volentes*. Quæritur sane cur in mensam et non in aram libaverint? Sed apud antiquos inter vasorum supellectilem, etiam mensam cum aris mos erat consecrari, quo die templum consecrabatur; unde bene ait, 'In mensam læti libant,' quam constabat cum ara maxima dedicatam, ut alibi, 'Mensæque Deorum.' *Serv.*

Læti libant] Hoc est, *læti libant*, quod est *et volentis:* qui enim sacra numinibus solvit, nec invitus debet esse nec tristis. *Donatus.*

In mensam læti libant] Videlicet effusa aliqua parte vini e patera in mensam. Ex eodem more in Æn. I. dixit, 'in mensam laticum libavit honorem.' Et Sil. l. XI. 'ante omnes ductor honori Nominis augusto libat carchesia ritu. Cætera quem sequitur, Bacchique ex more liquorem Irrorat mensis turba.' Sed quæ ratio hujus moris? Quia veteribus mensa pro ara fuit, et sacrum quiddam. Inde, sicut Diis libabatur, ita et mensæ: ut apte hic Servius. Vide Scal. in Festum, et Lips. Antiq. Lect. l. III. Oppugnat posterior, imo ridet Macrobium interpretantem Virgilium, Sat. III. 11. secus, ac par est. Non ego moror Nascimbænum, atque Hortensium hærentes Macrobio. Porro mori huic annexus cottabus. Vel enim in mensam aliquid vini effundebatur, vel in pavimentum: si in mensam, dicebatur *σπένδειν*, et *λείβειν*, si in pavimentum, *κοτταβίζειν*. *Cerda.*

280 *Devexo Olympo*] Inclinato in noctem cœlo. *Servius.*

Digitized by Google

282 *Pellibus in morem cincti*] Aut in morem Herculis: aut certe secundum morem sacerdotum: aut quia Pan Deus Arcadiæ pelleus sit, unde Euander. *Idem.*

Pellibus in morem cincti] Hunc morem peto ab Eurip. Bacch. ubi in re sacra loquens de duobus senibus bacchantibus, Θύρσους ἀνάπτειν, καὶ νεβρῶν δορὰς ἔχειν, Στεφανοῦν τε κρᾶτα κισσίνοις βλαστήμασι: *Thyrsos ligare, et agnorum pelles habere, Et coronare caput hederaceis germinibus.* Sil. etiam l. III. sacra exhibet cum cinctione nebridis. Ergo, ut Bacchi ministri incincti nebride, ita credamus Sacerdotes Herculis usos λεοντῇ in ejus sacris: et *cincti* ait; nam hic habitus sacrorum. Stat. Silv. v. 'Verbera succincti formidavere Luperci.' *Cerd.*

Flammasque ferebant] In codicibus aliquot antiquis, *flammam* numero unitatis. *Pierius.*

Flammasque ferebant] Hæ quoque ex more sacrorum. Curt. de Alexandro l. IIII. 'Multis collucentibus facibus, patrio more, sacrificium Diis præsidibus loci fecit.' Ovid. Fast. III. 'Sæpe potens voti frontem redimita coronis, Fœmina lucentes portat ab urbe faces.' Stat. Theb. II. 'Centum ibi virgineis votæ Calidonides aris Actæas tibi rite faces, et ab arbore castra Nectent purpureas niveo discrimine vittas.' Apul. lib. extremo in re sacra: 'Ad manum dextram gerebat flammis adultam facem.' *Cerda.*

283 *Instaurant*] Integrant, et renovant. Varr. *Instaurare, quasi instar novare.* Itaque cautior Virgilius Valerio Arg. l. v. nam hic absolute, 'instaurant mensas.' Sed Virg. secundis tantum attribuit. Esse vero verbum sacrorum, liquidum ex Livio, qui sæpe attribuit sacris ludis, videlicet libris XXIX. XXXI. XXXVII. et sæpe alibi, ut et Tacitus. *Idem.*

Et mensæ grata secundæ Dona ferunt] Quia, ut dixi, una carnis fuerat, altera pomorum; *mensæ* autem *secundæ* quæ sunt alioquin gratæ. *Servius.*

Mensæ secundæ] Secundæ mensæ mentio sparsa apud plures scriptores. Sed præsertim videndus Ath. l. XIV. Græci nominant δευτέρας τραπέζας: et Ath. explicat verbo ἐπιδειπνῆσαι: quasi *iterum cænare.* Inde est, ut etiam dicantur ἐπιδειπνίδες, quæ vox usurpata Martiali Epig. XI. 32. et τράπεζαι ἐπιδόρπιαι, et ἐπιδορπίσματα, atque etiam ἐπιφορήματα. Ab Platone (teste Athen.) dicuntur ἐπιτραπεζίσματα. Natæ omnes istæ voces ab secundo loco, quo illatæ hæ mensæ. Intelligebant vero antiqui *secundæ mensæ* nomine cibos omnes delicatiores ex saccaro, aut melle (verius ex melle tantum; nam saccarum non ita in usu veterum) qui post quietem inferebantur ad gulam de novo excitandam; tum etiam omnis generis poma. Dulcia illa Græci vocant τραγήλια, πέμματα, τραγήματα, Latini *bellaria.* Ath. observat, adeo gratas fuisse mensas secundas, ut a nonnullis non τράπεζαι δεύτεραι, sed absolute τράπεζαι dicerentur κατ' ἐξοχήν, ut quæ sua suavitate tantum dici mensæ mererentur. Vide et de secundis mensis Plutar. in Cleomene. Ab uno, quod sciam, Martiali fit mentio tertiæ etiam mensæ: in loco enim advocato, ita ait: 'Has prima feret, alterave cœna, Has cœna tibi tertia reponet.' *Cerda.*

284 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Id est, reddunt exta. *Servius.*

285 *Salii*] *Salii* sunt, qui tripudiantes aras circumibant. Saltabant autem ritu veteri armati, post victoriam Tiburtinorum de Volscis. Sunt autem Salli Martis et Herculis; quoniam Chaldæi stellam Martis Herculem dicunt; quos Varro sequitur; et Tiburtes Salios etiam dicaverant. Quidam hos a saltu appellatos tradunt, quos alii a Numa institutos, ut arma ancilia portantes saltarent. Er-

Digitized by Google

go bene a saltu appellati; horum numerum Hostilius addidit: nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, et Quirinales, a Numa instituti; ab Hostilio vero Pavorii et Pallorii instituti. Habuerunt sane et Tusculani Salios ante Romanos. Alii dicunt Salium quendam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus hunc ludum in sacris instituerit: nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios a Morrio rege Vejentanorum institutos, ut Alesus Neptuni filius eorum carmine laudaretur, qui ejusdem regis familiæ auctor ultimus fuit. *Idem.*

Salii] Scaliger ad Catull. Omnes (inquit) ludii et saltatores, qui ad cantum et tibiam in sacris ludunt, *Salii* et *Salisubsuli* dicuntur: ut hic *Salii* simpliciter sunt ludii ad sacra Herculis saltantes. Qui enim primi ἐνόπλων ὀρχήσεων, doctore Ænea, in Italia saltarunt, *Salii* dicti sunt. Quare frustra hic argutatur Macrobius, III. 12. dum quærit quare Salios Herculi attribuit Virgilius potius quam Marti. Itaque recte ὑμνῳδὸν *Salius* vertitur a vetere Glossario: unde et Virgil. dixit 'Salios ad cantum,' ut Propert. 'Pastor ad baculum.' Κατ' ἐξοχὴν autem Ludii Martis dicuntur *Salii*, et Mars ipse *Salisubsulus*, &c. Hæc ille. Vide et Turneb. XIII. 8. et Servium Dan. Fuere autem Saliorum duo chori: *senum*, qui tantum voce laudes Herculis exsequebantur: *juvenum*, qui gestu corporis facta ejus monstrabant. Lacedæmone vero tres erant chori: puerorum, juvenum, senum. De quibus Plutarch. Lycurgo. Ejusmodi autem στίχους ἐπὶ θυσιῶν ἡρακλέους *axamenta* vocabant. De quibus Festus, et in eund. Scaliger. Series autem Laborum Herculis affabre sculpta est in scuto Euryali apud Calabr. l. VI. *Taubmann.*

286 *Populeis, &c.*] Arbore quippe Herculea. Stat. Silv. III. de hoc Deo, 'Populeaque movens albantia tempora silva.' Inde Claud. dicturus laudes Herculis: 'Pone habitum, quo mollis amas, et frondis amatæ Linque nemus, mollique exsutus tempora lauro, Populea mecum carmen lactare sub umbra.' Theocrit. in Pharm. λεύκαν, id est, *populum*, dicit esse ἡρακλέος ἱερὸν ἔρνος, *Herculis sacram plantam.* Quin nulla alia ratio, cur magni Heroës (ut apud Horat. Od. II. 3. Teucer) populeas gestarent coronas, quam ad imitationem fortissimi Herois. Ergo, ut Bassarides, Satyri, Sileni ministri Baechi coronabantur hedera, corymbis, pampynis: ut Gratiæ apud Martian. l. II. rosis; nam illæ ministræ Veneris, et rosa ipsa est Veneris; ut Cyrenenses (quod est apud Macrob. I. 7.) ficis, cum sacrum faciunt Saturno, quia ficus Saturni est: ita pari consecutione ministri Herculis populo Herculea. Tertull. vero complectitur omnes arbores sacras Herculi, in libr. de Cor. 'Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium.' *Cerda.*

Evincti tempora ramis] In codicibus aliquot antiquis, *et vincti* legitur, quod non ita placet. *Pierius.*

287 *Hic juvenum chorus, ille senum*] Neque quidem placet, quod in nonnullis codicibus *atque senum* legitur, admissa Servii distinctione. *Idem.*

288 *Laudes Herculeas, et facta ferunt*] Senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur: Juvenes et gestu corporis ejus facta monstrabant. Unde ibi inamorandum est, 'Hic juvenum chorus;' ut Salii juvenibus conveniunt, carmina ad senes pertinent. Et bene *Senes* facta Herculis canunt, quorum ætas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam hic ab hominibus transiret ad Deos. Sane quæritur cur huic Deo operto capite sacrum fiat. Legitur

Digitized by Google

enim in libris antiquioribus his verbis, 'Mihi detecto vertice cuncti Sacrificant.' Id facit observatio ne quis in æde Herculis ejus habitum imitaretur. Signum enim ejus operto capite est. Constat autem ante adventum Æneæ in Italiam, aram Herculi consecratam, ab Æneæ vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait, 'purpureo adopertus amicta.' *Serv.*

Ferunt] Alii, *ferunt*, quod præfero. *Cerda.*

Prima novercæ Monstra] Bene, *Prima*: nam et alia omnia Junonis insidiis pertulit. Fabula autem hoc habet; Hercules natus est cum Iphiclo Amphitryonis filio: sed cum Juno duos serpentes immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus suo vagitu excitavit parentes: qui cum surrexissent, viderunt Herculem angentem manibus angues immissos ei novercalibus odiis. *Servius.*

Novercæ Monstra] Claud. de laudibus Herculis: 'datur inde novercæ Materies, gravibusque odiis augmenta ministrat, Quod vinci cœpisse pudet: mox improba binos In tua membra jubet, dum nasceris, ire dracones.' Pind. etiam Nem. I. loquens de Junone, *πέμψε δράκοντας*. *Cerda.*

Novercæ Monstra] Plaut. Amphitr. v. 1. Theocrit. in *Herculisco*. Mart. l. XIV. 'Elidit geminos infans, nec respicit, angues.' *Taubmann.*

Prima novercæ Monstra, &c.] Totidem fere verbis Statius Silv. III. 48. in Herc. Surrent. 'cum prima novercæ Monstra manu premeres, atque exanimata doleres.' Sidon. Epithal. Polem. 'Parvulus, hic gemino cinctus serpente novercæ Inscius arridet monstris, ludumque putando, Insidias, dum nescit, amat: vultuque dolentis Extingui dedet, quos ipse interficit, angues.' *Elidere* autem hoc loco est *suffocare* vel *occidere*, ut Nonius exponit. *Emmenes.*

289 *Eliserit*]. Præfocaverit. Eb hunc versum junge; unum est enim, *monstra et angues*. Servius.

Dejecerit urbe]. In vetustis aliquot codicibus, *dejecerit* legitur. Sed majorem vim et impetum ostendit *dejecerit*. Pierius.

Dejecerit urbis] Legendum hic *dejecerit*, non *dejecerit*: et sic quoque partim ex veteribus libris, partim scriptorum auctoritate scribit apud Ovidium Nicolaus Heinsius Met. XII. 209. 'Nam certe valuit, vel cum Lyrnesia primus Mœnia dejeci:' ad quem locum eum vide. *Emmenes.*

291 *Trojamque*] Ut supra diximus, Trojam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos, et Esionæ nuptias, quam a cete liberaverat, necato patre ejus Laomedonte. Sane Critici frustra culpant Virgil. quod, præsentibus Trojanis, Trojæ laudari introduxit excidium, non respicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. Alii magis hoc in solatium Æneæ cantatum posse accipi tradunt: nam quod Herculi datur, Græcis refertur, et potest obliteratus dolor videri præteritus, quando ad fatalem terram perventum est; sicut alibi ait Æneas, 'illic fas regna resurgere Trojæ,' ut ibi jam dixerat, 'salve fatis mihi debita tellus:' quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis. *Servius.*

Trojamque] Hom. Il. v. loquens de Hercule: *Ἴλιον ἐξαλάπαξε πόλιν, χήρους δ' ἀγυιάς*: *Ilii civitatem diripuit; viduavit vias.* Calab. etiam l. I. ait, expugnatam a Græcis Trojam, *ὑπ' ἡρακλῆι δαΐφρονι*: *una cum forti Hercule.* Cerda.

Œchaliamque] *Œchalia* civitas in Eubœa insula fuit, cujus Eurytus rex Iolem filiam Herculi denegavit, victori certamine sagittarum ante promissam, ideo quod eum fugerat filium dehortatus, dicens ab Hercule et Megæram uxorem, et ex ea filios inter-

Digitized by Google

emptos, quod factum fuerat Junonis instinctu. Unde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, eversa civitate, interemit Eurytum et Lolem sustulit. *Servius.*

Œchaliam] Ovid. Epist. 'Gratulor Œchaliam titulis accedere nostris.' Et de Pont. IV. 'Alcides capta traxit ab Œchalia' (laudem.) *Cerda.*

Ut duros mille labores] In Romano codice, *et duros*, quod non æque placet. *Pierius.*

Duros mille labores] A qualitate, *duros*; a quantitate, *mille*. Taubmann.

Mille] Pro multis. *Servius.*

292 *Rege sub Eurystheo*] Hujus asperrima imperia sustinuerat Hercules voluntate Junonis. Nam hoc est quod dicit, 'Fatis Junonis,' id est, voluntate: vel certe responsis, quæ Eurystheo in Herculem dederat: et quidam bono auspicio, 'Fatis Junonis,' positum volunt; hoc est, quam etiam Trajani gravem sustineat, ut Dei jubentur exemplo, qui tam multis ejus instinctu subjacuerit ærumnis: virtute tamen ad divinitatem pervenerit. *Idem.*

Fatis] Horat. 'fatalem laborem' dixit de Hercule Epist. II. 1. *Cerda.*

293 *Nubigenas*] De Ixione et Nube procreatos Centauros, superius diximus. Pindarus, ipsum, cum equas pasceret, incestasse eas, inde Centauros natos, dicit. *Servius.*

Nubigenas] De pugna Herculis contra Centauros pulchrum est Græcum Epig. l. IV. in Herculem vino captum. Οὗτος ὁ νῦν ὕπνῳ βεβαρημένος, ἠδὲ πανύλλῳ, Κενταύρους νήφων οἰνοβαρεῖς ἔλασεν: *Qui nunc est gravis somno et vino, Sobrius vicit ebrios Centauros.* Pausan. Heliac. prior. modum pugnæ adjungit; ait enim Herculem τοξεύοντα Κενταύρους: et in Lacon. meminit pugnæ singularis Herculis cum Orejo Centauro. *Cerda.*

Nubigenas] De Ixione et Nube procreatos. Etiam Æn. VII. 685. 'nubigenas Centauros dixit.' Ov. Met. XII. Fab. 5. 'ardescunt germani cæde bimembres.' *Taubmann.*

Bimembris] Mitto Stat. qui *bimembres* cum Poëta libris I. et XII. Silium l. III. Claudianum Ruff. VII. Cornificium indicatum a Macrob. VI. 5. et adduco aliorum flexus. Cic. Tusc. II. 'biformato impetu Centaurorum.' Manil. l. I. 'Mistas equo:' iterum; 'tergo pectus commissus equino.' Claud. Ruff. I. 'cognatis aptavit equis.' Stat. Theb. l. IV. 'duplex Hylæus.' Cic. ex Soph. Tusc. II. 'bicorporem manum,' id est, exercitum bicorporeorum. Demum Manil. de Capricorno, 'duplici formatus imagine.' Notetur locus Stat. Theb. l. IX. qui Centauris dat duplicem animam, equi unam, hominis alteram. *Cerda.*

294 *Hylæumque Pholumque*] Hylæum Theseus occidit. Pholus vero Herculem suscepit hospitio, eo tempore, quo ad pugnandos Centauros esset profectus. Lucanus: 'Hospes et Alcidæ magni Phole.' Unde apparet per poëticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. Alii Pholum non abhorrere a vera historia tradunt; Pholus enim, dum miratur sagittas Herculis, quibus tot Centauros interfecerat, una ex illis in pedem ejus decidit, cujus vulnere sanari non potuit. *Servius.*

Cresia mactas Prodigia, &c.] *Mactas*, bene ad leonem, quem interemit, refertur. Nam Cretensem taurum non mactavit: sed cum eum incolumem ad Eurystheum perduxisset, ille eum, licet flammas vomuisse dictus sit, inlectus pulchritudine, in Atticam regionem reliquit: qui cum Marathonem vastaret, a Theseo postea occisus est. Uno tamen verbo utrumque sæpe concluditur, aliquotiens una pars, ut: 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Alii *mactas*, ad Centauros sicut ad Leonem referri volunt. *Idem.*

Cresia Prodigia] Sic et Theoc. *id.* XXV. leonem Nemæum vocat τέρας:

Digitized by Google

et eundem Panasis, βεμβινήταιο πελώρου. Taurus ideo prodigiosus, quia flammivomus. Lib. IV. Epig. inter labores Herculis: Ἐκ Κρήτης δὲ πυρίπνοον ταῦρον. Fuit vero hic taurus in urbe Cnosso. Paus. Heliac. priorib. inter labores Herculis, καὶ τὸν ἐν Κνωσσῷ ταῦρον. Sed Poëta generatim Cretam maluit. Servius verba Poëtæ refert ad leonem, non ad taurum, ἀτόπως. Ratio illius, quam omitto, nulla est: nam fabulæ liberæ sunt. Neque etiam quadrant Cressia prodigia cum leone Nemæo ex distantia locorum. Præterea, Marathonius taurus, quem Theseus interfecit, nihil ad Cretam. Est enim Maratho in Achaia. Itaque, alius est taurus Herculis, alius Thesei: ille in Creta interfectus, hic in Attica; quod clare scribit Isocrat. attingens res Thesei in encomio Helenæ. *Cerda.*

295 *Prodigia*] Hanc vocem duci a verbo *prodico*, certum ab Tullio de Nat. II. ubi ait: 'Ostendi, monstrari, portendi, prodici: ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur:' Itaque legendum in Tullio *prodici*, non *prædici*. Idem.

Nemea sub rupe] Nemea silva est vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem, qui Luinæ filius et invulnerabilis dictus est. *Nemeæ* autem anapæstus est. Nam et *Ne*, et *me* breves sunt. *Servius.*

Nemea sub rupe leonem] In Romano codice, *Nemea* legitur. Sed enim Servius *Nemeæ* legendum ostendit, quia *Nemeæus* derivativum sit: Apud Græcos tamen utrunque reperitur ὁ νέμεος, καὶ ὁ νεμεαῖος, ut observatum a Grammaticis. Est etiam in Romano codice, *semensa*, pro *semesa* errore illo familiari. *Pierius.*

Leonem] Hunc leonem a Chimæra uno partu editum et Sphingem auctor est Hesiod. ἡ δ' ἄρα σφίγγ' ὀλοὴν τέκε καδμείοισιν ὄλεθρον, Ὄρθῳ ὑποδμηθεῖσα, νεμειαῖόν τε λέοντα, Τόν ῥ' ἥρη θρέψασα, διὸς κυδρὴ παράκοιτις, Γούνοισιν κατένασσε νεμείης πῆμ' ἀνθρώποις, Ἔνθ' ἀρ' ὅγ' οἰκείων ἐλεφαίρετο φῦλ' ἀνθρώπων. Κοιρανέων τρητοῖο νεμείης—ἀλλὰ ἓ ἰς ἐδάμασσε βίης ἡρακληείης. *Germanus.*

Nemea sub rupe leonem] Ferunt fabulæ, latuisse leonem hunc in antro. Ergo, *sub rupe*, id est, in antro rupis. Stat. Silv. l. III. 'et formidatus Nemees ager;' quia ab antro leo excurreret in vicina arva, et l. IV. 'Nemees frondentis alumnus.' Sen. in Fur. 'Nemeæ timor:' et in Œt. 'Nemæi mali: Nemæa pestis.' Pind. quoque huic feræ dat ἄλσος. Sicut Euripid. in Furent. Διὸς ἄλσος ἠρήμωσε λέοντος. Paus. Heliac. prior. τὸν λέοντα ἐν Νεμέᾳ. Theoc. εἰδ. XXV. Νεμέου θηρός. Hesiod. Theog. Νεμειαῖον λέοντα. Sed quidem Val. pro interprete Virg. est; nam quod hic *sub rupe*, ille clare *antrum*, cum ait l. VIII. 'Talis ab Inachiis Nemeæ Tirynthius antris.' Atque etiam Pausan. Corinth. ubi ait, videri suo adhuc ævo Nemei leonis σπήλαιον, *antrum*: et Theocrit. εἰδ. XXV. ubi, Θηρίον, αἰνολέοντα, κακὸν τέρας ἀγροιώταις, Κοίλην αὖλιν ἔχοντα Διὸς Νεμέοιο παρ' ἄλσος: *Feram, sævum leonem, malum monstrum agricolis. Cavum domicilium habentem in nemore Jovis Nemæi.* Digna sunt, quæ legantur duo Epigrammata Anthol. l. V. Initium primi μηκέτι ταυροβόροιο. Alterius: ἐκ Νεμέης ὑλέων. *Cerda.*

296 *Stygii tremuere lacus*] Id est, Inferni, quo tempore descendit ad rapiendum Cerberum. *Servius.*

Tremuere lacus] *Tremor* aquarum est. Græci illis dant ταραχήν: et Hom. ταράσσεται πόντος: et Ov. in Can. epist. 'Ut mare fit tremulum, tenui cum stringitur aura.' Ergo, Virgil. ita aquis dedit humanum affectum, ut non recederet a proprietate illarum. *Cerda.*

Janitor Orci] Multus est in his Sen. in Furente. In Poëta est ἐξήγησις. Nam ideo *lacus tremuere*, quia Cerberus. Pausan. in Hel. prior. τὸν κύνα τοῦ ᾅδου, inter labores Herculis reponit. Et in Arcad. loquens de Eu-

Digitized by Google

rystheo ex vet. Poëta: *Εὐρέ μιν εἰς Ἀΐδαο πυλάρταο προὔπεμψεν Ἐξ Ἐρέβους ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀΐδαο*: *Tunc, ipsum indomiti demisit in atria Ditis, Colla canis traheret furvi quo Regis ab aula.* Idem.

297 *Ossa super recubans*] Aut ad terrorem dictum est: aut certe illud est quod supra diximus Cerberum esse terram, quæ corpora sepulta consumit. Nam inde *Cerberus* dictus est quasi *κρεοβόρος*. Alii puerliter volunt a Cerbero Amphiarai ossa consumi, qui hiatu terræ secundum fabulas descendit ad Inferos. *Servius.*

Ossa super recubans semesa] De Cerbero similiter Statius Theb. l. III. 'Illos ut cæco recubans in limine sensit Cerberus, atque omnes capitum subrexit hiatus, Sævus et intranti populo: jam nigra tumebat Colla minax, jam sparsa solo turbaverat ossa.' Ut autem hoc loco 'semesa ossa,' sic apud Sil. l. VI. 'semesa jacebant Ossa solo informi:' et *semesa viscera* apud Ovid. Met. VI. 664. 'si possit, reserato pectore, diras Egerere inde dapes, semesaque viscera gestit.' qui locus e vett. Codd. nitori pristino est restitutus ab Nicolao Heinsio; nam ante eum perperam legebatur: 'demersa viscera.' *Rumeneos.*

Semesa cruento] *Semesum* non dicimus, sicut nec *ensum*: nam *esum* facit et *comesum*. Servius.

298 *Nec te ullæ facies*] *Facies*, id est, species, more suo, vel periculorum vices multæ, ut, 'Nova mi facies,' &c. 'Quæ scelerum facies;' subauditur tamen *terruere*. Idem.

Ullæ facies] Quæ stabulantur in aditu Inferorum, Æn. VI. Vel, periculorum vices. *Taubmann.*

Non terruit ipse Typhoëus Arduus, arma tenens] Et hoc poëtice. Nam si interemit Centauros, quemadmodum etiam Gigantum interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? Ergo *Non terruit*, pro *non terreret* vel *terruisset*, ut sit, 'Nec te Typhoëus ipse terreret.' *Servius.*

Typhoëus] Ὁ τυφωεύς. De formatione talium vide Indicem Erythr. *Taubmann.*

299 *Non te rationis egentem*] Liptotes figura. Nam minus dixit, et plus intelligimus: hoc enim dicit, Prudentissimum te non circumvenit. *Servius.*

Rationis egentem] Ab Lucret. credo, qui l. IV. 'præstat rationis egentem.' Ab his alii. Nam Manil. l. II. 'rationis eget.' Stat. Theb. l. III. 'rationis egebit:' et l. I. flexu alio, 'rationis inops.' Hom. ἀμηχανῶν. Vulgus Græcorum, ἀνοήτων, διανοήτων. Statius transfert ad res alias, ut cum ait l. V. 'egentem sanguinis ensem:' et I. 'nec stirpis egemus,' id est, sumus nobiles. Cui in v. opponit directe, 'Obscurum proavis, et priscæ lucis egentem.' *Cerda.*

Rationis egentem] Consternatum, de statu mentis dejectum, et consilii inopem, ἀμηχανοῦντα, q. d. *Hydra λέρνας μυριόκρανος* te non expavefecit, neque consternavit: ut notat Turneb. XXIV. 26. et 40. *Taubmann.*

300 *Lernæus anguis*] Id est, Hydra. *Servius.*

Lernæus] Ab palude, ubi hic anguis. Eurip. in Herc. *ὕδραν ἕλειον*, quasi dicas *hydram palustrem*. Cerda.

Turba capitum] Et est talis figura, qualis 'Munera nec sperno,' aliis amphibolia videtur; *Si: non te Lernæus turba egentem capitum anguis, remanet rationis egentem ordinaveris remanet Lernæus t. c. c. a. sic est, non eguisti ratione cum te Lernæus anguis circumstetit capitum turba. Præter hæc quæ Herculem hoc loco Poëta fecisse memoravit, alia facta Herculis hæc sunt: superatus aper Erymanthius; post cerva; item Stymfalides aves, quæ alumnæ Martis fuisse dicuntur, quæ hoc periculum regionibus inrogabant, quod cum essent plurimæ volantes, tantum plumarum de se emittebant, ut homines et animalia necarent, agros et

Digitized by Google

semina omnia cooperirent. Inde ab Augea Elidensium rege rogatus, bovilia, quæ stercore animalium congesto, pestilentiam tam suis quam vicinis regionibus creaverant, immisso Alfeo flumine, repurgavit, et regionibus salubritate reddita, ipsum regem, negata sibi mercede, interemit; inde equos Diomedis Thracis, qui humanis carnibus vescebantur, abduxit; inde ad Hippolytæ cingulum petendum perrexit, eamque, ablato cingulo, superavit. Ad Geryonem autem, sicut jam supra dictum est, navi ænea navigavit, tergo leonis velificans, ibique primum Orthrum canem, Echidnes filium, peremit; deinde Eurytionem pastorem, Martis filium; novissime Geryonem, cujus abduxit armenta. Item ad Hesperidas perrexit, et Anthæum filium terræ victum luctatione necavit. Inde in Ægypto Busiridem necavit, qui advenientes hospites immolare consueverat; post Prometheum Jovis imperio in Caucaso monte religatum, occisa sagittis aquila, liberavit: Achelonm etiam fluvium, qui se propter Deianiram Œnei filiam certando cum Hercule in formas varias commutabat, mutatum in taurum, avulso ab illo cornu, victoria cedere compulit: post Lycum regem, qui, se apud Inferos constituto, Megaram uxorem ejus tentaverat, reversus peremit, propter cujus necem Juno ei insaniam misit, et uxorem necavit ac filios, qui post receptam sanitatem cum expiationem parricidii ab Apolline petisset, nec ab eo responsa meruisset, ira concitus cortinam ipsam et tripodem Apollinis sustulit; ob quod iratus Jupiter, eum Omfalæ servire præcepit. Cujus finis humanitatis talis fuit: cum Deianiram conjugem per fluvium, in quo Nessus Centauros commeantes transvehebat, etiam Hercules transvehere vellet, ausus est Nessus occulte Deianiram de stupro interpellare; quod cum Hercules agnovisset, Nessum peremit, sed Nessus moriens Deianiram monuit, ut sanguinem suum exceptum servaret, et si quando advertisset Herculem altera femina delectari, sanguine ipso vestem inlitam marito daret, per quam vindicari possit. Sed Deianira, cum audisset maritum Iolen Euriti Œchalensis amare filiam, vestem tinctam Nessi sanguine, Lichæ servo dedit ad eam perferendam, qui cum Herculi in Œta occurrisset, munus uxoris tradidit; quam cum ille Jovi sacrificaturus induisset, tanto corporis ardore correptus est, ut, non invento remedio, pyram construi juberet, donatisque Philoctetæ sagittis, peteret ab eo, ut cremaretur; quo facto, inter Deos relatus est. *Servius.*

Turbe capitum] In Græco Epig. l. IV. πουλυκάρηνον ὄφιν: et in alio, πολυσχόνον ὄφιν. Eurip. in Herc. μυριόκρανον, et πολυμβλαστῆ ὄφιν. Plato in Euthydemo, et Pausan. Corint. de eadem, πολλὰς κεφαλάς. Horat. Od. IV. 4. hanc numerositatem expressit verbo *erevit*: ut etiam Ovid. 'nec profuit hydræ Crescere.' Idem statim aliter, 'geminasque resumere vires.' Sen. Œt. 'Hydram centum anguibus:' et in Furen. 'numerosum malum.' Arnob. l. I. 'multiplicium capitum superavit, compescuitque natrices.' Mart. IX. 104. 'fœcundam hydram.' Propert. usus numero multitudinis II. 24. 'Lernæas hydras.' Euripid. in Hercul. certo, sed magno numero, ἑκατογκεφάλου ὄφεως, ubi dat centum capita; explica, multa: nam idem in Bacch. πολύκρανος δράκων. His omnibus nescio quid altius 'turba capitum.' Ait Paus. Corinth. ex quopiam, vere huic monstro unum caput fuisse; sed a Pisandro Poëta data multa capita, quo et fera terribilior, et carmina sua plus dignitatis habere viderentur. Et quidem Aratus Phænom. tantum dixit, ὄφεως κεφαλή. *Cerda.*

Circumstetit] Quia *turba*. Idem omnino, quod Sen. Œt. 'Centum anguibus vallatus.' Et est sensus: Non te

Digitized by Google

premi vivisti, non es pavefactus. *Id.*

301 *Salve*] Hic *Salve* sic dictum est ut alibi, *Sis felix.* Hic divus fidius solus dicitur, quod solus fidem fecit se Jovis filium. *Servius.*

Vera Jovis proles] Nullus enim humano sanguine procreatus tanta perficeret. *Idem.*

Decus addite divis] Eodem plane sensu Horat. Od. II. 19. de Ariadna relata in cœlum, 'Fas et beatæ conjugis additum Stellis honorem.' Eadem phrasi Stat. Theb. III. 'decus addere.' Val. Arg. IV. de Iside, 'jam Divis addita.' Auson. Mosell. 'magnoque honor additus amni.' Notat Germ. Herculem ab Luciano dici μέτοικον, id est, παράγγραπτον, quasi cooptatum in Deorum numerum. *Cerda.*

302 *Dexter adi*] Id est, propitius. *Servius.*

Dexter adi] Cur Poëta *dexter?* quia dextra omnia propitia et fausta. Interpres Aristophanis in Equit. ad verba illa, καὶ τῶν θεατῶν ὅστις ἐστὶ δεξιὸς, explicat, δεξιὸς, ἀγαθὸς, εὔνους ἡμῖν: *Dexter, bonus, benevolus nobis.* Sic Juvenal. Sat. X. 'dextro Jove.' Ovid. Trist. V. 4. 'dextro Apolline.' Plut. in vita Arati, Ἀπόλλωνα ὑπερδέξιον. Et uni imprimis Herculi datum hoc: nam Virgil. hic, 'dexter adi.' Pers. Sat. II. 'Dextro Hercule.' Horat. Sat. II. 6. 'Amico Hercule.' Contra Dii sinistri, aut lævi, de quibus locutus Arnob. l. IV. 'Dii lævi sinistrarum regionum sunt præsides, et inimici partium dexterarum:' et Virg. 'Numina læva.' *Cerda.*

Pede secundo] Omine prospero. *Servius.*

Pede secundo] Omine prospero: ita Æn. X. 'Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.' *Taubmann.*

303 *Super omnia Caci, &c.*] Id est, hoc factum laudant ultra omnia. Et sic est dictum, ut est, 'Et te super omnia dona Unum oro.' Et bene quantum ad ipsos pertinet, rem majorem et sibi utiliorem servare post omnia: quia ita sæpe fit, ut ea, quæ in præsenti agantur, fabulis omnibus postea addantur, et quæ expetierant potiora videantur ignotis, et fides habeatur illis quæ audierant, et his quæ viderant. *Servius.*

305 *Consonat omne nemus strepitu*] Adnecto his Pind. Olymp. X. ἀείδετο δὲ πᾶν τέμενος τερπναῖσι θαλίαις, τὸν ἐγκάμιον ἀμφὶ τρόπον: *Personat totum nemus jucundis conviciis, laudatorium in modum:* et Pyth. I. πάντα δὲ χορεῖ παρθένων, λυρᾶν τε βοαὶ, καναχαί τ' αὐλῶν δονέονται: *Chori virginum circumque, que, lyrarumque clamores, et strepitus tibiarum volutantur:* et Calabrum, qui l. IV. post celebratum convivium Deorum ita canit: ἐνετέρπετο δ' οὔρεα πάντα, Καὶ ποταμοὶ, καὶ θῆρες, ἰαίνετο δ' ἄφθιτος αἰθὴρ, Ἄντρα τε χείμωνος περικαλλέα, &c.: *Lætabantur montes omnes, Et fluvii, et feræ, exultabat et immortalis æther, Atque etiam perpulchra Chironis antra.* Cerda.

Collesque resultant] Ammian. l. XIX. 'Resultabant altrinsecus exortis clamoribus colles.' Indicatur hoc verbo, quid sit Echo; est enim vocis resultantia. Plato in Phædro: καὶ οἷον πνεῦμα, ἢ τις ἠχὼ ἀπὸ λείων τε καὶ στερεῶν ἀλωμένη, πάλιν, ὅθεν ὁρμήθη, φέρεται: *Ac veluti aër et Echo a levibus solidisque repulsa corporibus, eodem, unde venerunt, iterum reflectuntur.* Idem.

306 *Divinis rebus Perfectis*] Forte ab Lucret. l. I. 'solemni more sacrorum Perfecto.' Simile et Theocritus εἰδ. XXV. Τὼ δ' εἰς ἅστυ, λιπόντε καπ' αἰπόλι πίονας ἀγρούς, Ἐστιχέτην: *Illi vero in urbem, relictis ibi agris pinguibus, Ibant.* Idem.

307 *Obsitus ævo*] Ætate involutus, ut Terentius ait, 'Annis pannisque obsitus.' Nonnulli *obsitum*, quasi insitum et obsessum et possessum tradunt. *Servius.*

309 *Varioque viam sermone levabant*] Sermocinando enim viæ tædium tol-

Digitized by Google

litur, et tempus fallitur. Sen. de Brevit. vitæ c. 9. 'Sermo, lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit: pervenisse se ante sciunt quam appropinquasse.' Publ. Syrus: 'Comes facundus in via pro vehiculo est.' Apul. Met. l. 1. 'Simul jugi, quod insurgimus, asperitudinem fabularum lepida jucunditas levigabit:' et noster supra Ecl. IX. 64. 'Cantantes licet usque (minus via lædat) eamus:' ad quem locum vide quæ diximus. *Emmeness.*

310 *Facilesque oculos fert omnia circum*] Physici dicunt ex vino mobiliores oculos fieri. Plautus, 'Faciles oculos habet:' id est, mobiles vino. Hoc etiam Mecœnas in Symposio, ubi Virgilius et Horatius interfuerunt, cum ex persona Messalæ de vino loqueretur, ait: 'Idem humor ministrat faciles oculos, pulcriora reddit omnia, et dulcis juventæ reducit bona.' *Servius.*

Facilesque oculos] Verus et proprius habitus hospitis qui omnia avide lustrat. Apage hinc Servianum commentum de ebrietate. Quod dico de habitu hospitum, propius ad rem. Silius l. XII. de Annibale capto deliciis Bajarum, 'Stagnorum, terræque simul miracula lustrat.' Et de eodem ingrediente Capuam l. XI. 'Exin victor ovans sedato pectore tandem Spectandis urbis tectis, templisque serenos Lætos circumfert oculos, et singula discit.' Cæterum ab Nostro Manil. l. 1. 'Circumfert tacitos oculos, vultumque per orbem.' Quæ de oculorum mobilitate scripsit Cælius III. 28. cuivis in promptu sunt. Sed cur ibi desideratur Aristot. qui Problem. sect. VII. quæst. 8. *εὐκινητότατον ὁ ὀφθαλμός: oculus res mobilissima.* In Græco etiam Epig. est *πολυστρέπτους ὀπωπάς.* Et Nonn. lib. XIX. dixit, *ὀφθαλμοὺς ἐλέλιξεν ἀλήμονας: vibravit vagos oculos:* et l. X. *στροφάδας ὀπωπὰς*, quasi *versatiles.* Euripid. Electr. *ὄμμασι τροπαίοις, oculis versatilibus.* His omnibus oppone *ἀπλανὲς ὄμμα*, ut loquitur Nonnus libro trigesimo primo. *Cerda.*

311 *Capiturque locis*] Delectatur, id est, uno loco diutius retinetur. *Servius.*

312 *Exquiritque*] Ita garrulæ ætati gratam præbet occasionem plura fabulandi. Vide Macrob. VII. 2. *Taub.*

313 *Romanæ conditor arcis*] Conditor Pallantei, ubi nunc palatium est: quod non est re vera arx, sed tenet omnium rerum principatum. Et hic subtiliter videtur significare, Romam initium ab Euandro ducere. *Servius.*

Romanæ conditor arcis] Propter Palatium, ubi regiam suam Euander condidit. Rem aperient verba Dionys. l. 1. Omitto enim alios. Ergo ille: 'Faunus Arcadas, quorum numerus erat exiguus, magna cum humanitate excepit, ipsisque de suo agro dedit, quantum voluerunt. Arcades vero, ut Themis divino furore correpta ipsos monuerat, collem a Tyberi non longe distantem delegerunt, qui nunc fere in ipso urbis Romæ meditullio est situs. Atque juxta collem istum ædificarunt parvum pagum, quem temporis progressu ad tantam magnitudinem fata provectura erant, quantam nulla alia urbs, aut Græca aut barbara, esset adeptura.' Et paullo post: 'Nunc Palatium a Romanis dicitur.' Tu Justinum leges l. XLIII. *Cerda.*

314 *Hæc nemora indigenæ Fauni*] *Indigenæ*, id est, inde geniti, *αὐτόχθονες.* Et sciendum secundum Hesiodi Theogoniam primo Deos genitos; inde hemitheos; post heroas; inde homines innocentes; ultimo scelerates: quem et hic nunc ordinem servat. Sane sicut supra dictum est, Faunus Pici filius dicitur, qui a fando, quod futura prædiceret, *Faunus* appellatus est, quorum etiam responsa ferebantur. Hic Faunus habuisse filiam dicitur Omam, castitate et disciplinis omnibus eruditam, quam qui-

Digitized by Google

dam, quod nomine dici prohibitum fuerat, Bonam Deam appellatam volunt. Hos Faunos etiam *fatuos* dicunt, quod per stuporem divina pronuntient: quidam *Faunum* appellatum volunt eum, quem nos *propitium* dicimus. *Servius.*

Indigenæ] Id est, *αὐτόχθονες, αὐτόγενεῖς*, terrigenæ sive *aborigines*, qui non sunt e stirpe adventitia: quales se censebant Athenienses, Arcades, Thessali, &c. Vide Turn. VII. 14. et XIII. 8. *Taubmann.*

Nymphæ] Dryadas capio, quæ semper mistæ Faunis et Satyris. De iisdem cape Statium Theb. VI. ubi in luco quodam constituit, 'Nymphas, Faunorumque greges.' Sic Ge. I. 'Ferte simul Faunique pedem, Dryadesque puellæ.' Versus ipse factus ad imitationem Lucret. l. IV. 'Hæc loca Capripedes Satyros, Nymphasque tenere Finitimi memorant.' *Cer.*

Genusque virum] Agrestes hic divinitus describuntur, ait Scaliger III. 2. cum enim primum in cavis arboribus et speluncis habitarent, sobolemque ibi educerent, dicti sunt inde procreati. Vide Adag. 'E quercu genitus:' et Lucr. l. V. *Taubmann.*

315 *Truncis, et duro robore nati*] Hoc figmentum ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manebant: qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati. *Servius.*

316 *Quis neque mos, neque cultus erat*] Id est, nullam sui curam habebant. Alii ad animum referunt, ut Sallustius, 'Indocti incultique.' Alii ad morem, hoc est, qui neque legibus aut imperio cujusquam regebantur; quia mos est lex quædam vivendi, nullo vinculo adstricta; hoc est, lex non scripta. Sed hic *cultum*, legem, imperium, dictum volunt: alii *mores* pro legibus; veluti, 'Moresque viris et mœnia ponet,' et 'Veterisque Dei se more tenentem.' *Idem.*

Quis neque mos, &c.] De hoc ævo Manilius l. I. 'Nam rudis ante illos nullo discrimine vitæ In speciem conversa operum ratione carebat.' *Cerd.*

Nec jungere] In aliquot antiquis, *neque* particula ea ter repetita: 'queis neque mos, neque cultus erat, neque jungere tauros.' Sunt tamen qui *nec* monosyllabum tertio loco malint. *Pierius.*

317 *Conponere opes*] Reservare, ordinare. *Servius.*

Conponere opes] Est, quod Ovid. ait, 'nec quærere norant, nec parta tueri:' h. e. in diem vivebant. *Taub.*

Parcere parto] De die, inquit, vivebant, nec inventa servabant. *Serv.*

318 *Rami, atque asper victu venatus alebat*] Cognato quodammodo victu alebantur: aut venatu montium, aut arborum ramis: hinc enim ali debent ex arboribus nati. *Idem.*

Sed rami] Ita in ævo rudi, de quo Max. Tyr. dissert. XI. *al τροφαὶ τοῖς ἀνθρώποις φηγοὶ καὶ δρύες· καὶ διὰ τοῦτο ἐνεφημίσθη φέρειν ἡ γῆ τοὺς καρποὺς αὐτομάτους: Victus erant fagi et pyri: inde ortum, ut terra diceretur ferre sponte sua fruges.* Ovid. 'Contentique cibis, nullo cogente, creatis, Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant, Cornaque, et in duris hærentia mora rubetis, Et quæ deciderant patula Jovis arbore glandes.' *Cerda.*

Venatus alebant] Non minus cibo hoc, quam superiore, explicata ævi illius ruditas: ut ab Ammian. l. XIV. 'Victus universis caro ferina est, lactisque abundans copia, qua sustentantur, et herbæ multiplices: et, si quæ alites capi per aucupium possunt.' *Idem.*

319 *Primus*] Quasi et alius venerit e cœlo, sed primus in Italiam venit. *Servius.*

Ab ætherio venit Saturnus Olympo] Hoc dicit secundum poëticum morem. Nam Saturnus rex fuit Cretæ, quem Jupiter filius bello pepulit.

Digitized by Google

Hic fugiens ab Jano rege, qui urbem habuit ubi nunc Janiculum est, susceptus est, qui regnabat in Italia: quem cum docuisset usum vinearum et falcis, et humaniorem victum, in partem est admissus imperii, et sibi oppidum fecit sub clivo Capitolino, ubi nunc ejus ædes videtur, qui postea suum repetivit imperium. Ex hoc et Saturnalia, ut essent memoralia vitæ quam Saturnus docuerat, qua die simili et promiscuo victu utuntur servi et liberi. Ideo autem in æde ipsius ærarium Saturni, quod ibi potissimum pecunia servaretur, eo quod illi maxime credatur. *Idem.*

Olympo] Immo e Creta venit: sed ob vitæ integritatem dictus est cœlo descendisse. Vide Lactant. I. 13. *Taubmann.*

320 *Arma Jovis fugiens*] Adduco verba Ennii in Euemero: 'Post hæc deinde Saturno data est sors, ut caveret, ne filius eum regno expelleret. Ille, elevandæ sortis, atque effugiendi periculi gratia, insidiatus est Jovi, ut eum necaret. Juppiter, cognitis insidiis, regnum sibi denuo vindicavit, ac fugavit Saturnum. Qui, cum jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum, Juppiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.' Janus apud Ovid. 'Hac ego Saturnum memini tellure receptum.' Saturnus ipse apud Prudent. 'Sum Deus, advenio fugiens, præbete latebras, Occultate senem, gnati feritate tyranni Dejectum solio.' *Cerda.*

321 *Is genus indocile*] Pro *indoctum.* Nam *indocile* est quod penitus non potest doceri: *indoctum*, quod nondum didicit. Hos autem dicit esse compositos: unde apparet quia *indocile* dixit pro *indoctum.* Hoc autem est quod dicit Cicero in primo Rhetoricorum, 'Feros adhuc homines magni cujusdam viri oratione compositos.' *Servius.*

Dispersum montibus altis] Fuit hæc vita mortalium ante urbes conditas. Hom. interp. in Iliad. XXIII. *οἱ παλαιοὶ νομαδικῷ χρῶντο βίῳ, οἰκίας μηδέπω κτώμενοι: utebantur veteres erratili vita, cum carebant domibus.* Quod vero Virgil. prædicat de Saturno, hoc Pausan. de Phoroneo Inachi filio Corinth. qui *ἀνθρώπους συνήγαγε πρῶτον ἐς κοινὸν, σποράδας τέως καὶ ἐφ' ἑκάστοτε οἰκοῦντας: dispersos ante homines, et seorsum habitantes, in unum locum compulit.* Et de Theseo in Attic. qui Athenienses *ἤγαγεν ἐς μίαν πόλιν.* Et quidem de Theseo etiam Plutarch. *Cerda.*

322 *Legesque dedit*] Atqui dixit, 'haud vinclo, nec legibus æquam:' sed intelligimus Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperaverunt, ut jam ita per naturam sine legibus viverent. Hunc sane Deum et leges recipere et legibus præesse docet antiquitas; nam ideo et acceptæ a populo leges in ærario claudebantur, quoniam ærarium Saturno dicatum erat, ut hodieque ærarium Saturni dicitur. *Servius.*

Latiumque vocari Maluit] Bene *Maluit.* Nam et *Saturnia* dicta est: ut, 'et nomen posuit Saturnia tellus.' Et Virgilius *Latium* vult dici, quod illic Saturnus latuit fugiens Jovem. Fabula nota est, quod Saturnus filios suos de Ope genitos voraverit, cum audisset a filio se regno esse pellendum; et quod ei uxor, nato Jove, lapidem pro infante obtulerit devorandum. Varro autem *Latium* dici putat, 'quod latet Italia inter juga Alpium et Apennini.' Quidam ferunt a Latino dictum *Latium*, alii ipsum *Latinum*, a Latio. *Idem.*

324 *Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt*] Veteres codices fere omnes legunt 'aurea quæ perhibent:' nempe, sæcula fuere sub illo rege, quæ perhibent aurea. In aliquot vero codicibus, quod non ita placet, legere est 'aureaque perhibent illo

Digitized by Google

sub rege fuisse Secula.' Sed vulgata lectio, *aureaque, ut perhibent*, magis doctis omnibus adridet. *Pierius.*

Aurea quæ perhibent] Fabric. e Mss. l. *Aurea, quæ perh.* Quomodo aliquoties etiam citat Helenius. *Taubm.*

Aurea secula] Constare hæc secula 'meliore metallo' dixit Claud. VI. Hon. Per *aurum* indicantur ævi hujus virtutes. Symmach. cum blandimento Principum x. 21. 'Credimus igitur, his remotis, ad regnum suum rediisse virtutes. In ditionibus parsimonia, in senatu ordo retinebitur: nec se ostentabit opulentia semper bonis infirma temporibus.' Loquitur videlicet cum respectu ad ævum aureum, in quo hæ virtutes. *Cerda.*

325 *Sic placida populos in pace regebat*] Ut merito aurea secula crederentur. *Servius.*

In pace] Est hoc prope singulare ἐγκώμιον vitæ aureæ. Nam de hoc ævo Ovid. 'Mollia securæ peragebant otia gentes.' De eodem Auctor Octaviæ: 'humanum genus Non bella norat, non tubæ fremitus truces, Non arma gentes.' Et Claud. de Cons. Theod. 'Nonne vides ut nostra soror Clementia tristes Obtundat gladios?' Iterum: 'Exultat cum Pace Fides.' Arat. Phænom. inter notas ævi hujus: Οὔπω λευγαλέου τότε νείκεος ἠπίσταντο, Οὐδὲ διακρίσιος περιμεμφέος, οὐδὲ κυδοιμοῦ: *Nondum perniciosam tum litem noverant, Nec disceptationem contentiosam, nec seditionem.* Cerda.

326 *Decolor ætas*] Vitiosa, quæ decoloraret veteres mores. In omni enim vitioso corpore inest pessimus color. Et alludit ad naturam metallorum, quam cernimus discolorem: nec immerito; supra enim dixerat 'Aurea secula:' ideo nunc dixit 'Ætas decolor,' id est, aurea et ferrea, sicuti Hesiodus dicit. Sane *decolor ætas*, quis ante hunc? *Servius.*

Decolor ætas] Unum est causa alterius. Erat ætas *decolor*, id est, vitiato colore, quia *deterior*, id est, detrito colore. Sic Ovid. Trist. l. IV. 'Decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.' Id est, vitiato erat colore Rhenus. Detritio autem maxime colorem vitiat ac deformat. Itaque *decolor*, non est sine colore, sicuti neque ἄχροος Græcis: sed tam Græcus quam Latinus explicat sua voce deperditum et deformatum colorem. Ita Hippoc. lib. de Aër. Loc. et Aq. conjungit synonymice ἀχρόους καὶ ἀῤῥώστους, *decolores et infirmos* homines. Ovid. Pont. III. 2. 'Araque, quæ fuerat natura candida saxi, Decolor affuso tincta cruore rubet.' *Cerda.*

Decolor ætas] Sic Ovidius Heroid. Epist. IX. 3. 'Fama Pelasgiadas subito pervenit in urbes Decolor et factis inficianda tuis:' et Jul. Capitolinus: 'decolorare famam.' Sil. Ital. l. XI. 'patrias paullatim decolor artes Exuit.' *Emmeness.*

327 *Belli rabies*] Contra Pacem ævi aurei. Eleganter vero *rabies* de bello. Claud. III. Hon. 'Martis rabies.' Sil. l. V. 'belli rabiem.' Ammian. l. XVI. 'Barbara feritate certaminum rabiem undique concitante:' et l. I. 'subcrescentis rabiem belli.' Horat. Od. I. 15. 'jam galeam Pallas, et ægida, Currusque et rabiem parat.' *Cerda.*

328 *Tum manus Ausonia, &c.*] Omnes terræ habitatores, aut indigenæ, aut advenæ, aut convenæ, aut incolæ sunt. *Indigenæ* sunt inde geniti, ut idem de Faunis dixit: *advenæ* de uno loco venientes; ut Saturnus: *convenæ* de diversis; ut Ausones et Sicani: quamvis quidam *Ausones* cognominatos ab Ausone Ulyxis et Circes filio dicant. Sicani autem, secundum nonnullos, populi sunt Hispaniæ, a fluvio Sicori dicti. Lucanus: 'Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis.' Hi, duce Siculo, venerunt ad Italiam, et eam tenuerunt, exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis, quos ante pepulerant, insulam

vicinam Italiæ occupaverunt: et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine, dixerunt: quanquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse, et ab eo esse Italiam appellatam. Alii sic distinguunt *Sicanæ*, et subjungunt, *Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur; at Italia plura nomina habuit; dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Vitalia. *Servius.*

Tum manus Ausonia et gentes] In Romano codice *Ausonia.* Ausoniam vero putat Verrius dictam ab Ausonio rege, Ulyssis filio, ex Calypso; qui primus partem eam tenuerit, ubi Beneventum et Cales: deinde paulatim sic dicta sit tota Italia, quæ ab Alpibus includitur. Quod vero paulo infra, non procedere ait Servius, quod a Livio traditum est, 'Tybrin dictum ab Albano rege Tyberino,' suppetias Livio fert Varro, dum is quoque 'Tybrin a Tyberino Silvio, Albanorum rege, quod is in eo extinctus sit,' dictum asserit. Alii leg. 'Tum manus Ausoniæ.' *Pierius.*

Et gentes venere Sicanæ] De his alibi dictum. At Dionysius tradit, Arcades omnium Græcorum primos, Ionio emenso, in Italiam colonos misisse. Hinc ajunt Œnotrum cum Aboriginibus, XVII ætates ante excidium Iliense, cum Peucetio fratre, classe in Italiam transmisisse. Junioris Lycaonis is fuit filius, quintus a Phoroneo, qui omnium primus in Peloponneso regnarit, ut quidam prodidere. *Hort.*

Sicanæ] De Sicanis Myrsilus Lesb. de Orig. Italiæ: 'Italiam coluere Græci, Arcades, Veneti, Ligures, Ardeates, Rutuli, Siculi.' Marlian. in Topograph. I. 9. 'Urbem Romam in Occidenti ad Tyberim conditam centum et viginti stadiis a mari distantem Siculos primum inhabitasse constat.' *Cerda.*

329 *Et nomen posuit*] Deposuit. Etenim, ut in primo dictum est, pro temporum et locorum diversis rationibus, a novis colonis aut regibus, a quibus invicem pulsi fuere, nomen mutatum fuit, Italia, Œnotria, Ausonia, Hesperia, Saturnia, &c. *Hort.*

330 *Inmani corpore Thybris*] Hic Tuscorum rex fuit, qui juxta hunc fluvium pugnans cecidit: et ei nomen imposuit; vel, ut quidam volunt, a Glauco Minois regis filio occisus est. Alii volunt istum ipsum regem latrocinatum esse circa hujus fluminis ripas: et transeuntibus crebras injurias intulisse. Unde Tybris quasi ὕβρις dictus est, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id est, ab injuria. Nam amabant majores, ubi aspiratio erat, θ ponere. Alii Tyberim Jani et Camasenæ filium ibi in bello periisse tradunt: Varro Tyberim a Tyberino quodam rege Latinorum, quod ibi interierit, dictum tradit. Alii, ut supra diximus, volunt eos, qui de Sicilia venerunt, Tybrin dixisse a similitudine fossæ Syracusanæ, quam fecerunt per injuriam Afri et Athenienses juxta civitatis murum. Nam quod Livius dicit, ab Albano rege Tyberino Tybrin dictum, non procedit: ideo quia etiam ante Albam Tybris dictus invenitur. Sed hic Alexandrum sequitur, qui dicit Tyberinum Capeti filium venantem, in hunc fluvium cecidisse, et fluvio nomen dedisse. Nam et a Pontificibus indigitari solet. *Servius.*

Thybris] Duo dicit, et vocatum fluvium prius Albulam, et deinde a Tybri rege Tybrim. Messala Corvinus in lib. de progenie Augusti: 'Tyberinus in Albula flumine demersus mutavit fluvio nomen, Tyberi deinceps nuncupato.' Dionys. Antiq. l. I. eadem; tantum addit, immersum regem prælio juxta commisso. Eadem Cato de Originib. adjicit, nomen Albulæ datum huic fluvio ab Ianigenis. Demum id ipsum Sextus

Digitized by Google

Pompejus, Plin. III. 5. Ovid. Fast. l. I. et Varro Ling. Lat. l. IV. qui ait, fluvium fuisse sepulcrum Tyberini. *Cerda.*

331 *Post Itali*] Etiam Euander se Italum dicit. *Servius.*

332 *Albula nomen*] Antiquum hoc nomen a colore habuit. *Idem.*

333 *Me pulsum patria*] Aut, ut diximus supra, propter patricidium: aut certe oraculorum necessitate compulsum. *Idem.*

Me pulsum] Non sua culpa patria caruisse, sed fatorum, demonstrat: quæ, ut ipse dicit, sunt insuperabilia. *Donatus.*

Pelagique extrema sequentem] Id est, aut per extrema pelagi actum: aut, ut dicunt quidam, 'per pelagus extrema sequentem:' ut *Pelagi* adverbium sit, aut pro *in pelago*, aut 'pelagi pericula.' *Servius.*

Pelagique extrema] Me navigationem in longinquas et ultimas terras procul domo parantem: ut *pelagi extrema* audiamus extremas et longissime remotas ejus partes. XXIV. 40. *Turnebus.*

334 *Fortuna omnipotens, et ineluctabile fatum*] Secundum Stoicos locutus est, qui nasci et mori fatis dant; media omnia, fortunæ. Nam vitæ humanæ incerta sunt omnia: unde et miscuit, ut quasi plenum ostenderet dogma. Nam nihil tam contrarium est fato quam casus: sed secundum Stoicos dixit. Alii 'fortuna omnipotens, propter fugam et exilium: 'ineluctabile fatum,' idcirco, ut se sceleris et parricidii crimine purgaret. *Servius.*

Fortuna omnipotens] Erat hic seges amplissima evagandi: sed ego tantum quasdam veluti auctorum notulas. Fortuna a Tullio pro Marcel. dicitur 'rerum omnium domina.' A Menand. *πάντα κυβερνῶν, στρέφων, σώζων, gubernans omnia, rotans, servans.* A Plin. II. 7. *Numen.* Ab Horat. Od. I. 35. *Diva.* Ab Actio apud Non. *domina.* Sen. Agam. 'Regum casus fortuna rotat.' Vide an *omnipotens*, quæ humana omnia ludibunde. Nam apud Horat. ludit 'insolentem ludum.' Græcus Poëta de illa, *μερόπων τυραννεῖ.* Aristotel. dixit, mortalia omnia esse *τύχης παίγνιον, ludibrium fortunæ.* Ab illo accepit Simocatta, qui Hist. IV. 13. Alexandrum Mag. vocat *τύχης παίγνιον.* Curt. l. III. 'omni ratione potentior fortuna.' Sallust. Jugurth. de illa, *regit.* Sic et Græci *βασίλειαν* vocant, et *βασιλεύουσαν.* Plutar. de audien. Poët. illi dat *δύναμιν ἰσχυράν. Cerda.*

Ineluctabile fatum] Hoc etiam illustro brevibus Notulis. Hom. Odyss. *οὐ θεῶν τρέπεται νόος.* Nonnus l. XXV. *ἀτρέπτου λίνα μοίρης.* Eurip. Alcest. *τύχα δυσπάλαιστος.* Pausan. Attic. *ἀλλ' οὐδεὶς πόρος ἐστὶν ἀνθρώπῳ παραβῆναι τὸ καθῆκον ἐκ τοῦ θεοῦ.* Plutar. de consol. ad Apoll. *ταῖς μοίραν οὐκ ἔστιν ἐκφυγεῖν.* Soph. Elect. *ἀνήνυτον οἶτον κακῶν*: et Antig. *μοιριδία δύνασις δαιμά.* Pind. Olymp. I. ait *ἄταν* vinci non posse. Calab. de Jove l. XI. *οὐ γάρ τι μετατρέπεται νόος αἰνός.* Nonn. l. XL. *ἀκαμπέα νήματα μοίρης.* Max. Tyr. dissert. 30. *ἄτρεπτον ἐπικεκλωσμένον.* Plutar. de Poët. audien. *ἀφύλακτον*: et in vita Lysand. *ἀφευτὸν τὸ πεπρωμένον* Aristid. Hymn. in Jovem, *ἄφυκτος εἱμαρμένη*, Joseph. Bell. Judaici, VII. 3. eandem *εἱμαρμένην* vocat *ἀμήχανον*, et quam nemo potest *διαφυγεῖν*: et cap. 10. *ἄφυκτον οὖσαν*, scilicet *εἱμαρμένην.* Majore incremento loquitur cap. 12. *οὐ δυνατὸν ἀνθρώποις τὸ χρεὼν διαφυγεῖν, οὐδὲ προορωμένοις.* Ait, videlicet, non posse homines effugere fatum, etiamsi præviderint, et providerint. Itaque nulla satis providentia. Latinos nolui in hac Nota, quia nullus finis. *Cerda.*

335 *Matrisque*] Q. d. Non solum, Fortuna impulit, Fatum protrusit, Apollo præcepit, sed et mater mea, quæ Dea et vates fatidica est, jussit. *Taubmann.*

Digitized by Google

Egere] Coëgerunt, ut quasi ostendat initium. *Servius.*

336 *Carmentis nymphæ monita*] Matris Euandri, quæ Nicostrate dicta est. Sed ideo *Carmentis* appellata a suis, quod divinatione fata caneret; nam antique vates *Carmentes* dicebantur; unde etiam librarios, qui eorum dicta perscriberent, *Carmentarios* nuncupatos. Alii hujus comites Porrimam et Postvortam tradunt, quia vatibus et præterita et futura sunt nota. Alii etiam Tyburtem dictam. *Nymphæ* autem, maritæ dicit: nam Græce νύμφη, Latine *sponsa* dicitur. Hæc autem non vere Nympha fuit, sed vaticinatrix. Alii *Nympham* ideo dictam, quoniam qui res Arcadum scripserunt, tradunt sex fœminas ibi fuisse, quæ *Nymphæ* vocarentur, in queis et *Carmentem*: proprio ergo vocabulo, non epitheto poëtico, usus est. *Idem.*

Carmentis nymphæ] Etymon hujus vocis consectatur Plutarch. ἐν ῥωμαϊκ. τὴν δὲ καρμένταν, οἶμαι, εὐάνδρου μητέρα λέγουσιν οὖσαν, ἐλθεῖν εἰς ἰταλίαν ὀνομαζομένην θέμιν· ὡς δ' ἔνιοι, νικοστράτην, ὀμμέτρους δὲ χρησμοὺς ᾄδουσαν, ὑπὸ τῶν λατίνων καρμένταν ὀνομάζεσθαι· τὰ γὰρ ἔπη κάρμινα καλοῦσιν· οἱ δὲ μοῖραν ἡγοῦνται τὴν καρμένταν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο θύειν αὐτῇ τὰς μητέρας. Ἔστι δὲ τοῦ ὀνόματος τὸ ἔτυμον, ἐστερημένη νοῦ, διὰ τὰς θεοφορήσεις· ὅθεν οὐ τὰ κάρμινα τῇ καρμέντῃ τοὔνομα παρέσχεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπ' ἐκείνης ἐκλήθη, διὰ τὸ τοὺς χρησμοὺς ἐν ἔπεσι καὶ μέτροις ἐνθουσιῶσαν ᾄδειν: nimirum Carmentam, ut mente carentem, ut insanam vatem Sibyllam, et Cassandram furentem, Maro supra. *Germanus.*

Auctor] Scilicet oraculorum. *Serv.*

337 *Monstrat et aram*] Aut quam Euander matri fecit extinctæ: aut *aram* pro monumento: aut ideo *aram*, quia ibi sepulta est, et post excessum dea credita. Hæc ara juxta portam, quæ primo a Carmente *Carmentalis* dicta est: post *Scelerata*, a Fabiis ccc. sex, qui, per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi. *Idem.*

338 *Carmentalem portam*] Plutarch. in Cam. καρμεντὶς πύλη· et καρμεντάλια in Romu. quæ mulieres agitabant, quod putarent καρμένταν μοῖραν εἶναι κυρίαν τῆς ἀνθρώπων γενέσεως. *Germanus.*

340 *Vatis fatidicæ*] Bene addidit *fatidicæ*: nam *vatem* et poëtam possumus intelligere. Ut solum, plenum non erat. Ergo tale est, ut illud in Sallustio, 'In tugurio mulieris ancillæ.' Non quia mulieris, statim et ancillæ; si autem ancillæ, statim et mulieris. *Servius.*

Cecinit quæ prima] Quia postea etiam Sibylla. *Servius.*

Cecinit quæ prima] Magnum argumentum quod Dea fuerit et fatidica: cum prima cecinerit Æneadas futuros magnos, et Pallanteum futurum nobile. *Donatus.*

341 *Nobile Pallanteum*] Futurum scilicet, sicut et *Æneadas*: ad sequens enim Romanorum retulit tempus. *Servius.*

Et nobile Pallanteum] In Romano codice, legitur *nomine*: veluti dixerat 'Carmentalem Romano nomine portam.' Sed omnino *nobile* magis placet, ob antiqua tot eo de loco monumenta. *Pierius.*

342 *Lucem*] Qui postea a Romulo asyli nomen accepit. *Donatus.*

Asylum Rettulit] Postquam Hercules migravit e terris, nepotes ejus, timentes insidias eorum quos avus adflixerat Athenis, sibi primi Asylum, hoc est, templum misericordiæ, conlocarunt, unde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit, ut, 'Herculeos fama fundasse nepotes.' Ideo ergo ait, 'Quem Romulus acer Asylum.' *Servius.*

343 *Rettulit*] Hoc est, fecit ad imitationem Atheniensis Asyli: quod ideo Romulus fecit, ut haberet advenas plures, quibus conderet Romam. Juvenalis, 'Et tamen ut longe repe-

Digitized by Google

tam, longeque revolvam Nomen, ab infami gentem deducis Asylo.' Sane hoc non ad Euandri personam adplicatur, quod ipse Æneæ retulerit. *Id.*

Gelida monstrat sub rupe Lupercal] Sub monte Palatino est quædam spelunca, in qua de capro *lustratur*, id est, sacrificabatur: unde *Lupercal* dictum nonnulli putant. Alii quod illic lupa Remum et Romulum nutrierit. Alii (quod et Virgilius) locum esse hunc sacratum Pani, Deo Arcadiæ: cui etiam mons Lycæus in Arcadia est consecratus; et dictus *Lycæus*, quod λύκους, h. e. lupos, non sinat in oves sævire. Ergo ideo et Euander Deo gentis suæ sacravit locum, et nominavit *Lupercal*, quod præsidio ipsius numinis, lupi a pecudibus arcerentur. Sunt qui dicant hunc Panem: alii Deum bellicosum: alii Liberum patrem; eo quod capro ei fit divina res, qui est hostia Liberi propria. In hujus similitudinem intecti cultores ejus, cui Lupercalia instituta sunt, quia Deus pastoralis est: nam Remum et Romulum ante urbem conditam Lupercalia celebrasse, quod quodam tempore nuntiatum illis sit latrones pecus illorum abigere, illos togis positis cucurrisse, cæsisque obviis, pecus recuperasse, id in morem versum ut hodieque nudi currant. Nonnulli propter sterilitatem hoc sacrum dicunt a Romulo constitutum, ideoque et puellæ de loro capri cæduntur, ut careant sterilitate et fœcundæ sint: nam pellem ipsam capri veteres *februum* vocabant. *Idem.*

Lupercal] Unde *luperci* et *lupercalia* dicuntur. *Donatus.*

344 *Parrhasio dictum Panos de more Lycæi*] Ordo est, 'Monstrat Lupercal Panos Lycæi dictum de more Parrhasio:' id est, ostendit Lupercal Panos Lycæi dicatum ex more Arcadico. Nam *Parrhasia* Arcadia est. *Servius.*

Dictum] Dicatum, consecratum. *Id.*

Panos Lycæi] *Hujus Panos*, genitivus est Græcus: et *Panos Lycæi* sic dictum est ut 'Iovis Olympici, Apollinis Delfici.' *Idem.*

Panos Lycæi] Sophocl. in Elect. τοῦ λυκοστόνου θεοῦ ἀγορὰ λύκειος· et Æsch. in ἑπτά· καὶ σὺ λύκει' ἄναξ, λύκειος γενοῦ σταρτῷ δαΐῳ· quamvis alii ad Apollinem referri malint, qui et λύκειος dicebatur a poëtis, et Æschylo in Agam. ὀτοτοῖ λύκει' ἄπολλον, sub persona Cassandræ, διὰ τὸ ἐν λυκίᾳ τῇ πόλει τιμᾶσθαι αὐτὸν, ἢ διὰ τὸ λύκον αὐτῷ ἱερὸν εἶναι, ἢ, ὅ γε κρεῖττον, διὰ τὸ λυκόφως ποιεῖν τῆς νυκτὸς ὑποχωρούσης· quamvis et fortasse ad Panem illud Æschyli, in ἑπτὰ, referri satius sit, cum pauculis post versibus, invocata quoque Diana, Apollinem disertis verbis inclamet chorus: ὦ φίλ' ἄπολλον, κόναβος ἐν πύλαις, &c. quod alioqui superfluum videretur, si tam vicinis et propinquis clausulis bis eundem Deum appellaret. Non omittendum autem sæpe Jovis Lycæi a Pindaro mentionem fieri, ut eo loco, ὅσα τ' ἀρκάδ' ἀνάσσων μαρτυρήσει λυκαίου βωμοῦ ἄναξ· ubi sola diphthongi differentia in penultima hæc vox distinguitur. *Germanus.*

345 *Sacri monstrat nemus Argileti*] *Sacri*, execrabilis. Sane Argiletum, quasi *argilletum*, multi volunt a pingui terra: alii a fabula. Nam Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitarèt interitu, ut ipse regnaret, Euandro hoc non sciente socii intellexerunt, et Argum necarunt. Cui Euander et sepulcrum fecit, et locum sacravit: non quod ille merebatur, sed hospitalitatis caussa. Bene autem in hac re Euander immoratur, et docet caussas ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo *Argiletum* ab Argo illic sacrato et sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus. Alii Danaën cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de

Digitized by Google

Fineo habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse; ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco nomen dedisse. Alii Argiletanam portam appellari, quod eam Cassius Argillas sive fecerit sive refecerit, quod ibi Cassius, post Argillus, bello Punico primo sit interfectus ob turbulentam et seditiosam naturam. Alii quod Argillus senator post Cannense prælium suaserit a Pœnis pacem postulari, ideo in senatu carptum, domumque ejus dirutam, et locum *Argiletum* appellatum. Quidam dicunt, cum Capitolii, ubi nunc est, fundamenta jacerentur, caput humanum, quod *Oli* diceretur, inventum; quo omine sollicitatos conditores, misisse ad Tusciam ad aruspicem illius temporis nominatum, qui jam indicaverat Argo filio suo, tributum fataliter esse, ut is locus orbi imperaret, in quo illud caput esset inventum. Obvii igitur Argo hi qui missi erant, ubinam esset pater interrogaverunt; qui cognita causa itineris eorum, omne responsum patris prodidit, monuitque ut caverent, ne ab eo interrogatione deciperentur. Sed cum legati ad eum pervenissent, et de significatione inventi capitis quærerent, volens ille dominatum orbis patriæ suæ potius adscribere, interrogavit *anne hic*, suum locum ostendens, *invenissent*: illis negantibus, suspicatus proditum esse responsum, quæsivit an quenquam obvium fecissent: illis simpliciter confitentibus occurrisse sibi juvenem, tunc aruspex, conscenso equo, sequutus Argum occidit eo loco ubi nunc Roma est, a cujus cæde *Argiletum*: quamvis hæc historia etiam de alio nomine sæpe celebrata sit. *Servius.*

Argileti] Varr. Ling. Lat. l. IV. '*Argilethum* sunt qui scripserunt ab Argo, seu quod is huc venit, ibique sepultus sit: alii ab *argilla*, quod ibi hoc genus terræ.' De duplici loco ita dicto, disertim Fab. Pictor de Orig. Italiæ l. I. 'Subsidens septem collibus campus Argeus dictus est ab Argo Euandri hospite, et comitibus Argivi Herculis, qui ad Euandrum venerunt, et in Saturnia subsederunt. Hinc extrema Argiletha dicuntur. Superior Argilethus dicitur in principio vici Thusci sub Cælicolo, inter circum Maximum et Aventinum, ubi lethum Argi simul et sepulcrum est. Imus vero Argilethus est, ubi Janus Quadrifrons, qui et Vertumnus, in fine vici Thusci, ad radices Capitolii in foro Boario, ubi Saturniæ vestigia.' Ab Argiletho *tabernæ* illæ *Argilethanæ* celebratæ Martiali. *Cerda.*

346 *Testatur locum*] Jurat non sua culpa jura hospitii esse violata; vel in testimonium ducit nomen loci, vel detestatur. *Servius.*

Et letum docet hospitis Argi] In codicibus aliquot legere est, *et mortem docet*. Sed magis placet *letum*, ut perstet in nominis adlusione de Argileto. Quamvis non ignoro esse, qui ab *Argolo* quodam, viro non ignobili, qui fuerit ibi sepultus, locum dictum velint. Alii ab *argilla*, quod ibi id genus terræ affatim fuerit. *Pierius.*

Letum Argi] Conjunxit carmine superiore *Argilethum*, dissolvit in hoc, 'lethum docet hospitis Argi.' Ita dissolvit Mart. l. I. 'Argi nempe soles subire lethum.' Et l. II. 'Argique lethum multus obsidet sutor.' *Cerda.*

Argi] Qui ex hospite factus est inimicus: unde non erat pudendum, si hospitem talem interemisset, qui hospitalis religionis oblitus fuisset. *Donatus.*

347 *Turpejam sedem*] Prolepsis: duo hæc enim nomina postea monti indita sunt. *Servius.*

Ducit] Ostendendo, non autem ambulando: nam senex ardua non ascendisset vespertino tempore. *Don.*

Aurea nunc] *Nunc* ad utrumque per-

Digitized by Google

tinet, et ad *aurea* et ad *Tarpejam sedem*. Nam Tarpeja sedes dicta est a Tarpeja virgine: cum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, et Tarpejo cuidam dedisset arcem tuendam, filia ejus Tarpeja aquatum profecta in hostes incidit: quam cum hortarentur ad proditionem arcis, illa pro præmio poposcit ornatum manuum sinistrarum, id est, armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa solverunt. Nam scuta, id est, sinistrarum manuum ornatum, super illam jacientes, eam vita privarunt; quæ illic sepulta, Tarpejæ sedi nomen imposuit. *Serv.*

Aurea nunc, olim, &c.] Eodem hoc argumento pene Propert. lib. suum IV. inchoavit sub his verbis: 'Hoc quodcunque vides, hospes, qua maxima Roma est, Ante Phrygem Æneam collis et herba fuit.' Tale quid et apud Nasonem Met. VIII. de Philemonis tugurio in templum verso: 'Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus Vertitur in templum; furcas subiere columnæ, Stramina flavescunt, aurataque tecta videntur, Cælatæque fores, adopertaque marmore tellus.' *Germanus.*

Aurea nunc] Vere, *aurea:* nam, ut cætera sileam, in solam inaurationem Capitolii supra *duodecim millia talentorum* impensa sunt, quæ nobis sunt *septuagesies bis centena millia Philippeorum*, sive, *septem milliones*, et quod excedit. De quo vide mihi J. Lipsium Admirandis Rom. III. 5. item Propert. IV. 1. *Taubmann.*

349 *Relligio*] Id est, metus, ab eo quod mentem religet, dicta religio. *Servius.*

Jam tum relligio pavidos, &c.] Jam tum, hoc est, quum esset locus ille humilis atque desertus, jam habuit numen, eratque illic, quod terreret accedentes, et his incuteret horrorem, maxime rusticanis, qui pavore naturali omnia metuunt, et universa formidant. *Donatus.*

350 *Dira*] Magna, admirabilis: ut, 'An sua cuique Deus fit dira cupido?' *Servius.*

Dira religio] Δεισιδαιμονία. *Religio* sæpissime est horror, qui nos quasi ligatos tenet. Vide Herald. ad Arnob. *Taubmann.*

350 *Jam tum silvam*] In Romano, *silvas*. In quibusdam aliis, *jam jam silvam*. Sed *jam tum* magis omnino placet. *Pierius.*

Saxum] Sic appellatur Capitolium. *Servius.*

Saxum] Tarpejum. *Taubmann.*

351 *Hoc nemus*] Bene ubique *Nemus* dixit, nam tunc ædificia non erant. *Servius.*

352 *Quis Deus*] Dubitando *quis Deus*, adfirmat Deum esse. *Idem.*

Habitat deus] Nihil dici signatius poterat. Designat enim *ναὸν*, id est, *templum*, quod dictum παρὰ τὸ ναίειν, *ab habitando*. Sic passim apud Græcos οἶκοι θεῶν pro templis, et Latini *domum* dicunt, et *ædem*. Itaque præclare Arnob. l. VI. 'Apollo hic habitat, in hoc manet Hercules, illo Summanus.' Iterum de re consimili loquens: 'Si simulacra hæc omnia Superorum sunt imagines Numinum, ergo et in cœlo habitare dicendus est Deus talis,' &c. Claud. de VI. Cons. Hon. loquens de monte Palatino, 'Exultatque habitante Deo.' Signate Eurip. Hecub. Ἅδης ὤκισται, ab domo. Sed οἶκον etiam pro templo accipit Cyrillus Alex. in c. I Mich. numer. 4. unde et κατοικεῖν de Deo cum scribit, κατοικεῖ μὲν οὖν ὁ ὕψιστος οὐκ ἔν γε τοῖς ἐκ λίθων ναοῖς, ἢ χειροποιητοῖς τεμένεσι: *Habitat igitur altissimus non in templis lapideis, aut lucis manu factis.* Et Servator Christus Matth. XXIII. Ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. *Cerda.*

Ipsum Credunt se vidisse Jovem] In hoc scilicet nemore. Sane ad illud alludit, quod primi dicuntur Jovi templa et rem divinam fecisse: Æacus enim primus in Arcadia templum

Digitized by Google

constituisse dicitur: nec enim longe sunt a monte Olympico; unde eos dicit Jovem vidisse: et quod ipsi sunt προσέληνοι, id est, ante Lunam creati, ut ait Statius, 'Arcades astris, Lunaque priores:' licet dicat Sallust. Cretenses primos invenisse religionem: unde apud eos natus fingitur Jupiter. *Servius.*

Arcades ipsum Cred. se vid. Jovem] Consentit cum Servio Arcades προσελήνους vocante locus ille Apollonii l. IV. οἵοι δ' ἔσαν ἀρκάδες ἀπιδανῆες, Ἀρκάδες, οἳ καὶ πρόσθε σεληναίης ὀδόοντας Ζώειν φηγὸν ἔδοντες ἐν οὔρεσιν. Ubi interpres: ἀριστοτέλης ἐν τῇ τεγεατῶν πολιτείᾳ φησὶν, ὅτι βάρβαροι τὴν ἀρκαδίαν ᾤκησαν, οἵτινες ἐξεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρκάδων ἐπιθεμένων αὐτοῖς, πρὸ τοῦ ἐπιτεῖλαι τὴν σελήνην, διὸ καὶ κατωνομάσθησαν προσέληνοι· τινὲς δέ φασιν ἐνδυμίωνα εὑρηκέναι τὰς περιόδους, καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σελήνης, ὅθεν καὶ προσελήνους τοὺς ἀρκάδας κληθῆναι, ἀρκὰς γὰρ ὁ ἐνδυμίων. *Germanus.*

353 *Nigrantem*] *Nigrantem* vocat, quam Hom. κυανέην, et tempestates cientem. Notetur etiam, Poëtam hujus vocis, qua tamen crebro utitur, primam, nisi hic, semper extendere: quamvis in *Niger* pr. brevis sit natura. *Taubmann.*

354 *Ægida concuteret*] Hic distinguendum: nam ægida, id est, pellem Amaltheæ capræ, a qua nutritus est, in sinistra Jupiter tenet. Sane Græci poëtæ turbines et procellas καταιγίδας appellant, quod hæc mota faciat tempestates. Ergo *Nigrantem*, tempestatem commoventem. *Servius.*

Ægida concuteret] De Ægide obvia notitia. Omitto. Attende strepitum verborum, quibus fulminantem Jovem notat, ut Sil. l. XII. 'Ægida turbato quatientem in prælia mundo.' Iterum de eodem: 'Ægida commoveat nimbos, flammasque vomentem.' Præclare ista Poëtæ. Minutius quippe distribuens, ita ait: 'Juppiter, cum Hammon dicitur, habet cornua: et, cum Capitolinus, tum gerit fulmina: et cum Latiaris, ereore perfunditur.' Vide, ut Jovi obsidenti Capitolium dentur fulmina. Nam poëtæ in mentione Jovis Capitolini inducunt fulmina et tonitrua, ut Martialis Epig. LIX. et Prop. l. IV. 'Tarpejusque Pater nuda de rupe tonabat.' *Cerda.*

Dextra, nimbosque cieret] Et de dextra fulmina commoveret: nam modo *nimbos* pro fulminibus posuit, quæ dextra jacit. Ægidis autem concussio commovet pluvias. Ergo 'Concuteret ægida,' atque per eam nimbos moveret. *Servius.*

355 *Dejectis oppida muris*] Unum Jani, aliud Saturni, jam tunc vetusta. *Idem.*

356 *Monumenta virorum*] Hoc sermone ostendit etiam Saturnum virum fuisse. *Idem.*

357 *Hanc Janus pater*] Janus in Janiculo habitavit, qui quod una navi exul venit, in pecunia ejus ex una parte Jani caput, ex altera navis signata est. *Idem.*

Hanc Janus, &c.] Vide Macrob. I. 7. et Varr. De Ling. Lat. l. IV. et ibidem Scaligerum. *Janiculum* autem erat oppidum in regione transtiberina. *Taubmann.*

Janus pater] Servii sententiam, 'in Jani pecunia ab una parte navim fuisse signatam, quoniam navi exul venerat,' destruit Macrob. Sat. I. 7. ubi de Jano loquens, sic ait: 'Servavit et in hoc Saturni reverentiam, ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera navis exprimeretur, quo Saturni memoriam in posteros propagaret.' Ergo non *quia Janus exul venerat*, ut vult Servius, sed *Saturnus*. Verum felicius navis hujus symbolum, quia, ut Plutarchus in Ῥωμαϊκοῖς, etiam Janus, Euander, et Æneas mari in Italiam venerunt, de arca Noë interpretatur Samuel Bochartus Phaleg. I. 1. Ipsum vero nummum, qui æneus est, et quem mihi suppeditavit V. Cl.

Digitized by Google

Theodor. Ryckius, J. U. D. et Hist. ac Eloq. Professor, hic subjicio. *Em.*

Hanc Saturnus condidit arcem] In codicibus aliquot antiqnis, *arcem*, non *urbem*, legas: quod est historiæ propius: nisi *urbem* dictum sit ad ampliationem et honestiorem rei nuncupationem: sive ad id respexerit, quod Roma inde κατ' ἐξοχὴν *urbs* appellata est. *Pierius.*

358 *Janiculum huic, &c.*] Arnob. l. 1. 'Janus Janiculi conditor, et civitatis Saturniæ Saturnus auctor.' Minutius: 'Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium, et urbem Saturniam de suo nomine: et Janiculum Janus ad memoriam uterque posteritati reliquerunt.' Janiculum trans Tyberim situm Dionys. scribit l. v. Appian. Civ. 1. id nomen tribuit colli uni ex septem Romanis, τὸν λόφον τὸν καλούμενον Ἰάνουκλον. De altero ita legitur in fragmentis Origin. quæ exstant Catonis nomine: 'a quo Saturnia olim, ubi nunc Capitolium, et ab ea late Saturnia terra.' Itaque, urbicula hæc Saturnia est, quæ deinde dicta Capitolium, consentiente etiam Dionys. qui l. II. per initia: 'Ad collem alterum, qui nunc Romæ habitatur, tum Saturnium ab incolis, nunc a Romanis Capitolium appellatum.' Sed redeo ad verba Catonis, in quibus ille primo allusit ad versum Ennii, 'Saturnius illi Nomen erat; de quo late Saturnia terra.' Deinde ex ejus verbis videtur posse intelligi, nomen hoc datum proximo oppido, et hinc in Italiam reliquam manasse. *Cerda.*

359 *Dictis*] Dubium est, nomen sit *dictis*, an participium. *Servius.*

Ad tecta subibant] *Ad tecta subibant*, inquit, non *tecta subibant*, ut ingredi; sed jam ut propiores fieri viderentur. *Donatus.*

Tecta] Nullum cadit temere Virgilio verbum. Noluit *domum*, *ædes*, aut aliud simile, sed *tecta*, ut meram paupertatem exprimeret, quasi nihil aliud esset in eo tugurio, quam tectum, et tota regia tantum non sub dio esset. Infra quoque, 'angusti subter fastigia tecti:' quia 'res inopes Euandrus habebat.' et hic, 'Pauperis Euandri.' Iterum, 'Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma.' *Cerda.*

360 *Passimque armenta videbant*] Quæ post mortem Caci passim nullo timore vagabantur. *Servius.*

361 *Romanoque foro*] Romanum forum est, ubi nunc rostra sunt. Sed et hic prolepsin fecit, nam postea sic dictum est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] Carinæ sunt ædificia facta in carinarum modum, quæ erant circa templum Telluris. *Lautas* autem dixit, aut propter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Curiis veteribus, et nutritus in lautis Carinis. Alii dicunt Carinas montem nominatum, quod ager suburbanus ante portas Cariis erat. Alii *lauta loca* legatorum,

Digitized by Google

quæ in ea regione instructa accipere consueverant. Alii quod ibi Sabini nobiles habitaverint, quorum genus invidere et carinare solebat. *Carinare* autem est obtrectare. Ennius, 'Contra carinantes, verba atque obscœna profatus.' Alibi, 'Neque me decet hanc carinantibus edere chartis.' Alii, quod Romani Sabinis instantibus fugientes, eruptione aquæ ferventis et ipsi liberati, et hostes ab insequendo repressi; aut quia calida aqua lavandis vulneribus apta fuit, locus *Lautulus* appellatus est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] In Romano codice legitur, *cavernis*, errore fœdo. *Pierius.*

Rom. for. et laut. mug. Carinis] Hor. Epist. I. 7. 'Atque Foro nimium distare Carinas Jam grandis natu queritur.' In ea autem urbis regione, Pompeji Magni domus fuit, quæ occupata ab Antonio, occasionem joco et cavillo Sexti Pompeji dedit in Antonium, exceptum cœna cum Cæsare a Pompejo ipso in navi, professo, se in *carinis* suis tum demum cœnam dare: de quo vide Plutarch. in Anton. et Patere. *Germanus.*

362 *Ad sedes*] Palatium. *Taub.*

Hæc limina victor Alcides subiit, &c.] Virg. hic jus pontificale quibusdam videtur subtiliter tangere: domus enim in qua Pontifex habitat, Regia dicitur, quod in ea Rex sacrificulus habitare consuesset, sicut Flaminia, domus in qua Flamen habitat, dicebatur; quod hic ostendit ex persona Euandri, quem facit orantem, ut Æneas suam ingrederetur domum, non utique profanam, sed sacratam, scilicet quæ fuerit hospitium Herculis, illis versibus: 'hæc, inquit, limina victor Alcides subiit, hæc illum regia cepit;' quem etiam honore divinæ dignationis sociat, adjiciens: 'Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum Finge Deo:' hæc enim dicendo quid aliud agit, quam ut sacratæ religionis usum tribuat antistiti et divina communia; utpote quem etiam Pontificali honore nuncupaverat, dicens: 'Maxime Teucrorum ductor;' neque enim quia ductor eo maximus, sed quia maximus eo omnia regit. Regiæ autem verius meminit dicendo, 'Tecta subibant Pauperis Euandri, Romanoque foro:' quis enim ignorat regiam, ubi Numa habitaverit, in radicibus Palatii, finibusque Romani fori esse? Victor autem Alcides subiit *εὐσυμβόλως*, id est bonum Æneæ omen ostenditur; Varro enim Divinarum l. IV. victorem Herculem putat dictum, quod omne genus animalium decies vicerit. Sed Romæ victoris Herculis ædes duæ sunt; una ad portam trigeminam, altera ad forum boarium, cujus commenti causa hæc exponitur: Marcus Octavius Eserninus in prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffisus est, mercaturam instituit: bene re gesta, decimam Herculi dicavit; postea cum navigans hoc idem ageret, a prædonibus circumventus fortissime pugnavit, et victor recessit: quem in somnis Hercules docuit sua opera servatum: cui Octavius, impetrato a magistratibus loco, ædem cum signo sacravit, et *Victorem* incisis literis appellavit. Ergo Virgilium non tantum ad victoriam præsentem *victorem* dixisse, sed occulta perpetuo ejus Epitheto usum debemus accipere; quippe quem Romæ sub hoc nomine sacratum coli videbat: nam supra ait, 'Taurosque hac victor agebat,' cum de pugna ejus alia loqueretur. Sane hic *subiit* juxta usum præsentem accusativo junxit, cum antiquo more alibi dativo junxerit, ut 'Progressi subeunt luco.' *Servius.*

Victor Alcides] De duabus Herculis Victoris ædibus Romæ, quarum hic mentionem facit Servius, vid. Salmas. Plinian. Exercitat. p. 10. *Edit.*

363 *Regia*] Quæcunque domus, modo a rege habitetur, *regia* jure dicitur. *Donatus.*

Digitized by Google

Cepit] Mire dixit: ut alibi, 'Nec te Troja capit.' *Servius.*

364 *Aude, hospes, contemnere opes*] Bene *Aude*, quasi rem arduam et difficilem; tanquam virtute opus sit animi et ad expellendum amorem divitiarum. *Idem.*

Aude, hospes] Multum tribuit Æneæ, cum Herculi comparet. *Donatus.*

Aude] In animum tuum, quasi rem arduam, fortiter inducito ac sustineto, ut ait Turn. XXI. 8. quomodo Gr. τελμᾶν usurpant. Martial. XII. 6. 'sed tu sub principe duro Temporibusque malis ausus es esse bonus.' Horat. Epist. II. 2. 'audebit verba movere loco.' Nempe qui συμπλοκὴν et ἀλληλουχίαν Virtutem constituerunt, partem quoque μεγαλοψυχίας in contemptu divitiarum posuerunt; ut μικροψυχίας, in cupidine earum: unde dixit, *Aude.* Taubmann.

Te dignum Finge Deo] Compone te et forma in similitudinem Numinis: quod juxta sectam Cynicam hospes Herculis suadet. Sane quidam *Deo* pro immortalite dictum volunt. *Serv.*

Te dignum finge Deo] *Finge*, præsta, forma, redde, ut supra de lupa, 'alternos fingere lingua:' ut et Valerius 'solidam virtutem nasci magis' dixit, 'quam fingi.' *Deo* autem *Hercule* accipio. *Germanus.*

365 *Non asper*] Non aspernator, id est, fastidiosus. *Servius.*

Rebusque veni non asper egenis] Ne asper venias, inquit, aut offensus ex eo, quod ingrederis pauperis domum: ego enim, si copiosus non sum, nec abundans pro merito tuo, non sum tamen mendicus aut miser. Quapropter, quum dicimus, *rebusque veni non asper egenis*, non bis debemus accipere, ut sit, Non asper veni usurus rebus egenis. *Donatus.*

366 *Angusti subter fastigia tecti, &c.*] Ex contrarietate quæsitus ornatus; ait enim, 'Angusti tecti subter fastigia ingentem Æneam duxit.' *Serv.*

Angusti subter fastigia tecti Ingentem Æneam duxit] In codicibus aliquot antiquis, *subeunt* legitur. Sed *subter* lectio castior videtur: aliter *Ingentem Æneam duxit*, imperfecta erit oratio. *Pierius.*

Angusti subter fastigia tecti, &c.] Præclare ingens hospes Æneas succedit subter angustum tectum. Ita Sidon. III. 2. 'Parva tuguria magnus hospes implesti.' Sed quidem Sidon. a Plin. accepit, qui Paneg. Trajani, 'quod denique tectum magnus hospes impleveris.' Præclare Paulin. de Sancto Martino, 'Succedens humili tecto celsissimus hospes.' Estque hoc fere illud, quod Claud. de Bell. Get. 'stat pallidus hospite magno Pastor.' Ovid. Met. VIII. de Diis, 'Summissoque humiles intrarunt vertice postes.' Itaque fuit necessarium, ut capita demitterent ingentes ipsi præ tecti angustia. *Cerda.*

368 *Effultum*] Sicut supra dictum est, apud veteres dicebatur super quod unusquisque jacuisset. *Serv.*

Pelle Libystidis ursæ] Species pro genere: nam cujuslibet feræ possumus accipere. Ideo dicit *Libystidis*, ut ex pretio bestiæ aliquid gratiæ potuisset ipsis stratis accedere. *Id.*

Pelle Libystidis ursæ] Ut ex pretio bestiæ aliquid gratiæ illi strato adderet. *Donatus.*

Libystidis ursæ] Vide quæ de vocis hujus orthographia Pierius, supra Æn. v. 37. quæque ad illum locum de ursis Africanis Cerda: et locum quem nos ibi citavimus. *Emmeness.*

369 *Nox fuscis tellurem amplectitur alis*] Passim, ut supra, νὺξ μελανόπτερος: et sæpe apud Hom. μέλαινα, et ἐρεβεννή· et Eurip. μελανοπτερύγων μᾶτερ ὀνείρων. *Germanus.*

Fuscis] Cornelius Fronto ait: 'Fusco album opponitur, nigro candidum.' Præclare ergo *fuscus color* in exitu diei, qui in ortu est *albus*. Nam de oriente luce proferri *albente die*, *cœlo*, &c. non, *cœlo candido*, quis est qui ignoret? Ab eodem Frontone illustro

Digitized by Google

Ovid. Met. XI. canentem, 'Candida de nigris, et de candentibus atra.' ubi *candida nigris* opponit. A Virgilio corrigendus Tibullus II. 1. ubi de Somno, 'fulvis circumdatus alis,' legendum, *fuscis*. Cerda.

Amplectitur] Ita Stat. Theb. XI. 'Nox favet, et grata profugos amplectitur.' Et l. I. 'Nox quæ terrarum cælique amplexa labores.' *Id.*

Alis] Alæ nocti dantur. Eur. Orest. ubi nox invocatur, *μόλε, μόλε κατάπτερος: veni, veni pennigera*. Ennius Annal. XVI. 'Nox quando mediis signis præcincta volabat.' Stat. Theb. II. loquens de nocte, 'volat umbra.' *Idem*.

370 *Exterrita mater*] Ideo territa, quia mater. *Servius*.

Tumultu] Gallicus tumultus. *Id*.

372 *Volcanum adloquitur*] Tantum habens spei, quantum uxor de viro concipere debet: et tantum desperationis, quantum odium inter vitricum et privignum esse consuevit. Ergo illum fraude adoritur. *Donat*.

Thalamo] Ut inter secreta lecturi extorqueret, quod ille nollet. *Idem*.

Thalamo] Id est, in thalamo. Observata Poëtæ occasio aptissima huic sermoni. Nam in thalamo, id est, in loco dicato amoribus, quid non uxor consequeretur? Hæc sunt illa tempora, quæ Æn. IV. dicuntur *mollissima*, et *molles aditus*. Unice quadrant in hunc locum versus Lucret. l. I. ubi monens Venerem, quo puncto temporis debeat petere pacem a Marte, ita ait: 'Hunc tu, Diva, tuo recubantem corpore sancto Circumfusa super, suaves ex ore loquelas Funde, petens placidam Romanis inclyta pacem.' Observandum itaque, qua occasione Principem adeas, aliquid petiturus. Martialis volebat librum suum tradi Domitiano, cum lætus esset post epulas, non matutino tempore. Hoc idem vult caveri libris suis Ovid. Trist. I. 'si cuncta videbis mitia,' &c. et Pont. l. II. 'Cumque serenus erit, vultusque remiserit illos, Qui secum terras imperiumque movent.' Sed aurei sunt versus Horat. epist. I. 18. petentis a Vinnio, videat qua occasione Cæsarem pro se adeat: 'Si validus, si lætus erit, si denique poscet; Ne studio nostri pecces, odiumque libellis Sedulus importes, opera vehemente minister.' *Cerda*.

Aureo] Similis sæpe nitor in Poëtis omnibus, et in uno Homero sæpissime, in cujus paginis frequentissime de Deorum ornatu, quorum ædes, cubicula, currus, thalamus; aurea, argentea, nitida omnia. Euripid. Phœniss. Palladem vocat *χρυσόκρανα*. Convivia Deorum apud Calab. l. IV. *χρυσείοις κατόχοις*. Callimachus in Hymno dat Apollini indumentum, fibulam, arcum, pharetram, lyram, calceos, omnia *χρύσεα*. Deorum 'aurea barba' celebratur. Vide Sueton. Calig. c. 52. *Idem*.

373 *Dictis divinum adspirat amorem*] Id est, dictis suis addit venustatem, ut amabiliter ejus audiatur oratio. Sane Venus petitura pro filio de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit: quod etiam Vulcanus ipse testatur dicens, 'quid caussas petis ex alto?' Non enim aperta est petitio ejus: sed longo procœmio perversum amorem arte circumvenit. Præsentem ergo quæstionem hanc, quæ nascitur ex petitione Veneris impudica, solvimus his modis: primo quod Vulcanum amore circumvenit; nam et post completam orationem statim eum complectitur et molli amplexu fovet: deinde nacta est ejus occasionem temporis, quo Marti arma faciebat, quem fuisse sciebat adulterum; per quod datur intelligi, Vulcanum jam omnem suspicionem et iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse; adeo ut arma etiam ipsi fabricaret adultero: præterea Vulcanum uxorium fuisse testantur, et ipse Virgilius dicens, 'Tunc pater æterno fatur devinctus amore;'

Digitized by Google

et Statius, ubi Martem Venus adloquitur: ut, 'At non eadem Vulcania nobis Obsequia, et læsi servit tamen ira mariti.' Nam quod dicit Donatus, potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus ante quam Vulcano nuberet, non procedit. Constat enim a principio Venerem uxorem fuisse Vulcani. Sane divinum τὸ θεῖον debemus accipere. *Servius.*

Divinum] Quem humanis pectoribus dono inserere consuevit. Nam amor, qui est ex voluntate nostra, humanus est. *Donatus.*

Divinum amorem] Hunc locum frustra suggillat Euangelus apud Macrob. Sat. I. 24. quem tuetur Pontanus in *Antonio*. Taubmann.

Aspirat amorem] In aliquot codicibus antiquis, *inspirat*. Sed et *adspirat* invenitur, quod nonnullis placet. *Pierius.*

374 *Dum bello Argolici, &c.*] *Dum*, postquam. Sane hæc oratio rhetorica sumsio est; nam principium a verecundia sumpsit, dicendo enim nunquam se molestam antea fuisse, ostendit impetrare debere; præsertim ex eo, quod non timuerit petere. 'Nunc Jovis imperio Rutulorum constitit oris: Ergo eadem supplex venio.' Hæc non tantum rogandi, sed etiam impetrandi vim habent, verso tamen ordine; nam primo arma petit, deinde adjuvat exemplo dicendo, 'te filia Nerei,' &c. deinde causam 'Aspice qui coëant populi.' Ipsum enim *populi* multitudinem significat, et quasi non impugnet, sed impugnetur Æneas, ita pathos fecit, dicens, 'In me excidiumque meorum:' nam quod a principio arma petit, hæc ratio est, quod rem nec magnam nec difficilem Vulcano petebat, ideo et statim posuit; nam ubi majus aliquid est, ante causa dicenda est, ut præmollitis animis, tunc quod petitur, suggeratur. *Servius.*

Dum bello Argolici] Diutius immoratur Homerus, quam hic Virgilius Il. Η. cum Junonem inducit καταλλαττομένην, varioque ornatu et mundo muliebri instructam, uxoriis illecebris mariti animum tentantem et periclitantem. *Germanus.*

Dum bello Argolici vastabant Pergama reges Debita] Frustra in Virgilian. Lection. contendit H. Stephanus Servium hic pro *bello* legisse *fato*, quia *debita* exponit: 'fataliter ad exitium destinata.' Nam præterquam quod Pierius nullam ex vett. codd. lectionis hujus mentionem faciat, Servius similiter infra ad vs. 410. ubi de fato ne verbum quidem, 'cui tolerare vitam impositum' exponit: 'cui hæc est fataliter data necessitas.' Sed τὰ *debita* hoc significat, ut ex Servio hic, et ad vs. 398. patet: in quo loco ad verba, 'nec fata vetabant Stare,' commentatur: 'atqui supra ait debita.' *Emmeness.*

375 *Debita*] Fataliter ad exitium destinata. *Servius.*

Casurasque inimicis ignibus arces] Causa cur non petierit. *Idem.*

376 *Miseris*] Atqui honestum est miseris subvenire: sed hoc dicit, Cur te fatigarem pro hominibus fati necessitate perituris? *Servius.*

Non arma rogavi] Argute hic in principio *arma* nominat, ut jam intelligatur quid petitura sit. *Idem.*

377 *Artis opisque tuæ*] Duo duobus reddit, *opis*, *arma*: aut certe idem valet *opis* quod *artis*; hinc opifices. *Idem.*

Artis opisve tuæ] In antiquis aliquot codicibus, *opusve*, ut sit, *Arma opusve artis tuæ*. Nam non tam armorum præsidium, quam etiam artificii visendam pulchritudinem admirabitur Poëta, in armis ipsis. Est etiam *opisque* legere. *Pierius.*

378 *Incassumve tuos*] Ordo est, Tuosve labores incassum exercere volui. *Servius.*

379 *Priami deberem plurima natis*] Scimus quod Paridi tantum debuit; sed hoc honestius ad aliarum commo-

Digitized by Google

morationem personarum adduci potest, ne ex turpi causa Paridi debuisse videatur, et simul, ut quidam tradunt, pulchritudinis suæ Vulcanum admoneret, hoc est, Formæ judicio Jovis conjugem vici. *Idem.*

Priami natis] De Creusa maxime intelligit: laborat autem ut verecunde videatur petere, ne mariti auxilium inaniter rogaret in rebus, quæ removeri non possent. *Donatus.*

380 *Æneæ flevissem sæpe laborem*] Bene post Pergama, post Trojanos, post Priami liberos, cum excusatione fit Æneæ commemoratio: dicit enim se ejus infelicitate commotam, ut illud causas habeat, hoc miseratione consistat. *Servius.*

381 *Jovis imperio*] Id est, nunc vero: et subdistingue, nunc autem Jovis imperio, ne videatur impudens, si aliena regna deposceret: et hoc latenter dicere videtur, Fave huic, cui etiam Jupiter favet. *Idem.*

Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris] In Oblongo codice, et quibusdam aliis antiquis, *imperio* unitatis numero legitur, quod etiam apud Servium advertas. Missum vero faciam, quod in plerisque codicibus et hic et alibi *Rutilorum* secunda syllaba per *i* notatur. *Pierius.*

382 *Eadem*] Quæ tunc scilicet silui, quæ nihil petii. *Servius.*

Supplex venio] Allusum ad ἱκέτας, sic enim dicti supplices, παρὰ τὸ ἱκέσθαι, quod venirent. Inde apud Curt. l. IV. 'Si veneris supplex, et matrem, et conjugem, et liberos recepturum te esse promitto.' Itaque *venire supplicem*, est ἱκέσθαι ἱκέτην: qua forma, *furere furorem*, *sævire sævitiam*, &c. Sed carent Latini simili paronomasia. Barbare diceres *venientem venire*, id est, esse supplicem: sed culte *supplicem venire*. Sic in Æn. XI. 'en supplex venio.' Stat. Theb. I. 'supplex advenio.' Arnob. l. I. 'supplices irent.' Inde Tertull. de idololat. 'De adversaria officina in domum Dei venire,' id est, venire supplicem. *Cerda.*

Sanctum mihi numen] Si *sanctum* simpliciter accipiatur, leve est numen. Ergo *sanctum*, ut *leges sanctas* dicimus, id est, firmas, a sanciendo. *Servius.*

383 *Arma rogo*] Hic distinguendum, ut cui petat non dicat; sed relinquat intelligi, ne fœde apud maritum et amorem suum circa Anchisem memoret et susceptum de adulterio filium. *Idem.*

Genetrix nato: te filia Nerei] Hoc est, soles hoc præstare matribus; et dicit Thetidem quæ Achilli arma impetravit: et bonis utitur comparationibus dicendo *filia Nerei*, cum ipsa Jovis sit filia. Item uxor *Tithonia*, cum sit ipsa Vulcani. *Neri*, autem, pro Nerei. Omnia enim quæ in *eus* exeunt hodie, apud majores in *es* exibant: ut *Nereus Neres: Tydeus Tydes:* et genitivum in *eis* mittebant, ut, *Tydeis*, *Nereis*. Sed quia plerumque *s* supra in Latinitate detrahitur, remanebat *ei*. Hinc est *filia Nerei*, *Immitis Achillei*. Item, in Sallustio, 'Ad bellum Persei Macedonicum.' *Idem.*

Genetrix nato] Majorem miserationem movet nominibus necessitudinum, quam movisset nominibus propriis. *Donatus.*

Genetrix] Ex antiquioribus codicib. scribendum *genetrix* media syllaba per *e*, ut alibi monuimus. *Pier.*

Te filia Nerei] In codicibus aliquot antiquis, *Neri* legitur. In nonnullis, *Neres*. Super quo declinatu multa Servius memorat. Priscianus vero in hujusmodi nominibus positum ait dativum pro genitivo. Quare *Nerei* scribendum erit. Sed *Neri* pronuntiare non incongruum, facta synæresi in *ei* Græcam diphthongum. *Idem.*

384 *Tithonia conjux*] Aurora pro Memnone. *Servius.*

Tithonia conjux] Nimirum et Quin-

Digitized by Google

tus Calaber l. II. de pugna Achillis et Memnonis, τύπτον ἀσπίδας, ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ. *Germ.*

385 *Aspice, qui coëant populi*] Τὸ αἴτιον: ut præsentem ostenderet necessitatem: dicendo autem *populi*, phantasiam fecit. *Servius.*

Clausis Ferrum acuant portis] Ut ostenderet festinationem: dixit enim superius, 'Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes Tela novant.' *Idem.*

386 *In me*] Artificiose arma petit etiam sibi profutura: Nisi enim subvenis, iterum vulnerabor: nam a Græcis fuerat vulnerata. Unde est, 'Equidem credo mea vulnera restant.' *Idem.*

In me] Junxit personam suam, ut magis moveret. *Donatus.*

387 *Niveis*] Ad exemplum fortasse Homeri, qui suam Junonem sæpissime λευκώλενον. A quo etiam Arnob. l. IV. loquens de Junone, 'Ulnarum nivei, marmoreique candores.' Calp. Flacc. Declam. 2. 'nivea membra.' Nonnus l. XXXI. Dionys. χιονέῃσι παρηΐσι. Eurip. in Aul. λευκὴν δέρην. Tale illud Horat. 'brachia candidæ Cervici juvenis dabat.' *Cerda.*

388 *Cunctantem*] Scilicet de promissione, quam per amplexum suum immisso amore persolvit. *Servius.*

Cunctantem amplexu molli fovet] In Servii verbis aliquid desideratur: et ut illi etiam suppetias feramus, Nonius Marcellus locum hunc exponens ait *cunctantem, dubitantem.* Quare ita etiam apud Servium legendum crediderim: '*Cunctantem*, dubitantem scilicet de promissione.' Deest enim *dubitantem* in Servianis scriptis. *Pier.*

Cunctantem amplexu molli fovet] Videtur hic locus simile aliquid habere cum illo Homeri Il. A. quando Jovem cunctantem inducit in responso faciendo ad Thetidis postulata: τὴν δ' οὔτι προσέφη νεφεληγερέτα ζεὺς, Ἀλλ' ἀκέων δὴν ἧστο· θέτις δ' ὡς ἥψατο γούνων, Ὡς ἔχετ' ἐμπεφυυῖα, καὶ ἤρετο δεύτερον αὖθις. Ut autem hic, *hinc atque hinc diva lacertis*, Epig. νύμφη Νυμφίον ἀμφιχυθεῖσα περίπλοκον ἡδέϊ δεσμῷ. *Germanus.*

Cunctantem amplexu molli fovet] Sic apud Apul. Met. l. V. 'His verbis et amplexibus mollibus decantatus maritus, lacrymasque ejus suis crinibus detergens, facturum spopondit.' *Em.*

389 *Accepit solitam flammam*] Vel quasi maritus, vel alludit ad rem naturalem. Namque ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, quod Venereum officium non nisi calore consistit. Unde est, 'Frigidus in Venerem senior.' *Servius.*

Accepit solitam flammam] Ostendit plus profuisse, loci, temporis, et personæ observationem quam verba. *Donatus.*

Flammam] Omnia explicant vim amoris, *flammæ, medullæ, ossa.* Horat. de amore, *torret.* Noster de Didone, *ardet.* Ab Apollon. l. III. amor dicitur οὖλος, *ferus.* Quia videlicet, ὑπὸ κραδίῃ εἰλυμένος αἴθετο λάθρη: *sub corde tectus occulte ardebat:* et sup. dixerat, βέλος δ' ἐνεδαίετο κούρῃ: *sagitta ardebat in virgine:* quæ ὑπὸ κραδίῃ. *Cerda.*

Accepit solitam flammam: notusque medullas Intravit calor, &c.] Similis amoris descriptio occurrit apud Stat. Achill. II. 104. 'nullo temeratus pectora motu Diriguit totisque novum bibit ossibus ignem. Nec latet haustus amor; sed fax vibrata medullis In vultus atque ora redit, lucemque genarum Tingit, et impulsam tenui sudore pererrat.' et statim: 'Sic variis manifesta notis, palletque, rubetque Flamma recens.' *Emmeness.*

390 *Labefacta per ossa cucurrit*] Si ossa labefecit, quanto magis animum? *Servius.*

Et labefacta per ossa cucurrit] In plerisque codicibus antiquis, *calefacta* legi, sed *labefacta* Servius agnoscit. Quæ phrasis Catulliana est, 'Non si illam raræ labefactes munere vestis.' *Pierius.*

Digitized by Google

391 *Atque olim*] Fere, ut solet: nam non est adverbium temporis. *Servius.*

Atque olim] *Wie bisweilen.* Est enim *olim* adverb. omnium horarum. V. N. Plaut. Mil. I. 1. *Taubmann.*

Rupta] Hoc Græci ῥήγνυσθαι. Iliad. XVI. ὑπερρήγη αἰθήρ: et Plut. in caus. Phys. πυρὶ κεραυνίῳ ῥαγέντι: et in Lucul. ἄφορος ἀπορραγεντος. Sic et Stat. Theb. I. 'rumpitur æther.' et VII. 'fulmina rupta.' Manil. l. I. 'cœlum fulmine ruptum.' Ex Musa Virg. Petronius: 'Vix dum finierat, cum fulgure rupta cornsco Intremuit nubes, elisosque abscidit ignes.' *Cer.*

392 *Ignea rima micans*] Id est, fulmen, cujus naturam expressit. Namque nubes vento coactæ plerumque rumpuntur, et ex se fulmen emittunt. Quamvis philosophi fulgura et tonitrua simul exprimi dicant. Sed illud celerius videtur, quia clarum est, tonitrua autem ad aures tardius pervenire. Alii *rima micans*, fulgetram dicunt: ex hoc ad velocitatem amoris, qui momento Vulcanum percussit. *S.*

Ignea rima] A Virgil. clare Plin. II. 43. 'coruscare igneas nubium rimas.' Manil. l. I. mutavit in verbum, 'Dum nova per cæcam rimantur lumina noctem.' Circumscripsit, credo, idem has igneas rimas per *tenues flammas*. Hinc etiam colorem traxit Sidon. I. 11. 'dedit hiantis interregni rima fulgorem.' Pulchro flexu Val. Arg. IV. 'noctem lux dirimit.' *Cer.*

Percurrit lumine nimbos] Ab Lucret. qui l. v. 'et magnum percurrunt murmura cœlum.' Ab utroque Propert. II. 16. 'Vidistin' toto sonitus percurrere cœlo?' Noster maluit *nimbos* signate et proprie, non cœlum: nam fulmina generantur in nubibus. Itaque Manil. l. I. 'fabricantes fulmina nubes.' *Idem.*

393 *Sensit læta dolis et formæ conscia conjunx*] Intellexit se sola pulchritudine pervertisse mentem mariti. Alii duabus rebus Venerem volunt maritum adgressum, dolis et pulchritudine; et volunt melius, 'dolis et formæ conscia,' quam læta; et *formæ* melius dativo casu quam genitivo. *Servius.*

Sensit læta dolis, &c.] Sapor Homericus Il. XIV. Τὸν δὲ δολοφρονέουσα προσηύδα πότνια ἥρη. Et Virgilianus in Lucano l. X. 'Quem formæ confisa suæ Cleopatra, sine ullis Tristis adit lacrymis simulatum compta dolorem.' *Cerda.*

394 *Pater*] Qui loco patris Æneæ esset profuturus. *Donatus.*

Æterno amore] Turn. XIII. 8. explicat magno atque immenso, quia Curt. l. IV. 'Ablue corpus illuvie æternisque sordibus squallidum.' Possis etiam ita Lucretium, qui l. I. de Marte amante Venerem, ad quem certe aspiravit Virg. 'in gremium qui sæpe tuum se Rejicit, æterno devinctus vulnere amoris.' *Cerda.*

Devinctus] Hoc sermone ostendit eum posse cuncta concedere. *Serv.*

Æterno devinctus amore] In Romano codice, et in quibusdam aliis perveteribus, *devinctus* legitur, quod amoris proprium est, et vinculum in mysticis significationibus amorem denotat. Neminem enim facilius ad te trahas, et arbitrio colligaris tuo, quam amantem. Poëtæ vero passim amoris laqueos et retia decantarunt; ut sæpe apud Lucretium: 'Nam vitare plagas in Amoris ne jaciamur, Non ita difficile est, quam captum retibus ipsis Exire, et validos Veneris perrumpere nodos.' *Pierius.*

Æterno devinctus amore] V. Codd. *devictus amore*, quomodo etiam malit Gifanius, ad illud Lucr. l. I. 'æterno devinctus vulnere amoris.' *Taubm.*

395 *Quid causas petis ex alto*] Mirum: et hoc libenter et solide promittentis; et utitur argumentatione longe repetita. Est autem de usu dictum, Cicero primo libro ad Brutum, 'Si Pompejus non ex alto peteret, et multis verbis me jam horta-

Digitized by Google

retur.' *Servius.*

Quid causas] Ita loquitur, quasi non ipse esset, qui paulo ante cunctabatur. *Donatus.*

Ex alto] Longa circuitione verborum. *Idem.*

Quid causas petis ex alto? fiducia cessit Quo tibi, diva, mei] Legitur utroque loco, *quid*, ut repetitio sit, 'quid causas petis ex alto? fiducia cessit quid tibi, diva, mei?' Sed *quo* adverbium secundo loco magis placet. Illud autem, quod est *ex alto* Servius exponit, 'argumentatione longe repetita.' Nonius, 'ex vetusto et antiquo' interpretatur. *Pierius.*

Quid causas petis ex alto] Actius armorum judicio, ut suggesit mihi D. Giphanius, 'Cur cætera tam ex alto appetisis dissidia Agamemnon?' *Germanus.*

397 *Tum quoque*] Sicut nunc: et *tum quoque* bis andiendum. *Servius.*

Teucros armare] Per *Teucros* Æneam debemus accipere, quia Venus ante ait, 'Arma rogo;' et subjungendo 'Genetrix nato,' per similitudinem significat Æneam. Ergo Poëta aliud dicendo, aliud dedit intelligi. Sane *fuisset*, in proximo repetitum, decorem addidit. *Idem.*

398 *Nec pater omnipotens*] Notandum, quod hic Iovem a fatis separet, cum alibi jungat, ut, 'Sic fata Deum rex Sortitur.' Sed hanc imminentium malorum dilationem Etrusci libri, primo loco a Jove dicunt posse impetrari, postea fatis: unde et hic sic ait, 'Nec pater omnipotens, nec fata vetabant.' *Idem.*

Nec pater omnipotens] Non posse penitus subverti, sed posse differri fata, ostendit Poëta. *Donatus.*

Nec fata vetabant Stare] Atqui supra ait, *debita*. Sed sciendum secundum aruspicinæ libros et sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Ergo non est contrarium: nam fata differuntur tantum, nunquam penitus immutantur: quod etiam Juno dicit, ut, 'Atque immota manet fatis Lavinia conjux; At trahere, atque moram tantis licet addere rebus.' *Servius.*

400 *Si bellare paras*] Quia dixerat, 'In me excidiumque meorum.' Quidam hunc sensum illi jungunt, 'absiste precando Viribus indubitare tuis:' cætera enim per parenthesin dicta sunt. *Idem.*

Si bellare paras] Non dubium, quin hæc respiciant Homericam Venerem, quæ inter arma, ut Juno et Pallas. De armata Venere exstat Epigram. Leonidæ Anthol. l. IV. Ἄρεος ἔντεα ταῦτα τίνος χάριν ὦ Κυθέρεια Ἐνδέδυσαι, κενεὸν τοῦτο φέρουσα βάρος; Αἰτὸν Ἄρη γυμνὴ γὰρ ἀφείλισας· εἰ δὲ λέλειπται Καὶ θεὸς, ἀνθρώποις ὅπλα μάτην ἐτίθεις: *Cujus* (obsecro) *gratia, o Venus, Martis arma hæc Induisti, ferens inane hoc pondus? Nuda enim cum esses Martem ipsum vicisti. Si itaque victus Deus, frustra in homines arma geris.* Cerda.

401 *Quicquid in arte mea possum promittere curæ*] Quicquid in me curæ est, id est, officii et sollicitudinis. *Servius.*

402 *Ferro*] Ad robur pertinet. *Don.*

Liquido electro] Aut liquefacto aut puro: et secundum Plinium in naturali historia, sunt tria electri genera: unum ex arboribus, quod succinum dicitur: aliud quod naturaliter invenitur: tertium quod fit de tribus partibus auri et una argenti: quas partes etiam si naturam resolvas, invenies manifestas. Unde errant qui dicunt melius esse naturale. Electri autem natura probatur veneno; quo recepto, et stridorem emittit, et varios ad similitudinem arcus cœlestis reddit colores. Et ad lumina in convivio clarius auro et argento lucet. *Servius.*

Liquidove potest electro] *Potestur* omnino in codicibus aliquot antiquis reperitur. Et in aliquot etiam duæ

Digitized by Google

ultimæ literæ abrasæ sunt. In Romano tamen, et in quibusdam aliis codicibus, ipsa vetustate venerabilibus, *potest* habetur. Quod magis placet, ut duo declinemus evitanda: *potestur* illud post Lucretiana tempora jam obsoletum, et primam in dictione *electro* correptam, quæ natura longa est: ut, 'sudant electra myricæ,' ἤλεκτρον enim Græce per η vocalem, omnium porro consensu longam, scribitur. *Pierius.*

Liquidore potest electro] Διαφέργει ἠλέκτρῳ. Pollicetur e ferri electrique temperatura, arma firma et splendida. Est autem *electrum* auri argentique mixtura quædam, ut Plinio et Pausaniæ videtur, quinta argenti portione commista. Tertull. Advers. Hermogen. c. 25. 'Electrum ex auro et argento fœderatum.' Utitur et infra, vs. 624. et in Ceiri: 'Dives coralio fragili, ac electro lacrimoso:' ita enim ibi Josephus Scaliger restituit. Servius tria genera electri facit: quem vide. Cæterum variat hic lectio. Politianus quidem Miscell. c. 71. et Fabricius et H. Stephanus in Schediasmat. Virgil. et plusculi Codd. MSS. hanc propugnant. Contra Erythræus, auctoritate Nonii, Prisciani, et vett. quorundam Codicum, legit: 'liquidove potestur electro.' proque ista lectione tanquam pro aris et focis pugnat: quæ quidem nec Lambino nec Pimpontio improbata fuit. Neque obstare ajunt modulum Syllabæ in ἠλέκτρῳ: cum Latinis nulla sit religio, interdum a quantitate Græcorum discedere. Esse etiam, qui Creticum hic agnoscant. Ajunt præterea, Poëtam de industria antiquum sermonem dedisse Vulcano; exemplo Jovis et Junonis, quorum ille *fuat*, hæc *confieri* Æn. X. et IV. dixerit, &c. *Taubmann.*

Electro] Ad pulchritudinem. Sed armorum splendor vehementer arcet hostes. *Donatus.*

403 *Animæque valent*] Fabrica Vulcani duobus constat, ventis et flatu: hic ergo *animæ* pro spiritu quo fabriles folles inflari solent, id est, venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius, 'Impellant animæ lintea Thraciæ.' Unde *anima* dicitur, quæ secundum aliquos ventus est: ut, 'Atque in ventos vita recessit.' *Servius.*

Animæ] Venti, quibus ignis animatur. *Donatus.*

Animæ] Venti, quibus ignis e follibus animatur. *Animæ* enim ventis attributæ sunt. Arnobius: 'Nunquid suas animas exspiraverunt venti?' Lucret. l. v. 'ventorum secundas animas' dixit. Hinc perbelle 'venti inanimes exspirare,' ab Apul. dicuntur: nec abit fortasse alterum Arnobii: 'Emortuis flaminibus neque cælum coarctatur in nubila.' Vide J. Meurs. Crit. Arnob. I. 2. *Taubmann.*

Absiste precando] Hac forma Liv. 'absistere obsidendo.' Ut vero cum infinito, 'absiste indubitare,' ita in VI. 'absiste moveri.' Phæd. in fabell. 'timere absistite.' *Cerda.*

404 *Viribus indubitare tuis*] Id est dubitare; nam *in* vacat; et hoc dicit, Precum nimietas postulationis significat dubitationem. Sane *indubitare* quis ante hunc? *Servius.*

Viribus indubitare tuis] Desine, me rogando, ostendere, te diffidere tuæ apud me auctoritati. Non enim verum est (sit Scalig. IV. 16.) quod dixit Servius, *in* vacare. Auget enim, ut *infractum*. Quærit tamen Servius, quis ante Virgil. ita locutus sit. *Taub.*

Ea verba locutus] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

405 *Optatos dedit amplexus*] Quales hi essent, explicat Claud. Magn. 'Cytherea maritum Sponte rapit, cælique toros imitata priores Pectora lascivo flatu Mavortia nectit.' Lege Agell. IX. 10. *Cerda.*

Placidum] In Æn. IV. 'placidam quietem.' A Bacchilide, somnus μειλίχιον. Cum toto hoc Virgilii cursu consentaneus locus Statii Theb. III.

Digitized by Google

ubi Venus Martem supplex aggreditur; ille vincitur lenocinio sermonis, atque etiam in amplexus ruit. *Idem.*

466 *Conjugis infusus gremio*] Hoc est, ante concubuit, et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacephaton, *infusum* legunt, ut sit sensus, Dormiit cum conjuge dormiente, id est, petiit soporem infusum, etiam conjugis e gremio. Alii *infusus* legunt, ut significetur coisse illos, et sic sopitos, et volant esse emphasin coitus, nam *infusum gremio soporem* nihil esse dicunt: multi autem cacephaton accipiunt; ne duo epitheta videantur, *placidum* et *infusum*. Alii figurate accipiunt *placidum per membra*, pro eo, quod est placidum membris. *Servius.*

Conjugis infusus gremio] Sunt codices admodum veteres, in quibus *infusum* legitur, quod non æque placet. *Pierius.*

Infusus] Bene: quem scil. amoris calor liquefecerat. Ita Ge. II. de Jove pluvio: 'fœcundis imbribus æther Conjugis in gremium lætæ descendit.' *Taubmann.*

Gremio] Intelligimus *gremium*, non solum sedentis sinum, verum etiam quicquid homini ad requiem præstiterit locum: ita alibi,' Et fotum gremio Dea tollit in altos,' &c. *Donatus.*

Per membra] Potest ambiguum videri, Vulcani an Veneris. *Servius.*

467 *Inde, ubi*] Scalig. Poët. II. 6. et v. 6. *Taubmann.*

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ, &c.] Similiter supra Æn. II. 268. 'Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, et dono divum gratissima serpit.' Ad quem locum vide quæ de noctis et diei divisione Servius. Addo hic Censorinum De die natali in fine cap. 23. et 24. *Emmeness.*

Prima quies, &c.] Ita vocat somnum usque ad mediam noctem. De Juliano ait Ammian. l. XVI. solitum surgere, cum esset in bello, 'nocte dimidiata.' Integram noctem suis militibus dormire non permittebat Annibal, de quo Sil. l. XII. 'Pœnus ut ad somnos vix totam cursibus actæ Indulsit pubi noctem.' Est in Stat. Theb. I. 'vix lucis spatio, vix noctis abactæ.' *Cerda.*

468 *Curriculo*] Tempore modo: alias loco, alias officio. Cicero in oratore, pro loci spatio: 'Hæc sunt curricula ac spacia multiplicium variorumque verborum.' Et multi sic distinguunt: 'Inde ubi prima quies, medio jam noctis abactæ, Curriculo expulerat somnum, cum fœmina primam, Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva impositum:' nam,' quies curriculo expulerat somnum cum pene,' nihil est: quid enim est quies, nisi somnus? aut ut sit aliquid, non est abstemia matrona illa dum surgit, quia festinat maxime: aut 'tolerare colo vitam, tenuique Minerva Impositum:' et hic distinguitur; quid enim est 'Impositum cinerem?' cum illud sit pulchrius, cui castitas imposuit lanificio tolerare vitam, ut sequatur,' cinerem et sopitos suscitat ignes,' ut alibi, 'et sopitas ignibus aras Excitat.' *Servius.*

Cum femina primum, Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva] Quia sequitur inferius, 'Haud secus ignipotens,' crediderunt nonnulli *ceu fœmina* legendum. Sed enim codices plerique veteres, cum iis qui apud me sunt, *cum*, non *ceu* legunt; spectat enim comparatio ad tempus etiam antelucanum, quod et Volcanalia nuncupant: quare addit, 'nec tempore segnior illo.' Sed hoc utcunque placeat, non laboro. Quod vero super, 'tenuique Minerva,' tam multa congerantur ab interpretibus, in loci hujus expositionem excogitata, aliter nonnulli codices admodum antiqui legunt, ubi 'calathisque Minervæ' habetur. Sed enim 'tenuique Minerva in Romano codice est, in Mediceo, et aliis quibusdam; eamque lectio-

Digitized by Google

nem agnoscunt Arus. Messus, et Priscianus. *Pierius.*

Quum femina] Ita MSS. et H. Steph. et Turneb. leg. quod et Fabric. probat, et Interpres Terentii. Porro hanc mire elegantem ethopœiam et œconomiam in femina paupere et industria notat et Scalig. III. 2. *Taubm.*

Cum femina] Petita proculdubio comparatio ab Apollon. Arg. III. ubi postquam descripsit sollicitos Medeæ amores, continuo subjicit: Ὡς δὲ γυνὴ μαλερῷ πυρὶ κάρφεα χεύατο δαλῷ Χερνῆτις, τῇπερ ταλασήϊα ἔργα μέμηλεν, Ὡς κεν ὑπωρόφιον νύκτωρ σέλας ἀντίωσιτο Ἄγχι μάλ' ἐγρομένη· τὸ δ' ἀθέσφατον ἐξ ὀλίγοιο Δαλοῦ ἀνεγρόμενον σὺν κάρφεα πάντ' ἀμαθύνει: *Non aliter quam mulier candenti ab igne stipulas injicit titioni Puxpercula, cui lanaria res curæ est, Ut familiarem noctu ignem excitare possit Ocyus surgens: illeque plurimus ex parvo Torre suscitatus stipulas omnes consumit.* Ita et Terent. Heaut. II. 3. inducit pudicam feminam, occupatam 'ad lanam, texentem telam studiose.' *Cerda.*

409 *Colo*] Hunc sequimur: nam *hujus coli* dicimus, non ut Statius, *hujus colus.* Servius.

Tenuique Minerva] Non filo tenui, id est, subtili artificio, sed parvo pretio lanificii, id est, tenuiter et exiliter victum præbente. Et alii hic distinguunt, et subaudiunt *mos est*, aut, *placet:* ut sit sensus, 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva mos est,' vel 'placet:' et sic inferunt: 'Impositum cinerem et sopitos suscitat ignes.' Ut contra Horatius, 'Incedis per ignes suppositos cineri doloso.' Alii sic legunt, *tenuique Minerva Impositum:* quasi fato datum, hoc est, cui hæc est fataliter data necessitas. *Servius.*

Tolerare 'colo *vitam, &c.*] Mulier, quæ vitam lana et colo sustinet, χερνῆτις dicitur ab Apollon. superiore Nota, atque etiam ab Hom. Il. XII. versibus huc aptandis, ut quos potuit Virg. respicere. Ἀλλ' ἔχον, ὅστε τάλαντα γυνὴ χερνῆτις ἀληθὴς, Ἥτε στεθμὸν ἔχουσα, καὶ εἰρίον ἀμφὶς ἀείρας Ἰσάζουσ', ἵνα παισὶν ἑοικότα μισθὸν ἄρηται: *Sed habebant se, ut mulier pauper et justa lances tenens, Quæ pondus habet, et lanam utrinque appendit Exæquans, ut liberis tenuem mercedem ferat:* ubi γυνὴ χερνῆτις est mulier quæ nendo victum quæritat, ἀπὸ τῆς χειρὸς, et τοῦ νεῖν. Pollux enim, νεῖν, κλώθειν, et στρέφειν æquabiliter dixit de lanificio. Itaque, χερνῆτις est in femina, quod in viro χειρόβιος. Suid. χειρόβιος, οἱ ἐκ χειρῶν ζῶντες, καὶ ταῖς τέχναις προσκαθήμενοι. *Cerda.*

Tolerare] Hoc verbo tenuitas et parsimonia Lucretio sæpius notatur. Ita Gr. διακαρτερεῖν est se quoquo modo sustentare. Ita Cæsar, 'equos exiguo pabulo et corpora militum radicibus quibusdam tolerari,' dixit. Sic 'tenuis Minerva' hic merito dicitur ars lanificii, quæ non valde quæstuosa est, ut notat Turneb. XI. 22. et XXVI. 30. Græcis etiam ταλασία, *lanificium* est: a τλάω, suffero et exantlo labores. Terent. Andr. 'Primum hæc vitam parce ac duriter Agebat, lana ac tela victum quæritans.' *Taubmann.*

410 *Cinerem et sopitos*] Τὸ *et* ἐπεξηγητικῶς. *Cinerem*, qui sunt ignes sopiti, ἀναζωπυρεῖ. *Idem.*

411 *Noctem addens operi*] Per tranaitum ostendit noctem esse partem diei. *Servius.*

Noctem addens operi] Annectit German. illud Julii Civil. III. 'Quo properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat.' Et quidem in re Virg. Apollon. Arg. IV. κλωστῆρα γυνὴ ταλαεργὸς ἑλίσσει Ἐννυχίη: *Mulier fusum versat laboriosa ac nocturna.* Cerda.

Famulas] Pro manibus accipiamus, quibus vice famularum utuntur pauperiores, quibus ad comparandas famulas pecunia non est. *Donatus.*

412 *Exercet penso*] Fatigat. Te-

Digitized by Google

rentius, 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Hinc ergo traxit Virgilius ut diceret, 'castum ut servare cubile Conjugis;' id est, ne cogatur propter panpertatem pudorem deserere. *Servius.*

Castum ut servare cubile possit] Vult Serv. sententiam ductam ab illo Terent. 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Nam similiter Virg. repræsentat in sua femina tenuem vitam ad servandam castitatem. Sed Germano visum, sumi ab Eurip. qui in Helen. *ἀκέραιον ὡς σώσαιμι Μενέλεω λέχος*: *purum ut servarem Menelai lectum.* Apud eundem Clytæmnestra ad Agamemnonem, *σώζουσα λέκτρον.* Et quidem Juven. Sat. VI. lanificium castis feminis attribuit. Ejus versus sunt: 'Præstabat castas humilis fortuna Latinas Quondam, nec vitiis contingi parva sinebant Tecta, labor, somnique breves, et vellere Thusco Vexatæ duræque manus.' *Cerda.*

413 *Parvos educere natos*] Vidisti jam in præmissis: *ἵνα παισὶν ἀεικέα μυθὸν ἄρηται.* Apollon. l. IV. inducit feminam insudantem lanificio, quod habeat *ὀρφανὰ τέκνα, viduos liberos,* marito mortuo. *Idem.*

414 *Ignipotens*] Vulcanus, ut diximus, ignis est: et dictus Vulcanus quasi Volicanus, quod per aërem volet. Ignis enim e nubibus nascitur. Unde etiam Homerus dicit eum de aëre præcipitatum in terras, quod omne fulmen de aëre cadit: quod quia crebro in Lemnum insulam jacitur, ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus. Claudus autem dicitur, quia per naturam nunquam rectus est ignis. *Servius.*

Ignipotens] Ut dicitur Mulciber a mulcendo ferro, ita Ignipotens a domando illo; potens enim ignis in duram materiam. *Cerda.*

Nec tempore segnior illo] Bene comparationis similitudini duo reddidit, festinationem et industriam. *Servius.*

415 *Mollibus e stratis*] Lucret. l. IV. 'lecti mollia strata.' Hom. Odyss. XX. *ἐν λέκτροισι μαλακοῖσι.* Sed cum Virg. *surgit,* respectum ad illud Odyss. XXIII. *ὄρτο δ' Ὀδυσσεὺς Ἐυνῆς ἐκ μαλακῆς*: *surrexit Ulysses ex molli cubili.* Cerda.

Opera ad fabrilia surgit] Dura: et ex contrariis epithetis fecit ornatum, dicens, 'Mollibus e stratis surrexit ad opera fabrilia.' *Servius.*

416 *Insula Sicanium juxta latus Æoliamque Erigitur Liparen*] Physiologia est cur Vulcanus in his locis officinam habere fingatur inter Ætnam et Liparen: scilicet propter ignem et ventos, quæ apta sunt fabris. *Æoliam* autem *Liparen* ideo, quia una est de illis septem insulis, quibus Æolus imperavit. *Idem.*

Insula Sicanium, &c.] Ptolemæo et Abrahamo ipaissima est *Hiera,* quæ hodie *Vulcania,* et a Plinio *Therasia* etiam dicitur. Verba ejus III. 9. 'Inter hanc (Liparen) et Siciliam altera, antea Therasia appellata, nunc Hiera, quia sacra Vulcano est, colle in ea nocturnas evomente flammas.' Itaque ideo *Hiera,* quia Vulcano *ἱερά.* Sumpsit Plin. ab Aristot. Met. II. 8. ubi ait, hanc insulam unam esse ex Æoliis, et solitam in ea intumescere partem terræ, quo tumore disrupta, *ἐξῆλθε πνεῦμα πολὺ, καὶ τὸν φέψαλον καὶ τὸν τέφραν ἀνήνεγκε*: *multum spiritus prodiit, qui scintillam cineremque sustulit.* Et addit: *καὶ τὴν τε Λιπαραίων πόλιν, οὖσαν οὐ πόρρω, πᾶσαν κατετέφρωσε*: *Urbem Liparæorum vicinam universam cinere obruit.* Hæc ergo ratio, cur ea insula dicatur officina Vulcani. De altera etiam Hiera, quæ sita ad Lilybæum, vide Indicem Abrahami. *Cerda.*

Insula Sicanium, &c.] J. C. Scalig. v. 3. cum officina Vulcani Homerica, quam ille Iliad. XVIII. stultissime (ut ait) in cælo facit, componit nostram, eamque *cælestem* vocat: cum divinis sit descripta verbis; Homerica vero plebejis. Una autem Vulcaniarum

Digitized by Google

insularum nomine *Hiera* describitur, quæ sacra Vulcano est, colle inibi nocturnas evomente flammas. Turneb. XXVI. Alii eam intelligunt, quam vulgus hodieque *Bulcam* vocat. *Taub.*

417 *Fumantibus ardua saxis*] De his locis, (Lemno inquam,) ubi etiam Vulcani officina, Valer. Arg. II. 'Ventum erat ad rupem, cujus pendentia nigris Fumant saxa jugis, coquiturque vaporibus aër.' Ait *ardua*, quod in Æn. VI. dixerat, 'Cyclopum educta caminis.' Et Eurip. in Elect. Κυκλώπειά τ' οὐράνια τείχεα: *Cyclopea aëria mœnia.* Cerda.

418 *Quam subter specus*] In vetustis aliquot exemplaribus, *quam subtus* habetur. *Pierius.*

Cyclopum exesa caminis] *Exesa* ad usum caminorum, qui sunt Cyclopum: an *caminis exesa*, pro iguibus exesa? *Servius.*

Cyclopum] Ex veterum opinione. Plin. VII. 56. 'Fabricam ferrariam invenere Cyclopes.' *Cerda.*

419 *Antra Ætnæa tonant*] Magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut certe *Ætnæa* quasi Ætnæ dixit. *Servius.*

Antra Ætnæa] Cave fallaris; non in Ætna officina Vulcani, sed in Hiera, ut explicui: nam Ætna in ipsa est Sicilia; Hiera extra illam. Igitur *antra Ætnæa*, vel ex necessitate, cum Ætna Siciliæ, ad eum modum quo Sidonius ad Felicem, 'Vulcanium Lipare.' et inf. 'Ætnæi Cyclopes.' et Callimach. Hymn. Dianæ Cyclopas Vulcani ministros constituit νήσῳ ἐνὶ Λιπάρῃ: vel potius 'antra Ætnæa,' id est, vasta et magna. Quicquid enim magnum, dictum olim *Ætnæum.* Cerda.

Tonant] Nam ictus malleorum in incudibus instar tonitrui. Stat. Silv. III. 'Non tam grande sonat (lego, *tonat*) motis incudibus Ætna, Cum Brontes, Steropesque ferit; nec major ab antris Lemniacis fragor est, ubi flammeus Ægida cælat Mulciber.' Nam Valer. Arg. IV. 'Et tonat afflicta semper domus ignea massa.' Scio in aliis esse *sono*; nam Callimach. Hym. Dian. loquens de Cyclopib. δοῦπον ἄκμονος ἠχήσαντος, *strepitum sonantis incudis*: et Oppian. Hal. V. ἄκμοσι δυσκελάδοις. Sed cum Stat. videatur pergere ad Virg. placuit legere *tonat*, non *sonat*. Apollon. I. IV. de incudibus Vulcani ferreis hoc flexu, στιβαρῇσιν ἀράσσονται τυπίδεσσιν: *durissimis tunduntur malleis.* Iterum: σιδηρείων τυπίδων? Claud. III. Hon. 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis:' et Eutrop. II. 'multisque gemunt incudibus æra.' Sic Virg. statim *gemitum.* Cerda.

420 *Auditi referunt gemitum*] Et hoc breviter significavit, id est, referentes gemitus audiuntur; non enim prius audiuntur, et postea referunt gemitus: potest et bis intelligi, audire eos primum cum eduntur, postea per Echo cum venerunt in eos locos, ex quibus repulsi vocis imaginem referunt. *Servius.*

421 *Strictura Chalybum*] *Strictura* est terra ferri in massam coacta. Chalybes autem proprie populi sunt, apud quos nascitur ferrum: ut ipse, 'At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus Castorea.' unde modo *Chalybum* posuit *stricturas*, pro ferri massis. *Idem.*

Strictura Chalybum] 'Strictura,' inquit Servius, 'est terra ferri in massam coacta.' Nonius Marcellus locum hunc citat, exponitque, 'Strictura sunt scintillæ.' *A stringenda* vero *acie* vocabulum *stricturis* impositum ait Plinius libro XXXIV. *Pierius.*

Strictura, &c.] Vel scintillas erumpentes. Nam Nonius: 'Strictura dicuntur proprie scintillæ, quæ de ferro ferventi exeunt.' Rutilius Itiner. I. 'Non Biturix largo potior strictura camino.' Dicitur certe strictura etiam extra ignem. Nam Plin. XXXIV. 14. 'Strictura vocantur hæ

Digitized by Google

omnes, quod non in aliis metallis, astringenda acie vocabulo imposito.' Corrige Plinium ab Isidoro, 'stringendo apte vocabulo imposito.' Persius etiam 'venas ferri stringere' dixit Sat. II. Demum Glossæ: *strictura, μέταλλον.* Sed mitto rem Grammaticam. Velim notes locum Nonni l. XXII. in quo multa similitudo cum Virgiliano: 'Ὡς δ' ὅτε χαλκείων τις ἐπ' ἄκμονι χαλκὸν ἐλαύνων Ἀκαμάτῳ ῥαιστῆρι περίβρομον ἦχον ἰάλλει Τύπτων γειτονα μίδρον· ἀποθρώσκουσι δὲ πολλοὶ Ἀλλήλοισι σπινθῆρες ἀρασσομένοιο σιδήρου, Ἥφαιστον θερμαίνοντες: *Ut vero cum faber quispiam in incude ferrum tenuans Indefesso malleo igne stridentem sonitum emittit Percutiens vicinam massam candentem: exiliunt vero multæ Salientes scintillæ pulsati ferri, Quæ æerem calefaciunt.* Cerda.

Anhelat] Ita Claud. Rapt. I. de Phlegethonte ignito amne, 'Vorticibus anhelat.' Pulchre Stat. Theb. IX. 'omnis anhelat Unda nefas.' Et Epig. l. III. ἰσθμα πυρὸς, *ignis anhelitus.* Pers. Sat. V. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' *Idem.*

423 *Hoc tunc*] Id est, huc tunc: et *hoc* pro *huc* posuit, secundum antiquum morem. Nam antea *hoc*, adverbium loci fuit, quod nunc abolevit. Nam crebro in antiquis lectionibus invenitur, sicut in epistolis probat Verrius Flaccus, exemplis, auctoritate, ratione; dicens in adverbiis pro *u*, *o* plerumque majores ponere consuetos: et sic pro *huc*, *hoc* veteres dicere solebant: sicut pro *illic*, *illo* dicimus. Unde etiam *hoc*, *o* longum esse apparet, sicut *illo*, quod pro *illuc* ponitur. *Servius.*

Huc tunc ignipotens] *Huc* quidem in plerisque vulgatis codicibus habetur: sed plerique veteres *hoc* legunt, quod Servius agnoscit pro *huc* positum. Circumfertur vero Epitaphium, quod extat Capuæ, in quo de more hujusmodi scriptum sit: INFERRI HOC NON LICET NISI QVORVM NOMINA SCRIPTA SVNT ET QVIBVS CAVERO. *Pierius.*

Hoc] Notat Serv. dictum olim *hoc* pro *huc*, et *illo* pro *illuc.* In inscriptionibus *hoc* frequentissimum: in quibus sæpe *consoles, faciondum, Hercoli, meritati sunt*, pro, *consules, faciundum, Herculi, meritis sunt.* Consule inscriptiones Smettii et Gruteri. Sed quidem in libro Colatii scriptum hoc loco *huc*, non *hoc*, attestatur Ursinus. *Cerda.*

424 *Ferrum exercebant*] Œconomia. *Servius.*

Ferrum exercebant] Ita Thetis apud Hom. Il. XVIII. Vulcanum adiret: Τὸν δ' εὗρ' ἱδρόοντα, ἑλισσόμενον περὶ φύσσας: *Hunc invenit sudantem, motantem se circa folles.* Et nota vocilam *ferrum.* Itaque mirum quod scribit Pausan. Corinth. ubi ait, juxta templum Cephissi esse caput Medusæ λίθου, *e lapide:* et tamen adjicit, Κυκλώπων φασὶν εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον: *Dictum opus hoc esse Cyclopum.* Ibidem quoque meminit muri facti a Cyclopibus. Itaque illi fuere opifices in duplici distinctissima materia. *Cerda.*

425 *Brontesque, &c.*] Quid facturi sint ex nominibus docet. Nam *Brontes* a tonitru dictus est, ἀπὸ τῆς βροντῆς. *Steropes*, a fulgetra, ἀπὸ τῆς στεροπῆς. *Pyracmon* vero, qui nunquam a calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἄκμονος. Nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus. *Servius.*

Nudus membra] Per hunc etiam cæteros nudos fuisse significat. *Idem.*

426 *Informatum*] In quandam formam designatum et compositum. Dicit autem in fulmine partem non perfectam, partem jam politam fuisse. *Idem.*

Informatum] Κέραυνον ὑποτετυπωμένον, prima et rudi quadam forma fulmini inducta. *Informare* enim et *deformare* pictoriæ aut statuariæ sunt vocabula. Et *informatio*, σκιαγραφία est. *Taubmann.*

Manibus] Deest *in*, ut sit, in manibus. *Servius.*

427 *Toto genitor quæ plurima cælo*]

Digitized by Google

Toto cœlo, id est, ab omni parte cœli. Num dicunt physici de sexdecim partibus cœli jaci fulmina. *Quæ* autem, pro qualia: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' id est, talem. Ergo hoc dicit, Faciebant fulmen in eorum similitudinem, quæ Jupiter jacit toto cœlo, hoc est, diversis partibus cœli, scilicet sexdecim. *Idem.*

. *Toto gen. quæ, &c.*] Respondet illi Gr. οἷά τε πολλά. Neque vero semper casus ad canonem Grammat. casui responderet: ita hic, *Fulmen, quæ.* Taubmann.

428 *Dejicit*] Quibusdam videtur humiliter dictum: alii *de* pro valde accipiunt; sicut diximus *deamo* pro valde amo. *Servius.*

Dejicit] Antiqua aliquot exemplaria *deicit*, unico *i*, legunt; longe vero plura *dejecit*, pene ultima correpta: eaque dictio præsenti tempore pluribus locis ita scripta, *dejecio dejecis*, non *dejicio*, scribi aliquando solitum ostendit: ac de mutatione quidem literæ *i* in *e*, satis superius disputatum. Hoc vero loco Non. Marcellus *dejicit, mittit* interpretatur. *Pierius.*

Pars inperfecta manebat] Apollonius Arg. l. 1. unum radium defuisse ait: at noster sic divinitus: itaque addit, 'Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque Miscebant operi:' et alia incomparabilia. Philosophice etiam tria fulmini attribuit pro substantia; *imbrem, nubem, ignem:* id est, aquam, aërem, ignem. Non enim excuti potest, nisi a frigido et humido fulmen, quod calidum et siccum est: neque sine impetu erit, et loco; idcirco *aërem* dedit. Addit præterea τὰ θεῖα, *fulgores*, id est, ἀστραπάς: eosque *terrificos, &c.* Scalig. Poët. v. 6. et 3. *Taub.*

429 *Tris imbris torti radios, tris nubis aquosæ Addiderant, &c.*] Constricti et coacti in grandinem. Statius, 'sicco quos asper hiatu Præsolidat Boreas.' Et sciendum, hoc eum velle ostendere, toto anno jaci fulmen; nam per has periphrases, tempora ostendit anni totius, quæ et quatuor esse et ternos menses habere manifestum est. Unde dicit, *Tris imbris torti radios;* hoc est, grandinis, quæ abundat per hiemem: *Tris nubis aquosæ;* hoc est, veris, quo tempore nimiæ sunt pluviæ: ut, 'et ruit imbriferum ver.' *Rutuli tris ignis;* hoc est, æstatis. *Et alitis austri;* id est, autumni, quo ventorum crebra sunt flamina. Et prudenter his omnibus naturam exprimit fulminis: quod necesse est ut per nubes nascatur et ventos: nam alibi ait, 'Fulminis adflavit ventis et contigit igni.' Et bene in materiam fulminis vertit ea ex quibus fulmen nascitur; nubem, imbrem, ventum: nam, ut physici volunt, cum nubes ventis vehementer agitatæ sunt, sic incalescunt ut accendantur. Sane fulmen triplici præditum potestate est: est ostentatorium, peremptorium, præsagum: ostentatorium est, quo terror incutitur, ut, 'Fulgores nunc horrificos, sonitumque metumque.' At cum dicit, 'flammisque sequacibus iras,' peremptorium docet. Præsagi autem sic meminit, 'Tertius ille hominum Divumque interpres Asylas, Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent, Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes.' Nonnulli vero manubias fulminis his numinibus, id est, Iovi, Iunoni, Marti, et Austro vento adserunt attributas; quod hoc loco ostendunt: nam cum dicit, 'Tris imbris torti radios,' Iovem significasse intelligitur; cum vero, 'tris nubis aquosæ,' Iunonem intelligit; cum, 'rutuli tris ignis,' Martem; et sic adjectum 'alitis Austri,' venti. Alii ideo ternorum radiorum volunt mentionem factam, quia fulmen trisulcum est: aut enim afflat, aut incendit, aut dissipat. et 'imbris torti radios,' pro, tortos radios; *torti* autem, elementis; et hoc verbo frequenter utitur, quotiens vim aliquam vult exprimere, ut, 'Torquet

Digitized by Google

aquosam hyemem:' et, 'an te, genitor, cum fulmina torques.' *Servius.*

Tris imbris, &c.] Multa hic Serv. quæ mihi vehementer displicent; et quæ scribit Julius Scal. tractans hunc locum, etiam respno. Ego puto, illam esse veram sententiam, quæ majore consecutione adhæret verbis Poëtæ, ac proinde sic explico. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cælo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo per *imbrem tortum*, in quo tantum consentio cum Servio: nam, quæ de hieme ait, omnino errat: pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per *ignem*: flatus ventorum agnosco in *Austro*; hic enim ventus præ aliis positus κατ' ἐξοχήν, nam eo flante, pertinaciores esse solent tempestates. Ergo, compingit Poëta hoc Jovis fulmen, formatque illud partibus, ut det huic Deo fulmen, quod jaculetur hac quadruplici tempestatum opportunitate. Unicuique autem parti assignat tres cuspides, ut omnes sint duodecim, hoc typo, quem tibi ex antiquis marmoribus subjicio.

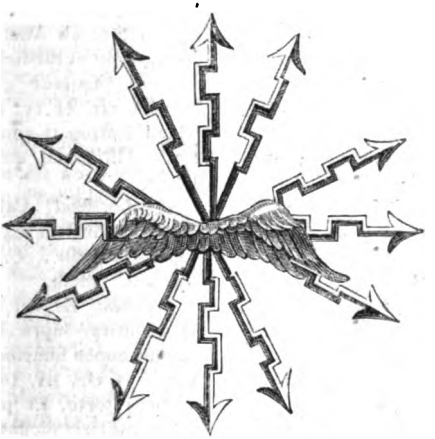

Si quis quærat, cur Poëtæ semper faciant radium Jovis triscnlum, intelligat nullam esse aliam rationem, quam celeritatem cadentis fulminis una cum vibratione: ita enim celeriter rotatur, ut triplex in aëre appareat vibratio: sic Poëtæ linguas serpentum dicunt trisulcas. Si quis rationes alias quærat, adeat quæ scripsit Hadr. Junius Animadvers. v. 19. Qui volunt novem tantum cuspides dari a Virg. huic fulmini, videntur non satis consequenter loqui. *Cerda.*

Imbris torti] Accipio de grandine, secutus Servium, et vim vocis. Lapides enim dicuntur torqueri, ut et tela omnia. Hor. Epist. II. 2. 'torquet nunc lapidem.' Atqui Claud. Cons. Mani. grandinem vocat saxa, eo versu, 'Quis trahat imbriferas nubes? qui saxa creentur Grandinis? unde rigor nivibus.' Itaque *tortus imber*, erit imber saxeus qui torquetur. Quod Soph. Antig. πυρὶ παλτῷ, a vibratione, qua fulmen torquetur. Et Pind. Pyth. I. αἰχματὰν κεραυνόν: nam cuspidata quoque torquentur; sic de telo, hasta, sagittis aliis. *Idem.*

Nubis aquosæ] Alibi: 'Torquet aquosam hiemem.' Ad hoc fortasse genus fulminis allndit Calab. l. IV. ubi Juppiter vocatur ἀργικεραύνος; quasi 'qui utatur albente fulmine.' *Id.*

Digitized by Google

430 *Addiderant*] A Virg. Ovid. Met. l. III. nam in fabrica fulminis, 'Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum Sævitiæ flammæque minus, minus addidit iræ.' *Cerda.*

Rutuli] Claud. Cons. Manl. 'quæ flamma per auras Excutiat rutilos tractus?' Valer. Arg. VII. 'rutilique a fulminis æstu.' Pind. Olymp. IX. Jovem vocat φοινικοστερόπαν, *rubentem fulmine*. De eodem Hor. 'rubente dextera.' *Idem.*

Altis austri] Obvium hoc. Græci ἀνέμους πτερόεντας. *Idem.*

431 *Fulgores nunc terrificos*] Quas fulgetras dicunt. *Servius.*

Fulgores nunc terrificos] In Romano et omnibus fere aliis veteribus codicibus, *horrificos* legere est. Et ubi inferius habetur, *Ægidaque horrificam:* iidem omnes, quotquot viderim, codices, *horriferam* legunt uno consensu. *Pierius.*

Fulgores] Græcis ἀστραπαί, a verbo *fulgere*, quod Glossæ etiam ἀστράπτειν exponunt. Sed de hoc verbo vid. Salmasius ad Solinum p. 1135. *Emm.*

Sonitumque metumque] Non quem habeant, sed quem inferant, et per *sonitum* tonitrua ostendit: per *metum*, fulgetras. Et hunc ordinem sic posuit ut hominibus videtur. Nam revera prior est conlisio nubium, unde ignis emanat. Nos autem ideo prius fulgetras videmus quam tonitrua audimus, quia velocior oculorum, quam aurium sensus. *Servius.*

Sonitum] Propter tonitrum, nam semper comes fulminum. Ita infra in hoc lib. volens signare tonitrum, 'cum sonitu venit.' Claud. Stil. II. 'sonoro Concutiens tonitru.' Et hic sonitus a concussione. Nonn. l. X. βροντῆς κτύπον. Et Hom. sæpe, ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. Et Manil. l. I. 'Nubila cur toto quaterentur pulsu fragore.' *Cerda.*

432 *Miscebant*] Sic Epigr. l. IV. in Herc. λύσσηκος χαλκῷ δ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην· et eodem in Medeam: οἶστον δμοῦ καὶ λύσσαν ἐρίτιμον ἔνθεος ἀνὴρ Μαρμάρῳ ἐγκατέμιξε. *Germanus.*

Sequacibus] Persecutricibus, quoniam rapax natura ignis est; et ordo est, 'Irasque flammis sequacibus.' *Servius.*

433 *Currumque rotasque*] Nova locutio, 'currum et rotas instabant:' nec nos moveat, quod in domo Vulcani Marti currus fabricatur; eo enim absente fabricabatur. *Idem.*

Marti currum] Hunc Deum usum in bellis curru Poëtæ passim clamant. Ita illum Homerus sæpe, et Il. XV. etiam equos jungit hic Deus δεινόν τε, φόβον τε. et Od. VI. χρυσήνιος dicitur: ab Auctore Hymnorum βρισάρματος· et ibi dicitur sedere ὑπερδινήεντος. Latinos quid numerem? Silius l. III. et IV. Stat. Theb. III. Claud. Eutrop. II. omnes illi dant currus. Alii etiam qui passim obvii. *Cerda.*

434 *Instabant*] Callimach. Hymn. Dian. de iisdem Cyclopib. ἐπείγετο γὰρ μέγα ἔργον: *Urgebat ipsos opus magnum.* Idem.

Instabant] Eodem modo voce hac etiam utitur supra Æn. II. 244. 'Instamus tamen immemores cæcique furore:' et Ge. III. 109. 'illi instant verbere torto, Et proni dant lora.' Hinc *institores* dicuntur, qui tabernæ aut negotiatorio præponuntur, ut etiam servi pecuniis dandis præpositi: item, quibus vestiarii, aut lintearii dant vestes linteaque circumferenda ac distrahenda; quia instant, hoc est, merces ac negotia aliena urgent. Græcis: ἐπιστάται, ἀπὸ τοῦ ἐφίστασθαι. Sed hæc et plura vide apud Gerard. Joan. Vossium in Etymol. voce *institores*. Emmeness.

435 *Ægidaque horriferam*] *Ægis* proprie est munimentum pectoris æreum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimentum si in pectore numinis fuerit, *Ægis* vocatur: si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuis videmus, *lorica* di-

Digitized by Google

citur. *Servius.*

Turbatæ] Vel concitatæ et iratæ, vel turbantis. Nam vimuit Homœoteleuton, et fecit supinam significationem. Alii ad fabulam referunt, quia dicitur in bello Gigantum arma perdidisse turbata; ut quasi ipsa nunc reparet, cujus dicti nullus auctor invenitur idoneus. *Idem.*

Turbatæ] Ad bella concitatæ. vs. 4. 'Extemplo turbati animi:' Turneb. XXVI. 29. et Servius Dan. vel etiam *turbatæ;* id est, terribilis: ut notat Heinsius ad illud Silii IX. 'obliqua retorquens Lumina, turbato superavit Gorgona vultu.' quod Græci P. dicunt γοργότερον γοργοῦς ποτεδέρκετο. *Turbatus* enim γοργὸς hic est: hinc et Dores γοργὼ vocant quod Attici μορμὼ, terriculamentum puerorum. *Taubmann.*

Palladis arma] Non solius. Itaque male scriptum est ab Aristide orat. II. de hac Dea: Καὶ γάρ τοι μόνη μὲν τὴν αἰγίδα δ' αἰῶνος φορεῖ, μόνη δὲ τοῖς τοῦ πατρὸς ὅπλοις εἰς τὸν δημοκὸν πόλεμον κοσμεῖται: *Sola Ægidem fert perpetuo, et paternis armis in Homerico bello sola ornatur.* Male (inquam) ut liquet ex Homero Iliad. XV. 306. ἦρχε δ' ἄρ' Ἔκτωρ, &c. Sed et Junoni datam Ægida jam indicavi supra. Verum est, præcipue gestata a Pallade, sed non ab sola: et quia præcipue, ideo apud Plutarch. in Themist. habetur prodigiosum ἀπολέσθαι τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος: *desiderari Ægidem ab simulacro Deæ,* id est, Palladis; nam de illa est sermo. Nec solum dabatur Dîis aliis, sed etiam gestabatur a Principibus. Nam apud Eurip. in Rhes. Gorgon. gestatur μετώποις ἱππικοῖσι πρόσθετος *illigata equorum frontibus.* Cerda.

436 *Squamis serpentum auroque polibant*] Ægida horriferam aureis squamis serpentum certatim polibant. Alii volunt revera de corio serpentum dicere eum arma esse levigata. *Servius.*

Squamis serpent.] Politianus Miscell. c. 47. scribit, etiamnum Romæ simulacrum Palladis videri Ægida gestans squamoso draconum corio circumtectam: plane ut hic describitur. *Taubmann.*

Auroque polibant] Ab Paus. Attic. exhibetur Μεδούσης τῆς γοργόνος ἐπίχρυσος κεφαλή: *inauratum caput Medusæ Gorgonis.* Ab eodem Hel. prior ἀσπὶς χρυσῆ Μέδουσαν τὴν γοργόνα ἔχουσα ἐπειργασμένην: *clypeus aureus, in quo caput Medusæ Gorgonis.* Cerda.

Polibant] In aliquot antiquis, *poliebant:* de qua scribendi ratione, satis superius disputatum est. *Pierius.*

437 *Connexoque anguis*] Gorgonis scilicet capiti. *Servius.*

Connexoque anguis] Ita caput Gorgonis ab omnibus. Sil. l. IX. 'Sibilaque horrificis torquet serpentibus Ægis.' Nonnus l. XXV. loquens de Perseo volante cum capite Medusæ, δρακοντείης τρομέων συριγμὸν ἐθείρης: *tremens sibilum serpentinæ comæ.* Cerd.

Ipsamque in pectore divæ] Hoc est, quæ in pectore ponatur. *Servius.*

In pectore divæ] Expressissime. Tunc enim Ægis, cum a Diis gestaretur, secus cum a mortali. Mart. VII. 1. 'Cum vacat hæc, Cæsar, poterit lorica vocari: Pectore si sacro sederit, Ægis erit.' Et IX. 21. 'At te protexit Superum Pater, et tibi Cæsar Pro jaculo et parma, fulmen et Ægis erat.' Et XIV. 179. ad Minervam argenteam: 'Dic mihi, virgo ferox, cum sit tibi cassis et hasta, Quare non habeas Ægida? Cæsar habet.' In quibus omnibus assentatorie Domitiani divinitatem prædicat. Ergo signate Poëta, 'in pectore Divæ Ægida.' Paus. Attic. loquens de statua Palladis: καὶ οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης: *erat illi in pectore caput Medusæ.* Ovid. Metam. IV. de Pallade, 'Pectore in adverso, quos facit, sustinet angues.' *Cerda.*

In pectore] Propert. II. 2. 'Dulichias Pallas spaciatur ad aras Gor-

Digitized by Google

gonis anguiferæ pectus operta canis.' *Taubmann.*

438 *Desecto vertentem lumina collo*] Aut sua lumina circumferentem, et mortis indignatione quærentem, quorum se iuteritu posset ulcisci. Aut certe intuentum lumina in saxa vertentem. Ant horrore suo aliorum oculos avertentem, ne cum periculo videretur. Hoc autem caput ideo Minerva fingitur habere in pectore, quod illic est omnis prudentia quæ confundit alios, et imperitos ac saxeos comprobat. 'Desecto vertentem.' Quomodo *vertentem?* Id est, secto collo non sua lumina vertentem, sed immutantem eorum faciem, qui hanc vidissent: aut *vertentem* dixit, lumina adversa habentem, ut habuit cum secaretur ei collum, et quæreret aspectibus vindicari. *Servius.*

Desecto vertentem lumina collo] Sunt codices, in quibus *desecto* legatur. In aliquibus, *dejecto.* In Romano, *dejecto.* Sed *desecto* magis placet, ut in Mediceo est. *Pierius.*

Desecto collo] Hinc Propert. Eleg. IV. 11. 'desecta Tolumni ervix.' *Cerda.*

Vertentem lumina] Sunt hi oculi, quos *obliquos* vocat Horat. epist. I. et ab eo Petron. Sat. Calab. l. XIV. βλοσυρὸν ὄμμα, cum de Ægide: Ἐν γὰρ οἱ πεπόνητο κάρη βλοσυροῖο Μεδούσης Σμερδαλέον. Ab eadem intuitione Pallas γοργῶπις dicitur ab Soph. in Ajace. *Idem.*

439 *Tollite cuncta, inquit*] Vile est quod plerique dicunt, propter arma Martis iratum esse Vulcanum, præsertim cum et arment Minervam et fabricent fulmina Cyclopes: et Vulcanus dixerit, 'Cuncta tollite.' Ergo *Tollite,* aut differte, est, aut celerius terminate. *Servius.*

Tollite] Magnum Æneæ meritum, quod cuncta superis necessaria tollerentur, ut arma illi fierent. *Don.*

Cæptosque auferte labores] Quia dixerat, 'His informatum manibus jam parte polita Fulmen erat.' *Servius.*

Cæptosque auferte labores] In codicibus aliquot antiquis, *certos* legitur, hoc est, qui quotidiana opera exercentur, qui olim instituti, qui vobis præcipue soliti. Nam alia, quam soleant excudere, nunc opera imperaturus est. Non tamen displicet *cæptos,* ut codices aliquot etiam manu scripti legunt. *Pierius.*

440 *Ætnæi Cyclopes*] Ut, 'Ætnæos fratres.' *Servius.*

441 *Arma acri viro*] Suppressit cujus caussa, ne nimis uxorius videretur. Nec nominat privignum, qui naturali malitia odiosus esse potest. *Donatus.*

Acri viro] Notat hominem, qui τὴν ἰσχὺν εὔρωστος, ut loquitur Diodorus. Vel ut Suid. νικήσαντα πάντας μάχῃ, καὶ κρατήσαντα. Itaque acritudo ista tota ad bellum, et militarem virtutem, proprie ἕτοιμος. Nam Xenoph. IV. παιδ. ἕτοιμοί εἰσι μάχεσθαι. *Cerda.*

Nunc viribus usus] Hoc est, nunc est vestrarum virium exercitium, id est, tempus est exercendæ virtutis circa arma viri fortis. Et sic dictum est, ut dicimus, 'opus est viribus:' et hoc quidam non ad difficultatem operis, sed ad celeritatem referunt. *Servius.*

442 *Rapidis*] Latis. *Idem.*

Rapidis manibus] Ut in festinatione. Sic supra, 'rapit arma manu;' et conjungit cum manibus 'artem magistram.' Itaque quadrant in hunc locum verba Hippoc. lib. de Flatib. τὸ γὰρ ἔθος τῇσι χερσὶ κάλλιστον διδασκαλεῖον: *Nam videlicet admovere manum operi est optimus magister docendi.* Colum. Rei Rust. l. I. 'Usus et experientia dominantur in artibus.' *Cerda.*

Arte magistra] Ambitiosius quam si dixisset *magistri,* et rem personæ in artem transtulit: ut si dicas, *opus est peritia medicinæ,* non *medici.* Serv.

443 *Præcipitate moras*] Præcipitanter, id est, festinanter abjicite. *Id.*

Digitized by Google

Præcipitate moras] In aliquot antiquis, *moram*. Sed numero multitudinis magis placet, quod majorem ostendit festinationem. *Pierius.*

Nec plura effatus] Sicut festinantem decebat. *Servius.*

444 *Ocius incubuere*] Quam ille præceperat. *Idem.*

Ocius incubuere] Jubentis auctoritas ostenditur. *Donatus.*

Ocius] Addidi explicans, 'ocius solito.' Verissime: non enim verum plausibile illud Grammaticorum, comparans sumi pro positivo. Est hoc invertere naturas vocum. Itaque in his mera est ellipsis. Sic postea in hoc libro, 'gravior ne nuntius aures Vulneret,' est, gravior solito: et in Æn. v. 'comitis senioris Acestæ,' non est, senis; sed loquitur cum respectu aliorum. Et, cur Vechnerus in sua Hellenolexia infinitas ellipses agnoscens hanc adimit? Nec verum est in Soph. πλέον ἐχθίστῃ, explicandum πολὺ, sed aliquid subaudiatur, necesse est. *Cerda.*

Pariter] Pari modo dicitur, et pro *similiter* et pro *simul*. Servius.

445 *Laborem sortiti*] Diviserunt inter se laboris officium: ut, 'Sortiti remos.' *Idem.*

Fluit] De auro et reliquis metallis: quæ ita solvuntur, ut currant tanquam effusa. *Donatus.*

Fluit æs rivis] Illustrare hunc locum potest Plin. XXXIV. 8. ad finem, ubi meminit æris quod ipse *caldarium* vocat, estque fusile æs; et eo ait Cyprum abundare. Et addit, ejusmodi æs excoctum purgatumque vitiis formari inductile et regulare. Quod certe Vulcanus præstat in hac armorum fabrica. Æs quoque ductile in Claud. agnosce Paneg. Stil. II. ubi ad ductum Virg. 'Quæ non incudes streperent? quæ flamma vacaret Fabrilis? quæ non fluerent fornacibus æra Effigies ductura tuas?' Addidit et Paneg. III. celebrans ejusdem liberalitatem; 'si solveret ignis Quas dedit immanes vili pro pondere massas, Argenti potuere lacus, et flumina fundi.' *Cerda.*

Auri] Apud veteres non ita discriminatæ artes ut apud nos. Qui nunc separati medici, ac chirurgi, olim conjuncti. Sic etiam nunc separantur artifices fabri, qui ferrum cudunt, et qui aurum poliunt. Ergo in officina Vulcani, etiamsi hic ferrarius, non tamen materia omnis ferrea. En hic aurum admistum æri et ferro. Supra quoque Cyclopes 'polibant auro' ægidem Palladis. Regia Solis apud Ovid. (quod opus Vulcani est) construitur auro, pyropo, argento, ebore. Claudiani locus de Nuptiis Hon. et Mar. nitidus est ad hanc rem: 'Lemnius hæc etiam gemmis exstruxit et auro, Admiscens artem pretio, gravibusque smaragdis Supposuit cæsas hyacinthi rupe columnas. Beryllo paries, et iaspide lubrica surgunt Limina, despectusque solo calcatur Achates.' Apud eundem Rapt. II. in reliquo ornatu Veneris, tum 'sudata marito Fibula purpureos gemma suspendit amictus.' Tertull. de Cor. loquens dè Pherecyde: 'Dat Priapo et tæniis idem, et Ariadnæ sertum ex auro, et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, post et Sidus.' De armis Achill. Eurip. Aul. χρυσέων ὅπλων ἡφαιστοπόνων. Jubæ Achill. Il. XXII. dicuntur χρύσεα, et additur auctor Vulcanus: ὃς ἥφαιστος ἓει λόφον ἀμφὶ θαμειάς. Apud Stat. Theb. II. monile Augiæ habet smaragdos, et adamanta, aitque fabricatum Cyclopum opera. Calab. l. II. meminit poculi aurei, quo Priamus excepit Memnonem, et addit esse opus Vulcani. Hesiod. Theog. facit στεφάνην χρυσέην, ejusdem Vulcani opus. *Cerda.*

Metallum] Recte conjungit, 'aurique metallum.' Est enim *metallum* vox universalis ad fodinas omnes, sive aureas, sive argenteas, sive ferreas. Hispani *minas* dicimus. Ulpian.

Digitized by Google

in Orat. Demosthen. contra Leptinem: θάσος καταντικρὺ τῆς θράκης, ὅπου ἦν καὶ τὰ μέταλλά ποτε τῶν Ἀθηναίων: *Thasus e regione Thraciæ est, ubi metalla fuerunt aliquando Atheniensium.* Herod. Musa VII. loquens de monte Pangæo: ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἔνι μέταλλα: *In quo sunt metalla aurea et argentea.* Itaque fodinas quoque marmoris possis metalla nuncupare. Nam et Alciat. Parerg. I. 39. alumen dici metallum ex Ulpiano J. C. observavit. Notio nominis, nam ἄλλον reperitur μετ' ἄλλον, perscrutando scilicet: inde μεταλλᾷν, *perscrutari.* Quod etymon probant Eustathius, Isidorus, Plinius, et ab omnibus Galeotus lib. de Prom. Doct. c. 14. *Idem.*

446 *Vulnificusque Chalybs*] Populum apud quos nascitur, pro ferro posuit. *Servius.*

Liquescit] Dixit proprie. Nam ferrum non semper solvitur, sed mollescit. *Idem.*

Liquescit] De ferro quod non ita solvitur. *Donatus.*

Chalybs vasta fornace liquescit] Sic Persius Sat. v. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' Et Stat. qui Silv. III. 'Indomitusque silex curva fornace liquescit.' Et iterum eodem lib. 'Quæ Divum in vultus igni formanda liquescat Massa.' Pulchre Soph. Antig. σίδηρον ὀπτὸν ἐκ πυρός: *ferrum assatum igni.* Qui ita ferrum tractant χαλκοτύπους vocat Aristotel. de Cœl. II. 9. Nazianz. carm. 50. πυρὸς μένος σίδηρον, subaudi μαλθάσσει. *Cerda.*

447 *Ingentem clypeum informant*] Designant. *Ingentem* autem et magnitudine et soliditate. Nam et *clypeum* dixit, qui magnitudine corpus furatur. Unde et clypeus dictus est ἀπὸ τοῦ κλέπτειν: et dicturus est, 'septenosque orbibus orbes Impediunt:' id est, veluti septem scuta facta in unitatem connectunt. *Servius.*

Omnia contra Tela Latinorum] Ex persona Poëtæ: nam Cyclopes nesciebant cui fabricarent. *Donatus.*

448 *Septenos, &c.*] Quatuordecim circulis: sic clypei textura currebat ordinatis omnibus, ut se invicem necterent. *Idem.*

Orbibus orbis Inpediunt] Hic versus supra Æn. v. in ludo, qui Troja. *Germanus.*

Septenos orbis] Sic infra Æn. XII. 925. Turni clypeus dicitur 'septemplex:' ut etiam Ajacis apud Ovid. Met. XIII. 2. 'Surgit ad hos dominus clypei septemplicis Ajax.' Sic Achillis apud Hom. Il. Σ. 481. quintuplex: Πέντε δ' ἄρ' αὐτοῦ ἔσαν σάκεος πτύχες. *Emmeness.*

449 *Ventosis*] Ventos gignentibus. aliter 'Ventosa per æquora vectis,' qui ventis turbentur. *Servius.*

Ventosis follibus] Huc traho historiam Pausan. Lacon. ubi ait ænigmate quodam folles ferrarios appellari *ventos*, quod folles vi expellant conceptas auras. Græca sunt, ἀνέμοις μὲν τοῦ χαλκέως εἰκάζων τὰς φύσσας, ὅτι καὶ αὐταὶ βίαιον πνεῦμα ἠφίεσαν. *Cerda.*

450 *Accipiunt redduntque*] Jungendum: uno enim eodemque tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. *Servius.*

Ventosis follibus auras Accipiunt redduntque] Aristot. lib. περὶ ἀναπνοῆς, ubi in Empedoclem disputat, qui causam inspirandi et expirandi sanguini tribuebat aut supera petenti, aut in fistulas quasdam venasque se recipienti; Aristoteles, inquam, respirandi in animantibus rationem follibus officinarum ærariarum assimilat, his verbis: λέγει μὲν οὖν ταῦτα περὶ τοῦ ἀναπνεῖν· ἀναπνεῖ δὲ, ὥσπερ εἴπομεν, τὰ φανερῶς ἀναπνέοντα διὰ τῆς ἀρτηρίας, διά τε τοῦ στόματος ἅμα καὶ τῶν μυκτήρων, ὥστε, εἰ μὲν περὶ ταύτης λέγει τῆς ἀναπνοῆς, ἀναγκαῖον ζητεῖν πῶς ἐφαρμόσει ὁ εἰρημένος λόγος τῆς αἰτίας. Φαίνεται γὰρ τοὐναντίον συμβαῖνον, ἄραντες μὲν γὰρ τὸν τόπον, καθάπερ τὰς φύσας ἐν τοῖς χαλκείοις, ἀναπνέουσιν, αἴρειν δὲ τὸ θερμὸν εὔλογον, ἔχειν δὲ τὸ αἷμα τὴν τοῦ θερμοῦ χώραν,

Digitized by Google

συνίζοντες δὲ καὶ κατασπίγοντες, ὥσπερ ἐκεῖ τὰς φόσας, ἐκπνέουσι, πλὴν, ἐκεῖ μὲν οὐ κατὰ ταὐτὸν εἰσδέχονταί τε τὸν ἀέρα καὶ πάλιν ἐξιᾶσιν, οἱ δὲ ἀναπνέοντες κατὰ ταὐτόν. *Germanus.*

*Accipiunt reddunt*que] Hippocrat. περ. φυσ. ita opponit, ἐμπνέοντα, ἐκπνέοντα, et πνεῦμα διαπνεόμενον, καὶ πάλιν ἐξερχόμενον. Item huic ἕλκειν πνεῦμα opponit ἀὴρ ἀνατρέχει. Manil. l. I. ita, 'reddit, recipit:' et II. 'reddit, rapit:' et de Luna, 'reddit, repetit.' De re Virg. locus est Auson. in Mosella, ubi sic opponit: 'Sic ubi fabriles exercet spiritus ignes, Accipit alterno cohibetque foramine ventos.' *Cerda.*

Stridentia tingunt] Tingendo stridere faciunt. *Servius.*

Stridentia tingunt Æra lacu] Lucr. l. VI. 'Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit, ubi gelidum propere demisimus imbrem.' Σβέσαι autem proprie Græci dicunt de ignito ferro in aqua extincto, unde et σιγμὸς, et σίξις. Arist. Meteor. l. II. τὸν δὲ ψόφον ἐπισβεννυμένου πυρὸς, καὶ τὴν σίξιν βραυτέρ. Hi autem versus etiam Ge. IV. 171. *Germanus.*

Stridentia tingunt Æra lacu] Eleganter Ovid. Met. XII. 275. cum hoc stridore comparat sonitum, quem Charaxi sanguis ex vulnere, stipite candente ipsi inflicto, effluens dabat: 'Arserunt crines: et vulnere sanguis inustus Terribilem stridore sonum dedit; ut dare ferrum Igne rubens plerumque solet, quod forcipe curva Cum faber eduxit, lacubus demittit: at illud Stridet; et in trepida submersum sibilat unda.' Et IX. 170. 'Ipse cruor, gelido ceu quondam lamina candens Tincta lacu, stridit.' ad quem locum de hoc verbo vid. Nic. Heinsius. *Enthmeneus.*

451 *Æra lacu*] Amat *lacum*, pro *aqua* ponere. *Servius.*

Gemit] Ita vis illa explicata. Ut enim Hom. Il. XVIII. tela dicuntur στονόεντα, *suspiriosa* et *gemebunda*, ad notandam impetum, quo emissa: et Il. VIII. dicit, πύλαι μύκων οὐρανοῦ, *mugierunt cœli portæ*, ad magnum strepitum indicandum; sic Latini *gemo*. Ut hic Virg. et Claud. Eutrop. II. 'multisque gemunt incudibus æra.' Et III. Hon. 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis.' Et Callimach. de follibus Vulcani, βαρὺν στόνον, *gravem gemitum*. Hos sive gemitus, sive strepitus Callimach. mire exaggerat, loquens de sonitu malleorum in antris Cyclopum: ἀδὲ γὰρ Αἴτνη, Ἀδὲ δὲ Τριναχρίη, Σικανῶν ἕδος, ἀδὲ δὲ γείτων Ἰταλίη· μελάθην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύκλωπες ἄθρει. *Cerda.*

452 *Illi*] Quidam pro *alii* accipiunt. *Servius.*

453 *In numerum*] In ordinem: ut, 'Tunc vero in numerum Faunosque ferasque videres Ludere.' *Idem.*

In numerum] Ordinatis vicibus feriendi et versandi. Quod autem *incudibus* in plurali dixit, et massam et forcipem in singulari, intelligas singulis incudibus singulas massas et forcipes fuisse. *Donatus.*

In numerum] Ut hic *in numerum* de laborantibus ad ferrariam, ita de laborantibus ad remos Ovid. Trist. IV. 1. 'In numerum pulsa brachia versat aqua.' *Cerda.*

In numerum, &c.] Vide quæ dicta supra Ge. IV. 175. *Enthmeneus.*

Forcipe] *Forfices*, quibus incidimus: *forcipes*, quibus aliquid formum tenemus, quasi formi capes. Nam *formum* est calidum. Unde et *formosos* dicimus, quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat: has tamen forcipes in Medicinalibus Græci ἀρθιοθήρας appellant, quibus solent in bello vulneratis spicula extrahi. *Servius.*

Forcipe massam] Sunt quidem codices, in quibus *forfice* legatur. Sed enim Servius agnoscit *forcipe*, et utrisque diversum ostendit usum. Carisius *forcipe* loco hoc positum a Virgilio tradit: quamvis de *forfice* cum Servio non sentiat. Quod vero exemplaria *massam* habent, in Carisii codicibus

Digitized by Google

ejus loco *ferrum* legitur. *Pierius.*

454 *Dum hæc properat*] Hoc est, properanter facit: et est honesta elocutio. *Servius.*

Æoliis] Nam, ut diximus, Vulcania una est de septem Æoliis, in quibus Æolus regnavit. *Idem.*

Lemnius] Quia in Lemnum insulam, ut diximus, cecidit: vel a Iunone propter deformitatem dejectus; quam aërem constat esse, ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus de femore Iunonis fingitur natus, quod fulmina de imo aëre nascuntur: quod etiam Lucanus dicit, 'Fulminibus terræ propior succenditur aër, Pacem summa tenent.' *Idem.*

455 *Euandrum, &c.*] Similis locus Il. et Od. II. De quibus curiose Scalig. v. 3. *Taubmann.*

Lux suscitat alma] Ita apud Stat. Theb. III. Adrastum jacentem in lecto 'Lux movet, ingentesque jubent assurgere curæ.' Legendum fortasse *monet*. Imitatus est Sophoclem Noster, apud quem in Elect. Ὡς ἡμὶν ἤδη λαμπρὸν ἡλίου σέλας Ἐῶα κινεῖ φθέγματ' ὀρνίθων σαφῆ: *Nam nobis jam splendidum Solis jubar Excitat matutinos avium cantus.* Virgilii sententiæ confinis vox Græcorum, quibus Sol dicitur ἠλέκτωρ, quod homines ἀλέκτρους, id est, *sine lecto* faciat. Notatque commode Germ. ubi in Supplicib. Æschyli dicitur, Ζηνὸς ὄρνιν τόνδε νῦν κικλήσκετε, scribi ab interprete, Ζηνὸς ὄρνιν, *avem Jovis* esse ἥλιον, *Solem.* Ratio: quia ἐξανίστησι ἡμᾶς, ὡς ἀλεκτρυὼν, *excitat nos, ut gallus.* Cerda.

456 *Matutini volucrum sub culmine cantus*] Potest et generaliter accipi *volucrum* quarumvis, quæ matutine sonant: potest et specialiter, ut hirundinum; potest et gallorum, quæ omnia propter sermonis humilitatem vitavit. *Servius.*

457 *Tunicaque inducitur artus*] Homerus de surgente Agamemnone Il. II. μαλακὸν δ' ἔνδυνε χιτῶνα: et de surgente Telemacho Od. II. εἵματα ἑσσάμενος: et de surgente Penthesilea Cal. l. I. ἀμφ' ὤμοισιν ἔδυνε Τεύχεα. Lege Magium Miscel. III. 3. ubi ex hoc Virgilii loco, ex duplici Homeri, ex duplici Suetonii, disserit de usu tibialium negato veteribus. Quod ex his locis Magius elicit, alii ex Quintil. XI. 3. alii ex Agellio XIII. 20. *Cerda.*

458 *Tyrrhena vincula*] Tusca calceamenta. Et dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites. Alii calceos senatorios volunt, quia hoc genus calceamenti a Tuscis sumptum est. *Servius.*

Tyrrhena vincula] Sed quæ sunt Tyrrhena vincula Virgilii? Utique Thusca calceamenta, de quibus Hesychius: Τυῤῥηνικὰ σανδάλια κάττυμά τι ὑψηλὸν οὕτω καλεῖται: *Tyrrhenica sandalia dicuntur altum quoddam calceamentum.* Sed major lux ab Polluce, qui VII. 22. Τυῤῥηνικά· τὸ κάττυμα ξύλινον, τετραδάκτυλον, οἱ δὲ ἱμάντες ἐπίχρυσοι, σανδάλιον γὰρ ἦν· ὑπέδησε δ' αὐτὸ φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν, ἐκάλουν δ' αὐτὰ τυῤῥηνουργῆ: *Tyrrhenica, quorum solea lignea, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata; erat enim sandalium: hoc Minervam induit Phidias, et hæc vocabant Tyrrhenica.* Servius ait, fuisse 'Thusca calceamenta, quasdam crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, mox milites;' de quibus videtur locutus Agellius XIII. 20. 'Omnia enim ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infime teguntur, cetera prope nuda, et teretibus habenis vincta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca, crepidulas.' Et Festus, de hoc calceamento loquens, ait, 'pedis solo subjicitur.' Imo inde dictæ soleæ, quod solo pedis subjiciantur. Ergo 'Tyrrhena vincula' Virgilii sunt, 'meræ soleæ,' quibus plantæ teguntur, et quibus corrigiæ ad ligationem. De hoc genere sandalii intelligendi veteres, cum nominant *vincula.* Ut Ovid. Fast. V. 'habent gemini vincula nulla pedes.'

Digitized by Google

et l. II. loquens de Hercule muliebribus calceis induto, 'Scindebant magni vincula parva pedes.' Et Met. III. 'vincla duo pedibus demunt.' Et Tibull. I. 5. 'Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.' Et Noster Æn. IV. 'unum exuta pedem vinclis.' Imo, calcei Græce dicuntur ὑποδήματα ab his vinculis. *Cerda.*

Tyrrhena vincula] Tusca calceamenta altiora. Et erant alioqui Tusci peritia artium egregii. Vide Turneb. XXVI. 29. et XXX. 38. *Taubmann.*

459 *Tegeæum ensem*] Arcadicum gladium. *Servius.*

460 *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens*] A sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens et in dextram revocans partem se amiciebat. *Idem.*

Demissa ab lævæ] Antiqui aliquot codices, *a lævo* legunt, ut subintelligatur *humero*. Sed ab *læva*, scilicet *parte*, vel *manu*, magis recepta lectio. *Pierius.*

Pantheræ terga] Παρδαλέην. Panthera autem, quæ et πάρδαλις, sic dicta, quod cicurari non possit, et inter semper feras posita sit ab Aristot. l. I. De nat. anim. his verbis: ἔτι τὰ μὲν ἥμερα, τὰ δὲ ἄγρια· καὶ τὰ μὲν ἀεὶ, οἷον ἄνθρωπος καὶ ὀρεὺς, ἀεὶ ἥμερα· καὶ ἄγρια, ὥσπερ πάρδαλις καὶ λύκος. Sed et πανθὴρ Græcis dicitur, qui a nonnullis Lupus cervarius. *Germanus.*

461 *Gemini custodes*] Hoc et in Homero lectum est: et in historia Romana, quæ ait, 'Syphax inter duas canes stans Scipionem appellavit.' *Servius.*

Gemini custodes] Hoc et in Hom. Od. II. 11. lectum est de Telemacho Ulyssis f. Vide Lipsium, Epist. Centuria I. ad Belgas, 44. *Taubmann.*

462 *Gressumque canes comitantur herr.*] Solemnis mos, et ab ævo Heroum ductus. Homer. Od. II. de Telemacho, Οὐκ ὀλος, ἅμα τῷ γε δύω κύνες ἀργοὶ ἕποντο: *Non solus, simul cum duo canes veloces sequebantur.* Hujus loci meminit Philostrat. Apollon. VI. 14. et Martial. l. XI. meminit 'canis Dulichii.' Pollux I. 4. εἵπετο ἅρα τῷ ἡραικλῇ καὶ κύων κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον· οἶσθα γὰρ ὅτι τοῖς ἥρωσι συνεισίεσαν μέχρι τῆς ἐκκλησίας οἱ κύνες: *Sequebatur Herculem canis veteri instituto. Scis enim canes una cum Heroïbus conciones ingredi.* Hoc de se prædicat Priam. II. l. XXII. Οὓς (κύνας) τράφον ἐν μεγάροισι τραπεζῆας πυλαωρούς: *Quos* (canes) *nutrivi in ædibus mensarios janitores.* Et II. XXIII. de Achille dicitur, Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν: *Novem huic regi mensarii canes erant.* Inde in sermone magnorum ducum magna etiam mentio canum. Vid. Plutarch. in Themistocle, ubi de cane Xantippi, et Periclis. Vide eundem de cane Alcibiadis, qui erat θαυμαστὸς τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος: et in Pelopida de cane Alexand. Pheræorum. Alexander etiam Magnus (ut idem testificatur) canem habuit στεργόμενον, ut in deliciis. Et Eustath. in Il. XXII. εἶδος ἦν τὰς αὐλείους θύρας τηρεῖσθαι ὑπὸ κυνῶν. Vide historiam quampiam de cane comite viæ apud Cedren. p. 362. et Plutarch. ἐν ἀλλ. ubi Hyperocho regi Inachiorum dat comitem canem. De canibus porro catenatis videndus Artemid. l. III. Seneca de Ira III. 37. et Petron. Satyr. *Cerda.*

463 *Hospitis Æn. sed. et secr. petebat*] Ut supra Ge. IV. 'In secreta senis ducam.' Vide autem apud Turnebum 'secretum petere,' Advers. III. 4. *Germanus.*

464 *Sermonum memor*] Scilicet promissi auxilii, ut, 'Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.' *Servius.*

Heros] Hoc nomen non tantum præsentis est virtutis, sed et præteritæ. Unde est quod Euandrum Heroëm dicit, cum sit virtutis emeritæ: plerumque heros et generis est. *Id.*

465 *Se matutinus agebat*] Rem temporis ad personam transtulit. *Idem.*

Se matutinus agebat] Hac loquendi forma frequentissimi sunt Græci, et

Digitized by Google

ab istis adventitia hæc in Romanos. Hom. Od. XVI. ἑσπέριος ἦλυθεν, *vespertinus venit*: et Il. VIII. ἠῶιοι θωρηχθέντες, *matutini armabantur*: et X. χθιζὸς ὑπέσχεν' Ὀδυσσεύς: *hesternus promisit Ulysses*. Quin apud illos hæc locutio ad dies quoque translit. Nam Theoc. εἰδ. X. ἕρμαι ἑνδεκαταῖος: et Hippocrat. l. VII. ἐπιδ. ad exitum, ἑβδομαῖος ἐτέθανεν. Quasi dicas: 'Amo undecimus,' 'Obiit septemdius:' id est, 'undecim dies elapsi sunt post quos amo,' 'Obiit die septimo.' *Cerda.*

Æneas se matutinus agebat] Id est, tempore matutino, sic statim vs. 465. 'matutini cantus volucrum,' pro, volucres mane canentes. Et notata jam nobis hæc loquutio supra Ge. III. 538. Vid. et Gronovium Observat. I. 1. sub finem. Sic Homer. Il. A. 497. de Thetide loquens, ἠερίη ἀνέβη μέγαν οὐρανόν: *matutina conscendit altum cælum*: ubi Scholiastes τὸ ἠερίη exponit ἑωθινὴ, ὀρθρινή: et de Jove vs. 424. χθιζὸς ἦβη μετὰ δαῖτα: *hesternus abiit ad epulum*, pro χθὲς, *heri*. Ut autem hoc loco *agere se*, sic supra VI. 337. 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Pro quo Apulejus *facere se*, Met. l. v. 'Psyche paullo fidentior intra limen sese facit:' et l. X. 'Ut primum ante judicis conspectum facta est.' *Emmeness.*

467 *Jungunt dextras*] Sic enim se antiqui salutabant. *Servius.*

Mediis residunt Ædibus] Ut ad capienda consilia in secretiore parte domus. Sen. in Thyest. nominat 'arcanam regiam.' Stat. Theb. III. 'arcanam aulam.' et l. II. ita ait, loquens de Adrasto, Polynice, Tydeo, 'postquam mediis in sedibus aulæ Congressi, inque vicem dextras junxere, locumque, Quo serere arcanas aptum, atque evolvere curas, Insidunt.' Pars enim media secretior, ut quæ ab omni parte remotior ab auscultatoribus. *Cerda.*

468 *Licito tandem sermone*] *Tandem*, quia amborum desiderio nox fecerat moram. Vel tandem dato secreto. *Ser.*

Licito tandem sermone fruuntur] Arcano, ut interpretor: qui sermones a Plutarch. in Lucull. dicuntur λόγοι ἀπόῤῥητοι. Licebat enim jam Euandro secreta animi patefacere. Et vero, 'frui sermone,' loqui ad invicem, quod Calab. l. II. ἀλλήλοις ὁμιλεῖν. *Cerda.*

470 *Maxime Teucrorum ductor*] Dicendo *maxime*, subtiliter ostendit eum Pontificis maximi et scientiam et potestatem habere. *Servius.*

Maxime Teucrorum ductor] Suasorii generis oratio, qua consulit Æneæ, ut a Tarchonte Hetruscorum duce auxilium petat. Suadet ab opportuno, ut spem injiciat firmiorum opum certissimam, adversus potentes hostes. Exordium ductum ab insinuatione. Ostendit enim vires suas tenuiores esse, quam quæ ad tantum bellum sufficiant: laudans simul Æneæ virtutem. *Hort.*

Maxime] Non dubium, quin militaris virtus signetur; nam hæc superlatio non tam a Latinis fontibus manat, quam a Græco, in quo μάχιμος est *pugnax, bellicosus*, et μαχιμάτατος, *bellicosissimus*. Cerda.

Nunquam Res equidem Trojæ victas] Satis mature *equidem* dixit: id est, Ego equidem Trojam te vivo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. *Servius.*

472 *Pro nomine tanto*] Pro tui nominis gloria. *Idem.*

473 *Thusco claudimur amni*] *Tusco* ideo dixit, quia ipse fuit Romani finis imperii. Juvenalis: 'Et quæ imperii fines Tiberinum virgo natavit.' *Idem.*

Claudimur amni] In Æn. X. 'claudit nos objice pontus.' Et *amni* pro amne: antiqui enim sic finiebant hos casus; quod jam alibi. *Cerda.*

474 *Hinc Rutulus premit*] Hoc est, 'Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello Insequitur.' *Servius.*

Et murum circumsonat armis] Et brevitatem sui ostendit imperii, et hostî-

Digitized by Google

lem necessitatem: ob quam se penitus exarmare non poterat. *Servius.*

Murum circumsonat armis] In codicibus aliquot antiquis *Circumsonat arcens* legitur. In aliquot aliis, *Arruns:* ut non unus nominetur hostis ad majorem timoris exaggerationem, seque honestius excuset, quod modico cum auxilio juvet. Mihi autem *armis*, ut in codicibus emendatioribus habetur, nequaquam displicet. *Pierius.*

Murum circumsonat armis] Est hoc, quod Æn. x. 'Rutuli portis circum omnibus instant.' *Cerda.*

475 *Sed tibi ego, &c.*] Artificiose ait, ut etiam quæ monstrantur auxilia, ipsius esse videantur. *Ingentes* autem *populos*, non sine causa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, id est, reges, quibus unus præerat. Unde est, 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.' *Ser.*

Opulentaque] Bene hoc addit. Nam pecunia nervus rerum gerendarum. *Taubmann.*

476 *Quam fors inopina*] Hoc beneficium casus præstat, qui efficit ut eo tempore quæras auxilium, quo Tyrrheni ducem requirunt. *Servius.*

Fors inopina] Alludit ad oraculum Sibyllinum: 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Hort.*

Fors inopina] Præter opinionem. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

477 *Fatis huc te poscentibus adfer.*] Perge illuc poscentibus fatis. Nam talis est sensus, si legeris *adfer*. Similiter jungit fortunam fato: ut supra, ubi ait, 'Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum.' Si autem legeris *adfers:* sensus erit talis, Fati necessitate factum est ut venires: fortunæ beneficio ut illi ducem requirant. Legimus ergo et *adfer* et *adfers*. Serv.

478 *Haud procul hinc*] Ut ire ei facile persuadeat. *Idem.*

Saxo incolitur fundata vetusto] Antiquo operę: ut, 'Templa Dei saxo venerabar structa vetusto.' *Servius.*

479 *Urbis Agyllinæ*] Quæ nunc *Cere* dicitur. *Idem.*

Urbis Agyllinæ] Hujus urbis conditores fuerunt Pelasgi, qui venerunt ex Thessalia, ut testatur Stephanus, et recte ex eo ad Solinum monet Salmasius: perperam autem is c. 2. 'Agyllam a Pelasgis, qui primi in Italiam literas intulerunt, quis conditam ignorat?' Nam Pelasgi, qui literas intulerunt in Italiam, fuerunt Euander cum sociis, qui venerunt ex Arcadia; cum illi, qui *Agyllam* condiderunt, sint e Thessalia. Dicta præterea fuit hæc civitas, ut recte Servius, *Cære*: unde vero nomen illud sortita sit docet nos Stephanus in Ἀγύλλα his verbis: Θετταλῶν γὰρ κρατούντων τῆς πόλεως, προσελθόν τις τῶν ἀπὸ Λυδίας Τυρρηνῶν, ἠρώτα, τί ἂν εἴη τὸ ὄνομα τῆς πόλεως; τίς δὲ ἀντὶ τῆς ἀποκρίσεως, τὸ χαῖρε εἶπεν, ὅθεν Τυρρηνοὶ κρατήσαντες, Καῖρε προσηγόρευσαν. Ejus incolæ *Cæretani*, de quibus vid. Torrentius ad Horat. Epist. I. 6. 62. *Emmeness.*

Lydia quondam Gens bello præclara, &c.] Quondam insedit, non quondam bello præclara, nam etiam tunc florebat. Sane etiam supra diximus, Mæoniam provinciam esse, cujus dum brevitas duos fratres Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus est, et partem Italiæ tenuit, et Tyrrhenam nominavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, cum captivos novis pœnis adfligerent, occisorum eos religantes cadaveribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens lectum esse de gente Tyrrhenorum. Sane illo tempore Tyrrheni dicti sunt: postea *Tusci*, ἀπὸ τοῦ θύειν. *Lydi* autem a Lydo, regis fratre, qui in provincia remanserat: et Lydia, provincia, positivum; Lydia, gens, derivativum pro Lydica. Sane hanc Agyllinam quidam a Pelasgo conditam dicunt, alii a Telegono, alii a Tyrrheno Telesi filio. *Inædit* autem,

Digitized by Google

secundum Sallustium, 'Montem sacrum atque Aventinum insedit.' *Ser.*

480 *Jugis insedit Etruscis*] Nunc dativum, nunc accusativum, verbum hoc assumit: supra Æn. II. 'arces Tritonia, respice, Pallas Insedit:' et X. 'Non satius cineres patriæ insedisse supremos?' *Germanus.*

482 *Sævis tenuit Mezentius armis*] Unde illi magis indigni injuriis quorum persona laudata: et hoc positum est ut ostendatur, an utile illis sit jungi Æneæ. *Servius.*

483 *Quid memorem infandas cædes*] Figura oratoria, quæ Paralepsis vocatur. Cicero, 'Nam illa nimis antiqua prætereo.' *Idem.*

484 *Effera*] Cruenta. *Idem.*

Di capiti ipsius] Ut est, 'Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.' Quando enim volumus exprimere indignitatem rei, quasi commoti avertimus orationem, ut 'Dii talia Grajis.' *Idem.*

Di capiti ipsius] Imprecantis: ut Aristoph. εἰς κεφαλήν σοι. Vide Turneb. XI. 12. et Not. ad Plaut. Pœnulo III. 3. Aut potius Gr. illud respexit, τῇ κεφαλῇ ἀναμάττειν. *Taubm.*

Di capiti ipsius] De hac imprecandi formula vid. Brisson. de Formul. p. 112. et 113. *Emmeness.*

485 *Mortua quin etiam*] Quod supradictum est; quod Cicero etiam in Hortensio de Tuscis dixit. *Servius.*

487 *Tormenti genus*] Exclamatio est inventi supplicii, et detestatio. *Idem.*

Tormenti genus] De hoc tormenti genere Tyrrhenorum, quod Poëta Mezentio tribuit, videatur Plutarch. in Artaxerxe. Val. Max. IX. 2. et P. Victorius IV. 18. Var. Meminit et Cic. in Hortens. *Taubmann.*

Sanie taboque] Sanies, mortui est: tabo, viventis scilicet sanguinis. *Ser.*

Taboque fluentis] In antiquo codice, *fluenti*, quippe *tabo*, legitur. *Pierius.*

488 *Longa sic morte necabat*] De Barbaris quibusdam Valer. l. IX. ait, necandos homines includi ab illis ferarum pellibus, egestis prius intestinis, 'atque ut diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare.' In bove illo æneo, cui subditæ flammæ, quid aliud quærebatur, quam atrocitas mortis et lentities? Lucan. 'moremque nefandæ Dirum sævitiæ pereuntis parcere morti.' Duo nempe illa, atrocitas et lentities, reperta ab Tyranno in Lucianum Martyrem Joh. Chrysost. scribit Or. 46. Ait enim quæsivisse supplicii genus δμοῦ καὶ δριμυτάτην γενέσθαι, καὶ μακροτάτην; *quod simul acerbissimum et longissimum esset:* et in Orat. de Macchabæis meminit horribilium suppliciorum cum summa lentitie. Verba ejus: φρικταῖς τιμωρίαις κατὰ μακρόν. Tiberius mortem vocabat 'leve supplicium,' et maturitatem in moriendo *gratiam*; quare 'mori volentibus vis adhibita vivendi,' ait Sueton. c. 61. Cui affine illud Sophoc. Elect. οὐ γὰρ θανεῖν ἔχθιστον, *non triste est mori*, sed eum, qui mori cupit, non posse consequi. Eurip. Hippolyto dixit, Ταχὺς γὰρ Ἅιδης βέστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ: *Festinata mors grata homini infelici.* Cerda.

489 *At fessi, &c.*] Cum essent fessi, tandem circumsistunt. *Servius.*

At fessi tandem cives, &c.] Fessi videlicet acerbitate suppliciorum, quæ narrata: ideo illius imperium diuturnum esse non potuit. Sallust. epistola illa ad C. Cæsarem de ordinanda Repub. 'Equidem ego cuncta Imperia crudelia, magis acerba quam diuturna arbitror.' De Jugurtha idem: 'fatigati Regis suppliciis.' *Cer.*

Infanda furentem] Notat enormia supplicia. *Idem.*

491 *Obtruncant socios*] Non dubium, quin eminentissimus Poëta attingat facilem illam rationem expugnandi Tyranni quæ fit diminutione virium. Si enim prius illos opprimas, qui sunt fidi et socii Tyranni, non dubium, quin facilius illum possis opprimere. *Idem.*

Digitized by Google

492 *Illè inter cæsos Rutulorum*] In Vaticanis omnibus codicibus, *eadem* unitatis numero legitur; non ita in plerisque aliis. *Pierius.*

493 *Confugere*] Confugiebat: ut diximus, historicus stilus est. *Serv.*

Defendier] Defendi, id est, defendebatur. Et vertit historiam. Nam, ut diximus, Turnus magis confugit ad Mezentium. *Servius.*

Confugere, &c.] Monet Serv. inverti historiam; nam potius ad Mezentium Turnus confugit. Fortasse, quia scriptum a Liv. I. 'Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Hetruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt; qui Cære opulento nunc oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis,' &c. *Cerda.*

494 *Furiis surrexit Etruria justis*] Huic respondet sequens versus, 'quos justus in hostem Fert dolor;' hunc autem 'justum dolorem' et sæpe usurpant jurisconsulti, et Arist. Ethic. νέμεσιν vocat, quam inter φθόνον et ἐπιχαιρεκακίαν locat mediam. Horatius 'justam indignationem:' unde et δικαιόλογος apud Plutarch. De invid. et od. μισοῦντας δὲ πολλοὶ δικαίως, ὃς οὐκ ἀδικουμένους καλοῦμεν: sic et εὖ στυγεῖν, juste odisse, apud Æsch. in Suppl. ἄλγιστον ἀνδρῶν ὄβριν εὖ στυγῆσαι. Iram vero, quæ ex injuria conflatur, inter modos rationesque tyrannidis solvendæ ponit Aristot. πολ. ε, ubi docet conspirationes in caput principum, ut hic, fieri crebrius potiusque quam in principatum, ab iracundia et contumelia. *Germanus.*

Etruria] Scribendum sine aspiratione, ut monuit Pierius supra ad Ge. II. 533. Vid. præterea Dausq. Orth. l. II. p. 154. *Emmeness.*

496 *Ad supplicium*] Bene, non ad bellum. *Servius.*

Præsenti Marte reposcunt] Sine aliqua dilatione. *Idem.*

Præsenti Marte] Videlicet, dum calent animi, ne furor tepescat, et languescat ardor. Est hæc una militarium virtutum. Ammian. l. XVII. in re simili: 'statim, ne alacritas intepesceret pugnatorum.' Julius magnus tractandi militiam dux Civil. III. milites suos 'conquiescere ante iter confectum vetuit,' quia videlicet ardebant desiderio pugnæ. Pompejus quoque statim, 'moram nullam ad insequendum intulit.' *Cerda.*

496 *His ego te, Ænea, ductorem*] Quasi grande incrementum. *Serv.*

Addam] Aut dabo: aut re vera addam habentibus Tarchontem. *Idem.*

497 *Toto namque fremunt*] Vel præterita narrat, vel conjectura est, utrum velint qui cessant. *Idem.*

498 *Longævus haruspex*] Argumento ætatis vult doctum videri. Quibusdam sane displicet quod aruspicis nomen non addiderit, cujus ætatem auctoritatemque designat. *Idem.*

Longævus haruspex] Propterea τὸ *longævus* additum dicit Servius, ut 'ætatis argumento doctum' ostendat. Hinc quoque apud Apul. Metam. V. Pan inquit: 'Senectutis prolixæ beneficio multis experimentis instructus sum.' Ad quem locum vid. quæ in hanc rem Pricæus. *Emmeness.*

Retinet haruspex fatu canens] Cum superstitio plurimum in Ethnicis dominaretur, tum maxime erat illius usus, cum refrænanda esset multitudo. Nam vulgus aliter non continebatur. Inde ab aruspice Virgiliano confictum mendacium Deorum. Opportunus est Polyb. locus l. IX. quem vide. *Cerda.*

499 *Mæonia*] Quia Lydi, qui Hetruriam tenuerunt, ex Lydia, Mæonia, et provinciis aliis conflati sunt. *Cerda.*

500 *Flos veterum*] Ennianum. *Serv.*

Flos veterum, &c.] Signat filios, qui a bonis et bellicosis parentibus. Itaque, quamvis magnos duces possis nominare *florem* sui ævi. Sed hic Poëta strictius adhuc pro juventute, quæ vere ætatis flos. Ita vetus in-

Digitized by Google

scriptio in agro Veronensi, FLORENTES ANNOS MORS IPSA ERIPVIT: indicatur juventus. Signatissime Liv. l. VIII. ' Prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat.' Et l. XXXII. ' flos Achæorum juventutis.' Pind. Olym. XIII. Ἄρης ἀνθεῖ νέων οὐλίαις αἰχμαῖσιν: *Mars floret juvenum perniciosis præliis.* In his vides florem cum juventute. Quin Demades apud Athen. l. III. vocat adolescentes *ver civitatis;* ait enim, τοὺς ἐφήβους ἦαρ τοῦ δήμου. *Cerda.*

Flos] *Florem* dixerunt veteres, quod optimum purissimumque est in quaque re, ut egregie docet Rittershusius ad Oppian. Κυνηγετ. IV. 153. *Emm.*

502 *Nulli fas Italo*] In antiquis aliquot codicibus, mutato numero, legitur ' fas Italo nulli.' Sed principium a spondeo versum omnino graviorem reddit. *Pierius.*

' *Nulli fas Italo, &c.*] Applaudit hnic loco ille Æn. VII. ubi etiam fata canunt, externo genero jungendam Laviniam, ut hic externo duci committendum exercitum. *Cerda.*

' *Subjungere*] Conjungendo subjungere. *Servius.*

Subjungere] Hoc verbo etiam utitur Horat. Epist. I. 1. 19. ' Et mihi res, non me rebus, subjungere conor.' Est autem loquutio desumpta a bobus, qui *subjungi* dicuntur, cum jugo alligantur, *disjungi*, cum solvuntur: unde *subjuges*, et *injuges* boves, qui sub jugo fuerunt, vel non fuerunt; ut ibi Torrent. *Emmeness.*

503 *Externos optate duces*] Votis scilicet. Vel certe *expectate*, legite. *Servius.*

Optate] Eo significato, quo in Æn. I. ' Pars optare locum tecto.' Itaque non capio *optate*, pro *exoptate*, sed pro *adoptate*. Dici porro *optiones*, illos qui adjutores dabantur centurionibus, quod ab aliis optarentur, id est, adoptarentur, notum jam labore doctissimorum Cujacii, Turnebi, Lipsii, Bisciolæ, qui loca Festi et Taciti producunt et corrigunt. *Cerda.*

504 *Hoc acies campo*] Quasi jam in bellum parati. *Servius.*

Resedit] Ut pugnatura et parata ad bellum. Julius Civil. III. ' Ad asparagum consedit Pompejus.' Castra enim dicuntur *considere*. Itaque militare verbum. Lucan. l. VI. ' insedit castris.' Enrip. Supplement. παρ' ὅπλοις ἥμενος: *in armis sedens.* Sed Virgil. non *consedit*, sed *resedit*, quia, *surrexerat furiis justis.* Sic Capitol. in Pertin. ' in templo Concordiæ resedit:' quia præcesserat illius e castris ad Senatum itio. *Cerda.*

505 *Regnique coronam*] Insigne: non revera coronam, quam Tusci reges nunquam habuerunt: ergo species est pro genere. *Servius.*

506 *Mandatque insignia*] Aut mittit insignia, id est, omnia ornamenta regalia: aut re vera ipse Tarchon oratores ad me misit, coronamque cum sceptro regni. *Mandatque insignia*, id est, magna, ut castris succedam et capessam regna Tyrrhena. Alii, *insignia* pro fascibus qui ad Romanos a Tuscis translati sunt; aliud est enim *insigne*, singulari numero; aliud *insignia*, in quibus vestis et sella regia accipi potest; vel *mandat* tradit, ut dicimus mandari magistratum, Sallustius, ' Ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.' *Idem.*

Mandatque insignia Tarchon] In antiquo codice, *Tarcho.* Alibi vero ex C. Julii Romani et quorundam aliorum sententia, nullum nomen Latinum *on* literis finiri monuimus: quamvis Plinius nomina quædam dicit proprios gentis suæ vultus formamque apud nos etiam custodire. De nominibus autem hujusmodi Fab. Quintilianus ait, ' ut Palæmo, Thelamo, et Plato' (nam sic eum Cicero quoque appellat) ' diceretur, retinuerunt: quia Latini, quod *o* et *n* literis finiretur, non reperiebant.' *Pierius.*

Tarchon] Hic est Tarchon ille, cujus ministerio usus ad urbium struc-

Digitized by Google

tionem Tyrrhenus is, qui a se Tyrrheniam nominavit. De quo Tyrrheno Strab. l. v. καὶ δώδεκα πόλεις ἔκτισεν, ἑκάστην ἀνιστήσας Τάρκωνα: *condidit urbes duodecim, unus præfecto Tarchonte.* Itaque in expeditione nobilissima, qua Lydi, duce Tyrrheno, in Italiam appulere, credibile secundum locum fuisse Tarchonti. Atque adeo ex peritia historiarum locutus Poëta, cum hunc præ aliis nominavit Lydorum præfectum. Addit Strab. de hoc Tarchonte, ὃν διὰ τὴν ἐκ παίδων σύνεσιν πολὺν γενέσθαι μυθεύουσι: *quem a puero canum fuisse fabulantur propter prudentiam.* Idipsum de eodem et Cyno Trojano Eustath. scribit in Il. II. διὰ φρόνησιν καὶ ὁ Τυρσηνὸς Τάρκων καὶ ὁ Τρῳὸς Κύκνος πολιοὶ ἐκ γενετῆς φημίζονται. Itaque, quamvis Strabo et Græci alii nominent *Tarchonem*, Virgilius *Tarchontem*, ut apparet ex locis aliis, tamen esse eundem liquidum ex doctu historiarum. Nisi quis inde astruat in Virgilio legendum *Tarchonem*. Cerda.

508 *Sed mihi tarda gelu*] Occurrit tacitis quæstionibus, dicens se non isse propter senilem ætatem: filium propter mistum genus per originem matris. Unde Æneam dicit ire debere, cui et ætas et origo regna concedant. *Servius.*

Sed mihi tarda gelu, &c.] Cum comparet Euander ætatem suam senilem cum vigore annorum Æneæ, videtur proculdubio adumbratus locus Pindari Pyth. IV. Ait itaque Pelias ad Jasonem: ἀλλ' ἤδη μὲ γεραιὸν μέρος ἡλικίας ἀμφικολεῖ· σὺν δ' ἄνθος ἥβας ἄρτι κυμαίνει: *Sed jam me circumdat pars ætatis senilis; fervet vero flos pubertatis tuæ.* Et Pindaro quidem hæsit Valer. Arg. I. apud quem Pelias post decantatam senectutem suam, 'Si mihi quæ quondam vires,' &c. subjicit loquens cum Jasone, 'Tu, cui jam curæque vigent, animique viriles, I decus, et pecoris Nephelæi vellera Grajo Redde tholo, ac tantis temet dignare periclis.' Sed et excursui Poëtico similem Tacitì locum animadverto. Vides enim, ut Euander excuset se senem a regno, et Pallantem juvenem, deferatque ad Æneam, qui in bona ætate et media. Ergo Tacit. de Tiberio: 'Hæc et de Armenia apud Patres disseruit, nec posse motum Orientem nisi Germani sapientia componi; nam suam ætatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse.' Ut hic 'tarda senectus,' ita Sen. Rhet. Controv. 7. 'Ego senectute immobilis, et vincto simillimus.' *Cerda.*

Seclisque effœta senectus] Notandum dicta *secula* etiam in uno homine, secundum eos qui dicunt *seculum* triginta annos habere. Nam alii centum et decem: alii mille annis putant *seculum* contineri. *Servius.*

Gelu] Scite hoc in nota senectutis. Patrocles apud Stob. Serm. 115. vocat senectutem βίον χειμῶνα, *vitæ hiemem.* Apud eundem Eratosthenes, cum diceret vigentem ætatem esse instar veris, declinantem instar æstatis et autumni, addebat, χειμῶνα δὲ τὸ γῆρας: *senectutem esse hiemem.* In dialogismo illo satis celebrato Adriani Cæsaris et Epicteti, cellæ quatuor constituuntur, videlicet *tepidaria, sudatoria, assa, frigidaria.* Prima datur *infantibus*, altera *pueris*, tertia *juvenibus*, quarta *senibus.* Stat. Theb. III. 'pectora gelida' absolute dixit pro senibus, opponens juvenibus. Causam hujus frigoris reddit Aristot. Rhet. II. 13. nam senes κατεψυγμένοι εἰσὶν, *refrigerati sunt*, ab refrigerato jam sanguine: sicut contra juvenes θερμοὶ, *calidi.* Cerda.

Sæclis] Accipio primam Servii explicationem, qui sæculum explicat de spatio triginta annorum; ducorque hoc argumento: tres illas ætates, aut tria sæcula, quæ de Nestore omnes prædicant, et imprimis Tullius in Catone Majore, et Hor. Od. II. 9. 'ter ævo senectus:' et ante omnes Homer. Il. I. nonaginta anni sunt, explicatore

Digitized by Google

Plutarcho. Nam is, cum dicat in Catone Majore, virum hunc ætatis anno nonagesimo Servium Galbam accusasse, adjicit, pervenisse illum et vita et factis ad triplicem ætatem Nestoris. Græca sunt: Σερυΐου Γάλβα κατηγόρησεν ἐνεννήκοντα γεγονὼς ἔτη· κινδυνεύει γὰρ, ὡς ὁ Νέστωρ, ἐς τριγονίαν τῷ βίῳ καὶ ταῖς πράξεσι κατελθεῖν. *Idem.*

Senectus Invidet imperium] Ita apud Herodian. l. II. Pertinax inducitur γῆρας προϊσχόμενος, *prætendens senectutem*, ut excuset se ab Imperio. Applaudunt et verba Taciti Hist. l. I. 'Ipsa ætas Galbæ, et irrisui et fastidio erat adsuetis juventæ Neronis, et Imperatores forma ac decore corporis (ut mos est vulgi) comparantibus.' *Idem.*

509 *Invidet imperium*] Bona locutio: ut, 'Liber Pampineas invidit collibus umbras.' *Servius.*

Seraque ad fortia vires] De hoc languore senectutis Sophronius apud Stob. γῆρας μαραῖνον ταραχεύει. Marcor enim comitatur res tabidas. Cui accinit Aristotel. qui per verbum μαραίνεσθαι explicat solutionem senum. Et Probl. sect. 30. δειλοὺς vocat, ut etiam Rhet. II. 13. προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δειλίᾳ: *senectus viam aperuit timiditati.* Quæ ferme repetit in Probl. loco adducto, προωδοπεποίηκε γὰρ τῷ φόβῳ. De Scipione Africano Liv. l. XXXVIII. 'in juventa bella assidue gesta, cum senecta res quoque defloruere.' Nam, ut ait Sen. in Fur. 'Post multa virtus opera laxari solet.' Plutar. de Mario jam sene: τοῦ γήρως τὸ δραστήριον ἐκεῖνον καὶ θερμὸν ἐν αὐτῷ κατασβεννύντος: *extinguente senectute strenuitatem illam atque ardorem.* Euripid. in Hercul. Γήρᾳ δὲ τρομερὰ γυῖα, κἀμαυρὸν σθένος: *Membra trementia senectute, et robur invalidum.* Seras istas vires Græci nominant γῆρας ἀκρότατον, ἔσχατον, προβεβηκὸς, μακρότατον, πολυετῆ. Pulcherrime Plato Leg. VIII. ὑπέρμετρον. Philost. βαθὺ γῆρας. *Cerda.*

510 *Mixtus matre Sabella*] Pro duplici genere natus. *Servius.*

Matre Sabella] Regis Sabinorum filia. *Taubmann.*

511 *Partem patriæ traheret*] Sic dixit *traheret*, quomodo dicitur, originem ducere. *Servius.*

Partem patriæ] Sidon. Epist. IV. 21. ad Asprum, cum præmiserit, 'Heduus pater tibi, mater Averna est,' exemplo Maronis, a quo hanc Pallantis duplicem originem adducit, ita absolvit: 'Ecce habes magnum maximo auctore (Virgilio) documentum, quod patriæ pars computanda sit et regio materna.' *Cerda.*

Et annis] Ad se retulit. *Servius.*

512 *Generi fatum indulget*] Ad Pallanta retulit. *Idem.*

Quem numina poscunt] Ut, 'Externos optate duces.' *Idem.*

Quem numina poscunt] Sup. 'fatis huc te poscentibus affers.' *Cerda.*

513 *Ingredere*] Verbum militare, et in quo ferocia atque ostentatio. Val. Arg. I. de Jasone, 'Heu quibus ingreditur fatis, qui gentibus horror Pergit!' Et l. II. de tauro victore, 'qualis per pascua victor Ingreditur, tum colla tumens, tum celsior armis.' Sic et Lucan. l. II. præmissa Cæsaris ferocitate, 'Ingreditur pulsa fluvium statione vacantem.' Quis nescit de Marte *Gradivo?* Quis non illud Homi Il. III. μακρὰ βιβῶντα: *grandia ingredientem?* Inde Basil. Seleuciensis l. I. vitæ Teclæ: ἅμα καὶ τούτοις καὶ ὁ θάμυρις ἔδει, μακρὰ βιβὰς, ποιητικῶς τις ἂν εἴποι, παρὰ τὸ δικαστήριον: *Inter quos et Thamyris, grandia, ut poëtice quispiam loqueretur, ingrediens, ad tribunal cursitabat.* Idem.

Italum fortissime ductor] Εὐσυμβόλως jam ductorem Italiæ vocat Æneam. *Servius.*

514 *Hunc tibi præterea*] In aliquot antiquis legere est, *nunc tibi.* Sed pronomen illud indicativum longe plus ponderis et energiæ habere videtur, dicendo *hunc Pallanta.* Nam et in pronomine ipso, et in proprio

Digitized by Google

nomine emphasis est. *Pierius.*

Spes et solatia] *Spes*, quia multa sibi de ejus virtute promittebat pater: *solatia*, quia, amissa conjuge, unici filii utebatur solatio. *Servius.*

Spes et solatia] Ad filium suum Annibal apud Sil. 'spes o Carthaginis altæ.' Ideo Veneri *spes*, quia propagatori genus. Ut *solatia*, ita ab Agathone Poëta filii dicuntur ἡδὺ φυσάντων, *genitorum jucunditas*. Cerda.

515 *Pallanta adjungam*] Sic et apud Apollon. l. II. Lycus offert filium suum comitem sociumque Jasoni: ξυνῇ μὲν πάντεσσιν ὁμόστολον ὔμμιν ἔτευξα Δάσκυλον ὀτρυνέω ἐμὸν υἱέα. *Germanus.*

Tolerare] Quasi rem asperam et difficilem. Et per hoc significat nondum eum sufficere, ut intelligatur quid nolit; nam et paternam sollicitudinem servat, et heroicam virtutem; et ideo non vult simpliciter dicere, nondum debere puerum pugnare, sed verecunde, 'sub te tolerare magistro.' *Servius.*

Sub te tolerare magistro] Hoc loco commendatur disciplina et educatio. Missis enim ad militiam adolescentibus Roman. primo anno custos, sub quo disciplinam ediscerent, et magister, sub cujus imperio tyrunculi acuerentur, publice dabatur, ne expertes operum militarium arma tractarent. Huc ergo alludit Poëta, ut etiam l. v. 'Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli, Epytidem vocat.' *Pontan.*

516 *Militiam et grave Martis opus*] Hom. μέγα ἔργον Ἄρηος. Oppian. ἔργον Ἄρηος, pro, Ἄρης: et Halieut. I. 105. ἔργα δολωτῶν, pro, δολωτοί: ubi vid. Rittersh. Ita alibi: *ferri rigor*, pro ferrum: *robur aratri*, pro aratrum. Lucr. *robur saxi*, pro saxum: *rigor auri*, pro aurum. *Taubmann.*

517 *Miretur*] Imitetur. Lucanus, 'Miratoremque Catonis,' id est, imitatorem. Optima enim ingenia necesse est, ut ea, quæ mirantur, imitentur. *Servius.*

Primis et te miretur ab annis] Sunt codices antiqui, in quibus legere est, *te imitetur* absque synalœpha. Sed omnino *miretur* magis placet: quia plus est *mirari*, in quo rei, quam vix te assequi posse speres, magnitudo ostentatur. *Pierius.*

Miretur] Symmach. Epist. I. 39. 'Frater meus Gorgonius admirator virtutum tuarum.' Apud Valer. Arg. l. IV. Hercules ad Hylam jam raptum; 'nec res ultra mirabere nostras.' *Cerda.*

518 *Arcades huic equites*] In antiquis et emendatis codicibus, *Arcadas* per *as* scriptum est, metro ita suadente: nam accusativus pluralis in *es* Latinus esset, et non nisi producta ultima poneretur. *Pierius.*

Robora pubis] Antiqui aliquot codices *corpora pubis* legunt. Sed omnino longe melius est *robora*. Idem.

Robora pubis] Expressissime in sermone Arcadum, qui valentissimi et fortissimi ex roboreo cibo. Stat. Theb. VII. prædicans de Aconteo, solitum feras prosternere, addit rationem cur huic homini tanta virtus, 'Arcas erat.' Sic Catullo, qui in Nupt. Pelei, 'Argivæ robora pubis.' *Cerda.*

519 *Suo nomine*] Bene in omnibus filii gratiam facit: maluit enim munus suum cum persona ejus dividere, quam suo nomine totum dare. Namque dicit, Dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine: ipse vero a me accipiat ducentos. *Servius.*

Totidemque suo tibi nomine Pallas] In codicibus aliquot antiquis legere est: *suo tibi munere Pallas*. Sed enim Servius *nomine* agnoscit. *Pierius.*

520 *Defixique ora tenebant*] Aut tacebant, ut, 'tenuitque inhians tria Cerberus ora:' aut stupebant. *Servius.*

Defixique ora tenebant] Vetusta

Digitized by Google

quædam exemplaria legunt *intentique*. Sed enim *defixi* magis placet, quod præ se fert etiam stuporem quendam. *Pierius.*

522 *Tristi cum corde*] Propter brevitatem auxiliorum. *Servius.*

Tristi cum corde] Clarum testimonium veræ syntaxeos, 'putare cum corde.' Sicut et Sall. Jugurth. 'facinus suum cum animo reputans,' pro 'reputans animo.' Sic et *de*. Serv. infra 'de lapide feritur,' pro 'lapide feritur:' et 'de gladio feritur,' pro, 'gladio.' Unde Heraldus ad Arnobium, Gelenium reprehendit, qui legeret, 'discobinata limis;' nam vetus lectio, 'discobinata de limis.' Idem Arnobius l. I. 'Ex malleis fabricatos,' pro, 'malleis fabricatos.' Plaut. Mercat. 'Ex summis opibus, viribus usque experire, nitere,' pro 'summis opibus.' Factum hoc Græcorum imitatione, ajunt Germ. atque Herald. Homer. enim (ait prior) ὅρμαινε ἀνὰ θυμὸν, pro, ὅρμαινε θυμῷ. Euseb. (ait posterior) Præp. l. v. ἐκ τῶν οἰκείων βελῶν, καὶ τοξευμάτων βαλλόμενοι, pro βέλεσι, καὶ τοξεύμασι. Vide etiam, quæ observ. Vechn. in Hellen. *Cerda.*

Putabant] Figura, per tempora: *putabant*, quasi putassent, nisi signum dedisset: aut certe *putabant*, cogitabant. Unde et arbores putari dicuntur, quia din deliberatur, quid eis adimi debeat, quid relinqui. *Putare* est et discernere, et in partes redigere, inde *disputare*. Servius.

523 *Cælo aperto*] Sereno, ut 'Et aperta serena Prospicere,' in eo est enim quid aperti. *Idem.*

Cælo aperto] *Sereno*, explicat Serv. Ego aliter explico. *Aperto cælo*, id est, rupto et hiante tonitribus, fulguribus, fragore. Nihil enim inconvenit ita accipi hic hoc verbum. Imo liquida totius loci sententia esse videtur, signum datum a Venere disrupto cœlo, quod explicans addit: 'Namque improviso,' &c. Transactis vero fremitibus pacatum est cœlum et visa sunt in serena parte arma intra nubem emicare. Hæc melior consecutio Poëtæ. Quin, tantum abest, ut *apertum cælum* semper sit serenum, ut potius Basil. Seleuciens. in vita Teclæ l. I. id verbi adhibeat ad magnas pluvias indicandas: ita enim loquitur de Deo: καὶ κλείσας ἐπὶ τρισὶν ὅλοις ἔτεσι καὶ μησὶν ἓξ τὸν οὐρανὸν, καὶ τηρήσας ἀνέφελον· καὶ πάλιν ἀνοίξας αὐτὸν, καὶ ποιήσας ὀμβροτόκον ubi *clausum cælum*, est serenum; *apertum*, cum pluvia. *Cerda.*

Cytherea] Antonomastice pro Venere: ab urbe, aut insula ubi colebatur, et in quam delata cum primum nata ex undis est. Hesiodus enim προσέκυρσε Κυθήροις. Cythera vero sic vocata, παρὰ τὸ κεύθειν καὶ κρύπτειν τὸ αἰσχρὸν, *ab occultando turpi*, Phornutus ait. Hesychius etiam ait, dici quasi κευθόμενον. Turpe illud, quod occultatum, est Venus ipsa nuda, cum eo appulit. *Idem.*

524 *Inproviso*] Nullum enim indicium præcesserat nubium. *Servius.*

Vibratus] Proprium telorum ad fulgura transfulit. *Idem.*

Fulgor] Id est, fulgetra. Et tria genera fulgoris esse dicuntur: unum *consiliarium*, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur: alterum *auctoritatis*, quod evenit re gesta quod probet: tertium *status* est, ubi nec novi quicquam gessimus nec cogitamus, sed quietis nostris rebus fruimur: sed duo hæc quæ sequuntur ad locum hunc non pertinent. Primum sane apte videtur adnecti, ubi quod cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur, quod *consiliarium* dicitur. Nam et hic modo Æneas de brevitate auxilii cogitat, qui ait, 'Multaque dura suo tristi cum corde putabant:' et sic fulgur factum est, quod eum hortetur, ne de bellicis subsidiis desperet. *Idem.*

525 *Cum sonitu*] Tonitruum scilicet. Et, ut diximus supra, ordinem

Digitized by Google

tenuit qui nobis apparet, ut fulgetras dicat priores, cum sint ante tonitrua. *Idem.*

Ruere omnia visa] Sic enim sonat ut videatur ruina: alibi, 'cœlique ruina.' Bene autem temperavit dicens *visa*, id est, ad opinionem animi. *Idem.*

526 *Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor*] 'Tyrrhenum clangorem' dixit: ideo quia apud Tuscos tubam constat inventam. Ergo 'Tyrrhenus clangor,' sonus Tyrrhenarum tubarum. Et bene congruis ominibus arma nuntiantur per sonum tubarum. Et figurate per epitheti immutationem Tyrrhenæ tubæ. Varro de seculis auditum sonum tubæ de cœlo dicit. Videtur hic opportune 'Tyrrhenæ tubæ' facta mentio, ut jam Tyrrhenorum castra vocare videatur Æneas. *Idem.*

Tyrrhenusque tubæ, &c.] Attingit Poëta hoc loco inventionem tubæ, quæ apud Hetruscos. Ex qua opinione locuti alii. Stat. Theb. VI. 'Tyrrhenum murmur:' et III. 'Tyrrhenus clangor.' Athen. l. IV. τυρρηνῶν δ' ἐστὶν εὕρημα κέρατά τε καὶ σάλπιγγες: *Tyrrhenorum inventum sunt et cornua et tubæ.* Pollux l. IV. τυρρηνὸς αὐλὸς, *Tyrrhenica tuba.* Eurip. Phœniss. τυρσηνικῆς σάλπιγγος: et in Heracl. τυρσηνικῇ σάλπιγγι. Inde Stat. l. VII. pro, bellicos tumultus, dixit, 'Tyrrhenos tumultus.' *Cerda.*

Mugire] Ab Lucret. qui l. IV. 'Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.' Nonn. Dionys. l. XXIII. διερὴ ὑγρήσατο σάλπιγξ: *humida mugiebat tuba.* Pari elegantia attribuitur rebus aliis. Aristoph. tonitruo, μυκησαμένης (inquit) δὲ βροντῆς. Nonnus mari l. XXXII. πόντος μυκώμενος. Ammian. l. XVII. terræ motibus: 'Tunc enim necesse est velut taurinis reboare mugitibus fragores, fremitusque terrenos.' Stat. l. X. tonitribus, ad imitationem fortasse Aristoph. 'arcanum mugire polus.' Hom. Il. I. hoc extulit per verbum ipsius tubæ: σάλπιγξεν (inquit) οὐρανός. *Id.*

Clangor] Sic et de tuba Silius l. II. 'Tyrrhenæ clangore tubæ.' Virg. alibi, 'clangorque tubarum.' Valer. 'Luctificum clangente tuba.' Apul. de Mund. 'Cum tuba bellicum cecinit, milites clangore incensi.' Hic clangor a claritate, credo, sonitus. Inde in Æn. V. 'Inde, ubi clara dedit sonitum tuba.' Et clarus hic sonitus, quia tuba instrumentum est directum, et oppositum raucedini cornuum. Ovid. 'Non tuba directi, non æris cornua flexi.' *Idem.*

527 *Fragor intonat ingens*] *Fragor* est proprie armorum sonus. Quod autem dicit *intonat* illud spectat, 'fulminat Æneas armis,' quæ vult fragore tonitrua, splendore fulgetram, imitari. Non autem mirum est a Venere adlatis armis inesse fulgorem. Nam et Homerus dicit a Thetide oblata arma habere motum quendam et spiritum: quæ duo in aqua esse manifestum est. Thetidem autem novimus Nympham esse. *Servius.*

Fragor increpat ingens] Antiqui plerique codices, Vaticanique omnino cum Mediceo, et Porcio, *increpat* legunt: quamvis *intonat* ea ratione Servio placet, quod alibi dictum a Poëta: 'fulminat Æneas armis.' Quod vero paulo post sequitur, *pulsa tonare*, in antiquis aliquot, *sonare* legere est. Sunt etiam vetusti admodum codices, in quibus 'fragor intonat aures' legatur; sed hoc aliorum judicio relinquemus. *Pierius.*

Fragor] Nam frangit se nubes in fulmine. Stat. l. X. 'tonitru malus æthera frangit Juppiter.' Simocatta Hist. II. 7. βαγδαῖος σκηπτός. Sen. Rh. controv. 16. 'terribili fragore horridæ tempestates.' *Cerda.*

528 *Inter nubem*] Per nubem, more suo. Et dicit in serena parte cœli fuisse nubem per quam arma portata sunt. *Servius.*

Cœli in regione serena] Ominosum

Digitized by Google

esse tonitru cælo sereno, supra Georg. eo loco docuimus, 'nec cælo plura sereno Fulgura,' &c. ubi in malam partem, ἀναισίως, et inauspicato committi ex serenitate tempestatem constat: hic autem αἰσίως et εὐωνύμως, ut sententia loci satis demonstrat. Semper tamen placide cæli constitutione temperata, tonitru prodigiosum esse, ut insolens et præter naturam docet Lucret. l. v. 'Nec fit enim sonitus cæli de parte serena, Verum ubicunque magis denso sunt agmine nubes:' et item Æn. vi. 'Fulmina —— nam cælo nulla sereno, Nec leviter densis mittuntur nubibus unquam.' Denique: 'cur nunquam cælo jacit undique puro Jupiter in terras fulmen.' *Germanus.*

529 *Per sudum*] *Sudum* est quasi subudum, serenum post pluvias, ut ver sudum. Alii *sudum* semiudum volunt dici, cum per nubes ad nos perveniat Solis ictus non integer. *Servius.*

Per sudum] Puto *sudum* esse serenum, et vere seudum, id est, sine udo. Tiberianus apud Fulgentium: 'Aureos subducit ignes sudus ora Lucifer,' id est, serenus. Tertull. lib. de Pall. directe opponit humiditati. Nam de cœlo: 'dein substillum, et denuo sudum.' Est vero *substillum*, subliquidum, substillansque cœlum. Vir etiam doctus Passerat. *sudum* in hoc Virg. loco accipit, uti illud Horat. 'Per purum tonantes Egit equos.' ut idem sint *per purum*, et *per sudum*. Cerda.

Pulsa tonare] Recte arma, quæ iisdem ignibus quibus fulmina, facta sunt, ait tonare pulsa: et hic magis proprie quam Homerus; ille enim spirare ait et moveri; hic vero armis Æneæ cœlestem sonitum dedit, unde veniebat. *Servius.*

531 *Adgnovit sonitum*] Hoc est quid sonitus significaret. *Idem.*

Et divæ] In Romano codice non habetur *et*, ut per appositionem legas, 'Divæ promissa parentis.' Eruditis tamen auribus vulgata lectio, 'Sonitum et Divæ,' magis adblanditur. *Pierius.*

Divæ promissa parentis] Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligamus Venerem ei promisisse. *Servius.*

532 *Tum memorat*] Interpretatur prodigium, ut Euandri et præsentium omnium animos confirmet et solicitudinem discutiat. *Hortens.*

Hospes] Et qui suscipit, et qui suscipitur, *hospes* vocatur, ut hoc loco Euander. Item supra, 'Hospitis Æneæ sedem.' *Servius.*

Ne quære profecto] Hic *profecto* vetuste pro expletiva conjunctione positum. Ambæ particulæ ad ornatum pertinent tantum. *Idem.*

Ne vero, hospes, ne quære profecto] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'ne quære, hospes, ne quære profecto.' Utraque lectio et venusta est, et a Virgiliana phrasi non aliena. *Pierius.*

533 *Portenta*] Modo bona omina. *Servius.*

Ego poscor Olympo] Aut de Olympo poscor, id est, hæc signa mei caussa fiunt: aut certe in Olympum poscor. Alii *Olympo poscor*, alii *Olympo* sequentibus jungunt. *Idem.*

Poscor Olympo] Poscor ad bellum e cælo. *Taubmann.*

534 *Hoc signum*] Soph. in Colon. σημεῖα δ' ἥξειν τῶνδέ μοι παρηγγύα, Ἢ σεισμὸν, ἢ βροντὴν, ἢ τοῦ διὸς σέλας. *Germanus.*

Diva creatrix] Rerum omnium generaliter. *Servius.*

Creatrix] Pro, genitrix, ut apud Catul. 'Patria o mea creatrix, patria mea o genitrix.' *Cerda.*

535 *Vulcaniaque arma*] Verba Hom. Il. xviii. ἡφαίστοιο παροισέμεν ἔντεα καλά. *Idem.*

537 *Heu quantæ, &c.*] Adeo de victoria fretus est, ut etiam hostium misereatur: quod Æneæ κατὰ τὸ πρέπον recte tribuitur, qui pius ubique indu-

Digitized by Google

citur: et hinc nascitur ille sensus, 'Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti?' Item Æneas, 'Hi nostri reditus, expectatique triumphi, Hæc mea magna fides!' *Servius.*

Heu quantæ, &c.] Scal. III. 11. et v. 16. *Taubmann.*

538 *Quas pœnas mihi Turne dabis*] Pœnas dant qui pœnis digna perpetrarunt. Dicimus enim pendere, dependere, solvere, persolvere, luere pœnas: et ista quidem patientis sunt. Agentis autem, exigere, poscere, repetere, capere, infligere, irrogare pœnas. Delictum vero Turni, quod pœna ulciscendum sit, est ruptio fœderis, quod a Latino cum Æneæ factum. *Pontanus.*

Quam multa sub undas] In Romano codice legere est, *sub unda*: quod non displicet: in loco enim volvenda sunt. Sed *sub undas*, ad locum, omnino vehementius est. *Pierius.*

Quam multa sub undas] Lucretius ablativo extulit l. I. 'Dat sonitu magno stragem, volvitque sub undis Grandia saxa.' *Germanus.*

539 *Volves*] Constantini Paneg. 'Aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit.' Poesis idipsum per verbum *roto*: nam Auctor Theb. de torrente, 'Partesque lapsi montis exesas rotat.' *Cerda.*

540 *Poscant acies*] Quasi eant nunc, et flagitent bellum. *Servius.*

Poscant acies, &c.] Eodem plane sensu, quo l. VII. 'Hæc gener atque socer coëant mercede suorum.' Quem locum adi. Ut hic 'poscant acies,' ita Sueton. Othon. c. 9. 'pugnam deposcentium.' Stat. Theb. VIII. 'prælia poscant.' Curt. l. IX. 'pugnas deposcimus.' *Cerda.*

Fœdera rumpant] Quæ se facturum Latinus promiserat, non enim erant facta: aut certe *fœdera*, quod in septimo Æn. legati cum muneribus missi. *Servius.*

541 *Solio*] Sic dicta sedes Principum. Herodian. solium Principum vocat βῆμα. Simocatta Hist. l. I. καθέδραν. *Cerda.*

542 *Herculeis sopitas ignibus aras*] Hypallage est, id est, suscitabat aras Herculeas, in quibus erant ignes sopiti. *Servius.*

Herculeis sopitas ignibus aras] Fuit moris populi illius ignem ad sacra non accendi ex profano igne: sicut nec contra, ignem profanum ex sacro. Ergo, ignis ad sacra accenditur a Virg. ex igne sacri præcedentis diei. Phædrus clare in fabell. 'Itaque hodie, nec lucernam de flamma Deum; Nec de lucerna fas est accendi sacram.' Sumit quippe *lucernam* pro vulgari igne, et non sacro. *Cerda.*

543 *Hesternumque Larem*] Cui pridie sacrificaverat: et est iteratio; nam male quidam *externum* legunt, id est; extraneum. *Servius.*

Hesternumque Larem, &c.] Placet Servio *hesternum*, cui pridie sacrificaverat, improbatque *externum*: quod tamen et in Romano codice, et quibusdam aliis pervetustis codicibus, invenitur. Sunt qui *parvos Penates* externos intelligant: quum solitus sit Poëta Æneæ Penates 'magnos Deos' appellare; ut eo loco, 'feror exsul in altum Cum sociis, gnatoque, Penatibus et magnis Dis:' et per 'magnos Penates' jurat Ascanius in Æn. nono. Dixerat tamen Euandrus: 'Communemque vocate Deum.' De quo plura Macrobius. *Pierius.*

Hesternum Larem] Hunc locum imitatur Naso Met. VIII. 'Inde foco tepidum cinerem dimovit, et ignes Suscitat hesternos.' *Germanus.*

544 *Mactat lectas de more bidentis*] De more lectas, an de more mactat? *Servius.*

545 *Euandrus*] Pro *Euander*, sed vitavit ὁμοιοτέλευτον sequentis verbi. *Idem.*

Euandrus pariter, &c.] In antiquis plerisque codicibus, *Euandrus* per terminationem *us* scriptum est, quod hoc

Digitized by Google

loco perplacet, quia sic ὁμοιοτέλευτος evitatur, quæ tribus continuis dictionibus haberetur in *er*, si *Euander* etiam legeretur. Quid vero veteres de nominibus hujusmodi tradiderint, alibi recitatum est. *Pierius.*

Euandrus] Voluit vitare ὁμοιοτέλευτον: ut etiam alibi, *Tum Pater Euandrus*, non *Euander*, quia præcessit, *Pater*. Puto dictum Εὔανδρον, quasi *fortem, et robustum*, quia erat Arcas, videlicet a glandium cibo, quo victitabant Arcades. Cum quo alludit, Arcadiam dictam a Pind. Olymp. VI. εὐάνορα, a viris virtute præstantibus. *Cerda.*

546 *Post hinc ad navis graditur*] Unum vacat, aut *post*, aut *hinc*: ut, 'Post hinc digrediens jubeo frondentia capris Arbuta:' tale est et illud, 'Primus ibi ante omnes.' *Servius.*

547 *Qui sese in bella sequantur*] In expeditionem et bellicam præparationem: nam ut supra dictum est, *bellum* est tempus omne quo vel præparatur aliquid pugnæ necessarium; vel quo pugna geritur. *Prælium* autem dicitur conflictus ipse bellorum. Unde modo bene dixit, 'Qui sese in bella sequantur;' non ad prælium: nam ad auxilia petenda vadit, non ad pugnam. Quanquam etiam si sic diceret, 'qui se in prælium sequantur;' non valde abs re esse videbatur. Hi enim equites, cum a Tarchonte accepisset Æneas auxilium, cum aliis Hetruscis equitibus per terram missi, obvios statim habuere bellantes: et quasi jam hinc recta pergere videntur in prælium. Unde etiam a Cymodocea naviganti Æneæ dicitur, 'Iam loca jussa tenet forti permixtus Hetrusco Arcas eques.' *Idem.*

548 *Præstantes virtute legit*] Ego triplicem divisionem video copiarum. Hic duplicem agnoscis: Trojanorum enim partem secum ad Tarchontem ducit, partem committit fluvio. Rursum, postquam itum ad Tarchontem, equitem in partem duplicem divisit, et unam præmisit ad Ascanium, terrestri, ut credo, itinere (hoc jam Serv. vidit) et de hac parte militum accipienda illa l. X. 'Iam loca jussa tenet forti permistus Hetrusco Arcas eques.' Alteram ipse secum navibus exportavit; de qua in Æn. X. 'medio Æneas freta nocte secabat.' *Cerda.*

Prona aqua] Horat. Carm. I. 29. 'Quis neget ardnis Pronos relabi posse rivos Montibus, et Tyberim reverti.' *Germanus.*

549 *Segnis*] Sine remigio, id est, cessans, nihil administrans. Et respexit ad descendentes, de quibus ait, 'Remigio noctemque diemque fatigant:' licet fuerit lenissimus fluvius. Epitheton ergo ad tempus, non enim ignavos dixit: aut *segnis* certe, quia meliores elegerat. *Servius.*

Defluit] Defertur. *Idem.*

550 *Rerum*] Quas gesserat. *Idem.*

Patris] Ubi esset. *Idem.*

552 *Exsortem Æneæ*] Per id quod non est factum, quod factum est indicatur. Per *exsortem* autem optimum et præcipuum significat: *exsortem* autem, ut *exlegem*: et multi hoc loco reprehendunt Virgilium, qui cum Æneam ubique Pontificem ostendat, et Pontificibus non liceat equo vehi, sed curru, sicut in septimo a Latino ei currum missum dicit, cur equo eum usum faciat, dicens, 'ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis:' et, 'Jamque adeo exierat portis equitatus apertis Æneas inter primos:' cujus rei hæc redditur ratio: Æneam non tantum Pontificii juris, sed omnium sacrorum et peritum et primum fuisse: Virgilium autem inventa occasione ritum Romanarum ceremoniarum exponere: more etenim veteri sacrorum, neque Martialis neque Quirinalis Flamen omnibus ceremoniis tenebatur, quibus Flamen Dialis, neque diurnis sacrificiis destinebantur; et ab-

Digitized by Google

esse eis a finibus Italiæ licebat, neque semper prætextam, neque apicem, nisi tempore sacrificii gestare soliti erant. Ergo si ire eis in provinciam licebat, et equo sine religione vehi licuit: quod hic ostendit velut in Provinciam misso Æneæ, equum datum; nam Euander hoc ait, 'Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis Jungere castra paro,' deinde infra de potestate obtinendæ Provinciæ subtexuit, 'Ipse oratores ad me regnique coronam Cum sceptro misit.' Tum, excusatione interposita, hortatur Æneam, ut Etruscis regem, et ducem desiderantibus, præsit; ait enim, 'tu, cujus et annis, Et generi fatum indulget.' Incedere ergo et equo merito uti potuit, si ei ire in Provinciam fas erat. Sciendum tamen poëtam contentum esse diversum Jus Pontificale, dum aliud narrat, attingere. *Servius.*

Exsortem] Id est, equum eximium, præcipuum: ἐξαίρετον sive ἀπόκληρον. Scal. IV. 16. Vide Æn. v. 534. 'exsortem ducere honorem,' id est, præmium extra ordinem, quod omnium honorificentissimum erat. Scalig. et Turneb. XIII. 8. *Taubmann.*

553 *Pellis obit totum*] Pellis ostenditur magnitudo in eo, quod dicit *totum obit*, id est, circumdat. *Servius.*

Quem fulva leonis Pellis obit, &c.] Ex equi hujus Virgiliani imagine Stat. l. IX. 'Venator raptabat equus, quem discolor ambit Tigris, et auratos adverberat unguibus armos.' Et l. IV. pari poësi, 'Cornipedem velatum geminæ dejectu lyncis.' Dicit *geminæ lyncis*, ut suppleat illud Maronis, 'Pellis obit totum:' nam cum lynx leone sit minor, duplex pellis adhibenda pro una leonina. Pulchre Valer. Arg. l. VI. de chlamyde, quam Aron gestabat, 'implet equum;' videlicet, quod Noster, *obit totum*. De equo Flaminii Cons. Silius: 'Caucaseam instratus virgato corpore tigrim.' Hom. Iliad. XI. ad indicandam hanc magnitudinem pellis leoninæ, δέρμα λέοντος μεγάλοιο ποδηνεκές i *pellem leonis magni demissam ad pedes.* Ab Hom. Apollon. Arg. I. δέρμα ταύρου ποδηνεκές. *Cerda.*

Unguibus aureis] Aut quia ungues ipsi, cum aruerint, auri imitantur colorem, aut quia solent deaurari. Statius, 'auro mansueverat ungues.' *Servius.*

554 *Subito vulgata*] Cur subito? ipse dicit: quasi per parvam urbem. *Idem.*

Urbem] Pallenteum. *Taubmann.*

555 *Ocius*] Positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus ubi nulla est comparatio; tractum ex Græco ὀκίως. *Servius.*

Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis] Antiqui aliquot codices *ad limina* habent. Sed *litora* peritioribus placet. Nam inde navibus in castra provecti sunt. Id etiam observandum, quod Servius ait, 'Ocius positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus, ubi nulla est comparatio.' At quomodo positivus, cujus masculinum *ocior* sit, ut: 'fulminis ocior alis.' Quare dicendum potius comparativum esse pro positivo, ita tamen, ut insolitum quiddam significet. Ita ibi, 'Adloquitur Venus tristior,' quam scilicet solita sit. *Pierius.*

556 *Vota metu duplicant matres*] Bene 'metu duplicant,' nam inest semper in matribus votum. *Servius.*

Vota duplicant] Non signat duo vota, sed multa; id est, multiplicant. Nam quod Horat. Od. I. 6. dixit *duplicis Ulyssei*, eo versu, 'Nec cursus duplicis per mare Ulyssei:' sic legendum, non *duplices*: hoc (inquam) Hom. πολύτροπος, et πολύμητις: ut jam *duplex* Horatii, non sit διπλοῦς, sed πολύτροπος. Ita Sidon. I. 7. 'Vota facimus, preces, supplicationesque geminamus,' id est, multiplicamus. A Virg. Prudentius Hym. XII. *rep.*

Digitized by Google

στεφ. 'Mox huc recurrit duplicatque vota.' *Cerda.*

Propiusque periclo It timor] *Periclo*, id est, ad periculum vicinus: aut certe 'It timor propius periclo,' *propius* pro propior: nam matres quod timent, hoc putant liberis posse contingere. Aut certe æquatur periculo timor, et per dativum extulit, ut 'Propius stabulis armenta tenerent;' aut poëtice dixit timorem periculo comitem. *Servius.*

557 *It timor et major Martis jam apparet imago*] In Romano codice, *et timor et major*. Sed id forte solito more. Sunt etiam vetusti codices, in quibus absque particula *jam* ita legitur, 'major Martis apparet imago.' Nostræ tamen ætatis ingeniis *jam* illud interpositum magis adridet, quod nescio quid addat carminis majestati. *Pierius.*

Propiusque periclo It timor] Tractat locum istum Aristotel. Rhet. v. 2. ubi ait, non omnia mala metui, sed ταῦτα, ἂν μὴ πόρρω, ἀλλὰ συνέγγυς φαίνεται ὅστε μέλλειν: *hæc, quæ non longe, sed proxime apparent, ut futura sint.* Nam τὰ πόρρω σφόδρα οὐ φοβοῦνται: *quæ longe admodum non metuuntur:* et inf. ἐγγὺς δὲ φαίνεται ὁ φοβερόν: *prope apparet, quod metuitur.* Imo ait, illud esse verum periculum, cum res metuenda est in proximo, τοῦτο γάρ ἐστι κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός. Soph. in Antig. Φεύγουσι γάρ τοι χ' οἱ θρασεῖς, ὅταν πέλας Ἅιδην εἰσορῶσι τεῦ βίου. De Alexandro Curt. l. III. 'Ceterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in solicitudinem versa fiducia est.' Quia videlicet videbat tantum 'unam superesse noctem, quæ tanti discriminis moraretur eventum.' Claudian. Bell. Get. 'propiore periclo Omnibus attonitis.' Ammian. l. XXXV. 'pallescentem morte propinqua Machameum.' *Cerd.*

Jam apparet] Adhuc illis pergentibus jam prælium cogitabatur a matribus: ergo, ut solet, *imaginem* τὴν *φαντασίαν*, ut est, 'et plurima mortis imago:' hanc Sallustius *speciem* dicit; sicut ipse dicit, 'speciem captæ urbis efficere discedentes.' *Servius.*

558 *Pater Euandrus*] Cum dicit *pater*, ostendit cujus. *Servius.*

Dextram complexus euntis] Filii scilicet, quia dixerat *pater*. Idem.

Dextram complexus] Defendi potest lectio ex imitatione Val. Arg. II. 'dextramque amplexus et hærens:' et supr. Virgil. 'dextramque amplexus inhæsit.' *Cerda.*

559 *Hæret inexpletum lacrimans*] Multi hic distinguunt, ut sit, Inexpletus hæsit, et talia locutus est lachrymans. Alii legunt, 'inexpletus lachrymis.' Honestius tamen est *inexpletum lachrymans*, ut sit nomen pro adverbio, id est, inexplebiliter. *Serv.*

Hæret inexpletum lacrimans] Non placet, quod in quibusdam codicibus antiquis, *inexpletus* legitur, quamvis agnitum veterum etiam temporibus. In aliquot aliis, *in amplexus lacrimans* habetur. Sed *inexpletum* agnoscunt eruditi omnes. *Pierius.*

560 *O mihi præteritos referat si Juppiter annos*] Et *o* et *si* optantis sunt: id est, utinam, quæ nunc jungantur; nam singula ante ponebantur. Ut, 'Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus.' Ergo unum vacat quantum ad antiquitatem: et notandum votum de præterito fieri. *Servius.*

O mihi præteritos, &c.] Votum senum, quale Hom. sæpe. Tale illud Entel. Æn. v. 'Si mihi quæ quondam vires:' et Val. Arg. I. de Pelia, et latius eod. l. de Æsone. *Cerda.*

O mihi, &c.] Comparant hic Grammatici Euandrum cum Nestore Iliad. H. et Λ. sed imperite, auctore Scalig. v. 3. *Taubmann.*

Si] Quæ præcessit *o*, est hic elegans pleonasmus. Sic in Æn. VI. 'o si qua via est:' et in XI. 'o si solita,' &c. Sed cur pleonasmus? quia, cum vult, adimit, nulla jactura sententiæ, ut in VI. 'si nunc se nobis:' ubi

Digitized by Google

poterat: 'o si nunc:' et Ecl. II. 'o tantum libeat:' ubi poterat: 'o si libeat.' Itaque jam, o: jam, si: jam, o si, potest in tuis affectibus. Sed et attollitur affectus ex utraque dictione. *Cerda.*

561 *Qualis eram, cum primam aciem*] Aut ut sim talis, qualis tunc eram quando ista perfeci. Aut certe laudantis est, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' Et bonum principium parentis, qui filium ad bella mittens cohortetur; ab ætate enim juvenum cœpit, cui facile esse debet hostem prosternere; simul et filium paternis exemplis admonuit, ut, 'Et pater Æneas et avunculus excitat Hector.' *Servius.*

Cum primam aciem] In antiquis codicibus, *primum* legitur. Sed melius 'primam aciem.' *Pierius.*

Præneste sub ipsa] In septimo neutro genere dixit: 'Quique altum Præneste viri.' *Servius.*

Præneste sub ipsa] In oppidi hujus conditore variant; Virgilio enim supra Æn. VII. 682. dicitur *Cæculus.* Plutarcho, qui in etymo tamen cum Servio ad illum locum convenit, *Telegonus,* in Παραλλ. p. 316. Τηλέγονος Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης, ἐπὶ ἀναζήτησιν τοῦ πατρὸς πεμφθεὶς, ἔμαθε πόλιν κτίσαι ἔνθα ἂν ἴδῃ γεωργοὺς ἐστεφανωμένους καὶ χορεύοντας. Γενόμενος δὲ κατά τινα τόπον τῆς Ἰταλίας, καὶ θεασάμενος ἀγροίκους πρινίοις κλάδοις ἐστεφανωμένους καὶ ὀρχήσει προσευκαιροῦντας, ἔκτισε πόλιν, ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος Πρίνιστον ὀνομάσας, ἣν Ῥωμαῖοι παραγώγως Πραίνεστον καλοῦσιν. Stephano vero *Prænestus*: Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας ἀπὸ Πραινέστου τοῦ Λατίνου τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱοῦ. Aliud etymon, quam Plutarchus et Servius, adducit Festus: 'Præneste dicta est, quia is locus, quo condita est, montibus præstet.' Dicitur autem *hic Prænestis et hoc Præneste,* ut monuit Servius d. l. Sed ex Festo videtur etiam dici posse 'hæc Præneste.' *Emm.*

562 *Scutorumque incendi victor acervos*] Hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus, victis Sabinis, in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt cæteri. *Servius.*

563 *Regem Herilum*] In Romano codice, *Erulum* per *u*, more suo, ut *Sibulla* pro *Sibylla*, *Thrasullus* pro *Thrasyllus*, et alia hujusmodi passim apud Tacitum, et aliquot alios. *Pier.*

564 *Cui tris animas*] Per transitum ostendit illam Platonis et Aristotelis contentionem, qui dubitant utrum quatuor an tres animæ sint in homine, φυσικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, remota κινητικῇ. Hoc autem loco per tres animas magnum et perfectum indicat virum. Nam quantum ad fabulam pertinet, tres animas per tria habuit corpora. Attendendum sane hoc sibi Euandrum vindicare, quod fuit in Hercule. Nam ut ille Geryonem extinxit, ita hic Erylum occidit: inde est quod paulo post ait, 'neque finitimo Mezentius unquam Huic capiti insultans.' Herculis enim mos fuit, ut etiam non rogatus laborantibus subveniret. Tunc enim, sicut Varro dicit, 'Omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur.' Licet eos primo XLIII. enumeraverit. Hinc est quod legimus Herculem Tirynthium, Argivum, Thebanum, Libyum. *Servius.*

Feronia mater] Nympha Campaniæ, quam etiam supra diximus. Hæc etiam libertorum Dea est, in cujus templo raso capite pileum accipiebant. Cujus rei etiam Plautus in Amphitryone facit mentionem, 'Quod utinam ille faxit Juppiter, ut raso capite portem pileum.' In hujus templo, Tarracinæ, sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: BENEMERITI SERVI SEDEANT, SVRGANT LIBERI. Quam Varro libertorum Deam dicit Feroniam, quasi Fidoniam. *Idem.*

565 *Horrendum dictu*] Dictum est

Digitized by Google

per Poëtam his, quibus fides difficiliorem interponit adfectum, ut alibi, 'Horresco referens,' et 'Horrendum dictu latices nigrescere sacros,' et hoc facit, ut probabilitas credendi nascatur. *Idem.*

Terna arma movenda] Figura poëtica, nam *trina* debuit dicere. *Arma* enim numeri sunt tantum pluralis: *movenda* autem vel contra ipsum, vel ab ipso. *Idem.*

569 *Finitimo*] Aut in finitimo: aut finitimo capiti, id est, vicino. *Idem.*

570 *Huic capiti insultans*] Ad curam enim viri fortis et viri boni pertinet, ne quid injuriose fiat alicui homini: ergo et hinc contumeliam ducit, quod finitimos a tyranni injuria non defenderit. *Idem.*

Neque finitimus Mezentius unquam, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *finitimo* legitur, vel *mihi*, vel *huic capiti*. Et 'exultans dedisset funera.' Legitur et *usquam* in codicibus aliquot antiquis, quod pertinet ad repetitionis ornatum, si cui ita legere placuerit: 'Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam Gnate tuo. Neque finitimo Mezentius usquam Huic capiti insultans tot ferro sæva dedisset Funera, tam multis viduasset civibus urbem.' Quo loco Servius ait: Proprie *viduasset* dictum a Virgilio: quia Urbs est generis fœminini, abusive vero et satis incongrue ab Horatio dictum, 'Viduus pharetra risit Apollo.' Quia scilicet putat ipse *viduam*, quasi *viro iduam* dici. Atqui sunt ex Grammaticis, quorum auctoritas minime contemnenda est, qui *viduum*, a *ve* et *duitate*, dictum velint; sicut *vesanus*, non *sanus*, atque ita non incongrue dixerit Horatius, 'Viduus Apollo.' *Pier.*

Huic capiti] Pro toto Soph. Elect. ὦ κασίγνητον κάρα. Sen. Rhet. Cont. 16. 'in caput testimonium dicere.' Max. Tyr. dissert. 20. εἰς ἐχθρῶν κεφαλὰς ἀπελθεῖν. Synes. epist. 49. θεοφιλῆ κεφαλὴν, id est, ἄνθρωπον θεοφιλῆ. *Cerda.*

571 *Viduasset civibus urbem*] Scilicet viris fortibus peremptis: et proprie *viduasset* dixit, quia urbs generis est fœminini. Horatius abusive et satis incongrue in genere masculino posuit, dicens, 'Viduus pharetra risit Apollo.' *Servius.*

Viduasset civibus urbem] Pari forma Sen. in Œdip. 'viduas colonis Respicis terras miseranda Thebe.' Etenim vox ista eleganter transfertur ad plura. Quin de virgine quoque dicitur. Consule, quæ Delrius scripsit ex Labeone in Medeam. Et adde ex mea observatione vocem quoque *orphanus*, qui non de eo tantum, qui caret patre, cum dixerit Pind. Olymp. IX. ὀρφανὸν γενεάς: *orphanum* Cerda.

Viduasset civibus urbem] Scil. viris fortibus interemptis. Alluditur ad χηρείαν πόλεως, quam vult Eustath. λειπανδρίαν dici. Slc. Ge. IV. dixit: 'Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis.' *Taubmann.*

572 *At vos, o superi*] Jam hinc quasi pater loquitur: divisa enim est hæc adlocutio, et ultima pars ejus habet adfectum parentis, quod et ipse ostendit dicens, 'Et patrias audite preces.' Prima vero viri fortis est: ut, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Servius.*

At vos, o superi, et divom tu maxume rector, &c.] In antiquo admodum codice, lectio hæc variat in hunc modum, 'Divom tu maxume rector Jupiter Arcadii quæso reminiscere regis, Exaudique preces patrias.' Vulgata tamen lectio plures habet fautores, quia sequitur, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si fata reservent;' apostrophe ad plures. *Pierius.*

At vos, o superi, &c.] Perculit hic subito Euandrum horror timentem de nati exitu; vere enim Liv. l. XXIV. de consule eunte ad bellum: 'Subiit

Digitized by Google

inde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit, adversa, secunda,' &c. Si in omnes hæc quadrant, certius in Euandrum, qui senex, et pater, et jam tacito quodam animi sensu ferebatur, putabatque non deinde visurum se vivum natum. Consule Henr. Steph. Sched. IV. 17. *Cerda.*

574 *Patrias audite preces*] Poterat videri idem dixisse, nisi libenter voto suo immoraretur. *Servius.*

576 *Si visurus eum vivo*] In codicibus aliquot antiquis, *vivom* legitur: quod non ita placet. Nam ad id, quod nonnulli objiciunt, recte *vivom* positum quia præter vota vidit eum postmodum, sed non *vivum*, responsum fecerim, satis esse, quod jam dixerat, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si Fata reservant.' Et quia non satis erat desiderio patris filium esse incolumem, nisi et jucundissimo ejus frueretur aspectu, ejusque complexus peteret, adjecit, 'Si visurus eum vivo, et venturus in unum.' *Pierius.*

Visurus eum vivo] Recte sentit German. exprimi ab eminenti Poëta effigiem humanæ vitæ sub persona Euandri, ejusque metu, cum fata sæpe corrumpant parentum gaudia, ademptis liberis, prolato Plutarch. loco e libro περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, quod videlicet parentes prius decedant ex vita, quam viderint virtutem filiorum. Nulla enim parentes punguntur acriore cura. Thamyris apud Basil. Seleuciæ Episcopum lib. I. sanctiss. Teclæ, ait, hoc maximum esse parentum votum, καὶ παῖδας, καὶ παίδων παῖδας καταλιπεῖν: *relinquere liberos, et liberorum liberos.* Vere Chorus apud Euripidem Supplic. Τί γὰρ ἂν μεῖζον τοῦδ', ὅτι θνατοῖς Πάθος ἐξεύροις, ἢ τέκνα θανόντα ἀνιδόσθαι; et Androm. Θανεῖν σὲ πρόσθεν χρὴ πάρος τῶν σῶν τέκνων. *Cerda.*

577 *Patiar*] In antiquis pene omnibus codicibus, *patior* est præsenti tempore, quod auget assensum, et rem jam actu esse subinnuit, vel ad incommoda senectutis respicit, quæ per se ipsa morbus est, de qua Comicus ait: χαλεπὸν τὸ γῆράς ἐστιν ἀνθρώπους βάρος. *Pierius.*

Durare laborem] Ipsius scilicet senectutis. Terentius, 'Senectus ipsa morbus est.' *Durare* autem est sustinere. Horatius, 'Ac sine funibus vix durare carinæ Possunt imperiosius æquor.' *Servius.*

578 *Infandum casum*] Parentis est nolle memorare quod formidat. *Id.*

Infandum casum] Non nominat mortem, sed circumscribit, territus omine. Itaque vitam nominavit, mortem non audet, sed loco mortis 'infandum casum' dixit. Quæ vox eædem notat usu Virgiliano. In Æn. III. 'infandi Cyclopes, gentem nefandam,' quia illi occisores hominum. In II. 'Jamque dies infanda aderat;' in qua ego occidendus: et, 'vos aræ, ensesque nefandi,' quibus ego occidendus. Snp. clare, 'Quid memorem infandas cædes?' Itaque vocem, quæ mortem notat, pro morte posuit. Quia quæ sunt ἐξάγιστα esse debent ἄρρητα. *Cerda.*

579 *Nunc nunc o liceat*] In antiquissimo codice Romano, et quibusdam aliis, legere est *nunc o, nunc liceat.* Quod quantam præ se ferat venustatem et elegantiam, nulli arbitror ambiguum esse. *Pierius.*

Crudelem vitam] Quæ filio est superstes. *Servius.*

581 *Sola et sera*] Quia et unus erat, et serius susceptus, id est, a seniore: vel propter hoc vitam optat longiorem, quod brevem ex illo fructum consecutus sit, vel quod sera ex filiis voluptas est. *Idem.*

Mea sola et sera voluptas] In Mediceo, et in Porcio, transpositis verbis, legere est, 'mea sera et sola voluptas:' quod majori cum orationis ornatu, si diligenter inspicias, factum

Digitized by Google

animadverteß. Est vero hoc cujusmodi filium Homerus vocat τηλεγόντην, τηλύγετον, καὶ μονογενῆ. *Pierius.*

Sera et sola] Μονογενῆ sive μονώτατα, et τηλύγετον significat. Τηλύγετοι autem sunt, ut Hom. Interpres ait, ἐν γεροντικῇ ἡλικίᾳ σταρέντες. Ita Ægeus ad Theseum apud Catull. 'Gnate, mihi longa jucundior unice vita: Gnate, ego quem in dubios cogor dimittere casus, Reddite in extremæ nuper mihi fine senectæ,' &c. ita supra Æn. VI. 764. 'Quem tibi longævo serum Lavinia conjux:' et infra Æn. IX. 481. 'tune ille senectæ Sera meæ requies?' *Taubmann.*

Sola] Indicatur filius, μονώτατος, et μονογενής, id est, ut vertit Catull. *unigena.* De Oreste apud Soph. Electra, αἱ μοι μόνα παρῆσαν ἐλπίδων ἔτι: *Quæ mihi sola spes erat reliqua.* Inde incrementum orationis Apollon. Arg. I. Hinc enim auget animum Alconis, qui Phalerum filium ad bellum miserat, tam τηλύγετον, *genitum in senectute:* cum μοῦνον ὄντα, *unicum.* Cui loco videtur Poëta institisse, cum Euander Pallantem ad bellum mittat, et τηλύγετον, et μόνον, *serum et solum.* Cerda.

582 *Complexu teneo*] In Romano codice legere est per participium, *complexus.* 'Dum te complexus.' Sed enim *complexu* omnino melius. *Pier.*

Complexu teneo] Dignus est, qui legatur locus Eurip. in Hecuba, ubi miri excitantur affectus inter extremos complexus Hecubæ matris, et Polyxenæ filiæ, cum hæc ibat ad mactationem. Certe Sen. Tragicus Euripidem habuit pro magistro cum filius Hectoris rapitur a Græcis a sinu matris. *Cerda.*

Gravior ne nuncius aures Vulneret] In codicibus antiquioribus scriptum est, 'nuncius auris Volneret.' Exponit vero Marcellus *gravior, tristior.* Pierius.

Auris Volneret] Proprie: quia ingrata. Arnob. l. I. 'Vulneratis accipiunt auribus.' Lactant. VII. 1. 'Vulnerant aures eorum præcepta continentiæ.' Tale illud Plauti Aul. 'lapides loqueris,' &c. Ita Æn. XI. 896. 'Turnum sævissimus implet Nuntius.' Symmach. epist. VI. 8. 'nuntii vulnus.' *Taubmann.*

583 *Supremo*] Hoc ex persona Poëtæ, quia periturus erat Pallas. *Servius.*

584 *Famuli collapsum in tecta ferebant*] In antiquis codic. *conlapsum* habetur, præpositione incolumi, instar ejus inscriptionis, quæ Romæ adhuc superat in monumentis L. Septimii Sev. Pii,

ARCVS CAELIMONTANOS PLVRIFARIAM VETVSTATE CONLAPSOS ET CORRVPTOS A SOLO SVA PECVNIA RESTITVERVNT. *Pierius.*

Famuli conlabsum, &c.] Supra Æn. IV. de Didone idem pene. *Germ.*

585 *Jamque adeo exierat*] *Adeo*, ad ornatum pertinet tantum. *Servius.*

587 *Inde*] Hic *deinde* significat, et est polysemus sermo. *Idem.*

Ipse agmine Pallas In medio] Hic enim mos fuit ut tyrones ponerentur in medio, et ambirent viri fortes exercitum. Aut certe honoris est, medium locum in exercitu tenere, ut ipse alibi, 'medio dux agmine Turnus.' *Idem.*

588 *In medio*] Quæ J. Goropius de loco digniori hinc etiam disputat, nugas esse docet Lipsius Elect. II. 2. Pallas erat in medio quidem agmine: sed in suo, non Æneæ; ut dux et imperator, cui locus iste debebatur. Neque ulla hic comparatio est ad alium, sive altiorem, sive minorem. *Taubmann.*

Conspectus] Conspicuus, conspicabilis. Nam pro nomine participium posuit: sic est, 'et versis Arcades armis.' *Servius.*

Conspectus] Veste militari conspicuus et spectabilis; sive, ut Tibull. I. 1. conspiciendus: 'Totus et argento conspectus, totus et auro In-

Digitized by Google

dideat celeri conspiciendus equo.' *Taubmann.*

589 *Qualis, ubi Oceani*] Homericum est. *Servius.*

Qualis ubi Oceani, &c.] Vide omnino quæ de his versibus J. C. Scaliger de Re Poët. v. 3. Eos quoque adhibuit Fabilius quidam, magister Maximini Junioris, cum eum Græco carmine describeret, ut testatur Julius Capitolinus in ejus vita c. 1. 'Usus est magistro Græco literatore Fabilio, cujus epigrammata Græca multa extant, maxime in imaginibus ipsius pueri: qui versus Græcos fecit ex illis Latinis Virgilii, quum ipsum puerum describeret. 'Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit, Talis erat juvenis patrio sub nomine clarus.'' Græce eos hoc modo vertit Is. Casaubonus: Οἷος ἀπ' Ὠκεανοῖο Ἑωσφόρος εἶσι βοδώπις, Οὐρανόθεν κεφαλὴν προφέρων σκεδάων δέ τε νύκτα, Τοῖος ἔην νέος· οὔτος ἐν ἡλικίῃσι φαεινός. Ut autem hoc loco Pallas cum Lucifero comparatur, sic apud Horat. Od. III. 9. Lydia de Calaï suo: 'Quamquam sidere pulcrior Ille est.' *Emmeness.*

590 *Ante alios astrorum diligit ignis*] Venus in cœlo habet unam propriam stellam, quæ oriens Luciferum, occidens Vesperum facit. Inde Statius, 'Et alterno deprenditur Venus in ortu.' Habet etiam duas alias, unam in signo Tauri, et unam in Septentrione. Unde etiam Taurus domus esse dicitur Veneris. Ideo dixit, 'Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes.' *Servius.*

591 *Os*] Dari os astris alibi indicavi, et illustravi. Manil. l. v. ex correctione Scalig. 'cum corniger extulit ora.' *Cerda.*

Sacrum] Venerabile. *Servius.*

Tenebrasque resolvit] Propter jubar, quod sola possidens aliquod adfert lumen. *Idem.*

592 *Stant pavidæ matres, &c.*] Affectus fœminarum exuberans: de quo Scal. III. 13. *Taubmann.*

Oculisque sequuntur] Mira brevitate hoc explicuit, id est, quam longissime prospiciunt. *Servius.*

Oculisque sequuntur] In plerisque vetustis codicibus, *secuntur* notatum observes. Sed enim per *q* scribendum Victorini sententia est. Alii quidam *q* in verbo *sequuntur* et *loquuntur* ita adamarunt, ut eorum etiam participia *sequutus*, *loquutus*, per *q* scribere voluerint, præcipientes horum scriptionem ad originem referri debere. *Pierius.*

593 *Pulveream nubem*] Ὑστεροπρότερον. *Servius.*

Pulveream nubem] De pulvere *nubem* dixere Silius l. III. 'Ineita pulvereum campo trahit ungula nubem.' Idem l. XIV. omitto. Claud. Bell. Get. 'Pulveris ambiguam nubem.' Quintil. Declam. 315. 'in illa nube pulveris.' Isti a Lucret. qui lib. v. 'Pulveris exhalat nebulam.' Et omnes adhuc ab Hom. qui II. XXIII. de pulvere excitato ab equis, ἥυτε νέφος, ἠὲ θύελλα: *ut nubes, aut procella.* Et *procellam* dixit, ut etiam Soph. in Elect. κελήτων ἱππικὸν, *equestrem procellam*, loquens de cursu equorum. *Cerd.*

594 *Qua proxima meta viarum*] Qua proximus circuitus est. *Servius.*

Agmine facto] *Agmen* est proprie exercitus ambulans: quicquid fuerit aliud, abusive dicitur. *Idem.*

596 *Quadrupedante, &c.*] Notetur carminis artificium: cujusmodi repetitur Æn. XI. 875. *Quadrupedare* autem, auctore Turn. XXVI. 29. de quadrupedibus dicitur. Ita apud Plautum Capt. IV. 2. 'plaees advehuntur quadrupedante crucianti canterio.' *Taubmann.*

Sonitu quatit ungula campum] Ita Horat. Epod. XVI. 'et urbem Eques sonante verberabit ungula.' Unde Græcis et μόνυχες et μονώνυχες ἵπποι. Pindarus a pulsu pedum ἱπποκρότου ὁδὸν vocat, Pyth. IV. et Hesiodo καναχήποδες ἵπποι, qui pedibus sonitum

Digitized by Google

reddunt. *Idem.*

Est ingens, &c.] De loco religioso videatur Macrobius III. 3. et Gell. IV. 9. *Idem.*

601 Prope Cæritis amnem] Agylla civitas est Tusciæ, a conditore Agella appellata, cui ex inscientia Romana aliud est inditum nomen. Nam cum Romani euntes per Tusciam interrogarent Agyllinos quæ diceretur civitas, illi utpote Græci, quid audirent ignorantes; et optimum ducentes si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε: quam salutationem Romani nomen civitatis esse putaverunt, et detracta aspiratione, eam *Cære* nominaverunt, ut dixit Yginus de urbibus Italicis. *Amnis* autem aut tacuit nomen, aut, ut quidam volunt, Minio dicitur: quia alibi dixit, 'Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis.' Alii certe montem putabant, ob hoc oppidum dictum. *Servius.*

598 Late sacer] Hoc est, non solum colebatur a civibus, sed etiam ab accolis. *Idem.*

Undique] Deest *quem*, vel *eum*. Id.

599 Nigra] Umbrosa: more suo. *Idem.*

Nigra] Alluceat hic mos. In Ge. III. 'nigrum nemus:' et Ge. I. 'turbine nigro:' in Æn. VI. 'nigra Tartara:' in Æn. V. 'nigra nube.' Ge. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' In his, et multis aliis obscuritas indicatur. *Cerda.*

600 Veteres sacrasse Pelasgos] De his varia est opinio. Nam alii eos ab Athenienſibus, alii a Laconibus, alii a Thessalis dicunt originem ducere, quod est propensius. Nam multas in Thessalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. Filocorus ait, ideo nominatos Pelasgos, quod velis et verno tempore advenire visi sunt, ut aves. Yginus dicit Pelasgos esse qui Tyrrheni sunt: hoc etiam Varro commemorat. *Servius.*

Veteres sacrasse Pelasgos] Pelasgi quinam fuerint, quomodo in Italiam venerint, quæ loca tenuerint, quo pacto se Aboriginibus junxerint, tandemque deleti fuerint, omnia hæc persequitur lib. primo antiq. Dionys. *Pont.*

601 Arvorum pecorisque deo] Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum et agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt eum esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est Deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum, id est, igni sordidior et aëre, item aqua et terra sordidiora, unde cuncta procreantur: quam ὕλην, Latini *materiam* appellaverunt; nec incongrue, cum materia silvarum sit. Ergo quod Græci a toto, hoc Latini a parte dixerunt. *Servius.*

Arvorum pecorisque deo] Vehementer inclino, legendum hic, *Silvarum pecorisque Deo*, non *arvorum*. Quia sermo Poëtæ, qui hic totus de luco, ad silvas nos ducit, non ad arva. Deinde, quia Ge. I. Deum istum invocavit ad argumentum l. IV. nam in nemoribus et hortis apiaria, quæ res longe ab arvis et campis, in quibus frumenta. Quam ad rem consentanee Horat. Epod. II. 'Ut gaudet insitiva decerpens pyra, Certantem et uvam purpuræ.' *Cerda.*

Lucumque diemque] Hoc a Romanis traxit, apud quos nihil fuit tam solenne quam dies consecrationis. Hinc est illud, 'Nostrosque hujus meminisse minores.' Ecce et hic luco et numen et consecrationem dedit. *Serv.*

603 Turcho et Tyrrheni] *Turcho*, sic legitur, et est Latinus nominativus de Græco veniens, ab eo quod est *Turchon:* perdita litera *n*, et *ω* in *o* mutata, ut *Apollo* Ἀπόλλων: aliter versus non stat. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] Hoc est, industria et natura munitissima. Sed novimus castra per naturam munita, esse non posse, nisi in collibus fuerint: quod si in montibus sunt, quomodo procedit, 'Latis tendebat in arvis?'

Digitized by Google

Ne sit ergo contrarium, intelligamus quod hodieque videmus et legimus, hanc collium fuisse naturam, ut planities esset in summo, in qua inerant castra Tarchontis. Quanquam multi velint, 'celsoque omnis de colle videri Iam poterat legio,' ad Æneam referre, ut intelligamus venientes in collibus fuisse Trojanos: castra vero Hetrusca in campis. Quod si velimus accipere, quemadmodum procedit, 'tuta tenebant Castra locis?' nam *tuta*, id est, per naturam locorum. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] In aliquot codicibus antiquis legere est, 'cuncta tenebant castra:' quod si admittas, Servii omnis ambiguitas tollitur. 'Namque omnis furiis surrexit Etruria justis,' quæ castra eo loco metata erat. *Pierius.*

604 *De colle videri*] Incertum utrum ipsa in colle agens, an ab his qui de colle prospiciunt. *Servius.*

605 *Tendebat in arvis*] Ut, 'Hic saevus tendebat Achilles.' Hoc est, tentoria habet. *Idem.*

Tendebat] Vide Æn. II. 29. *Tuli.*

606 *Et bello lecta juventus*] Quia ait supra, 'qui esse in bella sequantur, Præstantes virtute legit.' Aut *lecta* proprie, quia delectus militum est. *Servius.*

607 *Fessique et equos et corpora curant*] Ingenti arte quod sequebatur omisit, redditurus in decimo. Namque si vellet dicere venisse Æneam, vidisse Tarchontem, petisse auxilia, satis longum fuerat, et peribat illud quod ait supra, 'Toto namque fremunt condensæ litore puppes:' cum et Hetruscorum festinationi dicentis brevitas congruat. Verum hoc quod in isto loco prætermisit, reddidit in decimo, dicens, 'Namque ut ab Eumedro castris ingressus Hetruscis, Regem adit, et regi memorat nomenque, genusque.' *Idem.*

Curant] Verbo *curandi* utebantur in rebus ad vitam victumque spectantibus. 'Cura te, mi Tyro,' apud Cic. Apud Horat. 'curare cutem, genium, pelliculam.' Apud Terent. 'Curasti te molliter.' Lucret. l. II. 'Propter aquæ rivum, sub ramis arboris altæ Non magnis opibus jucunde corpora curant.' Livius et historici frequentissime. *Pontanus.*

608 *At Venus, &c.*] Locus clarus Hom. in exitu II. XVIII. ubi de Thetide Achillis matre: Ἡ δ', ὑρὴ δι, ἄλτο κατ' οὐλύμπου νιφόεντος, Τεύχεα μαρμαίροντα παρ' Ἡφαίστοιο φέρουσα: *Hæc vero, velut accipiter, desiliit ab Olympo nivoso, Arma splendentia a Vulcano afferens.* Cerda.

Ætherios nimbos] Per aërem numinum, scilicet purgatiorem, qui circa deos est. Ἡ δ' ἐς νῆας ἵκανε, θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα. *Servius.*

Ætherios nimbos] Servius aërem Numinum purgatiorem, qui circa Deos est, (de quo supra) intelligit: at Gifanius, nubes: imitatione Lucretii, qui 'æthereas nubes' dixerit; ut et Prudent. *Taubmann.*

Dona ferens aderat] Et Virgilio, et superioribus Homeri, adhæsit Silius l. II. 'Ecce autem clypeum sævo fulgore micantem Oceani gentes ductori dona ferebant, Callaïcæ telluris opus.' Thetis apud Hom. θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα. *Cerda.*

Reducta] Secreta. *Servius.*

610 *Egelido secretum flumine vidit*] *Egelido*, id est, nimium gelido: et est una pars orationis, ut Ge. IV. 'Eduramque pirum:' id est, valde duram: et sic dixit, 'secretum flumine egelido,' hoc est, præsidio fluminis: ut dicimus, *secretus est monte* vel silvis. Latenter autem ostendit, Æneam, non nisi flumine ablutum, numen videre potuisse. *Idem.*

Ut procul egelido secretum flumine vidit] In Romano codice *hæc gelido*: ut sit *hæc* scilicet *Venus*, quod incomptum videtur. In aliis *et*, in aliis *e* separatim legitur. Placet vero unica dictione *egelido* per compositionem

Digitized by Google

particulæ, quæ *valde* significat. *Pier.*

Egelido] Servius leg. *egelido*, et exponit, Nimium gelido: ut 'edura pyrus' Ge. IV. valde dura. Muretus tamen Catulli illud Carm. XLIII. 'Jam ver egelidos refert tepores,' interpretatur moderatos calores; exemplo illius Ovid. Amor. XII. 11. 'Et gelidum Borean, egelidumque Notum.' De cujus tamen lectione vide J. C. Scalig. Poët. l. VI. Ita Columell. l. X. 'Nunc ver egelidum, nunc est mollissimus annus.' V. N. Ge. II. 65. *Taubmann.*

611 *Seque obtulit ultro*] Id est, Deam confessa, ut in secundo dixit; est autem ὑστεροπρότερον, et ordo est, Obtulit se, et locuta est. *Servius.*

612 *Promissa*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut supra, 'Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix.' *Idem.*

613 *Laurentis superbos*] Ut, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Idem.*

614 *Acrem Turnum*] Fortem: et proprie apud nos *acer* est, qui apud Græcos δεινὸς dicitur. Nam fortem et vehementem δεινὸς, et asperum, et amarum potest significare. *Idem.*

Poscere] Provocare. Cicero, 'Poscunt majoribus poculis,' id est, provocant. *Idem.*

616 *Radiantia*] Sic et ab Græcis ἀκτῖνες dantur armis. Propert. I. 4. 'miles radiabat in armis.' Hi radii fortasse ab insertis gemmis. Nam Ovid. Pont. III. 4. 'Scuta, sed et galeæ gemmis radientur et auro.' *Cerd.*

617 *Deæ donis*] Propter arma. *Servius.*

Ille deæ donis] Macrob. V. 8. et 9. Homer. Iliad. XIX. *Hartung.*

Tanto lætus honore] Quod manifeste viderat matrem, et plenam numinis sui. *Servius.*

618 *Expleri nequit*] Si perpendas omnia; quod non expleatur; quod oculos in cuncta intendat; quod miretur, et verset: magnum opus, magnum Æneam, magnum etiam Virgilium intelliges; Scal. V. 3. Hunc locum defendit etiam contra Grammaticos Pontanus in Antonio. *Taub.*

Oculos per singula volvit] Ita Eurip. Phœniss. ἂν οὕνεκα ὄμμα πανταχοῦ διοιστέον: et Hom. Il. XVII. ὄσσε φαεινὰ Πάντοσε δινεῖσθην. *Cerda.*

619 *Miratur, interque manus*] In plerisque codicibus antiquis legere est, 'miraturque, interque manus:' quod quidem mihi plurimum placet. *Pierius.*

Interque manus et brachia versat] Jungendum est, ut intelligas Ænean manibus minora, brachiis majora arma considerasse, ut puta loricam vel scutum: hæc enim sunt arma majora; minora vero, galeam, gladium, ocreas. *Servius.*

Versat] Considerat. Ut, 'huc illuc vinclorum immensa volumina versat.' *Idem.*

620 *Terribilem cristis galeam*] Vides, ut galeam ornet a cristis, quibus terribilis: a flammis, quas vomit. Hom. galeam Achillis ita: Τεῦξε δέ οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν, Καλὴν, δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε. Vides et victoriam. Quid, quod uno versu, quod duobus ille, imo plura? nam addit flammas, quæ desunt Homero, et adimit varietatem, quæ hic non necessaria. Sil. l. II. 'galeamque coruscis Subnixam cristis vibrant, cui vertice coni Albentes niveæ tremulo nutamine pennæ.' Et *terribilem* dixit, reddens frequentissimum illud Hom. δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθεν ἔνευεν: *Horrende desuper conus nutabat.* Cerda.

621 *Fatiferumque ensem*] *Fatum* sæpe pro morte positum legitur; *fatiferum* ergo lethiferum. *Servius.*

Fatiferumque ensem] Quia in eo sita fata Turni. Ad hunc modum dixit Cicero hostilem sicam suo lateri devotam. Et Sil. de Annibale: 'Ensem unum, ac multis fatalem millibus hastam.' Et Hesiod. in Scut. ait de sagittis Herculis, esse in illis mortem præfixam: πρόσθεν μὲν θάνατόν τ' εἶχον. Sic ergo in ense Æneæ fixa mors

Digitized by Google

Turnb. *Cerda.*

Rigentem, Sanguineam, ingentem] Distinguendum propter plura epitheta. *Sanguineam* autem velut cruentam, terribilem. *Servius.*

622 *Cum cærula nubes*] Profecto nihil potuit aptius; quum cæruleam nubem implevit splendore. Idem namque in ferro polito est. Scal. v. 3. *Taubmann.*

623 *Solis inardescit radiis*] Irim Physica ratione describit, quæ fit cum aquosam nubem ardor solis inradiat. Nec est incongrua hæc comparatio, cum lorica de diversis metallis fieri plerumque consueverat. *Servius.*

624 *Levis ocreas*] Id est, nitida tibialia. *Idem.*

Recocto] Sæpe purgato, quia quanto plus coquitur, melius fit: ergo ad qualitatem et ad commendationem refertur. *Idem.*

Auroque recocto] In Oblongo codice, quem Pomponii Læti delicias ajunt, 'auroque nitentem' legitur, ut sit 'levis ocreas electro, auroque nitentem, Hastamque et clypei non enarrabile textum.' Sed magis placet, *recocto*, ut in reliquis omnibus exemplaribus habetur. *Pierius.*

625 *Non enarrabile*] Bene *non enarrabile*; cum enim in clypeo omnem historiam Romanam vellet esse descriptam, dicendo 'Illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella:' carptim tamen pauca commemorat, sicut in Æn. primo ait, 'videt Iliacas ex ordine pugnas:' nec tamen universa describit. Sane interest inter hunc et Homeri clypeum: illic enim singula dum fiunt narrantur; hic vero perfecto opere nescuntur; nam et hic arma prius accipit Æneas quam spectaret: ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. Opportune ergo Virgilius; quia non videtur simul et narrationis celeritas potuisse connecti, et opus tam velociter expediri, ut ad verbum posset occurrere. *Servius.*

Clipei non enarrabile textum] Refert Serv. ad bella, quæ ibi sculpta. Ego ad varia metalla, e quibus confectus, et veluti textus clypeus. Itaque, sicuti ocreæ ex electro et auro factæ, sic potuit clypeus; in quo acumen invenio. Quasi dicat: Materiam ocrearum potui explicare, clypei nequeo; ideo *non enarrabile.* Neque hoc novum. Nam Lucret. l. VI. 'ferrea texta.' *Cerda.*

626 *Illic, &c.*] Poëtæ sex (mitto alios) vocari in certamen possunt: Græci tres, Homerus, Hesiodus, Nonnus: Latini tres, Virgilius, Statius, Silius. Hi omnes clypeos suos simili apparatu exornarunt. Homeri judicium sit penes Scaligerum, de quo ait, 'licuisse illi in ea verborum opulentia ineptire.' Enituit etiam in re simili ingenium Calabri l. v. in fabrica scuti Achillis: qui tamen totus, ut assolet, ad Homeri umbram. *Idem.*

627 *Haud vatum ignarus*] Liptotes figura, id est, futurorum non inscius. Et quibusdam videtur hunc versum omitti potuisse. *Servius.*

Venturique inscius ævi] Non *ævi*, sed quæ in ævo erant futura. *Idem.*

Stirpis ab Ascanio] Usque ad Augustum Cæsarem. *Idem.*

Pugnataque in ordine bella] Et hic subaudiri potest de Ascanio. Et bella Albanorum, quæ Romanorum, in clypeo dicit. *Idem.*

Pugnata bella] Forte a Catull. qui 'magna bella pugnata.' Aut a Lucil. qui apud Donat. Comm. Terent. 'Vicimus, o socii, et magnam pugnavimu' pugnam.' Liv. l. VIII. 'bellum a Consulib. bellatum:' et l. IX. 'pugnam pugnatam:' quod repetit l. XL. Latini hoc a Græcis. *Cerda.*

630 *Fatum*] Vere hallucinantur, qui hanc vocem trahunt ad duplicem significationem, in sermone animalium. Semper enim in sermone animalium significat levatam partu femi-

Digitized by Google

nam. Plin. VIII. 16. loquens de leæna, 'cum pro catulis fœta dimicat.' Silius l. x. 'Haud secus ac Libyca fœta tellure leæna, Invadunt rapidi jamdudum, et inania tentant Nondum sat firmo catuli certamina dente.' Dixi signate, in sermone animalium; nam extra hunc exempla suppetunt contrarii significati. *Idem.*

Mavortis in antro] Potest accipi, et fecerat lupam Mavortis, et Mavortis in antro. Fabius speluncam Martis dixit. Dicendo autem *et*, ostendit multa alia esse depicta. Est autem elegans figura 'fecerat procubuisse,' sane laus operis, ut tale videretur. *Fœtam* vero quæ peperit et nutrire potuisset. *Servius.*

631 *Procubuisse*] Id est, prima parte se inclinasse, quod Græci προκύπτειν dicunt: ut inclinatione corporis ubera præberet infantibus. Nam si *procubuisse*, jacuisse accipias, contrarium est quod dicit, 'Ludere pendentes pueros.' Quod si *procubuisse*, ut, 'cum fœtis concolor albo Procubuit,' acciperemus; intelligere debemus *pendentes*, desiderio alimoniæ suspensos, vel intentos, ut, 'pendetque iterum narrantis ab ore.' Alii *pendentes*, cessantes, ut 'pendent opera interrupta minæque Murorum ingentes.' Sciendum tamen voluisse eum gestum proprie exprimere, quem in ipsius lupæ cernimus statuis. *Id.*

Lupam] An fera hæc, an femina hujus nominis, otiosum sit quærere, ubi exstant Livius, Dionysius, Plutarchus. Sed Poëtam de vera lupa intellexisse, clarum. Similes successus illorum, qui nutriti a feris, lege apud Alex. Gen. II. 31. Vide et Notas Dalecamp. ad Plin. XV. 18. ubi de ficu Ruminali. Lege etiam Ælian. Var. Hist. XII. 42. et XIII. 1. ubi successus Atalantæ simillimus Romulidis. Et natales Lycasti, et Parrhasii, Regum Arcadiæ, apud Plut. de Fort. Rom. qui etiam nutriti a lupa: et historiam Æsculapii apud Paus. Corinth. De historia Romuli, in qua sum, audi Plinii judicium VIII. 17. Paneg. Majorani ad umbram Virgilii describit clypeum Romæ, 'videas hic crasso fusa metallo Antra Rheæ, fœtamque lupam, quam fauce relicta Blandiri quoque terror erat: quamquam illa vorare Martigenas, et picta timet.' Claud. quoque Paneg. Olibr. et Prob. simili historia clypeum ornat, 'Et formidato clypeus Titana lacessit Lumine, quem tota variarat Mulciber arte. Hic patrius Mavortis amor, fœtusque notantur Romulei, post amnis inest, et bellua nutrix: Electro Tyberis, pueri formantur in auro, Fingunt æra lupam, Mavors adamanta coruscat.' *Cerda.*

Geminos huic] Modo revera geminos: alias similes. Sane totus hic locus Ennianus est. *Servius.*

632 *Ludere*] Moveri. Terentius, 'Congrum istum paulisper in aqua sinito ludere,' id est, moveri. *Idem.*

Ludere pendentes pueros] Scribit ex Q. Fabio Pictore Dionys. Antiq. l. I. suo ævo Romæ sacellum extitisse, ubi esset statua hujus rei index; videlicet lupa duobus infantibus mammas præbens, opus antiquum, atque ex ære. Statuæ Romuli lactentis meminit Cic. Divinat. l. II. Credendum allusisse Poëtam ad hanc statuam. Et hoc est, quod dixit Serv. Virgilium expressisse gestum, 'quem in ipsius lupæ cernimus statuis.' Existimo statuam illam, cujus meminit Dionysius, esse illam, quam Liv. l. x. factam scribit ex bonis fœneratorum: 'Ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt,' videlicet Ædiles. *Cerda.*

Lambere matrem] Quasi matrem, cujus affectum pueris exhibebat. Sane veteres etiam nutrices *matres* vocabant, ut ait Plautus in Menæchmis, 'Et mater non possit dignoscere quæ mammam dabat.' *Servius.*

Lambere matrem] Dionys. l. I. ἐδίδου

τὰς θήλας τοῖς στόμασιν αὐτῶν, καὶ τῇ γλώττῃ τὸν πηλὸν, οὗ κατάπλεω ἦσαν, ἐκέλιχμα: *Dabat illis mammas, et lingua abstergebat lutum, quo erant pleni.* Liv. l. 1. *Summissas infantibus præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister Regii pecoris invenerit.* Ov. Fast. 1. 'Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis, Et fingit lingua corpora bina sua.' Hoc extremum a Virgil. qui statim, 'et corpora fingere lingua.' Græci λιχμᾶσθαι dicunt, quod in uno Opp. crebrum, ut cum ait 3. κυν. de ursa λιχμῶσα γλώσσῃ φίλον γόνον: alibi λιχμᾷν: nam post pauca: ἄρκτος λιχμῶσα πεῖσας. *Cerda.*

633 *Teresi cervice*] Rotunda cum longitudine. Ut, 'incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.' *Servius.*

Illam tereti cervice reflexam, &c.] In Romano codice, *reflexa* eodem casu cum *cervice* legitur. Sed *reflexam* figuratum magis. Operæ pretium vero est hujusmodi figuram plerisque in locis, tum ex marmore tum ex ære, Romæ spectare. Ambigas enim utrum Virgilius a Sculptoribus, an Sculptores a Virgilio hujus imaginis desumpserint exemplar. Quod vero subsequitur 'et corpora fingere lingua,' sunt antiqui codices, in quibus *lingere* scriptum sit: sed enim *tingere* pro *tergere* agnoscit Servius etiam M. Tullii Ciceronis usu. *Pierius.*

Teresi cervice reflexam] Ex Lucr. l. 1. 'Atque ita suspiciens tereti cervice reposta.' Cic. etiam ex Arato de Nat. Deorum: 'Obstipum caput, et tereti cervice reflexum:' Catull. de Acme et Septim. 'Leviter caput reflectens.' Virg. iterum in x. 'reflexa cervice.' *Cerda.*

634 *Mulcere altemes*] Non quod in pictura erat, dicit: sed id quod intelligimus factum fuisse. Ut, 'Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.' *Servius.*

Mulcere] Hinc Sil. l. v. 'Ceu fœtum lapa permulcens puerilia membra.' *Cerda.*

Et corpora fingere lingua] Id est, tergere. Cicero in Sestiana, 'Spongiis sanguis effingebatur,' id est, tergebatur: *fingere* tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere significat: inde *fictores* dicuntur, qui imagines vel signa ex ære vel cera faciunt. *Servius.*

635 *Nec procul hinc Romam*] Congrue juxta proprios conditores. *Id.*

Raptas sine more Sabinas] *Raptas* spectaculo, sine ullo exemplo. Aut sine ullo bono more: vel *raptas* stupratas, id est, per vim: historia autem talis est: Romulus, cum turbam civium non haberet, asylum condidit; ad quem locum si quis confugisset, eum exinde non liceret auferri; hic cum videret virorum multitudinem sine connubiis posse deperire, a vicinis civitatibus matrimonia postulavit; sed ab eis contemptus, *celetes* se Neptuno, Equestri Deo, qui et Consus dicitur, editurum proposuit, ad quos *celetes* cum de vicinis civitatibus maxima multitudo cum omnibus fœminis convenisset, Romulus eas, signo dato, rapi de spectaculo fecit: ob quam rem a Sabinis bellum ei indictum est, in quo cum jam capto a Sabinis Capitolio in foro Romano pugnaretur, et ejus milites fugerent, Jovi Statori templum se facturum esse promisit, si ejus stetisset exercitus. Quo voto restituta pugna cum anceps esset, intervenientibus mulieribus Sabinorum quæ jam Romanis nuptæ erant, pugna sedata est, et icto fœdere, Tatius Rex Sabinorum in partem urbis acceptus est; unde Romani a Curibus *Quirites* appellati sunt. *Idem.*

Raptas de more Sabinas] Sunt qui *de more, præter morem*, hoc loco testedici velint. Sed enim ego *de* quidem illud in nullis antiquis codicibus notatum observavi. Passim vero *raptas sine more* scriptum animadverti. Sed id de paraphrasi sumptum puto.

Digitized by Google

Quod vero sequitur, 'consessu caveæ,' dictio *consessu* corrupta plurimum est in codicibus antiquis. *Pierius.*

Raptas sine more Sabinas] A Servio, qui *Consualia*, quibus raptus contigit Sabinarum, dicit fuisse mense Martio, dissentit Plutarchus in Romulo p. 26. festum hoc in diem XVIII. Augusti, qui est XV. Kal. Septembr. conjiciens: Ἐτολμήθη μὲν οὖν ἡ ἁρπαγὴ περὶ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἡμέραν τοῦ τότε Σεξτιλίου μηνὸς, Αὐγούστου δὲ νῦν, ἐν ᾗ τὴν τῶν Κωνσαλίων ἑορτὴν ἄγουσιν. Kalendarium vero Romanum vetus die XII. Kal. Septemb. collocat: et idem Kalendarium etiam a. d. XVIII. Kalend. Januar. refert. Festo autem hoc, quia Neptuno Equestri sacrum, equi asinique coronari ac otiari solebant, teste Plutarcho in Ῥωμαϊκ. pag. 276. *Emm.*

636 *Consessu caveæ*] *Caveæ* est, ubi populus spectat. Vallis autem ipsa, ubi Circenses editi sunt, ideo *Murcia* dicta est, quia quidam vicinum montem Murcum appellatum volunt; alii, quod fanum Veneris Verticordiæ ibi fuerit, circa quod nemus e myrtetis fuisset, inde mutata litera *Murciam* appellatam: alii *Murciam* a murco, quod est murcidum, dictam volunt. Pars a Dea Murcia, quæ cum ibi Bacchanalia essent, furorem Sacri ipsius murcidum faceret. *Servius.*

Caveæ] Habes in Virgil. insignem hunc locum, quo probes *caveam*, dici de Circo. Certe dictam de Theatro, et Amphitheatro, jam alibi. De Circo, non ita in promptu testimonia. *Cerda.*

Magnis Circensibus actis] Magnis quantum ad paupertatem pristinam pertinet. Nam legimus propter equorum inopiam diversis eos tunc usos animalibus. Raptæ autem Sabinæ Consualibus, hoc est mense Martio. *Consus* autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur tectum debere esse consilium. Inde est quod Fidei panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet et velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus et equestris Neptunus dicitur; unde etiam in ejus honorem *Circenses* celebrantur. Errant ergo qui dicunt 'magnis Circensibus,' aut Megalesiacis aut Romanis, quos constat fieri ante calendas Januarias. *Actis* autem, cum agerentur: quia non erat præsens a passivo participium, ut, 'Et qua vectus Abas.' *Circensibus. Circenses* dicti vel a circuitu, vel quod ubi nunc metæ sunt, olim gladii ponebantur quos circumibant; dicti inde *Circenses* ab ensibus, circa quos circumibant. Sane notandum positos *Circenses* sine adjectione ludorum, cum ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios, ludos *Circenses.* Servius.

Magnis Circensibus] Circenses ludi cur *magni* sint appellati, docet Asconius. *Taubmann.*

638 *Romulidis*] Hic dativus pluralis venit ab eo quod est hic *Romulida.* Servius.

Curibusque severis] Mire et merito dixit *severis.* Cum enim filias perdiderint Ceninenses, Antemnates, Crustuminli, et Sabini; cæteris quiescentibus, Sabini soli bella sumpserunt, sicut dictum est: sed intervenientibus postea triginta fœminis, jam enixis, de illis quæ raptæ erant, pax facta est: ex quarum nominibus *Curiæ* appellatæ sunt. In communem etiam mulierum honorem Calendæ eis dicatæ sunt Martiæ. Horatius, 'Martiis cœlebs quid agam calendis?' Juvenalis, 'Munera fœmineis tractat secreta calendis.' Nec enim aliter congruit Martias calendas esse fœminarum, nisi quia (ut diximus) á fœminis bella sedata sunt. Sane sciendum omnes virgines raptas, excepta Hersilia, quam, sublatam a marito, sibi Romulus fecit uxorem.

Digitized by Google

Aut *severis*, disciplina; aut rem hoc verbo reconditam dixit, quia Sabini a Lacedæmoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de Origine Urbium Italicarum, a Sabo, qui, de Perside Lacedæmonios transiens, ad Italiam venit, et expulsis Siculis, tenuit loca, quæ Sabini habent: nam et partem Persarum nomine Caspiros appellare cœpisse, qui post corrupte Casperuli dicti sunt. Cato autem et Gellius a Sabo, Lacedæmonio, trahere eos originem referunt. Porro Lacedæmonios durissimos fuisse omnis lectio docet: Sabinorum etiam mores populum Romanum secutum, idem Cato dicit: merito ergo *severis*, qui et a duris parentibus orti sunt, et quorum disciplinam victores Romani in multis secuti sunt. *Idem.*

Curibusque severis] Ita Livius de Numa e Curibus orto scribit, 'Ipsum non tam peregrinis artibus instructum, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum,' &c. Vide Florid. II. 12. Ald. Manut. de Quæsit. per Epist. I. 1. *Taubmann.*

639 *Posito certamine*] Finito: ut, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' *Servius.*

Posito certamine] Recte Servius exponit *finito*. Sic Apul. Met. II. 'Cum primum Telephron hanc fabulam posuit, compotores vino madidi rursum cachinnum integrant.' *Emmeness.*

Reges] *Romulus* Romanæ: et *Titus Tatius* Sabinæ gentis. *Taubmann.*

640 *Jovis ante aram*] Ante templum Jovis Statoris; quod fecerat Romulus postquam omne elatis armis meruit ne suos exercitus fugaretur. *Servius.*

Paterasque tenentes] Vino repletam: moris enim erat in faciendis fœderibus vinum effundere in terra, ac precari ut fœdifragorum sanguis similiter effunderetur. Ita apud Homer. Il. Γ. 300. post vinum e cratere effusum precatur quis: Ὡδέ σφ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέοι, ὡς ὅδε οἶνος, Ἀδρῶν καὶ τέκνα· *Sic ipsorum cerebrum in terram fluat, sicut hoc vinum, Ipsorum et liberorum.* Emmeness.

641 *Cæsa jungebant fœdera porca*] *Fœdera*, ut diximus, dicta sunt a porca fœde et crudeliter occisa. Nam cum ante gladiis configeretur, a Fecialibus inventum ut silice feriretur; ea causa quod antiquum Jovis signum lapidis siliceni putaverunt esse. Cicero *fœdera* a fide putat dicta. Sed hujus porcæ mors optabatur ei, qui a pace resilisset. Falso autem ait *porca:* nam ad hoc genus sacrificii porcus adhibebatur: ergo aut usurpavit genus pro genere, ut, 'timidi venient ad pocula dam r:' cum *has damas* dicamus: item supra *lupam*, cum artis sit *hic* et *hæc lupus:* aut certe illud ostendit, quia in omnibus sacris fœminei generis plus valent victimæ. Denique si per marem litare non posset, succidanea dabatur fœmina. Si autem per fœminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat. Quidam porcam, euphoniæ gratia, dictam volunt. Hujus autem facti in sacra via signa stant: Romulus a parte palatii, Tatius venientibus a rostris. *Servius.*

Cæsa jungebant fœdera porca] Quintilianus libro octavo, ubi de ornatu disserit, 'Quædam,' ait, 'non tam ratione quam sensu judicantur, ut illud, *cæsa jungebat fœdera porca.* Fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset *porco*, vile erat.' Quod vero ait Servius falso dictum a Virgilio *porca*, quod ad hoc sacrificii genus *porcus* adhiberetur, Suetonius Tranquillus in vita Claudii contra opinionem Servii, 'Cum regibus fœdus in foro icit, porca cæsa,' inquit. Tametsi Livius quoque *porcum* statuit. *Pier.*

Porca] Ita et Quintil. VIII. 3. atque ita et Sueton. in Claudio, c. 25. Et notat Servius, in omnibus sacris fœminini generis plus valuisse victimas. Livius tamen l. 1. in fœdere *porcum* saxo silice feriri dicit. Verum in rebus fecialium *porcum* etiam de fœmina dictum, Turneb. docet XXVI. 19. e

Digitized by Google

Cic. de LL. II. 'porco fœmina piaculum dare:' et Cato R. Rust. 134. 'Priusquam porcum fœminam immolabis.' Etiam Marcell. Donatus P. Comes, l. I. Dilucidation. Livium cum nostro et aliis conciliat. Quod, ut titulo *hominis* mas et fœmina comprehenditur, ita sit in *porco*. Et notetur *porcum* a Poetis passim vocari 'mysticam hostiam.' Vide me ad Plautinam Rudent. IV. 6. *Taubmann.*

642 *Citæ Metum in diversa quadrigæ*] Donatus hoc loco contra metrum sentit, dicens, 'Citæ, divisæ:' ut est in jure, 'Erecto non cito:' id est patrimonio vel hereditate non divisa. Nam *citus*, cum divisus significat, *i* longa est. Ergo *citæ*, veloces intelligimus. Quod autem dicit Virgilius *Metum*, *Metius Suffetius* dictus est, quod nomen mutilavit caussa metri. Novimus autem nominum vel mutationem vel mutilationem concessam poëtis: sic pro Polluce, Castorem: pro Citheride, Lycoridem posuit: ut, 'Sed quæ legat ipsa Lycoris.' Hic autem Metius Suffetius, cum apud Albanos summam rerum teneret, e Romanis in auxilium contra Fidenates vocatas, jure societatis venit quidem, sed in ipso prælio ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius, ait voce maxima militibus suis, ita ut etiam hostis audiret: 'Ne trepidetis, meo consilio factum est, ut factiose Metius Suffetius ad hostes transiret.' Quo consilio et suis pene amissas jam reddidit vires; et effecit ne hostes crederent Metio: quem, post victoriam captum, Tullus Hostilius religavit ad duas quadrigas, ita ut ab unis quadrigis traherentur manus, pedes vero ab alteris: quibus agitatis velociter, eum crudeli morte discerpsit. Videns itaque poëta Romano nomini incongruam esse vindictam, culpam criminis retorquet in auctorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium. *Servius.*

Citæ] Veloces: Turn. VI. 24. *Taub.*

Metium in diversa quadrigæ Distulerant] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *Metum* legunt dictione bisyllaba, quam alibi uniço *t*, alibi geminato reperias; mutilatamque esse dictionem caussa metri Servius ait, dum ipse quoque *Metum* bisyllabum agnoscit. Sane *Mettius* duplicato *t*, pluribus locis in veterum monumentis scriptum animadverti. Placentiæ in D. Pauli templo *L. Mettius. L. F.* duobus *t t* notatum est; et Romæ in ædibus Pauli Plancæ legere est, *Q. Mettio* et *P. Mettio*, tametsi non ignorem et *Metia*, et *Metius* unico *t* alibi notatum. Utcunque vero, primam in eo nomine syllabam produci volunt. Sed enim hic minime præterire possum, quod pervulgato errore in Livianis codicibus, et alibi passim, *Metius Suffetius* per *S* prima litera scriptum est, cum dubio procul *Fuffetius* per *F* sit scribendum. Ita etiam apud Dionysium Halicarnassæum et Græcos alios invenias φουφέτιον. Præterea, si qui noluerint Græcis adhibere fidem, ostendit mihi Ianus Parrhasius, vir utraque lingua eruditissimus, T. Livii codicem vetustate venerabilem, in quo *Fuffetius* scriptum erat prima litera per *F*, non per *S*. Quem quidem codicem nomina quædam speciosa Vindicianus, Nicomachus Dexter, et Victorianus se emendasse adscripserunt; idque in Symmachorum gratiam fecisse professi sunt. Ad hæc, et Nonii Marcelli vetustum codicem protulit, et alios quosdam auctores, in quibus eodem modo *Mettius Fuffetius* scriptum habebatur. Ajunt præterea Pomponium Lætum, totius antiquitatis virum observantissimum, qui superiori ætate in Romano Gymnasio primas obtinuit, sæpius inclamitare solitum, *Fuffetius* dicendum. *Pierius.*

643 *Distulerant*] Dilaceraverant. Horat. Epod. v. 'Post insepulta membra Different lupi.' Ita et Græcis, διαφέρειν est διασπαράττειν. *Taub.*

Digitized by Google

At tu dictis, Albane, maneres] Ideo etiam *mendacis* infert, ut tacitæ quæstioni, et invidiæ crudelitatis occurrat. Sane constat, post victoriam de Albanis Romanorum, quam per conditionem Horatiorum et Curiatiorum adepti sunt, hoc factum esse, quod hoc loco poëta narravit: nam quemadmodum Metius vel ad auxilium facile nisi jussus venisset? vel post cognitam fraudem acciri tam facile potuisset, nisi tanquam subjectus congratulatum victoriam ad Tullum Hostilium venisset? *Servius.*

At tu dictis, Albane, maneres] Eodem ætatis vitio, quod sæpius adnotavimus, in codicibus aliquot legitur *Altane*, per *v* digammon: quo sono hujusmodi nomina Hispani adhuc magna ex parte pronuntiant. Id quod priori etiam ætate frequentissimo usu receptum, Adamantium compulit, ut *Albus, alba, album*, per *b* mutam scribendum præciperet, discretionis gratia, ut *Albus* ab *Albus* discerneretur: quæ nomina tunc corrupta pronuntiandi ratione confundebantur. Est vero hæc Parenthesis, et apostropha conjuncta simul, 'Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ Distulerant (at tu dictis Albane maneres) Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.' Ut Quintil. observat. *Pierius.*

Maneres] Manere deberes. Ita Gr. ἐμένετε usurpant; quod Cic. Offic. III. dixit 'conventis stare.' *Taub.*

644 *Mendacis*] *Perfidum* vocat Claud. Paneg. Hon. 4. 'Perfidiam damnas? Metii satiabere pœnis.' *Cerda.*

645 *Sparsi rorabant sanguine vepres*] Pomponius fœminino genere *vepram* dixit, ut Nonius attestatur. Et apud Lucretium legitur libro quarto, 'nam sæpe videmus Illorum spoliis vepres volitantibus auctas:' quamvis ita dici debere neget Caper in Orthopœia. *Pierius.*

646 *Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat Accipere, &c.*] Tarquinius Superbus habuit perditos filios, inter quos Aruntem: qui dum in castris esset, patre suo Ardeam obsidente; et ortus esset inter eum et Collatinum maritum Lucretiæ, de uxoribus sermo, eo usque processit contentio, ut ad probandos earum mores, arreptis equis, statim domus suas simul proficiscerentur. Ingressi itaque civitatem Collatinam, ubi Lucretiæ domus, invenerunt eam lanificio operam dantem, et tristem propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domum profecti, cum uxorem ejus invenissent cantilenis et saltationibus indulgentem, reversi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cum de expugnanda Lucretiæ castitate cogitaret, mariti ejus nomine epistolam finxit, et dedit Lucretiæ: in qua hoc continebatur, ut Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctem stricto gladio ejus ingressus cubiculum cum Æthiope, hac arte egit ut secum coiret, dicens, 'Nisi mecum concubueris, Æthiopem tecum interimo, tanquam in adulterio deprehenderim.' Timens itaque Lucretia ne famam castitatis morte deperderet (quippe quam sine purgatione futuram esse cernebat) invita turpibus imperiis paruit. Et altera die convocatis propinquis, marito Collatino, patre Tricipitino, Bruto avunculo, qui tribunus celerum fuerat, rem indicans, petiit ne violatus pudor, neve insultus ejus esset interitus: et ejecto gladio se interemit: quem Brutus de ejus corpore extractum tenens processit ad populum: et multa conquestus de Tarquinii superbia, et filiorum ejus turpitudine, egit ne in urbem reciperentur, auctoritate qua plurimum poterat: nam ut diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed cum non susciperetur Tarquinius, contulit se ad Porsennam regem Tusciæ: qui pro Tarquinio cum ingentibus copiis, capto Janiculo, et

Digitized by Google

illic castris positis, Romam vehementer obsedit. Et cum per sublicium pontem, hoc est, ligneum, qui modo lapideus dicitur, transire conaretur, solus Cocles hostilem impetum sustinuit, donec a tergo pons solveretur a sociis; quo soluto, se cum armis præcipitavit in Tyberim, et licet læsus esset in coxa, tamen ejus fluenta superavit. Unde est illud ab eo dictum, cum ei in comitiis coxæ vitium objiceretur, 'Per singulos gradus admoneor triumphi mei.' In tantam autem obsidionis necessitatem populus venerat, ut etiam obsides daret; ex quibus Cloelia, inventa occasione, transnatavit Tyberim, et Romam reversa est. Redditaque rursus est, pacis lege eam Porsenna repetente: qui admiratus virtutem puellæ, dedit ei optionem, ut cum quibus vellet, rediret. Illa elegit virgines, quæ injuriæ poterant esse obnoxiæ: unde Porsenna, hoc quoque miratus, concessit: et rogavit per literas populum Romanum, ut ei aliquid virile decerneretur: cui data est statua equestris, quam in sacra via hodieque conspicimus. *Ejectum* autem quare? aut quia facile poterat suscipi et occidi. Sed ideo non susceptus, quia occidi non poterat, religione impediente: rex enim etiam sacrorum fuerat: unde etiam alii postea consules facti sunt, alii reges sacrorum. Sane *Porsenna*. Unum *n* addit metri causa: unde et penultimæ datus accentus est. Nam *Porsena* dictus est. Martialis, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit.' *Servius.*

Nec non Turquinium, &c.] In codicibus antiquis, *Turquinium* quadrisyllabum esse diximus alibi, et Poëtarum testimoniis secundam a principio syllabam esse brevem ostendimus. *Porsena* quoque unico *n* scribitur in antiquis plerisque: ut quæ per se longa esse possit in *Murena*, *Asyllenus* pene ultima: tametsi jure suo, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit,' dixerit Martialis: non aliter ac illud etiam, 'Traducta est Getulis, nec cœpit harena nocentis,' duabus syllabis eluxatis. Illud etiam advertendum, quod Servius Lucretiæ stuprum ab *Arunte* illatum ait, quum Livius *Sextum* dicat. *Pierius.*

Porsenna] Horatius, Martial. Sillius, et alii mediam corripiunt, 'cum Porsena magne jubebas.' *Taubm.*

648 *Æneadæ*] Satis longe petitum epitheton. Et potest hoc loco historia de Mutio accipi. *Servius.*

649 *Illum*] *Coelitem* scilicet. Et modo *Cocles* in hoc loco de quo dicit, proprium est nomen. In aliis appellativum: nam luscos, *coclites* dixerunt antiqui. Unde et Cyclopas, *coclitas* legimus dictos, quod unum oculum habuisse perhibentur. Quasi στρογγυλόφθαλμους, a rotunditate. *Idem.*

Illum] Porsenam Clusinorum regem. *Taubmann.*

650 *Pontem auderet quod vellere Coles*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legi *auderet quia vellere*. In uno ex antiquioribus, *qui. avellere* notatum est puncto inter *i* et *a*, librariorum inscitia interjecto, quum forte *quia* scriptum invenissent: sed puto ego *quia* desumptum ex paraphrasi, et *quod* antiquam esse lectionem. *Pierius.*

Pontem auderet, &c.] At non ipse *Cocles*, sed Romani: nam ille tantum hostem sustinuit. Sed defendi potest: nam *Cocles* auctor facti et audaciæ illius, ut Liv. II. 10. Gloriam autem, quæ secuta Coclitem ex hoc facto, vid. apud Dionys. l. v. et Liv. d. l. *Cerda.*

651 *Vinclis iunaret Cloelia ruptis*] Atqui obsides non ligantur: sed *vincla* pro custodiis accipiamus; aut certe pro fœderibus; aut certe *ruptis vinclis* pontis, id est, ponte resoluto. *Servius.*

Vinclis ruptis] De dispositione verborum ita Scaliger IV. 48. Magno,

Digitized by Google

inquit, consilio posuit adjectivum in fine: nimis enim frequenter *l.* impingeretur, *Claustra vinclis:* et vox illa, *ruptis*, cum versum claudit, sane rumpit vincula, &c. *Trubmann.*

652 *In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis*] In summa clypei parte: nam postea ait, 'In medio classes æratas.' Et bona ratione utitur in pictura, apta unicuique rei loca distribuens. Ideo enim in summa clypei parte dicit esse factum Capitolium, quia hoc arcem urbis esse manifestum est. Hæc historia autem talis est: Brenno duce, Senones Galli venerunt ad Urbem: circa Alliam fluvium occurrentem sibi omnem deleverunt exercitum populi Romani. Aliaque die cum vellent ingredi civitatem, primo cunctati sunt, insidias timentes, quia et patentes portas, et nullum in muris videbant. Postea paulatim ingressi cuncta vastarunt, octo integris mensibus: adeo ut quæ incendere non poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio: ad quod cum utensilibus reliqui confugerant cives; qui tamen a Gallis obsidebantur, etiam id penetrare cupientibus: quos alii per dumeta et saxa aspera, alii per cuniculos dicunt conatos ascendere. Tunc Manlius, custos Capitolii, Gallos detrusit ex arce, clangore anseris excitatus, quem privatus quidam dono Junoni dederat. Namque secundum Plinium, nullum animal ita odorem hominis sentire dicitur. Qua causa postea eo die quo hoc factum est, canes qui tunc dormientes non senserant, cruci suffigebantur; anseres auro et purpura exornati in lectiis gestabantur. Sane hic Manlius post defensum Capitolium pro præmio singulis libris farris ob virtutem a populo donatus est. In tantam autem cibi penuriam redacti erant in obsidione, ut coriis madefactis et postea frictis vescerentur; cujus rei argumentum est, quod hodieque ara in Capitolio est Iovis Soteris, in qua liberati obsidione, coria et sola vetera concremaverunt. Hic tamen Manlius postmodum adductus in suspicionem regni appetiti, vel inimicorum oppressus factione, a populo damnatus est. *Servius.*

Custos Tarpeiæ Manlius arcis] In Romano codice *Malius* legitur unico *l.* Sed in Oblongo, et aliis, *Mallius*, *ll* geminato, ut apud Catullum in codicibus emendatis. Sane *Manlius* per *n* parcissime habetur in antiquis hic exemplaribus: tametsi apud Livium in veteri codice *Manlius* sæpe legatur. Neque tamen mirum, si aliter inveniatur usquam, quum et antiquorum inscriptiones in hoc nomine, perinde ac etiam in aliis, plurimum varient. *Pierius.*

653 *Pro templo*] Pro defensione templi, hoc est in templo: nam ante templum, non procedit; cum obsessus intra templum esset. Sic in Æn. nono, 'Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant.' Terentius, 'Nam nisi hæc ita essent, pro illo haud starem, Phædria.' *Servius.*

Tenebat] Defendebat, et est militare verbum, et etiam Sallustius dicit. Unde e contrario victos, loco motos dicimus. Cicero, 'Loco ille motus est.' *Idem.*

Capitolia celsa] A. Postumius Albinus rerum Romanar. l. I. 'Illi, cui ternis Capitolia celsa triumphis Sponte Deum patuere, cui freta nulla repostos Abscondere sinus, non tutæ mœnibus urbes.' Leguntur hi versus apud Priscian. l. VIII. Fuit autem A. hic Albinus Cos. cum L. Lucullo A. U. C. DCII. Auctores, Cicero in Bruto, Gellius XI. 8. Macrob. l. I. *Ursinus.*

654 *Romuleoque, &c.*] Per literarum transpositionem, in Romano codice *Rumeleo* scriptum est: nisi a *Rume Rumelum*, quod ajunt, dictum velis, atque inde *Rumeleus*, quod ego nusquam alibi observavi. Sed apud Au-

Digitized by Google

prum in antiquo codice, *Romulus* omnino scriptum est per o in pene ultima, ut *popolus* in XII. tabulis. *Pier.*

Horrebat regia culmo] Curiam *Calabram* dicit, quam Romulus texerat culmis. Ideo autem *Calabra*, quod cum incertæ essent Calendæ aut Idus, a Romulo constitutum est, ut ibi patres vel populus calarentur, id est, vocarentur, et scirent qua die Calendæ essent, vel etiam Idus. A Rege Sacrificulo idem fiebat: ut quoniam adhuc Fasti non erant, ludorum et sacrificiorum prænoscerent dies. *Servius.*

Horrebat regia culmo] Non hoc ex historia sumpsit, sed ipse vidit. Nam Vitruv. qui vixit ævo Julii, ita scribit II. 1. 'Athenis Areopagi antiquitatis exemplar ad hoc tempus luto tectum. Item in Capitolio commonefacere potest, et significare mores vetustatis, Romuli casa, in arce sacrorum, stramentis tecta.' Prudent. in Symm. l. II. 'Ipsa casas fragili texat gens Romula culmo.' Tibull. II. 2. 'Et stabant humiles in Jovis arce casæ.' Petron. etiam 'Romuleam casam' dixit. Sen. Controv. IX. 'Colit etiamnum in Capitolio casam victor gentium populus.' Ait, *etiamnum*, quod ævum et post Virgilium. Ovid. Fast. III. 'Quæ fuerit nostri si quæris Regia nati: Aspice de canna, straminibusque domum.' Hanc casam fuisse *Curiam Calabram*, Serv. explicat. de qua Curia Macrob. Sat. I. 15. Notet vero diligenter Lector, duplicem fuisse casam Romuli; unam in Palatio, cujus meminit Dionys. l. II. et Victor: alteram in Capitolio; et de hac capiendus Virgilius. Nam post mentionem Capitolii, statim, ut vides, de ea casa loquitur. *Cerda.*

655 *Atque hic argenteus anser*] Hic, in Capitolio scilicet, satis prudenter argenteum anserem dixit. Nam quasi et epitheton est coloris, et significavit rem veram. Nam in Capitolio in honorem illius anseris, qui Gallorum nuntiaverat adventum, positus fuerat anser argenteus. *Servius.*

Atque hic] In quibusdam codicibus antiquis, *hinc* legitur. Sed Servius agnoscit *hic*, dum exponit in Capitolio. *Pierius.*

Anser] Historia ubique nota. Ovid. alludens ad eam dixit Fast. I. 'Capitolia defensa:' et Met. II. 'Servaturis vigili Capitolia voce anseribus:' ut et Plin. X. 22. 'Est et anseri vigilantia, Capitolio testata defenso.' Basilius in Hexam. vocat genus anserum ἄγρυπνον, *insomne*, et πρὸς τὴν τῶν λανθανόντων αἴσθησιν ἐξέτασον: *acerrimum ad sentiendum quicquid latent.* Ducitque argumentum ab hac ipsa historia; nam illi τὴν βασιλίδα πόλιν περιεσώσατο: *servaverunt regiam civitatem.* Propert. III. 3. 'Anseris et tutum voce fuisse Iovem.' Lucret. l. IV. 'humanum longe præsentit odorem Romulidarum acris servator candidus areis.' Sed quis bonor habitus volucri? Audi Plut. Orat. I. de Fort. Alexandri: 'Etiamnum solemni pompa gestatur canis in crucem actus, et anser splendide admodum in lectica, et veste stragula pretiosa sedens.' Vide eundem in vita Camilli. En primus honor. Alter, Plin. loco laudato: 'Quamobrem cibaria anserum Censores imprimis locant.' Meminit et Cic. pro Sex. Rosc. et Arnobius l. VI. *Cerda.*

Auratis porticibus] Hoc ad tempus retulit florentis Romanæ reipublicæ. Nam illo loco ubi dixit, 'horrebat regia culmo;' ideo addidit *Romuleo*, ut incipientis et pauperis adhuc imperii tempora designaret. *Servius.*

656 *Gallos*] Senones, qui Senones dicti sunt, quod Liberum patrem hospitio recepissent. *Idem.*

Canebat] Quasi præcanebat. Nam *canere*, et dicere, et divinare significat. *Idem.*

657 *Galli per dumos aderant*] In antiquo admodum codice, *olli per dumos*: quia jam positum erat, 'Gallos

Digitized by Google

in limine adesse canebat.' Cæterum ea repetitio tam nominis quam verbi mihi non parum venustatis et elegantiæ habere videtur, 'Gallos in limine adesse canebat, Galli per dumos aderant.' *Pierius.*

Arcemque tenebant] Deest *pene*. Nam prope tenuerunt. *Servius.*

658 *Defensi tenebris et dono noctis opacæ*] Multi iterationem volunt. Alii dicunt *tenebris*, propter cuniculos. *Dono noctis:* somno Manlii. Nam somnus noctis est donum. *Idem.*

Dono noctis] Græci sæpe somnum dicunt δῶρον θεῶν: ut etiam Latini, *donum Deorum* somnum. *Cerda.*

659 *Cæsaries*] Coma, ideo quod cædi potest. *Servius.*

Aurea cæsaries illis] Hoc autem loco *illis* in antiquis habetur exemplaribus. *Pierius.*

Aurea vestis] Hoc est barba. Unde contra *investes* dicimus imberbes: unde est, 'Tunc mihi prima genas vestibat flore juventas.' *Servius.*

660 *Virgatis lucent sagulis*] Quæ habebant in virgarum modum deductas strias. Et bene adlusit ad Gallicam linguam, per quam *virga* purpura dicitur. *Virgatis* ergo, ac si diceret *purpuratis*. *Idem.*

Virgatis sagulis] Turneb. II. 14. *Virgatum* hic exponit ῥαβδωτόν: quod virgas quasdam in longum aut latum varia serie et colore porrectas habet; ut concharum genere sunt *virgulatæ*, id est, ῥαβδωταί. Ita Val. Flaccus l. II. de muliere Thracia: 'nostrosque toros virgata tenebit?' Intelligit vestes barbarorum ritu discolores, et veluti virgatis segmentis contextas, non purpureas. Alii tamen, ut Cælius XVI. 7. et Pimpont. itemque Serv. putant Poëtam περιπορφύρους et εἰσπορφύρους Gallos intelligere: ac si diceret, *purpuratis sagulis*. Et Servius expresse ait alludi ad Gallicam linguam, qua *virga* dicatur purpura. *Taubmann.*

Sagulis] Hæc vox a sago ducitur. Quæ sint saga Appian. explicat in Iberic. loquens de Lusonibus Hispanis accolis Iberi fluminis: χρῶνται δὲ διπλοῖς ἱματίοις πυκνῶν ἀντὶ χλαμύδων, ἀντὶ περιπορπάμενοι, καὶ τοῦτο σάγον ἡγοῦνται: *Utuntur duplicibus vestimentis crassis chlamydum vice, et fibulis connectunt, eaque pro sagis ducunt.* Sueton. in Jul. c. 48. per *sagatos* intelligit Gallos. Et Trebellius in Galieno: 'Perdita Gallia arrisisse, et dixisse perhibetur, non sine trabeatis sagis tuta Resp. est.' Porro in Poëta Lector per *sagula* intelligat militares chlamydes et paludamenta, legatque Lipsium de Mil. Rom. l. II. *Cerda.*

Lactea colla] Hac commendatione prædicati Galli. Sil. l. IV. 'Colla viri fulvo radiabant lactea torque.' Loquitur de Chrixo duce Boïorum. Ammian. l. XV. 'Candidi pene sunt Galli omnes.' Petron. Sat. 'Quin tu,' inquit, 'Giton, circumcide nos, ut Judæi videamur: et pertunde aures, ut imitemur Arabas; et increta facies, ut suos Gallia cives putet.' Certe omnes in universum Septemtrionales *candidis coloribus* honestatos Vitruv. scribit VI. 1. Et imprimis Gallos fuisse pulcherrimos Julianus Cæsar in Misopog. his verbis ait, καλοὶ δὲ πάντες, καὶ μεγάλοι, καὶ λεῖοι, καὶ ἀρτιγένειοι, νέοι θ' ὁμοίως καὶ πρεσβύτεροι ζηλωταὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν φαιάκων: *Sunt omnes formosi, proceri, glabri, et recens barbati, juvenes pariter et senes felicitatem Phæacum imitantur.* Quid, quod Poëta allusit ad etymon? nam Galli, ut multis placet, ἀπὸ τοῦ γάλακτος, a *lacte*. Idem.

661 *Auro*] Aureo torque. *Taubm.*

Duo quisque Alpina coruscant Gæsa manu] Gæsum grandius longeque feriens telum Gallorum, de quo vid. quæ Lipsius Poliorc. IV. 4. Claud. de Laud. Stiliconis II. 241. 'Gallia crine ferox, evinctaque torque decoro, Binaque gæsa tenens.' Et ut hoc loco *Alpina gæsa*, sic apud Sil. Ital. l. I. 'Et Ligurum horrentesque comæ,

Digitized by Google

parmæque relatæ Hispana de gente rudes, Alpinaque gæsa.' De quo vid. Turneb. Advers. XXIII. 3. Scribendum autem per diphthongum, ut patet ex Polluce, cui γαισὸς est δόρυ πολυσίδηρον. *Emmenes.*

662 *Gæsa*] Hastas viriles. Nam etiam viros fortes Galli *gæsos* vocant. *Servius.*

Scutis longis] Per hoc, corporum ostenditur magnitudo, ut supra, 'Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.' Per quod equorum magnitudinem expressit. *Idem.*

Scutis longis] Clypeus et scutum opponuntur, clypeus enim rotundus est, scutum vero formæ oblongæ, majusque clypeo; et *scutum* Græci hinc θυρεὸν, quod referat similitudinem forium, quæ longiores sunt, quam latiores, clypeum ἀσπίδα vocant. Turneb. XI. 27. *Taubmann.*

663 *Hic*] In eodem scuto. Et congrue sacerdotes statim post templa commemorat. *Servius.*

Hinc exsultantis] In antiquis aliquot, *Hic exsultantis. Hic*, hoc est in scuto, vel in hac parte. *Pierius.*

Salios] Qui sunt in tutela Jovis, Martis, Quirini, dicti *Salii*, ideo, quod circa aras saliunt et tripudiant. Alii a Salio Æneæ comite dictos volunt. *Servius.*

Nudosque Lupercos] Cum in honorem Panos Lupercaliorum solemne celebraretur, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt: illi, projectis vestibus, insecuti sunt: his latronibus oppressis et receptis animalibus, propter rem a nudis propere bene gestam, consuetudo permansit ut nudi Lupercalia celebrarent. *Id.*

Nudosque Lupercos] Sed cur *nudi?* Satis commentatio Servii: sed male nuditatem refert ad vestes abjectas. Non sic est: sed sublatæ sunt vestes, et cinctæ, ut expeditius sequerentur, inde pedibus, tibiis, femoribus nudi, ut exhibent marmora. Unde ab Ovid. *cinctuti*: ab Statio *succincti.* Quam ob rem a Plutarch. dicuntur γυμνοὶ διαθέοντες ἐν περιζώμασι: *nudi, et succincti currentes.* Cerda.

664 *Lanigerosque apices*] Flamines in capite pileum habebant, in quo erat brevis virga desuper habens lanæ aliquid. Quod cum per æstus portare non possent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis positus dos capitibus incedere nefas fuerat. Unde a filo, quo utebantur, flamines sunt dicti, quasi filaminea. Verum festis diebus, filo deposito, pilea necesse erat accipere, quæ secundum alios ad ostendendam sacerdotii eminentiam sunt reperta: sicut columnæ mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen. Alii dicunt non propter eminentiam dignitatis hoc factum: sed quia cum sacrificarent apud Laurolavinium, et eis exta frequenter aves de vicinis venientes locis abriperent, eminentia virgarum eas terrere voluerunt. Exinde etiam consuetudo permansit ut apud Laurolavinium ingentes haberent virgas, non breves ut in urbe. *Servius.*

Lapsa ancilia cœlo] Regnante Numa Pompilio scutum breve et rotundum cœlo lapsum est. Et cum aruspices respondissent illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset, diligentia Numæ, ne quandoque ab hostibus posset auferri, adhibito Mamurio fabro, multa similia facta sunt, et in templo Martis locata. Quod autem dicit *ancilia*, plurali utitur numero pro singulari. Nam unum lapsum est. *Ancile* autem dicitur, aut quasi undique circumcisum, aut quasi ἀμφίχειλον, id est, undique labrum habens. *Idem.*

Ancilia] In antiquis codicibus manu scriptis, *ancilia* per i Latinum scribitur. Et eodem pacto in Antonini Pii nummis notatum est, ubi scuta tria oblonga ovali propemodum figura inspiciuntur, cum inscriptione ANCILIA. *Pierius.*

665 *Extuderat*] Studiose fecerat. *S.*

Digitized by Google

Extuderat: castæ ducebant, &c.] In Romano codice *extuderat* legitur numero multitudinis, ut de Cyclopibus intelligatur. Sed magis placet *extuderat*, ut omne opus ad Volcanum referatur, uti superius, 'Fecerat Ignipotens:' et paulo infra, 'Hinc procul' addit. Et in emendatis Prisciani codicibus, *extuderat* est, ubi ait: 'Tundo tutudi, cujus pene ultimam antiqui modo producebant, modo corripiebant.' Virg. Æn. VIII. 'Cœlo extuderat.' Enn. in Ann. 'viresque calentis Contudit crudelis hyems.' Insulsum vero illud est, quod apud interpretes legitur, Matronas non nisi castas pilentis usas, quum *casta* sit epitheton matronis adcommodatum. Præterea tangit hoc loco Virgilius historiam, quod matronis concessum est ut pilento ad sacra ludosque veherentur. Sed animadvertendum est perperam in vulgatis exemplaribus Livii *plaustro* legi, pro *pilento*, ut veteres codices habent: ita enim locus ille legitur: 'Honorem ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra, ludosque, carpentis festo, profestoque uterentur.' *Pierius.*

Ducebant] Deducebant. Hæc enim fuerat consuetudo. *Servius.*

Ducebant sacra] *Ducere sacra*, et *ferre sacra*, dicuntur, qui res sacras et quæ ad sacrum utilia sunt, ferunt. Propert. IV. 1. 'Ducebant macræ vilia sacra boves.' Turn. II. 14. Sic et ἱερὰ ἄγειν, et πομπὰς, et θυσίας, Græci dicunt. Supra: 'solemnes ducere pompas.' *Taubmann.*

666 *Pilentis matres in mollibus*] Pilenta sunt vehicula, sicut nunc basternas videmus. Erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant, sicut nec vittis, unde addit *Castæ*. *Mollibus* autem, pensilibus: ut *molle feretrum*, et *ascilla mollia*: contra, *plumas pensiles* dicimus, et *molles* significamus: et *mollibus*, moliter stratis: quidam pilenta, tecta cisia vulgo dicta tradunt. *Servius.*

Pilentis matres in mollibus] De hoc vehiculi genere vid. omnino quæ Schefferus de Re Vehiculari II, 25. *Emmeness.*

Matres] Matresfamilias intelligit, hoc est, senatorias, nobiles, patricias fæminas; quæ sacerdotiis præerant: nam sacerdotes et virgines etiam Vestales pilentis carpentisque ferebantur. Prudentius contra Symmach. l. II. 'Fertur per medias, ut publica pompa, plateas Pilento residens molli.' Turneb. XI. 6. et XIII. 8. *Taub.*

Hinc procul] Bene a templis longe Inferos facit. Et bene 'Tartareas sedes,' ut nihil prætermissum videretur. *Servius.*

667 *Alta ostia Ditis*] Alludit ad epitheton Græcum Plutonis πυλάρτης, frequens apud Hom. ut Od. Λ. ἡ δ' ἔβη εἰς ἀΐδαο πυλάρταο, κρατεροῖο: et post paulo; εὐρυπυλὲς ἄϊδος δῶ. *Germanus.*

668 *Scelerum pœnas*] Pro sceleratorum. Et bene ait *scelerum pœnas*, in crimina enim personæ incidunt, non ipsarum sunt proprie crimina. Unde et sceleribus sunt statuta supplicia, quæ in se incidentes homines obnoxios faciunt. *Servius.*

Et te, Catilina, minaci Pendentem scopulo] Hoc quasi in Ciceronis gratiam dictum videtur. *Idem.*

Te, Catilina, minaci Pend. sc.] Apud tragicos immanissima habebatur imprecatio, ut quis apud Inferos etiam in sublimi scopulo insepultus pendeat. Vide Turn. XXIII. 3. *Taubm.*

670 *Secretosque pios*] Aut in secreto morantes, aut participaliter ab illis secretos. *Servius.*

Secretosque pios] Horat. 'Juppiter illa piæ secrevit litora genti.' Et alibi: 'Et judicantem vidimus Æacum, Sedesque discretas piorum.' *Cerda.*

His dantem jura Catonem] Et significat, *Uticensem*, qui contra Cæsarem

Digitized by Google

bella suscepit. Quomodo enim piis jura redderet, qui in se impius fuit? Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionem. Siquidem ille Minoën, Rhadamantum, Æacum de impiis judicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare jura commemorat. *Servius.*

671 *Hæc inter*] Bene inter Inferos et Superos mare factum dicit, quod, ut suprà diximus, nos ab Antipodibus dividit, qui Inferi sunt nostri comparatione. *Idem.*

Tumidi maris] Sen. Rhet. Cont. 16. 'Intumuerat subitis tempestatibus mare.' Ita vero proprius maris tumor, ut Græci κύματα, id est, *fluctus*, vocant οἴδματα, id est, *tumores*, οἴδματα (inquam) pro οἰδήματα. Orph. Hymn. πόντιον οἴδμα. Sidon. Epist. II. 2. 'immane turgescit.' Vocat *mare tumidum*, quia cum in conflictu hoc Cæsaris et Antonii mare tranquillum fuerit, diebus tamen præcedentibus, et hos hic describit Poëta, mare tumnerat. Audi Plut. in Anton. ἐκείνην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν καὶ τρεῖς τὰς ἐφεξῆς μεγάλῳ πνεύματι κυμαθὲν τὸ πέλαγος τὴν μάχην ἔπεσχε: et addit: πέμπτῃ δὲ νηνεμίας καὶ γαλήνης ἀκλύστου γενομένης συνῆεσαν. Congressum hunc postea describit Poëta, ac propterea nunc tumore isto putandus est allusisse ad illum, qui præcessit in mari. *Cerda.*

Imago Aurea] Non est contrarium quod et cæruleam, et auream, et argenteam maris esse dicit imaginem: quam scimus pro ventorum qualitate mutari, et colores varios reddere, quod expressum in scuto fuisse significat. *Ibat* autem quidam pro *erat* accipiunt, ut, 'Ast ego, quæ Divum incedo regina.' Sane ubique propositum est poëtæ, Augusti gloriam prædicare; itaque majorem partem operis in hoc clypeo, Augusto adsignat. *Servius.*

672 *Cærula*] Id est, maria. *Idem.*

Fluctu cano] Omnis enim spuma alba est. *Idem.*

Fluctu cano] Canities hæc ab spumis. Catull. 'Tortaque remigio spumis incanuit unda.' Sidon. Epist. II. 2. 'spumoso canescit impulsu.' Ovid. 'spumisque sonantibus albet.' Græci πολιὸν κῦμα, πολιὸν ἅλα. Pulchre Eurip. Iphig. Λάβετε κώπας, βόθιά τε λευκαλνετε: *Remos sumite, fluctus dealbate.* Lucret. l. II. 'Vertitur in canos candenti marmore fluctus.' Calaber etiam l. v. in Scut. Achillis, μέλας λευκαλνετο πόντος, a quo, credo, Virgilius, *cærula*, ut ille μέλας: *cano fluctu*, ut ille λευκαλνετο. Sicut et Sen. Agamem. 'Dirimuntque canæ cærulum spumæ mare.' Ennius prior apud Agellium II. 26. 'Cæruleum spumat sale conferta rate pulsu Per mare.' *Cerda.*

Spumabant] In antiquis plerisque codicibus *spumabat* unitatis numero legitur, ut sit, 'cærula maris imago Spumabat fluctu cano.' *Pierius.*

673 *In orbem*] In circuitu, in medio, utrum clypeo an mari? *Servius.*

In orbem] Vere et proprie ex animantis hujus natura. Ita ab Nazian. Carm. 50. Delphinus inducitur γυρεῦσι εἰγνάμπτοισιν ἑλισσόμενος, quia videlicet ludibundus exhibet gyros, flexus, tortiones. Eurip. Helen. τῶν καλλιχόρων δελφίνων, a pulchris choreis, quas exercent. Et in Elect. ἔπαλλε δελφὶς, et ibidem dicitur φίλαυλος, est enim amicus musicæ et tibiarum. Vide Plutar. in Conviv. Sept. Sapient. *Cerda.*

674 *Æquora verrebant*] Ad imaginem fortasse Calab. l. IX. qui extra picturam loquens, 'Αμφὶ δὲ οἱ δελφῖνες ἁολλέες ἐσνεύοντο Κῦμα διαπρήσσοντες, ἁλὸς πολιοῖο κέλευθα. Τὸ *verrebant*, quis nescit illustrari posse vel ab Catull. qui Nupt. Pel. 'Cærula verrentes abiegnis æquora palmis?' vel ab Ennio, qui apud Agell. II. 26. 'Verrunt extemplo placide mare marmore flavo?' *Idem.*

Æstumque secabant] Naturalem rem

Digitized by Google

ostendit. Nam semper mare turbatur cum Delphini apparuerint. *Serv.*

675 *Actia*] In antiquis codicibus fere passim legitur *Accia, cc* geminato, quod a similitudine quadam inter *c* et *t*, quæ est in literis Longobardicis, evenisse puto, quum *Actia* per *et* sit scribendum. *Actia* enim Acarnaniæ oppidum, ab Ambracio sinu venientibus, ubi templum Apollinis, et certamina Gymnica, et equestria celebrabantur. Unde Apollo, et *Actæus*, et *Actiacus* cognominatur. Arcadius in orthographia, ἄκτια, inquit, καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ ἑορτή· ἀλλ' ἡ μὲν ἑορτὴ βαρύνεται τὰ ἄκτια. *Attius* tamen, uti superius comprobatum est, pro nomine proprio ab *Ati*, duplicato *t*, etiam asserente Victorino in præceptis de orthographia, scribi debet: cui pleræque veterum inscriptiones adstipulantur. *Pierius.*

676 *Cernere erat*] Græca figura est. *Servius.*

Totumque instructo Marte, &c.] Antiqui aliquot codices, *extructo* legunt. Aliquot alii *instructum* per accusativum, quippe *Leucaten*. Sed enim *pugnam instruit* apud latinissimos historicos sæpe. Quare melius 'instructo Marte.' *Pierius.*

677 *Fervere Leucaten*] *Fervere* ab eo quod est *fervo* facit, nam ab eo quod est *ferveo*, *fervere* facit *ve* producta; sic *effulgere*. Alii dicunt antique per tertiam conjugationem correpta media syllaba positum, ut, 'lavit ater corpora sanguis,' pro lavat: de eo in tertio Georgicorum in ipso loco plenius dictum est. *Leucaten:* In promontorio Epiri est mons *Leucata*, quod quia saxa nuda in cacumine habuit, ex horum candore *Leucates* appellatus est. *Servius.*

Fervere Leucaten] Sic Stat. *defervere campo*. Cato, *efferverit*, uti ex manu script. restituit Victorius. Lucil. 'fervit ad amnem.' Attius Meleag. 'Cor ira fervit:' et in Achille: 'Fervat pectus iracundia.' Afran. Vopiscus, 'vociferatione fervitur.' Pomponius Scriptor Asellanarum in Pappo Agricola, 'Domus hæc fervit flagitiis.' Ter. Varro in Desultorio, 'Fervere piratis, vastarique omnia circum.' Denique ita multa sunt veterum testimonia, ut putem apud veteres non agnitum aliud verbum. Et *ferveo*, *ferves*, debet existimari novitium respectu illius. De classe Cæsaris ad *Leucaten* scribit Florus IV. 11. *Cerda.*

Auroque effulgere fluctus] Non quod hic ex auro fluctus esse dicat, quos supra canos dixit; sed quod mare ex auro expressum sit, fluctus per aurum effulgeant. *Servius.*

Effulgere fluctus] Græci aquis dant μαρμαρυγήν: et Catull. Nupt. Pel. de illis, *refulgent*. Cerda.

Hinc Augustus agens Italos] Cum de statu reipublicæ esset longa contentio inter Augustum et Antonium et Lepidum, placuit ut totum Orientem teneret Antonius; Augustus Gallias et Hispanias cum Italia; Lepidus Africam, Siciliam, Sardiniam: et ad caussam majoris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaque sunt in provincias suas. Sed Antonius in prima ætate creatus Tribunus plebis, Cæsarianas partes cum Curione defendens, bellum civile inter Cæsarem Pompejumque commovit. Quæstor fuit, idemque Augur: quo Consule, in senatu Cæsar occisus est. Hic, sicut dictum est, cum, divisa Repub. ad Orientem isset, in Ægypto captus est amore Cleopatræ, non usquequaque adeo, ut, ea dimissa, contra Parthos proficisceretur: quibus, cum ante victor esset, post repulsus, dum Cleopatræ cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit. Ipse tamen animalium cadaveribus pastus, cum paucis ad Ægyptum est reversus: ubi ei cœpit suadere Cleopatra ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti: quo facto, Augustus vehemen-

Digitized by Google

ter accensus, contra eum cœpit bella moliri. Antonius re comperta, collectis Orientis viribus, prior cum uxore Cleopatra venit ad bellum. Conflictum est navali certamine circa Actium Epiri promontorium, ubi victi sunt Antonius et Cleopatra, et in fugam coacti: postea, occiso Antonio, illa sibi serpentes adhibuit. Sed Antonius, cum Alexandriam obsideri videret et in eo esse, ut capi posset, se ipsum occidit. Cleopatra vero, cum ad Augustum esset adducta, et in custodia esse jussa esset, admotis sibi, ut putatur, serpentibus, vitam finivit. Sed quia belli civilis triumphus turpis videtur, laborat poëta ut probet justum bellum fuisse, dicens Augustum esse 'cum patribus, populoque, penatibus, et magnis Diis,' contra, cum Antonio auxilia peregrina et monstrosa Ægypti numina: et re vera in exercitu Antonii omnes barbari fuerunt: quod et Virgilius dicit, 'Ægyptum viresque Orientis, et ultima secum Bactra vehit.' Unde etiam de hoc bello egit triumphum. Nec enim civile putatum est, quod tantummodo Romano duce gestum est, qui et ipse barbaræ serviebat uxori: adeo ut prætoria ei castra concederet: quorum qui potiebatur imperio, ipse vocabat exercitum. Unde est illo loco de Cleopatra, 'patrio vocat agmina sistro.' Nam Antonius consulare sibi tantum detinuit imperium, in quo sola est potestas jubendi. Ille enim ducit exercitum, qui habet in potestate castra prætoria. *Servius.*

679 *Penatibus et magnis dis*] Alii id unum volunt esse; alii separant; ut *magnos Deos* accipias Jovem, Minervam, Mercurium, quos Æneas de Samothracia sustulit. *Idem.*

Penatibus, et magnis dis] Non iidem Dii hoc loco Penates, et Magni: sed diversi. Lege Æn. III. initio ad illud, 'Cum sociis, natoque, Penatibus, et Magnis Dis.' *Cerda.*

680 *Stans celsa in puppi*] In Romano codice, et quibusdam aliis, *stat*, verbi non participii forma, legitur. Respicit enim rectum suum, *Augustus agens Italos*, et quæ sequuntur: quod si *stans* legas, subaudiendum, *sculptus erat*. Pierius.

Tempora flammas Læta vomunt] Naturaliter enim Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeo ut obtutum ejus nemo contra aspectare posset: denique quidam eques Romanus interrogatus ab eo cur, se viso, verteret faciem, dixerit, *quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum*, sicut ait Suetonius. *Servius.*

Geminas cui tempora, &c.] Indicat galeam. Cum enim Principes et duces exercituum, tum aliis notis, tum maxime galeis, cognoscantur, insignem galeam Augusto dedit, ut is esse nosceretur. Certe, qui ad igneos Cæsaris oculos Virgilium ducunt, torquent illum. *Cerda.*

681 *Aperitur vertice sidus*] Appareret sidus in vertice, hoc est super galeam. Nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, et ludi funebres Cæsari exhiberentur, per triduum stella apparuit in Septentrione, quod sidus Cæsaris putatum est Augusto persuadente: nam ideo Augustus omnibus statuis, quas ob divinitatem Cæsaris statuit, hanc stellam adjecit. Ipse vero Augustus, in honorem patris stellam in galea cœpit habere depictam. Honorifice autem poëta unam stellam *sidus* dixit, cum sidus ex multis stellis constet. *Serv.*

Patrium aperitur vertice sidus] De hoc sidere vid. quæ dicta ad Ecl. IX. 47. ubi etiam numisma cum ipso sidere expressimus. Recte autem ex Suetonio corrigendum hic esse Servium, quod per triduum tantum dicat apparuisse hanc stellam, monet Cerda, cum Suetonius referat apparuisse per dies septem in Jul. c. 88. 'Ludis, quos primo consecratos ei heres Au-

Digitized by Google

gustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa XI. horam. 'Creditumque est animam esse Cæsaris in cælum recepti,' &c. Exponendum vero illud, *consecratos ei*, consecratos ab eo, ut ad illum locum monet Casaubonus, ut cum aliis concilietur Suetonius, qui eos ludos, quibus apparuit hæc stella, non Cæsari, sed Veneri Genetrici tradunt consecratos. *Emmenes.*

682 *Parte alia*] Non, e contra; sed in alia parte aciei. *Servius.*

Ventis, et dis Agrippa secundis] *Agrippa* dicitur ab ægro partu, id est, qui pedibus nascitur. Sed hic *Agrippa* non adeo claro genere ortus, viribus, et societate Augusti, ad summos honores pervenit, nam et Tribunus plebis quietissimus fuit, et post tertium Consul, et in multis bellis cum Augusto gestis victoriam Augusto sua virtute confecit; nam et Sextum Pompejum apud Mylas ipse devicit, et apud Actium Antonium et Cleopatram navali certamine prope ipse superavit, ob quod meruit etiam gener esse Augusto. *Secundis* ergo dixit, Augusti comparatione. Nam hoc dicit, Augustus nimio ventorum et numinum utebatur favore. *Agrippa secundis.* Hoc est, Ille habuit primum favorem, hic secundum. Hadrianus scribit Agrippam solitum tempestate orta milites cogere, naves in fluctus urgere, ut consuetudine discriminis, dempto metu, redderet eos adversum pericula fortiores: ergo πρὸς ἀντιδιαστολὴν sævi maris, quod exercitationi militibus erat, ait, 'diis et ventis secundis' esse pugnatum; ut tempestatem quidem Agrippa non timuerit; sed favor divinus maria constraverit: nam et ipsa Actiaca pugna, cum Aquilo ei esset adversus, eo exercitio, quo milites adsueverat adversum fluctus naves agere, ad portum se fugere finxit: quare cum hostes decepti insequi conati essent, conversis subito navigiis suis Alexandrinas naves incurrit, et telis ac flammis in eas missis, refragante hostibus fluctu, cum nihil ipsi tale facere possent, victoriam consecutus est: merito ergo *ventis secundis.* Idem.

683 *Arduus agmen agens*] In aliquot antiquis *arduos*, ea religione quam superius contra Terentii Scauri sententiam nonnullos diximus observasse. *Pierius.*

Insigne superbum] Quasi principale decus. *Servius.*

684 *Navali rostrata corona*] Sextus Pompeji filius in Sicilia piraticam exercuit, contra quem primo cum Agrippa dimicavit Augustus. Postea Agrippæ cura data est; qui eum delevit: ob quod ei Augustus rostratam dedit coronam, quia vicerat navali certamine. *Idem.*

Rostrata] *Navalis corona* etiam Plinio *rostrata* dicitur: quod quasi navium rostris insignita sit. Turneb. XXVI. 29. de bello Siculo intelligit, quod cum Sex. Pompejo gestum est. De qua re sic Paterculus, l. II. 'Insigne Coronæ classicæ, quo nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit. Etiam Dio l. XLIX. tradit, Agrippam ab Augusto corona donatum esse post devictum Sext. Pompejum. Vide et Jos. Castalion. Observat. Dec. IV. 1. Gell. I. 6. *Taubm.*

Navali rostrata corona] Corona navalis rostrata est dicta, a navium rostris, et fieri solebat ex auro, teste Gell. v. 6. 'Navalis *(corona)* est, qua donari solet maritimo prælio qui primus in hostium navem armatus vi transilivit: ea quasi navium rostris insignita est: et muralis autem, et castrensis, et navalis fieri ex auro solent.' Agrippæ autem ob victorias navales datas esse ab Augusto coronas navales, testantur et nummi, qui extant in Augustini Numism. Tab. XI. n. 21. et 22. In quibus alter effigiem Agrippæ repræsentat cum corona navali, in qua, præter rostra,

Digitized by Google

conspiciuntur quædam turres, sive tabulata, quæ videntur explicanda de *turritis puppibus* Virgilii; nam has Servius interpretatur de *tabulatis*, sive 'turribus in navibus erectis, quæ hoc bello primum excogitatæ ab Agrippa.' Nummos hic repræsento. *Emmenes.*

685 *Hinc*] A parte contraria. *Serv.*

Ope barbarica] Crimen Antonii, quod ope barbarica Romanus pugnet. *Idem.*

Ope barbarica] Hanc numerat exacte Plutarch. in vita Anton. Interfuere enim *Bocchus Africæ, Tarcondemus Ciliciæ, Cappadociæ Archelaus, Paphlagoniæ Philadelphus, Comagenæ Mithridates, Adallas Thraciæ Reges.* Misere vero auxilia Manchus, Herodes, Amyntas, primus Arabas, alter Judæos, tertius Lycaonas. Medorum quoque Rex auxilia misit Antonio. Florus IV. 11. meminit 'Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Africæ.' Itaque per Barbaros hoc loco non necesse est intelligere ipsos Ægyptios: sed eos, qui auxilia misere Ægyptiis, cum præsertim dicat Herodotus Musa secunda, βαρβάρους δὲ πάντας οἱ Αἰγύπτιοι καλέουσι τοὺς μὴ σφ' ὁμογλώσσους. *Cerda.*

Variisque Antonius armis] In codicibus aliquot antiquis, 'variis Antonius armis' legitur, absque particula *que:* ut sit, *Armis variis opera Barbarica;* de habitu enim et ornatu hic agitur, quo singuli internoscerentur. *Pierius.*

686 *Victor ab Auroræ populis*] Quia primo vicerat Parthos, ut diximus: aut quia Antonium Parthi postea pepulerunt: sed videtur hoc ideo tacuisse, ne Augustus imbellem superasse videatur; ideo addidit victorem Orientis Antonium, ut majorem hostem Augustus vicisse videatur. *Servius.*

Victor] Dici ita potest; nam tametsi infelicissima fuerit expeditio illius in Orientem, tamen μάχας ὁπτὸ καὶ δέκα Πάρθους ἐνίκησεν, ait Plut. *Parthos vicit præliis decem et octo.* Cerda.

Litore rubro] Erythræo mari, quod est inter Ægyptum et Indiam. *Serv.*

687 *Ægyptum*] Sunt codices, in quibus *Ægyptum* per u scriptum inspicitur; et ita notari solitum Augusti temporibus, qui ea litera etiam in formæ superlativæ nominibus delectabatur, inscriptio declarat Horologii, quod in campo Martio erexit: in cujus basi hæc adhuc inspiciuntur:

AEGVPTO IN POTESTATEM POPVLI ROMANI REDACTA.

Et quæ plurima hujusmodi supra recitavimus. Sane vero in Hadriani nummis utroque modo legitur, nunc *Ægyptos* per u vocalem Latinam,

Digitized by Google

nunc Ægyptos per ν ψιλὸν Græcam. *Pierius.*

Ultima secum Bactra vehit] *Ultima*, non quantum ad fines pertinet orbis terrarum: sed ultima in imperio Antoniano. Constat enim Bactrianos post se habere gentes innumeras. *Servius.*

Ultima Bactra] Propert. III. 1. 'finem Imperii Bactra.' *Cerda.*

688 *Sequiturque (nefas) &c.*] Exclamatio est: quasi *pro nefas!* aut per parenthesin dictum est: et *nefas* non in eo tantum, quod Ægyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur; quod in ingenti turpitudine apud majores fuit. Unde bellaturus Pompejus in Lesbo reliquit uxorem. *Servius.*

Sequiturque (nefas) Ægyptia conjux] Ita hic *Ægyptia* in quodam antiquo codice; *conjux* vero variat, et in veteribus codicibus, et in marmorum inscriptionibus, ut alibi dictum. Quantum vero pertinet ad sententiam; D. Hieronymus ad Oceanum De vita clericorum locum hunc citat: quia Virgilius *nefas* posuit. 'Uxores enim,' ait ille, 'castra non sequebantur.' Quamvis, 'Romanis civibus matrimonia cum externis non permissa,' Livius dicit. Et super hoc Severinus in Topicis Ciceronis plura. *Pierius.*

689 *Ruere*] Ruebant: id est, veniebant cum impetu. Et hoc verbo more suo ostendit velocitatem. *Serv.*

690 *Convolsum remis rostrisque stridentibus æquor*] In antiquis *convolsum*. De *rostris* vero *stridentibus*, in quinto Æneidos multorum recitavimus opiniones, inserendumne esset *que*, an aliter legendum, quæ non videntur nunc ad repetendum necessaria. *Pier.*

Convolsum] Σπασμὸν θαλάσσης, et σπάσμα, dixerunt Appian. l. v. et Plutarch. in vita Ciceron. id est, 'maris convulsionem.' Convelli mare dicitur cum extrahitur a se, et divellitur, sive fluctibus in tempestate, sive remis in quacunque navigatione; præeunte hic Virgilio, qui *convulsum æquor*, in summa tranquillitate. Nam auctore Plut. in vita Anton. hic navium conflictus factus νηνεμίας καὶ γαλήνης ἀκλύστου γενομένης. *Cerda.*

Rostrisque stridentibus] Lege *rostrisque tridentibus.* Nam tametsi defendi queat lectio vulgata, sed inclino in hanc, secutus Erythræum in Indice, Germanum, Turnebum XXVIII. 29. Julium Scal. Poët. IV. 16. tum etiam veteres picturas, et nummos, in quibus rostra navium visuntur trifida. Ursinus etiam attestatur ita scriptum in codice, qui fuit Pomponii Læti. Rostra hæc Polybius, et Appianus vocant ἐμβόλους. *Idem.*

Convolsum remis rostrisque tridentibus æquor] Vide quæ Pierius supra ad Æn. v. 143. *Emmeness.*

691 *Credas*] Pro credat quis. *Serv.*

Credas] Ut ab Hom. φαίης, Expendit vocem istam Sen. Rhet. Suas. I. quasi non dicat fieri, sed videri, ideo *credas.* Cerda.

692 *Cycladas*] Cleopatræ naves inusitatæ magnitudinis fuisse, etiam Dio narrat: quas Poëta hic insulis singulas comparat. Sunt autem *Cyclades* insulæ maris Ægæi numero LIII. in Cycli formam dispositæ. *Taubmann.*

Aut montis concurrere montibus, &c.] Hæc quidem non tam Hyperbole poëtica est, quam ex historia locus sumptus. Apud Florum enim legas de navalibus Antonii: 'Sed numerum magnitudo pensabat, quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hæc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris, et labore ventorum ferebantur: quæ quidem ipsa moles exitio fuit.' *Pierius.*

Concurrere montibus altos] Alii *Altis* legunt; unum tamen est. *Servius.*

Montis montibus] De his et Prudent. 'Institerant tenues cymbæ fragilesque phaselli Inter turritas, Mem-

Digitized by Google

phitica rostra, Liburnas.' Vide Horat. Epod. I. 'Ibis Liburnis inter alta navium,' &c. *Taubmann.*

Montis concurrere montibus altos] Similiter Ovid. Met. VII. 62. 'Quid, quod nescio qui mediis concurrere in undis Dicuntur montes,' &c. Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmenes.*

693 *Turritis puppibus instant*] Hoc de historia traxit. Nam Agrippa primus hoc genus turrium invenit, ut de tabulatis subito erigerentur, simul ac ventum esset in prælium, turres hostibus improvisæ, in navigando essent occultæ. *Servius.*

Turritis puppibus] De his vide Cælium XXIX. 27. Bayf. De re navali, et Gyrald. de Navigiis. *Taubmann.*

694 *Stuppea flamma, &c.*] Illud, *stuppea flamma*, accipe de navibus Cæsarianis contra Antonianas. Quod sequitur, 'telisque volatile ferrum,' de Antonianis contra Cæsarianas. Itaque Cæsariani ignitis telis rem gerebant; Antoniani aliis missilibus, non certe ignitis. Dio de hac pugna, et de Cæsarianis, *οἱ μὲν γὰρ βέλη τε πυρφόρα ἐπ' αὐτοὺς ἐξετόξευον, καὶ λαμπάδας ἐκ χειρὸς ἐπηκόντιζον· καί τινες καὶ χυτρίδας ἀνθράκων, καὶ πίττης πλήρεις, πόρρωθεν μηχαναῖς ἐνερρίπτουν*, &c. Florus quoque: 'Singulas' (Antonianas) 'plures' (Cæsarianæ) 'adortæ missilibus simul cum rostris, ad hoc ignibus jactis ad arbitrium dissipavere.' De classico apparatu Antonii, in quo nulla ignis mentio, vid. Plutarch. in Anton. orat. ad milites. *Cerda.*

Telisque volatile] Cato: 'Sub tela volantia.' *Servius.*

695 *Nova cæde rubescunt*] *Nova cæde*, magna; nimia. Nam non dicit re vera nova arva, sed *nova cæde.* Homerus *ἐρυθαίνετο αἵματι γαῖα*: sed non est hoc *rubescunt.* Idem.

Arva] Ut *campus*, sic etiam *arva* de mari. Oppian. ἁλιευτ. I. in exitu lib. *ποσειδάωνος ἀλωή*: *Neptuni area.* Pin. Pyth. I. *πλάκα πόντου.* Sedul. l. III. 'et vasti premit arva freti.' Iterum; 'Libera per vitreos movit vestigia campos.' Sidon. epist. II. 2. 'Pelagi mobilis campus cymbalis late secatur pervagabilibus.' Vide plura Æn. X. ad illud, 'campos salis ære secabant.' *Cerda.*

696 *Patrio vocat agmina sistro*] Cleopatra sibi tantum adsumpserat, ut se Isin vellet videri. Isis autem est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat: per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum: Isis autem, lingua Ægyptiorum, est terra: quam Isim volunt esse. Hanc Isim et alios Deos ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur. Ergo in opprobrium Alexandrini exercitus, pro classico sistrum posuit; quod autem ait 'vocat agmina:' hoc est quod superius dictum est, et Augustus in commemoratione vitæ suæ refert, 'Antonium jussisse ut legiones suæ apud Cleopatram excubarent, ejusque nutu et jussu parerent:' bene ergo, 'vocat agmina,' quæ signum dabat. *Servius.*

Patrio vocat agmina sistro] Ac si *Isis* esset et Genius Ægypti. Propert. III. 9. 'Scilicet incesti meretrix regina Canopi Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro,' &c. Erat autem *sistrum* instrumentum e metallo arguto, quo in sacris Isidis utebantur: *παρὰ τὸ σείεσθαι.* Vide Turneb. XXVI. 33. *Taubmann.*

697 *A tergo respicit anguis*] Hoc est, nondum videbat mortem futuram. Traditur enim, ne ad Triumphum Augusti adservaretur, admoto sibi aspide defecisse: tum *geminos*, cum unum sibi admoveretur. *Servius.*

Geminos anguis] An morsu anguium, an alio veneno interierit Cleopatra, nulla certa historia compertum. Lege Plutar. in vita Antonii, et Cedrenum pag. 150. Tantum Poëta locutus ad

Digitized by Google

opinionem Augusti, qui ex duabus punctionibus, quæ visæ in brachio Cleopatræ, credidit morsu aspidis interisse. Inde gestata est in triumpho imago Cleopatræ cum aspide fera affixa mordicus brachio. Sed quare illud, *non respicit?* Jactabatur (ait Plut.) jussisse Cleopatram, ut ita bestia contecta afferretur, ut illa ipsius ignorantis Cleopatræ corpus invaderet, *μηδὲν ἐπισταμένης*, ait scriptor. Et *gemini angues*, quia *geminæ punctiones;* de quibus Plut. Ita etiam Prop. III. 11. 'Brachia spectavi sacris admorsa colubris.' A Virg. Martialis l. IV. 'Elidit geminos infans nec respicit angues.' *Cerda.*

698 *Deum monstra*] Ideo *monstra* dixit, quia sub Augusto necdum Romani Ægyptia sacra susceperant. Et admittebat locus pro laude Augusti aliquid etiam in Deos inclementius dici. Varro indignatur Alexandrinos Deos Romæ coli. *Servius.*

Deum monstra] Juven. Sat. XV. *portenta* vocat. Qua voce usus quoque Minutius, et S. Cyprian. de idol. vanit. Cic. de Nat. l. III. 'Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.' Nazian. Orat. contra Julian. II. Ægyptiorum Deos vocat *θηρία σύνθετα, bestias conflatas:* et Orat. XXIV. numerat omnium reptilium plasmata. Dixi in genere. Si bestias numerem, quis finis? Juvenalis numerat *crocodilum, ibidem, cercopithecum.* Prudentius *simiam*, scribens in Symm. Plinius III. 11. *scarabæos.* Tertull. Apolog. *Cynocephalum.* Plutarch. Sympos. IV. *gryphem, felem.* Phil. *περ. θέκ. λόγ. canes, lupos, accipitres.* Euseb. Præp. II. 1. *bovem, ovem, ichneumona, aquilam, hircum, Panas, Satyros.* Max. Tyr. dissert. 38. *Nili pisces.* Adde *lactucas, cæpe, allia;* unde illud, 'Felices gentes quibus hæc nascuntur in hortis Numina.' Merito igitur Virgil. 'Omnigenumque Deum monstra:' et Cyrill. Alexand. in Mich. cap. 7. num. 71. *τὰς βδελυρὰς τε καὶ ἀκαθάρτους τῶν δαιμόνων ἀγέλας.* Tertull. Apolog. 'Deorum dedecus.' et Plutar. Symp. IV. Deorum Ægyptiorum, meras *ἀλογίας, ineptias*, nominat. *Cerda.*

Latrator Anubis] Quia capite canino pingitur, hunc volunt esse Mercurium: ideo quia nihil est cane sagacius. Bello autem Gigantum plures Deos ferarum formas accepisse traditur. *Servius.*

Latrator Anubis] In codicibus aliquot antiquis, *natator Anubis* syllaba reclamante legitur, cum interpretatione superaddita *sagax.* Natatores enim nonnunquam proverbiali schemate de iis dici solet, qui abditissima quæque pervestigant; deque remotissimis penetralibus aliquid indagando eruunt; quum de stupidis contra et rerum omnium ignaris dici soleat *μήτε νεῦν μήτε γράμματα.* Sed enim Virgilius ænigmata hujusmodi solitus est abhorrere. Quare *latrator* omnino tam ex probatioribus exemplaribus, quam etiam ex Ovidii Synepeia legendum. Apud eum enim Metamorph. IX. 'cum qua latrator Anubis.' *Anubis* enim apud Ægyptios canino capite figurabatur. Quæ vero multa de hujusmodi pictura dici possent, alterius esse negotii existimamus. *Sagax* autem etiam canis. *Pier.*

Latrator Anubis] Nam colebatur hic Deus canino capite, quod scribit Plutarch. de Is. et Osir. et Euseb. de Præp. II. 1. Unde Lucan. l. VIII. 'semicanes dii.' Eundem hunc fuisse cum Cynocephalo, cui caninum caput, certum est. Sunt et qui putent vere hunc Mercurium fuisse, ut Serv. hic. Et juvant verba ista Apul. 'Ille Soperum commentor, et Inferum, nunc atra, nunc aurea facie sublimis, attollens canis cervices arduus Anubis, læva caduceum ferens, dextra palmam virentem quatiens.' Plutar. etiam de Is. et Os. ait *Anubin* vocatum aliquando *Hermanubin.* Hermes autem Mercurius est. Ut Virg. ita

Digitized by Google

et Ovid. Met. IX. et Prud. Symm. II. 'latrator Anubis.' Idem Prud. in Apoth. et Prop. III. 11. 'latrantem Anubin.' *Cerda.*

699 *Contra Neptunum*] Homerum sequitur, qui Deos dicit contra se pro diversis partibus habere certamen. Et quidam latenter illud tetigisse Virgilium volunt, quod Plinius Secundus in historia naturali dicit, quod Antonii navem piscis Echen retinuerit, qui piscis Latine *Remora* dicitur. *Servius.*

701 *Cælatus ferro*] Aut in armis locatus: aut de ferro sculptus, scilicet metallo sibi congruo: aut sævit ferro. *Idem.*

Diræ] Diræ proprie sunt ultrices Deæ, et bene has interesse dicit prælio: aut a Jove missas ad terrorem Ægyptiis inferendum, aut puniendum Antonium, qui matrimonii læserat fidem. *Idem.*

Tristes Diræ] In Rom. cod. et in Mediceo *diræ* legitur: sed *diræ* magis placet, quod agnoscit Servius. Tametsi *diræ* cum epitheto *tristes*, periphrasis *dirarum* esse possit. *Pierius.*

Diræ] Bene *Diras*, id est, ultrices Deas, et *Discordiam* et *Bellonam*, comites facit Martis: ut alibi *Terrorem* et *Pavorem* et *Contentionem*. Vide Turn. XXIII. 14. *Taubmann.*

702 *Scissa Discordia palla*] Utrum *scissa palla* gaudens, an *scissa palla* vadit, et seorsum gaudens? Ideo autem *Discordia*, quia unius civitatis et cives principes erant: et bene *Diram* Discordia sequitur, quam Bellona comitatur. Nam per discordiam venitur ad bellum, in quo necesse est sanguinem fundi, ideo ait 'sanguineo flagello.' Horatius, 'Ira, truces inimicitias, et funebre bellum.' *Servius.*

Scissa Discordia palla] Egregia Discordiæ hypotyposis sub humana figura. Ita apud Stat. l. VII. sub humana forma, 'geminumque tenens Discordia ferrum.' Latam pestis hujus descriptionem habet Petron. et inter alia, plane ut Virg. 'scisso Discordia crine.' et paulo post: 'Atque inter toto laceratam pectore vestem Sanguineam tremula quatiebant lampade dextram.' Sic de Luctu Stat. Theb. III. 'sanguineo discissus amictu:' et de eodem Claud. Ruff. I. 'scisso mœrens velamine:' et de Perfidia Cons. Manl. Theod. 'fractis ut lugeat armis.' Vide multa in Dione Chrysost. qui sæpissime hujus pestis meminit in re civili. Lege et Sen. II. 35. de Ira, ubi mire, adductis etiam et expensis Virgilii locis. *Cerda.*

703 *Quam consanguineo*] Legendum distinctis dictionibus, *cum sanguineo:* quod inscitia librariorum fere passim corrumpitur. *Pierius.*

Quam cum sanguineo] Solebant Bellonæ ministri brachia sibi cruentare &c. Vide et Turneb. VIII. 23. Sane Fetialis etiam hasta sanguinea et cruenta bellum indicebat, teste Livio. *Taubmann.*

704 *Actius hæc cernens*] Quem postea Actium nominavit Augustus. *Servius.*

Accius hæc cernens arcum intendebat Apollo] *Actius* hic legendum, ut superius adnotatum. Est vero in Mediceo, *tendebat* simplex verbum, ut apud Horatium, 'Neque semper arcum tendit Apollo.' *Pierius.*

Actius Apollo] Semper Trojanis Romanisque faventem inducit Apollinem, et Juliæ familiæ veluti præsidem. *Actius* dicitur, vel quasi litoralis, ἀπὸ τῆς ἀκτῆς· unde et *Litorales Dii*, apud Catull. ἀκταῖοι θεοί: idem et in Leucadio illo litore colebatur: et litora ei grata esse Homerus etiam ostendit: vel ab *Actio* promontorio: vel, occulta allusione et vocum parechesi, allusit ad *Acciam* Augusti matrem in æde Apollinis a dracone compressam. Vide Turneb. XXI. 9. inprimis Pimpont. *Taubmann.*

705 *Ægyptus et Indi*] In antiquis *Æguptus.* Valerius vero Probus Æ-

Digitized by Google

gupées per *es* agnoscit, ubi hujus carminis exemplo rectum in *es* quorundam nominum corripi tradit. *Pierius.*

Ægyptus et Indi] Vide Turneb. Adversar. XXI. 9. *Taubmann.*

706 *Omnis Arabs*] In codicibus aliquot antiquis, *Araps* per *p* scriptum est: nempe quia sonus literæ ψ in *ps* exire videretur. Hinc Scaurus, ut alibi dictum, ait voluisse nonnulloe *optitit* etiam per *p* scribere. Sed enim inesse *b* mediam literam in litera ψ declarant obliqui casus, ut ἄραψ ἄραβος. Et tamen eam, quam tangit Scaurus, consuetudinem mutandi *b* in *p* ante *s*, quod ψ sonaret, in plerisque veterum inscriptionibus animadverti, ut quam e regione sacelli Divi Eustachii legisse me superius ostendi, AVT HANC ARAM APSTVLERIT: et ita in plerisque aliis locis. *Pierius.*

Vertebant terga Sabæi] Omnes isti populi Orientis sunt. *Servius.*

707 *Ipsa videbatur ventis, &c.*] Apud plures, Cleopatram priorem fugisse; post insecutum Antonium. *Id.*

708 *Vela dare*] Qui leget Plut. et Romanos alios Scriptores, videbit fugam istam incepisse a Cleopatra, quam deinde secutus est Antonius; cum tamen ejus milites perseverarent in acie, fortissime absque duce pugnantes. Florus IV. 11. 'Prima dux fugæ, Regina cum aurea puppi, veloque purpureo se in altum dedit.' Vide et Prop. IV. 6. *Cerda.*

Jam jamque] Scilicet aviditate fugiendi. Et bene *jam jamque* addidit, quia tempus operis in pictura declarare non poterat. *Servius.*

709 *Inter cædes*] Inter suorum cadavera. *Idem.*

Morte futura] Omine mortis futuræ. *Idem.*

710 *Iapyge ferri*] Vento, qui de Apulia flans, optime ad Orientem ducit. Iapygia enim Apulia dicta est. Horatius, 'Obstrictis aliis præter Iapyga.' Quem Varro de ora maritima Argesten dicit, qui de Occidente æstivo flat: hic in Apulia pestilens est. *Idem.*

Iapyge ferri] In antiquis aliquot *Iapuge*, ut ejusmodi pleraque. *Pierius.*

Iapyge] *Iapyx* ventus idem, qui *Chaurus*, sive *Argestes*; peculiari vero appellatione sic vocatus a Calabris, quod ex Iapygia sive Apulia veniens ipsis infestus esset. Iapygiæ autem sinus, ex quo *Iapyx* in Calabros flabat, sine dubio ille sinus est, in quo Ἰαπυγίαν ἄκραν collocant Græci, qui est in ipso ore sinus Tarentini: ut egregie ad Solinum docet Salmasius, quem omnino vide, pag. 1256. et seqq. *Emmeness.*

711 *Magno corpore*] Aut ita eum tanquam Deum magno corpore formatum accipiendum est, aut *magno* septemfluo, et non corpore mœrentem, sed magno corpore pandentem sinus. *Servius.*

Magno corpore] Ad Nili magnitudinem, quam hic celebrat Poëta, advoco verba Simocattæ VII. 16. a quo Nilus, cum is prodigiose humana forma apparuit in ipsis undis, ita describitur. Omitto Græca, ut multa: 'Obstupendus magnitudine, facie Gigantis, ferus aspectu, subflavus coma, eaque canis intermista, malæ adsimiles habitatoribus hominibus, quique ad palæstram exercentur, lumbi nautici, pectus validum, humeri lati, qualesque Heroum, brachia teresa.' Additque de hoc tam grandi homine, λόγος δὲ ἐκεῖνον αὐτὸν τεφυκέναι τὸν Νεῖλον: *Rumor fuit hunc illum fuisse fluvium Nilum.* Ex verbis Simocattæ explico locum Cedreni pag. 328. Ait ille apparuisse in Nilo (prætenavigante amnem hunc Mena præfecto Ægyptiorum) monstra duo, viri unum, feminæ alterum. Simulacrum viri hoc erat: εὐστολος, εὐστερνος, καταπληκτικὸς τὴν ὄψιν, ξανθὸς τὴν κόμην, μιξοπόλιος, καὶ μέχρι τῆς ὀσφύος ἐγόμενον τὴν φύσιν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὕδωρ ἐκάλυπτε: *Vir erat bene compositus, amplo pectore, terribili as-*

Digitized by Google

pectu, fulvo crine, intermistis canis, usque ad lumbos nudus, ceteras partes aqua tegebat. Mox adhibet speciem feminæ, quæ huic monstro comes, ejus fortasse uxor. Talia quippe Gentiles connubia. *Cerda.*

712 *Pandentem sinus*] Allusum ad Nili septem ostia. Theocr. in Europ. ἑπταπόρῳ Νείλῳ. Ab Plin. Paneg. Trajani Nilus dicitur 'panditor amnis.' *Idem.*

Tota veste] Putat Gif. legendum *torta.* Nam Auson. Mosell. 'Naviger undisona dudum me mole Saravus Torta veste vocat.' Verum est tamen a multis legi in Auson. *tota.* Et quamvis non respuam lectionem Gifanii, sed mihi certe plenius dici videtur *tota;* quasi Nilus sinus aperiret, et vestem totam panderet ad tegendos fugientes. *Idem.*

712 *Vocantem Cæruleum in gremium*] Hoc de historia est: nam legitur Cleopatram præsagio mortis futuræ oblitam esse recessus Ægypti petere: in quibus facile poterat bella reparare. De qua re se moriens dicitur increpasse. Bene ergo poëta adjicit hortatum fuisse Nilum ut interius fugeret, ideo 'tota veste vocantem Cæruleum in gremium.' *Servius.*

713 *Latebrosaque flumina*] Quia Nili origo nescitur: licet Plinius dicat haud longe ab Æthiopia Maurorum, post majorem Atlantem, lacum esse ex quo Nilus erumpit. Quod videtur esse verisimile ex belluarum similitudine. *Idem.*

714 *Triplici triumpho*] Tres enim Augustus habuit triumphos. Nam primo die triumphavit exercitus, qui Antonium vicerat navali bello. Secundo, qui Dalmatas vicerat. Tertio, ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. *Idem.*

Triplici triumpho] Nam videlicet Augustus 'Curules triumphos tres egit, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes;' verba sunt Suet. c. 22. Videndus etiam Dio l. LI. Julianus tamen in Sermone de Cæsaribus, tria potissimum bella inducit Augustum commemorantem, videlicet *Germanicum, Actiacum, Philippense:* ubi neque Dalmatici neque Alexandrini meminit; et de Siculo ait, fuisse tanquam suorum operum πάρεργον. *Cerda.*

715 *Dis Italis votum immortale sacrabat*] Videtur ædem Apollinis dixisse, quæ est in Palatio. *Servius.*

Votum immortale sacrabat] Hoc est, nuncupatis votis, debitum consecrabat. *Germanus.*

716 *Tercentum*] Hoc est pro multis. *Servius.*

717 *Ludisque viæ, plausuque fremebant*] Hoc est, compitalitii ludi celebrati sunt. Et est Zeugma, nam et 'delubra fremebant.' *Idem.*

Ludisque viæ] In Oblongo codice *lusu* legitur: quod non æque placet. *Pierius.*

Plausuque fremebant] Ita optat Propert. III. 'Ante meos obitus sit precor ille dies: Quo videam spoliis oneratos Cæsaris axes, Ad vulgi plausus sæpe resistere equos.' *Cerda.*

718 *Omnibus aris*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legere est *omnibus arce,* quod longe magis placet. *Aræ* enim ad preces extruebantur. *Pierius.*

720 *Candentis limine Phœbi*] In templo Apollinis in palatio de solido marmore effecto, quod adlatum fuerat de portu Lunæ, qui est in confinio Tusciæ et Liguriæ, ideo ait *candentis.* Servius.

Candentis limine Phœbi] Ascensius, *candentis,* resplendentis interpretatur. Certe hic, *candentis* μαρμαίροντος accipio ἀπὸ τοῦ μαρμάρου, qua voce et marmor, et marmoris luciditas significatur, et μαρμαρυγή. *Germanus.*

721 *Dona recognoscit populorum*] Aurum coronarium dicit: quod triumphantibus hodieque a victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter concessam vi-

Digitized by Google

tam. Ideo ergo dicit *Dona*: Si hoc non esset, spolia diceret. *Servius.*

Dona recognoscit populorum] Aurum coronarium dicit. Id specie triumphorum vel oblatum vel exactum. Origo fuit, ut socii et amici victori Imperatori coronas aureas offerrent, quasi gratulantes, et meritum ei caput cingentes, quæ ante ipsum in triumpho prælatæ, populo ostendebantur. Postea invaluit, ut pro iis pecunia et aurum in coronas offerretur, et hoc proprie 'aurum coronarium.' Lipsius de magnit. Rom. II. 9. Id auri Suetonius quoque scribit in Circo offerri solitum a populo. *Hortens.*

Aptatque superbis postibus] Porticum enim Augustus fecerat, in qua simulacra omnium gentium conlocaverat, quæ porticus appellabatur 'Ad nationes.' *Servius.*

723 *Incedunt victæ longo ordine gentes*] In codicibus aliquot antiquis, *matres* non *gentes* habetur. Sed *gentes* rem facit ampliorem: et statim ad earum species descendit, genere jam posito. *Pierius.*

Incedunt victæ longo ordine gentes] Hæret mori. Herodian. καλόν σοι θριαμβεύοντί τε καὶ δεσμίους ἀνάγοντι, καὶ αἰχμαλώτους βασιλεῖς τε, καὶ σατράπας βαρβάρους: *Gloriosum tibi triumphanti erit, vinctosque, et captivos Reges præteragenti, ac satrapas barbaros.* Plin. Paneg. 'Video jam cernere non spoliis Provinciarum, et extorto sociis auro: sed hostilibus armis, captorumque Regum catenis triumphum gravem.' Symm. epist. X. 57. 'Vidimus, quæ acta miramur, catenatum agmen victæ gentis induci, illosque jampridem truces vultus misero pallore mutatos.' Ovid. Art. I. de triumpho Augusti: 'Ibunt ante duces onerati colla catenis, Ne possint tuti, qua prius, esse fuga.' *Cerda.*

723 *Quam variæ linguis*] Lucret. l. v. 'Quove modo genus humanum variante loquela Cœperit:' unde et μέγρις ἀνθρωποι. *Lingua* autem ut et apud Græcos a Latinis pro dialecto sæpe usurpatur, ut apud Hom. ἄλλη δὲ ἄλλων γλῶσσα. *Germanus.*

724 *Hic Nomadum genus*] Atqui Antonius Orientis habuit populos: sed intelligamus has gentes Africæ operas suas locasse: et simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. *Servius.*

Hic Nomadum genus] In antiquis plerisque codicibus, *Numidum* legitur, quo pacto gentem eam ab Romanis appellari tradit Appianus, ut alibi diximus. *Pierius.*

Discinctos] Vel habitum eorum ostendit, qui usque in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Pœnulo dicens, 'Quænam illæc avis est?' cum Afrum vidisset vestem demissam trahentem; neque enim utuntur hodieque zonis, aut *discinctos* dixit, inhabiles militiæ. Omnes enim, qui militant, cincti sunt. Aut certe ineffícaces: ut contra *præcinctos*, strenuos dicimus. Horatius, 'Altius ac nos præcincti sunt.' Unde et Græce εὔζωνος appellatur, non qui bonam zonam habet, sed strenuus. *Servius.*

Mulciber] Vulcanus: ab eo quod totum ignis permulcet: aut quod ipse mulcatus pedes sit, sicut quibusdam videtur, aut quod igni mulcatur. *Idem.*

Mulciber] Vulcani epitheton, quod omnia mulceat ignis. Vide Macrob. VI. 5. *Hartung.*

725 *Lelegas*] Thessalos. Lucanus de Thessalia, 'Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum.' *Serv.*

Carasque] Caræ insulani populi fuerunt piratica famosi, victi a Minoë, ut Thucydides et Sallustius dicunt. *Idem.*

Lelegas, Carasque] Hos Strabo l. VII. eosdem esse censet: aut certe contermini fuere. Ovid. Met. IX. 'Caras et armiferos Lelegas, Lyciamque pererrat.' Vide Beroald. Annot. in Servium. *Taubmann.*

Digitized by Google

Gelonos] Populus Scythiæ. *Serv.*

726 *Finxerat*] In Romano codice *tinxerat*: in aliquot aliis *fixerat*: utrumque Librariorum negligentia. *Pierius.*

Euphrates ibat jam mollior undis] Sentiens quasi se esse superatum. Horatius, 'Minores volvere vortices.' *Servius.*

Euphrates mollior] Vocem *mollitudinis* non vulgari significatione accipiendam existimo, et præmitto Græcam cognitionem: τέρψιν Græcis, id est, *tener*, et *mollis*, ducitur a verbo τείρω, id est, *vexo*, *affligo*; quasi illa dicantur tenera, quæ attrita jam et vexata. Sic et apud Plautum in Mil. Glor. 'Mitis sum equidem fustibus.' Idem Curcul. 'Hisce ego, si tu me irritaveris, placidum te hodie reddam.' Terent. quoque Eunuch. 'commitigari sandalio caput.' Ergo Euphrates *mollior*, erit, afflictus jam ac bello domitus, et vexatus; non aliter, quam si quis pellem tundendo, mollem reddat ac teneram. Est hoc, quod Horat. II. 9. 'Medumque flumen gentibus additum Victis minores volvere vortices.' Tale et illud veteris inscriptionis factæ in honorem Drusi, 'Dum tibi Roma decus, æternaque sudo trophæa, Ister pacatis lenior ibit aquis.' *Cerda.*

727 *Extremique hom.*] Ἔσχατοι ἀνδρῶν. Scilicet in finibus Galliæ, qui spectant Britanniam, quæ Romanis olim Alter Orbis censebatur: ut notat Turneb. XXII. 11. Plin. XIX. 1. 'Ultimi hominum existimati Morini.' Ita et Hom. Odyss. A. Æthiopes vocat ἐσχάτους ἀνδρῶν. Alii etiam ἀγχιάλους, *maritimos* ex Eustath. interpretantur. *Taubmann.*

Morini] Populi in Galliæ finibus, qui Britanniam spectant, proximi Oceano. *Servius.*

Rhenusque bicornis] Fluvius Galliæ, qui Germanos a Gallia dividit. *Bicornis* autem, aut commune est omnibus fluviis, aut proprie de Rheno, quia per duos alveos fluit: per unum qua Romanum imperium est: per alterum qua interluit Barbaros. Ubi jam Vahal dicitur et facit Insulam Batavorum. *Idem.*

728 *Indomitique Dahæ*] Scythiæ populi a parte Septentrionali juncti Persidi, unde *Dani* dicti. *Idem.*

Indomitique Daci] Nomen hujus gentis varie scribitur in antiquis codicibus. Nam codices omnino sunt, in quibus *Daci* scriptum habeatur. In aliquot *Dacæ*. In Rom. codice *Dahæ*, adspiratione interjecta, unde factum ut etiam *Dachæ*, veluti accidit in *nichil*, alicubi notatum inveniatur. Sed enim *Dacæ* recipitur ab eruditis, qui sunt Scythiæ populi. Hermolaus Byzantinus, ut ex Stephani compendio legitur, Δάαι, σκυθικὸν ἔθνος, οἱ καὶ Δᾶοι νομάδες· λέγονται καὶ Δάκαι μετὰ τοῦ κ. In quo advertendum est, impressos codices corruptos esse. Sed enim et *Daci*, ex regione *Dacia*, juxta Borysthenem dicuntur, quos a Græcorum consuetudine in comœdiis *Davos* appellamus, pro servorum nominibus. Eos Attici Δᾶους dicunt. Vergunt illi in Germaniam, et ad Istri fontes, ut idem auctor est Hermolaus. *Pierius.*

Pontem indignatus Araxes] Hic Armeniæ fluvius, cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt, postea Augustus firmiore ponte eum ligavit, unde ad Augusti gloriam dixit 'Pontem indignatus Araxes.' *Servius.*

Indignatus] Ita dictum a Plut. (ait Victorius XXXVI. 10.) ἀγανακτέω de vino, quod fervet, et se claudi ægre patitur, neque vult vase contineri: οὐ γὰρ τὸν οἶνον εἰκὸς ἐστι μόνον ζῷον, καὶ ἀγανάκτειν. De mari Valer. Arg. I. 'Oceanus Phrygios prius indignatus Iülos.' Pari emphasi Claudian. VI. Cons. Hon. 'Atque indignantes in jura redegerit Arctos.' Sed iræ istæ imprimis Araxi conveniunt, qui ab Appiano in Parthicis dicitur ἀν

Digitized by Google

βάθος καὶ τραχύτητι χαλεπὸς: *asper profunditate et rapiditate.* Cerda.

729 *Per clipeum Volcani, dona parentis*] Hic distinguendum, nam *Vulcani parentis* non procedit. *Servius.*

Per clipeum Volcani] In antiquis *per clupeum Volcani:* de cujus utriusque ratione, satis superque superius disputatum. *Pierius.*

730 *Rerumque ignarus imagine gaudet*] Ignarus erat veritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. *Serv.*

731 *Attollens humero, &c.*] Si *fata* legerie, hoc est, quod nepotes fataliter fecerunt. Hunc versum notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati ejus; namque est ejus magis neotericus. *Idem.*

ÆNEIDOS

LIBER IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur] In hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et aliæ personæ, et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter junxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam; 'Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.' Scilicet dum offerantur arma, dum dantur auxilia; *Dum* enim cum sit conjunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius, 'Mea nihil refert dum potiar modo.' Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Ulyxem cum capto Dolone castra penetraruut; nam partem maximam et œconomiæ et negotiorum exinde habet. *Servius.*

Atque ea diversa, &c.] Liber hic nonus fere totus expressus est ex Il. K. qui δολοφονία, seu νυκτεγρεσία, inscribitur. *Ursinus.*

Diversa penitus] Valde diversa, id est, longius remota, vel apud Pallanteum, vel in Etruria: unde paulo post dicit, 'Nec satis, extremas Coriti penetravit ad urbes, Lydorumque manum.' *Servius.*

Diversa] A Trojanorum castris remota. Sic in quinto: 'Quo diversus abis,' id est, a me remotus. *Donatus.*

2 *Irim*] Iris quasi ἔρις dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed ad disturbationem. Et est ministra non tantum Deorum, sed et Deorum; nam præter Homerum et Virgilius hoc probat dicens, 'Aëriam cœlo nam Iupiter Irim Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem.' *Servius.*

3 *Audacem ad Turnum*] Fortem sine felicitate, sicut de Pallante diximus: et modo audaciæ laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est. *Idem.*

Audacem] Inconsultum et temerarium. Iris vero hinc hortatur, illinc objurgat. *Donatus.*

Audacem] Serv. explicat 'fortem sine felicitate.' Donat. 'inconsultum, et temerarium.' Præfert hunc Servio

Digitized by Google

Noster Delrius. Quia audacia semper a Poëtis cum temeritate conjungitur. Probat ex Seneca, Horatio, Claudiano. Ego ex Sophocle, qui Elect. conjungit θρασεῖα, id est, *dicta temeraria*, cum his, quæ πέρα δίκας, id est, 'cum fiunt, aut dicuntur petulanter, et extra æquum.' Ibidem conjungit θάρσος, et ἀβουλίαν, quasi ubi audacia, ibi et temeritas. Arnob. etiam l. II. conjungit *audaces, temerarios*. Cerda.

Parentis Pilumni] *Pilumnus* et *Pithumnus* fratres fuerunt, et dii: horum *Pithumnus* usum stercorandorum invenit agrorum: unde et *Sterquilinius* dictus est. *Pilumnus* vero pinsendi frumenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. Quidam *Pilumnum* et *Pithumnum* Castorem et Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. *Servius.*

Parentis] Immo *Avi:* nam *Pilumnus* genuit Daunum: hic Turnum. Vide tamen Æn. X. 619. *Taubmann.*

4 *Sacrata valle*] Ideo *Sacrata*, quia, ut diximus supra, nunquam est lucus sine religione. *Servius.*

Sedebat] Ut Asper dicit, *erat*, quæ clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum Plaut. autem, *Sedere*, est *consilium capere*, qui inducit in Mostellaria servum dicentem, 'Sine juxta aram sedeam et dabo meliora consilia.' Sed secundum augures, *sedere* est *augurium captare:* namque post designatas cœli partes a sedentibus captabantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens Picum solum sedentem, ut, 'Parvaque sedebat Succinctus trabea:' quod est augurum, cum alios stantes induxerit: Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. Unde et hic locus vice ædis sacratæ accipi debet, quod plenius illo loco dictum est, 'Hoc illis curia templum.' Aut quia in locis sacris sedentes, consilia habituri erant, curiam in templo haberent, quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa consilia a sedendo quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt. *Idem.*

Sedebat] In ocio erat, et non tractibus necessariis vacabat, ut multi volunt. Vult enim Poëta illius inertia laudes Æneæ per comparationem extollere: et ut Æneam laudat a loco et frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amœno ociaretur, cum Æneas per laborem subiisset nemora, et longinquas partes petisset. Misit ergo Irim Juno ut torpentem excitaret. *Donatus.*

Sacrata valle sedebat] Turneb. XXIII. 3. accipit de eo, qui mortuis feriatur, ut Pilumnus pro mortuo a Turno coleretur. Nescio tamen, an ad Pilumni ἀποθέωσιν potius poëta respexerit, cum Diis ex hominibus factis heroibus lucum sacrare antiquitati solenne esset, ut supra libro superiore, 'Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos Agrorum pecorisque Deo lucumque diemque:' et l. v. de Anchise jam inter Deos relato: 'atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:' ut verisimile sit, Turnum tum in valle Pilumno sacra, tanquam in sacro et religioso loco, consedisse, solitum quotannis divinos ei honores instaurare. *Germ.*

5 *Thaumantias*] Secundum poëtica, Thaumantis filia. Cæterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur. *Servius.*

Thaumantias] Ἀπὸ τοῦ θαύματος. Qui de arcu multa velit, adeat Aristotel. Plutarch. Ammian. Sed quos non? *Cerda.*

6 *Turne*] Nomine excitat, et proponit occasionem utilem non omittendam. *Donatus.*

Turne] Exhortatoria oratio, ad in-

Digitized by Google

vadenda castra hostium. Exordium a temporis expectati ratione ductum: locus ab opportuno. *Hortens.*

Divum promittere nemo] *Nemo*, pro *nullus* posuit, et est Acyrologia: nam, *Divum nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. Servius.

Optanti divum promittere nemo] Par locus ille, 'Ut quamvis avido parerent arva colono.' Itaque vota agricolarum superat proventus agri culti, et vota Turni occasio rei gerendæ. Terent. Phorm. 'Quam sæpe temere eveniunt, quæ non audeas optare!' Sym. I. 20. de Alexandro Magno: 'cui supra votum fortuna fluxit.' Et Alexander ipse apud Curtium ad Medicam suum: 'Si Dii, Philippe, tibi permisissent, quo maxime modo animum velles experiri meum, alio profecto voluisses: sed certiorem quam expertus es, ne optasses quidem.' Quod enim magnum erat, nec Deos ipsos posse facere dicebant Ethnici. Tale illud Æn. VI. 'Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro Cœlicolæ valeant.' Et in v. 'Magnanime Ænea, non si mihi Iuppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.' *Cerda.*

Divum promittere nemo] De hoc pronomine Sosipater Charisius Instit. Gram. l. I. p. 75. 'Nemo, in homine proprium est, quia significat ne homo. Antiqui et pro nullo posuerunt, ideoque nemo dicentes, quasi minus significarent, et homo addebant, ut Terentius: 'Num quis hic me sequitur? nemo homo est.' Et Lucilius XXIX. nemo est, ideo dixit: 'Quis tu homo es? nemo sum homo.' Ac non solum de homine dicitur, sed de Diis, ut Virgilius Æn. IX. 'Turne, quod optanti Divum promittere nemo Auderet.'' Plura exempla in quibus *nemo* ponitur pro *nullus*, vid. in Sanct. Minerv. p. 305, et 306. *Emmeness.*

7 *Auderet*] Docet per transitum multa interdum temporum ratione provenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris Deum petitione Juppiter probat dicens, 'cui tanta Deo permissa potestas.' *Servius.*

Volvenda] Pro *Volubilis*. Idem.

Volvenda] Id est, *volubilis*, ut Servius: vel *volata*, ut Turnebus; vel potius, *quæ volvitur*, ut Nannius: qui Misc. v. 2. docet cum Linacr. Gerundia in *dus* pro Participiis præsentis temporis passivæ significationis capi. Vide Æn. I. 238. 'volventibus annis.' *Taubmann.*

8 *Æneas urbe et sociis, &c.*] Ab occasione: et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Servius.*

Æneas] Magnum pondus in nomine. *Donatus.*

Urbe] Urbs ista quæ est tutam * 'ipse humili designat mœnia fossa.' Hanc 'castrum Laurens' ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Æneas egressus sit, eum locum Trojam nuncupari tradit. *Servius.*

9 *Palatini*] Prolepsis est. *Idem.*

Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri] In Romano codice, in Mediceo, et in quibusdam aliis legere est *Palantini* a *Pallante*, uno expuncto *l*, ut syllaba prima corriperetur. Magis tamen video placere *Palatini*, sed hoc parvi refert. Longe vero majoris momenti est, quod sequitur *petivit*. Sed enim et pro *sedem*, *regnum* in codicibus aliquot manu scriptis observavi: quum tamen et Romanus, et plerique alii codices *sedem* legant. In Romano præterea codice, *petIt*, pro *petiit* more suo unico *I* scriptum est, ut versus sit spondaicus. Nam *Euandri* prima correpta nusquam, quod meminerim, observavi. *Pierius.*

Sceptra] Id est, Regiam, aut opes Euandri. Sic Sophoc. Elect. σκῆπτρα ἀμφέπειν, *administrare sceptra*, pro, Regnum administrare. Simocatta VIII. 10. Histor. κύριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται: *Tyrannus eli-*

Digitized by Google

gitur sceptrorum dominus, id est; Imperii. *Cerda.*

Petit Euandri] Ita quidem leg. Politianus c. 71. et Turn. XXIII. 3. et Fabric. aliique: pro *petiit:* sicut Ecl. III. 'Malo me Gal. petit:' ut propter coitum vocalium ult. producatur. Erythræus tamen e vett. Codd. audacissime defendit 'petivit Euandri:' Quem vide. *Taubmann.*

10 *Nec satis*] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. *S.*

Extremas Corythi penetravit ad urbes] Ut totam Etruriam peragrasse videatur. *Corythi* autem montis Tusciæ: qui, ut diximus, nomen accepit a Corytho rege, cum cujus uxore concubuit Juppiter, unde natus est Dardanus. *Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus.* Idem.

11 *Lydorumque manum*] Omnia hæc ad occasionem faciendi pertinent ex longinquitate, ut dictum est, regionis. *Idem.*

Lydorumque manum collectosque armat agrestis] In codicibus aliquot antiquis legere est 'Ludorumque manum et collectos armat.' In nonnullis absque ulla copulativa secundo membro, 'Lydorumque manum collectos armat agrestes.' *Pierius.*

Lydorum.] Thuscos intelligit. Nam Lydi, Tyrrheno duce, in Italiam venere, et Etruriæ partem magnam occupavere. Sic Æn. II. 'Lydius Tybris,' id est, Thuscus: et X. 'gens Lydia,' de Thuscis. *Cerda.*

Armat agrestis] Ne ei formidinem injiciat, *agrestes* esse commemorat. *Servius.*

12 *Nunc tempus*] A metu. *Idem.*

Nunc tempus equos] Monet quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. *Donatus.*

Currus] In Mediceo, et aliquot aliis *currum* unitatis numero legitur. *Pier.*

13 *Et turbata arripe castra*] Aut *arripe* et *turba:* aut turbata invade, per absentiam Æneæ inordinata: aut certe *turba et arripe.* Servius.

Turbataque arripe castra] Trochæus ille ex *turbata*, vel *que* particula absque collisione servata, multis negotium facessit. Sed enim in codicibus omnibus Vaticanæ bibliothecæ, in Mediceo, et aliquot aliis perveteribus, legi, 'et turbata arripe castra.' Quam lectionem ab eruditis receptam jam animadverti. *Pierius.*

Et turbata] Ita Servius; et ita in omnibus suis Codd. legi, Fabric. affirmat. Erythræus tamen tuetur alteram lect. 'turbataque arripe castra.' *Taub.*

14 *Dixit*] Nam objurgata est, terruit, instruxit, hortata est. *Donatus.*

Paribus alis] Id est, æqualibus, et ostendit æqualem volatum. *Servius.*

Paribus alis] Bene addidit *paribus alis;* nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si una est debilis, incolumis vero altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. *Don.*

Paribus] In aliquot antiquis codicibus *pariter* habetur, ut sententia sit, simul atque ita locuta est, abvolavit. *Pierius.*

15 *Ingentem*] Ita in Georg. 'ingens arcus.' De magnitudine arcus videndus Seneca. *Cerda.*

Fuga] Pro veloci reditu, neque enim fugit. *Servius.*

Secuit sub nubibus arcum] Hoc est, duxit, ut, 'Ille viam secat ad naves.' Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem 'sub nubibus,' quia sine nubis beneficio arcus non videtur. *Idem.*

16 *Adgnovit juvenis*] Deest, *eum*, et *Iris* tantum agnovit; non et a quo missa sit, utrum a Jove an a Junone. Hinc est quod dicit, 'quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?' Unde apparet eum scisse nuntium illam et Jovis et Junonis esse. *Idem.*

Duplicisque ad sidera palmas Sustulit et tali] In antiquis aliquot, *duplicis ad* absque *que*, et *substulit et tali.* Sed reliqua utcunque legeris, facile tulerim; auferri vero ex hoc loco *que* particulam nunquam probaverim. *Pier.*

Digitized by Google

Duplicis ad sidera palmas] Aristot. De Mundo: Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνομεν εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιούμενοι. Vid. supra ad Æn. I. 93. *Emmeness.*

18 *Iri, decus cæli, &c.*] Ex Hom. Iliad. Χ. Ἶρι θεὰ, τίς τ' ἦρ σε θεῶν ἐμοὶ ἄγγελον ἦκε; *Germanus.*

Decus cæli] Quanta est laus ornare cælum, et meritum et pulchritudo? *Donatus.*

19 *Repente*] Item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post ejus abscessum statim est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia *tempestas τῶν μέσων* est. *Servius.*

20 *Medium discedere cælum*] Chasma dicit factum, id est, subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum: unde est Æn. I. 'sic vertice cœli Constitit.' Nubes autem in medio sunt, ubi omnia ista fiunt signa, quæ dicit, id est, Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiorem et nimium splendorem ferre non possunt. Sane *chasma* est (ita enim Plinius vocat) disruptio et quidam cœli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam *cælum discedere* dicitur. Et quidam hic *cælum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius, 'In hoc cælo, qui dicitur aër.' *Servius.*

Video medium discindere cælum] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *medium video discedere cælum.* Sed illud *medium video*, aut *video medium*, parvi refert. *Discedere* vero proprie dicitur *cælum*, in hujusmodi signis, dum aperiri videtur. Utitur eadem elocutione M. Tullius in libro de divinatione: 'Nam et cœlum discessisse visum est.' Quem locum, ut ingenue, hoc est more meo, loquar, mihi in memoriam redegit Jo. Bapt. Sanga, civis meus, in quo tam admirabilis quædam morum integritas, quam stili gravitas et elegantia certare quodammodo videntur, sive carmen sive orationem velis: cujus ego opera usus sum, dum antiquissimum illum codicem Vaticanum notæ majoris evolvebam. Usque adeo studium ille in hac re meum semper approbavit, ut mecum interdum labores hos tolerare non anfugerit. *Pierius.*

Med. discedere cælum] *Discedere* hic χάζειν est: ita Cic. Offic. III. de hiatu terræ: 'Cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus.' Lucret. l. III. 'mœnia mundi Discedunt;' id est, cælum hiat. Alii *discindere c.* legunt: minus recte. Alterum etiam probant, Fabric., Lambinus, H. Stephanus, Turneb. II. 12. *Taub.*

21 *Palantesque polo stellas*] Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. Aut *palantes*, quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuum. *Servius.*

Sequar omina tanta] In plerisque codicibus vetustis, *sequor* præsenti tempore legitur: quod magis placet; promptiorem enim ostendit animum ad obsequendum. *Pierius.*

Sequor, &c.] Similis locus Æn. IV. 'sequimur te, sancte Deorum, Quisquis es.' *Cerda.*

Omina tanta] Scilicet cœlestia. Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit. *Servius.*

22 *Quisquis in arma vocas*] Vel Juno vel Juppiter. *Idem.*

Quisquis in arma vocas] In codicibus aliquot antiquis, *vocat* persona tertia notatum est. Sed *vocas* non improbatur. *Pierius.*

23 *Hausit lymphas*] Solebant Romani ante bella vota nuncupare, et in nuncupatione se aqua purificare: Turneb. XXV. 30. *Taubmann.*

24 *Oneravitque æthera votis*] Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post receptum augurium ad

Digitized by Google

aquam venissent, inclinati aquas haurirent exinde manibus, et fusis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum; quia cygnus, dimissus ab Aquila, in fluvium cecidit, ut, 'prædamque ex unguibus ales Projecit fluvio.' Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari. *Servius.*

Oneravitque æthera votis] Plerique veteres codices manu scripti *oneravit æthera* absque particula *que* legunt. Neque desunt Grammatici, qui figuram tueantur, ut eo loco facere contendunt: 'Cum clamore Gyas revocabat, ecce Cloanthum:' et quod paulo ante legebamus, 'turbataque arripe castra.' Sunt qui *aëthera* per diæresin legant, ut apud Ovidium, 'Tertia post illos successit aënea proles.' Sed enim et eleganter et absolute *oneravitque æthera* positum videtur, ut, quæ necessaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus invicem colligatis membris efferantur, 'ad undam Processit, summoque hausit de gurgite lymphas, Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.' *Pierius.*

25 *Jamque omnis campis exercitus ibat*] Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines; ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Servius.*

26 *Dives equum*] Per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. Sane hic secutus veteres, cujus rei *dives* addidit, cum alibi subtraxerit Æn. IV. ut 'dives quæ munera Dido,' et 'Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.' *Idem.*

Dives pictaï vestis et auri] Locus ex illis quattuor, in quibus ea Diæresi Virgilius sit usus, ut notat Probus. *Pierius.*

Pictaï vestis et auri] Intelligit vestem auro pictam et intertextam; sed loquitur suo et poëtico more, ut, 'pateris libamus, et auro.' Itaque divisim dixit, quod junctim Juvenal. Sat. VI. 'Aut latum pictæ vestis consideret aurum.' Et fortasse Virg. intelligit paludamenta; nam hæc non solum fuere στρατηγικὰ, *imperatoria*, sed etiam στρατιωτικὰ, *militaria*. Itaque describit universum exercitum paludatum. Nisi quis arctet illum ad duces tantum, qui in eo agmine. Est vero dictum *pictaï*, ut Æn. III. 35. *aulaï*; qua solutione usi Poëtæ, et sæpissime inscriptiones. Romæ, BONAI DEAI SACRVM. Firmi in agro Piceno, QVAISTORES. In alia, AIRE, pro *ære*. Cerda.

Pictaï] Vide Erythr. Indic. *Taubm.*

27 *Coërcent*] Cogunt, colligunt. Alias, continent; alias, compescunt: nonnulli *postrema* pro *postremas partes* accipiunt. *Servius.*

28 *Tyrrhidæ juvenes*] Tyrrhi mentio fit supra Æn. VII. Inde ejus filii hic numerantur, ut quos propius clades attigit. Volunt enim ulcisci fraternam cædem: nam in eo præliolo cecidit Almon maximus natorum Tyrrhi. *Cerda.*

Medio agmine] Morem attingit militiæ Romanæ, quo dux in media acie, aut fere: imo omnium gentium, ut liquidum ex omnibus historiis. *Id.*

30 *Ceu septem, &c.*] Per comparationem ostendit magno silentio ivisse Turnum, ut improvisus opprimeret incautos: tamen ingens pulvis illos manifestavit. *Donatus.*

Sedatis amnibus] Quia Nilus exundat æstate, cum cætera flumina imminutione quieta sunt. *Servius.*

Septem amnibus] Id est, alveis, ut vult Servius. Sed cum putetur unicum Gangis esse ostium, alii de sep-

Digitized by Google

tem fluminibus, quæ in se recipere volunt Gangem, intelligunt. Vide et Plinium VI. 18. Strabo l. XV. *Gangem* ait maximum esse omnium fluviorum: proximum ab eo *Indum:* tertium *Istrum:* quartum *Nilum:* Cicero tamen *Indum* appellat sine exceptione omnium fluminum maximum. *Taubm.*

Altus Per tacitum Ganges] Fluvius Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit, secundum Melam septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum jungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, 'Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges.' Sane bene addidit, 'Per tacitum altus,' hoc est, profundam altitudinem: nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, ut Nilus, superfunditur campis. Unde Asper distinxit 'altus Per tacitum.' Et bene agmen exercitus fluminis comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit; 'leni fluit agmine Tybris.' *Servius.*

31 *Per tacitum*] Sic Hor. de Liri amne, *taciturnus:* et Nonn. l. XXII. σιγαλόεις ῥεέθροις, *tacitis fluxibus.* De Nilo Plin. Paneg. 'placido mollique lapsu.' De eodem Avunculus v. 9. 'lenis et confractis aquis, domitaque violentia.' Seneca Nat. Quæst. VI. de aliis, 'leniter ac quiete fluunt.' Illustrabis satis hunc locum his, quæ jam Æn. VIII. ad illud, 'tacitis incumbere remis.' *Cerda.*

Pingui flumine Nilus] *Nilus* dictus est quasi νέον ἴλυν, hoc est, novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *pingui flumine,* id est, fluore: quæ res fœcundam efficit terram, quod et ipse in Georgicis ostendit dicens, 'liquuntur montibus amnes, Felicemque trahunt limum.' Item, 'viridem Ægyptum nigra fœcundat arena.' *Servius.*

32 *Cum refluit campis*] Hoc est, a campis rediit; tunc enim omnia ora ejus apparent: alias, cum abundat, una ejus facies est. *Idem.*

Cum refluit campis, et jam se condidit alveo] Profuerit interdum etiam, quæ sententiam dilucidiorem reddunt interserere, ut hoc loco, qui doctissimis etiam ingeniis negotium facessit; quum videantur adversa, atque inter se pugnantia 'campis refluere, et jam alveo se condere.' Alludit vero hoc ad visendæ magnitudinis Colossum Nili, qui quamvis per arva longe lateque diffundi videretur, bona tamen corporis parte alveo demersus esset. Estque illud *et jam* pro *et etiam,* ut alio loco Ge. III. exponit Comminianus, ubi, 'Invalidus etiamque tremens etiam inscius ævi,' scriptum: ait *et jamque,* atque esse *jam,* pro *etiam.* Quam quidem sententiam saniorem esse ostendit id, quod de Turno paulo ante dixerat, 'medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.' Hic vero versus totus in codd. aliquot antiquis desideratur. *Pierius.*

Cum refluit campis, &c.] Sententia est: Quemadmodum de campis flumina in alveos redeunt; sic militum multitudo, quæ ante in campos confuse prorueraat, in acies digesta est. Nam, *refluere campis,* non est fluere per campos; sed relabi e campis in alveos. Errant Pierii asseclæ. *Taub.*

33 *Hic subitam nigro, &c.*] Tale illud Liv. XXX. 'Densior deinde incessus tot hominum, equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit:' et Simocattæ Hist. II. 3. ἐπεὶ δὲ τὸ πολέμιον παρεφαίνετο καὶ ἦν κόνις πολλή: *ubi adesse hostilem aciem ex multo pulvere intellectum est.* Polyb. l. III. ἅμα δὲ τῷ πλησιάζειν αὐτοὺς καὶ συνιδεῖν τὸν κονιορτὸν ἐξαιρόμενον, εὐθέως συνεπήχθοντο πρὸς μάχην: *simul ac oriens pulvis propinquantium hostium signum ambobus dedit, acies utrinque ad prælium instrui cœperunt.* Romani apud Sall. in Jugurth. adesse sentiunt hos-

Digitized by Google

tem, cum 'ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt.' *Cerda.*

34 *Tenebras insurgere campis*] Hom. Il. XIII. κονίης ὀμίχλην, *caliginem pulveris.* Calab. II. ἀμφὶ πόδεσσι κόνις πεπότητ' ἀλεγεινὴ, Ἦ ῥά τε καὶ φάος ἠὺ κατέκρυφε ἠέλοιο, Αἰθέρ' ἐπισκιάσουσα. *Idem.*

35 *Ab adversa*] Castris opposita, an venienti agmini? *Servius.*

36 *Quis globus*] Id est, quantus: admirantis enim est; non interrogantis; nec enim interrogat qui nuntiat. *Idem.*

Quis globus] Primo dubitavit: deinde cognovit esse hostes. *Donatus.*

37 *Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros*] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis legere est, *et scandite.* In Oblongo, *ascendite.* Quia scilicet veriti sint *tela* ultimam corripere: quum nonnulli judicaverint *s* in *scandite* et similibus spiritum esse potius, quam literam, ut eo loco, 'Ponite spes.' Sed enim quamvis non negarim *s* aliquando solitam elidi: hoc tamen loco facere positionem crediderim, potius quam vel *et scandite*, vel *ascendite* legerim. Ipsa enim loquentis festinantia cum trepidatione, membra hæc dissoluta exposcere videtur. Quamvis sunt non ineruditi viri, qui versum dicant pleniorem ac numerosiorem, si *et scandite* legatur. *Pierius.*

Ferte cite ferrum, date tela, scandite] Artificiosissimum carmen. Membra enim orationis dissoluta, sicut et dictiones bisyllabas exposcit festina loquentis trepidatio. Ita Æn. IV. Dido trepidans: 'Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.' Litteratores syllabæ metuentes, alii legerunt *et scandite:* alii *adscendite:* quos refutat Erythræus in v. *Tela.* Taubmann.

Tela] Etiam lapides et omnia missilia dici possunt. *Donatus.*

38 *Hostis adest, eia*] Hic distinguendum, ut, *eia* militum sit properantium clamor: et est Ennianum; qui ait, 'Eia machæras.' Ergo *eia* ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii, 'Hostis adest, eia:' legunt. *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. *Servius.*

Hostis adest, eia] Ego puto, particulam hanc referendam ad *Ciacum*, ut hic dicat: *Hostis adest, eia.* Itaque se frustra Serv. lassat. Ita quoque ad loquentem retulit Sidon. Epist. I. 2. 'Tum patronus, eia, inquit, Solli meus.' *Cerda.*

39 *Condunt se, &c.*] Aptat huic versui Germ. verba Julii de Bell. Gall. affinia: 'Portas claudere, murum complere cœperunt.' Ut hic, 'complent mœnia,' ita Liban. Declam. XV. ἐπλήρωσαν ναῦς, et Ammian. l. XX. 'Cuncta oppidi membra compleverunt.' Loquitur de militibus qui occuparunt loca omnia urbis. Polyb. l. III. loquens de Annibale: τοὺς μὲν λέμβους πεπληρωκώς. *Idem.*

40 *Namque ita discedens præceperat*] Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Servius.*

Namque ita, &c.] Aliter enim timidi poterant videri Trojani, qui, instructa acie, non exirent contra hostes. Æneæ præceptum propter incertos fortunæ casus sapiens fuit. Ergo duas dedit illis virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram, ut regi parerent. *Donatus.*

Optimus armis] Peritus armorum, dux egregius, qui et futura provideret. *Servius.*

41 *Si qua interea Fortuna fuisset*] Scilicet bellicus casus. *Idem.*

42 *Ne struere auderent acies*] In quibusdam antiquis codicibus, *aciem* singulari numero legitur: quod poëticum magis est. Præterea in Mediceo, et nonnullis aliis manu scriptis, *neu struere auderent aciem:* quod in aliis *ne* legitur. *Pierius.*

43 *Castra modo, &c.*] Par præceptum in Claud. de Bell. Get. 'Exi-

Digitized by Google

quamque moram muris impende tuendis, Dum redeo.' Trojani apud Calabrum l. I. cum carerent duce, ἔμιμνον ἐνὰ Πριάμου πτολίεθρον: *continebant se in urbe Priami.* Et addit, id factum propter timorem Achillis, δειδιότες μένος ἠὺ θρασύφρονος Αἰακίδαο. Quod omnino hic Trojanis contingit propter timorem Turni. Libro etiam II. idem capiunt consilium, ut pugnent tantum ἐκ πύργων, καὶ τείχεος: *ab turribus, et muro.* Cerda.

Tutos servarent aggere muros] Id est, tutos beneficio aggeris muros. *Serv.*

Servarent aggere muros] In Oblongo codice *tuto aggere* legitur. In aliis *tutos*, quod tantundem est. *Pierius.*

44 *Pudor iraque monstrat*] Licet eos hortaretur ire pudor. *Servius.*

45 *Objiciunt*] Objices ponunt, vel objicibus muniunt, et per hoc cludunt. *Idem.*

Facessunt] Hic faciunt, alias discedunt, ut, 'Illa hinc facessat.' *Idem.*

Præcepta facessunt] Ab Ennio, et Afranio. Prior Ann. I. 'dicta facessunt.' Posterior, 'dicta facessas.' Polyb. Hist. III. πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων. *Cerda.*

46 *Turribus*] Pro *in turribus.* Serv.

47 *Turnus, &c.*] Hunc et sequentes versus adhibet Macrob. in exemplum siccæ orationis, et opponit floridæ narrationi, quæ habetur l. XI. de Chloreo, ab eo versu, 'Forte sacer,' &c. *Cerda.*

Antevolans] Tale illud, *antemalorum:* et Amm. l. XX. 'antegressos:' et Fest. 'antefixa:' et illud sæpe inculcatum, 'inantecessum.' Sallust. Jugurth. 'antevenit.' *Idem.*

Antevolans] In hac voce motum audiri, ait Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Tardum agmen] Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. *Servius.*

Tardum] Non quod tarde ambularet, sed comparatione Turni. *Donat.*

48 *Urbi*] Trojæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. *Servius.*

49 *Maculis quem Thracius albis*] Figuras maculis albas habens: et nove *albas maculas* dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. *Idem.*

Thracius equus] Thraciam equorum satu nobilitatam fuisse, docet Turneb. XXIII. 14. Vide Æn. V. 565. *Taub.*

50 *Portat equus*] Calaber libro primo, ἵππος φέρων. *Cerda.*

Cristaque tegit galea aurea rubra] Pro *galea cristas habens rubras:* sed duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista* longæ sunt ultimæ, quia ablativi sunt casus. Sane hujusmodi versus pessimi sunt. *Servius.*

51 *Ecquis erit, &c.*] Vult Germ. ductum hoc ex illo Xenoph. apud quem Cyrus suos milites cum ardore et impetu inclamans, ait: τίς ἕψεται; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄνδρα καταβαλεῖ; Sed possum existimare propositum ad imitationem Hom. Il. VIII. ubi, cum Græci intra munitiones suas se tenerent, Hector inclamare suos cœpit, ut irruerent. Quo facto ipse adhortatus est equos suos. Itaque plane videtur tota illa pars libri perlustrata Virgilio, cum hæc scriberet. *Cerda.*

Qui primus] In Mediceo codice, *quis primus* habetur. *Pierius.*

52 *En, ait*] Eclipsis, festinationis exprimendæ gratia; quidquid enim addideris, sensus admittet. *Servius.*

Jaculum] Dedit principium pugnæ; id enim signum fuit, ante quod nulli licebat arma movere. *Donatus.*

Jaculum intorquens] In aliquot manu scriptis codicibus, *torquens* legas. Sed in Romano, in Mediceo, et plerisque aliis, *adtorquens.* Illud vero minime placet, quod pro *emittit in auras, evertit* legitur. *Pierius.*

53 *Principium pugnæ*] Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Fecialium, proficiscebatur ad hostium fines; et

Digitized by Google

præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas caussas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent. Et hæc *clarigatio* dicebatur, a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa, indicabatur jam pugnæ principium. Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc solennitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flaminio locum emere, ut quasi in hostili loco jus belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonæ consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait, 'Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, omnis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent.' Ergo bene hoc Poëta, de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit; sed in hac consuetudine Fecialis, qui bellum indicebat, antequam hastam jaceret, etiam terram hostium contestabatur: unde quidam volunt Æneam, scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat, ubi ad Italiæ partem debitam venit, primum adorasse terram, ut 'Geniumque loci, primamque Deorum Tellurem.' *Servius.*

Principium pugnæ] Solemnia verba, quibus Fecialium princeps in bello indicendo uti solebat, et quorum mentionem hic facit Servius, vid. apud Brisson. De Form. p. 343. *Emmeness.*

Et campo sese arduus infert] In Romano codice, *campis:* et pro *infert*, sunt codices qui legant *affert:* quod non æque placet. Addam et *arduus* inveniri alicubi, de quo superius satis dictum. *Pierius.*

54 *Clamorem excipiunt socii*] Legitur et *clamore.* Si *Clamore*, sensus erit talis, Hastæ jactum socii clamore comitantur. Si *Clamorem*, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, et cum fremitu eos sequutos esse, id est, Excipiunt clamorem Turni, et cum fremitu eum sequuntur. *Servius.*

Clamorem excipiunt socii] In Romano codice, *clamore* septimo casu legitur: quod etiam superius habuimus: loquitur enim de sociorum adclamatione, quæ fieri solet, quum regi adplauditur. *Pierius.*

55 *Inertia corda*] Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. *Servius.*

56 *Non æquo dare se campo*] Nihil frequentius, quam æqua loca pro campestribus et planis. Hæc Sallust. in Catil. Julius, et Curtius opponunt *montibus.* Lucan. l. IV. 'Campum miles descendat in æquum.' Ibidem ita explicat: 'relicto colle aciem arvis committere.' Polyb. l. III. loquens de Fabio detrectante pugnam, et colles semper obsidente, ait, εἰς δὲ τὸ πεδίον οὐ καθίει τὴν δύναμιν: *in campum nunquam copias deducebat*, id est, *in æquum*, ut etiam reddit interpres nuperus. *Cerda.*

Non æquo dare se campo] Non facere pugnandi potestatem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

57 *Arma viros*] Vehementius *viros* pronuntiandum. *Servius.*

Castra fovere] Veteres *fovere*, pro diu incolere et habitare dicebant. *Idem.*

Castra fovere] Verbum contumeliosum, quippe feminarum foventium liberos. De apib. Ge. IV. 'nidos fovent,' cum clausæ latebris. *Cerda.*

Huc turbidus atque huc] Hom. ἔνθα, καὶ ἔνθα: et in Æn. VIII. de Hercule 'hac ora ferebat, et illuc.' De lupo Stat. l. IV. 'huc, illuc turbida versans Lumina.' Est hoc, quod Tacit. Ann. II. 'terrorem circumferre:' quod Amm. l. XXI. 'adventus sui terrorem ubi-

Digitized by Google

que dispergens.' *Idem.*

58 *Aditumque per avia quærit*] Etiam *per avia.* Sane exprimitur Turni violentia: nam viam *per avia* nullus requirit. *Servius.*

59 *Ac veluti pleno*] Pathetica parabola. Macrob. Saturn. IV. 5. Pathos ab ira. Venusta comparatione vim iramque Turni proponit, ducta a natura lupi, ad ovilia ovibus insidiantis, cum irrumpere nequeat. *Hort.*

Insidiatus] Arnob. I. 1. 'Ovilibus insidiatur lupus.' Dicit *ovili*, pro *ovibus* metonymice, ut Ecl. III. 'Triste lupus stabulis:' et Ge. IV. 'stabuli custos,' id est, ovium. *Cerda.*

60 *Fremit*] Quod Apollon. βρέμει. Et quidem *fremitum* Poëtæ multis dant feris, equo, lupo, leoni, aliis. Cassiod. in Psalm. II. 'Fremitus proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, bellnino furore succensi sunt.' Itaque in eo Psal. 'Quare fremuerunt gentes,' locutio ducitur a feris; ita scilicet redditum Græcum ἐθορύβησαν. Opp. Cyn. III. lupo eunti ad prædam dat πολλὸν ῥοῖζον: nam fremitus ille ab stridore est. *Idem.*

Ad caulas] Munimenta et septa ovium. Est autem Græcum nomen, c detracto. Nam Græci *aulas* vocant animalium receptacula. Unde in sacris ædibus, et in tribunalibus, septa, quæ turbas prohibent, *aulas* vocamus. *Servius.*

61 *Nocte super media*] Ultra mediam noctem, id est, plus, quam media, vel majore ejus parte. Et est bona elocutio facta per Syllepsin; ut si dicas, 'Legi nocte super media;' id est, contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut, 'Hanc ego nunc ignaram hujus quodcunque pericli est.' *Idem.*

Nocte super media] Præclare; lupi enim dant se in viam ad prædandum post noctem mediam, ac pene matutino tempore, et summo diluculo. Rem hanc probat Oppian. Cyn. I. III. ubi inter genera luporum, unum adducit, de quo ait: Πολλῷ σὺν ῥοίζῳ δὲ μάλ' ὄρθιος εἶσιν ἐπ' ἄγραν Πρώτῃ ὑπ' ἀμφὶ λύκῃ: *Multo cum stridore matutinus valde it ad prædam Primum sub crepusculum.* Observa verba Oppiani. Crepusculum vocat ἀμφιλύκην alludens ad etymon lupi. Hic enim dictus est a luce: nam, hac apparente, ille se dat in prædam. Præclare itaque Pausan. Corinth. et ex more hujus feræ: ἀρχομένης δὲ ἡμέρας ἐς βοῶν ἀγέλην νεμομένην πρὸ τοῦ τείχους ἐσπίπτει λύκος: *Summo mane lupus impetum facit in gregem boum, qui ante murum pascebantur.* Inde itaque λύκην dictam *lucem*, trita jam est observatio Macrobii I. 17. ut videantur Latini *lucem* a *lyce* derivasse. Et præsertim lux prima dicta est λύκη ἀπὸ τοῦ λευκοῦ, unde et *lupus* λύκος, quod prima luce eat ad prædam. Nec aliud verius etymon Apollinis Lycii, quam a lupo, aut luce, quod idem. Firmat hoc Macrob. dicto loco. Objiciet aliquis, lupos etiam dare se in prædam prima nocte, et statim obortis tenebris. Diluet hoc facile Oppian. et satisfaciet Lectori. Commemorat ille quinque luporum genera, et secundo generi attribuit hanc naturam, non omnibus, ac proinde de hoc secundo capiendus Poëta. Hunc lupum ait Oppianus superare reliquos magnitudine, et celeritate, et proprie esse ἅρπαγα, id est, *raptorem:* unde et Æn. II. 'lupi raptores.' *Cerda.*

62 *Balatum*] Non abeo ab opinione illorum, qui non agnoscunt *balatum*, sed *belatum.* Sicut nec *balo, balas*, sed *belo, belas.* Nam oves *be* dicunt, non *ba.* Unde Petr. Victorius verba Varron. Rust. II. 1. ita legit e vetustis libris: 'Oves, be, clare vocem efferentes, a quo belare dicunt.' Et Lipsium laudo, qui lib. de Recta pronuntiatione Ling. Latinæ c. 16. ita scribit: 'Quin tu litteram, R, igitur spernis, quia canum? M, quia bonæ? B,

Digitized by Google

quia ovium? Nam, birriunt hæc animalia, mugiunt, belant.' Ita tamen adhærendum his opinionibus, ut communis scriptio damnanda non sit. Ego fateor oves *be*, dicere, a Græca syllaba, βη. Sed cur non ex Dorico idiomate, βη, vertam in βα? Sicut Græcis μήτηρ est, quæ nobis, non *meter*, sed *mater*, videlicet a Doribus, qui non μήτηρ scribunt, sed μάτηρ. Observa, balatu ovium acui famem lupi, ea enim mens Poëtæ. Sic Apollon. Arg. 1. ἠΰτέ τις θὴρ Ἄγριος, ὃν ῥά τε γῆρυς ἀπόπροθεν ἵκετο μήλων, Λιμῷ δ' αἰθόμενος μετανίσσεται, οὐδ' ἐπέκυρσε Ποίμνῃσιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐνὶ σταθμοῖσι νομῆες Ἔλθων· ὁ δὲ στενάχων βρέμει ἄσπετον ὄφρα κάμῃσιν. Oppian. Cyn. IV. loquens de leone: Τοῦ δὴ πιναλέην κραδίην ἐπάταξεν ἰωγή: *Illius autem famelicum cor ferit balatus.* Et Theocrit. εἰδ. XIII. ubi ait leonem properare ad prædam ἀπόπροθι ἐπακούσας Νεβρῶ φθεγξαμένας: *cum a longe audit hinnulum clamantem.* Cerda.

Asper] Vel quia iratus; nam sequitur, *ira sævit:* vel quia sitiens sanguinis; nam 'siccæ sanguine fauces.' Primum firmat Simocatta Hist. IV. 8. ubi asperitatem dicit in re irarum, ταῖς ἀπειλαῖς τῶν λόγων ἐκτραχύνῃ τὸν τύραννον: *verborum minis exasperaret Tyrannum.* Alterum de asperitate in sitibundo idem Virg. qui Ge. III. loquens de angue, 'flammantia lumina torquens Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.' *Idem.*

Inprobus ira] Non ira improbus, sed ira sævit; totum autem summa brevitate narratum. *Servius.*

63 *Sævit in absentis*] Fantasiam sævitiæ expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. *Idem.*

Sævit] Hanc sævitiam exhibet Eurip. in Hecub. λύκου αἵμονι χαλᾷ: *cruento ungue lupi:* et Sil. l. VII. his versib. 'ceu nocte sub atra Munitis pastor stabulis, per ovilia clausum Impavidus somni servat pecus: effera sævit, Atque impasta truces ululatus turba luporum Exercet, morsuque quatit restantia claustra.' Disce et imitationem Virgilii, qui sententiam a Vario traxit. Hic enim ante Nostrum ita de cane loquitur: 'Si veteris potuit cervæ comprendere lustra, Sævit in absentem; et circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tenues sectatur odores.' *Cerda.*

Collecta fatigat, &c.] En causa tot minarum, et sævitiæ; nam videlicet famelicus et sitiens. Causam hanc adhibuit Plaut. Capt. 'Quasi lupus esuriens, metui ne in me quoque faceret impetum:' et Apollon. nam de sua fera, λιμῷ αἰθόμενος, *furens fame:* et Sil. a quo turba luporum *impasta* dicitur: et Virg. Æn. II. 'quos improba ventris Exegit cæcos rabies.' Oppian. quoque de lupo Cyn. l. III. Πᾶσαν ἀναιδείην ἐπιειμένος εἵνεκ' ἐδωδῆς: *Erumpit in omnem impudentiam propter cibum.* Ad quem locum, vide quæ adducit Rittershusius. Ovid. Trist. I. 5. 'Utque rapax, stimulante fame, cupidusque cruoris Incustoditum captat ovile lupus.' Notentur elegantes versus Phile de luporum fame. Λύκος φάγων δὲ, καὶ κορεσθεὶς, οὐ λύκος, Ἀλλ' ἀμνὸς, ἂν φαίνοιτο ποιμνίων μέσον. Οὐ γὰρ δύναιτό γ' ὁ φθορεὺς ἐπεσθίειν, Ἀλλ' ἔστιν εἰδῶν τῇ τροφῇ τὴν γαστέρα, Καὶ τὴν ὑπογλωττίδα τῶν παρασθμίων. Καὶ τοῦ κόρου πεφθέντος ἐν βραχεῖ χρόνῳ, Ὁ θὴρ πάλιν δείκνυσι τὸν πρῶτον λύκον. *Idem.*

64 *Ex longo rabies*] Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. *Servius.*

Sanguine] Pro *a sanguine.* Idem.

Siccæ sanguine fauces] Superiori lib. de Caco: 'Elisos oculos, et siccum sanguine guttur:' ubi *exsangue*, tanquam jam Caco extincto, interpretatur Servius. *Germanus.*

Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet] In antiquis omnibus codicibus, quotquot inspexi, absque particula *et* notatum animadverti, 'ignescunt iræ,

Digitized by Google

dæris dolor ossibus ardet.' Et in Mediceo pro *ardet, hæret* habetur. *Pier.*

Dolor ossibus ardet] Præclare jungit dolorem cum ira, qui affectus cognati. Tacit. Ann. I. 1. de Germanico: 'isque, ut erat recens dolore et ira:' et l. II. 'Germanos ea species dolore et ira accendit.' Stat. Theb. II. 'exedere animum dolor, iraque demens.' Arist. Rhet. II. 2. ἔστω δὴ καὶ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης: *Jam vero sit ira appetitio cum dolore conjuncta ejus, quæ apparet, ultionis.* Itaque prudenter Poëta, postquam dixerat, 'ignescunt iræ,' adjecit, 'dolor ardet.' Nam plerunque alter horum affectuum est languidus, nisi alter accedat. Cujus rei exemplum est in Metello apud Sallust. de quo in Jugurth. 'Paulisper mœstus e conspectu abit; dein, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxima cura altum ire injurias festinat.' *Cerda.*

67 *Et qua via clausos*] *Qua* adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si *via* septimus sit, non nominativus. Ergo *qua via:* per quam partem viæ vallo Trojanos excutiat. Legitur tamen, *et quæ via*, et est sensus absolutior. *Servius.*

Et qua via clausos, &c.] In Romano codice, et plerisque aliis, legere est, *et quæ via*, quæ lectio Servio etiam videtur absolutior. In aliquot aliis legitur, 'clauso excutiat Teucros vallo.' *Pierius.*

Qua via clausos, &c.] Licet Servio sensus videatur absolutior, si pro *qua* legatur *quæ;* Gronovius tamen Obs. I. 6. retinet *qua:* et exponit: 'qua via aliqua se admittat, detque uti excutiantur Troës munimentis inque æquor effundantur:' ut Eclog. IX. 'Quo te, Mœri, pedes aut quo via ducit.' Valerius Flaccus l. IV. 'et via jussos Qua ferat.' *Emmeness.*

68 *Effundat in æquor*] In planum, in campum. *Servius.*

Effundat in æquor] In Romano codice legere est, *in æquum*, ut scilicet æquo omnes pede conferre manus possint. Nam Turnus nunc iniquo pugnat loco, dum illi in castris aggeribus et vallo clausi obtegunatur. Hic in aperto provocat: mirabanturque paulo ante Rutali 'Teucrum inertia corda Non æquo dare se campo.' *Pierius.*

70 *Aggeribus septum circum*] In Romano codice, *clausam.* Sed *etiam septam* magis placet: id vero per æ diphthongon scribitur. *Idem.*

Septum undis] Tacit. Annal. I. 'Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum Imperium.' *Cerda.*

71 *Invadit: sociosque incendia poscit ovantis*] Ysteroproteron, ut aviditatem juvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia, ex qua incendia sequuntur, et videtur eventum posuisse. *Servius.*

72 *Atque manum pinu*] Adverte, Turnum jam olim Æn. VII. admonitum a Furia in somnis, ut classem hanc exureret. Fuit et simile consilium Deriadæ ducis Indorum volentis comburere naves Bacchi. Lege Nonnum Dionys. l. XXXIX. *Cerda.*

73 *Tum vero*] Ut signum incendendarum navium datum est. *Servius.*

Urget præsentia Turni] Plus valet præsentia ejus, qui potest jubere, quam jussio. Cum autem dicit 'fumida tæda,' exprimit quare dixerit 'facibus atris.' *Donatus.*

74 *Facibus pubes accingitur atris*] Pro *ad faces accingitur*, ut sit dativus, ut 'Accingunt omnes operi,' aut *accingitur*, armatur, instruitur facibus. *Servius.*

Accingitur] Id est, instruitur, armatur. Serv. et Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

75 *Diripuere focos*] Quæritur quid ibi faciant foci: sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt; aut certe *focos*, quos ibi habere potuerunt. *Servius.*

Piceum fert fumida lumen] Sordidior enim in tedis et ignis et fumus est. *Idem.*

Digitized by Google

77 *Quis deus, o Musæ*] Quia res Deorum est, et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cujus vis nisi a numinibus repelli non potuit. *Idem.*

Quis Deus, &c.] Hom. Il. P. diversa sententia: Ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι Ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε νηυσὶν ἀχαιῶν. *Germanus.*

Teucris] Aut detraxit præpositionem *ab*, ut sit *ab Teucris;* aut *Teucris*, in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus avertit. *Serv.*

79 *Prisca fides facto, sed fama perennis*] Omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc, licet priscum sit, id est, antiquum, tamen fama ejus non est obliterata temporum vetustate. Alii sic intelligunt, Fabulosum est quidem, sed fides ejus rei penes priscos est; ejus enim rei, cujus auctorem facere noluit, sic ordinem protulit. Alii, Jam quidem evanuit fides, hoc est, nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξιοπιστία, quasi non sit facta historia. *Idem.*

Prisca fides facto, sed fama perennis] In Romano codice legere est, *sit fama perennis.* Quia *d* sæpe vertit in *t;* maximeque *set* pro *sed* scribere solet; et *e* pro *i*, et vice versa *i* pro *e*. Nam *sed* omnino agnoscit Servius. *Pierius.*

80 *Tempore quo*] Verisimilis fit res, cum tempus et locus exponitur. *Donatus.*

Quo primum] Hoc est, initio. Non enim secundo factæ sunt naves apud Idam ab Ænea. *Servius.*

Tempore quo, &c.] Respectum ad illud l. III. 'classemque sub ipsa Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ.' *Cerda.*

Phrygia formabat in Ida] Id est, formare cogitabat: non enim in *Ida*, sed apud Antandrum factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia *Ida*, ut, 'Mons Idæus ubi et gentis cunabula nostræ.' *Servius.*

81 *Alta pelagi*] Absolutum, ut 'Lata camporum.' *Idem.*

Pelagi alta] V. N. Æn. II. 725. 'opaca locorum.' *Taubmann.*

82 *Ipsa deum fertur genetrix*] Figmentum hoc licet poëticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a Criticis. Unde longo proœmio excusatur; nam ideo et prisca ratione religionis et Jovis beneficio dicit essè perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas; quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam *fertur* reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit: alii laudant, quod dicendo *fertur*, incredibili rei auctoritatem dare noluerit. *Servius.*

Ipsa deum genetrix] Nullus homo hæc viderat aut audiverat, sed Musæ Poëtam docuerunt. *Donatus.*

Ipsa deum fertur genitrix, &c.] In Romano codice legitur, 'Ipsa Deum genetrix fertur Berecynthia.' Ac de *c* in pene ultima nominis hujus *genetrix* satis superque dictum alias. *Pierius.*

Ipsa deum genetrix, &c.] Scribit Serv. totum hoc figmentum sugillatum a Criticis, ut quod exemplis careat. Cui recte opponit Germanus, majore figmento usum Apollonium in sua nave; quam non solum facit vocalem, sed etiam vaticinantem vectoribus, Arg. l. I. Eadem ratione Lilius Poëtam defendit de Navigiis, l. VII. adjungitque alia plena prodigiis. Phæacum naves apud Hom. nullis instrumentis indigebant, doctæ ipsæ locorum, ad quæ debuissent appellere. Alcinous dat navem Ulyssi, quæ mutata est in scopulum a Neptuno. Alterius navis conversæ in lapidem Athen. meminit. Quid, quæ de Sipylo fabulantur Poëtæ et fusim unus Calaber libro primo? *Cerda.*

Berecynthia] Mater Deum a monte Phrygiæ Berecynto, cujus ultima syllaba caret aspiratione; quam ad-

Digitized by Google

dimus, quotienscunque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Servius.*

Berecynthia] Ita quoque dicta Cybele Æn. VI. et ab Ovid. Fast. IV. et ab Hor. Od. III. 19. et ab centenis. Unde illi nomen hoc contigerit lege in Lil. Synt. IV. Plausum, quo hæc Dea Romæ accepta fuerit, cum primum coli in Italia cœpit, vide apud Herodian. l. 1. Ejus vero mythologicas significationes satis fuse Lucret. l. II. *Cerda.*

83 *Da, nate, petenti*] Ac si diceret, Ei, quæ jubere debuerat. Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit adfectum. *Servius.*

Da] Imperativa vox ostenditur parentis. *Donatus.*

Nate] Quod nomen ad imperandum multum valet. *Idem.*

84 *Cara*] Ut sit, da parenti quam diligis et quæ te amat. Rem autem arduam petitura, causas justas inserit. *Idem.*

Domito te poscit Olympo] Videtur hoc dicere, Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit cælatum matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc III. libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur: aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ σωπώμενον videri, aut ὑστεροπρότερον. *Serv.*

85 *Pinea silva mihi*] Congrue, nam pinus in tutela Matris Deum est. *Idem.*

Pinea silva] Pinus quippe sacra fuit huic Deæ. Sen. Troad. 'pinus matri sacra Cybeli.' Rationem habet Ovid. Met. l. x. 'Et succincta comas, hirsutaque vertice pinus, Grata Deum matri, siquidem Cybeleïus Attis Exuit hac hominem, truncoque induruit illo.' *Cerda.*

86 *Lucus in arce fuit summa*] Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi κάρα κρατὸς, id est, caput capitis, altitudinis altitudo: κάρα enim est ἡ κεφαλή. *Gargara* autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit, 'in arce summa.' Sane et hic locum sacratum ostendit. Et 'Pinea silva' lucus fuit: tale schema est Ecl. I. 'Nec tamen interea raucæ tua cura palumbes,' ubi fœminino plurali fœmininum singulare jungit. Et, 'Ite meæ quondam felix pecus,' ubi duobus fœmininis pluralibus neutrum singulare respondet. *Servius.*

Quo sacra ferebant] Non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item, 'Centum urbes habitant magnas:' id est, Cretes: et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est. *Idem.*

Quo sacra ferebant] Nullum aliud hoc sacrum, quod ferebatur in lucum, quam ipsamet pinus, præeunte ad hanc conjecturam Arnobio l. v. ubi ait: 'Pinus illa solemniter, quæ in matris infertur sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit?' Iterum: 'Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuarium?' Possis etiam intelligere sacra alia, videlicet velamina, quibus in sacris pinus coronabatur; de quibus idem Arnob. qui hanc historiam, potius fabulam, late: 'Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem (Attin) contexit (Cybele) et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?' *Cerda.*

87 *Nigranti picea*] *Nigranti*, umbrosa: et *picea* arboris genus est,

Digitized by Google

unde pix desudat. Haram autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. *Servius.*

88 *Has ego*] Non *trabes:* nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad *picea* vel *pinus*. Sane notandum *trabes* eum dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes* nisi jam cæsæ sint et depositæ. Abutitur ergo eo, quod posterius est, pro eo, quod est prius. *Idem.*

Cum classis egeret] Pro *classe*, genitivus pro ablativo; et justa Æneæ petitio, et concedentis benignitas numinis, exclusit piaculum. Nam his remotis, sacrilegium committeretur; ideo addidit 'læta dedi.' *Idem.*

89 *Timor anxius angit*] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separaret ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, 'exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.' *Idem.*

Timor anxius urget] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis, *angit* non *urget* est. *Pierius.*

Anxius angit] Ita Servius, Fabric. et Erythræus, et veteres libri. Alii, *urget*. Taubmann.

90 *Solve metus*] Id est, meos. *Servius.*

Solve metus] Ita in Æn. I. 'Solvite corde metum Teucri.' Soph. Elect. ἀπηλλάχθαι φόβου. Sen. de Tranquill. c. 15. *cura solvimur*. Græci quoque ad rem eandem κατάλυσιν, id est, *solutionem*. Eam enim vocem usurpat Nazianz. Orat. 8. cum ait, Christianos, Juliani morte, liberatos fuisse metu. *Cerda.*

91 *Ne cursu quassatæ ullo*] In Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis codicibus antiquis, *neu cursu* legitur, eadem repetitione, qua etiam superius in iisdem codicibus observavimus eo versu, 'Neu struere anderent aciem, neu credere campo.' *Pierius.*

Quassatæ] Ita in Æn. I. 'quassatam classem.' Quod Sen. Cont. XVI. 'resolutis compagibus.' *Cerda.*

92 *Prosit nostris in montibus ortas*] Bona brevitate detraxit et *his* et *esse:* nam plenum est, 'Prosit his, ortas esse in montibus nostris:' quod fecit elocutionis caussa. Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit pro monte; et bene *ortas*, ut sensum quendam navibus daret, verbum de origine commoda. *Servius.*

Prosit nostris in montibus ortas] Debent esse majoris meriti, quam quæ sacris in lucis non sunt ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luco meo. *Donatus.*

93 *Torquet*] Sustinet, aut nutu suo regit. *Servius.*

Torquet qui sidera] Cui est omnium rerum potestas, sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, ut illa petit; scilicet ut et naves et Æneas non sint subjecti casibus. *Donatus.*

Torquet] Ita in Æn. IV. 'cœlum ac terras qui numine torquet.' Statius Theb. l. VIII. 'Torquet, et astriferos inclinat Juppiter axes.' *Cerda.*

94 *Quo fata vocas*] Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, id est, ad quam rem? *Servius.*

Quid petis istis] Id est, pro istis? nam sic dicimus, 'peto tibi,' id est, pro te. Aut *istis*, utrum precibus an navibus? *Idem.*

96 *Fas habeant*] Jus: nec enim possunt æterna esse, quæ ab hominibus facta sunt. Horatius: 'Debemur morti nos nostraque.' Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallust. 'Cæterum studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt.' *Idem.*

Certusque incerta pericula lustret Æneas] Securus dubia tentet? Et hoc dicit: Casibus licentiam hæc petitio vult adimere. Num Æneas

Digitized by Google

satte, qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si ejus navibus æternitas detur. Id.

Certus incerta] Ita etiam opponit Auctor Theb. 'præmium incertum petis, certum scelus.' Et Vitrav. præf. l. VII. 'De incerta re certæ imagines.' Exempla pluria conjunxit Johann. Savar. *Cerda.*

97 *Cui tanta Deo permissa potestas*] Cui: ac si diceret, Nec regi quidem Deorum. *Permissa* autem data, ut hoc possit præstare. *Servius.*

98 *Defunctæ*] Liberatæ: ut, 'O tandem magnis pelagi defuncte periclis.' *Idem.*

Defunctæ] Liberatæ. Æn. VI. 'magnis pelagi defuncte periclis.' *Defungitur*, qui tempora sua vivendo tramisit. *Defungitur* quoque, qui munus debitum complet: ita hic *naves defunctæ* sunt, quæ Æneam, navigandi necessitate completa, in Italiam vexerunt. *Taubmann.*

Pertusque tenebunt] Nautice usus est verbo, cum de navibus diceret. *Servius.*

99 *Quæcumque*] Hic ostendit aliquas esse perituras. *Idem.*

Evaserit undis] De undis exierit, ad eum locum, de quo navigatura jam non sit. Alii legunt 'evaserit undas,' quod si est, intelligimus, quæcumque evaserit undarum periculum. *Idem.*

101 *Mortalem eripiam formam*] Bene dixit *Mortalem*. Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: sed ut sit immortalis, ante est, ut desinat esse mortalis. *Idem.*

Mortalem eripiam formam] Est hoc, quod Prop. II. 33. 'agrestem detraxit ab ore figuram.' *Cerda.*

Magni æquoris] Intelligit Mediterraneum, cujus rei trita jam est multorum observatio auctorum, etiam veterum, qui non Oceanum, sed Mediterraneum vocant 'mare magnum.' Non, quod non major Oceanus, sed quia antiquis non ita notus. Ad hunc modum mare rubrum dici *supi* Hebræis, id est, *ultimum*, certissimum est: non quia vere mare illud ultimum, nam sinus Persicus majore merito posset vocari ultimus; sed quia rubrum notius Hebræis. *Idem.*

102 *Qualis Nereïa Doto*] Non dixit, tales erunt: sic supra, 'Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus.' *Servius.*

Qualis Nereïa Clotho] In codicibus aliquot antiquis, *quales* numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus *Doto* non *Clotho* scriptum observavi. Quam lectionem in Valerii quoque Flacci codicibus emendatis invenias, 'Quam Panope Dotoque soror:' licet professores nonnulli, qui ætatem nostram proxime præcessere, *Clotho* reponendum ex hoc Virgilii loco censuerint. Sed in Oblongo etiam codice nomen hoc altera manu depravatum est, quum *Doto* prius scriptum esset. Præterea Homerus Il. XVIII. cum *Galatea Doto* et *Proto* enumerat, atque alias complures Nerei filias, quæ mare incolunt, neque cum iis *Clotho* recensetur. Ait enim Δωτώ τε Πρωτώ τε Φερουσά τε Δυναμένη τε: paulo vero infra καὶ ἀγαυλεπὴ Γαλάτεια. Eadem sunt apud Hesiodum in Theogonia, excepto epitheto *Galatheæ*, quam *formosam* Hesiodus vocat. Quumque Nymphas eas omnes numero quinquaginta recenseat, quas Νηρῆος ἀμύμονες ἐξεγένοντο, *Clothus* nusquam mentionem facit. Quare et his rationibus, et veteribus fretus exemplaribus, omnino legerim *Nereïs Doto*. Quod vero sequitur, *et Galatea*; in Romano codice *aut* discretiva particula habetur. *Pierius.*

Nereïa Doto] Forma alia Calab. l. IV. Νηρηΐνην de Thetide, ad eum modum, quo Catull. *Neptunine*. Legendum autem *Doto*, non *Clotho*: nam et Valer. Arg. l. I. 'Hanc Panope, Dotoque soror.' Et Claud. de

Digitized by Google

Nuptiis Honorii, 'vellitque coralia Doto.' In quibus etiam pessime aliquando legebatur *Clotho*. *Doto* enim nomen Nympharum, *Clotho* Parcarum est; ut etiam astrui ex Homero potest decimooctavo Iliad. *Δωτώ τε, Πρωτώ τε, Φέρουσά τε, Δυναμένη τε*: *Dotoque, Protoque, Pherusaque, Dynameneque.* Nec nomen Parcæ jungendum erat (ait Eryth.) formosissimæ Galateæ. Multos quippe errores in Auctores irrepsisse ex hac literarum vicinitate, adnotatum jam Leopardo Emendat. x. 25. *Cerda.*

103 *Et Galatea*] Sic et Homerus utramque Nympham conjunxit, ut et Valerius loco laudato, 'Huc Panope, Dotoque soror, jactataque fluctu Prosequitur mediis pariter Galatea lacertis, Antra petens.' *Idem.*

104 *Stygii per flumina fratris*] Scil. Plutonis. Notat autem juramentum 'per Stygiam paludem:' quod omnium religiosissimum erat. Eadem repetuntur Æn. x. 114. et inculcat Homerus Il. A. 528. Hymno in Apoll. vs. 84. et in Mercur. vs. 515. vide et not. Æn. VI. 323. 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' *Taubmann.*

105 *Per pice torrentis*] Ardentes: et est figmentum poëticum. *Servius.*

Per pice torrentis] Elegantissime *pix* de infernis aquis. Claudianus Ruff. loquens de Furia, 'Phlegethonta sonorum Poscit, et ambusto flagrantis ab aggere ripæ Ingentem piceo succendit gurgite pinum.' *Cerda.*

106 *Totam nutu tremefecit Olympum*] Homericum est, *μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον*. *Servius.*

Nutu] Juppiter omnia nutu et renutu faciebat: unde et *numinis* appellatio. Turneb. XXVI. 30. De hoc loco videatur et Scalig. v. 3. Nannius Miscell. VII. 14. notat, quod in hominibus sit *nutus*, id in Jove et Junone *tonitru* esse. *Taubmann.*

107 *Ergo aderat promissa dies*] Promissum tempus advenerat. *Servius.*

Ergo aderat promissa dies] Retulit, quod olim gestum videretur; redit ad causam et præsentis temporis necessitatem. Venerat, inquit, dies promissa, et dispositionem suam fata compleverant: hoc est, et navigiorum munus expletum fuerat, et Æneas in Italia erat: restabat ut naves deposita forma mortali verterentur in Deas. *Donatus.*

Ergo aderat, &c.] Od. Λ. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεῦντο, Ἀψ περιτελλομένου ἔτεος, καὶ ἐπήλυθον ὧραι. Et Il. P. *οἱ αἰὲν Ἕπλετ' ὑπ' αἴαντος*, &c. Et Epigr. l. III. *νήματ' ἀναπλήσας ἐπιμοίρια*. Æsch. in *χοηφ.* videtur *μοιρόκραντον ἦμαρ* vocare, quod hic, 'tempora Parcæ debita complerant.' Plato in Epinom. *ὅτε θανάτῳ τὶς τῶν τοιούτων τὴν αὑτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει*. Et Calab. *καὶ τότε γ' ὡς ἥμελλον ἐτήτυμον ἥματι κείνῳ Κῆρες ὑπεκτελέειν*. Et Hom. Il. Θ. *ἀναπλῆσαι οἶτον, περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ τελευτῆσαι· οἳ κεν δὴ κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες ὄλωνται*. *Germanus.*

108 *Turni injuria*] Scilicet quam inferebat. Et modo *injuria* est *ἀδίκημα*, id est, injustitia. Hinc est apud comicos *injurius*; qui audet aliquid contra ordinem juris. Et bene *injuria*, quia et contra necessitatem fati, quod Trojanos ad Italiam venire compulerat, et contra rationem fœderis bella commoverat. Alii *injuria* violentia accipiunt. *Servius.*

109 *Admonuit sacris ratibus*] In antiquis fere omnibus codicibus legere est mutato numero, 'admonuit ratibus sacris.' *Pierius.*

Sacris] Quia in luco Matris Deum cæsa est navium materies. Supra vs. 85. *Taubmann.*

Depellere] Pari verbo supra, 'ratibus quis depulit ignes.' Auctor Thebaidos, 'nefandas mœnibus patriis faces averte.' *Cerda.*

110 *Hic primum*] Debuerunt ante conjurationem præire signa, ne casu res facta videatur: deinde vox sequitur, ut conjectura signorum firmetur. *Donatus.*

Digitized by Google

Nova lux] Hoc est, repentina, id est, nimbus Deorum, quod ipse paulo post dicit. In secundo Æn. 'nimbo effulgens.' Et hic *lux* proprie: aliter postea, 'Continuo nova lux oculis effulsit.' *Servius.*

Nova lux] Notatur *nimbus*, id est, splendor, qui divina corpora semper ambit. Vide Æn. II. 590. 'Venus pura per noctem in luce refulsit.' *Taubmann.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice, et aliquot aliis *offulxit*, et *obfuxsit* habetur. Sed *effulsit* receptum. *Pierius.*

111 *Nimbus*] Lumen quod capita Deorum ambit, ut sæpe dixi. *Serv.*

112 *Idæique chori*] De Idæis Dactylis vide Apollonii interpretem. Proper. III. 15. 'Cybelle Tundet ad Idæos cymbala rauca choros.' *Germanus.*

113 *Agmina complet*] Et *conplet*, et *conplerant* per *n*: et ita reliqua scribuntur præpositione incolumi, in antiquioribus quibusdam codicibus. *Pierius.*

114 *Ne trepidate meas*] Pro *ne festinetis*. Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Trojanos, quia numen vetuit. *Servius.*

115 *Maria ante, &c.*] Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumsit. *Donatus.*

116 *Quam sacras dabitur pinus*] Fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris Magnæ præesset sacris, a rege civitatis suæ adamatus est; sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit; quem semianimem sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnæ, perlatum in templum Deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur; pinumque arborem, sub qua jacuerat, tutelæ suæ adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur. *Servius.*

117 *Ite, deæ pelagi*] Alii hucusque volunt Matrem Deum locutam. Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum jam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat. Alii jungunt 'Genitrix jubet:' et putatur melius, quia postea ait, 'quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Jusserat.' *Idem.*

Genetrix jubet] In quibusdam codicibus antiquis ita scriptum inveni, 'genetrixque jubet, sua quæque Continuo,' &c. ut sit, 'Vox excidit, Ne trepidate,' et quæ sequuntur: 'Genetrixque jubet, Vos ite solutæ, ite Deæ pelagi, sua quæque continuo puppes abrumpunt vincula.' Sed enim *genetrix jubet*, ex persona Deæ magis placet. *Pierius.*

Genetrix jubet] Forma hæc solita in imperio. Soph. Antig. οὔτ' ἂν κελεύσαιμι. Juppiter supra, *jubebo*. Tacit. Ann. II. de duce: 'proturbare hostem jubet.' et de Principe; 'occidi Cotyn jubet.' *Cerda.*

119 *Delphinumque modo*] Alia fuit comparatio Apollonii de Nereïdibus l. IV. Αἱ μὲν κατὰ βένθος ἐλίγκιαι αἰθυίῃσι Δῦνον: *Illæ autem profunditatem subierunt mergis similes.* Ita omnes explicant αἴθυιαν. Ego *fulicam* capio. *Idem.*

Delphinumque modo] Delphini enim, cum ima maria petunt, primam sui corporis partem mergunt, id est, caput. *Taubmann.*

120 *Mirabile monstrum*] In Romano codice legere est, *mirabile dictu*. Sed *monstrum* magis placet. Quod vero sequitur, *reddunt se totidem facies*, in antiquis aliquot *redduntur totidem* habetur. *Pierius.*

Digitized by Google

121 *Quot prius æratæ steterant ad litora proræ*] Versus hic non habetur prorsus in Romano codice, neque in Mediceo, neque quidem in plerisque antiquis, nisi subditicius. Habet vero locum in Æn. decimo, ubi Nymphæ Æneæ obviam fiunt. Cæterum illud non omittendum, quod ubi invenitur adscripticius, non *proræ*, sed *puppes* legitur. 'Proræ' enim 'pelago obvertuntur,' et 'Stant litore puppes.' In Oblongo vero codice, neque *proræ*, neque *puppes* legitur, sed *naves*. Id autem loco suo examinabitur. Neque tamen dissimulandum quod in codice Porcio versus is, qui desideratur in aliis, invenitur quidem, sed non eo ordine quo in vulgatis exemplaribus, sed ita transpositus, 'Ima petunt, hinc virgineæ mirabile monstrum, Quot prius æratæ steterant ad litora proræ, Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.' Quæ quidem structura, si versus sit admittendus, longe videtur elegantior. *Idem.*

Proræ] Recte; licet versus insuavior; quia *naves* noluit dicere: *puppes* non potuit: neque enim puppes æratæ sunt: ut notat Scaliger IV. 48. Porro Classis hujus Æneïæ μεταμόρφωσιν describit etiam Ovidius IV. 530. et seqq. Qui vero Critici hoc, ut nimis hyperbolicum notant; nec Homero debuissent parcere, qui Phæacum naves intellectu præditas, ipsasque ἀπηδάλους natare cecinit, Ulyssea Θ. Vide et Æn. X. 219. *Taubmann.*

123 *Obstupuere animis Rutuli*] Hoc est, Rutulorum, dativus pro genitivo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris et sui, nihil ex mari timere debuerit, vel certe, 'Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro:' timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est, Rutuli, Messapi, amnis, major Turni desiguatur audacia. Talis est et in quarto, 'At non infelix animi Phœnissa.' *Serv.*

124 *Turbatis Messapus equis*] Non placet quod in Romano codice legitur *turbatus*. Præterea *Messapus* varie scribitur: nonnullis, uti dictum *es*, nonnullis *pp* geminantibus: neque id constanter: aliis etiam utranque consonantem simpliciter scribentibus. *Pierius.*

Cunctatur et amnis] Est hoc, quod Hom. de Xantho, Δεινὸν δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα κυκώμενον ἵστατο κῦμα: *Horrenda autem circum Achillem turbata constitit unda.* et Virg. Æn. VIII. 'refluens substitit unda.' *Cerda.*

Et amnis Rauca sonans] Licet antiquitas habuerit *hic* et *hæc amnis*; melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca amnis*. Servius.

125 *Rauca sonans*] Calaber l. IV. loquens de Xantho, ῥόον κελάδοντα, et ποταμοῦ ἠχήεντος. Eidem dat Hom. Il. XXI. πάταγον, ὀρυμαγδόν: *strepitum, fremitum*: et, βράχε ῥέεθρα, ὄχθαι ἴαχον: *strepuerunt fluenta, clamarunt ripæ.* De eodem μορμύρων *murmurans.* Sed non dubium, quin hac raucedine alluserit Virgil. ad mugitum, qui dari solet fluminibus. Ibidem Hom. μεμυκὼς ἠΰτε ταῦρος: *mugiens tanquam taurus.* Cerda.

Revocatque pedem Tiberinus ab alto] Nunc ipsum Deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. *Servius.*

Revocatque pedem] Pari turbatione de Xantho Hom. Il. XXI. πάντα δ' ὄρυνε ῥέεθρα κυκώμενος: et de Tybr. Æn. VIII. 'refluitque exterritus amnis.' A Virg. Propert. I. 15. de fluminibus, 'ad caput revocare liquores.' Et observa assumi plerumque ad hanc rem verba composita ab *re*. Nam Horat. Od. I. 29. 'relabi rivos, reverti Tyberim.' Ovid. de Pont. IV. 'flumina reditura.' et in Epist. 'versa recurrat aqua.' Virg. Æn. VIII. 'refluens unda.' Plin. 'mare refugum.' Auctor Thebaid. 'regeret in fontem citas revolutus undas amnis:' ubi *regero*, et *revolvo*: ita possis, ἀναχωρεῖν,

Digitized by Google

ἀναῤῥεῖν. Vide Æn. VIII. ad illud, ' refluitque exterritus amnis.' *Cerda.*

126 *At non audaci cessit fiducia Turno*] In codicibus aliquot antiquis ad cappacismum evitandum, transpositis dictionibus legitur, ' at non audaci Turno fiducia cessit.' Sed enim *cessit fiducia Turno* versum reddit sublimiorem validioremque, qui languescere videatur, si *fiducia cessit* legas. *Pier.*

Audaci Turno] Ecce ubi confirmat Epitheton, quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit. *Servius.*

127 *Animos tollit dictis*] Magnanimitatem suam, quia ipse non terreatur, comprobat dictis. Tale est et illud de contrario, ' Turbatumque oculis.' Potest tamen accipi, Eorum animos tollit qui erant territi, et hinc increpat. *Idem.*

Increpat ultro] Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam defiere. *Donatus.*

128 *Trojanos hæc monstra petunt*] Id est, Appetunt, hoc est, ad Trojanorum pertinet damnum: ut, ' Reginam petit.' *Servius.*

Hæc monstra] Sic et Græcis τέρας tam monstrum vulgari significatione, quam signum a numine dicitur, ut passim apud Hom. et Eurip. in Phœn. οἱ δ' αὖ παρ' ἡμῶν δεξιὸν διὸς τέρας Ἰδόντες, &c. *Germanus.*

Juppiter ipse, &c.] Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Unde et *Juppiter* dictus est, quasi *juvans pater*. Ergo *Auxilium solitum* non circa Trojanos accipimus; sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alii *auxilium solitum*, auxilium fugæ accipiunt. *Servius.*

His Juppiter ipse] Reddit versum Hom. Il. VIII. Ἦ οὐ γινώσκεις ὅτι ἐκ Διὸς οὐκ ἔπετ' ἀλκή; *An non cognoscis, quod ex Jove non sequitur auxilium?* Cerda

129 *Auxilium solitum*] Quasi dicat, Qui fugere semper soliti sunt. *Don.*

Non tela, nec ignes Expectant Rutulos] Non expectant Trojani, ut Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui jam navium amissione perierunt. *S.*

130 *Expectant Rutulos*] In antiquis *exspectant*. Sed enim Grammatici quidam in hoc significato adimunt *s*, uti alibi dictum. *Pierius.*

Maria invia Teucris] Color est. Nam rem, quam pro se Trojani putabant, in contrarium vertit, dicens, navigationis et fugæ auxilium perdidisse Trojanos, quos constat pro felicitate habuisse, navigationis vitare discrimina. *Servius.*

131 *Rerum pars altera ademta*] Id est, naturæ rerum. Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Idem.*

Rerum pars altera ademta est] Neque id placet, quod in Romano codice legere est *dempta est*, quum aures magis impleat *adempta*, quod forte factum per apostrophen. *Pierius.*

132 *Terra autem in nostris manibus*] Ita est in Romano codice, et in Oblongo, et in Mediceo: sed in aliis quibusdam antiquis legere est, ' in manibus nostris.' *Idem.*

Tot millia] Separa, et deinde dic *gentes*. Donatus.

Tot millia gentes Arma ferunt Italæ] *Millia* unico *l* antiquissima veterum consuetudine scriptum. In codicibus antiquis plerisque *gentis* legitur, quod genitivi casus multi volunt esse, ' Gentis Italæ.' Sed mihi figuratum magis videtur *gentes* legere, atque ita nescio quid elegantius præ se ferre. *Pierius.*

133 *Nil me fatalia terrent*] *Nihil* pro *non*, et tacitis occurrit quæstionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, jam venerunt, completa sunt fata: et callide tacuit quod erat fatale. Trojani enim dicebant Italiæ sibi regna deberi. Et est oratorium, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur eventum. *Servius.*

Digitized by Google

134 *Si qua Phryges præ se jactant responsa deorum*] *Jactant*, quasi et ista confingant: aut, 'Præ se jactant,' præferunt. *Idem.*

Phryges] Pro convitio posuit. *Donatus.*

135 *Sat fatis Venerique datum est*] In Romano quidem codice et in Mediceo *est* habetur: in aliis vero minime: perinde ac etiam in eo loco, 'sat patriæ Priamoque datum,' absque *est* legitur: quod longe concinnius videtur. *Pierius.*

Tetigere quod arva, &c.] Quæstio est, an superare possent qui forte venerint; et, sicut supradictum est, per concessionem argumentatur: etiamsi vera sunt quæ jactant, tamen jam completa sunt, 'tetigere quod arva Fertilis Ausoniæ Troës.' *Serv.*

Tetigere quod arva, &c.] Non abit hic locus ab eo Æn. VII. 'Si gener externa petitur de gente,' &c. ubi quemadmodum Amata interpretatur fata in gratiam Turni; ita hic Turnus in gratiam quoque sui. *Cerda.*

136 *Sunt et mea contra Fata mihi*] Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest; ut in hoc loco: quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne, responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi conjugem. In quo facto, utitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem delevere Trojanam. *Servius.*

Sunt et mea Fata mihi] Allusum forte ad Hom. Il. III. παρὰ γὰρ θεοί εἰσιν Ἡμῖν: *Adsunt et nobis Dii.* Tale et illud Ovid. 'habetque Deos pars utraque.' Hæc duo alii junxerunt. Addo Tacitum qui Ann. I. 'Non hic silvas et paludes, sed æquis locis æquos Deos.' Achill. quoque ad Hectorem Il. XX. τὶς καὶ ἐμοί γε θεῶν ἐκπάγλοθός ἐστι. Plutarch. in Nicia: ἀλλ' ἑτέρους ἔχων μάντεις ὁ Ἀλκιβιάδης: *sed alios habet Alcibiades vates.* Simillimum illud Eurip. in Heracl. ubi Iolaüs: 'Si Argivis præest Juno, nobis Minerva.' Græca sunt: τῶν μὲν γὰρ Ἥρα προστατεῖ, ἡμῶν δ' Ἀθήνα. Inde in Phœniss. Polynices Argivus invocat Junonem contra fratrem, Eteocles Thebanus Minervam contra fratrem. *Cerda.*

138 *Conjuge præreptâ*] Invidiose sponsam *conjugem* vocat. *Servius.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque geminentur. *Idem.*

Solos Atridas] Si luerunt pœnas primarum injuriarum in Atridas pulsi patria, luent et istarum in nos jam extorres, et ideo imbecilliores: est ergo mirum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud Trojam, et se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. *Don.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Comparat Macrob. V. 9. locum hunc cum illo Homerico Il. IX. τί δὲ λαὸν ἀνήγαγεν ἐνθάδ' ἀγείρας Ἀτρεΐδης; ἦ οὐχ Ἑλένης ἕνεκ' ἠϋκόμοιο; Ἦ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι; Et quidem versum Homericum jactatum instar Proverbii Erasmus jam monuit ex Ulpiano. Lege illum Chil. IV. Cent. 6. c. 84. *Cerda.*

Tangit] Est hoc, quod Hom. sæpe in re simili ἱκάνει, et ἵκετο. Alii ἅπτεσθαι, et θίγειν. Ovidius Epist. 'nec te, Pari, munera tangunt,' id est, non te afficiunt, et commovent munera. Val. Arg. VIII. 'socios ea gloria tangit.' Vid. P. Victor. Var. Lect. IX. 19. *Idem.*

140 *Periisse semel satis est*] Quasi objectio est, ut si dicatur, 'sed periisse semel satis est;' immo vero semel satis fuit eos peccasse: ex quo colligitur quotiens peccaverint, totiens eos perire debere. *Servius.*

Sed periisse semel satis est] In codicibus nonnullis admodum vetustis,

Digitized by Google

legere est, *si perisse*, et pro peccare, *peccasse*. Nam si *sed* legas, ratiocinium illud non nihil impetum concitatæ orationis remorari videtur, quæ nihilo secius tamen decurrit, dicendo *si*. In quo illud unum est negotium, ut ad objecta respondeatur, neque nunc per interpellationem, dum res geritur, retardetur. Affirmativa enim omnis enuntiatio moram trahit, quæ in condicionali, vel conjunctiva properatur. *Pierius.*

Sed periisse, &c.] Sensus est: Si semel peccasse, et peccati istius pœnam luisse sufficeret; profecto Trojani omnes fœminas vehementissime odissent. Ita diluit occupationem peccandi consuetudine in Trojanis: ut quos exitium suum ad frugem bonam formare non valuerit. *Taubmann.*

141 *Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum*] Modo omne genus fœmineum non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Servius.*

Penitus modo non genus omne, &c.] In codicibus aliquot antiquissimis 'modo nec genus.' Sed recte Servius *non* adverbium agnoscit. Est et ubi *perosum* legatur, sed corrupte. Nam *perosos* legendum: quod duorum infinitivorum *periisse* et *peccare*, suppositum est. *Pierius.*

Modo non] Ferme, commodum: Græcis *μονονουχί*. Sic Tibull. I. 1. 'Jam modo non possum contentus vivere parvo.' *Emmenes.*

142 *Medii fiducia valli*] Quod inter Trojanos Rutulosque sit medium: et bene de muris nihil dixit.' *Servius.*

143 *Fossarumque moræ*] Non tutela: sed mortis dilatio. *Idem.*

Fossarum moræ leti discrimine parvo] In Romano codice legere est 'fossarumque mora et leti discrimine parvo Dant animos.' In eodem, in Porcio, et aliis quibusdam manu scriptis, 'discrimina parva' legitur per appositionem, quod valde placet. *Pierius.*

Leti discrimina parva] Quantum scilicet murus habet latitudinis, tantum a morte est discriminis. Quis nescit illud Juven. Sat. XII. 'digitis a morte remotus Quatuor: aut septem, si sit latissima tæda?' Cestius apud Sen. Rhet. Cont. 16. 'Parva materia sejungit fato.' Quem ad locum And. Schott. adducit verba Theonis Sophistæ. Quæ præcipue ad rem faciunt, hæc sunt: *πλησίον ἔχοντες τὸν θάνατον πλέουσι, λεπτὴν ἔχοντες εἰς σωτηρίαν ἐλπίδα, τὰ ξύλα, ἐφ' ὧν φέρονται*: *Proximam habent mortem, qui navigant, tenui lignorum, quibus feruntur ad salutem, spe.* Ideo Plin. eleganter XXXV. 7. naves vocat *pericula*. Quasi nihil periculosius, quam ubi est minimum discrimen a morte. Curt. l. III. de re alia loquens, 'tenue discrimen' dixit. Hom. Iliad. *τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται*: *paululum enim a morte distant*: et l. X. *ὀλίγος δ' ἔτι χῶρος ἐρύκει*: quia exiguum loci spatium a morte arcebat. *Gerda.*

144 *An non viderunt*] Legitur et 'At non viderunt:' si *An non*, absolutum est; si *At non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. Horatius, 'At o Deorum quicquid in cœlo regit.' Tale est, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor:' et est exemplum a majore ad minus, hoc est, At credo, non viderunt Neptuni manu fabricata mœnia conflagrasse, ut fiduciam vitæ in exiguo vallo et parva fossa habeant. *Servius.*

An non viderunt] In antiquis plerisque codicibus *At non* legitur, particula ea confutationibus, comparationibus, et redargutionibus apta: ut, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.' *Pierius.*

145 *Considere in ignis*] Ita Æn. II. 'considere in ignes Ilium.' Prop. III. 9. 'in cineres arcem sedisse.' Et Tacit. Hist. III. 'Cum omnia sacra profanaque in igne considerent.' *C.*

Digitized by Google

146 *Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum Apparat*] In codicibus aliquot antiquis *sed vos electi* legitur, quod nequaquam placet. Illud non ita repudiaverim, quod in Mediceo et aliis codicibus perveteribus habetur, ‘ ferro qui scindere vallum.’ Et in aliquot ex his *apparet*. Non per interrogationem, sed per enuntiatum; quamvis interrogatio non displiceat. *Pierius.*

Sed vos, o lecti, &c.] Totus hic locus Homerum sapit ex Nota Macrob. v. 9. Habentur versus Il. XII. *Ὄρνυσθ' ἱππόδαμοι Τρῶες, βήγινοσθε δὲ τεῖχος Ἀργείων, καὶ νηυσὶν ἐνίετε θεσπιδαὲς πῦρ*: *Surgite bellatores Trojani, frangite munitionem Græcorum, et navibus impingite ignem noxium.* Cerda.

Lecti ferro] Utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset, virtute lecti. *Servius.*

O lecti] Nescio quid hoc grandius ad benevolentiam, quam illud omnium *o socii:* quam illud Ammiani l. XX. ore Juliani, ‘ propugnatores mei fortes, et fidi:’ quam illud ejusdem l. XXI. ‘ magni commilitones.’ Tales milites *κριθέντας* vocat Hom. Il. XIII. *Cerda.*

Vallum] Historice locutus est: *Vallum* autem dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, ‘ Vallos primus sub tecta referto.’ *Servius.*

Scindere vallum] Tale illud Hom. Il. XII. apud quem Hector hortatur suos *τάφρον διαβαινέμεν*. *Cerda.*

147 *Mecum invadit, &c.*] Sup. quoque se exemplum proposuit: ‘ Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem,’ &c. Alexander apud Curt. l. IV. ‘ Nec postulare se, ut fortiter capesserent prælium, nisi ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum; se ante prima signa dimicaturum spondere:’ et de eodem l. III. ‘ ante prima signa ibat.’ De Juliano Amm. l. XV. ‘ Pugnatores accendens præeundo.’ De Annibale Polyb. Hist. III. *τότε μὲν ὑπέδειγμα τῷ πλήθει ποιῶν αὐτόν*: *Se ipse multitudini in exemplum dabat:* et statim *παραβόλως δὲ δοὺς αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους*: *temere se in pericula objiciebat.* Marius ab Sallust. Jugurth. dicitur, ‘ in prælio consultor idem, et socius periculi.’ Plin. de Trajano Paneg. ‘ dux et miles.’ Ut de Alexandro Curt. III. ‘ Non ducis magis quam militis munera exsequebatur.’ De Catilina Sallust. ‘ Strenui militis, et boni Imperatoris officia simul exsequebatur.’ Vide Albertum Krant. Hist. Vand. VI. 20. ubi loquitur de Absalone Episcopo belli duce.’ *Cerda.*

Trepidantia castra] Ut, ‘ turbata arripe castra.’ *Servius.*

Trepidantia castra] Nam hæc occasio rei gerendæ. Respectum, credo, ad illud Iridis, quæ supra ad Turnum, ‘ et turbata arripe castra.’ Idem Turnus in Æn. X. ‘ ultro occurramus ad undam Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.’ *Cerda.*

148 *Non armis mihi Volcani, non mille carinis*] Bene *arma* generaliter dixit. Nam et ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut, ‘ Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.’ Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille esse meliorem, qui se Trojanos etiam sine divinis armis superare posse confidit. *Servius.*

Mille carinis] Vid. supra Æn. II. 198. *Emmenecs.*

149 *Addant se protinus omnes*] Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriæ: quidam *protinus* hic pro *licet* accipiunt. *Servius.*

150 *Tenebras et inertia furta Palladii*] Nam Diomedes et Ulysses noctu Trojam ingressi, simulacrum Minervæ fatalis sustulerunt. Vide Æn. II. 164. *Taubmann.*

151 *Cæsis summæ custodibus arcis*] In Romano codice, ‘ cæsis latæ cus-

Digitized by Google

todibus arcis' legitur: in quibusdam aliis *late* adverbialiter: horum utrunque fœdiorem ostendit cædem. Sed epitheton *summæ*, proprium est arcis. Et Homericum est carmina repetere: quod nonnunquam Virg. imitatur. *Pierius.*

152 *Nec equi cæca condemur in alvo*] In Romano codice *alveo*. Unde in quibusdam aliis antiquis *cæco*. Sed de *alveo* non admodum sollicitus fuerim. Quod vero *cæco*, an *cæca* legendum sit, Attius quidem virili genere *æcum* posuit: sed Virgilium ait Nonius fœmininum protulisse. *Idem.*

153 *Luce palam*] Propter 'tenebras et furta inertia.' Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *palam*, quia insidiis. *Servius.*

Igni circumdare muros] In gloriam sui, in contemptum Trojanorum: nam hoc genus belli totum ad contemptum hostium. Auctor Paneg. Constantini: 'Neque vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri: sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis,' &c. Hæc enim in oppugnando facilitas et celeritas despicatum arguit: et de hac re est sermo Panegyristæ. Inde in Æn. XII. 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,' Quasi ita facile oppugnaretur Latini civitas. *Cerda.*

154 *Haud sibi cum Danais, &c.*] A natione, ut imbelli, et quæ tecto dolo, non virtute, vincere didicit: quare diserte addidit, *arte Pelasga*. Græcis dolis, et Græca fide. *Hortens.*

Faxo] Germ. *Was gilts.* Vide Notas Planti Aul. III. 5. 20. *Taubmann.*

155 *Esse putent*] In codice Mediceo, et aliquot aliis antiquis, 'esse ferant' legitur. *Pierius.*

Decimum quos distulit Hector in annum] Legere est in antiquo codice, *decumum* per *u* in pene ultima: et in antiquissimo codice actionum in Verrem M. Tullii, semper *decumas* notatum animadverti, 'et agri Vejentani decumas votas.' Et ita passim apud Livium in veteri codice, 'et quartionis decumi' Augusti Liberti monumentum alibi citavimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam scriptum putaret, sed quia ætas illa in Augusti gratiam ita scribere consuerit. Cujusmodi exempla locis pluribus recitata sunt. *Pierius.*

Quos distulit Hector] Bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi plus esset differre quam vincere, per quod vult Æneam nihil fortiter in bello fecisse Trojano. *Servius.*

Decumum quos dist. Hector in annum] Est hoc, quod in Æn. XI. de eodem Hectore et Æneа: 'et in decimum vestigia rettulit annum.' Ita etiam Hector a Sen. Troadib. dicitur 'mora fatorum;' ut etiam a vetere Poëta Apronio Silone apud Sen. Rhet. Suas. I. 'belli mora concidit Hector.' Andromacha Il. XXII. loquens cum suo Hectore: *Οἶος γὰρ σφῶν ἔρυσο πύλας, καὶ τείχεα μακρά*: *Solus enim ipsis defendebas portas, et muros longos.* Philostr. in Heroïc. de eo loquens, *καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ ἐπ' ἄλλῳ, εἶναι τὴν Τροίην*: *in illo, et in alio nemine, Trojanorum rem sitam.* Ab Calab. II. dicitur *μέγα κράτος Τρώων*: et l. X. *ἐρύετο δούρατι πάτρην.* Vide et Strabon. l. XIII. ubi Fimbria cum gloriaretur, undecimo die Trojam cepisse, cum Agamemnon vix annis decem, audivit, *οὐ γὰρ ἦν Ἕκτωρ ὁ ὑπερμαχῶν τῆς πόλεως*: *non enim Hector aderat, qui pro civitate pugnaret.* In Æn. II. 'spes o fidissima Teucrum.' Sen. Trag. 'columen patriæ.' *Cerda.*

156 *Melior quoniam pars acta diei*] Id est, major, et prima. An quoniam dicit hoc optimum quod matutinum? *Servius.*

Melior pars diei] Id est, major, et prima, hoc est, e duodecim horis septem primæ: quæ cum exactæ sunt, non major tantum, sed et melior pars acta est. Et consultis-

Digitized by Google

sime dixit non *majorem*, sed *meliorem* partem. Romani enim primis septem horis seria tractabant, reliquis jocos, balnea, et convivia sectabantur. Paulus JC. ‘ Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum :’ quem locum curiosissime explicat L. Ramirez Hisp. ad Martial. IV. 8. Vide et Turneb. III. 14. Ita ‘ solidum diem’ Horatius Od. I. vocat eas horas, quæ ante cœnam rebus seriis destinatæ erant, ut diximus etiam ad Plaut. Asinar. IV. 2. ‘ De die potare.’ *Taubmann.*

Pars acta diei] In plerisque codicibus antiquis, *dici est* legitur; quod sua me offendit exilitate; quum absque substantivo verbo concinnius omnino versus hic enuntietur. *Pier.*

157 *Bene gestis corpora rebus*] In eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timeri. *Servius.*

158 *Procurate*] Verbum compositum, id est, curate. *Idem.*

Corpora procurate] Hæc e mediis castris in Poësin tracta, in Scal. v. 3. Proverb. est Varronis: ‘ Pransus paratus :’ quod a militibus tralatum est, qui pransi et curatis corporibus ad pugnam expediti ducebantur. Cato Orig. l. v. ‘ Exercitum suum pransum paratum cohortatim eduxit foras atque instruxit.’ Hinc idem Varro: ‘ Pransum ac paratum esse hominem oportet,’ id est, ad omnem casum semper instructum. Vide J. Lips. II. 9. Elect. et Auson. Popmam in Collect. p. 209. Contrarium est, ‘ Pransus potus :’ quo et Cic. utitur. De quo in Comment. nostro Plautino Menæch. III. 2. *Taubmann.*

Pugnam sperate parari] Scilicet contra Trojanos, non a Trojanis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. Ergo a me parari sperate, id est, pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant, ut, ‘ Arma parate animis, et spe præsumite bellum.’ *Servius.*

Et pugnam sperate parari] Antiqui omnes codices, quotquot inspexi, *sperate parari* legunt. Quod etiam agnoscit Servius, cum dicit, ‘ contra Trojanos, non a Trojanis,’ scilicet parari pugnam. *Pierius.*

159 *Vigilum excubiis*] *Excubiæ* diurnæ sunt: *Vigiliæ*, nocturnæ. *Serv.*

Vigilum excubiis] Notant Grammatici *excubias* esse diurnas, *vigilias* nocturnas: ita tamen ut *excubiæ* pro vigiliis sumantur, non contra *vigiliæ* pro excubiis. Credo illos decipi in hoc extremo, nam *vigiliæ* fortasse pro excubiis, inclinante in hoc Ammiani loco l. XX. ‘ Proin dies et noctes intenti vigiliis, cautiores stantes utrobique faciebant.’ Ubi *vigiliæ* nominat de diebus pariter et noctibus, nullo discrimine. Et statim, cum narratur bellum, die factum, non nocte ait: ‘ Defensores, ni vigilassent, exitium adfore jam sperantes.’ *Cerda.*

160 *Cingere flammis*] In antiquis *flamma*. Sed magis placet *flammis* numero multitudinis, ut negotium id multorum opera procuratum indicet. *Pierius.*

161 *Bis septem Rutuli*] Locus Hom. clarus Il. IX. *Ἕπτ' ἄνεω ἡγεμόνες φυλάκων, ἑκατὸν δὲ ἑκάστῳ Κούρου ἅμ' ἕστειχον, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες*: *Septem erant duces custodium, centum vero cuilibet Juvenes una ibant, longas hastas manibus habentes.* Virgil. supra Homerum ‘ bis septem,’ quia infra, ‘ variantque vices.’ Itaque, etsi non dicat, certum est tamen, septem prælectos vigiliis, dum alii septem interquiescerent; deinde variatam vicem. *Cerda.*

162 *Centeni quemque*] Centuriones scilicet, ex more Romanæ militiæ; nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet. *Servius.*

Centeni quemque sequuntur] In Romano codice *secuti* legitur: in reliquis *sequuntur*, et *secuntur*. Pierius.

163 *Purpurei cristis juvenes*] Hic

Digitized by Google

versus per figuratum ablativum prolatus est. *Servius.*

Purpurei cristis juvenes] Sunt codices, in quibus ' purpureis cristis' legatur. Sed figuratum magis *purpurei*: et huic similis nominativus sequitur ' auroque corusci,' quamvis etiam dici possit, ' Corusci purpureis cristis, auroque.' *Pierius.*

Purpurei cristis juvenes] Figurata, et elegans locutio, pro *purpureis cristis*: ipsi enim a cristis purpurei. Sic infra vocat Nisum ' jaculo celerem,' pro, ' jaculo celeri.' Iterum, ' Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis Aureus:' pro *armis aureis*. Sic Pers. Sat. v. ' recutita Sabbata,' pro Sabbata Judæorum recutitorum. Judæi enim recutiti, et vere apellæ, non Sabbatum. Hom. libro Il. xi. *φοίνικι φαεινὸς*, id est, *splendidus purpura*. Eurip. in Here. *πολιὸν δάκρυον*, loquens de Amphitryone, *lacrymas canas*, pro, lacrymas cani hominis: et in Tauris: *ἀϋπνους ἀκτὰς*, *insomnes petras*. Non certe petræ marinæ insomnes, sed qui præternavigabant. Ibid. *κλισίαν λόχου δολίου*, pro, *λόχου δολίου*: et in Rheso, *φονᾶς αἰμύλον δόρυ*: *hominis hastam decepticem*, pro, *φονᾶς αἰμύλου*. *Cerda.*

164 *Variant vices*] Ut invicem potent. *Servius.*

Variantque vices] Similiter apud Apulejum Met. l. ix. ' Anus quædam, stupri sequestra, et adulterorum internuntia, de die cottidie inseparabilis aderat: cum qua protinus jentaculo, ac dehinc vino mero mutuis vicibus velitata, scenas fraudulentas in exitium miserrumi mariti construebat.' *Emmeness.*

165 *Indulgent vino*] Ablativus casus est, et deest *sibi*; ni figuratum est, ex fiducia scilicet; sequitur enim, ' quæ Rutulos habeat fiducia.' *Serv.*

Vertunt crateras aënos] Potantes exhauriunt: et est hemistichium Enniannm. *Idem.*

Vertunt crateras aënos] Innuitur largissimum potandi genus; ita enim bibebatur, ut toti crateres verterentur. Ita accipe Plautum in Sticho: ' Namque ædepol quamvis subito vel cadus verti potest.' Et Stat. Theb. l. vi. ' spumantemque ore supino Vertere,' scilicet craterem: et Horat. duobus in locis. Nam Od. iii. 29. ' Non ante verso lene merum cado.' Et Stat. ii. 8. ' Invertunt Aliphanis vinaria tota.' Sicut ergo ' inclinare cadum,' erit parce bibere: ita *vertere*, erit largissime. Nam, cum eo res devenit, ut cadus vertatur, jam tum fundus hauritur. *Cerda.*

166 *Conlucent ignes*] Ad ignem enim agebantur vigiliæ. Hinc statim vs. 189. ' Lumina rara micant.' Hom. Iliad. Θ. 550. *πυρὰ δέ σφισι καίετο πολλά*: et 557. *Τρώων καιόντων πυρὰ φαίνετο Ἰλιόθι πρό. Χίλι' ἀρ' ἐν πεδίῳ πυρὰ καίετο*, *πὰρ δὲ ἑκάστῳ Ἕατο πεντήκοντα*, *σέλας πυρὸς αἰθομένοιο*: *Trojanorum accendentium ignes apparebant ante Ilium. Mille siquidem in campo ignes ardebant, apudque singulos Sedebant quinquaginta* viri *ad jubar ignis ardentis.* Et Horat. Od. i. 10. ' Thessalosque ignes, et iniqua Trojæ Castra fefellit.' *Emmeness.*

Custodia] Nomen ambiguum, sed modo quæ custodit. *Servius.*

Custodia] Nota diligenter, *custodiam* non solum dici de carcere, ubi vincti, sed etiam de ipsis custodibus: et ita hoc loco *custodia* sunt ipsi milites. Josephus Bell. vii. 15. *τὸ τεῖχος φρουραῖς ἐπιμελεστέραις διελάμβανεν*. Ubi *φρουρὰς* dixit, quos statim *φρουροὺς* se explicans. Adjicit enim, *οὐ μὴν ἀντέχειν οἱ φρουροὶ πρὸς τὰς αὐτομολίας ἴσχυον*. Et Claud. Eutrop. ii. in sermone etiam vigiliarum, ' vicibus custodia nullis Advigilat vallo,' id est, nulli custodes per vices vigilant. Sed et *custodiam* sumi pro ipsis vinctis omitto, ne agam quæ jam Lipsius. Itaque vox una contrariam habet significationem: nam significat et custodientem, et custoditum. *Cerda.*

Noctem custodia ducit] Est hoc, quod Horat. Epist. i. 5. ' Æstivam

Digitized by Google

sermone benigno tendere noctem.' Locutus vero Virgil. phrasi Plauti Trucul. 'noctes ducere.' Propert. I. 3. 'perducas noctes.' Stat. Theb. II. 'Insomnem ludo certatim ducere noctem.' Valer. Arg. I. 'ludoque educite noctem.' Lucan. l. IV. 'Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.' Plutar. in Themist. *νύκτας ἀγρυπνεῖν*. *Idem.*

167 *Insomnem ludo*] Custodes vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectionis erant, sed fatigationis. Et observa in his decorum. *Taubmann.*

168 *E vallo*] E muro. *Servius.*

Hæc super e vallo prospectant Troës] Hæc videntes Trojani; facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. *Donatus.*

Armis alta tenent] Bona elocutio, id est, armati tenent alta, hoc est, muros; *tenent* autem custodiunt. *Serv.*

169 *Trepidi formidine*] Festini per formidinem. Nam non est iteratio. *Id.*

170 *Explorant*] Confirmant. *Idem.*

Pontisque] Qui fiunt in muris angustioribus. Ut sit facilior transitus ad divisas muri partes. *Idem.*

Propugnacula] Pinnas murorum. *Idem.*

Pontisque et propugnacula jungunt] Explico, 'jungunt pontes propugnaculorum.' Est enim figurata locutio, ut, 'pateris libamus, et auro.' Sunt vero hi pontes, qui parati ad discursum militum, ideo excitabantur inter turres, aut propugnacula. Hos pontes fuisse apud Amm. intellige, cum de obsessis ait l. XX. 'Ingentibus animis per turres discurrebant,' scilicet mediis pontibus. Inde idem eodem lib. nominat 'mœnium membra,' videlicet ab hac distinctione formati operis; nunc enim hi pontes tanquam brachia, quæ porriguntur inter turres. Quo etiam modo locutus Cassiod. in Psalm. 148. 'Palatium, quod multis membris, multis spatiis ambiatur.' Vide Sidon. Epist. II. 2. et ibi Savarum. *Cerda.*

173 *Rectores juvenum*] Legitur et *juveni*. Si *juveni*, Ascanium: si *juvenum*, magistros militum accipe. *Serv.*

Juveni] Ascanio, aut appellatione unius omnes intellexit. *Donatus.*

Rectores juvenum] Ex disciplina militari, ut apparet ex Tacit. Ann. I. 7. ubi Druso juveni eunti ad Pannonias datus rector a Tiberio Ælius Sejanus. Et ex eodem l. III. ubi, 'datusque rector C. Cæsari Armeniam obtinenti.' Hos Æschines contra Timarchum vocat *διδασκάλους*, ut postea Virgil. *magistros*. Talem virum Horat. Od. I. 3. vocat *Regem*, eo versu, 'Actæ non alio Rege puertiæ.' *Cerd.*

Rerum dedit esse magistros] Pari forma Plato lib. πολ. Ε. *οὐ τοὺς φαυλοτάτους αὐτοῖς ἐπιστήσουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐμπειρίᾳ τε καὶ ἡλικίᾳ ἱκανοὺς, ἡγεμόνας τε καὶ παιδαγωγοὺς εἶναι.* *Germanus.*

Magistros] Inde verbum *magistrari* apud Festum, pro *moderari*. Cerda.

174 *Omnis per muros legio*] Tale quid Enn. Ann. III. 'mœros, urbemque forumque Excubiis curat.' Jungit, ut vides, *muros* cum *sorte*, et cum *legione*. In primo alludit ad etymon, ait Columna in Enn. Nam *muri*, aut *mœri* (quod idem) dicti sunt *ἀπὸ τῆς μοίρας*, quod quisque pro parte aut sorte sua illos tueatur. In altero alludit hac conjunctione ad veterem notitiam, qua *murus* usurpatus est pro legione, ait Lips. in Analect. ad Militiam Rom. Clare Veget. 'Antiquos murum dixisse pedestrem exercitum.' Dio l. LIV. *τοιαῦτα τείχη τῶν ἐκ καταλόγου στρατευομένων*: ubi *τείχη* sunt *muri*, et Dio pro legionibus posuit. Quis scit ergo an ex hac affinitate significationum quæsita Poëtæ affinitas vocum trium, 'murum legio sortita?' *Cerda.*

Sortita periclum] Aut sorte divisa ad defensionem periculi: aut parturiens periculum quod quisque experiretur. *Servius.*

Digitized by Google

175 *Exercetque vices*] I. e. per vices excubare jubet. Supra, vs. 62. 'agni balatum exercent,' id est, continuant, movent: ita Æn. x. 'Exercere diem,' est, exercere se in die. Scalig. iv. 16. *Taubmann.*

Exercetque vices] Est hoc, quod Prop. El. iv. 12. 'Fungere maternis vicibus,' &c. Sup. alio flexu, 'variantque vices.' Hom. Il. ix. ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον: *per vices habebant custodias.* Et quidem per duas vigilias; nam hic fuit mos Romanus, vel ex Lucano, qui l. v. 'Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.' Itaque primi vigiles durabant primam et secundam vigiliam: secundi tertiam et quartam. Audis enim in Lucano *secundos vigiles* surrexisse ad tertiam vigiliam. *Cerda.*

Quod cuique tuendum est] Exercet unusquisque vices ad id, quod accipit, tuendum. *Servius.*

176 *Nisus, &c.*] Quam scite dixit nomen patris, locum in quo natus, et quibus esset studiis! *Donatus.*

177 *Hyrtacides*] Sunt qui putent (neque vero hoc illepidum quæsitu existimat Victorius xxviii. 16.) Nisum fuisse fratrem Asii, quem Homerus celebrat: tum quia Asius ab Græco ὑρταξῆς quoque dicitur: tum etiam, quia uterque aggressus est audax facinus; Asius apud Homerum, Nisus apud Virgilium. *Cerda.*

Ida Venatrix] A plerisque Ida mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix.* Nam si montem volueris accipere, abusive 'Idam venatricem' dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam *venatrix* est proprie quæ venatur, non quæ venationibus abundat. Aut *venatrix* pro his, qui in ea venantur, ut 'domitrixque Epidaurus equorum.' *Servius.*

Ida] Capio montem: et suspicor hunc Heroëm esse ex numero illorum, qui dicti geniti e montibus, ut alii ex fluminibus, ex vetere heroïcorum temporum consuetudine, quibus lupanaria in his locis celebrata sunt, vel certe conjugia. Hinc est, ut multi Heroës dicantur fluviorum, aut montium filii, de qua re jam alibi a me. *Cerda.*

Ida venatrix] Jan. Parrhasius et Erythræus de Ida monte intelligunt, quem Hom. etiam Hymno in Venerem μητέρα θηρῶν, *ferarum parentem,* vocavit. *Taubmann.*

178 *Jaculo celerem*] Bene inducit Nisum optimum esse jaculatorem: et hanc præmittit armorum peritiam, quia plurimum potuerit in Euryali defensione. *Servius.*

179 *Et juxta comes Euryalus*] In antiquis aliquot exemplaribus 'Et Nisum juxta Euryalus' legitur. *Pier.*

Et juxta comes Euryalus] Paria amicorum multi conjunxerunt; hæc si velis, adi Joannem Scopam Collectan. c. 10. ubi ex Plutarcho, Philostrato, Val. Max. *Cerda.*

180 *Trojana neque induit arma*] Hoc est, qui nondum bellicosa arma induerat, id est, acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. *Servius.*

Trojana neque induit arma] Cæteris pulchrior. Pulcherrimus autem cum esset armatus. *Donatus.*

Trojana nec induit arma] In antiquis aliquot codicibus, *neque induit* suaviori numero legitur. *Pierius.*

Trojana neque induit arma] Ego hunc sensum esse censeam: In Trojanis pulchrior alter non erat Euryalo; neque in armatis quidem Trojanis; vel tunc etiam, cum Trojana arma induisset. Nec Donati verba hinc abeunt. *Taubmann.*

181 *Prima juventa*] Num prima lanugine? *Servius.*

Juventa] *Juventa,* lanuginem erumpentemque barbam significat: ut et ἥβη Græce. Turneb. xxii. 15. *Taub.*

Intonsa] Hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroës non tondebantur. *Servius.*

182 *His amor unus erat*] Id est, eorum studio flagrabant. *Idem.*

Digitized by Google

His amor unus erat] Reddit versum Hom. Il. XVI. Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἕνα θυμὸν ἔχοντες. Sidon. Epist. v. 9. 'Animæ duæ, animus unus.' Minutius in Octav. 'Crederes unam mentem in duobus fuisse divisam.' Manil. l. II. 'Unum pectus habent, fideique immobile vinclum.' Theocr. εἰδ. XII. ἀλλήλους δ' ἐφίλασαν ἴσῳ ζυγῷ: *mutuo se amabant æqua lege, æquo jugo.* Cerda.

Pariterque in bella ruebant] Aut simul aut similiter, et pari virtute, id est, æque fortes erant. *Servius.*

183 *Tunc quoque communi*] Supra dixit, sorte singulis curanda loca provenisse: quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors divisisse videatur, quos tanta familiaritas copulaverat. *Donatus.*

Statione] *Stationes* non solum pro diurni temporis poni custodia, ut existimant, Lipsius De Milit. Rom. v. 8. et alii, verum etiam nocturni, docet in Notis ad Polyb. De Castris Rom. Robbertus Hermannus Schelius c. 2. *Emmenes.*

184 *Dine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale, &c.*] Apud Plotinum philosophum, et alios, quæritur, utrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicujus numinis. Et primo dixerunt mentes humanas moveri sua sponte: deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri ut prava numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus, O Euryale, Diine nostris mentibus cupiditates injiciunt et desideria? an Deus fit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus* vero *addunt*. Bene dixit *addunt*. Nam animus sui natura prudens est, sed ei additur, ut aliquid impatienter desideraret. *Ser.*

Dine hunc ard. ment. &c.] Repræsentat hic Maro susceptas Il. K. explorandi vices communi conspiratione ab Ulysse et Diomede; cum Diomedes Trojanorum castra observaturus hæc ad Nestorem: Νέστορ ἐμ' ὀτρύνει κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγήνωρ, Ἀνδρῶν δυσμενέων δῦναι στρατὸν ἐγγὺς ἐόντα Τρώων. Ulysses quoque in Cyclop. Eurip. εἰσῆλθέ μοί τι θεῖον quod respondere videtur huic, 'Dine hunc ardorem,' &c. Et Il. N. καὶ δ' ἐμοὶ αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι Μᾶλλον ἐφορμᾶται πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι, Μαιμώωσι δ' ἔνερθε πόδες, καὶ χεῖρες ὕπερθε: quod reddere videtur hoc versu Maro. *Germanus.*

Dine hunc ardorem, &c.] Incendorne hoc ardente desiderio Dei alicujus instinctu? An quisque diram et immensam suam cupiditatem pro Dei instinctu habet? Sed enim de divinis hisce verbis legendus est Cælius II. 9. et J. Parrhasius in Orat. pro Milone p. 159. et P. Victorius l. VII. c. ult. et XXVI. 1. et T. Canterus Var. II. 6. itemque ipse Servius: ita Euripides atque etiam Menander, Ὁ νοῦς γὰρ ἡμῖν ἐστιν ἐν ἑκάστῳ θεός. *Taubmann.*

185 *Dira cupido*] Magna. Nonnulli tamen inter *cupiditatem* et *cupidinem* hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere *Cupidinem* deum ipsum, id est, τὸν ἔρωτα significemus: fœminino *cupiditatem:* quamvis hoc auctores plerunque confundunt. *Ser.*

Dira cupido] Cogitationesne magnanimas Deus aliquis movet, an ipsa sibi mens Deus est? *Donatus.*

Dira cupido] Recte Servius exponit, *magna:* sic supra Æn. VI. 721. 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' et Juven. XV. 96. 'longæ diræ obsidionis egestas.' *Invadere* autem, quod in seq. vs. est, *appetenter incipere* denotat, ut Nonio exponitur. *Emmen.*

186 *Aliquid magnum*] Scilicet per hostis transitum. *Servius.*

Aliquid jamdudum invadere magn. Mens a. m.] Nec ita recedunt hi apud

Digitized by Google

Hom. Od. Δ. οὐκ οἶδ' ὅτις μιν θεὸς ὄρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ Θυμὸς ἀφορμήθη ἴμεν ἐς πόλον. Hic autem et observandum et laudandum, ζεῦγος φιλικὸν, καὶ τῶν ἑταίρων ξυνωρὶς. Est item perlegendus et ille locus ἐν ἑαυτὰ σοφ. συμπ. apud Plutarch. ubi motus animi corporisque spontaneos distinguit, eosque, qui impulsore Deo in humanis cientur animis, sub his quidem verbis: Ἀνάγκαρσις εἶναι ὅτι τοῦ Θαλέω καλῶς ὑπολαμβάνοντος ἐν τοῖν εἶναι τοῖς πρωτίστοις μέρεσι τοῦ κόσμου καὶ μεγίστοις ψυχὴν, οὐκ ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν εἰ τὰ πλεῖστα παραίνεται θεοῦ γνώμῃ· ψυχῆς γὰρ ὄργανον τὸ σῶμα, θεοῦ δὲ ἡ ψυχὴ· καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείστας καὶ καλλίστας ὑπὸ ψυχῆς· οὕτως αὖ πάλιν ἡ ψυχὴ τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ δὲ τῷ θεῷ παρέχει χρωμένῳ κατευθύνειν καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ᾗ βούλοιτο, πάντων ὀργάνων εὐπειθέστατον οὖσα. *German.*

187 *Agitat*] Molitur. *Servius.*

Quiete] Modo otio, non somno. Nam in vigiliis fuerat conlocatus; qui enim custos est, de insomnio suo queri non potest. *Idem.*

188 *Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum*] Ipsius desiderii vult esse rationabiles causas; ne vanum mens agitare videatur: nam et negligentia hostium per fiduciam nimiam ostenditur, et occasio dabatur aliquid strenue gerendi. *Idem.*

Habet fiducia] Quam sint confidentes. Scalig. XIV. 16. *Taubmann.*

189 *Lumina rara micant*] De simili inertia Tacit. Ann. I. 'Apud Romanos invalidi ignes, interruptæ voces, insomnes magis quam pervigiles.' Stat. Theb. VIII. 'Incertæque faces, et jam male pervigil ignis.' Pet. Apollon. l. II. Excid. Hierosolym. 'Romanos sopor altus habet, tum lumina sparsis Viva micant jam nulla locis.' *Cerda.*

Somno vinoque sepulti] Alterum pendet ex altero. *Servius.*

Somno vinoque sepulti] In Rom. et aliquot aliis legere est *soluti*, non *sepulti*: ut, *Solvunt se somno*: et *Lycæus* eo quod *solvat* appellatus. Servius *sepulti, quasi sine pulsu* interpretatur. Sed et inferius quoque codices omnes veteres *soluti* legunt in hanc sententiam. Illud vero Ovidianum ex secundo Fastorum, 'Utque videt comites somno vinoque sepultos,' sunt qui *gravatos* legant. *Pierius.*

Somno vinoque soluti] Vetus liber, qui apud me est, pro *soluti*, habet, *sepulti*: quæ scriptura non omnino rejicienda; sic enim Lucret. l. I. locutus est: 'morbo affectis, somnoque sepultis.' *Ursinus.*

190 *Silent late loca*] Lucret. l. I. 'fera murmura militiaï Per maria, ac terras omnes sopita quiescunt.' *Cerda.*

Porro] Hortantis est. Aut num conjunctio expletiva? *Servius.*

191 *Quid dubitem*] Id est, cogitem: omnis enim cogitatio in dubitatione est ante sententiam. *Idem.*

Quæ nunc animo sent. surg.] Quid decreverim faciundum. *Taubmann.*

192 *Æneam acciri, &c.*] Multum quippe interest rerum gerendarum præsentia ducis. Polyb. Hist. l. III. inter ea quæ ad firmandos animos conducunt, principe loco ponit, ἡ τῆς παρουσίας ἐνέργεια τῶν ἐπισταμένων. Nam nihil efficacius; ideo signate ἐνέργεια. *Cerda.*

Æneam acciri omnes, &c.] In antiquo quodam codice *omnis*, ut quadret cum viciniori *populus*, quod non ita mihi satis facit, quum dilatatio totius in partes figura longe venustior videatur. Quare *omnes* omnino magis placet. Sed enim et *populos* in veteri codice, nominativo singulari, legitur. Quam dictionem ita scriptam in legibus XII. tabularum Victorinus adnotavit, ut alibi ostendimus. *Pierius.*

Populusque patresque] Transfert in Trojanos Romanam consuetudinem, ut solet plerumque. Prius enim jubebat aliquid populus: postea con-

Digitized by Google

firmabat senatus. *Servius.*

193 *Reportent*] Portent. Nam *Re* vacat. Aut ab eo, quod est reportare. *Idem.*

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] 'Poscere est,' secundum Varronem, 'quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: petere vero est, cum aliquid humiliter et cum precibus postulamus.' Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adjecit, 'mihi facti Fama sat est.' *Idem.*

Nam mihi facti Fama sat est] Tale quid apud Aristot. lib. E. πολ. ubi docet, non deesse pro re nata illustres animas, quæ sola honesti ambitione et gloria quovis periculo tyrannos invadant, ut ab eis recepta jura libertatis civibus suis reddant, exemplo Dionis, qui inter audendum (ut Chion item Platonicus) in ipso cœptorum initio, oppressus occubuit. *Germanus.*

Nam mihi facti Fama sat est] Est hoc, quod Tacit. de Germanico Annal. II. post præclarum confectum bellum, 'ratus conscientiam facti satis esse.' Et Aristotel. Polit. v. de viris hac mente præditis, τοῖς μονάρχαις ἐγχειροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν, ἀλλὰ δόξην. Tullius Tusc. I. de Ennio: 'Mercedem gloriæ efflagitat ab his, quorum patres affecerat gloria.' Loca quæpiam ejusdem Tullii hac de re obvia sunt cuique. Sententia Græca teritur ista: Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν τέλει. Silius l. VI. 'Arripuit, traxitque virum fax mentis honesta Gloria.' Graviter Val. Flacc. Arg. I. 'Si qua operis tanti domito consurgere ponto Fama queat, tu sola animos, mentemque peruris Gloria: te viridem videt immunemque senectæ Phasidis in ripa stantem, juvenesque vocantem.' Hom. Il. XVII. ubi Hector acriter pugnanti promittit dimidium spoliorum, τὸ δέ οἱ κλέος ἔσσεται ὅσσον ἐμοί περ, inquit. *Cerda.*

195 *Tumulo reperire sub illo*] In codicibus aliquot pervetustis, *aperire* legitur: quippe *viam*, quæ clausa erat hostium obsidione: neque quidem timendum syllabæ, quia locus communis est. *Pierius.*

Sub illo] Pro *ex illo*: præpositionem mutavit. *Servius.*

196 *Mœnia Pallantea*] Ubi nunc credit esse Æneam. *Idem.*

197 *Obstupuit magno laudum, &c.*] Non laudavit Euryalum Nisus, ut suarum amore laudum perculsum dicat Poëta. Sed hoc vult, amore ac desiderio earum laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat propositam, et ad quam illum impetu quodam eximio ferri cernebat, Euryalum quoque fuisse correptum, ita vehementer, ut pæne apud se non esset. *Pontanus.*

Laudum perculsus amore] De virtute Cic. pro Archia: 'animum gloriæ stimulis concitat.' Xenoph. l. I. περὶ. τοὺς ἐπαίνου ἐραστάς. *Cerda.*

Perculsus amore] Ut sæpe dictum; veteres omnes codices *percussus* legunt per *ss* geminatum. *Pierius.*

198 *Ardentem*] Modo *ardentem*, ut, 'Ardet amans Dido:' an festinantem? ut, 'Instant ardentes Tyrii:' an cupiditate cædis flagrantem? ut, 'Ardet in arma magis:' an propter illud, quod ipse dicat? 'Diine hunc ardorem mentibus addunt,' et deinde, 'Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum.' *Servius.*

199 *Socium sum. adjung. r.*] Ad res belli socium Græci vocant ex Nota Germani συλλήπτορα, συνεργὸν, ξυνεργάτην, συμπράκτορα. Ex mea, ἐπίκουρον, ἑταῖρον, ξυμμαχοῦντα, ξύμμαχον. Duo prima frequentissima in Homero, duo postrema in Thucydide, et aliis. Soph. in Elect. δορυξένους vocat, et ibidem auxiliatorem συμπονοῦντα. Poëtæ omnes passim ἀρωγὸν, et Hom. aliquando ἐπιτάρροθον. Qua voce usus Il. XVII. in oratione Æneæ ad Hectorem, et Trojanos. Xenoph. IV.

Digitized by Google

ἀλλ. φίλον, id est, *amicum*, accipit in re belli. Verba ejus: ἐγὼ ὑμῖν, ὅτε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπολεμεῖτε, φίλος καὶ ξύμμαχος ἐγενόμην: *Ego vobis, cum bellum adversus Athenienses gerebatis, amicus et socius fui.* Cerda.

Summis adjungere rebus] *Summum* et *extremum* dicimus et *laudabile*. Bene ergo in rebus dubiis sermone usus est dubio: nam hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. *Servius.*

Summis adjungere rebus] Quibus deesse non decet, ut loquitur Lucan. l. VIII. nam de amicis, 'Adversis non deesse decet:' imo, ut tritus versus Græcorum: Ἴδιας νόμιζε τῶν φίλων τὰς συμφοράς. Intelligit vero Pœta per *res summas*, belli postrema pericula et ardua, quæ Ammian. vocat l. XX. 'ardorem rerum terribilium;' in quibus ait, non dividendos a se principes exercituum: et l. XXII. 'metum ultimorum discriminum.' Et Polyb. Hist. l. III. ἐσχατικῶν ἀγωνίας. Eodem lib. extremum hoc periculum vocat ἀλοσχερῆ διαπρωτὴν καὶ κίνδυνον. *Cerda.*

200 *Fugis*] Cum hoc verbum hoc loco accipiatur de prætextu et excusatione, qua utebatur Nisus, ne ferret secum Euryalum, huc traho Soph. in Antig. qui verbum φεύγω eodem plane significato, Κοὐδεὶς ἐναργὴς, ἀλλ' ἔφευγε τὸ μὴ εἰδέναι. Ad verbum, 'fugiebat scire.' *Idem.*

201 *Non ita me genitor bellis adsuetus, &c.*] Ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli temporibus et a patris virtute commendat. *Servius.*

Non ita me genitor, &c.] Observa in ista amicorum contentione adumbratam aliqua ex parte illam Orest. et Pylad. cum neuter vellet divelli ab altero, sed una aut servari, aut mori. De qua re late Eurip. Iphig. in Taur. Elect. etiam ad Orest. suum, σὺν σοὶ καταθανεῖν αἱρήσομαι, καὶ ζῆν: *tecum volo mori, et vivere.* Cerda.

Non ita me genitor, &c.] Decorum in adolescente: qui se ab illis temporibus et a patris virtute commendat; cum ab sua non posset. Quasi qui bello Trojano natus, disciplinam militarem cum ipso lacte suxerit. *Taub.*

202 *Argolicum terrorem*] Quem Græci inferebant. *Servius.*

Trojæque laberes] Bene κατὰ τὸ συμπάμενον annos Euryali ostendit, nam si a cœpto Trojano bello, quod decennium tenuit, septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt: est ergo ætas pene ad bellum inhabilis; sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Idem.*

203 *Sublatum*] Susceptum. *Idem.*

Sublatum] Id est, educatum: ita Horat. Sat. II. 5. 'validus male filius in re Præclara sublatus aletur.' Infantes olim simul ac nati forent, humi deponebantur. Ab humo vero tollebat pater, et in sinum recipiebat. Ita Terent. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Qui autem non tollebatur, pro abdicato et projectitio erat. Signata Terent. Heaut. 'Me, ministi me esse gravidam, et mihi te magnopere interminatum, Si puellam parerem, nolle tolli? CHR. scio quid feceris: sustulisti.' Vide de hoc ritu Lipsium Centur. I. ad Belgas, Epist. 85. et Cognatum ipsius J. Bernart. ad Statium Theb. l. I. Sed et Turneb. Advers. XXII. 11. *Taubmann.*

204 *Magnanimum Æneam*] Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Servius.*

Fata extrema secutus] Non placet quod in Romano codice *fama* legitur, quum 'secutus extrema fata' sit omnino casta lectio. *Pierius.*

205 *Est hic, est animus*] *Hic*, potest esse et adverbium demonstrantis, ut sit, 'Est hic,' est in meo pectore: potest et sic accipi ut dicas, 'Est hic animus lucis contemptor,' hoc est, iste animus. Ergo *hic* et produci potest et corripi. *Servius.*

Est hic, est animus lucis contemtor]

Digitized by Google

Lucia, vitæ, ut φάος Græcis sæpe, pro vita: et φάος λεύσσειν, frequens Euripidi, pro vivere: Græcis, θυμὸς τοῦ ζῆν ὑπερόπτης: Plutarch. in lib. πότερον ἀθηναῖοι· ἰσοκράτης δὲ τοὺς ἐν μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας ὥσπερ ἀλλοτρίαις ψυχαῖς φήσας ἀναγωνίσασθαι, καὶ καθυμνήσας τὴν τόλμαν αὐτῶν, καὶ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ ζῆν. *Germanus.*

Est hic, est animus lucis contemtor, &c.] Similiter Statius Theb. I. 665. 'Haud tulit armorum præstans animique Chorœbus, Seque ultro lectis juvenum, qui robore primi Famam posthabita faciles extendere vita Obtulit.' Et supra Æn. v. 230. 'Hi proprium decus, et partum indignantur honorem Ni teneant; vitamque volunt pro laude paciaci.' Ubi vid. quæ notavimus. *Emmeness.*

206 *Istum qui vita bene credat emi honorem*] Qui istum honorem. *Serv.*

Qui vita bene credat emi] Novi ipse quoque pro laude vitam contemnere. Novi facinus magnum, sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. *Donatus.*

Qui vita bene credat emi] Sic et Aristot. Polit. v. ὠνεῖσθαι ψυχῆς: et Æsch. ἅλματός ἐστιν ἡ ἀρετὴ ὠνία. Ut autem hic *bene emi*, εὐωνίζεσθαι Græci dicunt, et εὖωνον. Pindarus quoque Pyth. VI. eadem forma πρίατο μὲν θανάτοιο κομιδὰν πατρός. Propert. 'Quod si certa meos sequerentur funera casus, Tali mors pretio vel sit emenda mihi.' *Germanus.*

Emi] Græci hoc sæpe, et ab illis Latini pari frequentia. Simocatta Hist. Mauric. VI. 7. κινδύνοις ψυχῆς τὰς νίκας ὠνούμενοι: *periculis vitæ ementes victorias:* et III. 12. αἷδοῖ τοῦ μισθώματος τὸ θανατᾶν παρ' αὐτῶν ἐξωνούμενος: *emens ab illis mortem reverentia præmiorum.* Plut. in Mario dixit, τὸ ποτὸν φρέαρ ἅλματος: *potum aquæ vendi sanguine.* Affert idem in vita Coriolani veterem Poëtam, qui ψυχῆς ὠνεῖται. Vide Horat. Od. III. 14. Ovid. Eleg. Amor. II. 10. Propert. III. 16. Sen. Rhet. Suas. 7. Curt. l. III. Ennod. Declam. 8. et plures alios. *Cerd.*

Quo tendis] Id est, ad quem niteris: libenter emat vita, id est, vitæ pretio. *Servius.*

Nil tale verebar] Quale tu suspicaris. *Idem.*

208 *Nec fas*] Hac distinctione illustrat τὸ ἦθος. Q. d. Non fas est, inquam. *Taubmann.*

Non] Distinguendum, ut initium jurisjurandi sit, 'Ita me referat.' *Servius.*

Ita me referat tibi magnus ovantem Juppiter] Mire jusjurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus ejus optime sentiat. *Idem.*

Ita me referat, &c.] Credi vult Nisus. Assumit ergo Jovem, quo nullus ex doctrina Gentilium religiosior: Euryalum, quo nullus charior. Quasi dicat: Ut nemo a me religiosius Jove colitur; ita nemo te charius amatur. Apud Stat. Theb. II. quidam ita blanditur alteri, 'sic optanti victor reveharis amico:' quod geminum huic, 'ita me tibi Juppiter ovantem referat.' Nota etiam Nisum tacite sibimet vitam precari. Nota et formulam hanc, 'ita me referat.' Sic in ἀποκολακευτάσει Sen. 'Ita illum salvum et felicem habeam:' et Sen. Rh. Suas. 7. 'Ita te fruar.' *Cerda.*

Ovantem] Lege Carol. Pasch. Coron. l. VII. c. ult. ubi de hac voce non vulgaria, et ex quibus illustrari queat hic locus. Lege et Plut. in vit. Marcelli, ubi hanc vocem ducit ab ove. Ut enim a triumphantibus bos immolabatur; ita ovis ab ovantibus. *Id.*

209 *Quicunque oculis, &c.*] Innuit τὸν ἐπόψιον δία. *Germanus.*

Hæc] Humana negotia: vel quæ loquitur. *Servius.*

210 *Sed si quis*] Multas caussas prætendit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, et est parenthesis. *Idem.*

Digitized by Google

Sed si quis] Omnia huc refert, quod in omni causa minus spei, plus timoris inest. *Donatus.*

Quæ multa vides discrimine tali] Certe Statius: 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Taubmann.*

211 *Si quis in adversum rapiat casusve deusve*] Hoc est, quæ multa, ut in tali discrimine, accidere posse intelligis. *Servius.*

Si quis in adversum, &c.] Ex hac Musa Sil. suam nobilitat l. III. ore Annibalis ad uxorem Imilcen, abnuentis illam secum abducere, 'Quod si promissum vertat fortuna favorem, Lævaque fit cœptis, te longa stare senecta, Ævumque extendisse velim; tua justior ætas, Ultra me improperæ ducant cui fila sorores.' *Cerda.*

213 *Raptum pugna*] Sunt qui expliceat *raptum*, id est, interfectum, acie; nam *rapi* dicuntur, qui moriuntur. Sed puto non hoc Poëtam dicere, imo alludere ad duas nobiles historias, Antigonæ sepelientis fratrem Polynicem raptum e campo; Priami sepelientis filium Hectorem redemptum pretio. Nam cum distinctione loquitur ita: Sit qui me sepeliat vel raptum, vel redemptum. Sæpe enim hostes vetabant sepeliri interfectos; quod fecit Creon contra Polynicem, quod late Soph. in Antig. Objicies: Ait, 'raptum pugna,' non *campo*. Nihil id moror. Nam ita explico, 'Raptum pugna,' id est, campo pugnæ. *Idem.*

Pretiove] Pro *vel*; *ve* enim syllaba proprie *vel* significat. *Servius.*

214 *Mandet humo solita*] Multi hic distinguunt, alii jungunt: 'mandet humo solita;' ut sit, commendet in terra. *Solita* autem, i. e. cui mandari defuncti solent. *Idem.*

Fortuna] Scilicet quæ piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait, 'Invida fata piis, et fors ingentibus ausis Rara comes.' *Idem.*

216 *Absenti ferat inferias*] *Absenti*, quem non sepelierit. Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georg. invenies. *Idem.*

Absenti] *Absentem* pro mortuo hic poëta accipit: ut supra Æn. IV. 'sequar atris ignibus absens:' ut et Græci nonnunquam ἀπελήλυθότα, οἰχόμενον, ἀποιχόμενον: et Eurip. ἀπελθεῖν τοῦ βίου et Chrysost. Ὅσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον: nt et εἶναι pro vivere, et οὐκ εἶναι, mortuum esse. *Germanus.*

Decoretque sepulcro] Vere mortuis sepulcrum est decus. Liban. Declamat. XV. ἐκοσμήσατε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας: *Qui præclare in bello occubuerunt, decoravistis.* Soph. in Elect. de honore mortuorum καλὸν dicit, *honestum, pulchrum:* alibi sepultum vocat ἔντιμον, *honoratum*, quia sepultus. Et in Antig. loquens de Creonte sepeliente Eteoclen ait, τὸν μὲν προτίσας, *hunc quidem honorans:* de eodem nolente sepelire Polynicen, τὸν δ' ἀτιμάσας, *hunc autem dehonestans.* Ibidem Antigone dicitur τάφον κοσμοῦσα. *Cerda.*

Sepulcro] Intelligit honorarium, et cenotaphium, de quo jam Æn. III. *Id.*

216 *Miseræ*] Ad illum exitum quem timet retulit: an dolenter jam *miseræ*, quæ in hoc consilio filii perielitatur? *Servius.*

217 *Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Prosequitur*] In Romano codice, *multis a matribus* habetur, in quo vel, procul, aut, disseparata, intelligendum esset. Sunt etiam codices in quibus legas, *Multis e matribus una.* Sed enim est hoc superfluum, quum jam *sola* dictum sit. Magis vero me moverit, quod verbum *persequitur*, in antiquis aliquot codicibus, non *prosequitur* notatum est. Tangit enim hoc perseverantiam in sequendo gnato. *Pierius.*

Puer] Mire dissuadet dicendo *puer.* Servius.

E matribus] E nobilibus: nam *ma-*

Digitized by Google

tres non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronæ* dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo, 'Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.' *Idem.*

218 *Nec mœnia curat Acestæ*] Id est, Nec tenetur desiderio Segestæ civitatis. *Idem.*

219 *Ille autem*] Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Idem.*

221 *Vigiles simul excitat*] Qui vigiliarum officium habebant. Hoc est, futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum junctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur. *Idem.*

Vigiles simul excitat] Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim servatis, ea hora, dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc et Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigilum numero. *Donatus.*

Vigiles simul, &c.] Il. Z. οἱ μὲν ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον. Unde et Eurip. in Iphig. ἀκινήτους φυλακὰς τειχέων dixit. Et Calab. κατὰ πτόλιν ἕδρεα τρῶες Ἀμφὶ πύλας καὶ τεῖχος ἀμειβάδὸν ὑπνόωσκον· *vigiliæ* vero, προφυλακὴ, παννυχὶς, nocturnæ sunt tantum: *excubiæ*, tam diurnæ quam nocturnæ, φρουρὰ, φυλακαὶ, προκοιτίαι. *Germanus.*

222 *Servantque vices*] Hic distinguendum: alias sensus non procedit. *Servius.*

Servantque vices] Scil. Nisi et Euryali. *Taubmann.*

Statione relicta] Hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus, 'statione relicta, Ipse comes Niso graditur:' quidam, 'servantque vices statione relicta,' pro stationis relictæ vices servant, intelligi volunt: ut, 'et pulchra faciat te prole parentem:' hoc est, pulchræ prolis. *Servius.*

223 *Graditur*] Agnosce verbum militare, quod datum puero ad jactantiam et ostentationem. De Trajano Plin. Pan. 'Magno gradu anteires.' De militibus Amm. l. XXII.' 'alacri gradu sequentibus.' De iisdem grassantibus cæde intra Regiam Ægysthi Soph. in Elect. quos ibi Furias vocat: Βεβᾶσι δ' ἄρτι δωμάτων ὑπόστεγοι, Μεταδρομοι κακῶν πανουργημάτων. De Deiphobo Hom. Il. XIII. μέγα φρονέων βεβήκει. *Cerda.*

Regemque requirunt] Regis filium, ut, 'Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.' *Servius.*

Regemque requirunt] In antiquis aliquot codicibus, *revisunt* habetur. *Pierius.*

Regem] Regis filium, Ascanium. Ita Æn. VI. *Regina*, pro Regis f. *Taubmann.*

224 *Cetera per terras omnis*] Exaggerat more suo vigilantum laborem. *Servius.*

225 *Laxabant curas*] Hæc somni vis, et virtus. Sic nautæ Æn. IV. 'somno positi sub nocte silenti Lenibant curas, et corda oblita laborum.' Ab his curis, quas adimit somnus, vocat illum Ovid. in Epist. 'mulcentem pectora:' et Græci λυσιμελῆ. Quam vocem reddidit Lucret. l. IV. nam de somno, 'animi curas e pectore solvat.' Martial. l. VII. 'Et dura in noctem curarum vincula solvant.' Ab Sen. Agam. somnus dicitur 'curarum domitor.' *Cerda.*

Corda oblita] Eadem coplosius Æn. IV. 522. et seqq. *Taubmann.*

226 *Ductores Teucrum primi, et delecta juventus*] In codicibus pene omnibus antiquis, quotquot habui, versus legitur absque *et* copulativa particula, 'Ductores Teucrum primi, delecta juventus.' Sed enim copula hic omnino necessaria videtur, ut duces a militibus distinguat, et ordinum Romanorum mores ubique, uti suus est mos, tangat. *Pierius.*

Delecta juventus] Notetur, Poëtam

Digitized by Google

non exclusisse juventutem a consiliis de Republica. Item de nocte etiam consilia agitari: quæ ob id εὐφρόνη dicitur Euripidi in Iphigenia. *Taub.*

227 *Consilium summis regni de rebus habebant*] *Summis*, utrum maximis; an quod putabant eas in extremo sitas? et est Lucilii versus, uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, 'Consilium summis hominum de rebus habebant.' *Servius.*

Consilium summis, &c.] In codicibus aliquot manu scriptis, *concilium* legas: nempe quia et *concilium* in veteribus exemplaribus reperitur; quod illi nomen ab *esse conscium* deducebant. Nam *consilium* a *consulo* est, et diversum quid significat. Sed enim in altero illo significato *scita plebis*, et *scire plebem* apud veteres invenio; non *conscilium*, aut quid hujusmodi. Ea vero potissimum de caussa convenerant, ut, quid unicuique e repub. videretur in medium *conferent*. Pierius.

228 *Quisve Æneæ jam nuntius esset*] *Jam*, aut cito, ut festinandum sit, et jam nuntiandum Æneæ, nec differendum: aut cum nullum invenirent, ad desperationem quasi nemo esset jam qui posset andere. *Servius.*

Quisve Æneæ jam nuntius esset] In antiquis aliquot exemplaribus *isset* legitur. Nam hoc etiam quærere poterant, Nuntiassetne adhuc quispiam Æneæ quid rerum gereretur. Sed quia dixerat Nisus, populum et patres exposcere mitti viros, qui certa reportarent, magis placet *esset* vulgata lectio. *Pierius.*

229 *Adnixi hastis*] Mira facies consilii; in dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo jam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem stant, et Romani moris est, et bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut, 'Pessi arma sua quisque stantes incumbere.' *Servius.*

Stant longis adnixi hastis] Habitus vere militaris. Ab Homero inferuntur Diomedes bellator, et Ulysses, ἔγχει ἐρειδομένω: *hastæ innixi.* Itaque de Diomede ait, μενεπτόλεμος, id est, *bellator*, indicans hunc esse habitum bellatoris, et Il. III. Ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγε: *Scutis inclinati, juxta autem longæ hastæ erant infixæ.* Et de Achille Il. XXII. meditante mortem Hectoris, Ἀτὰρ δ' ἄρ ἐπὶ μελίης χαλκογλήχινος ἐρειθεὶς: *Stetit vero fraxineæ hastæ innixus, cui cuspis ærea.* Et Hector ipse Il. VIII. inducitur hastæ ἐρεισάμενος. Auctor Theb. 'Reclinis hastæ:' et Statius Theb. II. 'Adnixi jaculis, et humi posita arma tenentes, Exspectant hostem.' Claud. Bell. Gild. in re etiam belli, 'stat circumfusa juventus Nixa hastis:' et l. de Bell. Get. Geta quispiam militaris et grandævus inducitur, 'capuloque acclinis eburno.' Virtus apud Prudent. Psych. 'defixa cuspide sistit.' *Cerda.*

230 *Castrorum et campi medio*] In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit: quia in mediis castris principes sunt semper; et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. *Servius.*

Castrorum et campi in medio] In codicibus antiquis, *in* præpositio non habetur. Sunt vero codices, qui legant 'castrorum et medio campi.' *Pierius.*

231 *Alacres*] Concitati. Terentius, 'Quid tu es tristis, quidve es alacris?' *Servius.*

Alacres] Hæc vox notat homines προθύμους ad bellum, id est, 'promptos; et fervidos, et vere ardentes.' Vim vocum sæpissime oppositiones explicant. Sidon. Epist. I. 4. ita opponit: 'Vegetis et alacribus exemplum; desidibus et pigris incitamentum:' et epist. 6. ejusdem lib. 'Cum sis alacer domi in aggrediendâ

Digitized by Google

peregrinatione, trepidum te iners desperatio facit.' In quibus vides *alacres* opponi *pigris, trepidis, inertibus*. Ego dubitabam, an in Sidon. legendum esset, 'tepidum te iners desperatio facit.' Nam Symm. I. 32. *alacrem* explicat per *ignem*, ut ita videatur alacritati opponi, quod non est igneum, utique tepidum. Verba Symmachi: 'Ego te vegetum, et alacrem commonebo? eadem opera auras ut vigeant, et ignes ut caleant, admonebo.' *Cerda.*

Admittier orant] Hoc verbo ostendit olim et apud reges admissionum fuisse officium. *Servius.*

232 *Rem magnam, pretiumque moræ fore*] Dicebant se adferre rem magnam, cujus mora pretium posset adferre, id est, pœnam. Terentius, 'Ego pretium ob stultitiam fero,' ut sit sensus, si tardius mittamur ad Æneam, luemus hostibus pœnas. Alii sic intelligunt, Scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis: verum hujus moræ erit pretium, id est, remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, 'quisve Æneæ jam nuntius esset?' Alii deesse putant *adfirmantes*, ut sit sensus, Adfirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro *pœna* dicunt positum, ita tradunt, Eos anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Servius.*

Pretiumque moræ fore] Vide, ut explicui. Alii non ad gustum: ad meum, et Virgilii, Sophocles Elect. τοῦ χρόνου κέρδος: *lucrum in tempore*, id est, pretium est temporis. Scio in Soph. per negationem rem dici. Ad rem nihil. Statius quoque ad eundem gustum l. VII. 'Præcipitant, redimuntque moras.' Et de Jugurtha Sallust. 'belli moram redimebat.' Et Ovid. in Epist. 'grandi moræ pretium,' id est, mora quælibet magno æstimatur. *Cerda.*

233 *Accepit trepidos*] Festinos: more suo. Ergo per metalepsin cupidos dixit ἀκροώντας; non enim possumus timentes accipere, quod festinabant. *Servius.*

234 *Tunc sic Hyrtacides*] In antiquis *tum*, quod et alibi sæpe pro *tunc* positum. *Pierius.*

Mentibus æquis] Id est, secundis, explicatore Ammiano l. XXI. qui synonymice, ore Constantii Imperatoris: 'Accipite quæso æquis auribus et secundis.' Nec alio sensu Plin. Paneg. Trajani: 'æquiore animo sunt homines,' id est, faventiore et secundiore. Ergo ait, 'audite æquis mentibus,' id est, favete nostræ petitioni. *Cerda.*

235 *Neve hæc nostris spectentur ab annis*] Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona, in qua est major auctoritas, sed sua v. consilia ponderanda. *Spectentur* autem æstimentur. *Servius.*

236 *Rutuli somno vinoque sepulti*] Occasio prius narratur, quam consilium, ut necessario ad id quod nuntiat, veniat. *Idem.*

Vinoque sepulti] Uti diximus alio itidem loco, in Oblongo, et aliquot aliis codd. *soluti* legitur. *Pierius.*

237 *Procubuere*] Superius quidem verbum hoc habetur: sed hic veteres omnes codices, quotquot inspicere licuit, excepto Mediceo, *conticuere* legunt; quod magis indicat eos somno laxatos, in quo nihil magis quam silentium expetitur. *Idem.*

Locum insidiis conspeximus ipsi] Ordo est, locum conspeximus, qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet; qui enim rem tantam nuntiat, debet firma auctoritate contendere; et communicat conscio quod solus conspexit. *Servius.*

238 *Qui patet in bivio*] Necessaria signa addidit. *Idem.*

Portæ, quæ proxima ponto] Apparet,

Digitized by Google

ut et supra diximus, castra Trojana in Hostiensi fuisse. Siquidem nullus alter locus in Laurolavinati hinc fluvio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, 'portæ, quæ proxima ponto.' Item paulo post dicturus est, 'murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni.' *Servius.*

Quæ proxima ponto] In antiquis aliquot codicibus, 'quæ proxuma ponto est,' una plus dictione legitur. *Pier.*

239 *Interrupti ignes*] Signum est sopitorum ignium, quotiens major fumus erigitur. *Servius.*

240 *Fortuna*] Occasione. Ad inquirendum Æneam. Alii hunc ordinem volunt, 'si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis: nec nos via fallit euntes Quæsitum Æneam, et mœnia Pallantea.' *Idem.*

241 *Quæsitum*] Ut quæramus. *Id.*

Quæsitum Æneam ad mœnia Pallantea] In antiquis *Æneam et mœnia; καθ' ὕστερον πρότερον. Pierius.*

242 *Cum spoliis*] Hinc est, quod supra Euryalo dixit, 'me referat tibi magnus ovantem Juppiter:' respiciens ad id, quod posset fortiter facere. *Servius.*

243 *Nec nos via fallit*] Bene utique cuncta cum amico communicat. *Id.*

Nec nos via fallit euntis] Ex perlustrato Homeri versu Il. XXIII. Στεινωπῷ ἐν ὁδῷ παραβήμεναι, οὐδέ με λήσει: *Angusta in via subire, nec me fallet.* Cerda.

244 *Vidimus*] Demonstrat rem fieri posse. *Donatus.*

Obscuris primam sub vallibus urbem] Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est, primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. *Servius.*

Primam sub vallibus urbem] Carisius *primam* pro *in primis* hic positum ait, atque expositum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, 'in prima fabula.' Ita et illud, 'Trojæ qui primus ab oris,' pro *inprimis*: ubi Terentius Scaurus in commentariis in artem poëticam l. x. 'Non qui ante omnes,' inquit, 'sed ante quem nemo est.' Et addit, 'Quo genere plures primi accipi possunt.' *Pierius.*

Primam urbem] Recte Servius 'primam partem urbis' exponit. Similiter Terent. Prol. Adelph. vs. 9. 'prima fabula,' et Heautont. v. 1. 29. 'ultimis ædibus.' Plaut. Curc. IV. 1. 14. 'in foro infimo:' et Cistell. Act. v. in fine: 'postrema comœdia.' Phædrus II. 4. 'Aquila sublimi quercu nidum fecerat, Feles cavernam nacta in media pepererat: Sus nemoris cultrix ad imam posuerat,' &c. *Emm.*

245 *Totum amnem*] Hoc est, regionem amnis. *Servius.*

246 *Annis gravis, atque animi maturus Aletes*] Sallustius de Philippo, 'Qui ætate et consilio cæteros anteibat.' *Idem.*

Hic annis gravis, &c.] Ita apud Apul. Met. l. II. 'Hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis.' Ad quem locum consule Pricæum. Ut vero hic 'animi maturus;' sic supra Æn. v. 73. 'ævi maturus Acestes.' Ubi vide quæ diximus, et Turneb. XIX. 29. *Emmeness.*

Atque animi maturus Aletes] In Romano codice, *animis* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

247 *Di patrii*] Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a Diis quorum favore Respub. tales viros recipiunt. Lachrymæ autem gratulationis fuerant, quod extitissent tales. Item doloris quod recordaretur tot fortium virorum jam amissorum, quia dixerat, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' *Don.*

Di patrii] Quia *Patrii*, ideo *Troja.* Sic etiam et Deos Patrios, et patriam terram conjunxit Sophoc. in Elect. Ἀλλ' ὦ πατρῷα γῆ, θεοί τ' ἐγχώριοι. Et iterum in Antig. ὦ γῆ, θήβης ὅσον πατρῷον, καὶ θεοὶ πατρο-

Digitized by Google

γενεῖς. *Cerda.*

Di patrii, &c.] Vide quæ dicta ad Ge. I. 598. *Emmeness.*

248 *Non tamen omnino Teucros delere paratis*] Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen appareret non velle vos penitus delere Trojanos, quod tales animos nostris juvenibus datis. *Servius.*

Cum tales animos juvenum, tam certa tulistis P.] In antiquis fere omnibus exemplaribus, *talis animos juvenum et tam certa tulistis* legitur: quod magis placet. *Pierius.*

Certa] Hoc loco firma vel fortia. *Servius.*

250 *Humeros dextrasque tenebat*] Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. *Idem.*

251 *Vultum lacrimis, atque ora rigabat*] Poëtice junxit: et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter *facies*, quam habemus; *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Idem.*

Et voltum lacrimis atque ora rigabat] Gratulationis fuerunt lachrymæ et doloris. *Gratulationis*, quod extitissent tales voluntarii. *Doloris* vero, quia dixit, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' Recordatus est enim, quam perdidissent magnanimos heroas Trojani. *Donatus.*

252 *Pro laudibus*] Id est, virtutibus: ab eo, quod præcedit, id, quod sequitur, ut Æn. v. 'Primam merui qui laude coronam.' *Servius.*

Pro talibus ausis] In codicibus aliquot antiquis *pro laudibus istis* legitur: et id Servius agnoscit. In eo porro veteri codice, qui apud me est, ita etiam legebatur; sed utraque dictio abrasa est, et 'talibus ausis' adscriptum. Est vero hoc idem alibi, ubi Æneas Lausi pietatem admiratur, qui sese morti objecerat pro salute patris, 'Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis, Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?' *Pierius.*

254 *Di moresque dabunt vestri*] Ciceronis est, tractum de Philosophis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conscientiam. Scit enim Poëta nihil esse majus, quam quod vel a Diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Servius.*

Di] Qui bonis favent. *Donatus.*

Moresque vestri] Recte vivendo. *Id.*

255 *Actutum*] Confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Servius.*

Actutum] Vox hæc Comicis, Plauto præcipue, familiarissima. Verum unde significet *statim*, docet Priscianus l. xv. p. 1013. 'Actutum derivatum est ab actu, id est, celeritate.' Virg. Æn. IX. 'tam cætera reddet Actutum pius Æneas, atque integer ævi Ascanius.' Formatur autem *actutum* ab *actum*, sicut a *cinctus cinctutus*, quod occurrit apud Horat. de Art. Poët. vs. 50. *Emmeness.*

Æneas] Et, ut diuturnior res sit, Ascanius. *Donatus.*

Integer ævi] Integri ævi, id est, Adolescens cui ætas integra superest. Unde Ennius 'Deos ævi integros' dicit, quibus multum ævi superest. Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per Ascanium præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea exspectent quæ Ascanius dare majora possit. *Serv.*

Integer ævi] Ἐρήλικος: quod superius Bucol. ambitu verborum, 'firmata virum te fecerit ætas.' *Germ.*

Integer ævi] Pro eo Statius, 'integer annorum,' Theb. I. 415. 'Celsior ille gradu procera in membra, simulque Integer annorum, sed non et viribus infra Tydea fert animus,' &c. Et supra Æn. II. 688. 'Vos o, quibus integer ævi Sanguis, ait, solidoque suo stant robore vires.' Ad quem locum vide. *Emmeness.*

Ævi] Nemo satis assequetur Vatis

Digitized by Google

hujus vigilantiam. Hanc Serv. aperit, cum ait: 'Ennius Deos ævi integros dicit, quibus multum ævi superest.' Nam ævum de Diis dici, ut qui diu vivant, certum. Serv. quidem Æn. VI. 'Longævo, id est, Deo. Ævum enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit;' profertque Ennium, qui ait, 'Romulus in cœlo cum Diis genitalibus ævum Degit.' Et quidem Symmach. Epist. IX. 79. æternitatem indicat, cum ait: 'Ævum maneat hic dies, qui te nobis filia dedit.' Plin. Epist. IV. 24. opponit *tempus*, et *ævum*, cum ait: 'si computes annos, exiguum tempus, si vices rerum, ævum putes.' *Cerda.*

256 *Meriti*] Præstiti: ut, 'Merui quoque.' Item 'Quique sui memores aliquos fecere merendo.' *Serv.*

257 *Immo ego vos*] Pulchre Poëta fidem sponsionis Alethi addidit, ut eum statim promissa Ascanii sequerentur. *Idem.*

Cui sola salus genitore reducto] Mediceus codex, et aliquot alii *recepto* legunt. Sed id melius inferius, 'nihil illo triste recepto.' *Pierius.*

Cui sola salus genitore reducto] Conformia huic multa, quæ sunt apud Soph. in Elect. ubi Electra ipsa spes omnes, salutem, gloriam, sita omnia putat in Orestis fratris adventu. *Cer.*

258 *Excipit Ascanius*] Id est, subsequitur: et a Poëta dictum est. *Vos* autem *Nise*, figurate, ut, *Vos o Calliope. Sola salus* vero, cui una est salus, genitore reducto. *Servius.*

Excipit Ascanius] Subsequitur. Gr. ὑποδέχεται, ὑπολαμβάνει. Æn. VI. 723. 'Suscipit Anchises.' *Taubmann.*

Per magnos, Nise, Penatis] Hoc est, quod ait 'Penatibus et magnis Diis,' id est, quos Æneas secum advexerat. Nam ideo ait 'Assaracique larem,' id est, familiæ nostræ vel generi proprium, vel quos nos Trojani præcipue colimus, de quibus ait Æn. III. 'Phrygiique Penates, Quos mecum a Troja mediis ex ignibus urbis Extuleram.' Qui tamen Dii, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra dictum est. *Servius.*

Magnos Penatis] Qui universim multa velit de Penatibus, adeat diligentem operam Delrii in Novis Comment. Sen. in Thyest. vs. 264. ab pag. 373. et deinde per plures, ubi diligenter de distinctione Larium et Penatium. Vide etiam Arnob. l. III. ubi recenset varias Gentilium opiniones de Penatibus. *Cerda.*

259 *Assaracique Larem*] Ambitiose ad laudem sui, ostentans scilicet divinitatem unius e majoribus suis, ideo cum Vesta, et Penatibus jungit. Pari ambitione Germanicus apud Tacit. Ann. I. in oratione ad milites: 'Tua Dive Auguste cœlo recepta mens, tua pater Druse imago,' &c. Plin. Paneg. sæpissime commeminit divinitatis Nervæ ad jactantiam Trajani: quippe is adoptione filius Nervæ fuit. Ait vero signate *Larem*, alludens ad opinionem Gentilium, qui putabant animas Heroum, cum relatæ essent, ex superstitione eorum, in superos, verti in Lares et Genios. Ovid. Fast. V. ait animam Augusti versam in Larem: 'Bina gemellorum quærebam signa Deorum, Viribus annosæ facta caduca moræ; Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos, Urbs habet, et vici numina trina colunt.' *Idem.*

Canæ Vestæ] Venerabilis, antiquissimæ. Ipsa enim antiquissima Dea est Terra. *Servius.*

Canæ Vestæ] Dicit *canam*, antiquam et perpetuam. *Obtestari* autem est, ob aliquam causam Deos testes adhibere. *Donatus.*

Canæ vestæ] Supra, 'cana fides et Vesta.' *Germanus.*

Vestæ] Jurat per numen, cujus tanta apud veteres fuit religio, ut ἀνόσιος pro impio etiam, et injusto accipiatur, quasi injustus vere esset, qui Deam hanc non coleret. Vocat *Canam*, quia Terra antiquissima fuit

Digitized by Google

Deorum, et *Vestam* esse Terram Gentiles dicebant. Sunt qui putent per *Vestam* signari ignem. Abunde hoc fabulatores. Illud certum, in tanto cultu habitam hanc Deam, ut dicat Pausan. l. v. θύουσι δὲ Ἑστίᾳ μὲν πρώτῃ, δευτέρῳ δὲ Ὀλυμπίῳ Διΐ: *Sacrificant Vestæ quidem primum, deinde Jovi Olympio.* Hinc non male primatus iste et canicies Vestæ elici queat. *Cerda.*

260 *Obtestor*] Adjuro: et est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, vos obtestor, revocate per Deos parentem. *Servius.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] Id est, Quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam: nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cujuslibet rei possibilitatem. Alii sic tradunt, *fortuna* ut possit, *fides* ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire; mihi, inquit, habeo conjunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam et fidem: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides* quantum nobis creditur ab inimicis. *Idem.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] *Fortuna* in eventu est factorum, *fides* autem in potestate. Quæcunque, inquit, in me fuerit *fortuna*, hoc est, si melior me *fortuna* respexerit, et si qua in me *fides* est, hanc servabo meritis vestris, in tantum, ut in vestro arbitrio sit, quid rependi vobis pro meritis debeat. *Donatus.*

261 *In vestris pono gremiis*] Ἐγκολπῶ, παρακατατίθεμαι. Hom. sæpe: θεῶν ἐν γούνασι κεῖται: et θεῶν ἐν κολπoῖς. Pro eodem tamen, ac si, 'in vestris pono manibus,' dixisset, hoc est, ἐγγυαλίζω, ἐγχειρίζω. Unde et ὑπόγυον, τὸ ἐυχείριον. *Germanus.*

262 *Nihil ille triste recepto*] Subaudis, *erit.* Servius.

Nihil ille triste recepto] Aliquid huic affine Soph. Antig. ubi Ismena soror Antigonæ ita ait amans sororis, Καὶ τίς βίος μοι σοῦ λελειμμένῃ φίλος; De Trajano Plin. Paneg. 'Inde alii se satis vixisse, te viso, te recepto.' Apud Curt. l. III. mulieres captivæ 'negabant se captas, si viveret Rex.' Et Horat. Od. I. 7. 'Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.' *Cerda.*

263 *Bina dabo, &c.*] Remuneratio pro obitis periculis. Enumerat pulcherrima dona, quorum spe ad memorabile facinus faciendum, adolescentes, alioquin per se satis paratos, invitat. *Hortensius.*

Argento perfecta] Id est, tota argentea. *Servius.*

Aspera signis pocula] Vide supra ad Æn. v. 268. 'Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.' *Emm.*

264 *Devicta genitor quæ cepit Arisba*] Atqui secundum Homerum *Arisba* misit Trojanis auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum *Arisbam* a Trojanis captam, et in amicitiæ fœdus admissam: aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hereditatem, ut sit, *quæ cepit*, pro *quæ accepit.* Servius.

Devicta Arisba] Scilicet ab Achille. Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macarei filia, quam primum Paris in conjugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troïca scripsit, relatum ferunt post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum: hunc ab Antenore expulsum sociatis finitimis civitatibus; inter quas et *Arisba* fuit: Æneam hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum: quod si ita est, merito eam Æneas et vicisse et hæc pocula inde cepisse memoratur. *Idem.*

Devicta Arisba] Nihil enim tollitur post victoriam, nisi quod sit magni

Digitized by Google

meriti. *Donat.*

Arisbæ] Oppidi hujus meminit Hom. Il. XII. et XXI. et Plin. v. 30. ubi conjungit tria oppida unius tractus, 'Rheteum, Dardanium, Arisben.' *Cerda.*

265 *Et tripodas geminos, &c.*] Intelliguntur *tripodes ἀναθηματικοὶ*, qui ornatus causa appenduntur in ædibus, sive publicis sive privatis. *Petitus.*

Tripodas] Vide Æn. v. 110. *Taubmann.*

Duo magna talenta] Bene addidit *Magna*, nam varium apud diversas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest et breve aliquid et magnum significare. Nam, ut supra diximus, secundum Plautum, talentum septuaginta librarum est: qui cum dixisset debere centum quadriginta libras, paulo post intulit duo talenta; per jocum dicens, 'Debentur talenta tot, quot ego et tu sumus.' Item Homerus *talentum* breve quiddam ostendit, quippe quod accepit victus: cum victori levia data sint munera. *Servius.*

Auri duo magna talenta] Nunquam modicus Hom. in quo δέκα δὲ χρυσοῖο τάλαντα: *decem auri talenta.* Quod et Ovid. arripuit: 'Addita sunt illis auri bis quinque talenta.' *Cerda.*

Auri duo magna talenta] Locus Plauti, quem citat Servius, est in Mostellaria. Verum non dicit Plautus talentum esse librarum (sive minarum, quæ tantundem sunt) septuaginta, ut hoc loco et jam supra ad Æn. v. 152. monuit Servius; sed esse librarum sexaginta. Nam Act. III. 1. 114. ædes dicuntur emptæ 'duobus talentis magnis,' atque 'arraboni persolutæ minæ XL.' et Sc. 3. 16. et Act. IV. 3. 27. 'deberi adhuc minas LXXX.' Emptæ igitur ædes minis centum et viginti. Neque in tota Fabula fit mentio 'minarum centum quadraginta,' ut refert Servius; sed procul dubio pro 'minis quatuor quadraginta,' ut paucis versibus ante primum locum legitur, lectum a Servio 'centum quadraginta,' perperam. Sed etiamsi ita legeretur, tamen non sequeretur, quod Servius intendit: dicuntur enim solummodo tot minæ a danista sumptæ mutuo, non vero totidem emptas ædes: uti locum adeunti patebit. Non audiendus præterea hic est Petitus, post vocem *auri* interpungens, eamque referens ad *tripodas*, non vero ad *talenta*; 'duo enim ista talenta,' inquit, 'quia appellantur magna, non sunt auri, sed argenti:' de quo vid. omnino Gronovius de Pecunia Vetere III. 3. *Emmeness.*

266 *Cratera antiquum*] Hoc est, antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. *Servius.*

Quem dat] Pro, *dedit:* de hac sexta Solœcismi specie Diomedes, Valla, &c. *Taubmann.*

267 *Si vero, &c.*] Morem quendam tangit: quem explicat Victorius XXVI. 1. *Idem.*

Si vero capere Italiam, &c.] In aliquot veteribus codicibus alio numero legitur, 'si vero Italiam capere sceptrisque potiri.' Sed prior ille numerus *capere Italiam* magis placet. *Pierius.*

Capere Italiam] Obtinere. *Servius.*

268 *Ducere sortem*] Statuere. Alii proprie *ducere* legunt, quod est sortium: ut, 'Stat ductis sortibus urna.' Alii *dejicere* legunt secundum illud, 'dejectamque ærea sortem Accepit galea.' Id est, sortiri prædam. *Id.*

269 *Vidisti quo Turnus equo*] Meliore œconomia Nisum noluit inducere, postulantem equum Turni præmii loco; sed honestius facit ultro offerri, cum Homerus fecerit Dolonem Achillis currus improbe postulantem. *Idem.*

270 *Ipsum illum*] Equum scilicet, cui ex pronomine addidit dignitatem. *Idem.*

Ipsum illum] Id est, equum, nam, ipsum illum clypeum. Notetur forma

Digitized by Google

Græca, quæ μὲν αὐτόν. Hom. sup. τοὺς ἵππους, *ipsos equos*. Eurip. in Herc. Furent. emphatice ait, πατέρα τόνδ' ἡρακλέους: *patrem illum Herculis*. Ait vero *ipsum illum* δεικτικῶς. Nam, ut bene Albert. Krant. Hist. I. 8. 'Spectata ante oculos præmia alacriorem faciunt pugnaturum.' *Cerda*.

Cristasque rubentis] In Romano codice, *comantis* legitur. Sed *rubentis* placet: quia 'purpurei cristis juvenes' superius indicati sunt. *Pierius*.

Cristasque rubentis] Id est, rubras: quas vs. 163. vocat *purpureas*: item *puniceas*, Æn. XII. *Taubmann*.

271 *Excipiam sorti*] Extra sortem seponam, ut tibi dari possint; id est, præter sortem dabo. *Servius*.

Excipiam sorti] Extra sortem tibi dabo, atque extra ordinem: quod honorificentissimum erat. Martial. I. XIV. 'Hæc illi sine sorte datur,' &c. Propert. II. 18. 'Quæ quem tibi excepi,' &c. ἐξαίρετα πῆξάμην. Vide Æn. VIII. 552. et Turneb. XXII. 15. et XIII. 8. *Taubmann*.

Jam nunc] Aut jam nunc excipiam. *Servius*.

272 *Matrum*] Cum dicit *Matrum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fœcundas. *Idem*.

273 *Captivosque dabit*] Subaudiendum *bis sex*. Idem.

274 *Insuper his*] Super hæc, est figurata elocutio per dativum casum. *Idem*.

Insuper] Mos mirandus in Poëta. Ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, dividit, interponendo aliquid, quod tamen non sit alienum. *Donatus*.

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus] Varie legitur hic versus. Nam codices nonnulli veteres *insuper his campi quod*, et *quos*. Alii legunt et *his campis quod rex habet ipse*. Utcunque vero priores legantur dictiones duæ, placet *quod* legere. *Pierius*.

Campi, quod rex habet ipse Latinus] Mos fuerat ut viris fortibus, sive regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio: quod spatium ab Homero τέμενος dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum. *Servius*.

276 *Venerande puer*] Refero ad pulchritudinem, quæ prædicata de Euryalo. Nescias enim quo cultu et religione colantur, qui pulchri sunt. Et quidem visa pulchritudo statim ingenerat reverentiam sui. Latinus Pacatus Paneg. Theodos. 'Augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cœlo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus, dignum prius metatur hospitium: sive, cum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo,' &c. ubi vides, ut loquatur de forma augusta, ut de re cœlesti, divina, religiosa. Inde Pind. Olymp. VII. gratiam, qua quis valet, αἰδοίαν vocat, id est, *venerandam*. Adrasti filiæ ita describuntur ab Stat. Theb. II. 'Ibant insignes vultuque, habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem.' Quasi purpureus color mistus candido, id est, pulchritudo oris utroque constans colore, verendas fecerit. Propter formam hanc augustam et dignam Deo, credo dictum a Virg. in Ciri; 'Octavi venerande meis adlabere cœptis Sancte puer.' Iterum: 'Et te sancte puer venerabilis.' Claudianum quoque ita accipio loquentem de Stilicone, cum is puer, 'Jam tum conspicuus, jam tum venerabilis ibas.' Et Fabium Declam. 340. 'Sacrum illud prætextarum, quo infirmitatem pueritiæ sacram facimus, et venerabilem.' Electra ab Euripid. in Orest. dicitur πότνια, ut quæ pulcherrima, id est, *veneranda*. Victor Uticensis in Hist. de Persecut. Vandalica I. III. 'Venerabilis adolescens Majoricus.' *Cerda*.

Pectore toto] Omni affectu. Et est

Digitized by Google

de proverbio. Cicero de legibus: 'Nisi toto pectore amantur, ut dicitur.' Cum enim dicit, *ut dicitur*, ostendit proverbiale. *Servius.*

279 *Tibi maxima rerum Verborumque fides*] Et rempublicam tibi committam, et tecum omne communicabo consilium. *Idem.*

280 *Contra quem talia fatur Euryalus*] Cur cum duobus sit locutus Ascanius, et unus illi, respondit, id est Euryalus, et minor? Quia Euryalo et familiarius, et posterius est locutus: deinde quod Euryalus matrem commendare debeat. *Idem.*

281 *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arg.*] Ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna comitetur. Id est, nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat; hoc est, neque secundis intumescam, neque adversis dejiciar. *Idem.*

282 *Dissimilem arguerit*] Ex perlustrato hoc loco Symm. Epist. I. 28. 'Convenit dictum cum fide morum tuorum, nec unquam te dissimilem scriptis talibus dies arguet.' *Cerda.*

Tantum Fortuna secunda, Aut adversa cadat] Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit, 'tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.' Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera sive adversa fortuna comitetur: nam *aut* disjunctiva particula est, non negantis adverbium. Quidam sic intelligunt: Tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. Alii ita putant: Me nulla dies dissimilem arguet, sive, quæ est hodie, fortuna permanserit, sive etiam læta fuerit; id est, nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui. Et melius legitur, sine aspiratione, id est, 'aut adversa.' *Servius.*

Tantum Fortuna secunda, Haud adversa cadat] Solum illud absit, ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate; sed potius in fortunæ ipsius arbitrio. *Donatus.*

283 *Super omnia dona*] Ultra omnia, magis quam omnia; proprie enim *super* id significat; ut sit pro omnibus donis. *Servius.*

284 *Genetrix*] Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen omnes affectus transit. Præterea quod sit ex genere Priami non accessione nova, sed vetustate conjuncta. Laudavit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita et moribus se majoribus suis dignum gerat, ponit suas virtutes. Excusat autem quod ignaram relinquat: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non parvum commisisset. *Donatus.*

Priami de gente vetusta] De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creüsam. *Servius.*

285 *Miseram*] Quæ sic impatienter diligit filium. *Servius.*

286 *Mecum excedentem*] Ut, 'Ille meum comitatus iter:' vult enim intelligi sui causa matrem secutam. *Idem.*

287 *Hanc ego nunc ignaram hujus, &c.*] Ἦθος ab insigni pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telemachum matre insalutata ab Ithaca solventem inducit, et hac cautione matris satagentem: ἀλλ' ὄμοσον μὴ μητρὶ φίλῃ τάδε μυθήσασθαι Πρίν γ' ὅτ' ἂν ἑνδεκάτη τε δυωδεκάτη τε γένηται, Ἢ αὐτὴν ποθέσαι, καὶ ἀφορμηθέντος ἀκοῦσαι, Ὡς ἂν μὴ κλαίουσα κατὰ χρόα καλὸν ἱάπτῃ. Sic apud Calabr. VII. celat magna pietate matrem Deïdamiam Neoptolemus causam adventus ad se Ulyssis Diomedisque, eo quidem structum, ut ipsum Trojæ fatalem,

Digitized by Google

in Græcorum castra militiamque perducerent, χρειὼ δ' ἤρτυν' ἱκανον ἐπέκρυβε μέχρις ἐς ἠῶ, Ὄφρα μὴ ἀχνυμένην μιν ἴλῃ πολίδακρις ἀνίη, Καί μιν ἐπεσσύμενον μάλα λυσσομένῃ κατερύκῃ. *Germanus.*

Ignaram] Hic *ignaram*, cui non dixerit. *Servius.*

Quodcumque pericli est] Syllepsis. Nam subaudis *periclum*. Idem.

Quodcumque pericli est] In Romano codice, et aliquot aliis *pericli* absque *est* legitur. Sed hoc loco sententia verbum id requirit, et versum venustiorem facit. *Pierius.*

288 *Inque salutatum linquo*] Insalutatam: et est Tmesis, ut 'inutilis inque ligatus Cedebat.' *Servius.*

Salutatam] Verbum *saluto* dicitur non solum de primo sermone, sed etiam de extremo, quo alicui valedicimus. Vide et Plaut. Mil. 'Etiam nunc saluto te familiaris prius quam eo: Conservi conservæque omnes, bene valete, et vivite.' Ennod. Epist. VIII. 14. 'Insalutatum me velut incognitum linqueretis.' *Cerda.*

Nox] Quia scilicet illorum, quæ geruntur in die, testis est dies; illorum, quæ in nocte, nox. Talis hæc Nisi et Euryali adgressio. Sic Æneæ Æn. VI. juratur fides, quæ 'tellure sub ima est,' quia ipse tunc in infernis locis. Qui in mari est, Neptunum testem advocat. Qui est intra ædes, solet testari ipsos parietes et tecta; quod alicubi facit Plautus. Qui est sub dio, ipsum testatur aërem. Sic in Eurip. in Aulid. Οὗτος αὐτός ἐστιν αἰθὴρ, ὃς τάδ' ἤκουσεν σέθεν: *Aër hic* (testis) *est, qui a te hæc audivit.* Sed de Nocte peculiare est illud Soph. Elect. Τὰ δὲ παννυχίδων ἤδη στυγεραὶ ξυνίσασ' εἶναι μογερῶν οἴκων. Synesius lib. de Insomn. locutus est ab Soph. cum scripsit, μάρτυρας ἀκολασίας τὰς ἐν αὐτῇ (κλίνῃ) νύκτας ποιήσασθαι: *facere noctes testes intemperantiæ in* (lecto) *ipso.* Idem.

Et tua testis Dextera] Quia loquitur cum illo, ideo ejus dexteram jurat, et obtestatur. Sic Æneas loquens cum Regina Afra, 'Testor utrumque caput,' id est, meum ac tuum. Metell. apud Sallust. Marium obtestatur 'per amicitiam.' *Idem.*

289 *Quod nequeam lacrimas perferre parentis*] Excusat ne videatur crudelis. Unde sequitur matris ejus tragicus et miserabilis ille conquestus, 'Potuisti linquere solam Crudelis?' et alia. *Servius.*

290 *At tu, oro, solare inopem*] In codicibus aliquot manu scriptis, *hanc tu.* Sed magis placet *at.* Pierius.

Inopem] Modo auxilii egentem. *Servius.*

Relictæ] Aut a me, aut ab hominibus. *Idem.*

291 *Hanc sine me, &c.*] Fac, me posse sperare te non defuturum precibus meis. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Audentior] Ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum Terentius in Heautontimorumeno, 'Natu gravior, ignoscentior.' *Servius.*

292 *In casus omnis*] Ut supra, 'Fortuna secunda, Aut adversa cadat.' *Servius.*

Perculsa mente] In antiquis omnibus codicibus *percussa*, uti sæpe dictum. *Pierius.*

293 *Pulcher Iulus*] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. *Serv.*

294 *Atque animum patriæ, &c.*] Par ille loquens l. X. 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' Non abit affectus Electræ apud Sophoclem, quæ, visa domo, ubi pater perierat, statim animo stringebatur, commota vehementer patris pietate. Neque versus Hom. Odyss. IV. de pietate Telemachi: Δάκρυ δ' ἀπὸ βλεφάρων χαμάδις βάλε πατρὸς ἀκούσας: *Fudit ab oculis in terram lacrymas audiens de patre.* Cerda.

Digitized by Google

Strinxit pietatis imago] Momordit, perstrinxit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moveri, ut ejus consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius cœpit amare patrem, etiam ante dilectum. *Servius.*

295 *Tum sic effatur*] In antiquis, et *tum* et *tunc* invenio, et *adfatur:* quod, ut mihi videtur, non ita congruit huic loco. *Pierius.*

296 *Spondе dignæ tuis, &c.*] Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut jam te accepisse confidas. *Donatus.*

Spondeo] Ursinus emendat *sponde*, tum ex vetusti Colatiani codicis, tum ex Gabrielis Faërni auctoritate. Est verbum fori. Pers. Sat. v. 'Marco spondente recusas.' Rem hanc ita Cal. l. I. πολλὰ δ' ὑπέστη δωσέμεν: *daturum plura in se recepit.* Cerda.

297 *Namque erit ista mihi genetrix*] Non absimile illud Adherbalis ad Romanos apud Sallust. 'Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem.' Neque illud Plauti in Captiv. 'Pol ego, si audeam, te meum patrem nominem, Nam secundum patrem, tu es pater proximus.' *Idem.*

298 *Nec partum gratia talem Parva manet*] Debet ab omnibus coli quæ talem creavit: non ergo a te tantum, sed per te commendatur. *Servius.*

299 *Casus factum quicumque sequetur*] Satis congrue. Præmia enim non debentur eventui, sed voluntati: hoc est, quicquid evenerit, præmia dabo. *Idem.*

Casus factum quicumque sequetur] In antiquis plerisque codicibus, *sequentur* numero plurali habetur. In aliquot 'factum casus quicunque sequetur,' transpositis dictionibus. *Pierius.*

Casus factum quicumque sequetur] Proculdubio mortem intelligit; sed non nominat, ut caveat omini. Erat enim mortis mentio abominanda. De qua re jam ego plene Æn. VIII. et hic adjicio similem poëticæ locutionem. Qui faciebant testamenta, primum sibi bene ominabantur, deinde addebant, 'si quid vero accidat,' ad significandam mortem, non ausi illam nominare. Dictæ formæ auctor Lærtius, apud quem Aristoteles in suo testamento; ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβαίνῃ, &c. sic et Theophrastus: ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβῇ, &c. Apud Sueton. Claudius moriturus cum *mortalitatem* nominaret, qui aderant abominati sunt vocem. *Cerda.*

300 *Per caput hoc juro*] Hunc locum excutit Apulejus in lib. De Deo Socratis: quem, quod conveniat et huic, et illi de Mezentio l. X. 'dextra mihi Deus,' &c. omnino vide. *Germanus.*

Per caput hoc juro] Exempla hujus moris multa in hunc locum congerit Jac. Pontanus, Tiraquellus in Alexandrum, Brissonius in Form. Omitto omnia, et advoco Athenæum l. II. ita scribentem: ὅτι δ' ἱερὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατὰ αὐτῆς ὀμνύειν, καὶ τοὺς γινομένους ὑπὸ αὐτῆς πταρμοὺς προσκυνεῖν, ὡς ἱεροὺς: *Quod autem caput sacrum veteres existimarent, ex eo liquet, quod per ipsum jurarent, adorarent; etiam sternutationes inde ortas, tanquam sacras:* ubi vides rationem; non enim tantum juratur per caput, quia charissimum; sed etiam, quia sacrum. Inde juramentum capitis ait Hom. esse μέγαν ὅρκον, *magnum juramentum.* Cerda.

Per quod pater ante solebat] Alii volunt ideo *ante*, quia absens est Æneas. Sed jurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad causam religionis trahunt, quæ præcepit ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit

Digitized by Google

jurisjurandi, ut dicat Ascanius, 'Juro per caput meum;' sicut præsens pater per suum caput jurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos jurare non licebat; sed per Deos tantummodo: ut sit *ante*, antequam pontifex esset Æneas. Ergo *ante* aut temporis est, aut ordinis. *Servius.*

301 *Reduci rebusque secundis*] Mira arte moratur in prosperis, et ea iterat: tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat, Si non redieris, ait, 'Matrique tuæ, generique manebunt.' Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia decernebantur, 'Illi liberisque ejus:' ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. *Idem.*

302 *Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt*] More Romano, quo præmia decernebantur: Illi Liberisq. Eius: ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. Cic. Philipp. XIV. 'Atque etiam censeo P. C. quæ præmia militibus promisimus nos, Rep. recuperata, tributuros ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex his, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.' *Taubmann.*

303 *Hæc ait illachrymans*] In veteribus codicibus, 'sic ait inlacrumans.' *Pierius.*

Humero simul exuit ensem] Notetur mos plenus charitatis. Eunt juvenes ad bellum, et armantur a suis, quasi omnes illis salutem velint. Apud Liv. l. VII. in historia Manlii contra Gallum, 'armant inde juvenem æquales.' Apud Hom. Il. X. Thrasymedes armat Diomedem euntem ad periculum ense, scuto, galea: sicut et Meriones Ulyssem arcu, ense, galea. Apud Apollon. l. I. Atalanta eunti Jasoni ad expeditionem dat in viam ἔγχος ἐκπρόλον. Sed et armant amici Nisum, ita ut partem quisque conferat. Hanc rem observatam a Plutarcho vidi in vita Alexand. ubi narrans arma, quibus hic Princeps indutus ad debellandum Darium, ait gladium, quo armabatur, fuisse donum Κιττιέων, De baltheo, τιμὴ δὲ τοῦ 'Ροδίων πόλεως, ὑφ' ἧς ἐδόθη δῶρον. De thorace, ἐκ τῶν ληφθέντων ἐν Ἰσσῷ. De amictu, qui supra thoracem, τῶν Σικελικῶν. *Cerda.*

Humero simul exuit ensem] Ex Il. X. sumpta ait Macrob. v. 9. sed tu mihi Scalig. vide Poët. v. 3. *Taubmann.*

304 *Lycaon Gnossius*] Cretensis. Et est laus ab artifice: hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Nisus accepit galeam et pellem. *Servius.*

306 *Dat Niso Mnestheus pellem*] Par donum Æn. v. 'tergum Getuli immane leonis Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.' Tale etiam munus apud Sil. l. XV. 'fraternum lena nitebat Demissa ex humeris donum, quam fœderis arcti Trinacrius Libyco Rex inter munera pignus Miserat, Æoliis gestatum insigne Tyrannis.' *Cerda.*

Dat Niso Mnestheus pellem] Scriptum hoc ex consuetudine Heroicorum temporum. Ut enim exsuvio leonis Herculem; sic et alios heroes vestitos, aut aliarum bestiarum, legimus. Turnebus XXIX. 25. *Taubm.*

Pellem horrentisque leonis Exuvias] Τὸ αὐτὸ dixit: hoc est, bis idem: ut, 'Bellum etiam pro cæde boum, stratisque juvencis, Laomedontiadæ, bellumne.' *Servius.*

307 *Galeam fidus permutat Alethes*] Galeæ enim sunt explorantum arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat* autem compositum pro simplici. *Idem.*

308 *Protenus armati, &c.*] Hæc omnia Scal. v. 3. ad Homerica Il. X. sollertissime exigit. *Taubmann.*

Digitized by Google

309 *Primorum*] Genitivus hic est, ab eo, quod est *hic primus, hi primi*, et ab eo, quod est *primores*, sicut *hi proceres:* quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *hujus primoris, hujus proceris.* Servius.

310 *Votis*] Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an *Juvenumque manus ad portas votis prosequitur? an juvenum* quidem *manus ad portas, senum* vero *votis prosequitur? ut juvenes* quidem illos deduxerunt, *senes* vero optaverunt illis *reditum. Servius.*

Pulcher Iulus] Ut in Ænea Augustum, ita in Iulo Julium repræsentat. Atqui de Julio Vellejus libro altero: '*formas omnium* civium excellentissimus.' *Cerda.*

311 *Ante annos, &c.*] Talem Æschyl. ἀνδρόπαιδα ἄνδρα vocat: qui 'ingenio ætatem præcurrit,' ut loquitur Cicero: vel, ut Silius, 'qui annos transcendere factis Molitur.' Videtur autem Poëta hic etiam ad Augustum respicere, qui solutus Rom. Legibus, ut ait Cicero, ætatis privilegio, in prima adolescentia Consulatum gessit: ut et Bucol. indicatur: 'Hic illum vidi juvenem, Melibœe,' &c. *Taubmann.*

Curamque virilem] Ita de eodem in Æn. III. 'animosque viriles.' Horat. epist. ad Pison. 'mares animos in Martia bella.' Alii *masculos.* Euripid. de Oreste, φρένας ἄρσενας. *Cerda.*

312 *Multa patri portanda dabat mandata*] In antiquis exemplaribus, 'multa patri mandata dabat portanda.' Sed quamvis idem numerus sit, quoquoversum, atque eadem pene vocalium et syllabarum vis, nitidior tamen structura ea videtur, quæ in vulgatis habetur exemplaribus. 'Multa patri portanda dabat mandata.' *Pierius.*

Multa mandata] Sunt hæc Symmach. Epist. VI. 18. 'largiora mandata.' Et, 'mandata dabat,' ut Sallust. Catil. 'mandata verbis dat.' *Cerda.*

Portanda] Nuntianda. *Servius.*

Auræ Omnia discerpunt] Hic affectum sæpe a multis. Theophylactus Simocatt. Hist. Mauric. L. 5. περιφρονεῖ τῶν συνθήκων, καὶ τοὺς ὅρκους ταῖς αὔραις φέρειν δίδου: *contemnit pacta, et dabat jurata sacramenta ventis ferenda.* Et IV. 9. τῆς διαλέξεως εἰς ἀέρα χυθείσης: *colloquio in aërem effuso.* Et c. 4. libri quinti, καὶ μὴ διηχαῖσθε τοῦ λόγου τὸ καιρὸν εἰς ἀέρα διαλυόμενον: *quæ a me opportune dicta sunt, ea in ventos dissolvi ne permittite.* Val. Arg. l. III. 'rerum labor omnis in auras Solvitur.' Claud. Bell. Get. 'Mandemusne Noti flabris quoscunque timores Pertulimus?' Stat. Achill. II. 'Irrita ventosæ rapiebant verba procellæ.' Quod sumpsit a Catullo, qui, 'Irrita ventosæ linquens promissa procellæ.' Ut etiam Noster, qui ab eodem Catull. verbum *discerpunt:* ille enim prius, 'Quæ cuncta aërli discerpunt irrita venti.' Lucret. l. IV. 'ventis verba profundam.' *Cerda.*

Auræ Omnia discrepunt] Utuntur poëtæ his et similibus locutionibus, quoties obliteratum aliquid, neglectum, aut frustra monitum, volunt significare. Sic Catull. ad Ortalum: 'Ne tua dicta vagis nequicquam credita ventis Effluxisse meo forte putes animo.' Ovid. Heroid. Epist. II. 25. 'Demophoon ventis et verba et vela dedisti.' Hor. Od. I. 26. tristitiam a se amovere cupiens inquit: 'tristitiam et metus Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Ad quem locum plura Lambinus. Vid. præterea Victorius Var. Lect. XXX. 8. *Emmeness.*

313 *Et nubibus inrita donant*] Ut ipse, 'Partem volucres dispersit in auras.' *Servius.*

314 *Superant*] Transgrediuntur. *Servius.*

Noctisque per umbram] Antiqui omnes codices *per umbras* numero multi-

Digitized by Google

tudinis legunt, quod non ita placet, quod hujusmodi plurale manibus aut defunctorum animis, magis adcommodari soleat. *Pierius.*

Noctisque per umbram] Sic Iliad. x. de Diomede et Ulysse speculatum euntibus: *βάν ῥ' ἴμεν, ἔστε λέοντε δύω, διὰ νύκτα μέλαιναν, Ἂν φόνον, ἂν νίκην, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα.* Ut autem *noctis per umbram*, Eurip. in Iphig. *κατ' εὐφρόνης σκιάν. Germanus.*

315 *Castra inimica*] Non tantum hostilia, sed et perniciosa; nam cum dolore dictum est *inimica:* unde scilicet redituri non erant, quod exsequentibus comprobatur; dicendo enim, 'multis tamen ante futuri Exitio:' id est, antequam ipsi perirent, ostendit perniciosa castra esse, quæ ipsis mortem fuerant adlatura. Et bene cito dictum est exitio, cum castra mortifera dicuntur. *Servius.*

317 *Corpora fusa vident*] Accedo sententiæ Victorii, qui refert hæc verba ad milites *ὡρμημένους καὶ μεθύοντας* dictos a Polybio Hist. l. VI. qui in alta rerum fiducia, securique hostilis machinamenti, nec excubias agunt, nec munia militaria ex disciplina obeunt. *Germanus.*

Corpora fusa] Notat Victor. ita verbo *humoris* hoc dictum a Virg. ut ab Hom. *ἰφία χεύεν, habenæ fluxerunt.* Sed oportuisset expendere altiorem Musam Virg. quia enim de ebriis sermo, et vinum *funditur;* ita 'fusa corpora.' *Cerda.*

Litore] Aut aream *litori* proximam, sicut solet; quidam *litore* fluminis volunt. *Servius.*

Currus] Quia ante dixerat; 'Portæ, quæ proxima ponto.' *Idem.*

318 *Inter lora rotasque*] Inemendate legitur in nonnullis codicibus, *inter tela rotasque.* Pierius.

Inter lora rotasque] Ad hunc modum dixit de Hectore Eurip. in Rheso, *τὸν ὑπασπίδιον κοῖτον λαβεῖ:* *Carpit somnos in clypeo.* Quia videlicet subjectus clypeus capiti. *Cerda.*

Simul arma jacere, Vina simul] Ita et Liv. l. XLI. 'vino, somnoque mersos jacere.' Hujus rei imaginem repræsentat Heliod. Hist. Æth. l. I. ubi hinc arma, hinc pateræ, omnia mistim jacebant, tela et vasa, gladii et mensæ. Amm. l. XXII. una conjungit *gladios* et *pocula*, loquens de corruptissima militum disciplina. Hom. in summa ignavia Thracum omisit vasa, et arma tantum exhibet, quæ *χθονὶ κέκλιτο.* Una nata ingens ea cædes. Idem de armis dixit *κεῖσθαι. Idem.*

319 *Vina simul*] Hoc est, vasa vini, scil. in quibus vina ponuntur. *Servius.*

Vina simul] Quid si reliquias vini in poculis intelligas; vel etiam vomitu regurgitata vina? ut vs. 350. *Taubmann.*

Ore locutus] Non est Perissologia; nam secundum Homerum, exploratores, quæ volunt, plerunque sibilo significant. *Servius.*

320 *Audendum dextra*] Quia audemus et cursu et animo. *Idem.*

Audendum] Græcanicum. Nam Eurip. Iphig. *τολμητέον.* Pulchre dixit Simocat. II. 18. *τὸ πᾶν τῆς ἀρετῆς ἀναθέντες τῷ θράσει*, quasi omnis fortitudinis laus referenda sit ad unam audaciam. Inde idem III. 13. directe opponit *δειλίαν* et *εὐτολμίαν* in re belli: et illam esse ait femininarum, hanc virorum. Ceterum exhortatio ista Nisi adumbratur ab illa Ulyssis, qui, ut ad Thracas pervenit, ita ad Diomedem, 'Αλλ' *ἄγε, δὴ πρόφαρε κρατερὸν μένος. Cerda.*

Nunc ipsa vocat res] Id est, somnus et vinum. *Idem.*

Ipsa vocat res] Occasio suadet. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

321 *Hac iter est*] Per hostium cædem et audaciam nostram. *Servius.*

Tu, ne qua manus, &c.] Alia est apud Hom. divisio, apud quem Diomed. totus incumbit cædi, Ulysses prædæ equorum. Noluit Poëta ita

Digitized by Google

cædibus Euryalum occupari; sed, destinatis Niso cædibus, Euryalo dat aggressus hostiles a tergo coërcendos. *Cerda.*

Attollere] Adsurgere. *Servius.*

322 *Custodi*] Sen. epist. 75. 'In hostili regione versantibus huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix.' Quod videtur Sen. sumpsisse ab Eurip. qui in Phœniss. Ὦν οὕνεκ' ὄμμα πανταχῇ διωστέον Κἀκεῖσε δὴ τὸ δεῦρο, μὴ δόλος τις ᾖ. *Cerda.*

Consule] Provide. *Servius.*

323 *Hæc ego vasta dabo*] De quibus dixit, 'Corpora fusa vident.' *Idem.*

Hæc ego vasta dabo] Plerique veteres codices una cum Porcio legunt, *hæc ego vastabo*. Cæterum ea lectio, quæ vulgatior est, *vasta dabo* magis omnino pluribus satisfacit: quamvis in nonnullis, ea abrasa lectione, *vastabo* sit inde repositum. Servius hoc de corporibus, quæ fusa jacebant intelligi vult: sed nunquid potius de locis dictum existimemus, quæ occupata clusaque erant a custodiis, eaque vastaturum polliceturi? ut, 'Euryalum lato dein limite ducat.' *Pier.*

Et lato te limite ducam] Est hoc, quod Æn. x. 'ardens limitem agit ferro.' Et de Cassio Chærea Tacit. Ann. l. i. 'Tum adolescens animi ferox inter obstantes et armatos ferro viam patefecit:' et l. ii. de Rom. milite: 'viamque strage hostium aperiret.' Et de Constantino Auctor ἔδηλος Paneg. 'Et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas.' Hunc limitem respondere Homericæ γεφύρῃ observavit Spondanus in Il. x. explicans vocem τριστοιχεί, pene ad exitum libri illius. Plutarch. in vita Caton. Censorii ad rem eandem dixit, διαφαγίσας τὸν τόπον. Nam, qui viam facit cum aliorum strage, clarum reddit, et perspicuum locum, qui multo milite fuerat obscuratus. Id autem *pacefaciendo*, ut loquitur Val. Max. iv. 1. *Cerda.*

324 *Vocemque premit*] Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Serv.*

Vocemque premit] Comprimit, tacet. Phædr. i. 11. 'Qui (leo) postquam cæde fessus est, asinum evocat Jubetque vocem premere.' Ovid. Metam. i. 205. 'qui postquam voce manuque Murmura compressit; tenuere silentia cuncti. Substitit ut clamor pressus gravitate regentis.' et vs. 715. 'Supprimit extemplo vocem,' &c. *Emmeness.*

Superbum] Cur *superbum* dixerit, enarrat: 'qui forte tapetibus altis Extructus.' *Superbum* enim est et nobile, ut, 'Tiburque superbum.' *Extructus* autem, pro 'extructis tapetibus altis:' veteres et mensis et toris tapetes aptabant. *Servius.*

325 *Rhamnetem*] Observationem, cur has voces suo poëmati Maro inseruerit, lege apud Turn. Adv. xxii. 15. et Passer. in Prop. Eleg. iv. 1. et Serv. l. v. ad illud, 'Tres equitum numero turmæ.' *Cerda.*

Tapetibus altis] Dicitur, hoc *tapete*, hujus *tapetis*, et hoc *tapetum*, hujus *tapeti*, ut supra jam ad Æn. vii. 277. monuit Servius, et utrumque reperias apud Virgilium. Apud Nonium Varro in Hercule Socratico: 'In omnibus rebus bonis quotidianis: cubo in Sardianis tapetibus.' Et Turpilius: 'Glabrum tapete.' Immo et hic *tapes* in masculino usurpat Virgil. infra hoc lib. vs. 358. 'relinquunt Armaque, craterasque simul, pictosque tapetas.' Quod, quia apud nullum auctorem, quam nostrum, legit Charisius, minus probat: verum non tantum sic loquitur Virgilius, sed etiam Statius Theb. i. 518. 'Emunire thoros, altosque inferre tapetas.' *Emm.*

326 *Extructus*] Aut ipse suffultus: aut (quod potius) *extructus*, pro, extructis tapetibus, notissima hypallage Virgiliana. Et signate *extructus*, quo apparatum, et magnificentiam intelligas. Hor. Od. ii, 3. 'extructis in

Digitized by Google

altum divitiis:' et Sat. I. 1. 'quid habet pulchri constructus acervus?' Cato apud Fest. 'Gloria, atque honore, quomodo quisque sibi struxit.' Inde *struices* dicuntur rerum omnium apparatus et copiæ. Ex Virg. Stat. Theb. II. 'Fuderat Assyriis extructa tapetibus alto Membra toro.' *Cerda.*

Toto proflabat pectore somnum] Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Servius.*

326 *Toto proflabat pectore somnum*] Quod ait de Rhamnete, eum toto pectore somnum proflare, cum supra universe de Rutulis dixerit, 'passim vino somnoque per herbam Corpora fusa' jacuisse; haud dubie de quiete minime tacita, sed ronchos egregie trahente, stertenteque accipiendum est. Quem soporem Cælius Aurelianus medicus, elegantissime *sorbilem* nuncupavit: et Plautus in Milit. 'L. Sorbet dormiens. P. Quid sorbet? L. Illud stertit volui dicere: sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.' *Pontanus.*

Toto proflabat pectore somnum] Stat. Theb. III. 'effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum.' Et Theb. v. clarius ad Virg. Musam, 'Helymum temeraria Gorge Evinctum ramis, altaque in mole tapetum Efflantem somno crescentia vina, superstans Vulnera disjecta rimatur veste.' Quod vero hic *proflabat*, Soph. in Ajace, φυσῶντ' ἄνω πρὸς ῥῖνας. *Cerda.*

327 *Rex idem, et regi augur*] Ostendimus alibi et reges antiquitus sacerdotio fungi solere. Et postea, urbe condita, tanta dignitas augurandi scientiæ accessit, ut reges in eorum collegium adscribi voluerint. Talem Poëta facit hic Rhamnetem et regem et augurem. *Hortens.*

328 *Sed non augurio potuit depellere pestem*] *Augurio* hic pro scientia augurii, et ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse depelli. Est autem Homericus versus, 'Αλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν. *Servius.*

Sed non augurio, &c.] Similis sententia Orestis apud Soph. in Elect. Καὶ μάντις ὢν ἄριστος, ἐσφάλλου πάλαι: *At cum Vates esses optimus, errasti jamdudum.* Apollon. quoque Æn. II. ἀλλά μιν οὔτι Μαντοσύναι ἐσάωσαν: *sed neque illum vaticinia servarunt.* Et Æn. IV. de Mopso vate, οὐ φύγεν αἶσαν Μαντοσύναις: *non fugit fatum vaticiniis.* In hæc nos incidimus. Germanus adducit Xenophontem, qui ait, vates sæpe, cum aliis futura prævideant, sibi ipsis non præcavere. Non est alienus affectus ille Hom. Il. VI. de Axylo, qui cum benignus esset erga omnes, eosque humaniter exciperet largissimis opibus, 'Αλλ' οἱ οὔτις τῶν γε τότ' ἤρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον: *Tamen nemo ab illo depulit acerbum fatum.* Neque ille Statii Theb. II. 'heu nihil auguriis adjuta propinquis.' *Cerda.*

329 *Temere*] Passim, fortuito, negligenter, vel humi, vel periculose; ut in consuetudine solemus dicere, temerarios homines. *Temere*, significat et facile. Plautus, 'Magnus est hic fluvius, non hac temere transiri potest:' Significat et subito: Ennius: 'Quo tam temere itis citati, catomitarii?' Significat sine causa: Ennius: 'Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.' *Servius.*

Temere] Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, ut cecidisse potius quam corpora ad quietem tradidisse viderentur. *Donatus.*

330 *Armigerumque premit Rhemi*] Romanus, Porcius, et plerique alii codices antiqui, legunt 'armigerumque Remi premit:' nam *Remus* primam corripit. Ovid. 'Interea crescente Remo, crescente Quirino.' Scribitur præterea passim absque adspiratione. *Pierius.*

Armigerumque Remi] Inter munia armigerorum, tum hoc imprimis, adesse domino suo excubanti. Cicer.

Digitized by Google

'Quis est iste Lollius? armiger Catilinæ, stipator sui corporis, comes excubitorum.' Lucilius Itin. lib. I. 'Officiis regerem cum Regia tecta magister, Armigerasque pii Principis excubias.' Cum vero dominus una cum auriga, cum armigero, cum famulis interficitur, repræsentatur cædes facta a Diomede Il. VI. ubi Axylum interficit, cum quo una θεράποντα Καλήσιον, *famulum Calesium*, qui ἵππων Ἔσκεν ὑφηνίοχος, *erat equorum auriga*. Cerda.

Premit] Opprimit, occidit. *Serv.*

Sub ipsis equis] Circa ipsos equos. *Idem.*

331 *Secat*] Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis et ignoratione patientis ex nimia ebrietate. *Donatus.*

Secat] Hom. Il. XIII. κεφαλὴν ἀπὸ δειρῆς Κόψεν Ὀϊλιάδης. *Cerda.*

Pendentia colla] Quasi ebriorum: aut ita jacentium ut colla penderent. *Servius.*

333 *Singultantem*] Cum singultu animam efflantem. *Idem.*

Singultantem] Credo exprimi Homericum ἀσθμαίνοντα, *anhelantem*: ubi Diomedes Il. X. interficit Rhesum. Pulchre dixit Sid. epist. II. 2. de aqua, 'flexilis plumbi meatibus implicita singultat.' *Cerda.*

Atro] Potest et superioribus adplicari, ut sit intellectus, 'sanguine singultantem atro;' potest et sequentibus jungi: sed melius sequentibus. *Servius.*

334 *Nec non Lamyrumque Lamumque*] In Romano codice et in Porcio *Lamyrum*, in aliquot aliis *Lomurum*, in Oblongo *Limyrum*. Denique quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero uno consensu incipiunt ab *L* litera. *Pierius.*

335 *Plurima nocte Luserat*] Pro *plurimum luserat* dixit, vel per plurimam noctem. *Servius.*

Plurima] Pro *plurimum* Grammatici; ego κατὰ subaudio. Sic Arist. in Plut. οἰμώξει μακρά: ubi Grammatici etiam, μακρὰ, id est, λίαν, πάνυ, idque Ἀττικῶς: sed falso; imo, κατὰ μακρὰ, *lugebis multa*. Ibid. δειλότατόν ἐσθ' ὁ πλοῦτος: *plutos res est timidissima*: ubi subaudi κατά. *Cerda.*

337 *Deo*] Vel vino, vel somno. *Servius.*

Deo victus] Ostendit hunc sola ebrietate oppressum esse. *Donatus.*

Deo victus] Ambigue Servius; de vino explicat Donatus, Scaliger IV. 16. et alii; sed videtur potius accipiendum de somno, et præcipue quidem, cum felicem dicat fore, si vigilasset. Certe de somno jam olim accepit Lactantius Statii interpres ad Theb. l. II. ubi Statius plane Virgilii locum superiorem vs. 166. et 316. imitatus, *somnum* similiter *Deum* vocat: 'Insomnem ludo certatim educere noctem Suaserat: effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum,' &c. *Emm.*

Protenus] Hic, porro tenus. *Serv.*

338 *In lucem*] Usque ad lucem; ut Martial. 'in lucem semper Acerra bibit.' Vide Alciat. Parerg. II. 23. Hom. Od. XVI. ἐς ἠῶ. *Cerda.*

339 *Inpastus*] In hac Comparat. multus decor est, multus affectus, multus impetus. Leo enim præterquam quod *vorat*, etiam *trahit*. Sane quum iratus est, quod ore apprehendit, succutit, atque inter mandendum fremit, &c. Scal. V. 3. *Taubmann.*

Per ovilia turbans] Perturbans ovilia: nam Tmesis est. *Servius.*

Per ovilia turbans] Pro *perturbans*, Vide Victor. XXVII. 16. Gifanius exponit, vagans, errans. *Taubmann.*

340 *Vesana fames*] Nam vere hæc in furias, et rabiem agit. Sic Æn. II. de lupis famelicis, 'Exegit cæcos rabies.' Et Calab. l. VIII. dat fami ἀναιδέα θυμόν: nihil enim famelica rabie inverecundius. Pari verbo Joseph. Bell. Judaic. VII. 7. ἀναίδειαν ait τοῦ λιμοῦ. Cyrus apud Xeno-

Digitized by Google

phont. l. VI. dicit, neminem ita fortem esse, ut possit λιμῷ μαχόμενος στρατεύεσθαι: *contra famem pugnando stare in acie.* Calaber libro quarto de fame ait, αἰνὴ ἀνάγκη: et, λιμὸν ἀταρτηρόν. Joannes Chrysostomus de hoc malo in Oratione Luciani Martyris, ἁπάντων γὰρ θανάτων οὗτός ἐστι χαλεπώτατος. Cujus rei postea reddit rationem hanc: καθάπερ γὰρ δημιός τις τοῖς σπλάγχνοις ἔνδον καθήμενος ἅπαντα καταξαίνει τὰ μέλη, πυρὸς παντὸς καὶ θηρίει σφοδρότερον κατεσθίων πάντοθεν τὸ σῶμα, διηνεκῆ τινὰ καὶ ἄῤῥητον παρέχων ὀδύνην. Ab hac crudelitate et tortione deinde eandem famem vocat γαστρὸς τὴν τυραννίδα, *ventris tyrannidem.* Qui multa de hoc malo volet, adeat Joseph. Bell. Jud. VII. 7. et 8. et locis aliis. Illud imprimis notabile de femina, quæ hostes contumeliis concitabat, ut se interficerent: putabat enim mortem esse malum levius fame. Hæc est ea femina, quæ postea filium suum interfecit, coxit, edit. *Cerda.*

341 *Mutumque metu*] Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt 'mutum fremit,' de leone: quod si dixeris, vacat *metu.* Servius.

Mutumque metu] Eadem conjunctio amata Lucretio l. I. 'Muta metu terram genibus summissa petebat.' Et quidem Lucret. de metuente Iphigenia; nam metus loquelam adimit: sic ergo *pecus mutum* in summo metu. Cic. Tusc. l. II. ait, pueros dolores ferre, neque erumpere in querelas *metu.* Et in Verr. 'Metu, conscientiaque peccati mutum, atque exanimatum.' Sic Æn. XII. 'Stat pecus omne metu mutum.' Calab. l. III. inducit hinnulos ἀρομέοντας φθόγγον ἐριβρύχμοιο λέοντος: *trementes ad vocem leonis graviter frementis.* Quo in tremore ἀφθόγγους capio. *Cerda.*

Fremit ore cruento] Est hoc, quod Sil. l. II. de hac fera, 'murmure anhelo Infrendens.' Et Epig. l. IV. βαρὺ βρύχημα λέοντος. Vox hæc propria leonis. Pollux l. V. λεόντων δὲ βρύχημα. Ammon. βρυχᾶται ὁ λέων. Suidas, βρύχων τοὺς ὀδόντας ὁ λέων. Hinc est, ut *fremori*, quo passim utuntur Latini in rugitu leonis, respondere queat βρύχημα. *Idem.*

343 *Inceṇsus et ipse Perfurit*] Exemplo Nisi. *Servius.*

Perfurit] Plus quam *furit.* Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Sine nomine plebem] Bene expressit et bellatoris peritiam, et tyronis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sævit in plebem: ut Sallustius, 'Ex insolentia avidus male faciendi.' *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina; atqui adjecit *nomina*, nam ait, 'Fadum, Hebesumque subit.' Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit. *Servius.*

Sine nomine plebem] Demosthenes in Chersoneso, ἀώνυμον καὶ ἄδοξον, quibus opponit ἐνδόξους καὶ γνωρίμους. Soph. in Elect. ἀγαθοὺς opponit νωνύμῳ. Nam νώνυμος idem qui ἀνώνυμος Græca decurtatione. Sil. l. VIII. 'Cetera in obscuro famæ, et sine nomine vulgi.' Ennius in Alexandro, 'Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina.' A quo fortasse Virg. in Æn. V. 'Multi præterea, quos fama obscura recondit.' Inde est, ut sæpe *nomen* pro gloria. Horat. Od. III. 9. 'Multi Lydia nominis.' Liv. libro primo. 'Magnas opes, magnumque nomen sibi fecerunt.' *Cerda.*

344 *Fadumque Hebesumque subit*] In antiquis plerisque codicibus, *Heresum* legas. In nonnullis omnino perperam, utraque consonante inserta, *Herbesum:* nempe ut lectori liceret, quam mallet expungere, sive *Hebesum*, sive *Heresum* agnosceret. *Pierius.*

Rhetumque Abarimque] In codicibus nonnullis, transpositis consonan-

Digitized by Google

tibus, *Arabinque* legere est. In aliquot aliis *Abratinque*, in nonnullis *Rhœcumque Fabrunque*. Sed de nomine *Rhœcus* et *Rhœtus*, alibi dictum. *Idem.*

345 *Ignaros*] Ad omnes pertinet, excepto Rhœto, qui solus sciens occisus est, et conspiciens universa. *Donatus.*

Rhœtum vigilantem] Hoc loco non tantum Rhœti timor, sed et Euryali audacia comprobatur. *Servius.*

Vigilantem] Hic solo timore periit: qui nec clamare, nec ire contra ausus est. *Donatus.*

346 *Se post cratera tegebat*] Quippe ebrius, et ita non scuto. Sicut Ge. II. Centaurus ebrius pugnat *cratere*. Consule et Ovid. Metam. XII. Virg. Homerum sapit, qui Iliad. VI. ὁ δέ μιν σάκει κρύπτασκε φαεινῷ. *Cerda.*

348 *Condidit*] Notat Germ. dictum imitatione Hom. qui Iliad. XVI. et XX. πᾶν δ' ἔλαω ἔδυ ξίφος. Itaque ut Hom. *totum gladium*, Virg. 'ensem condidit.' Sic in l. II. 'capulo tenus abdidit ensem.' *Idem.*

Condidit adsurgenti] Impetus adsurgentis ictum juvit. Sicut aper saltu aut pondere venientem ictum adjuvat. *Taubmann.*

Et multa morte recepit Purpuream] Multi hoc distinguunt, ut sit sensus talis, Educit gladium multo cruore purpureum. Alii 'multa morte recepit,' ut sit, Eduxit gladium cum multo cruore: et sic inferunt, 'Purpuream vomit ille animam:' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. *Servius.*

Recepit] Eduxit: ut, l. X. 'Hastamque receptat Ossibus hærentem,' vel secundum Homerum, ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Cornutus *nocte* legit, et adnotavit, utrum *nocte* pro morte; an cum multa nox esset? *Idem.*

349 *Purpuream*] *Purpura* nigra est cum rubore. Sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. *Donat.*

Purpuream vomit ille animam] Propter cruorem, et ejus colorem; nam et Homer. αἷμα vocat πορφύρεον, *sanguinem purpureum*. Quo respectum a Plin. loquente de purpura IX. 38. 'Laus ei summa color sanguinis concreti, nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens, unde et Homero purpureus dicitur sanguis.' Aristot. de Anim. l. I. Critiam adducit, qui putabat animam hominis esse sanguinem. De versu porro illo vulgatissimo Hom. Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή, lege Ælian. Var. Hist. XVI. 1. atque etiam Eustathium in Homerum ipsum. Quos duos tametsi ad explicandum Virgilium traducant aliqui, assentire his nequeo. Apage enim, ut de occisione purpureæ sermo sit in Virgilio; fortasse neque in Homero. Itaque Virg. tantum dicit; 'vomit animam purpuream:' id est, purpurantis coloris sanguinem, in quo posita vita. Lege, si placet, locum Theocriti apud Athen. l. XII. super versu illo Hom. *Cerda.*

Cum sanguine mixta Vina refert] Ovid. Metamor. XII. 'Sanguinis ille globos pariter, cerebrumque, merumque, Vulnere et ore vomens.' Stat. Theb. l. V. 'jugulisque modo torrentis apertis Sanguine commisto redeuntem in pocula Bacchum.' *Idem.*

350 *Vina refert*] Proprie, quæ paulo ante potaverat. *Refert* autem, rejicit; Græci, ut Ille, dicunt ἀναφέρει, hoc est, qui in tantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se tegeret. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] In Oblongo codice *huic* invenias scriptum. *Pierius.*

Hic furto fervidus instat] Scilicet Euryalus, qui furebat latenter: ut sit *furto*, nocturno prælio. Nam *fures* ideo dicti sunt, quod furvo, id est, nigro tempore furta committunt: aut re vera 'furto fervidus,' quia Messapi galeam sustulit, et Rhamnetis phaleras. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] Hic tanto

Digitized by Google

magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæviebat latenter nocturno prælio: furtivas cædes persequitur. *Donat.*

Furto] Curtius l. IV. etiam *furtum* adhibet nocturno bello, his verbis: 'Parmenio peritissimus inter duces artium belli, furto, non prælio opus esse censebat; intempesta nocte opprimi posse hostes.' Idem scribit Plutar. in Vita Alexandri. Regem enim Parmenio hortabatur, *ἐπιχειρῆσαι νύκτωρ τοῖς πολεμίοις, καὶ τῷ σκότῳ τὸ φοβερώτατον συγκαλύψαι τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος*: *hostes noctu aggrederetur, tenebrisque contegeret summum instantis belli terrorem.* Cerda.

351 *Ubi ignem Deficere*] In codicibus aliquot antiquis *ibi ignem*, ut sit redditio caussæ, cur ad Messapi socios tenderet. *Pierius.*

352 *Deficere extremum*] Utrum ignem extremum; an deficere extremum? *Servius.*

Religatos] Non resolutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *Re*, id est, ex militari consuetudine optime ligatos. *Idem.*

Rite] Ex more. *Idem.*

354 *Sensit enim*] Parenthesis. *Id.*

Nimia cæde] Deest, illum. *Idem.*

Ferri] Φέρεσθαι. *Idem.*

355 *Absistamus, ait: nam lux, &c.*] Hom. Iliad. X. Ἀλλ' ἴομεν, μάλα γὰρ νὺξ ἔπεται, ἐγγύθι δ' ἠώς: *Sed eamus, jam enim nox elanguet, et aurora appetit.* Adducit et Ursinus illud Georgiæ, ἀλλά γε τὸ φῶς πολεμοῖ τοῖς τοιούτοις: *sed lux pugnat pro istis.* Cerda.

Lux inimica] Proditrix. *Servius.*

356 *Pœnarum exhaustum satis est*] Bene *exhaustum*, ut ostendat eos avidos cædis fuisse, et cruoris hostilis. *Idem.*

Via facta per hostes] Ut: 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Idem.*

357 *Multa virum solido argento*] Mira arte, tempus expressit, quo necesse erat hæc omittere. *Idem.*

358 *Pulchroque tapetas*] Secundum Græcos per masculinum genus. *Idem.*

359 *Eurytus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis Cingula*] Phaleræ ornamenta equorum sunt: et est sermo Græcus τὰ φάλαρ' ἐπτολύγτα. *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, fœminino genere, dicimus *has cingulas.* Idem.

Phaleras] Non desunt, qui phaleras ab equis traducant ad equites, dicantque, eas fuisse ornamentum non modo equorum, sed etiam equitum. Verum solum fuere equorum. Lux clara a Virgil. Æneid. v. 'equum' phaleris insignem.' Juven. Sat. XI. 'ut phaleris gauderet equus.' Sertorii equum Plutar. inducit φαλάρων ἀνθρώπειον πολυτελῶν. Appian. in Libyc. ἵππον χρυσοφάλαρον. Itaque *phaleræ tantum sunt equorum.* Cum legis frequenter in Scriptoribus, phaleras datas equitibus, intellige ad usum equorum. Et magnum profecto argumentum, quod facta mentione phalerarum, fiat quoque signate mentio equitum. Cum Liv. scripsit l. IX. decretum in Comitiis, 'ut plerique nobilium aureos annulos, et phaleras deponerent,' significat (me interprete) ut equites detraherent, et ab manibus annulos, et ab equis phaleras. Vis probem? Audi Val. Max. IX. 3. 'offensi annulos aureos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt.' Loquitur videlicet de re eadem de qua Liv. Inde et Plin. signatissime XXXIII. 1. 'Sed et phaleræ positæ, propter quas nomen equitum adjectum est: annulos quoque depositos a nobilitate.' Verba illa Sueton. August. c. 25. 'Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, et torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares et murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat,' capio etiam de phaleris equorum, nam *torques* quidem equitum erant. Sic Calpurn. apud Liv. l. XXXII. donat equites suos phaleris. Objicies

Digitized by Google

forsan, mittit Cædicus Tyburti has phaleras in donum. Sed cur non mitti possint Tybarti ad usum equi? sicuti in VIII. 'Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam, Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.' Cujus rei est etiam exemplum in Xenoph. l. IV. ἐλλ. ὁ δὲ δεξάμενος, φάλαρα ἔχοντος περὶ τῷ ἵππῳ Ἰδαῖον τοῦ γραφέως πάγκαλα, περιελὼν ἀντέδωκεν αὐτῷ. Rem enim eandem Plutar. narrat in vita Agesilai; et ait, phaleras ab equo detractas donatas juveni. Esse præterea quæpiam in auctoribus, quæ difficile traducantur ad equos, ut phaleræ illæ vigintiquinque, quas Siccius Dentatus retulit ab hostibus, auctore Valer. III. 2. In cujus etiam donis Dionys. adhibet l. X. στρεπτοὺς, καὶ φάλαρα, illos collo, has pectori, ut quivis suspicetur. Cum quo alludit Juvenal. Sat. ult. et vs. ultimo, 'Ut læti phaleris omnes, et torquibus omnes.' Sed Juvenalem quidem de phaleris equorum capiunt non mali interpretes, Britannicus et Autumnus. Deinde vir doctus Casel. Paschal. de Coron. X. 19. phaleras constituit inter ornamenta capitis, et militares cristas, aitque esse, τοὺς προμετωπιδίους λοφιδίσκους: *scutula circa frontem*. Suidas hoc scutulum, aut clavum galeæ φάλον vocat, et origo vocis ἀπὸ τῶν φάλων· sic enim dicuntur coni galearum. Ergo quid vetat de his insignibus capi posse auctores aliquos? Nihil video, quod pugnet. Hoc vero contra me non est, qui tantum conor contra illum, qui in lib. de Mil. Rom. scripsit, 'phaleras pependisse demissas ad pectus.' Itaque pectora hominum phalerata fuisse pernego. Nec est, quod mihi Silium objicias, qui l. XV. 'phaleris hic pectora fulget, Hic torque aurato circumdat bellica colla.' Nam huic nihil credo. Neque enim est princeps classicus in Latio. Cum enim vidisset in Scriptoribus datas phaleras militibus et torques, putavit illico κατ' ἐνήθειαν illas gestandas esse ab hominibus in pectore. *Cerda.*

Aureo bullis Cingula] Hæc cingula equorum quoque sunt, ut et phaleræ. Nec facile cedam, si quisquam alio detorqueat, et putet hæc cingula fuisse ad usum Rhamnetis, non equi, præeunte mihi ad hanc rem Apulejo lib. de Deo Socratis, ubi ait: 'Neque enim in emendis equis phaleras consideramus, et balthei polimina inspicimus, et ornatissimæ cervicis divitias contemplamur: si ex argento, et auro et gemmis monilia variæ gazæ dependent: si plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent: si frena cælata, ephippia fucata, cingula bullis aurata sint,' &c. Hic locus, ut contenti apparebit, factus est ex locis Virgilii nonnullis; nam et postea subjicit locum Georg. III. 'Argutumque caput,' &c. et illud de 'dependentibus monilibus' sumptum est ab Æneid. VII. In cingulo itaque non potuit ad alium locum alludere, nisi ad illum, in quo sum. Non ad illum l. I. 'Aurea subnectens exertæ cingula mammæ;' neque ad illum l. XII. 'notis fulserunt cingula bullis Pallantis pueri.' Nam in utroque sermo est de cingulis militaribus virorum: baltheos etiam vocant. In hoc uno de cingulis equorum; et nullibi alias hæc vox in Virg. est. *Idem.*

Bullis] Attingit hac vocula ornatum cingulorum, de quo alibi loquor. Itaque non aurea cingula, sed tantum bullæ; ut, 'purpurei cristis juvenes.' Sunt bullæ, claviculi. *Id.*

269 *Tyburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona*] Consuetudo erat apud majores, ut inter se homines hospitii jura mutuis muneribus copularent, vel in præsenti, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est: Cædicus quidam Tyburti Remulo, cum eum sibi absens hospitio vellet adjungere, misit phaleras et cingula,

Digitized by Google

bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post cujus mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tyburti Remulo*, aut Tyburtino intelligimus, hoc est, de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tybur: aut *Tyburti*, hoc est, filio Tyburti; ab eo quod est hic Tyburtus, hujus Tyburti, ut sit *Tyburti Remulus*, sicut *Deiphobe Glauci*. Servius.

361 *Cum jungeret absens*] Aut cum se illi jungeret, aut cum jungeretur. *Idem.*

362 *Suo moriens dat habere nepoti*] Nepoti Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus: et contra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus, necesse est. *Idem.*

Dat habere] Græca forma, ut, δῶκεν ἔχειν. Ita Hom. Iliad. XVII. δῶκε φέρειν: et VI. δόσαν τῷ θεράποντι κατακτέμεν: et VII. δῶκε φορῆναι. Stat. Thebaid. I. 'reddit habere.' Totus vero hic locus texitur ad imitationem Hom. Il. X. ubi galea, quæ Ulyssi imponitur abeunti Trojam ad explorationem, narratur fuisse Amyntoris, deinde Autolyci, mox Amphidamantis, postea Moli, ab hoc pervenisse ad Merionem, demum ad Ulyssem. Est etiam locus simillimus Theocriti in Europa, ubi aureus calathus permutat possessores plures. Nam illum Vulcanus dat Libyæ, Libya Telephaëssæ, Telephaëssa Europæ. *Cerda.*

363 *Post mortem*] Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procèdit, si diligenter advertas. Sane sciendum hunc locum unum de XIII. Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relicti sunt, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. *Servius.*

Bello Rutuli pugnaque potiti] In Romano codice, *prædaque potiti* legitur: in aliis quibusdam manu scriptis *pugna*. Pierius.

364 *Nequicquam*] Non fruiturus: et est, *nequicquam aptat: non, nequicquam fortibus.* Servius.

Nequicquam] Quia omnia in morte perditurus erat. *Donatus.*

365 *Galeam Messapi*] Non occisi Messapi abstulit galeam, (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit jacentem, et sustulit. *Servius.*

Habilem] Aptam et convenientem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Cristisque decoram] Bene præmittit dicens *decoram:* nam ejus splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit. *Servius.*

366 *Excedunt castris*] Rutulorum scilicet: nam supra dixit, 'Castra inimica petunt.' *Idem.*

367 *Præmissi equites*] Hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit: dubitatur ergo a quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, aliis jam in campo positis, advenire. *Idem.*

Ex urbe Latina] Non est contrarium illi loco, ubi ait, 'Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas:' quod modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latinum in principio discordiæ et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia; nam eum et cœtui, et fœderibus interfuisse dicturus est. *Idem.*

Digitized by Google

358 *Legio campis instructa moratur*] Proprie: nam *legiones* peditum sunt: *turmæ* vero equitum. *Idem.*

360 *Turno regi*] In omnibus bonis, *regis*, dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare. *Idem.*

370 *Tercentum*] Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *Tercentum?* ut ἐννέα πάντ' ἴσαν. *Idem.*

Tercentum] More Rom. Tot enim primo fuere: cum de singulis Curiis, quarum XXX. erant, deni darentur. Et recte *scutatos* vocat: nam *scuta* Equitum, et in longum producta erant; ut peditum *clypei*, qui rotundi. Vide Not. Æn. II. 227. *Taubmann.*

Scutati omnes] Armati; a parte totum. Non clypeati: nam clypei, peditum sunt: scuta, equitum. *Serv.*

Volscente magistro] Proprie: nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adjungi solet. *Idem.*

Volscente magistro] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio, et in aliquot aliis, *Volcente* legere est: et ita passim *Volcens* absque *s* inter *l* et *c*. Pierius.

371 *Muros subibant*] Muros Trojanorum. Et est locutio de Cicerone, 'Poterisne ejus orationem subire?' *Servius.*

Muroque subibant] Vetera aliquot exemplaria *muros* habent. *Pierius.*

372 *Lævo limite*] Respiciens situm regionis locutus est. *Servius.*

373 *Sublustri noctis in umbra*] *Sublustris nox* est habens aliquid lucis. Horatius, 'Nocte sublustri nihil astra præter Vidit et undas.' *Idem.*

Sublustri noctis in umbra] Umbra noctis, quæ sereno cælo habet aliquid luminis. *Donatus.*

Sublustri noctis in umbra] Videtur indicare νύκτα ἀμφιλύκην, τὸ μὴ καθαρὸν φῶς, ἀλλ' ἔτι σκοτῶδες. Hom. Il. H. ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω ἠὼς, ἔτι δ' ἀμφὶς λύκη νύξ· Λύγη enim σκοτία. Dicitur item λυκόφως, et λυγόφως. Livius l. v. 'Nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmisisset,' &c. Quam lucem eleganter Apollonius l. II. descripsit: ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω φάος ἄμβροτον, οὔτ' ἔτι λίην Ὀρφναίη πέλεται, λευκὸν δ' ἐπιδέδρομε νυκτὶ φέγγος, ὅ τ' ἀμφιλύκην μιν ἀνεγρόμενοι καλέουσι: et Aratus ἀμφιλύκης meminit, ἠὲ τέων ἄλλων οἵ τ' ὠκεανοῦ ἀρίονται Ἀστέρες ἀμφιλύκης, οἵ τε πρώτης ἔτι νυκτός. *Germanus.*

374 *Immemorem*] Amentem. 'Instamus tamen immemores,' vel incuriosum, vel incautum. *Servius.*

Radiis] *Lunaribus* intelligendum. *Idem.*

375 *Haud temere*] Particula hæc modo, non sine caussa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim: ut, 'Temere inter tela jacentes:' alias facile. Plautus, 'Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;' quæ pro loco accipiuntur et intelliguntur: adverbia qualitatis sane relatum est hoc loco. *Idem.*

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens] In codicibus nonnullis *haud temere visum* absque *est*. Sosipater, ubi *temere* pro *negligenter* positum ait, versum ita citat, 'Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens:' nomine *Voloens*, ut superius adnotatum est, absque *s* in medio scripto. *Pierius.*

376 *State viri, &c.*] Mira brevitate omnia interrogat. *Donatus.*

State viri, quæ causa viæ? &c.] Æmulatur Stat. Theb. II. 'Ac prior; unde viri? quidve occultatis in armis?' Et l. x. 'Exclamat; prohibete gradum quicunque.' Tale et illud Liv. l. XXIII. ubi præfectus Romanæ classis ad fugientes quosdam: 'Cum quæreret, qui, et unde, et quo tenderent cursum?' Quod hic *state* Diomedes ad Dolonem, *mane*, *mane*. Et

Digitized by Google

Aristoph. Plut. Πεῖ, ποῖ; τί φεύγετον; οὐ μενεῖτον; *Cerda.*

377 *Nihil illi tendere contra*] Hoc est, nihil contra responderunt: nam *tendo* contra sermonem tuum, est respondeo tibi: tendo contra iter tuum, est occurro tibi: ergo *nihil contra tendebant*, id est, nihil respondebant e contra. *Servius.*

378 *Fidere nocti*] Quod Ovid. Metamorph. XIII. 'et se committere nocti.' A quo accepit Propert. III. 16. 'Committam mene tenebris?' *Cerda.*

379 *Ad divortia*] Viæ in diversa tendentes, hoc est, ad diverticula viæ militaris. Terentius, 'Ubi ad ipsum venit diverticulum.' Diverticula autem sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris. *Servius.*

Ad divortia] In Sidon. est quidpiam huic simile II. 9. licet in re læta: 'Jam primum sagacissimis in hoc exploratoribus destinatis, qui reditus nostri iter aucuparentur: domus utraque non solum tramites aggerum publicorum, verum etiam calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula insedit, ne quo casu dispositis officiorum insidiis elaberemur.' In Curt. est l. III. 'Armati quoque, qui eos persequebantur, nota diverticula petere cœperunt.' Nam Virgilii *divortia*, diverticula sunt. Liv. lib. XLIV. dixit: 'Prope divortium itinerum castra positari erant.' Græci ἀντροὰς dicunt. Qua voce Latinis characteribus usus Varro apud Nonium in *Spissum*: ubi enim multi legunt *exstrophas*, legendum, *ectropas*. Nonius *divortium* explicat *separationem*. Favet illi Cic. qui synonymicôς *dissidium*, cum ait in Cluentiana: 'Sæpe fieri divortia, atque affinitatum dissidia videmus.' Ibi, 'Ecce autem subitum divortium, discedit a Melino Cluentia.' Inde ad matrimonia, ut in adductis Tullii. Sunt qui putent, peti vocem ab aquis, quæ ab uno loco derivantur, divertuntque in varia. Favent loca Livii, et Ammiani. Prior l. XXXVIII. 'Ad divortia aquarum castra posuisse.' Posterior l. XV. 'divortia riparum adradens.' Sed Virg. sermo sumptus est, ut puto, a venatoribus, quod liquidum tam ex Sidonii verbis adductis, quam ex istis Nazianz. Orat. 20. νέοι προκαταλαβόντων τὰς διεξόδους τῆς θήρας: *Juvenes viarum exitus venaturi præoccupant.* Cerda.

380 *Aditum coronant*] Melior lectio *abitum*, quam *aditum*. Cingunt enim silvam ne abeant, non ne adire possint. *Servius.*

Abitum coronant] In Romano codice, in Oblongo, et in Mediceo *aditum* legitur, quamvis meliorem lectionem *abitum* Servius esse dicit, ut in Porcio, et plerisque aliis. *Pier.*

Aditum coronant] Legendum fortasse *abitum*. Nam infra, 'Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostes.' Sententiam ita extulit Josephus Bell. VII. 26. ubi sermo est etiam de silva cincta equitatu, πρῶτον μὲν τοῖς ἱππεῦσιν ἅπαν κυκλοῦται τὸ χωρίον. Et Stat. Theb. II. 'densaque nemus statione coronant.' *Cerda.*

381 *Silva fuit, &c.*] Brevis descriptio, et qua ea sola continentur, quæ errorem Euryalo facere possint. Hæc separati sunt quos discerni non oportuit. *Donatus.*

Dumis, atque ilice nigra] Talem locum Hesiod. exhibet in Theb. ἐν ὄρει τετυκταμένῳ ὑλήεντι: *in monte denso silvoso.* Nost. Georg. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' Et in VI. 'densa ferarum tecta.' Ovid. Fast. 'Est nemus, et piceis, et frondibus ilicis atrum.' In Fast. V. 'nemus arboribus densum.' Stat. Theb. VI. sylvam vocat opulentam 'large umbra.' Lucan. l. III. ubi de luco antiquissimo, 'Obscurum cingens connexis ærra ramis.' *Cerda.*

386 *Rara per occultos ducebat semita calles*] Legitur et *lucebat*: quod si est, *rara* pro raro accipiendum, ut sit,

Digitized by Google

Raro lucebat, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus. *Si ducebat*, intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est, hominum viam: et non ostendit quo ducebat, sed intelligamus euntes. *Servius.*

Rara per occultos, &c.] Sunt hæ semitæ, et occulti calles, quos Sallust. Jugurth. vocat 'tramites occultos:' et statim de locis, ubi hi tramites, 'ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur.' Sidon. etiam dixit epist. II. 9. 'calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula.' Explico Virgilium per Sallustium, et Sidonium; nam Serv. accipit 'raram semitam inter calles pecorum.' Hæsit, credo, etymo, nam callis a pecorum callo. Sic in IV. 'Calle angusto,' de via trita formicarum gressibus. Utrobique Poëta intelligit τρίβους, καὶ τετριμένους τόπους: sic enim Græci vocant factos ὑπὸ τῶν ὁδοιπορούντων, *a viatoribus.* Cerda.

384 *Euryalum impediunt*] *Impedio te* dicimus per accusativum, et casus mutari non potest, nisi deseras verbum; ut dicas 'impedimento mihi est.' Sciendum sane multas inferri in Euryalum excusationes. *Servius.*

385 *Regione viarum*] *Regionem* hic rectum iter dixit, ab eo, quod regat tramitem. *Idem.*

386 *Nisus abit*] Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: ut, 'Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus Emicat.' *Idem.*

Imprudens] Scilicet remanentis Euryali, aut *imprudens* suasisse; alii *imprudens*, valde prudens accipiunt. *Id.*

387 *Atque lacus, qui post Albæ, &c.*] Omnino sic legendum, non *locos.* Juvenal. Sat. IV. 'Utque lacus suberant, ubi quanquam diruta servat Ignem Trojanum, et Vestam colit Alba minorem.' Propert. III. 22. 'Albanusque lacus socii Nemorensis ab unda.' Strabo l. v. loquens de monte Albano, ἔχει δὲ καὶ τοῦτο λίμνην: *habet hic mons adjacentem lacum.* Sed quidem de lacu Albano mentio multa in Livio, Plinio, Valerio, Plutarcho in vita Camilli, aliis, qui loquuntur de victoria parta adversus Vejentes. Inde fortasse Martialis Epig. VII. 1. per *Thetin* lacum hunc intelligit, cum ait: 'Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ, Cæsar, et hinc Triviam prospicis, inde Thetin.' Porro de duplice Alba Italiæ (nam vere duplex fuit, non una, ut male volunt aliqui) vide Strabonem, et reliquos Geographos. Plinius discriminat vocans *Albam Albanorum*, et, *Albam Albensium.* Cerda.

Lacus] Ita omnino legendum docet Erythræus et alii. Nam Alba inter montem excelsum et Lacum magnum exstructa est. Vide Dionys. Alii leg. *locos.* Taubmann.

Albæ de nomine] Vel porcæ, vel civitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. *Servius.*

Qui post Albæ de nomine dicti Albani] Albæ Regi successisse Procam, ait Servius. Sed Livius eum Aventino successisse dicit. *Pierius.*

390 *Infelix qua te regione reliqui*] Se infelicem dixit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. *Servius.*

Euryale, infelix] Duplex est lectio: vel infelix Euryale, vel, Euryale, ego infelix qua regione reliqui te? Sed magis ad se refert, cui labores et pericula jam peracta, repetenda sint. *Donatus.*

391 *Quave sequar*] Suaves sunt Grammatici, qui hæc vocant adverbia. Tu semper substantivum subaudi, ut hoc loco, 'quave regione sequar?' Sic, *hac, illac, istac*, subaudi via. *Cerda.*

Inter omne revolvens] Urbanus hucusque verba Nisi vult esse: alii, poëtæ dant, 'Rursus perplexum iter omne revolvens.' *Servius.*

392 *Fallacis silvæ*] Ut Nisus usquequaque sequar, dixisse videatur. *Id.*

Digitized by Google

Vestigia retro Observata] Par historia Æn. II. ubi Æneas, 'et vestigia retro Observata sequor per noctem.' Contra Catull. 'inobservabilis error.' Est vero hoc, quod alibi, 'vestigia torsit.' Nonnus l. XL. ita, ἴχνος ἑκαμψε. *Cerda.*

393 *Observata*] Id est, observans. *Servius.*

Silentibus] Pro ipse silens, aut silentibus, 'cum tacet omnis ager.' *Idem.*

394 *Signa sequentum*] Militarem sonum dicit, qui varius est: nam interdum canit, ut insequantur eos, qui fugiunt: interdum receptui. *Idem.*

395 *Nec longum in medio tempus*] Inter auditum sonum, et visum Euryali: et est Eclipsis. *Idem.*

Nec longum in medio tempus] Omnino hæc phrasis Græca est, et ab Euripide in Heracl. usurpata: χὠ'ν μέσῳ πολὺς χρόνος, Ἐν ᾧ διεργασθῇ τ' ἄν· et in Ione: ὁ δ' ἐν μέσῳ Χρόνος πολὺς δὴ τοῖσδε θησαυρίσμασι· et Æsch. in Suppl. μῆνος δ' οὐδὲν ἐν μέσῳ χρόνου. *Germ.*

397 *Fraude loci et noctis*] *Fraude loci*, difficultate loci; *noctis*, pro tenebris, et obscuritate, fraudem appellat. Quidam, 'noctis subito turbante tumultu' legunt, ut sit, *noctis tumultu*, nocturno tumultu explorantium. *Servius.*

Fraude loci] Est Euryali capti defensio ne per inertiam videatur factus esse captivus. *Donatus.*

398 *Oppressum rapit*] Hoc est, Quem jam manus omnis rapit, nam male quidam *Videt*, *rapit* accipiunt: quod si admiseris, vacat 'Quem jam manus omnis.' *Servius.*

Conantem] Quasi nihil proficientem, ideo *frustra*: nam hoc est conari. Cicero in Oratore quasi opponens: 'Nos conamur, Demosthenes perficit.' Dædalus Æneid. VI. 'Bis conatus erat casus effingere in auro.' Sed nihil tandem, ideo, 'Bis patriæ cecidere manus.' Itaque *conari* dicit irritum studium. *Cerda.*

399 *Quid faciat*] Mire adfectum suum poëta interposuit. *Servius.*

400 *In hostes*] Quidam *in enses* legunt, et melius hoc putant, quam *in hostes*. Idem.

401 *Pulchram properet per volnera mortem*] Aut deest *adire*, aut deest *ad*, ut sit ad mortem properet, aut certe antique 'properet mortem,' ut, Plautus, 'Properate prandium.' Ennius, 'Festivum festinant diem.' *Servius.*

Pulchram properet per voln. mortem] Ex Pind. Pyth. Ode Z. μὴ φίλα ψυχὰ βίον ἀθάνατον σπεύδε. *Germanus.*

Properet mortem] Ita Plautus, 'properare obsonia.' V. N. Aulularia act. II. 2. *Taubmann.*

Properet mortem] Similiter active Horat. Carm. Od. III. 24. in fine: 'Indignoque pecuniam Heredi properet, &c.' Sic infra *propinquare* l. X. 'tu rite propinques Augurium:' et Sil. Ital. l. II. 'ipsa propinqua Effectus:' et eod. lib. 'mortem licet arma propinquent.' *Emmenes.*

Pulchram mortem] Gloriosum enim est pro amico deficere. Et *Pulchram* ex persona poëtæ dictum, vel certe *pulchram* ad eum, qui hoc putat. *Ser.*

402 *Ocius*] Pro ociter. *Idem.*

Ocius adducto torquens, &c.] Cito reduxit cum hastili dexteram: cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit, ut fortius exeat telum. *Donatus.*

403 *Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur*] In Romano codice, et aliquot aliis legere est, 'altam ad Lunam:' quod nequaquam displicet. In Porcio 'altam Lunam et.' Cujusmodi quidem lectio agnoscitur a Prisciano, ubi tam *et*, quam *atque* poëtice nonnunquam postponi notat, aliter vero non, exemplo hinc ex Virgilio citato, 'Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.' Plerisque tamen eruditis placet magis absque ulla copula carmen legi. Est et

Digitized by Google

ore precatur in antiquis aliquot codicibus, quod parvi refert. *Pierius.*

Suspiciens altam Lunam] Quid si a multiscio Poëta allusum ad morem, quem aperit Scholiast. Theocriti? τοῖς ἱροῖς συνεχομένοις τὴν σελήνην μεγαλαῦσθαι συνηθές: *consuetum invocari Lunam amantibus.* Firmat exemplo Euripid. qui tale quiddam agere inducit Phædram in Hipp. *Cerda.*

Sic voce precatur] Frequentissimum est Homero ante similes ictus, atque incursus hostiles, precari Numina. Omitto illum, et do Pind. Olymp. Od. I. apud quem Pelops ante certamen cum Œnomao sic ad Neptunum, ἐμοὶ μὲν οὗτοσι Ἄθλός γ' ὑποκείσεται, τὺ δὲ Πρᾶξιν φίλαν δίδοι. Ab Ulysse apud Eurip. aggrediente facinus contra Cyclopem fit precatio ad Vulcanum, et Somnum: illum, quia torre inflammandus Cyclops; hunc, ut dormiat. Ab Elect. apud Soph. ut Dii juvent conatus Orestis in mactando Ægystho. Quod vero hic 'voce precatur,' Hom. Iliad. v. in precibus Diomedis, ἠρᾶτο βοήν. Quod Homericum satis indicat, nullum esse pleonasmum in Virgilio. Latinus enim tantum constructionem mutat. Nam *voce precari*, nihil est aliud, quam tollere vocem ad precandum. *Idem.*

404 *Tu dea*] Ut possis. *Donatus.*

Tu dea, tu præsens, &c.] Ex perlustrato toto hoc loco ita Stat. Theb. VI. 'Diva potens nemorum (tibi enim, tibi crinis honori Debitus, eque tuo venit hæc injuria voto) Si bene quid genitrix, si quid venatibus ipse Promerui, ne (quæso) sinas hoc omine Thebas Ire, nec Arcadiæ tantum meruisse pudorem.' *Dea* autem cum respectu ad morem, et religionem Romanam. Nam Luna culta in hoc populo, ut Dea: illi templum sacrum, cujus meminit Tac. Ann. XV. in mentione enim aliorum templorum: 'vetustissima religione, quod Serv. Tullius Lunæ,' &c. Quem in locum vide Lipsium. *Cerda.*

Tu præsens nostro succurre labori] Non dicit *quæ præsens es*, sed *præsens succurre*, id est, ilico, statim: ex consuetudine ejus, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes. 'Faune precor, miserere,' inquit: et 'Nymphas venerabar, Gradivumque patrem Geticis qui præsidet arvis.' Et in repetitione, 'Tu Dea, tu præsens,' major emphasis videtur. *Servius.*

Tu præsens] Servius exponit Præsens ilico. Sed cur non potius *præsens*, propitia, favens? ut illud in Buc. 'Nec tam præsentis alibi cognoscere Divos.' *Pierius.*

404 *Præsens*] Favens, Georg. III. 452. 'Non tamen ulla magis præsens Fortuna laborum est.' Et Ge. I. 10. 'Et vos agrestum præsentia numina Fauni.' Et Ecl. I. 42. Vid. Lambin. ad Horat. l. I. Carm. Od. 35. vs. 2. *Emmeness.*

405 *Astrorum decus*] Laudat quam rogat, ut benevolam reddat. *Donat.*

Astrorum decus] Lunæ elogium. Manil. l. I. vocat *dominam Phœben.* ἀντ. Θηβ. πρέσβιστον ἄστρων νυκτὸς ὀφθαλμός. Itaque par elogium cum Sole; nam sicut hic diei oculus, ita illa noctis. Et 'astrorum decus' ait Poëta, quia Luna quoque astrum est, sicut et Sol. Scholiast. ibi: καὶ Πίνδαρος ἄστρον φησί. Ab Stat. l. VIII. Luna 'soror ignea Phœbi.' Recte *ignea;* nam et Græci φωσφόρον vocant, et sacra Biblia φωστῆρα: ubi etiam illi datur principatus, ut Soli; nam de illa εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός. *Cerda.*

406 *Si qua*] *Qua* vacat, et hic et in sequenti. *Servius.*

Si qua, &c.] Ostendit quod meritum nihil proficeret, nisi pro se pater fecisset. *Tholum* autem dicunt medium tecti, in rotunditatem collecti. Petit autem quod facile est, non liberationem sui et socii, sed turbationem globi. *Donatus.*

408 *Suspendere tholo*] *Tholus*, proprie est veluti scutum breve, quod in

Digitized by Google

medio tecto est, in quo trabes coëunt: ad quod dona suspendi consueverunt. Quæ tam diu *dona* dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Bene autem venatorem inducit numen invocare sylvarum. Alii *tholum* ædium sacrarum dicunt genus fabricæ, Vestæ et Pantheon: alii tectum sine parietibus columnis subnixum. Ædes autem rotundas tribus Diis dicunt fieri debere, Vestæ, Dianæ, vel Herculi vel Mercurio. *Serv.*

Suspendive tholo] Nam de præda olim Diis immolabant, et partes etiam quasdam interdum de tholo (quod medium tecti est in rotunditatem collecti) eis suspendebant et consecrabant: ut Dianæ aprorum capita et cervorum cornua. Turneb. IV. 22. *Taubmann.*

Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi] *Tholos* et *fastigia* conjungit quoque Arnobius Advers. Gent. l. VI. 'Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis?' *Tholum* autem esse in medio tecto præter Arnob. confirmat quoque Vitruv. De Architect. IV. 7. dum inquit: 'In medio tecti ratio ita habeatur, uti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem:' ad quem locum vid. Philander. Ex hoc dona, quæ Diis offerebantur, suspendi solebant: unde apud Stat. Silv. I. 'et dives prædæ tamen accipit omni Exuvias Diana tholo:' et Theb. l. II. 'figamque superbis Arma tholis.' *Tholus* Italis *Cupala*, nobis *laterna* dicitur. *Figi* vero dicuntur dona, quæ in Deorum templis suspendebantur. Ita supra Æn. I. 287. *arma* dicuntur *figi*, ad quem locum vid. quæ dicta. *Emmeness.*

409 *Turbare globum*] Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Servius.*

Rege tela per auras] Per noctem, in qua sine auxilio numinis recti jactus esse non possunt. *Idem.*

Rege tela per auras] Sic Hom. Iliad. E. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη. Commode scilicet Nisus ad teli directionem invocat Lunam: τοξικῆς γὰρ προστάτης, ut docet Eustath. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐνομίζοντο διὰ τὴν ἀντιβολίαν αὐτῶν ἀλλαγορικῶς, ἢ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι τοῖς τοξεύουσι. Unde et Maro de Apolline: 'Direxti tela Corpus in Æacidæ.' *Germanus.*

Rege tela] Par verbum Æn. VI. 'direxti tela.' Verbo Virg. Lucanus l. VII. 'superos sperare secundos, Ipsi tela regent per viscera Cæsaris.' Illud vero l. VI. *direxti* Claud. imitatur, Hon. IV. 'qua dirigat arte sagittas Armenius.' Omnes ab Hom. qui Il. I. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη: *telum rexit Pallas:* et XVII. Ζεὺς πάντα βέλεα ἴθυνε. His opponit idem Hom. ἐτέων πίπτει ἔραζε: *invita cadunt in terram;* quia videlicet non a Diis regebantur. Affero locum Eurip. in Phœniss. qui fortasse obversatus est Poëtæ, cum hæc scripsit, Ἐτεοκλῆς δὲ Παλλάδος χρυσόστικτος Βλήμασι πρὸς οἶκον εἶχεν· ὁ Διὸς κόρη, Διὸς ἔγχος ἡμῖν παλλίρυτον ἐκ χερὸς Εἰς στέρν' ἀδελφοῦ τῷδ' ἐν' ἀλόντος βαλεῖν, Κτανεῖσθ'. *Cerda.*

410 *Toto connixus corpore*] In Romano codice *conisus*. Ac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, superius dictum. Quantum vero pertinet ad *x* vel *s* in participii forma reponendas, Valerius Probus sentire videtur, eandem esse appellationem in proprio nomine, in appellativo, et participio, *Niso* Hyrtaci filio, *niso* participio, et 'nisuque immotus eodem.' Quare *connisus* ex Probi sententia scribendum. *Pierius.*

Ferrum Conicit: hasta] De ferro ad hastam transit. *Conicit*, pro *conjicit* Nam *conicit* antiquum est. *Servius.*

411 *Hasta volans noctis, &c.*] Expressum hic beneficium Deæ et humanæ fortitudinis robur. Hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit,

Digitized by Google

et per scutum penetrans in præcordia transit. *Donatus.*

Diverberat] Ita in v. Dares, 'et verberat ictibus auras.' Stat. l. VIII. 'Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos.' *Cerda.*

412 *Et venit*] Ad verbum Hom. Il. XVII. δι' αὐχένος ἤλυθ' ἀκωνή: *venit cuspis per cervicem.* Quintil. Declam. 315. 'tela illa in nos, et in oculos venientia.' *Idem.*

Adversi in tergum Sulmonis] *Tergum* pro *tergus* dixit. Sallustius, *Tergis vinciebant*, pro *tergoribus:* ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse conlisam: ut *frangitur*, sit pro colliditur. Fisso scuti ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, 'Fisso transit præcordia ligno.' Alii re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est: nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his, quos supra insolubiles dictum est. *Servius.*

Et venit adversi in tergum Sulmonis] Hunc locum perplexos habere Grammaticos docet Turneb. XXIX. 25. quod et *tergum*, et *adversum* dicat; cum tergum sit in averso: itaque *tergum* pro clypeo ipsis hic accipi; malle tamen se *adversum* hic interpretari, qui erat e regione, etsi non adverso pectore, ut in eodem libro, 'ardentem, cædisque insana cupido Egit in adversos,' pro eo, quod est, in eos, qui ante eum ex adverso ei erant, etsi tergum averterant et fugerant. Unde et mox, 'hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum.' Hastam porro sic fractam esse ipso impetu, ut finderetur: ita lignum et hastile fissum, et ipsa fissione acuminatum præcordia transisse; quod fissorum fragmenta asperentur in aciem plerumque, et penetrabilia reddantur. *Germanus.*

413 *Fixo transit præcordia ligno*] In veteribus codicibus vel *fisso* legi, a *findo*, quod agnoscit Servius, vel lectionem abrasam, et modo *fixo*, modo *fracto*, aliena manu repositum. *Pier.*

Ligno] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

414 *Vomens calidum de pectore flumen*] Lucret. l. II. 'Sanguinis expirans calidum de pectore flumen.' *Germanus.*

Calidum de pectore flumen Frigidus] Recedente enim eo, quod in corpore calidum est, frigus repente succedit. *Singultus* vero sanguinem sequens, animæ luctantis argumentum erat. Nam hic plena descriptio est morientis ex magno ictu. *Taubmann.*

415 *Frigidus*] Nonio exponitur *mortuus.* Similiter *frigus* pro *morte* posuit Horat. Sat. II. 1. 'O puer, ut sis Vitalis metuo, et majorum ne quis amicus Frigore te feriat:' ad quem locum consule Lambin. *Emm.*

Et longis singultibus ilia pulsat] In Romano codice *pulsant*, sed melius unitatis numero. *Pierius.*

416 *Diversi circumspiciunt*] Pacuvius in Medea, 'Diversi circumspicimus, horror percipit.' Sallust. Jugurth. 'Diversi rem quærere.' *Cerda.*

Hoc acrior idem] Quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *Servius.*

417 *Telum librabat ab aure*] Gestus jaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela jaciuntur. *Idem.*

Summa librabat ab aure] Summa copia scriptoris: nam supra dixit 'adducto lacerto.' *Donatus.*

Telum vibrabat] In codicibus plerisque omnino *vibrabat* legitur: sed in emendatioribus *librabat.* Pierius.

Librabat] Inde libratores antiquis. Tacit. Ann. l. XIII. 'Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret,

Digitized by Google

pari undique motu.' *Germanus.*

Librabat ab aure] Sil. l. v. 'tum librat ab aure Intorquens jaculum.' Ovid. Met. II. 'Intonat, et dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.' Notat vero Scal. in Prop. Eleg. IV. 11. 'jaculari a capite,' esse e Græco more, producto hoc Euripidis testimonio ex Hippol. Καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥίψαι Θεσσαλὸν ὅρπακ', Ἐπίλογχον ἔχουσ' ἐν χειρὶ βέλος. Sed quidem τὸ *ab aure* tantum notat magnam vim adhibitam a jaculatore; idem quod sup. 'adducto lacerto.' Sic enim major fit impetus. Neque aliter capiendus Hom. Iliad. XXIII. δίσκου οὖρα κατωμαδίοιο. Sunt autem οὖρα, ὁρμήματα, id est, *impetus*. Ergo ait Hom. 'impetus disci jactati ab humero.' Quia retro adducitur discus, et veluti ab humero jacitur ad majorem vim. Eundem impetum in Prudentio agnosco, qui Psychom. 'dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

418 *Dum trepidant, iit hasta Tago*] In codicibus antiquis *it* omnino per synæresin. Sive *it* præsentis temporis omnino sit, et vi subsequentis adspirationis producatur, quod magnum literatissimis viris negotium facessit: meliore tamen parte in eorum sententiam concedente, qui concisionem factam ex, *ivit*, autumant, ut in Terentiano prologo *existimat*, pro existimavit: quam lectionem Donatus agnoscit, licet apud Priscianum, in hoc citato versu, neque *it*, neque *iit* legatur, sed 'volat hasta Tago per tempus utrumque.' Sed et illud observatione dignum, quod Carisius monet *tempora* pluraliter tantum dici, quamvis Virgilius singulari usus, ut hoc loco. *Pierius.*

It hasta Tago] Si τὸ *it* præsentis est temporis, insequens *h* vim literæ habebit, ut ejus adminiculo syllaba brevis producatur: cum hic nulla incidat cæsura, quæ id faciat. Quanquam Mart. Capella tradat, Syllabam, quæ desinat in *t* literam, esse communem. Alii tamen hic *iit* legunt; quia sequatur, *hæsit*. Vide Erythr. Indic. *Taubmann.*

Per tempus utrumque] Congrue dicit telum per tempus utrumque transisse: sit enim, 'Diversi circumspiciunt:' hoc est, huc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus utrumque transire. Asper tamen dicit, 'Per tempus utrumque,' hoc est, inter tempus utrumque; ut e contra, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno,' id est, per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Servius.*

Per tempus utrumque] *Asper* (auctore Servio) exponit; Inter utrumque tempus: ut eum in fronte vulneratum intelligamus. Notetur autem *tempus* etiam priore numero pro parte capitis dici: contra quam Sosipater putat. Ita Lucret. 'Tum vacuum tempus linquunt,' id est, animum, qui in capite est, auctore Turnebo. Catull. Carm. 61. 'tremulum movens Cana tempus anilitas Omnia omnibus annuit.' *Taubmann.*

419 *Stridens*] Ab Ennio, ut jam notant omnes, qui Ann. l. XI. 'Missaque per pectus, dum transit, striderat hasta.' *Cerda.*

Tepefacta cerebro] Alibi, 'Et fixo ferrum in pulmone tepescit.' *Servius.*

420 *Sævit*] Crescit ira, quoniam auctor facti non apparebat. *Donat.*

Atrox Volscens] In antiquis codicibus *Volcens*, uti dictum, absque *s*. Atque ita scribendum inferius, 'Volcentem petit, in solo Volcente moratur.' *Pierius.*

421 *Auctorem*] Puto allusum ad Græcum αὐτόχειρα, cum sermo sit de cæde facta. Nam tametsi ea vox ad alia traducatur, ut cum Soph. in Antig. dixit, αὐτόχειρα τάφου, *auctorem sepulcri*, sed præsertim illa in bello cædibus hæret. *Cerda.*

Digitized by Google

422 *Interea*] Donec ille invenitur. *Servius.*

Calido mihi sanguine pœnas] Ennius in primo, 'Nam mi calido das sanguine pœnas.' *Idem.*

Calido mihi sanguine pœnas] Nonn. l. XXII. *θερμὸν ἀνοιγόων ῥόον αἵματος: calidum expuens fluctum sanguinis.* et sup. Noster, 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen.' Itaque in Virg. est 'calido sanguine,' et id verius. et Calab. l. I. *θερμῷ δ' αἵματι πάμπαν ἔδευεν.* Sed cum nondum sanguis fusus esset ab Euryalo, cum ruebat Volscens, posset aliquis dubitare, an potius dicat, *calido mihi*, id est, irato. Nam verba caloris ad iras transferri omnes sciunt. Aristoph. in Vespis dixit, *Θερμὸς γὰρ ἀνὴρ οὐδὲν ἧττον τῆς φακῆς*: ubi *calidus* est, audax et furiosus, sumpta metaphora a lentibus coctis in lebete. Et Philost. vit. Apollon. VII. 7. *τοῖς θερμοῖς τῶν θηρίων, calidis belluis*, id est, iratis. Josephus tamen Bell. I. 13. dixit de Herode, significato alio longe elegantissimo, *θερμὸς ἐκ τῶν ὅπλων*: ut et Plutar. in Pelopid. *μετὰ τῶν ὅπλων θερμοῦ. Cerda.*

426 *Persolves amborum*] Aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit: supra enim ait, 'State viri.' *Servius.*

424 *Ibat in Euryalum*] Adoriebatur Euryalum. Apul. Metam. l. IX. 'Qui (*canes*) simul signo solito pastorum incensi atque inflammati sunt, furiosa rabie conciti, et latratibus etiam absonis horribiles eunt in homines.' *Emmeness.*

426 *Amplius*] De cetero, posthac; interdum et quantitatem significat, ut Terentius, 'Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius. *Servius.*

Tantum potuit] Hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit. *Idem.*

427 *Me, me*] Subaudis *interficite*, et est interrupta elocutio dolore turbati. *Idem.*

Me, me, adsum qui] Voces sunt perturbati, qui quod animo tenebat, non potuit semel effundere. Ait ergo, *Me*: ut cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum, *Me.* Tertio ubi se paulatim colligere cœpit, adjunxit; 'Adsum qui feci.' Quarto, 'In me convertite ferrum.' Certe magna subtilitate dispositum est. *T.*

In me convertite ferrum] Ab his illi affectus Petroniani in Sat. 'Quod si utique, proclamabat, facinore opus est, nudo ecce jugulum, convertite huc manus, imprimite mucrones, ego mori debeo, qui amicitiæ sacramentum delevi.' Audi et verba Juliæ loquentis cum natis apud Herodian. l. IV. *πρῶτον δὲ ἐμὲ φονεύσατε, καὶ διελόντες, ἑκάτερος παρ' ἑαυτῷ μέρος θαπτέτω*: *Me primam occidite, me dividite, dimidiamque uterque apud se partem sepeliat.* Quintilian. Declamat. 59. 'Quicquid est istud, ego feci: qualecunque istud est, meum consilium est.' Agnosce vero in Niso verum amantem: 'In me' (inquit) 'ferrum convertite.' Plato in Convivio: *καὶ πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἕλοιτο, καὶ μὲν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικὰ, ἢ μὴ βοηθῆσαι κινδυνεύοντι: Mori se prius eligat, quam dilectum derelinquere, et periclitanti non succurrere.* Imitationem si quæras, fortasse ducta ab Eurip. apud quem Hecuba videns filiam Polyxenam duci ad cædem, ita loquitur ad Ulyssem et Græcos alios: *Κατσῖτε (με) μὴ φείδεσθ', ἐγὼ 'τέκον Πάριν, Ὃς παῖδα Θέτιδος ἔλεσεν, τόξοις βαλών. Cerda.*

428 *Fraus*] Hic est noxa, et culpa. Vide Lexicon Schardii, ubi notat, *fraudem* veteres dixisse pro delicto. Gloss. *fraus, aἰτία.* Cum Soph. ore Ismenæ dixit in Antig. *καὶ ξυμμετίσχω, καὶ φέρω τῆς αἰτίας, flo socia, et fero culpam*, nihil aliud significavit, quam fraudem sororis redundare in sororem. *Idem.*

Nihil iste nec ausus] In Romano, *neque ausus*: quod licet parvi sit mo-

Digitized by Google

menti, elegantioris tamen ingenii viri numerorum hujusmodi varietate delectari solent. *Pierius.*

429 *Nec potuit*] Validior argumentatio ex impossibilitate: ut, 'Quid Troës potuere?' et, 'Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.' *Servius.*

Cælum hoc] Apud Soph. in Antig. Rex Creon cœlum obtestatur, δι' Ὄλυμπον. Chorus apud eundem in Elect. Διὸς ἀστραπάν. Vicina ista. Sic et Stat. Theb. II. 'Parce per has stellis interlabentibus umbras.' Apud eundem Jupiter Theb. III. 'Arcem hanc æternam, mentisque sacraria nostræ.' Nazianz. Orat. 27. αἰσχυνοίμην μὲν ἂν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, ἃ καὶ τοῖς παλαιοῖς ἔθος μαρτύρεσθαι. *Cerda.*

Et sidera conscia testor] Veteres omnes codices legunt, 'et conscia sidera,' adjectivo præjecto. *Pierius.*

Cælum hoc et sidera conscia testor] Sic supra Æn. l. III. 'per sidera testor, Per superos atque hoc cœli spirabile numen:' et l. IV. 'per sidera juro, Per superos,' &c. infra XII. 197. 'terram, mare, sidera juro:' et iterum: 'Testatur moritura Deos et conscia fati Sidera.' *Emmeness.*

430 *Tantum infelicem nimium dilexit amicum*] Contra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, ut cum nihil posset, tamen veniret. *Servius.*

Tantum infelicem, &c.] Eadem ratio est in Calab. l. I. ubi Podarcus interficitur nimium in bello furens propter interfectum amicum, quem summopere amabat. Verba ejus, τὸν γὰρ μέγα φίλαθ' ἑταίρων: *hunc apprime e sociis diligebat.* Cerda.

432 *Transadigit costas*] In Rom. codice, *transabiit* legitur: et in aliquot aliis *transadiit:* quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, et plerisque aliis manu scriptis, *transadigit* omnino scriptum est. Sed usus loquendi est, 'ut adigo ferrum' aut 'ensem' enuntiemus, non 'ensis adigit,' et jam dictum est, 'Ensis adactus:' quare vel *abiit*, vel *adiit* melius videtur. *Pierius.*

Transadigit] Ita Sil. l. IV. 'transegit pectora mucro.' Id. l. VI. 'lævum per luminis orbem Transigitur.' Tacitus l. XIV. 'Gladio seipsum transegit.' At Vett. Cod. *Transadiit costas:* quod quidam probant præ altero. *Taubmann.*

Transabiit costas] Stat. Theb. II. 9. 'Transabiit costas cognatis ictibus ensis.' et l. IX. 'Hasta viri trans pectus abit. *Emmeness.*

Et candida pectora rupit] Romanus codex cum aliquot aliis, *pectora candida*, epitheto, quod miserationem movere posset, ultimo loco apposito. *Pierius.*

Et pectora candida rumpit] Ita Fabricius, auctore Donato et Mss. dixit, *Pectora;* et adjecit πάθος, *candida:* item *rumpit*, non *rupit*, κατ' ἐνέργειαν. *Taubmann.*

433 *Volvitur Euryalus leto*] Aut septimus est, aut dativus: aut si dativus fuerit, figuratum est, id est, in lethum: ut, 'It clamor cœlo.' *Servius.*

435 *Purpureus veluti cum flos succisus aratro L.*] Habetur ratio comparationis: videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. *Idem.*

Purpureus, &c.] Ad totum corpus refertur hæc comparatio, *papaver* vero ad cervicem et ad caput. *Donatus.*

Purpureus veluti cum flos] Apoll. l. III. ἔρνεά που τοιῶς διὸς ἄσπετον ὀμβρήσαντος, Φυταλιῇ νεόθρεπτα καταμύουσιν ἔραζε Κλασθέντα ῥίζηθεν ἀλωήων πόνος ἀνδρῶν, τὸν δὲ κατηφείη καὶ οὐλοὸν ἄλγος ἱκάνει Κλήρου σημαντῆρα φυτοτρόφον. Ut autem 'lapso' vel 'lasso papavera collo' Maro, Hom. Il. Θ. μήκων δ' ὡς ἑτέρωσε κάρη βάλεν, ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ Καρπῷ βριθομένη νοτίῃσί τε εἰαρινῇσι, Ὣς ἑτέρωσ' ἤμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν. Uterque autem poëta respexisse videtur papaveris genus erraticum, oblongo capite, quod ῥοιάδα proprie vocant, quia

Digitized by Google

facile deciduo sit flore, et parvo negotio procumbat. Ad ῥοιδὰ autem alludere videtur Nicand. θηρ. eo loco, περιβρίθουσά τε μήκων Θυλακίς. Catull. 'Nec meum respectet ut ante amorem, Qui illius culpa cecidit velut prati Ultimus flos, prætereunte postquam Tactus aratro est:' et idem: 'nullo contusus aratro.' *Germanus.*

Purpureus, &c.] Comparatio Hom. Iliad. Θ. vs. 308. de qua Scal. v. 3. *Taubmann.*

Purpureus veluti cum flos] Id est, *pulcher*, nam color hic ob præstantiam pro pulchro poni solet, ut Turneb. XXVIII. 46. Vid. Æn. I. ad 591. Comparationem hanc Virgilii imitatus etiam est in Hyacinthi morte describenda Ovid. Metam. X. 190. et seqq. *Emmeness.*

436 *Languescit moriens*] Duplex similitudo, et pulchritudinis et gestus. *Servius.*

Languescit moriens, lassove, &c.] *Languescere*, Nonio interprete, hic est *deficere, dissolvi*; ut et Æn. XI. 68. 'Qualem virgineo demessum pollice florem Seu molles violæ, seu languentes hyacinthi:' et *lasso collo*, pro *marcente, gravato*, ut idem Nonius. *Emmeness.*

Lassove papavera collo Demisere caput] Homeri est et comparatio et figura: nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput. *Servius.*

Laxove papavera collo] Antiqui plerique codices *lasso*. Porcius, Vitalianus, et aliquot alii *lapso* habent. *Pierius.*

438 *At Nisus ruit in medios*] In Oblongo *ac*, in quibusdam aliis *et*. Sed enim locus ipse exigere videtur *at*. Pierius.

Solumque per omnis] An per obstantes, an protegentes? *Servius.*

439 *Volscentem petit*] Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero, 'Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari nullo modo posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi.' *Idem.*

Petit] Sermo sumitur a gladiatoribus. Omnia sunt gladiatorum, petitiones, vitationes, declinationes, effugia. Notum illud, 'Non te peto, piscem peto.' Græci ὁρμᾶν, et, ὁρμὰς, *petere, petitiones.* Itaque *vitatio* et *petitio* directe oppositæ in hoc ludo. Cic. de Oratore: 'Gladiatores videmus, nihil vitando facere caute, nec petendo vehementer.' Præclare: nam qui petit, vehemens est; qui vitat, cautus. Vide qua vehementia petat Nisus, nam *ruit*: vide quo cautu Volscens a suis servetur. Ab eodem ludo Seneca de Consol. ad Martiam c. 9. 'Alium percussisti, nec petisti.' Eodem trahe illud pro Ligario, 'cujus latus ille mucro petebat?' *Cerda.*

Moratur] Perseverat. *Servius.*

440 *Quem circum glomerati*] Pugnæ hujus imaginem habet Nonn. l. XXII. Dionys. ubi, Καὶ μέσος ἀντιβίων κυκλούμενος ἔνθεος ἀνὴρ: *Et medius inter hostes circulo inclusus divinus vir.* Iterum: Συμφερτοὶ δ' ἕνα μοῦνον ἐκυκλήσαντο μαχητὴν Τυπτόμενον ξιφέεσσι, καὶ οὐκ ἀλέγοντα μαχαίρης: *Conferti unum solum circulo cingebant bellatorem, Qui petitus gladiis omnium gladios contemnebat.* Talem in Androm. exhibet Eurip. Pyrrhum. Omitto locum longissimum. *Cerda.*

Quem circum glomerati hostes, &c.] Sic infra vs. 689. 'Et jam collecti Troës glomerantur eodem.' Æn. II. 727. 'neque adverso glomerati ex agmine Graji:' et de apibus Ge. IV. 79. 'Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem.' Verbi etymologiam vide ad Æn. II. 341. *Emmeness.*

441 *Proturbant*] Modo confodiunt, ut paulo post, *Confossus.* Servius.

Proturbant] In antiquis aliquot *perturbant*. Sed omnino melius *proturbant*. Pierius.

Non secius] Non segnius. *Servius.*

Non segnius] In antiquis codicibus *non secius*. Quod nonnulli etiam per *t* scribunt: quod nequaquam docti

Digitized by Google

probant. *Pierius.*

Segnius] Serv. et vett. cod. leg. *Secius:* scil. quam vulneratus. ut Æn. v. 862. *Taubmann.*

Rotat] Sil. II. 'rotatque coruscum Mucronem:' ubi *coruscum*, quod Virg. *fulmineum.* Hom. vulgariter Iliad. XXII. τινάσσων φάσγανον ὀξύ: *quatiens acutum ensem.* Et quidem sermo est de Hectore, et in vitæ periculo, ubi occasio furendi. *Cerda.*

442 *Fulmineum*] Explicui jam, et addo, visum mihi indicari a Poëta vim Nisi esse supra mortalem, ut qui non tam gladium, quam fulmen versaret. Ita de Augusto, *fulminat* Ge. IV. quem locum adi, et quæ dixit l. VI. ubi Scipiadæ 'duo fulmina belli.' Ita et Simocatta II. 7. ducem Romanorum supra mortalem indicat, et a cœlo missum, cum de illo scribit: οἷα λαίλαψ ἐπιθαλάττος, ἢ ῥαγδαῖος σκηπτὸς ἐνεφοίτησε: *Irruit ut maris turbo, aut fragore ruptum fulmen.* Et Anth. VI. 15. Epig. 23. Rex Philippus dicitur κεραύνιος, *fulmineus.* Affinis vero Virgilius Homero, qui de ferro hastarum Iliad. X. λάμφ' ὡς ἀστεροπὴ πατρὸς Διός: *fulgebat velut fulgur patris Jovis.* Val. Arg. I. de gladio *ardenti ferro*, Ab Philostrat. in Heroïc. hasta Achillis dicitur ἀστράπτουσα, ut instar fulguris. Et adhuc de ipso gladio Il. XIV. ἄορ ἵκελον ἀστεροπῇ: *ensem similem fulguri.* Idem.

Clamantis in ore] Simile mortis genus habet Hom. Iliad. XVI. ubi Idomeneus percutit ferro Etymanta κατὰ στόμα, *in ore.* De Crastino ait Jul. Civil. III. cecidisse in pugna, 'gladio in os adversum conjecto.' Stat. Theb. II. 'Dum clamat, subit ore cavo Theumesia cornus.' Silius l. III. 'calamumque volantem Dum clamat, paulo excipiens transmisit hiatu.' Non abit illud l. VII. 'hæsit enim sub gutture vulnus;' quem locum adi. *Idem.*

In ore Condidit adverso] Archaismos est: ut supra, 'Pectore in adverso totum cui cominus ensem Condidit.' *Servius.*

443 *Moriens animam abstulit hosti*] Sic l. IV. 'Exstinxti te meque, soror.' et Soph. Antig. θανὼν ἔτ' οὖσαν κατηναρές με: *mortuus vivam me occidisti.* Tale illud Ennod. in Declamat. 'Dum vincitur, triumpharet.' Sed hoc pertinet ad ὀξύμωρον, de quo in VII. *Cerda.*

Moriens animam, &c.] Interfecit: et animadverte, morientem interficere. Scal. IV. XVI. et III. 26. *Taubmann.*

444 *Tum super exanimem, &c.*] Imitatione Il. P. ὁ δ' ἀγχ' αὐτοῖο πέσε πρηνὴς ἐπὶ νεκρῷ· et Musæus: ἀλλήλων ἀπόναντο καὶ ἐν πυμάτῳ περ ὀλέθρῳ. *Germanus.*

445 *Placidaque ibi demum morte quievit*] Aut proprium mortis epitheton est: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur. *Servius.*

Quievit] Ex formulis defunctorum. Sic in VI. de Palinuro, 'ossa quierunt.' Cicer. ex Poëta vetere Tuscul. l. I. 'ubi remissa vita corpus requiescit a malis.' Tibul. l. II. 'Sic bene sub tenera parva quiescit humo,' Ovidius: 'Ossa quieta, precor, tuta requiescite in urna:' et sexcenta alia. Inde in Inscriptionibus sepulcrorum dictum REQUIETORIUM. et Cassiod. VII. 8. 'Defunctorum sacram quietem.' *Cerda.*

446 *Fortunati ambo*] Prosphonesis est. Mire horum mortem non luctu aut misericordia, sed felicitatis testimonio prosequitur. *Servius.*

Si quid mea carmina possunt] Verecunde. *Idem.*

Fortunati ambo, &c.] Silius pari ἐγκωμίῳ l. IV. 'Felices lethi, pietas quos addidit umbris! Optabunt similes venientia sæcula fratres, Extremumque decus memori celebrabitur ævo; Si modo ferre diem, serosque videre nepotes Carmina nostra valent, nec famam invidit Apollo.' Et l. II. 'At vos sidereæ, quas nulla æquaverit ætas, Ite decus terrarum animæ.'

Digitized by Google

Stat. l. x. ‘ Vos quoque sacrati, quamvis mea carmina surgent Inferiore lyra, memores superabitis annos. Forsitan et comites non aspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.’ Statius signate ἴδιος *suum lyram* dixit, opponens tubæ Maronis; cui ille comparatus lyricen est, non ἀνισοῦσ· et ideo *inferiore*, quia Lyrici inferiores Epicis. Præstant enim Epici reliquis Poëtis. Ad fortunam hanc et locum Virg. videtur allusisse Horat. od. 13. libri primi: ‘ Felices ter, et amplius Quos irrupta tenet copula, nec malis Divulsus querimoniis Suprema citius solvet amor die.’ *Cerda.*

Fortunati ambo, &c.] Divinum est elogium summi Poëtæ: quod cum aliis comparat Scalig. v. 16. *Taub.*

448 *Domus*] Familia. *Servius.*

Capitoli immobile saxum Accolet] In urbe Roma Jovis templum non fuit, quod cum jam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio superna pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat: nam Termino non nisi sub Divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, ‘ Capitoli immobile saxum Accolet:’ quia Terminus non est revulsus de loco. *Servius.*

Capitoli immobile saxum] Quamvis in vetustis codicibus *Capitolii* geminato ii scribatur, eo modo, quo Terentius Scaurus hujusmodi genitivos scribi præcipit: hoc tamen loco, ne synalœpha ex tribus vocalibus distinctis fiat, *Capitoli* unico i scribendum censuerim, facta synæresi, ut prius erat in Porcio. Quæ vero Servius de Termino, eadem fere apud Aulum Gellium habentur. Lactantius tamen libro contra Gentes primo, ‘ saxum hoc a Romanis cultum’ dicit, ‘ propter illius memoriam: quod pro Jove objectum est Saturno devorandum.’ *Pierius.*

Dum domus, &c.] *Domus Æneæ* familiam Juliam significat, e qua Augustus erat: cui prærogativa quadam concessa erat ad Capitolium habitatio, Patriciis omnibus denegata, auctore Victore et Plutarcho. Unde non, *incolet*, sed *accolet*, dixit. Ad domum autem Augusti locus erat, qui ‘ sedes Imperii Romani’ dicebatur. Etsi vero de toto Capitolio intelligi potest, quod de *saxo immobili* canit: tamen Grammaticis (vide Serv.) ad *Terminum*, id est, limitum Deum, qui non potuit, ut reliqui Dii, evocari et exaugurari, referri magis placet. Porro *pater Romanus*, est Imperator: cum præsertim Imperatores *Patres patriæ* dicerentur, &c. Turn. XXII. 15. *Taub.*

Capitoli] Originem vocis aperit Cato lib. de Orig. ‘ Capitolium dictum a capite invento fluente sanguine, dum Jovini templi fundamenta jaceret Princeps Turquinius.’ Varro Ling. Lat. l. IV. ‘ Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Diouys. l. IV. circumstantias adhibet inventi capitis, nimirum ‘ fuisse hominis recens cæsi, cujus vultus vivo esset similis, et sanguinem ex eo capite calidum et recentem manasse.’ Adhibet etiam omen hoc: ‘ Vestris civibus Romani renuntiate, fatale esse, ut locus ille, in quo caput invenistis, totius Italiæ sit caput. Atque ab eo tempore locus, capite ibi invento, Capitolinus est dictus.’ Affinia verba

Digitized by Google

Livii l. I. 'Secutum aliud magnitudinem Imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species haud per ambages arcem eam Imperii, caputque rerum fore portendebat.' Idem l. V. cum respectu ad hunc locum: 'Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore.' Nomen viri, cujus hoc caput, omnes, ut vides, tacent: aperit Arnobius l. VI. ubi Romanis insultat, qui maluerint, 'ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.' Sed putat Scal. in Conject. Arnobianum hoc meram esse fabulam, et ad nobilitatem gentis excogitatam. *Cerda.*

Inmobile sax.] Respexit huc Mart. l. VIII. 'Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.' *Taubmann.*

449 *Pater Romanus*] Romanum Imperatorem capit Turneb. XXII. 15. cum præsertim omnes *Patres patriæ* dicerentur, et hoc imprimis titulo affectus Augustus, in cujus gratiam hæc Poëta. Sic et Auson. Theodosium compellat, 'Tu modo te jussisse, Pater Romane, memento.' Chrysantas apud Xenoph. Cyropæd. l. III. Ἀλλὰ πολλάκις μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες, καὶ ἄλλο τε κατενόησα, ὅτι ἄρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ: *Etiam alias sæpe, o viri, animadverti, nihil interesse inter Principem bonum et patrem bonum.* Id esse verum, in uno Cyro ostendit. Lege illum, et me alibi, ubi hoc firmo. *Cerda.*

450 *Victores*] Irrisorie, tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerunt, cum duo tres interemissent. *Donatus.*

Præda Rutuli spoliisque potiti] Non solum suis eos armis exuerunt, sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat ante detracta. *Servius.*

451 *Volscentem exanimum*] In Romano codice *Volcentem exanimem.* In aliis *exanimum:* utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

452 *Nec minor in castris luctus*] Decens repetitio. *Servius.*

454 *Serranoque Numaque*] Decima Antapodosis; quæ sit quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque *Numan* induxit occisum. *Idem.*

Numaque] Atqui *Numam* l. X. persequitur Æneas: nisi alius fuerit cognominis. Vide Macrob. V. 15. *Taubmann.*

455 *Tepidaque recentem Cæde locum*] Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Unde multi legunt, *Tepidumque recenti Cæde locum.* Serv.

Tepidumque recenti Cæde locum] Ita quidem habetur in Romano codice. Sed in Oblongo, et quibusdam aliis *tepidaque recentem Cæde locum* legitur. Quam hypallagen figuram agnoscit Servius. In Porcio una mutata dictione, eadem tamen elocutionis figura, *tepidaque madentem Cæde locum* habetur. *Pierius.*

456 *Cæde*] Id est, sanguine, Gr. more, quibus φόνος etiam *sanguis* dicitur. Vide Turn. XVIII. 3. *Taub.*

Spumantem sanguine rivos] Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit, 'Spumantem rivos:' quia præmisit, 'Seminecesque viros.' *Serv.*

459 *Et jam prima novo*] Lucretianum est. Et bene descripturus cædes et bella morose diem oriri facit. *Idem.*

Et jam prima, &c.] Expressus clarissime locus Calab. l. IV. ubi ad exortum lucis, tumultus quoque belli exortus. Versus Græci sunt, Ἀλλ' ὅτε δὴ κεφαλὰς μὲν ἐπ' ἀντολίην ἔχον ἄρκτου Δέγμενοι ἠέλιοιο θοὸν φάος, ἔγρετο δ' ἠὼς, Δὴ τότ' ἀνέγρετο λαὸς ἐυσθενέων Ἀργείων Πορφυρέων Τρώεσσι φόνον, καὶ κῆρ ἀΐδηλον. *Cerda.*

Spargebat lumine terras] Ab Lucretio, qui libro secundo: 'Primum Aurora novo cum spargit lumine terras.'

Digitized by Google

Inde et Æn. XII. 'Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies.' Lucan. Phars. III. 'Ut matutinos spargens super æquora Phœbus Fregit aquis radios.' Boët. l. II. de Phœbo: 'lucem spargere cœperit.' *Idem.*

460 *Tithoni croceum, &c.*] Habetur hic versus Ge. I. 447. et Æn. IV. 585. Furius Antias Ann. l. I. 'Interea Oceani linquens Aurora cubile' Lycophron etiam dixit de Aurora, Τιθωνὸν ἐν κοίτῃσι λιποῦσα: *Tithonum linquens in cubili.* Idem.

Aurora] Novum quidpiam vidi in Calab. quod in alio nemine. Sciunt omnes Auroram adduci in describenda veniente luce: ille (quod miror) l. IV. in veniente nocte. Versus sunt: Ἠὼς δ' ἐκεανοῦ ῥόον εἰσαφίκανεν, Κυανέην δ' ἄρα γαῖαν ἐκήλεν ἱσπέρος ὄρφνη: *Aurora autem ad Oceani altum gurgitem pervenerat, Et nigrum densæ tenebræ invaserant terram.* Idem.

461 *Jam rebus luce retectis*] Supra, 'Et rebus nox abstulit atra colorem.' *Servius.*

Jam rebus luce retectis] Sunt antiquæ exemplaria, in quibus, *recæptis* scriptum sit, quasi res noctu auferri videantur, die vero reddi. Sed enim *retectis* omnino receptius. *Pierius.*

Jam rebus luce retectis] Ita etiam Æn. V. de Aurora, 'radiisque retexerit orbem.' Et quia omnia retegit, ideo illam vocat Hesiod. πολυδερκῆ, ab cernendo. Sic contra Æn. VI. 'rebus nox abstulit atra colorem.' *Cerda.*

463 *Æratus*] Respectum ad ævum Heroum, testificante Paus. in Lacon. ἐπὶ τῶν Ἡρώων τὰ ὅπλα ὁμοίως χαλκᾶ ἦν πάντα: *Heroum ævo arma omnia fuerunt ærea.* Probat ex Homero describente securim Pisandri, et sagittam Merionæ; ex hasta Achillis, ex ense Memnonis; quæ omnia ærea. Mox adjicit, ταῦτα μὲν δὴ ἴσμεν ἔχοντα οὕτως: *Hæc ita esse pro comperto habemus.* Loquitur autem Pausan. cum discrimine ad ferrum, quod negat in ævo Heroum; ut inspicienti quæ in eo præcedunt, de oraculo quodam, notum fiet. Clare etiam Hesiod. in Ἔργ. Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι. Χαλκῷ τ' ἐργάζοντο· μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος: *His inerant ærea quidem arma, et domus æreæ. Ære enim operabantur: neque dum erat ferrum nigrum.* Hoc ego Pausaniæ atque Hesiodi verissimum puto: nec me movent docti, qui contra scripserunt; et assero, pessime reddi Græcos per *ferrum*, cum illi dicunt χαλκόν. Objicies mihi officinam Vulcani, quæ ante bellum Trojanum, in qua ferrum, dicente Virg. 'Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.' Deinde ferri inventionem, quæ præcessit ea tempora: nam Virg. Ge. I. 'At Chalybes nudi ferrum.' Tertio, aliquot loca Poëtarum, qui ferri meminerunt in illo ævo. Quarto, quod fortissimum, Genes. cap. 4. dici de Tubalcain, fuisse malleatorem operum æris et ferri. Expedio omnia unico verbo. Ferrum fuit, fateor, in ævo Heroum, et etiam ante illud: sed rarum, neque satis, ut tu tibi hanc veniam assumas, ut cum in Græcis χαλκὸν legis, possis *ferrum* interpretari. Venæ ferri passim postea apparuerunt: sed rarum fuisse priscis, liquidum ex creberrima mentione æris, ex paucissima ferri. Unde et in loco Genes. æs præponitur ferro: ait enim, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Et attende, artificem tam æris quam ferri dici χαλκέα, ab ære, non a ferro. Frequentius enim in eo ævo metallum dedit nomen artifici. Ita enim explico Aristotelem in Poëticis, ubi ait, χαλκέας, τοὺς τὸν σίδηρον ἐργαζομένους, non aliter, ac τὸν κεκραμμένον, τὸν οἶνον. Sententia est, ita artifices ferri, dici ærarios; ut vinum mistum aqua, dicitur vinum. *Idem.*

464 *Quisque suos*] Scilicet comites: nam plenum est, 'æratasque acies.' *Servius.*

Digitized by Google

Quisque suos] Est hoc, quod Homerus Il. III. κέλευσε δ' ὁίων ἕκαστος Ἡγεμόνων: *Quisque ducum suis imperavit.* Cerda.

Acuunt rumoribus iras] Quia duo aqui sunt per eorum castra transire. *Servius.*

Acuunt rumoribus iras] Ex Euryali et Nisi audacia motas. *Taubmann.*

466 *Præfigunt capita*] Hoc genus contumeliæ hostilis frequentissimum fuit, sive Poëtas, sive Scriptores alios consulas; sive Græcos, sive Latinos; sive barbaros, sive cultos homines. De Maxentio Tyberi hausto ait auctor Paneg. Constantini, illius caput tota urbe latum 'suffixum hasta.' Senec. Rhetor. Controvers. 17. de Tullii capite, 'appensum conto caput.' Trebonii caput 'fixum in pilo' est apud Ciceronem in Philipp. quo ludibrio illum affecit Dolabella. Tacitus Hist. I. I. de capitibus Galbæ et Pisonis, Othone invadente Imperium, 'præfixa contis capita gestabantur.' Apud Plut. caput Gracchi suffigitur δόρατι: apud Cedrenum caput Maniacis Tyranni ἐπὶ δόρατος: et caput Nicephori ἐπὶ ξύλου. Apud Justinum l. XXIV. caput Ptolemæi 'lancea fixum:' apud Claud. Ruffini caput pendet de 'cuspide summa,' quod etiam scribit Hieronymus in epistol. ad Heliodorum. Vide et Silium l. II. in quo simile ludibrium. Omitto infinitos. *Cerda.*

467 *Euryali et Nisi*] Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli eorum non noverant nomina: ut sit, quin etiam capita Euryali et Nisi præfigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. *Servius.*

Euryali et Nisi] Hæc nomina instar completi versus habuit etiam Æn. v. 294. et 322. Et hinc conjiciunt eruditi quidam, Poëtam judicio et alios imperfectos versus reliquisse. *Taubmann.*

468 *Æneadæ duri, &c.*] Durantes in labore. In matre autem Euryali ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus et ætatis, tantum fureret. Denique accusat eorum, quæ etsi facta fuissent, nihil tamen prodessent. *Donatus.*

Murorum in parte sinistra] Aliud agens situm castrorum ostendit; præterea et proœconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit. *Servius.*

Murorum in parte sinistra] In Romano codice *murorum parte* legitur, absque *in*. Pierius,

Murorum in parte sinistra] Locum hunc explicat Serv. Æn. VII. ad illud de Tyberi, 'et multa flavus arena,' ita scribens: 'Sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit; nam aliter non procedit, quod ait, murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni. Postea enim in Lauro Lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur.' Hæc Servius. Sed certe legenti Virgilium nulla alia apparent hæc castra, quam prima. *Cerda.*

469 *Cingitur amni*] *Amne* debuit dicere: nunquam enim bene in *i* exeunt, nisi quæ communia sunt generis, ut *docilis, agilis:* sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra diximus, apud majores *hic* et *hæc amnis* dicebatur. *Servius.*

Cingitur amni] Curtius libro tertio, 'Cingitur fluctibus.' Sed Poëta cum cura de *amni*, dixit, *cingitur*, notans etymologiam. Nam *amnis* ab ambiendo, et cingendo. Ad eum modum, quo Homerus Od. II. οἱ δ' ἅμα κρητῆρσιν ἐμίσγον: ubi cum *crateres* conjungit *misceo*. Nam, ut expendit Eustathius, κρατὴρ παρὰ τὸ κεκρᾶσθαι *crater a miscendo.* Cerda.

470 *Tenent fossas*] Tuentur, defendunt. *Servius.*

471 *Stant muniti*] Livius libro qua-

Digitized by Google

dragesimo secundo: 'Mœstitia ex male gesta re:' et l. VI. 'Præ indignitate rerum stupor, silentiumque.' Dicunt boni interpretes, Virgilium in sua Æneide repræsentare sæpissime Romanas historias. Quid ergo, *si* in hoc successu repræsentatus successus Crassi apud Plutarch.? Ut enim Rutuli suffigunt capita horum juvenum in hastis, ita Parthi *τὴν κεφαλὴν τοῦ Πομπλίου κομίζοντες ὑπὲρ αἰχμῆς ἀνατετηγυῖαν*: *Caput Publii* (erat hic filius Crassi) *suffixum hasta ferebant*, videlicet ostentantes illud patri. Ut hic Rutuli 'multo clamore sequuntur,' ita ibi Barbari *προσεφέροντο κλαγγῇ καὶ παιᾶνι φοβερώτεροι*: *ferebantur cum clangore et pœanibus formidabiliores*. Ut hic Trojani ad dirum spectaculum 'stant mœsti,' ita ibi *τοῦτο τὸ θέαμα 'Ρωμαίων ὑπὲρ ἅπαντα τἄλλα δεινὰ τὰς ψυχὰς κατέκλασε καὶ παρέλυσεν*: *Hoc spectaculum supra reliqua omnia acerba animos debilitavit et infregit Romanorum*. Quid, si consideres clausos ibi Romanos tanquam muro, et vagantes circum illos Parthos? *Cerda.*

Ora virum præfixa videbant] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *movebant* legere est; cum paraphrasi, *Commovebant*, ex Servii commentariis desumpta. *Pierius.*

Ora virum præfixa videbant] Totum hunc locum adumbrat Stat. Theb. x. ubi Amphion 'clausis ipse insultare Pelasgis Tendit, et abscissos sociorum ostendere vultus:' et qui erant in urbe, 'ut exertos enses, et cæde recenti Arma rubere notant, novus assilit æthera magnus Clamor, et e summo pendent cupida agmina vallo, Noscere quisque suos.' *Cerda.*

472 *Nota nimis miseris*] Hoc plus commovebantur, quia etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. *Servius.*

473 *Pinnata*] Quidam volunt ideo hic famam pinnatam a poëta inductam, quæ tumultum et res adversas nuntiet; ut illud tangere videretur, quod qui bellum nuntiaret, *pinnatas literas* diceretur adferre. *Idem.*

Pennata] In Romano codice *pinnata*: de qua scribendi ratione alibi satis dictum. *Pierius.*

Volitans pennata per urbem, &c.] Stat. Theb. II. 'hæc totis perfundit mœnia pennis:' et III. de eadem, *antevolat*. Ammian. l. XVIII. 'per aërios tractus famam præpetem volitare.' Horat. quoque Od. II. 2. *pennam* dat famæ: et Petron. 'volucer notis conterrita pennis Fama volat.' Rem, quam hic attingit Serv., explicant versus Juvenalis, Sat. IV. 'Surgitur, et misso proceres exire jubentur Concilio, quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactos, Tanquam de Cattis aliquid torvisque Sicambris Dicturus, tanquam diversis partibus orbis Anxia præcipiti venisset epistola penna.' Huc pertinent verba veteris in Persium glossographi: 'veredarii dicuntur a vehendo, quia festinanter in equis currunt, nec descendunt de equis, antequam responsa sua liberent: habent pennas in capite; unde intelligitur festinatio itineris.' Quæ verba præeunt, ut intelligam in literis, quarum meminit Servius, appingi solitas pennas, cum res celeriter esset indicanda. *Cerda.*

Pinnata per urbem Nuntia Fama ruit] Quemadmodum in rebus tristibus nunciandis in epistola figi solebat *pinna*, ita e contrario rebus lætis figebatur *laurus*. Testatur hoc vetus Juvenalis interpres ad Sat. IV. 'Antea, si quid nunciabant consules in urbem, per epistolas nunciabant: si victoriæ nunciabantur, laurus in epistola figebatur: si autem aliquid adversi, pinna figebatur.' Laureatarum literarum meminit Ælius Lampridius in Alexand. Severo, c. 58. 'Ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ.' *Lauri* et *pinnæ* simul Statius Silv. v. 89. 'quæ laurus ab arcto

Digitized by Google

Quid vagus Eupbrates, quid ripa binominis Istri, Quid Rheni vexilla ferant: quantum ultimus orbis Cesserit, et refluo circumsona gurgite Thule. Omnia nam lætas pila attollentia frondes, Multaque fumosa signatur lancea penna.' Hinc et ipsi tabellarii res adversas nunciantes πτεροφόροι dicti. Plura vid. apud Cl. Salmasium ad Æl. Lamprid. d. l. *Enmeness.*

474 *Fama ruit*] Explico instar fluminis; est enim *ruo* verbum aquarum, applaudente hoc Simocattæ loco Hist. II. 17. καὶ πολὺς τῇ πόλει ἐπεκύμαινε θρόλλος: ubi famæ invadenti urbem dat *inundationem*, quasi ferretur *fluctuabunda*; ait enim, ἐπεκύμαινε. Inde statim pari consecutione, 'matrisque allabitur aures Euryali:' hic enim *allapsus* aquarum est. Ut noster, 'nuntia fama;' ita et Val. Arg. I. et Stat. Theb. VI. initio. *Cerda.*

475 *Subitus miseræ*] Potest pro *subitus miseræ*, vel pro *subito miseræ*; ergo et genitivus potest esse. *Serv.*

476 *Excussi manibus radii*] Bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *projecti*. Idem.

Excussi, &c.] Scaliger v. 3. Confert Andromachæ fletum ab interitu Hectoris, in Il. XXII. cum Euryali matre. 'Et hujus,' inquit, 'anus Virgilianæ conquestio adeo sublimis est, adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi: 'Hunc ego te, Euryale, adspicio?' et quæ sequuntur. Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant animum potius, quam lacrimas mihi. Summa, nihil omissum cælesti Poëtæ illi. Omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, figuræ, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgilii.' Vide plura ibidem. *Turb.*

Radii] Instrumentum esse ad texendum ignorat nemo. Quid huic respondeat Hispano idiomate non ita certum; vulgus nominat *lanceaderam*: ego puto esse aciculam, qua subtegmini adduntur fila; et ab longitudine dici *radium*. Ut oliva oblonga, *radius*, et virga geometrica. *Cerda.*

477 *Evolat infelix*] Similes doloris notas invenies in Dionys. Antiq. l. III. in sorore Horatianorum, dolente de uno Curiatiorum interfecto, cui ipsa erat desponsa. Livius etiam l. I. paria cum Dionysio. Apud Hom. Il. XXII. Andromacha morte Hectoris audita, μεγάροιο διέσσυτο μαινάδι ἴση: *domo exiit furenti similis.* Vide et in Stat. Theb. III. pulcherrimam imitationem Virg. ubi Ide duos filios in bello amittit. Sed et feminam consternatam dolore euntem per media agmina ita describit Eurip. in Iphig. Aulid. στείχουσαν ἐκτεταμένην Δαναῶν δι' ὄχλου. *Idem.*

Femineo ululatu] Impatienti: ut, 'Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore.' *Servius.*

478 *Scissa comam*] Nota hæc doloris maxima. Curt. l. III. de feminis nobilibus dolentibus: 'laceratis crinibus, abscissaque veste:' et de matre Darii: 'laceratis crinibus, humi corpus abjecit.' De dolente Nonn. l. XXIII. τίλλε κόμην. Quo verbo, et ad rem eandem utitur Chrysost. Hom. de Morte, sed reprehendens Gentiles, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σκαριττοντες: *non crines evellentes, non nudantes brachia, non lacerantes faciem.* De Græcis plorantibus Achillem mortuum Calab. l. III. Χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους δηϊόωντες: *Pilos ex capite radicitus evellentes.* Eurip. Orest. de lugente Helena, ἀπέθριξε τρίχας: et de Agamemnone in magno dolore Il. X. Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους ἔλκετο χαίτας. Cybele apud Claud. Rapt. III. 'fractas cum crine avellit aristas.' Addes hæc exemplula infinitis, quæ alii invenerunt. *Cerda.*

Amens] Vere Alexis: τῶν μετρίων αἱ μείζονες λύπαι ποιοῦσι νοῦ μετάστασιν: *qui medium excedit dolor, De sede mens*

tam turbat. Idem.

479 *Prima petit*] Ideoque *prima*, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut, 'Ipsæ de muris matres.' *Servius.*

Non illa virum, non illa pericli] Unum pudoris est, aliud salutis. *Id.*

480 *Telorumque memor*] Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poëta præmisit, cum Euryalus nec profectionem suam ad requirendum Æneam scire significat, et tantopere commendat Ascanio: nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem jungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Idem.*

Cælum dehinc questibus implet] Verissime scripsit Eurip. in Supp. Τὸ γὰρ θανόντων τέκνων Ἐπίκουόν τι κατὰ γυναῖκας Εἰς γόνους πέφυκε πάθος. *Cerd.*

481 *Hunc*] Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ: nam pene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Servius.*

Hunc te aspicio] A qualitate cædis. *Idem.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem, hunc te videam mater, hoc est, occisum, et triumphum præbentem hostibus? *Donatus.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Cicero in Rhetoricis, 'Octavus locus per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam ejus vocem audivi, non postremum ejus spiritum excepi.' Item, 'Inimicorum in manibus mortuus est: hostili terra turpiter jacuit insepultus: a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit:' qui loci omnes hic a Virgilio tanguntur. Quantum vero pertinet ad Grammaticen, Sosipater Solœcismum notat transmutatione fieri, 'quum finitiva pronomina pro qualitatis significatione ponuntur,' hoc citato versu, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio,' pro talem. *Pierius.*

482 *Sera meæ requies*] Euander, 'Mea sola et sera voluptas.' Et *requies* hic pro solatio. *Servius.*

Sera senectæ requies] V. N. Æn. VIII. 582. *Taubmann.*

Potuisti linquere solam] Ab intercepto solatio. *Servius.*

Potuisti linquere solam] Hoc queritur apud Soph. Electra: Μόνη γάρ εἰμι, σοῦ τ' ἀπεστερημένη. Iterum loquens cum sorore sua, καὶ μόνα λελείμμεθον. Hoc dolet mater quæpiam Epig. III Ὀρφάνιον κλαίω γῆρας ὀδυρομένη. Andromacha apud Hom. Il. XXIV. με χήρην λείψεις· et plenius l. XXII. ubi, αἰτὰρ ἐμὲ στυγερῷ ἐνὶ πένθεῖ λείψεις Χήρην ἐν μεγάροισι. Par conquestio Pelei interfecto Neoptolemo apud Eurip. And. Ὦ φίλος, δόμον ἔλειπες ἔρημον. Adlubescit et affectus ille Theocritius εἰδ. II. Νῦν δὲ μόνη δὴ ἔοισα, πόθεν τὸν ἔρωτα δακρυσῶ; Elect. apud Eurip. in Orest. πῶς μόνη σωθήσομαι; Eadem apud Soph. Μούνη γὰρ ἥκεις οὐκέτι σωκῶ Λύπης ἀντίῤῥοπον ἄχθος. De eadem Chorus ad excitandam conquestionem, Πρόδοτος, καὶ μόνα σαλεύει. Et ipsa, ut eandem excitet de se, et de sorore: οὔτις ἡμῶν ἐστιν, et, μόνη γάρ εἰμι. *Cerda.*

483 *Crudelis*] Qui potuisti linquere solam, cum pius esses. *Serv.*

Crudelis] Scalig. IV. 48. Mirum, quantum afferat affectus vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam: quæ vox illi tamen apposita apponit et sensum. Neque post τὸ *crudelis* nota interrogationis ponenda, sed post τὸ *solam*. Enim vero plus placuit additamentum illud illius vocis, *crudelis*, gestu sustineri. Ita Æn. IV. 'Et mediis properas Aquilonibus ire per altum: Crudelis.' *Taubmann.*

Sub tanta pericula] *Sub* pro *in*: ut Æn. I. 'Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.' *Servius.*

484 *Affari extremum*] Anchises,

Digitized by Google

'Sic o, sic positum, adfati discedite corpus.' Terentius, 'Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?' *Idem.*

Matri] Melius *matri*, quam si dixisset *mihi*. Idem.

485 *Terra ignota*] Duplex conquestio, quod jaceret insepultus in terra, deinde in ignota. Primam illustro ex Hom. apud quem Hecuba Iliad. XXII. dehortatur Hectorem a pugna, quod non defleretur ἐν λεχέεσσι, *in lectis*. Componebantur quidem mortui in lecto, et ibi accipiebant suorum lacrymas. Eod. lib. Achilles morienti Hectori ita insultat, οὐδ' ὅς σέ γε πότνια μήτηρ Εὐθεμένη λεχέεσσι γοήσεται. Pergo ad alteram. Erat acerbissimum mori inter ignotos et peregrinos. Hoc dolet Electra de suo Oreste apud Eurip. Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων, κἀπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς Καυκᾶς ἀπόλου, σῆς κασιγνήτης δίχα. Inde cura illa Gentilium, ut saltem cineres in patriam terram referrentur. Sic apud Soph. in Elect. finguntur Phocenses retulisse Orestis cinerem peregre mortui, Ὅπως πατρῴας τύμβον ἐκλάχοι χθονός. *Cerda.*

Canibus date præda] Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. *Donatus.*

Canibus data præda] Fabric. malit, 'date præda:' ut l. VIII. *decus addite divis.* Gr. ἑλάρια καὶ κύρματα κύνεσι. *Taubmann.*

Latinis] Id est, Latinorum. *Serv.*

486 *Jaces*] Proprie. Insepulti enim dicebantur *jacere*. De Priamo, qui nec sepultus nec crematus, 'jacet ingens litore truncus.' Prop. I. 7. 'Longe castra tibi, longe miser agmina septem Flebis in æterno surda jacere situ.' Senec. Rhetor. Suas. 'Si occidetur Cicero, jacebit inter Pompejum patrem filiumque, et Afranium, Petrejumque.' Hi omnes insepulti. Priam. Iliad. XXII. optans insepultum fore Achillem, ut a canibus devoretur, eodem verbo concipit has furias: vult enim illum esse κείμενον, *jacentem*. Cerda.

Nec te tua funera mater] Id est, funerea. Nam apud majores *funereas* dicebant eas, ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem: nam præficæ, ut et supra diximus, sunt planctus principes, non doloris: *funeras* autem dicebant, quasi *funereas*, ad quas pertinet funus: vel derivavit, veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelerus*, sicuti *scelestus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo, 'Teritur sinapis scelera.' In eadem, 'Nunc jube venire Pseudolum scelerum caput,' id est, scelestum. *Servius.*

Nec te tua funera mater] J. Cæsar Scaliger IV. 16. Servius ait, *Funera*, pro funerea, i. funesta. Non placet: cum is nullum auctorem designet: sed exponit, 'Produxi te, tua funera;' id est, ad funera: quasi perturbatio mutilam faceret orationem. At vero J. Scaliger, ad illud Ennii epitaph. apud Cic. 'Nemo me lacrumis decoret: neque Funera fletum Faxit: cur? volito, vivo per ora virum;' notat, *Funerus* apud Rom. dici illas, quæ defuncto sanguine proximæ (ut mater, avia, uxor, socrus, soror,) funeris ergo lessum faciebant, et veris lacrimis suas genas perfundebant. Eas Solon ad verbum ἐπιτηδείας vocat, &c. 'Funeræ matris' meminit Virg. Æn. IX. Hæc ille: quæ et Servius Dan. agnoscit, et G. Fabricius explicat his verbis: *Funeræ* sunt doloris participes: ut ad quas funus pertinet: *Præficæ*, planctus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. *Funeræ* producebant cadavera: *Præficæ* sequebantur. *Funerarum* questus parietibus continebatur: *Præficarum* clamor ad Libitinam et in publico personabat. *Taubm.*

487 *Produxi*] Producebant enim defunctum proximi, aut certe heredes, ex penitiore ædium loco (ubi extremus ejus spiritus a carissimis erat exceptus: ubi per intervalla concla-

Digitized by Google

matus; ubi denique calida aqua ablutus et unctus a pollinctoribus) alba veste indutum in domus vestibulum, atque ibi lecto collocabant; cauto, ut corpus foras spectaret, facie pedibusque in publicum versis. Hoc vocabant Græci προτίθεσθαι, Latini *Collocare*. Et quia πρόθεσιν vel Collocationem præcedebat solennis illa Productio, totum hoc *Producere* Virgilius appellavit. Hæc P. Merula in Comment. Annal. Ennii p. LVII. auctore Jos. Scaligero. Etiam Turneb. XIX. 16. *producere* hic προτιθέναι interpretatur, quod sit, ante ædes mortuos proponere ad exsequias. Idem tamen Merula suspicatur Virgil. scripsisse, *Proluxi:* cum apud Festum *prolugere* dicantur, qui solito diutius lugent. *Taubmann.*

Pressive oculos] Oculos claudere, sive (ut Varro loquitur) sugillare, mortuorum solebant proximi, filii, mater aut pater. Flaccus l. III. 'sera componunt lumina dextra.' Hoc autem interdiu facere, lege Mœnia interdictum fuit. Vide J. Meursium ad Lycophron. *Id.*

Aut vulnera lavi] Romana consuetudo fuit, ut mortui lavarentur, ideoque hos, qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne livor appareret extincti. *Servius.*

488 *Veste tegens*] En ritus alius. Ornabantur mortui vestibus ad sepulturam. Ennius in Cresphonte, 'Neque terram injicere, neque cruenta Convestire mihi corpora licuit, Neque miseræ lavere lacrymæ salsum sanguinem.' Cleopatram apud Plutarch. in vita Antonii satellites Augusti invenerunt κεκοσμημένην βασιλικῶς, *Regio ornatam cultu*, mortuam videlicet. Sic enim se ipsa composuerat. Florus de eadem, 'maximo indata cultu.' *Cerda.*

Veste tegens; tibi quam noctes, &c.] Hom. Od. T. de Penelope: ἔνθα κεν ἤματι μὲν ὑφαίνεσκον μέγαν ἱστὸν, Νύκτας τ' ἀλλύεσκον. Item Iliad. X. Andromache sub tempus cædis Hectoris, ἱστὸν ὕφαινε μυχῷ δόμου ὑψηλοῖο Δίπλακα μαρμαρέην, ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσε. *Festina* autem, ἐπειγομένη, ἐποιχομένη. Sic et Propert. IV. in Ep. Areth. ad Lycotam in castris agentem: 'Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.' Et Homer. Od. A. καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευεν Ἔργον ἐποίχεσθαι. Alibi σπεύδειν. *Germanus.*

Tibi quam noctes, &c.] Insistit Poëta et mori et loco Homeri Odyss. II. Mos fuit mortalium ut sibi et suis funebres vestes pararent. Homeri locus hic est ore Penelopes ad procos: Μίμνετ' ἐπειγόμενοι τὸν ἐμὸν γάμον, εἰσόκε φᾶρος Ἐκτελέσω (μή μοι μεταμώλια νήματ' ὄληται) Λαέρτι ἥρωι ταφήϊον, εἰς ὅτε κόκυμν Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσι ταναηλεγέος θανάτοιο. Μή τις μοὶ κατὰ δῆμον Ἀχαϊάδων νεμεσήσῃ, Αἰκὲν ὄπερ σπείρου κεῖται, πολλὰ κτεατίσσας. Locum hunc Homeri jam alii. Sed profero a me locum alium ejusdem Hom. Iliad. XXII. ubi Andromacha deplorans mortuum Hectorem, cum dixerit illum jacere, γυμνὸν, *nudum*, subjicit, ἀτάρ τοι εἵματ' ἐνὶ μεγάροισι κέονται, Λεπτά τε, καὶ χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν. Ἀλλ' ἤτοι τάδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέῳ, Οὐδὲν σοὶγ' ὄφελος, ἐπεὶ οὐκ ἐγκείσεαι αὐτοῖς. *Cerda.*

Tibi quam noctes festina diesque Urgebam] In Romano codice *tibi quod*, et *urguebam* in aliquot veteribus, Attiano more. *Pierius.*

Festina] Pro *festinans:* nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur, ut hic *festina*, quomodo superius *funera*. Sallustius, 'In secunda cohortes festinas composuerat,' sicut ipse ab eo, quod *Propero*, 'Circumstant properi aurigæ,' ut sit nominativus *hic properus;* et bene *festina*, nam ait superius, 'Excussi manibus radii, revolutaque pensa.' *Servius.*

489 *Urguebam*] Arripuit Mart. Epig. VIII. 33. 'Nec vaga tam tenui discursat aranea tela, Tam leve nec

bombyx pendulus urget opus.' Ovid. Metamorph. XI. 'festinat vestes.' *Cerda.*

Urguebam] De verbo hoc vid. Lambinus ad Horat. Od. II. 18. 'Marisque Bajis obstrepentis urges.' *Emmeness.*

490 *Quo sequar*] Id est, inquiram. *Servius.*

491 *Et funus lacerum tellus habet*] Dilaniatum cadaver: nam *funus* pro cadavere posuit. Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Idem.*

Funus] Aperte pro cadavere. Ita et Propert. I. 17. 'Hæccine parva meum funus arena teget?' Id est, νεκρόν. Et Eleg. II. 13. 'Et si in exiguo laurus superaddita busto, Quæ tegat extincti funeris umbra locum.' *Cerda.*

Hoc mihi de te] Hoc caput intuens ait. *Servius.*

Hoc mihi de te, Nate, refers, &c.] Exemplaria manu scripta magna ex parte ita legunt, 'gnate refers, hoc sum terraque marique secuta.' Quod dubio procul longe venustiorem sententiam reddit: et est pathos ab inani spe, qua inducta fuerat, ut gnatum terra marique sequeretur, felicitatis proposita spe, nunc vero funus ejus miserabiliter intueatur. Nam illud 'quæ sum terraque marique secuta,' subfrigidum nescio quid habet. *Pier.*

493 *Figite me, &c.*] Affectum Silii audi Pun. l. VI. 'Tollite me Libyci comitem pœnæque necisque.' Ac Iocastæ apud Auctorem Thebaidos, 'In me arma et ignes vertite, in me omnis ruat Unam juventus.' Et statim pari furore, 'civis atque hostis simul Hunc petite ventrem, qui dedit fratres viro. Mea membra sparsim spargite ac divellite:' et Deianira apud Sen. cum præmisit, non sibi satis esse manu una perire, adjicit, 'Coite gentes, saxa, et incensas faces Iaculetur orbis, nulla nunc cesset manus.' *Cerda.*

Si qua est pietas] Si qua est pietas in occidendo, in me probetur. *Serv.*

494 *Me primam abeumite ferro*] Unusquisque enim in propriæ salutis desperatione, credit tum universa etiam posse consumi, unde est quod modo dixit, 'Me primam.' Quasi, mortuo Euryalo, omnes Trojani perituri essent. *Idem.*

495 *At tu, magne pater divom*] Applaudit huic sententiæ locus Soph. in Elect. ubi chorus: Ποῦ ποτε κεραυνοὶ Διός; ἢ Ποῦ φαέθων ἅλιος; Εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες Κρύπτουσιν ἴκηλοι. Petit videlicet femina κεραυνοῦσθαι, id est, *opprimi fulmine:* ut Medea apud Eurip. in summo dolore, Αἴ, αἴ. διά μου κεφαλᾶς φλὸξ οὐρανία Βαίη. τί δέ μοι ζῆν ἔτι κέρδος; Et Adrastus in Supplicib. Πυρός τε φλογμὸς ὁ Διὸς ἐν κάρᾳ πέσοι. Thyestis etiam apud Sen. 'trisulco flammeam telo facem Per pectus hoc transmitte.' Affinia etiam duo alia loca Virg. Nam l. IV. 'Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.' Et l. V. 'Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti, Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.' Atque adeo quod in IV. et V. *fulmine*, hic *telo*. Sic et Græci passim. Nam Herodot. βέλος ἐνέσκηψε θεός: et Soph. βέλος κεραυνοῦ. Noster, 'tela Typhoëa.' Et quidem Virg. cum alibi dixit, 'disjicit telo Ceraunia,' jungens *telum* et *Ceraunia*, procul dubio institit loco laudato Soph. qui βέλος κεραυνοῦ. Est et Virgilio affinis Statius Theb. I. 'Quid meruere Argi? me me, Divum optime, solum Objecisse caput fatis præstabit.' *Cerda.*

496 *invisum hoc detrude caput sub Tartara telo*] *Invisum* quidem est, hoc est, odiosum caput: ergo deest *tibi*, et si *invisum*, quomodo *miserere?* verum misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Servius.*

497 *Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam*] Hinc traxit illum colorem Iuvenalis, 'Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo.' *Idem.*

Digitized by Google

499 *Torpent infractæ*] Antea infractæ, nunc tamen torpent. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. *Id.*

Infractæ] Notandus usus et vis hujus vocis apud classicos auctores: accipitur siquidem opposite, interdum pro eo quod Græcis ἄρρηκτος, interdum contraria significatione, ac si ab *infringor* verbo participium descenderet. *Germanus.*

Infractæ] Id est, fractæ. Vide Æneid. Not. v. 784. *Taubmann.*

500 *Incendentem luctus*] Vix est ullus humanus affectus, qui non per flammas aut ignes exprimatur et augeatur. Serviunt iræ, dolori, spei, invidiæ, amori; et quibus non? Firmo ea quinque breviter. De ira Simocatta II. 17. στείρα γὰρ ἦν πρὸς ὀργὴν ἡ τοῦ βασιλέως ψυχή, καὶ παρὰ τὴν θυμικὴν φλόγα ἀσυνουσίαστος. De dolore hic Virg. 'incendentem luctus:' quod fortasse ab Homer. qui Iliad. I. δάκρυα ἀναιρῆσαι. Idem in Odyss. αἰμαγὴ δέδρε: et Calab. γόος δεδῄει: ubi *gemitus* et *luctus* cum verbo δαίομαι, id est, *incendor, ardeo*. De spe Soph. in Elect. ubi, θάλπῃ τῷ δ' ἀνηκέστῳ πυρί; *quo tanto igne incaluisti?* pro, *qua tanta spe?* De invidia Sidon. epist. I. 11. 'Cui Satyricus ille morsum dentis igniti avidius impresserat.' De amore, quis ignorat? Ut vero ignis vires suas dat animo, ita vicissim (quod scitu dignum) animus igni. Inde Simocatta I. 11. πυρὶ, id est, *igni*, dat θυμὸν, id est, *animum*. Et Sidon. epist. II. 2. 'arcuat illi caminus sæpe ignis animatus.' Ergo egregie utrumque, videlicet, 'animus ignitus, ignis animatus.' *Cerda.*

Incendentem luctus] Augentem, incitantem animos ad lugendum. Scalig. IV. 16. Ammianus l. XIV. 'Incenderat audaces usque in insaniam homines.' Lucan. l. I. 'tantum tamen addidit iræ, Accenditque ducem.' *Taubmann.*

Idæus et Actor] Ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit. *Servius.*

501 *Lacrimantis Iuli*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. *Id.*

502 *Corripiunt*] Ab Hom. qui in pari affectu, Δάκρυα θερμὰ χέοντες ἀμαξέων ἐτάρειραν: *Lacrymas calidas fundentes subduxerunt a curribus.* Cerda.

Sub tecta reponunt] Honorifice. Quod autem dicit *corripiunt*, non injuriæ est, sed celeritatis: id est, raptim tollunt. *Servius.*

Sub tecta reportant] In Mediceo, in Vitaliano, et plerisque aliis antiquis codicibus 'in tecta reponunt' habetur. In Porcio, 'sub tecta reponunt,' præpositiva ab his tantum particula variata. *Pierius.*

Sub tecta reponunt] De Didone l. IV. 'suscipiunt famulæ, collapsaque membra Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.' *Cerda.*

503 *At tuba terribilem sonitum*] Hemistichium Enii: nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimendum tubæ sonum ait 'Taratantara dixit.' Et multa hujusmodi Virgilius cum aspera invenerit, mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. *Servius.*

At tuba terribilem sonitum, &c.] Ex Ennio, 'Tubaque terribili sonitu taratantara dixit.' Videtur autem Ennius respexisse ad Archilochi τηρέλαλα, et Aristophanis θρεττανελά. *Ursinus.*

At tuba, &c.] Scalig. II. 32. Et Mallius tradit, *Heroum*, quod et *Pythium* dicitur, et *epos*, proprie esse quod post quinque dactylos spondeo clauditur: quod implendæ tubæ heroicæ cantuique Mæonio ac Maroniano vehementer idoneum; adjuvantibus id præsertim horridis et obstrepentibus cum litteris, tum syllabis. *Taubmann.*

Terribilem sonitum] Ælianus Var. Hist. II. 44. hunc sonitum vocat

Digitized by Google

asperum et *formidabilem*. Verba illius: ἅμα τε οὖν τὸ μέλος ἠκούετο τραχὺ καὶ φοβερὸν, καὶ οἷον εἰς ὁπλιτῶν ἔξοδον ταχέως ἐκβοηθούντων μελῳδούσῃ σάλπιγγι: *Simul ac igitur auditum est carmen asperum, et formidabile, tuba quasi armatorum eruptionem celeriter insonante*. Agathias Hist. II. ἄγριον ἦχον, *agrestem sonitum*. Ennod. Declam. VIII. *terrorem* dat, 'in tubarum clangore terrorem.' *Cerda*.

504 *Increpuit*] Et insonuit, et segnitiam increpavit. *Servius*.

Increpuit] Ita ante Virg. locuti alii. Nam Ennius in Thyeste apud Nonium, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Plautus Amphitryone, ut signet sonitum fulminis, 'Totus tremo, ita me increpuit Jupiter.' *Cerda*.

Increpuit] Ita quoque Sil. Ital. l. v. 'Increpuere simul feralia classica signum, Et tuba terrificis fregit stridoribus auras:' et l. XIV. 'Nec mora, terrificis sævæ stridoribus æris Per vacuum late cantu resonante profundum Incubuere tubæ.' Ubi pro *incubuere* ex Gronovii restitutione legendum *increpuere*. Eum vide Observat. III. 8. *Emmeness*.

Cælumque remugit] Transfer, ut illustres hunc locum, quæ jam l. VIII. ad illud, 'Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.' *Cerda*.

505 *Acta testudine*] *Testudo* scutorum est connexio, curvata in modum et similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus ejus subruatur. Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Sallustius, 'In modum ericii militaris.' Inventor autem testudinis Artemon, Clazomenius, fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt. Galea Thracicum tegumen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse; Lycaon Arcas gladium longiore lamina produxisse narrator; Peleus primus machæram dicitur invenisse: Arpen, id est, curvum gladium in modum falcis, a Perseo inventam multi dixerunt. *Servius*.

Acta testudine] *Testudo*, Gr. συναστισμὸς, id est, *consutatio*, junctio est corporum armorumque, et scuta partim lateribus applicita, partim capitibus superlata et quasi connexa. Optime eam Livius describit l. XLIV. 'Juvenes quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli verso,' &c. Vide ibidem: ut et Ammianum l. XXVI. et Lucan. l. III. Quæ omnia de industria tractavit J. Lipsius Poliorcet. Dial. I. 5. *Taubmann*.

Volsci] Non mirum, quia dicit Volscos, cum et Camilla de Volscis sit, ut, 'et Volsca de gente Camilla.' Namque pars aliqua Tusciæ dat Turno auxilia, cum Tuscos dixerimus specialiter Æneæ favere. Item econtra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. *Servius*.

506 *Fossas implere parant*] Vertit ordinem: nam ante est ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possimus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine. Proprie tamen 'fossas implere, vallum vellere,' sic enim et historici. *Idem*.

Ac vellere vallum] Male in Romano codice pro *vellere*, *pellere* est, sumptum ex inferiori versu, ubi recte, 'Pellere vallo missilibus certant,' scriptum est. *Pierius*.

507 *Quærunt pars aditum*] Locus Hom. Il. XII. Ἴθυσαν δ' ἐπὶ τεῖχος ἀολλέες· οἱ μὲν ἔπειτα Κρουσάων ἐπέβαινον ἀκαχμένα δοῦρα' ἔχοντες. Hunc ad mœnia aditum, atque ascensum ἀμβατὸν vocat Hom. Il. VI. et ἄνοδον Josephus Bell. VII. 4. *Cerda*.

509 *Telorum effundere contra Omne genus*] Proprie: tela enim non jaciuntur in subjecto, sed funduntur: et dicendo 'Omne genus telorum,' ostendit telum vocari omne quod jaci-

Digitized by Google

tur. Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id est, longe. *Servius.*

Effundere] Plus est quam mittere: ille enim effundit cui magna est copia, nec mittendi propter copiam metuit finem: præterea etiam quæ emitti non possunt, fundimus: et fusa proficiunt, ut est aqua calida, pix fervens et soluta, et oleum candens. *Donatus.*

Telorum effundere contra, &c.] Expressit Homericum illud in Iliad. E. τρῶες δ' ἐπὶ δοῦρατ' ἔχευαν, Ὀξέα, παμφανόωντα. *Ursinus.*

510 *Detrudere contis*] Nam scalis ad eos perveniebant. Quanto autem Rutulorum laudatur instantia, tanto præferuntur Trojani. *Donatus.*

Duris detrudere contis] Sunt qui hic, *longis contis.* Certe Nonius: 'Conti hastæ longiores, et robustæ.' Sed nihil muto. Nam si *hastæ robustæ*, etiam *duris.* Contos ait Lips. caruisse saurotere, id est, ima cuspide: nam Sil. l. xv. 'Sustentata genu per campum pondera conti Sarmatici, prona adversos et urgebat in hostes.' Etenim σαυρωτὴρ nocuus esset genibus. Notabis, duplex fuisse genus conti, alterum missile, alterum statarium. De hoc extremo capiendus Poëta. Strabo clare l. x. κοντὸν ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ ἐστάδην χρώμεθα, καὶ κοντοβολοῦντες. Animadvertit Eustath. in Odyss. l. ix. nunquam Homerum usum hac voce pro militari telo, sed pro nautico: κοντὸν ἔγχος οἶδε ναυτικὸν ὁ ποιητὴς, οὐ μὴν πολεμικόν. Sed hoc nihil impedit. Certe Græci alii inter militaria tela posuere. Vide Pollucem i. 10. et x. 31. ibi δορὸ κοντός: hic ἀκοντίσματα κοντοί. Latinis fuere milites *contati*, de quibus Veget. *Cerda.*

511 *Adsueti longo*] Docet usum in rebus omnibus plurimum posse. *Servius.*

Adsueti longo, &c.] Polyb. l. x. πολλὰ γὰρ οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδυνάτων εἶναι δοκούντων κατὰ τὰς ἀρχὰς, μετὰ ταῦτα χρόνου καὶ συνηθείας τυχόντα, ῥᾷστα πάντων ἐπιτελεῖται: *Sæpe enim ea, quæ initio non difficilia tantum esse, verum omnino non posse fieri videbantur, mox ut accessit tempus et consuetudo, facillima omnium evadunt.* Cerda.

Adsueti] Ut quos belli decennalis Trojani calamitas fecerat doctiores. *Taubmann.*

512 *Saxa quoque, &c.*] Milites Jugurthæ apud Sallust. eo loci, quo Zamam defendunt ab aggressu Romanorum: 'Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudes, pila,' &c. Ammian. l. xx. 'Contra hæc oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus, telorumque genere omni ad interiora ferocius se proripientes arcebant.' Eodem lib. 'Lapidibus subjectos incessebant, et telis.' Et l. xxi. agnosces idem belli genus, ubi 'pedites obtriti sunt saxis immanibus.' Et apud Hom. Il. xii. ubi defensio fit χερμαδίοισιν ὑδομήτων ἀπὸ πύργων: *lapidibus ex turribus bene ædificatis.* Quem locum explorasse credendus est Virgilius. Apud Calab. quoque l. xi. Trojani in Græcorum testudinem saxa jaciunt, et perrumpunt, καθύπερθε (inquit) Τρῶϊοι υἷες βάλλον χερμαδίοισι. *Cerda.*

Infesto volvebant pondere] Hoc est, infesti ponderis. *Servius.*

513 *Tectam aciem*] Ita pulchre vocat testudinem; nam sub ea tecti milites. Quod Lucan. arripuit l. iii. 'Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo.' Allusit fortasse Poëta ad Calab. l. xi. in quo hæc sunt Ἀσπίδας ἐντύναντο, βάλον δ' ἐφύπερθε κάρηνα, Θέντες ἐπ' ἀλλήλοισι, μιῇ δ' ἅπαν ἥρμοσεν ὁρμῇ, Φαίης κεν μεγάροιο κατηρεφὲς ἔμμεναι ἔρκος: *Scuta instruxerunt, et super capita extulerunt Inter se conserta, totaque series uno impetu cohæsit, Dixeris esse id mu-*

Digitized by Google

nitum esse domus tectum. Cerda.

Cum tamen omnes Ferre libet] In Mediceo *juvat*, scriptum est. *Pierius.*

514 *Subter densa testudine*] Hoc est, subter testudine. *Servius.*

Subter densa] In codicibus aliquot antiquis *supter* per *p* legitur, et hic et alibi. *Pierius.*

Subter] Lubet audias hoc loco verba Agrætii Grammatici veteris discriminantis quatuor particulas. 'Super est, quod eminet: supra, quod substratum aliquid habet: subter, quod ab re aliqua superiore premitur et conculcatur: subtus, quod demissum altius non contingitur. *Cerda.*

515 *Nec jam sufficiunt*] Diu jam non sustinent. *Servius.*

516 *Ruuntque*] Hic *ruunt*, pro *dejiciunt*. Idem.

Ruuntque] Æn. I. 'spumas salis ære ruebant.' Terent. Adelph. 'cæteros ruerem, agerem, raperem,' &c. *Taubmann.*

517 *Armorumque resolvit Tegmina*] Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, 'At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso milite cratem, Singula continuis cesserunt ictibus arma.' *Servius.*

518 *Cæco Marte*] Vide varietatem et flexus boni Poëtæ. Quoties recurrit ad testudinem, novo semper modo effert: audis enim 'tectam aciem,' 'armorum tegmina,' 'cæcum Martem.' Credo autem omnino allusum ad gladiatores Andabatas, qui pugnabant tectis oculis galea, ac proinde cæcorum more. Vide interpretes ad Martialem, et unum Lipsium Saturn. II. 11. Itaque *cæcus Mars* Poëtæ tegentis milites testudine est, ut *cæcus Andabata* tegens oculos galea. *Cerda.*

520 *Missilibus*] Scilicet *jaculis*; semper enim substantivum subintelligitur. Sunt etiam munera, quæ a Principibus spargebantur in populum. Sueton. in Neron. c. 11. et Domit. c. 5. *Emmeness.*

521 *Hetruscum Pinum*] Hoc est, ipse Hetruscus. *Quassabat* autem et *Infert* mutatio temporum, ut Æn. I. 'Tydides multa vastabat cæde cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.' *Servius.*

Etruscam Pinum] Poëtica et pulcherrima locutio ad signandam patriam. Itaque, ut Mezentium esse Etruscum intelligas, dat illi in manu pinum Etruscam. Ita inf. in hoc lib. 'volat Itala cornus,' quia missa ab homine Italo: et in X. 'Arcadio telo,' ad indicandam hastam Pallantis. Eurip. Phœniss. ἀργεῖον δόρυ, *hasta Argiva.* In Hecub. δορὶ ἑλληνικῷ, *hasta Græca.* In Orest. Δελφικῷ ξίφει, *Delphico gladio.* In Phœniss. λόγχαισιν Αἰτωλοῖσιν, *Ætolis lanceis.* Hom. Il. XIII. δούρατα Τρώϊα. ibidem ξίφεϊ θρηϊκίῳ. Stat. Theb. VIII. 'Thebana bipennis.' Val. Arg. III. 'Ilia cuspis.' Lucan. V. 'Ausonias secures.' Ovid. Met. IX. 'Phlegeïus ensis.' Pulchellus est versiculus Martial. Epig. IX. 73. 'Qui quatis Ausonia verbera Graja manu.' *Cerda.*

522 *Infert ignis*] Est hoc, quod Nonn. l. XXXII. λαμπάδα σείων: ut et in VI. 'lampada quassans.' *Idem.*

524 *Rescindit vallum*] In codicibus admodum vetustis legere est, *transcendit vallum*: quia sequitur, 'Scalas in mœnia poscit.' Magis tamen placet *rescindit*, ut in pluribus manu scriptis codicibus habetur. Nam si ad mœnia succedendum erat, via prius aperienda fuit, rescisso vallo. *Pierius.*

525 *Vos, o Calliope, precor*] Syllepsis per numeros: erat enim rectum, 'Vos Musæ, aut te Calliope.' *Serv.*

Vos, o Calliope, pr.] Alii hanc Musam nominatim citari aiunt; *vel*, quia (auctore Epigr.) Calliope, Σοφίην ἡρωΐδος εὗρεν ἀοιδῆς: vel quia secundum Rhiani P. veteris carmen, una vocata Musa, omnes adsunt. Πᾶσαι δ' εἰσαίουσι, μιᾶς ὅτε τοὔνομα λέξει. *Taubmann.*

Digitized by Google

Adspirate canenti] Favete: ut, 'Aspirat primo fortuna labori.' *Servius.*

Adspirate] Hoc verbum plurale refertur ad singularem Calliopen, hunc in modum, 'vos, o Calliope, aspirate.' In usu hoc Græcis et Latinis, ne quis insolentem putet Virgilii locutionem. Arist. in Ran. χωρεῖτε τοίνυν ὦ Διόνυσ' εἴσω: ubi vide χωρεῖτε ὦ Διόνυσε. Sic Anthol. Epig. v. 95. ubi Poëta loquens cum Porphyrio aurigatore, ὑμετέρων κήρυκες ἀγάνων Πορφύριε. Et vi. 8. Epig. 3. Lais loquens cum Venere, ita ait: Δώξου δ' ὑμετέροιο παραπταμένου μὲ Κυθείρη: ubi est et Κυθείρη, et ὑμετέροιο. Iterum eodem lib. c. 14. Epig. 3. loquens cum Pane Deo Rusticorum, τὰ δ' ὑμετέρης ἀπὸ πέτρης δέξω: Hom. Odyss. xii. ὑμεῖς φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ. Demosthenes apud Plutar. loquens cum Stilpone, ἐλευθέραν ἡμῶν, ὦ στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν. Et Brutus apud eundem loquens cum uno Casca: τί οὖν ἐμοῦ πυνθάνεσθε Κάσκα; Dixi et Latinis inesse hanc locutionem. Nam Tibull. 'Perfida, nec merito nobis inimica merenti:' ubi 'nobis merenti.' Sic et Catull. 'inspirantique ipsa refers te nobis:' ubi, 'inspiranti nobis.' Volui tot, quia nonnulli audaces in Virgilium. Mitto Josephum Scal. qui ita jam notavit in Tibullum. Sed non Scholiastem Sophoclis, qui in illud Œdipi, σοὶ πιστεύσας, *tibi credens*, ita scribit: κατά τινα συνήθειαν ποιητικὴν, πληθυντικὸν προειπὼν ἑνικὸν ἐπέζευξεν. Demum, quis nescit neutra Græcorum pluralia conjungi verbis singularibus? quod omitto, ut tritum. Sed non quod sequitur; videlicet, alias etiam voces non neutras conjungi etiam cum singularibus, quod in Hom. observavit Eustathius. Sic Hesiodus, ἦν τρεῖς κεφαλαὶ, ubi ἦν in singulari, et κεφαλαὶ in plurali. Advocat Eustath. alia quædam similia. Sic Hom. Iliad. xvii. Χεῖρές τ', ὀφθαλμοί τε παλάσσετο μαρναμένοιϊν: *Manusque, oculique fœdabantur pugnantium.* Ad verbum, *fœdabatur.* Cerd.

Adspirate] Metaph. a prospere navigantibus, quibus ventus dicitur ex οὐρίων spirare, ut est apud Soph. in Ajace, et Chrysost. *Taubmann.*

527 *Quem quisque virum demiserit Orco*] Ait Ursinus, Virgilium hoc versu interpretatum fuisse Homericum illud: Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν. Quem versum ita reddunt interpretes, 'Multas autem fortes animas inferno ante tempus demisit.' Nam Græci Scholiastæ illud προΐαψεν, ita explicant; ἀντὶ τοῦ πρὸ τῆς εἱμαρμένης ἔπεμψεν. Hanc (inquam) Homeri explicationem Ursinus reprehendit. Nam quod Græcus προΐαψεν, Virg. simpliciter *demiserit*: ut etiam alibi, *miserit.* Sed non assentio Ursino: nam vere Hom. intelligit mortem πρὸ τοῦ δέοντος, καὶ πρὸ τοῦ μοιριδίου, quod jam Spondanus astruxit ex Aristotele, apud quem mors duplex, videlicet βίαιος, καὶ κατὰ φύσιν, *violenta, et naturalis.* Et quidem, qui in bello obeunt, πρὸ τῆς μοίρης obeunt. *Cerda.*

528 *Oras evolvite belli*] Hoc est, ingentis belli narrate non tantum initia, sed extrema bellorum: nam *oræ* sunt extremitates. Est autem Ennianum, 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' *Servius.*

Oras evolvite belli] Proculdubio ab Ennio, qui Ann. vi. 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' Sumitur locutio a vestium explicatione, quarum extremæ partes *oræ* appellantur. Quintilianus legit in Ennio *causas*, non *oras.* Sed assentiamus Macrobio vi. 1. Servio in hunc locum, et doctis aliis, qui in hunc ævum erupere; omnes enim *oras* legunt. *Cerda.*

Oras evolvite belli] Id est, magna belli spatia explicantur. *Ora* enim non solum extremas partes significat, sed etiam primas. Cæcilius: 'Oram reperire nullam, quam expediam, queo.' Proinde Maroni tota regio est et spatium campusque, id est, ipsum bellum. Quidam tamen *prin-*

Digitized by Google

cipium tantum intelligunt. Turneb. XVI. 22. et XVIII. 3. *Taubmann.*

Et meministis] In nonnull. MSS. hic versus non extat. *Idem.*

529 *Et meministis enim, divæ, et memorare potestis*] Differt *meminisse* ac *memorare*: cum illud sit memoriter tenere, *memorare* vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia, Ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· Ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστε, πάρ-τέτε, ἴστε τε πάντα. *Servius.*

Et meministis enim, divæ, &c.] Demosthen. de Coron. Ἴστε γὰρ δήπου, καὶ μέμνησθε: *scitis, et meministis.* Dixi alludi ad natales Musarum, quæ filiæ Memoriæ. Eumulus vetus Poëta: Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἐννέα κοῦραι: *Mnemosynæ atque Jovi est soboles propugnata novena.* Solon quoque sic incipit Elegiam, Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἄγλαα τέκνα: Utrumque componit Clemens Alexand. Strom. VI. 1. 1. Adi, quæ dixi Æn. I. ad illud, 'Musa mihi causas memora.' *Cerda.*

530 *Turris erat*] Turres hujusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus: sed hæ plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, ut in duodecimo meminit, 'Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos:' fixæ, ut in secundo, 'Turres ac tecta domorum.' *Servius.*

Turris erat vasto suspectu] Vide Cæsarem Bel. civ. I. II. ubi turris Massiliensis admirando opere constructæ meminit. *Germanus.*

Pontibus] Pro *tabulatis.* Servius.

531 *Opportuna loco*] Pro opportuna scilicet circa portas. *Idem.*

532 *Opum vi*] Potest et Hypallage esse, ut sit 'Ope virium.' *Idem.*

Summaque evertere opum vi] Ennius Annalium l. IV. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' *Ursinus.*

533 *Certabant*] Zeugma, potest et ad Latinos et ad Trojanos referri. *Servius.*

534 *Cavas*] Patulas. *Idem.*

Densi tela] Pro *tela densa.* Idem.

Fenestras] Cæsar: 'fenestras, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' *Germanus.*

535 *Ardentem conjecit lampada Turnus*] Hæc ratio gerendi belli crebra in bellis ad evertenda hostium munimenta et machinas. Sallust. in Jugurth. 'Picem sulphure, et tæda mistam ardente mittere.' Plutar. in vita Dionis: τὰ μὲν ἐγγὺς ἀπὸ χειρῶν βαλοῦ, καὶ λαμπάδων ὑποπιμπράντες, εἰς δὲ τὰ πρόσω διασπείροντες ἀπὸ τόξων πυροβόλους: *In propinqua tædas, et faces manibus ingerunt, in remota tela ignita arcubus mittunt.* Sed quæ hæc *lampas* Virgiliana? Huic loco lucem dat Antonius Gallonius in lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 6. explicans, quid proprie sit *lampas ardens*, illamque discriminans a tædis, facibus, funalibus. Silius I. I. 'Ante omnes ductor patriis insignis in armis, Nunc picea jactat fumantem lampada flamma.' Non multum abit a forma lampadis malleolus: nam qua ignem habet, est in speciem coli muliebris formatus. Integram ejus descriptionem, et formam vide in Ammian. l. XXIII. et profecto æque in Virgilio possis per *ardentem lampada* capere *malleolum.* Mihi visum et *qualos* Ammiani l. XX. eosdem esse cum lampade. Ejus verba: 'Qualique simul ardentes pice et bitumine illiti.' Nam, cum qualus sit vas vimineum, ejus forma non longe ab lampade. *Cerda.*

536 *Et flammam adfixit lateri*] Adfectate. Debuit enim dicere, *adfixit* aut facem aut malleolum, non *flammam.* Servius.

Et flammam affixit lateri] In Mediceo *effecit.* Sed melius *adfixit*, ut in aliis habetur. *Pierius.*

Quæ plurima vento] Gliscens, et magna facta per ventum. *Servius.*

Plurima vento] Per ventum aucta, et gliscens. Lucanus: 'Tellum flamma fuit: rapiensque incendia ventus,'

Digitized by Google

&c. *Taubmann.*

537 *Hæsit adesis*] Non jam *adesis*, sed quos exedit adhærendo, id est, hæsitans adedit, vel adesos reddidit. *Servius.*

Adesis] Aut, carie jam ante consumptis: aut certe, quos flamma exedit adhærendo. Verum de hisce πυροβόλοις sive *Ignijaculis* accuratissime, ut solet, tractavit J. Lipsius Poliorcet. l. v. Dial. 4. et 6. *Taubmann.*

538 *Malorum Velle fugam*] Honestissima elocutio. *Servius.*

539 *Dum se glomerant*] Vid. Æn. II. 341. *Emmeness.*

540 *Peste*] Incendio: ut, 'Et toto descendit corpore pestis.' *Servius.*

Peste] Id est, incendio, ut in v. 683. 'toto descendit corpore pestis,' id est, flamma. Est enim *pestis* generalis vox, signatque quicquid pessumdat et perdit, non solum λοιμὸν, sed generalius ὄλεθρον. Affinis huic rei Josephus Bell. Jud. VII. 5. ubi incendium comparat cum corpore peste abrepto, et putredini obnoxio: καθάπερ σηπομένου σώματος. Quod vero hic extra pestem, idem scriptor cap. 6. ejusdem libro ἔξω τοῦ κινδύνου, loquens de incendio excitato, a quo fugiebant Romani. et cap. 11. ἀναχωρήσαντες dicuntur, qui recedebant ab igne. *Cerda.*

Caret] Eleganter usurpat hoc verbum extra significatum vulgi. Nam, cum *careo* proprie sit, privatum esse re, aut quam aliquando habuisti, aut quam habere desideras, in neutro horum hic sumitur. Pari ratione Hom. verbum δεύομαι, Il. XVII. ubi Glaucus reprehendens Hectorem, ita ait, Ἕκτορ εἶδος ἄριστε, μάχης ἔρα πολλὸν ἔδευες: *Hector specie præstantissime, pugna diu caruisti*; id est, fugax es Hector, et φόβηλις, ut statim sequitur, pugnam deseris. *Idem.*

541 *Cælum tonat omne fragore*] In XII. 'ingens fragor æthera complet.' *Idem.*

543 *Confixique suis telis*] Hæc conquestio etiam excitatur Æn. II. 'pereunt Hypanisque Dymasque Confixi a sociis.' Quid enim miserius, quam configi suis telis, et a suis sociis? *Idem.*

544 *Unus*] Subaudis, *et alter*: nam non procedit *unus*. Servius.

Helenor et Lycus elapsi] Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Idem.*

Helenor] In aliquot antiquis *Halenor*. Sed *Helenor* in pluribus. *Pierius.*

Vix unus Helenor, Et Lycus elapsi] Ad eundem modum, quo Virgilio *unus* ponitur, cum mentio fiat duorum, loquitur etiam Stat. Thebaid. VI. 661. 'vix unus Phlegyas acerque Menestheus (Hos etiam pudor, et magni tenuere parentes) Promisere manum.' *Emmeness.*

545 *Primævus*] Satis indicat, hos duos fuisse fratres, et majorem ævo Helenorem, ut habitum ante legitimas nuptias; ut solet sæpe fieri. *Cerda.*

546 *Mæonio rege*] Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, et aliud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Servius.*

Serva Licymnia] In antiquis aliquot codicibus *Lucymnia* legitur. In aliis *Licinnia*; usque adeo sævitum est passim in omnia pene hominum et locorum nomina. *Pierius.*

Serva Licymnia] Euripid. in Androm. δοῦλον λέχος: *lectus servilis.* Ceterum, videor mentem Poëtæ animadvertisse. Hominem non legitimo toro natum Helenorem prædicat fortissimum, et gloriose pugnantem pro vita, pro patria, pro honore, antefertque Lyco legitimo filio, sed imbelli et ignominioso. Vult ergo Poëta (ut est eminentissimus) indicare sæpissime non tam natales attendendos, quam cujusque facta. Dant ista veram gloriam, non vetustus sanguis; et cuique sua dextera vera est mater. Hoc indicare Hom. voluit Od.

Digitized by Google

IV. ubi loquens de Menelao, Ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης Ἐκ δούλης. Ubi, qui ἐκ δούλης, tamen κρατερός. De quopiam magno Græcorum duce Apollon. Arg. I. ἀλλὰ ἓ θῆσσα γυνὴ τέκε. Idipsum clarius Od. XIV. ubi Ulysses mentitus natales suos, se facit filium Castoris Cretensium Principis, et servæ. Itaque, cum præmiserit, filios Castori fuisse plurimos ex legitimo matrimonio, de se ait, ἐμὲ δ' ὠνητὴ τέκε μήτηρ: postea autem hic, qui ex serva natus, ita de se; Ἠγαγόμην δὲ γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων Εἵνεκ' ἐμῆς ἀρετῆς, ἐπεὶ οὐκ ἀποφώλιος ἦα Οὐδὲ φυγοπτόλεμος. Firmat hanc mentem Eurip. ore Pelei in Androm. πολλάκις δέ τοι Ξηρὰ βαθείαν γῆν ἐνίκεισε σπορὰ, Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμείνονες. *Cerda.*

Licymnia] Hoc modo scribendum, non *Lycimnia*. Vid. Dausq. Orthogr. II. p. 186. *Emmeness.*

Furtim sustulerat] E stupro educaverat: hinc est, 'Et dulcia furta.' *Servius.*

Furtim] Hom. λάθρα et λάθρη de simili concubitu. Noster alibi, 'dulcia furta.' Sophoc. forma alia in Elect. εὐνὰς ὑποκλεπτομένους, *furtivos concubitus.* Et alia adhuc Hom. Il. XIV. ubi de Jove et Junone, φίλους λήθοντο τοκῆας, scilicet, ἐμισγέσθην, *commisti sunt clam parentibus.* Itaque λανθάνω, id est, *lateo*, ad rem eandem. Eurip. in Ione ita, κρυπτόμενον λέχος, *occultus lectus*, pro furtivo: et in Helen. δόλιον εὐνὴν, *dolosum concubitum*: et in Elect. κρυφίαις εὐναῖς, et κρυπταῖσιν εὐναῖς: et in Danaë, κεκρυμμένον δόλον: et εὐνῇ συνελθεῖν λάθρα, *clam cubili congredi.* Non abit δολιόφρων, *dolosa*, apud eundem in Aulide: et in Troadib. λέκτρων σκότια νυμφευτήρια, *lectorum tenebrosas nuptias.* Bellule Juven. Sat. III. 'quocunque in fornice nati.' *Cerda.*

Furtim Sustulerat] Ex stupro educaverat. Supra, vs. 203. Condivit autem hoc scientia Legum militarium: dixit, 'vetita arma.' Neque enim licebat servis militare: Scalig. v. 3. Vide Godescal. Stewech. ad Veget. l. I. *Taubmann.*

547 *Sustulerat*] Vide sup. in hoc lib. ad illud, 'sublatum erudiit.' Sed hic signatius, quam illic. Nam, cum e serva, tamen sublatus, et agnitus ut verus filius. Tale illud Terentianum Andr. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Non enim conjuncti legitimo matrimonio, sed furtim, et tamen volunt prolem agnoscere. *Cerda.*

Vetitisque ad Trojam miserat armis] Secundum Donatum *vetitis fato*, quia stare Troja diutius vetabatur; sed melius lege militari intelligimus, quia servi a militia prohibebantur. Unde et in Dejotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset objectum inter equites, quos Dejotarus miserat Cæsari, unum servum fuisse. Virgilium autem novimus trahere aliqua de historia. Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas. *Serv.*

548 *Ense nudo*] Id est, stricto. *Ense* levis armaturæ est, *nudo* autem stricto, vel sine vagina. *Idem.*

Parmaque inglorius alba] Quasi tyro, ut diximus supra: quia picta arma jam probati in bellis habebant. *Idem.*

Parma] Nam hæc fuit velitum et levium, Liv. l. XXXI. 'veliti Romano parmam gladiumque habenti.' Sed omitto rem satis notam. Non illam tamen, fuisse parmas non solum peditum, quod notissimum: sed etiam equitum. Firmat hoc Liv. l. VIII. 'Equus ad vulneris sensum prioribus erectis pedibus, excussit equitem, quem cuspide parmaque innixum,' &c. Omitto locum alterum ejusdem l. XI. Sallustius Histor. l. IV. 'se quisque in formam parmæ equestris

Digitized by Google

armabat.' Itaque, parma serviebat peditibus et equitibus, utrisque velitaribus, cum hoc discrimine, ut pedites velitares haberent parmas breviores, equites velitares ponderosiores. Clare hoc Liv. l. XXVI. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maximo vigore, ac levitate corporum veloces. Eis parmæ breviores, quam equestres.' Parmæ forma rotunda fuit, ut clare Polyb. de castrametat. Romana, et Nonius ex Varrone ita ait: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' Imo inde Varro ducit etymon, ut parma sit dicta, quæ a medio in omnes partes par sit. *Cerda.*

Parmaque inglorius alba] Utpote tyro. Nam primis stipendiis clypeum gerebant sine omni argumento et insigni candidum. Eos Statius Silv. l. v. vocat 'Nubigeros clypeos, intactaque cædibus arma.' Vide Turneb. XX. 1. et XXII. 11. *Taubmann.*

550 *Hinc acies, atque hinc*] Non abit ab hac locutione illa l. III. 'cœlum undique, et undique pontus.' *Cerda.*

551 *Ut fera*] Quidam pardum significari volunt. *Servius.*

Ut fera, &c.] Quidam pardum, auctore Servio, intelligunt. Est autem Homerica comparatio, quam Scalig. v. 3. animose defendit contra Macrob. v. 13. *Taubmann.*

556 *Longe melior Lycus*] Ergo et Helenor bonus. *Servius.*

At pedibus longe melior] Vere dixit Romanus dux apud Simocatt. III. 13. in oratione ad milites: *ἀρετῆς καὶ τόλμας ἡ συμπλοκὴ καθίστησι βάσανος, καὶ διαιρητὴς ἐστι ψυχῶν: virtutis et ignaviæ explorator, animorumque censor, pugna est.* Agnosce in illo *ἀρετὴν*, in hoc *τόλμαν*. Et, ut pergit in eadem oratione idem dux, in illo videbis *τῆς εὐτολμίας τὸ ἀβέβαιον*, *decorum viro audaciam:* in hoc *τὸ θηλυπρεπὲς τῆς δειλίας, dignum femina timiditatem.* Quippe ille melior virtute, hic *melior pedibus.* Ita vero hic *pedibus melior* ad infamiam, ut in XI. de Drance, 'lingua melior.' Et hæc verborum forma Latini utuntur ex Græcorum imitatione. Græci enim *κρείσσονες* ad rem eandem, quibus opponunt *ἥττονας*. Sic Plato in Gorg. *τὸν ἥττω τοῦ κρείττονος ἄρχειν: minorem meliori imperare.* Ex qua oppositione Rittersh. Horatium illustrat, qui cum dixerit ep. I. 10. 'cervus pugna melior,' statim sequenti versu dixit opponens, 'minor in certamine.' *Cerda.*

Inter] Per: ut 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' *Servius.*

558 *Prendere tecta manu*] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum: ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Idem.*

Prendere tecta manu] Quia tunc (ut ait Serv.) alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum. Lipsius tamen copiosissime docet *muros* veterum (intelligo ego posteriorum) et *firmos*, et *magnos*, et *altos* fuisse: quem vide l. III. Dialogo 5. Poliorcet. *Taubmann.*

559 *Cursu teloque secutus*] Nimiam ejus ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem venit. Statius, 'Et emissum cursu comprendere telum.' *Servius.*

560 *Evadere manus*] Flexu dlio in VI. 'manus effugit imago.' A quo Propert. I. 21. 'Effugere ignotas non potuisse manus.' Uterque ab Græcis: nam Soph. Elect. *χεῖρα σὴν μόλις φυγών: manum tuam ægre fugiens.* Cerda.

561 *Arripit ipsum pendentem*] Pede scilicet. Vide apud Joseph. Bell. Jud. VII. 5. facinus pedanii militis, qui unum ex hostibus arripuit *ἐκ τοῦ σφυροῦ, ex talo pedis.* In quo facinore ita magnæ circumstantiæ, ut dignissimum sit memoratu. *Idem.*

562 *Revellit*] In verbo *vello*, facit

Digitized by Google

in participio *vulsus*. Servius.

563 *Qualis ubi aut leporem*] Pro *qualiter*. Comparatio Homerica, Ὡρμησεν δ' ἀλεῖς ὡς αἰετὸς ὑψιπετήεις Ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν, Ἁρπάζων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν, ἢ πτῶκα λαγωόν. *Idem.*

Qualis, &c.] Committit hæc Macrob. v. 12. cum Homericis Il. XXII. At Scaliger. v. 3. docet, Poëtam nostrum comparationi suæ, præ illa, non solum sonum et majestatem, sed etiam animam addidisse, nulli Græcorum imitabilia, &c. *Taubm.*

564 *Sustulit Jovis armiger*] Similiter *tollere* de raptu avium, quia quod rapiunt secum in aërem tollunt, utitur Phædrus Fab. I. 28. 'Vulpinos catulos aquila quondam sustulit.' *Emmeness.*

Jovis armiger uncis] Quia dicitur in bello Gigantum Aquila Jovi arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam, ut supra diximus, Jupiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Jupiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Jupiter, Aquilæ vidit augurium: cujus cum vicisset auspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Unde etiam a felici augurio natum est, ut Aquila militaria signa comitetur. *Servius.*

565 *Quæsitum*] Qui quæritur: nam præsens a passivo non habet: et est protysteron: nam post raptum requiritur. Vel *quæsitum*, requirendum, προηγόν. *Idem.*

Quæsitum aut matri, &c.] In Romano codice, et in Porcio *matris*, quippe *balatibus* legitur, quanquam *matri* vulgata lectio non displiceat. *Pierius.*

Multis balatibus] Id est, 'cum multis balatibus.' *Servius.*

566 *Martius lupus*] Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Idem.*

Martius] Aut cruentus, aut Marti dicatus, ait Servius. Extremum amplector. Lupum enim, ut raptorem, Romani dicarunt Marti Deo raptori. Inde et Horat. 'Martiales lupos.' Sic et lupa a Claud. de Bell. Get. 'fera Martis' dicitur. Notetur et locus Plauti in Trucul. hic, 'Fuit ædepol Mars meo periratus patri, Nam oves illius haud longe absunt a lupis.' Neque vero alia ratio vulgatæ fabulæ lactis Romulei: ut enim Martis filius creditus Romulus, quia bellator, ita et nutritus a lupa bellatrice. Inde Prop. IV. 1. hanc feram vocat altricem Romani sanguinis. Et iterum: 'Optima nutricum nostris lupa Martia rebus.' *Cerda.*

Rapuit] Quæsite: nam lupi proprie raptores; quod jam alibi a me. Et Joann. Chrysost. Orat. de Nat. Dei. IV. λύκος ἁρπάσαι. *Idem.*

567 *Aggere*] *Agger* est cujuslibet rei cumulatio, unde fossæ aut valles possunt repleri. Subaudiendum tamen, *alii*. Servius.

568 *Tædas alii ad fastigia jactant*] Ita Æn. II. 'flammas ad culmina jactant.' et Val. Arg. II. 'diras aliæ ad fastigia tædas Conjiciunt.' Ab fastigiis labente ævo, et degenerante Latio orta superlatio *fastigiatissima*, qua usus Sidon. epist. I. 9. et epistola II. 4. *Cerda.*

569 *Ingenti fragmine montis*] Supradicti saxi exaggeratio est. *Servius.*

Fragmine montis] Theocritus εἰδ. X. πέτρας ἀπόκομμα. Sed de hoc alibi. *Cerda.*

570 *Lucetium*] Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca *Lucetius* est Jupiter, dictus a luce, quam præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, id est, diei pater. Horatius, 'Namque Diespiter plerumque per purum tonantes Egit equos.' *Servius.*

Hic jaculo bonus] Nescias de quo dixerit. *Idem.*

572 *Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta*] Id est, *peritus*, ut Ecl. V. 1. 'boni quoniam convenimus

Digitized by Google

ambo.' Ad quem locum vide quæ diximus. Pro eo infra X. 304. 'Insignis jaculo et longe fallente sagitta.' *Emmenes.*

Longe fallente sagitta] Mire dictum, quia *longe*, ideo *fallens*. Cum res agitur cominus, non est locus fraudi; nam vides cuspidem contra te dispositam: cum eminus, tum te fallunt arma hostis. Fallunt etiam, quia is, qui longe est a jaculante, putat sæpe se non assequendum. Ad eum modum Statius Theb. VII. 'Itys insidiante sagitta.' Non multum abit illud Prop. III. 14. 'Cum pila veloces fallit per brachia jactus.' Id est, pila, cum jacitur, longius procedit, et it velocius, quam jactator putarat. Ita et Valerius tertio Argon. 'fallere nervo Tum primum puer ausus Hylas.' *Cerda.*

573 *Cæsa Turnus: Turnus Itym*] Ut ait Lucilius, 'Bonum schema est quotiens sensus variatur in iteratione verborum: et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.' *Servius.*

575 *Pro turribus*] Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turrim putares. *Idem.*

576 *Levis hasta Themillæ*] *Themillus Themillæ*, ut *Æneus Æneæ*. *Levis* autem *hasta*, pro leviter veniens. Ut et *Strinxerat* dixit, id est, paulum vulneraverat. Ut, 'Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.' *Idem.*

577 *Strinxerat*] Levissimum ictum indicat, et inefficacem, ideo consequenter hasta *levis*. Illustro hunc locum lib. decimo ad illud, 'deflexit partim, stringentia corpus.' *Cerda.*

Tegmine] Ita in X. 'æratam circumfert tegmine silvam.' *Idem.*

Demens] Qui scutum quo se tegebat abjecit. *Servius.*

578 *Alis*] Pinnis. *Idem.*

Allapsa sagitta] In antiquis *adlabsa*, per *d* et per *b* more veterum; et *sagicta*, quod eam a sagaci ictu dictam volunt. *Pierius.*

Alis adlabsa sagitta] Creberrima ἀξήνοις ad summam celeritatem indicandam. Sallust. Jugurth. 'tela utrimque volare.' Inf. Virg. 'volat Itala cornus.' Amm. l. XX. 'utrimque convolante missilium crebritate.' Hom. sæpe, πτερόεντας ὀϊστούς. A quo Nonn. l. XXIX. πτερόεντι ὀϊστῷ. Idem Nonnus forma alia l. XXII. ἔγχεος ἰπταμένοιο ὁρμή. Nota et formam quæ usus Auctor ἄθηλος Paneg. Constant. 'Parthorum arma volarica.' Est egregius locus Plin. XXXIV. 14. quem volo hic audias, de ferro ita loquentem: 'Eodem utimur ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili, volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato, quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Si quidem ut ocyus mors perveniat ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus.' Notabis dici a Plinio de ferro alato, 'humani ingenii fraudem,' quæ verba adjunges his, quæ supra attuli ad illud, 'longe fallente sagitta.' *Cerda.*

579 *Et lævo infixa est lateri*] Ostendit vulneris locum, quem ante suppresserat. Sic in quarto, 'Infixum stridit sub pectore vulnus.' *Servius.*

Et lævo infixa] In antiquis aliquot *adfixa*, quod nequaquam displicet. *Pierius.*

580 *Spiramenta animæ*] Definitio pulmonum. *Servius.*

Spiramenta animæ] Ita Eurip. in Hecuba, τέμνει σιδήρῳ πνεύματος διαβόδας. Æn. X. 601. 'Tum latebras animæ pectus muerone recludit.' *Turnèb.*

Rupit] Val. Argonaut. III. 'Æsonii venit hasta ducis, latumque sub imo Pectore rumpit iter.' *Cerda.*

581 *Stabat in egregiis Arcentis filius armis*] Eodem modo supra Æn. VII. 761. 'Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius: insignem quem mater Aricia misit, Eductum Egeriæ lucis, Hymettia circum Litora, pinguis ubi et placabilis ara

Dianæ.' *Emmeness.*

582 *Pictus acu chlamydem*] Hoc est, habens chlamydem Frigiam. Ut, 'Et Frigiam Ascanio chlamydem:' et est figuratum 'pictus chlamydem.' *Servius.*

Ferrugine clarus Hibera] *Ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Hibera* autem modo, non Hispana, sed Pontica: nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, 'Herbasque quasi lolchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax.' *Idem.*

Ferrugine clarus Ibera] Male Serv. interpretatur *Ponticam*, cum *Hispanam* debuisset. Imprimis sibi ipse contrarius. Nam Georg. I. ad illud de Sole, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit,' ita ait: 'Ferrugo est purpura nigrior, et, Hispana. alibi et ferrugine clarus Ibera.' Hæc ille. Deinde, Nonius *pullum* colorem explicans, ita ait, 'quem nunc Hispanum, vel nativum dicimus:' aut, ut habet codex man. script. attestante Junio, 'quem nunc Spanum, vel nativum dicimus.' Spaniam quippe pro Hispania agnoscunt Strabo, Eustathius, Vegetius. Tu vide Bernard. Aldretam de orig. Ling. Hispan. III. 2. Quem vero *pullum* colorem, *nativum*, *Spanum*, sive *Hispanum* Nonius vocat, eundem Junius *Iberum*, *Baticum*, *ferrugineum*. Tertio, cum *ferrugo* dicatur a *ferro*, quis nescit ferri venis Hispaniam claruisse? Hujus metalli primam gloriam Plinius dat Bilbili (fuit hæc patria Martialis) XXXIV. 14. De ferro Iberi Pontici nulla, quod sciam, mentio. Ac proinde 'ferrugineus color' referendus est ad eam orbis partem, in qua metalli hujus gloria. Cumque a magnis scriptoribus antiqui ævi, Iberia nomine simpliciter Hispania intelligatur, non Orientalis, fit proinde, ut cum Iberiam audis, debeas ad Hispaniam recurrere; nam illa Orientalis te ad se ducet aliis circumstantiis. Quis itaque arctet Virgilium ad Orientalem, nisi cum magna historiarum ignoratione; cum præsertim ipse aliis in locis, cum Iberiæ meminit, Hispaniam intelligat? Sic in VIII. 'Iberas boves:' in XI. 'Ibero gurgite:' in Georg. 'impacatos Iberos.' De Hispanis capio etiam Stat. Theb. IV. 'Undantemque sinum nodis irrugat Iberis.' Et Prop. II. 3. 'Ut Mæotica nix minio si certet Ibero.' Nam. Plin. et Justin. gloriam minii Hispanis dant. Sic etiam capio Terentium Varron. περ. τύχης: 'Scuta cælata Ibero argento gravi crebra fulgent.' *Cerda.*

Ferrugine Ibera] Pro, veste coloris ferruginei sive Bætici vel Iberi: qui duplex: alter rutilus, subflavus et aurei coloris: alter magis fuscus et qui ferrugineum refert: de quo accurate L. Ramirez Hispanus ad Mart. I. 97. *Taubmann.*

Clarus] Dat splendorem Iberæ ferrugini, ut etiam I. XI. 'Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro.' Et Claud. IV. Cons. Hon. 'fulgor Iberus.' Contra Catull. de nupt. Pel. 'Carbasus obscura dicat ferrugine Ibera.' Et Virg. ipse Georg. I. 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit.' Sed non difficilis conciliatio: nam purpura cum splendore nigricat, cum nigrore splendet. *Cerda.*

583 *Genitor quem miserat Arcens*] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius: nam non congruit ut, hujus filii prætermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. *Servius.*

584 *Eductum*] Tacit. Ann. I. de Cajo Principe, 'In contubernio legionum eductus.' Hoc nimirum verbo natales loci indicantur. Auctor Εἰρ. Paneg. Constant. 'Facile est vincere timidos et imbelles: quales amœna Gracia, et deliciæ Orientis educunt.' Claud. Honor. IV. 'Hi-

Digitized by Google

spania patrem Auriferis eduxit aquis.' *Cerda.*

Symæthia circum Flumina] *Symethos* fluvius est Siciliæ, a rege Symetho dictus, haud longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Ætnam nympham, vel, ut quidam volunt, Taliam Jupiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Junonem (secundum alios, ipsam puellam,) Terræ commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partus ejus postea cum de Terra erupisset, duo pueri *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes: nam πάλιν ἴκειν est *iterum venire*. Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo 'Placabilis ara:' quia mitigata sunt eorum numina. *Palicos* nauticos Deos Varro appellat. Alii dicunt Jovem, hunc *Palicum* propter Junonis iracundiam in Aquilam commutasse: alii Vulcani et Ætnæ filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia Arcentem istum induxerit; neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dixit ad Italiam pervenisse? *Servius.*

Symæthia Flumina] Nicolaus Heinsius testatur ad Ovid. Metam. XIII. 570. in Virgilii codice longe vetustissimo hic legi *Symæthia*, atque ita apud Ovidium Græcorum plerorumque auctoritate restituit. Est autem *Symæthus* fluvius Siciliæ maximus, ab urbe Catina VIII. passuum millia distans. De quo vid. Philipp. Cluver. Sicil. Antiq. I. 10. Est et in Sicilia oppidum hoc nomine, de quo idem Sicil. Antiq. II. 8. *Emmenes.*

585 *Pinguis*] Id est, dives: more Græcorum, qui dicunt πίονα γῆν. Turneb. XVIII. 3. *Taubmann.*

Placabilis ara Palici] Dii *Palici* religiosissime culti fuerunt a Siculis: erat autem eorum templum juxta Siciliæ fontem Menensem, sive Meneninum, qui prope oppidum Menas, et ab apposito hoc templo fons ille dictus etiam fuit *fons Palicinus*, et *lacus*, vel *stagnum Palicorum*. Plura de Diis *Palicis* Philipp. Cluverius Sicil. Antiq. II. 9. et Macrob. (qui et ibi citatur) Saturn. v. 19. Quod vero Servius ait hos humanis hostiis primo placari solitos, id quoque innuere videtur Statius, dum Theb. XII. 155. inquit: 'immites citius Busiridos aras Odrysiique famem stabuli, Siculosque licebit Exorare Deos.' *Emm.*

586 *Positis*] Nam ipse reliquit. Ita in X. 'positis inglorius armis Exigat hic ævum,' id est, arma, quæ ipsemet ponat. Itaque laudo Scaliger. patrem, qui reprehendit Claud. eo in versu, 'Qualis Amazonidum peltis exultat ademptis Nuda cohors.' Debuisset *positis*; nam *ademptis* vim notat. *Cerda.*

Armis] *Hastis* scriptum est in libro Colotiano. *Ursinus.*

587 *Ter adducta*] Hæc scilicet ars rotandæ fundæ. Veg. III. 14. 'Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.' Sed modum præscribit c. 23. ejusdem lib. 'Semper assuescendum est, ut semel tantum funda circum caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum.' Dices: non ergo ex arte Virgilii, qui *ter*. Nego id tibi: clarum enim, majorem impetum concipi ex bina aut terna rotatione: ideo ait Veget. assuescendos milites ad unam, ut videlicet condiscant quod difficilius in arte, idque propter dispendium temporis. Si enim omnes funditores bis aut ter rotarent, moræ essent: ideo assuescant semel, ut arte contrahant, quod natura extendit. *Cerda.*

Ter] Ex arte, aut more. Nam rotatio illa vires dabat fundæ. Stat. I. 1. 'Terque levi ducta circum caput actus habena Permissum ventis abscondit in aëre telum.' Vide Lips. Poliorc. Dial. IV. 2. *Taubmann.*

Digitized by Google

588 *Liquefacto tempora plumbo Diffidit*] Plumbum enim jactum nimio rotatu et aëris calore dissolvitur. Statius, 'Et arsuras cœli per inania glandes.' *Servius.*

Liquefacto plumbo] Eo videlicet impetu glans e funda mittebatur, ut in medio cursu liquesceret igne concepto. Lucret. l. VI. 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.' Ovid. in Metamorph. 'Non secus exarsit quam cum Balearica plumbum Funda jacit, volat illud, et incandescit eundo, Et quos non habuit sub nubibus invenit ignes.' Inde Stat. cum fulmine comparat, 'volucres imitantur fulmina glandes.' Si quis causam quærat concepti in plumbo ignis, cum jacitur fortiter, eam exhibet Aristot. l. II. de cælo capite septimo: *πέφυκε γὰρ ἡ κίνησις ἐκπυροῦν καὶ ξύλα, καὶ λίθους, καὶ σίδηρον.* Et exemplum adhibens, ita statim: *οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν ταῦτα γὰρ αὐτὰ ἐκπυροῦται οὕτως, ὥστε τήκεσθαι τὰς μολιβδίδας·* videlicet *παρεκτριβομένου τοῦ ἀέρος*, ut supra dixerat, 'perfricato aëre.' Et Seneca Nat. Quæst. II. 56. 'Aëra motus extenuat et extenuatio accendit: sic liquescit excussa glans funda, et attritu aëris, velut igne, distillat.' Lege et Aristot. Meteorolog. IV. 8. *Cerda.*

Liquefacto plumbo] Lucanus: 'spatioque solutæ Aëris et calido liquefactæ pondere glandes.' Vide Lips. De Milit. Rom. Dial. v. 20. ubi de usu et vi fundarum disputat: negatque bombardis nostris vim majorem esse posse, fortasse nec tantam: exceptis *Musquettis*, quas vocant. *Taub.*

589 *Multa porrectum extendit arena*] Intelligimus eum cecidisse trans murum: dicendo autem *multa*, ostendit corporis proceritatem. *Servius.*

590 *Tum primum bello*] Hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in historia pueros de bellis gloriam reportasse. Filium Marci Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica, cum fugeret exercitus Spurii Carvilii Consulis, bellum restituisse. Apud Soram, bello Italico, ab Herennio puerum in aciem eductum, a quo hostem occisum spoliatumque; Lucii Tarquinii filium, quem ob hoc pater aurea bulla prætextaque donavit. *Idem.*

591 *Dicitur*] Poëta, quoniam impossibile videbatur pueri manibus cecidisse robustissimum virum, non se facit auctorem. *Donatus.*

Ante feras, &c.] Par sententia Ovidii secundi Metamorphoseos, 'Hunc Deus Arcitenens, et nunquam talibus armis Ante, nisi in damis, capreisque fugacibus usus.' *Cerda.*

593 *Cui Remulo cognomen erat*] Rejeci alibi ad hunc locum syntaxeos hujus declarationem. Qui Latine loquitur, dicit, 'Cui est cognomen Remuli.' Qui Græce, 'Cui est cognomen Remulo.' Græci enim casum unum regunt, et sæpissime alterum illi appendunt, quasi sarcinam. Placet itaque Latinis confugere frequentissime ad Græcam syntaxin, relicta sua; ita hic: 'Cui Remulo cognomen erat:' et in I. 'Cui nunc cognomen Iülo.' Liv. l. XXVI. 'Cui Perconi fuit cognomen:' et l. XXXI. 'Geminis ambobus cognomen erat:' et l. XXXIV. 'Cui Tympano fuit cognomen.' Plin. VII. 12. 'Histrioni Rubrio cognomen imposuit:' et XII. 6. 'Arbori nomen palæ, pomo arienæ.' ubi *palæ*, et *arienæ*, sunt in tertio casu. Sallustius Jugurtha: 'Cui postea Africano cognomen ex virtute fuit.' Ovid. Met. VIII. 'nec fortibus illic Profuit armentis, nec equis velocibus esse.' Nihil crebrius apud Græcos. *Idem.*

Minorem Germanam] Quia major nympha fuerat Jovis voluntate. *Serv.*

594 *Thalamo sociatus*] Signate in re matrimonii, de quo et Tullius, 'arctissima societas:' et in Æneid. XII. 'Me natam nulli veterum sociare procorum:' et Æneid. IV. 'vinclo

Digitized by Google

vellem sociare jugali.' Et sacræ literæ Evam vocant *sociam* Adæ. A quo non abit φιλία, id est, *amicitia*, quam vocem in re matrimonii adhibet Eurip. in Alcestide: ubi etiam conjuges vocat φίλους, id est, *amicos*; et in Androm. *lectum conjugalem* φίλιον λέχος. *Cerda.*

595 *Digna atque indigna relatu*] *Indigna*, id est, turpia et obscœna. Ut dici solet *fanda et nefanda*. Serv.

Indigna] Jos. Scaligero Proverbiale est: ut illud Terentii, 'justa injusta me facturum.' Æschyli: Δοῦλε δοσποτῶν ἄκουε καὶ δίκαια κἄδικα. Talia sunt, Cic. ad Attic. VI. 'Omnia, minima maxima: Terra, mari. Factis dictis. Dextra sinistra,' &c. *Taub.*

596 *Novo regno*] Aut nova regii generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperii. Aut partem regni a Turno acceperat. *Servius.*

Regno] Non placet omnino Serv. Apud veteres enim illi omnes, qui affines erant Regibus, non solum fratres, sed alii etiam regii generis dicebantur Reges. Quam rem jam ego aliquot in locis firmavi alicubi. Ut hic 'tumidus regno,' ita Stat. Theb. IV. de Inacho, 'et genero tumuit Jove.' *Cerda.*

597 *Ibat*] Hom. sæpe βῆ et βῆ ἰέναι. Videtur mihi Poëta voluisse in Numano exprimere superbientis hominis incessum. Et ita verbum *ibat* comitantur vociferatio, tumor, clamor. Quæ sane notæ sunt et χαρακτῆρες hominis superbissimi. Talem exhibet Orestem Soph. in Elect. Εἰσῆλθε λαμπρὸς, πᾶσι τοῖς ἐκεῖ σέβας: *Ibat arrogans, omnibus, qui aderant, spectandus.* Idem.

Ingentem sese clamore ferebat] Non erat ingens, sed se esse clamabat ingentem. *Servius.*

Ingenti] Serv. legit, *ingentem*. Eurip. in Hercul. dixit, μέγας ὁ κόμπος, de ingenti et jactabundo clamore. *Cerda.*

598 *Iterum*] Denuo. Nam jam tertio obsidentur: et *iterum*, non nisi de duobus dicimus. *Servius.*

599 *Bis capti Phryges*] Semel ab Hercule, postea a Græcis. Alii tradunt semel a Græcis et nunc a Latinis, et hoc magis aptum esse Numani personæ, ut se cepisse existimet, qui tam jactans et petulans inducatur. *Servius.*

Bis capti] Tzetzes tamen in Theocr. ter ait captos: ab Hercule, Amazonibus, Græcis. *Cerda.*

Phryges] Pro convitio posuit, quasi dicat, ideo capti, quia Phryges. *Don.*

Morti prætendere muros] Emphasis est. *Morti* enim pro *bello* posuit. Sic supra, 'Læti discrimine parvo.' Cum potuerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil Trojanis reliquum sit, quam perire. *Servius.*

Morti prætendere muros] In codicibus aliquot antiquis *Marti* legitur. Sed enim *morti* pro *bello* positum ait Servius. *Pierius.*

600 *En*] Vituperantis demonstratio. *Donatus.*

Qui] Scilicet, mendici et exules. *Idem.*

Nostra connubia] Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut invidiose retorquet nostra connubia, et vult causam omnium esse communem. *Serv.*

Nostra] Quasi meliorum et fortiorum. *Donatus.*

Bello] Cum sciant in simili causa se victos. *Idem.*

601 *Italiam*] Ad Italiam. *Servius.*

602 *Non hic Atridæ*] Exaggeratio vituperationis; nam non tantum se Trojanis, sed etiam eorum victoribus præfert. Potest et *Atridas* intelligi, quarum conjuges aut deserunt maritos, aut interimunt revertentes. *Idem.*

Non hic, &c.] Invenietis fortiores iis, qui tamen vos vicerunt. *Donat.*

Non hic Atridæ, &c.] Ab hac Musa Silius l. I. 'non hic Sidonia tecta Feminea fabricata manu, pretiove parata, Exulibusve datum dimensis litus arenis.' Et Stat. Theb. XII. 'Non

Digitized by Google

cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus, hic cruda virorum Prælia,' &c. Sed Virgil. ut credo, commutavit illa Euripidis in Androm. οὐ γάρ ἐσθ' Ἕκτωρ τάδε, Οὐ Πρίαμος, οὐδὲ χρυσὸς, ἀλλ' ἑλλὰς πόλις. *Cerda.*

Fandi fictor Ulysses] Aut fallax, aut λογοδαίδαλος, id est, qui dolum celat sermonis ornatu. *Servius.*

Fandi fictor Ulysses] Ut qui tantum loquendo et fingendo posset, non virtute, et viribus. Ab Eurip. in Rheso dicitur Ulysses αἱμυλώτατον κρότημα, *facundissimum crepitaculum.* Ibidem dicitur τρίβων τὰ κομψὰ, et νοεῖν σοφὸς, ut qui esset industrius et solers mente. Et in Cyclope, ἄνδρα κρόταλον, *virum crotalum*, ut qui tantum facundia insonaret. Ibidem Silenus admonet Polyphemum facetissime, ut devoret Ulyssem: nam, si ejus linguam comedat, fiet λαλίστατος, *loquacissimus.* Inde in Troadib. datur illi δίπτυχος γλῶσσα, *duplex lingua.* Cerda.

603 *Durum a stirpe genus*] Italiæ disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in originibus, et Varro in gente populi Romani commemorat. *Servius.*

Durum]. Forte. *Donatus.*

A stirpe] Non arte, sed natura. *Idem.*

Natos ad flumina primum, &c.] E Germanorum consuetudine tractum censet Turn. XXII. 5. qui prolem natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Ruffin. 'Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.' Inde Nonnus ab hac caussa Rhenum ἐλεγχίγαμον agnominat, velut judicem vindicemque conjugii. Et sunt, qui *Rheni* etymon hinc petunt, quasi purgatoris. Certe *purus* sermone nostro *Reyn* dicitur. Vide Lips. ad Germ. C. Taciti, et J. B. Pium Annot. Post. c. 23. et Germ. v. Pimpont. itemque Cæl. VI. 2. Idem tamen XVIII. 1. hoc de Spartanis moribus tractum opinatur, auctoritate Senecæ Suas. l. I. ubi legas 'Eurotas amnis Spartam circumfluit, qui pueritiam indurat ad futuræ militiæ patientiam.' *Taub.*

604 *Sævoque gelu*] In antiquis aliquot codicibus *duroque gelu* habetur. Sed *sævo* castior omnino lectio. *Pier.*

Gelu duramus et undis] Undis gelidis: et est ἓν διὰ δυοῖν, ut, 'hamis auroque trilicem:' Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquam diceret: sic gelu. *Servius.*

Gelu duramus et undis] Ab hoc rigore disciplinæ non abit ille apud Sidon. in Avito, 'lactentia primum Membra dedit nivibus, glaciemque irrepere plantis Jussit, et attritas parvum ridere pruinas.' Nec Honorii apud Claud. Paneg. III. 'Frigora sæva pati, gravibus non cedere nimbis, Æstivum tolerare jubar, transnare sonoras Torrentum furias,' &c. Nec militum apud Silium l. IV. 'Quosque in prægelidis duratos Hernica rivis Mittebant saxa, et nebulosi rura Casini.' Amm. l. XV. ait: 'ad militandum omnis ætas aptissima, et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus, gelu duratis artubus, et labore assiduo, multa contempturus et formidanda.' Inter leges Lycurgi una fuit auctore Xenoph. ut pueri ἀνυποδησία τὰς πόδας κρατύνειν: *nudis pedibus incederent, et ita durarentur.* Ut hic *duramus*, ita de ætate Horat. Sat. I. 4. 'simul ac duraverit ætas Membra.' Usus est Sen. epistol. 36. Lucret. l. V. 'Atque opere in duro durarent membra manusque.' *Cerda.*

605 *Venatu*] Pro *venatui*, ut, *Curru* pro *currui*: ablativus dubius, vel pro dativo. *Servius.*

Pueri] Bene venationem pueris dedit, opus rusticum jam juvenibus. *Idem.*

Venatu invigilant pueri] Nulla fortasse exercitationum aptior ad futu-

Digitized by Google

ram militiam. Ita magnus dux Jugurtha evasit, prædicante Sallust. 'Pleraque tempora in venando agere, leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire.' De Anthemio Sidon. 'Inventas agitare feras, et fronde latentes Quærere deprensas, modo claudere cassibus arctis, Nunc torto penetrare veru.' Est enim argumentum feritatis venatio. De Hircanis Amm. l. XXIII. 'Apud quos ruris colendi cura est levior, sed vescuntur venatibus.' De Chirone ait Max. Tyr. dissert. 18. docuisse illos, quos educandos accipiebat, θήρας καὶ ὁρειβασίας, *venationibus et montanis itineribus.* Cerda.

Silvasque fatigant] Ipsi fatigantur in silvis: vel pro feris *silvas* posuit, in quibus sunt feræ. *Servius.*

Silvasque fatigant] Arripuit Claud. Stil. III. 'Nubiferas Alpes, Appenninique recessus, Garganique nives Hecaërge prompta fatigat.' Sic l. VIII. 'Olli remigio noctemque diemque fatigant.' *Cerda.*

606 *Flectere ludus equos*] Aliorum labor nostræ puritiæ ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexutes* vocabantur, sicut ait Varro Rerum humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius, 'Ante urbem pueri et primævo flore juventus Exercentur equis.' *Servius.*

Flectere ludus equos] Non enim inanibus ludis intenti sunt. *Donatus.*

Flectere ludus equos] Totus versus Euripidem sapit, qui de Hippomedonte in Supplic. Ἵππους τε χαίρων, τόξα τ' ἐντείνων χεροῖν: *Equis gaudens, arcum tendens manibus.* Præsertim cum adhibeat exercitationes, quas a puero didicit Græcus ille, ut ita se assuefaceret virtuti bellicæ. Ceterum, cum Poëta dicat, bellicas exercitationes amatas pueris, ut ludos, adducam loca aliqua Sidonii de re omnino simili. Ergo, Paneg. Anthem. 'Ludus erat puero raptas ex hoste sagittas Festina tractare manu, captosque per arcus Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Et Paneg. Majorani, 'Excussisse citas vastum per inane bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas.' Demum Paneg. Aviti, 'Jam si forte suem latratibus improbus Umber Terruit, albentes nigro sub gutture lunas Frangere ludus erat, colluctantique lacerto Vasta per adversas venabula cogere prædas.' *Cerda.*

607 *At patiens operum parvoque adsueta juventus*] Hoc et in Georgicis laudat: nam magnæ virtutis est in nimio labore parvis esse contentum. *Servius.*

608 *Terram domat*] Bene bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus*: ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. *Servius.*

Domat] Pro, arat. Stat. Theb. IV. 'Et qui rura domant Epidauria.' Ennod. orat. 4. 'Edomitam terram terque et quater agricolæ ligonibus.' *Cerda.*

Quatit oppida bello] *Oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secernunt. Alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum. Alii locum ædificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit. Alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. *Servius.*

609 *Omne ærum ferro teritur*] Est hoc, quod Himerius ἐν μελέταις, de Persis loquens, ait: πᾶς ὁ βίος ἐκείνοις φαρέτρα καὶ βέλη: *vita omnis illis est pharetra et sagittæ.* Et Claud. Bell. Get. 'Totaque sub galeis Mavortia canuit ætas.' Sed et locutio Hellenica est: nam Græci τρίψαι, et ἐκτρίψαι βίον. *Cerda.*

Versa juvencum Terga fatigamus

Digitized by Google

Agriculturam sine officio belli gerimus. Est autem καχοσύνθετον: nam *terga* cum eodem fine casus terminatur ut *versa hasta*. Nam est ita: 'versa hasta juvencorum terga fatigamus,' id est, cædendo urgemus. *Servius.*

610 *Fatigamus hasta*] Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam et hasta pro boum stimulo utimur, et hasta tardos boves increpamus. Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

Tarda senectus] In aliis, 'sera senectus.' *Servius.*

Tarda] Quæ faciat homines tardos. *Donatus.*

611 *Nec senectus Debilitat vires animi*] Bene *Animi*, quia non est ausus *corporis* dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, et suæ comparetur adolescentiæ. Nunc ergo, licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est una temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. *Servius.*

622 *Canitiem galea premimus*] Id est, semper militamus. *Idem.*

Canitiem galea premimus] Plutarch. in opere, An seni regenda Resp. τὸ κράνος ἀποκρύψει τὰς πολιάς: *galea occultet canos.* Ut hic *premimus*, ita Ovid. Epist. 'galea caput ille premetur.' Sil. l. II. 'pressæ properata casside malæ.' *Cerda.*

613 *Comportare juvat prædas*] In Romano cod. in Mediceo, et pervetustis aliquot aliis *comportare* legitur. Sane *comportari* dicuntur, quæ proveniunt ex reditibus. Hor. 'Si comportatis rebus bene cogitat uti.' Ita de iis omnibus, quæ ex agro in urbem comportantur. *Convectare* tamen magis placet eruditis auribus. *Pierius.*

614 *Vobis picta croco*] Vituperatio Trojanorum, in qua utitur argumentis, quæ in rhetoricis commemorat Cicero, a gente, habitu, et gestu. Et sunt molliores versus apti ad carpendam molliciem. Sane vestes acu pictas coloribus Phryges primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Frigiones* appellantur. *Servius.*

Croco] Vestem κροκωτὸν intelligit: quæ a Plauto, apud Festum, *crocotula* dicitur, et mulierum erat, rotunda ac fimbriata. Ita effœminatos et semiviros incessit Trojanos: ut et, cum dicit; 'Et tunicæ manicas:' χειροδυτοὺς enim, id est, tunicas *manicatas*, sive (ut Plaut. Pseud. II. 4. vocat) *manuleatas* significat, quæ viris probro erant apud veteres Romanos, qui *colobio*, id est, tunica manicis defecta, utebantur. Hinc et Cic. Act. 2. probro Catilinæ objecit, quod manicatis ac talaribus tunicis esset. Videatur Turnebus XXII. 15. et XXIX. 25. Agellius VII. 12. et J. Meursius Com. in Lycophr. Alexandram, et J. Bapt. Pius Annot. Post. c. 58. denique et Proverb. θετταλικὰ πτερά. *Taub.*

Fulgenti murice] Purpura. Hanc autem vitio et dedecori apud majores fuisse constat. Juvenalis: 'peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas. quæcunque est purpura ducit.' *Servius.*

Fulgente murice] De muricе vide quæ diximus ad Ecl. IV. 44. *Idem.*

615 *Desidiæ cordi*] Vobis sunt; et est ab animo argumentum. *Servius.*

Choreis] Servavit hoc loco naturam syllabæ, quam in Æn. sexto metri caussa corripuit: ut, 'Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.' *Idem.*

616 *Et tunicæ manicas*] Tunicæ vestræ habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens, 'Manicatis ac talaribus tunicis.' Nam colobiis utebantur antiqui. Sane *habent* bis subaudiendum. *Idem.*

Et tunicæ manicas] Χειρίδας, δοθήτας δὲ χειροδυτοὺς significat. Aug. l. 2. De doct. 'Talares ac manicatas tunicas habere apud veteres Romanos flagitium erat:' unde et Græcis μακρόχειρα, *tunica manicata.* Lamps.

Digitized by Google

'Macrochiras ex purpura ad usum suum revocavit.' *Germanus.*

Et habent redimicula mitræ] Illud dictum fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem majorem, dicens, 'Religatas habetis mitras.' Nam *pilea* virorum sunt: *mitræ* fœminarum; quas *calantica* dicunt. *Mitra* autem proprie Lydorum fuit, ut, 'Mæonia mentum mitra:' quem habitum imitati sunt Trojani. Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effœminatis objectum. *Servius.*

Redimicula] Erant hæc vincula, quibus mitræ ipsæ illigabantur. Id clare colligas ex Achille Alexandrino l. III. καὶ ἐπικοσμήσαντες μίτραις τε καὶ ζώσμασιν ἐνδεδυμένην, τὴν σκευὴν ταύτην ἐπικρύψομεν: *Adornantes puellam mitris, et vittis indutam, apparatum istum occultabimus.* Itaque, *redimicula* sunt, quæ Achilles vocat ζώσματα. Ovidius misso nomine verbum intulit in Epist. 'mitra redimire capillos.' Quod vero Achilles ζῶσμα, Herodotus (citante Stob. περ. ἐπιορκ.) vocat εἱλικα, quasi dicas, *volutionem*, aut *circumvolutionem*. Ait enim, πρὸς δὲ χερὸς ἀντίληψιν εἱλικα μίτρης ἐδέσμευσε: *ut autem manu apprehenderet, ligavit circumvolutionem mitræ.* Portasse et Nonnus l. XXVI. easdem vittas intelligit per κρήδεμνα, id est, *reticula*. Ait enim λύσατε μίτρην, βίψατέ μοι κρήδεμνα: *solvite mitram, abjicite mihi reticula.* Propert. XXIX. 2. *ligamina* vocat, eo versu: 'Quæ cum Sidoniæ nocturna ligamina mitræ.' Utramque vocem conjunxit Pollux IV. 24. μίτρας, ἀναβήματα. Jam vero connexa mentio mitræ et redimiculi, ut jam unum, jam alterum enuntietur. Testis Ovid. in Epist. qui de Hercule, 'Ausus es hirsutos mitra redimire capillos.' Et de eodem in eadem Epist. 'Detrahat Antæus duro redimicula collo.' Vides in primo versu *mitram* solum, in altero *redimiculum*: sed neutrum sine alio. *Cerda.*

617 *O vere Phrygiæ*] Ipsos vituperavérat Phryges: nunc ad majorem injuriam *Phrygias*, non *Phryges*, dixit. *Servius.*

O vere Phrygiæ] Ita Hom. Il. B. et H. ἀχαιδες, οὐκέτ' ἀχαιοί. *Taubmann.*

Ite per alta Dindyma] Montes matris Deum. *Ire* autem *per alta* sic dicit, quasi currite per Dindyma, et ducite choros per Dindyma: nec sufficit Nomano loqui injuriam Trojanorum, nisi etiam sacris numinum conjunctam faciat. Sed hoc jam quasi moriturus loquitur: hoc est enim, 'digna atque indigna relatu Vociferans,' ut digna sint, quæ de suorum virtute dixit; indigna, quæ impia et in Deos ausus est. *Servius.*

Dindyma] Etymon aperit interpres Apoll. διὰ τὸ διδύμους μαστοὺς ἐν αὐτῷ ἀνήκειν, et statim: ἢ διὰ τὸ δύο ἀκροτήρια ἔχειν: *quod assurgeret geminis jugis, habeatque duas tanquam arces et summitates.* Locum integrum imitatur Prudent. Psychom. 'Ite ad nocturnas epulas, ubi cantharus ingens.' Tu reliqua. *Cerda.*

Ite per alta Dindyma] *Dindymus*, et in plurali *Dindyma*, mons fuit Troadis, Deæ Cybelæ sacer; a quo et *Dindymene* fuit dicta, teste Stephano: Δίνδυμα, ὄρη τῆς Τρωάδος, ἀφ' ὧν Δινδυμήνη ἡ Ῥέα. In hoc monte sacra quoque ejus celebrabantur a Phrygibus, et quidem nocte; unde 'nox Phrygia' dicuntur Statio Theb. XII. 224. 'Nocte velut Phrygia, cum lamentata resultant Dindyma, pinigeri rapitur Simoëntis ad amnem Dux vesana chori,' &c. *E.*

618 *Biforem dat tibia cantum*] Bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum, id est, Phrygiarum naturam. Tibiæ aut *Serranæ* dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas: aut *Phrygiæ*, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, 'Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum,

Digitized by Google

acutum sonum habet, alterum gravem.' *Servius.*

Biforem] Necessaria hic verba Servii; explicant enim signate de duplici foramine. Et, quid si apud Ovid. Pallas Fast. VI. his versibus, 'Prima terebrato per rara foramina buxo Ut daret, effeci tibia longa sonos,' intelligat duo tantum? Nam hæc raritas cur non de exiguo numero? Stat. Theb. IV. clare de Phrygia tibia. 'Æraque, tympanaque, et biforem reticere tumultum.' *Cerda.*

Biforem] Bisonum, imparem. Vide Cæl. IX. 7. et Aristot. Polit. l. Θ. T.

Tibia] Applaudit menti Poëtæ locus Aristotel. Polit. VIII. 6. ubi improbat cantum tibiæ, aitque pueros non ea instituendos, ut quæ sit parum apta ad bonos mores, sed potius ad stimulandos animos furore Bacchi. Longissime hoc ille. Potiora sunt: ἔτι δ' οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν. Et quæ alia matris Deum sacra, nisi Bacchica, et furiosa, et tota ὀργιαστικά? Postea addit, τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλησιν. Et quidem tibiam esse sacram Cybelæ, clarum, non solum ex Poëta hoc loco, sed ex multis aliis Poëtis. Omitto: et tantum do Arnob. qui l. VII. de sacris hujus Deæ: 'Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim Superi, remeare ut ad vigilias debeant. Quid dormitiones illæ,' &c. Dicit hoc, quia ministri hujus Deæ mane illam salutabant excitabantque a somno, tibiarum modulatione; vespere valere jubebant mox dormituram. *Cerda.*

619 *Tympana vos buxusque vocant Berecyntia*] In antiquis exemplaribus *vocat* numero singulari, ut cum viciniori supposito congruat. Est et *Verecynthia*, per *V* digammon, in codicibus nonnullis: ut hujusmodi pleraque alia, Græcæ consonantis sono. Male vero scribunt qui syllabæ pene ultimæ adspirationem apponunt, quum *t* sit apud Græcos, βερεκυντία. *Pierius.*

Tympana] Orpheus in Hymno Cybelem vocat τυμπανόδονον, *tympanicrepam*. Clemens in Protrept. ait, Anacharsin interfecisse civem suum τύμπανόν τε ἐκτετυκότα, καὶ κύμβαλον ἠχοῦντα, in sacris Phrygiæ matris. Et nota, κύμβαλον etiam nominari a Clemente: nam æreum quoque tintinnabulum in sacris hujus Deæ. Inde Hesychius illam vocat χαλκέκροτον: et Statius verso adducto, 'Æraque, tympanaque.' Propert. quoque IV. 7. 'Qua numerosa fides, quaque æra rotunda Cybeles.' Fuerunt 'instrumenta luxuriæ tympana,' ait Justin. l. XXX. Fuit vero 'tympanum pellis, vel corium ligno ex una parte extensum,' verba sunt Isidori III. 22. Verissime hoc Isidorus. Nam Eurip. in Helen. τύμπανα βυρσογενῆ, *tympana facta ex corio*. Adjicit idem Isid. tympanum percuti virga. In hoc hæreo. Nam Catull. 'Plangebant alii proceris tympana palmis.' Idem in Aty: 'Quatiensque terga tauri teneris cava digitis.' Et vere tympanum describit. Sueton. etiam August. c. 68. 'Comprobavit versum in scena pronuntiatum de Gallo matris Deum tympanizante: Videane, ut cinædus orbem digito temperat?' Ovid. quoque Met. IV. 'pulsataque tympana palmis.' Demum Lucret. l. II. 'Tympana tenta tonant palmis.' Non ergo virga percutitur. Dicebam sup. fuisse tympanum notam mollium. Hoc idem firmat Plaut. Trucul. conjungens *machum, malacum, cinciunatum, tympanotribam*. Idem Pœnul. 'Cur non adhibuisti, dum isthæc loquereris, tympanum? Nam te cinædum magis arbitror esse, quam virum.' *Cerda.*

Buxusque vocat Berecyntia] A monte Berecynto dicta. Dicitur autem et *hæc buxus* et *hoc buxum*: ut, 'et torno rasile buxum.' Unde superfluo quidam arborem generis fœminini esse

Digitized by Google

volant, cum hoc loco etiam de ligno generis fœminini habeamus exemplum. *Servius.*

Buxus Berecyntia] Cum supra *tibiam* dixisset, nunc *buxum* adhibet, unde fiat tibia. Ergo, ut in illo *biforem* ingessit formam, sic in *buxo* materiam. Propert. IV. 9. 'cava buxa' dixit ad signandam tibiam: et Ovid Met. IV. 'longoque foramine buxus.' ut et Stat. Theb. VII. 'et ad inspirata rotari Buxa.' Itaque in Claud. Eutrop. II. versu illo, 'tacitas presserunt orgia buxos,' explica tibias buxeas; et ex adjuncta voce *orgia*: adduxi enim ex Aristot. superiore Nota, tibiam esse ὀργιαστικόν. *Cerda.*

Buxus Berecyntia] Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygiam, *buxum* posuit, sed materiem tibiæ Phrygiæ propriam nominavit. Nam ut Afrorum tibiæ e *loto* erant; sic Phrygum e buxo. Turneb. l. XXX. c. ult. *Taubmann.*

620 *Cedite ferro*] Aut ferrum relinquite: et est iteratio. Aut *cedite ferro*, id est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum. *Servius.*

Cedite ferro] Servius intelligi putat de cultris quibus sacerdotes Deæ Cybeles evirabantur. Atque ita *cedite*, parete interpretandum erit. Sed enim figuratius est dicere, *ferro*, hoc est, bello. Neque indecora est illa ejus sententiæ per diversa vocabula repetitio, quam is fere negligit. *Pier.*

621 *Jactantem*] De suorum gloria. *Servius.*

Jactantem] Sæpe Virg. Poëtæ alii, et Latini omnes usi hoc verbo ad explicandum inanem et futilem sermonem. Id credo ab Græca elegantia. Nam Hom. Il. XVIII. ἄλιον ἔπος ἔκβαλεν ἡματι κείνῳ: *verbum vanum emisit die illo:* ubi ἔκβαλεν respondet Latino *jecit*, aut *jactavit*. Cerda.

Dira canentem] Ad injuriam Trojanorum. *Servius.*

622 *Nervoque obversus equino*] Quia in arcubus nervi equini solent esse. Accius Philoctete, 'Tendens nervo equino concita tela.' *Idem.*

Nervo equino] Hesych. ἱππικὴ τάσις, ἡ νευρὰ τοῦ τόξου, διὰ τὸ ἐξ ἱππείων γίνεσθαι τριχῶν: *Equina intentio de nervo, qui est in arcu, quod sit ex equorum setis.* Attius: 'Tendens nervo equino concita tela.' Ex triplici hoc testimonio Virgilii, Hesychii, Attii, apparet nervos arcuum fieri solitos ex equinis setis. *Cerda.*

624 *Ante Jovem supplex per vota precatus*] Atqui Apollinem debuit invocare jaculaturus sagittas; sed diximus ideo Jovem invocatum, quia omne initium et incrementum Jovi debetur: ut, 'ab Jove principium Musæ.' Unde nunc Ascanius, non quid faciat, cogitat; sed quid primum; inde invocat Jovem. *Servius.*

Precatus] Quia primordia erant belli, recte Jovem precatus est. *Don.*

625 *Juppiter omnipotens*] Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his, qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Servius.*

Adnue] Verbum expressum: nam nutus Deorum est, et Iovis imprimis. Silva exemplorum in Briss. Hom. Il. II. dixit, κατανεῦσαι ὑπερμένεα Κρονίωνα. *Cerda.*

626 *Ipse tibi*] Bene *ipse*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare: nam ideo et *solemnia* ait, quæ fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse. *Servius.*

Feram solemnia dona] *Ferum*, de juvenco non dicimus; sed *adducam*. Intelligimus ergo alia dona eum ferre promisisse. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Unde est, 'strueremve suis altaria donis,' id est, congruis. *Idem.*

627 *Et statuam ante aras juvencum*] Per aras se daturum victimam ostendit alibi, 'Si ductus cornu stabit sacer

Digitized by Google

hircus ad aras.' Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, 'discussa fugit ab ara Taurus.' *Juvencum* autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Jovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphi nomine suovetaurium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Jovi, sed et aliis Diis qui bello præsunt, sacrificabatur. *Id.*

Aurata fronte juvencum] Ita enim victima ornari consueverat. *Idem.*

628 *Cadentem*] Candidum. Iuvenalis, 'Duc in Capitolia magnum cretatumque bovem.' *Idem.*

Caput cum matre ferentem] Hoc est, non juvenci matrem, sed quæ jam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Jovi Capitolino immolarentur. Et æqualem matri, nondum patri. Juvenalis, 'quem jam pudet ubera matris Ducere: qui vexat nascenti robora cornu.' *Idem.*

Pariter caput cum matre ferentem] Æqualem matri, nondum patri. Ita Theocrit. Id. VIII. *ἰσομάτορα ἀμνὸν*, *agnum æqualem matri*, dixit. Et videtur alludere ad *ἱερεῖον τέλειον*, quæ *major hostia* est et perfectæ ætatis. *Taubmann.*

629 *Pedibus qui spargat arenam*] Nam boc uno stimulo taurus ad iras concitatur. Sic jam Ge. III. 'sparsa ad pugnam proludit arena.' Lege et quæ dicam Æneid. XII. ubi repcritur idem hemistichium. *Cerda.*

630 *Audiit*] In antiquis per synæresin *audit:* de quo sæpe alibi dictum. *Pierius.*

De parte serena] Ut non caussæ sit, sed augurii, et auspicii vis ostenderetur: solent enim tonitrua per tempestatem inferri. *Servius.*

De parte serena] Quia sine nubibus, et, ut ait Calab. l. XII. *ἀνεφέλου οὐρανοῦ*. Et Hom. Od. XX. ait, Jovem tonuisse *οὐδέ τοθι νέφος ἐστί*: *cum nullibi est nubes.* Xenoph. in Hellen. l. VII. ait, intonitum *ἐξ αἰθρίας*, ut etiam Aristotel. Meteor. II. *αἰθρίας σάσης* Græci alii *ἐξ εὐδίας*. In Virg. et aliis clare indicatur prodigium; nam cœlo sereno et sine nubibus, fieri tonitrum, et igni fulmina, ratio abnuit, et Philosophorum dogmata. Consule Lucret. l. VI. Unde Hom. loco adducto cum videat intonitum innubi cœlo, colligit præberi a Jove *τέρας*, id est, *ostentum* et *prodigium*. Et Plin. II. 51. inter Catiliniana prodigia narrat, Herennium ictum fuisse fulmine die sereno. In re etiam prodigiosa Sen. in Thyeste, 'Tonuit dies serenus.' Dio l. XXXVII. inter portenta belli civilis, *καὶ ἄλλα δ' αὐτοῖς σημεῖα οὐκ ἀδικα συνηνέχθη, κεραυνοί τε γὰρ ἐν αἰθρίᾳ πολλοὶ ἔπεσον*: *Fuere portenta alia infausta, cecidere multa fulmina sereno cœlo.* Imitationem si quæras, ea ducta est, vel ab Ennio, qui Ann. I. 'Cum tonuit lævum bene tempestate serena.' Vel a Varrone, qui Eumenidib. 'Interea tonuit bene tempestate serena.' *Cerda.*

631 *Intonuit lævum*] Prosperum. Ut enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, intuentibus cœlum, illic dextra sunt: non quod sinistra bona sunt; sed quod dextra cœli, nobis sinistra sunt. *Servius.*

Lævum] Quod prosperum est. Quod præstantibus lævum est, idem accipientibus est dextrum. *Donat.*

Lævum] In hoc loco explicando, hærendum uni Dionysio Antiquit. l. II. Nam tritum illud, quæ nobis sunt læva, superis esse dextra, et ideo læva esse felicia, hoc (inquam) falsum est. Quid ergo Dionysius? Primo rem statuit, deinde causas adducit, tertio loquitur de Ascanio. Rem statuit hunc in modum: *Τίθενται δὲ ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀστραπὰς αἰσίους*: *Fulgura a sinistris ad dextera Romani numerant inter fausta.* Sed quæ causæ? Perstringam Latine, quæ multis ille Græce, hærens tantum sententiæ, non verbis.

Digitized by Google

Sedes, statioque captandis auspiciis ea optima est, quæ Orientem spectat, unde Sol, et Luna, et reliquæ stellæ, tam erraticæ quam fixæ, surgunt, et unde totius mundi motus initium sumit. Porro, qui Orientem spectat, Septentrionem habet a sinistra, a dextra Meridiem. Est autem Septentrio nobilior Meridie: tum, quia partes quæ ad Orientem vergunt, et istæ sunt Septentrionales, nobiliores sunt; tum, quia polus Aquilonaris semper apparet, sublimisque est; Meridionalis vero semper delitescit, depressusque est. Multis hæc ille. Felicitas ista in lævo tonitru tota est Latinorum; nam ex disciplina Græcorum, non læva, sed dextra tonitrua fuerunt felicia. Xenoph. l. VII. παιδ. ἐπεὶ δ' ἀνέβη, καὶ ἔστη βλέπων, ἧπερ ἔμελλε πορεύεσθαι, βροντὴ δεξιὰ ἐφθέγξατο· ὁ δ' εἶπεν, ἐψόμεθα σοὶ ὃ Ζεῦ μέγιστε: (Cyrus) *equum ascendit, stetitque respiciens, qua erat porrecturus, fulmen dextrum insonuit; quo viso, dixit, te sequemur o Juppiter maxime.* Cicero etiam Divin. II. *Homericus Ulysses* (sic leg. non, *Ajax*, fuit enim hoc Tullii μνημονικὸν ἁμάρτημα) *nescio quid hoc modo nuntiat*, 'Prospera Juppiter his dextris fulgoribus edit.' Versus Homeri, quem reddit Cicero, est, Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων. Aristides orat. 5. sacror. sermon. ait, fulmen fuisse αἴσιον, *faustum*, et addit rationem, quia ἐκ δεξιᾶς, *a dextra*. Itaque alia fuit Græcorum, alia Latinorum observatio, et hæc a successu Ascanii. Atque adeo ex Latinorum præscripto Statius Theb. III. 'Si datur, et duris sedet hæc sententia Parcis, Solvere Echionias Lernæa cuspide portas, Signa feras, lævusque tones: tunc omnis in astris Consonet arcana volucris bona murmura lingua.' Ex eodem Ovid. Fast. IV. 'Ille precabatur, tonitru dedit omina lævo Juppiter, et lævo fulmina missa polo.' Et Trist. I. 8. 'tonitrusve sinistri,' id est, felices. Cicero etiam in Mario, 'Partibus intonuit cœli Pater ipse sinistris: Sic aquila clarum firmavit Juppiter omen.' Rationem aliam, cur fausta læva tonitrua, in Plinio invenies II. 54. *Cerda.*

Lævum] Id est, prosperum. Cicero: 'Is avi sinistra dictus populi magister esto:' id est, secundo auspicio. Cur autem *sinistra* Romanis sint felicia, disputat idem Cicero De legibus II. item Cælius Godofredus ad LL. XII. Tabb. Meursius aliique plures. Vide inprimis Notas Epid. act. II. sc. 2. ad illud, 'Liquido exeo foras auspicio, avi sinistra.' *Taubm.*

Sonat una fatifer arcus] Simul ut cognovit augurium. *Servius.*

Sonat una lethifer arcus] In Romano codice, et nonnullis aliis legitur *fatifer*. Pierius.

632 *Et fugit*] Melius *Effugit* legitur. Et figura est, 'horrendum effugit.' *Servius.*

Effugit horrendum stridens elapsa sagitta] Quamvis Servius *effugit* agnoscat, vetera tamen exemplaria *et fugit* legunt: et pro *elapsa*, *adlapsa* et *allapsa* inveni. In Romano vero codice, et in aliquot aliis ipsa venerandis vetustate *adducta* scriptum animadverti. In qua lectione ipsum jaculantis et telum contendentis gestum aspicere videaris. Ovidius, 'Viderat adducto tendentem cornua nervo.' Loco tamen hoc nonnulli volunt *allapsa* melius esse. *Pierius.*

633 *Perque caput Remuli venit*] Figmenta hæc vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius, 'Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.' Sic Homerus, Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad præcordia: nam ait, σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω Πλῆξεν: quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. Item ποδ-

Digitized by Google

ἀρκης δῖος ἀχιλλεύς: quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo 'per caput et cava tempora,' ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur; scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Servius.*

Cava tempora ferro Trajicit. I, verbis virtutem, &c.] Est et hic quoque unus ex illis locis, qui tam varie leguntur quam variæ sunt veterum codicum manus. Nam in Romano codice, *transadigit verbis* scriptum habetur, facta nimirum injuria sententiæ, si nequeas 'I, verbis virtutem illude superbis,' integrum subjungere. Nam si tollas *I* verbum, totam ejus sententiæ venustatem tollas. In Oblongo codice perveteri *trajecit*, in aliquot aliis *transjecit*. Sed enim oblati etiam mihi sunt codices pervetusti, in quibus *transfigit* scriptum videas. Quare aut hic aliquid simile versibus illis exlegibus, 'Nec te comitem hinc asportare Creusam:' et, 'Rostrisque stridentibus:' aut, quod omnino placet, *trajicit* legendum: ut *I, verbis* subsequatur. *Pierius.*

634 *Virtutem inlude*] *Inludo tibi* et *insulto tibi* dicimus. Nam *inludo te* figuratum est, ut hoc loco: item, *insulto te:* Sallustius, 'Multos a pueritia bonos insultaverat.' *Servius.*

Verbis superbis] Non fuisset correcturus, etiamsi viveret. Hæc συνηχώδη, *verbis superbis*, gratiam addunt carmini. Tale illud Horat. 'esse pares res:' et Ausonii, 'Exercet mentes fraternas grata malis lis.' Cur vero hoc genus carminis dicatur *leoninum*, multi quærunt; et quidem Scal. Poët. II. 29. 'Nominis causam ignoro.' Sunt qui corruptam vocem putent: et *echinum*, aut *echoïcum* dicant vocari, cum res ista sit ἠχοῦς, echus, et sonitus. Possum suspicari corruptam esse vocem, et dici debere versus lenoninos a lenocinio, quo subblandiuntur, non leoninos. Sic Sotadicum carmen, quod non longe ab hoc, *cinædicum* appellatur, quo allusit Mart. l. II. 'Nec retro lego Sotadæ cinædum.' Quid quod *leæna* pro meretrice usurpatur, ut lupa? ut jam non omnino male dici queant versus leonini, quasi lenocinantes. *Cerda.*

635 *Hæc Rutulis*] Pro *talia:* vitavit pronomen. *Servius.*

636 *Hoc tantum Ascanius*] Edixit et fecit. *Idem.*

Clamore sequuntur] Od. O. οἱ δ' ἰύζοντες ἕποντο. *Germanus.*

637 *Lætitiaque fremunt*] Est totum hoc militare. Amm. l. XV. ore Constantii Imperatoris: 'Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat lætus.' Ita et in assensu militum Simocatt. II. 15. βοὴ δὲ πολλὴ ἐκ τῆς βουλῆς ἐκεκίνητο, καὶ ταῖς εὐφημίαις κατεκελάδουν τὸ θέατρον: *Clamor multus sublatus est ab universo consessu, et fauste theatrum adfremuit.* Cerda.

Animosque] Aut suos, aut Ascanii per favorem. *Servius.*

638 *Crinitus*] Ἀκερσοκόμης fingitur Apollo: quod Solis radii quandam capillorum speciem referre videantur. *Taubmann.*

639 *Acies urbemque*] Syllepsis. *Servius.*

640 *Nube sedens*] Ut sedent numina. Juno: 'Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.' *Idem.*

Victorem] Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Idem.*

Adfatur Iulum] Non ita ut Iulus audiret. *Idem.*

641 *Macte*] Magis aucte adfectatæ gloriæ. Et est sermo tractus a sacris. Quotiens enim aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, 'mactus est taurus vino vel thure:' hoc est, cumulata est hostia et magis aucta. *Macte* ergo pro *mactus esto*, vocativum pro nominativo, posuit, ut Persius, 'Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis Censo-

Digitized by Google

remve tuum vel quod trabeate salutas,' pro *millesimus* et *trabeatus:* et Virgilius, 'Vicinosque ignare paras invadere portus,' pro *ignarus:* et alibi, 'Quod Amasene pater,' pro *Amasenus:* sic ergo et *macte* pro *mactus:* quod autem *esto* non addidit, ab antiquitate descivit, nam veteres *macte esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam alibi, 'Dives inaccessos ubi solis filia lucos;' et iterum Æn. IV. 'Dives quæ munera Dido,' præterniisit cujus rei dives, cum veteres 'dives illius rei' dicerent: quod ipse alibi, 'Dives opum variarum,' et 'Dives pictai vestis et auri.' Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, 'Natalemque mares Delon Apollinis,' et Plautus in Pseudolo: 'Natalem hunc mihi diem scitis esse:' Virgilius his omissis dixerit, 'Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola.' Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est, 'macte esto nova virtute puer.' *Mactus* autem apud veteres etiam *mactatus* dicebatur, ut Ennius, 'Livius inde redit magno mactatu' triumpho.' Et Lucilius l. v. 'Macte, inquam, virtute simulque his versibus esto.' Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant Deo, 'Macte hoc vino inferio esto.' *Idem.*

Nova virtute puer] Aut magna et mira: ut, 'Pollio et ipse facit nova carmina.' Aut re vera *nova*, id est, rudi quantum ad bellum. *Idem.*

Macte nova virtute puer] Pacuvius in ea tragœdia, quam Boëthuntes inscripsit: 'Macte virtute esto:' et in Dulorreste: 'Macte esto virtute, operaque omenque approbo.' Græcis: ἔυαιο τῆς ἀρετῆς. *Ursinus.*

Virtute] Conjunxere has voces *macte virtute*, Livius l. II. et IV. Lucilius, Attius, Pacuvius, Ennius, et omnes fere Poëtæ, qui post istos. Sed et alias voces reperies. Nam Stat. Theb. l. v. 'Macte animo.' Arnob. l. VII. 'mactus vino.' Cassiod. epist. I. 3. 'macte felicitate laudabili.' Plin. 'macte ingenio.' Pacuv. in Dulorest. 'macte opera.' *Cerda.*

Sic itur ad astra] Aurea gnome. Bella et labores viam ad cœlum astruunt. Gloriam enim laboris esse filiam ex Æschylo citat Clemens Strom. IV. 4. Versiculus Phædri est, 'Cœlo receptus propter virtutem Hercules.' Et Senecæ in Furente, 'Non est ad astra mollis e terris via.' Cal. l. IV. πόνος δ' ἄρα κῦδος ἀρέξει: et l. I. πόνῳ δ' ἄρα κῦδος ὀπυδεῖ. Libro Antholog. IV. 8. epig. 4. Ἀλλ' ὁδὸς εἰς αὐλὴν Ζηνὸς, ἔπαθλον ἔφυ: *Sed via in Jovis aulam, pretium est certaminis.* Et rursum Epig. 5. ejusdem capitis, Ἀθρεῖ μυριόμοχθε τοὺς Ἡρακλεῖ ἀγῶνας, Οὓς πλὰς ἀθανάτων οἶκον Ὀλύμπου ἔβης: *Aspice tua certamina, o Hercules, qui multa ex passus, Quæ tolerans cœlum ascendisti domum Deorum.* Et ipse Hercules de se epig. 7. post enumeratos suos labores, absolvit, αἰτὸς Ὀλύμπου ἔχω: et epig. 6. κἀκ πυρὸς εἰς Ὀλύμπου ἀνέβησας. Horat. Epist. II. de Libero, Castore, et Polluce, 'recepti in templa Deorum,' videlicet, 'post ingentia facta.' Sen. de Provid. c. 5. 'Humilis et inertis est tuta sectari, per alta virtus it.' Eurip. in Heracl. ἀρετὰ βαίνει διὰ μόχθων: *it virtus per labores.* Symm. epist. IX. 81. 'virtus durioribus negotiis emitescit, et aspernatur declivem facilitatem, maximoque sudore arduum laudis admititur.' *Cerda.*

642 *Dis genite*] Propter Venerem. *Servius.*

Geniture deos] Propter Julium Cæsarem et Augustum. *Idem.*

Jure] Merito. *Idem.*

643 *Gente sub Assaraci*] Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Capyos, avus Anchisæ. *Idem.*

Gente sub Assaraci] Hunc quotics in ore assumit, Augustum et Cæsares signat; ut cum ait Ge. III. 'Assaraci proles:' et Æn. I. 'domus Assa-

Digitized by Google

raci.' *Cerda.*

Fato ventura] Magna: hæc enim bella sunt gravia, quæ fatali ratione proveniunt; ut Trojana et Thebana. *Servius.*

Fato ventura] Quasi civilia bella non culpa Augusti acciderint, sed fatalia fuerint. Et ad hæc respectum non dubito, quia hæc unice quievere sub Augusto, cum multo ante inceptassent. *Cerda.*

Resident] Sedabuntur, ut 'tempestatem residere' dicimus. *Servius.*

644 *Nec te Troja capit*] Vel major es quam patria, vel major es meritis quam civitas, in qua nunc es. Lucanus de Cæsare, 'Plus patria potuisse tua.' *Idem.*

Nec te Troja capit] Vult Brod. Miscell. I. 26. verba hæc sumpta a Philippi sermone laudantis generosam indolem Alexandri filii, cum is Bucephalum ascendit. Plut. in Alex. ζήτει σεαυτῷ βασιλείαν ἴσην, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ: *Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* Id ipsum adnotat Henr. Steph. in præfat. ad Virg. Hunc Philippi sermonem ad Alexandrum filium versibus reddidit Claud. de IV. Cons. Hon. *Cerda.*

645 *Se mittit*] In antiquis aliquot *misit*: præterito tempore. *Pierius.*

Spirantes] Vitales, quibus spiramus et vivimus. *Servius.*

646 *Ascaniumque petit*] Notandum *petit*, sine insidiis dictum. *Idem.*

Forma tum vertitur oris Antiquum in Butem] Plerique veteres codices *formam* legunt, cujusmodi lectio abrasa est ex Mediceo. Est et *antiquum* unico *u* legere: quod olim per *c* scribebatur *anticum*, ut *posticum*. Pierius.

647 *Antiquom in Buten*] Hic Butes semel hic nominatur, ut bis, Nautes. *Servius.*

Antiquom in Buten] Nam ætate et longa exercitatione dignus erat, cujus consilium multi facerent. *Donatus.*

648 *Fidusque ad limina custos*] Ædituus fuit: quod, ut supra diximus, *in* ingenti honore apud majores fuit. Illic enim et epulabantur et Deos colebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam Plautus in Asinaria, qua inducit Sauriam servum atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina*, sane figuratum. *Servius.*

Ad limina custos] Id est, Atriensis fuit, ut ait Turn. III. 23. et XXXIX. 24. Servio *Æditimus* exponitur. Ea facie autem dicitur, 'custos ad limen;' qua 'servus ad manum,' id est, amanuensis, Ciceroni: 'Homines ad lecticam,' lecticarii, Catullo: 'Ad lites,' qui aptus est ad cassas et advocationes, Propertio IV. 2. eidem, 'ad cyathos,' id est, pocillator ibidem el. VIII. item, el. II. 'Ad baculum,' id est, pastor &c. *Taubmann.*

649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*] Hom. Iliad. IX. σοὶ δέ μ' ἅπασσε γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς: *me autem tibi comitem misit senex equitator Peleus.* Sed lege quæ jam sup. in hoc lib. ad illud, 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' *Cerda.*

650 *Omnia longævo similis*] Homericum hoc Iliad. II. μίλτωσε δὲ Νέστορι δῖῳ, Εἶδός τε, μεγεθός τε, φυὴν τ' ἔγχιστα ἐοικεί: *maxime ad Nestorem divinum Specie, magnitudine, habitu proxime accedens.* In utroque, tam Græco quam Latino, subaudi præpositionem aliquam, in Græco κατὰ, in Latino *juxta*, ut dicat, 'juxta omnia similis.' *Idem.*

651 *Et crines albos*] In Porcio, et quibusdam aliis manu scriptis codicibus *crineis flavos* habetur. Sed qui Dardanio Anchisæ armiger ante fuit, albos jam capillos habere debebat. Qui vero *flavos* reposuere, forte *alvos*, corrupta seculi pronuntiatione, quam emendare conatus est Adamantius, scriptum invenerant, ejusque abusionis ignari, *flavos* scribendum judicarunt. Nam *albos* in codice Delphio,

Digitized by Google

et aliquot allis antiquis omnino legi. *Pierius.*

Sæva sonoribus arma] Strepitu terribilia. Et sunt, sæva arma quæ habent sonorem: ut, 'aurea bullis Cingula:' an etiam, sonoribus sæva? *Servius.*

Sæva sonoribus arma] Arcum intelligе, qui ad tergum cum sagittis; nam conversus in aliam formam, arma tamen retinuit. Apud Eurip. in Alcest. Apollo ipse σύνηθες αἰεὶ ταῦτα βαστάζειν ἐμοί, id est, τόξα: et Hom. Iliad. I. de eodem Deo, Τόξ' ὤμοισιν ἔχων, ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην. Ut vero hic 'sæva sonoribus arma:' ita Cal. l. III. Κορυτὸς καὶ τόξα μέγ' ἴαχεν. Etenim maxima nota armorum Apollinis fuit sonitus. Aristides in Paraphtheg. τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος διστοὺς αὐτοὺς ἐφ' αὑτῶν ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας αὐτῷ. Dicit videlicet, sagittas Apollinis sponte, et nemine commovente, sonuisse, quasi ipsæ quoque cum irato irascerentur, ideo ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας. *Cerda.*

652 *Ardentem*] Desiderio dimicandi. Unde, 'animosque ad sidera tollunt.' Melius Ascanii intelligimus, sicut Statius de Menœceo, 'Et laudibus implet honestis.' *Servius.*

Ardentem] Avidum pugnæ, vs. 661. *Taubmann.*

653 *Æneide*] Patronymicum hoc non venit ab eo quod est *Æneas.* Nam *hic Æneades* et *o Æneade* faceret. Sed ab eo quod est *Æneis;* ut a *Theseis, Theseide.* Servius.

Æneide] Ab eo quod est in nominativo casu *Æneida.* Donatus.

Æniade] In Romano codice legitur *Æneade* secunda syllaba a principio correpta, per abjectionem τοῦ ἰῶτα ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus *Æniade* habetur κατὰ συγκοπὴν, vel *Æneide* per diphth. *ei* integra dictione. Unde *Æneis* patronymicum fœmin. diphthongo soluta. Sed enim Priscianus ait Virgilium auctoritate sua dixisse *Æneiden,* quod secundum regulas *Æneas* esse debuerat. *Pierius.*

654 *Primam hanc tibi magnus Apollo*] Dicendo *primam,* pollicetur et aliam. *Concedere* autem ideo se dixit, quia sagittarum Deus est: et licet eum Jupiter juverit, Apollo tamen suum sibi officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim, quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde et in quarto Juno ait, 'adero, et tua si mihi certa voluntas.' Hoc est, Quod in me est, jungam eos: restat ut et tu tuum velis implere officium. *Servius.*

655 *Paribus non invidet armis*] Pari gloriæ. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numanum Ascanius. *Paribus* ergo *armis,* id est, similibus, non peritia, sed triumpho. *Idem.*

656 *Cetera*] Deinceps: et est adverbium: id est, in cæterum: est autem Ennianum, 'Cetera quos peperisti ne cures.' *Idem.*

Orsus] Modo locutus, id est, pro eo, qui desierit: alias cœpit, quod magis est proprium: ut, 'Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus.' *Idem.*

Apollo Mortalis] Id est, constitutus sub hominis forma. *Donatus.*

Apollo, Mortales, &c.] Donatus hoc ita pronunciandum contendit: 'sic orsus Apollo Mortalis, med.' hoc est, constitutus sub forma hominis scil. Butæ. Quod et Fabric. observat: et sic in suo Ms. esse notat etiam Bersmanus noster. *Taubmann.*

657 *Medio sermone*] Ideo *medio,* quia non respondit Ascanius. *Sermo* est enim duorum vel plurium oratio. *Servius.*

658 *Et procul in tenuem*] Ovid. Fast. l. II. 'Jussit, et in tenues oculis evanuit auras.' Hom. Odyss. l. IV. λάσθη ἐς πνοιὰς ἀνέμων. Josephus Bell. v. 5. de re alia, εἰς καπνὸν διαλύ-

Digitized by Google

ενται. Statius Theb. l. v. 'ita fatus in aëra rursus Solvitur.' Sed hoc jam alibi. *Cerda.*

659 *Agnovere deum proceres*] Hom. Il. P. de Apolline ab Ænea agnito: *αἰνείας δ' ἑκατηβόλον ἀπόλλωνα Ἔγνω ἐσάντα ἰδών.* *Germanus.*

660 *Fuga*] Abscessu: et more suo abeuntes Deos inducit agnosci. *Servius.*

Pharetramque sonantem] Quia ait supra, 'Et sæva sonoribus arma.' *Idem.*

661 *Dictis*] Propter auditam orationem. *Idem.*

Ac numine] Propter agnitum Deum. *Idem.*

663 *Animasque in aperta pericula mittunt*] Plus enim quam manifesta sunt præsentia pericula, quando audientibus Trojanis, bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Idem.*

Animasque in aperta pericula mittunt] Hom. Iliad. IX. *Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν: Meam semper animam projiciens in pugnam.* Locutionem arripuit Paneg. Constant. 'Cur salutem Reip. in pericula tanta misisti?' *Cerda.*

665 *Intendunt acris arcus*] Pro *ipsi acres.* Ut enim et in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Servius.*

Amentaque torquent] Pro *tela amentis torquent:* nam *amentum*, est lorum, quo media hasta ligatur et jacitur. *Idem.*

Amentaque torquent] Proprie, nam amentata tela tortione emittebantur. Itaque, ut fundæ dicebantur torqueri, ita amentata. Erat amentum, lorum illigatum ad mediam ferme hastam nodo quodam, qui nodus in emissu solvebatur. Glossæ: *amentum, ὅθεν κατέχεται ἡ λόγχη, unde tenetur hasta.* Ibidem, *amentum, ἅμμα ἀκοντίων, vinculum jaculorum.* Accinunt verba Festi: 'Amenta, quibus, ut mitti possint, vinciuntur jacula.' Illud Euripidis in Andromacha, *μεσάγκυλα*, interpretes explicant *tela amentata;* quibus opponi possunt, quæ sequuntur in eodem Tragico, *ἐκλυτοὶ ἀμφώβολοι, tela missilia:* proprie, *tela soluta.* Cerda.

Amentaque] Ciceroni et Fabio *hastæ amentatæ* sunt fortes et sic ligatæ. Et quia amentum incitat et roborat hastam, *μεταφορικῶς* dixit Tertullianus l. IV. 'CHRISTUS amentavit hanc sententiam: Non potestis Deo servire et Mammoni:' quod est; fortiter et serio edixit; et velut amento intorsit. Lucanus: 'Cum jaculum parva Libys amentavit habena.' Videatur J. Lipsius Poliorcet. Dial. IV. 5. *Taubmann.*

666 *Sternitur omne solum telis*] Ab Enn. ut notarunt jam alii, qui de Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' Incrementum Stat. l. VIII. maximum est, 'Nec locus ad terram telis.' *Cerda.*

Tum scuta cavæque, &c.] Videtur adumbrasse versum Enn. Ann. l. XI. 'Tum clypei resonant, et ferri stridet acumen.' Et l. XV. 'tinnit hastilibus umbo: Æratæ sonitant galeæ.' Incertus Poëta apud Varronem: 'Arma sonant, fremor oritur.' Sallust. Jugurth. 'strepitus armorum ad cœlum ferri.' Ammian. l. XX. 'resultantibus armis.' Ab Calab. etiam l. XI. inducuntur cum strepitu *κόρυθές τε, καὶ ἀσπίδες, galeæ, et clypei.* Idem.

667 *Flictu*] Pro *adflictu*, vel *inflictu*, id est, ictu: nam detraxit more suo præpositionem. Et loquutus est juxta antiquum morem. Pacuvius Teucro, 'Flictus navium.' *Servius.*

Dant sonitum flictu galeæ] In Romano codice, et aliquot aliis, *adflictu* legitur, ex paraphrasi sumptum. Nam Servius agnoscit *flictu.* In aliquot codicibus antiquis mutato numero, legitur, 'Dant sonitum galeæ flictu.' *Pierius.*

Flictu] Auson. epist. ad Paulin. 'Cymbala dant flictu sonitum.' Cic. Nat. II. 'lapidum flictu elici ignem

Digitized by Google

sæpe videmus.' Lucret. l. II. 'nam cita superne Obvia cum flixere, fit ut diversa repente Dissiliant.' Sil. quoque, 'galea horrida flictu.' Attius in Ægystho, 'fligi studet.' Itaque simplex *fligo* veteribus in usu. *Cerda.*

668 *Pluvialibus Hædis*] Sub Tauri cornu est signum, cui *Auriga* nomen est: hunc cum Tauro una clara stella conjungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, et capram, quam Amaltheam dicunt: quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione, occidunt. *Servius.*

Pluvialibus Hædis] In ortu, et occasu pluvii sunt hœdi. Poëta ab occasu tantum sermonem arripuit, quem Statius imitatur octavo Thebaid. ad ardorem quoque belli explicandum: 'non tantâ cadentibus hœdis Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat, tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libyæ Boreas Italos niger attulit imbres.' Theocr. εἰδ. VII. Χ' ὅταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις νότος ὑγρὰ δαίκῃ Κύματα. Interpres Arati etiam de hœdis, σημεῖα μὲν χειμῶνος φέρουσιν, ὅταν ἑσπερίαν δύσιν ποιῶνται: *Edunt signa tempestatis, cum occasum subeunt.* Ovid. Eleg. Trist. I. 11. 'nimbosis hœdis.' *Cerda.*

Pluvialibus Hædis] Ὀμβροφόροις. *Turbidum* enim sidus esse existimatur suo ortu. Eos et Plinius XVIII. 26. *pluviales* appellat, et Ovid. Trist. I. 11. Eleg. *nimbosos:* de iisdem et Rufus Festus: 'hœdi Sæva procellosis immittunt flabra fluentis.' *Taubm.*

669 *Verberat*] Stat. l. VIII. 'Rhodopem nive verberat Arctos:' et l. V. de Jove loquens, 'Talis Hyperborea virides nive verberat agros.' Ovid. Fast. l. III. 'verberat unda freti.' Horatius Ode prima l. III. 'Non verberatæ grandine vineæ.' Elegantia hæc Hellenica est. Nam Hom. Iliad. XI. ὡς ὁπότε Ζέφυρος νέφεα στυφελίζῃ Ἀργεστάο νότοιο βαθείῃ λαίλαπι τύπτων: *veluti cum Zephyrus nubes agitaverit Velocis Noti vehementi procella verberans.* Variat Ovid. verbo *pulso* Met. VI. 'Induroque nives, et terras grandine pulso.' *Cerda.*

Quam multa grandine nimbi, &c.] Ita l. X. 'Ac velut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant.' Utrumque versum volunt duci ab illo Val. Æditui, qui in Epigram. 'Aut imber cœlo candidus præcipitans.' Hectorem ita comparat Græcus Iliad. l. XI. Ἐν δ' ἔπεσ' ὑσμίνῃ ὑπεραέϊ ἶσος ἀέλλῃ, Ἥτε καθαλλομένη ἰοειδέα πόντον ὀρίνει. Claud. Bell. Get. de Barbaris, 'Grandinis, aut morbi ritu.' *Idem.*

670 *Præcipitant*] Pro *præcipitantur*, ut Æn. I. 'Tum prora avertit:' item, 'venti ponunt:' Cicero, 'Terra movet;' et alia sexcenta, omnia patiendi significatu. Vide Comm. Plaut. Mil. act. II. sc. 7. *Taubmann.*

Jupiter] Aër. Ut Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Serv.*

Cum Jupiter horridus, &c.] Tale illud Sil. l. V. 'Sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum Illidit terris, molitus Jupiter alto Fulmina, nunc Alpes.' Sic et Hom. Iliad. X. Ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀστράπτῃ πόσις Ἥρης ἠϋκόμοιο, Τεύχων ἢ πολὺν ὄμβρον ἀθέσφατον, ἠὲ χάλαζαν, Ἢ νιφετὸν, ὅτε πέρ τε χιὼν ἐπάλυνεν ἀρούρας: *Ut autem cum fulgurat maritus Junonis pulchricomæ, Aut demittens confertissime imbrem, aut grandinem, Aut copiosam nivem, cum nix adimplet agros.* Cerda.

672 *Pandarus et Bitias*] Duplex imitatio: vel enim hæsit Homero Iliad. duodecima, ubi ἐν δὲ πύλῃσι δύω ἀνέρ' εὖρον ἀρίστω, Τίας ὑπερθύμους Λαπιθάων αἰχμητάων. Vel (si Macrobio credis Saturn. VI. 2.) Ennio, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse portam, et stragem de obsidente hoste fecisse. *Idem.*

Idæo Alcanore creti] Veteres aliquot codices, *nati* habent, ex para-

Digitized by Google

phrasi lectione inculcata contextui. *Pierius.*

673 *Eduxit*] Quidam pro *educavit* volunt intelligi. *Servius.*

Eduxit] Ita sup. Arcentem dixit, 'Eductum Martis luco.' *Cerda.*

Hiera] Turneb. XXII. 7. suspicatur leg. *Hyæna:* ut, quemadmodum quidam a cerva, cane, lupa nutriti dicuntur; ita hi a silvestri hyæna sint educati. Porro sanctissime colebatur a Trojanis *Jupiter* cognomento *Idæus.* Ei lucus erat in Ida monte, ubi educati fuerant *Pandarus* et *Bitias.* Taubmann.

674 *Abietibus, &c.*] Pergit Homerica imitatio ex l. XII. Τὼ μὲν ἔπα προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων, &c. Ait Virgil. abietes *patrias,* id est, Idæas, nam in Ida nutriti hi duo. Vocat Scal. Homericam operam minorem Virgiliana. Macrobius etiam ait, superatum in hoc loco a Virgilio Homerum. Est et Iliad. v. simile, ubi, ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσι, *similes altis abietibus:* et Il. XIII. ait, Alcathoum stetisse in bello, ἔστε στήλην, ἢ δένδρεον ὑψιπέτηλον: *uti columnam, aut arborem altissimam.* Nonn. l. XXXII. de quodam adolescente, ὑψικόμῳ φοίνικι παναίολος: *alticomæ palmæ persimilis.* Cerda.

Montibus æquos] Idæo, vel ejus arboribus exæquandos. *Servius.*

Montibus æquos] Recte putant qui Virgilium dicunt adjecisse animum ad hominem πέλωρον, aut πελάριον. Nam vox hæc nata, quasi πέλας ὄρους ὂν τῷ μεγέθει, *accedens magnitudine ad montem.* Inde Sen. in Thyest. 'Tergemina moles cecidit, et qui montibus Stabant pares Gigantes.' Quod accepit ab Apoll. qui l. I. de Gigantib. dixit, θεὰ τρόφον αἰνὰ πέλωρα. Unde bene Hom. Odyss. l. IX. cum prius Polyphemum vocasset πελάριον, eo versu, ἐνθάδ' ἀνὴρ ἐνέαυε πελάριος, postea subjecit: Καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελάριον, οὐδὲ ἔοικεν Ἀνδρί γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ βίῃ ὑλήεντι Τψηλῶν ὀρέων: *Monstrum etenim horrendum erat, neque simile Homini frumentum edenti, sed cacumini silvoso Excelsorum montium.* Quibus multis explicat, quæ unico verbo præmiserat vocans πελώριον. Est et locus alius in Homero huc pertinens. Nam Iliad. XVII. Ajaces duos comparat monti, qui fluvium arcet, ne in agros irrumpat. *Cerda.*

675 *Ducis imperio commissa*] Aut quæ ei commissa fuerat imperio absentis Æneæ: aut, quod est melius, quæ imperio Æneæ fuerat commissa, id est, clausa. Unde et *commissura* dicuntur conjunctiones tabularum secundum superiorem sensum. Contrarium est quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Æneas enim abscedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alii *ducis* Ascanium accipiunt: alii *commissa* ideo clausa accipiunt, quia superius lectum est, 'heja ingenti clamore per omnes Condunt se Teucri portas.' Quietis enim rebus portæ patebant, per quas se Teucri sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait, 'Namque ita discedens præceperat optimus armis Æneas, si qua interea fortuna fuisset, Non æquo dare se campo, non obvia ferre Arma viros, sed castra fovere.' Sane *commissa,* deest *sibi* vel *illis,* Pandaro et Bitiæ; ne contrarium sit quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Scimus enim quod Mnestheo et aliis ducibus imperaverat Æneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent: ut, 'Castra modo, et tutos servarent aggere muros.' Item legimus Mnesthea et Serestum ductores fuisse, et rerum magistros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, 'Commissam portam,' id est creditam Pandaro et Bitiæ, qui duces non erant. Ergo melius est ut *commissam* dicamus

Digitized by Google

clausam, quam creditam Pandaro et Bitiæ. *Servius.*

676 *Mœnibus*] Pro *in mœnia.* Idem.

677 *Pro turribus*] Aut vice turrium: aut pro defensione. *Idem.*

Pro turribus adstant] In veteribus nonnullis *instant* legitur, sed *adstant* melius. *Pierius.*

Pro turribus adstant] Sic illud, 'Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idam.' Verbum *astant*, signat defensionem, ut Sophocles in Antig. Πορθῶν γε τήνδε γῆν ὁ δ' ἀντιστὰς ὕπερ. Ad verbum, *contra staret.* Cerda.

Pro turribus adstant] Scal. v. 3. hæc cum Homericis contendit, de quibus Macrob. v. 11. *Taubmann.*

678 *Armati ferro*] Aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, id est, dura, et cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus, qui ait, 'Succincti corda machæris.' *Servius.*

679 *Aëriæ*] Quia in altum sublatæ. Sic Epig. l. IV. ἠερίην κλίμακα, *aëriam scalam.* Cerda.

Liquetia flumina, &c.] *Padus* Italiæ fluvius aliquas provincias dextra lævaque contingit, inter quas et Venetiæ partem præterfluit. *Athesis* Venetiæ fluvius est, Veronam civitatem ambiens, et in *Padum* cadens. *Liquetia* Venetiæ fluvius est inter Altinum et Concordiam, quem nunc commemorat, nam *Liquetia* non est epitheton, nemo enim a generalitate transit ad species. Unde apparet quia *Liquetia* legendum est, et non *liquentia.* Servius.

Liquentia flumina circum] In Oblongo quidem codice *Liquetia* legitur. Unde quidam arbitrati sunt de fluvio nobili, in foro Julii, dictum. Romanus tamen codex cum plerisque aliis *liquentia* legunt. Sæpe enim fit, ut posito genere species subjungatur. Hinc addit, 'Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum.' *Pierius.*

Liquetia] Vulgo, *liquentia:* quam lect. tuentur Erythræus et Gifanius. At negat hoc esse epitheton Servius: item Aldus et Fabricius contendunt *Liquetia* legendum: qui fluvius est, dividens Marchiam Trevisanam a Foro Julii: qui Plinio III. 18. *Liquentia* etiam dicitur: hodie *Livenza.* Vide ibid. et Jac. Dalechampii Notas. *Taubmann.*

680 *Padi*] Venetiæ fluvius, qui Gé. I. 'fluviorum rex Eridanus' Græco nomine dicitur. *Idem.*

Athesim amœnum] Celebrata fluminis hujus amœnitas. Cassiod. ep. III. 48. 'Hunc Athesis interfluit sonorus, amœni gurgitis puritate præterfluit, causam præstans muniminis et decoris.' Claudian. in Epith. Hon. fluvios numerans aptos voluptatibus, principe loco Athesin adhibet; imo cum aliis alia assignet, ut Mincio susurros apium, Pado electra, Tago aurum, huic uni dat choreas, versu illo, 'Athesis strepat choreis.' Contra tamen scribit Auctor ὕδηλος Paneg. Constantini: 'Athesis ille saxis asper, et gurgitibus verticosus, et impetu ferox.' Sed hæc extrema ad celeritatem refer: nam Sidonius epist. I. 5. 'velocem Athesin, pigrum Mincium.' Quod accepit a Claud. 'et velox Athesis, tardusque meatu Mincius.' *Cerda.*

681 *Geminæ quercus*] Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est, quando similes elevantur quercus. *Serv.*

Intonsaque cælo] Hoc ad supradictas cristas refertur. *Idem.*

682 *Nutant*] Manil. l. I. 'virides nutantes vertice silvas.' Sen. in Thyest. 'nutat Silva.' Enn. 'capitibus nutantes pinos.' Catull. 'nutanti platano.' *Cerda.*

684 *Quercens*] In antiquis aliquot codicibus *Querquens* habetur. *Pier.*

Quercens] Nomen hoc arripuit Sil. l. X. 'Occubuit fratrisque vidit labentia membra Quercentis,' ubi pessime in nonnullis *Quærentis.* Cerda.

Pulcher Equicolus armis] Ut 'pul-

Digitized by Google

cher vestibus,' sic 'pulcher armis:' et melius figuratum, quam si dixisset 'pulchris armis.' *Servius.*

Pulcher Equicolus] In antiquis partim *Equiculus*, partim *Aquiculus* legitur. *Pierius.*

685 *Præceps animi*] Figurate genitivo junxit. Nam dicimus 'præceps iracundia, præceps furore.' *Servius.*

Præceps] Παράβολος. Cic. *projectus.* Taubmann.

Tmarus] In antiquis aliquot *Tmaros.* Pierius.

Mavortius Hæmon] Non Martis filius, sed bellicosus. *Servius.*

Mavortius Hæmon] Nomen viri (ut et *Tmarus*) a monte effictum: et bene hoc ornatur epitheto; cum in Hæmo Thraciæ monte domicilium Martis ponatur. *Taubmann.*

686 *Agminibus totis*] Deest *ab*: et significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos: quidam dubium putant, utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Servius.*

Aut versi terga dedere] In codicibus nonnullis 'aversi terga dederunt.' Sed enim *aut* necessarium videtur, ut sententia et ordo constent. *Pierius.*

687 *Aut ipso portæ*] Neque id placet, quod *ipsi* in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. *Idem.*

Posuere in limine vitam] Ut, 'animasque in vulnere ponunt.' *Servius.*

688 *Animis discordibus*] Hostilibus, scilicet Trojanorum, qui a Rutulis discordabant. *Idem.*

689 *Collecti Troës glomerantur*] Tanti facti exemplo animati Trojani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, et egredi longius audebant, et alios cominus provocare. *Donatus.*

Glomerantur eodem] In Romano codice legere est *in unum*, sed melius *eodem*, hoc est, ad eandem portam, quam Pandarus et Bitias reclusserant. Fuit vero *in unum* paraphrasis. *Pier.*

692 *Nuntius*] Et qui nuntiat dicitur, et qui nuntiatur; sed modo hic qui nuntiatur. *Servius.*

Perfertur nuntius] Ita Soph. Elect. φέρων ἥκω λόγους: *venio ferens nuntium.* Et nota ἐκ παρέργου, ab eodem dici ἔργον pro *nuntio*, eo versiculo, ἔργ' ἔχων ἥβαινε. *Cerda.*

695 *Dardaniam ruit ad portam*] *Ruit*, inquit, non venit, ut ostenderet ejus fervorem, qui suorum necem vindicabat ulturus, et qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. *Donatus.*

Fratresque] Quos supra portam dixit tenere. *Servius.*

696 *Se primus agebat*] Juxta veteres *agebat*, pro *veniebat*: ut, 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Plautus in Mostellaria: 'Unde agis te?' Ut enim nos e contrario dicimus *duco me*: ita illi, *agit se*, ἀντὶ τοῦ ἔρχεται, *se agebat*: hoc est, incedebat. Tractus autem sermo est a ratione Physica. Nam agitur corpus animi judicio. Unde Terentius, 'Quo te agis?' *Id.*

697 *Thebana de matre*] Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ Ægyptiæ, aliæ Bœotiæ, aliæ Phrygiæ. *Idem.*

Thebana de matre] Matrem hic Thebanam accipio e Thebis Hypoplaciis, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, Sarpedonem Lycium ex ea provincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis: XXII. 7. et XXIX. 25. *Turnebus.*

Nothum Sarpedonis alti] Præclare, et signate. Est enim discrimen inter *nothum* et *spurium.* Prior, qui natus ex claro et noto patre, matre obscura et ignobili: posterior, qui matre nota, ignoto patre. Ergo, quia non *spurius*, sed *nothus*, ideo 'Sarpedonis alti.' Verum discrimen hoc auctoribus non est perpetuum. De etymo vocis, varie. Tantum offero Suidam, qui ducit a particula νὸ, id est, non, et θεῖον, *divinum*; quia nothi carent divino illo, quod esse in procreatione debet, id est, legitimis nuptiis. Vide Lexicon Sim. Schard. *Cerda.*

Digitized by Google

Sarpedonis alti] Id est, nobilis. *Serv.*

698 *Itala cornus*] Telum de Itala cornu factum, et materiam pro opere posuit. *Idem.*

Itala cornus] Pro, Italica. Sic Pers. Sat. VI. 'Ligus ora,' pro, Ligustica: et, 'juvenes jocos,' pro, juveniles: et Sat. l. I. 'Italo honore,' pro, Italico: et, 'heroas sensus,' pro heroos. *Cerda.*

699 *Aëra per tenuem*] In plerisque codicibus *tenerum*. Sed et *tenuem* et *aëri*, et *auræ* sæpe additum invenias. *Pierius.*

Tenuem] In plerisque lib. *tenerum* est: quod probat Lambinus exemplo Lucretiani l. I. 'Aëris in teneras possint proferrier auras.' *Taubmann.*

Stomacho infixa] Græcus sermo est. *Servius.*

700 *Specus vuln.*] Poëtica exaggeratio. *Specum* enim pro cavatione posuit. *Idem.*

Specus atri vulneris] Quamvis in plerisque codicibus *vulneris* legatur: et Servius *specus vulneris* agnoscat exaggeratione poëtica. Sunt tamen alii codices antiqui, in quibus 'sanguinis undam' legas. *Pierius.*

Specus atri vulneris] Sil. l. VI. de vulnerato serpente, 'Tabificam spirat saniem specus ultima.' Stat. flexu alio vocat *fundum* l. IX. quasi e caverna exiret sanguis. Ioan. Chrysost. in laudat. prima Romani Martyris vocat vulnera *βαθείας αὔλακας*, *sulcos profundos*, et inde fluere *ῥύακας αἱμάτων*, *rivos sanguinis*. Cerda.

Undam] Copiam sanguinis in modum undæ. Æn. X. vs. ult. *Taubmann.*

701 *Et fixo ferrum in pulmone*] Et ferrum fixum, et pulmonem fixum possumus accipere. *Servius.*

Tepescit] Ita sup. 'trajectoque hæsit tepefacta cerebro.' Hom. Il. XVI. *ὑπεθερμάνθη ξίφος αἵματι*: *incaluit gladius sanguine*. Cerda.

702 *Erymantha manu*] Id est, gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi sunt, sed misso jaculo. Ergo ad differentiam teli jacti, accipe *manu*, id est, gladio. *Servius.*

Aphidnum] In cod. Romano *Achidnum*; in Oblongo *Afidnum* per *f* Latinum. In aliis *Afidum*, in aliis *Aphipnum*; denique tot varietates, quot pene codices. *Pierius.*

703 *Ardentem oculis, animisque frementem*] Et gestu corporis, et mente commotum. *Servius.*

704 *Neque enim jaculo*] Parenthesis. *Idem.*

Vitam dedisset] Pro *reddidisset*. Id.

Neque enim jaculo vitam ille dedisset] Par illud Æn. XI. 'non ille manus feritate dedisset.' Estque hoc ferme illud Hom. Il. IX. *οὐ μὲν γάρ κ' ἐδάμη παύροισι βροτοῖσι*: *non domitus ille esset paucis ab hominibus*. Et verbum *do* in hoc significato etiam est in Hom. Il. XI. *δώσειν ψυχὴν Ἄϊδι*. *Cerda.*

705 *Phalarica venit*] De hoc telo legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quædam sphæra, cujus pondus etiam plumbo augetur: dicitur etiam ignem habere adfixum stuppa circumdatum, et pice oblitum: incensumque aut vulnere hostem, aut igne consumit. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Unde et in circo *Falæ* dicuntur divisiones inter euripum et metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edi solebat. Juvenalis, 'Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.' Hinc *phalarica hasta*: sicut alia muralis. Sane *phalaricam* Lucanus dixit nervis mitti tortilibus e quadam machina: ut, 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat:' Virgilius vero ait, Turnum manu jaculari potuisse. Unde apparet aut a Lucano ad auxesim illius, qui occidendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu jaculatus est. *Servius.*

Phalarica] Liv. l. XXI. 'Phalarica

Digitized by Google

telum missile, hastili oblongo, et cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset,' &c. Vide ibidem plura: nam apud Veget. IV. 18. non satis plena descriptio est. Dicta autem a *phalis*, i. turribus ligneis. Juvenal. 'Consulit ante phalas.' Glossæ vett. *Falarica*, χειροβαλλίστρα. Ennius: 'Quæ valido venit contorta phalarica missu.' Lucanus: 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Vide God. Stewech. ad Veget. *Taubmann.*

706 *Fulminis acta modo*] Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Servius.*

Taurea terga] Usurpavit pro *taurina*. Alibi 'taurinis follibus.' Unde sicut et Plinius dicit, 'Derivationes firmas non habent regulas, sed exeunt, prout auctoribus placet.' Bene autem per transitum ejus arma descripsit. *Idem.*

Taurea terga] Scutum intelligit. Corii ex bove inducti scutis crebra apud auctores mentio. Virg. Æneid. X. 'Cum pellis toties obeat circumdata tauri.' Stat. l. III. 'Nec pudor emerito clypeum vestisse juvenco.' Id. 'clypeos cæsis vestire juvencis.' Valer. Arg. I. 'Taurea vulnifico portat, cælataque plumbo Terga Lacon.' *Cerda.*

707 *Duplici squama et auro*] Id est, duplicibus squamis aureis, *Squamæ* autem sunt loricarum catenæ in modum squamæ compositæ. Sane *squamæ* et splendorem significant, si a piscibus veniat: et sordes, si ab squalore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. *Servius.*

Duplici squama] Loricarum aliæ hamatæ seu catenatæ, quod genus Poëta inducit l. v. ubi exhibet loricam 'levibus hamis consertam;' aliæ squammeæ, quæ habent solidas laminas innexas et consertas. Herodotus, Musa septima, loquens de Persarum loricis, ait, habuisse speciem λεπίδος σιδηρέης ὄψιν ἰχθυοειδέος, *ferreæ squammæ instar piscium.* Ea in usu Romanis; illam enim Lucullo dat Plut. vocatque θώρακα σιδηροῦν φολιδωτόν: *loricam ferream squammeam.* Cum ait, *duplicem*, intelligit bilicem loricam, id est, cui duplex ordo squammarum loco liciorum: et ideo *fidelis*, quia major virtus in duplici ordine. *Cerda.*

Auro] Sil. l. v. Flaminium Consulem sic armat, 'Loricam inducitur: totos huic nexilis hamos Ferro squamma rudi, permistoque asperat auro.' Est in Poëta 'duplici squamma et auro,' idem quod, duplici squamma aurea, ut illud, 'pateris libamus, et auro,' nulli non tritum. *Cerda.*

709 *Dat tellus gemitum*] Sil. l. IV. 'Procumbit late porrectus in arma ruinam, Et percussa gemit tellus ingentibus armis.' Pari incremento Stat. Theb. l. v. ubi ad pondus serpentis maximi inducit 'arva gementia.' Calab. l. I. μέγα δ' ἔστενεν ἄσπετος αἶα: et l. II. ἀγυιὰ στείνετο: ibid. γαῖα ἔβραχε: et, περιτρομέει γαῖα. *Id.*

Et clypeum super intonat ingens] Aut ipse 'ingens super clypeum intonat:' aut 'ingens clypeum super ipsum tonat.' Nam lectum est etiam *hoc clypeum*, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Servius.*

Et clypeum super intonat ingens] Dubitare videtur Servius an *clypeum ingens* dicendum sit genere neutro, ut cum Homerica sententia congruat, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: quod alibi Virgilius expressit, 'Sonitum super arma dedere.' Sed enim Livius libro quarto de bello Macedonico, 'Clypea argentea decem' ait: quod tamen de imaginibus intelligi eo loco nonnulli volunt. Asserit ad hæc Nonius Marcellus, *clypeum* utroque genere pro *scuto* Virgilium posuisse, ut eo loco,

Digitized by Google

'Ardentes clypeos:' et hic 'clypeum super intonat ingens.' *Clypeum* enim *ingens* indubitato legit Nonius: quo genere et Licinius usus est. Diximus vero clarissimos olim viros tam in genere quam in scriptione, differentiam posuisse: aliterque *clypeum*, aliter *clipeum*, aliter *clupeum* significare: cujus rei cura sit penes eos, qui nunc etiam et hoc et hujusmodi alia diligentissime perquisivere: quorum doctissimos libros spero brevi in lucem prodituros. *Pierius.*

710 *Qualis in Euboico*] In Romano *talis*. Sed id ex paraphrasi. *Idem.*

Qualis in Euboico] Silius l. IV. Musam suam ornat Virgiliano ductu: 'Haud aliter structo Tyrrhena ad litora saxo, Pugnatura fretis, subter cæcisque procellis Pila, immane sonans, impingitur ardua ponto. Immugit Nereus, divisaque cærula pulsu Illisum accipiunt irata sub æquora montem.' Non longe abit Homeri comparatio Iliad. IV. ἤριπε δ' ὡς ὅτε πύργος, *cecidit uti turris:* a quo accepit Cal. l. III. ἀνερράκτησ' ἤϋτε πύργος. Idem Cal. ibid. de Achille cadente, Ἤριπεν ἀμφὶ νεκύεσσιν ἀλίγκιος οὔρεϊ μακρῷ: de cadente Amyco Val. l. IV. 'annosi veluti si decidat olim Pars Erycis, vel totus Athos.' *Cerda.*

Qualis in, &c.] Quomodo hoc fiat, ratio petenda est ex Vitruvio, præsertim l. V. nam Grammatici non dixere. Scal. v. 14. *Taubmann.*

Euboico Baiarum litore] Bene *Bajarum* addidit, ne Eubœam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quæ sunt Bajis vicinæ. Postuinus de adventu Æneæ, et Lutatius communium historiarum, Bojam Euxini comitis Æneæ Nutricem, et ab ejus nomine Bojas vocatas, dicunt. Veteres tamen portum Bajas dixisse, Varro, et a Bajo, Ulyxis comite, qui illic sepultus est, Bajas dictas, tradit. *Serv.*

Quondam] Hic *quondam* pro expletiva posuit. Alii *quondam* medii temporis volunt: quidam *quondam* ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est, ut solet fieri. *Idem.*

711 *Saxea pila cadit, &c.*] Nulla hic libertas, neque *pilam* posuit pro columna, sed vere pilam intellexit. Quis nescit ex Vitruvio pilas ad mare construi solitas? Lege illum v. 12. ubi clare pilas nominat structiones, quæ fiunt in portubus, et late docet, qui debeant fieri. Pilas describit Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, durataque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos.' Ut intelligas tertium vers. de pulvere, lege Vitruv. dicto loco; et II. 6. Seneca Nat. Quæst. III. 20. 'Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est:' et Plin. XXXV. 13. ait, hunc pulverem Puteolanum 'opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem inexpugnabilem undis.' Additque, fieri fortiorem 'si Cumano misceatur cæmento.' Videndus etiam Strabo; et Auson. clare epist. 13. ad Paulum, 'Vel quæ Bajanis pendent fluitantia pilis.' Sic enim legendum, non *palis*. Utrumque ædificium aperte discriminat Sidon. epist. II. 2. 'Nec pilæ sunt mediæ, sed columnæ:' quasi in ratione fabricæ directe opponantur; et vere opponuntur. Quod cum ita sit, cur dicam Virgilium intellexisse columnas, et libere mutasse in pilas? Nobilior multo est columna, ut ratio annuit, et versus Paulini Natali 9. Felicis, 'Quæque prius pilis stetit, hæc modo fulta columnis, Vilia mutato sprevit cæmenta metallo.' Et quia nobilior, ideo in ædificiis spectatur: pila contra, quia informis, undarum tenebris destinatur. Hæ pilæ excitabantur non solum in ipsis undis prope litus, sed etiam extra undas in ipso litore, ad arcendos fluctus maris. Sic Lucret. l. VI. 'Est quoque uti pos-

Digitized by Google

sit magnus congestus arenæ Fluctibus adversis oppilare ostia contra, Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.' Virgilianas capio de eis, quæ extra aquas 'Baiarum in litore:' et cum addit, 'jaciunt ponto,' non est, *in ponto*, sed *ponto*, id est, *contra pontum*. Inde cum ab litore in undas cornit, ingens ille sonitus et strepitus Virgilii. *Cerda.*

Molibus] Præclare: nam et hæc vox de structuris, quæ aut in mari, aut juxta mare. Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus.' Cic. ad Attic. 'Aditus insulæ munitos mirificis molibus.' Seneca in Hercule Furen. et de ipso Hercule cadente, 'jam totus ad terram ruit, Ut cæsa silvis ornus, aut portus mari Datura moles.' Sed et Sidon. loquens de Pado epist. I. 5. 'Ab alveo principali molium publicarum discerptus objectu, et per easdem derivatis tramitibus exhaustus,' &c. Quin aquam ipsam *molem* vocat Curt. l. III. per initia, ubi inducit Lycum 'majore vi, ac mole agentem undas.' *Idem.*

712 *Ponto jaciunt*] Hoc est, contra Pontum. *Servius.*

Constructam jaciunt ponto] Antiqui omnes codices hoc numero legunt, *constructam ponto jaciunt:* sed magis placet interjectus dactylus. *Pierius.*

Sic illa] *Sic*, protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, *sic illa*. Servius.

713 *Prona trahit*] Ita enim exædificantur. *Idem.*

Vadis illisa recumbit] In antiquis aliquot codicibus legitur *undis inlisa*. Sed *vadis* magis placet. Alludit autem Poëta ad portus Lucrini reparationem ab Augusto factam, quum ædificatus a Julio Cæsare corruisset. *Pierius.*

715 *Prochyta alta tremit*] Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam, ut dicit Plinius in naturali historia, *Inarimes* insula fuit alta, quæ terræ motu diffusa, aliam insulam fecit, quæ *Prochyta* ab effusione dicta est, ἀπὸ τοῦ προχύναι. Hanc Nævius in primo belli Punici de cognata Æneæ nomen accepisse dicit; sed *Inarime* nunc *Enaria* dicitur, et sæpe fulgoribus petitur, ob hoc, quod Typhoëum premat, et quia in eam ad contumeliam simiæ missæ sunt, quas Grajorum lingua ἀββᾶνας, id est, *Enarias* dicunt; ob quam causam Pithecusam etiam vocitant, licet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Typhoëum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove dictum *Inarimem*, quod et singulari numero, et addita syllaba dixerit, cum Homerus εἰν ἀρίμοις posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, *Inarimem* in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia, terræ igni exustæ sunt; hoc etiam Homerum significasse vult. *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Servius.*

Durumque cubile] Hoc est, mortiferum, ad pœnam statutum. *Idem.*

Durumque cubile] Mortiferum, ad pœnam statutum. Lucan. l. v. 'Campana fremens ceu saxa vaporat Conditus Inarimes æterna mole Typhoëus.' Ita Æn. III. Ætna imposita est Encelado fratri hujus Typhoëi. *Taub.*

716 *Inarime*] Audi prius imitationem; postea breviter disputabitur is error, qui falso Virgilio affingitur. Ait Hom. Iliad. II. Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὡς τεροπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἰμάσσῃ Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς. Sed ecce nubes ἀμοιβαῖαι, καὶ εὐηθῶν, καὶ ἀτόπων in te Maro. Cur conjunxisti divisas ab Homero voces? ille εἰν Ἀρίμοις, tu *Inarime:* non ergo Græcum intellexisti? Adeant isti ἄμουσοι Turnebum, Erythræum, Scaligerum, Modicium, qui defendunt Virgilium. Nolo hic ego illorum myriadas. Mihi satis tot Latinorum lumina, qui judicium Virgilii probant. Hi sunt

Digitized by Google

Plinius, Ovidius, Statius, Lucanus, Claudianus, Silius, Valerius. Hi omnes *Inarimem* unica voce dixerunt. An ignoraret Virgilius locum, a quo non longe distabat? Et, si dixerimus in Homero legendum voce unica Εἰναρίμοις, qui convincemur? Et Plinius aperte ait, III. 6. Homerum scripsisse *Inarimem*: et Cluverius in Claud. notavit, Maximum, qui Græcus, et Homeri acerrimus explorator, scripsisse, et agnovisse Εἰναρίμην voce unica. Sed esto Homerus divisim scripserit εἰν Ἀρίμοις, cur non potuit Virgilius conjungere? quod jus poëticum, si hoc non est? *Cerda.*

Imposta] De Sicilia imposita Giganti Pindarus Od. Pyth. I. πιέζει, *premit*. Idem.

717 *Hic Mars armipotens, &c.*] Il. Τ. μένος πολυθαρσὲς ἐνῆκε: et Od. Α. τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ θῆκε μένος καὶ θάρσος. Item Il. Δ. μέγα δὲ σθένος ἔμβαλ' ἑκάστῳ κραδίῃ. Il. Ρ. ἀφίει μένος ὄβριμος ἄρης· et Il. Θ. Τρῴεσσιν ἐν μένος ὦρσε· et Eurip. in Suppl. θάρσος δ' ἐνῶρσε παντὶ Δαναϊδῶν στρατῷ· et Il. Ν. ἀμφοτέρω κακοπὼς πλῆσεν μένεος κρατεροῖο. *Germ.*

718 *Stimulos acris*] Sæviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque proœconomia, quæ id agit, ut verisimile sit Turnum victorem evasisse de castris. *Servius.*

Stimulos acris sub pectore vertit] Ita l. VI. 'stimulos sub pectore vertit Apollo.' Auctor Theb. 'Quid est, Quod te efferarit? quod novos suffixerit Stimulos dolori?' Et Claud. Hon. III. 'virtutum stimulos.' *Cerda.*

Atrum timorem] Per metalepsin: id est, turpem, odiosum. Ex eo, quod *atra* quæ sunt, inauspicata et funesta et injucunda erant. Sic Flaccus Od. IV. 11. 'minuentur atræ Carmine curæ;' id est, invisæ, molestæ. Id. Sat. II. 6. 'ut simul atras Ventum est Esquilias:' id est, odiosas mihi. Sic in Arte: 'atrum Desinat in piscem mulier;' id est, turpem et fædum. Turneb. XXI. 7. Alii *pallidum* interpretantur, καταχρηστικῶς. *Taubmann.*

720 *Undique conveniunt*] Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio, quibus Mars injecit audaciam, inventa opportunitate, irruperunt castra Trojana. *Servius.*

Quoniam] Postquam. *Idem.*

721 *Bellator deus*] 'Mars armipotens,' vs. 717. *Taubmann.*

Deus incidit] Stat. Theb. III. 'Tantus in attonitos cecidit Deus.' *Cerda.*

Animo deus incidit] Tale illud Statii Theb. I. 'Pierius menti calor incidit.' *Taubmann.*

722 *Ut fuso germanum corpore cernit*] Hom. Il. Υ. de Polydoro interfecto, Ἕκτωρ δ' ὡς ἐνόησε κασίγνητον Πολύδωρον Ἕκτερα χερσὶν ἔχοντα. *Germanus.*

723 *Qui casus agat res*] In Romano et in Mediceo *quis*, ut Grammaticorum præceptionibus fieret satis. Nam *quis* cum *s* dici volunt Grammatici, auctore Sosipatro, cum in quærendo: ut, 'Quis te, nate, Dea.' In inferendo autem *qui* sine *s*, ut, 'Ille, (vides) pura juvenis qui nititur hasta.' Est enim præpositivum *quis*, subjunctivum *qui*: quod tamen auctores non observarunt. Ut Attius, 'quinam Tantalidarum internitioni modus sit.' Et Virgilius, 'qui casus agat res.' Hæc Carisius. *Pierius.*

725 *Obnixus*] Connisus, conabundus. *Servius.*

Latis humeris] Quales plerumque sunt virorum fortium: Æneæ II. 721. Daretis V. 376. Orniti XI. 680. *Taubmann.*

726 *Duro in certamine linquit*] Sine spe evadendi. *Servius.*

727 *Ast alios secum includit*] Pro hostibus, quoniam multos suos exclusisset. Statius, 'Par operi jactura lucro. Namque, hoste recepto, Exclusere suos.' Potest tamen et dubium esse, *includit*, utrum hostes, an suos? *Idem.*

728 *Demens*] Pathos per personam

Digitized by Google

Poëtæ proferendum. Alibi, 'Sed tum forte cava dum personat æquora concha Demens, et cantu vocat in certamina divos.' *Servius.*

Rutulum] Potest accusativus esse, potest et genitivus. *Idem.*

Ultro] Insuper. *Idem.*

730 *Tigrim*] Cum hac fera comparari soliti viri fortes; et ideo Herculem cum illa confert Val. Arg. l. III. et *Martiam* vocat, quia bellicosa. Apollon. l. II. Excis. Hieros. 'Indica tigris, Occiso pastore, pecus laceratque, trahitque.' *Cerda.*

731 *Continuo nova lux*] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis et armorum qualitate quivis posset agnoscere. *Donatus.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice *offulsit*, ut superius. *Pierius.*

732 *Horrendum sonuere*] Ad verbum Hom. Il. III. Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος. *Cerda.*

Tremunt in vertice cristæ]. Sil. l. I. 'Lethiferumque micant fulgentes vertice cristæ.' Stat. Theb. III. 'capiti tremit ærea cassis.' Quod Hom. Il. XX. νευστάζων κόρυθι. Prope ad Poëtas Amm. l. XX. 'acies conis galearum minacius nutans.' *Idem.*

Tremunt in vertice cristæ] Comparant hæc Grammatici cum Homericis Il. XVIII. atque etiam vellicant. Sed Scal. v. 3. docet hujus loci minimam laudem superare Homeri maximam; quam ibi videas, ut et Pontanum in Antonio: ubi Virgilii judicium acerrime defendit. Ita Æn. x. 270. 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' &c. *Taubmann.*

Micantia fulgura mittit] In Romano, Mediceo, et in Porcio *fulmina*: et verbum *mittit* numero variat. *Pier.*

Micantia fulgura] Lucret. l. IV. 'nictantia fulgura flammæ.' *Taubm.*

734 *Inmania membra*] Quia Turnus 'præstanti corpore:' ut in VII. et ib. et IX. 'ac toto vertice supra est.' *Cerda.*

737 *Dotalis regia Amatæ*] Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene *Amatæ*, quæ illum sola generum esse cupiebat, contra mariti judicium. Ergo eum mulieri probatum, non viro, dicit. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Serv.*

Amatæ] Reginæ. *Amatæ* vero nomen priscum est, eo enim appellari omnes consueverunt Vestales: quod ea ita fuisset dicta, quam primam Numa rapuit: raptæ statim hoc nomen imponebat. *Hortens.*

740 *Olli subridens*] Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Servius.*

741 *Si qua animo virtus*] In Romano *animi*. Sed magis placet *animo*. Pierius.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Propter illud Sibyllæ, 'Alius Latio jam partus Achilles.' Hoc autem sic dictum est ut illud, 'Degenerem quem Neoptolemum narrare memento.' *Servius.*

743 *Rudem nodis*] Non levem, nec pulchram, sed fortem. *Idem.*

Cortice crudo] Viridi. Nam hastæ igni plerumque torrentur. *Idem.*

744 *Summis adnixus viribus hastam*] Est hoc, quod Hom. Il. XVII. ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε βαρείῃ χειρὶ πιθήσας. *Cerda.*

745 *Excepere auræ vulnus*] Quicquid irritum est, et frustraneum, *abire in auras* dicebatur proverbiali schemate. Vide Æn. v. ad illud, 'verberat ictibus auras.' Præclare admodum, quia ad Musam Virg. Valerius Arg. l. III. 'raptumque per auras Vulnus:' et Nonn. l. XI. in re simili, ἠέρα βάλλων. *Idem.*

Vulnus Saturnia Juno Detorsit veniens] *Vulnus veniens*, id est, ictum, quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed caussa œconomiæ gloriam a Poëta Æneæ esse servatam: quod falsum est.

Digitized by Google

Nam si veritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus et Æneas, postea Mezentius ab Ascanio. *Servius.*

Saturnia Juno Detorsit] Hoc figmento Poëtæ plenissimi. Apud Hom. Minerva Il. xx. et xxii. detorquet telum, ne Achilles feriatur. Apud Nonnum l. xxii. Venus, et eadem apud Calab. l. xi. Primus effert verbo ἔτραπε, alter ἀπεκόντιζε, tertius ἀπέτραπε. Sed et Hom. Il. viii. aliter, Ἀλλ' ἄγε καὶ τόδ' ἄμαρτε· παρέσφηλεν γὰρ Ἀπόλλων: *Hic autem aberravit: avertit enim Apollo.* Itaque σφάλλω et παρασφάλλω ad rem eandem. Virgil. vero, qui hic *detorsit*, in x. 'deflexit Venus tela.' Pulchra est poësis Ovid. Metam. viii. ubi Diana, ne aper feriatur, qui sub tutela, ferram abstulit jaculo misso in illum, 'ictus ab illo est, Sed sine vulnere aper, ferrumque Diana volanti Abstulerat jaculo, lignum sine acumine venit.' *Cerda.*

747 *Telum*] *Telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *mustela* dicitur, quasi mus longus. *Telum* autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, 'consurgit in ensem.' *Servius.*

Telum] Miratur Servius *telum* pro *gladio* positum. Sed enim et apud oratores invenitur. In Rhet. ad Heren. lib. primo, 'Ajax in silva postquam rescivit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit, occisum conspicatur, corpore telum cruentum educit.' Est in Mediceo *librat* pro *versat* scriptum. *Pierius.*

Versat] Librat, jactat, et est Ennianum, 'Versat mucronem.' *Serv.*

Is teli] Par, similis. *Idem.*

Neque enim is, &c.] In Romano codice, in Porcio, et aliquot aliis scriptum, *neque enim es*, ut sit, ideo non effugies: quia tu non *es* auctor teli neque vulneris. Tua enim evitari possunt, mea autem minime. *Pier.*

Is teli] Cum *is auctor* sit hoc loco par auctor, ita explicante Servio, et postulante sententia, mihi visum vocalem *is* Latinam natam per ἀποκοπήν, ab Græco ἴσος: ut *at* ab ἀτάρ· et *caput* a κεφαλή· et multa alia. Ita ut *is* nihil sit aliud, quam ἴσος. *Cerda.*

Vulneris auctor] Ovid. Metam. viii. 'Vulneris auctor adest:' et ix. de eo, qui taurum percussit venabulo, 'factique refugerit auctor.' *Idem.*

749 *Sublatum alte consurgit in ensem*] Genus feriendi Gallicanum. Sallustius, 'Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.' *Servius.*

Sublatum alte consurgit in ensem] Militaris feriendi modus sublato ense, cujus alibi Poëta meminit; nam de eodem Turno, 'Alte sublatum consurgit Turnus in ensem.' Et de Æneа, 'Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis.' Cum vero hic Servius notet, hoc genus feriendi esse Gallicanum, probe Titius Loc. iv. 4. rem hanc illustrat Polybii testimonio hoc: οἱ Ῥωμαῖοι συνδραμόντες εἰς τὰς χεῖρας τοὺς Κελτοὺς ἀπράτους ἐποίησαν, ἀφελόμενοι τὴν ἐκ διάρσεως αἰτῶν μάχην· ὅπερ ἐστὶν ἴδιον γαλατικῆς χρείας, διὰ τὸ μηδαμῶς κέντημα τὸ ξίφος ἔχειν. *Cerda.*

750 *Et mediam ferro, &c.*] Par vulnus Æn. xii. 'Adversi frontem mediam, mentumque reducta Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.' Species hujus ictus sumpta ab Homer. Il. iv. ubi διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμή: et alius Il. xvi. percutitur μέσσην καρηκεφαλήν: in quibus ictus signatur per media tempora, et medium caput. *Idem.*

Gemina inter tempora] Codices nonnulli veteres legunt 'media inter tempora:' figurata elocutione; mediam frontem, inter media tempora. *Pierius.*

751 *Impubesque*] Pathos ex ætate movit. *Servius.*

752 *Concussa est pondere tellus*] Pli-

Digitized by Google

nius de elephanto in pugna canis VIII. 40. ‘ Ad casum ejus tellure concussa.’ Et nota πρέπον, ut ad cadentem fratrem Bitiam ‘ dat tellus gemitum,’ ita ad Pandari casum eadem concutitur. *Cerda.*

754 *Atque illi in partibus æquis*] Antiqui codices omnes, quotquot vidi, legunt absque *in*, ‘ atque illi partibus æquis.’ *Pierius.*

Partibus æquis Huc caput atque illuc, &c.] Il. XVI. ἡ δ' ἀνδιχα πᾶσα κεάσθη, scilicet κεφαλή: et l. VIII. ἐτέρωσ' ἡμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν: et quod hic *pependit*, in Il. XIII. de re simili, ἐκλίνθη δ' ἑτέρωσε κάρη: *inclinatum caput in partem alteram.* Nonn. l. XXXII. αἰχένα δαΐξας. Neque abit ictus ille Il. XVI. ubi, penetrante ense, ἔσχε δ' οἷον δέρμα, *sola pellis tenuit:* nam παρηέρθη δὲ κάρη, *caput pependit.* Hos ictus ne putet Lector fuisse incredibiles, Plutar. scribit, Pyrrhum Regem Epirotarum ita fortiter percussisse Barbarum, ut, penetrante Pyrrhi gladio, eodem momento corporis partes dissectæ hinc atque hinc dilaberentur. *Cerda.*

755 *Huc caput*] *Huc pependit* figurate. *Servius.*

756 *Diffugiunt, &c.*] Stat. Theb. VI. ‘ rapit attonitos fuga cæca.’ Et quidem ‘ formido trepida ’ Virgilii indicat ‘ cæcitatem’ Statii, et animos attonitos, atque ἐμβροντήτους. Val. l. III. ‘ Continuo dant terga metu, versique per agros Diffugiunt, quæ sola salus.’ Hom. hanc fugam Il. IV. χώρησαν δ' ὑπό τε πρόμαχοι. Sed cum unus Turnus tot millia hominum in fugam convertat, velim adeas Josephum VII. 8. Bell. Jud. expendentem hoc genus belli. Virgilii locus ducitur ab extremis versibus Il. XII. ubi vim Hectoris ruentis intra murum Græcorum non sustinent universi Græci, omnesque fugam capessunt ad naves, ut ibi tuto lateant. Indicavi tantum locum, ne multa transcriberem. *Cerda.*

759 *Bello gentique fuisset*] Quia illic Ascanius extinguebatur. *Serv.*

760 *Cædisque insana cupido*] Œconomia est, quæ excusat Turnum, cur non, a porta fugatis Trojanis, penitus delete sint castra. *Idem.*

Cædisque insana cupido] In veteribus aliquot exemplaribus *infanda.* P.

761 *In adversos*] Vide vs. 12. *Tumb.*

762 *Principio*] Intra castra, post Trojanorum fugam. *Servius.*

Succiso poplite Gygen Excipit] Ordo est, Excipit et succidit poplitem: ut, ‘ Postibus hæsit adesis,’ et, ‘ Scuta latentia condunt.’ Nam ante fuit, ut eum circumveniret insidiis. *Poplex* autem sciendum *Po* brevem esse, sicut in Sereno legitur: et fit longa positione. *Idem.*

763 *Hinc*] Deinde, nam ordinis est adverbium, non loci. *Idem.*

Raptas] De hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero*, non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait, ‘ Unus homo, quamvis possit,’ sicut in ‘ Suggere tela mihi :’ et paulo post, ‘ Tum magnam corripit hastam, Et jacit.’ *Idem.*

764 *In tergum*] Romanus codex *tergus* habet. Quam lectionem hoc citato versu Flavius Sosipater agnoscit adversus eos, qui pro *dorso Tergum tergi* facere, *Tergus* vero *tergoris* pro *pelle*, contendebant. Nam et *Terga boum* dictum a Virgilio reperit, quum *Tergum* tantum hominis esse contenderent. Exemplis vero Virgilianis impunitas etiam illis datur, qui putant *Tergum* hominis, *Tergus* vero pecoris nominari. Nam et ‘ Tergora deripiunt costis :’ et alibi, ‘ Venit in tergum adversi Sulmonis’ legitur. *Pierius.*

In tergum] Charisius duobus in locis l. I. agnoscit hic *In tergus.* Quod et Jos. Scal. probat ad illud Manilii l. IV. ‘ et Colchida tergore vexit.’ *Taubmann.*

Juno vires animumque ministrat] Œ-

Digitized by Google

conomia, ut quod dicit possit esse verisimile. *Servius.*

Vires animumque ministrat] Hom. de Pallade: μένος θυμὸν ἐγείρει. Id. δῶκε μένος καὶ θάρσος. *Taubmann.*

765 *Confixum Phegea parma*] Veteres omnes codices *confixa* legunt *parma*. Sed *confixum* figuratius est. *Pierius.*

Confixum Phegea parma] Hæc sententia sæpe in Hom. et aliis, ubi una cum corpore etiam arma perforantur. Enn. l. xv. 'Configunt parmam.' Plutar. in vita Crassi exhibet Romanorum χεῖρας θυρεοῖς συμπεπερονημένας: *manus affixas una cum scutis.* Et addit miserabile spectaculum, videlicet πόδας διαμπὰξ προσεληλαμένους πρὸς τοὔδαφος: *pedes trajectos, et solo affixos.* Cerda.

Phegea] Hujus nominis ducem Stat. inducit Theb. II. *Idem.*

766 *Martemque cientis*] Pugnam agitantes. *Servius.*

767 *Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque*] Homeri versus, tantum conjunctione mutata: Ἀλκανδρόν θ' Ἅλιόν τε Νοήμονά τε Πρύτανίν τε. Unde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis hæc nomina pertinere. *Idem.*

768 *Tendentem contra*] In se facientem impetum. *Idem.*

Dexter] An, quod ab parte dextera hostem occupaverit Turnus? An *dexter* hic est, industria quadam dexteritate in pugnando acer? Pindarus enim Olymp. od. IX. Epharmostum cum laudat εὔχειρα appellat, καὶ δεξιόγνιον, id est, *promptum manu, et membrorum dexteritate præstantem.* An demum, ideo *dexter* Turnus, quod felix illius successus? Felicia enim dici *dextra*, sciunt omnes, ut *sinistra* infelicia. *Cerda.*

771 *Cum galea longe jacuit caput*] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe jaci, præmissa loci altitudo significat. *S.*

772 *Felicior*] Peritior. Nam in ungendis telis non est felicitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* u recipit, excepto uno nomine, ut *unguen*. Unde est, 'Et pingues unguine ceras.' Est autem mira brevitate inducta descriptio. *Idem.*

773 *Ferrumque armare veneno*] Speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armari consuevimus: ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit. *Idem.*

Ferrumque armare veneno] In Hom. ad illinendas sagittas quæritur φάρμακον ἀνδροφόνον, *venenum mortiferum.* Æneide etiam X. 'calamos armare veneno.' Sil. l. III. 'Spicula dirigere, et ferrum infamare veneno.' Inventum artis hujus ad Scythas referre possumus: nam illi hac arte claruerunt, scribente Aristot. lib. περ. θαυμ. pene ad exitum, hunc in modum: 'Scythicum venenum, quo sagittæ inficiuntur, ex viperis parari ajunt. Observant enim Scythæ parientes, et captas mox diebus aliquot liquefaciunt, cumque satis videntur computruisse, infundunt humanum sanguinem ollulæ, quam in sterquilinium defossam cooperiunt. At ubi putridus is quoque apparet, liquorem supernatantem aquosum miscent cruore viperæ, lethaleque hoc pacto venenum reddunt.' Ex Aristotele proculdubio Plin. XI. 53. 'Scythæ sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.' Ab utroque illustrari quit Ovid. qui sæpe Scythis venenum attribuit, quo linunt sagittas. Lege hac de re Theophrastum l. IX. hist. Plant. Nicand. Alexiph. Paulum Æginetam VI. 88. Poëtas omnes. *Cerda.*

Ferrumque armare veneno] Notat Quintil. VIII. 6. p. 473. duplicatam esse tralationem: 'armare ferrum;' et, 'armare veneno.' *Taubmann.*

774 *Clytium Æoliden*] An quod pater *Clytii Æolus* Trojanus quispiam?

Digitized by Google

An quia ille genus suum referret ad *Æolum* ducem ventorum? Sic et Ulysses dictus *Æolides*. An demum, quod adlubescit, quia credibile multos *Æoles* secutos fuisse Æneam, præsertim cum dicat Strab. Geog. l. XIII. *Æoles* dispersos olim fuisse per Trojanam regionem, adeo ut quidam Trojam ipsam appellarint *Æolida*, vel totam, vel partem ejus. *Cerda.*

Amicum Crethea Musis] Poëtam lyricum: et tale est schema per repetitionem, ut, 'sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.' *Servius.*

Amicum Crethea Musis] Noluit 'Musis amicis,' ut vulgus. Horat. 'amico Hercule.' Propert. l. III. 'Apolline dextro.' Pers. Sat. v. 'Jove dextro.' Amavit Theocritum, qui εἰδ. XI. Καὶ ταῖς ἐννέα πεφιλαμμένον ἔξοχα Μοίσαις: *Et novem quidem Musis præclare amicum.* Cerda.

775 *Musarum comitem*] Non re vera *comitem*, sed carminum, studiosum. *Servius.*

776 *Numerosque intendere nervis*] Rhythmos facere intentione nervorum. Nam *numeri* sunt Rhythmi, ut 'Numeros memini, si verba tenerem.' Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat. *Idem.*

777 *Semper equos*] Laus hominis quod tantam Musicam non ad turpes actus, sed ad res egregias, adhiberet. *Donatus.*

778 *Audita cæde suorum*] Servat τὸ πρέπον, ne, præsentibus ducibus, Turnus tot strages fecisse videretur. *Servius.*

781 *Quo deinde fugam*] Aut vacat *deinde*, ut *tandem*, *gentium*, *locorum*. Aut intelligimus mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse, *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius? Sic Terentius, 'Quid igitur faciam?' Et hoc est melius. Unde et sequitur, 'Quos alios muros?' Est ea autem amara accusatio. *Serv.*

782 *Quos alios muros*] Locus plane Hom. apud quem Ajax Iliad. XV. cum Græci a Trojanis premerentur ita dissertat exhortans Græcos, Ἦέ τινας φαμὲν εἶναι ἀσσητῆρας ἀτίσσαι, Ἦέ τι τεῖχος ἄρειον, ὅ κ' ἀνδράσι λοιγὸν ἀμύναι; Οὐ μέν τις σχεδόν ἐστι πόλις πύργοις ἀραρυῖα, Ἦι κ' ἀπαμυναλμεσθ': *An aliquos putamus esse adjutores a tergo? An aliquem murum fortiorem, qui viris mortem avertat? Non equidem aliqua prope est civitas turribus munita, Qua hostes propulsemus.* Cerda.

Quos alios muros] Hanc Mnesthei increpationem ex Iliad. XV. sumptam notat Macrob. v. 9. Sed Scaliger ait tantum hic Poëtam sono et ardore præ illo præstitisse, ut non videatur inde quicquam desumpsisse. v. 3. *Taubmann.*

783 *Unus homo*] Ac si diceret *mortalis*. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, 'Rutulum in medio non agmine regem.' *Servius.*

Unus homo] Est hoc, quod Achilles de uno Hectore Iliad. XXII. Ὅς κακὰ πολλ' ἔρδησκεν, ὅσ' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι: *Qui mala multa patravit, quanta non universi alii.* Stat. Theb. III. 'heu segnes, quorum labor hæret in uno.' Videlicet multi in uno Tydeo, et victi omnes, et l. II. Chromis ita suos increpitat, 'unusne, viri, tot cædibus unus Ibit ovans Argos?' *Cerda.*

784 *Strages ediderit*] Tria breviter nota. Primum, dici hoc cum respectu ad illud quod præcessit: 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.' Alterum, locutionem sumptam fortasse ab Tullio, qui bis, aut ter, *strages edere*. Tertium, dici *stragem* ab sternendo, et esse *stragem*, quod stratum est. Cui notioni cum multa præluceant, tum Livii verba hæc l. XXXV. 'Pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineris silvas diffugiunt, momentoque temporis, strage armorum sepsa via est, maxime hastis,' &c. *Id.*

Digitized by Google

785 *Juvenum primos tot miserit Orco*] Quis nescit illud Hom. Iliad. A. Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν Ἡρώων. *Idem.*

786 *Infelicis patriæ*] Trojæ, in qua nunc sunt. *Servius.*

Veterumque deorum] Penates significat, quos semper coluere Trojani. *Idem.*

787 *Miseretque pudetque*] Sic Pallas, 'Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.' *Idem.*

Miseretque pudetque] *Miseret* pertinet ad Deos et patriam: *pudet* ad Æneam. *Donatus.*

788 *Tulibus accensi*] Ecce quantum commoda hortamina valuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine denso, recuperata mentis fiducia, consistunt. *Idem.*

789 *Excedere pugna*] In Romano codice *pugnæ* legitur. Sed *pugna* melius judicant eruditi viri. *Pierius.*

790 *Partem, quæ cingitur amni*] In Romano codice, et aliquot aliis *unda* pro *amni* habetur. *Idem.*

Cingitur amni] Ita sup. 'nam dextera cingitur amni.' Cyrill. in Nahum. n. 31. περιργῶσθαι ποταμοῖς, καὶ τελμάτεσσ περιβολαῖς: *muniri fluviis, et lacuum amplexibus:* iterum, ποταμοῖς τετειχισμένη: *munita fluviis.* Verbo *cingitur* notat amnis etymon. *Cerda.*

791 *Acrius hoc Teucri*] Cum eum decedentem viderent. *Servius.*

792 *Ceu sævum turba leonem*] Sensus hic est: Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluvium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere, propter iram et pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. *Idem.*

Ceu sævum turba leonem] Hæc Comp. ex Hom. Iliad. XVII. sumpta est: sed Poëta noster (Scalig. v. 3. auctore) nudis illis Homericis adjecit amictum incomparabilem; 'Asper, acerba tuens:' et quum miscet virtutem cum periculo; et timorem cum aviditate. *Taubmann.*

793 *Premit*] *Premere*, verbum est venatorum. Æn. I. 'Aut spumantis apri cursum clamore prementem.' Turneb. XII. 12. *Idem.*

794 *Asper, acerba tuens*] Illustrat Macrob. Saturn. VI. 1. ab Lucretio, qui l. v. 'Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.' Ursinus ab Aristoph. qui βλέπει γε τὸ μανικὸν, καὶ τραγῳδικὸν: *cernit furiosum, et tragicum.* Stat. Theb. XI. 'hostile tuens.' Alibi, 'dirum tuens.' *Cerda.*

Et neque terga, &c.] Qui attente legat, quæ toto hoc cursu Poëta, et mox, adeat quæ Oppian. scribit l. IV. Κυν. facile intelliget, expressam a Virg. rationem in venando leone. Ibi ait, leonem capi νόμῳ πολέμοιο, *more belli.* Nam viri cum scutis, telis, facibus, clamoribus, omnes simul strepunt, simul invadunt: leo præ virtute non terga ostentat, tantum retro redit (ἐπιστροφάδην) et cum velit ruere, tamen nequit præ multitudine telorum. Tritum est, leones non fugere contento cursu, quandiu cernuntur, et hoc attingit Poëta. Lege Aristot. Hist. Animal. IX. 44. ubi de leone, cum premitur a venatoribus, βάδην ὑποχωρεῖ, καὶ κατὰ σκέλος, καὶ κατὰ βραχὺ ἐπιστρεφόμενος: quia videlicet sensim se subducit, crebro subsistens, atque respectans. *Idem.*

796 *Ille quidem*] Parenthesis. *Servius.*

Potis est] Ille enim, 'Tendere contra potis est per tela virosque.' *Id.*

799 *Invaserat hostes*] Aut speciem præteriti temporis mutavit, aut tempora: nam cum dixisset *invaserat*, subjunxit *vertit.* Servius.

802 *Nec contra vires audet Saturnia Juno*] Atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Jupiter vetuit. *Idem.*

803 *Sufficere*] Subministrare. *Id.*

Sufficere] Elegans cum primis verbum in hac significatione, pro subministrare contra Jovem, cujus ma-

Digitized by Google

jor est potentia, ac numen majus. *Hort.*

Cælo nam Juppiter Irim] Initio libri respondet exitus ex nuntio Iridis. Sed nota illam ab Jove mitti, non itaque tantum Iris Junonis est nuntia. Claud. Rapt. III: 'Juppiter interea cinctam Thaumantida nimbis Ire jubet.' Et apud Val. l. IV. Juppiter Irim mittit nuntiam ad Herculem. Quin, illam esse Deorum omnium nuntiam ex Nonno colliges, qui l. XXVI. absolute, ἄγγελος οὐρανιώνων Ἶρις ἀελλήεσσα. Hom. Iliad. XV. absolute etiam, ἥτε θεοῖσι μετάγγελος ἀθανάτοισι. Quin Nonnus l. XXXI. Megæræ adhuc nuntiam facit: et Homerus ipsorum hominum. Nam Iliad. XXIII. ea defert mandata Achillis ad ventos duos, Borean et Zephyrum. Scias vero propositum Virgilio ad imitationem Homerum Iliad. VIII. Ζεὺς δὲ πατὴρ Ἴδηθεν ἐπεὶ ἴδε, χώσατ' ἄρ' αἰνῶς, Ἶριν δ' ὄτρυνε χρυσόπτερον ἀγγελέουσαν. Ex Homeri et Virgilii præscripto Sil. l. IX. 'At non hæc Superum fallebant prælia regem, Demittit propere succinctam nubibus Irim, Quæ nimios frænet motus,' &c. *Cerd.*

804 *Demisit germanæ haud, &c.*] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'misit germanæ haud,' absque ulla Synalœpha, quod nequaquam placet. *Pierius.*

Haud mollia jussa ferentem] Melius quam Homerus hunc locum exequutus est. Salvo enim sensu vitavit et fabulosa et vilia. Nam ille ipsas minas exsequitur. *Servius.*

Haud mollia jussa] Minas Jovis artificiose subticuit, quas Hom. haud sane magno cum judicio commemorare notatus est Interpretibus. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

806 *Ergo*] Quia numinis est desertus auxilio. *Servius.*

807 *Nec dextra valet*] Cum dixisset *clypeo*, non subjunxit gladium, sed *dextram*, ut ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis petendo, valuisse. *Idem.*

Telis obruitur] Lucanus eundem sensum per declamationem dicit, 'Telorum nimbo peritura et pondere ferri.' *Servius.*

808 *Strepit assiduo*] Ab Hom. etiam XII. Iliad. inferuntur galeæ percussæ saxis adsonantes κόρυθες ἀΰτευν βαλλόμεναι μυλάκεσσι. Ibid. ἀϋτὴ βαλλομένων σακέων. Vidisti etiam sup. πήληξ βαλλομένη καναχὴν ἔχε. Stat. Theb. XI. 'galeæque tonant.' *Cerda.*

Tempora circum] Totus locus Homeri est. *Servius.*

810 *Jubæ capiti*] Pro *quæ in capite sunt.* Idem.

Capiti] Est sextus, non tertius casus. Sic Eclog. VI. 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' Ita Stat. Theb. IV. 'capiti tremit ærea cassis,' id est, in capite: et Noster in X. 'Ardet apex capiti,' pro, in capite. Inde ego existimo veterem et propriam vocem fuisse *here*, quæ postea mutata in *heri*, ad eum modum, quo *vespere*, etiamsi usitatius sit *vesperi*. Sed vetere usus est Juven. Satyra III. 'Res hodie minor est, here quam fuit:' et Mart. l. I. 'Et positum est nobis nil here præter aprum.' *Cerda.*

Umbo] Id est, scutum. Nam totum a parte significat. *Servius.*

Nec sufficit umbo] Est hoc, quod Hom. Il. XIII. οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος: *neque erat satis thorax æreus.* Valer. Arg. VI. dixit, 'ille diu conjectis sufficit hastis.' De defesso Tydeo Statius Theb. II. 'Tardatique gradus, clypeum non sustinet umbo.' Orta est vox Latina a Græca ἄμβων. *Cerda.*

812 *Tum toto corpore sudor, &c.*] Homer. de Ajace Iliad. XVI. καδδέ οἱ ἱδρὼς Πάντοθεν ἐκ μελέων πολὺς ἔρρεεν: *Fluebat undique multus ex membris sudor.* Aspasia apud Athen. l. V. Κἀγὼ ὅπως ἤκουσα χαρᾶς ὑπὸ σώμα λιπαίνω Ἱδρῶτι: *Hæc ego ut audivi toto mihi corpore sudor Splenduit.* Plutarch. in Mario de fatigatis militibus, ἱδρῶτά τε μετὰ ἄσθματος πολὺν ἐκ τῶν σωμάτων

Digitized by Google

ἀφιέντες: manabant multo sudore corpore anhelantibus. Stat. Theb. II. de fatigato Tydeo, 'gelidus cadit imber anhelo Pectore.' *Cerda.*

813 *Et piceum (nec respirare potestas) Flumen agit*] Ordo est, *Sudor piceum flumen agit:* hoc est, sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Serv.*

Piceum] Turnebus per Transumptionem, *piceum* interpretatur nigrum, et ex eo multum. Multus enim humor nigricat, qui paucus pellucet, et limpidus est. XXII. 7. *Taubmann.*

814 *Fessos quatit æger anhelitus*] Probus ait, 'commodius hic est Æger quam in quinto, Vastos quatit æger anhelitus artus:' quamvis consuetudo sit Virgilio ista mutandi. Quidam *acer* legunt, et volunt in quinto *æger* aptius dictum de sene, hic de juvene *acer* melius conveniet. *Servius.*

815 *Tum demum*] Postquam se alias evadere non posse vidit. *Idem.*

Omnibus armis] *Cum* minus est. *Id.*

Omnibus armis] Πανοπλίαν significari vult Victorius XXXVIII. c. ult. *Omnibus armis* autem est, *Cum omnibus armis*, Græcorum more. Demosth. *ἐντὰς ἔλαβεν αὐτοῖς ὅπλοις*, id est, *Equites cepit ipsis armis.* Taubmann.

816 *Ille suo cum gurgite flavo*] Hysterologia est, cum ille eum excepit. Non enim procedit *cum suo gurgite*, quasi posset fieri ut eum Tyberis sine suis fluentis exciperet. Sane quærunt multi cum Tyberis Æneæ faveat, cur liberaverit Turnum. Sed solvitur ista oratione: Ob hoc Turnum esse liberatum, ut major Æneæ gloria servaretur. Alii tradunt de Tybri, qui Æneæ favet nunc Turnum in Junonis gratiam esse servatum. *Servius.*

Cum] Potuisset omittere, sed ita delectati veteres. Ennius apud Fest. in verbo *orare*, ita: 'Quod te cum precibus pater orat.' Attius apud Non. in Meleag. 'Pro se quisque cum corona clarum convestit caput.' Catul. Epithal. 'bona cum bono nubit alite virgo.' *Cerda.*

Flavo] Vide Not. Æn. VII. 31. *Taubmann.*

817 *Accepit venientem*] In antiquis plerisque codicibus *fugientem* repositum ab iis, qui fugæ dedecus noluerint Turno illatum. Sed enim *fuga* et *fugere*, non semper in opprobrium, sed pro celeri cursu sæpissime ponitur. Sumpta vero hæc figura nimirum ex historia Coclitis, qui, rescisso a tergo ponte Sublicio, cum armis se in fluvium dedit, incolumisque ad suos enatavit. *Pierius.*

Mollibus extulit undis] Lucr. II. 'Qua mollibus undis Litoris incurvi bibulam lavat æquor arenam.' Negat tamen Aristot. Meteor. l. IV. aquam proprie mollem dici posse, definiens *σκληρὸν καὶ μαλακὸν*, his verbis: *ἔστι δὲ σκληρὸν μὲν, τὸ μὴ ὑπεῖκον εἰς αὐτὸ κατὰ τὸ ἐπίπεδον, μαλακὸν δὲ, τὸ ὑπεῖκον τῷ μὴ ἀντιπερίστασθαι. τὸ γὰρ ὕδωρ οὐ μαλακὸν, οὐ γὰρ ὑπείκει τῇ θλίψει τὸ ἐπίπεδον εἰς βάθος, ἀλλ' ἀντιπερίστασται· ἁπλῶς μὲν οὖν σκληρὸν ἢ μαλακὸν, καὶ ἁπλῶς τοιοῦτον, πρὸς ἕτερον δὲ, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τοιοῦτον.* Idem Aristot. lib. *περὶ γενέσ. καὶ φθ.* ubi cæteras omnes qualitates ad quatuor primas refert, molle dicit ad humidum referri, non contra, his verbis: *ἔτι δὲ τὸ μὲν μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ. μαλακὸν γὰρ τὸ ὑπεῖκον εἰς ἑαυτὸ, καὶ μὴ μεθιστάμενον, ὅπερ ποιεῖ τὸ ὑγρὸν, διὸ καὶ οὐκ ἔστι τὸ ὑγρὸν μαλακὸν, ἀλλὰ τὸ μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ.* Videtur autem Virgilius *molles undas* accepisse, ut poëta *ἁπαλὰ νάματα*, pro delicatis. *Germanus.*

818 *Abluta cæde*] Veteres illi cæde contaminati aqua se abluere et purificare solebant: et Romanis, post victorias, exercitum ad expiandam cædem lustrare, solemne erat: ut notat Turneb. XXII. 7. Ingeniose igitur, atque adeo facete, quod necessitatis erat, religioni tribuit Poëta. Vide et Æn. II. 719. 'donec me flumine vivo Abluero.' *Taubmann.*

Digitized by Google

ÆNEIDOS

LIBER X.

1 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi*] Hoc dicit, Factus est dies, secundum poëticum morem: quia dicunt poëtæ matutino tempore aperiri cœlum, noctu vero claudi. Unde est illud alibi, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Nam et paulo post descripturus est noctem, ut, 'Jamque dies cœlo concesserat:' unde intelligamus alium diem esse consumptum: et nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam *Panditur cœlum*, etiam simpliciter possumus accipere quovis tempore, scilicet ad numina convocanda: quod et melius est, quia ait *interea*, id est, dum hæc egerunt: nam hæc particula præterita negotia conjungit futuris. *Servius.*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi] Quia sunt, qui parum probant epitheton *omnipotentis* Olympo applicatum, quod Jovis est peculiare; hi *omnipatentis*, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum existimarunt. Neque desunt qui *omniparentis Olympi* legendum autument: eamque lectionem etiam Jovianus Pontanus, vir literatissimus, videtur agnovisse. Alii non *Olympi*, sed *Olympia*, quippe domus, in antiquis exemplaribus contendunt inveniri. Nos tam nova quam vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perscrutati, atque alia atque alia undecunque nacti, scriptum passim animadvertimus *omnipotentis*. Similiter in Æn. x. 'Rex omnipotentis Olympi.' Nam *Olympum* Cleantes Deorum omnium maximum judicavit. Ita *Olympi* non *Olympia* passim scriptum est. Præterea Quintilianus versum hunc quinque continuis constare dactylis ait; dubio procul, sex dicturus, si *Olympia* reperisset. Neque idem taciturus Priscianus, quum in duodecim carminibus versum hunc quinque dactylos habere dixit. *Pierius.*

Panditur interea domus, &c.] Versus hic, epitheto tantùm mutato, e Nævio totus descriptus est, 'Panditur interea domus altitonantis Olympi.' Videtur autem conversus ex Homeri loco Il. Θ. Ζεὺς δὲ θεῶν ἀγορὴν ποιήσατο τερπικέραυνος Ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος οὐλύμποιο. *Ursinus.*

Omnipotentis Olympi] Turnebus, XXIX. 24. epitheton *omnipotentem*, alio sensu, quam vulgus, explicat, omnia complectentem, omnibusque potentem: ut *potens* hic sit a potior: et *omnipotens* sit, non tantum, quod omnia possit, sed quod omnibus potiatur: quomodo apud Horat. Od. I. 5. 'suspendisse potenti Vestimenta maris Deo,' id est, Neptuno, qui mari potitur, et cujus mare sors est. Qui hic legunt *omniparentis*, vel, ut B. Egnatius, lib. Racemation. c. 20. *omnipatentis*, non audiunt eruditiores: ut nec H. Stephanus: cui et Turnebi explicatio displicet; eique exempla ex Horat. et Cic. aliena videntur: quin simpliciter *omnipotentem Olympum* interpretatur cælum, quod omnipotens Juppiter incolit. Vide et Indic. Erythræi. *Taubmann.*

Olympi] Cœli, quasi ὅλος λαμπρὸς, ideo quia totum lucet. *Servius.*

Olympi] *Olympus*, ὁλολαμπὴς, cæ-

Digitized by Google

lum est et universus Mundi ambitus, quod undique colluceat: unde et cæli quadam similitudine sphæroides hominis caput, in quo est τὸ ὁλολαμπὲς λογιστικὸν, *Olympus* dicitur, ut et οὐρανὸς, &c. Meminit Cælius *Olympum* etiam Jovem, ut et *Olympium:* quem vide XX. 13. ut et Johan. Scoppam in Face Artium Grut. *Taubmann.*

2 *Concilium*] Sunt codices antiqui, ubi *consilium* scriptum inveniatur. Malunt tamen Grammatici, pro congregatione concionis aut senatus, *concilium* per *c* scribi. *Pierius.*

Concilium] Sic et Hom. Od. E. orditur a Deorum concione: οἱ δὲ θεοὶ θόωνδε καθίζανον, &c. σύγκλητον vero hic innuit, licet sint qui malint consilium per *s* scribere, ut apud Horatium 'consiliantibus Divis,' et superiore libro 'consilium summis regni de rebus habebant,' more Græcorum, quibus βουλὴ tria significat, locum scilicet, consultores ipsos, illudque, de quo consultatio agitur: docet et Eustathius esse βουλὴν τὸ τῶν ἐντίμων συνέδριον, ὃ καὶ σύγκλητος λέγεται παρὰ τοῖς μεθ' ὅμηρον, ἀγορὰν δὲ τὴν τοῦ πλήθους συνέλευσιν. *Germanus.*

Divum pater] Pro *Divorum*, sicut *Argivum*, *Danaum*, *Teucrum*. Videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Servius.*

Divum pater, atque hominum rex] Lucil. 'Pater optimus Divum.' Pers. Sat. III. 'Magne Pater Divum.' Noluit Virgilius Homericum, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε: *Pater hominum et Deorum:* potius Ennianum ex Ann. l. VI. 'Tum cum corde suo Divum pater atque hominum rex Effatur.' De Diis *pater*. Juppiter ipse apud Ovid. Met. IX. 'Dicor rectorque paterque.' *Cerda.*

3 *Sideream in sedem*] In astriferum circulum; non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior: aut *sideream*, lucidam dixit. *Servius.*

Sideream in sedem] Sidon. paneg. Avidi in Deorum concilio, quod cogit, 'Ipsa pavimentum sunt sidera, jam pater aureo Tranquillus sese solio locat.' Claud. in suo etiam concilio, 'ut patuit stellata domus.' In suo Statius l. I. 'stellantique locat solio.' Ovid. Amor. III. 9. 'Illi sideream mundi qui temperat arcem.' Eurip. in Hercul. ἀστροπόνδους οἴκους: *stellatas domos*, id est, cœlestes. Et in Ione, Διὸς πολύαστρον ἕδος: *Jovis pavimentum multisidereum*. Cerda.

Unde arduus omnes] Ut alibi, 'Et jam finis erat cum Juppiter æthere summo Despiciens mare velivolum.' *Servius.*

4 *Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos*] Post generalitatem intulit speciem. Consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Trojana. Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Dardanidarum* adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie fœminina. *Idem.*

Aspectat] Ita de Jove suo Gentiles, ut cui omnia curæ. Quamobrem in Æn. I. *Despiciens* inducitur 'mare velivolum, terrasque jacentes.' Ab Statio dicitur 'prospectans.' Ovid. 'terras, hominumque labores Prospicit.' Homerus de illo, εἰσορόων, ἰδὼν εὐρυόπης. Periphrastice in sequenti libro, 'observans oculis.' Verus Deus apud Joan. Chrys. Orat. de ira, dicitur ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Soph. in Elect. ἐφορᾷ πάντα. Præclare vero *aspectat*, qui *arduus;* est enim *aspectare*, cernere e longinquo. Plaut. Aulul. 'Multoque prius me collocavi in arborem, Inde aspectabam, ubi aurum abstrudebat senex.' Ita legit hunc locum Joan. Guliel. ex hac proprietate, et ex manu scripto, non, *expectabam*. Cerda.

5 *Bipatentibus*] Physice dixit. Nam cœlum patet ab ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperiuntur. Unde et modo *bipatentibus*, apertis intelligimus, quod intrantibus et exeuntibus pateant. *Servius.*

Digitized by Google

Testis bipatentibus] Δυκλίοι, ἀμφιπύλοις. Poëtæ in cælo portas pingunt, quas describit Hom. Il. E. Ita Isidorus 'duas cæli januas' dicit, Ortum et Occasum. *Bipatens cælum* Turnebus hic duo hemisphæria, superius et inferius, intelligit: vel, quod verius putat, *tecta bipatentia* dixit, ab ædium similitudine, quæ fores habent, quæ in dextram lævamque referantur. Quomodo Ausonius Epigr. 137. 'bipatens pugillar' dixit; quod dum aperitur, duas pandit paginas. XVIII. 27. et XXIX. 24. Porro ejusmodi Deorum concilium descripsit et Ovid. Met. I. Fab. 7. et Claudianus De Raptu, III. Statius Theb. I. quæ Scaliger inter se committit Poët. v. 8. *Taubmann.*

6 *Cælicolæ magni*] Orationis istius intentio hoc agit, ut ab odiis Trojanorum Juno revocetur. *Servius.*

Cælicolæ] Omnium facit causam, quoniam, favore Junonis, omnes contra Trojanos erant: nominatim autem uxorem suam carpere noluit. *Donat.*

Quia nam] Cur, quare: sermo Ennianus; 'Quianam legiones cædimus ferro.' *Servius.*

Quianam] Superius in eo versu, 'heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi,' Pontanum diximus in libro de poëticis numeris *heu qui nam* contendisse legendum. In vetustissimo tamen Vaticanæ bibliothecæ codice, et in plerisque aliis *quia nam* legisse me professus sum, veluti etiam hoc loco habetur. Quem sermonem Ennianum esse asserit Servius. Et Valerius Probus *quianam* adverbium constare ait tribracho. Eoque adverbio usum Virgilium adjungit, 'heu quianam tanti cinxerunt.' Sed enim ne illa Pontanum in omni doctrinarum genere ea ætate facile principem somniasse putem, vetusti, neque quidem pauci numero, Medicens, Porcius, Vitalianus, et plerique alii codices faciunt, in quibus *quæ nam sententia* legitur: atque ita facile etiam *qui nam nimbi*, reperiri credam. Sed enim hoc aliorum sit judicium. Illud tamen egò dissimulare non possum, quod super hoc loco Pomp. Festus ex Verrii Flacci dictatis exscripsisse se professus est: 'quianam, pro quare et cur positum, et apud antiquos, ut Nevius in carmine Punici belli, Summe Deorum regnator quianam genus isti. Et in satyra, Quianam Saturnium populum pepulisti. Ennius libro septimo: Quianam dictis nostris sententia flexa est.' Atque hic Ennianus sermo, quem citat Servius. *Pierius.*

Quia nam] Id est, cur? V. N. Æn. v. 13. *Taubmann.*

7 *Versa retro*] Mutata, ut, 'Quæ te, genitor, sententia vertit?' Quidam *versa retro* intelligunt, quod rursus ad discordias videntur rediisse: alii *versa retro*, pro inversum acta; quasi quæ prius rectum iter pergebat derivata. *Servius.*

Sententia versa retro] Ostendit non decere Deos mutari, aut injustos esse. *Donatus.*

Versa retro] Nam Italia promissa erat Æneæ, et fatis ei debebatur. *Taubmann.*

Certatis] Aut contra vos, aut contra sententiam meam. *Servius.*

8 *Abnueram bello Italiam concurrere Teucris*] Prohibueram Italiam contra Trojanos bella suscipere. Quomodo *abnueram?* cum ipse in Æn. primo dixerit, 'bellum ingens geret Italia.' Sed secundum sapientes quosdam, alia est necessitas fati, alia voluntas Deorum; vis nulla est: quod ipse manifestius in quinto ostendit his versibus; 'vel quæ portenderet ira Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.' Nam in primo Æn. de ira Junonis ait, 'acti fatis maria omnia circum.' Et iterum in primo, fatorum arcana se dixit narraturum, non suam voluntatem ostensurum; sed ibi secreto filiæ dicit, hic aliter: idem invidiose Diis omnibus præsentibus videtur loqui, propter removendam eorum dissensionem; aut quia

Digitized by Google

sit in primo, 'Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.' Nunc autem omnis est Italia in bella commota Junonis instinctu, quod et Alecto promisit, ut 'Finitimas in bella feram rumoribus urbes.' Et Juno dixit se magis esse facturam: ut, 'ego, siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Abnueram* autem, prohibueram; ut contra, *annuo* promitto significat, et consentio. *Idem.*

Abnueram bello Italiam concurrere] Non est contra id, quod dixit in primo, 'Bellum ingens geret Italia:' Æneam dixit gesturum bellum in Italia, non Italiam gesturam. Cum autem omnes Deos objurgat, Junonem insolentiæ reprehendit. Venus autem nacta est tempus congruum querelis, quia vidit Jovem faventem Trojanis. *Donatus.*

Abnueram] Prohibueram. Respicit ad id, quod Hom. Il. I. de nutu et supercilliis Jovis scripsit. Et Juppiter omnia *nutu* et *renutu* faciebat: unde et *Numinis* appellatio. Turneb. XXVI. 30. *Taubmann.*

9 *Quæ contra vetitum discordia*] Vetationem, prohibitionem meam. Et est *vetitum* ut æquum: unde est, 'Et servantissimus æqui.' *Servius.*

10 *Ferrumque lacessere*] Pro *ferro se lacessere.* Ordo autem: Quis metus suasit, aut hos arma sequi ferrumque lacessere: non est enim *hos suasit*, ne fiat σολοικοφάνεια, quamvis inveniatur hujusmodi figura: ut, 'Juturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi;' et Ennius, 'Quis te persuasit?' *Idem.*

11 *Adveniet, &c.*] Tres sequentes versus videtur respexisse Petron. cum scripsit Satyr. 'Jam classes fluitare mari, totasque per Alpes Fervere Germano perfusas sanguine turmas.' Adduco hic locum Statii Theb. III. qui totus hæsit huic Maronis cursui. Ait enim: 'vos, o Superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis, neu me tentare precando Certetis: sic fata mihi, nigræque sororum Juravere colus: manet hæc ab origine mundi Fixa dies bello, populique in prælia nati.' *Cerda.*

Ne arcessite tempus] Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum Apuliæ, omnem populi Romani delevit exercitum. *Servius.*

Ne accersite tempus] Impressi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt *accersite.* Sed enim Romanus, et hic et alibi verbum hoc in hanc sententiam *arcessite* scribit: et ita in Mediceo, et in Porcio, et aliquot aliis antiquis exemplaribus notatum observavi. Neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Terentium eodem modo legi in antiquissimis codicibus manu scriptis, ubi in Andria vulgata habent exemplaria, 'ubi voles accerse:' vetera, quæ diximus legunt *arcesso:* ita in Adelphis, pro 'Ut uxorem accersas abi,' in his *arcessas* habetur. Sane *accerso* et *arcesso* Terentius Scaurus unum idemque verbum putat: quod *d*, quam ipse libenter in *c* mutat, eadem litera subsequente, in hujusmodi compositionibus nonnunquam etiam in *r* transire soleat. Nonnulli differentiam esse voluerunt: ut *arcesso* ab eo verbo sit, quod est *arceo: accerso* vero ab eo, quod est *cio:* utcunque vero scribatur, ad eandem pertinere significationem. Carisius vero eos errare scribit, qui *accerso* ex eo, quod est *arceo*, ductum putant, sicut *arcesso:* interesse enim ait, quod *arcessere* est accusare, *accersere* autem vocare. *Pierius.*

12 *Cum fera Carthago*] Illa æmula Romani Imperii, quæ paribus et votis et viribus Imperium orbis agitavit. Adi Joan. Mercer. in Comment. ad librum Tertull. de Pallio. Est

Digitized by Google

fera, Martia, et bellicosa: ut Horat. Od. IV. 5. 'Quis feræ Bellum curet Iberiæ?' *Cerda.*

Olim] Quandoque. *Servius.*

Romanis arcibus Exitium atque Alpes immittet] Novum hoc et figuratum appellat Scal. IV. 16. pro, patefactis Alpibus immittetur exitium. Notat autem bellum Punicum, quando Hannibal Italiam ingressus ad Cannas omnem R. populi exercitum delevit. Descripsit illud Sillius Italicus. *Taubmann.*

13 *Alpes immittet apertas*] Emphasis est: non enim dixit, per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus; quæ secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: has ante exustas, aceto infuso, Hannibal rupit. Juvenalis, 'Et montem rupit aceto.' Denique loca ipsa, quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. Quamvis legatur a Pœnina Dea, quæ ibi colitur, Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis Varro dicit transiri posse, 'Una, quæ est juxta mare, per Ligures: altera, qua Hannibal transiit: tertia, qua Pompejus ad Hispaniense bellum profectus est: quarta Hasdrubal de Gallia in Italiam venit: quinta, quæ quondam a Græcis possessa est, quæ exinde Alpes Græcæ appellantur.' *Servius.*

Alpes immittet apertas] Ut Alpes aperuerit, et fregerit Annibal, notum ex Polybio et Livio: et *immittet*, ait, quasi ipsæ immissæ in Italiam, et infusæ, ut loquitur Manilius loquens de eodem Annibale: 'et Libyen Italas infudit in urbes.' Recte; nam ex imitatione Virgilii. Vulgariter Claud. de Bel. Get. 'Post Alpes jam cuncta sibi promittit apertas.' Et in Gild. 'ruptaque emissas ab Alpe Pœnus.' *Cerda.*

14 *Res rapuisse licebit*] *Clarigationem exercere*, hoc est, per fecialis bella indicere. Nam veteres lædere res, *rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere, *res reddere* dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla justa exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, et accepit jura fecialia, per quæ bella indicebantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano; cum fecialibus, id est, sacerdotibus, qui faciendis præsunt fœderibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans, clara voce dicebat belli caussam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, et jam licebat more belli res rapere. *Clarigatio* autem aut a clara voce dicta est, qua utebatur pater patratus; aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, sorte: nam per bellicam sortem agros hostium invadebant. Unde et κληρονόμοι dicuntur Græce, qui jure sortiuntur hereditates. *Servius.*

15 *Placitum*] Aut mihi scilicet, aut fatis: aut, quod velim vobis placere. *Idem.*

Placitum] Non eo inficias *placidum* per *d* in veteribus aliquot codicibus reperiri, prout in impressis, vulgatisque omnibus habetur. Romanus tamen codex, atque Mediceus, *placitum* per *t* legit. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, quum exponit, 'mihi scilicet.' *Pierius.*

16 *Juppiter hæc paucis*] Habet personarum acceptionem: ut superioribus personis det brevilequium. Sic alibi, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

At non Venus aurea contra] Quia Veneri caussam necesse est reddere,

Digitized by Google

ideo non pauca refert; aut quia mater dolens; aut quia inferior. *Idem.*

Venus aurea] Passim χρυσῆ ἀφροδίτη vocatur. Et solent Poëtæ *aureum* et *purpureum* usurpare pro pulchro. Ita Auctor Phallicorum 'Aureum florem' dixit: Albinovanus in Eleg. de morte Drusi, 'Nivem purpuream:' Horat. Od. IV. 1. 'Cygnum purpureum.' Quod notat Scal. in Catalect. *Taubmann.*

Non pauca] Decorum: nam, ut ait Catull. Carm. 55. 'Verbosa gaudet Venus loquela.' *Idem.*

18 *O pater, o hominum*] Et Titianus et Catulinus, qui themata omnia de Virgilio elicuerunt et adformaverunt ad dicendi usum, in exemplo controversiarum has duas posuerunt adlocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutivo cum dicit Junoni, causa fuisti periculorum his, quibus Italiam fata concesserant: Junonem vero niti statu relativo, per quem ostendit, non sua culpa Trojanos laborare, sed Veneris. *O pater.* Generaliter *pater* accipe, non tantum Veneris. Nam supra ait, 'Divum pater, atque hominum rex.' Et bene in principiis sibi favorem arte conciliat. *Servius.*

O pater, o hominum, &c.] Romanus codex una cum Porcio, et aliis quibusdam legunt 'rerumque æterna potestas.' Probus Grammaticus, horum unum secundum Physicos, alterum secundum Mathematicos esse dicit. Circa res vero, Physica versatur investigatio. *Pierius.*

O pater, o hominum, &c.] Vide Plutarch. in Platon. quæst. διατί τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων, καὶ ποιητὴν προσεῖπε, &c. *Germanus.*

O pater, o hominum, &c.] Est hoc, quod Æn. I. 'Divum pater, atque hominum rex;' et alibi: 'hominum sator, atque Deorum.' Ennius apud Varr. Ling. Lat. l. VI. aliter disponit has voces, 'Divumque hominumque pater, rex.' Ovid. Trist. II. pro his alias substituit, 'Jure igitur genitorque Deum, rectorque vocatur.' Et Metamorph. III. ita ait: 'Ille pater, rectorque Deum, cui dextra trisulcis Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.' Alii *imperium* maluerunt ad Jovis potestatem signandam. Nam in Prolog. Ruden. Plautus: 'Imperator Divum atque hominum.' et Horat. Od. III. 4. 'Divosque mortalesque turmas, Imperio regit unus æquo.' *Cerda.*

Hominum divumque æterna potestas] Hunc locum Probus quærit: sed dixit unam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos: nam *Divum potestas* est, quia ipse est æther, qui elementorum possidet principatum: *hominum* vero ideo, quia bona Jovis inradiatio honores hominibus tribuit. *Æterna* autem *potestas* adjecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus et Apollinem divinam deposuisse potestatem, et Herculem vel Liberum patrem non semper Deos fuisse. Sicut autem hominum et rerum potestas est, an quemadmodum pro rege vel magistratu potestas solet dicere. *Servius.*

19 *Namque aliud quid sit*] Ac si diceret, Cum pene omnes Dii in favorem Junonis concesserint. *Namque* enim conjunctio ostendit, eam hanc habuisse cogitationem: est autem parenthesis. *Idem.*

Implorare] *Implorare* est auxilium cum miseratione deposcere: qua ratione bene dicimus, 'Imploro te, ut auxilium misero feras:' contra, 'Imploro te ad diem festum,' non procedit. *Idem.*

20 *Cernis*] Ad augendam invidiam ait *Cernis*, ac si diceret, Non est opus narratione, cum Trojanorum miserias ipse conspicias. *Insultent* autem, propter quod dicturus est, 'Interea Rutuli portis circum omnibus instant.' *Insultare* autem, est inimicis irridere per cavillationem. *Exultare* vero, gloriari et lætum esse. *Servius.*

Digitized by Google

21 *Per medios*] Suos scilicet. *Idem.*

Insignis equis] Propter illud, 'Viginti lectis equitum comitatus.' Nam castra non eques inruperat, et ambiguum utrum *equis insignis*, an *equis feratur*. Idem.

Secundo Marte] Ad illud respicit, 'Hic Mars armipotens animos viresque Latinis Addidit.' *Idem.*

22 *Ruat*] Irruat. *Idem.*

Clausa mœnia] Ad quæ in extremis solent adflicti confugere. *Idem.*

Tegunt] Militare verbum, et inde *tegmen* pro scuto. Sallust. Jugurth. 'neque virtus neque arma satis tegere,' id est, tegebant: Iterum; 'armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia tegi.' *Cerda.*

23 *Quin*] Quinetiam. *Servius.*

Ipsis] In *ipsis*. *Aggeribus* autem munitionibus, sed abusive. In muris autem ideo, quia ait supra, 'Ignaros deinde in muris, Martemque cientes.' *Idem.*

Prælia miscent] Hoc quoque verbum militare. Apollonius l. II. χερσὶν χεῖρας ἔμιξε: *manus manibus miscuit.* ibid. Ἀμαζονίδεσσιν ἔμιξαν ὁσμίνην: *miscuerunt pugnam cum Amazonibus.* Cerda.

24 *Aggeribus*] *Agger* proprie dicitur terra illa, quæ, vallo facto, propius ponitur: sed abusive et muros et munimenta omnia *aggerem* dicimus: sicut modo, *Aggeribus murorum*, pro munimentis. *Mœrorum* antique ait pro *murorum*. Nam veteres pleraque eorum, quæ nos per u dicimus, per æ diphthongon pronuntiabant: hinc est *mœrorum*, pro *murorum*. Et e contra *punio*, pro *pœnio*, quod verbum a *pœna* venit. Hinc est, 'Punica regna vides:' cum *Pœnos* ubique legerimus: hoc autem facit Græca orthographia. Nam quam nos u habemus, illi diphthongon habent *ov*: et ideo putarunt posse pro hac litera, diphthongon poni, licet aliam. *Serv.*

Aggeribus mœrorum] Præteribo *adgeribus* et *atgeribus*, ut habetur in exemplaribus antiquis. Illud missum non faciam multos auctoritatem Servii secutos *mœrorum* per æ diphthongum scripsitasse. Nam omnino esse quædam nomina ait Probus, quæ u literam in æ literas convertant. Ut puta *murorum mœrorum*, et cætera talia. In Romano tamen codice, in Mediceo, in Porcio, et plerisque aliis manu scriptis *murorum* per u notatum. Plura vero super hoc videris apud Servium. *Pierius.*

Mœrorum] Legunt alii *murorum*. Ponunt. Sed ex vet. lib. *murorum* retinui, et ita etiam Servius legit. Sane veteres, æ, enunciabant pro u. Sic *cærator*, pro *curator*, sic *Pœnici*, pro *Punici*; sic etiam *œti*, pro *uti*. Festus in voce *publica* ita ait, 'In ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus œtier solet.' pro, *uti solet*. Hanc enim veterem Festi lectionem defendunt Josephus Scaliger, et Gifan. in indice Lucret. atque postremus male emendari *utier*. Sic et olim *lagœna* dictum; unde nunc *laguncula*, et *mœnire*, pro *munire*. Plaut. Capt. 'vinclis mœniti sumus,' pro *muniti*. Sed de *mœris* pro *muris* testis Lucret. qui lib. IV. 'exesor mœrorum litora circum.' Idem l. II. 'ex imis mœnita locis,' non *munita*; ut etiam notat Paschal. l. VII. Cor. cap. 3. Varro Ling. Lat. l. V. 'in arce classicus canat tum, circumque mœros.' Plaut. Pseud. 'Oppidum admœnire.' Ennius, 'rate mœrata.' *Cerda.*

Inundant] Implent, et inundare faciunt. *Servius.*

Inundant sanguine fossæ] Antiqui codices plerique legunt *fossas*, ut Rutuli sit subjectum. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, dum ait, 'Inundant, implent, et inundare faciunt:' dicturus nimirum *implentur*, si *fossæ* plurali nominativo legisset. *Pierius.*

Inundant fossas] Ita legunt libri et Viri docti fere omnes; non, *fossæ*. Nam τὸ *Inundant*, active posuit: ut annotat Priscianus l. VIII. et probat

Digitized by Google

Fabric. *Taubmann.*

25 *Æneas ignarus abest*] Ne merito videatur pati; neque enim potest videri fecisse bellum, qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus. *Servius.*

Levari Obsidione sines] Liberari: et obliquæ per Jovem invidiam commovet in Junonem. *Idem.*

Levari obsidione] Sic contra, *premi obsidione*, in Latinis auctoribus, Livium et Curtium intelligo. *Cerda.*

27 *Nascentis Trojæ*] Invidiose: quia jam ruinis periclitatur, quæ modo nascitur. *Servius.*

28 *Ætolis surgit ab Arpis*] Atqui non est venturus. Unde accipiamus Venerem, non quasi Deam loqui; sed quasi unam de Trojanis: ut in primo, 'Unius ob iram Prodimur.' Item, 'Cœli quibus adnuis arcem.' Ne futura ignorare videatur. *Ætolis* autem *Arpis* sic dixit, ut 'Cumas Euboicas.' Nam de *Ætolis* Diomedes venit, qui *Arpos* in Apulia condidit. *Idem.*

29 *Mea volnera restant*] Ut possim denuo vulnerari. *Idem.*

Mea volnera rest.] Hoc mihi scil. futurum est, ut iterum a Diomede vulnerer, meque immortalem Jovis filiam exspectet casus ille mortalium armorum. De quo Hom. Il. v. *Taubmann.*

30 *Demoror*] Expecto, sustineo, id est, ut Dea mortalium armis intersim, et ipsa depugnem: et sic dixit 'mortalia arma,' ut in duodecimo, 'volnus mortale.' *Servius.*

31 *Sine pace tua*] Sine tua benevolentia, sine voluntate tua, sine tua concessione: ut solet dici, 'pace illius dixerim.' Dicendo autem, Si ad Italiam sine Deorum voluntate venerunt, dent pœnam; ostendit, fatum esse absolutum. *Idem.*

Invito numine Troës] Syllepsis est per genus. *Idem.*

32 *Luant peccata*] *Luant*, id est, absolvant. Dicimus autem et *luo pœnam*, sed melius est *luo peccatum*: nam peccatum solvitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, pœna eum a pristina liberat obligatione. Contra, *luo pœnam*, non procedit quasi pœna solvatur: auctoritas tamen ista confundit licenter, more, quo solet poni, vel a sequenti quod præcedit, vel a præcedenti quod sequitur. *Id.*

Neque illos Juveris auxilio] Concessivus est modus iste, secundum Probum: namque in artibus non invenitur. Fit autem, quotiens tædio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri; nam hoc loco id agit Venus, ut Iupiter magis præstet auxilium. *Idem.*

33 *Responsa secuti*] Hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. *Servius.*

Responsa secuti] Habentur hæc Æneid. secunda, tertia, quinta, ore Creusæ, Apollinis, Anchisæ. Nam Creusa, 'ad terram Hesperiam venies.' Apollo consultus in Delo, 'Antiquam exquirite matrem.' Anchises ad filium: 'Gens dura, atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.' *Cerda.*

34 *Superi*] Id est, ut Apollo. *Serv.*

Manesque] Ut Creusa vel Anchises, vel Hector. *Idem.*

Quisquam] Verecunde: quia contra uxorem agit apud maritum. *Id.*

Quisquam] Cum notet Junonem, tamen *quisquam* dicit: nam *quis*, et *quisquam*, atque etiam *quisquis* utriusque est generis, masculi et feminei. *Cerda.*

35 *Vertere jussa potest*] Ita quidem scriptum est in antiquo codice Vaticanæ bibliothecæ: sed in Romano *jura* non *jussa* legitur. In Oblongo autem et aliquot aliis, *flectere jussa*: quod a plerisque doctis viris jam receptum est. *Pierius.*

Nova condere fata] Quæ adversus quæ statuisti. *Servius.*

6 *Exustas Erycino in litore classes*] Nunc per ἀντικατηγορίαν ad accusationem alterius transit; argumentum est enim utrum habeat voluntatem

Digitized by Google

nocendi, quæ nocuit. *Erycino* autem *in litore*, secundum opinionem suam dixit. Nam alii apud Cajetam dicunt exusta navigia; unde et *Cajeta* dicta est ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. Quamvis quatuor naves exustæ sunt, hæc tamen exaggerat. *Idem.*

37 *Quid tempestatum regem*] Ubique *repetam* subaudiendum est. *Id.*

Tempestatum regem] Æolum. Plin. III. 9. rationem adducit, cur Æolus rex tempestatum; nam regnavit in Strongyle, quæ flammas eructat, 'e cujus fumo quinam flaturi sint venti in triduum prædicere incolæ dicuntur; unde ventos Æolo paruisse existimant.' Hinc capies versum illum Severi in Ætna: 'Insula, cui nomen facies dedit ipsa rotunda.' Nam στρογγύλος, *rotundus* est, sed de rebus et regno Æoli latius Æneid. I. *Cerda.*

Ventosque furentes] Ab hoc furore dicti *phrenetici*, a Varrone in Marcip. 'Venti ab axe frigido tum eruperant Phrenetici Septentrionis filii, Secum ferentes tegulas, ramos, syros.' Vide Hippocratem lib. de Flatibus discriminantem inter flatum, aërem, ventum. *Idem.*

38 *Æolia excitos*] Vid. supra ad I. 55. *Emmeness.*

Actam nubibus Irim] Impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium navium. Aut secundum præceptum artis Rhetoricæ, rem unam in duas divisit, ut latius pateret rei acerbitas interposito alio crimine; nam per *Irim* naves exustæ sunt. Sed melius est (ut non sit iteratio) ad Turnum missam *Irim* intelligere: nec nos moveat ordo conversus. Solent enim graviora in principiis et in fine secundum artem Rhetoricam poni. *Servius.*

Nubibus] Per nubes. *Idem.*

Actam nubibus Irim] Æn. V. 607. et Æn. IX. 2. *Taubmann.*

39 *Manes movet*] Æn. VII. 312. *Idem.*

Intentata] Ἀνεπάρατος: vide Victor. XXXI. c. ult. *Idem.*

40 *Sors rerum*] Id est, regnum: nam per sortem inter se fratres Jupiter, Neptunus, et Pluton mundi regna diviserunt: quæ Juno præter Inferos in Trojanorum perniciem moverat. *Servius.*

Superis inmissa] Ac si diceret, Non jam Trojanis, sed Diis. Respexit autem ad illud, 'Et cœli convexa per auras.' *Idem.*

Superis] Nescio cur Servius explicet, *Diis:* quod frigide elicit ex illo l. VII. 'et cœli convexa per auras.' Veri hic *superi* sunt homines, qui ita dicti cum relatione ad Inferos. Virg. Ge. IV. 'Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras:' quo loci vide me. Et quidem statim se Poëta explicat, cum adjicit, 'medias Italum bacchata per urbes.' *Cerda.*

41 *Alecto*] Commoverat superos, ventos, fluctus, terras, homines. Restabant autem Inferi, sed et hos nuper movit. *Donatus.*

Bacchata per urbes] Non vagata, sed *bacchata*, id est, perfurit: et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum Liberi patris, matres egerat in furorem. *Servius.*

Urbes] Lavinium, Ardeam, et alias, e quibus conducti milites. *Cerda.*

42 *Super imperio*] Id est, de imperio: et quasi de salute sua se dicit laborare. Est autem verecunda petitio et obliqua, per quam magna Jovi invidia commovetur, qui imperium Trojanis promiserat. *Servius.*

Speravimus ista] Absolute dixit. *Idem.*

44 *Tua conjunx*] Oblique hactenus in eam locuta est: nunc doloris necessitate compellitur, ut eam nominet. *Donatus.*

Conjunx Dura] Hic distinguendum, ne incipiant esse duo epitheta, 'dura fumantia excidia.' *Dura* autem debere distingui ipse ex persona Junonis ostendit. 'Quæ dura potentia nostra egit?' Et mire *conjux*, quasi vitium mariti sit. *Nulla* autem *regio*

Digitized by Google

invidiose dixit, ut supra, 'Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis:' cum a sola arceantur Italia. *Servius.*

Per everse, genitor, fumantia Trojæ] Cum dicimus, 'Rogo te per Deos,' hoc videmur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionem meam: sicut in primo expressit, 'At sperate Deos memores fandi atque nefandi.' Cum autem dicimus, 'Rogo te per miserias meas,' videmur dicere, Memineris ab eo te rogari, qui miserias pertulit: ut ad misericordiam, qui rogatur, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut commemoratione Trojanæ infelicitatis impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adjuratur Jupiter per excidia Trojanorum. Sallustius in primo, 'Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare.' *Fumantia* autem, quæ fumaverunt, non enim nunc fumant. *Id.*

Fumantia] De urbe Troja Euripides Hecub. ἡ νῦν καπνοῦται: *quæ adhuc fumat.* De præsenti quoque Æn. III. 'fumat Neptunia Troja.' Ita vividius repræsentatur clades, quam si diceretur de elapso tempore. *Cerda.*

47 *Incolumem Ascanium*] Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco: non, quia pro eo non movetur; sed aut quia scit, eum celerius esse moriturum; aut quia soli Ascanio debetur imperium et summa rerum: ut, 'Cui regnum Italiæ, Romanaque tellus Debentur.' *Servius.*

48 *Æneas sane*] Quidam *sane* pro *valde* accipiunt: ut, Cicero pro Quintio, 'Sane cæterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus.' *Id.*

Ignotis jactetur in undis] Per ignota maria continuet errores. *Donatus.*

Æneas sane ignotis jactetur in undis] Et *sane* et *undis* in plerisque omnino codicibus habetur. Sed Romanus codex antiquissimus, et qui apud me est, 'Æneas procul ignotis' legunt: atque etiam pro *undis*, *oris*, in veteribus aliquot exemplaribus inveni. Et est concessio amaritudinis plena, 'Æneas procul ignotis jactetur in oris,' dum tantum liceat mihi Ascanium in urbibus meis, aut *Amathunte*, aut *Papho*, aut *Cytheris* incolumem servare. Magis tamen placet *undis*, ut adludat obiter ad futuram Æneæ mortem. Ut in quarto, 'Cadat ante diem, mediaque inhumatus harena.' *Pierius.*

50 *Diræ pugnæ*] In antiquissimo codice, *duræ*. Sed in aliis omnibus *diræ*. Idem.

51 *Est Amathus*] Amathus et Paphos Cypri insulæ civitates sunt. *Amathus* ab Amathonte. *Servius.*

Celsa Paphos] Antiqua *Paphos*, quæ nunc *Palæpafos* dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco ædificia, permittente pace, in littus deducta sunt. *Idem.*

Cythera] Insula est contra Laconicam, Veneri consecrata. Dicimus autem *hæc Cythera*, sicut *hæc Solyma*, *hæc Artaxata*. Idem.

Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera] In exposito Palatino codice legere est, 'Est Amathus, est celsa Paphos, atque alta Cythera.' Cui lectioni secretior ille codex majoribus literis perscriptus, non nihil adstipulatur, quamvis in eo sint literæ aliquot inversæ. Adjuvat etiam id, quod inferius Juno eadem argumenta retorquens ait, 'Sunt alta Cythera.' Sunt vero codices antiqui, ubi *Amathos* scriptum sit. Sed enim ἄμαθους Græce dicitur: et eodem modo proferunt Latini, ejusdem diphthongi *ous* servato sono. *Pierius.*

52 *Idaliæque domus*] *Idalium*, civitas Cypri est: et hic *Idalium* dixit, cum ipse dixerit, 'Aut super Idalium.' *Servius.*

Idaliæque domus] *Domum* hoc loco accipio pro templo Veneris, quod situm in Idalio, quæ vocis hujus acceptio creberrima. Cicero libro secundo de Natura: 'Concinneque, ut multa, Timæus, qui cum in historia dixisset,

Digitized by Google

qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.' Hom. Il. VI. διθύρας ἱεροῖο δόμοιο: *fores sacræ domus.* Val. Flaccus primo Argonaut. 'Stat casta cortina domo,' de templo Phœbi. Cyrillus Alexandrinus explicans illud Micheæ cap. 3. τὸ ὄρος τοῦ οἴκου, *mons domus*, ita ait: τουτέστιν, ὁ ἐφ' ὑψηλοῦ γηλόφου νεώς: *hoc est, in sublimi colle templum.* Quin ναοὶ apud Græcos, id est, *templa*, dicuntur παρὰ τὸ ναίειν, *ab habitando.* Itaque præclare Virgilius octavo Æneidos 'habitat Deus:' quem locum vide. *Cerd.*

Inglorius] Sine triumphis, immemor gloriæ. Cicero in Tusculanis: 'Quæ de vita inhonorata et ingloria dici solent.' *Servius.*

53 *Exigat hic ævum*] Antiqua pleraque exemplaria *exiget* indicandi qualitate legunt: non in deposcendi figura. Nam illud, 'Magna ditione jubeto Carthago premat Ausoniam,' separatum est membrum per concessionem. *Pierius.*

Ævum] Hic vitam, alias ætatem. *Servius.*

Exigat ævum] Lucretius l. IV. 'et ut sterili Venere exigit ævum.' *Ursinus.*

54 *Carthago premat Ausoniam*] Militare verbum. Stat. Theb. VII. 'Jam pronis Gradivus equis Ephyrea premebat Litora.' Infra, 'arva aliena jugo premere.' Cui verbo respondet τείρω, quo sæpissime Homerus utitur, ut cum ait Iliad. VI. τείρουσι δυσάνυμοι υἷες Ἀχαιῶν. Ibidem: τείρεσθαι Τρῶας: et sæpe. *Cerda.*

Nihil urbibus inde Obst. Tyriis] Id est, ab Ascanio Tyrii nihil timebunt: et verum est; nam Scipio vastaturus est Africam. *Servius.*

Quid pestem evadere belli Juvit] In fine jam agit miserabiliter, sicut egit in principiis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica, ut epilogi et principia pari argumentatione tractentur. *Pestem* autem incendium significat: ut, 'Et toto descendit corpore pestis,' cum de navibus loqueretur incensis. *Idem.*

Pestem evadere belli] Pestem in re belli Livius quoque usurpat l. XXV. 'Fusa extemplo est Romana acies, sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint: ceteri passim alii alia peste absumpti sunt.' Respondet huic Homericus ὄλεθρος, ut Iliad. VI. τῶν μή τις ὑπεκφύγοι αἰπὺν ὄλεθρον: *Horum nullus effugiat gravem pestem.* Quod Homerus dicit ὑπεκφυγεῖν, Virg. *evadere*: quod ille ὄλεθρον, hic *pestem.* Ita Joseph. Bell. VII. 21. κίνδυνον ὀλέθρου. *Cerda.*

56 *Fugisse per ignis*] Exprimit quid sit pestem belli evadere. *Servius.*

Medios fugisse per ignes] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio et nonnullis aliis antiquis *medium* legitur: quod multo magis placet. *Pierius.*

57 *Exhausta pericula*] Ut in quarto Æneidos, 'bella exhausta.' Summa laus Æneæ, quippe qui labores exhauserit, non tantum delibarit: qui 'ipso periculo angustior factus,' quod de Augusto Florus l. IV. *Cerda.*

58 *Recidivaque Pergama*] Renascentia. Tractus est autem hic sermo ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant: ergo illud *solum recidivum* dicimus, quod postea renascitur: unde modo 'recidiva Pergama,' quæ fiunt ab his, qui superstites sunt Trojanis periclis. *Servius.*

Recidivaque Pergama] *Recidiva* quidem in multis habetur exemplaribus tam recentibus quam vetustis; tractum sermonem de arboribus, quæ aliis sectis repullulant, ait Servius. Qui quidem longe eruditius mihi videtur exposuisse alibi, 'post casum restituta,' eo versu, 'Et recidiva manu posuissem Pergama victis.' Ut enim a *cado cadivus*, ita a *recido recidivus*,

Digitized by Google

quod si a *cædo, seco*, deduceretur, secunda syllaba produci deberet. His tamen ita disputatis, et codex Romanus, et alter pervetus, qui apud me est, *redivivæ* legunt. Quod non ita proprie dictum nonnulli putant. Sextus tamen Pompejus, ubi *redivivum* esse, ex vetusto renovatum exponit, exemplum ex Cicerone citat lib. primo in Verrem: 'Utrum existimatis minus operis esse unam columnam efficere ab integra novam nullo lapide redivivo.' Ita enim est in antiquo Pompeji codice. *Pierius.*

Recidiva] Redeuntia: et duco a verbo *cado;* non ab *cædo*, nam pugnaret mensura carminis. Itaque *recidivum* est, quod iterum accidit: neque audio Grammaticos aliter explicantes. Nam necessario in Virgilio ita est vox ista accipienda, vel ex illo libri septimi: 'Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ:' et Virgilius nihil aliud dixit, quam quod Propert. IV. I. 'et Troïa Roma resurges.' Iterum: 'Arma resurgentis portans victricia Trojæ.' Et libro primo Æn. 'illic fas regna resurgere Trojæ:' et Ovid. Fast. I. 'eversaque Troja resurges.' *Cerda.*

Recidiva] Vide Æn. IV. 344. et Æn. VII. 322. *Taubmann.*

59 *Nom satius*] Deest *fuit*. Serv.

Cineres patriæ insedisse] Sic in quarto: 'Dulcesque meorum Relliquias colerem.' *Idem.*

60 *Atque solum, quo Troja fuit*] Sic in tertio, 'Et campos ubi Troja fuit.' *Idem.*

Xanthum et Simoënta Redde oro miseris] Ambiguum est utrum dicat, redde nobis re vera antiquam Trojam, an terras alias ad similitudinem Trojæ. Nam novimus hanc fuisse consuetudinem, ut advenæ patriæ suæ sibi imaginem redderent: ut, 'Effigiem Xanthi, Trojamque videtis.' Bene ergo Venus medio usa est loquendi genere, ut utrumque significaret, et antiquam Trojæ reditum, et imperium Italiæ, quod Trojanis Juppiter ad similitudinem Trojæ fore promiserat: et magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. *Idem.*

Xanthum et Simoënta] Vel revera Trojam antiquam petit; vel, quod Turnebus putat melius, sedes certas et coloniam, quæ antiquæ patriæ imaginem habeat. II. 21. *Taubmann.*

61 *Iterumque revolvere casus*] Si ad Trojam vis referre, sic dic: Nobis redde Trojam per naufragia et pericula, id est, patiamur denuo quæ pertulimus, duntaxat nobis Troja reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellige, Redde nobis Italiam, et libenter repetimus ea, quæ in Troja pertulimus. *Servius.*

Casus da, pater, Iliacos] Reddantur nobis errores pristini, dummodo præsentia bella vitemus. *Idem.*

63 *Acta furore*] Ergo injuste commota. *Donatus.*

Quid me, &c.] Ostendit Juno se invitam cogi: nam nihil rumpitur nisi magna violentia. *Idem.*

Alta silentia, &c.] Juno ubique silens inducitur. Unde ei oratio, nisi ex nimia necessitate, non datur: unde est, 'Acta furore gravi.' Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' Et notandum, quia sigillatim dicta Veneris hac oratione solvuntur. *Silentia* autem *rumpere*, loqui proprie dictum. Sciendum enim quod *vocem rumpere*, est tacere. Unde apparet usurpatione dictum esse, 'Composito rumpit vocem,' id est, loquitur: nam *vocem rumpere*, silere est: *silentium rumpere*, loqui. *Servius.*

Alta silentia cogis Rumpere] Lucretianum e l. IV. 'Affirmant vulgo taciturna silentia rumpi.' Horat. Epod. V. 'Sed dubius unde rumperet silentium.' Vide quæ jam secunda Æneide ad illud, 'composito rumpit vocem.' Nugatur in explicatione loci hujus Servius. Nam *vocem*

Digitized by Google

rumpere, non est tacere, ut ille affirmat. Notat tamen, Junonem solitam induci silentem, neque loqui nisi coactam: unde et Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' *Cerda.*

Silentia rumpere] *Vocem rumpere*, est tacere, auctore quidem Servio. Vide Notas Æn. II. ad vs. 129. *Taub.*

Alta silentia cogis rumpere] Vid. Erythræum voce *Rumpere*. Emmeness.

64 *Obductum dolorem*] Celatum jam, et diuturna cicatrice coopertum: nam *obduci vulnera* dicuntur, quæ cicatrice clauduntur. *Servius.*

65 *Æneam hominum quisquam*] Ad illud, 'Quæ superi manesque dabant:' et celans quæ facta sunt, ea, quæ non sunt facta, commemorat. Nam non Æneas, sed Turnus Junonis instinctu bella commovit. *Idem.*

Æneam, &c.] Nititur colorare falsa: nam Æneas bellum non movit, sed instinctu Junonis Latini. *Donatus.*

66 *Sequi*] Petere: ut, 'sidera voce sequentem.' Utitur autem replicatione rerum objectarum: post enim sequitur resolutio. *Servius.*

67 *Italiam petiit fatis auctoribus*] In codicibus nonnullis admodum vetustis legere est, 'Italiam fatis petiit auctoribus.' Quod nonnulli putarunt *i* literam posse reddere syllabam communem, quum ejusmodi scansionis ratio cæsuræ debeatur. Ut apud Ovidium Metam. VII. 'Dissimilemque animum subiit Æeta relictus:' quod imperite nonnulli depravarunt, qui 'subiit pater Œta relictus' legendum censuere: ignari nomen *αἰήτης* in eam formam contrahi non posse. Aliquot ex iis codicibus, qui *petiit auctoribus* habent, *petiit* unico *i* scribunt: sed id longiore linea notatum, ut duorum vicem subeat. Ut *inferi* Choriambici dimensione unico *i* notatum in antiquo lapide legi, quem C. Curtius, C. L. Antiochus pater, et Aricina Nais mater Basso filio posuerunt: ita enim est:

DEBVIT HOC NATVS NOBIS
PRAESTARE DVOBVS,
VT CINERES PATRIOS DEDERET
INFERIS. *Pierius.*

Italiam fatis petiit auctoribus] Producitur hoc loco ultima syllaba in *petiit*. Similia exempla vide apud Nic. Heinsium ad Ovid. Metam. I. 114. *Emmeness.*

Fatis auctoribus] Num hic responsis? quia hoc sequitur. *Servius.*

Fatis auctoribus] Ab jure sumpta locutio:' ut, 'auctor ego audendi;' et, 'auctor Apollo.' Est in jure auctoritas, veneratio quædam, ac dignitas, cui credendum sit. Vide Simonem Schardium. Ideo 'auctoribus fatis,' quibus religiose credendum, et venerabunde. *Cerda.*

Esto] Modo est concedentis adverbium, nam Græcum est. Illo autem loco verbum est, 'Esto nunc, Sol, testis.' *Servius.*

68 *Cassandræ impulsus furiis*] Bene *furiis* plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur; ergo ut videantur merito esse decepti, qui Cassandræ insaniam crediderunt: quod nunc falso a Junone dicitur, sicut ex verbis probatur Anchisæ, qui ait, 'Aut quem tum vates Cassandra moveret?' *Idem.*

Num linquere castra] Illa ait, abest: hæc ait, reliquit, ut ipsi adsignet culpam: et est status finitivus, non tam dicendum abisse quam reliquisse. *S.*

69 *Vitam committere ventis*] Non qui enavigavit hoc dixit, sed *ventis*, id est, incertis et inanibus rebus. *Id.*

70 *Num puero summam belli*] Quod Venus ad miserationem, hæc ad indignationem posuit: et est aggeratio ab ætate. *Idem.*

Num puero] Hoc quoque falsum est: nam senioribus rem reliquit, et pugnam committere vetuit. *Donatus.*

Summam belli] Julius libro primo Civil. 'summa ei belli administrandi permittitur.' Vellejus: 'Summam Imperii alicui tradere.' In his omni-

Digitized by Google

bus subandienda *res*. Nam Livius libro quadragesimoquarto: 'Summæ rei discrimen detrectare.' Est autem locutio sumpta a re pecuniaria, ut liquidum ex infinitis locis Pandectarum. Tantum profero verba legis 5. tit. 1. l. XVII. 'Servo quoque dominus si præceperit, certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit,' &c. Hinc locutionem sumpsit Lucretius libro quinto: 'Sicut summarum summa est æterna:' et l. VI. 'Nil sint ad summam summaï totius omnem.' *C.*

71 *Tyrrhenamque fidem*] Inire societatem cum inimicis gentibus Turno. *Fidem* autem auxilium petens, an *fidem* sacramentum, quod adhibetur ad belli societatem? *Agitare* autem ad gentes pertinere melius est. Ergo *Tyrrhenam fidem* extrinsecus accipiendum invocare, aut petere: aut certe disrumpere fœdera, quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sane, Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Servius.*

Fidem] Opem et auxilium: ut hoc exponit Don. ad illud Terent. Andr. act. IV. 3. 'Dii vestram fidem!' *Taub.*

Gentes quietas] Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum, 'Externos optate duces.' *Servius.*

72 *Quis deus in fraudem*] Interrogatio. *In fraudem* autem, periculum: ita enim in jure lectum est, 'Fraudi erit illa res,' id est, periculo. *Idem.*

In fraudem] Id est, in damnum. Servius ait Juris verbum esse, et hic periculum significare: quod tamen negat Connanus JC. aitque, *fraudem* nusquam in Jure poni pro periculo, sed ubique pro damno. Ita Cic. pro S. Rosc. Am. 'Id erit ei fraudi,' id est, pœnæ, odio, damno. *Taubmann.*

Quæ dura potentia nostra] Ad illud respicit, 'Si nulla est regio Teucris, quam det tua conjunx Dura.' *Serv.*

73 *Ubi hic Juno*] Melius, quam si dixisset *ego*, ut, 'Degeneremque Neoptolemum narrare memento.' *Id.*

Demissave nubibus Iris] Hom. πέμψαι. Noster commodius *demissa*, quia ex alto. Sic in exitu Æn. l. IX. 'Aëriam cœlo nam Juppiter Irim Demisit:' et in exitu V. 'Irim demisit Olympo.' Quod si aliquando *misit*, addit alibi præpositionem, ut in V. et IX. 'Irim de cœlo misit:' pari consecutione in IX. 'detulit in terras,' loquens de Iride. Addit *nubibus* quæsite, nam nubes sunt Junonis. *Cerda.*

Nubibus Iris] Propter illud, 'Aut actam nubibus Irim.' *Servius.*

74 *Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis*] Rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solvere, paria opponimus: quod nunc Juno facit: nam negare non potest, nec solvere: quia obsidentur Trojani. Unde dicit, indignum est Trojanos obsideri, aliena eos matrimonia præripere dignum est. Sic in Bucolicis, 'Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo, Tris pateat cœli spatium non amplius ulnas,' quod quia non potuit solvere, et ipse objecit, 'Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores.' *Idem.*

75 *Nascentem*] Τυράμνους. *Idem.*

76 *Cui Pilumnus avus*] Comparat genus Turni Æneæ, dicens etiam Turni *avum* Deum esse. Varro *Pilumnum* et *Picumnum* infantium Deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis sit qui natus est. Piso, *Pilumnum* dictum, quia pellat mala infantiæ, sed *Pilumnus* idem *Stercutius*, ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercutii Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur poëta. *Idem.*

Cui Pilumnus avus] Per comparationem Æneæ et Veneris, et sui et Turni extollit causam suam, et deprimit adversariorum. *Donatus.*

Cui Pilumnus avus] Comparat genus Turni cum Æneæ: vide infra, vs.

Digitized by Google

619. *Taubmann.*

Diva Venilia mater] Hoc ad Veneris obtrectationem dicit, 'Diva Venilia mater.' Nam *Venilia* Nympha est. *Pilumnum* autem *avum* Turni ideo dicit, ut a vicino nobilis genere esse videatur, sicut est Æneas. Nam paulo post dictura est ipsa Juno, 'Pilumnusque illi quartus pater.' Sane hanc *Veniliam*, quidam *Salaciam* accipiunt, Neptuni uxorem. *Salaciam* a salo, *Veniliam* quod veniam det exigentibus. *Servius.*

77 *Atra face*] Sævo bello: et belli definitio est. Nam non facibus Trojani pugnaverant, sed ferro, id est, bello. *Idem.*

Face atra] Id est, bello sævo. *Atrum* etiam Turneb. IV. 16. exp. infestum, dirum, pervérsum et injustum: quod *niger color* sit infaustus. *Taubmann.*

78 *Avertere prædas*] Invidiose, nam nihil rapuerant. *Servius.*

Avertere prædas] Verbum juris, pro furari, et rapere. Vide Brisson. de verb. significat. et Schardium in Lexico juris. Statius Theb. IV. 'Sidonias avertere prædas:' Pand. l. XLVII. tit. 9. leg. 3. ubi, Ego existimo *aversores* proprie dici, qui furantur pecora, ut qui illa avertant ad locum aliam. Nam Virg. ipse l. VIII. 'Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros Avertit, totidem forma superante juvencas.' Inde explico illud l. I. 'Non nos aut ferro Lybicos populare Penates Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas.' *Cerda.*

79 *Legere*] Furari: unde et *sacrilegi* dicuntur, qui sacra legunt, hoc est, furantur. Alibi, 'Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper.' *S.*

Gremiis abducere pactas] Id est, sponsas. Nam ante usum tabularum, matrimoniis cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant, se consentire in jura matrimonii, et fidejussores dabant. Unde et admissum est *sponsum* et *sponsam* ut dicamus a spondendo. Cæterum proprié *sponderi* puellæ est: ergo *sponsus* non qui promittitur, sed qui spondet et sponsores dat. Sane exaggeratio est nimia in eo, quod ait, 'gremiis abducere:' tanquam jam uxores. *Servius.*

Gremiis abducere pactas] *Pactas:* Sponsas: ut respiciat legis Juliæ providentiam, et Divi Severi et Antonini inscripta, quibus in sponsam admissa stupra vindicantur: quod nec matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permitterent. *Germ.*

80 *Pacem orare manu*] Propter, 'Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire jubet.' *Servius.*

Pacem orare] Æn. VII. 153. De hac proecthesi Scal. Poët. III. 71. *Taub.*

Præficere puppibus arma] Propter illud, 'Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.' Scilicet quando ad petenda auxilia navigavit. *Servius.*

Præficere puppibus arma] In aliquot antiquis codicibus legere est, *et præficere.* Quod hoc loco videtur emphasin habere. *Pierius.*

82 *Proque viro nebulam*] Injuriose *pro viro* rem inanem dicit, aut quando eum Venus a Diomede liberavit, vel Neptunus ab Achille, quod Veneri, quia in ejus gratiam factum est, imputatur. *Servius.*

Proque viro] II. E. ubi eum Venus a Diomede liberat: item II. T. ubi, in gratiam Veneris, Neptunus eumdem ab Achille liberat obventu nebulæ. *Taubmann.*

Ventos inanes] Vacuos: et est nebulæ definitio. *Servius.*

83 *Et potes in totidem classem convertere Nymphas*] Licet hoc Mater Deum fecerit, tamen Veneri imputatur. Aut, quia dicunt ipsam esse Matrem Deum. *Idem.*

84 *Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est*] Confessio est; non enim negat se juvisse, sed attenuat dicendo *aliquid.* Idem.

Nos aliquid] Extenuat factum

Digitized by Google

suum: verum Venus affuit causæ, cui Dii et fata favebant. *Donatus.*

85 *Æneas ignarus abest*] Ea quæ solvere non possumus, inridemus: ut hoc loco. Sic in Bucolicis præmisit, 'divini opus Alcimedontis:' postea per irrisionem, 'Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit.' *Servius.*

86 *Est Paphus, Idaliumque tibi*] Pari amaritudine Juno eadem ad Jovem apud Stat. Theb. 'sunt impia late Regna tibi:' ubi multa ejus orationis adumbrantur ab istis Virgilianis. *Cd.*

87 *Gravidam bellis urbem*] Alibi 'Populosque feroces Contundet.' *Urbem* autem provinciam dicit, quo modo, 'Italiam quæro patriam.' *Serv.*

Gravidam bellis urbem] Supra, 'gravidam imperiis.' Sic et Græci transferunt, nempe et Nonnus, ἀμπλακίης ἐγκύμονα κόσμον: et Epig. πῶλον εὐόπλου ἔγκυον ἡσυχίης· et ὁπλοτόκον ἵππον· et Ἰβηρίαν σιδηροτόκον Plutarch: *Germanus.*

Gravidam bellis, &c.] Ducit metaphoram ab feminis gestantibus uterum. Sic Durateus *gravis* dicitur sexta Æneide, quasi prægnans. Vide eum locum. An in voce *urbem* intelligat Italiam, ut vult Servius, an vere urbem Latini, ut ego volo, ad rem nihil. In illis, *corda aspera*, allusum ad militarem Italiæ ferocitatem, quam fuse Numanus extulit l. IX. ab illo, 'Durum ab stirpe genus,' &c. *Cerda.*

88 *Noene tibi fluxas*] Status relativus, per quem ostendit, Venerem magis Trojanis caussam fuisse periculorum. *Fluxas.* Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. *Res* ergo *fluxas:* rempublicam fluxam dicit; vel *fluxas*, labefactatas. *Servius.*

Res vertere fundo] Νειόθεν, ἐκ πυθμένων, Soph. in Trachin. Lucr. l. III. 'et in summo pietatem evertere fundo.' *Germanus.*

89 *Qui Troas Achivis*] Ideo masculinum genus posuit, quia Dei Arsenotheleis sunt, ut dictum est supra: ideo dicit *qui*, de Venere; et in subauditione ponuntur ea, quæ non possumus dicere aperte. *Servius.*

90 *Consurgere in arma*] Pro *consurgendi.* Infinitus modus verbi, pro participio. *Idem.*

91 *Fœdera solvere furto*] Legitur in historiis, quod Trojani cum Græcis fœdus habuerunt. Unde etiam receptus est Paris hospitio, et sic commisit adulterium. Ergo 'fœdera solvere furto,' est amicitias adulterio dissipare: nam *furtum* est adulterium: ut, 'et dulcia furta:' an quod Paridem victum a Menelao subripuit morti? an quod Pandarus dissipavit, ut sit, per furtum? Et eversi Ilii hæc est vera caussa: nam fœdera, quæ inter Græcos et Trojanos fuerunt, ita soluta sunt. Hercules cum, expugnato Ilio, filiam Laomedontis Esionam, Priami sororem, Telamoni dedisset, profecti sunt legati cum Priamo, et eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus, se eam habere jure bellorum. Unde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis aut filiam: qui, expugnata Sparta, Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius utrumque tangit: et istam historiam, quam modo diximus; et propter judicium Paridis, quamvis fabula sit illa res, et a poëtis composita. *Id.*

92 *Me duce*] Quæ graviora sunt argumenta in fine servat. *Donatus.*

Dardanius] Non propter injuriam Æneæ hoc posuit, qui *Dardanus* dicitur: nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret Æneæ. *Servius.*

Me duce Dardanius, &c.] Recte putat Ursinus allusum in hoc tractu ad versus, qui habentur Il. ultima per initia, ubi fit mentio Paridis: Ὃς νείκεσσε θεὰς, ὅτε οἱ μέσσαυλον ἵκοντο. Et insuper, Τὴν δ' ᾔνησ', ἣ οἱ πόρε μαχλοσύνην ἀλεγεινήν. *Cerda.*

Spartam expugnavit] De historia est. Nam cum sollicitata Helena Parin sequi noluisset, egressus ille civitatem

Digitized by Google

obsedit: qua eversa, Helenam rapuit: unde postea recipi meruit a marito. *Servius.*

93 *Tela dedi*] Aut bello, aut amore Alexandri. *Idem.*

Fovique] In antiquis fere omnibus *fovive* legitur, non inepte. *Pierius.*

Cupidine] Eo scilicet, quo in amore Paridis Helena compulsa est. *Serv.*

94 *Tunc decuit*] Similis locus IV. 'Tunc decuit cum sceptra dabas:' et Plaut. in Trinum. 'Sero, atque stulte prius quod cautum oportuit,' &c. In clade Solymorum paria multa, ubi ab obstinatis Titi mandata non audiuntur invitantis ad pacem, ac propterea rebus jam perditis, qui confugiunt ad misericordiam, occiduntur. *Cerda.*

Decuit metuisse] Optima est elocutio; nam utrumque præteriti est temporis. Si enim dixeris, 'Decet metuisse,' incongruum est, quia *Decet* præsentis est, *Metuisse* præteriti. *Servius.*

Sera] Pro *sero*: ut, 'Nec sera comantem Narcissum.' *Idem.*

95 *Irrita*] Vana, substantiam non habentia. *Idem.*

Jactas] Ventilas. *Idem.*

96 *Orabat*] Loquebatur. Unde et *oratores* dicti sunt: nam *rogabat* si dixeris, non procedit, quia magis convitiabatur. *Idem.*

97 *Adsensu vario*] Quia pars Veneri, pars Junoni favebat. *Idem.*

Ceu flamina prima, Cum deprensa fremunt silvis] Non subito deprensa, sed aut in silvis detenta, aut intellecta. *Idem.*

98 *Et cæca volutant Murmura*] Non tempestatis facit comparationem, sed signi tempestatis futuræ. Quadam enim arcana ratione fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Unde ait, 'cæca murmura:' ut, 'cæciqne in nubibus ignes,' quorum ratio non apparet: 'Terrificant animos.' Sic in Georgicis, 'Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis Montibus audiri fragor.' *Id.*

Cæca murmura] Quadam enim ratione arcana fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Lucan. l. v. in persona nautæ: 'Sed mihi nec motus nemorum, nec litoris ictus, Nec placet incertus qui provocat æquora delphin.' *Taubmann.*

100 *Rerum cui summa potestas*] In Romano codice, 'prima potestas.' *Pierius.*

101 *Infit*] Nam cum sibi potestas decernendi sit, aperte loquitur. *Don.*

Eo dicente, &c.] Ait Macrob. Saturn. VI. 2. propositos Virgilio ad imitandum hos Ennii versus, 'Mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævis undis asperis pausam dedit. Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.' Vide etiam, qua majestate dicentem Jovem induxerit Statius Thebaide prima: 'mista convexa Deorum Majestate tremunt, radiant majore sereno Culmina, et arcano florentes lumine postes. Postquam jussa quies, silnitque exterritus orbis, Incipit ex alto.' Non dubium, quin Ennius et alii aspiraverint ad Euripidem in Bacchis, ubi loquente Baccho fit silentium: Σίγησε δ' αἰθὴρ, σίγᾳ δ' εὐλειμος νάπη Φύλλ' εἶχε· θηρῶν δ' οὐκ ἂν ἠκούσας βοήν. Tu adi Claudianum Rapt. I. ubi mira silentia ad dicentem Plutonem. Ov. Metam. VIII. de Neptuno, 'movit caput æquoreus Rex, Concussitque suis omnes assensibus undas.' *Cerda.*

Eo dicente] Carpit Macrob. V. 13. Poëtam, quod Jovem nunc demum tanta cum majestate describat, cum tamen in I. et IV. et IX. volumine induxerit sine tumultu et absque mundi obsequio loquentem. Sed Scal. v. 3. itemque J. Jov. Pontanus in Anton. p. 151. summo cum judicio factum esse docent. *Taubmann.*

102 *Tremefacta solo tellus*] Loquente Jove stupor elementorum omnium ostenditur per naturæ mutationem.

Digitized by Google

Nam et quicquid in æterno motu est, quievit; et contra, terra mota, est, quæ semper immobilis. Unde Horatius, 'Et bruta tellus.' *Servius.*

103 *Tum Zephyri posuere*] In antiquis aliquot, 'Et Zephyri.' *Pierius.*

Zephyri posuere] Sallustius, 'Jam repente visus sævire Tagus.' *Servius.*

Premit placida] Id est, premendo reddit placida. *Idem.*

104 *Accipite ergo animis*] Totus hic locus de primo Lucillii translatus est libro, ubi inducuntur Dii habere concilium; et agere primo de interitu Lupi cujusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc, quia indignum erat heroico carmine, mutavit; et induxit primo loquentem Jovem de interruptis fœderibus, cujus orationem interrupit Venus: post secuta Junonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Unde nunc Jupiter illud, quod omiserat, reddit, dicens, Ergo, quoniam pacem esse non vultis, ea, quæ sum dicturus, accipite. Et hoc significat versus, qui subseqnitur. *Idem.*

Accipite] Non potuit sedare partes; sed sic dimisit, ut nullam præferret, ne aut filiam aut uxorem læderet: seque æquum omnibus pollicitus est. *Donatus.*

Accipite] Antiqui aliquot codices *adcipite* scribunt, incolumi præpositione. Sed enim antiquissimum est *accipere cc* geminato scribere. Siquidem Velius Longus ait Lucillium instituisse, *accipere* et *accurrere* geminato *cc* notare. *Pierius.*

105 *Quandoquidem*] Bene dicendæ sententiæ ordinem servat: nam sicut et in Sallustio, et in Philippicis legimus, antequam dicatur sententia, ejus præmittitur ratio: quod hodieque in usu est. *Servius.*

106 *Haud licitum est*] Et *licuit* dicimus, et *licitum est:* sicut et *placuit*, et *placitum est.* Terentius, 'Ubi sunt cognitæ, placitæ sunt.' *Idem.*

107 *Quæ cuique est fortuna hodie*] Specialiter Jupiter pro Trojanis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Junone loqui: et re vera verba pro Junone sunt, sed altius intuens deprehendit Trojanorum favorem. Nam dicendo 'Nulli favebo,' et in statu fore res in quo sunt hodie, Trojanis se favere significat, quorum ducis adventu statim victoria consequeretur. Et vult nihil valere ea, quæ aut Venus conquesta fuerat de absentia Æneæ, aut Juno de Turni parentibus dixerat, in ejus scilicet commendationem. *Servius.*

Quæ cuique est Fortuna] Non placet *quæcunque*, ut in vetustis aliquot codicibus habetur. *Pierius.*

Secat] Sequitur, tenet, habet: ut, 'Ille viam secat ad naves.' Unde et *sectus* dicimus, habitus animorum et institnta Philosophorum circa disciplinam. *Servius.*

Secat spem] Ut Æn. VI. et XII. 'viam secat:' Scal. IV. 16. Ita et J. Palmerius Spicileg. fol. 63. Præter Servium et Eryth. docet, Virgilium *secare* pro sequi dixisse: unde sint apud Agell. *Sectores*, qui empta sua persequuntur: et *Sectio*, ea ipsa persecutio: ut apud Cæsar. de B. Gall. 'Sectionem ejus universam Cæsar vendidit:' unde et *Seculum* et *Secundus;* et *Secta*, ille nimirum habitus animorum et institutum circa disciplinam. At Turneb. XXIX. 24. ad illud Horat. Sat. I. 10. 'magnas plerumque secat res;' interdum *Secare*, ait esse transigere, definire, absolvere: ut hic 'Secare spem' sit, quasi desecare et proinde sumere: cum, quicquid desecat, id sibi sumat. Gr. ἀποτέμνεσθαι dicunt. *Taubmann.*

108 *Tros Rutulusve*] In aliquot antiquis codicibus *Rutulusne* legitur. *P.*

Fuat] Id est, fuerit: futuri temporis est verbum defectivum. *Serv.*

Fuat] Antiquum pro *fuerit*. Terent. Hecyr. 'Fors fuat pol.' Propert. Eleg. II. 33. 'Cum Tyberi Nilo gratia nulla fuat.' Ita legit Josephus Scal.

Digitized by Google

non *fuit*, ut in vulgatis. Quam etiam lectionem in Tibullo agnoscit, 'Ferreus ille fuat, qui, te cum possit habere, Maluerit prædas stultus et arma sequi.' Sed hæc vocula affatim est in veteribus. Ennius in Hectoris Lytris: 'At ego omnipotens te exposco, ut hoc consilium Achivis auxilii fuat.' Pacuvius in Dulorest. 'Responsa explanas, mandat ne mater fuat.' Attius in Bruto, 'Qui recte consulat, Consul fuat:' et in Diomede, 'Argos me referam, nam hic fuam nobilis:' id est, ero aut fuero. Usus eadem vocula Lucret. l. IV. 'Quodque aliis cibus est, aliis fuat acre venenum:' et l. V. 'Quanta hæc cunque fuat, tanta hinc videatur in alto.' *Cerda.*

Tros Rutulusve fuat] Ab antiquo *fuo*, idem quod *sum*. Plaut. Amphitr. III. 4. 2. 'Nec quisquam tam audax fuat homo, qui obviam obsistat mihi.' et Mercat. V. 2. 3. 'Ecquis nam Deus est, qui mea nunc lætus lætitia fuat.' Facit in præterito *fuvi:* ut idem in Prol. Pœn. vs. 110. 'Quo genere gnata, qui parentes fuverint.' *Emmeness.*

109 *Seu fatis Italum castra obsidione tenentur*] Sive malo fato Italorum obsidentur castra Trojæ, sive Trojani malo errore, et monitis adversis ad Italiam venerunt: neminem absolvo. Unde propter Amphibologiam sic distingue, *Italum:* et infer, 'castra obsidione tenentur,' scilicet Trojanorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. *Servius.*

111 *Nec Rutulos*] Hoc et de Trojanis dictum accipe. *Idem.*

Solvo] Absolvo: nam Aphæresim pertulit *solvo*. *Monitis* autem *sinistris*, propter 'Cassandræ impulsus furiis.' *Idem.*

Exorsa] Rerum initia, actus hodierni diei: id est, secundum sua cœpta habebit eventum. *Idem.*

Laborem Fortunamque] Periculum, et fortunam, felicitatem. *Idem.*

Sua cuique exorsa laborem, &c.] Ut quisque sementem fecerit, ita metet. Quod quisque intriverit, hoc erit illi exedundum. *Pontanus.*

113 *Fata viam invenient*] Scit enim hoc esse fatale, ut Æneas imperet in Italia. Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Jovem. *Serv.*

Fata viam invenient] Huic sententiæ affinis Livius l. II. 'Nihil aliud opus esse, quam indici, ostendique bellum: cetera sua sponte fata, et Deos gesturos.' Germanus huc confert illud Eurip. in Medea: τῶν δ' ἀδοκήτων πόρον εὗρεν θεὸς: *Deus viam invenit earum rerum quæ sunt inopinatæ.* Huc etiam possunt spectare quæ Erasmus conjungit Chil. 2. Cent. 3. cap. 41. *Cerda.*

Invenient] In Mediceo codice, *inveniant* scriptum est imperative, ut sit sententiæ perlatæ pronuntiatio: non tamen expungendum est *invenient*, quum id quoque suam habeat orationis majestatem. *Pierius.*

Stygii per flumina fratris] Hypallage est, Per Stygia flumina fratris. Et bene etiam jurejurando statuta confirmat: ut rem immobilem necessitate constituat. *Servius.*

Stygii per flumina fratris] V. N. Æn. IX. 104. *Taubmann.*

115 *Totum nutu tremefecit Olympum*] Hoc Homeri est, μέγαν ἐλέλιξεν ὄλυμπον. *Servius.*

Et totum nutu tremefecit Olympum] Dio Chrys. Orat. 12. ait loquens de Jove γῆν σειομένην, καὶ κινούμενον Ὄλυμπον ὑπὸ νεύματι βραχεῖ τῶν ὀφρύων: Catullus ab Homero sumpsit *concutio.* Eodem verbo Claud. Rapt. III. ubi de Jove, 'Dixit, et horrendo concussit sidera motu.' Seneca in Agamemn. in Choro act. 2. 'Cujus nutu simul extremi Tremuere poli:' et Stat. Theb. III. 'terras cœlumque, fretumque Attremere oranti.' Calaber. l. XII. majestatem Jovis egregie repræsentat, quam rem hic Maro intendit: Ἵκετο δ' Οὐλύμποιο ῥόον μέγα,

Digitized by Google

σιν δ' ἐτίναξεν Αἰθέρα πᾶσαν ὑπερχολοούμενος· ἄλλοτε δ' ἄλλαι Βρονταὶ ὁμῶς στεροπῇσι μέγ' ἐκτύπεον· ἐν δὲ κεραυνοὶ Ταρφέες ἐξεχέοντο ποτὶ χθόνα, κέατο δ' ἀὴρ Ἄσπετος· ἀθανάτῃσι δ' ὑπὸ φρένας ἔμπεσε δεῖμα. Πάντων δ' ἔτρεμε γυῖα καὶ ἀθανάτων περ ἐόντων. *Cerda.*

116 *Hic finis*] Et masculini et fæminini generis hæc vox est. In fæminino usurpata jam supra Æn. II. 554. ad quem locum consule Servium. Plura exempla vide apud Nonium. *Emmeness.*

117 *Cælicolæ medium*] Poëtice mores hominum ad Deos refert, ut magistratum deducunt. *Servius.*

Ad limina ducunt] Celebrat Rom. consuetudinem deducendi Consulem e curia domum. *Taubmann.*

118 *Interea*] Redit ad narrationem, quam posuit in fine noni libri. *Don.*

Portis circum omnibus instant] Instant portis omnibus circum, id est, circum circa fusi. Nam modo *circum* adverbium loci est. *Servius.*

120 *Ast legio*] Prolepsis: nam legionis nomen Trojani temporis non fuit. *Idem.*

Ast legio] MSS. et Aldus Fabric. *At* leg. recte. *Taubmann.*

Vallis] Intra vallos, id est, fossarum fustes, qui *valli* vocantur. Nam munitio ipsa, *vallum*, neutro dicitur genere: et hoc dicit, Tenebantur Trojani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. *Vallum* enim, non modo obsidentium, sed obsessorum debemus accipere. *Servius.*

121 *Nec spes ulla fugæ*] Miserrimum et ultimum præsidium fuga est: tamen etiam hoc carebant. *Idem.*

123 *Iasius Imbrasides*] Romanus codex *Asius* legit. Nam *Iasius* quadrisyllabi forma est, ut *Iasion*. Ut apud Ovidium, *Iasiona Ceres*: quod imperite quidam legunt, 'Iasona flava Ceres.' In aliquot vero aliis antiquis omnino codicibus *Lasius* legitur. Sane quidem Homerus *Asium* inter Trojanos proceres recenset; sed apud eum *Hyrtaci* non *Imbrasi* ille filius appellatur. *Pierius.*

Imbrasides] Imbrasi filius. *Servius.*

Hicetaonius] Hicetaonis filius. Et bene ex varietate syllabarum quæsivit ornatum. Nam patronymica aut in *des*, aut in *ius* exeunt, quibus et uti possumus. Quæ enim in *mon* terminantur, ad nos transire non possunt. *Idem.*

124 *Senior cum Castore Thybris*] Possumus et in solum *Thybrim* senem accipere: et *Castorem* etiam si legamus, 'et senior cum Castore Thybris.' Nam Amphibologia est. *Idem.*

Senior cum Castore Thybris] In Romano codice *Thymbris* legitur: quod ne forte ridiculum videatur, sciendum est dictionem, quæ *Thybris* est apud Latinos, *Θύμβριν* apud Græcos dici, ut apud Hesychium et Stephanum. Theocritus *καλὸν κατὰ Θύμβριδος ὕδωρ*, a quo Syracusanos fluvium hunc nostrum appellasse indicat Servius in tertio Æneidos. Sed ibi, ut plerumque alibi, corruptus. Sed ne de nomine tantum proprio *Thymbrin* dici debere putet, pro Romano fluvio *Thybrin* quoque scriptum in antiquissimo codice Virgiliano ostendit mihi Angelus Colotius. *Pierius.*

125 *Prima acies*] Hoc est, magni viri: et est definitio eorum, qui in prima acie fuerunt: unde laudis magis est; nam hoc dicit, 'magni viri.' Ordinis enim esse non potest, quia res in muro est. *Servius.*

Germani Sarpedonis] Aut inter se germani Sarpedonis filii: aut Sarpedonis fratres ex eadem matre. *Idem.*

126 *Et clarus Ethemon Lycia comitatur ab alta*] Bona codicum pars, ex iis præsertim qui vulgati sunt, unum tantum proprium nomen ponere videntur, ut *Sarpedonis* fratres innominati sint, et his comes *Ethemon* accedat, et *clarus* sit epitheton. Romanus vero codex una cum veteribus plerisque aliis legunt, 'et Clarus et

Digitized by Google

Hæmon Lycia comitantur ab alta.' Ut nomina hæc fratrum *Sarpedonis* fuisse noris, *Clarum* quippe, *Hæmonemque*. *Clarus* enim pro nomine proprio, sive hominis sive insulæ, primam corripit. Atque *et*, sive quod monosyllabum est in principio pedis, sive quod cæsura Tritemimeris, sive quod sequitur adspiratio, produci potest. In aliquot etiam exemplaribus antiquis legere est, 'Ida comitantur ab alta,' non 'Lycia.' Nempe quod Epitheton monti, potius quam provinciæ congruat. Sed enim Servius *Alta* pro nobili positum ait. Pluribus enim de caussis *Lycia* nobilis. *Pier.*

Lycia alta] Nobili: quos comitantur qui sunt 'Lycia ab alta.' *Serv.*

127 *Fert ingens toto, &c.*] Quidam sine effectu ferentem saxum improprie inductum accipiunt: sed hoc ita resolvunt, quod qui jactum saxum refert, unius tantum rei eventum ostendit; qui *ferentem* dicit, longum jactum notat. *Idem.*

128 *Haud partem exiguam montis*] Par incrementum orationis est in Nonno l. xx. ubi, Καὶ λασίῃ παλάμῃ σκοπιὴν λοφόεσσαν ἀείρων: *Et hirsuta manu scopulum montanum attollens.* Et rursum l. xxxix. Χειρὶ λαβὼν πρηῶνα θαλασσοτόκοιο κολώνης, Ῥίψεν ἐπ' ἀντιβίοισιν: *Arripiens manu cacumen rupis natæ in mari, In hostes projecit.* Valer. Flacc. Arg. l. vi. dixit: 'Tum ruit ut montis latus.' Ammian. l. xiv. 'Hoste discursatore rupium abscissa volvente.' Comparat Seneca Suas. i. locum hunc Virgilii cum loco Homeri, tametsi verba Senecæ corrupta sint. Ego puto Rhetorem ibi dicere, disci posse ex Virg. magna dicere, nec tamen *insana:* sic enim legendum, non *sana.* Cerda.

Lyrnesius] Id est, Phryx. *Acmon* ergo et *Menestheus*, filii *Clytii:* nam *Lyrnesos* civitas est Phrygiæ, unde Briseis, quam civitatem Achilles expugnavit. *Servius.*

Lyrnesius Agmon] Antiqua exemplaria *Acmon* per *c* scribunt. Sunt vero omnino adeo cognatæ litteræ c et g, ut vix pronuntiatione distingui intelligantur. Est et illud in quibusdam codicibus antiquis, quod sæpe *c* pro *s* ponitur: quia posteriora tempora figuram *s* literæ, si Græce scriberent, ad similitudinem *c* litteræ Latinæ delinearunt. Quare non mirum si etiam *Lyrnecius*, pro *Lyrnesius* scriptum inveniatur. *Pierius.*

129 *Menestheo*] Non *Mnestheo*, de quo paulo post dicturus est, nam non stat versus: ita tamen ut memineri-mus in ultima syllaba esse Synæresim propter rectam scansionem. *Serv.*

Menestheo] Servius omnino dactylum vult in quinta sede, et *Menestheo*, interjecta vocali *e* inter *m* et *n* omnino legendum contendit. Neque desunt vetusti codices, qui eodem scribant modo. Antiquiora tamen exemplaria versum spondaicum faciunt, dum *Mnestheo* legunt. Ultimæ enim duæ syllabæ in unam coëunt κατὰ συνίζησιν. *Pierius.*

130 *Hi jaculis*] Rutuli scilicet. *Servius.*

Illi certant] Trojani. *Idem.*

131 *Molirique ignem*] Quid est *moliri?* num injicere, an tentare jacere? Et subaudiendum, alii atque alii. *Servius.*

Nervoque aptare sagittas] Hom. Iliad, viii. de Teucro loquens, βιὸν Θῆκε δ' ἐπὶ νευρῇ. Et flexu alio. Iliad. iv. ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμει πικρὸν βιόν. Cerda.

132 *Veneris justissima cura*] De quo merito curet, quia ei debebatur imperium. *Servius.*

Veneris justissima cura] Ita Pind. Od. Olymp. i. Θεὸς ἐπίτροπος ἐὼν τεαῖσι μήδεται Ἔχον τοῦτο κῆδος Ἱέρων Μερίμναισιν: *Deus custos tuis providit curis habens hanc solicitudinem, o Hieron.* Apollon. Arg. i. filium vocat βίοιο κηδεμονίας, *vitæ curas.* Cæsar apud Lucan. l. v. de suis castris: 'sunt ista profecto Curæ castra Deis.' Auson. in Mosell. 'Augustus

Digitized by Google

pater, et natus, mea maxima cura.' *Cerda.*

133 *Caput detectus*] Sine galea, quasi non pugnaturus: propter, 'Cætera parcé, puer, bello.' Intererat autem quasi dux. *Servius.*

Caput detectus] Id est, sine galea, ut non pugnaturus: nam audierat Æn. IX. 656. 'Cætera parce, puer, bello.' Erat autem inter duces quasi dux. Aut respexit ad Jul. Cæsarem, qui aliquando cum hoste signa nudo capite contulit: aut denique Romanorum more dixit, qui vulgo petasum aut pileum nostro more non gerebant; sed plane intecto erant capite; nisi in quinque temporibus; *In Sacris, Ludis, Saturnaliis, Peregrinationibus* et *Militia*. Id quod evidentissimis argumentis convincunt Turneb. VIII. 4. Alciatus παρεργῶν VIII. 10. Ant. Guibertus J. C. in Polyhistore, c. 1. imprimis J. Lipsius Elect. I. 23. et De Amph. c. 19. et H. Salmuth. ad Guid. Pancirollum. *Taubmannus.*

Ecce] Pro admiratione et demonstratione. *Servius.*

Honestum] Pulchrum. Terentius, 'Ita me Dii bene ament, honestus est.' *Idem.*

Caput honestum] Id est, pulchrum. Ter. Andr. act. I. 1. 'forma honesta ac liberali est.' Ubi *honesta* ad formam, *liberali* ad vultum refert Donatus. *Taubmann.*

134 *Micat*] Scilicet Ascanius: micat quasi gemma. *Servius.*

Qualis gemma micat] Non dissimili poësi Silius l. XII. ad pulchritudinem quoque exornandam: 'Quale micat, semperque novum est, quod Tyburis aura Pascit ebur, vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.' *Cerda.*

Quæ dividit aurum] Quæ est in medio annuli aurei. *Taubmann.*

135 *Aut collo, aut capite*] Figurate est; nam commune est colli vel capitis decus. *Servius.*

136 *Oricia terebintho*] *Oricos* civitas est Epiri, juxta quam nascitur *terebinthus*, nigrum lignum habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparationem ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus. *Idem.*

Oricia terebintho] Multi *Oricia* per *C* scribendum curarunt. Vulgatiora exemplaria per *θ Orithia*. Verum *Oricus* per *ω μέγα* civitas est Ionio sinu; et *Oricæ* paludis in Epiro, sua in Europa mentionem facit Hecatæus; et ab utroque nomine *Oricius* deducitur. Quæ dicta volui, quia sunt qui *Orithon* per *θ*, et ita *Orithia* scribendum libris jam editis autumant. Sed et *terebynthum* per *y* in pene ultima male scribunt, quæ *λῆτα* est apud Græcos. In quo omnia corrigenda sunt exemplaria Latina. Præterivi vero de industria, quod in quibusdam veteribus codicibus, *Coricia* legitur, quum *Oricia* in longe pluribus legatur. *Pierius.*

Oricia terebintho] Nobilem hanc fuisse Propertius quoque indicat El. III. 7. 'Sed thyæ thalamo, aut Oricia terebintho.' Et Q. Serenus, 'nec non resinas ex Oricia terebintho.' Provenit etiam aliis in locis, tum in Cypro, et Cycladibus insulis, teste Dioscor. I. 93. quæ loca non ita disita ab Epiro, ubi *Oricos*. Cerda.

137 *Cervix lactea*] Mollicellum attributum. Apul. l. III. 'plumeam lacteamque cutem.' Nonnus l. XI. de puero Ampelo, *καὶ δέμας ἔσχε γάλακτι παρείκελον*: *Habebat corpus lacti persimile.* Sed de hoc attributo alibi. Ovid. in epist. Acontii ad ebur decurrit, 'Hoc faciunt flavi crines, et eburnea cervix.' *Idem.*

138 *Subnectit circulus auro*] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *subnectens* legitur. *Pierius.*

Subnectit circulus auro] Sil. Ital. l. I. 'flavam qui ponere victor Cæsariem, crinemque tibi, Gradive, vovebat Auro certantem, et rutilum sub vertice nodum.' Crines enim in vertice colligebant, ac *nodo* vel *circulo* revin-

Digitized by Google

ciebant, eumque auro et argento ornabant. Inde Homer. Iliad. P. 52. Πλοχμοί θ', οἳ χρυσῷ τε καὶ ἀργυρῷ ἐσφήκωντο: *Capillique, qui auroque et argento revincti erant.* Emmeness.

139 *Magnanimæ gentes*] Hic est ordo, aliter non stat versus: est autem prosphonesis. *Servius.*

Ismare] Modo nomen est proprium: nam *Ismarius* appellativum facit, a monte Ismaro Thraciæ. *Id.*

140 *Volnera dirigere*] Pro *dirigentem. Vulnera* autem *dirigere*, id est, sagittas, quibus fiunt vulnera; est autem ὑστεροπρότερον: ut, 'insequitur infesto vulnere Pyrrhus:' et acerrime expressit inevitabiles sagittas, dicens eum *vulnera*, non tela dirigere. *Idem.*

Calamos armare veneno] Hujus mali mentio sæpe in Ovid. videlicet Trist. III. 10. 'Nam volucri ferro tinctile virus inest:' et de Pont. l. VI. 10. l. IV. et alibi. Silius l. IV. 'Scythicis armata venenis Colchis.' Vide quæ dixi Æneid. IX. ad illud pene in exitu, 'ferrumque armare veneno.' Stat. eodem sensu Theb. I. 'pestifera arma.' *Cerda.*

Calamos armare veneno] Aristot. *Pharmacum Scythicum* vocat, quo cuspides telorum veteres inungebant: cujus etiam componendi rationem docet in *De Miraculis auditis.* Taub.

141 *Mæonia*] Lydia, quæ ante *Mæonia* vocabatur. Ergo ideo *generose*, quod Lydius. *Servius.*

Mæonia] Lydiam intelligit, ut perspicuum fit ex Strabone l. XIII. ubi loquens de urbe Sardi: 'Ea Lydorum caput fuit, quos Homerus Mæonas vocat, posteriores Mæones dixerunt. Hos quidam diversos a Lydis dicunt, quidam eosdem; sed præstat ut eosdem dicamus.' *Cerda.*

Mæonia] Perperam vox hæc scribitur per *æ*, cum sit scribenda per *æ*: Græcis enim Μαιονία. Fuit sic dicta Lydia a fluvio *Mæone*, ut docet Stephanus: Μαιονία, ἡ Λυδία, ἀπὸ Μαίονος ποταμοῦ, τοῦ περὶ τὴν Ἀχαΐδα γῆν ῥέοντος, &c.: et Scholiastes Homeri Il. K. 431. Μῄονας interpretatur Λυδούς. *Emmeness.*

Pinguia culta] Aut figuratum est, quæ exercendo culta faciunt, aut *culta* pro arvis. *Servius.*

Pinguia culta, &c.] Hom. sic πίονα ἔργα non semel: πακτωλὸν autem Græci χρυσοῤῥόαν, et χρυσόῤῥυτον, et Sophocl. in Philoct. εὔχρυσον. *Germ.*

142 *Pactolusque inrigat auro*] *Pactolus* et *Hermus* Lydiæ flumina sunt, aurum trahentia sicut Tagus. Sed *Pactoli* fabula talis est: Midas rex cum ibi regnaret, Silenus captus ab ejus sociis et vinctus est, miseratione vel prudentia eum et resolvi fecit, et omni adfabilitate fovit; quibus rebus ille gratiam rependens, præstitit Midæ, ut quidquid tetigisset in aurum verteretur; sed cum ille quæcunque contigisset in aurum convertens, fame periclitaretur, ex præcepto in *Pactolum* fluvium abluendi gratia se mittere jussus est; in quem se cum jecisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse destitit in aurum, quæ contingebat, mutare. *Inrigat* autem *auro* mire, cum ramenta quædam auri inveniri dicantur. *Servius.*

Pactolusque inrigat auro] In Romano codice, non sine dulci aurium pruritu, *Pactolos* legitur. In aliquot aliis, *Pactolus et irrigat.* Sed *Pactolusque*, vel *Pactolosque irrigat* plurium codicum consensu comprobatur. *Pierius.*

Pactolusque inrigat auro] Hoc elogio insignis semper hic fluvius: Maximus Tyrius dissert. 34. χορηγοῦσι δὲ καὶ οἱ ποταμοὶ ταῖς βασιλέως ἡδοναῖς, Πακτωλὸς χρυσὸν, Νεῖλος πυρὸν, Χοάσπις ὕδωρ: *Suppeditant flumina voluptates regi, Pactolus aurum, Nilus frumentum, Choaspis aquam.* Strab. l. XIII. dat huic fluvio χρυσοῦ ψῆγμα πολύ: *multa auri ramenta.* Quin adjicit Crœsi divitias ad hunc amnem referendas. Eadem Dio Chrysost. Orat. 78. et Philostratus de vita Apoll. VI. 16. *Cerda.*

Digitized by Google

143 *Pulsi Turni*] Alludit ad illa nomi lib. 'Turnus paulatim excedere pugna,' idque Mnesthei et verbis et factis. Verbis, ibi: 'Talibus accensi firmantur.' Factis, nam 'fulmineus Mnestheus.' *Idem.*

144 *Aggere murorum*] *Murorum* hoc loco scriptum est in Romano codice. In aliis *murorum*. Pierius.

145 *Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi*] Iste quidem hoc dicit, sicut Ovidius, qui *Capyn* de Trojanis esse commemorat: 'Ille dedit Capis repetita vocabula Trojæ.' Cœliusque Trojanum *Capyn* condidisse *Capuam* tradidit, eumque Æneæ fuisse sobrinum. Alii hunc *Capyn* filium Capeti volunt esse Tyberini avum, ex quo flavius Tyberis appellatus est, eumque *Capuæ* conditorem produnt. Alii *Capyn* Samnitem condidisse *Capuam* confirmant. Sed *Capuam* vult Livius a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Constat tamen eam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur: unde est *Capua* nominata. Tuscos autem omnem pene Italiam subjugasse manifestum est. Alii a Tuscis quidem retentam et prius *Alitermum* vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos *Capuam* vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt, quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci *Capuas* vocarunt. Varro dicit propter cœli temperiem et cespitis fœcunditatem campum eundem *Capuanum*, sive *Campanum* dictum, quasi sinum salutis et fructuum. *Servius.*

Hinc nomen Campanæ ducitur urbi] Aliter alii: nam *καμπὸς* vox prisca *planitiem* significat, et tota *Campania* plana est. Maluit Poëta gloriam hanc dare viro Trojano, ut sæpe alias, in Augusti gratiam: addo et verius, ut liquidum ex simillimis argumentis. Nam quis ignorat multa oppida Italiæ duxisse nomen a viris Trojanis? Virgilium sequutus est Lucan. l. II. nam de Capua loquens: 'Mœnia Dardanii tenuit Campana coloni.' Silius l. XI. loquens de Capua: 'et Dardana ab ortu Mœnia.' Iterum: 'Cui nomina liquit A Jove ducta Capys magno cognatus Iülo.' *Cerda.*

147 *Contulerant*] Nocte interveniente peregerant. *Servius.*

Media Æneas freta nocte secabat] Aut media nocte, aut freta media. *Idem.*

Media] Sunt, qui reprehendunt Virgilium, quod interdum ἀμφιβολίας interserat. Nam hic, aiunt, *media* esse potest aut *freta*, aut *nocte*, ἀτόνως: nihil ἀμφιβόλως Virgilius: vicinitas amphiboliam adimit. Itaque *media* sunt *freta;* quia vox *freta* conjunctior viciniorque est τῷ *media*, et vox *nocte* remotior. Quæ solutio facilis expediendis multis locis Virgilii. Ita Hom. Iliad. XII. cum scripsit, Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μὲν Τρώων θόρνυ ὄσσοι ἄριστοι, Πολλοὶ δ' Ἀργείων οἱ μὲν δάμεν, οἱ δ' ἐλίποντο· vicinitas adimit dubitationem: nam οἱ μὲν δάμεν, id est, πολλοὶ Ἀργείων· οἱ δ' ἐλίποντο, id est, Τρώων ἄριστοι. *Cerda.*

Media Æneas, &c.] Redit P. ad historiam de rege Tarchonte, quam Æn. VIII. 608. reliquerat. *Taubmann.*

Secabat] Anacreon de tauro: Περᾷ δὲ πόντον εὐρὺν, Τέμνει δὲ κῦμα χηλαῖς. Hom. Odyss. XIII. βίμφα θέουσα θαλάσσης Κύματ' ἔταμνεν. Apollon. Arg. IV. πόντον ἔτεμνε νηύς. Oppian. Hal. I. τέμνει κῦμα: et, ἄγρια κύματα τέμνει. Latini sæpe. Horat. Od. I. 1. 'nauta secet mare.' Ovid. Trist. v. 8. 'scindere puppe fretum.' Mitto infinitos. *Cerda.*

148 *Namque ut ab Euandro*] Rem antea omissam breviter exsequitur. *Servius.*

Castris ingressus] Græcorum hoc, qui præcipua quadam elegantia verbis motus adjungunt tertium casum, non quartum, ut Latini. Iliad. l. XII. πάντεσσιν ἐν κονίῃσι: *deciderunt pulveri-*

bus, pro, in pulvere. Ibidem, πέλασεν νήεσσι θοῇσι: *Accessit navibus velocibus*, pro, ad naves: et νηυσὶ πεσέεσθαι: *præcipitaturos navibus*, pro, in naves. Xenophon Anab. προσπίπτουσιν αὐτῷ πολλοὶ, καὶ λέγουσι: *Multi accurrunt illi, et dicunt*, pro, ad illum. *Cerda.*

149 *Regem adit*] Instanti tempore adit. *Servius.*

Et regi memorat] Tria dixit, *memorat, edocet, admonet*. *Memorat* ergo nomen et genus, et quid petat, et quid ferat. *Edocet* Turni violenta pectora, quæ arma conciliet. *Admonet*, quæ sit humanis rebus fiducia. *Nomen*, ut cognoscat. *Genus*, ne ab ignobili putet se rogari. *Donatus.*

150 *Quidve petat*] Scilicet auxilium. *Servius.*

Quidve ferat] Auxilii vicissitudinem: ut supra Euandro, 'Accipe, daque fidem.' Multi autem 'quidque petat, quidque ipse ferat' dicunt oportuisse dici, sed mutatam conjunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur, sed totum ex Æneæ, et ideo *que* conjunctione opus fuisse; *ve* enim proprie *vel* significat, ut sic, 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' *Servius.*

Mezentius arma Quæ sibi conciliet] Injicit latenter timorem, ut forte possit, collectis auxiliis, Mezentius in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. *Idem.*

151 *Conciliet*] Fullonum esse hoc verbum scribit Varro Ling. Lat. l. v. et inde in alia promanasse. Sed, si fas cuilibet divinare, a ciliis palpebrarum duco, cum demulcentur somno. In somni enim lenitudine cilia dicuntur conciliari, a qua re itum in alia significata. A quo non abhorret sententia Eustathii in versum primum lib. ult. Odyss. ubi Mercurius dicitur Κυλλήνιος, *Cyllenius*. Quo loci, postquam præmisit ita dictum vel a monte Arcadiæ, vel ab Heroide, subjicit, κατὰ μέντοι ἀλληγορίαν Κυλλήνιος, ὁ τοῦ ὕπνου δοτὴρ, καὶ τὰς ἡνίας τῶν κόλων, ἢ κυλάδων, ἔχων. Est vero Mercurius pater eloquentiæ, blanditiarum, conciliationis. *Cerda.*

Violentaque pectora Turni] Superba: ut est illud, 'Quos illi bello profugos egere superbo,' id est, violento. *Servius.*

152 *Humanis quæ sit fiducia rebus*] Latenter hoc dicit, Nolite putare fixam esse et stabilem felicitatem: magna est enim rerum varietas; invicem accipietis auxilia. *Idem.*

153 *Admonet, inmiscetque preces*] Partim rogat, partim admonet hoc esse tutum solatium humanæ vitæ; si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam subjecta considerent: et est superioris versus expressio. Nam edocet quid peteret, et quid eum solicitabat. *Admonet* vero vel caussa Mezentii, vel quia instabilis est et vaga fortuna. *Idem.*

Admonet] Præclare opponit. *Admoneo* enim sæpissime, fortasse semper, cum verborum acerbitate. Hanc itaque precibus opponit, ut sententia sit: jam increpitans, jam precans. Quæ dixi de verbo *admoneo* firmat Plaut. Pseud. scen. *Malus, et nequam*, ubi de servo malo, 'Qui officium facere immemor est, ni admonitus.' Expende, non ait, *admonitus verberibus, fustuario*, &c. etiamsi hoc intelligat. Nam *admoneo* hæc et similia includit κατ' ἐξοχήν. In Columella vidi, 'verberibus boves admonere;' locus excidit. Seneca epist. 47. 'verberibus muta admonentur:' et de Clement. I. 14. 'admonere verberibus.' Tacit. Ann. v. 'puerili verbere moneri.' Horat. Sat. I. 6. 'Sol acrior admonuit:' ubi conjunctim *acritudo*, et *admoneo*. In Eclog. VI. 'Cynthius aurem vellit, et admonuit.' In quibus inest reprehensio. Ennod. epist. VIII. 16. *monitorem* pro reprehensore ponit. *Cerda.*

Tarchon] Hoc nomen ubique Græce ponit, excepto uno loco: ut est, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyr-

Digitized by Google

rheni:' atque id propter metrum. *Servius.*

154 *Jungit opes*] Clarum exemplum, ut videas, *opes* significare generatim, neque determinandas ad rem unam. Itaque divitiæ, milites, agri, oppida, castella, amicitiæ, clientelæ, favores, *opes* sunt. *Cerda.*

Ferit] Facit, ex more Romano, propter porcum, qui de lapide feritur. *Servius.*

Libera fatis] Exempta necessitate fatali, qua pugnare non poterat, propter illud, 'Externos optate duces.' *Idem.*

Libera fatis] In Romano codice et Oblongo *fati* singulari numero genitivo casu legitur: quod minime contemnendum est. *Pierius.*

Libera fatis] Id est, defuncta et exempta fatis: vel, non retinentibus amplius fatis. Significatur, auctore Turnebo II. 21. libere licuisse militatum ire Hetruscis, nihil refragantibus fatis: cum Æneæ externo duci commissi essent: nam, duce Etrusco, ne militarent in Mezentium, Vatum effatis ante moniti fuerant. Vide Æn. VIII. 496. et seqq. Apud Euripid. in Phœniss. est, θεοφάτων ἐλεύθεροι: quod Pimpontius huic, *libera fatis*, mire respondere putat. Alii leg. *libera fati.* Taubmann.

155 *Gens Lydia*] Per derivationem *Lydia gens*, nam *Lydia*, provincia, proprium est. *Servius.*

157 *Prima tenet*] More viri fortis in principiis est. Alibi, 'Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen.' *Idem.*

Prima tenet] An ideo *prima*, quia ante alias? an *prima*, id est, princeps, et prætoria? quam secunda Æneide vocat *regiam* eo versu: 'flamma cum regia puppis Extulerat:' et Diodorus l. XX. ναυαρχίδα, et alibi στρατηγίδα, ut quæ princeps aliarum navium, et in qua ipse dux. Ita et Silius l. XV. 'Emicat, ac prima stans Scipio puppe profatur.' Signat videlicet navem prætoriam. Sed quid si *prima* est quartus casus pluralis? Fortasse. Nam Æneid. v. ita audis, 'Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet:' ac tunc sententia erit, Æneæ puppis tenet maria prima, id est, it ante reliquas. Sic et Valer. Arg. IV. Minyæ 'alta tenent.' *Cerda.*

Rostro Phrygios subjuncta leones] Pro *subjunctos leones habens.* Vult pro jugo rostrum navis fuisse. Leones autem singulos, in singulis navis partibus, fuisse depictos. Sane hoc loco notant Critici, quemadmodum tam cito potuerint fieri naves Æneæ: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. Ergo hanc navem Æneæ ab Etruscis datam intelligamus. Quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Æneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam. *Servius.*

Phrygios subvecta leones] In Mediceo, in Porcio, et aliis plerisque codicibus antiquioribus scriptum observavi *subjuncta*, quod longe venustius est. Prætereo autem lectionem eam, quæ *subjecta* legit: quod non ita placet. *Pierius.*

158 *Gratissima*] Propter illic navigia fabricata. *Servius.*

159 *Hic magnus sedet Æneas*] Id est, in puppi; nam hic locus Principis, ut jam dixi. Hic adjicio Homerum Il. VII. ubi Principes Græcorum sunt νηὶ παρὰ πρύμνῃ Ἀγαμέμνονος: et in XI. Agamemnon ipse est νηὶ παρὰ πρύμνῃ, *ad puppim navis.* Ovid. de Ceyce principe navigationis Metamorph. XI. 1. 'stantemque in puppe.' Ab Silio Scipio inducitur in puppe l. XV. *Cerda.*

Secum volutat] Ita Agamemnonem describit Homer. Iliad. X. πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα: *multa animo volventem.* Idem.

160 *Eventus belli varios*] Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. *Servius.*

Digitized by Google

Pallasque sinistro Adflavus lateri] Merito. Cessit enim Pallas Æneæ, ut seni, ut regis magni filio, denique ut Dea nato. J. Goropius, qui ex hoc etiam loco vult probare, priscis honestiorem locum fuisse sinistrum, fallitur, ut docuit Lipsius elect. II. 2. et J. Drusius Quæsitis per epist. CXVII. Vid. et Turneb. XIV. 24. *Taubmann.*

161 *Jam quærit sidera*] Deest de Æneæ. Et *quærit sidera*, num de sideribus quærit? an ipsa sidera? id est, recenset: aut num causa quærendi quod cupiat vicem discere. * *Servius.*

162 *Noctis iter*] Aut per quæ nox decurrit: aut quæ intuentes nautæ iter peragunt noctibus. *Idem.*

Jam] Modo; ut, 'Jamque hos cursu, jam præterit illos.' *Idem.*

Quæ passus terraque marique] Num quia audiendo res gestas Æneæ, incendatur et ipse ad imitandi cupiditatem? *Idem.*

163 *Pandite nunc Helicona, deæ*] Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, quem locum aliquando Aones tenuerunt, qui in duo finditur juga, Cithæronem Liberi, et Heliconem Apollinis et Musarum. Ex quo fons manare dicitur, quem Pegasi ungula protulisse fertur, qui vocatur Hippocrene. *Idem.*

Pandite nunc Helicona, deæ] Hom. ἔσπετε νῦν Μοῦσαι. *Pandite*, signate Poëta, ut is, qui velit esse in secreto Helicone ad pangenda carmina, quæ 'secessum, et otia quærunt.' Ideo Claud. Rapt. I. 'Vos mihi sacrarum penetralia pandite rerum, Et vestri secreta poli.' Et in Ruff. l. I. 'Vos pandite vati Pierides:' et Præfat. de Bell. Gild. 'Pandite defessum reduces Helicona sorores, Pandite, permistis jam licet ire choris.' Manilius pari aura l. III. loquens cum Musis, 'vestros extendite fines,' ut qui velit intro penetrare. De Titio ait Horat. epist. I. 8. solitum fastidire ad condenda carmina, 'lacus, et rivos apertos,' quasi vellet profundos et occultos fontes. Ovid. Metam. VIII. in re simili, 'totumque Helicona.' *Cerda.*

Cantusque movete] Dixi jam ad Æn. VII. ubi idem versus. *Idem.*

164 *Thuscis*] *Thusci* a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν. Unde *Thuscos populos* bene dicimus: *Thusciam* vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus legitur; sed aut *Etruria* dicenda est ab Etrusco principe, aut *Lydia*, a Lydo, aut *Tyrrhenia* ab ejus fratre, qui, ut supra diximus, cum parte populi de Mæonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virg. 'Thuscis comitetur ab oris,' de Tuscorum finibus intelligendum est. *Servius.*

166 *Massicus ærata princeps secat æquora tigri*] Inter auxilia accipiendum; nam Æneæ prima est navis: et licet sit catalogus, id est, inscriptio, in quo enumerantur hi qui de Thuscia venerunt, invenit tamen aliquam varietatem, quod hos navibus venisse commemorat, cum in septimo Turni socios per terram venisse memoraverit. Sane sciendum amare Virgilium ducibus Italis dare nomina vel fluviorum vel montium. Ut ergo supra Almonem et Aventinum commemoravit; sic nunc *Massicum* dicit. Nam *Massicus* mons est, unde et *Massicum vinum* dicitur. Plerique tamen *Massicum* nolunt proprium nomen esse, sed appellativum, dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicturus est, 'Qua rex Clusinis advectus Osinius oris:' et nunc dicit, 'qui mœnia Clusi.' Multi alium Massicum, et alium Osinium esse voluerunt. *Ærata tigri* autem, cujus rostrum erat in similitudinem tigridis: namque solent naves vocabula accipere a pictura tutelarum: hinc est, 'Hunc vehit immanis Triton:' item, 'et aurato fulgebat Apolline puppis.' *Tigri* autem secundum regulam dixit: nam Græca nomina,

Digitized by Google

quæ genitivum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum et in dativo crescunt: et in accusativo et ablativo paria sunt nominativo, ut *Tigris, tigridis, tigridi, tigrim, tigris, a tigri; Isis, Isidis, Isidi, Isim, Isis, ab Isi.* Si aliter invenerimus, abusivum est. Ut in Lucano, 'Ocyor et cœli flammis et tigride fœtu.' *Idem.*

167 *Mœnia Clusi*] Pro *Clusii:* nam *Clusium* dicitur, et est dictum per Synæresim: sicut 'Nec cura peculi,' pro *peculii. Clusium* autem est oppidum juxta Massicum, quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, sive Telemachus Ulyxis. *Idem.*

Mœnia Clusi] Σχηματικῶς, pro, Clusium, ut 'montem Aventini,' Æn. VIII. pro Aventino, 'Urbem Patavi,' l. I. pro Patavio, et millena. *Cerda.*

168 *Liquere*] In belli etiam apparatu Stat. Theb. III. 'liquere domos dilectaque læti Connubia, et primo plorantes lumine natos.' Et Noster Æn. VII. 'Hinc gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt.' Et Apollon. l. I. in suo catalogo: Λάφυσσαν δ' ἐπὶ τοῖσι λιπὼν Πολίφημος ἵκανεν. Et in suo Eurip. in Aulid. τὰς ἐχίδνας λιπών. *Idem.*

Cosas] Civitas Tusciæ, quæ numero dicitur singulari secundum Sallustium. Unde apparet *Cosas* hunc usurpative dixisse. *Servius.*

Urbem Cosas] Usurpationem esse dicit Servius, *Urbem Cosas*, quum apud Sallustium singulari numero dicatur. Aruianus inter elocutionum exempla hoc observat, *Urbem* singulari numero, et nomen plurale conjunctum. *Pierius.*

Cosas] Hujus urbis meminere Strabo, et Plin. III. 5. et *Cosam* nominant. Ptolem. *Cossas*, et duplicata consonante. In eò enim non semel Κόσσας. *Cerda.*

169 *Corytique*] *Coryti* proprie sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas et pharetras nominamus. *Servius.*

Corytique, &c.] In explicanda hac voce erravit graviter Hadrianus Junius, cujus hæc sunt: 'Corytus, theca, repositoriumve arcus. Errore enim imbuti sunt Grammatici non pauci, qui sagittarum thecam, quæ pharetra est, sic appellari autumant.' Nam Sil. l. XV. 'Turba ruunt, surguntque sagittiferi coryti.' Sen. in Furent. act. IV. in Choro, 'Telum Scythici leve coryti Missum certa librare manu.' Ubi sagittam vocat *telum coryti.* Stat. l. IV. 'Terga Cydonea corytos arundine pulsat.' Ovid. Trist. v. 8. describens feritatem Getarum, 'In quibus est nemo, qui non coryton, et arcum,' &c. id est, thecam sagittarum. Agathias quoque Hist. l. III. ista clarissime: οὐ γὰρ μόνον ἀσπίδας, καὶ θώρακας τυχὸν, καὶ γωρυτοὺς βελῶν ἔνιοι τῶν κειμένων ἐπεφέροντο, ἀλλὰ στρεπτούς. *Cerda.*

Corytique] Græce γωρυτός. Ovid. Trist. v. 8. de gente Sarmatica: 'In quibus est nemo, qui non Coryton et arcum, Telaque vipereo lurida felle gerat:' et Statius Theb. l. IX. 'cælestibus implet Coryton telis.' Ad quod Luctatius interpres: *Corytos* dicitur sagittarum theca, sive pharetra. *Leves* autem pharetræ istæ dici etiam possunt, etiamsi sagittis refertæ sunt, si ab artificibus bene gestantur. Alii tamen *Coryton* thecam ipsius arcus exponunt: ut est apud Hom. Odyss. Φ. 54. et quoniam ibidem γωρυτὸς ille Ulyssis φαεινὸς, id est, *lucidus* appellatur, suspicatur Erythr. Poëtam scripsisse aut, *Coryti leves h.* aut, *Goryti levesque hum.* quem vide. *Taubmann.*

170 *Una*] Ad totam classem refert. *Servius.*

Torvus] Pro forti et aspero vel terribili. *Idem.*

Torvus] Aut oculis distortis, aut contracto vultu. *Donatus.*

Torvus] In Romano, *torvos:* et ita pleraque alia, quæ consulto dissimu-

Digitized by Google

lavimus: ne delicatis quorundam auribus fastidio essemus. *Pierius.*

Armis] Exercitu. *Servius.*

171 *Fulgebat*] Scilicet puppis aurato Apolline. *Idem.*

Aurato fulgebat Apolline puppis] Solebant naves tutelæ Dei vel Deæ alicujus assignari, cujus effigies, quæ tutela erat, in puppi depingebatur, insigne, quod parasemon in prora. Ovid. Heroid. Epist. XVI. 112. 'Accipit et pictos puppis aduncа Deos.' et Trist. I. 9. 'Est mihi sitque precor flavæ tutela Minervæ, Navis et a picta casside nomen habet.' Denominabatur enim semper navis a parasemo. Sæpius etiam, ut ex hoc loco patet, cum tutela nihil commune habebat parasemon; nam navis hæc pro parasemo *tigrim*, pro tutela vero habebat *Apollinem*. Interdum quoque una eademque res erat tutela navis et insigne: quoties scilicet Dei, in cujus tutela navis erat, effigies collocaretur in prora: et tunc nomine illius navis appellabatur, ut navis qua vectus D. Paulus Act. XXVIII. 11. Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ παρασχεμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις: *Post menses autem tres navigavimus in nave Alexandrina, quæ in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum.* Hinc animalia aliasque res, quæ parasema proprie fuissent dicenda, tutelas nominaverunt; Lactant. I. 11. 'Navis, in qua' (Ganymedes) 'impositus, tutelam habuit in aquila figuratam.' Servius ad Æneid. v. 116. 'Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin:' a *tutela* sic dicta est: et Glossæ vett. *Tutela*, παράσημον τοῦ πλοίου. Vid. Salmasium ad Solin. pag. 570. et seqq. *Emmeness.*

172 *Sexcentos*] Adeo varia est scribendi ratio si omnia consectere, ut nullum pene verbum invenias uno modo scriptum, quod alia aut alia ætas aliter non scripserit, *sexcentos* quidem nemo non per *x* notat. Sunt tamen antiqui codices, in quibus id nomen per *s* notatum invenias *sescentos*, quam tamen ætates quædam aliæ *s* in *x* mutare gauderent, ut in nomine *xecundus* fieri solitam superius indicavimus. *Pierius.*

Populonia] Civitas Tusciæ. *Matrem* autem eorum qui venerant patriam dixit, ut alibi, 'insignem quem mater Aricia misit:' quidam Populoniam, post XII. populos in Etruria constitutos, populum ex Insula Corsica in Italiam venisse, et condidisse dicunt. Alii Populoniam Volaterranorum coloniam tradunt. Alii Volaterranos Corsis eripuisse Populoniam dicunt. *Servius.*

Populonia] Hujus urbis mentio in Plin. Mela, aliis. Est et *Populonium*, fortasse quia Ptolemæus et Stephanus Πουλόνιον, ut etiam Strabo l. v. *Cerda.*

173 *Expertos belli*] Peritos: nam *expertes* sunt ignari. *Belli* autem potest pro *in bello* accipi. *Servius.*

Ilva] Quidam Ilvam *Æthalen* dictam volunt; est autem insula adjacens Thusciæ in conspectu Populoniæ. Probus *trecentos*, subdistingui vult, ut *insula* sequentibus jungatur. *Id.*

Ilva] Hanc esse eandem, quam Plinius III. 6. vocatam ait a Græcis Αἰθάλην, sive Αἰθαλίαν, Victorius defendit Var. lect. XII. 10. contra Strabonem et Ptolemæum, distinguentes Ilvam ab Æthalia. Græcum nomen illi contigit a fornacibus, in quibus ferrum coquitur, cujus ea fœcunda est. *Cerda.*

174 *Inexhaustis Chalybum generosa metallis*] Quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est πολυγόνος. Ergo *In exhaustis*, non est una pars orationis. Namque dicit Plinius secundus, 'Cum in aliis regionibus effossis metallis terræ sint vacuæ, apud Ilvam hoc esse mirum quod sublata renascuntur, et rursus de hisdem locis effodiuntur.' Varro et aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in

Digitized by Google

strictaram non posse cogi, nisi transvectum in Populoniam Thusciæ civitatem, ipsi insulæ vicinam. *Servius.*

Inexhaustis Chalybum generosa metallis] Certum est, hanc insulam feracem esse ferri. Plin. III. 6. 'Ilva cum ferri metallis:' et XXXIV. 14. 'Ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, quippe insula etiam Italiæ Ilva gignente.' Est autem ubertas ista prope miraculosa. Audi Strabonem libro quinto: τοῦτο δὲ δὴ παράδοξον ἡ νῆσος ἔχει, καὶ τὸ τὰ ὀρύγματα ἀναπληροῦσθαι πάλιν τῷ χρόνῳ τὰ μεταλλευθέντα: *Hoc admiratione dignum habet hæc insula, ut exhausta effossionibus loca temporibus rursus repleta cernantur.* Ideo ergo *inexhaustis metallis*: et inde proprie *generosa*, ut indicet naturam insulæ. Itaque intellige vocem, et explica *generosam*, id est, fœcundam natura sua, et multis quamvis cæsis metallis subidentidem fœcundiorem. *Cerda.*

Metallis] Explica, venis, idque ex Græcorum imitatione, qui venas auri, argenti, &c. vocant μέταλλα. Strabo libro decimotertio; μέταλλον μέγα λευκοῦ λίθου: *Metallum magnum albi lapidis*, id est, vena. Josephus libro septimo Belli Judaici capite vigesimoquinto, ἔχει δ' ὁ τόπος καὶ θεῖον καὶ στυπτηρίας μέταλλα: id est, venas. Lucan. ab Græcis, 'silicum lassata metallis.' Nec mihi dubium, quin Plinius *metalla* pro venis acceperit VII. 2. nam quæ prius dixit *metalla*, postea nominat *cuniculos*. Verba ejus: 'Quibus assidue bellum est circa metalla cum gryphis, ferarum volucri genere, quale vulgo traditur, eruente ex cuniculis aurum.' *Idem.*

175 *Hominum divumque interpres Asylas*] Deorum, quos interpretatur, hominum, quibus interpretatur et divinas indicat mentes, *interpres* vocatur. Sed notandum, quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse conjunctas, ut alterum sine altero esse non possit. Unde his, quos perfectos vult probare Virgilius, omnium divinandi artium facit præstare scientiam, ut hoc loco. Item supra Heleno, de quo ait, 'Trojugena interpres Divum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.' Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt. *Servius.*

Hom. divumque interpres] Vide Æn. III. 359. *Taubmann.*

176 *Fibræ*] *Fibræ* sunt jecoris extremitates. *Servius.*

Parent] Peritissime agnoscuntur. Quod si *parent*, obtemperant, non procedit: nam quomodo sidera aut fibræ vel fulgura possunt obtemperare? Aut *parent*, apparent ac patent, quasi nihil ei absconditum vel abstrusum sit. An hyperbolice tantam illi scientiam siderum vel ceterarum, quas dixit, rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subjectas? Sed *parent*, id est, agnoscuntur; quod ad omnia referendum est, fibras, sidera, voces avium, fulmina: nam si *videntur*, tantum accipias, cujus possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces avium non videntur, sed agnoscuntur auditæ. *Idem.*

Cui pecudum fibræ, &c.] His duobus versibus maximam partem posuit aruspicinæ et auguratus. Dicam breviter de singulis in hac Nota. Pendere sæpe fata a fibris satis indicat Tibullus, a quo Eleg. II. 1. *fibra* dicitur *nuntia* Deorum, et Eleg. I. 9. *conscia* Deorum. Inde et Ovid. Metam. XV. signate, 'fibra monet:' et in v. fibra dicitur habere 'notas veri, monitusque Deorum.' Et Statius quarto Theb. 'verum spirantibus extis:' Synesius libro de insomn. οἱ δὲ ἐν σπλάγχνοις αὐτὰ (μέλοντα) ἀναγνόντες. Sed de hac re effusim Brissonius. Secundo loco ait sidera subdita esse huic potestati, ac proinde

Digitized by Google

cœlum ipsum. De augure Tiresia Stat. Theb. IV. 'Nec tripode implicito, numerisque sequentibus astra.' Calaber libro duodecimo Calchanti ait subdi ἀστέρας, *stellas*. Synesius, οἱ μὲν ἄστρα εἰδότες. Ideo 'sidera parent,' ut quæ prona ad obediendum. Contemno hic nugas Servii de verbo *pareo;* et arripio notam Lævini monentis in Suetonium hoc verbum augurum esse et aruspicum, quod Petronii et Ulpiani auctoritate confirmat. Vide etiam Sigonium de Judiciis, et Briss. in Form. l. v. Tertio adhibet 'linguas volucrum,' ut et Æn. III. 359. Stat. Theb. III. 'affatus volucrum.' Ovid. Trist. I. 8. 'Linguave servatæ, pennave dixit avis.' Apollon. Arg. I. θεοπροπίας οἰωνῶν, *Vaticinia avium*. Ibidem, ὄρνιθος ὄσσαν, *avium vocem:* et de avi, ἕκαστα πιφαυσκομένη: *loquens singula*. Eurip. in Hel. πτερωτῶν φθέγματα: et Stat. Theb. II. de quodam augure: 'doctus aëris, et nulla deceptus ab alite.' Et in Theb. III. ait, volucres habere *consilium*, et scientes esse *futuri*. De Idmone vate Val. Arg. I. 'Seu plenum certis interroget aëra pennis.' Synesius ubi supra, inter reliqua divinantium genera, εἰ δ' ἐν ὀρνίθων κλαγγαῖς, καὶ καθέδραις, καὶ πτήσεσι: Eur. in Ione aves vocat θεῶν ἀγγέλλοντας φήμας: *nunciantes Deorum voces:* et in Tauris dat illis Εὐξύνετον ξυνετοῖσι βοάν: *Vocem, quam sapientes intelligunt*. Quarto, 'ignes præsagi fulminis:' quod fortasse accipiendum ait Germ. ut Διὸς σέλας apud Sophoc. in Colon. quod signum inter reliqua cœlestia ibi numeratur. De fulmine accipio Val. Arg. I. 'Cui genitor tribuit monitu prænoscere Divum Omina seu flammas interroget.' Inde idem l. III. 'præsagaque fulmina:' et Cal. l. I. ait, mitti e cœlo fulmina, quibus Juppiter Δεινὸς ἀνθρώποισι μένος βαρυηχέος ὄμβρου: *Indicat hominibus vim pluviæ strepitantis*: et Hom. de fulmine ait σῆμα βροτοῖσιν. *Cerda*.

177 *Præsagi fulminis ignes*] *Præsagi*, futura denuntiantis, ut, 'De cœlo tactas memini prædicere quercus.' Est enim Jovis filius fulmen, de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo plenius de fulminis generibus dictum est. Alii non ipsum fulmen præsagum accipiunt, sed eos præsagos, qui inde futura prædicunt. *Servius*.

Præsagi fulminis ignes] Διοσημείαν intelligit. De qua re Pimpont. et inprimis Camer. de generibus Divinat. *Taubmann*.

178 *Rapit*] Raptim ducit. *Servius*.

Densos acie] In acie constrictos et conjunctos. *Idem*.

179 *Alpheæ ab origine Pisæ*] *Alpheus*, fluvius est inter *Pisas* et *Elidem*, civitates Arcadiæ, ubi est templum Jovis Olympici: ex quibus locis venerunt, qui *Pisas* in Italia condiderunt, appellatas a civitate pristina: unde nunc addidit, 'Urbs Hetrusca solo:' cum præmisisset, 'Alpheæ ab origine Pisæ.' Sane Pisas antiquitus conditas a Peloponneso profectis, vel ab his, qui cum Nestore ab Ilio venerunt. Alii *Pisum*, Celtarum regem, fuisse Apollinis Hyperborei filium, et cum Samnitibus bellum gessisse, a quorum regina, quæ post conjugis mortem imperio successerat, receptum, in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alii locum* ex Deo privigno genitum, juvenem viribus magnis, *Pisas* condidisse ajunt. Cato originum I. qui *Pisas* tenuerint ante adventum Etruscorum, negat sibi compertum, sed inveniri Tarchontem, Tyrrheno oriundum, postquam eorum locorum dominium ceperit, *Pisas* condidisse, cum ante regionem eandem Teutones quidam, Græce loquentes, possederint. Alii, ubi modo *Pisæ* sunt, Phocida oppidum fuisse ajunt, quod nobis indicio est a Peloponneso originem id oppidum trahere. Alii incolas

Digitized by Google

ejus oppidi Teutas fuisse, et ipsum oppidum Teutam nominatum, quod postea *Pisas* Lydi lingua sua Lunarem portum significare dixerunt; quare huic urbi a portu Lunæ nomen impositum. Alii ab Epeo, Trojani equi fabricatore, conditum tradunt, qui cum aliis Græcis in hanc regionem rejectus est: ubi, postquam Trojanæ captivæ, metu dominarum ad quas deducebantur, naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit, et ab ea, quæ est in Peloponneso, *Pisas* cognominavit. *Idem.*

181 *Equo fidens*] Id est, eques optimus. Quidam *Astur* pro *Astures* accipiunt, apud quos equi et equites optimi perhibentur. *Idem.*

Versicoloribus armis] Depictis, per quod bellicosus ostenditur. *Idem.*

Versicoloribus] *Versicolor* est, qui, dum vertitur, mutat colorem. *Donat.*

182 *Tercentum adjiciunt*] Consentiunt et accedunt ejus voluntati: quod sequentia explanant. Probus *adjiciunt*, adjacent, et quasi juxta sunt, tradit. *Servius.*

Mens omnibus una sequendi] Id est, conjurati sunt. *Idem.*

183 *Qui Cærete domo*] Ac si diceret, Qui sunt domo Carthagine. *Cære* autem, ut supra diximus, dicitur ἀπὸ τοῦ χαίρειν, quod verbum salutandi gratia apud Græcos dici solet. Hanc Pelasgi condiderunt, qui cum sitim passi, nec usquam aquam invenientes, casu quodam fontem invenissent, in eodem loco oppidum condiderunt. Nec videatur contrarium quod ait, 'Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos:' quasi et Turno et Æneæ præstet auxilium: nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio et consilio totius civitatis in Mezentium arma commoverunt. *Servius.*

Qui Cærete domo] Non referam loco hoc codicum varietates, quum omnino casta lectio sit *Cerete domo*, ea elocutione, qua dictum alibi, 'Qui genus, unde domo:' quaque dixit Horatius, 'unde domo, Quis.' Ita in ultima scena Pœnuli Plautini, 'domo Carthaginenses sunt.' Et quod Romæ apud Zampolinos ostendit mihi Antonius Valla Theanen. antiqua inscriptione notatum, D. PERUSIA, quod signat *Domo Perusia.* Atque in iisdem ædibus:

POLINGENUOS DOMO
BONDINCOMAGUS.

Ex quo locus apud Plinium examinandus de oppido Bondinco in Padi hostio. *Pierius.*

Cærete domo] Explico, qui sunt Cæretana domo, vel qui sunt domo Cæretani. Nam Plaut. Pœn. dixit, *Domo Carthaginensis*, et posset, *domo Carthagine.* Sed de hac re dixi pluribus l. VIII. ad illud, 'Quî genus? unde domo?' *Cerda.*

Minionis] Fluvius est Minio Thusciæ ultra centum cellas. *Servius.*

184 *Et Pyrgi veteres*] Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Thusci piraticam exercuerunt: nam illic metropolis fuit, quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliæ dicitur, de qua Lucilius, 'Scorta Pyrgentia.' *Idem.*

Pyrgi veteres] Fortasse *veteres Pyrgi* Thusciæ, quia ab antiquis *Pyrgis* Græciæ. Nam *Pyrgos* quoque in Græcia Strabo constituit l. VIII. et credibile inde ductam coloniam. Ceterum Cato in Fragment. Originum utrumque etiam nomen conjunxit: *Pyrgus*, 'Graviscæ ab aëre dictum,' ut et Plin. III. 5. 'Graviscæ, castrum novum, Pyrgi, Cæretanus amnis.' Sic Mela II. 4. *Cerda.*

Intempestæque Graviscæ] Graviscanum oppidum, alii *intempestum* dicunt ventis et tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. *Intempestas* ergo *Graviscas* accipiamus pestilentes, et secundum Plinium in naturali historia, et Catonem in Originibus, ut *intempestas* intelligas sine

Digitized by Google

temperie, id est, tranquillitate: nam ut ait Cato, 'ideo Graviscæ dictæ sunt, quod gravem aërem sustinent.' *Servius.*

Intempestæque Graviscæ] In Romano codice, *Gabiscæ* legitur, Librariorum imperitia. *Gravistas* enim quod gravem aërem sustineant dictas ajunt. *Pierius.*

185 *Ligurum ductor*] Nam Liguria post Thusciam est circa Gallos. *Serv.*

Ligurum ductor] Explicui non cum interpretibus de Cupavone, sed de Cycno: tum, quia torqueri videtur Poëta: tum, quia Ovid. rem hanc narrans, de Cycno ait, 'Nam Ligurum populos, et magnas rexerat urbes.' *Cerda.*

186 *Cycne*] Cunare: quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno. *Servius.*

Transierim Cigne] Sive *Cicne*, ob cognationem. Sed enim nomen hoc in antiquis exemplaribus aliter scriptum inveni. Siquidem in eo codice, quem Pomponii Læti delicias fuisse dicunt, et in vetustis aliis plerisque, qui apud me sunt, atque etiam in aliquot aliis Vaticanæ bibliothecæ, legitur *Cinere*. In Romano *Cunare*. *Cycne* vero, et *Cygne* divulgatorum est exemplarium. Non enim hic 'Ligurum ductor Cycnus,' sed insignis *Cycni* gestamine inducitur ob ejus *Cycni* memoriam, qui luctu Phaëthontis canentem molli pluma duxisse senectam fertur. *Pierius.*

Cupavo] *Hic Cupavo*, et declinatur sicut *Cato*, vel *Cicero*. Servius.

187 *Olorinæ surgunt de vertice pennæ*] In Romano codice, *pinnæ*, ut adsolet. In aliquot aliis, *cristæ* notatum est: sed *cristæ* paraphrasin fuisse crediderim. *Pierius.*

Cujus olorinæ, &c.] Galea cristis insignitur, quo terribilior hosti fiat: hinc, 'Terribilem cristis galeam.' Quin et miles cristatus longe procerior apparet: 'cristis capita alta ferentes.' Has autem ex olorinis etiam pennis, itemque equinis setis componebant: ut, 'cristaque hirsutus equina:' quæ ob id et *juba* appellabantur: ut, 'Grajarum errore jubarum.' Rubræ autem hæ de cono galeæ aut duplices aut triplices consurgebant: quare Poëta eorum summitates *cornua* appellat: ut, 'rubræ cornua cristæ:' et, 'viden' ut geminæ stant vertice cristæ?' et: 'Purpurei cristis juvenes.' *Taubmann.*

188 *Crimen amor vestrum*] Phaëthontem a Cycno amatum aut pie, aut turpiter accipiamus, necesse est. Si turpiter, talis est sensus, Crimen vestrum est, o Cycne et Phaëthon, quod sic amastis. Alii *vestrum*, pro *tuum* accipiunt: et ad solum Cycnum referunt: ut 'Vos, o Calliope, precor.' Si pie amavit, secundum Asprum *Crimen* erit causa, ut Æn. II. 'et crimine ab uno Disce omnes,' ut sit sensus, o Phaëthontiades sorores, et o Cycne, causa vestrum, id est, vestræ mutationis, amor est: quia sic Phaëthontem amastis ut periretis. *Servius.*

Crimen amor vestrum] Tale et illud Didonis in ep. ad Æneam, 'Quod crimen dicis præter amare meum?' Et Propert. Eleg. II. 20. 'Hoc, si crimen erit, crimen amoris erit.' *Cerda.*

189 *Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontisamati*] Phaëthon Clymenes et Solis filius, qui cum doleret objectum sibi ab Epapho rege Ægypti, quod esset non de Sole sed de adulterio procreatus; duce matre, venit ad Solem, et poposcit, ut si vere esset ejus filius, petita præstaret. Quod cum Sol jurasset per Stygiam paludem se esse facturum, petit ille ut ejus currus agitaret. Sol post jusjurandum negare non potuit. Acceptis itaque curribus, Phaëthon, cum exisset orbitam Solis, et cœpisset mundus ardere, a Jove fulminatus, in Eridanum cecidit, qui Padus vocatur. Hujus interitum flentes so-

Digitized by Google

rores Phaëtusa et Lampetusa in arbores mutatæ sunt Deorum miseratione: ut hic dicit in populos: ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam quidam Ligus, Cycnus nomine, dulcedine cantus ab Apolline donatus, amator Phaëthontis, qui cum eum defleret extinctum, longo luctu in avem sui nominis versus est: qui postea ab Apolline inter sidera conlocatus est: hujus nunc filium Cupavonem dicit habere cycni pinnas in galea ad paternæ formæ insigne monstrandum. *Servius.*

Namque ferunt, luctu Cycnum, &c.] Meminit hujus fabulæ Plato etiam in Timæo, Pausanias in Atticis, Lucret. l. v. omnium autem elegantissime utramque describit Ovid. Metam. II. fab. 3. et 4. *Taubmann.*

190 *Populeas*] Ita omnes fabulæ. Dissidet in Eclog. VI. Virgil. qui sorores Phaëthontis in *alnos* mutat. Apoll. Arg. l. IV. ait mutatas *εἰς ἀλγείρους*: ubi aliqui reddunt *alnos*, aliqui *nigras populos*; fortasse quia Virgilius utrique arbori dat hanc gloriam. Sed certius est *ἄλγειρον* esse *populum*. Idem est doctorum certamen in reddendo Dionys. qui in *περ.* loquens de Eridano, ait electrum stillari *ἀλγείροισι*. *Cerda.*

Umbramque sororum] Ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est unum de his, quæ habet Virgilius inimitabilia et sua propria. Tale est illud, 'Sinuatque alterna volumina crurum:' et, 'Cum primam sulcos æquant sata.' *Servius.*

Umbramque sororum] Hoc imitans Ovid. dixit, 'silvamque sororibus auctam.' Et Val. Arg. l. I. 'veteris sat conscia luctus Silva Padi, et viso flentes genitore sorores.' Avienus: 'Hic prius Eridani propter nemorosa fluenta Fleverunt liquidæ lapsum Phaëthonta sorores, Mutatæque manus planxerunt pectora ramis.' *Cerd.*

191 *Musa*] Carmine, cantilena. *Servius.*

192 *Canentem senectam*] Qui *canentem senectam* (pro albo colore neoterice dictum putant) mollibus transegit in plumis. *Idem.*

Canentem molli pluma duxisse senectam] Ita Soph. in Ajace, *album senectam* dixit, λευκῷ δὲ γήρᾳ. Hom. ult. Il. πολιόν τε κάρη, πολιόν τε γένειον: *Canumque caput, canumque mentum.* Sententiam Virg. ita reddidit Claud. in VI. Cons. Hon. 'Mutatumque senem plumis, et fronde sorores.' Ab eodem præceptore proculdubio Horat. od. ult. l. II. 'et album mutor in alitem Superne; nascunturque leves Per digitos, humerosque plumæ.' Ovid. in narratione hujus fabulæ: 'canæque capillos dissimulant plumæ.' Eurip. in Hel. *χιονόχρως κύκνου πτεροῖς*: *Nive candicans, ut cycni ala.* Cerda.

193 *Linquentem terras*] Dissidet Ovid. qui in hujus *μεταμορφόσει*, 'Fit nova Cycnus avis: nec se cœloque Jovique Credit, ut injuste missi memor ignis ab illo; Stagna petit patulosque lacus, ignemque perosus, Quæ colat, elegit contraria flumina flammis.' *Idem.*

Sidera voce sequentem] Cum cantu cœlum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in sphæra. *Servius.*

194 *Æqualis comitatus classe catervas*] Aut æqualiter habens per naves distributas catervas, aut ipsi duci pares virtute. *Idem.*

195 *Centaurum*] Aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus. *Idem.*

196 *Inmane minatur*] Stat. Thebaid. l. v. 'murisque immane minantem Antæum.' *Cerda.*

197 *Sulcat*] Plin. XII. 1. 'arbore sulcamus maria.' Claud. IV. Cons. Hon. 'auratos sulcaret remige fluctus.' Ovid. Pont. I. 4. 'vastum sulcavimus æquor.' Sed hoc obvium: at non obvia pulchra commutatio locutionum; nam ut aquæ sulcantur, ita contra aquæ ipsæ sulcant. Luc. enim l. IV. de fluvio Ba-

Digitized by Google

grada, 'siccæ sulcator arenæ.' *Idem.*

198 *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris*] In antiquo satis exemplari legere est *quin etiam patriis*. Hemistichium vero reliquum, duabus transpositis dictionibus, in uno ex antiquioribus, qui sunt in Vaticana bibliotheca, legitur, 'Patriis Ocnus ciet agmen ab oris.' Est et ubi legatur *Ognus* per *g*, uti *Cycnus* et *Cygnus*. Pierius.

Ocnus] Iste est *Aucnus*, quem in Bucolicis *Bianorem* dicit. Ut, 'Namque sepulchrum Incipit apparere Bianoris:' hic Mantuam dicitur condidisse, quam a matris nomine appellavit: nam fuit filius Tyberis et Mantus Tiresiæ Thebani vatis filiæ, quæ ad Italiam post parentis venit interitum: alii Mantos filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc *Ocnum*, alii Aulestis filium, alii fratrem, qui Perusiam condidit, referunt, et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Cesenam, quæ nunc Bona dicitur, condidisse: permisisse etiam exercitui suo ut castella munirent, in quorum numero Mantua fuit. Alii a Tarchone Tyrrheni fratre conditam dicunt: *Mantuam* autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantum* Ditem patrem appellant, cui etiam cum cæteris urbibus et hanc consecravit. *Mantus* vero Græce declinavit; nam si Latine vellet, *Mantonis* diceret, ut ait Plautus, *Ionis*. Servius.

Ocnus] Filius fuit Mantus, qui muros dedit urbi, et de matris nomine illam vocavit. *Donatus.*

199 *Fatidicæ Mantus*] Stat. Theb. IV. 'Auguris fatidici.' *Cerda.*

200 *Muros*] Faciunt omnes *Ocnum* conditorem Mantuæ: aliud Poëta innuit, *muros* tantum nominans, quasi Mantua fuerit *Ocno* antiquior, et tantum ab illo muris circumdata: ut Babylon a Semiramide, quæ propterea dicta est ejus conditrix. *Idem.*

201 *Dives avis*] Majoribus præpotens. Et bene *dives avis*, quia non ab *Ocno*, sed ab aliis quoque condita sit: primum namque a Thebanis, deinde a Thuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus qui Perusiæ considerant. *Servius.*

Sed non genus omnibus unum] Quia origo Mantuanorum et a Thuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est, quæ et Gallia Cisalpina dicitur. *Idem.*

202 *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni*] Quia *Mantua* tres habuit populi tribus, quæ et in quaternas curias dividebantur, et singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Thuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus unus omnibus imperat: hi autem totius Thusciæ divisas habebant quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum *Mantua* possidebat. Unde est, 'Ipsa caput populis.' Ergo Virgilius miscet novam et veterem Etruriam, ut utriusque principatum patriæ suæ adsignet, cum alioquin *Mantua* ad hæc auxilia pertinere non debeat, quod Æneas nulla a Transpadanis auxilia postulaverit, cum omnis exercitus adversum Mezentium uno loco considerit, et propterea putetur Poëta in favorem patriæ suæ hoc locutus, ut de hac sola trans Padum pro Ænea adversum Mezentium auxilia faciat venisse, et quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit. *Idem.*

203 *Thusco de sanguine vires*] Quia robur totum a Lucumonibus habuit. *Servius.*

204 *In se armat*] Id est, odio sui in arma compellit. *Idem.*

In se armat] Armat, quia causam præbuit, quod illi in se armarent. *Donatus.*

Armat] Stat. etiam Theb. IV. in apparatu belli: 'Huic armat Larissa viros.' *Cerda.*

205 *Patre Benaco velatus arundine glauca Mincius*] *Benacus* lacus est Venetiæ, de quo fluvius nascitur *Mincius*. Jure ergo dux Venetus fluvium provinciæ suæ depinxit in navi: quem Benaci filium, quia ex ipso ha-

Digitized by Google

bet originem, dicit. *Servius.*

Quos patre Benaco] In Romano codice, *Venaco* more suo scriptum est, per *v* digammon. Quinetiam Adamantii Martyrii regula est, ut in iis, quæ utrum per *b* mutam, an per *v* digammon scribenda sint, quærit, sive producta fuerit prima sede collocata, si quidem masculini vel neutri generis existant, per *v* signari, ut *Venator*, *Velum*, *Veretrum*, τὸ μόριον, *Venabulum*, et similia. Si vero fœminina sint tantummodo, quorum origo a masculino venire non cernitur, per *b* mutam scribi debere, *besica*, *beltua*, *bestia*; designat tamen quæ duarum fuerint syllabarum, ex quibus Beta, τὸ σκῶλον, polysyllaba sequatur. Quare qui *Venaco* scripsere, Adamantii sententiam secuti sunt. Sed enim quam ponit ille, *Besica*, nemo nunc per *b* scribit, si Latine: a *vento* vero eam deduci tradit Caper, et *vensica* ea de caussa dicta a nonnullis. Sunt præterea multa alia, quæ nunc aliter scribimus et enuntiamus, quam Adamantius præceperit. *Vernam* enim per *v* scribimus et enuntiamus, pro servo domi nato, quem ille, uti superius diximus, tum differentiæ caussa, tum etymologiæ, per *b* scribi præcipit: *larva* etiam τὸ δαιμόνιον per *v* scribimus, ille per *b* mavult *larba*, non aliter ac *herba*, *tuba*, *turba*. Similiter nos *nævus* per *v*, ille per *b*, *næbus*, ut *cibus*, *rubus*. Contra vero, nunc omnium mos Latine scribentium est, ut *labor*, *balbusque* per *b* mutam scribantur. Ille *lavor*, ut *favor*, et *fervor* scribit: et *balvum*, ut *curvum*, *savum*, *torvum*, per *v* digammon. Sed utrum nos, an ille melius, incompertum est mihi, quam videam non solum inscriptiones tam multas a nostri temporis usu variare: verum etiam opinatissimorum hominum sententias super hac scribendi ratione latas. Sed enim optimum factu judicaverim, ita se ad usum accommodare: ne, dum doctiores esse volumus, derisui habeamur. Sequamur vero M. Tullii Ciceronis exemplum, qui quum pleraque aliter quam in usu forent, enuntianda cognosceret, libentissime tamen cessit consuetudini. Neque vero nos tam multa ex marmoribus, ex nomismatis, ex tabulis æneis, ex diversorum Grammaticorum sententiis, ex veteribusque codicibus congessimus, ut omnia suscipienda censeremus: sed ut quos Grammaticorum vulgus nunc errores appellat, non imperitia, sed temporum usu evenisse commoneremus. *Pierius.*

207 *Gravis*] Fortis: ut 'ferit ense gravem Tymbræus Osyrim.' Vel *gravis* aut animo, aut ætate, aut *gravis* propter navem; nam sequitur, 'centenaque arbore fluctum Verberat assurgens.' *Servius.*

Centenaque arbore] Non ait remis, sed arboribus, ad exprimendam navis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Unde ait Lucanus, 'et summis longe petit æquora remis.' *Idem.*

Centenaque arbore] Navem facit ἑκατόζυγον, ut Homer. loquitur Il. xx. id est, 'centum remorum, aut transtrorum.' Ita et Silius l. xi. 'Centeno fractus spumabat verbere pontus.' Eadem forma Stat. in re alia Theb. v. 'Vexit arundineam centeno vulnere silvam.' Propertius Eleg. iv. 6. 'classis centenis remiget alis,' id est, remis centenis, non velis, ut male Titius. *Cerda.*

Fluctum verberat] In Romano codice *fluctus* plurali numero. *Pierius.*

208 *Verberat*] Æsopus in fabella de psittaco, ὕδωρ ἔτυπτεν, *aquam verberabat*: et Æn. v. 'certatim socii feriunt mare.' Silius l. vi. 'nautarum ictus.' Apollon. Arg. iv. de navigante Tritone, κόπτεν ὕδωρ, *pulsabat aquam*: et l. i. πέπληγον ἐρετμοῖς Πόντου λάβρον ὕδωρ· *feriebant remis maris procellosum undam.* Ovid. Met. xi. 'ictu scindunt freta.' Nonn. lib. xxxix. πόντον ἐπιβρήσσοντες: ibid. πόν-

Digitized by Google

τον ἱμάσσων. Iterum, *ἐπεμάστιον νῶτα θαλάσσης*. Omnia sunt *percutere, verberare, flagellare*. Eurip. in Taur. adhuc verbo alio *ἔπαισαν ἅλμην*. Stat. Theb. v. 'quatiunt impulsibus illi Nunc freta.' Lucan. l. IV. 'Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.' Auson. Mosell. 'pulsantes verbere fluctum.' *Cerda*.

Assurgens] Exprimitur habitus remigum. Inde et l. v. 'insurgite remis.' Val. Arg. I. 'Insurgit transtris, et remo Nerea versat:' et Æn. III. 'Vela cadunt, remis insurgimus.' Quod imitatus idem Valer. l. II. 'Vela cadunt, remis insurgitur:' et l. III. in re eadem, 'intortis assurgens arduus undis.' Hæc insurrectio tota ab annisu remigum. *Idem*.

Marmore] Mari. *Servius*.

Marmore verso] Id est, mari. Nam Græcum est *μάρμαρον*, a nitore aquæ commotæ. *Marmor mare*, Græca ratione; quippe *μαρμαρυγὴ*, *fulgor*. Mare autem vetus vox Syra, *MARATH*. Scalig. Poët. IV. 16. *Taubmann*.

209 *Triton*] Pictus in navis prora sedens: et sic ait quasi de vero *Tritone*, ut 'galea alta Chimæram Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.' *Servius*.

Inmanis Triton] Triremis nomen, in qua *Triton* sic pictus erat. Sic *Scyllam*, sic *Pegasum* nomina navium fuisse putat Palæphatus *περὶ ἀπίστων*, non monstra, ut Poëtæ fabulati sunt. Plinius tamen IX. 5. gravissimis probat testimoniis, imperante Tiberio, *Tritonem* ea, qua hic describitur forma, visum auditumque concha canentem. V. N. Æn. I. 148. *Buccinam* autem *Tritonis*, qui Neptuni tubicen fingitur, graphice describit Ovid. Met. I. 10. Notat, et explicat etiam Turneb. II. 21. *Taubmann*.

Cærula] *Cærula freta*, non *concha cærula*, ne non stet versus, si *cærula* fuerit septimus casus. *Servius*.

Concha Exterrens freta] De *Tritone* Claud. de Nupt. Honor. et Mariæ: 'seu concha Libycum circumsonat æquor.' Duxit ex Nostro Æn. VIII. 'cava dum personat æquora concha.' Plin. IX. 5. inducit 'concha canentem Tritonem,' aitque et visum, et auditum. Lucan. l. IX. de hoc monstro (ille Deum vocat) 'quem toto litore pontus Audit ventosa perflantem litora concha.' *Cerda*.

210 *Laterum tenus*] Ut *Crurum tenus*, *ἄχρι τῶν πλευρῶν*. *Servius*.

Cui laterum tenus hispida, &c.] Habes hic egregiam *Tritonis* descriptionem, ejusque formam. Claudianus in adducto loco ita describit: 'prorumpit gurgite torvus Semifer, undosi velabant brachia crines, Hispida tendebat bifido vestigia cornu Qua Pristis commissa viro.' Sidonius Epithal. Ruricii et Iberiæ: 'Squammeus huc Triton duplicis confinia dorsi, Quæ coëunt supra sinuamina tortilis auri:' et postea dat illi *Pristin*. Apollon. Arg. l. IV. *Tritonem* facit superne similem, non adhuc hominibus, sed *μακάρεσσι*, id est, *Diis beatis*: addit tamen: *Αὐτὰρ ὑπαὶ λαγόνων δικραίρα οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα Κήτεος ἀλκαίη μηκύνετο*. *Tritonum* figuram hanc exhibet Pausan. Latina tantum audi: 'Capitis coma persimilis est palustri apio, tum colore, tum quod capillum omnino nullum ab aliis possis discernere: reliquum corpus squamma inhorrescit minuta, sed eadem prope qua lima est duritia: branchias infra aures habent, nares hominis, rictum oris latiorem, et dentes pantheræ: oculi glauci mihi esse visi sunt, manus etiam illis sunt, digitique, et ungues ea forma, qua superiores conchyliorum testæ: pinnulæ sub ventre, et pectore pro pedibus, uti delphinis.' *Cerda*.

Hispida] Horrida, setosa. *Servius*.

211 *Frons hominem præfert*] Modo *frontem* primam hominis partem intelligimus: nam hoc dicit, A capite usque ad ima latera, hominis monstrabatur effigies. *Idem*.

Digitized by Google

In pistrin desinit alvus] In antiquioribus *pristin*, de quo dictum. *Pier.*

In pristin desinit alvus] Non abludunt verba Statii Theb. II. 'prior haurit arenas Ungula, postremi solvuntur in æquora pisces.' Dicendumne porro sit *Pristis*, aut *Pistris*, aut *Pristrix*, jam nos credo alibi. Tu vide Had. Jun. Animadvers. II. 13. *Cerda.*

Pistrin] Ita Claudianus itidem de Tritone semifero: 'Qua pristis commissa viro.' V. N. Æn. III. 427. *Taub.*

Pristin] Vide supra Æn. V. 116. et III. 427. *Emmeness.*

212 *Spumea semifero*] Incertum utrum pictus, an ex ære factus. *Serv.*

213 *Tot lecti proceres*] Quare Tarchontem præteriit? An quia illi omnes sub imperio ejus fuerunt? *Idem.*

Ter denis] Triginta naves accipiamus fuisse, non ut quidam volunt, singulos duces tricenas naves habuisse: nam enumeratorum militum non convenit numerus, præsertim cum sequatur 'Subsidio Trojæ:' id est, parvo auxilio. Nam apud majores bella non ambitu, sed virtute constabant. *Servius.*

Ter denis] Ita Æn. I. 'bis denis navibus:' ut ibi, ita et hic ad arrogantiam. *Cerda.*

214 *Trojæ*] Aut castra Æneæ dixit: aut *Trojæ*, pro *Trojanis*. Servius.

Campos salis] Pulchre, et quidem ab Græcis. Nam Eurip. Phœniss. Ἰόνιον κατὰ πόντον Ἐλάτᾳ πλεύσασα περιῤῥύτων ὑπὲρ ἀκαρπίστων Πεδίων Σικελίας. Lucretius l. V. et VI. dixit 'camposque natantes.' Noster in VI. 'camposque liquentes.' Plinius III. 85. loquens de aquarum rotunditate: 'Globum tamen effici mirum est in tanta planitie maris camporumque.' Cassiodorus epist. I. 12. 'Voluptuosi pisces campos liquidos transeuntes cavernas suas studiosa indagine perquirunt.' Plautus Trinum. 'cæruleos campos,' quod videlicet Ruden. 'vias cæruleas.' Ut vero campi, qui terrarum sunt, ad aquas maris traducuntur; sic contra, grata vicissitudine, æquora, quæ proprie sunt maris, ab æquitate aquarum, dicuntur de terris. *Cerda.*

Secabant] In aliquot antiquis codicibus, *ruebant* legitur, versu aliunde repetito. *Pierius.*

215 *Jamque dies cælo concesserat*] Non dicit diem intervenisse: nam supra ait, 'media Æneas freta nocte secabat.' Et 'cœlo concesserat,' pro in cœlo, et deest *nocti*. Servius.

Jamque dies, &c.] Laus Æneæ, quod die nocteque continuata navigatio illum non defatigaret. Sedebat ergo et vigilabat, et cum plura cogitaret, tamen temone navem regebat et velis. *Donatus.*

Jamque dies cælo discesserat] In antiquis exemplaribus, quod valde placet, *concesserat* legitur: quamvis *discesserat* non improbem. *Pierius.*

Jamque dies cælo concesserat] Non dicit, diem advenisse, si per *diem* intelligas lucem: sed advenisse diem; nam videlicet alter jam dies. Itaque signat ex observatione Cujacii Observ. XV. 32. diem Romanorum, qui nocte media incipiebat, et altera media nocte finiebatur. Quod Plutar. scribit, imo et ita quærit ἐν ῥωμ. διατί τῆς ἡμέρας ἀρχὴν ἐκ μέσης νυκτὸς λαμβάνουσι; *Cur a media nocte sumunt initium diei?* Plin. II. 77. 'Sacerdotes Romani, qui diem definiere civilem, item Ægyptii, et Hipparchus, a media nocte in mediam.' Agell. III. 2. ex Varrone: 'Homines, qui media nocte ad proximam mediam noctem in his horis XXIV. nati sunt, una die nati dicuntur.' Lege integrum caput Agellii. *Cerda.*

Almaque curru] Ait Macrob. Saturn. VI. 5. duci hos versus ab lineis Egnatii veteris Poëtæ l. I. de rerum natura, 'Roscida noctivagis astris labentibu' Phœbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.' Stat. Theb. III. in descriptione noctis dixit 'noc-

Digitized by Google

tivagas umbras.' Nocti bigas dat Valer. Argon. II. 'Diva soporiferas quæ nunc trahis æquore bigas.' Et l. IV. 'Lentis hæret nox conscia bigis.' Vicinum hoc poësi illorum, qui Lunæ dant *currus*, ut Theocrit. εἰδ. XXV. ἅρμα. Aut *bigas*, ut Stat. Theb. XII. 'Lunaribus obvia bigis.' Aut *equos*, et hic sunt infiniti. *Cerda.*

216 *Noctivago*] Nomen mire compositum. *Servius.*

Noctivago] Ἅρματι νυκτιπόλῳ. Lunæ autem currui Poëtæ nunc *equos* dabant, nunc *cervos*: vel, quia eadem Diana, vel quia motus est velocis inter planetas. Eidem et *mulos* dabant: quod illa non sua, sed aliena luce luceat. *Taubmann.*

Phœbe] Luna: sicut Sol *Phœbus*. Item et *Titan* Sol, et *Titanis* Luna. Describit autem noctem mediam, et dicit finitum diem secundum Romanum ritum. Quia media nocte diem numerant, et noctem similiter a medio die. Nec Lunæ fit sine caussa commemoratio. Nam aliter videri Nymphæ non poterant. *Servius.*

Medium, &c.] Mediam noctem ita describit l. VI. 'torquet medios nox humida cursus:' et Propert. I. 10. 'Et mediis cœlo Luna ruberet equis.' *Cerda.*

218 *Clavumque regit*] Pro clavo navem regit, et dat Æneæ, sicut in quinto libro, gubernandi dedit peritiam. *Servius.*

Velisque ministrat] *Velis* quidam dativum volunt, non ablativum, ut si dicamus aliquem ministrare convivis. *Servius.*

Velisque ministrat] Habes hoc hemistichium et l. VI. Ab Nostro Tacitus de moribus Germ. (notante Turnebo) 'nec velis ministrant.' Et Stat. Theb. VII. (notante Pontano) 'Ipse sedens velis, pariterque ministrat habenis.' *Cerda.*

219 *Medio in spatio*] Inter navigandum. *Servius.*

Chorus comitum: nymphæ] De navibus factæ, et mire *comitum*, quia cum eo venerant. *Idem.*

220 *Alma Cybele*] A *Cybelo* Phryge, qui primus ei sacrum instituit: Mater Deum dicta *Cybele*, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν, id est, capitis rotatione: quod semper Galli, motu capitis per furorem comam rotantes, ululatu futura pronuntiabant. Lucanus, 'crinemque rotantes Sanguinei populis ulularunt tristia Galli.' *Cybele* autem Bacchius est: nam *Cybele* Anapæstus est: ut, 'Hic mater cultrix Cybele.' *Idem.*

Cybele] *Cybebe* scriptum reperi in codice A. Colotii: sic etiam Græci Κυβήβην dicunt. *Ursinus.*

221 *Nymphasque e navibus esse Jusserat*] Vide Æn. IX. 117. *Emmeness.*

222 *Innabant pariter*] Quia de navibus versæ. *Servius.*

223 *Quot prius*] Id est, quantæ; ad numerum retulit. Ergo subtrahit *tot*. Idem.

Quot prius æratæ steterant ad litora proræ] Versum hunc superius habundare diximus: neque in veteribus codicibus, nisi adscriptum, inveniri; hic vero congruum habet locum. Cæterum in Oblongo codice, non *proræ*, sed *naves*, scriptum est. In aliquot aliis, *puppes* legitur: quod ideo placet, quia, uti eo loco superiore dicebamus, *proræ* pelago obvertuntur, 'stant litore puppes.' *Pierius.*

Æratæ proræ] Quæ æreo rostro armatæ erant: Turneb. XII. 12. et XXVI. 23. *Taubmann.*

224 *Adgnoscunt*] Nam propter nocturnas tenebras, alii non facile cognoscerent. *Donatus.*

Lustrantque] Circumdant et circumeunt. *Servius.*

Lustrantque choreis] Ἀμφιχορεύουσι, in Epigr. ἐν χορῷ δινεύουσι: et apud Homer. ἐδίνευον, pro eo, quod est, ut notat interpres, κυκλόσε ἐστρέφοντο: et Callim. εἰς Ἄρτεμιν· ἡνίκα δ' αἱ νύμφαι σε χορῷ ἔνι κυκλώσονται. *Choreis* autem, hoc est orbe, qui Ciceroni

Digitized by Google

saltatorius dicitur: κυκλοτερὲς ὑπόρχημα. *Germanus.*

225 *Doctissima Cymodocea*] Poëtice: sicut et mutatio ipsa confingitur. Ergo *doctissima*, quæ divinitus hanc doctrinam fuerit consecuta. Nam stultissimum est quod quidam ait, Ilionei navem fuisse, et ideo eam esse doctissimam fandi. *Servius.*

Fandi doctissima Cymodocea] Alibi dixit *Cymodoce*. Sic *Calliope*, et *Calliopea*, et fortassis servanda Græca forma *Cymodocela*, et *Calliopela*. Sed cur Nympha hæc præ aliis doctissima? Nescio cur Servius stultum putet, qui hoc referat ad navem Ilionei, cum in fabulis multa sint similia. *Cerda.*

226 *Pone sequens*] Hoc quidam ideo dictum tradunt, quod adversæ videri nolunt: unde Eclog. VIII. est, 'Transque caput jace, ne respexeris.' *Serv.*

Dorso eminet] Peritia natandi ostenditur. *Idem.*

Tacitis] Aut ipse tacitus, aut pro tacite et leniter. *Idem.*

Subremigat] Subnatat. *Idem.*

228 *Ignarum adloquitur*] Aut præsentiæ suæ ignarum, aut quod e navibus Nymphæ factæ sunt. *Idem.*

Ignarum adloquitur] In Romano codice *ignavum* Librarii omnino indiligentia scriptum est. *Pierius.*

Ignarum]. Videtur quæsita oppositio, 'fandi doctissima,' id est, futurorum præscia alloquitur ignarum. *Cerda.*

Vigilasne, deum gens] Verba sunt sacerorum. Nam virgines Vestæ certa die ibant ad regem sacrorum, et dicebant, *Vigilasne rex? vigila.* Quod Virgilius jure dat Æneæ, quasi et regi, et quem ubique Pontificem et sacrorum inducit peritum. Et bene primo interrogat, deinde quod vigilat approbat. *Deum* autem *gens*, propter, 'Diis genite, et geniture Deos.' *Servius.*

Vigilas] Recte dubitat: nam tempus somnum, curæ vigilias suadebant. *Donatus.*

Deum gens, Æneа] Similiter Sil. Ital. l. VII. 'Gens Cadmi Cleadas, fulva cui plurima passim Casside,' &c. *Emm.*

229 *Vigila*] Credo alludere poëtam ad symbolum et vocem illam, quam exituri ad bellum duces usurpabant: 'Mars vigila:' ejus custodiam implorantes. *Germanus.*

Velis immitte rudentes] Hoc est, rudentibus vela immitte, id est, laxa, ut est illud Ge. III. 'notas odor attulit auras:' immitti autem dicuntur rudentes, cum vela laxantur. *Serv.*

Inmitte rudentes] Sermo ducitur ab re equestri; navis enim, ut equus fræno, sic rudentibus regitur. Duci itaque verbum *immitto* ab re equestri aperio ex Græcis, quibus ἵημι est *mitto*, et ejus composita plerumque ad rem equestrem, ut sunt ἀνίημι, παρίημι, ἀφίημι, ἐφίημι. Soph. in Elect. δεξιόν-τ' ἀνὲις σειραῖον ἵππον, *remittens dextrum Sirræum equum*, pro, laxans habenas equo. Philostr. l. II. de vitis Sophist. ἀφεὶς ἡνίαν: *demittens habenam.* Plutarch. in Pericle, ἐφεῖσα ἡνίαν: *immittens habenam.* Inde et Propert. III. 9. 'Mollis tu captæ fautor cape lora juventæ, Dexteraque immissis da mihi signa rotis.' Et clarissime quoque Virg. Æn. VI. 'classique immittit habenas.' Et Statius Theb. III. 'Flagrantes immisit equos.' *Cerda.*

230 *Nos sumus*] Sane declamatorie hos versus explicuit. *Servius.*

Sacro de vertice] Argute *sacro*, ne miretur Æneas Deas factas. *Idem.*

Idææ sacro de vertice] Ita Catull. in dedicatione phaselli, ait fuisse 'Cytorio in jugo,' et iterum, 'Cytore buxifer Tibi hæc fuisse, et esse cognatissima, Ait phasellus: ultima ex origine Tuo stetisse dicit in cacumine.' Catull. idem de Nupt. Pel. et Thet. 'Peliaco quondam prognatæ vertice pinus.' Et Ovid. Amor. II. 'Prima malas docuit mirantibus æquoris undis Peliaco pinus vertice

Digitized by Google

cæsa vias.' *Cerda.*

Pinus] Hoc loco, secundum quartam declinationem dixit: in Bucolicis juxta secundam, ut, 'Mænalus argutumque nemus, pinosque loquentes Semper habet.' Et loquitur per definitiones. *Servius.*

231 *Perfidus*] Qui post fœdus bella commovit: hinc Latinus, 'Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas.' Alii e communi sermone *perfidum* Rutulum dici, quia ipsa Trojana est. *Idem.*

Perfidus] Aliquot exemplis mihi persuasi, et miror a nemine, quod sciam, animadversum, præpositionem *per* respondere aliquando Græcæ præpositioni παρά. Nam quemadmodum hæc apud Græcos falsum quiddam in compositione indicat, ac præposterum, ut παραφρονεῖν, est, *desipere*, etiamsi φρονεῖν sit *sapere*, sic in aliis infinitis: ita apud Latinos *per*. Sic *perfidus*, *perjurus*, *perfunctorius*, *perfuga*; et in quibus præpositio tantum abest a significanda perfectione, ut potius vitium notet. *Cerda.*

Ut nos] *Ut*, pro *quoniam*. Plautus in Pseudolo, 'Ut lassus veni de via, me volo curare.' Et in Mostellaria: 'Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut impetravi:' pro *quoniam*. Servius.

232 *Præcipites*] Nomen pro adverbio, præcipitanter. *Idem.*

233 *Rumpimus*] Propter illud, 'Continuo puppes abrumpunt vincula ripis.' *Idem.*

Rumpimus] In codicibus aliquot antiquis, omnino *rumpimus* habetur. Sed in Mediceo, et plerisque aliis, *rupimus* præterito tempore. *Pierius.*

Rumpimus] Alludit ad morem nautarum, qui in summa festinantia non solvebant funes nauticos, sed rumpebant. Sic in IV. 'strictoque ferit retinacula ferro,' et in III. propter metum Cyclopis, 'tacitique incidere funem.' Valer. Arg. I. 'ardenti Æsonides retinacula ferro Abscidit.' Lucanus l. IV. 'vincula ferro Rumpere conatus:' et l. V. 'Rumpite quæ retinent felices vincula proras.' *Cerd.*

Invitæ] Ac si diceret, malueramus tibi potius servire, quam in Nympharum numina commutari. *Servius.*

Teque per æquor Quærimus] Id est, hæc nobis vagandi causa est, ut te invenire possimus. *Idem.*

234 *Refecit*] Aut vacat *re*: aut quia ante navium amiserant formam, ergo alteram fecit. *Idem.*

235 *Et dedit esse deus*] Græca figura dicit, 'Donat habere viro.' *Idem.*

Æevum] Immortalem. *Idem.*

Agitare] Διάγειν, hoc est, agere. *Idem.*

236 *Tenetur*] Verbum militare. Stat. Theb. III. 'ceu muris, valloque tenent.' *Cerda.*

238 *Jam loca jussa tenet*] Ut et supra diximus, hoc κατὰ τὸ συνεχόμενον accipiendum est: nam intelligimus equites eum misisse per terram. *Serv.*

Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco Arcas eques] Enodavi hoc Æn. VIII. et hic adhuc clarius. Tripliciter copias suas Æneas divisit. Imprimis cum esset apud Euandrum, et antequam perveniret ad Tarchontem, et Hetruscos, divisit Trojanos a Trojanis: inde l. VIII. 'Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit, Quorum de numero, qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit: pars cetera prona Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni, Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.' Deinde itum est ad Tarchontem, et Hetruscos cum omnibus Arcadibus, et eum parte Trojanorum superstite, ac tunc Æneas divisit partem Arcadum, et Hetruscorum, quos ad Ascanium præmisit; unde procedunt hæc hujus loci, 'Jam loca jussa tenet forti permistus Hetrusco, Arcas eques.' Loquitur enim hoc Cymodocea antequam Æneas descenderet. Restat tertia pars copiarum; hanc secum Æneas ductabat navibus per-

Digitized by Google

mistam ex Arcadibus, ex Hetruscis, ex Trojanis. Duces erant, Arcadum Pallas: Hetruscorum Tarchon: Trojanorum Æneas; cui tamen Pallas et Tarchon principatum dederant. *Cerda.*

229 *Arcus eques*] Equitem Arcadiæ etiam celebrat Stat. Theb. v. 'monita ducis advolat ardens Arcas eques.' Itaque Arcades equis, ut plurimum, pugnaces. Inde infra; 'Arcadas insuetos acies inferre pedestres.' Firmat hoc Pausaniæ auctoritas, qui l. VIII. ita scribit: ἐπὶ τούτῳ δὲ παρά σφισιν Ἀρκάδων πρώτους ἱππεῖον Ποσειδῶνα ὀνομασθῆναι. *Idem.*

240 *Ne castris jungant*] Aut *se* subaudis: aut *jungant* pro *jungantur*. Servius.

Ne castris jungant] Quippe utile hostem distrahi, ne vires jungat. Tacit. Annal. I. de Germanico. 'Et, ne bellum mole una ingrueret, Cæcinam cum quadraginta cohortibus Romanis, distrahendo hosti, per Bructeros ad flumen Amisiam mittit.' Cæsar Gall. I. 'Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti se conjunxisset, minus facile resisti posset.' *Cerda.*

241 *Surge*] Sedentem excitat, non dormientem. *Donatus.*

Aurora] Antequam plene veniat lux. *Idem.*

Socios veniente vocari] Antiquo verbo militiæ usus est, viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. *Serv.*

242 *Primus in arma*] Sunt codices antiqui, ubi 'pronus in arma' sit scriptum. Sed *primus* castior lectio. *Pierius.*

Quem dedit ipse] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'quem dedit ingens.' Sed *ipse* magis placet, et pondus habet. *Idem.*

Quem dedit] Æn. VIII. 613. *Taubm.*

243 *Invictum*] Uno verbo reddidit multa Hesiodi, qui de scuto Herculis, οὐδέ τις αὐτὸ Οὔτ' ἔῤῥηξε βαλὼν, οὔτ' ἔθλασε. *Cerda.*

Ignipotens] Vide l. VIII. *Idem.*

245 *Spectabit cædis acervos*] Hæc est vera lectio: et ordo est, Si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos cædis videbit: nam male quidam *spectabis* legunt, et ad *lucem* referunt: quod non procedit: nullus enim sic loquitur, o Ænea, si quæ dico minime credis, o lux crastina, ingentes cædis acervos videbis. Alii more antiquo *lux*, pro *luce* accipiunt. Lucilius in tertio, 'Hinc media remis Palinurum pervenio nox:' pro *nocte*. Longus ait, Deest *venerit*. Unde et ipse *spectabis* legit. *Servius.*

Spectabit acervos] Prædixit futura ut Dea appareret. *Donatus.*

Cædis acervos] Stat. Theb. v. 'ingentem nocturnæ cædis acervum.' Valer. Arg. III. vocat *aggeres* eo versu: 'At vero in mediis exsangui Rege reperto Aggeribus.' *Cerda.*

246 *Dextra discedens impulit*] Mire *discedens*, adjuvatur enim pulsus, recedente eo, qui impulerit. *Servius.*

247 *Haud ignara modi*] Impulit navem libramento peritiæ et moderationis, quippe quæ navis fuerat. *Idem.*

Fugit] Pro velociter posuit. *Idem.*

248 *Ocior et jaculo*] Breviter tribus comparavit, quoniam et sagittam ventis æquavit. *Idem.*

Ocior et jaculo, &c.] Ita ludunt Poëtæ, quibus placent παράδοξα. De Delphinis Oppian. Hal. II. ait, illos volare, διὰ γὰρ, βέλος ἔστε, θάλασσαν: *instar teli, per mare:* et l. I. ἔσσυτο θᾶσσον ὀϊστοῦ: *ruit ocyus jaculo.* Sed Poëta, ut credo, totum hunc locum hausit ex imitatione Tryphiodori; quod mihi fit credibile; nam Nympha impulit manu navem, quæ statim abiit celerior sagitta. Græci locus ita habet: βῆ δ' ἐπέρειαν Ἀθήνη, Χεῖρας ἐπιβρίσασα ἐϋγλυφέων ἐπὶ μηρῶν, Ὡς δὲ θέων ἀνίχη-

τος ἐπέβραμε θᾶσσον δίστοῦ. Non dissident a loco Virgilii versus Statii Theb. VI. ubi de velocissimis cursoribus, 'credas e plebe Cydonum, Parthorumque, fuga totidem exiluisse sagittas.' Et supra de quodam cursore dixerat, majore incremento, posse 'emissum cursu deprendere telum.' *Cerda.*

249 *Inde aliæ celerant cursus*] Hoc est, inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus efficiunt celeriores, sicut fecerat Cymodocea. An aliæ naves? *Servius.*

Inscius] Id est, rerum quas audierat. Nam credere ex aperto non poterat. *Idem.*

250 *Omine*] Augurio promissæ victoriæ. *Idem.*

Animos tollit] Audierat a nympha etiam adversa: ergo non lætabatur, sed quia plura nunciabantur, prospera attollebant animos. *Donatus.*

251 *Supera aspectans*] In nonnullis codicibus antiquis *spectans* legitur. Sed magis placet *adspectans*. Pier.

Convexa] Hic *convexa* epitheton est, quia ait, 'Supera convexa:' alibi solum *convexa* principale est. *Servius.*

252 *Alma parens Idæa deum*] Alma proprie tellus est, ab eo quod nos alat: abusive etiam aliis numinibus hoc epitheton datur. Terram autem ipsam constat esse matrem Deum. Unde et simulacrum ejus cum clavi pingitur. Nam terra aperitur verno: hyemali clauditur tempore. *Idem.*

Alma parens Idæa] Ex iis tribus nominibus captavit benevolentiam. *Donatus.*

Dindyma] Mons Phrygiæ. *Servius.*

Cui Dindyma, &c.] Æn. IX. 618. et Æn. VI. 784. *Taubmann.*

253 *Turrigeræque urbes*] Civitates turritæ, quas terra gerit. Unde cum turrita corona Mater Deum pingitur. *Servius.*

Turrigeræque urbes] Inde hæc Dea πυργοφόρος: et de illa Ovid. Fast. VI. 'Turrigera frontem Cybele redimita corona.' Et IV. 'Aut cur turrifera capnt est onerata corona; An primis turres urbibus illa dedit?' Propert. l. IV. Eleg. ult. 'Claudia turritæ rara ministra Deæ.' Claud. de Rap. 'turrigeram Cybelem.' Ovid. Trist. II. 'Turrigeræ Opi.' *Cerda.*

Turrigeræque urbes] Unde et *Cybele* sive *Terra*, quæ *mater Deum* est, cum corona turrita pingitur; ut et clave, qua terra Vere aperitur, et hyeme clauditur. Propert. 'Vertice turrigero juxta Dea magna Cybelle.' Vide Serv. Æn. III. 113. et Ant. Verderium De Imaginib. Deorum. *Taub.*

Ad frena leones] Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternæ subjacet affectioni. Figurate autem leones ad frena bijugi, id est, frenati leones. *Servius.*

Bijugique ad frena leones] Lucret. l. II. ita de Cybele canit: 'Hanc veteres Grajum docti cecinere poëtæ Sedibus in curru bijugos agitare leones.' *Ursinus.*

Ad frena leones] Id est, domiti et frenum patientes: Turn. V. N. Æn. IX. 648. Ita Ovid. Met. Fab. X. 17. 'Dente premunt domito Cybeleïa frena leones.' *Taubmann.*

254 *Propinques*] Facilius efficias, prosperes, matures, propitium facias: ut, 'et propius res aspice nostras.' *Servius.*

Propinques augurium] Quid sit *propinquare augurium*, nemo melius Statio explicat, qui reddit eandem sententiam Theb. III. per verbum *amico*, cum ait, 'Ac prior Æclides solita prece Numen amicat.' *Cerda.*

255 *Phrygibusque adsis*] Ac si diceret, cultoribus tuis. *Servius.*

Adsis pede secundo] Æn. VIII. 'et tua dexter adi pede sacra secundo.' *Taubmann.*

256 *Tantum effatus*] Breviter, ut supra dixit, propter lucem jam maturam, id est, plenam. Nam nec crepus-

Digitized by Google

culum, sed lux jam matura describitur. *Servius.*

Revolsa] Id est, aperta: sicut e contrario quod involvitur clausum est. *Idem.*

Ruebat] Non occidebat, sed oriebatur, cum impetu veniebat, quia per orbem: ut, 'Et ruit Oceano nox:' Est autem hysteroproteron in sensu: ante enim est ut nox fugetur: et sic lux adventet. *Idem.*

257 *Matura*] Multa, quasi tempestiva, et quam jam esse oportebat, aut satis plena et clara. *Idem.*

Matura luce] Locutio ducitur a fructibus. Simili locutione Lucret. l. IV. 'Semen ubi ipsa dies membris matura creavit.' Et Tibull. l. IV. 'seu matura dies.' *Cerda.*

Noctemque fugarat] Stat. etiam in ortu diei Theb. l. III. 'fugientibus astris.' Ovid. Metamorph. VIII. 'noctisque fugante Tempora Lucifero.' Noster alibi, 'stellas oriente fugarat orta dies.' Euripid. in Ione, 'Ἑῶς διώκουσ' ἄστρα: *aurora pellens astra.* Id.

258 *Sociis edicit*] Secundum edicta Nymphæ. *Servius.*

Edicit] Est *edicere*, cum auctoritate aliquid curandum jubere. *Donatus.*

Edicit] Militare verbum. Livius l. XII. ore Annibalis: 'Primo vere edico adsitis:' et l. XXII. 'legionibus scriptis Tybur diem ad conveniendum edixit.' Silius l. III. 'extemplo edicit convellere signa.' Spartian. in Avidio: 'Ad signa edici jussit.' *Cerda.*

Signa sequantur] Vel tubarum, vel tesseræ, vel re vera signa militaria. *Servius.*

261 *Clypeum tum deinde sinistra, &c.*] In antiquis plerisque codicibus, *clipeum cum*, et *quom* legitur: hoc est, 'quom inde extulit clipeum, Dardanidæ clamorem tollunt.' Altera tamen lectio per dissoluta membra magis poëtica est. *Pierius.*

Clipeum ardentem] Valer. Arg. I. 'et parmæ luce coruscum.' Calab. l. 4. dat Penthesileæ ἀσπίδα δῖαν ἀλίγκιον. Et statim Poëtæ, 'umbo vomit aureus ignes.' Nonn. l. XXX. Ὁμφαλὸν ἀστράπτοντα πυριβλήτοιο βοείης: 'Umbonem fulminantem scuti, a quo jactatæ flammæ.' *Cerda.*

262 *Clamorem ad sidera tollunt*] Ad excitandos suos, ad terrendos hostes. Julius Civil. III. 'clamorem universi tollerent, quibus rebus et hostes terreri, et suos excitari existimaverunt.' Curt. l. III. 'jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cum priores Persæ inconditum et trucem sustulere clamorem.' Pessime hoc Persæ. Audi Veget. ita scribentem III. 18. 'Clamor autem (quem barritum vocant) prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit. Imperatorum enim, vel ignavorum est, vociferari de longe: cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit.' Ex disciplina ergo militari Virgilius post editum clamorem subjicit, 'Tela manu jaciunt.' Hunc clamorem appellari *barbaricum* et *barritum*, seu *baritum*, jam Lipsius astruxit Mil. Rom. l. IV. dial. 11. Sed nescio cur ille *barritum* contruserit ad Germanos, ad vocem videlicet *baëren*, cum *barritus* vere a *barris* sit. Vide de vociferatione Gymnast. Mercurialis III. 7. *Cerda.*

263 *Dardanidæ e muris, &c.*] Ostendit quid possit spes: nam qui metu fugiebant, nunc spe in hostes insurgunt. *Donatus.*

Dardanidæ e muris] In Romano codice, *Dardanidæ muris*, absque *e* particula legitur adverbialiter. Reliqua exemplaria *e muris* habent. Eamque lectionem aguoscit Probus, ubi fieri synalœpham ait, quum diphthongus in simplicem longam cadit, hoc exemplo. *Pierius.*

264 *Tela manu jaciunt*] Aut ex Ennio, qui Ann. XV. 'Isti tela manu jacientes:' aut ex Homer. qui Il. XII.

Digitized by Google

ἀκοντίζουσι θαμειὰς Αἰχμὰς ἐκ χειρῶν: *Jaculantur e manibus crebro spicula.* Notet Grammaticus subaudiendam in Latinis præpositionem; nam Homer. ἐκ χειρῶν. *Cerda.*

Quales sub nubibus atris] Id est, altis modo. *Servius.*

265 *Strymoniæ grues*] A fluvio Thraciæ Strymone, juxta quem habitant. Hæc autem comparatio non ad telorum pertinet jactum, sed ad Trojanorum clamorem. Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν, ὄρνιθες ὥς· Ἠΰτε περ κλαγγὴ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρὸ, Αἵ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον, Κλαγγῇ ταίγε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων. *Servius.*

Strymoniæ dant signa grues, &c.] Lucan. l. v. ita canit, 'Strymona sic gelidum, bruma pellente, relinquunt Poturæ te, Nile, grues: primoque volatu Effingunt varias, casu monstrante, figuras. Mox ubi percussit tensas Notus altior alas, Confusos temere immistæ glomerantur in orbes, Et turbata perit dispersis litera pennis.' Claudian. de Bell. Gildon. aspirans ad Lucanum, ita ait: 'ceu parvis moturæ bella colonis Ingenti clangore grues, æstiva relinquunt Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo, Ordinibus variis per nubila texitur ales Litera, pennarumque notis inscribitur aër.' Nescio vero an apte notet Servius comparationem Virgilii referendam ad clamorem Trojanorum, non ad multitudinem telorum, cum æque ad utrumque possit referri: et quidem apud Nonnum l. XIV. Dionys. ad utrumque refertur, cum scribit, Κλαγγῇ μὲν ζοφόεντες ἐπὶ κλόνον ἤϊον Ἰνδοί, Θρηϊκίοις γεράνοισιν ἐοικότες, εὖ τε φυγοῦσαι Χειμερίην μάστιγα, καὶ αἰθερίην χύσιν ὄμβρου Πυγμαίων ἀγεληδὸν ἐπαΐσσουσι καρήνοις. *Cerda.*

Strymoniæ dant signa grues, &c.] Indicat loca, a quibus et ad quæ *grues* migrant. Vid. omnino Plin. Hist. Nat. x. 23. et de eorum cum Pygmæis pugna VII. 2. Ut autem hic *Strymoniæ*, sic quoque supra Ge. I. 120. quem locum vide. *Emmeness.*

Æquora tranant] Sic Æn. IV. 'nubila tranat.' Ita, 'Nare apes ad sidera cæli,' dixit. Claud. De Raptu, de Draconibus: 'Nunc spiris Zephyros tranant.' Contra, *Volare*, de navibus, Æn. III. Scal. IV. 16. V. N. Æn. I. 224. 'et mare velivolum.' *Taubmann.*

266 *Fugiuntque notos*] Aut quosvis ventos frigidos: nam etiam et grues significant tempestatem futuram: ut ostendit ipse Virgilius dicens, 'aut illum surgentem vallibus imis Aëriæ fugere grues.' Aut re vera *notos*: horum enim calorem fugiunt, cum revertuntur ad Macedoniam ex Ægypto. *Servius.*

Secundo] Num læto? Trojanorum clamor ex gaudio. *Servius.*

267 *At Rutulo regi, &c.*] Hi enim, in plano constituti, videre Æneam non poterant. *Donatus.*

269 *Adlabi classibus æquor*] Labi cum classibus, aut æquore classem labi: quidam ita exponunt, et hoc ad phantasiam Rutulorum referunt, quoniam, admirantibus his, unde tanta fiducia animo Trojanorum incessisset, repentina facies multarum adpropinquantium perinde visa est, atque si ipsum æquor cum classibus allaberetur. *Servius.*

Totumque adlabi, &c.] Moraliter quidem: nam repentino turbatis motu omnia majora videntur. *Donatus.*

Allabi classibus æquor] Non est passive positum, *Allabi*: sed est attributio, ait Scalig. IV. 16. Servius: Æquor cum classibus allabi. Alii hypallagen faciunt: pro, Classes allabi toto æquore. Turneb. XXIX. 24. *Allabi, appellere*, et *applicare*, ad litus pertinere ait. *Taubmann.*

270 *Ardet apex capiti*] Ex sequentibus intelligimus Æneæ armorum fieri descriptionem: nam dicturus

Digitized by Google

est; 'At non audaci Turno fiducia cessit:' licet talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. *Apicem* tamen modo coni altitudinem dicit. Est autem Homeri et locus et comparatio. Παμφαίνονθ' ὥστ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο Ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ Φαίνονται πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ, Ὅντε κύν' Ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν Λαμπρότατος μὲν ὅγ' ἐστὶ, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται, Καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν. Hoc autem iste violentius posuit: quod ille tantum stellæ facit comparationem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quasi clades Rutulis illaturus Æneas. Possumus tamen *apex capiti* accipere, utrumque eum fuisse complexum, cum dicit, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' et sacerdotis per apicem et viri fortis facere mentionem: dicitur autem *apex* virga, quæ in summo pileum Flaminum lana circumdata et filo conligata erat, unde etiam Flamines vocabantur. Hoc autem nomen a veteribus tractum est: *apere* enim veteres ritus Flaminum adligare dicebant, unde *apicem* dictum volunt. *Servius.*

Ardet apex capiti] In Romano codice, *capitis* legitur. Sed enim magis placet *capiti* dativo casu. *Pierius.*

Ardet apex] Innuitur apex fuisse aureus, ardor enim κατ' ἐξοχὴν de auro. Valer. Flacc. Arg. v. 'insignis quo baltheus arserit auro.' Sic supra clypeum Æneæ *ardentem* dixit, in quo multa aurea, ut liquidum ex l. VIII. in eo enim clypeo ibat maris 'imago aurea.' Item, 'autoque effulgere fluctus.' Stat. Theb. IV. in simili pictura, 'fulvo moriens ignescit in auro.' Ubi, quod Virg. *ardet*, ille, *ignescit*. Eodem lib. 'Igneus ante omnes auro micat.' Inde et fortasse aurea fuit chlamys Castoris, et Pollucis, de qua idem Theb. l. v. 'chlamys huic, chlamys ardet et illi.' Porro ab integro hoc Maronis perlustrato loco Claudian. de Bell. Get. ita cecinit: 'Donec pulvereo sub turbine syderis instar Emicuit Stiliconis apex, et cognita fulsit Canities.' Instituit etiam Claudianus versibus Homeri istis Il. v. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ, Ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅστε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος ὠκεανοῖο, &c. *Cerda.*

Ardet apex capiti] Damnat hæc oculatissimus explorator Macrob. v. 13. ac si immodice usus sit Homeri exemplo, de Diomedis armis. Sed contra Jov. Pontanus, in Antonio p. 149. ut et Scalig. v. 3. p. 575. ista acerrime tuentur. *Apex* autem hic coni altitudo est. *Taubmann.*

Cristisque a vertice flamma Funditur] Confusus nimium ordo, nisi vetera succurrerent exemplaria, ut antiquissimum illud Romanis literis perscriptum, in quo legere est, 'cristisque ac vertice flamma Funditur:' ita etiam in Mediceo. In aliquot aliis veteribus, *cristis ac vertice* legitur, absque *que*. Utrumlibet ex his magis placet, quam a *vertice*. Pierius.

Cristis] Legi hic posse *tristis* ex Faërno Ursinus notat. Sed defendi potest vulgaris lectio, ut cristas fuisse aureas intelligat: nam ab auro illarum flammæ. Calab. l. I. loquens de Penthesilea, ἀμφὶ δὲ κρατὶ θῆκε κομόωσαν ἐθείρῃσι χρυσείῃσιν. Quid si Plutar. in vita Sertorii, cum dixit, χρυσῷ κράνη κατακόσμει, *galeas auro exornavit*, intellexit, non auratas fuisse galeas, sed exornatas aureis cristis? Ita et capiendus Nonnus l. XXX. ubi de duce Indorum, in quibus aurum affatim, ait, Καὶ κυνέης σελάγιζεν ὑπὲρ λόφον ἀλλομένη φλόξ. Iterum post pauca: Καὶ σέλας ἠερόφοιτος ἀναπτομένης τρυφαλείης. *Cerda.*

271 *Et vastos umbo vomit aureus ignes*] In antiquis nonnullis codd. *æreus* legitur. Sed *aureus* rem magnifice magis amplificat. Et inferius,

Digitized by Google

ubi Æneas congreditur cum Mezentio, idem habetur, 'Sed substinet aureus umbo.' Sciendum vero in eadem dictione eandem esse lectionis varietatem apud Livium l. VIII. de bello Macedonico. 'Et XII. clypea ærata ab ædd. Cur. P. Claudio, et P. Sulpitio Galba sunt posita,' quod in emendatioribus exemplaribus *aurata* legitur. *Pierius.*

272 *Cometæ Sanguinei lugubre rubent*] Pro lugubriter. *Cometas* autem, Latina lingua, Crinitas appellamus. Has autem stellas Stoici ultra triginta duas esse dicunt: quarum nomina et effectus Abienus commemorat, qui Virgilii fabulas jam bis scripsit. Plinius etiam secundus dicit, *Cometas* stellas esse naturales, quæ apparent certis temporibus. Ita hoc quoque commemorat *cometas* fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant: nam si de Venere aut Jove fiant, meliora significant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurius semper talis est, qualis ille cui cohæret. Unde et minister Deorum fingitur: hinc est ergo quod ait modo, 'Cometæ sanguinei,' id est, noxii. Hanc stellam Electram dicunt, cum qua Juppiter concubuit, quæ cum Trojam ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sane Abienus cometarum has differentias dicit: stella quæ obliquam facem post se trahens quasi crinem facit *Hippius* vocatur: ista si ab Occasu Solis in Ortum veniat, mala Persidi et Syriæ ostendit; si ad Meridiem attenderit, Africam et Ægyptum a malis relevat, solis pecoribus pestem denuntians. Si Septentrionem respexerit, Ægyptum bellis et miseriis premit. Si Occidentem attenderit, gravat Italiam, et quidquid ab Italia usque ad Hispanias tendit. Si a Meridie in Septentrionem ierit, a bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter *Cometes* est, cui ex gladio nomen est, nam Græce ξιφίας appellatur, cujus tractus est longior, et pallidus color, neque comas habere dicitur, et hebetior ejus flamma est, qui, si Orientem attenderit, Regem Persidis dolis significat appetendum; denuntiat et bella; etiam Syrios pari conditione involvit, et Libyam atque Ægyptum fraude et insidiis nuntiat posse laborare. Quod si Occidentem attenderit, fœdera nova regionis ejus regi significat, quæ dicit per puellam congregatam in nuptias posse dissolvi. Alter Cometes est, qui Lampadis appellatur, et quasi fax lucet: hic cum Orientem attenderit, omnes illas Orientis partes dicit nebulis posse laborare, frugesque earum caliginoso aëre corrumpi. Si Meridiem attenderit, Africam dicit siccitate, et serpentibus posse laborare. Si Occidentem spectaverit, Italiam dicit adsiduis fluminum inundationibus laborare. Si Septentrionem viderit, famem gentibus Septentrionalibus significat. Est etiam alter Cometes, qui vere *Cometes* appellatur. Nam comis hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur; qui si Orientem attenderit, lætas res ipsi parti significat: si Meridiem, Africæ aut Ægypto gaudia; si Occidentem inspexerit, terra Italiæ voti sui compos erit. Hic dicitur apparuisse eo tempore, quo est Augustus sortitus imperium; tunc denique gaudia omnibus gentibus futura sunt nuntiata. Si Septentrionem attenderit, prospera universa significat. Est alter *Cometes*, in tympani modum, quia et valde lucet, et electri colorem habet, quem Discum vocant, quoniam iste ex imo loco solet gigni, orbi terrarum cædes, rapinas, bella, et cætera mala significat. Sextum *Cometem* appellari ex Regis Typhonis nomine, Typhonem dicunt, qui semel in Ægypto sit visus, qui non igneo, sed sanguineo rubore fuisse narratur; globus ei modicus dicitur et tumens, crinem ejus tenui

Digitized by Google

lumine apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur: hunc Æthiopes dicuntur et Persæ vidisse, et omnium malorum et famis necessitates pertulisse, quarum plena, vel pleniores differentias, vel in Necepsò, vel Petosiri, siquem delectaverit, quærat. *Servius.*

273 *Sirius ardor*] Sirius, stella est in ore canis: quæ, ut in tertio diximus, quantum in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adjacentium aut vincitur, aut majoribus utitur viribus: hinc est, quod, cum certo tempore semper oriatur, non semper est noxia. Sed secundum Physiologicos, idcirco calidius sidus putatur, quod ita malignam vim habet; nam quod naturam inimicam ori habeat, propterea fieri, ut ægro aquam hauriat ad restinguendam sitim: nam ideo eos, qui rabidi canis morsu continguntur, aquam refugere, et, ni cito subveniatur, perire siti, quia virus ejus animalis, quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano sæviat. *Idem.*

Sirius ardor] Fortasse ab Apollon. qui l. III. Αἰτὰρ ὀχ' οὐ μετὰ δηρὸν ἐελδομένη ἐφαάνθη Ὑψόσ' ἀναθρώσκων, ὅτε σείριος ἀκεανοῖο Ὄρς δὴ τοι καλὸς μὲν ἀρίζηλός τ' ἀναδέσθαι Ἀντέλλοι, μήλοισι δ' ἐν ἄσπετον ἦκεν ὀιζύν. Maleficam hanc Sirii naturam Hom. etiam indicat Il. XXII. 29. Ejusdem sideris pernicies apparet ex versibus Oppiani III. 322. Sed quæ stella *Sirius?* Video a multis absolute vocari *canem*, aut *caniculam*, aut *canem Sirium*, aut *ardorem Sirium*. Cicero ab Arato vocat προκύονα, *procyonem*. Sed certe procyon et Sirius non eadem stella, ut Zetzes probat, cum una oriatur prior alia. In situ eadem discrepantia; alii enim constituunt in capite canis, alii in ore, alii in lingua. Veritas est, sidus integrum (quod Latini minus recte dicunt *stellam canis*) dici a Græcis ἀστροκύονα. Habet vero ἀστροκύων duas præcipue stellas, unam in capite, quæ Isis dicitur, alteram in lingua, quæ Sirius, aut canis, aut canicula. Inde Statius Silv. l. I. 'nec calido latravit Sirius astro.' Scio hæc mire turbata in auctoribus, adhuc in ipsis Astrologis; sed quæ dixi certiora sunt. Et quidem Ptolemæus in lingua canis agnoscit Sirium, non in capite, ut Hyginus. Tu vide præter Plinium, et veteres alios, Hadrianum Junium Animadvers. I. 5. et Delrium in Œdip. in novis Comment. ad Senecam. In Junio de Sothide non indigna scitu. *Cerda.*

Sirius ardor] Pro, *ardore Sirii.* Sic dicta est hæc stella ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, ab insigni luce et splendore. Aratus ὅς ῥα μάλιστα Ὀξέα σειριάει, id est, acutissime splendet. Hyginus: 'Sirion appellasse propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præter ceteras lucere videatur.' Vide Salmasium in Solin. p. 429. *Emmeness.*

274 *Ille*] *Ille*, elegantissime redundat, auctore Turnebo: ut et Æn. I. 7. 'Multum ille et terris,' &c. *Taubmann.*

Sitim morbosque ferens] Stellam *pestiferam* ponit; respiciens ad cladem, quam illaturus esset Rutulis Æneas, Idem per Cometam, vs. 272. itemque grues vs. 265. innuit. Gruum enim clangor tempestatem significat, ut est Ge. I. De *Sirio* morbifero et *morbo solstitiali*, aliquid etiam diximus in *Comment. nostro Plautino*, Trin. act. II. sc. 4. *Idem.*

275 *Lævo*] Noxio hic, ut 'si mens non læva fuisset:' alibi pro bono, ut Ge. IV. 'si quem Numina læva sinunt.' An potius *lævo*, noxio: quia canis circa Austrum est, et Astrologi judicia, quæ sunt in eo cœlo, sinistra vocant? Quod autem ait, *Contristat hum. cæ.* cum de stella loqueretur, quam armis splendentibus comparavit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit, dicens: 'armaque in auro Tristia.' *Servius.*

277 *Litora præripere*] Pro præripiendi et depellendi. *Idem.*

Digitized by Google

Litora præripere] In antiquioribus codicibus legitur *litora præcipere*: Id vero significat, Capere ante locum: quod in historiis frequens, et apud Livium l. XI. tertiæ Decadis, ubi passim legitur, de Annibale effugium meditante, 'Dum ipse longius spatium fugæ præriperet:' antiquiores codices habent *præciperet*. Et eodem modo libro primæ Decadis sexto, ubi legitur, 'Nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi antequam omnia præripiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.' In antiquo codice, 'Nisi antequam omnia præcipiant,' scriptum est. *Pier.*

Litora præripere] Quod scriptores in re simili *occupare* dicunt aut *præoccupare*, Poëta eleganter *præripere*. Gifan. vult in Virg. legendum ex libr. vetere *præcipere*, et quia Sallust. dixit in re simili, 'mons præceptus a Lusitanis,' id est, præoccupatus. Sic Virg. 'si lac præceperit æstus.' et Lucret. l. VI. 'Propterea quia nimirum prius æstus ubi æris Præcepit, ferrique vias possedit apertas.' Censeo tamen nihil in Virg. mutandum; nam mire dictum *præripere*, ad indicandam celeritatem. *Cerda.*

279 *Quod votis optastis, adest*] Magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri, in præjudicium trahat hoc loco: quia vult Turnus ut optent pugnam ejus socii, dicit eos hanc semper optasse. *Servius.*

Perfringere dextra] Fortiter facere, et bene verbo usus est militari. *Idem.*

280 *In manibus*] Non jam in votis, sed in manibus est res. *Idem.*

Esto] Pro *Sit:* tertia namque persona est. *Idem.*

In manibus Mars ipse viris] Romanus codex, et alia quædam vetera exemplaria, *viri* legunt vocandi casu. Sed neque displicet *viris*, hoc est, iis, qui *viri* erunt, *Mars* favebit. *Pierius.*

In manibus Mars ipse, viri] Quod votis semper optastis, ut pugnaretis, nunc contigit: ecce in manibus Mars, et præsens jam nunc pugna est; Lipsius: Vide Var. ins. 13. Ita Silius, 'stat campus et arma, Et Mars in manibus.' Huic contrarium, vs. 372. 'Mars in pedibus.' Æn. XI. 'Mars in lingua.' *Taubmann.*

Nunc conjugis esto, &c.] Hi quoque versus videntur tralati ex Homero Il. O. sub Nestoris persona: ὁ φίλοι ἀνέρες ἐστὲ, καὶ αἰδὼ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ Ἄλλων ἀνθρώπων, ἐπὶ δὲ μνήσασθε ἕκαστος Παίδων, ἠδ' ἀλόχων, καὶ κτήσιος, ἠδὲ τοκήων. Quibus concentu magno respondent et hi apud Æsch. in Pers. ὦ παῖδες Ἑλλήνων Ἴτε, Ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ Παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη, Θήκας τε προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών. Et Il. A. ἀνέρες ἐστὲ φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς. Ut autem hic Maro conjugis admonet, ita Il. I. sub persona Achillis, ἐπεὶ ἤδεις ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων Τὴν αὐτοῦ φιλέειν, καὶ κήδεσθαι. *Germanus.*

281 *Referto Facta patrum*] Alii hic distinguunt, ut sit *referto*, id est, referto facta patrum et laudes. Traxit autem hoc de Sallust. qui dicit, Hispanorum fuisse morem, ut in bella euntibus facta adolescentibus parentum memorarentur a matribus. Alii distinguunt, *nunc magna referto facta*, ut duas res dixerit, Nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. *Servius.*

283 *Egressisque*] Si *egressi*, figurate dictum est. *Idem.*

Dum trepidi, egressisque labant vestigia] Romanus codex et plerique alii veteres admodum legunt, *dum trepidi egressique labant vestigia*, quod magis figuratum est. Alii quidam codices manu scripti, *gressusque* legunt. Sed vulgatam ego lectionem non damnarim. *Pierius.*

284 *Audentes Fortuna juvat*] Terent. 'Fortes fortuna adjuvat:' potest hæc sententia et superioribus adplicari, et per se separatim intelligi. *Servius.*

Audentes Fortuna juvat] Quot huic

Digitized by Google

germanæ et cognatæ sententiæ? Ovid. Met. x. 'Audentes Deus ipse juvat.' et Fast. II. 'audentes forsque Deusque juvat.' Scipio apud *Liv.* l. XXII. 'Audendum, atque agendum, non consultandum in tanto malo esse.' Martius apud eundem l. XXVI. 'Audeamus, quod credi non potest ausuros nos.' Claudius Proprætor l. XXVII. 'Audendum, ac novandum aliquid.' Idem scriptor ore suo l. VIII. 'Vicit pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare.' Catilina apud Sallust. 'semper in prælio his maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.' Valer. Flacc. Arg. IV. 'Deus adfuit ausis.' Terentius Phorm. 'Fortes fortuna adjuvat.' Ennius Annal. l. VII. 'Fortibus est fortuna viris data.' Ovid. Metamorph. VIII. 'ignavis precibus fortuna repugnat.' Præclare vero Poëta *audentes*, non *audaces*, ex quorumdam nota. Audent enim qui fortes, audaces temerarii sunt. Ergo fortuna fortes juvat, non temerarios. Tametsi discrimen hoc non sit perpetuum, nam audacia interdum in laude. Lege Henr. Steph. Sched. IV. 29. De discrimine vero inter *audaces*, et *temerarios* Heraldum in Arnobii l. II. Porro et *juvans fortuna* dicta est olim *Fortuna Fortis* et simpliciter *Fortis*, de qua Ovid. Fast. VI. 'Ite Deam læti Fortem celebrate Quirites.' Hac pertinet vetus inscriptio.

FORTVNÆ. ADIVTRICI. ET. TVTELÆ. VAL. FLORENTINVS. V. L. S.

Cerda.

285 *Versat, quos ducere contra*] Cogitat quidem, sed non facit: ne divisos exercitus utrobique vincantur: quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est, 'Et rapit acer Totam eciem in Teucros.' *Servius.*

Et secum versat] Vides jam hic cogitantem Turnum, qui prius tamen audax et cum fiducia, præmisit enim, 'Haud tamen audaci Turno fiducia cessit.' Itaque cum hoc loco conveniunt verba Curtii l. III. hæc: 'Cæterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in sollicitudinem versa fiducia est.' Phrasin Statius arripuit Theb. l. v. 'agit versans secum:' et Valer. in re belli Arg. l. I. 'rerumque asperrima versat.' Manavit a Græcis. Heliod. l. VI. ἐστρεφε βουλάς: *versabat consilia.* Cer.

286 *Concedere*] Vacat *con.* Serv.

287 *Puppibus altis*] Non potentibus. *Idem.*

288 *Pontibus*] Transtris navium. *Idem.*

Pontibus exponit] Navales pontes sunt triplicis generis: vel e navibus positis ordine, supra quas injectæ tabulæ, quales exhibet Plutarch? in vita Luculli: vel ex utribus coriaceis conjunctis, et colligatis: vel illi, qui dicti cataracti pontes. De extremis capiendus Poëta. Thucyd. l. IV. hunc seu pontem, seu scalam navium vocat ἀποβάθραν: ἐχώρει (ait) ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν. Quem in locum vetus interpres: ἡ ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἔξοδος, ἀποβάθρα καλεῖται. Signatius novus interpres: ἀποβάθρα καλεῖται γέφυρα, δι' ἧς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὰς ναῦς εἰσερχόμεθα, καὶ ἀναβαίνομεν, καὶ ἐκ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξερχόμεθα, καὶ ἀποβαίνομεν. Pollux etiam I. 6. num. 4. de re nautica loquens, ἀποβάθρα, καὶ διαβάθρα ἢν σκάλαν καλοῦσιν. Meminit etiam X. 30. loquens de naviculis piscatoriis. Sed verba Æmilii adducta, tametsi ipse non adverterit, æque respiciunt ad ἐπιβάθραν, qua voce etiam signatur pons nauticus. Itaque voces variæ, res eadem: ἀποβάθρα, ab exeundo e navi: ἐπιβάθρα, ab adeundo. *Cerda.*

Servare] Pro servaverunt: et *credere*; pro crediderunt. *Servius.*

Multi servare recursus] Sunt codices antiqui, in quibus legatur *recessus.* Sed cursus, et recursus in hoc signifi-

Digitized by Google

cato in usu est frequentiori. *Pierius.*

Multi servare recursus Lang.] Observabant sedati maris refluxum, inque *brevia*, id est, syrtes (Æn. I. 115.) et loca vadosa desiliebant. *Taubmann.*

289 *Languentis*] Tranquilli. *Serv.*

Brevibus] Vadis. *Idem.*

Saltu] Ita notat præcipitantiam, ut et Stat. Theb. v. 'primis jamque offendere carinæ Littoribus, certant saltu contingere terram Præcipites.' Et l. IV. 'Incubuere vadis passim discrimine nullo.' Et l. IX. 'Ille quoque hostiles saltu majore per undas Irruit.' Appian. in re simili Civil. l. v. καταθορῶν, et ἐσήλατο. Pind. Pyth. Od. IV. ἐπ' ἀκταῖσι θορῶν: *prosiliens in terram.* Cerda.

290 *Per remos*] Id est, scaphis, et deest *descendunt.* Servius.

Speculatus] Puppim notat, qui locus Principum, ut alibi observatum. Est vero celsior pars navis. Ergo Tarchon ex puppe tanquam e specula. *Cerda.*

291 *Non sperant*] Legitur et *sperat*, quod melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea, quia fracta non remurmurat unda, 'Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu.' *Servius.*

Qua vada non sperat] Romanus codex cum Oblongo, et aliquot aliis, legunt *qua vada non spirant*: ut illud in primo Georgicon, 'Fervetque fretis spirantibus æquor.' In uno ex iis, qui *spirant* legunt, paraphrasis superaddita, *crispantur.* Sed magis placeret, In vorticem desidunt. Quin etiam in aliquot ex iis, qui apud me sunt, legere est, *qua vada non spumant.* Servius *sperat* melius esse putat: quod majorem viri ferociam ostendit. Ridiculum, quod in impressis aliquot codicibus *spectat* legitur. *Pierius.*

Qua vada non sperat] Nam vada esse non sperans incidit in ea. Vett. cod. ut et Scal. l. IV. XVI. *Qua vada non spirant*, id est, aquas non movent: unde aëris quoque motus fit. *Taubmann.*

292 *Inoffensum*] Monuit quidam active sumi, id est, non offendens ad litora et scopulos. Firmo ab Ovid. Eleg. I. 8. 'Detur inoffensæ vitæ tibi tangere metam.' Id est, vitæ quæ offendit neminem, vitæ non offendentis. Credo, Virgilium institisse Varroni, qui dixit 'inoffensum per æquor:' producit testimonium Varronis Nonius in *calx.* Cerda.

Crescenti adlabitur æstu] Hic jam affluxum maris describit, qui oppositus languenti, ac recurrenti pelago. *Idem.*

Adlabitur] Vid. N. Æn. VI. 2. *Taubmann.*

293 *Precatur*] Modo cum precibus hortatur. *Servius.*

Nunc, o] Respondent hæ duæ voculæ duabus Græcis ὦ εἶα. His Græci utebantur ad acuendos remigum animos. Monui hoc libenter, nam interpres Aristophanis insigniter deceptus est, cum de his vocibus scripsit: οὕτω γὰρ εἰώθασιν οἱ ἐπιστατοῦντες ἐπέχειν τὴν ὁρμὴν τῶν ἑλκόντων: nisi credamus subesse mendum. Non enim his vocibus continebatur impetus remigum, imo incitabatur, quod liquidum ex ipso Aristophane: clamatur enim a Choro visa pace, Ἄγε νῦν, ἄγε πᾶς, καὶ μὴν ὁμοῦ 'στιν ἥδ' ἐγγυίᾳ Μὴ νῦν ἀνῶμεν, ἀλλ' ἐπεντείνωμεν ἀνδρικώτερον. Post quæ verba sequuntur, Ὦ εἶα νῦν, ὦ εἶα πᾶς. *Cerda.*

Validis incumbite remis] In Æn. V. dixit, 'nunc nunc insurgite remis.' Homerus, σπέρχεσθε ἐρετμοῖς, ἐμβάλλετε κώπαις· alii προνεύειν, προπίπτειν. *Idem.*

295 *Tollite, ferte*] Ad celeritatem dictum est. *Servius.*

Findite rostris] Militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis adventum. *Idem.*

Inimicam findite rostris Hanc terram] Simili iracundia scintillat Claudianus de Bell. Gildon. 'Per vada Gildonem quamvis adversa petamus, Ad

Digitized by Google

bellum nos trudat hiems: per devia ponti Quassatis cupio tellurem figere rostris.' Locutio ducta est a re rustica. Ipse in Georg. 'telluri infindere sulcos.' Horat. 'findere sarculo Agros.' Inde ergo ad mare, ut etiam Propert. 'Et freta gemmiferi findere classe maris.' *Cerda.*

297 *Puppim*] Romanus codex, Mediceus, et alii quidam pervetusti, legunt *puppes* numero multitudinis. Quod ostendit eum parvi facere naves omnes, quotquot agebat, dummodo semel arripiat tellurem, et hoc quoque magis ac magis hominis ferociam, ardoremque pugnandi indicat. *Pierius.*

Statione] Portu temporali: nam portus est ubi hiematur: sed modo *stationem* siccum litus significat: nam hoc dicit, Potiar terra, et navem frangere non recuso. *Servius.*

Statione] Est statio locus ad litus maris in ipsa aqua, ubi naves pro belli opportunitate consistunt. Hoc indicant verba Livii l. XXIV. 'Legiones primo quoque tempore Consules scribere jussi, et classem parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum et quinquaginta longarum classis eo anno expleretur:' et l. XXVII. 'In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus, propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam:' et l. XXX. 'Classis Punica ad Uticam stationem habebat.' *Cerda.*

298 *Arrepta tellure*] Aliud agens attingit morem exeuntium e mari. Hunc nosce ex Pindaro Od. Pyth. IV. γίνωσκε δ' ἐπειγομένους· Ἂν δ' εὐθὺς ἁρπάξας ἀρούρας Δεξιτερᾷ, προτυχὼν Ξείνιον μάστευσαι δοῦναι. Οὐδ' ἀπίθησέ νιν, ἀλλ' ἥρως ἐπ' ἀκταῖσι θορὼν Χειρί οἱ χεῖρ' ἀντερείσαις Δέξατο βώλακα δαιμονίαν: *Animadvertit autem* (nos) *festinantes. Quare cum subito arripuissent tellurem dextra, obvium xenium quæsivit dare. Nec vero immoriger* (recusavit) *heros, sed in litora prosiliens manu manum ejus cum firmasset, accepit glebam admirandam.* Quin tunc osculabantur terram venerabundi, quem morem alibi attigi. *Idem.*

299 *Socii*] Id est, remiges: quos Livius 'socios navales' appellat, Græci πληρώματα καὶ προσκώπους. Veneti *Ciurma*, q. Turma. *Taubmann.*

Tonsis] V. N. Æn. VII. 28. *Idem.*

301 *Siccum*] Ge. I. 'In sicco ludunt fulicæ.' Ita et Gr. ξηρῷ τὸ νότιον, in re maxima, opponunt. *Idem.*

Sedere carinæ innocuæ] Sic Tacit. Annal. II. 'Quædam naves planæ carinis, ut sine noxa sederent.' Jam, *innocuæ*, hic est illæsæ, παθητικῶς, auctore Servio et Nonio. Alias *innocuum* est non nocens: 'grando innocua tectis,' apud Lucan. Quanquam Valla l. VI. 'naves innocuas' hic etiam, contra Servium, dici pertendit; quod illæ nemini nocuissent. Ita idem l. IX. nove dixit de Psyllis: 'gens unica terris Incolit a sævo serpentum innoxia morsu:' cum *innoxius* sit, qui non novit nocere. *Idem.*

302 *Innocuæ*] *Innocuus*, primo est, cui non nocetur. *Innoxius*, qui nocere nescit: sed hoc plerumque confundunt Poëtæ. *Innocuum*, quibus non sit nocitum; alibi *litus innocuum*, quod noceat. *Servius.*

Sed non puppis tua] Ἐπιδιόρθωσις, et προσφώνησις. *Idem.*

Sed non puppis tua Tarchon] Periit hæc navis adhuc in ipso portu. Propert. Eleg. III. 7. 'fallit Portus et ipse fidem.' Seneca in Controv. 'navem in portu mergis.' Græca parœmia, ἐν λιμένι ναυάγιον: *naufragium in portu.* Alia, ἐν λιμένι προσκρούειν: *in portu impingere.* Propert. iterum Eleg. II. 25. 'in portu fracta carina.' Debes Passeratio. *Cerda.*

303 *Inflicta*] Impacta. Metaphora a verberibus Græca origine ἐνφλέγειν, ut *inurere*: inde Æn. IX. 'dant sonitum flictu galeæ.' Scal. IV. 16. *Taub.*

Digitized by Google

Dorso] *Dorsum* est durior arena, quæ remeantibus fluctibus plerumque densetur, et in modum saxi durescit: hoc a nautis *pulvinus* vocatur. A Græcis θῖν. Homer. παρὰ θῖνα θαλάσσης. Probus *vadis dorso*, pro vado dictum putat, ut in Georg. 'Dorso nemoris.' *Servius.*

Dorso] Alludit Maro ad Græcorum ῥαχίαν, quæ est ut Etymol. πετρώδης τόπος περὶ ὃν περιῤῥήγνυται ἡ θαλάσσα, καὶ ὁ κλύδων, καὶ ἡ θαλάσσης ὁρμὴ, ὅθεν τὸ νότιον ὀστῶδες ῥαχὶς καλεῖται, ὡς ἀπὸ τῆς ῥαχίας τῆς πέτρας. Interpr. Thucydidis. Vide Eustath. in ῥαχίας πέτρας. *Germanus.*

Pendet] In re simili Lucan. l. IX. 'Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.' *Taubmann.*

Iniquo] Sibi nocenti. *Servius.*

304 *Sustentata*] Non ab alio, ut, 'fratremque ruentem Sustentat dextra,' sed quasi ἀντεκτινοῦσα, vel *sustentata*, cum sustentaretur. Melius *sustentata* pro suspensa accipit, nam ideo et anceps est, cum huc atque illuc mutaret. *Servius.*

Fluctusque fatigat] Subaudis *eam*. Nam *fluctus* singularis est nominativus. *Idem.*

Fluctusque fatigat] Pulchra enallage. Ipsa vere navis fatigatur. Fallitur enim Servius, qui concipit, 'fluctus fatigat eam.' Non sic est: est per enallagen, ipsa fatigat fluctus. Quasi crebritate fatigentur fluctus. Simili enallage Stat. Theb. V. in descriptione tempestatis: 'puppemque insana flagellat Arbor, et instabili procumbens pondere curvas Raptat aquas.' Vere navis ipsa raptabatur aquis. *Cerda.*

305 *Exponit in undis*] Ideo *in undis*, non *in undas*: quia non est loci mutatio, sed in uno eodemque loco res agitur. *Servius.*

306 *Fragmina*] Antique dictum, nam *fragmenta* dici debere nonnulli adseruerunt. *Idem.*

Et fluitantia transtra] Non placet, quod in antiquis aliquot codicibus legitur *effluitantia*. Nam sententia et illud exposcit. *Pierius.*

307 *Impediunt*] Est in Statio Theb. IX. repræsentatio mali Virgiliani: 'sed cæde nova jam lubrica tellus Armaque, semineciesque viri, currusque soluti Impediunt.' *Cerda.*

Retrahitque pedes] In codicibus aliquot antiquis, *pedem* legitur figurate. *Pierius.*

308 *Nec Turnum segnis retinet mora*] Id est, nec Turnus segnis est. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

310 *Signa canunt*] Attius in fabula, cui nomen Hellenes, 'Signa extemplo canere, ac tela ad mœnia afferre imperat.' *Cerda.*

Primus turmas invasit] *Primum* accipere possumus, non tantum primo incipientem, verum etiam sine aliorum societate: magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitium plurimorum. *Donatus.*

Invasit agrestes] Quia supra sit, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Servius.*

311 *Omen pugnæ*] Sallustius, 'Pugnam illam pro ominibus bello futuram.' Ergo ideo *omen*, quia sicut nunc, sic ubique vincit Æneas. *Idem.*

312 *Theronē*] Hoc nomen tantum in Pindaro lectum est. Et bene in honorem victoris victum laudat. *Idem.*

Theronē] Stat. Theb. II. *Theronem* quendam inducit, cujus avi fuere terrigeni. An traxit ex Virgilio, qui *Theronem* suum facit rusticum? *Cerda.*

313 *Æneam petit*] Apta huic loco, quæ in IX. ad illud, 'Volacentem petit.' *Idem.*

Perque ærea scuta] In Romano codice, in Mediceo, et in eo, qui apud me est, *suta* legitur: quod nequaquam displicet, quum pulchra sit loricæ periphrasis, a *suo suis*. Eodem vero vocabulo, sed forma alia, usus est etiam in quarto Georgicon, 'Corticibus fuerint tibi suta cavatis.' *Pier.*

Digitized by Google

Ærea suta] Ita in Rom. lib. et MSS. et Ful. Ursinus legunt: atque ita omnino legendum esse, affirmat etiam G. Fabric. et Bersmanus; immo et ratio. Vulgo editi, *scuta*, male, et contra morem Virgilii. *Taubmann.*

314 *Tunicam squalentem auro*] Splendentem loricam. *Squalentem auro*, splendentem auro; et significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: *squalere* enim dictum a squamarum crebritate atque asperitate, quæ in serpentum pisciumve coriis visuntur. Alibi, 'quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat.' Alibi, 'Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis Horrebat squamis:' quidquid igitur inculcatum obsitumque aliqua re erat *squalere* dicebatur. *Servius.*

Squalentem auro] Advocat Agell. II. 6. illud Attii in Pilopid. 'ejus serpentis squammæ squallido auro et purpura prætextæ.' Est vero auri squallor ab asperitate auri. Vide uti defendant Virgilium Agellius dicto loco, et Macrob. VI. 7. Fuere enim, qui reprehenderent Virgilium, ut qui nitenti auro squallorem dedisset. Sed blenni sunt hi, in quibus meræ nugæ. Eo enim modo squallor in auro, ut in nummis recentibus asperitas. Utrumque in laude. *Cerda.*

Haurit] Modo *ferit* significat: non nudum latus, sed quod aperuerat: et putatur ὑστεροπρότερον. Quidam Italicam elocutionem putant: cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit, *hausit illum* dicunt. *Servius.*

Latus haurit apertum] *Latus haurit*, quia sanguis exit. Metaphora ab utribus et doliis, e quibus vinum extrahitur facto foramine. Scal. IV. 16. Et notat Germ. Valens, Homerum eadem significatione usurpare suum ἀφύσειν, Iliad. P. et Ξ. διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς Ἤφυσ'. Nonius, *confodit*. Taub.

315 *Exectum jam matre perempta*] In Romano codice, et aliquot aliis *exsectum*, integris partibus. Missum facio codicem antiquum, in quo *exemptum* legitur: ea enim paraphrasis fuit, quæ contextui mox inserta est. In Oblongo perveteri exemplari, *et sectum* legitur: quod nescio quid leporis habere videtur *et* particula copulativa geminata: 'et sectum jam matre perempta, Et tibi, Phœbe, sacrum:' in quo illud etiam animadvertendum, in nonnullis codicibus antiquis *satum*, non *sacrum* legi: quod non æque placet. *Pierius.*

316 *Et tibi, Phœbe, sacrum*] Omnes qui secto matris ventre procreantur, Deo Apollini consecrati sunt, quia Deus medicinæ est, per quam lucem sortiuntur. Unde Æsculapius ejus fictus est filius: ita enim eum esse procreatum supra diximus. Cæsarum etiam familia ideo Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, exsecto matris ventre natus est. Unde etiam *Cæsar* dictus est: licet varia de hujus nominis etymologia dicantur, ut diximus supra. *Servius.*

Tibi, Phœbe, sacrum] Ut qui medicinæ opera e ventre matris exsectus erat. Ejusmodi autem homines *Cæsones* dicti; non *Cæsares*, ut nugantur. *Taubmann.*

Ferri] Scil. medicorum secantium. *Idem.*

317 *Quod licuit parvo*] Legitur et *Cui licuit*. Et respexit ad illud, quod ferrum nunc juvenis vitare non potuit, quod parvus evasit. *Servius.*

Cui licuit parvo] Haud temere in codicibus aliquot antiquis scriptum crediderim, *quod licuit*: ea quippe de caussa sacrum, quod parvo licuit ferrum evadere, quum maternus uterus exsecaretur. *Pierius.*

Nec longe] Pro *nec multo post*, adverbium loci pro temporis, antique. *Servius.*

318 *Sternentes agmina clava*] Hom. Iliad. XV. σιδηρείῃ κορύνῃ ῥήγνυσκε φά-

Digitized by Google

λαγγας: *ferrea clava diruebat agmina.* Valer. Arg. l. III. de ipso Hercule, 'socia sed dejicit agmina clava.' Iterum, 'clavam intonat.' Explicui *clavam* horum ad exemplum *clavæ* Herculeæ: et ita postea, *arma Herculis*, non quia vere Herculis, sed quia ad hujus exemplum. *Cerda.*

319 *Dejecit leto*] Sicut Æn. II. 'Demisere neci.' Scal. *Taubmann.*

Nil illos, &c.] In antiquis codicibus *nihil*: et pro *nil validæ, nec validæ* legitur. *Pierius.*

320 *Juvere manus*] Id est, suæ. *Servius.*

321 *Usque*] Tamdiu, donec. *Id.*

Dum terra] Donec in terra. *Servius.*

Usque dum] Post vocem *usque* sequi eleganter *dum*, jam observarunt Godescal. lib. de Ling. Lat. et Horatius Turselin. de partic. c. 190. Nam Cicer. 2. in Verr. 'usque dum per me licuerit.' Plaut. Truc. 'usque dum vivunt, lavant.' Ovid. Metamorph. III. 'usque sequens pressit, dum retro,' &c. Fit et elegans inversio *rocum*. Terent. Phorm. 'Dum vivat, usque ad aurem obganniat.' *Cerda.*

Labores Præbuit] Nove dixit, cum bona præberi dicantur: an ideo *præbuit*, quod hæc Herculi profuerunt, ut ad immortalitatem per ista perveniret? *Servius.*

322 *Ecce Pharon*] Legitur et *Pharo*, ut sit dativus ab eo, quod est *Pharus*. Si autem *Pharon* legeris, figuratum est: nam de nominativo transit ad dativum, dicens 'Clamanti in ore.' *Idem.*

Ecce Pharon, &c.] Romanus codex et Oblongus *Pharo* absque *n* scribunt, ut *Plato, Solo*, et hujusmodi pleraque, quæ apud Latinos absque *n* litera proferri debent. Cujus rei manifestum usum videas apud Statium Papinium, 'Stimulatque Agamemno volentes.' Sane C. Julius Rom. quem Sosipater scriptorem diligentissimum appellat, dictum a Virgilio notat, 'Exultat Amazon.' Quamvis nullum nomen Latinum *on* literis finiatur, et ideo *Rhodum* et *Delum* accusativo dicamus. Quædam tamen esse inquit Plinius Secundus, quæ ad nos usque proprios gentis suæ vultus, formamque custodirent, ut *Platon, Xenophon*, de quo alibi. *Pierius.*

Inertis] Aut quod alii inertiam objecerint: aut quia, ubi pugnari oportet, loqui inertis est. *Servius.*

323 *Clamantis sistit in ore*] Illustrabis hunc locum his, quæ dixi l. IX. ad illud, 'Rutuli clamantis in ore:' et l. VII. ad illud, 'hæsit enim sub gutture vulnus.' Et hic adjice Stat. Theb. l. IX. apud quem 'figitur ora Lamus.' Infra audies, 'loquentis vocem animamque rapit.' De Crassino Plutar. in vita Pompeji: τὶς ἀθεῖ διὰ τοῦ στόματος τὸ ξίφος, ὥστε τὴν αἰχμὴν περάσασαν ἐνσχεῖν κατὰ τὸ ἰνίον. *Cerda.*

324 *Flaventem malas*] Flaventes malas habentem, et est ordo: Tu quoque, Cydon miserande, jaceres, dum sequeris Clitium flaventem prima lanugine malas; id est, dum adolescentem sectaris, cujus amore flagrabas. *Servius.*

325 *Infelix*] Ad amorem detorqueo. Qui alium depereunt, dicuntur amare infeliciter, ut etiam misere. Sic amans Medea ab Eurip. δύστηνος. Sic et in Æneid. I. Dido bibens longum amorem *infelix* dicitur. Nec alio sensu Propert. Eleg. II. 1. 'Huic misero fatum dura puella fuit.' Id est, perdite amanti. Horat. Od. II. 8. 'miseræ virgines.' *Cerda.*

Infelix nova gaudia Cydon] De Cretensibus accipimus, quod in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas, et in totam Græciam translatum est, adeo, ut Cicero dicat in libris de republica, 'Opprobrio fuisse adolescentibus, ii amatores non haberent.' Propter quod poëta *Cydonem* inducit amatorem. Novimus autem *Cydonas* Cretenses dici. Sane *Cydon* quando no-

Digitized by Google

men est proprium, *Cy* naturaliter producit: si appellativum, corripit *Cy*: ut, 'Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit.' Tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut, 'Hæc regi promissa Cydon hæc Lampe dabamus.' Quod fecit abutens licentia, qua utimur in nominibus propriis. 'Nova gaudia:' quem tunc primum amare cœperat. *Servius.*

Nova gaudia] Semper hic Vates est παρθενικός. Titillantem libidinem nunquam nominat; quidquid tale est complectitur *gaudii* nomine: et hic παιδικὰ intelligit, quæ tamen castissime nominat *gaudia*. Ab eo Horatius Od. III. 6. 'Mox juniores quærit adulteros Inter mariti vina; neque eligit, Cui donet impermissa raptim Gaudia, luminibus remotis.' Et Propert. Eleg. II. 14. 'Quanta ego præterita collegi gaudia nocte.' Et adhuc de vitio τοῦ παιδεραστεῖν idem Propert. Eleg. II. 4. 'Hostis siquis erit nobis amet ipse puellas, Gaudeat in puero siquis amicus erit.' Martialis Epig. IX. 42. dixit 'gaudia fœda' de monstrosæ libidinis genere. Valer. Arg. III. 'nec dum soboles, nec gaudia de te.' Nemesian. 'gaudia sumet.' Nam et verbum *sumo* nequitiæ est, ut liquidum ex Martiali l. X. et ex Petron. Sat. Lucretius l. IV. 'præsensit gaudia corpus.' *Cerda.*

326 *Stratus*] Deest *pene*. Servius.

Securus amorum] Hoc loco, indulgens: aliter, 'Securus amorum Germanæ,' id est, contemnens, non curans. *Idem.*

Securus amorum] Id est, explicatore Jul. Scalig. Poët. IV. 16. 'privatus secretusque ab amorum cura.' *Cerda.*

327 *Miserande*] Pro *miserandus*. Nam pro nominativo vocativum posuit: ut contra, 'Socer arma Latinus habeto:' licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat: nam *habeto* et secundæ et tertiæ personæ est. Tamen etiam et alibi nominativum pro vocativo legimus: ut, 'Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.' *Servius.*

328 *Stipata cohors*] Id est, unanimiter veniens. *Idem.*

329 *Septem numero*] Hoc est pro *septem*: et deest *quia*, veteres enim ita enunciabant: Lucilius in IV. 'Hi præ se portant mihi ingentes munere pisces Triginta numero.' An potius proprie? Credibile est enim, ut sæpius jecerint. *Idem.*

Septenaque tela] Pro *septem*, more suo: ut *bina* pro duobus, 'Frenaque bina.' *Idem.*

330 *Resultant Irrita*] Homericum est: nam Iliad. XIV. ἅλιον πηδῆσαι ἔκοντα: *frustratum jaculum exiluisse*: et Calab. l. III. *alχμὴν μαψιδίην*: *vanam cuspidem*. Homer. sæpe, ἥμβροτε, ἀπήμβροτε, ἡμάρτησε. *Cerda.*

331 *Deflexit partim stringentia corpus Alma Venus*] Quidam ἐμφατικώτερον putant, id est, jam stringentia: alii participium præsens pro futuro accipiunt, id est, quæ nisi essent deflexa, striugere debuerant. Male ait Donatus hoc loco ante dictorum oblitum esse Virgilium, quod post Jovis prohibitionem bellis facit numina interesse: non respiciens Jovem magis hortatum esse Deos in fœdera, quam a bellis prohibuisse. Nam et paulo post, et tam Juno quam Juturna bellis interernnt. *Servius.*

Stringentia] Sic inf. 'magnique femur perstrinxit Achatæ.' Nec alio sensu in v. 'stringat sine palmula cautes:' et in IX. 'levis hasta Themillæ strinxerat.' Hac voce indicatur leve et inefficax vulnus. Similem ictum belle Homer. Iliad. IV. ἀκρότατον δ' ἄρ' ὀϊστὸς ἐνέγραψε χρόα φωτός. Etenim scriptio calami non penetrat papyrum aut ceram, tantum signat. Sic et Iliad. XIII. Εἴσω ἐπιγράψαι τέρενα χρόα νηλεῖ χαλκῷ. Calab. l. X. et Hom. Iliad. XXI. ad signandum hunc levem ictum ἐπιγράβδην dixerunt, videlicet cum corporis superficies tantum telo strictim scribitur. Hom.

Digitized by Google

Odyss. XXII. λίγδην, id est, *leviter*. De hoc genere vulneris et Lucianus ἐπιλίγδην· cui voci opponit ille βαθεῖαν πληγήν: *profundum vulnus*. Nonnus l. XXIX. χαράσσετο μηρὸς ὀϊστῷ: *signabatur femur telo*. Idem l. XXII. κατέγραφεν dixit ad rem eandem. Nec minus præclare Virg. Æneid. XII. 'summum degustat vulnere corpus.' Talem ictum notat Valer. Arg. l. III. 'extrema sonuit cita cassidis cuspis.' Ait enim perstrictam cassidem extremam a volante cuspide. *Cerda.*

332 *Achaten*] Omnia nomina quæ in *tes* exeunt, vocativum in *a* mittunt, ut *Achates Achata, Timætes Timæta.* Servius.

333 *Suggere tela mihi, &c.*] Ordo est: Suggere tela mihi, quæ in campis Iliacis in Græcorum stetere corporibus: nullum enim mea in Rutulos dextera sine causa jaculabitur telum eorum, quæ jam sunt cæde hostium comprobata. Qui vero 'steteruntque in corpore Grajum' per conjunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuisse dici putant, et mutatam a poëta conjunctionem. Aliique conjunctionem pro *enim* ponunt, ut, 'primaque oriens erepta juventa est.' *Servius.*

334 *Steterant quæ in corpore Grajum*] In antiquis aliquot codicibus *steterunt* legitur: ut illud, 'Obstipui, steteruntque comæ.' *Pierius.*

336 *Transverberat*] Scindit. *Serv.*

Transverberat] Homer. sæpe, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσεν. Quo verbo explicat transmissam hastam, ἐτέρησεν, et ἐξετέρησεν, id est, *penetravit*, quod verbum est Iliad. XIII. *Cerda.*

Æra] Æreas laminas clypeorum alibi attigi. *Idem.*

337 *Mœonis*] In antiquis codicibus plerisque, cum diphthongo, *Mæonis.* Pierius.

Thoraca] Dicitur indumentum, quo bellator usque ad pectus munitur. *Donatus.*

Cum pectore rumpit] In Romano codice *rupit* est præterito tempore. In aliis *rumpit*. Pierius.

338 *Huic frater subit*] *Huic subit*, id est, prope. *Servius.*

339 *Trajecto missa lacerto*] Quæ fuerat missa retroacto lacerto. *Idem.*

Trajecto missa lacerto] Servius *trajecto, retroacto* exponit. At cur non potius transfosso, ut hastæ impetu lacertum intelligamus trajectum? quum subsequatur, 'Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.' *Pier.*

Trajecto lacerto] Id est, retro acto: ut quidem Serv. et alii explicant. Ego malim projecto, et ad jactum quasi excusso atque extenso brachio. Ita Cic. Orat. III. 'Brachium proceritas projectum,' &c. *Taubmann.*

340 *Protinus*] Jugiter, continue. *Servius.*

Protinus] Id est, jugiter, continue, porro et sine intermissione: Serv. et Nonius. Ita usurpatur Æn. VII. 601. et Æn. III. 416. *Taubmann.*

Fugit] De telo emisso, et ad celeritatem indicandam. Ita Stat. Theb. IV. 'Hastam intorsit agens, liquido quæ stridula cœlo Fugit, et adverso celsæ stetit aggere Dirces.' Sic de Camilla hastæ alligata l. XI. 'Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.' *Cerda.*

Servatque tenorem] Currendi modum et impetum, licet trajecto jam Mæone. Lucret. l. V. de mari: 'labendi conservans usque tenorem.' Claudianus Rapt. III. 'Explorat abiens truncos, rectique tenorem Stipitis, et certo prætentat brachia nixu,' id est, teretem trunci proceritatem. Eleganter etiam Lucan. l. III. 'Lancea Haud unum contenta latus transire quiescit: Sed pandens perque arma viam perque ossa, relicta Morte fugit: superest telo post vulnera cursus.' *Taubmann.*

341 *Moribunda*] Morienti similis. Quod ita esse etiam Sallustius ostendit, qui ait, 'Quasi vitabundus per tramites et occulta loca exercitum

Digitized by Google

ductare.' Nam Jugurtha non vitabat legatum, sed sese eum vitare simulabat: nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: quod si participialiter diceretur, a passivo veniret. Omnia enim a passivo participia, in *dus* exeunt. *Moribunda*, similis morienti; non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem: nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est*: vere moriturus est. *Moribundus* autem, non vere, sed similis morienti est: unde et Sallustius dicit, 'Quasi vitabundus.' *Servius.*

Nervis] Aut necessarie additur *nervis*, aut nervis tantum pependit. *Id.*

342 *Jaculo*] Notent locum istum Grammaticelli, qui nescio quid discriminis afferunt inter *hastam* et *jaculum*. Ecce, quam prius hastam dixerat, nunc vocat jaculum. Sic in versu, ex Æn. XI. Camilla fugit *in jaculo*, quod prius *hastam* dixerat. Et cur non hasta sit *jaculum* a jaciendo? sicuti βέλος ἀπὸ τοῦ βάλλειν: Homerus enim sæpe βάλλειν de hasta et βαλέειν: ac proinde βέλος hasta quoque erit. *Cerda.*

Fratris de corpore rapto] Si diceret 'fratrum de corpore raptum,' speciosius esset: quod ideo omisit, quia hasta Alcanoris tantum vulneraverat manum, in Mæonis vero hæserat corpore. *Servius.*

344 *Est licitum*] Quoniam non contradixerat. *Idem.*

Femur] *Femur* dicimus; quia legitur et declinatur *hujus femoris*. Illius vero ablativi non invenitur nominativus, 'Lætus Eripit a femine:' licet Caper in libris enucleati sermonis dicat, *femen*, sed non ponit exemplum: ergo aut *hoc femur*, aut *hoc femen*; nam *femus*, penitus non dicimus. *Id.*

345 *Hic Curibus, fidens, &c.*] Hoc est, *tunc*. Et est ordo, Tunc fidens primævo corpore advenit Lausus Curibus: qui erat de Curibus, ut Verres Romulia. Aut 'fidens Curibus,' id est, multitudine: ut 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Lausus.' *Idem.*

Viribus hic fidens primævo corpore Lausus] In hoc membro codices tam impressi quam manu scripti, tam veteres quam novi, multipliciter variant. In omnibus tamen venerandæ antiquitatis codicibus pars illa prior eodem consensu legitur, *hic Curibus fidens*: quod etiam Servius submonuit. Deinde *Lausi* nomen ad hanc usque ætatem quorundam omnino veterum codicum adsensu admissum est, quum *Clausus*, a quo gens *Claudia* derivarit, Sabinorum ductor alibi nominetur a Virgilio: 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus:' et hic vetera quædam exemplaria *Clausus* habent. Sed interim eorum stuporem prætereamus, qui Numitorem Curibus populis clausum stipatumque, quod juventuti primævæ fideret, Æneam telo petiisse interpretantur. Sane vero quod *advenit* in impressis codicibus omnibus legitur: neque non in aliquot ex vetustioribus, in Oblongo illo Pomponianis deliciis, *advolat* habetur. *Pierius.*

Clausus] Legunt hic aliqui *Lausus*, secuti obvia exemplaria: sed in correctioribus est *Clausus*. Hoc retinui. Nam Cures, aut Curetes, qui in Sabinis sunt, ejus sunt comites: et l. VII. legis, 'Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus.' Atqui Lauso Agyllini sunt comites, non Cures, ut habet in eodem libro. Deinde non hinc longius fit mentio Lausi ita integra et plena, ut hoc loco delibanda non fuerit. *Cerda.*

346 *Rigida*] Id est, tenens eam, non vibrans et jaciens. *Servius.*

Rigida] Quo sensu accepi, possis Valerium Arg. l. III. 'rigido transcurrens demetit ense.' *Cerda.*

Eminus] Notandus locus. Nam cum *eminus* sit, quasi e manu, hic tamen non hasta mittitur, tantum fit ictus

Digitized by Google

ea retenta, et pugnatur cominus. Itaque huc traho versum Ennii in Hectoris Lytris: 'Quem mea cominus machæra, atque hasta hostivit e manu.' Ubi *e manu* est, pro *eminus*, et tamen *cominus* dicitur pugnatum. Ergo in Virgilio *ferit eminus* est, ferit e manu. Aut si velis, accipe aliter: quia longa est hasta, ideo *eminus*, cum oppositione ad pugnam, quæ fit gladiis, quibus dicimur pugnare cominus, quia hi breviores. Dices, nonne hasta semper ad jactum? Non, Lector: in promptu est Strabo l. x. cujus hæc sunt, διττὴ γὰρ ἡ τῶν δοράτων χρῆσις, ἡ μὲν ἐκ χειρὸς, ἡ δὲ ὡς παλτοῖς· καθάπερ καὶ ὁ κοντὸς ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδοσι, καὶ γὰρ συσταδὴν χρώμεθα, καὶ κοντεβολοῦντες. Vide et sequentem Notam. *Cerda.*

347 *Sub mentum graviter pressa*] Par omnino locus Iliad. XVII. ubi Menelaus Euphorbum occidens, κατὰ στομάχοιο θέμεθλα Νύξ', ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε, βαρείῃ χειρὶ πιθήσας. Quasi manu urgeret, et premeret, ac perforaret. Et Stat. Theb. II. dixit, 'nitentem hastam,' ut qua fieret nixus. Versus est, 'a jugulo nitentem sustinet hastam.' Lucanus l. IV. 'Et jugulis pressere manum.' Stat. Theb. XI. 'alte ensem germani in corpore pressit.' Itaque non semper hasta mittebatur; sed, ea retenta, fiebat et ictus, et nixus. Hoc volunt versus Homeri, et primus locus Statii. Neque aliud est illud Plutarchi in vita Pompeii, παίσας ἐκ χειρὸς δόρατι: *percutiens hasta cominus.* Ubi ἐκ χειρὸς notat retentam hastam, non jaculatam. *Idem.*

Loquentis Vocem animumque rapit] Quasi in media voce et clamore vitam eripuerit; quem affectum in Dolone interfecto a Diomede habet Homer. Iliad. X. Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη. Inde illud l. IX. 'clamantis sistit in ore.' Adi et Stat. Theb. II. 'Dum clamat, subit ære cavo Theumesia cornus, Nec prohibent fauces, atque illi, voce repleta, Intercepta natat prærupto in sanguine lingua.' Præclare Hesiod. in Scuto mortem vocat λαθήφθογγον, quod vocem adimat. Calab. l. XI. πέρησεν δ' ἅμα στόμα χαλκὸς γλῶσσαν ἔτ' αὐδήεσσαν: *ferrum per os transfixit loquentem adhuc linguam.* Stat. Theb. X. 'penitus cervice recisa Verba solo vultusque cadunt.' Valer. Arg. l. III. 'ultima frustra Verba ciens.' *Idem.*

349 *Fronte ferit terram*] Ita Hom. Odyss. XXII. ὁ δὲ χθόνα τύπτε μετώπῳ: et iterum, Δούπησεν δὲ πεσὼν, χθόνα δ' ἤλασε παντὶ μετώπῳ. *Idem.*

350 *Tres quoque*] Agellius XIII. 19. observat, Poëtam hic *tres* quidem, at in seqq. versu *tris* scripsisse, magna judicii subtilitate, et sonitus suavitate. Vide ibid. *Taubmann.*

Boreæ de gente suprema] Aut originem ducentes de Zeto et Calai, qui filii Boreæ et Orythiæ Nymphæ fuerunt: ut *de gente*, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis montibus natos: unde est origo venti Boreæ. *Suprema* autem, pro, supremi Boreæ. Si autem, ut quidam volunt, *Boream*, principium generis accipiamus, erit *suprema*, dictum pro summa; quod si ventum intelligimus, *suprema*, ultima modo, sicut dictum est, initium flandi Boreas concipit. *Serv.*

351 *Ismara*] Civitas Thraciæ a monte Ismaro dicta: hic enim fœminino *Ismara*, quia patriam dixit; ibi neutri, id est, 'juvat Ismara Baccho Conserere.' *Idem.*

352 *Occurrit Halesus*] In antiquis, *obcurrit Alæsus* diphthongo *æ* in media sita syllaba: quæ tamen raro in codicibus antiquis habetur: sed ita Græci scribunt hujusmodi nomen Ἄλαισος absque etiam adspiratione. *Pierius.*

353 *Auruncæque manus*] Glossar. vetus: *Aurunci*, οἰκήτορε Ἰταλίας. Scal. ad Fest. A Tybri usque ad Laurentum sunt *Pelasgi*, *Sicani* et *Aurunci*. Taubmann.

354 *Expellere tendunt*] Hoc est, lo-

Digitized by Google

eo se invicem movere contendunt. *Servius.*

Expellere tendunt, &c.] Expressus Homeri locus ex Iliad. XII. ubi neque Lycii possunt Græcos pervincere, neque Lycios Græci. Græca Ursinus habet. Abstineo: et tu vide longissimam pugnam ejusdem Vatis Iliad. XVII. ad corpus Patrocli, ubi neutri cedunt Græci, et Trojani, sed diu stant in eodem gradu et compressu. Et quæ Poëta addit, 'Nunc hi, nunc illi,' imitatur Stat. Theb. VIII. 'nunc turba recedit, Nunc premit, ac vicibus tellurem amittit, et aufert.' *Cerd.*

355 *Limine*] Decenter dictum: hoc est, in litore. *Servius.*

356 *Magno æthere*] In magno aëre: nam veluti in æthere non sunt, sed in aëre: sic supra, 'atque æthera tranant Cum sonitu,' pro aëre. *Idem.*

Magno discordes æthere venti, &c.] Omitto duo loca Statii e secundo et octavo lib. Theb. quæ jam Collector, et locum Ennii, quem tantum citat, atque Homeri e Iliad. IX. et addo a me alia, in quæ ipse incidi. Ergo Homer. Iliad. XVI. Ὡς δ' εὖρός τε, νότος τ' ἐριδαίνετο ἀλλήλοιϊν Ὀρσέος ἐν βήσσῃς βαθέην πελεμίζετον ὕλην. Et postea addit, Ὡς Τρῶες, καὶ Ἀχαιοὶ ἐπ' ἀλλήλοισι θορόντες Δηίουν, οὐδ' ἔτεροι μνήσαντ' ὀλοοῖο φόβοιο. Nonnus l. XXXII. pari comparatione exprimit furorem belli, Ἄτλοος ἀντιπόροις βακχεύετο πόντος ἀέλλαις. Calab. etiam l. II. Æthiopas et Græcos ita comparat, νέφων συνιόντων. Stat. Theb. V. signatissime ad Virg. 'Sic ubi diversis maria evertere procellis Hinc Boreas Eurusque, illinc niger imbribus Auster.' Signatissime (inquam) nam *diversæ procellæ* Statii, est id, quod in Poëta præcessit, *Nunc hi, nunc illi.* Audi Musam Valerii Arg. III. 'contextis umbonibus urgent, Cæruleo veluti cum Juppiter agmine nubem Constituit, certant Zephyri, frustraque rigentem Pulsat utrinque Notus: pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa fretis, quibus incidat arvis.' *Cerda.*

357 *Prælia ceu tollunt*] Αἴρειν πόλεμον, sæpe apud Æschyl. *Germanus.*

358 *Non mare cedit*] Lucanus l. V. eodem sensu dixit, 'dubius pontus,' videlicet inter Zephyrum et Eurum. Infra iterum, 'Et dubium pendet, vento cui pareat, æquor.' Et Ovid. Metamorphos. VIII. de nave contrariis malis agitata, 'Vim geminam sentit, paretque incerta duobus.' *Cd.*

359 *Anceps pugna diu*] Hom. μάχην, et νίκην ἑτεραλκέα vocat, ἑτεροκλινῆ, ἑτερομερῆ, ἀλλοπρόσαλλον. *Germ.*

Obnixa omnia contra] Mare mari, nubes nubibus, venti ventis. Legitur et *obnixi*: ut referatur ad ventos. *Servius.*

Stant obnixi omnia contra] In antiquis omnibus exemplaribus, præsertimque Vaticanis tribus, legere est 'stant obnixa omnia contra:' reliqui fere omnes abrasi, in quibus *obnixi* adulterina lectione repositum. Nam *obnixa* cum Servii quadrat interpretatione dicentis, 'Mare mari, nubes nubibus, venti ventis.' Neque vero parum me moverit Arusiani Messi observatio, dum is elocutionis modum, quo *obnoxius contra illa* dicimus hoc exemplo probat, 'Stant obnixi omnia contra,' ubi de ventis dubioprocul intelligit: si *omnia* sit præpositionis appositum. Dici vero et *obnoxius huic rei* ex Georgicon tertio; et Æneidos duodecimo comprobatur, 'Arboris obnixus trunco.' *Pierius.*

Stant obnixi] Livius l. VIII. 'in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis.' *Cerda.*

361 *Hæret pede pes*] Pro *pedi*. Nam est Antiptosis: et versus est Homeri: Ἄσπις δ' ἄσπιδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. *Servius.*

Hæret pede pes] Ita ante hunc Furius Annal. l. IV. 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir.' Macrob. VI. 3. et v. 12. Post Virgil. Statius Theb. l. VIII. 'Jam clypeus clypeis, umbone repellitur umbo,

Digitized by Google

Ense minax ensis, pede pes, et cuspide cuspis.' Contendit hunc locum cum Homerico Scal. Poët. v. 3. Criticis vehementer vapulantibus. *T.*

362 *Rotantia*] Ut 'Eleusinæ matris volventia plaustra:' *Rotantia* ergo, quæ rotantur. *Servius.*

Saxa rotantia Intulerat torrens] Sic et Lucret. l. I. 'Vortice torto Corripiunt, rapidoque rotantia turbine portant.' Hom. Il. N. ἀντικρὺ μεμαὼς, ὀλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, Ὅντε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάῤῥοος ὤσῃ, Ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης, &c. *Germ.*

363 *Torrens*] Non Tyberis, sed quicunque alius fluvius ad tempus crescens. *Servius.*

Torrens] Tunc siccus: ideo *impulerat*, ut qui tunc non impelleret. Et torrens quidem est, qui in æstate siccus: fluvii perennes sunt. Et hoc unicum discrimen. Plinius v. 28. 'Amnis Indus in Cybiratarum jugis ortus recipit LX. perennes fluvios, torrentes vero amplius centum.' Sic etiam opponit Sen. epist. 40. 'perennis sit unda, non torrens.' *Cerda.*

364 *Arcadas insuetos acies inferre pedestris*] Quia saxis, quæ torrens intulerat, impediti Arcades, omissis equis, pedestrem pugnam insueti inierant, et a Latinis pellebantur. Et *Arcadas* accusativus pluralis est, cujus ultima syllaba ideo brevis est, quia nominativus pluralis *es* terminatur: ut *hi Arcades*, item *delphines*, *delphinas*. Servius.

Acies inferre] Verbum militare. Cæsar Gall. II. 'signa inferre, et manipulos laxare jussit.' Liv. l. VI. de Camillo: 'signiferum secum arreptum in hostes rapit, Infer miles, clamitans, signum.' *Cerda.*

365 *Latio sequaci*] Metonymia pro Latinis: ut alibi, 'Invadunt urbem somno vinoque sepultam.' *Servius.*

366 *Aspera quis natura loci, &c.*] Mihi non dubium, quin ista ducta sint ab Hom. Iliad. XII. Ibi ait Polydamus, Ἀφραδέως διὰ τάφρον ἐλαύσομεν ὠκέας ἵππους. Et reddit rationem, quia fossa ἀργαλέη περάαν *difficilis est transitu*, ut in qua sint σκόλοπες, id est, *pali*: ac propterea ἔνθ' οὔ πώς ἐστι μάχεσθαι ἱππεῦσ': *ibi nullo modo licet pugnare equitibus.* Inde demum ventum ad consilium hoc, Ἵππους μὲν θεράποντες ἐρυκόντων ἐπὶ τάφρῳ, Αὐτοὶ δὲ πρυλέες σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες Ἕκτορι πάντες ἑπώμεθ' ἀολλέες. De Sarmatis ait Tacit. 'nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum:' quia videlicet assueti equis: quæ quidem ignavia et Arcadibus contigit; nam semper assueti equis: sicut et de Parthis Annal. l. VI. 'illis sola in equite vis.' *Cerda.*

Dimittere quando] *Quando*, siquidem. Et est Romanæ militiæ: nam in locis impeditis equos militibus dabant, et pedestri certamine confligebant. *S.*

Dimittere quando Suasit equos] In antiquis aliquot *demittere* legitur. Nam *dimittere*, in diversas partes mittere significat: et *Dimissus Senatus*, quia alius alio domum quisque suam revertens, ingreditur. Juniores tamen Grammatici volunt *demittere* deorsum mittere significare, neque unquam accipi pro relinquere. *Pier.*

368 *Nunc prece, nunc dictis virtutem incendit amaris*] Illustro hanc sententiam ab Hom. qui de utroque Ajace Iliad. XII. Ἄλλον μειλιχίοις, ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσι Νείκεον: *Alium blandis, alium duris verbis Increpabant.* Male νείκεον, nam tantum duris convenit, non blandis. Ab Nonno l. XXIX. ubi de duce Indorum, Ἄλλον εὐηθείᾳ μετανευμένος, ἄλλον ἀπειλῇ: *Alium mansuetudine revocans, alium minis.* Ab Josepho, qui Bell. I. 8. ἀπειλητὴς ἅμα, καὶ σύμβουλος ὢν ἑκάστοις: *Erga singulos interminator simul, et consiliator.* In eodem lib. cap. 13. τοὺς μὲν παρακαλῶν, τοῖς δὲ ἀπειλούμενος. Ab Statio, qui Theb. II. 'justis miscens tamen aspera cœpit.' Petron. Sat. 'Postquam precibus iracundiam miscui.'

Digitized by Google

Ab Livio, qui de Annibale l. XXI. 'Varie militum versat animos, castigando, adhortandoque.' Ab Prudent. qui in Psychom. 'Instimulans animos nunc probris nunc prece mista.' Ab Ovidio, qui secundo Metamorph. 'precibusque minas regaliter addit.' Supra in hoc lib. 'Admonet, immiscetque preces.' *Cerda.*

369 *Quo fugitis*] Hoc amare dictum est: jam preces sequuntur. *Servius.*

Quo fugitis] Cum omnia teneant hostes. *Donatus.*

Quo fugitis, socii] Homerus decimosexto Iliados Πόσε φεύγετε; Alibi, Πῇ φεύγεται; Comparat hanc orationem Julius Scaliger cum multis Homericis. Addo a me verba Fabii apud Livium libro secundo: 'Hoc jurastis milites? fugientes vos in castra redituros?' &c. Prudentium, qui Psychom. 'Quo ruitis? cui colla datis? quæ vincula tandem, Proh pudor, armigeris amor est perferre lacertis?' ubi sermo est de fuga virtutis ad vitium. Silium, apud quem Scipio l. IV. 'At Consul toto palantes æquore turmas Voce tenet, dum voce viget. Quo signa refertis? Quis vos heu vobis pavor abstulit? horrida prima Si sors visa loci, pugnæque lacessere frontem, Post me state viri.' Et post pauca: 'Quo fugitis? quæ spes victis? Alpesne petemus?' Volo autem adeas initio orationis diligentiam Jul. Scaligeri III. 70. expendentis illustres versus ex Rhetorica argumentatione. *Cerda.*

Per vos et fortia facta] Adjurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militia. *Servius.*

Per vos et fortia facta] Magnus stimulus, si cuique proponas, quod olim egregie fecerit. Ideo postea, 'devictaque bella.' Marcellus apud Livium l. XXVII. 'Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos invasit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem ætatem absumpsistis.' Titus apud Josephum Bell. l. VII. capite primo, Romanos hortatur, quod turpe esset desides esse homines τοὺς γῆς ὀλίγου ἁπάσης καὶ θαλάσσης κρατοῦντας: *victores universæ terræ et maris.* Annibal apud Polyb. l. III. ait turpem esse fugam in his, qui essent memores pugnarum, quas in itinere jam pugnavissent: μνημονεύων τοῦ πλήθους τῶν μεταξὺ πολέμων. Idem Annibal apud eundem, adhortans suos ante Cannensem pugnam ita ait: ὅτε δὲ κατὰ τὸ συνεχὲς τρισὶ μάχαις τηλικαύταις ἐξ ὁμολόγου νενικήκατε Ῥωμαίους, ποῖος ἂν ἔτι λόγος ὑμῖν ἰσχυρότερον παραστήσαι θάρσος αὐτῶν τῶν ἔργων; *Cerda.*

370 *Per ducis Euandri*] Melius *ducis*, quam si dixisset Regis, hoc enim nomen exprimit ducentem in prælia. Sallust. 'Quo cupidius in ore ducis se quisque bonum et strenuum ostentantes.' Non dixit proconsulis. *Serv.*

Per ducis Euandri] Apte victoris patris nomen inducit ad commovendos milites. Apud Curtium libro III, sub ipsum belli discrimen: 'Victor ad hæc Atheniensium Philippus pater invocabatur.' *Cerda.*

Devictaque bella] Finita, exhausta: nam hostis vincitur, non bellum. *Serv.*

371 *Spemque meam*] Exspectationem, quam sustineo. Quasi dicat, Euander pater meus, Dux insignis vester, multa bella virtute confecit, gloriosus semper remeavit. Ergo filius ejus, et nunc primum ductor vester effectus, cui cum triumphis paternis certamen est, primum non similis redibit? *Turnbmann.*

Subit] Succedit, ut 'Cui deinde subibit.' *Servius.*

Laudi] Ut solet, virtuti: potest proprie intelligi. *Idem.*

Quæ nunc subit æmula laudis] In Romano codice, et plerisque antiquioribus codicibus, *laudi* dativo casu legitur. *Pierius.*

Digitized by Google

372 *Fidite ne pedibus*] Dativus est *pedibus*: nam *fido tibi* dicimus. *Serv.*

Ferro rumpenda per hostis Est via] Liv. l. IV. 'Ferro via facienda est.' Et in Cannensi prælio, 'ferro, atque audacia iter fit, quamvis per confertos hostes.' Et l. XXII. 'Neque enim inde votis, aut imploratione Deum; sed vi, ac virtute evadendum esse: per medias acies ferro viam fieri.' Et l. IX. ore Dictatoris Romani: 'Locis angustis milites deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus viam nullam habemus.' Catilina apud Sallust. 'Quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est.' *Cerda.*

373 *Qua globus ille virum densissimus urget*] In Romano codice *quo* et *urguet* Attiano more habetur. Ita inferius, 'Mortali urguemur ab hoste.' *Pier.*

374 *Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit*] Hoc vult patria, ut per cædes hostium revertamur. *Serv.*

Hac vos, &c.] Cum sententia sit, per cædes redeundum in patriam, quadrant in hunc locum verba Alexandri apud Curtium l. IV. 'Tot terrarum spatia emensis, tot amnibus montibusque post tergum objectis, iter in patriam et Penates manu esse faciendum.' *Cerda.*

375 *Numina nulla premunt*] A facili argumentatur, dicens non *contra Deos* sed contra mortales bella tractamus. *Servius.*

377 *Ecce maris*] Quod est efficax, in fine posuit: nam dicit, eos quo fugiant non habere, cum terra ab hostibus teneatur: mare autem pedibus transire non possint: castra vero ingredi turpissimum sit. Aut certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam volunt, intelligentes. Et rapit acer totam aciem, in Teucros, scilicet suam, quam ducebat, cæteris relictis. *Idem.*

Magna claudit nos obice pontus] Periphrasis. Id est, mari claudimur. Modo usus habet, ut *hic obex* dicamus: unde quidam *magno obice* legunt. Antiqui etiam *hæc obix* dicebant, secundum quod est *magna obice*. Hinc est, quod nonnulli vitant generis dubietatem, et legunt *magni*, scilicet, *maris*. Caper tamen in libris dubii generis, probat dici et *hic obex* et *hæc obex*: quod, ut diximus, hodie de usu recessit. *Idem.*

Ecce, maris magno claudit nos objice pontus] *Magno*, virili genere, in impressis omnibus codicibus legas. In antiquis vero *magna*, fœminino genere. Idque recepisse Servius videtur, quum dixit, 'Quidam magno objice legunt.' Aitque nonnullos ad evitandam ambiguitatem legere malle *magni*, scilicet *maris*. Usque adeo vates, summus loquendi scribendique artifex, sub ferulam, si Deo placet, revocatur a Grammaticis, qui nolunt amplius *hic* et *hæc obex* dici: ut veteribus dicere concessum est. Est et illud adnotandum *obice* unico *i* in antiquis codicibus scribi. *Pierius.*

Claudit] Claudianus de Bello Gildon. 'Tyrrhena clauditur unda:' et de Bello Getico, 'obice ponti.' Est, 'claudit nos pontus magno obice,' idem quod, dividit nos magno obice, ait Jul. Scalig. Poët. IV. 16. *Cerda.*

378 *Pelago Trojamne petetis*] *Pelago* impressa omnia legunt exemplaria; quum tamen in vetustioribus omnibus *fugæ pelagus* legatur, quod alii viderint. Præterea pro *petetis*, *petemus* persona prima in plerisque codicibus habetur. In aliquot ex iis qui apud me sunt, *petamus*, quod figuratius est. *Pierius.*

Trojam] Id est, castra Trojanorum. *S.*

379 *Densos prorumpit in hostis*] Ut eos hortaretur exemplo. *Idem.*

380 *Fatis iniquis*] Exitum præoccupavit futurum. *Idem.*

381 *Magno pondere*] Hoc est, magni ponderis: ut, 'Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,' pro æris cavi. *Idem.*

Hic magno vellit dum pondere saxum] In Romano codice *vellit magno*. Sed

Digitized by Google

quod ibidem *cum* pro *dum* positum est, non placet: lege vero *hunc* accusativo casu. *Pierius.*

Magno vellit dum pondere saxum] Ita etiam apud Stat. Theb. II. Tydeus, 'Saxum ingens, quod vix prima cervice gementes Vertere humo, murisque valent inferre juvenci, Rupibus avellit.' *Cerda.*

383 *Qua spina*] Apud Hom. Iliad. XIV. Archilochus vulnus excipit δι' ἀστράγαλον, videlicet in vertebra spinæ. *Idem.*

Receptat] Ideo, frequentativo usus est, quia ossibus inhærentem hastam facile avellere minime poterat. Et expressit moram quandam et molitionem extrahentis. Ergo *receptat*, est frequenti concussione divellit. Tale est et illud, 'Clypeoque sinistram Insertabam aptans.' *Servius.*

384 *Quem non super occupat*] Quem super Lagum subauditur *stantem*; ideo autem desuper, quia Pallas ad evellendam hastam fuerat inclinatus. *Id.*

Occupat] Sermo militaris. Ovid. Metam. VIII. 'occupat audentem.' Infra in hoc lib. 'occupat os flammis.' Hom. Iliad. XVI. Φθῆ ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπεὶς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσαι: *Prævenisti hasta mea perculsus animum perdere.* Calab. l. XI. παρφθάμενος δαΐξεν: *præveniens vulnerat.* Iliad. XIII. φθάμενος βάλε δουρί. Plutar. in Pompejo, φθάνει πάσας δόρατι. Calab. l. X. τὸν δὲ παραφθάς. Homerus Iliad. XXIII. hujusmodi pugnatorem vocat παραπρέψαντα. *Cerda.*

385 *Nam Pallas ante ruentem, Dum furit*] Ordo est, Nam eundem Pallas ante excipit, id est, dolo interimit. Ille enim incautus fuerat, furens propter crudelem mortem sodalis; unde et incautus fuerat. *Servius.*

386 *Incautum*] Par nota in exitio Amyci apud Val. Arg. l. IV. qui perit gerens se incaute, et nimium furenter, ait enim: 'Sævit inops Amycus, nullo discrimine sese Præcipitans.' Apud Cal. l. I. cadit telo Penthesileæ Podarcus, cujus propter interfectum amicum θυμὸς ὀρίνθη: *commotus est animus.* Cerda.

387 *Tumido in pulmone*] Et naturaliter tumido, et quia furebat. *In pulmone* autem *recondit*, Archaismos est, pro *in pulmonem*. Servius.

Tumido in pulmone] Qui ab reliquis Græcis πνεύμων a flatibus, ab unis Atticis dicitur πλεύμων, unde per metathesin vox Latina *pulmo*. Usurparunt πλεύμονα Aristoph. in Irene, et Hippocr. lib. de ossium natura, non longe ab initio, et alias sæpe. In lib. de internis affectionib. ἀὴν πλεύμων οἰδήσῃ: *si pulmo intumuerit:* et l. III. de Morbis, πλεύμων οἰδέων: *tumens pulmo.* Ceterum hic ictus habetur etiam Æn. IX. 'ferrum tumido in pulmone tepescit.' Et Eurip. in Ione, ἕως τέτρω πνευμόνων λαβεῖν: *sagittas accipere intra pulmonem.* Ibidem loquens de dolore, ἔτυπεν πνευμόνων τῶν δ' ἔσω: *percussit intra pulmones.* Cerd.

388 *Hinc Sthenium petit*] Pro *tunc*, loci adverbium pro temporis. *Serv.*

Hinc Helenum petit] In antiquis plerisque codicibus, *Stelenum* habetur: unde Librarii *s* et *t* in adspirationem convertere. In Romano vero codice, *Stenelum* legitur: sed absque adspiratione. Id vero nomen apud Græcos per θ notatur Σθένελος. *Pier.*

Helenum] Servius in Comment. *Sthenium* legit, quem sequerer, nam *Helenus* Trojanum est nomen. Itaque indecorum, hominem Trojani nominis educi in Trojanos. *Cerda.*

Rhæti de gente vetusta Anchemolum] Hæc fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Abienus tamen, qui totum Virgilium jambis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcam esse. Rhœtus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. Qua re cognita cum eum pater insequeretur, et ad pœnam vocaret, fugiens se ille contulit ad Daunum. Merito ergo in

Digitized by Google

bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. *Gente* autem *vetusta*, ideo, quia a Forco Deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Polyistor tradit, quem Lucius Sylla civitate donavit. *Servius.*

390 *Vos etiam gemini*] Ut supra, 'Tu quoque flaventem prima lanugine malas.' *Idem.*

Vos etiam gemini, &c.] Huic loco ita hæsit Sil. l. II. 'Vos etiam primo gemini cecidistis in ævo Eurymedon fratrem, et fratrem mentite Lycorma. Cuncta pares, dulcisque labor sua nomina natis Reddere et in vultu genitrici hærere suorum.' *Cerda.*

392 *Suis*] Etiam suis. Lucanus, 'Et amissum fratrem lugentibus offert.' Et est absolutum suis omnibus, non suis parentibus tantum. *Servius.*

Indiscreta suis] Claud. in IV. Cons. Hon. ita de utroque Castore, 'Haud aliter summo gemini cum patre Lacones, Progenies Ledæa, sedent: in utroque relucet Frater, utroque soror: similis chlamys effingit auro, Stellati pariter crines: juvat ipse Tonantem Error, et ambiguæ placet ignorantia matri. Eurotas proprios discernere nescit alumnos.' Statius etiam Thebaide sexta: 'geminis eadem omnia, vultus, Currus, equi, vestes: par et concordia voti Vincere, vel solo cupiunt a fratre relinqui.' De Eurymedonte et Lycorma Silius l. II. 'geminæque notis decepta figuræ Funera mutato revocabat nomina mater.' Et post pauca; 'Tunc etiam ambiguos cecidit super inscia natos.' Porro de lectione integri Siliani loci vide Modicium. Plinius VI. 12. inter alia exempla: 'Magno Pompejo Vibius quidam e plebe, et Publicius etiam servitute liberatus, indiscreta prope specie fuere similes, illud os probum reddentes, ipsumque honorem eximiæ frontis.' Idem X. 29. 'indiscreta redderem similitudine.' Sed Plin. caute *prope* addidit, ut vides, nam omnino 'indiscretas effigies' ipsemet negat Plaut. Men. VII. 1. de hac omnimoda similitudine: 'Neque aqua aquæ, neque lac est lacti, crede mihi, usquam similius, Quam hic tui est, tuque hujus.' Utramque comparationem ab lacte et aqua assumit idem ad rem eandem in Mil. Philo in l. de Temulent. ita etiam ait: ἐπὶ τῶν διδύμων ἡ φύσις χρησαμένη τῷ αὐτῷ πολλάκις χαρακτῆρι παρὰ μικρὸν ἀπαραλλάκτους ὁμοιότητας ἐτύπωσε. *Cerda.*

Gratus error] Horat. epist. II. 2. 'mentis gratissimus error.' Est hoc quod idem Od. III. 4. 'amabilis insania.' Prosper. Aquitan. lib. de Promiss. loquens de Jacobo assimilato fratri Esau, 'factus est gratus error parentibus.' *Idem.*

393 *Discrimina*] Differentias. *Serv.*

At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas] Non abit affectus ille Æschyli in ἐπτ' ἐπὶ Θηβ. ἀλλὰ ἐπὶ φόνῳ διεκρίθητε: *sed estis in morte discriminati.* Pari aura cum Virgilio Lucan. l. III. 'Discrevit mors sæva viros, unumque relictum Agnorum miseri sublato errore parentes,' &c. *Cerda.*

394 *Thymbre*] Pro *Thymber*, metri caussa Metaplasmum fecit. Ipse enim superius *Thymber* dixit. *Servius.*

Caput Euandrius] Docet Martianus Capella syllabam ubique esse communem, quæ desinat in *T* literam. Politianus c. 71. *Taubmann.*

Euandrius abstulit ensis] Possessivum est modo, non patronymicum. *Servius.*

395 *Decisa suum*] Mire *suum*, tanquam dominum, a quo fuerat separata. *Idem.*

Te decisa suum, &c.] Sensus est, brachium dextram decisam requisivisse, et digitos aliquo subsultu et motu, qui a convulsione committitur, veluti prius ministerium affectasse. *Germanus.*

Dextera quærit] Ex Musa Maronis Ovid. et Stat. Prior Metamorph. VI. in historia Philomelæ: 'forcipe lin-

Digitized by Google

gnam Abstulit ense ferox, radix micat ultima linguæ; Ipsa tacet, terræque tremens immurmurat atræ, Utque salire solet mutilatæ cauda colubræ, Palpitat, et moriens dominæ vestigia quærit.' Posterior Theb. l. VII. 'dividuum trans corpus hiantes Truncum oculi quærunt, animus caput.' *Cerda.*

396 *Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant*] De Ennio sublatum est: ille enim ait, 'Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.' Quem versum ita ut fuit ad suum carmen transtulit Varro Attacinus. *Servius.*

397 *Arcadas, &c.*] Vehementer movetur virtus alieno exemplo, maxime ducis. *Donatus.*

Tuentes] Modo intuentes, alias defendentes significat. *Servius.*

398 *Dolor et pudor*] Sic de Mezentio, 'Æstuat ingens Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu.' Alii *dolorem* alicujus studii ardorem, et promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum volunt, ut Græci πόνον appellant. Lucilius in quinto, 'Nam omnibus unus dolor receptus labosque.' *Idem.*

Dolor et pudor] In Romano codice pro *pudor*, legitur *furor*. Sed enim *pudor* magis placet: quia viderunt juvenem Pallanta strenue facientem, a quo tam acriter reprehensi fuerant. *Pierius.*

Mistus dolor et pudor] Præclare conjungit. Arist. Rhet. I. 6. pudorem per dolorem explicat, nam vicini affectus, ἔστω δὲ αἰσχύνη λύπη τις καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα. Calab. l. XIII. etiam conjungit, αἰδὼς καὶ χόλος ἀμφεχύθη. Neptunus apud Homerum Iliad. XIII. admonet Græcos ponant ante oculos αἰδὼ καὶ νέμεσιν. Livius l. II. 'Nunc indignatio, nunc pudor pectora versare.' Sane ab dolore indignatio est. *Cerda.*

399 *Fugientem Rhœtea præter*] Id est, præterfugientem. *Servius.*

400 *Hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo*] Hoc tantum spatium, et hæc sola mora quo minus Ilus periret. De cujus morte cum nihil dicat, intelligendum est. *Idem.*

Tantumque moræ] Cum Rhœteus dicatur *mora* Ili, cujus mortem suspendit, recte quadrat illud veteris Poëtæ, a quo Hector dicitur *belli mora*, quia illo vivente, suspensa fata Trojana. Tale et illud Latronis apud Senecam Rhet. suas. 2. 'Si nihil aliud erimus, certe belli mora.' Et Lausus infra in hoc libro dicitur *mora* patris Mezentii: ait enim Poëta, 'ipsum que morando sustinuit,' id est, Sustinuit Æneam. *Cerda.*

401 *Ilo namque*] Id est, in Ilum. *Taubmann.*

402 *Intercipit*] Quia intercipi aliena dicuntur. *Servius.*

Teuthra] Ab eo, quod est *hic Teuthras*, sicut *Æneas.* Idem.

403 *Tyren*] Ab eo, quod est *hic Tyres.* Idem.

Fratremque Tyren] In Romano codice, *Tyrin:* quia scilicet ηα nunc aliter pronuntiatur apud Latinos, aliter apud Græcos. Τύρην enim est a nominativo Τύρης. *Pierius.*

Curruque volutus] Plenus hac re Homer. cujus duces sæpe e curru pugnant, e curru cadunt ὄφρα καὶ πρηνέες: et Iliad. v. ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων. Nihil frequentius. *Cerda.*

404 *Semianimis*] Notest et *semianimis*, ab eo, quod est *semianimus*, legi. *Servius.*

Cædit calcibus arva] Ita infr. in hoc lib. 'Sternitur infelix Acron, et calcibus atram Tundit humum exspirans.' Ludit Nonnus l. XXII. in re luctuosa: Καὶ πόδας ἀμφελέλιξεν ἔχων ὀρχηθμὸν ὀλέθρου: *Vibrabat pedes habens tripudium mortis.* Eodem lib. de moriente: χθόνα ποσὶν ἀράσσων: *terram pedibus cædens.* Hom. aliquoties λὰξ in re eadem: et Il. XIV. οὐδεῖ πλῆντο κνῆμαι καὶ γοῦνα ποσόντος: *lapsæ in*

Digitized by Google

terram sunt tibiæ et genua cadentis. Et Odyss. XVIII. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. Inde apud Æsch. Supplicib. πεσήματα ἀνδρῶν, et ἀπολακτισμοὶ βίου, quasi *vitæ calcitramenta.* Cerda.

405 *Optato*] Id est, ex voto. Per æstatem enim venti frequentes optantur, et quasi contingere videntur ex voto: quia difficili æstate validiores sunt. *Servius.*

Ac velut optata ventis æstate coortis] *Optata* quidem in vulgatis codicibus habetur. Sed enim antiqui omnes, quotquot habui, *optato* legunt adverbialiter, quod admittere videtur Servius, dum interpretatur *ex voto.* Sed ejus quoque exemplaria passim corrupta sunt. Hoc vero ita legendum: 'optato, id est, ex voto: per æstatem enim venti frequenter optantur, et quasi contingere videntur ex voto:' quod si *optata* legas, nihil ad Servii paraphrasin: sed contrarium sensum habebit: ut æstas optetur ventis surgentibus. Quare *optato* omnino mihi legendum videtur. *Pierius.*

Ac velut, &c.] Scal. v. 5. *Taubm.*

Ventis æstate coortis] Hanc causam Ovidius attigit Metam. l. VII. ubi de favilla, 'utque solet ventis alimenta assumere.' Et Hom. qui l. XI. πάντῃ δὲ εἰλυφόων ἄνεμος φέρει, præcessit πῦρ: *circumvolvit in omnem partem ventus, rapitque ignem.* Sic et Æn. II. flamma animatur 'furentibus Austris.' Apud Aristotelem Meteor. l. I. hujus rei magna mentio. Calab. l. I. ait de igne, μαίνεται ἐπειγομένου ἀνέμοιο; *furit concitante vento.* Et in eodem libro grassantur flammæ ἐπισπέρχοντος ἀήτεω: *urgente vento.* Et *æstate* ait Virgilius, ut ibidem Calab. ἐπὶ θάμνοις αὐαλέοισιν: *in virgultis aridis.* Cerda.

406 *Dispersa*] Ex diversis locis. *Servius.*

Inmittit] Græci, πῦρ ἐμβάλλειν. *Cerda.*

407 *Mediis*] Absolute dixit. *Serv.*

Mediis] Τοῖς παρακειμένοις. Eustath. in illud Homeri δαῖε οἱ ἀκρόθεν. Il. E. χρήσιμα δὲ εἰς τὸ κατανοῆσαι τὸ τοῦ διομήδους πῦρ, καὶ σαλωστίου ῥηθὲν περὶ τινὸς τὸ, πυρὶ ἄρα ἔφκει ὁ ἄνθρωπος ἑξάπτοντι πάντα τὰ παρακείμενα. *Germanus.*

Extenditur una] Sicut duces diversis locis commissa prælia continuaverant. *Servius.*

Extenditur] Sic placuit Poëtæ exprimere vagantem ignem. Nonnus l. XLV. Dionys. πολυσχιδὲς, ἀλλόμενον πῦρ, et κατάσσοντα, et πεφόρητο: *Divisus et saltans ignis, concitatus, raperetur.* Aptissime Joan. Chrysost. ut Christi Euangelium in omnem partem dispersum explicet, ait igne vehementius terrarum orbem occupasse, πυρὸς σφοδρότερον πᾶσαν ἐκῆσαι τὴν οἰκουμένην. Et Græci passim, ἐπιέμεσθαι de igne, et βόσκεσθαι ab hac illius vagantis natura, et depascentis omnia. *Cerda.*

408 *Acies Vulcania*] Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet: nam de igne *aciem* dicere, nimis incongruum: est enim *acies Vulcania*, vis ignis, quæ late per campos effunditur. *Servius.*

Acies Vulcania] Inepte Servius, 'De igne aciem dicere, nimis incongruum est.' Imo *nimis poëtice*, ait Erythræus; verissime. An insolitum est, ut ignis *pugnet*, et *hostis* sit? Deinde, nonne ignis omnia devastat veluti hostiliter? cur non ergo dicetur *acies*? et sane qui diceret *exercitum flammarum*, poëtice admodum loqueretur. Inde Sallust. Jugurt. 'igni ager vastabatur.' Tertio, acumen est in Poëta ex acumine ignis. Quippe acies dicta ab fronte acuta in quam desinit, nam ea forma solet collocari: atque ignis etiam acuminata est forma, Græce πῦρ: imo ab illo acuminata omnia, ut pyramis, pyrum, pyrinæi. Congrue itaque *acies Vulcania* cum respectu et ad formam ignis, et militiam. *Cerda.*

Acies Vulcania] Id est, vis ignis,

Digitized by Google

qui veluti exercitus est Vulcani. Plautus *violentiam Vulcani* dixit. *Taub.*

409 *Ille sedens*] Non quasi Pallas pugnantibus suis nihil agit; sed comparatur illius securitati hujus voluntas. *Servius.*

Victor] Voti compos, ἐπιτυχών. *Id.*

Ovantis] Abusio est, non proprietas. *Servius.*

410 *Non aliter socium virtus coit*] In Oblongo numerus ita mutatus, *non aliter virtus socium coit*. Pierius.

Coit omnis in unum] Id est, compellit. Unanimiter omnes fortiter faciunt. *Servius.*

411 *Sed bellis acer*] *Sed* modo inceptiva particula est, ut in Sallustio sæpius, sicut *at* interdum: nam non est conjunctio ratiocinantis. *Idem.*

Halesus] In aliquot antiquis *Alcæus* per *æ* diphthongon, ut superius dictum, et absque ulla adspiratione. *Pierius.*

412 *Seque in sua colligit arma*] Scuto se tegit: alibi, 'Et se collegit in arma.' *Servius.*

Seque in sua colligit arma] Seneca verbo *contrahi* dixit lib. de Tranq. c. 8. 'Habiliora sunt corpora pusilla, quæ in arma sua contrahi possunt.' Cui verbo opponit *superfundo*; sequitur enim statim, 'quam quæ superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus objecit.' *Cerda.*

414 *Dextram fulgenti diripit ense*] Non in antiquo tantum codice Romano, verum etiam in quibusdam aliis pervetustis, hoc loco legitur *deripit* per *e*: significat enim hoc separationem: sed aliud quid in *diripere*. Pierius.

415 *Elatam in jugulum*] Jugulo suo valnus minantem. *Servius.*

416 *Ossaque dispergit*] *Dispergit* instanti tempore legitur in vulgatis exemplaribus. In antiquioribus vero omnibus, quos præ manibus habuimus, *dispersit* præterito. *Pierius.*

417 *Fata canens*] Quasi divinus. Alii *cavens* legunt; secundum quod non statim et divinus apparet: nam cavere potuerat et ab aliis audita. *S.*

Fata canens] In codicibus nonnullis, *fata cavens* legitur: quod non ita Servio satisfacit. *Pierius.*

418 *Canentia lumina*] Ant Hypallage, pro *ipse canens*: aut physicam rem dicit. Dicuntur enim pupillæ mortis tempore albescere. *Servius.*

Canentia lumina] Calab. l. 1. ἄψεα πάντα Δύσε μόρος: *membra omnia mors solvit.* Prudentius Hym. Cathem. 10. morte dixit 'resolutos artus.' Joannes Chrysostomus Orat. 3. de Naturâ Dei, ἐκλύονται dixit in re simili. Itaque eo modo, quo membra reliqua dicuntur solvi morte, quia defecta suo vigore, sic etiam oculi: τὸ *canentia lumina* refero ad senectutem. Id rimor ex Hippocr. ita scribente lib. περ. σαρκῶν· ἡ δὲ κόρη καλεομένη τοῦ ὀφθαλμοῦ, μέλαν φαίνεται διὰ τοῦτο, ὅτι ἐν βάθει ἐστὶν, καὶ χιτῶνες περὶ αὐτό εἰσι μέλανες. Hinc colligo, illum, cui præ senectute tunicæ deciderint, albis esse oculis. Et quia id frequentissime in senibus accidit, ideo sæpissime visuntur illi hoc habitu. *Cerda.*

419 *Injecere manum Parcæ*] Traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est juris: nam 'manus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.' *Servius.*

Telisque sacrarunt Euandri] Multis experimentis ostenditur Virgilium subtiliter et aliud agentem ritum vetustissimorum sacrorum referre. Hic ergo cum dicit, 'telisque sacrarunt Euandri,' docet quidquid destinatum Diis, id sacrum appellari. Perveniri autem ad Deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: opportune ergo hic sacratum Halesum loquitur, cum imminebat interitus, *Idem.*

Injecere manum] Proprietatem humani et divini Juris hic exsecutus est. Quippe *manus injectione*, pœne

Digitized by Google

mancipium designavit. Cur vero sacrum faciat *Halesum*, Macrob. III. 7. Sed accuratissime Cælius XII. 11. et Des. Heraldus ad Arnob. l. II. Vide et Not. Ecl. IX, *Taubm.*

Injecere manum Parcæ] Conversa phrasi Lucan. l. III, 'quanta est ea gloria genti Injecisse manum fatis.' pro, Inferre sibi mortem. *Germ.*

420 *Petit*] Petit telo, et precatur verbis. *Donatus.*

421 *Da nunc, Thybri pater*] Vicinum invocat numen, circa cujus ripas bella tractantur: sic supra, 'Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori.' *Servius.*

Da nunc, Tybri pater] In Romano codice, familiari errore, *Tybre* scriptum est. *Pierius.*

422 *Fortunam*] Signate et quæsite. Græcis τύχη est fortuna; et de telis, quæ assequuntur scopum τυχεῖν dicunt, si secus, ἀστυχεῖν: inde tela, εὐτυχῆ, id est, *fortunata*, et δυστυχῆ, quæ ἐτάσια, ut loquitur Homerus, id est, *infortunata* et *irrita*. Et Iliad. XIII. δουρὶ τυχὼν, quod sæpissime inculcat. *Cerda.*

Viam] Valer. l. III. jure simili *iter* dixit, 'pectore rumpit iter.' Infra etiam de vulnere, 'una eademque via,' &c. *Idem.*

Duri] Aut fortis, aut asperi et crudelis in hostes. *Servius.*

423 *Tua quercus*] In tuis ripis creata. Sane superius de speciebus stativi augurii dictum est, in quibus *capillorem* esse diximus, quod hoc loco tangit. *Capillos* autem dicitur cum auspicato arbor capitur et consecratur Jovis fulguri: dicit enim his versibus, 'Da nunc Tybri pater ferro quod missile libro Fortunam,' &c. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit:' hic ergo cum *arborem* nominat, videtur veteris ritus inducere mentionem. *Idem.*

Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit] Claud. I. in Ruff. 'si lætior adsit Gloria, vestita spoliis donabere quercu.' Admonet autem Servius, excusus ex schedis Danielis, allusum a Poëta ad veteris ritus mentionem, quo capillata, aut capillaris arbor dicebatur, in qua capillus tonsus, tanquam exuviæ, suspendebatur, et arbor illa Jovi consecrabatur. Hæc est sententia Servii, etiamsi verbis admodum deformata. *Cerda.*

424 *Audiit*] Modo *exaudiit*, et ad effectum deduxit. Paulo post tantum *audiit*. Ut, 'Audiit Alcides juvenem.' *Servius.*

Dum texit] Dum spoliat. Nam tempus præsens est, non præteritum, ab eo quod est *texo*. Sic Plautus, 'Ego hunc hominem hodie texam pallio.' Et *tegit*, *te* primam syllabam corripit, ut tantum positione longa sit. *Idem.*

Dum texit Imaona] In aliquot antiquis *Imæona* per *æ* diphthongon legitur. Sed in pluribus *Imaona*. Sed neque placet *Abanthum*, ut in Romano codice legitur, quum *Abas Abantis* declinetur: quare *Abantem* rectius. *Pierius.*

425 *Arcadio telo*] Ut illustres hunc locum, lege quæ dedi l. IX. ubi Poëta exhibet Mezentii 'Hetruscam pinum.' *Cerda.*

Inermum] Et *inermem* dicimus et *inermum*. Servius.

426 *At non cæde viri tanta*] Notetur locutio poëtica. Vide quæ adduxi l. IX. ad illud, 'Purpurei eristis juvenes.' Alius diceret, 'At non cæde viri tanti.' Ita infra, 'socii cesserunt æquore jusso,' pro, jussi. *Cerda.*

Perterrita sinit agmina] Subaudis *esse*. Servius.

427 *Pars ingens belli*] Ut hic de Lauso, ita in hoc libro de Herode, 'pars belli haud temnenda.' *Cerda.*

Primus Abantem] Ideo *primus*, quia comites ejus exemplum secuti sunt: nam infert, 'Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:' et, 'Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.' *Servius.*

Digitized by Google

429 *Oppositum*] Obstantem, fortiter pugnantem: et quidam dubium volunt utrum *pugnæ oppositum*, an *nodum pugnæ*, quod est melius. *Id.*

Oppositum interimit] In Romano codice utraque orationis parte integra *interemit* scribitur, pene ultima corrupta: non enim præteritum est. *Pierius.*

Nodumque moramque] Bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est densa peditum multitudo, sicut *turma* equitum; ut lectum est in disciplina militari. Modo autem *nodum* pro difficultate posuit, quæ vix possit resolvi. *Servius.*

430 *Grajis inperdita corpora Teucri*] Quos Græci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit Æneas: nam ait, 'Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes virtute legit.' Alias non procedit: nam paulo post erupturi sunt, qui obsidentur in castris. *Inperdita* autem quis ante hunc? *Id.*

Grajis inperdita corpora] Similiter Statius Theb. III. 83. 'nunquam tibi sanguinis hujus Jus erit, aut magno feries inperdita Tydeo Pectora,' &c. *Emmeness.*

432 *Extremi addensent acies*] Lucanus, 'quantum pede prima relecto Constringit gyros acies.' *Denseo* autem secundæ conjugationis est. *Id.*

Addensent] Ita legit Servius, Fabricius, H. Stephanus, Lamb. Aldus, itaque MSS. et libri antiqui, in secunda Conjug. non *addensant*. Hor. Od. I. 28. 'Mista senum ac juvenum densentur funera.' Itaque Horatium, Ovidium Met. III. et XV. Virgilium etiam atque alios scripsisse, docet Gifanius Indice Lucret. *Taubmannus.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, 'Gladiosque suos compressa timebat.' Quidam sane *turbam* multitudinem accipiunt, nam plurali numero *turbas* perturbationes dixerunt, et strepitus, unde et Terentium *turbas* lampadas propter strepitum volunt dixisse, cum parcus senex perperam per publicum duci suadeat, nec strepitum per turbas adhiberi. *Servius.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, etiamsi de re alia, l. IV. 'nulli telum vibrare vacabat.' Sed egregius ejusdem locus, et in eodem libro, et de re Virgilii: 'non arma movendi Jam locus est pressis, stipataque membra teruntur, Frangitur armato collisum pectore pectus.' Et postea magno incremento, 'compressum turba stetit omne cadaver:' et supra dixerat, 'Vix impune suos inter convertitur enses.' Ammian. l. IV. 'nec exsertare lacertos, nec crispare permissi tela:' videlicet præ multitudine hominum. *Cerda.*

435 *Sed quis fortuna negarat, &c.*] Homer. Iliad. VI. τοὶ δ' οὔτι πάλιν οἰκόνδε νέοντο. Et l. XII. de alio quodam, οὐδ' ἄρ' ἔμελλε, ut Ἄψ ἀπονοστήσειν ποτὶ Ἴλιον ἠνεμόεσσαν. Horat. Epod. XIII. de Achille non redituro e Troja, 'Unde tibi reditum certo sub tegmine Parcæ Rupere, nec mater domum cærula te revehet.' Pindar. Pyth. Od. 8. παθητικῶς ait: τοῖς οὔτε νόστος ὁμῶς Ἐπάλπνος ἐν Πυθιάδι κρίθη, οὐδὲ μελόντων Παρ' ματέρ' ἀμφὶ γέλως Γλυκὺς ὦρσεν χάριν. Calab. ibant (inquit) Trojani ad bellum ἀνόστοισι πόδεσσι. Et de alio quodam, οὐδ' αὖθις ἑὴν νοστήσατο πάτρην. Iterum, οὐ μὰν παλίνορσοι ἐς Ἑλλάδα νοστήσαντες. Omitto Calabrum, qui hoc affectu frequentissimus. Claudian. 2. Eutrop. pari affectu: 'Protinus excitis iter irremeabile signis Arripit, infestoque jubet bubone moveri Agmina.' Apollon. Arg. I. οὐ μὲν ἔμελλεν Νοστήσειν Κήρινθον ὑπότροπος. *Id.*

438 *Mox illos sua fata manent*] Eurip. in Rhes. ἔσται γὰρ αὐτῷ θάνατος ἐξ ἄλλης χερός: et Od. Σ. ἀλλ' οὐδ' ὣς φύγε κῆρα, πέδησε δὲ καὶ τὸν ἀθήνη Τηλεμάχου ὑπὸ χερσὶ καὶ ἔγχεϊ ἶφι δαμῆναι: et

Digitized by Google

Il. O. ἤδη γάρ οἱ ἐπάρουε μόρσιμον ἦμαρ Παλλὰς ἀθηναίη ὑπὸ πηλείδαο βίηφι. Orph. Argon. τῷ δ' ἄρα μόρσιμον ἦεν ὑφ' ἡρακλῆϊ δαμῆναι. *Germanus.*

Majore sub hoste] Sub hostilitate. Nam sub adversis hostibus pereunt. *Servius.*

439 *Monet succurrere Lauso*] Expositio talis est: monitus a sorore continuo secat agmen, atque ut vidit socios, &c. *Idem.*

Monet succurrere Lauso] *Succurrere* passim in vulgatis est codicibus. In pluribus vero manu scriptis, præsertimque Vaticanis, *succedere* scriptum animadverti. Neque tamen usquam *succurrere* legitur. *Pierius.*

441 *Tempus desistere pugnæ*] In Romano codice *pugna* est, auferendi casu. *Idem.*

Tempus desistere] Abest verbum *ait*, aut simile, ad indicandam celeritatem. Ita l. IV. 'Præcipites vigilate, viri,' &c. et statim, 'sequimur te, sancte Deorum:' et aliis locis, ubi desunt verba *ait, inquit*, et talia. *Cerda.*

442 *Feror*] Pro *ferri debeo*, id est, redibo. *Servius.*

443 *Cuperem ipse parens spectator adesset*] Aspere et amare dictum: multa enim mala graviora videntur, si ante oculos nostros eveniant, quam si audiantur. Tale est ut in secundo de Polyte: 'qui nati coram me cernere lethum Fecisti:' non enim objicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc jus belli exigebat; sed quare vidente patre: et his similia, ut, 'Impositique rogis juvenes ante ora parentum:' et, 'An fratris miseri lethum ut crudele videres?' et, 'Vidi oculos ante ipse meos:' et, 'victum tendere palmas Ausonii videre.' *Servius.*

Cuperem ipse parens] *Ipse*, scilicet qui amat: *ipse*, qui inimicis meis auxilia subministrat: *ipse*, a quo missus est contra me. *Donatus.*

Spectator] Quia graviora sunt quæ videntur, quam quæ audiuntur. Quod leoni Turnum, et tauro Pallantem comparet, jam eventus rei demonstrabit. *Idem.*

444 *Æquore jusso*] Pro *ipsi jussi:* et est usurpatum participium. Nam *jubeor* non dicimus, unde potest venire *jussus*. Sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens, 'Hæc ego procurare et idoneus imperor et non Invitus.' Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus hic correptum *a*, longum posuerit. *Servius.*

Æquore jussi] In Mediceo, et antiquis aliquot exemplaribus *jusso* legitur: quod figurate dictum agnoscit Servius. *Pierius.*

Æquore jusso] Pulchra hypallage. Vide l. IX. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' *Cerda.*

445 *Tum*] Deinde. *Servius.*

Jussa superba] In Oblongo codice perveteri *dicta:* sed *jussa* magis placet. *Pierius.*

446 *Miratus*] Quidam codices antiqui *miratur* habent: quod non ita placet. *Idem.*

Stupet in Turno] Id est, in Turnum intuens. *Servius.*

Stupet in Turno] Arripit Val. Arg. I. ubi de Achille puero, 'stupet in ducibus.' *Cerda.*

447 *Lumina volvit*] Ab hoc affectu et in tuendo energia, non abit Valer. Arg. IV. ubi, 'oraque longo Comminus obtutu mirans tenet.' Ibid. 'Ille virum circa mirantia lumina volvit.' Ut vero Noster *obit* de visu, ita idem eodem lib. 'Ore renidenti lustrans obit, et fremit ausum.' Lucan l. V. 'totoque vagantia cœlo Lumina.' Ut autem Pallas hostem suum, sic Taurea Campanus initurus singulare certamen cum Asellio apud Livium l. XXIII. inducitur hostem suum 'dia perlustrans oculis.' Est hoc plane, quod Eurip. in Ione: Πάντα τοὶ βλέφαρον διώκω: *Moveo palpebras omnem in partem.* Cerda.

Omnia] Quæ omnia? an circa Tur-

Digitized by Google

ni arma et corpus? *Servius.*

448 *Tyranni*] Regis superbi. *Id.*

449 *Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho*] Argumentum dilemmatum, quod adversarium ab utraque parte concludit. *Idem.*

Spoliis opimis) Quæ dux duci detrahit, ut diximus, spolia opima sunt. *Idem.*

Aut spoliis, &c.] Macrob. cap. I. Saturn. l. VI. ait ductum hoc ab illo Attii in Tragœdia, cui titulus 'Armorum judicium:' ubi, 'Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est: si autem et vincar, vinci a tali, nullum est probrum.' Homer. simili sæpe sententia, ut cum ait Iliad. XII. ἢ τῷ κῦδος ὀρέξομεν, ἠέ τις ἡμῖν. Et Il. XIII. Idomeneus ita loquitur: Αἰψά κεν ἢὲ φέροιτο μέγα κράτος, ἠὲ φεροίμην: id est, vel me Æneas interficeret, vel ego illum; nam de Ænea loquitur: et ibid. ὄφρα τάχιστα. Εἴδομεν ἢ τῷ εὖχος ὀρέξομεν, ἠέ τις ἡμῖν. Tale et illud libri extremi, 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam, Aut habeat victos,' &c. Catull. etiam de Nupt. Pelei dixit: 'Aut mortem oppeteret Theseus, aut præmia laudis.' Et Ennius apud Priscianum: 'Nunc est illa dies, quo gloria maxima sese Ostentat nobis, seu vivimu', seu moriamur.' *Cerda.*

450 *Aut lecto insigni*] Vere hoc: est enim mors insignis, quæ infertur a viro forti. Ovid. Metam. l. IX. 'Magnaque dat nobis tantus solatia victor,' id est, Hercules. Vide, si placet, Delrium Nostrum in Nov. Comment. ad Sen. in Herc. Œt. vs. 812. ubi verba Attii, quæ adduxi, revocat ad numeros poëticos. *Idem.*

Sorti pater æquus utrique est] *Sorti* pro casui et fortunæ: *æquus*, hoc est, æquo animo feret si occidero; quia dixerat Turnus, 'Cuperem ipse parens spectator adesset.' *Servius.*

452 *Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis*] Præsagio mortis futuræ. *Idem.*

Frigidus Arcadibus, &c.] Imitatur hunc locum Valer. Arg. l. IV. ubi Castor timet, viso Polluce fratre progrediente ad certamen contra Amycum. Versus sunt: 'nudo steterat jam pectore Pollux, Cum pavor et gelidus defixit Castora sanguis.' Aurora apud Calab. l. II. cum videret filium Memnonem pugnantem contra Achillem δείδε παιδί, timuit nato: et prius dixerat, invitam illam ascendisse in cælum, οὐρανὸν ἐκήϊεν οὐκ ἐθέλουσά. Ovid. Metam. l. X. dixit, 'fugitque et color, et sanguis,' in magno metu. Sed videat Lector, an Virgilius alluserit ad stupiditatem quandam Arcadum. Juven. Sat. VII. 'læva in parte mamillæ Nil salit Arcadico juveni.' Ubi discipulum ineptum ad doctrinam vocat 'juvenem Arcadicum,' cui 'nihil salit' in sinistra pectoris parte, id est, qui excors pene est. Fulgentius *sensus Arcadicos* dixit de hominibus, quibus pingue ingenium. Inde ergo, 'Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis:' quibus verbis notatur stupor. *Cerda.*

453 *Pedes apparat ire*] Ne videatur pugnæ iniquitate vicisse. *Servius.*

454 *Utque*] A comparatione, subjicit utriusque ferociam: Turnum comparat leoni, Pallantem tauro. Adjecit, 'meditantem prælia,' quia et Pallas tum primum belli certamina cœperit meditari. *Donatus.*

Specula cum vidit ab alta] Hoc ad currus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiam atque feritatem. Et est ordo, Utque leo advolat, talis est Turni imago venientis. *Servius.*

455 *Meditantem prælia taurum*] Duo exemplaria antiquiora Vaticanæ bibliothecæ legunt 'meditantem in prælia.' *Pierius.*

457 *Contiguum*] Postquam vidit eum venisse intra jactum teli, scilicet ut possit feriri. *Servius.*

Contiguum] Est hoc, quod omnes, *intra jactum teli:* quod et ipse usurpat l. XI. et infr. in hoc l. simili sententia:

Digitized by Google

'Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ.' Sophoc. pulchre, ξύμμετρος βάλλειν. Eurip. in Herc. ἐντὸς ἔστη τοξεύματος. *Cerda.*

458 *Ire prior Pallas*] Subaudis, *Voluit ire.* Alii *ire* pro *it* legunt, ut sit infinitivus pro indicativo. *Serv.*

Si qua] Si quando. *Idem.*

Fors] Fortuna: et dictum est propter illud, 'Audentes fortuna juvat.' *Idem.*

Siqua fors adjuvet ausum] Vide in hoc lib. ad illud, 'Audentes fortuna juvat.' *Cerda.*

Ausum] Num pro *audentem?* Serv.

Ausum] Id est, *audentem*, explicante Servio. Nihil enim frequentius Græcis, quam commutatio participiorum, et uni Homero frequentissimum. Ita l. IX. 'volvenda dies,' pro, voluta. Ita Horat. 'veniens in ævum,' pro, in ævum venturum. *Cerda.*

460 *Per patris hospitium*] Deest, mei. *Servius.*

Per patris hospitium, et mensas, &c.]. Obtestatur Herculem per hospitii jus cum patre Euandro quondam l. VIII. 'hæc limina victor Alcides subiit.' Quasi diceret Pallas: Etsi Deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquando homo, fuisti hospes patris mei, fuisti conviva; habes ubi vicem reddas. *Donatus.*

461 *Te precor, Alcide*] Supra, contra inferiorem hostem, fluminis imploravit auxilium: nunc, contra hostem majorem viribus, Deum invocat virtute præstantem. *Servius.*

462 *Cernat semineci, &c.*] Ad illud quod ait Turnus, 'Cuperem ipse parens spectator adesset:' hic dixit, Ipse suum cernat interitum. *Id.*

Cernat semineci sibi, &c.] In Oblongo codice, *cernant*, numero multitudinis, legitur: cujus suppositum erit, *lumina morientia*, in quo etiam *mortalia* scriptum est: sed ut alterum illud non improbarim, ita hoc minime receperim, quum *morientia* magis faciat ad sententiam. *Pierius.*

463 *Victoremque ferant morientia lumina Turni*] Donatus dicit *meminerint*: sed melius est *sustineant*, quasi pondus et pœnam; nec enim meminisse oculi possunt. *Servius.*

465 *Corde premit gemitum*] Attingit rem naturalem. Nam cum gemitus reprimi possit, certe non lacrymæ. Empedocles apud Plutarch. in Quæst. Natur. ait, τοῦ αἵματος ταραχθέντος ἐκπρούεσθαι τὸ δάκρυον: *ab conturbato sanguine exprimi lacrymas*: ὥσπερ (ait ille) γάλακτος ὀῤῥόν: *sicut serum a lacte.* Itaque Hercules, ut fortis, gemitum comprimit; lacrymas nequit, quia naturales. *Cerda.*

Lachrymasque effundit inanes] Hic ostendit eventum futurum. *Servius.*

Lachrymasque effudit inanes] In aliquot antiquis codicibus, 'Lacrumasque effundit inanis:' sed *effudit* præteritum magis placet, posito *audiit.* Pierius.

466 *Dictis amicis*] Homer. sæpe, ἐπέεσσι φίλοισι. *Cerda.*

Inanes] Quæ periturum juvare contra fatorum sententiam non possent. *Taubmann.*

467 *Stat sua cuique dies*] Sectis philosophorum poëtæ pro qualitate negotiorum semper utuntur: nec se unquam ad unam alligant, nisi quorum hoc propositum est, ut fecit Lucretius, qui Epicureos tantum secutus est. Scimus autem inter se sectas esse varias. Unde fit ut in uno poëta aliqua contraria inveniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud namque quod ait in quarto, 'Sed misera ante diem,' Epicureorum est, qui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, 'Stat sua cuique dies,' Stoicorum est: qui dicunt fatorum statuta servari. Sane prudenter fecit ut fluxam et vagam opinionem Epicureorum daret homini, id est, sibi, (nam illud ex persona poëtæ dictum) hanc autem validam daret Jovi. Nam Stoici et nimiæ virtutis

Digitized by Google

sunt, et cultores deorum. *Stat* autem, fixa est. *Dies* vero, tempus vitæ: nam fœminino usus est genere. Nam cum masculino dicimus, re vera diem significamus. Sane prudenter negaturus a causa cœpit, quia qui rogat dum suspensus expectatione est, potest audire causam cur sibi postea negatum sit. Cæterum si statim neges, nec admittit excusationem: ideo negaturus Jupiter sic cœpit. *Servius.*

Stat sua cuique dies, &c.] Seneca in Furen. 'Certo veniunt ordine Parcæ, Nulli jusso cedere licet, Nulli scriptum proferre diem.' Silius l. III. 'Et pace, et bello cunctis stat terminus ævi.' Ante hos Lucret. l. III. 'Certa quidem finis vitæ mortalibus adstat.' Et adhuc ante omnes Homer. Iliad. VI. Μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν. Et l. XVI. ait mortalem omnem πεπρωμένον αἶσαν. Iliad. XII. οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτὸν, id est, κῆρας. Apollon. Arg. I. loquens de Parca, τὴν γὰρ θέμις οὔτινα λάθξαι θνητοῦδ'ν. Soph. Antig. 'Αλλ' ἃ μοιρίδια τὰς δύναται, δεινά. Lege Clementem Strom. l. VI. ubi conjungit ad hanc ipsam rem Archinum, Demosthenem, Phænoclem. Seneca epist. 101. ita scripsit: 'Stat quidem terminus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas fixit.' et ad Marcium, cap. 20. 'fixus est cuique terminus, manebit semper ubi positus est.' *Cerda.*

Stat sua cuique dies] Vide Salmas. in Plin. Exercit. p. 118. et seqq. *Emm.*

Breve tempus vitæ] Quia quandoque finitum: ipse paulo post, 'Rhœbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus.' Item Cicero, 'Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?' *Servius.*

Breve, &c.] Quid hac re certius? Sophoc. apud Stob. de hominibus, σκιᾶς εἰκότες. Ab Silentiario in Epig. dicitur βίος ἀντιμεθαλλόμενος. Horat. 'vitæ summa brevis.' Lucret. 'brevis est hic fructus homullis.' Cum Phocylides illam rotæ comparavit, ὁ βίος (dixit) τροχὸς, quid aliud quam brevitatem innuit? Joann. Chrysost. Orat. 6. contra Judæos βραχὺς ὁ παρὼν βίος. Sed cesso ab eruditione facile parabili, cum præsertim opus sit Senecæ integrum 'De Brevitate vitæ.' *Cerda.*

468 *Omnibus est*] Magna consolatio, quæ ostendit non esse dolenda communia. Quis enim indignetur contingere sibi quod omnium est? *Servius.*

Sed famam extendere factis] Contra illud quod occurrebat, vitanda esse ardua si communis omnibus mors esset, brevis vita: dicit ideo amandas esse virtutes, ut vitæ brevitas fama et gloriæ meritis possit augeri. *Idem.*

Sed famam extendere, &c.] Pulchra gnome. Cum vita sit brevis, sit fama æterna. Apto hic verba Sallustii in præfat. Catil. 'Quo mihi rectius esse videtur, ingenii quam virium opibus gloriam quærere: et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere.' Et reddit rationem: quia cum reliqua fluxa sint, tamen 'virtus clara æternaque habetur.' Quod consentanee ad Virgilium, qui ait esse 'opus virtutis famam extendere.' In Æneid. VI. etiam legis, 'Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?' Eo sensu, quo Poëta, dixit Horat. de Roma, 'extendat nomen.' *Cerda.*

Sed famam, &c.] Vid. Scalig. v. 3. *Taubmannus.*

469 *Opus*] Officium. *Servius.*

Trojæ sub manibus altis, &c.] Pertinet huc locus Isocratis ἐν Ἑλεν. ἐγκωμ. ubi ait, τοὺς ἐξ αὐτῶν γεγονότας ἀνέτρεψαν (θεοὶ) τῶν ἀγώνων τῶν περὶ Τροίαν: *Suos filios Dii Trojani belli discriminibus obtulerunt.* Mox numerat Sarpedonem filium Jovis, Memnonem Auroræ, Cycnum Neptuni, Achillem Thetidis, qui omnes ibi occubuere. Adeo, ut mihi videatur huic loco Ise-

Digitized by Google

cratis institisse Virgilius. Est et locus Calabri huic aptandus, l. I. ubi sermo est de Marte, postquam ejus filia Penthesilea in Trojano bello ceciderat: ὀψὲ δέ οἱ κῆρ Μνήσαθ' ὅσοι καὶ Διὸς ἐνὶ πτολέμοισι δάμησαν Τλῶες, οἷς οὐδ' αὐτὸς ἐτήρκεσεν ἀλλυμένοισιν: et l. III. ubi Calliope consolans Thetidem de extincto Achille: καὶ γὰρ Ζηνὸς ἐριβρεμέταο ἄνακτος Τλῶες ὁμῶς ἀπόλοντο, κακῇ περὶ κῆρι δαμέντες. Et postea mors dicitur οὐδὲ θεῶν ἀλέγουσα, nec Deos curare. Thetis quoque apud Eurip. in Androm. queritur hunc in modum: Κἀγὼ γάρ, ἢ ἔκλαυσ' ἐχρῆν τίκτειν τέκνα, Ἀπώλεσα παῖδα. *Cerda.*

470 *Gnati deum*] Ut Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Martis Ascalaphus. *Servius.*

Nati deum] In antiquis *gnati*, ex Valerii Frontonis distinctione. *Pier.*

471 *Sarpedon*] Secundum Virgilii declinationem, ut, 'nothum Sarpedonis alti,' ultima habebit accentum in nominativo: secundum Homerum, qui et *Sarpedonos* et *Sarpedontos* facit, et ultima et penultima syllaba habet accentum. *Servius.*

Et jam sua Turnum] Multi *ctium* legunt, ut sit *ecce:* sed pertinet ad consolationem: sic ait, 'Periturus est ille, qui vincit.' *Idem.*

472 *Fata vocant*] In codicibus aliquot, *manent* legitur: sed *vocant* magis placet, quia magis facit ad consolationem: si pœna non differatur: et *vocant* instare significat. *Pierius.*

Metas] Fines: ut, 'His ego nec metas rerum, nec tempora pono.' *Servius.*

Pervenit] Bene ad exprimendum celerem mortis adventum, præterito usus est tempore. *Idem.*

Metasque dati pervenit ad ævi] Locutio sumpta ab metis equestris cursus. Duco sententiam Virgilii ab illo Homer. Iliad. XVI. εὗρετο τέκμαρ: *invenit finem:* et alibi, θανάτοιο τέλος δέ: et τέλος θανάτοιο κάλυψέν Ὀφθαλμούς. Diceret Seneca Rhet. Cont. 8. 'Fecit adolescens jam felicitatis suæ finem.' *Cerda.*

473 *Rutulorum reicit arvis*] Respiciendo fecit partem feliciorem: ut, 'Aspice nos hoc tantum:' quidquid enim Jupiter videt admodum juvat. *Reicit.* *Re* naturaliter brevis est, et eam pro longa posuit. Sic alibi, 'Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis.' Quod licet possit excusari; quia cum facit *rejeci*, inter duas vocales *j* posita, producit superiorem, ut dicamus longam eam esse, quia per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumentum magis est quam ratio, dicamus ectasim factam, quæ poëtis plerumque conceditur. *Servius.*

Oculos Rutulorum rejicit arvis] Servius ita explicat: 'Respiciendo fecit partem feliciorem.' Fallitur: nam 'rejicere oculos' non est respicere, sed avertere oculos. Inde Georg. III. *rejice*, id est, amanda, extermina, dimove; et *rejiculæ oves.* Ergo sententia est: Avertit inde oculos, nulli parti auxilium præbens, omnia permittens fatis. Ad eum modum, quo Homer. dixit Iliad. XIII. de Jove: τοὺς μὲν τῆοι πόνον τ' ἐχέμεν καὶ δῖζὺν Ναλεμέως· αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ. Et Statius dixit in re simili de Jove, 'visusque nocentibus arvis abstulit.' *Cerda.*

475 *Fulgentem diripit ensem*] Ne jacto telo inermis esset. *Servius.*

Fulgentem] Nudatum gladium intelligit, ut Cicer. Tuscul. v. 'fulgentem gladium e lacunari, seta equina appensum.' Est ergo Virgiliana locutio tota poëtica: quasi diceret: Cum diripuisset nudassetque gladium, fecit illum fulgere. *Cerda.*

Diripit] In Romano codice, *deripit* more suo, uti superius. *Pierius.*

476 *Humeris surgunt qua tegmina summa*] In nonnullis Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in iis qui apud me sunt, *humeri* habetur genitivo

Digitized by Google

casu: quod magis placet: et pro *summa*, *prima* legitur in Romano codice. *Idem.*

477 *Viam molita*] Hoc est, cum difficultate quæsivit: per quod et soliditas clypei, et minus firmus hastæ jactus ostenditur. *Servius.*

Molita] Quasi cum difficultate: per quod et soliditas clypei et minus firmus hastæ jactus ostenditur. Ita Lucret. l. v. 'arva moliri ferro,' id est, magno cum labore invertere et exarare. *Taubmannus.*

478 *Strinxit*] Tactu modico præteriit: ita enim ab antiquis dicebatur: et est significatio levis vulneris. *Serv.*

Strinxit] Indicat vulnus levissimum. Inde Ovid. Metamor. VIII. 'summum distrinxit arundo Corpus:' et quia *distrinxit*, ideo sequitur, 'exiguo rubescit sanguine setas.' Sed de hoc locutus sum jam in hoc libro. *Cerda.*

479 *Ferro præfixum robur*] Periphrasis hastæ. *Servius.*

Ferro præfixum robur acuto] Homer. sæpe δόρυ, vel ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Sed pulchre Iliad. l. XV. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ, præcessere ξυστὰ: *vestiti ære ad summum conti*: ad verbum, *vestiti conti ære ad os.* Cerda.

481 *Num mage sit*] Legitur et *Nunc magis est.* Unus tamen est sensus. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est, pro *magis*: sicut etiam *pote*, pro *potis.* Persius, 'Qui pote vis dicam nugaris cum tibi calve?' Quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur. Cicero in Verrinis, 'Mage condemnatum hominem in judicium adducere non posse.' *Ser.*

Penetrabile] Pro *penetrale* dicitur: nam quod penetrat, *penetrale* dicitur; quod autem penetratur, *penetrabile.* Id.

Penetrabile] Active: ut Georg. 'frigus penetrabile.' *Germanus.*

482 *Tot ferri terga*] Non dicit quot terga, sed multa. *Servius.*

Tot ferri terga tot æris, Cum pellis toties obeat circundata tauri] In antiquis nonnullis codicibus reperitur *cum*, sive *quom*, non *tot*, hoc pacto: 'Dixerat; at clipeum quom ferri terga tot æris, Quom pellis toties obeat circundata tauri.' Sed omnino melius, ut in vulgatis. *Pierius.*

Tot ferri terga, &c.] Hic ornatus fuit in scutis Heroum, ut interius essent e coriis bubulis bis aut ter replicatis, exterius vestirentur laminis ferreis æreisve. De scuto Idomenei Il. XIII. Τὴν (ἀσπίδα) ἄρ' ὅγ' ἐν ῥινοῖσι βοῶν, καὶ νώροπι χαλκῷ Δινωτὴν φορέεσκε, δύω κανόνεσσ' ἀραρυῖαν. Sed cui usui esset ferrum in scutis jam Lips. aperuit. Non enim credendum, tegi scutum lamina ferri integra. Nam quæ vires illi sustinendo? Tantum enim ferrum inducebatur ad oram clypei. Vide illum, ne actum agam. Sed addo ego usum alium ferri; nam cum scuta fierent e cratibus, et tegerentur corio, necessarium erat ferrum ad crates vinciendas. Et ita interpretor verba Taciti, 'Ne scuta quidem ferro nervove firmata.' *Cerda.*

Ferri, æris] Unum tantum dicit, non duo. Æs vox est communis, ut æs argenteum, aureum, ferreum. Ergo ait vestitum scutum ære ferreo. Sed per hendiaden dixit, 'tot ferri terga, tot æris,' ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et ita fortasse explicandus Oppianus Cyneg. l. I. Καὶ χαλκὸν σελαγεῦντα, καὶ ἀστράπτοντα σίδηρον: *Et æs fulgidum, et scintillans ferrum.* Id est, æs ferri cum scintillante fulgore. *Idem.*

483 *Cum pellis*] Quidam *pellis* humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

Cum pellis toties obeat] Quis nescit quæ de septemplici Ajacis scuto Homerus, et Ovid. Oppian. etiam Cyn. l. I. de scuto, ἑπταβόειον. Idem l. IV. hanc habet scutorum fabricam: Πλεκτὰ σάκη τεύχουσιν ἐϋστρέπτοισι λύγοισι Καρτερὰ, καὶ πλευρῇσι περίδρομα· καδδὲ βοείας Ἀζαλέας τανύουσιν ἐπ' ἀσπίσιν ὀμφαλοέσσαις: *Nexos umbones fabricant*

Digitized by Google

lentis ex viminibus, Firmos et lateribus convenientes: pelles autem bubulas Siccas extendunt super clypeos rotundos. Scutum Hectoris vocat Homer. *ῥινοῖσιν πυκινὴν*, ab frequentia multarum pellium: et l. xv. scutum Teucri *τετραθέλυμνον, quadruplum*. Calab. l. III. ἀσπίδα πολυβόειαν. *Cerda.*

484 *Vibranti cuspis medium*] In aliquot, 'vibranti medium cuspis,' mutato numero. *Pierius.*

Vibranti ictu] Lib. XI. 'spicula vibrant.' l. IX. 769. 'vibranti gladio occupat.' l. II. 'linguis vibrantibus angues.' Æn. VIII. 661. Æn. XII. 919. dixit 'tela coruscant.' *Taubmann.*

Cuspis ingens] Ita accipiendum, ne sit incongruum de puero *ingens pectus*. Sane *cuspidem* abusive pro hastæ mucrone posuit. *Servius.*

Cuspis] *Cuspidem* pro hastæ mucrone posuit, auctore Servio: et recte; nam *Cuspis σαυρωτὴρ* est, et ea pars hastæ, quæ solo depangitur, quoties stat erecta. Vid. N. Æneid. XII. 510. *Taubmann.*

485 *Et pectus perforat*] Hic subdistinguendum: ut *ingens* (sicut diximus) ad superiora possit referri. *Ser.*

Et pectus perforat ingens] Male Servius, qui ita jungit, 'Cuspis ingens perforat pectus:' imo *cuspis perforat corpus ingens*. Nullus lepor in carmine, in quo adjectiva postponuntur longo intervallo. In bonis Poëtis exempla rara hujus vitii (nam sic nuncupo), fortasse nulla. Quid quod vere Pallas fuit ingens corpore? Galeoti Martii in lib. de Doctr. Promiss. capite trigesimo sexto hæc sunt verba: 'Gigantes fuisse sacra narrat historia; et Romæ tempore Henrici III. inventum est cadaver Pallantis, quem Turnus occidit, tantæ magnitudinis, ut longitudine sui Romanos muros æquaret.' Commeminit ejusdem rei Magius capite quarto libri Miscel. et Dalecamp. in Plinio. Neque contra hoc est versus Virgilii Æneid. XI. 'arsurasque comas obnubit amictu.' Nam Poëta hoc κατὰ πρόληψιν, ait Magius; præsumebat enim Poëta fore, ut cremaretur. Quin narrationem hanc Poëta astruxit; nam cum Euandri planctum describit, nullius meminit cremationis, quod non subticuisset, ut neque aliorum, qui una cum Pallante conciderunt. *Cerda.*

486 *Rapit calidum, &c.*] Est hoc fere illud Lucan. l. III. 'jaculum lethale revulsum Vulneribus traxere suis.' *Idem.*

De vulnere] In Romano legitur *de pectore*. Pierius.

487 *Una eademque via*] Hic eadem est moduli ratio, quæ inferius l. XII. 'Una eodemque tulit partu,' figura, quæ σύζευξις dicitur. Quantum ad sententiam versus, videtur convenire illud Hom. Il. Ξ. ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν Ἔσσυτ' ἐπειγομένη. *Germ.*

487 *Sanguisque animusque sequuntur*] In Romano codice, et aliquot aliis, *sanguis animusque*, absque particula copulativa priori loco. Sed enim ea repetita in similibus plena venustatis est; nisi versum etiam elanguescere, anima deficiente, velimus. *Pier.*

Sanguisque] Adimunt aliqui, in his Gifanius, particulam *que*, et legunt, *sanguis animusque*. Quia veteribus *sanguis* producebatur in fine. Sic Val. Arg. l. III. 'modo tela sacerdos Porrigat, et justa sanguis exuberet unda.' De lectione versus Lucr. l. I. lege eundem Gifan. in Indic. *Cerda.*

Animusque] *Animus* pro *anima*: nam *animus*, consilii est; *anima*, vitæ. Quidam secundum Epicureos animam per totum corpus divisam esse volunt, et exinde posse fieri, ut quis, amputata parte corporis, vivat: animum vero esse τὸ ἡγεμονικὸν animæ, sine quo vivere non possumus. Ergo secundum sectam sibi notam Poëta locutus. *Servius.*

Animus] Pro anima, Græcorum imitatione. Nihil enim frequentius in Homero, quam θυμὸς, pro ψυχή:

Digitized by Google

ut cum ait Il. XIII. θυμὸς ἤχετ' ἀπὸ μελέων pro, mortuus est. Et quoties in illo, θυμὸν ὀλέσσαι; *Cerda.*

488 *Corruit in vulnus*] In Oblongo codice pervetusto *concidit* legitur. Sed *corruit* majorem habet vim. *Pier.*

Corruit in vulnus] Lucr. IV. 'Namque omnes plerumque cadunt in vulnus, et illam Emicat in partem sanguis, unde icimur ictu.' *Germanus.*

Sonitum super arma dedere] Homeri est, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Serv.*

Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere] Hoc carmen ita interpretatus est Ennius in Annal. l. XVI. 'Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt.' A. Furius Antias Annal. l. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Ursin.*

Super arma dedere] Æn. IX. 709. *Taubmann.*

489 *Terram petit ore*] Quia præcessit, 'corruit in vulnus.' Lucan. IV. 'ferientia terram Corpora.' Sen. in Hercul. Fur. 'terram petivit ore.' *Cerda.*

Terram petit ore cruento] Vid. Æn. XI. 418. *Taubmann.*

490 *Quem Turnus super adsistens*] In Romano codice versus integer, his additis dictionibus, *sic ore profatus.* Alii nugas alias addidere. *Pierius.*

Super adsistens] Prudent. Psychom. 'Quam super assistens Patientia, vicimus, inquit.' Cyrillus Alexandrinus in Micheam numero 44. ἔθνη κεισομένης κατοχησόμενα: explicat scilicet insultantiam, qua jacentes opprimi solent. Et in Joëlem num. 42. συμβαίνει γὰρ ἐν πολέμοις καταστένειν τοὺς πίπτοντας, ἐπαγάλλεσθαι δὲ τοῖς κειμένοις τοὺς κοκρατηκότας, καὶ αὖ μάλα ἐπικαυχᾶσθαι. Ab Josepho libro septimo Belli capite primo, qui mortuos conculcabant dicuntur ἐπιβαίνοντες, ut a Virgilio 'super assistens.' *Cerda.*

Sic ore profatur] Ablegant aliqui hoc hemistichium. Possunt, meo judicio, nam statim sequitur, *inquit*: ac proinde otiose hic *profatur.* Scio in Homero talia inveniri. Sed Maronis alia vox, alia Musa. *Idem.*

491 *Referte Euandro*] Potest hic et distingui: potest et supra referri, ut sit, Euandro remitto qualem meruit filium. *Servius.*

492 *Qualem meruit Pallanta remitto*] Insultans Turnus et successu superbior factus describitur. Fieri autem non potuit, ut hostis et Euandro, et Pallanti infensus, pro malefactis benevolentiam redderet: unde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddit occisum, etiam patrias pœnas conatur exigere: supra enim professus est, quid animi gereret: nam dixit: 'Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.' Quod quia factum non est, alio genere cupiebat impleri: ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus videret occisum. Levius enim, ut supra dictum est, dolemus, si audiantur mala: gravius vero, si videantur. *Donatus.*

Qualem meruit] Refert hoc Scaliger ad elogium Pallantis. Lege caput quadragesimum Poët. l. III. *Cerda.*

Pallanta remitto] Scilicet ad sepulturam. Clare Justin. l. XII. 'funera remitteret.' *Idem.*

493 *Quidquid*] Pro *quodcunque.* Plautus in Bacchidibus, 'Quidquid est nomen sibi.' *Servius.*

Solamen humandi est] Solatium dolentis scilicet patris. Quia hoc solatium vivorum est humare defunctos. *Idem.*

Largior] Fuit hæc liberalitas magnorum ducum. Æneas, interfecto Lauso, 'teque parentum Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.' Noto humanitatem hanc elucere in hoc heroïco opere. Nescias enim, qua incivilitate duces suos Homerus inducat, cupidos quippe semper trahendi ad se mortuos, ne donarentur

Digitized by Google

sepultura. Sic Hectorem Achilles, et nisi pretio non restituit: quid incivilius? Est integer liber Iliados de certamine circa cadaver Patrocli. Quo libro nihil ego vidi ἀτοπώτερον. Idomeneus libro decimotertio Iliados interfectum Othryoneum gloriabundus ad naves ducit, ut rem egregiam. Millena hæc in Homero. Quanto gloriosius dare absque pretio: et vere largiri, ac nolle λύτρα, aut ἄποινα? Qua de re vide Notam Scaligeri capite duodecimo libri tertii Poëtices. *Cerda.*

494 *Stabunt*] Constabunt. Hoc ergo dicit, *non illi parvo:* non parvo periculo constabunt Æneæ hospitia, et est proverbialis sensus. *Servius.*

Haud illi stabunt Æneïa parvo Hospitia] Tale illud Ovid. Fast. II. 'Heu quantum Regnis nox stetit una tuis!' Et Juvenal. Sat. III. 'magno hospitium miserabile.' *Cerda.*

496 *Exanimum*] Antiqui codices libentius *exanimem* scribunt per *e*, ut observatum sæpe. Sed utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

Rapiens] Homer. sæpissime, ἐσύλα, ἐξεσύλησε. Poëta sæpissime, et signate *rapio* ad hanc rem, ut cum ait, 'Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.' Exempla obvia. Rapit enim victor, id est, repetit, quod suum est; nam victi hostis bona cedunt victori. Simile verbum, videlicet ἁρπάζω, aliquando Homer. habet, ut Il. XIII. Δηΐφοβος μὲν ἔπ' Ἀσκαλάφου πήληκα φαεινὴν Ἥρπασε. *C.*

Baltei] Potest et Synæresis esse *baltei:* potest et hypermetrus versus esse, nam sequens a vocali inchoat. *Balteus* autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Juvenalis, 'Balteus et tunicæ et cristæ.' In numero vero plurali, et neutri, ut idem Juvenalis, 'quotiens rumoribus ulciscuntur Baltea.' *Servius.*

497 *Inpressumque nefas*] Insculptum nefas Danaidum. Donatus tamen *Impressum* dicit, coactum: quod a patre sunt compulsæ facere: Sane fabula talis est, Ægyptus et Danaus fratres fuere, Beli filii. Ex his Danaus quinquaginta filias habuit, et Ægyptus totidem filios. Sed cum inter eos contentio de Memphidis imperio fuisset, multis sæpe adductus contumeliis Danaus fratri Ægypto cessit imperio; et Minervæ consilio ad Peloponnesum perrexit: cujus cives, ibi rex factus, a suo nomine Danaos appellavit; quod cum Ægyptum momordisset, veritus, ne Danaus de filiabus per generos et nepotes auxilia conquireret, fraude concepta, filiis suis quinquaginta fratris filias in matrimonium postulavit, quas Danaus, dolorem exilii retinens, mox promisit: sed cum factæ essent nuptiæ, sponsæ omnes sponsos suos, monente patre Danao, nuptiali nocte necaverunt; sola Hypermnestra servato Linceo fugam dedit, qui post adeptus patruum Danaum interemit. Hæ Danaides apud Inferos hanc pœnam habuisse dicuntur, ut in dolium pertusum aquam mittant. *Servius.*

Impressum] Ita l. v. 'Cratera impressum signis.' Persius Satyra secunda ita, 'incusaque pingui Auro dona.' Hoc esse Græcis ἐμπέφειν, et ἐμπαλεῖν, jam advertit Casaub. unde τέχνη ἐμπαστική, quæ signa operibus imprimit. Par illud Georgicon, 'et numeros impressit acervis.' *Cerda.*

Nefas] Declinatione caret. *Serv.*

Nefas] Lucan. l. IV. de his, qui se mutuis valneribus confecerant, 'Bellorum fecere nefas.' *Cerda.*

Sub nocte] Pro *in nocte.* Servius.

Una sub nocte jugali] Hujusmodi cælatura triste augurium detulit Turno, futurum scilicet, ut ipse, nuptiarum causa, esset periturus. *Don.*

499 *Bonus Eurytion*] Laus ab artifice: ut, 'mira quem fecerat arte Lycaon.' Item, 'divini opus Alcimedontis.' *Servius.*

Quæ bonus Eurytion, &c.] *Eurytion* passim in codicibus impressis habe-

Digitized by Google

tur. Sed in antiquis *Eurytides* uno omnium consensu positum est. Epitheton vero illud *bonus* in manu scriptis exemplaribus variat. Nam Oblongus codex, Mediceus, et aliquot ex iis, qui apud me sunt, *Clonus* habent. Romanus una plus litera *Clonius*: alius codex pervetustus *Comus*. Sed quum *Eurytides* sit patronymici forma, *Clonus*, quod in codicibus emendatioribus habetur, pro nomine proprio mihi magis placet. Legendum igitur, *quæ Clonus Eurytides*. Pierius.

Bonus] Vide Ecl. v. 1. *Emmeness.*

Cælaverat auro] Non auro cælaverat, sed in auro. *Servius.*

500 *Ovat*] Jactat, gloriatur; et est ordo: quo spolio potitus ovat, gaudetque. *Idem.*

Quo nunc Turnus ovat spolio] Sic Hom. Il. Σ. τὰ μὲν κορυθαίολος Ἕκτωρ Αὐτὸς ἔχων ὤμοισιν ἀγάλλεται, οὐδέ ἕ φημι Δηρὸν ἐπαγλαιεῖσθαι, ἐπεὶ φόνος ἐγγύθεν αὐτῷ. *Germanus.*

501 *Nescia mens hominum*] Hoc ad Turnum pertinet. Quia propter hunc peritarus est balteum, quem nunc se sustulisse lætatur. *Servius.*

Nescia mens hominum] Pulchra sententia; est enim satis improvida mens hominum: inde ab Pind. Od. septima Olymp. in mentibus hominum ponuntur ἀμπλακίαι ἀναρίθμητοι: *errores innumeri.* Et Od. XII. Σύμβολον δ' οὔπω τις ἐτιχθονίων πιστὸν ἀμφὶ πράξιος ἐσσομένας εὗρεν θεόθεν· Τῶν δὲ μελλόντων τε τύφλωνται φράδαι· Πολλὰ δ' ἀνθρώποις παρὰ γνόμαν ἔπεσεν: *Signum nondum quisquam mortalium de re futura nactus est divinitus: Sed futurorum excæcatæ sunt cognitiones, multaque hominibus in contrarium accidunt.* De Amyco Valer. Arg. l. IV. 'urgentis post sera piacula fati Nescius.' Ennodius Declamatione decima: 'Quoties futuri mens nescia proximitate mortis incurreret?' et Lucanus libro quarto, 'incertaque fata.' Iterum, 'incerto venturæ tempore vitæ.' *Cerda.*

Nescia mens hominum] Quia propter hunc balteum occiditur, Æn. XII. 949. *Taubmann.*

502 *Servare modum*] Nunquam nescia; ideo 'Nec servare modum.' *Ser.*

Et servare modum, &c.] Pulchra etiam hæc, secunda quippe hominem extollunt, et transversum agunt. Prudentissime, ad mentem Maronis Paulus Consul apud Livium l. XLV. 'In secundis rebus nihil quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cum quid vesper ferat incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferent, nec adversa infringent.' *Cerda.*

Sublata] Elata. *Servius.*

503 *Magno cum optaverit emtum*] Magno emptum scilicet pretio. Sic et alibi, 'Et magno mercentur Atridæ;' sensus autem talis est: erit tempus quo Turnus optabit quovis pretio redimere, ne ipse Pallantem occidisse videatur. *Idem.*

Tempus erit, magno cum optaverit emtum, &c.] Plena locutio; nam eum dicimus, *erit, cum*, ellipsis est, et subaudiendum *tempus*. Ut vero hic Turnum optaturum dicit pretio redimere, ne Pallantem occidisset, ita quoque apud Silium Ital. l. V. Dido ait: 'seroque emptum volet impia Roma Non violasse mei corpus mucrone Sichæi.' *Emmeness.*

Cum] Post *erit* eleganter *cum*, præsertim cum vocibus temporis. Ita et Græci χρόνος ἔσσεται, ὅτε. Ge. I. 'tempus veniet, cum:' et Æn. V. 'Septima æstas vertitur, cum.' *Cerda.*

Emtum] Claud. de Bell. Gild. 'hæc damnis genitor Cannensibus emi.' Vide Æn. IX. ad illud, 'Qui vita bene credat emi,' &c. *Idem.*

505 *Multo gemitu*] Lacrymis; minus est hic, *cum*. Servius.

506 *Impositum scuto, &c.*] Ex more militari, quo mortui educebantur in

Digitized by Google

scutis. Ennius in Andromacha de Astyanacte præcipitato, 'Puerumque, ut laverunt, collocant in clypeo.' In Andromach. (inquam) nam male Andromedam citat Nonius. Huc allusum a Philippo libro primo Epigrammatum, ἀσπὶς τύμβου κόσμος μέγας: *clypeus magnus honos sepulcri.* Et libro tertio de Thrasybulo mortuo, ἐπ' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄπνους. Clemens in Protrept. 'Quod si etiam Corybantum velis orgia considerare, hi cum suum fratrem occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis Olympi.' Statius lib. octavo, 'Fertur Atys, servans animam jam sanguine nullo, Cui manus in plaga, dependet languida cervix Exterior clypeo, crinesque a fronde supini.' Sil. l. v. 'Interea exanimem mœsti super arma Sichæum Portabant Pœni, corpusque in castra ferebant.' Quæ Silii Musa nata ab illa Nostri infra in hoc lib. 'At Lausum socii exanimum super arma ferebant Flentes ingentem, atque ingenti vulnere victum.' Quem locum vide. *Cerda.*

507 *O dolor atque decus*] Duos hos versus plerique a poëta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadaver. Dolor autem propter illud, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' *Servius.*

Decus] Propter illud, 'Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.' *Idem.*

O dolor atque decus magnum rediture parenti] In Romano codice, *parentis*, quippe *dolor et decus.* Sed omnino magis placet *parenti* acquisitivo casu. *Pierius.*

O dolor atque decus] Conjunctio hæc plausibilis aliis ab uno Virgilio. Auson. ep. 5. 'Et decus, et dolor es conjugis Ausonii.' Sidonius: 'Germani decus, et dolor Mamerci.' Martial. Epig. XI. 14. 'Romani decus, et dolor theatri.' Non dissidet ab conjunctione illud Æn. v. 'quem semper acerbum, semper honoratum.' Nec illud Martial. Epig. VII. 4. 'tuoque Terretur barbarus, et fruitur.' *Cerda.*

Decus magnum] Ita etiam conjunxit Catul. 'magnum dedecus urbis.' *Id.*

Decus rediture parenti] Ut supra, 'decus addite Divis.' *Germanus.*

508 *Hæc te prima dies bello, &c.*] Aptissime ad hunc locum charissimus meus Morlan. et in paucis doctus aptabat Senecam, et Claudianum. Ille in Hercul. Œt. 'cecidit Œcalia inclyta, Unusque Titan vidit, atque unus dies Stantem, et cadentem.' Hic de Bell. Get. 'quibus attulit idem Principium, finemque dies.' Adde ex Nota Germ. Soph. qui in Tyran. ἡ δ' ἡμέρα φύσει σε, καὶ διαφθερεῖ: et Calab. qui l. I. loquens de Penthesilea, λυγραὶ δέ μιν ὀτρύνεσκον Κῆρες, ὅπως πρώτην τε, καὶ ὑστατίην ἐπὶ δῆριν Ἐλθέμεν. *Cerda.*

509 *Acervos*] Supra: 'Ingentes Rutulæ spectabis cædis acervos,' et 'tot stragis acervos.' Prudentius l. II. Hymn. loquens de Barbaris, quos vicit Stilico: 'Corpora famosis olim ditata rapinis In cumulos congesta jacent.' Attius ante omnes in Epinausimache, 'En Scamandrum undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Sed quia Poëta dicit 'ingentes acervos,' visum Ursino duci ab Helvio Cinna, qui, 'Nec tam donorum ingentes mirabere acervos.' *Cerda.*

510 *Certior auctor*] Id est, nuntius verus. *Servius.*

511 *Advolat Æneæ*] De morte Pallantis scilicet, ut postea inferantur, quæ præterea addit. *Idem.*

Tenui discrimine leti] Modico mortis interstitio: per quod magna Pallantis virtus ostenditur: quo interempto, omnis est in fugam conversus exercitus. *Idem.*

512 *Versio*] Fugatis. *Idem.*

Digitized by Google

Versis succurrere Teucris] In Romano codice hoc etiam loco *succedere* legitur, uti superius, 'Succedere Lauso.' *Pierius.*

513 *Proxima quæque, &c.*] Comparat hunc locum Scaliger cum Homeri ductu, et Latino dat palmam, v. 3. nam 'Æneæ iram, non lacrymis, aut obtutu furioso, aut dentium concussione declaravit: sed verborum suppressione, et animi impetu: nam statim accepto nuntio sine verbis, proxima quæque gladio metit,' &c. *Cerda.*

Metit] Qui metit facile secat segetes, et obstantia removet: sic Æneas: facile cedebant qui obstabant. *Donatus.*

Metit] Traductio hæc aliis placita. Stat. Theb. I. 'mors fila sororum Ense metit.' Horat. Od. IV. 14. 'Primosque et extremos metendo.' Vetus Poëta apud Tull. loquens de fragili mortalium vita, 'Metenda ut fruges, sic jubet necessitas.' Oppian. Hal. l. IV. synonymice conjungit, τάμε, ἐκέλουσεν, ἤμησε: *scidit, mutilavit, messuit.* Inde est, ut Poëtæ frequenter recurrant ad aristas in re belli, ut cum ait Nonnus l. XXII. σὺ δὲ στρατὸν ἔθρισας Ἰνδῶν, Ἀνέρας ἀμώων. Et iterum: ἐπασσυτέρῃσι δὲ ῥιπαῖς Κυανέης ἤμησε σιδήρεα λήϊα χάρμης. Calaber l. III. Ὡς δ' ὅτε λήϊον αὖον ὑπ' ἀμητῆρσι πέσῃσι. Ex his illustro Catullum de Nupt. Pelei, 'Namque velut densas prosternens messor aristas, Sole sub ardenti flaventia demetit arva, Trojugenum infesto prosternens corpora ferro.' *Cerda.*

Latumque per agmen, &c.] *Latum limitem ardens agit*, id est, facit: sic melius quam si dicas, *latum per agmen.* Et sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagen: nam et supra sic ait, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Serv.*

514 *Limitem agit ferro*] De Virginio Livius l. III. 'Ille ferro, quocunque ibat, viam facere.' Est hoc, quod de Camillo terribiliter inter Volscos grassante idem l. VI. 'Itaque quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.' De Scipione juvene Sil. l. IV. paternam mortem ulciscente: 'Continuo cessere globi, latusque repente Apparet campo limes, metit agmina tectus Cœlesti clypeo, et sternit super arma jacentum Corpora, et auctorem teli, multasque paternos Ante oculos animas, optata piacula, mactat.' *Cerda.*

Superbum cæde nova] Par sententia illa, quæ præcessit in hoc lib. de Mnestheo, 'quem pulsi pristina Turni Aggere murorum sublimis gloria tollit.' Et Poëta quidem reddit Homeri εὐξάμενον. Hac enim voce ille sæpissime afficit duces suos post præclarum quodvis facinus. *Idem.*

515 *Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis*] Erat rectum, 'Pallas, Euander, mensæ, quas advena primus tunc adiit, dextræque datæ, in ipsis omnia sunt oculis.' Sed perite scissa est narratio, per quam animus Æneæ perturbatus ostenditur. *Serv.*

Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis] Petron. Sat. sic videtur imitatus Poëtam: 'Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella Ante oculos volitant.' Et Stat. Theb. XI. 'Omnibus ante oculos iræ Jovis.' *Cerda.*

516 *Mensæ, quas advena primus Tunc adiit*] In Romano codice *primum.* In aliis quibusdam *primas.* Idem tamen facit *primus*, sed figurate. *Pierius.*

517 *Tunc adiit*] Quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. *Servius.*

518 *Quatuor hic juvenes*] Emphasis virtutis, quod multos, quod juvenes, quod armatos, quod rapit: minus enim fuerat si dixisset *capit*, unde in XI. 'Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris Inferias.' *Serv.*

Quatuor hic juvenes, &c.] Mira virtus hominis, qui tanta facilitate tot hostes rapiat. *Donatus.*

Quatuor] Signate; nam ex infeli-

Digitized by Google

citate numeri paris, qui et sacer mortuis, et semper infelix apud veteres. Ergo Virg. octo juvenes, quatuor et quatuor vivos servat ad Inferias. Ita in VI. 'Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos.' Et in III. 'Hic duo rite mero libans carchesia Baccho Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro.' Ad Patrocli funus Achilles Iliad. XXI. Ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα λέξατο κούρους Ποινὴν Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο θανόντος. Apud Herodot. l. III. decernitur pro singulis Persarum interfectis δέκα τῶν Αἰγυπτίων τῶν πρώτων ἀνταπόλλυσθαι. *Cerda.*

Quatuor, &c.] Numerum parem elegit: quia de sacris Inferorum res est. Mos autem erat in sepulcris virorum fortium captivos necari. V. N. Æn. XI. 82. *Taubmann.*

519 *Inferias quas inmolet umbris*] *Inferiæ* sunt sacra mortuorum ab Inferis dictæ. Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a bustis bustuarii dicti sunt. Ὅδ' ἐπεὶ κάμε χεῖρας ἐναίρων, Ζωοὺς ἐκ ποταμοῖο δυώδεκα λέξατο κούρους Ποινὴν Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο θανόντος. *Servius.*

Viventis rapit, inferias, quos inmolet umbris] Usitatum Græcis (accepere ab his Latini) fundere humanum sanguinem ad sepulcra mortuorum, placandis illorum manibus. In Heliod. l. IX. et X. Hist. Æth. magna est moris hujus mentio de juvenibus, qui servati in bello ad mactationem. De Gallis Diodor. l. V. χρῶνται δὲ καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις ὡς ἱερείοις πρὸς τὰς τῶν θεῶν θυσίας. Sueton. August. cap. 15. 'Scribunt quidam trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Julio extructam Idib. Martiis hostiarum more mactatos.' Valer. Max. 'Marium occidit Sylla pertractum per ora vulgi ad sepulcrum Lutatiæ gentis.' Et apud Calab. l. III. in funere Achillis, πολλοὺς δ' ἐφόπερθε βάλοντο Τρώων δηώσαντες ὁρῶν περικαλλέας υἷας. Pyrrhus apud Plut. multos hostium interficit, ὥσπερ ἐνάγισμόν τινα τῷ παιδὶ τελέσας, καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον ἀγωνισάμενος. Vates quidam apud eundem in vita Themist. ἐκέλευσε τῶν νεανίσκων κατάρξασθαι, καὶ καθιερῶσαι πάντας. Ergo illud Sen. in Troadib. 'Quod si levatur sanguine infuso cinis, Opima Phrygii colla cædantur gregis, Fluatque nulli flebilis matri cruor. Quis iste mos est? quando in inferias homo est Impensus homini?' prolatum non tam ex ignoratione moris, quam ex rei invidia. Sed quidem morem hunc natum a Græcis, ut initio dixi, clare aperit Eurip. Troadib. ubi Hecuba ita loquitur: Οἴ μοι ἐγὼ τάφῳ πρόσπολον ἐτεκόμαν. Ἀτὰρ τίς ὅδ' ἦν νόμος; ἢ Τί θέσμιον, ὦ φίλος, Ἑλλάνων; Inde Græcis parentationes dictæ αἱμακουρίαι: qua voce usus Pind. Olymp. Od. 2. ab sanguine puerorum, qui fusus. *Cerda.*

520 *Captivo sanguine*] Pro *captivorum:* ut, 'Captivi pendent currus.' Item, 'captivaque vestis Congeritur:' et est, ut dictum est, speciosus ornatus. *Servius.*

521 *Mago*] Dativus est, ut supra, 'Ilo namque procul.' *Idem.*

Contenderat] Adversum jecerat. *Id.*

Inde Mago procul infensam quum tenderet hastam] Varia versus lectio est apud codices antiquos. Impressi vero vulgatique omnes conveniunt in epitheto *infensam.* Sed in Romano *infestam* est. Præterea *cum tenderet* vulgo legitur. Sed in Romano *contorserat.* Oblongus vero, atque aliquot alii eadem forma, unica dictione *contenderat.* Tu vero videris, sive 'cum tenderet,' sive per interpositionem, 'procul infensam contenderat,' legi placeat, utrum *Mago* sit dativi casus, ut Servius putat. *Pier.*

522 *Ille astu*] *Astu* pro scientia bellica. *Servius.*

Digitized by Google

Subiit] Subdidit. *Idem.*

Ille astu subit] Aliqui explicant subsedisse Magum. Non credo, nam cum Iliad. XXI. Achilles hastam conjecisset, subjicit, de eo, qui erat petendus, ὁ δ' ὑπέδραμε, καὶ λάβε γούνων Κύφας, ἐγχείη δ' ἄρ' ὑπὲρ νώτου, &c. Tale ferme illud Iliad. XV. de Polydamante, qui ὅπαιθα λάσθη ad venientem hastam: et de Merione, qui l. XVI. ad jaculantem Æneam κατέκυψε, ac tunc hasta supervolavit. *Cerda.*

Supervolat hasta] Ad verbum Hom. ὑπερέπτατο ἔγχος. Vide l. IX. ubi sagittæ dantur alæ. *Idem.*

523 *Et genua amplectens, &c.*] Genua cur tangerent supplices vide supra apud Servium Æn. III. 607. Plin. XI. 45. 'Hominis genibus quædam et religio inest, observatione gentium. Hæc supplices attingunt: ad hæc manus tendunt: hæc, ut aras, adorant, fortassis quia inest iis vitalitas.' Ad quem locum vid. Dalecamp. *Emmeness.*

524 *Per patrios manes, et spes surgentis Iüli*] Per eas personas rogat, propter quod precatur. Et bene ut in belli calore, breviter omnes locos ad impetrandam veniam complectitur. *Servius.*

Spes surgentis Iuli] Æn. VI. 364. *Taubmann.*

525 *Te precor hunc animam serves, &c.*] Totus hic locus est ab imitatione Hom. Il. Z. Ἄδρηστος δ' ἄρ' ἔπειτα λαβὼν ἐλλίσσετο γούνων· Ζώγρει, Ἀτρέος υἱὲ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα, Πολλὰ δ' ἐν Ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται, Χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος: et Il. K. ζωγρεῖτ' αὐτὰρ ἐγὼν ἐμὲ λύσομαι, ἔστε γὰρ ἔνδον Χαλκός τε χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος, Τῶν χ' ὅμιν χαρίσαιτο πατὴρ ἀπερείσι' ἄποινα, Εἴ κεν ἐμὲ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν. *Germanus.*

526 *Penitus defossa talenta*] Multi enim divitias suas obruebant. Unde Horat. 'Quid juvat immensum te argenti pondus et auri Furtim defossa timidum deponere terra?' Sane melius *infossa* diceret, quam *defossa:* ad quod est metri necessitate compulsus: nam fugit dubiam syllabam. Et quidam volunt tria genera argenti vel auri poëtam complexum, signatum, factum, infectum: Signatum est, quod in nummis; factum, quod in vasis et signis, ut *Cælati argenti:* infectum, quod in massis, ut *Infectique mihi.* Atqui talentum non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte usum temporis sui heroicis temporibus poëta voluerit applicare. Hic est locus Homeri. *Servius.*

Defossa talenta] Corniçatur Serv. cum scribit, 'melius infossa diceret, quam defossa.' Nonne *deponere, deprimere, dejicere?* et millena, in suo quodque significato ita dicuntur, ut hic *defodere?* Sed esto hoc audaciter: potuit certe dicere, ut unus ex auctoribus linguæ Latinæ. Ceterum ad sententiam Virgilii aspirat Horat. Sat. l. I. *Cerda.*

527 *Cælati argenti*] Explicuit hoc jam Noster Symbolarum Collector Pontanus verbis Isid. XV. 17. 'Tria sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis est: factum est, quod in vasis et signis: infectum quod in massis, quod et grave dicitur, id est, massa.' Hæc Isid. Verba Servii in hoc loco depravata sunt, et corrigenda ab Isidoro, non contra. *Idem.*

Facti infectique] In speciebus et massis: χρυσὸς κατέργαστος καὶ ἀκατέργαστος. Eustath. in vs. Od. N. Κεῖται καὶ χρυσὸς πολυδαίδαλος. Porro hunc locum Grammatici comparant cum Homerico Od. XI. ζώγρει Ἀτρέος υἱὲ, &c. et X. ζωγρεῖτ' αὐτὰρ, &c. De quibus Scalig. v. 3. Eum omnino vide. *Taubmann.*

528 *Non hic victoria Teucrum Vertitur*] In meo scilicet interitu. Lucanus, 'non pondera rerum, Nec momenta sumus.' *Servius.*

Digitized by Google

Non hic victoria Teucrum Vertitur] Adducit pulcherrime Servius illud Lucani. Sed nihil expendit. Ergo credamus Virgilium in verbo *vertitur* allusisse ad lances trutinarum, et ad βοπὴν. Cum enim majus pondus in lance una ponitur, quam in altera, tunc lanx illa vergit, et *vertitur*, ut loquitur Poëta. Inde statim pari consecutione, 'haud anima una dabit discrimina tanta.' Nam *discrimen* dicitur de libræ examine, sicut et *momentum*. Quasi dicat: una animula nihil addet ponderis ad victoriam. Inde iterum consequenter Æneas, 'commercia Turnûs Abstulit ista:' non hic fit emptio, aut mercatio. *Cerda.*

520 *Dabit discrimina tanta*] *Dabit*, aut compensabit, aut faciet, ut, 'Quas turbas dedit.' *Discrimina* autem, differentiam circa eventum et victoriam. *Servius.*

531 *Argenti atque auri, &c.*] Contemnit videlicet tot opes præ aviditate vindictæ, et hauriendi sanguinis. Itaque quadrant in hanc sententiam versus Claud. Bell. Get. 'Invisum miles sitiens haurire cruorem; Per varias vestes, onerataque plaustra metallo Transit, et argenti cumulos, et cædis avarus Contemptas proculcat opes: pretiosior auro Sanguis erat, passim neglecti prodiga lucri Ira furens strictis odium mucronibus explet.' Et post pauca: 'Raptaque flagranti spirantia signa Corintho Callidus ante pedes venientibus objicit hostis Incassum: neque enim feralis præda moratur, Sed justos præbent stimulos monimenta doloris.' *Cerda.*

532 *Gnatis parce tuis*] *Talenta parce* per accusativum, Plautine dictum, qui ait in Milite, 'Parce vocem.' Qui in Virgilium declamationes scripsit, de hoc loco sic ait ex persona Æneæ, 'Improbus es, qui aut regi dones, aut filios exheredes.' *Parce* autem est secundum antiquos *serva*, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: quod autem dicit *Gnatis*, cum supra dixerit, *Gnatoque patrique*, non est contrarium: nam *liberos* etiam unum dicimus filium, adeo ut etiam Terentius filiam *liberos* dixerit, in Hecyra: 'Qui illum dignum decreverint suos cui liberos committerent:' ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpavit respiciens ad liberos, ut *gnatos* de uno diceret. *Servius.*

Gnatis parce tuis] Sumptum hoc a Lucilio et Ennio, Servius notat. Sed *cur gnatis*, cum supra, 'hanc animam serves natoque patrique?' Amplecter Notam Servii. Vide Agell. II. 18. et Pont. qui late in hunc locum. Sed cur *parce talenta* cum quarto casu? Quia nulla sunt verba neutra, o Lector. Ita et Terent. ex Nota Germani, 'quod comparsit:' et Propert. non dissimili verbo, 'Juppiter ignosce pristina furta tua.' *Cerda.*

Commercia] Vicissitudines, facultatem ignoscendi, vel captivorum redemptionem. *Servius.*

Belli commercia] Dixit *commercia*, quia vitam auro atque argento mercabatur: Scalig. v. 3. Pari forma Tacitus: 'Sabini cæde et incendio Capitolii, diremptu belli commercia,' &c. Donatus *commercia* exponit: Humanitatem poscis, quæ inter partes aliquando solet præstari: sed istam mihi tuus ille Turnus sustulit, et inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit. *Taubmann.*

533 *Jam tum Pallante perempto*] Pro, jam tum cum Pallantem peremit. *Servius.*

534 *Hoc patrio Anchisæ manes, &c.*] Idem sentire et patrem et filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. *Idem.*

535 *Reflexa cervice*] Ut solent nexii. Itaque hoc ad ludibrium. Vide me Æn. II. ubi paria in morte Priami: et hic adjungo Prudentii locum in Psychom. 'Illa cruentatam correptis crinibus hostem Protrahit, et fa-

Digitized by Google

ciem læva revocante supinat, Tum caput orantis flexa cervice resectum Erigit, ac madido suspendit colla capillo.' A qua injuria non abit illa Valer. Arg. III. 'Occupat os, barbamque viri, clavamque superne Intonat.' Apud Plutar. etiam in vita Pelopidæ, cum interficitur a tribus adolescentibus Alexander tyrannus Pheræorum, cum primus premeret illius pedes, et tertius obtruncaret, secundas τὴν κεφαλὴν λαβόμενος τῶν τριχῶν ἀνέκλασεν. *Cerda.*

Reflexa cervice] Retro tracta, more hostiarum quæ Superis immolabantur: quippe hæ cælum spectabant supinæ; ut quæ Inferis, terram pronæ. De quo Cælius XII. 1. Cæterum hic Æneam crudelitatis arguit Lactantius v. 10. quod supplici non pepercerit. *Taubmann.*

536 *Capulo tenus abdidit ensem*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii admodum vetusti, legunt *applicat ensem.* Plerius.

537 *Nec procul Æmonides*] Hoc nomen licet possit esse patronymicum quia in *des* exit, ut dicamus Æmonis filius; tamen melius est, ut id proprium esse dicamus, quia nunquam aliud nomen ejus aut præmissum est, aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit *Æmonides* sicut *Tydides.* Servius.

Æmonides] In codicibus aliquot antiquis huic nomini aspiratum est. *Pierius.*

538 *Infula*] Fascia, in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent: quæ plerumque lata est, plerumque tortilis, de albo et cocco. *Servius.*

Infula] Nam sacerdotes ex more infulati. Inde Panthus Æn. II. ornatur infula. Et Stat. Theb. VII. Lycorea sacerdotem Phœbi exornat infula, 'et excussis apparuit infula cristis:' et Theb. II. 'Tiresiæ vultus, vocemque, et vellera nota Induitur.' ubi *vellera* ponit pro infula coloris albi; ut Ge. III. 'lanea infula:' et idem Stat. l. IV. 'Albaque puniceas interplicat infula cristas:' et l. VI. 'Concolor est albis et cassis et infula cristis.' *Cerda.*

Cui sacra redimibat tempora vitta] Romanus ille codex secretior *sacro* legit, pro sacerdoti. Præterea sunt qui *redimeibant* per *ei* in pene ultima scribant, quod ego nusquam in his codicibus antiquis observavi. Sed recte fieri, ex frequenti scriptione hujusmodi, quæ in antiquorum monumentis passim inspicitur, et ex Lucillii instituto superius ostendimus. *Pierius.*

Vitta] Notetur mos antiquorum ex paritate rerum. Coronæ lemniscis ornabantur, mitræ redimiculis, infulæ vittis. Neque vero otiose: nam ut lemnisci serviebant illigandæ coronæ, ut redimicula illigandæ mitræ, ita vittæ ligandis infulis. Omitto duo prima. De vittis infularum est locus Prud. περ. στεφαν. 'Mire infulatus festa vittis tempora nectens.' Itaque, cum idem in Apotheos. dixit, 'Jamque insertato reserabat tempora cultro Vittatus de more senex:' intellige etiam infulatum. Scio moris quoque fuisse, ut vittæ innecterentur etiam, et servirent coronis, nam Stat. Theb. III. 'Huc gemini vates, sanctam canentis olivæ Fronde comam et niveis ornati tempora vittis, Evadunt pariter.' Sed nisi expresse ponantur coronæ, quoties occurrit vittarum mentio in sacerdotibus, intelligi debent una cum infulis ex notissimo insigni sacerdotum. *Cerda.*

539 *Insignibus armis*] Asper sic legit, et utitur Sallustii exemplo, qui ait, 'Equo atque armis insignibus.' Probus vero, *Insignibus albis* dicit legendum, ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt: sicut Statius dicit de Amphiarao. *Servius.*

Insignibus armis] Statius de Am-

Digitized by Google

phiarae: 'Albaque purpureae intexplicat infula cristas.' *Taubmann.*

540 *Agit campo*] Insequitur per campum. *Servius.*

Lapsumque superstans] Militaris hæc contumelia sæpe in hoc Vate. Sup. 'Quem Turnus super assistens:' et, 'lævo pressit pede.' Inf. 'super abjectum posito pede nixus.' *Cerda.*

541 *Immolat*] Quasi victimam, ut ille consueverat, nam hoc verbo ad sacerdotis nomen adlusit. Sane *immolari*, proprie dicuntur hostiæ, non cum cæduntur, sed cum accipiunt molam salsam. Cato in Originibus ita ait: 'boves immolatos, prius quam cæderentur, profugisse in Siciliam.' *Servius.*

Ingentique umbra tegit] Aut magnitudine corporis sui, aut clypei, obumbrat ejus cadaver. Aut 'ingenti umbra,' id est, morte: ut, 'in æternam clauduntur lumina noctem.' Aut 'ingenti umbra tegit,' secundum usum accipiendum, id est, insultatione eum opprimit et adumbrat. Ut superatos dicimus adumbratos: aut 'ingenti umbra tegit,' ut inferiorem tegit adversum hostes fortior, quod institutum minuit causa spoliorum detrahendorum. Sequitur enim, 'arma Serestus Lecta refert humeris.' *Id.*

Ingentique umbra tegit] Probo Ursinum referentem ad Homericum σκότος ὅσσε ἐκάλυψεν: et Iulium Scaligerum explicantem libro Poët. IV. 1. 'tegit umbra magna,' id est, morte. Mallem cum his deobus errare, quam sequi alios. Servius etiam inter alias explicationes hanc adhibet. Et adhuc ego firmo Homerica eloquutione, Il. XIII. Ἑκτόρα Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψαι. Id est, interficere. Sed et Il. XX. νεφέλη δέ μιν ἀμφεκάλυψε Κυανέη. Itaque hic per *nebulam*, quod alibi sæpe per σκότος. *Umbra* ergo Virgiliana, ut ego puto, repræsentat Homeri νεφέλην: et quia νεφέλη magna est, ideo *umbra magna*. Cerda.

Serestus] Serestos duos intelligamus, unum in castris, et unum cum Æneæ. Nam Trojani nondum erupere de castris, ut intelligamus eum, quem supra dixit. Ergo duo sunt: nec mirum, cum ipse dixerit, quod exemplo esse possit, 'Assaracique duo.' *Serv.*

542 *Lecta refert*] Proprie dixit: nam spolia quæ aptantur trophæis, *legi* dicuntur, id est, eligi. *Idem.*

Tibi, rex Gradive] Ut, 'Tibi, Phœbe, sacravit.' *Idem.*

Rex] Deorum omnium commune elogium. *Cerda.*

Trophæum] Declinatio Latina est: unde penultima habebit accentum: in numero vero plurali, quia *tropea* dicimus sicut Græci, nec aliquid inde mutilamus, erit Græcus accentus sicut apud Græcos, scilicet tertia syllaba a fine. *Servius.*

Trophæum] In compluribus ex his veteribus codicibus, *tropæum* absque adspiratione legitur: et ita scribendum esse censent plerique viri doctissimi, ejusque inscriptionis usus in veterum monumentis non uno appareret loco. *Pierius.*

543 *Instaurant acies, Volcani stirpe creatus Cæculus*] Κατὰ τὸ συνάφειαν. Nam ante fusas accipimus. Ergo *instaurant* adversus Æneam. *Servius.*

Volcani stirpe creatus] Notandum *stirpem* de patre dictam, cum semper de longa generis significatione dicatur. *Idem.*

Volcani stirpe] Notandus locus; posuit enim *stirpem* pro patre. Nam Vulcanus pater Cæculi creditus est, ut ipsemet Vates Æn. VII. *Cerda.*

544 *Veniens*] Pro, qui venerat. *Servius.*

545 *Dardanides*] Patronymicum a majoribus. *Idem.*

Anxuris ense sinistram] Quidam ex hoc volunt intelligi etiam Umbronem occisum. Constat enim vere ab Æneæ occisum, sicut ipse hoc libro in Catalogo ait, 'Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum Evalui.' *Idem.*

Anxuris ense sinistram] Torquet me

Digitized by Google

hic locus, et possit alios. Quæ præcedunt, capiuntur de Umbrone; quæ sequuntur, de eodem sunt: quid ergo in medio narrationis facit *Anxur*? Nam illa, 'Dixerat ille aliquid magnum,' &c. de Umbrone capienda sunt. Mihi placet duplex solutio. Prima, ut *Anxur*, aut, quod potius credo, *Anxur*, sit *Umbro* ipsissimus, etiam Servio placet, qui quod imberbis adhuc dicatur *Anxur*, et inde jactantia illa promittentis sibi *canitiem* et *longos annos*. Altera, ut versus Poëtæ ita scribantur, 'Dardanides contra fuerit (Anxuris ense sinistram Et totum clypei ferro dejecerat orbem) Dixerat ille,' &c. Et ita *Anxur* iste sit extra materiam *Umbronis*, atque adeo inclusus parenthesi; ut dicat Poëta: Furebat in *Cæculum*, et *Umbronem* Æneas, qui prius tamen Anxuris sinistram amputaverat, et orbem clypei. *Cerda.*

546 *Dejecerat*] Plus quam perfecto usus est ad exprimendam celeritatem, uti, 'suras incluserat auro.' *Servius.*

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Proverbialiter dictum est, ac si diceret, Non mirum sio occisum esse eum, qui sibi plurimum adrogabat. Corinthus ut sordidum improbat. *Idem.*

Dixerat ille aliquid magnum] Turneb. II. 21. significari ait, infestam fuisse ei Nemesim, adversari solitam superbis, ejusque insolentiam provocasse Deorum invidiam, quæ ei exitii causa fuerit. At Pimpontius et Thorius ex conjectura leg. 'dixerat ille aliquid magicum.' Quasi amuletis et magicis quibusdam consecrationibus adversus vulnera se muniisset: et, 'vimque affore verbo,' exponunt, carmini magico. Firmantque conjecturam suam præsertim e loco quodam Eustath. in Odyss. Υ. Εὐρυβάτης δ' ὄνομ' ἔσκε. Statii Theb. IX. 730. et Æn. VII. 752. et seqq. et d. quasi Poëta suo more, vanæ illi superstitioni insultare voluerit. *Taubmann.*

548 *Cæloque animum fortasse ferebat*] Forte se exæquaverat cœlo; ut de Ænea, Drances: 'quibus cœlo te laudibus æquem.' Aut *ferebat* elevabat, quod solus esset majore senectute victurus, debellatis omnibus, id est, Ænea cum suis. *Servius.*

Cæloque animum fortasse ferebat] Æquabat cælo: vide Adag. 'Cælum manibus contingere:' de istis magnidicis. Ita Æn. XI. 'et cælum territat armis.' *Taubmann.*

549 *Canitiemque sibi, &c.*] Irridet, qui futurorum scientiæ confidunt. *Donatus.*

Canitiemque sibi, &c.] Apto huic sententiæ versus Simonidis, quos Latinos fecit Buchnanus: 'Divina blandis interim spes somniis Fovet universos, vana volventes diem. Expectat iste crastinum, ille plurimas Messes, nec ullus non sibi mortalium Promittit hilaremque et opulentum proximum Annum. Sed alium tristis ante terminum Mors occupavit, morbus alium lugubris Extinguit, alios Martio in certamine Domitos, nigrantes Pluto mittit ad domos,' Silius ad Nostrum aspirans, ita cecinit: 'Ille (*Bogus*) sibi longum Clotho, turbamque nepotum Crediderat, vanis deceptus in alite signis.' *Cerda.*

Longos] Pro multos. Servius.

551 *Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat*] Faunus quidam hoc loco rusticus intelligendus est, non Deus, sicut supra Anxur, quem legimus Jovem. Alii Fauni filium; sed antequam Faunus in Deorum numero reciperetur: nonnulli et nympham non Deam volunt, sed Græce sponsam dictam, vel quæ recens nupta sit, ne incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quamquam hæc numina secundum Aristotelem aliquando perire credantur: nam et Eryx Veneris et Neptuni filius ab Hercule occisus est. *Servius.*

Silvicolæ] A Nævio, et Attio (ait Macrob. Sat. VI. 5.) Prior II. Bell. Pun. 'Silvicolæ homines, bellique

inertes.' Posterior in Bacchis: 'Silvicolæ ignota invisentes loca.' *Cerda.*

Dryope] Præclare indigitat, ut rusticam Deam signet: nam δρὺς est quercus. *Idem.*

552 *Obvius sese obtulit*] Lucret. l. III. 'Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse.' *Ursinus.*

Ille reducta] Id est, longa: ut, 'Interea videt Æneas in valle reducta.' Et intelligimus protenta hasta Tarquiti arma esse impedita. Alii *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. *Servius.*

Reducta Loricam, &c.] Significatur, hasta Æneæ transverberatum fuisse clypeum: et ita penetratam loricam, ut in ea hæreret. Ita *lorica* et *clypeus* impediebatur. Quod autem *reducta* ait, id nimirum facit, quia lacertos retro reducunt hastam mittere parantes: Turneb. II. 21. *Taubmann.*

553 *Clipei ingens onus*] Locutio poëtica ad signandum clypeum ponderosum. *Cerda.*

Inpedit] Non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. *Servius.*

554 *Tum caput orantis, &c.*] Insistit Homero, qui Il. X. de morte Dolonis ita loquitur: Ἦ, καὶ ὁ μέν μιν ἔμελλε γενείου χειρὶ παχείῃ Ἀψάμενος λίσσεσθαι· ὁ δ' αὐχένα μέσσον ἔλασσε, Φασγάνῳ ἀΐξας, ἀπὸ δ' ἄμφω κέρσε τένοντε. Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦ γε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη. Dat Macrobius v. 14. palmam Græco, nam recitatis Homeri versibus adjungit: 'vide nimiam celeritatem salvo pondere, ad quam non potuit conatus Maronis accedere.' Huic censuræ satis ineptæ se Scaliger opponit, et recitatis Virgilii versibus, ita ait:' 'Astricto ambitu numerorum expedivit facti celeritatem, atque aures prævenit, sicut ille anteverterat preces.' Huic credo. Ex hac Musa Prudent. Psychom. 'Tum caput orantis flexa cervice resectum.' Invenio et locum Calab. l. XI. cui etiam potuit hærere Virg. κάρη δ' ἀπάτερθε κυλινδομένη πεφόρητο Ἰεμένου φωνῆς. *Cerda.*

555 *Deturbat terræ*] Hoc est, in terram. *Servius.*

Deturbat terræ] Lucret. l. V. 'Deturbavit equis in terram.' *Ursinus.*

Truncumque repente Provolvens] Oblongus codex, atque etiam alter publico expositus usui, neque non Mediceus, *tepentem* habent. Romanus quoque huc tendit, quamvis literis transpositis *petentem* ibi sit. *Pierius.*

Truncumque repente Provolvens] Non dubium, quin expresserit Homericum versum Il. XIII. Ἧκε δέ μιν σφαιρηδὸν ἑλιξάμενος δι' ὁμίλου. Est etiam locus similis Il. XI. ἀπὸ δ' αὐχένα κύψας, Ὅλμον δ' ὡς, ἔσσευε κυλίνδεσθαι δι' ὁμίλου. Hoc ferme genus ludibrii expressum ad Ovid. Metamorph. IX. de Hercule interficiente Lycam, 'Corripit Alcides, et terque quaterque rotatum Mittit in Euboïcas, tormento fortius, undas.' Val. Virg. IV. 'labentem propulit Heros.' *Cerda.*

556 *Super hæc inimico pectore fatur*] Quæritur quid tantum iste commiserat, ut sic sæviret Æneas. Sed ubique de morte Pallantis objicitur dolor. *Servius.*

Super hæc] Non est præpositio. Sed, insuper fatur hæc. *Cerda.*

557 *Istic nunc, metuende, jace*] Archaïsmos, id est, hostilis inrisio. *Istic* autem pro *hic*: Ἐνταυθοῖ νῦν κεῖσο μετ' ἰχθύσιν οἵ σ' ἐντειλῆς Αἷμ' ἀπολιχμήσονται ἀκηδέες. *Servius.*

Istic nunc, metuende, jace] Homer. Il. XX. κεῖσαι Ὀτρυντείδη. Et huic loco Virgil. institit: nam statim Hom. πάντων ἐκπαγλότατ' ἀνδρῶν: pro quibus Virgil. substituit *metuende*. Calaber etiam l. I. bis, κεῖσο νῦν ἐν κονίῃσι. Ex his apparet, fuisse hanc militarem insultationem, quam præclare firmat locus Plutar. lib. de Deo Socratis. Θεόπομπος δὲ παραστὰς ἐκ δεξιῶν, καὶ τῷ ξίφει πατάξας αὐτὸν, ἐνταῦθα, ἔφη, κεῖσο. Sed quid tandem *jace?* id est, esto insepultus. *Cerda.*

Metuende] Qui te metuendum arbitratus es. *Donatus.*

Non te optima mater] Utrum vere mater, an terra patria? *Servius.*

Digitized by Google

Nunc te optima] Potius *non*. In aliquibus vero codicibus, deest *te*. Pier.

558 *Condet humi*] Aristoteles in Epitaphiis (si illius est liber ille) tria verba usurpat, quæ respondent Latino *condo*: videlicet in Eurypili Epitaphio κρύπτω, in Homeri κατακαλύπτω, in Laomedontis κεύθω. Eurip. in Hel. opponit, κρυπτόμενον et ἄθαπτον: et Nonnus l. XXIII. κρυπτομένοις ἀτύμβευτον πότμον. *Cerda.*

Patrio sepulcro] Aut etiam hinc apparet Fannum hominem fuisse, aut, ut quidam volunt, potest hoc ad matrem referri, ut dicat Æneas quod mater eum sepelire non possit in sui patris monumentis, id est, in avi ejus materni. *Servius.*

Onerabit] Pertinet hoc ad aggestionem terræ, et tangit genus sepulturæ, quæ contraria levi pulveris injectioni. *Cerda.*

Onerabit] Val. Acidalius in Vell. Lect. legit, *honerabit*: quod veteres *honoro* et *honero* promiscue dixerint: et *honorandi* verbo nihil aptius hic possit de sepulcro, et quidem paterno. *Taubmann.*

559 *Alitibus feris*] Ἁρπακοφάγοις ὀρνέοις. Plautus, 'Avi me feræ similem faciam ut prædicas.' *Servius.*

Alitibus linquere feris] Dicebam de hac contumelia supra. Hic adjicio Sil. l. II. 'Deforme alitibus liquere cadaver Iberis.' Claud. Ruff. II. 'infestoque jubet bubone moveri Agmina, Mygdonias mox impletura volucres.' Misera est conquestio illa Lucani l. IV. 'Libycas en nobile corpus Pasci aves, nullo contectus Curio busto.' Eurip. Suppl. dolens defunctorum miseriam, θηρσὶν ὀρείοις βορὰν: *feris montanis escam*. Ibid. χάρματα θηρῶν: *ludibria ferarum*. Sed cum Virgil. conjungat has volucres cum piscibus, credibile illum loqui de avibus marinis, cum pugna præsertim hæc haberetur in maris litore. Horat. Epod. X. 'Opima quod si præda curvo littore Porrecta mergos juverit.' Ovid. in epist. Ariadnæ: 'Ossa superstabunt volucres inhumata marinæ.' Sic et Epigr. l. III. ossa Erasippi dicuntur αἰθυίαις γνωστὰ μόναις: *nota solis mergis*. Cerda.

Gurgite mersum] Hunc affectum excitat Nonnus l. XXXII. Hinc ait, κύμασι τυμβεύσατο Νηρεύς. *Idem.*

560 *Inpasti*] Ita avidi, ut semper credantur impasti, sicut de Harpyis dixit, 'et pallida semper Ora fame:' quasi de fame. *Servius.*

Piscesque inpasti vulnera lambent] Hom. Il. XXI. hanc contumeliam dat Lycaoni. Ibidem pisces dicuntur ἑρπετόμενοι, et κείροντες adipem mortui, *comedentes, rodentes*. Mentio hujus ludibrii etiam est in Apollonio lib. I. ἰχθύσι κύρμα γενέσθαι: et Epig. l. III. de Timocleo, τὸν δ' ἤδη φάγον ἰχθύες: *hunc pisces devorabunt*. Hunc affectum movet Ovid. Eleg. Trist. I. 2. 'Et non æquoreis piscibus esse cibum.' Et Claud. Consul. Honor. 'Largius Arctoos pavere cadavera pisces.' *Cerda.*

Lambent] Sunt qui reprehendant Virgilium, qui dat piscibus id verbi cum careant linguis: dicuntque consideratiorem fuisse Homerum; neque advertunt dici ab eodem Homer. Il. XXI. in sermone piscium, αἲμ' ἀπολιχμήσονται: *lambent sanguinem*. Oppian. quoque (hunc Scaliger advocat) dicit de piscibus λάμπτουσι. Dicamus ergo notari hoc verbo aviditatem piscium, ideo etiam *impasti*. Nota etiam indicari a Virg. etymon piscium. Sunt enim, qui putent dictos a pascendo, in his est Isid. et alii. Ergo, 'pisces impasti.' *Idem.*

561 *Protinus Antæum et Lycam*] In Oblongo codice *Lyncam* est, una plus litera. Romanus, *Lucam* habet, quod ridiculum forte cuipiam videbitur. Sed enim in aliquot aliis quoque codicibus, eodem modo *Lucam* scriptum inveni. Neque quod *y* in *u* mutatum sit, ut in plerisque aliis factitatum: sed quia *Lucam* eadem pene forma

Digitized by Google

qua *Lucagus* apud Virgilium Latinam esse dictionem crediderim prima producta, quæ corripitur in *Lyca*, ut ibi, *Inde Lycam ferit:* et ita apud Ovidium semper. Sic etiam reliqua ejusdem analogiæ, *Lycaon*, *Lycurgus*. Nos vero frequenti nuncupatione Elephantos comperimus *Lucas boves* appellatos a *Lucania*, ubi primum eos viderint Romani; quare *Luca* Romanum est vocabulum. Quod vero sequebatur, satis corrupte, 'Prima agmina Turnum,' ex antiquioribus exemplaribus recte jam scribi cœptum est *Turni*. Pierius.

Prima agmina] Qui agminis erant primi. *Servius.*

562 *Fortemque Numam, fulvumque Camertem*] Fulvum, ξανθόν horum in Catalogo meminit. *Idem.*

Numam] Vellicat hæc Macrob. v. 15. quod *Numam*, quem Nisus Æn. IX. 454. jam occiderit, hic Æneas persequatur. Quasi vero in tanto exercitu duo unius nominis esse non potuerint. Ita et duo *Seresti* hic sunt. *Taubmann.*

563 *Magnanimo Volscente*] In antiquis codicibus vel *s* vel *c* tantum inveniasscriptum, *Volsente*, vel *Volcente:* quod superius adnotatum est. *Pier.*

Satum] A re rustica. Ennod. orat. 4. 'plantam familiæ.' et Nonnius l. XXXII. ubi Jupiter de filio Lacedæmone, ὃν ἠροσάμην: *quem aravi.* Cerd.

564 *Ausonidum*] Pro *Ausonidarum:* sicut *Deum* pro *Deorum:* nam *Ausonidum* a genere fœminino venit, *hæc Ausonis*, et *hæ Ausonides*. *Ausonidarum* vero venit ab eo, quod est *hic Ausonida* et *hi Ausonidæ*. Servius.

Tacitis regnavit Amyclis] Inter Cajetam et Terracinam oppidum constitutum est a Laconibus, qui comites Castoris et Pollucis fuerunt; et cum Glauco filio Minois in Italiam venerunt: et misti cum Ausonis ab Amyclis, provinciæ suæ Laconicæ civitate, ei inditum nomen est. Laeones itaque isti cum secundum Pythagoream sectam a cæde omnium animalium abstinerent, et a vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Unde *Amyclas tacitas* dicit, id est, Pythagoreas: nam Pythagorica est virtus quinquennale silentium. Cicero propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt injurias, et tacent eas. Est et alia expositio: Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas concuteretur; lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea, cum vere hostis veniret, nullo nunciante, ex improviso civitas capta est. Unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod periere silentio. Unde Lucilius ait, 'Mihi necesse est loqui: nam scio Amyclas tacendo periisse.' Vel *tacitis*, de quibus taceatur, id est, ignobiles et non dignæ aliqua opinione: vel Hypallage est, pro ipse tacitus. *Idem.*

Tacitis Amyclis] Mihi probatur secunda caussa, quam Servius refert: tertia displicet, prima et quarta in ambiguo sunt. Sed cur secundam probo? quia præter Lucilium, Silius quoque, 'quasque evertere silentia Amyclas.' Hoc etiam Catullus attigit, et alludunt omnes ad Adagium, τὰς Ἀμύκλας ἡ σιγὴ διέλεσεν: *silentium Amyclas perdidit.* Causam aliam a Plinio possis rimari, qui III. 5. 'Amyclæ a serpentibus deletæ.' Ergo *tacitæ*, id est, sepultæ jam oblivione. *Cerda.*

565 *Ægeon qualis*] Ipse est, qui et Briareus dicitur, cœli et terræ filius. Alii hunc ex terra et ponto natum dicunt, qui habuit Cœum et Gigen fratres. Hic contra Titanas Jovi adfuisse dicitur, vel, ut quidam volunt, Saturno. *Servius.*

Ægeon] Qui *Briareus:* vide Æn. VI. 287. *Taubmann.*

Ægeon qualis, &c.] Eadem comparatione utitur Statius Theb. II. 590. et seqq. *Emmeness.*

Digitized by Google

566 *Ignem Pectoribus arsisse*] Asper dicit, *ignem* hunc nativum intelligendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit, Cum vim suæ crudelitatis efflaret. Alii *ignem* hunc fulminis volunt, ut sit dictum quemadmodum in primo; 'Illum exspirantem transfixo pectore flammas.' Sane notandum ignem arsisse, cum igni alia res ardeat. *Serv.*

567 *Jovis cum fulmine contra*] Quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Jovis fulmen. Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, et auxilio eum Jovi adversus Neptunum, Junonem, et Minervam fuisse, et forte aut suum ignem, aut Jovis acceptum spirasse pro eo; ut sit *contra*, non adversus Jovem, sed similiter, a pari; ut Terentius in Adelphis in Capite Comœdiæ, 'Ille ut item contra me habeat, facio sedulo.' *Idem.*

568 *Paribus*] Id est, inter se paribus. *Idem.*

Tot paribus streperet clipeis] Id est, centum. Platonis locus ex Leg. l. VII. ad rem est. Γηρυόνου δὲ γένει τις φόσιν ἔχων, ἢ καὶ τὴν Βριαρέω φύσιν, ταῖς ἑκατὸν χερσὶν ἑκατὸν δεῖ βέλη βίπτειν δυνατὸν εἶναι. Hinc illustrabis locum Claud. qui de Bell. Get. loquens de Typhœo, 'cum brachia centum Montibus armaret totidem.' *Cerda.*

Stringeret enses] Quintil. Decl. 344. 'antequam stringere gladium cœpisset.' Cicer. etiam dixit 'stringere gladium.' *Idem.*

569 *Sic*] Ut non unam manum putares; namque ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. *Desævit* autem hic *valde sævit*; alias *sævire desivit.* Servius.

In æquore] Sunt codices antiqui, in quibus non *in æquore*, sed *in agmine* legatur. Sed enim magis placet *in æquore:* quia multo plus dicit. *Pier.*

570 *Intepuit mucro*] Nimia scilicet cæde. *Servius.*

Nyphei] In antiquis aliquot *Nipæi* absque adspiratione, et per i Latinum. Sed *Nyphæi* frequentius. *Pier.*

571 *Quadrijuges*] Propter Homœoteleuton noluit *quadrijugos* dicere, et contulit se ad aliam declinationem: nam et *quadrijugus* et *quadrijugis* dicimus, sicut *inermus* et *inermis, exanimus* et *exanimis.* Servius.

Quadrijuges] In codicibus aliquot antiquis, *quadrijugos* legas. *Pierius.*

572 *Atque illi*] Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum; interposuit enim, 'Adversaque pectora tendit.' *Serv.*

Longe gradientem] Longis gradibus incedentem: et est militaris incessus: aut longinquo. *Idem.*

Longe gradientem] Id est, longis gradibus incedentem. Hom. μακρὰ βιβῶντα: unde et Mars dicitur *Gradivus.* Et Cacula militaris apud Plautum Pseud. IV. 4. 'Quin hinc metamur gradibus militaribus.' *Taub.*

Retroque ruentes] Homero ἐξοπίσω ἀναχάζεσθαι. *Idem.*

574 *Effunduntque ducem*] Et hoc loco omisit occisum, ut supra, 'Dardanides contra furit.' *Servius.*

Rapiuntque in litore currus] Romanus codex cum altero exposito Vaticanæ bibliothecæ legunt, 'ad litora currum.' Unum enim currum agebat *Nyphæus.* In quibusdam aliis codicibus manu scriptis, non contemnendæ vetustatis, legere est 'rapiuntque ad litora cursus.' Sed magis placet *currus*, aut *currum:* quia facta est mentio effusi ducis. *Pierius.*

575 *Bijugis*] Erit nominativus *hic bijugus:* nam alias *bijugibus* faceret, si esset formæ tertiæ declinationis; ut *hic bijugis, hujus bijugis* faceret. *Servius.*

577 *Rotat*] Vide Æn. IX. ad illud, 'ac rotat ensem.' *Cerda.*

579 *Adversaque ingens*] Hoc est, adversus ipse cum hasta apparuit. Et bene *ingens* visus cum adversa hasta minaretur. *Servius.*

Ingens] Ex more Epicorum, qui

Digitized by Google

suis Heroïbus semper attribuunt magnitudinem corporis. Talis hic Æneas, talis Turnus, qui 'toto vertice supra est.' Talis apud Homerum Ajax, Achilles, Agamemnon, Idomeneus, et plures alii: talis Apidamus apud Apoll. Arg. I. qui μέγας. Inde etiam ab Hom. Hector ὄρεϊ ἐοικὼς, *similis monti:* ut etiam alii. *Cerda.*

Apparuit] Verbum tragicum ex Nota Julii Scal. Firmo exemplo, quo ille caret. In una Sophoclis pagina, ubi ad visum Orestem tragice repræsentantur affectus ab Electra, ter habetur hoc verbum, et semper pro simplici *venio*, quo tamen relicto ad φανῆναι decurrit, id est, *apparere*, quo faciat orationem τραγικωτάτην. *Idem.*

580 *Cui Liger*] Quamvis non parum venustatis et elegantiæ videatur habere lectio absque eo carminis imperfecti principio, *Cui Liger:* ea tamen duo verba passim in antiquis codicibus reperimus: quare illa præterire religio est. *Pierius.*

581 *Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis*] Duos objecit, a quibus est victus Æneas: nec tamen usquequaque: nam eorum impetus evitavit. *Servius.*

Non Diomedis, &c.] Achillem et Diomedem non vult laudare, sed illos cum Ænea deprimit in Phrygiis, quasi dicat, in quibus versabantur imbelles. *Donatus.*

Diomedis equos] In hoc autem loco fieri allusionem ad locum Hom. ubi Æneæ equi παρέτρεσσαν in pugna contra Diomedem, interpretes volunt. Non placent: nam textus Virgilii diversus est ab filo Homeri. Stat. l. XII. 'Non cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus: hic cruda virorum Prælia.' Tale et illud Turni Æn. IX. 'Haud sibi cum Danaïs rem faxo et pube Palasga Esse putent.' Et illud Ovid. Met. VIII. 'Discite femineis quid tela virilia præstent, O juvenes, operique meo concedite.' *Cerda.*

Nec currus cernis Achillis] In aliquot codicibus antiquis *currum*. Sed hic magis placet *currus*, numero plurali, ad amplificationem positum. *Pierius.*

Currum] E curru frequentius quam ex equo suos duces pugnantes inducunt Poëtæ Epici; testis tota Ilias, tota Æneis: fortasse quia in historiis hoc pugnæ genus habet honestatem. Herodot. l. VII. Xerxen inducit in expeditione adversus Græcos ἐφ' ἅρματος ἵππων Νισαίων. Apud Xenoph. l. IV. παιδ. Cyrus milites suos exhortatur ἐφ' ἅρματος. Hoc idem in pugna Darii contra Alexandrum attingit Curtius, et alii sæpe. *Cerda.*

583 *Vesano*] Hic poëta adfectationem suam accommodavit dicendo *vesano*. Servius.

584 *Dicta volant*] Allusum ad ἔπεα πτερόεντα Homeri, *alata verba*. Potius ad illud Il. IV. ἀνεμώλια βάζεις: proprie, *loqueris ventosa:* nam ἀνεμώλια, ἀπὸ τοῦ ἀνέμου. Calab. l. II. 319. τὰ μὲν ἄρ που ἐτώσια πάντ' ἀγορεύεις. De verbis Drancis Æn. XI. 'Quæ tuto sibi magna volant.' Ex his Poëtam refero, non tam ad volatum, quam ad futilitatem. *Cerda.*

585 *Dicta parat*] Potest legi, *E dicta parat contra.* Servius.

Non Dicta parat] Nam prudens norat non lingua, sed manu utendum in bello. *Donatus.*

Jaculum nam torquet in hostem] Exemplaria pleraque ex iis, quæ fuere nobis præ manibus, *in hostes* numero multitudinis legunt. Una enim *Lucagus* et *Liger* impetum faciunt in *Æneam*, cujus uno tantum ictu alter moribundus volvitur, alter delapsus veniam implorat. *Pierius.*

586 *Pronus*] Pendens in verbera. *Pronus* nomen est: nam et comparatur, ut *pronior*. Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione conjunctionis. *Servius.*

Pronus pendens in verbera] De hoc habitu aurigarum lege Ge. III. ad il-

Digitized by Google

lud, 'pronique in verbera pendent.' Hic adjicio tum formam aliam, qua usus Hom. Il. XXIII. κλινθῆναι ἐϋπλέκτῳ ἐνὶ δίφρῳ. *Cerda.*

587 *Admonuit*] Præteritum pro præsenti. *Servius.*

Admonuit] Ita Ms. et vett. codd. Alii, *admovit*. Sed illud rectius: quod et Nonius agnoscit, et *percutere* exponit. Ita apud Columellam, 'admonere flagello.' Æl. Spartianus: 'Equum expavescentem admonuit.' Quod Casaubonus huic simile ait. *Taubmann.*

Projecto] Extento, id est, antejacto: ut, 'Projectaque saxa Pachyni.' *Servius.*

Projecto] Habitus pugnatoris, qui projecto pede solet se librare ad ictus, et veluti pendere. Talem describit Ovid. Met. VIII. 'Ancipitemque manu tollens utraque securim, Institerat digitis primos suspensus in artus.' De Ænea Noster sequenti lib. 'in clypeum assurgat:' et de Turno l. IX. 'alte consurgit in ensem.' Eodem pene sensu Horat. Sat. II. 7. 'contento poplite.' *Cerda.*

Projecto] Protento. Macrob. VI. 4. *Taubmann.*

592 *Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, &c.*] Hæc adlocutio contraria est superiori. Hoc enim continet: Objecisti mihi quod sim et ab Achille et a Diomede conversus in fugam. Te vero, o Lucage, nec equorum tarditas prodidit; quod mihi contigit cum a Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem curru dimicabat: nec aliqua umbra equi tui sunt territi; quod factum sæpius in Homero legitur: sicut et paulo post, Turnum cogit imago deserere bella. Potest tamen et ad illud referri, quo tempore eum ab Achille nube cava Neptunus eripuit, ut in quinto commemorat. Potest et ad aliud referri, quod Nisæus paulo ante ab equis suis proditus est. *Servius.*

593 *Vanæ umbræ*] Refert hoc Germ. ad vitium quod esse in equis pavidis solet, qui umbram timent, aut suam, aut aliorum: quod vitium in Bucephalo vicisse arte Alexander traditur. Hoc puto spectare Lucanum l. IV. nam in sermone serpentis solertissimi decipientis alios minus solertes, ait, 'Ludit, et iratas incerta provocat umbra, Obliquansque caput vanas serpentis in auras Effusæ toto comprendit guttura morsu.' *Cerda.*

594 *Ipse rotis saliens*] Sarcasmos est, qui non morte dejectus est: per irrisionem dictum est: ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis* autem, curru, a parte totum. *Servius.*

Ipse rotis saliens] Hæc insultatio sumpta est proculdubio ab Il. XVI. ubi Patroclus ad cadentem Cebrionem: Ὦ πόποι, ἦ μάλ' ἐλαφρὸς ἀνήρ, ὡς ῥεῖα κυβιστᾷ. Pergit multis Patroclus, et ait bonos esse saltatores in Trojanis. Attingit et Nonnus l. XXXIX. ubi, cum fieret cædes in feras maris, de moriente Delphino ait, Ἡμιθανὴς σκίρτησε χορήτιδος ἅλματι μοίρης: et statim, κυβιστῆρες ὀλέθρου. *Cerda.*

595 *Frater tendebat inermes*] In codicibus aliquot pervetustis, *inertis* legitur. Id tametsi non ita placebat: quia tamen tam multis in exemplaribus inveniebamus, duximus adnotandum. *Pierius.*

597 *Per te, per, &c.*] Confer hanc orationem cum superiore Magi ad eundem Æneam, 'Per patrios manes,' &c. *Cerda.*

598 *Sine*] Permitte, relinque, patere, id est, συγχώρησον. *Servius.*

599 *Haud talia, &c.*] Ardens et erectum et infensum dicendi genus. Vide Macrob. v. 1. *Taubmann.*

600 *Morere*] Achilles ad Lycaonem supplicem Iliad. XXI. ἀλλὰ φίλος θάνε καὶ σύ. *Cerda.*

Fratrem ne desere frater] Sunt qui putent allusum ad illud Plat. l. II. de Rep. ἀδελφὸς ἀνδρὶ παρείη, *frater viro adsit*: quem esse formam proverbia-

Digitized by Google

lem (τὸ λεγόμενον) ille sit. *Idem.*

601 *Latebras animæ pectus*] Definitio est pectoris, id est, in quo anima latet et continetur. *Servius.*

Latebras animæ pectus] Intelligit adactum vulnus in cor, quod vocat 'animæ latebram.' Cum quo alludit sententia Hom. Iliad. xv. ubi, φίλον ἦτορ, ad verbum, *spirabam dulce cor;* quia in corde vita, et anima. Lege Aristot. l. ii. de Generat. Animal. ubi primas et ultimas vivendi partes cordi attribuit. Hippocrat. lib. de Corde, in eo constituit πηγὰς φύσεως ἀνθρώπου. Tertullian. adversum Marcion. cor videtur intellexisse, eo versu, 'Per latebras animæ sepis manante veneno.' Apulejus Florid. l. iv. dixit de anima, illam 'in corporis latibulis delitescere.' Statius Thebaid. l. ii. vocat *vitæ secreta*, cum ait, 'sæpe aspera passum Vulnera, sed nullum vitæ in secreta receptum,' id est, nullum in cor. Sic et Valer. Arg. l. iii. 'Qua stomachi secreta ferit.' Sed lubet aliter Maronem illustrare. Quid si intelligat adactum vulnus, qua ἦτορ συνδέτερα τῇ καρδίᾳ διὰ τῶν φρενῶν, verba sunt Galeni l. iv. de usu Part. c. 14. 'hepar continuatur cordi per phrenas?' Huic enim parti χιτῶνα καὶ ἀμφίεσμα natura attribuit, *tunicam et indumentum*, ut ibid. ait Galen. Itaque, non absurde Poëta potuit intelligere indumentum hoc ruptum fuisse per 'latebras reclusas:' nam ibi est vena, qua rupta mors statim nullo intervallo consequitur. Et fortasse vena hæc, est illa, quam Vates superiore libro dixit, 'spiramenta animæ.' Vide quæ de hac vena loco laudato Galenus expendens Homeri sententiam. *Cerda.*

Rècludit] Hæc Musa Horat. Epod. xvii. 'Modo ense pectus Norico recludere.' *Idem.*

602 *Edebat*] Quasi ad spectaculum. Unde et 'munerum editores' vocantur. *Servius.*

Funera] Cædes, ut, 'quis funera fando Explicet?' *Idem.*

Victor Dardanius torrentis aquæ] Probatiores illi codices Vaticanæ bibliothecæ, et aliquot alii, 'ductor Dardanius' legunt: quod mirifice placet: ut inferius habebimus: 'Sævæ jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Sunt etiam codices, in quibus non *Dardanius*, sed *Dardanus et torrentis aquæ*, legatur. Illud simplicius, hoc figuratius est. *Pierius.*

603 *Torrentis aquæ*] Notandum quod *aquæ* addiderit, cum absolute *torrens* dicatur. *Servius.*

604 *More furens*] Exposuit superiora Epitheta. *Idem.*

Furens] In Romano codice, *fremens* legitur. Sed hoc loco *furens* melius est, ut 'furit immissis Volcanus habenis:' de clade enim hic loquitur, non de strepitu. *Pierius.*

Tandem erumpunt] Solutam obsidionem ostendit. *Servius.*

605 *Ascanius puer*] Syllepsis: ordo est, Ascanius et Juventus; nam *obsessa* et ad Ascanium pertinet. *Id.*

606 *Compellat*] De verbis *appello*, et *compello*, in re lenocinii et amoris, quo usu hic accipit Virgil. ut etiam Ovid. Metam. viii. 'Talibus agrestem compellat Oreada dictis,' dixi alibi. Hinc in jure *appellare* est, alienam pudicitiam attentare. Justinian. l. xlvii. 11. tit. 10. l. xv. §. 15. 'Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminæ, non matrum familiarum, vestitæ fuissent.' Latet et quidpiam aliud in Virg. Est *compellare*, vocare aliquem suo nomine. Dixit ergo Jupiter, 'O Juno, germana et conjux.' Sed adimit Poëta vocem *Juno*, quia ea intelligitur in verbo *compellat*. Nam si *compellat*, certe *Juno* dixit, et repetere vocem (*Juno*) otiosum esset. *Cerda.*

606 *Ut rebare*] Ut arbitrabaris verum est, quod Trojani Veneris utun-

Digitized by Google

tur auxilio. Et dictum est per Ironiam: nam superflue quidam hanc orationem simplicem volunt dictam, ut re vera dicat Jupiter per se nihil posse Trojanos, quod falsum est: adeo ut Junonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Servius.*

Nec te sententia fallit] Hoc per parenthesim dictum est. *Idem.*

609 *Vivida*] Id est, fortis: ut Æn. v. 'sed bello vivida virtus.' *Idem.*

611 *Cui Juno summissa*] Humilis: et quia intelligit obliqua Trojanorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet obliqne. *Idem.*

Cui Juno submissa] In Romano codice 'et Juno submissa' legitur. *Pierius.*

Summissa] Humilem esse decet, quam necessitas precandi urget. *Don.*

612 *Tristia*] Vel quæ tristem faciant, vel quæ severa. Terentius, 'Tristis severitas inest vultu.' Item e contra Virgilius, 'Furias amnemque severum,' id est, tristem. *Servius.*

614 *Vis in amore*] Refert hoc Germ. non ad βίαν, sed ad φίλτρον, et δύναμιν ἐρωτοποιόν: ita ut Poëta respiciat ad prima tempora conflati amoris inter Junonem et Jovem, cum hic transformatus in avem irrepsit sorori. Ego puto simpliciter capiendum. Solet enim amor conjugum initio esse ferventissimus, qui postea usu elanguet. Inde Iliad. XIV. eget Juno tot pharmacis ad excitandum Jovem; quem locum pari aura imitatur Nonnus l. XXXI. Dionys. *Cerda.*

Namque] Puto redundare; nam sententia integra amota hac vocula, quod unicum argumentum in aliis. Hac licentia plenissimus est Homerus. Sed ita redundat in Virgilio, ut addat efficaciam. *Idem.*

615 *Omnipotens*] *Omnipotens* hic ad nominandi casum refero, non vocandi, hoc est, παντοδύναμος ὤν, ut loco intelligamus poëtam insistere Rhetorico ἀπὸ δυνατοῦ: ut supra: 'Æole, namque tibi Divum pater atque hominum rex Et mulcere dedit,' &c. et alibi: 'Nate, meæ vires, mea magna potentia solus:' et VII. 'Tu potes unanimes armare,' &c. *Germanus.*

Pugnæ subducere Turnum] In codicibus nonnullis, *Turnum subducere pugnæ*, legitur, transpositis dictionibus. *Pierius.*

Quin] Ut non: nam est confirmativa particula. Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi, quæ quondam fuerat, vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugnæ subducere Turnum. Alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quæ in parenthesi posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quæ primo posita sunt: hic enim ad illud quod insertum est, 'Non hoc mihi namque negares Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum, et Dauno possem incolumem servare parenti.' Alioquin dempta hac parenthesi non congruit primum cum postremo, si ita dicas: 'Si mihi quæ quondam fuerat, quamque esse decebat, vis; quin et pugnæ abducere Turnum, Et Dauno incolumem possem servare parenti.' Plautus in Cistellaria: 'Is servus, sed abhinc annos factum est XIII. cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi.' *Servius.*

617 *Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas*] Δεικτικὸς est. Non enim agit ut pereat: sed magis favet ejus saluti: nam statim subjicitur cur indigne fiat, 'Ille tamen nostra deducit origine nomen;' ut in secundo, 'Jamdudum sumite pœnas, Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.' Quod autem dicit *pio sanguine*, Æneæ latenter eum exæquat, qui ubique inducitur cultor Deorum. *Idem.*

618 *Ille tamen*] Quanquam moriturus est, tamen a nobis originem ducit. *Idem.*

Nostra] Divina. Id est, aut Jovis,

Digitized by Google

aut Junonis, aut omnium Deorum. *Idem.*

619 *Quartus pater*] Abavus: nec est contrarium quod ait supra, 'Cui Pilumnus avus.' Potuit enim fieri, ut et avus ejus et abavus a Pilumno Pilumni nominarentur. Ergo per *patris* appellationem ostendit cognationem. *Idem.*

620 *Multis*] Solet Virg. tacite mores attingere. Nolebant veteres in rebus suis certum numerum signare; nam hic expositus invidiæ, sugillationi, fascino: itaque ad avertendos cavillos dicebant *multa*. Quin, quod mirere, de re adhuc una dicebant etiam *multa*. Varro de Ling. Latin. 'Olim unum dicebant multa. Itaque cum in dolium aut culeum vinum addunt rustici, prima urna addita, dicunt etiamnum, Multa.' Inde fortasse pastor jactabundus Eclog. II. 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ,' non ausus certum numerum proferre. Huc spectant verba Festi in voce *Oppido* hæc: 'Ortum est hoc verbum ex sermone inter se confabulantium, quantum quisque frugum faceret, utque multitudo significaretur, sæpe respondebatur, quantum vel oppido satis esset.' Vides, ut non dicerent certum numerum frugum. Inde, credo, ductus mos gentium; frequenter enim centenarium, aut millenarium numerum assumebant pro quovis, ut ipsa multitudine falleretur invidia. Catullus aperte ad hunc morem Epigram. VII. 'Quæ nec pernumerare curiosi Possint, nec mala fascinare lingua:' ubi *curiosi* sunt fascinatores et magici. Ad locum Varronis, quem adduxi, pertinet risus gentilium, quem illi solebant excitare, cum dolia vini infunderent, ne videlicet audiretur numerus certus, et sic minus obnoxii essent huic malo. De qua re illustris est locus in Synod. VI. 62. hunc in modum: 'Neque exsecrandi Bacchi nomen, uvam in torcularibus exprimentes, invocent, neque vinum in doliis effundentes risum moveant, ignorantia vel vanitate ea, quæ a dæmonis impostura procedunt, exercentes.' *Cerda.*

621 *Rex ætherei breviter sic fatur*] Ubique Reges breviter loquentes ostendit: 'Jupiter hæc paucis:' et, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

622 *Si mora præsentis lethi*] Ex Jovis concessione quali arte egerit Juno, cognoscitur; scilicet ut Turnus possit evadere. *Idem.*

Si mora præsentis lethi, &c.] Sic Hom. Il. II. inducit Jovem cum Junone consultantem de proferendis Sarpedoni fatis, ei impendente jam Parca. Locum hunc monet Sulpit. ex intima philosophia sumptum; quod adstructum sit a philosophis quibusdam, veritatem sempiternam ex æternitate fluentem mutari non posse, præsertim si ad omne genus humanum reique summam attineat; singulorum vero posse fata mutari, et produci: scilicet ex hac sententia posse Turno mortem differri, sed totius belli sortem rationemque mutari non posse. Cujus argumenti sunt et hi Lucani versus l. VI. in persona Erichthus ad Pompejum: 'conceditur arti, Unam cum radiis presserunt sidera mortem, Inseruisse moras, et quamvis fecerit omnis Stella senem, medios herbis abrumpimus annos: At simul a prima descendit origine mundi Causarum series, atque omnia fata laborant, Si quicquam mutare velis, unoque sub ictu Stat genus humanum, tunc Thessala turba fatemur, Plus Fortuna potest.' Ejusdem sunt sententiæ et illi Æn. VII. quibus ostendit Deos retardare quidem posse fata, non penitus tollere: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; Atque immota manet fatis Lavinia conjux: At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.' *Germanus.*

Lethi] Qui ita scribunt, ducunt hanc

Digitized by Google

vocem ἀπὸ τοῦ λαθεῖν; est enim mors rerum oblivio: qui vero *letum*, ducunt ἀπὸ τοῦ λύειν, nam mors est corporis solutio. Etenim antiphrasim illam, *lætum, quia non læta mors, ἀφοσιοῦμαι. Cerda.*

Caduco] Morituro. *Servius.*

628 *Ponere*] Facere: vel, ut quidam volunt, constituere et decernere. Alii *ponere* pro *dare*, ut Æn. XII. 'hæc pro virginitate reponit?' Sane *ponere* facere; sicut Lucilius Homerum secutus, ait, ἔλγε' ἔθηκεν, id est, fecit. Alii *ponere* putare: ut solet dici; pone, me hoc fecisse. *Idem.*

Ponere] Esse Hellenismum pro *facere*, aut *statuere*, docti admonent. Certe cum Lucan. l. v. dixit, 'liceat scelerum tibi ponere finem,' nihil aliud voluit, quam statuere finem; et cum Hom. Iliad. IV. ἄλιον θεῖναι πόνον. In eodem lib. ἐμὸν θέμεναι πόνον ἀτέλεστον, pro, *efficere*, aut *reddere irritum laborem.* Ibid. τὰ δὲ πάντα θεοὶ μεταμώλια θεῖεν: ad verbum, 'ponant irrita.' *Cerda.*

625 *Hactenus indulsisse vacat*] Id est, sufficit. Ingenti arte locutus est: nam dicendo *vacat*, ostendit supra hoc breve spatium nullam ulterius bonam stellarum inradiationem futuram: ex quo Turni fata differre non posse. Unde non ait *indulsisse licet*, sed *vacat*: ac si diceret, Jam undique in mortem truditur Turnus, hoc tantum vacat spatium, id est, intervallum temporis: quasi *hoc spatium*, hic locus est, ut parumper differatur. Hinc est quod et supra ait, 'metasque dati pervenit ad ævi.' *Servius.*

626 *Venia ulla*] Beneficium quod te sperat mereri. Et duas habet significationes: quod petitur, ut hic, et quod conceditur, ut, 'Si qua est victis venia hostibus, oro.' *Idem.*

Venia ulla latet] *Veniam* hic Servius beneficium interpretatur operatum a Junone, ut supra haud dubie *venia* pro beneficio et gratia accipitur Æn. IV. 'Extremam hanc oro veniam, miserere sororis, Quam mihi cum dederis,' &c. *Germanus.*

627 *Mutarive*] Deest *posse*: an mutatum iri? *Servius.*

Spes pascis inanes] Pro, 'spe inani pasceris.' Ita Euripid. in Bacch. ἐλπίσι ἐβόσκετο: item Æschyl. in Agam. οὓς ἐγὼ φεύγοντας ὑδρας ἐλπίδας σιτουμένους. *Spem pascere*, ait Donatus, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. Vide et P. Victor. IX. 4. *Taubmann.*

628 *Cui Juno illacrimans*] In Romano, 'cui Juno lacrumans.' *Pierius.*

Quæ voce gravaris] Quæ negas fato. *Vox* enim Jovis fatum est: Statius, 'Et vocem fata sequuntur.' Hoc enim dicit: Utinam quæ negas voce, id est, fato, mente præstares. Nam si Jovis vox, fatum est, potest aliud fando commutare. *Gravaris* autem, negas, graviter fers: et hac elocutione non nisi per accusativum utimur: ut si dicas, 'gravor adventum tuum,' id est, graviter fero, gravor præsentiam tuam: nam et ipse dixit, *Quæ gravaris:* aliter non dicimus in hac significatione. Similiter etiam accusativo utimur casu, cum volumus absolutam facere elocutionem: et per gerundi modum allquid dicere: ut, 'Petendum mihi est equum, codicem, byrrum.' Hinc Virgilius, aut 'Pacem a Trojano rege petendum.' Sic Sallustius, 'Castra sine vulnere introitum.' Nam si dixeris, 'petendus est codex;' non jam per gerundi agis modum, sed participialiter loqueris. *Servius.*

Quid si, quod voce gravaris] In antiquis aliquot exemplaribus legere est, 'quid si quæ voce gravaris.' *Pier.*

629 *Rata*] Firma, perpetua. *Serv.*

Rata vita] *Rata* fere passim legitur, id Servius admittit. Sed in Rom. cod. *data vita* habetur: quippe qui suo fato, non ferro violenter moreretur. Placet vero magis omnino *rata*. Pierius.

Rata] Dicebantur *rata*, quæ con-

Digitized by Google

firmata, non utrumque, sed Deorum voluntate. Martial. x. 'Dii tibi dent, quicquid, Princeps Trojane, mereris, Et rata perpetuo, quæ tribuere, velint.' Ovid. Fast. II. 'sint rata dicta Jovis.' *Cerda.*

630 *Nunc manet insontem gravis exitus, &c.*] Sententiam Virg. ita convertit Propert. Eleg. IV. 1. 'Certa feram certis auctoribus: haud ego vates Nescius ærata signa movere pila:' et XIII. 13. 'atque utinam patriæ sim vanus aruspex.' Ita Juno optat esse vana, et ludl. Sic et Juven. Sat. VI. 'Nos utinam vani:' et Stat. Theb. IX. 'simque augur cassa futuri.' *Idem.*

Veri vana feror] Id est, sum veritatis ignara. *Servius.*

631 *Quin o potius*] Nonnulli *quin ut potius* scripsere. Exemplaria vero tria Palatina, et aliquot ex iis quæ apud me sunt, *quod ut o potius* legunt: quamvis in eorum uno desit *o:* hinc aliqui, ut versui succurrerent, *quin* illud, pro *quod* posuere. *Pierius.*

Quod ut, o potius, &c.] Quod utinam ita sit, ut ego potius inani formidine angar, et tu sententiam tuam in melius referas! *Taubmann.*

632 *Orsa*] Pro dictis et fatis. *Serv.*

Orsa] Cum allusione ad stamina Parcarum; nam *ordiri* de telis. *Cerd.*

633 *Cælo se protenus alto, &c.*] Ex hac Musa Valer. Arg. II. 'Cum Dea se piceo per sudum turbida nimbo Præcipitat.' *Idem.*

634 *Nimbo succincta*] Id est, nubibus: quia præmisit, 'agens hiemem:' quod nisi esset, splendorem acciperemus, qui est circa corpus Deorum. *Servius.*

635 *Iliacamque aciem, et Laurentia castra petivit*] Non placet quod in codicibus aliquot antiquis *tecta* pro *castra* legitur: quamvis de urbe possit intelligi. In aliquot vero aliis codicibus legere est, mutato numero: 'Iliacamque aciem petit, et Laurentia castra.' *Pierius.*

636 *Tum dea*] Potest sensu integro *Dea* detrahi. *Servius.*

Nube cava] Nominativus est *hæc nubes:* nam *nubs* non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui primus edidit fabulam apud nos. *Idem.*

Nube cava] Solere similes formas compingi atque efformari non extrà solum, sed ex nubibus, vaporibus, exhalationibus, hoc ipso Virgil. versu probat diligentissimus Delrius l. II. Disq. Magic. quæstione 27. sectione 2. Fit enim uti hac rerum mistione facilius formæ et membra exprimantur, conglutinentur, condensentur. Juvo illum auctoritate Eurip. qui idolum illud, quo repræsentabatur Helena, vocat νεφέλης ἄγαλμα. Sed et cum ait, solere fieri spectra ex exhalationibus quæ sunt ignitæ, juvo quoque illum altero ejusdem Eurip. loco in Bacch. ubi ait, formatum a Baccho spectrum ex igne. *Cerda.*

637 *In faciem Æneæ*] Quæ Æneæ faciem habebat. Atque hoc ex decoro fictum est: ne vir fortis fugisse videretur. *Taubmann.*

638 *Jubasque*] Propter equinam candam, quæ esse solebat in galeis: unde est, 'cristaque hirsutus equina.' *Servius.*

639 *Divini capitis*] Hoc ex persona poëtæ dictum est de Æneæ intuentis futura. Nam post mortem in numerum refertur Deorum. *Idem.*

Inania] Nec a membris, nec a mente venientia. *Idem.*

Dat inania verba] Hoc est, τὰ λογοειδῆ ῥήματα καὶ φωνὰς, scilicet futilia vocabula. Unde et λογοειδία, vitium in poëmate, quando nihil doctrinæ in se solidæ habet, sed nugax est et futile: et λογοειδὴς, sermonem orationemque referens et simulans tantum, cum nullius sit significationis. *Germ.*

641 *Obita*] Morte suscepta et completa. *Servius.*

Morte obita] Sumpta et completa. Imitatus Lucret. l. I. 'Cernere uti videamur eas, audireque coram Morte

Digitized by Google

obita, quorum tellus complectitur ossa:' et IV. 'cum sæpe figuras Contuimur miras, simulacraque luce carentum;' et quæ sequuntur. *Porro εἴδωλον* hoc Æneæ Il. v. ita describitur: *Αὐτὰρ ὁ εἴδωλον τεῦξε' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων, Αἰνείᾳ τ' Αἰνείᾳ ἴκελον, καὶ τεύχεσι τοῖον.* Quod Scal. v. 3. cum Virgiliana umbra confert. Eum omnino vide. *Taubm.*

642 *Aut quæ sopitos*] *Quæ somnia*, pro qualia insomnia, quæ per somnum videmus. *Servius.*

Aut quæ sopitos] Hom. Od. O. *τάτε φρένας ἠπεροπεύει.* Physice autem poëta locutus videtur, cum vigiliæ sit sensuum usus. Vide Arist. De som. et vig. et Plutarch. in Plac. ph. an somnus et insomnia sint animi et sensuum. *Germanus.*

643 *Læta ante acies exultat imago*] Nonn. l. XXIX. tametsi de umbra loquantur, affinis est admodum Virgilio: *Ὡς δ' ὅτε τις σκιόεις τόπος ἀνέρος ἔπνοος ἔρπων Ἀγχιφανὴς, ἀχάραικτος, ὁμόδρομος ἀνδρὸς ὀδεύσι, Καὶ οἱ ἀεὶ σκελέεσσι συνέσπεται: Ut autem umbratilis figura viri mortua repens Prope apparet, et absque signo, comesque cum viro incedit, Ipsumque festinantem semper comitatur.* Tales umbras Auson. in Mosell. vocat 'fallaces figuras.' Eurip. in Med. *ἄψυχον εἰκὼ σώματος. Cerda.*

Exultat] *Exultare* est gaudere: et per se plenum est. Nam *insultare* est irridere inimicos: et dicimus 'insulto tibi:' licet Sallustius dixerit, 'Multos ab adolescentia bonos insultaverat:' id est, in ipsos impetum fecerat. *Servius.*

644 *Irritatque virum telis*] Ideo hoc arte agit Juno, et imagine decepit Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis ille fugæ præponeret mortem; cum præsertim ipse in sequentibus dicat, 'Usque adeone mori miserum est?' *Idem.*

Irritatque] Impressi codices omnes *irritat*, r geminato, scribunt, sonet ut de nare canina litera: *irito* tamen ab *ira* est. *Pierius.*

Irritatque virum telis] Ovid. Metamorph. VIII. 'hostemque irritat ad iram.' Vulgus Græcorum *προκαλεῖσθαι.* Mihi nunc ante oculos Plut. in vita Luculli. *Cerda.*

647 *Æneam aversum*] Nescio quo factum fato, ut typographi semper exeudant *Æneam*, cum Virg. scripserit *Æneam* terminatione Græca in *n*, non in *m*, quod clare indicat locus in quo sum: ac proinde ut hic, ita alibi semper scribendum. *Idem.*

648 *Turbidus*] Tumens, elatus arrogantia. *Servius.*

649 *Pactos*] Nunc passivum: ut, 'Pacta puella.' *Idem.*

Thalamos ne desere pactos] Cum Lavinia, *εἰρωνικῶς.* Quasi dicat, Exspecta, dum servata pactorum fide optatam duces uxorem. *Taubmann.*

650 *Tellus quæsita per undas*] Sic alibi, 'En agros, et quam bello, Trojane, petisti Hesperiam metire jacens.' *Servius.*

Hac dabitur dextra tellus, &c.] Mortem indicat. Tale illud Claud. de Bell. Get. 'Hanc ego vel regno victor vel morte tenebo Victus humum.' Inde acre illud Marii apud Plut. in ejus vita: *ἔχουσι γὰρ γῆν ἐκεῖνοι, καὶ διὰ παντὸς ἕξουσι.* Infra in hoc lib. 'atque eadem mox arva tenebis.' Valer. Arg. IV. 'Tenditur ille ingens hominum pavor, arvaque late Occupat.' Calab. l. VI. *νῦν μὲν δή συ κεῖνο κατὰ χθονός.* Homer. Iliad. XVI. *σὺν γαῖα καθέξει, aliquem terra detinebit*, id est, cadet aliquis mortuus: et Iliad. XVIII. *ἀλλ' αὐτοῦ γαῖα καθέξει: sed hic terra detinebit*, id est, hic morietur. Achilles Iliad. XXI. minitans cuidam mortem, *ἦ μιν ἐρύξει γῆ: illum terra tenebit:* et adjicit, *ἤτε κατὰ κρατερὸν περ ἐρύκει*, id est, *quæ fortes etiam alios tenet.* Quasi dicat: ubi etiam fortissimi alii occubuerunt. *Cerda.*

651 *Vociferans sequitur*] Sequens clamabat: nam ante dixit, et sic est secutus. *Servius.*

652 *Nec ferre videt suæ gaudia ven-*

Digitized by Google

tos] Proverbium est, 'Venti ferunt gaudia,' id est, lætantur incassum. Sic supra, 'sed auræ Omnia discerpunt.' Item, 'partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras.' *Idem.*

Nec ferre videt sua gaudia ventos] Proverbiale hoc Eurip. Suppl. λόγων δὲ παρακέλευσμα σῶν ἀέρι φερόμενον οἴχεται. Horat. Od. I. 26. ait, traditurum se *portare ventis* nimirum tristitiam et metus. Nazianz. in prim. στηλ. καὶ εἰ μὲν ψευδὲς, αὖραι φέροιεν: *si falsum id est, auræ dissipent.* Apollon. Arg. I. ἀνέμοισι δόσαν. Tibull. Eleg. I. 5. 'Hæc mihi fingebam, quæ nunc Cantusque, Notusque, Jactat odoratos vota per Armenios.' Propert. Eleg. IV. 7. 'Fœderis heu taciti, cujus fallacia verba Non audituri diripuere Noti.' Mæcius Epigram. contra Amorem, κωφοῖς πέμψε λιτὰς ἀνέμοις. *Cerda.*

653 *Forte ratis*] Descriptio per ἔκβασιν facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adjungitur: ut, 'Insula Sicanium juxta latus.' Has autem descriptiones esse aptas et raras convenit: sicut etiam Horatius docet in arte poëtica dicens, 'Purpureus late qui splendeat unus et alter Adsuitur pannus.' Sunt enim ornatui. *Servius.*

Crepidine saxi] *Crepido* est abrupti saxi altitudo. *Crepidines* etiam *templorum* dici ipsos suggestus in quibus sedes sunt conlocatæ; et *crepidines viarum*, id est, ipsæ eminentiæ dextræ sinistræque. Sane hic Antiptosis facta est propter metrum. *Conjuncta* ergo *crepidine*, pro *crepidini*: sicut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. Est autem ablativus pro dativo. *Idem.*

Crepidine] Turneb. XXVIII. 5. e perantiquo Onomastico P. Danielis *crepidinem* exponit summitatem riparum et gradum saxeum. Et notat ipse Pimpont. Græcis etiam κρηπῖδα basin et fundamentum dici. *Taub.*

654 *Scalis et ponte parato*] Unum dicit, sed per duo solens suo more: ut 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Ergo, 'scalis et ponte parato,' erit parato scalarum ponte. Quippe scalas navium dici pontem, et conversim, allucebit tibi ex his, quæ dicta a me in hoc lib. ad illud, 'Pontibus exponit.' *Cerda.*

655 *Clusinis oris*] Thusciæ civitate. *Servius.*

Osinius] Ipse est quem supra *Massicum* dixit. Ergo (ut diximus supra) *Osinius* proprium est, *Massicus* appellativum: licet posset fieri, ut duo nomina unius sint, ut est *Numa Pompilius*, *Alexander Paris*, *Numanus Romulus*. Alii volunt non eundem esse *Massicum* quem *Osinium*, nam duas civitates supra commemorat, Clusium et Cosam; et tradunt potuisse fieri, ut hic *Osinius*, rex quidem unius de memoratis fuerit civitatibus, sed sub imperio *Massici* egerit: nam et Rhamnetem et Romulum, quos in ducum ordinem non numeravit, reges fuisse dixit. Alii hunc postea κατὰ τὸ συμπέρασμα volunt venisse, quia in catalogo ejus non meminit. *Idem.*

Osinius] In codicibus aliquot antiquis, *Osirius* legitur, insolitum nomen. *Pierius.*

Clusinis Osinius oris] E civitate Thusciæ. *Osinius* supra vs. 167. *Massicus* dicitur. Hunc etiam locum, quem Macrob. v. 15. vellicat, defendit Pontanus in Antonio Dial. 4. *Taubmann.*

658 *Transilit altos*] Hoc sermone festinantis celeritas indicatur. *Serv.*

659 *Vix proram*] Ἀσύνδετον: sic enim melius. *Idem.*

Proram] Vide etymon apud Lil. cap. 21. de Navig. Arripio illud, ut quasi πρόῤῥα dicatur, quia præcedat. *Cerda.*

Rumpit Saturnia funem] Debuit dici, 'cum rumpit Saturnia funem:' ut, 'Vix e conspectu Siculæ telluris, Cum Juno æternum servans,' Ideo autem *rumpit*, ne deprehenso dolo Turnus in bellum rediret. *Servius.*

Digitized by Google

Rupit Saturnia funem] In veteribus codicibus pene omnibus, *rumpit* instanti tempore legitur. Res enim narratur in ipso actu. *Pierius.*

660 *Avulsamque rapit revoluta per æquora navem*] In antiquis omnino, *avolsam*. Sed etiam in nonnullis *advulsam* per *ad*, quod ad se traxisse significat. Scribe vero *navim* per *i*, ex antiquis codicibus. *Idem.*

Avulsamque rapit] Apollon. Arg. I. θύελλαι ἁρπάγδην φέρον: *procellæ raptim egerunt*, scilicet navem. Seneca epist. 109. 'etiamsi subitus turbo toto navim meam mari raperet.' *Cerda.*

Revoluta per æquora navem] Ὑπαλλαγὴ est, pro revolutam navem. *Serv.*

661 *Illum autem Æneas absentem in prælia poscit*] Sic melius, quam sicut nonnulli volunt, 'Ille autem Ænean absentem in prælia poscit:' ut, sicut Urbanus, 'Obvia multa virum demittit corpora morti,' de nautis in navi inventis intelligatur: quod non procedit. Nam *absens* dicitur, qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Æneæ, qui interest præliis. Illi autem *Æneas* legunt, quod ita est: quia Æneas 'Multa virum demittit corpora morti.' *Idem.*

662 *Demittit corpora morti*] Hom. Il. I. ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν, ubi signate προΐαψεν, ut Noster *demittit*. Sic alibi, 'demisit neci,' et, 'demittimus Orco:' itaque Ἄϊδι, *morti*, *neci*, *Orco*, pro eodem. *Cerda.*

663 *Tunc levis*] In antiquis codicibus, *tum levis*. *Pierius.*

Levis imago] Certe *levis*, quia comparata jam somnio, quo quid levius? Inde illud de imagine, 'volucrique simillima somno.' Præclare apud Ovid. Metam. IX. Biblys admiratur, 'an habent et somnia pondus?' ut quibus nihil sit levius. *Cerda.*

664 *Nubi se inmiscuit atræ*] Ita solent Poëtæ. De abeunte Apolline Iliad. XI. ἀνέμοισι μίγη, καὶ ἄϊστος ἐτύχθη. Et ψυχὴ δ' ἐμίγη αὔραις. De anima Patrocli Il. XXII. ἤϋτε καπνὸς ὤχετο. Tale et illud Eurip. εἰς αἰθέρ' οἴχεται, in Helena ibid. οὐρανῷ δὲ κρύπτεται. *Idem.*

665 *Medio*] Ad medium. *Servius.*

Turbo] Vis venti. *Idem.*

666 *Respicit*] Conferatur hæc fuga Turni, oratio, affectus, cum fuga Alarici ab Italia, oratione, affectibus apud Claud. de VI. Cons. Honor. *Cerd.*

Ignarus rerum] Id est, artis, per quam evaserat. Hoc est, nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque et ingratus; nam et queritur. *Serv.*

Ingratusque salutis] Hominem acceptæ salutis ingratum repræsentat Horat. eo versiculo: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti.' *Cerda.*

Ingratusque salutis] Pro *caussa salutis*: vel, ingratus de accepta salute, et nullam gratiam habens pro illis, quæ pro salute ejus facta erant: quippe qui auctorem nesciret. Ita et Gr. ἀχάριστος τῆς σωτηρίας. Notat et Scal. IV. 16. *Taubmann.*

667 *Duplices cum voce manus*] Nam 'habitus orantium hic est,' (ait Apul. lib. de Mundo,) 'ut manibus extentis ad cœlum precemur.' Arrian. de Epict. IV. 10. πρὸς τὸν θεὸν ἀνατείναι τὰς χεῖρας. De Dario precante ad Solem Athen. pari verbo l. XIII. ἠύξατο τῷ ἡλίῳ τὰς χεῖρας ἀνατείνας. Hom. Iliad. XVIII. εὔχεο χεῖρας ἀνασχών. Sic Lucr. l. V. 'pandere palmas ante Deum delubra.' Ovid. Metam. XIX. 'Fessa malis, tendensque ad cœlum brachia.' *Cerda.*

Ad sidera tendit] In antiquis plerisque codicibus *tollit* habetur. *Pier.*

668 *Omnipotens genitor*] Duo Antonomasiva pro uno proprio: ut, 'Tritonia Pallas.' *Servius.*

Tanton'] Pro *Tantone*: et constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt; nam μόρια, id est, minores particulæ, ut *que*, *ve*, *ne*, *ce*, quotiens junguntur aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet

Digitized by Google

sit syllaba quæ præcedit, sive brevis sive longa: ut, *Musaque, Hujusce, Illucce, Tantone, Adduce:* et hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. *Idem.*

Tanton'] Erudite quidem Servius *tanton'* scribendum procuravit. Sed enim ejusmodi scriptionis usum parcissime inveni in veteribus exemplaribus: in aliquot, ubi habebatur, lectionem eam nonnulli cultro etiam impetere ausi sunt. Priscianus tamen, ubi de *ne* particula agit, eam frequentissime ait interrogativam esse: ut illud, 'Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?' et in decimo, 'tanton' me crimine dignum?' *Pier.*

669 *Expendere pœnas*] Nam præcessit crimen, et hoc sequuntur pœnæ. Inde conquestio illa apud Ovid. Metam. IX. 'patior sine crimine pœnam,' quia, 'viximus innocuæ.' *Cerda.*

670 *Quo feror? unde abii?*] Bene variavit adverbia et pronomina. *Serv.*

Quemve reducet] *Quem*, qualem: ut, 'Hunc ego te Euryale aspicio?' Et quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. *Serv.*

Quemve reducet] Romanus codex, et alii nonnulli, *reducit* legunt, præsenti tempore. De regressu enim suo in patriam loquitur. Est etiam in quibusdam codicibus manu scriptis, 'Quæ me fuga, Quæve reducet.' Hoc, est Quo nunc fugio? quo vero pacto revertar? Sed enim Servius agnoscit *quem*, hoc est qualem: et hæc castior est lectio apud plures. *Pierius.*

Quemve reducet] Dici *quem*, pro *qualem* notat Serv. itaque particula *quem* respondebit Homerico τόν: qua particula usus ille pro *quem*, aut *aliquem* sæpe; ut cum ait Iliad. IV. πόλιν τὴν ἐθέλω, *urbem quam volo*. Eadem locutio in aliis non Poëtis. *Cerda.*

671 *Laurentisne*] Quasi deliberatio est. *Servius.*

Laurentisne iterum, &c.] Pleni his affectibus Poëtæ omnes: dabo paucos illustrando Virgilio. Ajax apud Soph. Καὶ ποῖον ὄμμα πατρὶ δηλώσω φανεὶς Τελαμῶνι; πῶς με τλήσεται νιν' εἰσιδεῖν Γυμνὸν φανέντα τῶν ἀριστείων ὕπερ; Menœceus apud Eurip. Phœniss. Ποῖ δῆτα φεύγω; τίνα πόλιν; τίνα ξένων; Polymestor apud eundem in Hecub. Πᾷ στῶ; κάμψω, πᾷ βῶ; Videatur longus Senecæ locus de Medea, ab illis verbis, 'At quo remittis?' &c. *Cerda.*

672 *Quid manus illa virum*] Syllepsis per genus: nam a manu, id est, multitudine, ergo a fœminino ad masculinum dicendo *manus* transitum fecit. Ergo figuratum et per genus et per numerum. Est autem mira defectio, id est, quid dicent? *Servius.*

Qui me meaque arma secuti] Par dolor Menelai apud Hom. Iliad. XVII. ubi veretur, ne quis Græcorum irascatur sibi, videlicet, εἰ μέν κε λίπω Πάτροκλον, ὃς κεῖται ἐμῆς ἕνεκ' ἐνθάδε τιμῆς. Hæc eadem ratio reddita est a Pub. Crasso filio Marci Crassi, qui Publius, cum moneretur ut fugeret a bello, respondit, ait Plutarch. οὐδένα θεῶν οὕτως ἔσεσθαι θάνατον ὃν φοβηθεὶς Πόπλιος ἀπολείψει τοὺς ἀπολλυμένους δ' αὐτόν. *Cerda.*

673 *Quosve, nefas*] Asper *quosne* legit, et adnotavit *ne* pro *ve*, quasi expletiva particulà. *Servius.*

Infanda in morte reliqui] Vetustiora pleraque exemplaria, *infanda morte* legunt, absque *in* præpositione: quam elocutionis figuram sæpissime apud Virgilium inveneris. *Pierius.*

674 *Palantis video*] Intelligimus eum non longe a terris fuisse. Nam quod ait supra, 'Medio fert æquore;' ut diximus, *ad medium* accipiendum est. Aut quia *medium* dicitur omne quod est inter finem et initium: ut, 'Interea medium Æneas jam classe tenebat.' *Servius.*

Gemitumque cadentum accipio] Hinc apparet de Ænea dictum, 'Obvia multa virum demittit corpora morti.' *Idem.*

Digitized by Google

675 *Accipio*] Vetustissimum est *adcipio* scribere. Sed, uti superius dictum, primum omnium Lucillius *c* in hoc verbo geminavit, teste Velio Longo. *Pierius.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra] In Romano codice *dehiscet* futuro tempore legitur. Sed *dehiscat* figuratius et elegantius. *Idem.*

Ima Terra] Dolet sibi etiam infœlicium vota sublata: nam in mari constitutus optare sibi hiatum non potest terræ. *Imam* autem *terram* prudenter dixit, quæ sustinet et continet maria. *Serv.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi] Solentissima imprecatio. Hector ita Paridi Iliad. VI. ὃς κέν οἱ αὐθι γαῖα χάνοι. Diomedes sibi l. VIII. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών. Nec solum hoc verbo auctores, sed aliis: ut cum Adrastus apud Eurip. Suppl. κατά με πέδον γᾶς ἴλοι. Calab. l. I. per κεύθω: ὃν εἴ με χυτὴ κατὰ γαῖα κευθάει. Xenoph. l. VII. de expedit. Cyri communiore verbo: εὔχομαι μυρίας ἐμέγε κατὰ τῆς γῆς ὀργυιὰς γενέσθαι. Quidam apud Stat. Theb. v. 'quam me prius ima sub umbras Mergat humus.' *Cerda.*

676 *Vos o potius*] In Mediceo legere est 'terra mihi o vos, o potius:' adverbio exclamationis repetito. *Pierius.*

Miserescite, venti] Pro petentis qualitate: nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, ut hoc loco. Item supra, 'Figite me, si qua est pietas.' *Miserescite* autem quis ante hunc? ab eo, quod est *miseresco* et *miserescimus.* Servius.

Miserescite, venti] Vult ab his rapi in saxa, in rupes, et mergi syrtibus, &c. Itaque fortasse lustratus Poëtæ locus Hom. Iliad. VI. ubi ita comploranda Hecuba: Ὡς μ' ὄφελ' ἤματι τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ Οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα Εἰς ὄρος, ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, Ἔνθα με κῦμ' ἀπόερσε. Itaque quod Græcus *εἰς ὄρος*, Latinus *in saxa, in rupes*; quod ille *εἰς κῦμα θαλάσσης*, hic 'sævisque vadis immittite syrtes.' Sed cum dicat 'miserescite, venti,' huc pertinet illud veteris Poëtæ apud Tullium Tuscul. v. 'Te, Apollo sancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco, vosque adeo, venti.' Tale et illud Æneid. v. 'ventosque in vota vocavit.' *Cerda.*

677 *Turnus adoro*] Id est, juxta veteres, qui *adorare* adloqui dicebant; nam ideo et *adoria* laus bellica, quod omnes cum congratulatione adloquebantur eum, qui in bello fortiter fecit. Alii *adoro* pro *oro*, ut *ad* vacet, et sit metri caussa additum. *Servius.*

Adoro] Dixi supra *adorare* esse proprie contingere. Fortasse melior mens alia, ut *adorare* sit manum ad os admovere, eamque osculari: ita enim cultus exhibebatur. Ducunt me in hanc mentem Plinius et Apuleius. Prior ait: 'in adorando dexteram ad osculum referimus.' Poster. Apolog. I. 'Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit, nullum templum frequentavit; si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admovere.' Hinc jam viri eruditi explicuere locum Iobi c. 31. et alium 3 Reg. c. 19. et unus Pithœus locum Salomonis, qui de accipiente eleemosynam ait, *osculatur manus αὐτοῦ suas*, non *αὐτοῦ*: quam lectionem interpres reddidit: *osculatur manus dantis*, quia ipse legit *αὐτοῦ* cum potuisset *suas*, quia legi posset *αὐτοῦ*, juxta morem, quem aperui. Et quidem locus Iobi aperte pro Pithœo. Ex his de adoratione capio Minutii locum hunc: 'Cæcilius, simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit.' Admoneo, qui velit in Virg. capere per verbum *adoro*, loquor, aut precor, posse; ut dicat: Loquor ad vos, precorque, o venti, ferre ratem, &c. Festus: 'adorare apud antiquos significabat agere, unde oratores.' O-

Digitized by Google

vid. Fast. IV. 'Hetruscas Turnus adorat opes,' id est, precatur confugitque ad opes Hetruscorum. Ita et Apul. As. 3. 'Accusator quidam senior exsurgit, et populum sic adorat.' *Cerda.*

Adoro] Pro *oro*: metri caussa, ut ait Servius. Propert. I. 4. 'maneat sic semper adoro.' Juvenal. 'et pugnis concisus adorat.' Ita *adesse* pro *esse* dixerunt: item *adstare* pro *stare*: *accredere* pro *credere*. Taubm.

678 *Syrtes*] Ubi arenosa sunt litora *syrtes* vocantur. Ergo immittite me ad sæva vada syrtium: aut ad arenosa locu, aut revera *ad syrtes*, id est, ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, id est, ubi me nemo sciat desertorem esse. *Servius.*

679 *Quo neque me Rutuli, &c.*] Optat esse, ubi agnoscatur a nemine. Tale illud Tibull. IV. el. ult. 'Qua nulla humano sit via trita pede.' Et Propert. Eleg. I. 1. 'Ferte per extremas gentes, et ferte per undas, Qua non ulla meum femina norit iter.' *Cerda.*

681 *Mucrone Induat*] Aut καταχρηστικῶς dixit *induat*, pro feriat: aut Hypallage est, pro mucronem suo induat corpore. Si enim *induere*, est vestire; non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est, tegitur et vestitur. *Servius.*

An sese mucrone Induat] Multa Servius super hac elocutione, qui *mucrone* ablativo casu legit. Sed enim Romanus codex, *mucroni* in acquirendi ponit casu: quasi dicat, Det se in mucronem. Magis tamen placet Hypallage, quum in aliis plerisque *mucrone* legatur. In Prisciani tamen codicibus, *mucronem* accusativo casu legitur, ejusmodi constructionis aliis etiam exemplis positis: ait enim, 'Coronatur illam rem, et illa re: quo modo etiam Induit.' Hor. 'Magna coronari contemnat Olympia.' Virgilius, 'Induit albos cum vitta crines.' Et, 'An sese mucronem ob tantum dedecus amens Induat.' Apud Cæsarem tamen cum ablativo casu dictum invenies. Ut in bello Veneto: 'Acutissimis stipitibus induebantur.' *Pierius.*

An sese mucrone Induat] Deliberatio hæc proficiscitur vel a summo dolore. Abscantius apud Stat. Silv. I. v. 'Ut juvenis magno flammatus pectora luctu, Nunc implet sævo viduos clamore Penates, Nunc ferrum laxare cupit.' Vel a gloriæ aviditate, quam se sperabat consequi ex voluntaria morte. Lucan. lib. IV. 'Par animi laus est, et quos speraveris annos Spernere, et extremæ momentum abrumpere lucis.' Nihil enim veteres illi gloriosius existimarunt, quam se interficere ad fugiendam omnem contumeliam. Hujus opinionis magnus patronus Seneca est. Vel tertio demum in hanc desperationem adductus est ex repentina rei mutatione. Vere enim dixit Thucyd. 'Frangi hominum feroces spiritus re illa, quæ repente accidit, et præter expectationem, ac longe aliter quam erat opinio.' Græca si quæras, sunt: δουλοῖ δὲ τὸ φρόνημα τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον, καὶ τῷ πλείστῳ παραλόγῳ συμβαῖνον. *Cerda.*

An sese mucrone Induat] Alii dicerent, ait Scal. IV. 16. Se in mucronem induat: aut, Mucronem suo pectore induat: ἐνδύειν. Cæsar de B. Gall. I. VII. 'Se ipsi acutissimis vallis induebant.' Priscian. I. 'An sese in mucronem ob t.' quod Cic. ita locutus sit Verr. II. 'Vide in quot laqueos se induerit.' Sic et Plautus Cas. act. I. 1. 'tu te in laqueum induas.' Dicendi genus inde natum, quod, quæ inhærent corpori, e vestimento videntur: ut notat Turneb. XXIX. 24. *Taubmann.*

682 *Crudum*] Crudelem, cruentum. *Servius.*

Exigat] Aviditas mori cupientis ostenditur. *Idem.*

Crudum per costas exigat ensem] In

Digitized by Google

Romano codice *durum* legas, quod forte non displiceat: in aliquot aliis ‘ crudum per costas dirigat.’ Sed *exigat* omnino receptius. *Pierius.*

684 *Se reddat in arma*] Id est, armis. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

685 *Ter conatus, &c.*] Sic et supra: ‘ Bis conatus erat casus effingere in auro, Bis patriæ cecidere manus.’ *Germanus.*

Ter conatus, &c.] Hom. Il. v. Τρὶς μὲν ἔπειτ' ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων, Τρὶς δέ οἱ ἀντυφέλιξε φαεινὴν ἀσπίδ' Ἀπόλλων. Apollon. Arg. l. III. Τρὶς μὲν ἐπειρήθη, τρὶς δ' ἔσχετο. Sed si veram imitationem Virgiliani loci quæris, ea est Iliad. VIII. ubi Diomedes furens ab Jove continetur, ut Turnus ab Junone. Versus sunt: Τρὶς μὲν μερμήριξε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν, Τρὶς δ' ἂρ' ἀπ' Ἰδαίων ὀρέων κτύπε μητιέτα Ζεύς. Ab his etiam locis Ovid. Met. XI. ‘ quater impetus illi In medios fuit ire rogos, quater inde repulsus Concita membra fugæ mandat.’ *Cerda.*

Utramque viam] Et gladio se transfigere, et ad litus natare. *Taubmann.*

686 *Animi miserata*] Pro ‘ animo miserata.’ Nam figurate locutus est, sicut, ‘ O præstans animi juvenis,’ pro animo: et ‘ præstans illius rei,’ id est, illa re. *Servius.*

Animo miserata] Variant exemplaria, dum quædam *animo* quædam *animi* legunt. In quibusdam ultima syllaba vitiata subditiciaque. Sed enim Arusianus Messus in exemplis Virgilianarum elocutionum *animi* genitivo casu agnoscit una cum Servio, quæ lectio est codicis Medicei. *Pierius.*

688 *Dauni defertur ad urbem*] Ex voto Junonis, quæ supra, ‘ quin et pugnæ subducere Turnum, Et Dauno possem incolumem servare parenti.’ *Cerda.*

Ad urbem] Ardeam: et ideo sic longe, ne ex propinquo statim rediret: et ut eum affectus retineret parentis. *Servius.*

689 *At Jovis interea monitis*] Novimus sacrilegum esse Mezentium; novimus quoque Jovem etiam exhortatum esse alios Deos ut a bello desisterent, et dixisse, ‘ Rex Jupiter omnibus idem:’ quomodo ergo procedit, ‘ At Jovis interea monitis?’ Dicimus primo Jovem justitiæ favere, non partibus: quod si est, jure Mezentium in Turni locum facit venire; ut justum prælium inveniatur, ne una pars penitus sit a ducibus destituta. Quod autem dicitur, sacrilegum Jupiter admonere non debuit: non admonet ut vincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quæritur quemadmodum numini sacrilegus obedire potuerit, cum Mezentium non aperte Jupiter moneat, sed injiciat tale desiderium. Unde est, ‘ Diine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?’ *Servius.*

Monitis] Hic dativus venit ab eo quod est *hæc monita*, nam et *hos monitus* dicimus. Unde Persius, ‘ Hos pueris monitus patres infundere lippos.’ Sed a quarta declinatione, nec singulari dativo utimur, nec plurali: nam unum nomen est de his, quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter auctoritatem non utimur: ut *Laurui, lauribus*, cum et *hujus laurus* et *ab hac lauro* dicamus. *Servius.*

At Jovis interea, &c.] Quæ hic Serv. de sacrilegio vana sunt: vere incitatus est a Jove etiamsi malus, ad eum modum, quo Iliad. IV. Pallas Jovis præcepto excitat in Græcos filium Lycaonis etiam contra fœdera, ut hoc flatu bellum accenderetur. Inde Hom. τῷ φρένας ἄφρονι πεῖθεν. Ut ergo hoc Pallas, cur non et Jupiter ad bellum concitet furentem hominem? Ceterum ad exemplum Virg. inducentis ad reparandam aciem Mezentium, Statius Capaneum lib. X. ‘ Turbidus interea ruptis venientia portis Agmina belligeri Capaneus a-

Digitized by Google

git æquore campi.' *Cerda.*

691 *Concurrunt Tyrrhenæ acies*] Quæ specialiter odio Mezentii in bellum ruebant. *Servius.*

Atque omnibus uni] Non dissimile illud Livii l. XXVI. de Navio et ejus virtute: 'Postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, it prope tota in unum acies versa. Sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.' Similia de Mezentio Virg. nam statim illum cum rupe comparat. *Cerda.*

Omnibus uni] Nam odio Mezentii specialiter in bellum ruebant Tyrrheni sive Etrusci. *Taubmann.*

692 *Uni odiisque*] Bene repetitur *uni*, ut ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere. *Servius.*

693 *Ille, velut*] Scal. v. 3. *Taubm.*

Prodit in æquor] Extenditur: hinc Juvenalis, 'Quod pelago occurrunt medio, longeque relinquunt Italiam.' *Servius.*

694 *Obvia ventorum, &c.*] Hanc rupis contemnentis omnes impetus immobilitatem ita repræsentat Homer. Iliad. XV. Ὅς (πρὼν) τε καὶ ἰφθίμων ποταμῶν ἀλεγεινὰ ῥέεθρα Ἴσχει, ἄφαρ δέ τε πᾶσι ῥόον πεδίονδε τίθησι Πλάζων, οὐδέ τέ μιν σθένεϊ ῥηγνῦσι ῥέοντες. Nazianz. Orat. 28. de marinis rupibus ait, κύμασι βάλλεσθαι. *Cerda.*

Ponto] Contra pelagus: nam dativus est. *Servius.*

695 *Vim cunctam*] Id est, violentiam, impetum. *Idem.*

Cœlique marisque] Sicut Mezentius odiorum et telorum totius exercitus. *Id.*

696 *Inmota manens*] *Manens* participii vox in Romano codice est, et in Mediceo, et in quibusdam aliis. In Oblongo *manet* verbum. *Pierius.*

697 *Fugacem*] Modo velocem, vel fugientem. *Servius.*

698 *Latagum Occupat os*] Pro 'Latagi os occupat:' et est Græca figura in Homero frequens: ut si dicas ἔκρουσεν Ἀχιλλέα τὸν πόδα, id est, *Achillem percussit pedem*, pro *percussit Achillis pedem.* Idem.

Saxo, atque ingenti fragmine montis] Unum dicit per duo, ut non hinc longe observabam. Itaque sententia est, ferit Latagum saxo fracto ab monte. *Cerda.*

699 *Occupat os*] Bene notat Serv. dici hoc Græca figura. Tale illud Il. IV. ὁππότε κέν μιν γυῖα λάβῃ κάματος: *si quando ipsum membra occuparet defatigatio.* Ibidem: Τὸν δ' ἔβαλε πρῶτος κόρυθος φάλον ἱπποδασείης: *Hunc percussit primus galeæ conum equisetæ:* ubi τὸν et φάλον non concordant: sed percussit τὸν, id est, hostem. Iterum: νὶν βάλε στῆθος: *ipsum*, id est, hominem, *percussit pectus:* et Il. XVIII. σέβας δέ σε θυμὸν ἱκέσθω: *tangat reverentia animum tuum:* ad verbum, 'tangat reverentia te animum.' Demum huc pertinet tritum illud Hom. τὸν δὲ σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν. Sed in his omnibus subaudienda est præpositio κατὰ, ut dicat, κατὰ πόδα, γυῖα, στῆθος, θυμὸν, ὄσσε. Ita in Virg. syntaxis est, 'occupat faciem ad os,' id est, ea parte faciem occupat, qua est os. *Idem.*

Poplite Palmum] Ea parte qua plurimum poterat. *Servius.*

Poplite] Ita l. IX. 'et succiso poplite Gigen excipit.' Apud Hom. Il. XIII. quispiam κατ' ἰγνύην βεβολημένος ὀξέϊ χαλκῷ. *Cerda.*

700 *Segnem sinit*] Qui vulneratus nihil jam efficere possit. *Servius.*

701 *Donat habere*] Græca figura: ut, 'Argenti magnum dat ferre talentum.' *Idem.*

702 *Nec non Euantem Phrygium, Paridisque Minanta, &c. Occubat: ignarum Laurens habet, &c.*] In his versibus illud observavi: in Romano codice, *Mimanta* per *m* secunda syllaba scribi, non per *n*, ut in vulgatis plerisque codicibus habetur. Inde *Theano* per vocalem quartam, non per primam. Græce enim Θεανά. Si

Digitized by Google

quis vero quæsierit quid sibi velit structura illa duriuscula, 'urbe paterna Occubat: ignarum Laurens habet ora Mimanta;' sciat is *ignarum* ab Aulo Gellio legi passivo significato, quem ipsum hunc Virgilianum locum et Plauti et Sallustii auctoritate subfulsit, dum nonnulla recenset nomina, quæ in dextrum lævumque latus vestigia torquent. Quoniam vero in vetustis aliquot codicibus, et *occubat*, et *ignarum*, utramque dictionem subditiciam, priore abrasa lectione perspicias, nonnulli qui et ingenio et eruditione valent, codicum characteribus observatis, suspicati sunt *ignarum* adulterinam esse dictionem, et ex duabus unam effectam. Ac si legeretur, 'urbe paterna Occubat hic. carum Laurens habet ora Mimanta:' et sententiam candidiorem futuram et elocutionem elegantem. *Hic*, quippe *Paris*, de quo dictum occubuisse, Servius etiam agnoscit, *carum* vero *Mimanta* ipsi *Paridi*, cui et æqualis et comes fuerat. Sed enim non ego hæc ita asseruerim, ut contra A. Gellii auctoritatem stare velim: qui præsertim apud Ovidium eandem hujus nominis formam observaverim Metam. VII. 'Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.' Quod minus advertentes interpretes *ignota* ibi legendum putavere. Sed enim quo minus omnia possimus assequi, id etiam facit, quod multa toto opere relicta sunt imperfecta, vel ipso Virgilii de se testimonio. Quare non ego quicquam succensuerim cuipiam, qui nonnulla conniventibus oculis præterierit. Ut ea quoque tam multa, quæ in subsequenti comparatione perquiruntur: 'ac velut ille canum:' ubi unum ex duodecim locis obscuris esse Grammatici volunt. *Pierius.*

703 *Una quem nocte*] Sapit hic locus illum Homer. Il. XVIII. ubi de Polydamante filio Panthus, Ἕκτορι δ' ἦεν ἑταῖρος, ἑῇ δ' ἐν νυκτὶ γένοντο. *Cerda.*

Una nocte] Græci μουνονυχὶ et αὐτονυχί. *Germanus.*

Theano] Mater Minantis. *Servius.*

Theano] Dicitur quædam *Theano* ab Hom. Il. VI. esse uxor Antenoris, ut etiam ab Triphyodoro. Aliarum, quibus id nominis, mentio in aliis Poëtis. Itaque nihil frequentius, quam nomen unum per alios vagari. Quæ ratio facilis expediendis multis Poëtarum locis, in quibus apparet dissidium. *Cerda.*

705 *Cisseis*] Hecuba filia Cissei, secundum Euripidem in Hecuba, Πολύδωρος Ἑκάβης παῖς γεγὼς τῆς Κισσέως. Nam secundum alios Dymantis est. Quod autem ait, 'Face prægnans,' hæc ratio est: quia antequam pareret, faculam se peperisse vidit in somnis. *Servius.*

Cesseis regina] Sensus est: Theano Mimantem peperit ea ipsa nocte, qua soror ipsius Hecuba *Cissei F.* Paridem: quæ quidem paulo ante facem se parere in somnis viderat. Ita Helena ad Parid. apud Ovid. 'Fax quoque me terret, quam se peperisse cruentam Ante diem partus est tua visa parens.' Porro annotat J. Hartungus, hoc exemplum Genethliacorum disciplinam impugnare: et simile esse in Il. XVIII. *Tuubmann.*

Parim creat] Plus est, quam si diceret, face prægnans genuit Parin. *Servius.*

Urbe paterna Occubat] Subaudis, *Paris.* Quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. Nam deest *qui*, ut sit 'qui urbe paterna.' *Idem.*

706 *Ignarum Laurens habet ora Mimanta*] Scilicet casus sui: vera tamen lectio est *Ignarum*, id est, ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto, 'Liquitque volatile ferrum Nescius,' pro 'qui nesciebatur.' Alii Hypallagen volunt

Digitized by Google

esse, ut 'Mimas in Laurenti ora ignota jacet.' *Idem.*

Ignarum] Passive capias, id est, *ignoratum*. Quare Mimas ignoratus? An quia sine elogio sepulturæ, et monumenti titulo? fortasse. An quia ita deformatus a Mezentio icta facie, ut non posset miser agnosci? fortasse hoc quoque. Ad hunc modum Valer. Arg. IV. de his qui interfecti ab Amyco: 'capitum mœstissimus ordo. Respicias, quibus adverso sub vulnere nulla Jam facies, nec nomen erat.' Ubi enim facies alicujus non agnoscitur, neque quis sit agnoscitur. Sic de Priamo 'sine nomine corpus,' quia avulsum caput. *Cerda.*

Ignarum] Id est, ignoratum, qui nesciretur. Sallustius: 'More humanæ cupidinis ignara visundi.' Ita et *nescius* passive usurpatur a Plauto Rud. I. 5. 'Quæ in locis nesciis nescia spe sumus.' Vide Agell. IX. 12. *Taubmann.*

Laurens habet ora Mimanta] Conquestio frequentissima in Poëtis. Erat enim tristissimum occumbere longe a patria. Inde itaque quæsitus dolor a Poëta, quod cum Paris in patria occubuisset, non idem beneficium contigisset Mimanti, cum æquales in aliis essent. *Cerda.*

Mimanta] *Mimanta* legendum, a *Mimante* Thraciæ monte. *Hart.*

707 *Ac velut ille*] Antiqui *ille* vel magnitudini vel nobilitati adsignabant: ut, 'multum ille et terris:' et, 'Pœnorum qualis in arvis Saucius ille gravi.' *Servius.*

Ac velut ille] Τὸ *ille*, ornatus tantum gratia adjectum, docet Gul. Canterus, Nov. Lect. III. 26. ita Æn. IX. 809. *Taubmann.*

708 *Actus*] Coactus in retia. *Serv.*

Actus aper] Hoc in sua comparatione expressit Sil. I. 1. 'Fulmineus cum Spartanis latratibus actus Cum silvam occursu venantum perdidit,' &c. *Cerda.*

Multos Vesulus, &c.] Expendit Scal. magnum fuisse aprum, quia *multos annos*. Non putant Poëtæ alii Lectori satisfacere, nisi clare rem dicant: ut cum Claud. Stil. III. 'et si quis defensus arundine Rheni Vastus aper nimio dentes curvaverat ævo.' Sic δρυοτέρου λέοντος Eurip. in Bacch. *Idem.*

709 *Defendit*] Texit: ut, 'Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos.' *Vesulus* autem mons Liguriæ est juxta Alpes. Liguria autem cohæret Tusciæ, de qua fuerat Mezentius: unde est satis congrua comparatio. Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina, Rhodanum et Padum, nasci dicunt; quorum unus, id est, Rhodanus, in Tyrrhenum mare, alter, id est, Padus, in Adriaticum fluit. *Servius.*

Multosque] Pro *multosve*: non enim vicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus idemque aper intelligi. Sane *Laurentia* pro *Laurens*, nam hæc est vera et recta derivatio. *Idem.*

710 *Pastus*] Pro *pastum*: nam supra ait, *quem*. Ergo Antiptosis est. *Idem.*

711 *Inhorruit armos*] Id est, armis inhorruit. Aut certe in armos horruit, per quod erectas setas accipimus. *Idem.*

Inhorruit armos] In armos horruit, et erexit setas. Porro hanc Comp. committit Scaliger v. 3. cum Hom. Iliad. XI. et XII. quem vide. *Taub.*

712 *Irasci*] Deest *est*. Servius.

713 *Tutis clamoribus*] Præter periculum: id est, ipsi tuti. *Idem.*

Clamoribus instant] Pythius apud Germ. Valentem, item H. Stephanus in Schediasmate Virgil. et, qui instar omnium mihi est, Jos. Scaliger, Prolegom. in Manilium emendatæ Editionis, huic versui continue jungunt illos duos: *Ille autem imp.* et, *Dentibus infrendens, &c.* quod ferè magis,

Digitized by Google

quam Mezentio, judicio omnium sanorum, conveniant. Ita Lucan. l. VI. 'Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit, et hærentes mota cute discutit hastas.' *Taubmann.*

714 *Justæ iræ*] Quasi quibus odium est propter mortua corpora: ut, 'Mortua quinetiam jungebat corpora vivis, Componens manibusque manus.' *Servius.*

716 *Vasto clamore*] In Oblongo codice, *magno:* sed plus est *vasto.* Pierius.

717 *Cunctatur*] Se per omnes partes disponit. *Servius.*

718 *Dentibus infrendens*] Est hæc nota irarum. De apris iisdem Hom. Il. XII. κόμπος ὀδόντων, *dentium strider:* quod l. XIII. repetit. De fera quapiam maris Val. Arg. l. II. 'Fulmineus quatit ora fragor.' Cyrill. Alexandrinus Comment. in Amos num. 80. inter reliquas notas iræ, quibus impius debacchatur adversum justos, τῶν ὀγλων κεφαλαῖς ἐπιτρίζων τοὺς ὀδόντας: et Commentar. in Mich. num. 68. οἱ καὶ ὀδόντας αὐτῷ δυσεβῶς ἐπιτρίζοντες, καὶ ὀργὰς ἐπιθήγοντες, καὶ πᾶν εἶδος συνιστῶντες ἐπιβουλῆς. De irato Achill. Hom. Il. XIX. τοῦ καὶ ὀδόντων μὲν κναχὴ πέλε. Hanc dentium notam intelligit Tertull. Apolog. verbis illis *infrendite, inspumate.* Ad hanc fortasse notam allusum a Martiali XIII. 2. ubi loquens de invido, quod vitium cognatum iræ, 'quid dentem dente juvabit rodere?' quippe invidi strepunt. Itaque aliud agens hunc allusit. De irato serpente Oppian. Cyn. II. ὀδόντας πεφρικώτας: et, ἐπιφορέει γένειον. *Cerda.*

Tergo] Scuto: ut, 'Et venit adversi in tergum Sulmonis.' *Servius.*

719 *Corithi de finibus*] *Corithus* est et civitas Tusciæ, et mons, et rex, pater Dardani. Unde nunc ad quosvis potest referri 'de finibus Corithi.' *Idem.*

Corythi de finibus] De hac civitate vid. supra Æn. III. 170. *Emmeness.*

720 *Grajus homo*] Oriundo quidem Græcus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. *Servius.*

Grajus homo] Suffecisset *Grajus* absque τῷ *homo:* verum locutio nunc est integra; in omni enim adjectivo masculino absolute posito deest *homo.* Vid. Sanct. Minerv. l. IV. p. 306. et seqq. *Emmeness.*

721 *Miscentem*] Perturbantem. *Servius.*

Hunc ubi miscentem, &c.] Putat Ursin. simile esse illud Il. V. Τὸν δ' ἴδεν Αἰνείας ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν: *Hunc autem vidit Æneas devastantem ordines virorum.* De Ulysse Iliad. IV. προμάχοισι μιγέντα: *propugnatoribus mistum.* et de Achille XVIII. οὐδ' ἐς Ἀχαιοὺς μίσγετο: *neque Græcis miscebatur,* videlicet ad pugnandum. Noster Ge. II. 'horrida miscent prælia:' et Liv. l. II. 'miscere certamina.' *Cerda.*

722 *Purpureum pennis*] Galeam significat purpureas cristas habentem: aut certe *purpureum pennis,* pulchrum, bene galeatum: ut, 'Purpurei cristis juvenes,' id est, pulchri. *Servius.*

Purpureum pennis] Hypallage, nam non ipse purpureus, sed cristæ. Consule, quæ l. IX. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Tu hic colorem nota, qui placuit amanti juveni in gratiam sponsæ: hic enim color amantium est. Huc pertinet nobilis illa inventio purpuræ apud Pollucem, quem colorem Hercules puellæ suæ attulit loco egregii muneris. Œnone apud Ovid. in Epist. 'Dum moror in summa fulsit mihi purpura prora: Pertimui, cultus non erat ille tuus.' Nam scilicet erat Helenæ, in cujus gratiæ testificationem purpurea vela Paris appendit, quibus visis, intellexit Œnone Paridem jam amore captum. Hoc colore voluit Antonium demereri Cleopatra. Inquit enim Plutarch. τῶν μὲν ἰστίων ἀλουργῶν ἐκπεπετασμέ-

Digitized by Google

νων. Athen. l. XIII. πορφύραν ὀνιβάλλων de re Anacreontis impense amantis. Idem Anacreon dormire se ajebat ἀλιπορφύροις τάπησι. *Cerda.*

Pactæ conjugis] Hic ordo est: conciliata primo, dein conventa, dein pacta, dein sponsa. *Servius.*

723 *Inpastus, &c.*] Scal. v. 3. hæc cum Homericis Iliad. III. 23. comparans, Ecce, *inquit*, quomodo dixit πεινάων, *Impastus:* in utroque verbo moles est. Cæterum ornamenta sunt maxima: 'fugacem capream:' et, 'cervum in cornua surgentem:' κεραὸν et πεινάων. *Vesana fames:* amentes enim famelici fiunt etiam homines, atque efferantur. Unde Lucanus, 'nescit plebs jejuna timere.' Notabis etiam verbum, *suadet:* facetum est: non dixit, *cogit.* Superavit hisce: superavit illis, 'Gaudet hians immane:' et, 'comas arrexit.' Illud autem, μάλα γὰρ ἐσθίει, impensius, *hæret Visceribus super accumbens.* In cavea enim hoc vidimus: quanto magis urgebatur pertica, tanto acrius premebat vitulum. Nonne est generosior oratio, quam μάλα κατεσθίει? Epiphonema pulcherrimum. Sic enim *lavat os* sanguine, ut diu post lambat. *Taubmann.*

724 *Vesana fames*] Alibi, 'Et malesuada fames.' *Servius.*

Vesana fames] Præclare, nam fames in rabiem agit. Dicebam de hoc malo libro nono, ubi etiam fames *vesana* dicitur. Hic profero Oppian. Hal. III. Ὡς οὐδὲν λιμοῖο κακώτερον, οὐδὲ βαρείης Γαστέρος, ἣ κρατέει μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ἀπηνής. Græcus κρατέει, quod Virg. *suadet.* Addit, quod imprimis ad rem Virg. de eadem fame, πολλοὺς δὲ παρασφήλασα νόοιο Εἰς ἄτην ἐνέηκε, καὶ αἴσχεσιν ἐγκατέθηκε. Itaque, quod Virgilius *vesaniam*, ille 'turbationem mentis.' Statius libro sexto Thebaidos de famelico leone *rabiem* dixit. *Cerda.*

Fugacem] Velocem. *Servius.*

725 *Surgentem in cornua*] Id est, crescentem, cornibus eminentem. *Id.*

Surgentem in cornua cervum] Id est, capite arduo, Scal. IV. 16. cornibus eminentem, Servius. Ita Ovid. Met. X. 'aut celsum in cornua cervum,' annotante Turneb. I. 23. Gr. ἔλαφος αἰπύκερως. *Taubmann.*

726 *Gaudet*] Ita de leone Oppian. Cyn. IV. cum videt prædam κεχαρημένος ἦτορ, *exhilaratus corde*: et Homer. ἐχάρη de eodem. *Cerda.*

Hians inmane] Anacreon ait dedisse naturam leonibus χάσμ' ὀδόντων, *hiatum dentium.* Idem.

Comasque arrexit] Naturale enim est, ut irati leones erigant jubas. *Servius.*

Comasque arrexit] In aliquot antiquis, *Comas adrexit*, absque particula copulativa. Sed ea apposita magis implet. *Pierius.*

727 *Visceribus super accumbens, &c.*] Exemplaria quædam pervetusta legunt *super incumbens.* In Romano *lavat:* in reliquis *lavit:* quod secutus est Balbus, 'Lavitur patrios ubi victor ad amnes.' *Lavo* enim *lavas*, et *lavo lavis*, Probus et alii literati agnoscunt. *Pierius.*

Visceribus super] Græcanicum: ita scilicet, πλευρῆς ἄπο, ἐκεῖνον μέτα, ἀνδρὸς πέρι, et millena. *Cerda.*

Lavit] Ab eo, quod est *lavo lavis:* nam hoc verbum et primæ est conjugationis, et tertiæ: a qua nunc ait *lavit.* Item Horatius, 'Lavit amne crines:' item alibi, 'Neque dulci mala vino lavere.' Ergo *lavitum*, et *lavit*, sicut Plautus in Pseudolo, 'Easque lachrymis lavis,' id est, humectas. *Servius.*

Lavit improba teter Ora cruor] Pro *lavat*, ut Nonius c. 10. v. *lavit.* Ponitur autem pro *polluere*, teste eodem c. 6. *Improba* vero *ora*, pro, *insatiabilia:* ut Ge. I. 119. 'improbus anser,' (ubi vid. quæ dicta,) vel *sæva*, ut Nonius c. 4. *Emmeness.*

730 *Calcibus*] Dixi supra ad illud, 'Cædit semianimis Rutulorum calci-

Digitized by Google

bus arva.' *Cerda.*

Calcibus tundit humum] Πάθος a modo: de quo Macrob. IV. 4. Hom. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. *Taubmann.*

731 *Infracta*] Aut nimium fracta, aut re vera infracta. *Servius.*

732 *Oroden*] Istum Oroden, virum fortem, intelligimus in fugam necessitate esse conversum. Nam ipse paulo post dicturus est ad hortandos socios, 'Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.' *Idem.*

Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere] Mezentius haud se dignum est arbitratus Oroden sternere fugientem, nec ei a tergo non videnti vulnus dare; hoc enim appellat 'cæcum vulnus.' Quæ enim esset ista gloria, fugientem et aversum ferire? *Donatus.*

Fugientem haud est dignatus Oroden, &c.] Illum esse imbellem satis, qui contentus est aspicere hostium νῶτον, nec se dare in eorum conspectum, Plutarch. in Mario ait. Pertinet apprime ad rem Virg. locus Hom. Iliad. XIII. ubi Idomeneus laudat Merionem, quod hostem nunquam percuteret ἐν αἰχέϊ, οὐδὲ ἐν νότῳ· sed semper ἢ στέρνων, ἢ νηδύος ἀντιάσειε, ad inferendum vulnus. Rhesus apud Eurip. ait, Οὐδεὶς ἀνὴρ εὐψυχος ἀξιοῖ λάθρα Κτεῖναι τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἰὼν κατὰ στέρνα. De Theseo Stat. Theb. XII. 'tædet fugientibus uti Thesea, nec facilem dignatur dextra cruorem.' *Cerd.*

733 *Nec jacta cæcum*] Unum sensum et duos extulit. *Cæcum vulnus* autem, quod averso infigitur. *Servius.*

Cæcum vulnus] Duo dicit: neque fugientem voluit interficere, neque cum hasta. De fugiente jam superiore Nota, de hasta in hac. Est *cæcum vulnus*, quod fit cum hasta, aut sagitta, aut etiam gladio, si illo punctim ferias. Contra si cæsim ferias aliquem, ut solet fieri frequenter cum gladio, vulnus hoc non est cæcum, imo patens, et latum. Ratio est, quia primum illud vulnus latet in imis visceribus, neque apparet, sagitta scilicet aut hasta penetrante, ad eum modum, quo libro quarto, 'et cæco carpitur igni.' Sed profero Euripidem, cujus longe elegantissimo loco maxime invitor ad meam explicationem. In Hercul. Fur. Lycus dixerat, ignavissimum fuisse Herculem, quia nunquam cominus cum gladio pugnasset, sed semper eminus cum arcu et sagittis. Defendit Herculem Amphitryo, ac dum defendit, profert hunc versum, Τυφλοῖς ὁρῶντας οὐτάσας τοξεύμασιν: *Vulnerans videntes cæcis telis.* Vides, ut *cæca* dicantur tela, non quæ a tergo ingeruntur, imo quæ videntibus; ait enim ὁρῶντας. Non ergo *cæcum vulnus* in Poëta, quod infertur a tergo, et non videnti. Aperio obiter cognatam locutionem Hom. Iliad. XI. ubi κωφὸν βέλος, *surdum telum*, pro imbelli. Silius l. XI. dixit, 'cæco exitio.' Eurip. in Heracl. licet alio sensu, οὐκ ἔστ' ἐν ὄψει τραῦμα. Ex dictis explico locum Martial. Epig. VII. 60. ubi ait, 'Stringitur in densa nec cæca novacula turba,' id est, non fiunt jam cædes. Est enim *cæca novacula*, quæ tota conditur in corpus. Qui enim explicant de novacula non visa, aut de furunculis secantibus crumenas, videant an possint; cum *cæcum vulnus* Virgilii, et *cæca tela* Eurip. contra illos pugnent. *Cerda.*

734 *Seque viro vir*] Tale illud, 'legitque virum vir.' *Idem.*

735 *Furto*] Insidiis. *Servius.*

Furto] Etiam in re belli dixit l. IX. 'hic furto fervidus instat:' et Statius l. IX. 'Ausus erat furto dextram jactare Leonteus:' Calab. l. III. *insidias*, dixit, et *furtim* in re simili. Κρύβδα δ' ἀνδλακέες αἰὲν ἀγαυοτέρους λοχόωσι: *Furtim imbelles semper clariores excipiunt insidiis.* Homerus sæpissime de eadem re λάθρα. *Cerda.*

736 *Pede nixus et hasta*] Deest *sit.* Servius.

Pede nixus] *Nixus* per *x* omnia tam vulgata quam manu scripta notant exemplaria. Probus, ut alibi dictum,

Digitized by Google

id participium ejusdem formæ dicit esse cum *Nisus* proprio nomine. *Pier.*

Pede nixus] Hoc genus contumeliæ sup. attigit Virg. in illis, 'Cui Turnus super assistens,' et 'lævo pressit pede:' Iliad. XIII. et XVI. ὁ δὲ λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων. ibid. λὰξ προσβάς. Ovid. Met. VIII. 'Ipse pede imposito caput exitiabile pressit:' Val. Arg. IV. post interfectum Amycum a Polluce: 'Ac super insistens Pollux, ego missus Amyclis:' Josephus Bell. Jud. VII. 5. πεσόντα γὰρ αὐτὸν ὁ Γωνάθης ἀποσφάττει προσδραμών· ἔπειτα ἐπιβὰς τῷ νεκρῷ, τότε ξίφος ἡμαγμένον ἀνέσεις, καὶ τῇ λαιᾷ τὸν θυρεόν: et c. I. ejusdem lib. σώματα πατεῖν. Cedren. p. 590. τῷ στήθει προσερείσας τὸ γόνυ: *apprimens genu pectori*: et p. 419. τοῖς ποσὶ τὸν αὐχένα τούτου πατήσας. Ad hoc genus contumeliæ, allusum ab Cyrill. Alexand. in Micheam numero 71. κείσονται δὴ οὖν ὑπὸ πόδας τῶν πεπιστευκότων οἱ πάλαι νενικηκότες: et ab Claud. Bell. Get. ubi hostis Romanus, 'patrii nomen juraverat Istri, Non nisi calcatis loricam ponere rostris.' Quia, ut mortui victi premebantur pede, ita ille volebat rostra. Hæc vero hostilis insultantia destinabatur etiam ad rapienda commodius interfecti spolia, ut in Achille vides, qui Iliad. XXI. post occisum Asteropæum, 'Ἀχιλεὺς δ' ἄρ' ἐνὶ στήθεσσιν ὀρούσας Τεύχεά τ' ἐξενάριζε. Respexit huc Ovidius, cum Fast. I. IV. sermone a victoribus eorumque insultantia petito de Roma scribit: 'Victorem terris impositura pedem.' *Cerd.*

737 *Haud temnenda, viri*] Asper, *viris*, legit: ut sit, aliis haud temnenda; alioqui ipse ait, 'Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere.' *Servius.*

Pars belli haud temnenda viris, &c.] In Mediceo codice *viri* legitur, cum paraphrasi, quæ vocandi casum innuat. *Pierius.*

Altus] Magnus: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Serv.*

Jacet] Signate *jacet*. Senec. Benef. II. 12. 'eo more jacuisset, quo victi hostes victoribus jacuere:' et Hercules apud Eurip. de filio, quem interfecerat, πέπτωκε μοὶ, *jacet*, aut, *cadit mihi*: et in Elect. κείμενον πέδῳ: *jacentem in solo*, de hoste interfecto. *Cerda.*

Altus Orodes] *Alti* significatio plenam tenet laudem. Ita in laude urbis Romæ exprimenda cum nihil fortius reperisset Poëta, ait, 'atque altæ mœnia Romæ,' Æn. I. 11. Et quid si ad ὕψιμον respexit, παρὰ τὸ ὄρος: ut sit Ὀρόδης, *montis instar*. Taub.

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, proprie Apollinis laus est: sed abusive etiam aliorum dicitur. Unde Pindarus opus suum, quod et hominum et Deorum continet laudes, *Pæanas* vocavit. Quamvis quidem alium *Pæana* esse, alii Apollinem velint; sed vere, *Pæan*, Apollo: tamen *Pæana*, carmen esse victoriæ Æschylus docet, quod ideo Apollini dicatum est, quia malorum avertendorum potens est; unde et ab Homero ultricem immittens pestilentiam inducitur. *Servius.*

Lætum Pæana] Carmen, quo milites se invicem acuunt successu aliquo allucente felici. Inde Plato epist. 7. πολεμικὸν vocat Pæanem *bellicum*, ut qui caneretur in ipso bello; quam rem hic exhibet Virg. Plut. in vita Marcelli perscrutans causas Jovis Feretrii, καὶ γὰρ νῦν ἐν ταῖς μάχαις, ὅταν διώκωσι τοὺς πολεμίους, πυκνὸν τὸ φέρε, τουτέστιν, παῖε, παρεγγυῶσιν ἀλλήλοις: et quidem παίειν ἀπὸ τοῦ παίειν, *ferire*. Sunt hæc consona his, quæ in Hym. Apollinis scribit Callimachus, ubi ait, cantus hujus originem esse non post interfectum Pythonem, sed cum interficeretur; nam tum populus Delphicus clamabat, ἰὴ, ἰὴ παιήων, ἰὸν βέλος. Latona etiam fertur, cum invaderetur a Pythone, sic exhortata puerum Apollinem, ἰὴ παῖ, ἰὴ παῖ. Itaque hic primus ortus Pæanis, sed postea hic rhythmus traductus ad

Digitized by Google

celebrandam victoriam: et hæ sunt, quas ᾠδὰς ἐπινικίους vocat Cyrill. in Amos num. 12. et Cedren. p. 562. ita conjungit, μετὰ παιάνων, καὶ ἐπινικίων εὐφημῶν, istæ autem post victoriam. Et hunc, credo, cantum intellexit Appian. in Libyc. ubi scripsit, βοῆς δ' ὡς ἐπὶ νίκης γενομένης. Inde Josephus Bell. Jud. VII. 16. μετὰ κρότου καὶ χαρᾶς ἐπαιάνιζον ἐπὶ τῇ νίκῃ. Ubi verbum, ἐπαιάνιζον ducit te ad Pæanem. Hom. Il. XXII. ἀείδοντες παιήονα κοῦροι Ἀχαιῶν: et Oppian. Hal. l. v. νίκης παιήονα κυδαίνοντες. Assumptus est præterea Pæan ad res alias longe a bello diversas. Ad luctum, testis Lysias in orat. Funeb. ἀκούοντες δ' ἐν τουτῷ συμμεμιγμένου ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ παιῶνος· Vidi etiam ejus usum in conviviis. Profero testem Demosth. qui de Fals. Legat. καὶ συνεστεφανοῦτο, καὶ συνεπαιώνιζε Φιλίππῳ, καὶ φιλοτησίας προὔπινε. Et quidem Pæanam cantatum in conviviis hac forma, *io Pæan*, Athenæus scribit l. XV. Videatur et Clemens Pædag. II. 4. *Cerda.*

739 *Ille autem exspirans*] Solent Poëtæ morti vicinis scientiam futurorum tribuere. Ita et Hector Achilli mortem prædicit: cujus verba Scal. cum his Orodis confert, v. 3. *Taub.*

740 *Nec longum lætabere*] Duo dicit: Nec diu lætaberis, nec diu me indefenso: Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. *Longum* autem pro *longe*, nam nomen est pro adverbio. *Servius.*

Nec longum lætabere] Tale illud Claud. Ruff. I. 'non ulterius bacchabere demens:' et l. II. 'Nec mea securus ridebis vulnera victor.' Tale et illud apud Hom. Il. XVI. ubi, cum maxime exultaret Hector spoliis Achillis, tunc illi canitur σχεδόθεν δέ οἱ ἦεν ὄλεθρος: et apud Calab. l. IV. gloriabundo Ajaci canitur, nescire ὅττι κακὸν μόρον ἔντυε δαίμων: et ibidem Ajax ipse gloriabundis Trojanis ita canit: Οὐ μάλα θαρσήσουσι, καταζώοντος ἐμοῖο. Τὸ *longum* est, in longum tempus, ut illud, 'æternumque sedebit,' id est, in æternum tempus. Apage, ut ista sint adverbia, sed vere adjectiva, quæ pendent a præpositionibus. Nam Livius l. IV. 'in æternum urbe condita.' Centena hæc. *Cerda.*

* *Te quoque fata*] De verborum horum dispositione, Scal. IV. 48. *Taub.*

742 *Subridens*] Per iracundiam ridens loquitur. Unde per inrisionem dictum accipitur. *Servius.*

743 *Ast de me divum pater atque hominum rex Viderit*] Id est, viderit utrum Mezentio possit nocere ille, quem vos Deorum et hominum creditis esse rectorem. *Idem.*

Nunc morere: ast de me, &c.] Achilles ad Hectorem Il. XXII. Τέθναθι· κῆρα δ' ἐγὼ ποτὲ δέξομαι, ὁππότε κεν δὴ Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι, ἠδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι. Bene censet Scal. plus militis spirare Mezentium quam Achillem, qui sic, 'Morere: fatum ego tunc suscipiam, cum Jupiter voluerit perficere, et Dii alii immortales.' Quid hoc ad illud? 'Tu morere: de me Jupiter viderit,' quasi contemneret eas minas. Præclare scripsit Claud. Eutrop. II. quæ possis nunc in Mezentium vibrare: 'omne futurum Despicitur, suadentque brevem præsentia fructum, Et ruit in vetitum damni secura libido, Dum mora supplicii lucro, serumque quod instat Creditur.' Eurypilus apud Calab. l. VI. ita respondet Machaoni: Νῦν μὲν δή συ κεῖσο κατὰ χθονὸς, αὐτὰρ ἐγώ γε Ὕστερον οὐκ ἀλέγω, καὶ εἰ παρὰ ποσσὶν ὄλεθρος Σήμερον ἡμετέροισι πέλει λυγρός. *Cerda.*

744 *Eduxit corpore telum*] Quo facilius posset perire. Lucanus, 'Non eget ingestis, sed vulsis corpore telis.' *Servius.*

745 *Dura quies*] Blanda et contraria: sic dictum ut 'somnus ferreus.' Est autem Homeri comparatio, Ὡς ὁ μὲν αὐθὶ πεσὼν κοιμήσατο

Digitized by Google

χάλκεον ὕπνον. *Servius.*

Olli dura quies oculos, &c.] Senec. 'Nox oculos premit.' Horat. de sopore hoc mortis ait, *urget*, ut et Virgil. statim. Quæ duo verba *premo*, et *urgeo* non abludunt ab hac *dura quiete*. Neque Hesiod. Theog qui de Somno et Morte δεινοὶ θεοὶ, *graves Dii*. Cerda.

Ferreus urguet Somnus] Hom. supra, χάλκεον ὕπνον: et Epig. l. v. Ἔγρεο, Κωνσταντῖνε, τί χάλκεον ὕπνον λαβεῖς; sic et κοιμᾶσθαι Sophocli in Elect. pro interire, et εὕδειν Æschylo in Eum. et Plutarch. πάλιν τέ τού φησι θάνατον εἶναι χάλκεον ὕπνον, τὴν ἀναισθησίαν ἡμᾶς διδάξαι πειράμενος, aliorsum, quam hic poëta, ferrum somni referens. Ut autem hic Maro 'æternam noctem,' Catul. 'Nox est perpetua una dormienda:' Horat. 'Ergo Quintilium perpetuus sopor Urget.' *Germanus.*

Ferreus somnus] Expressit Hom. Il. XI. χάλκεον ὕπνον. De quo Turn. XIX. 16. et Scal. v. 3. et IV. 16. et III. 10. *Taubmann.*

In æternam clauduntur lumina noctem] Homerus Iliad. VIII. ταυηλεγέος θανάτοιο; quasi dicat, *mortis longam quietem afferentis*. Quod Horat. Od. IV. 9. 'urgetur longa nocte:' et Od. III. 11. 'longus sopor,' pro morte: et Od. I. 24. 'perpetuus sopor,' pro eadem: et Catullus, 'Nox est perpetua una dormienda.' Propert. El. II. 15. 'Nox tibi longa venit,' id est, mors. Seneca Trag. in Octav. 'Inferum sedes, toros Stabiles futuros spondet æternæ domus.' *Cerda.*

Noctem] Sumi *noctem* pro morte ex adductis liquidum, tum ex Æschyl. ἐν χοηφ. τοὺς δ' ἀκραντος ἔχει νύξ. Quem ad locum interpres: ἀντὶ τοῦ αἰώνιος θάνατος. Ait videlicet dici, noctem acranton pro morte perpetua. Horat. 'Jam te premet nox.' Sen. in Œt. 'Nox oculos premit.' *Idem.*

747 *Cædicus Alcathoum*] Hoc loco est confusio in aliquibus nominibus: nam quis sit Trojanus, quis sit Rutulus, ignoratur. *Servius.*

Partheniumque Rapo] Reprehendunt Poëtam, quod nomina confuderit. At Turn. XXIX. 24. eum calumnia liberat: aitque, nominibus distinctas esse nationes, cum Latina nomina voluerit esse Rutulorum, Græcá Trojanorum. *Taubmann.*

748 *Rapo*] *Rapon* dicitur sicut *Tarchon*, sed metri caussa detraxit *n*, propter Synalœpham: sicut supra, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant.' *Servius.*

750 *Infrenis equi*] Casu eqni asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. *Infrenos* autem etiam homines dicimus: ut, 'Hinc Numidæ infreni cingunt.' Dicimus et *infrenus*, et *infrenis*, sicut *inermus* et *inermis*. Id.

Infrenis equi] Ἵππος ἀχάλινος, ἀχαλίνωτος, effrenis: supra *infrenare currus* alia significatione dixit. *German.*

751 *Processerat Agis*] Scilicet contra Messapum dimicaturus; quem nequivit: nam a Valero antequam ad Messapum perveniret occisus est. *Servius.*

Processerat Agis] In codicibus aliquot antiquis *Ages* legitur. In aliquot etiam *Hargis*. Sed *Agis* receptum. *Pierius.*

752 *Haud expers*] Non ignarus virtutis parentum. *Servius.*

753 *Dejicit Atronium Salium*] Pro *Atronium*, *at Cronium* in quibusdam codicibus inveni. Sed *Atronium* in castigatioribus. *Pierius.*

754 *Insignis jaculo, &c.*] In Romano codice pro *insignis*, *insidiis* legitur. Mox quæ fuerint insidiæ subjungit, 'Jaculo et longe fallente sagitta.' Sed *insignis jaculo* omnino recepta lectio. Est et *sagicta* per *ct*, quam diximus a sagaci ictu dictam. *Idem.*

Jaculo et longe fallente sagitta] *Jaculo* pro 'longe fallentis sagittæ.' nam ἓν διὰ δυοῖν dixit: ut, 'Hamis auroque trilicem.' Item, 'molemque

Digitized by Google

et montes insuper altos.' An *longe*, valde? *Servius.*

Longe fallente sagitta] Dixi jam l. IX. ubi par hemistichium; vs. 572. *Cerda.*

755 *Jam gravis æquabat luctus, &c.*] Eurip. ἦν δ' ἀγὼν ἰσόῤῥοπος. Hom. Il. Θ. ἔνθα δ' ἅμ' οἰμωγή τε καὶ εὐχωλὴ πέλεν ἀνδρῶν Ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Et Eurip. in Suppl. συνῆψαν ἀλκὴν, καὶ κράτουν, ἡσσῶντό τε· idem, ἔκτεινον, ἐκτείνοντο, καὶ παρηγγύων Κελευσμὸν ἀλλήλοισι. Sophocl. in Antig. κτανόντας τε καὶ θανόντας βλέποντες ἐμφυλίους. Calab. VIII. μάχη δ' ἔχεν ἴσα τάλαντα. *Germanus.*

Mavors] Fortuna bellica. *Servius.*

756 *Funera*] Mortes. *Idem.*

Cædebant] Legitur et *cedebant*, id est, terga vertebant: secundum quod *ruebant*, insequebantur, significat. Si autem *cædebant*, id est, occidebant: *ruebant*, id est, cadebant. *Idem.*

757 *Neque his fuga nota, nec illis*] In antiquis *neque*, quod repetitum venustius videtur. *Pierius.*

758 *Iram miseratur inanem*] Generaliter dicit omnem iram bellicam: ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? Aut quia nulla causa tam justa est, ut propter ea bellum geri debeat, nam ideo ait, 'tantos mortalibus esse labores.' An *inanem* non juste conceptam? sic inanes fletus Aristei, ut qui scilicet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. *Servius.*

759 *Amborum*] Pro *utrorumque*. Idem.

Et tantos mortalibus esse labores] Θεοὶ ῥεῖα ζώοντες Homero: unde Lucretius l. XI. 'Nam pro sancta Deum tranquilla pectora pace, Quæ placidum degunt ævum, vitamque serenam.' *Ursinus.*

Et tantos mortalibus esse labores] Ait Macrob. v. 16. Virgilium accepisse occultissime hoc ab Hom. nam is cum dixisset, θεοὶ ῥεῖα ζώοντες, quo significat Deos sine labore vivere, Virgil. hoc dissimilate expressit; cum Deos induxit miserantes labores mortalium, quibus scilicet ipsi carent. Vide hunc in locum Collectorem Symbolarum. Certe si vera est Macrob. conjectatio, potuisset locum alium commode afferre ex lib. Il. XXIV. ubi ita ait, Ὣς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι, Ζώειν ἀχνυμένους· αὐτοὶ δέ τ' ἀκηδέες εἰσί. *Cerda.*

761 *Pallida Tisiphone*] Non ipsa Dea, sed effectus furiæ, id est, furialis ardor, hoc est, insania. *Servius.*

Tisiphone media inter millia sævit] Sic supra l. VIII. 'sævit medio in certamine Mavors.' Apud Hom. Il. XVIII. in scuto Achillis inter sævientes milites versantur Ἔρις, Κυδοιμὸς, Κήρ· *Contentio, Tumultus, Fatum.* Optima est Calabri poësis l. XI. hæc, Ἐν γὰρ δὲ μέσσοισιν Ἔρις, στονόεσσα δ' Ἐνυὼ Στρωφῶντ', ἀργαλέῃσιν Ἐριννύσιν ἴκελαι ἄντην, Ἄμφω ἀπὸ στομάτων ὀλοὸν πνείουσαι ὄλεθρον: *In medio eorum Contentio, et Bellum tristisonans Versabantur, sævis Furiis assimiles, Amboque e faucibus funeream spiritantes necem.* Omitto longum ejusdem locum l. X. ubi *Contentio, Timor, Pavor* volitant inter acies. Stat. Theb. XI. 'Sed mala Tisiphone trepidis inserta ministris Astat, et inferno prævertit vota Tonanti.' *Cerda.*

763 *Turbidus*] Ex hac Musa Sil. l. V. 'Turbidus extemplo trepidantes milite mœsto Invadit cuneos.' Repræsentat mihi Virgilianus versus hominem πνεύματος ἀκμαίου γέμοντα, ut loquitur Plut. in vita Sertor: id est, *plenum vividi spiritus.* Nam hæc vox in Poëtis non turbatum hominem notat, sed turbini similem, ut cum de Myrmidonibus ait Gal. l. XI. βίην ἀτάλαντον ἀέλλῃ Ἐν στέρνοισι ἔχοντες: *habentes in pectoribus vim similem procellæ.* Idem.

Ingreditur] Verbum militare. De

Digitized by Google

Neptuno eunte ad bellum Il. XIII. Κραιπνὰ ποσὶ προβιβάς: ibid. de Deiphobo, κοῦφα ποσὶ προβιβάς: ibidem inducit Othryoneum ὄφι βιβάντα: ibid. Hector προποδίζων, et προβιβῶντι et Ajax μακρὰ βιβάζων. Plenus Homer. *Idem.*

Orion, Cum pedes incedit medii per maxima Nerei Stagna] *Orion* (ut etiam in primo diximus) Œnopionis filius regis fuit, ei concessus ab Jove, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege Œnopione, cum vellet ejus filiam vitiare, ille iratus opem Liberi patris, cujus erat filius, imploravit: Is Satyros misit, qui soporem infunderent *Orioni*, et sic velut vinctum Œnopioni traderent arbitrio ejus puniendum. Tum ille Œnopion sopito ei oculos sustulit. Cæcus itaque *Orion* cum consuleret quemadmodum oculos posset recipere, responsum est ei posse hoc fieri, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminis radiis Solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopum Jovi fulmina fabricantium, sono ad eos ductus est, unum de his suis humeris superposuit, et eo duce oraculi præcepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. Alii hunc *Orionem* tantæ magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Sane *Pedes incedit* pro *incessit*, præsens pro præterito. *Per maxima* autem *Nerei stagna*. Epitheto elevavit Tapinosim more suo. *Servius.*

Quam magnus Orion] Par illa comparatio Calab. l. II. de Achille, ὃς δ' ἐνὶ μέσσοις Ἥῃ, Τιτάνεσσι πολυσθενέεσσιν ὁμοίῃ: *qui per medios ibat prævalidis Titanibus similis.* De prodigiosa mortalium olim magnitudine nos alicubi, et tu vide Magium I. 4. Miscell. *Cerda.*

764 *Cum pedes incedit*] Hinc suam Musam ornavit Claud. Rapt. l. III. 'rapitne Typhœia cervix Inarimem? fractane jugi compage Vesevi Alcyoneus per stagna pedes Tyrrhena cucurrit?' Similis et illa poësis Æn. III. de Cyclope, 'graditurque per æquor Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.' Possis Poëtam referre ad fabulam, ut omnes ante me interpretes; quippe Orion a patre Neptuno impetravit, ut super mare graderetur. Sed quid si Poëtæ mens alia? itaque referre possum comparationem ad Orionem stellam incumbentem mari, et excitantem procellas: talis erat inter vasta armorum Mezentius. Ducor in hanc mentem versibus Theocrit. εἰδ'. ζ. cui videtur Poëta hæsisse. Ait ille, Ἔσσεται Ἀγελάσταις καλὸς πλόος ἐς Μιτυλάναν, Χ' ὅταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις Νότος ὑγρὰ διώκῃ Κύματα, κ' Ὠρίων ὅτ' ἐπ' ὠκεανῷ πόδας ἴσχῃ. *Idem.*

765 *Stagna*] Turneb. III. 19. notat, Græcos etiam λίμνην crebro appellare *mare*, atque etiam *Oceanum*. Simili forma Apollonid. in Epigr. de Urinatore dixit νηρῆος τενάγη, quæ hic 'Nerei stagna.' Noster tamen epitheto elevavit tapinosin. *Taubmann.*

Viam scindens] Lucretius libro secundo, *vias rescindere*. Oppianus Hal. I. ἄδυτον περόωσι θαλάσσης. *Cerda.*

Viam scindens] Æn. VI. 'Ille viam secat ad naves.' *Taubmann.*

Humero supereminet undas] Proceritatem quidem corporis aptius significare non potuit. Tradunt tamen alii *Orioni*, qui venator immensi fuit corporis, a patre Neptuno hoc datum esse, ut super mare ambularet: ut *Iphiclo*, super aristas segetis. Vide Servium et Turneb. XXVII. 28. *Idem.*

766 *Referens*] Pro *ferens* more an-

Digitized by Google

tiquo, nam *re* abundat. *Servius.*

Aut summis referens, &c.] Ditabunt locum istum, quæ dixi Æn. IX. ubi Pandarus et Bitias comparantur quercubus. *Cerda.*

768 *Tulis*] Ita etiam post comparationes Hom. ut Il. IV. τοῖος ἔην Τυδεύς: et XVI. τοῖοι Μυρμιδόνων ἡγήτορες: et sæpe alibi. *Idem.*

770 *Imperterritus*] Prima est compositio, non secunda: nam hoc est *territus*, quod et *perterritus*: et tunc est vera compositio cum sermonis natura convertitur. Sane *imperterritus* quis ante hunc? *Servius.*

771 *Mole sua stat*] Hoc est, in sua mole, ut dicitur 'in vestigio.' *Idem.*

Stat] Verbum militare: quod cum multa probent, placet adducere locum Joann. Chrysost. ex Orat. 23. in Epist. ad Ephes. εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν πυκτευόντων καὶ παλαιόντων τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων παρεγγυᾷ, τὸ ἑστάναι, πολλῷ μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς πράγμασι. *Cerda.*

772 *Spatium emensus, quantum satis hastæ*] Speciosissima elocutio. *Serv.*

Quantum satis hastæ] Hom. Il. XV. ὅσσον τ' ἐπὶ δουρὸς ἐρωὴ γίνεται, ὁππότ' ἀνὴρ σθένεος πειρώμενος ἦσιν: et Iliad. XVI. Ὅσσῃ δ' αἰγανέης ῥιπὴ ταναοῖο τέτυκται. *Cerda.*

Quantum satis hastæ] Ita Æn. XI. 'Jamque intra teli jactum progressus uterque.' Supra: 'contiguum missæ fore credidit hastæ:' et Soph. ξύμμετρος βάλλειν. *Taubmann.*

Spatium emensus, quantum satis hastæ] Silius l. IV. 'Haud mora, jam tantum campi dirimebat ab ictu, Quantum impulsa valet comprendere lancea nodo:' et l. XII. 'mediumque jacebat Tantum ad bella loci, quantum transmittere jactæ Sufficeret hastæ.' *Emmeness.*

773 *Dextra mihi deus*] Sic dictum est, ut, 'In manibus Mars ipse viri,' ut non alium sibi putet Deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem. *Servius.*

Dextra mihi deus] Procedunt hæc ex impietate Mezentii, qui dextram suam et gladium putaret Deum esse, neque se egere veris Numinibus. De Annibale Sil. XI. 'Cui nunc pro fœdere, proque Justitia est ensis.' Ab eodem l. V. Flaminius inducitur simili impietate ita loquens, 'Divus sat magnus in hostem Augur adest ensis.' Est hoc quod Eurip. in Ione: Ὅσ' ἀσπὶς, ἔγχος θ', ἥδε σοὶ παμπησία. Et de Polynice idem in Phœniss. Ὡπλισμένος δὲ χεῖρα τῇδε φασγάνῳ, Τὰ πίστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι: Apud Plutar. Crassus tantum abfuit, ut curaret Deorum prædictiones, ut ridens dixerit ad circumstantes, qui pavefacti et perculsi, ἀλλὰ τῶν γε ὅπλων οὐδὲν ἂν ἐκφύγοι τὰς χεῖρας: quasi unis tantum armis fideret, non religioni. Apud Homer. Iliad. IX. Ulysses ait de Hectore, illum in pugnis nihil colere Deos, οὐδέ τι τίει θεούς: et ibid. Hector ipse loquens de Deorum auguriis, ita ait: τῶν οὔτι μετατρέπομ', οὐδ' ἀλεγίζω. De Capaneo Stat. Theb. II. 'Virtus mihi numen, et ensis:' et l. X. ita superbissime idem Capaneus, 'ades o mihi dextera tantum, Tu præses bellis, et inevitabile Numen, Te voco, te solum, Superum contemptor, adoro.' Idem Capaneus apud Eurip. Suppl. ait deleturum se Thebas, θεοῦ θέλοντος, ἢν τε μὴ θέλῃ. Deriades dux Indorum apud Nonn. l. XXI. ait se contemnere Saturnum, Jovem, Bacchum, vinum etiam Bacchi donum, et pro his omnibus esse suam hastam, οἶνος, ait, ἐμὸς πέλεν ἔγχος: et l. XXIX. θεομάχος vocatur, ut qui in Deos pugnaret. Hasta Cænei Proverbio celebrata est, quam ille a civibus coli, et ejus nomine jusjurandum concipi cogebat. Principes quidam barbari in Ammian. l. XVII. 'Eductisque mucronibus, quos pro Numinibus colunt, juraverе se permansuros in fide.' *Cerda.*

Telum quod missile libro] In Oblongo *vibro*. Sed enim hæc dictio sæpe

Digitized by Google

confusa aliis etiam locis reperitur. *Pierius.*

774 *Voveo*] Consecro, et dico. *S.*

Vovse] Lege Briss. in Form. Rom. *Cerda.*

Prædonis corpore raptis] *Prædones* unt qui populandam alienam invadunt provinciam. Ut alibi, 'Perfidus alta petens abducta virgine prædo.' *Servius.*

775 *Tropæum*] *Tropæum* dictum est, ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est, ab hostium conversione, quod qui hostem fugasset, merebatur tropæum: qui autem occidisset, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, id est, ab exultatione. Sciendum sane Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat Deorum, et ei occisorum spolia devovebat. *Idem.*

778 *Anthorem*] Erit nominativus *hic Anthores*, quomodo *Diores*. Nam si *Anthor* fuerit nominativus singularis numeri, metri ratio non procedit: omnia enim Græca nomina in *or* terminata, in obliquis casibus corripiuntur. Ut *Hector Hectoris*, *Nestor Nestoris*, *Castor Castoris*. Idem.

Egregium Anterem] Sunt qui nomini adspirationem addant. In Romano tamen codice, et quibusdam aliis antiquis absque adspiratione notatur. Nonnulli etiam *Auctorem* scribunt *c* littera superflua. Quamvis ita etiam sit in Capri codicibus de elegantiis, ubi *procul*, et *longe* et *prope* significare dicit. Inepte vero quidam et hic et ibi *auctorem* scripsere, inversa *n* littera. Citat porro Probus locum, 'Herculis Antorem comitem,' ubi nomen *Antores* ita declinari dicit, ut *Diores*. Pierius.

Anthorem] Erit Nominativus *Anthores*, sicut *Diores*. Nam si *Anthor* esset, corriperetur; ut *Castor*, *Castoris*, &c. atque ita quidem Servius. L. Hortensius tamen, et forte rectius, legit, *Antonem:* qui natus ex *Antone* Herculis filio; unde et *Antoniorum* familiam dedacit Plutarchus in *Anton.* Aut fuerit comes Herculis, ut placet Poëtæ: qui apud Euandrum ab illo relictus. *Taubmann.*

779 *Missus ab Argis*] Profectus, ut, 'missus in imperium magnum.' *Serv.*

781 *Alieno vulnere*] Tele, quod in Æneam fuerat destinatum. *Idem.*

Alieno volnere] Nihil hac Tragœdia frequentius in Homero. Sed si velis veram imitationem, ea est Il. XIII. ubi Deiphobus hastam jacit in Idomeneum, quæ perlata in scutum ejus, inde resiluit, et percussit Hypsenorem, ἧπαρ ὑπὸ πραπίδων, *in hepar sub præcordiis*. Similium ictuum plenus Calaber, a quo nihil libo, sicuti neque ab Statio, Valerio, aliis. Ceterum quod Virg. 'alieno vulnere,' pulchre dixit Sil. l. VII. quempiam cecidisse, 'telo non in sua vulnera misso.' Virgilii vocem præclare imitatur Claud. Hon. VI. 'Nec solis hic cursus equis: assueta quadrigis Cingunt arva tigres, subitæque aspectus arenæ Effundit Libycos aliena valle cruores.' *Cerda.*

Alieno volnere] Vulnere, quod alii intentabatur, scil. Æneæ. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Cœlumque aspicit] Ut, 'alto quæsivit cœlo lucem.' Item, 'Hausit cœlum, mentemque recepit.' Naturaliter enim morientes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. *Servius.*

Cœlum aspicit] Tale illud l. IV. ubi moriens Dido, 'Quæsivit cœlo lucem.' Infr. in hoc lib. de Mezentio, 'contra Tyrrhenus ut auras Suspiciens hausit cœlum;' videlicet jam moriturus. Ennius quoque, 'Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.' Apud Josephum Bell. Jud. I. 21. moriens Herodes, ἀναβλέπειν τοὺς ὀφθαλμούς. Eurip. in Herc. etiam de morituris, φῶς ἀναβλέψεσθε, *aspicietis lucem*. Ovid. Met. X. etiamsi non de moriente, 'timidumque ad lumina lumen Attollens.' *Cerda.*

782 *Dulcis moriens reminiscitur Argos*] Intra Physica signa morituorum,

Digitized by Google

etiam hoc legitur, patriæ aspectum desiderare perituros: ut, 'Et Tyrios deserta quærere terra:' An ex facti pœnitentia, quia ad patriam redire contempserat? *Servius.*

Tum pius Æneas hastam jacit] Totus hic locus ex his Homeri versibus in Il. Γ. conversus est: Ἡ ῥα, καὶ ἀμπεταλὸν προΐει δολιχόσκιον ἔγχος, Καὶ βάλε Πριαμίδαο κατ' ἀσπίδα πάντοσε ἴσην, Διὰ μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς ὄμβριμον ἔγχος, Καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἠρήρειστο· Ἀντικρὺ δὲ παρὰ λαπάρην διέμησε χιτῶνα Ἔγχος. *Ursin.*

783 *Illa per orbem Ære cavum triplici, per linea terga, &c.*] Missum facio *ære cavo* in Romano codice, non enim ita placet ut *cavum*. Illud non præterierim, ubi, *per linea terga* in aliis codicibus habetur, in Romano *ter linea terga* legi, quod maxime placet. Sunt etiam codices, in quibus non *linea*, sed *lignea* legitur, uti superius de Sulmonis scuto transfixo a Niso, dictum est, 'Fisso transit præcordia ligno.' Scuta enim viminum textu, vel bracteolis ligneis primum contexuntur: mox tergoribus superinductis, laminis etiam æreis vel auro vel argento muniuntur. *Pierius.*

784 *Linea terga*] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ. *Servius.*

Linea terga] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ, ait Servius. Alexander tamen ab Alex. VI. 22. Genial. Dierum, annotat; priscos *linteis* etiam *thoracibus* depugnasse, et equis etiam operimenta fuisse lintea, quæ ferreis laminis, instar plumæ, necterentur: munimentum contra omne telum insuperabile: ita ut eos Hiphicrates cum æneis commutarit. Vide et Bayfium c. 8. *Taub.*

785 *Intextum tauris opus*] Pro *tergis*. Plautus, 'Ubi vivos homines mortui incursant boves.' *Servius.*

Tribus tauris] Cal. l. III. scutum vocat πολυβόειον. *Cerda.*

Intextum tauris opus] Similiter *taurus* pro taurino corio occurrit apud Sil. Ital. l. I. 'Tum pretio mercata solum, nova mœnia ponit, Cingere qua secto permissum littora tauro.' Dionys. in Perieg. vs. 197. Καρχηδὼν, ἣν μῦθος ὑπὸ βοὸς μετρηθῆναι. *Emm.*

Imaque sedit Inguine] Hypallage est, *ima hasta*, pro *in imo inguine*. Servius.

788 *Eripit*] Homeri, et Apollonii ἐρυσσάμενος, et primi σπασάμενος, et Nonni l. XXVIII. ἐρύσσας, et aliorum ἕλκων, frigida omnia sunt cum Maroniano *eripit*. Pari frigore torpent Latini, qui in summa ira et præcipitantia *educunt*, *stringunt*, *trahunt* gladios. Tacitus a Nostro Ann. I. 'ferrum a latere diripuit.' Ovid. Met. X. 'vagina diripit ensem.' *Cerda.*

A femine] Ut etiam supra diximus, secundum Caprum erit nominativus *hoc femen*: licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse commemorat. *Servius.*

Femine] Ita Charisius l. I. l. *femine*: nec aliter uterque Servius, itemque MSS. et vett. codd. quod unice probat Indice Lucr. Gifanius. *Taubmann.*

A femore] In Mediceo et antiquis aliis exemplaribus *a femine* legitur: et *femen* nominativum agnoscit Servius ex Capro, et ita legendum esse Grammatici veteres asseverant. C. Julius Romanus Tibullum citat, qui *femini* dixerit eo versu, 'Implicuitque femur femini,' non *femori*, quasi sit hoc *femur* hujus *feminis*. *Femen* enim nominativo, ut *semen*, nondum legimus (ait is) a veteribus adsertum. Sane vero et Sosipater hoc Virgiliano versu *femine* agnoscit. Cujus hæc sunt verba: 'Hoc femur hujus femoris, sed frequentius hujus feminis huic femini dictum, et femina quam femora. Ideo Tibullus hoc ipsum erudite custodit, cum dicit, Implicuitque femur femini,' et Virg. 'eripit a femine.' *Pierius.*

Digitized by Google

789 *Ingemuit cæri, &c.*] Aptabis huic facto Lausi sententiam Eurip. Supplicib. τοῖς τεκοῦσι γὰρ Δίοτηνος, ὅστις μὴ ἀντιδουλεύει τέκνων: et quidem Lausus in maximo periculorum inservit. Vide apud Liv. l. VII. historiam Manlii adolescentis, qui admodum studiosus pro patre Manlio, cum tamen pater in filium crudelis fuisset. Absolvit scriptor: 'Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset.' Eurip. in Herc. ait, liberos debere ὑπὲρ πατρὸς θνήσκειν. Ceterum a Poëta Sil. l. IV. in enarrando Scipionis juvenis facinore, ita: 'Hinc puer, ut patrio defixum corpore telum Conspexit, maduere genæ, subitoque trementem Corripuit pallor, gemitumque ad sidera rupit.' Historiam ita narrat Liv. l. XXI. *Periculum* 'Consulis intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum.' Latior est Polyb. l. X. Attingit Val. Max. et Romani omnes Scriptores, atque Stat. Silv. III. et Senec. Benef. III. 33. Simile quidpiam de Antilocho Nestoris filio Xenoph. lib. de venatione: Ἀντίλοχος δὲ τοῦ πατρὸς ὑπεραποθανὸν τοσαύτης ἔτυχεν εὐκλείας, ὥστε μόνος φιλοπάτωρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀναγορευθῆναι. De eodem Antilocho Pind. Pyth. Od. 6. ὃς ὑπερέφθιτο πατρὸς: *qui pro patre occubuit.* Vide et Calabrum l. II. atque etiam Epigramma octavum Ausonii in Epitaph. Heroum, et Dionem Chrys. Orat. 11. Hi omnes, et plures alii meminere facti Antilochi. Sophocl. in Antig. ait, optandos esse filios, ut sint qui injurias ulciscantur factas parentibus, ὡς καὶ τὸν ἐχθρὸν ἀνταμύνωνται κακοῖς. *Cerda.*

790 *Lacrimæque per ora volutæ*] Non viri fortis, sed filii est consideranda persona. *Servius.*

791 *Hic*] In hoc loco, vel in bello: nam adverbium est. *Idem.*

Mortis duræ] Quæsite, et proprie. Mors juvenum *acerba* dicitur, quia immatura, ac proinde etiam *dura*; nam hæc vox dicitur de fructibus arborum non maturis. Cui morti *mitis* opponitur, id est, senilis. *Cerda.*

Optima facta] Alii *optime* legunt, est autem prosphonesis. *Servius.*

Tuaque, optime facta] Alii; *tuaque optima facta.* Sed illud rectius censet Fabric. Est enim apostrophe Poëtæ ad Lausum impii patris pium filium. *Taubmann.*

792 *Si qua fidem tanto est operi*] *Si qua* pro *si*, ut, Æneid. I. 'Anthea si qua;' aut pro si quam fidem; et quæritur, *Si qua fides*, an de præterito, an de futuro dicat. *Tanto* autem *operi*, non de suis carminibus dicit (nec enim sibi arrogaret,) sed *tanto operi*, id est, pietati et virtuti tuæ. Nam hic est sensus, Ego quidem facta tua, o Lause, et mortem ex pietate venientem non silebo: si tamen credet vetustas ex scelerato homine pium filium fuisse procreatum. *Serv.*

Si qua fidem tanto est operi, &c.] In antiquis aliquot exemplaribus, *tanto operi*, absque *est*, nulla facta collisione legitur. Nam *o* etiam alibi apud Virgilium non in Græcis tantum dictionibus, sed etiam in Latinis libera evasit ab elisione, ut eo loco, 'Mæonia generose domo, ubi pinguia culta.' Quodque alibi citavimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus.' Neque tamen displicet *tanto est operi*, quod etiam plerique vetusti codices habent. *Pierius.*

793 *Nec te, juvenis memorande, silebo*] Ad hanc lucem Sil. l. XI. 'neque enim juvenis non digna sileri Transmittam tua cœpta libens, famamque negabo, Quanquam imperfectis, magnæ tamen indolis ausis.' Apto et verba Sen. de Tranquil. c. 14. 'Sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus, dabimus enim te in omnem memoriam.' *Cerda.*

Digitized by Google

794 *Pedem referens*] Liv. l. XXI. 'Sensim referre pedem.' Plaut. Epid. 'retuleris pedem.' Hom. et Cal. ὀπίσω χάζεσθαι. *Idem.*

Inutilis] Pro vulnere debilitatus. *Servius.*

Inque ligatus] Pro *illigatusque*, et est Tmesis cum Hysterologia. *Idem.*

795 *Inimicum hastile*] Cujusdam quasi picturæ pompa describitur. *Id.*

796 *Proripuit juvenis*] In Romano codice, *prorupit* legitur: quod ideo quadrare videtur, quia sequitur, 'Seseque immiscuit armis.' *Pierius.*

797 *Jamque adsurgentis dextræ*] Ordo est, Jamque subiit mucronem Æneæ dextræ adsurgentis, et plagam ferentis. *Subiit* autem *mucronem* juxta usum præsentem accusativo junxit, cum alibi antique dativo junxerit, ut, 'Muroque subibant,' quod suis locis plenius dictum est. *Servius.*

Jamque assurgentis dextræ, &c.] In antiquissimo codice Romano, *adsurgentis dextram* accusativo casu legitur. Ut sit ordo, Subiit dextram Æneæ jam adsurgentis, et mucronem ferentis plagam. Dicet vero Mezentius inferius, 'Ut pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui.' *Pierius.*

Subiit mucronem] Est hoc, quod Apollon. l. II. ἀξαντος ὑπέστη: et quod Lucan. 'stare sub ictu.' Sumptum est a gladiatoribus, quorum unus *ictum subit*, alter, *habet sub ictu*. Et huic *esse sub ictu*, aut *subire mucronem* contrarium est *subducere cervicem*, etiam in ludo gladiatorio, ut clare habetur ex Sen. l. de Tranquill. c. 11. *Cerda.*

798 *Morando sustinuit*] Moram injiciendo ejus impetum lusit. *Servius.*

800 *Dum genitor nati parma*] De historia est: nam Scipio Africanus cum esset vix annorum decem et septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti septem confossus vulneribus. *Idem.*

Genitor nati parma protectus] Confert huc Germ. Philostr. qui, προασπίζειν τοῦ πατρός: et ego Plutarch. orat. I. de Alex. Fortuna, ubi ὑπερέσχε τὴν πέλτην: et Appianum, qui Civ. l. II. ὑπεραστίσαντας vocat, qui alium clypeo tegunt. *Cerda.*

802 *Furit Æneas*] Dolore scilicet quod sibi Mezentius esset ereptus; et est integrum; quanquam furit, tenet se tamen. *Servius.*

Tectusque tenet se] Hujus loci phrasis adducit me, ut credam vix quidquam immutandum ex illo Lucillii versu: 'His te versibus interea contentus teneto.' Nam quamvis vir doctus Lipsius nuper insolentia hujus sermonis structuræ motus, sic versum restituendum putarit, 'His tu versibus interea contentus, Terenti:' malo in Lucillio auctoritate hujus loci, qui et salvis legibus linguæ Latinæ defendi potest, antiquam lectionem conservare: quam et fieri potest imitatum hoc in loco fuisse Maronem, ut cujus nec illud est multum dissimile supra l. I. 'sese tulit obvia silva:' et III. 'Verane te facies, verus mihi nuntius affers.' *Germanus.*

Tectusque tenet se] Imaginem hujus tutelæ sub scuto vide in Homer. Il. XIII. ubi Deiphobus, πρόσθεν δ' ἔχεν ἀσπίδα πάντοσε ἴσην Κοῦφα ποσὶ προβιβὰς, καὶ ὑπασπίδια προκοδίζων. Eodem lib. de Idomeneo ait, κρύφθη γὰρ ὑπ' ἀσπίδι, *latuit sub scuto*: et, τῇ ὑπὸ πᾶς ἐάλη. Nonnus l. XXX. σάκος ὅλον ἐκάλυπτε μαχητήν. Ceterum cum de Ænea ita prædicet Philost. in Heroïcis, ἐκπλήττεσθαι δὲ ὑπὸ οὐδενὸς φόβου· τὸ γὰρ εὔνουν τε καὶ λελογισμένον ἐν αὐτοῖς μάλιστα τοῖς φοβεροῖς ἔχειν: *nullo illum terrore mentis affectum: actum maxime illum mentis et rationis fuisse compotem, cum inter pericula versaretur.* Quis locus huic commodior, quam is, ubi inter tot millia telorum ita se gessit sui compos, ut non rueret, quod alius faceret, cum notumento sui, sed sisteret tectus clypeo, donec nubes ea detonaret?

Digitized by Google

Hanc peritiam dat Homer. Hectori Il. XVI. qui *Ἀσπίδι ταυρείῃ κεκαλυμμένος εὐρέας ὤμους Σκέπτετ' ὀϊστῶν τε ῥοῖζον, καὶ δοῦπον ἀκόντων.* *Cerda.*

803 *Effusa si quando grandine*] Præteritum pro instanti posuit. *Servius.*

Ac velut effusa, &c.] Stat. Theb. l. VIII. 'non tanta cadentibus Euris Aëriam Rhodopen solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus, cum Jupiter omni Arce tonat: tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libya Boreas Italos niger attulit imbres:' et l. I. 'telorum aut grandinis instar Riphææ.' Vides ut semper *grandinem* assumpserit hærens Virgilio. Nam *nix solida* grando est. Objicies: Nonne et Virg. l. XI. 'fundunt simul undique tela Crebra, nivis ritu?' Hoc aliud est, Lector, ut suo loco excutiam. Ammian. l. XIV. dixit, 'ritu grandinis undique convolantibus telis:' et Sen. epist. 45. 'tela grandinis more dissultant:' et Cedrenus de Turcis loquens, χαλαζηδὸν ἐκπεμπόντων τὰ βέλη: *missis sagittis instar grandinis.* Cerda.

Ac velut] Scalig. v. 3. *Taubmann.*

804 *Præcipitant*] Præcipitantur. *Servius.*

Omnis campis diffugit arator] Integrum hunc excursum potuit capere a Cal. l. VIII. Ὡς δ' ὅτε μηλοβοτῆρες ἐνὶ σταθμοῖσι μένουσι Λαίλαπα κυανέην, ὅτε χείματος ἦμαρ ἵκηται: *Ut cum opiliones in stabulis permanent Propter cæruleum turbinem, cum tempus ingruit tempestatis.* Quod porro Virgilius addit, 'ut possint Sole reducto,' &c. Calab. οὔτι ἐς νόμον ἀΐσσουσι, *neque procedunt ad pascua,* videlicet ἄχρις μέγα λωφήσει χεῖμα, *donec tempestas deseævierit.* Demum absolvit, ὣς οἵγ' ἐν τείχεσσι μένον: *ita illi intra muros se continent.* Quod sequitur, τρομέοντες ὁμοκλὴν δυσμενέων, *timentes impressionem hostium,* noluit Virg. sed pro, τρομέοντες, *sustinet,* quod virile, et forte. *Cerda.*

805 *Agricola, et tuta*] Fabricius e Donato et vett. cod. legit: 'omnis et agricola: tuta,' &c. Cum *a* in cæsura communis sit vocalis. Tibullus: 'Te canit, agricola, magna cum venerit urbe.' Ovidius, 'Nomen Amicitia, nomen inane Fides.' *Taubm.*

Tuta latet arce] Quod scilicet se perite a tempestate defendunt. *Tuta* autem *arce,* quæ tuetur. *Servius.*

Arce] Dignus locus, qui animadvertatur. *Arx* est omnis locus, qui hostes arcet. Ergo, quemvis locum, qui arcet grandinem, aut alias injurias temporis, *arcem* vocat. Itaque, quæ sequuntur in versu altero explicant hanc *arcem,* ut sententia sit: Latet arce arboris; aut saxi. Idem est etymon *arcæ.* Non enim dicta, quod arceat; id est, contineat res: sed quod arceat, id est, repellat inde fures. *Cerda.*

806 *Alti fornice saxi*] Concavi arcuationis curvæ. *Servius.*

Alti fornice saxi] Antipater Epig. VI. 11. Ἴδρις ἀνὴρ κοιλῶπιν ὀρειάδα δύσατο πέτρην, Ζηνὸς ἐλαστρηθεὶς γυιοπαγεῖ νιφάδι: *Vir prudens latebras montanæ rupis adivit, Cum solidus terram verberat imber humum.* Reddidi γυιοπαγῆ νιφάδα, *imbrem solidum,* et possem *nivem solidam,* id est, *grandinem,* hærens vestigiis Statii, quem jam præmisi: nam 'nix compacta' nihil est aliud, quam grando. A voce *fornix* est verbum *fornicor,* cujus contrarium *pando, pandas.* Nam Plin. XVI. 42. 'Populus contra omnia inferiora pandatur, palma e contrario fornicatur.' *Cerda.*

807 *Dum pluit*] Hic distinguendum. Nam si junxeris, 'Dum pluit in terris,' erit Archaïsmos; debuit enim dicere *in terras:* tamen sciendum Hemistichium hoc Lucretii esse, quod ita, ut invenit, Virgilius ad suum transtulit carmen. *Servius.*

In terris ut possint] Et viator et rusticus, quibus opera sunt in terris. *Idem.*

Dum pluit in terris] Ex Lucret. qui l. VI. 'Cum pluit in terris, et

Digitized by Google

venti nubila portant.' Itaque quamvis videatur dicendum *in terras*, tamen prælatum est judicium Lucretii, et prælata est antiquitas, quæ non insolens Heroicis Vatibus. Illam interpunctionem quorundam, 'Cum pluit; in terris ut possint,' &c. negligo; legendum enim sine distinctione, 'Cum pluit in terris,' ex judicio, ut dixi, Lucretii, et ex vetustate. *Cerda.*

808 *Exercere diem*] Hypallage est, pro, ut ipsi per diem exerceri possint. *Servius.*

809 *Nubem belli*] Bellantium impetum sustinet donec deferveat. Et bene translationem fecit a vicina comparatione. *Idem.*

Nubem belli, dum detinet omnes, Sustinet] In vulgatis quidem omnibus exemplaribus, et aliquot antiquis *Detinet* legitur, hoc est moratur. Sed enim illa mihi lectio castissima videtur, quam in antiquissimo cod. Romano reperi, 'nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet:' pulcherrima Metaphora, et conflictui maxime commoda: quia præsertim dixerat 'Nubem belli,' et alibi dixit, 'fulminat Æneas armis.' Præterea Servius lectionem hanc videtur agnovisse, dum exponit, 'dum detonet, donec deferveat.' Superius vero illud, *dum pluit*, in eodem Romano codice *w geminato pluvit* scriptum est. Inde *pluvia*. Sed hoc idem in aliis quoque auctoribus, antiquisque codicibus observes. *Pierius.*

Nubem belli, dum detonet, omnem] Sic lego, non *detinet*: non *omnes*, ut in aliquibus, sed *omnem*. Exorno τὸ *nubem belli*. Pind. Isthm. Od. IV. Τραχεῖα νιφὰς πολέμοιο. et Nem. Od. X. πολέμοιο νέφος: quod sumpsit ab Hom. qui Iliad. XVII. πολέμοιο νέφος περὶ πάντα καλύπτει. Eadem locutio est in Opp. Hal. I. in Nonno l. XXII. et XXIX. νέφος Ἰνδῶν, νέφος ἰῶν: in Eurip. Hecub. in Plut. in vita Marii. Apud eundem Annibal vocat Fabium Max. νεφέλην, ὅτι μετὰ ζάλης καὶ καταιγίδων ὄμβρον ἐκρήξει. Eurip. in Taur. vocem mutavit; κλύδωνα (inquit) πολεμίων προκείμενον. Latini eodem spiritu. Prudent. Psychom. 'Telorum nimbos.' Claud. in Seren. 'bellica nubes.' Innumera hæc. *Cerda.*

Nubem belli] *Bellum* hic pro prælio sumptum est: ut a Græcis πόλεμον et μάχην confundi notat Tusanus. Sic et *belli nubes* Hom. Il. P. πολέμοιο νέφος dicitur. *Taubmann.*

Dum detonet] Florus IV. 2. etiam in re belli. 'Syllana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat.' *Cerda.*

811 *Quo moriture tuis*] Fortitudinem Æneæ condivit pietate: quam Lauso, quia patrem texerat, noluit afferre mortem: sed et monuit ipsum atque increpuit. Tandem vero non nisi irritatus eum morte affecit, et coactus, et invitus. Dementi enim et insultanti juveni quid faceret? &c. *Taubmann.*

Majoraque viribus audes] Ioan. Chrysost. Orat. de sept. fratrib. Machab. τί ποτε τοῦτο ἀρά ἐστιν; τὴν ἄχρηστον ἡλικίαν πρὸς τὰ ἀγωνίσματα εἰς τὰ σκάμματα ἄγεις; Præclare dixit Quintilian. Declam. 315. 'Rudes annos cum gravissimo hoste acerbissimo in prælio componere.' Est summa stultitia aggredi, quod vires nequeant. Inde præceptum Horatii in re Poëtica ad Pisones: 'Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam Viribus, et tentate diu quid ferre recusent, Quid valeant humeri.' Et Propert. præclare Eleg. III. 9. 'Turpe est, quod nequeas capiti committere pondus.' *Cerda.*

812 *Fallit te incautum pietas tua*] Quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere: quia et ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua* autem *pietas*, prudenter est additum: quasi non a parente discedens. *Servius.*

Fallit te incautum pietas tua] Huc

Digitized by Google

allusum ab Stat. Silv. l. v. ‘ et Lydi pietas temeraria Lausi.’ *Cerda.*

813 *Exsultat demens*] Quippe juvenis, et cui non satis ἔμπεδος νόος, ut Hom. loquitur, *mens firma.* Possis Lauso accinere illud Il. XXIII. νέον νίκησε νεοίη: *juvenem juventus decepit*, id est, explicante ibid. eodem Hom. παρήορος, καὶ ἀεσίφρων: *levis, et stolidus.* Idem.

Altius iræ surgunt] Notat Germ. indicari Physicam iræ rationem, quæ cum procedat ex fervente et ebulliente circa cor sanguine, factum, ut Poëta dixerit, altius iras surgere. Sic supra hoc lib. ‘ Haud tulit Æneas tanto fervore furentes.’ Et Calab. l. III. de irato Achille, ἀμαιμακέτοις ἐνὶ γυίοις Ἔξεεν αἷμα μελαινὸν, ἐελδομένοιο μάχεσθαι. *Idem.*

815 *Fila legunt*] Proprium fuerat *rumpunt*: tamen *legunt*, aut colligunt, aut rumpunt; est etiam transeunt, ut ‘ Litoraque Epiri legimus.’ *Servius.*

Parcæ fila legunt] Calab. l. III. instante jam morte Achillis, Ἤδη γάρ οἱ κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφεποτῶντο. Eodem lib. μοῖραι ἐτεκλώσαντο. Pulcherrime ait idem l. XI. Κῆρες ὁμῶς φορέοντο βελέμνῳ. Nonnus l. XXXII. Πασσυδὸν ὁλίσθησαν ὁμόζυγοι εἰς λίνα μοίρης. In Epig. l. III. ad verbum, ὑστάτια μοίρης λίνα: iterum, πὰρ ἐσχατίης λίνα μοίρης. Claud. Eutrop. II. ‘ Tandem fila tibi neverunt ultima Parcæ.’ Sil. l. IV. ‘ non dabat ultro Clotho dura,’ &c. Tale et illud veteris Poëtæ apud Tull. 2. Tusc. ubi clades dicitur *glomerata*, id est, neta, a Parcarum glomere: et Ovid. Metamorph. X. ‘ fata retexere,’ pro vitam de novo inchoare: et Calab. l. XI. μοῖραι μακρὸν βίου τέλος ἐκλώσαντο. *Cerda.*

Exigit ensem Per medium] Poëtica est descriptio: nam re vera fieri non potuit, ut gladius transiret per medium corpus juvenis, et in corpore juvenis absconderetur: nam *Exigit*, est agens trans corpus. *Servius.*

816 *Totumque recondit*] Talem ictum, cum scilicet gladius integer figitur, explicat Poëta illo versu, ‘ capulo tenus abdidit ensem:’ et Hom. Iliad. XVI. τῶν δ' ὑπερθεμένη ξίφος ἄλματι. ibid. τῶν δ' εἶσω ξίφος. *Cerda.*

817 *Transilit et parmam mucro*] In Romano, et in Oblongo, *transiit* habetur. Est tamen et *transilit*, in antiquis aliquot codicibus. *Pierius.*

Parmam] Id est, levia arma, non clypeum. *Minacis* autem non Lausi: non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, Mucro minacis, scilicet Æneæ. Aut si ad Lausum referas *Minacis*, num audacis et fortis? *Servius.*

Transiit et parmam mucro] Homer. Iliad. Λ. διὰ μὲν ὀστέος ἦλθε φαεινὴς ὄβριμον ἔγχος, Καὶ διὰ θώρηκος τολυδαιδάλου ἠρήρειστο. *Germanus.*

Levia arma minacis] Quidam codices legunt *minantis.* Romanus duabus mutatis dictionibus, ‘ media arma minaci’ legit. Sed quamvis mos ejus Librarii fuit, *s* nonnunquam superfluam ponere, nonnunquam ob negligentiam præterire. *Pierius.*

Levia arma] Allusum proculdubio ad militem velitem, cui erat parma; et talem fingit Poëta Lausum. Nam parma breve fuit scutum. Uti explicandus Polybii locus, qui parmam facit ultra modum, lege Lipsium. *Cerda.*

818 *Molli mater quam neverat auro*] Hoc affectu Stat. Theb. l. IX. ‘Ipse bis Œbalio saturatam murice pallam, Lucentesque auro tunicas (hoc neverat unum Mater opus) tenui collectus in ilia vinclo.’ *Idem.*

819 *Implevitque sinum sanguis*] Mire expressus est sinus tunicæ sanguinem excipiens, nec tramittens. *Servius.*

Implevitque sinum sanguis] Ex Hom. Iliad. XX. μέλαν αἷμα κέλαινον ἐνέπλησε: *niger sanguis implevit sinum.* Cerda.

Vita per auras Concessit maesta ad manis] *Vita*, id est, anima. Et abusive dictum est: nam ad Inferos simulachrum pergit, non anima. *Servius.*

Digitized by Google

Vita per auras Concessit ad manis] Quasi volaret anima: quod clare Cal. l. III. ψυχὴ δὲ κατ' ἀῖδος ἐξοποτήθη, et l. XI. πέπταται θυμός. Nonnus lib. etiam XI. ὑπέπταται θυμὸς ἀλήτης. Sed imitatio tota est ab Hom. qui de Patroclo Iliad. l. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη ἀῒδόσδε βεβήκει. Sed Noster rectius volatum per *auras* intellexit, ut Stat. Theb. XI. 'fugit in vacuas jam spiritus auras.' *Cerda.*

820 *Corpusque reliquit*] Potuit sine hoc sensus esse. *Servius.*

822 *Anchisiades*] Non pro libidine, sed ex judicio; quia statim dicturus, 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' *Cerda.*

823 *Ingemuit miserans graviter*] Quidam antiqui codices legunt, 'Ingemuit graviter miserans, dextramque tetendit.' *Pierius.*

Ingemuit miserans graviter] Pietas magni ducis. Talem scis esse magnum Alexandrum, et Paulum Æmil. De illo Curt. l. v. 'Ad corpus demortui' (Darii) 'perveniens, tam indignam illo fastigio mortem lacrymis prosecutus est.' De hoc Liv. XLV. 'Illacrymasse dicitur sorti humanæ,' quod qui paulo ante,' &c. Sermo est de Perseo rege Macedonum. Hom. Iliad. v. sed non de hoste, Τὸν δὲ πεσόντ' ἐλέησε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος. Τὸ *ingemuit graviter* est, quod Cal. l. I. μέγα δ' ἤχνυτο, et ἀλίαστον ἀνετείρετο θυμῷ: et l. III. ἀκηχέμενος, et ἀχνύμενοι κατὰ θυμόν, et ἀλίαστον πένθος ἀέξων: atque etiam ἀλεγεινὸν ὑπὸ κραδίῃν πέσεν ἄλγος, et οἰκτρὸν ἐστονάχησαν, item στυγερῇ βεβολημένοι ἦτορ ἀνίῃ. Homer. Il. XVIII. σμερδαλέον δ' ὤμωξεν. *Cerda.*

824 *Et mentem p., &c.*] Affectus a similitudine passionis, quam Gr. ὁμοιοπάθειαν vocant. *Taubmann.*

Subiit] Aliqui hic legunt *strinxit*, fortasse quia sup. 'Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.' Hom. ult. Iliad. τῷ δ' ἅρα πατρὸς ὑφ' ἵμερον ὄρσε γόοιο. *Cerda.*

825 *Pro laudibus istis*] Quia et contra fortioreu, et pro patris salute dimicare conatus est: nam ideo et pluraliter *laudibus* dixit. Alii *laudibus* pro virtutibus, ut solet a Poëta, dictum tradunt. *Servius.*

Pro laudibus istis] Id est, pro *virtute*, ut volunt aliqui. Ita accipiunt illud Æneid. I. 'sunt hic sua præmia laudi:' et v. 'primam merui qui laude coronam:' ut velint, Ego ab istis longe. Aliud est enim sequi ex virtute laudem, et hoc volunt hæc loca; aliud laude significari virtutem, et hoc est ἄτοπον. Sunt in his rebus peccata enormia. *Cerda.*

826 *Pius Æneas tanta dabit indole dignum*] Propter vitandam adrogantiam tertia persona usus est: ut, 'Et quisquam numen Junonis adoret?' Indoles autem proprie imago quædam virtutis futuræ. *Servius.*

827 *Quibus lætatus, habe tua*] Moris enim fuerat, ut cum his rebus homines sepelirentur quas dilexerant vivi. *Idem.*

Arma, quibus lætatus, habe tua] Donat arma ad sepulturam. Sic Græci Penthesileam mortuam remiserunt ad Trojanos σὺν τεύχεσιν. Virg. non semper spolia detrahit, præsertim in sermone Æneæ; Heroem suum hac laude ornans, juxta illud Plat. v. Polit. ἀνελεύθερον δὲ οὐ δοκεῖ, καὶ φιλοχρήματον, νεκρὸν συλᾶν. Laudatur Themistocles a Plut. qui dux, cum cerneret hostium cadavera plena armillis et aureis torquibus, dixit cuipiam se comitanti, ἀνελοῦ σαυτῷ, σὺ γὰρ οὐκ εἶ Θεμιστοκλῆς. Si quando vero Æneas inducitur deprædans hostem, id fit cum decoro, aut causa religionis, ut excitetur trophæum. *Cerda.*

828 *Si qua est ea cura*] Aut more illo dixit, quo solet sepulturam ad ipsa cadavera non pertinere: licet umbris, sicut in sexto legimus, prosit, ut 'Si qua est ea gloria, signat.' Item de Pallante, 'Vano mœsti comita-

Digitized by Google

mur honore.' Aut certe siqua est ea cura Mezentio, hoc est patri sacrilego, qui Superos Inferosque contemnit. An de tota hac re dubitat? *Ser.*

Manibus et cineri, si qua est ea cura] Sæpissime Poëtæ cum hoc cautu, ex vagante Ethnicorum opinione, qui nihil esse post vitam putabant. Soph. Elect. *ὥστε τῷ τεθνηκότι Τιμὰς προσάπτειν, εἴ τίς ἐστ' ἐκεῖ χάρις.* Cal. l. III. *μέγα κῦδος ὀρέξαμεν αὐτῷ Ἕκτορι, εἴ γέ τις ἐστὶ κατ' ἀΐδος ἀνθρώποισιν Ἢ νόος, ἠὲ θέμιστες.* Notetur sæpe a Virgil. conjungi *manes* et *cinerem*, ut hoc loco, et l. IV. 'Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?' Iterum: 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' Quia videlicet putabant veteres manes una cum cineribus includi. Inde Prop. Eleg. II. 13. 'Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor, Accipiat manes parvula testa meos.' Et Eleg. IV. 5. malum imprecans, 'Nec sedeant cineri manes.' Scio non fuisse perpetuam hanc veterum doctrinam; nam Ovid. cum hominem dividat in partes quatuor, *manes*, *carnem*, *spiritum*, *umbram*, sic subjicit, 'Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra, Orcus habet manes, spiritus astra petit.' *Cerda.*

830 *Æneæ magni dextra*] Sic alibi, 'Nomen tamen haud leve patrum Manibus, hoc referes, telo cecidisse Camillæ.' *Servius.*

Æneæ magni dextra cadis] Ita Ovidius Met. XII. 'Quisquis es, o juvenis, dixit, solamen habeto Mortis, ab Æmonio quod sis jugulatus Achille.' Accius: 'Nam trophæum ferre me a forti viro pulchrum est. Sin autem et vincar, vinci a tali nullum est probrum.' *Taubmann.*

832 *Sanguine turpantem*] Non ipsum turpantem, sed ut accidit ita dixit. *Servius.*

Comtos de more capillos] Antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum esse et statuæ nonnullæ antiquorum docent, etiam personæ, quas in Tragœdiis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis. *Idem.*

833 *Interea*] Dum hæc geruntur. Et omnino sic est apud Poëtas *Interea*, sicut apud Sallustium, Eodem tempore. *Idem.*

834 *Volnera siccabat lymphis*] Siccabat aqua: sed et nove et Physice locutus est: nam cum aqua omnia infundantur, hic ait 'siccari vulnus aqua;' et ratio vera est, quia fluxus sanguinis aquarum frigore continetur. *Idem.*

Levabat] Inclinatione recreabat. *Id.*

Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat Arboris acclivis trunco] Exemplaria complura, Romanum, et quædam alia, legunt *lavabat*: quippe quia præjectum est, 'Vulnera siccabat lymphis.' Sed enim non desunt codices veteres, in quibus *levabat* legatur: et eam lectionem agnoscit Servius. Qua vero ratione levaret membra, tam vulneribus quam certamine fatigata, subjungit, 'Arboris acclivis trunco:' id quod in antiquis *adclinis* scribitur, quod Servius exponens, 'inclinatione recreabat,' ait. *Pierius.*

835 *Acclinis*] Quis ante hunc? *Ser.*

Acclinis] Ἐπικλινής: supra, 'Arboris obnixus trunco.' Nempe *acclinis* per *n*, non *acclivis*, docti legunt cum D. Lambino Horat. Satyr. l. II. 'Acclinis falsis animus,' a *clino*, *clinas*: unde et apud Lucr. l. II. 'clinamen principiorum.' Simile est quid huic Virgilii loco illud Cæsaris Bel. Gal. l. VI. 'His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modo acclinatæ quietem capiunt.' Callim. in Delo: *ἀπὸ δ' ἐκλίνθη ἔμπαλιν ὤμοις φοίνικος ποτὶ πρέμνον.* *Germ.*

Procul] Modo juxta: ut, 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' *Servius.*

Ramis Dependet] In Romano codice *ramo*. Unus enim satis erat ad susti-

Digitized by Google

nendam galeam. *Pierius.*

836 *Gravia arma quiescunt*] Cur illa pendeant, hæc in terra sint, docuit dicendo *gravia*, unde et *quiescunt* dixit. Bene ergo *gravia:* ut galeam, arma, sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii, 'Leonem atque alias feras.' Ergo et leo fera est. *Quiescunt* autem quasi in terra posita: quoniam galea quæ pendebat, poterat et moveri. *Serv.*

837 *Stant lecti circum juvenes*] In aliquot antiquis codicibus 'stant circum lecti proceres' legitur. Sed hæc majestas negotio bellico non videtur congruere: quare melius *juvenes*. Pier.

Anhelans] Hom. sæpe ἀσθμαίνων. Et quidem Mezentius ἐκ φόνου ἀργαλέοιο καὶ ἄρεος ἄμπνευε, ut loqueretur Calab. l. I. 'a difficili cæde et Marte respirabat:' et Valer. Arg. IV. 'Tunc fessas posuere manus, tunc arida anheli Pectora.' *Cerda.*

838 *Colla fovet*] Sustinens se arboris trunco. *Servius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Barbam in pectus infusam habens. Archaïsmos autem est quod ait *in pectore*, pro in pectus; sicut alibi, 'Mediis effusus in undis,' pro, In medias undas. *Propexam* autem quis ante hunc? *Idem.*

Propexam in pectore barbam] Malunt nonnulli *perpexam*. Sed *propexam* in antiquioribus habetur. *Pierius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Stat. Theb. VI. 'tergoque et pectore fusam Cæsariem.' Val. Arg. II. dixit, 'effusis crinibus.' Ovid. Fast. I. 'Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam.' Juvenal. Sat. XIII. 'propexis in pectore barbis.' *Cerda.*

839 *Multa*] Pro multum: sicut, 'Et pede terram crebra ferit,' pro crebro. *Servius.*

Multumque remittit] Hoc pro sæpe. *Idem.*

Multosque remittit] In Romano codice legitur *multumque remittit*. Sed magis placet *multos*, quod nescio quid vehementius habet, quum et instantiam et iterationem nuntiorum ostendat. *Pierius.*

841 *Lausum*] In XII. tabb. est: 'Neve funeris ergo lausum habento.' Suspicatur Palmer. Spicileg. fol. 156. *lausum* (qui aliis *lessus*) aut ab hoc *Lauso* dictum; aut *Lausus* ipse a *lauso* isto funebri: ut *Protesilaus*, *Hippolytus;* alii quidam omen sive rem habuerunt nomen, &c. *Taubmann.*

Super arma ferebant] Supra scutum, sicut supra: 'Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.' *Servius.*

Super arma ferebant] Illustravi hunc morem supra in hoc libro, et adjicio illud Lacænæ, quæ, cum filio præberet ἀσπίδα, *clypeum*, adjecit, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τὰν, verba sunt Plutarch. de Instit. Laced. 'aut hunc, aut super hunc.' Quam sententiam ita leges apud Auson. 'Mater Lacæna clypeo obarmans filium, Cum hoc (inquit) aut in hoc redi.' Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. ubi agit de excelso animo, quo Tynnichus Thrasybuli filii mortem tulit, scribit exstare Epigramma in laudem ipsius Tynnichi, cujus hoc est primum distichon: Τὰν Πιτάναν Θρασύβουλος ἐπ' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄπνους, Ἑπτὰ πρὸς Ἀργείων τραύματα δεξάμενος. Vide versiones Ausonii, Xilandri, Raphaëlis, et hanc meam, 'Mortuus in clypeo Thrasybulus ab agmine venit, Qui tulerat septem vulnera pro patria.' *Cerda.*

842 *Ingentem, atque ingenti volnere*] Homeri dictum, Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ λελασμένος ἱπποσυνάων. *Servius.*

843 *Præsaga mali mens*] Stat. Theb. V. 'jam certa malorum Mentis ab augurio.' Curt. l. III. 'divinatio animi præsagientis.' Val. Arg. I. 'At subitus, curaque ducem metus acrior omni, Mensque mali præsaga quatit.' Claud. Bell. Get. simili sententia, 'Sed malus interpres rerum metus omne trahebat Augurium pejore via.' Prædicant quippe omnes divinitatem præsagientis animi, præsertim in re

Digitized by Google

mœsta. Auctor Thebaidos, ' magna præsagit mala paternus animus.' Euripides Andromach. πρόμαντις θυμός. Josephus capite vicesimo libri Bell. Judaic. προμαντευομένης ἤδη καθ' ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς. Philo lib. de Cherub. ἤκουσα δέ ποτε καὶ σκουδαιοτέρου λόγου παρὰ ψυχῆς ἐμῆς εἰωθυίας τὰ πολλὰ θεοληπτεῖσθαι, καὶ περὶ ὧν οὐκ οἶδε μαντεύεσθαι: *Quin et doctius quiddam audisse memini a mea anima, quæ nonnunquam divino spiritu correpta solet ne sibi quidem nota prodere oracula.* Sed signatius ad Virgilium Æschylus in Pers. κακόμαντις θυμός: et Philo idem in Flaccum: μαντικώτατον γὰρ ἑκάστου ψυχὴ, καὶ μάλιστα τῶν ἐν κακοπραγίαις. Homerus decimo octavo Iliad. ὄσσοντο γὰρ ἄλγεα θυμῷ. *Cerda.*

844 *Canitiem immundo deformat pulvere*] Exemplaria omnia vetustiora, quæ versamus, ' Multo deformat pulvere' legunt, quod miseriam auget. Sed *immundus* proprium est epitheton pulveris. Desumpta vero est ex Homero sententia, ubi de Achille, occiso Patroclo, hæc miseriarum signa describuntur, ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν χεύατο κὰκ κεφαλῆς: quod ita etiam Catullus expressit: ' Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans.' *Pierius.*

Canitiem immundo deformat pulvere] Hunc morem in luctu et dolore multi attigerunt. Euripides Supplic. de flentibus, ἀμφὶ δὲ σποδὸν κάρα κεχύμεθα: *fundimus pulverem circum caput.* Aristippus apud Heliodorum libro primo Hist. Æth. capiti suo aspergit pulverem. Græci apud Cal. l. III. lugentes mortem Achillis, ἤσχυναν ἄδην ψαμάθοισι κάρηνα: *pulveribus turpabant affatim capita.* De Justino Imperatore ad nuntium eversæ Antiochiæ terræ motu, scribit Auctor Miscellæ l. XV. ' Præ dolore sacco induitur, aspergiturque cinere, exutus purpura et diademate.' Stat. Theb. VI. ' squallentiaque ora Sparsus, et incultam ferali pulvere barbam.' Val. Arg. III. ' multaque comas deformat arena.' De Electra Claud. Rapt. III. ' Tum laceras effusa comas, et pulvere cano Sordida sidereæ raptus lugebat alumnæ. *Cerda.*

Canitiem immundo deformat pulvere] Ita in Ciri: ' Intonsos multo detarpat pulvere crines.' Infra, Æn. XII. Catullus: ' Canitiem terra atque infuso pulvere fœdans.' Mos vel ex historia sacra notus nobis. *Taubmann.*

845 *Ad cœlum tendit palmas*] Increpans Deos, quasi sacrilegus. Et sciendum non eum uno eodemque tempore potuisse et corpori inhærere, et manus ad cœlum levare: licet Poëta ista conjunxerit. *Servius.*

Corpore inhæret] Aut inhæret Lauso suo corpore: aut certe Hysterologia est; ut sit, hæret in corpore. Melius tamen ut sit Antiptosis, pro *corpori*: ut, ' Hæret pede pes,' pro *pedi*. *Idem.*

Corpore inhæret] Similis species Euand. l. XI. super defuncto nato: ' Procubuit super, atque hæret, lacrymansque gemensque.' Et Phœnicis apud Calab. l. III. qui fusus super cadaver Achillis mortui, ἀμφιχυθεὶς (ait) δέμας: et Græci alii inducuntur, Εἰλόμενοι περὶ νεκρὸν ἀμύμονος ἔπεσον. Apud Hom. quoque Achilles ipse hæret, defuncto Patroclo, libro decimo octavo Iliad. χεῖρας θέμενος στήθεσσιν ἑταίρου: *manus admovens pectori amici.* Tale et illud Albinov ad Liviam, ' artus amplector inanes.' Sic et Anna Æn. IV. ' Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat.' *Cerda.*

846 *Tantane me tenuit, &c.*] Tangit vitium quod Græci φιλοψυχίαν vocant, et φιλοζωΐαν, vitæ retinendæ mollem et turpem cupiditatem. Supra: ' quæ lucis miseris tam dira cupido?' *Germanus.*

Tantane me tenuit, &c.] Germana huic sententiæ illa Cassii apud Plut. in vita Brut. Cum enim Cassius amicissimum Titinnium interfectum putaret, etiamsi falso, ita statim: φιλοψυ-

Digitized by Google

χοῦντες ἀνεμείναμεν ἄνδρα φίλον ἁρπαζόμενον ὑπὸ τῶν πολεμίων ἰδεῖν: *Dum nimium vitæ suæ cupidi, sustinuimus amicum ab hostibus fuisse correptum.* Cerda.

847 *Hostili succedere dextræ*] In antiquis Prisciani codicibus hoc citato versu, *succumbere* pro *succedere* habetur, quum tamen reliqui omnes Virgiliani codices, quos inspexi, *succedere* legant. *Pierius.*

848 *Per vulnera servor*] Aut re vera *per vulnera*, quia per totum ejus corpus mucro transierat: aut invidiose *vulnera* ait, pro vulnus: sicut Terentius, 'Non perpeti meretricum contumelias?' cum una esset Thais, de qua loquebatur. *Servius.*

Tuane hæc genitor per vulnera servor] Nestor apud Auson. in Epitaph. ita loquitur, 'Objecit sese cujus pro morte peremptus Filius, et nati vulnere vivo pater.' *Cerda.*

849 *Morte tua vivens*] Quia cecidisti pro me. Scalig. IV. 16. *Taub.*

850 *Exilium infelix! nunc alte vulnus adactum*] Solatio enim viventis filii utrumque fuerat ante tolerabile. *Servius.*

Heu, nunc misero mihi demum Exilium infælix] In vetustis plerisque codicibus, *exitium* est, quod non æque placet. Ait enim se facile tolerare exsilium potuisse, dum in tali nato conquiesceret, quo erepto, *exsilium* demum *infælix* esse. Quia vero sequitur, 'nunc alte vulnus adactum;' recte etiam legi potest 'exitium infælix,' quum omnino filium sequi decreverit, neque eo peremto, velit supervivere. Inde in Æneam dicit, 'Hæc via sola fuit, qua perdere posses.' *Infælix* autem, quod videat se dedisse caussam cædis. *Infælix*, quod frustra se morti subtraxerit, quum eam nunc ultro appetere cogatur. *Pierius.*

Nunc alte volnus adactum] Macrob. IV. 4. ita scribit: 'Tacite quoque, et quasi per definitionem, pathos movere solet: cum res, quæ miserationem movet, non dilucide dicitur, sed datur intelligi, ut cum Mezentius dicit, *nunc alte vulnus adactum.* Quid enim aliud ex hoc intelligendum, quam hoc altum vulnus esse amittere filium?' Sed misso Macrobio, tu Poëtæ sermonem refer ad ludum gladiatorium, in quo *alte ferire* dicebatur, et *alta vulnera.* Cerda.

851 *Idem ego*] Qui nunc caussa tuæ mortis fui, qui feci ut exulis et sacrilegi filius esse dicereris. *Servius.*

Maculavi crimine, &c.] Sæpissime accidit, ut parentum clades in filios redundet. Audi Tacitum Annal. XVI. 'Quid Agrippino objectum, nisi tristem patris fortunam? quando et ille perinde innocens Tiberii sævitia concidisset.' *Cerda.*

852 *Pulsus ob invidiam*] Excusat, ne merito expulsus esse videatur. *Servius.*

854 *Omnis per mortes*] Per omnia mortis genera; nam una mors est: aut *per mortes omnes*, id est, per diversa supplicia: aut quasi non una tantum morte dignus. *Idem.*

Omnis per mortes] Macrob. IV. 6. Q. d. Debueram me cuivis periculo, sine ullius mortis metu, objicere. *Taubmannus.*

Dedissem] Aliquot exemplaria *dedisse* legunt, ut conveniat cum verbo *debueram.* Pierius.

856 *Attollit in ægrum*] Vides ægrum, et tamen euntem ad bellum pro filii cæde. Quadrant illa Cal. l. II. Παιδὸς ἀποφθιμένοιο ποθὴ ποτὶ μᾶλον ἄγεσκε Πὰρ δύναμιν: *Extincti filii amor in prælium trahebat Præter vires.* Cerda.

857 *Vis alto vulnere tardat*] Alti vulneris violentia. *Servius.*

Quanquam vis alto volnere tardat] In vetustis codicibus quibusdam legitur *quamquam sese alto vol. tardet.* Sed enim Servius *vis* agnoscit. *Pierius.*

Vis alto volnere tardat] Ita l. II. 'et vulnere tardus Ulyssi.' Plutarch.

Digitized by Google

in vita Luculli, *καιρὸς ὑπὸ τραυμάτων διακοπέντος*. Ovid. Metamorph. x. 'incessit passu de vulnere tardo.' Objicies: qui hic *alto vulnere*, cum supra de hasta Æneæ, quia hoc vulnus intulit, 'vires haud pertulit?' Non certe vulnus altum, si hasta absque viribus. Solvi potest; nam vulnus etiamsi altum, non ita tamen, ut Mezentium privaret vita: ideo *vires haud pertulit*, id est, non fuit in hasta satis virium, quæ necessarias ad mortem. *Cerda.*

858 *Haud dejectus*] Non dejectus animo. *Servius.*

Hoc decus illi, &c.] Majore affectu quam cura designavit equum Mezentii; ut et *felicem* eum faceret, non solum *fortem*: quem etiam fidelem agnovit, quum *mærentem* dixit. Scalig. III. 3. *Taubmann.*

859 *Bellis hoc victor abibat*] Talis equus, de quo Pind. Od. Olymp. Ὅ τε παρ' Ἀλφεῷ σύτο, δέμας Ἀκέντρητον ἐν ὀρόμοισι παρέχων, Κράτει δὲ προσέμιξε δεσπόταν: *Quando juxta Alpheum concitus ferebatur, præbens ad cursum corpus non stimulatum, ac dominum victorem fecit.* Talem equum πολεμήϊον Callimachum Hymn. Cereris, et ἀεθλοφόρον: *bellatorem, reportatorem præmiorum.* Tales Achillis equi, qui ita loquuntur Iliad. l. XIX. Καὶ λίην σ' ἔτι νῦν γε σαώσομεν, ὄβριμ' Ἀχιλλεῦ: *Et te nunc adhuc servabimus, fortissime Achilles.* Cerda.

860 *Adloquitur mærentem*] Tristem. Hæc enim animalia secundum Homerum sunt tristia, quando indicant dominorum mortem futuram. Et proprie *adloquitur* dixit, est enim adloqui consolari. Est autem Homeri comparatio: Τὸν δ' ἤρ' ὑπὸ ζυγόφιν προσέφη πόδας ἀίολος ἵππος Ξάνθος, ἄφαρ δ' ἡμυσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαίτη Ζεύγλης ἐξερυσθεῖσα παρὰ ζυγὸν, οὖδας ἵκανεν. *Servius.*

Alloquitur mærentem, et talibus infit.] In codicibus aliquot antiquis, *adloquitur mærentem, ac talia fatur.* Pier.

861 *Rhæbe, diu (res si quæ diu mortalibus ulla est)*] Hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem, ratio naturalis excusat; ea enim quæ per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vero, sunt tantum prudentium, quæ non nisi consilio et ratione deprehenduntur. Unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: ut, NE QUID NIMIS. *Servius.*

Rhæbe] Ducit Eryth. equi hujus nomen ab *ῥοιβέω*, quod est *emico*, et de celeritate, et de militari virtute; quod utrumque equo competit. Nam de equo l. XI. 'Emicat arrectisque fremit,' &c. Hic vero sermo ad equum ductus ab variis sermonibus jam Homero excogitatis, quibus inducit suos Heroas loquentes cum hac fera. Silius quoque l. IV. ad equum Garganum, 'Nos, Gargane, vocant Superi ad majora: videsne Quantus eat Chryxus? jam nunc tibi præmia pono, Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta, Barbaricum decus, et fulvis donabere frænis.' Vide, si otium, insaniam Caji Imperatoris apud Xiphil. in tractando equo, quem diligebat. *Cerda.*

Aut hodie victor, &c.] Illustrabis satis hanc partem his, quæ dixi sup. in hoc lib. ad illud, 'Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho insigni.' Nam et hoc dicit Mezentius, Aut eris victor, aut occumbes: et adjice Hom. Iliad. XVIII. ubi Hector de Achille loquens, Ἥκει φέρησι μέγα κράτος, ἦκε φερολμῆν. Tum etiam multa, quæ Iliad. IX. Achilles in hanc sententiam, ubi mortem præponit turpi vitæ et fugæ. Ex loco Virg. Hippomedon apud Stat. ita alloquitur equum Tydei, 'Quod superest, charos i saltem ulciscere manes, Aut sequere, extorrem neu tu quoque læseris umbra Captivus, timi-

Digitized by Google

dumque equitem post Tydea portes.' *Idem.*

Spolia illa cruenta] Arma Æneæ Lausi cruore perfusa. Unde intulit, 'Et caput Æneæ:' per quod etiam spolia Æneæ intelligimus; nam Lauso nihil detraxerat. Dixit autem, 'Arma quibus lætatus, habe tua.' Si autem *cruenti* intellexeris, scilicet crudelis, sic enim convenit personæ loquentis. *Servius.*

863 *Lausique dolorum*] Num Lausi dolorum, ut 'Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.' *Idem.*

864 *Aut, aperit si nulla viam vis*] Aut si nullam ostenderit fortitudo rationem. *Aperit* autem, præsens pro futuro. *Idem.*

Aperit si nulla viam vis] Si virtuti adversus eventus est. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

865 *Pariter*] Subaudi *mecum*. Sed fuit veteris elegantiæ hanc vocem ponere absolute. Sallust. Jugurth. 'Munificus nemo putabatur, nisi pariter volens.' Et, 'Pariter omnes viles sunt.' Plura his Godesc. advocato Varrone, Plauto, Terentio. *Cerda.*

Neque enim, fortissime, credo, &c.] Quod dignaberis habere dominos Teucros, scilicet ignavos. Nam hoc intelligimus ex eo quod dixit equo, *fortissime*. Plerumque enim ex alterius personæ vituperatione vel laude, quid de alia dicatur agnoscimus: ut hoc loco Trojanos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi e contra, 'Et nunc ille Paris,' scilicet adulter: nam illic ex persona Paridis vituperatur Æneas. *Servius.*

Neque enim, fortissime, &c.] Omnino allusum ad Hom. Iliad. XVII. ubi equi Achillis dicuntur ἀλεγεινοὶ ἀνδράσι γε θνητοῖσι δαμήμεναι, et a nemine posse subjungi currui, ἢ Ἀχιλῆι, *quam ab Achille*. Itaque quodvis aliud imperium essent obtrectaturi. Quæ de Bucephalo Alexandri scribuntur, nota sunt omnibus. De Pegaso Claud. assentans Honorio, 'meliorque pondera passus Bellerophontæas indignaretur habenas.' *Cerda.*

Credo] Græci omnes οἶμαι: et unus præterea Homerus hoc dixit verbo ἔλπομαι. Exemplum est Il. XVI. vs. 194. *Idem.*

867 *Exceptus tergo*] Equo se præbente exceptus: quod fieri plerumque conspicimus. *Servius.*

Exceptus tergo] Non enim poterat ascendere, sed ex superiori loco se in equo composuit. *Donatus.*

Exceptus tergo] Ennod. Paneg. 'His dictis, excipit te tergo sonipes, lituorum desideriis inquietus.' *Cerda.*

868 *Jaculis oneravit*] Aviditas sævientis exprimitur, ut sæpius. *Serv.*

869 *Ære caput fulgens*] Quia supra, 'procul ærea ramis Dependet galea.' *Idem.*

Cristaque hirsutus equina] Jubæ equorum fuere in hoc usu. Plenus Hom. Iliad. VI. Hector habet κόρυθ' ἵππουριν. Et Patroclus XVI. κυανέην ἵππουριν. Et l. XVII. Hippothoo datur ἱπποδάσεια κόρυς, *galea equina hirsuta*. Eadem datur Acamanti Il. VI. et eodem lib. forma alia vocat λόφον ἱππιοχαίτην. Et alia l. XII. ἱπποκόμων τρυφαλειῶν. Sic l. XIII. ἱπποκόμοι κόρυθες. Meminit ejusdem Soph. Antig. ξὺν θ' ἱπποκόμοις κορύθεσσι. Theoc. etiam εἰδ. 16. Ζώννυται, ἱππείαι δὲ κόρυν σκεπάδοσιν ἔθειραι: *Armatur, et jubæ equinæ tegunt galeam*. Sed et Herod. l. VII. Æthiopibus attribuit pelles frontium equinarum cum jubis atque auribus, ea dispositione, ut jubæ essent pro cristis, aures inferius rigerent. Demum Sil. l. VIII. 'et equina Curio crista.' Velim notes, quoties in Scriptoribus legis tantum *jubas* nulla re addita, capiendas esse de equinis, nam proprie *juba* equi est, non leonis, ut cum Silius dixit de Flaminio Consule, 'Triplex crista jubas effundit crine Suevo.' *Cerda.*

870 *Sic cursum in medios rapidus dedit*] In antiquissimo codice Roma-

Digitized by Google

no legere est, 'sic cursu in medios rapidus redit.' *Pierius.*

Æstuat] Verbum ad magnos animi affectus indicandos. Ita Nonnus l. XXXI. de ira Junonis, Καὶ φθονερὸς πραπίδεσσι χόλος διεπάφλασεν Ἥρης: *Ira invida in visceribus Junonis æstuavit.* Nam παφλάζω, et διαπαφλάζω de æstu maris dicuntur. Horat. Epist. I. 1. de appetente res varias, 'Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto.' Sic *æstus* a Virg. de curis, a Propertio de amore Eleg. I. 33. ad finem. Demum nullus est affectus, qui non exprimatur hoc verbo. Quam ad rem unicum est testimonium hoc Maronis, in quo *æstuat pudor, insania, luctus, amor, virtus;* vide quot affectus. *Cerda.*

871 *Uno in corde pudor*] *Uno* autem pro eodem: tribus vero adfectibus conturbatum significat, pudore, ira, dolore; quæ potentia sunt singula. *Servius.*

Imo in corde pudor] Multa quidem exemplaria vetera, *uno in corde* legunt. Sed *imo* magis placet. In Mediceo autem codice, non *pudor*, sed *dolor* habetur. Sed neque tacebo quamvis ineptum mihi videatur, in codicibus aliquot manu scriptis legi, non *pudor*, sed *puer;* quo itidem modo, iisdemque dictionibus peccatum est in eo Propertii versu, 'Si puer es, alio traice tela;' quum legendum sit, 'Si pudor est, alio traice tela puer.' *Pierius.*

Mixtoque insania luctu] Duo affectus cognatissimi, ira et dolor. Stat. Theb. V. 'At juvenis magno flammatus pectora luctu.' Nam *flammas* ad iram refero. Idem l. II. 'crudescunt luctibus.' Cruditas enim ad iram pertinet. Ovid. Metam. XI. 'utque dolor rabiem collegerat omnem.' De equis Darii Curt. l. III. 'dolore efferati.' Utramque pestem Aristot. conjungit Rhet. II. 2. imo iram definit per dolorem, ὀργὴ, ὄρεξις μετὰ λύπης. C.

872 *Et Furiis agitatus amor*] Carmen hoc non habetur in antiquissimo codice Romanæ notæ. Sed locum habet in duodecimo libro, ubi Poëta de Turno loquitur, ut loco suo dicetur. Neque tamen incogruum est idem carmen in diversos usus disponere: veluti alterum illud, 'Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras,' et Camillæ et Turno adcommodavit. *Pierius.*

Conscia virtus] Lucret. 'sentit enim vim quisque suam.' *Cerda.*

874 *Æneas agnovit eum*] In antiquis codicibus est, *adgnovit enim*, per interpositionem dictum. *Pierius.*

875 *Sic pater ille deum faciat*] Bene in perniciem contemptoris deorum, deos invocat. *Servius.*

Sic altus Apollo] Aut venerabilis, aut quia in excelso loco consecratus est. *Idem.*

Sic altus Apollo] Cum respectu ad totam Iliadem, ubi Apollo semper inducitur Æneæ favens. Exploranda imprimis vigesima Ilias. Et, si velis, cum respectu ad Augustum, cujus tutelare numen Phœbus; et Augustus in Ænea repræsentatur. *Cerda.*

876 *Incipias*] Deest *ut*. Servius.

Incipias conferre manum] Tale illud l. XII. 'Incipe, si qua animi virtus, et consere dextram.' Τὸ *conferre manum* immutavit leviter ab illo Lucret. l. IV. 'At contra conferre manu certamina pugnæ:' et Lucret. ab Hom. Il. VI. qui non *conferre manum*, sed συνάγειν ὑσμίνην, *conferre prælium.* C.

877 *Tantum effatus*] Ideo pauca, ut qui cupidus rei gerendæ. O quoties in hac re Homerus ἄτοπος, et εὐήθης! non vereor ita loqui. Plena Ilias his ante certamen inutilibus jactantiis. Non hæc certe natura iræ, præsertim in bello. Præclare Virg. de Ænea l. XII. 'se suscitat ira,' quia videlicet tunc non præsens hostis. At, cum præsens est, ut hoc loco, statim advolat, et pauca loquitur. Nam visus hostis iram statim acuit. *Idem.*

Digitized by Google

Infesta hasta] In vulnus parata, id est, protenta. *Servius.*

Infesta hasta] Est hoc, quod sup. 'adversaque ingens apparuit hasta.' Liv. l. XXIII. 'Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos.' *Cerda.*

878 *Quid me erepto, sævissime, nato Terres*] In antiquis aliquot codicibus legere est *terreas:* quod quamvis ex sententiæ congruitate sit elegantissime dictum, quo pacto tamen versui consultum sit, videndum. Id quidem, siquis admittere voluerit, aut Synæresin esse dicat, oportet, aut Amphimacrum loco dactyli positum: quod Virgilium etiam alibi fecisse a Terentiano moniti comperimus: neque id Valerius Probus inficiari potest. Sed enim ut quid sentiam, dicam, Grammaticorum adhuc nemo loci hujus meminit tam insignis, non tacituri profecto, siquid illis tale suboluisset, quare *terres* legerim, ut longe plura habent exemplaria. *Pierius.*

879 *Qua perdere posses*] Deest *me:* nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se potuisse ratione superari. *Servius.*

880 *Nec divum parcimus ulli*] Hoc ideo, quia Æneas invocaverat Deos: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Idem.*

Nec divum parcimus ulli] Vide ut expendi explicans, et apta verba Cyclopis apud Hom. Odyss. IX. Νήπιος εἷς, ὦ ξεῖνε, Ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δειδέμεν, ἢ ἀλέασθαι. Οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν, Οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἰμέν· Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευάμενος πεφιδοίμην. Talis et oratio Amyciap. Valer. Arg. IV. 'Nec lacrymæ, nec forte preces, Superive vocati Pectora nostra movent, aliis Rex Juppiter oris.' *Cerda.*

881 *Desine*] Scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus advenio. *Servius.*

Desine: jam venio moriturus] In antiquis, quod magis placet, *nam venio* legitur. *Pierius.*

Desine] Scil. me terrere metu mortis aut deorum. *Taubmann.*

882 *Dona*] Vox hæc etiam de re ingrata. Itaque hastam vocat *donum.* Ita Ovid. Metam. IX. 'feralia dona:' et Valer. Arg. IV. ore Amyci, 'Prima manu cui dona fero?' id est, cui mortem affero? Inde et Latinis locutio ista in usu, *dare morti, exitio,* &c. ut etiam Græcis. Nam Calab. l. III. δώσω θάνατον, καὶ κῆρας ἐρυμνάς: *dabo mortem, et Parcas nigras.* Firmo rem eandem Homerico testimonio. Nam Il. XXIV. dicuntur esse apud Jovem δοιοὶ πίθοι δώρων, *duo dolia donorum,* quæ ipse dat mortalibus: vas alterum κακῶν *malorum,* alterum ἐάων *bonorum.* Vides, ut tam bona quam mala comprehendat unico *doni* nomine. Sic *præmium* apud Virg. et alios est ambiguæ significationis. Sic et *pretium* apud Terent. in malam partem. *Cerd.*

883 *Inde aliud*] Id est, jacet telum. *Servius.*

Inde aliud super, atque aliud] Illustrat Germ. ex Callimacho, qui in Apoll. ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ Βάλλων ὠκὺν ὀϊστόν. Ex Calab. qui l. VI. ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ ἰὸν προΐαλλε. Sed dici quit, allusum ad illud Catull. 'Hæc atque illa dies, atque alia, atque alia.' *Cerda.*

Volatque Ingenti gyro] Circumibat Ænean ingentibus gyris, ut adversum potius, quam aversum feriret. Æneas omnibus telis occurrebat, scuto ea excipiens. *Donatus.*

Figitque, volatque Ingenti gyro] Hoc genus pugnæ repræsentat Valer. Arg. IV. Mezentii ars tota posita in fatigando Ænea, Æneæ in se tuendo. Itaque ille gyrare spaciosos orbes, hic se circumferre in eodem gradu. Ergo in Valer. Amycus, 'Continuo Bebryx, Maleæ velut arce fragosa Turbo rapax, vix ora virum, vix tollere passus Brachia: torrenti præceps agit undique nimbo, Cursibus involvens, totaque immanis arena Insequitur.' Contra Pollux: 'vigil ille metu cum

Digitized by Google

pectore et armis Huc alternus et huc:' et postea, 'providus ictus Servat.' Apud Nonn. l. XXII. committitur pugna equitis cum pedite, nec dispar Virgiliano eventui. Ovid. de volante volucre, 'ducitque per aëra gyros.' *Cerda.*

884 *Umbo*] Scutum: nam a parte totum intelligimus. *Servius.*

Umbo] Quicquid est extumidum et promineus *umbo* dicitur. Itaque nulla est ratio cur hæc vox arctetur tantum ad clypeum. Stat. Theb. l. II. pro humero posuit, nam de Tydeo, 'clypeum non sustinet umbo:' nam videlicet jam defessus Tydeus. Idem l. VI. pro saxo, quod esse solet terminus agricolis. Verba ejus: 'hinc saxeus umbo Arbiter agricolis finem jacet inter utrumque.' Idem in Achill. pro rupe maris, eo versu, 'undisonæ quos circuit umbo Maleæ.' Inde et pars illa vestis, quæ exit ad pectus cum tumore *umbo* etiam dicitur, quo sensu accepit Pers. Sat. V. et Tertull. lib. de Pallio bis. *Cerda.*

885 *Ter circum*] Enarravit quid esset, 'ingenti gyro.' *Servius.*

Lævos eqvitavit in orbis] Secundum artem militiæ: nam eques stans facillime superatur a pedite. In lævam partem autem ideo circumibat, ut Æneæ dextram circumveniret, quæ utique nuda erat. *Idem.*

886 *Ter secum Troïus heros, &c.*] Quoties *Mezentius* circumiit Æneam gyris, toties *heros Troïus* occurrit scutum objiciens, quod jaculis jam fuerat infinitis insertum, et silvæ faciem præferebat. *Donatus.*

887 *Circumfert tegmine silvam*] Ab hac Musa Valer. l. VI. 'Septeno validam circumfert tegmine molem.' Ab eadem suam ditavit Stat. bis, nam Theb. l. V. de serpente occiso ab Apolline, 'donec tibi Delia fixus Vexit arundineam centeno robore silvam.' Et l. VIII. loquens de Tydeo, 'densis jam consitus hastis Ferratum quatit umbra nemus.' Quint. Serenus dixit *silva capilli* ad densitatem comarum explicandam. *Cerda.*

888 *Tot spicula tædet*] Hic ostendit quid sit, 'figitque volatque.' *Serv.*

Spicula vellere] Non videlicet ferrum inflectebatur in ipso scuto: hoc si esset, non evelleret. Erat sane pugnantium ars, ut tela post transfixos hostiles clypeos plicarentur inflecterenturque; ut ita dependentibus hastis gravarentur, qui gestabant clypeos, illosque abjicerent, et nudis essent corporibus ad ictus excipiendos. Hoc genus belli habes apud Plut. in vita Camilli, quæ res salutem attulit Romanis, exitium Gallis. *Cd.*

889 *Pugna iniqua*] Pedes contra equitem. *Servius.*

890 *Multa movens*] Utrum in ipsum, an in equum tela torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Id.*

Inter tempora] Id est, in frontem. *Idem.*

Bellatoris equi] Per quem bellum geritur: aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Idem.*

892 *Tollit se arrectum quadrupes, &c.*] Τὸν ὀρθοπλῆγα Græcorum expressit. Grammatici: ὀρθοπλὴξ ἵππος ἀναιρόμενος, καὶ πλήσσων: qui arrectum equus se tollit est ὀρθοπλήξ. Non tamen semper cernuant, qui in altum sese erigunt equi. Hæc quippe invicem contraria sunt ὀρθοπλὴξ et *cernuus*. Est ubi utrumque faciunt equi, postquam in sublime sese erexere, mox cadunt cernui. Exercit. Plin. p. 894. *Salmasius.*

894 *Implicat*] Impedit. *Servius.*

Cernuus] *Cernuus* dicitur *equus*, qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens, quam cernimus. Unde et pueros, quos in ludis videmus ea parte qua cernunt κυβιστῶντες, *cernui* vocantur: ut etiam Varro in Ludis theatralibus docet. *Servius.*

Incumbit cernuus] Verbum *incumbere* a Græcis oriundum est auctore Scalig. IV. 16. et sonorum est ac grande, et sæpe a P. usurpatum; κύμβαχος enim

Digitized by Google

cernuum significat: quod verbum hic apponitur, ut illud explicaretur. Sensus est: Mezentio ejecto, pronus incambit sonipes cadens in armum. Porro *cernuus* et *cernulus* in Lexico antiquo exponitur *petaurista:* et *cernuare* πεταυρίζεσθαι, Varroni est, 'se in caput jacere,' κυβιστᾷν. Vide Turneb. XXVIII. 23. *Taubmann.*

Cernuus] Nonius: 'Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi ad terram cernat:' ubi præter hunc Virgilii locum duo quoque alia Lucilii citat. Vide etiam Gerard. Jaon. Vossium in Etymolog. *Emmeness.*

895 *Clamore incendunt cælum*] Implent. Et abusive dixit. *Servius.*

Clamore incendunt cælum] Qui agnoscunt κατάχρησιν, id est, *abusionem*, ut hic *accendere*, aut *incendere*, sit idem quod *implere*, non placent. Nec testimonia Lucretii, quæ Gifan. advocat, id probant. Nam illud l. III. 'Motibus accensus nobis per viscera sensus,' cur non capiatur de igne? et adhuc melius illud l. V. ubi de Sole, 'Anticipat cœlum radiis accendere tentans.' Itaque, nescio cur in utroque testimonio explicetur Lucretius *accensus*, id est, completus: et *accendere*, id est, complere. Aliter Virgilium explico. Nulla est κατάχρησις. Vere aër constipatus vaporibus, extenuatur, et fit rarior clamoribus et tinnitibus cymbalorum. Hæc vero extenuatio aëris proxima est dispositio ad calorem. Ac proinde dici aër potest accendi vocibus, accedente præsertim fervore clamantium, et veluti ignitis pectoribus aërem incendentium. Nam Stat. in fletu pro defuncto Archemoro dixit, 'accenso clamore;' quod videlicet Calab. l. III. Ἠχὴ δ' ἄσπετος δι' αἰθέρος ἀκαμάτοιο: *Surgebat ingens clamor per indefessum ætherem.* Est etiam alia solutio. Dicimus alicujus animum *incendere*, cum illum impellimus, commovemusque ad rem aliquam. Sic ergo dicetur 'aër incendi vocibus;' nam clamoribus percutitur, agitatur, fluctuat. Plut. in vita Pompeji: ὅταν ἐν τῷ ἀέρι σάλον καὶ κῦμα ποιήσῃ, πολλὴ δ' ἰσχυρὰ φερομένη, id est, φωνὴ, nam de ea loquitur. Lege illum; quærit enim ibi causam, cur aves e cœlo decidant, excitato hominum clamore. *Cerda.*

Troësque] Hoc est Trojani: Gaudio. *Servius.*

Latinique] Scilicet dolore. *Idem.*

Latinique] Versus ex studio hypermeter ad significandum clamorem illum productum in longum. *Cerda.*

896 *Advolat Æneas*] Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Serv.*

897 *Ubi nunc Mezentius acer, &c.*] Ita. Il. VIII. πῇ ἔβαν εὐχωλαί; Et l. XIII. ποῦ τοι ἀπειλαὶ Οἴχονται, τὰς Τρωσὶν ἀπείλεον υἷες Ἀχαιῶν; et l. V. Ἕκτορ πῇ δή τοι μένος οἴχεται, ὃ πρὶν ἔχεσκες; Et l. XX. Apollo ad Ænean, ποῦ τοι ἀπειλαὶ, Τὰς Τρώων βασιλεῦσιν ὑπέσχεο οἰνοποτάζων; Similis locus Calab. l. I. ore Penthesileæ, Πῇ νῦν Τυδείδαο βίη; πῇ δ' Αἰακίδαο; Πῇ γ' Αἴαντος; τοὺς γὰρ φάτις ἔμμεν' ἀρίστους. Apud Nonnum l. XXX. reprehendens Bacchum Deus alius ita increpat, Πῇ σέθεν ἄλκιμα θύρσα, καὶ ἀμπελόεντες ὀϊστοί; Non abit insultatio illa in Telephum jam sanie putridum, et simulacrum hominis, non hominem, e Epigr. l. IV. Οὗτος ὁ Τευθρανίας πρόμος ἄσχετος, οὗτος ὁ τὸ πρὶν Τήλεφος αἱμάξας φρικτὸν Ἄρη Δαναῶν. Cur non libem aliquid ex Latinis? Ovid. Metam. XIII. 'Hostis ubi est Ajax? ubi sunt ingentia magni Verba viri?' Lucanus Curioni mortuo ita insultat l. IV. 'Quid nunc Rostra tibi prosunt turbata forumque?' Lege reliqua. *Cerd.*

898 *Contra Tyrrhenus ut auras*] In aliquot codicibus *et* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

899 *Hausit cælum*] Hoc est, aërem. Lucretius, 'In hoc cœlo, qui dicitur aër:' et hoc dicit, postquam respiravit, et mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Serv.*

Hausit cælum] Est hoc, quod l. IV.

Digitized by Google

de moriente Regina Carthaginis, 'Quæsivit cœlo lucem.' et sup. de moriente Anthore, 'cœlumque aspicit.' Sed credo in Mezentio alium signari affectum, et notari verbum ἀντοφθαλμεῖν, *oculos contra attollere;* quod audacibus dat Polyb. l. III. Ait enim, πρὸς αὐτοὺς ἀντοφθαλμεῖν ἐτόλμα. Non est hoc alienum ab hoc loco, si quis circumstantias consideret a persona Mezentii, ut dicatur cœlum respectasse cum furore. *Cerda.*

Mentemque recepit] Hom Il. XXII. Ἣδ' ἐπεὶ οὖν ἔμπνυτο, καὶ ἐς φρένα θυμὸς ἀγέρθη: *Sed ut respiravit et revocatus est in mentem animus.* Calab. l. III. ἐν φρεσὶ θυμὸς βαὶν ἀνέπνευσεν: *in mentibus animus nonnihil respiravit.* Et recepit quidem mentem, quasi prius σφαδάζων fuisset, καὶ δυσθανατῶν. Homer. Il. IV. Ἄψορρόν οἱ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἀγέρθη: *Iterum illi animus in pectora est revocatus.* Idem.

900 *Hostis amare*] Aspere. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait Πικρὸν ὀϊστόν. *Servius.*

901 *Nullum in cæde nefas*] Mori viro forti nefas non est. Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum ait, aut nihil nefandum Æneam commissurum, si se volentem interfecerit, quia mori decreverit, si mortem filii non valuisset ulcisci. *Idem.*

Nec sic ad prælia veni] Hoc est, ut vincerem, aut victus mortem deprecarer, ergo libenter occumbo. Nec ego sic ut vincerem, veni: hoc est, cum voluntate procumbo. *Idem.*

902 *Hæc pepigit mihi fœdera Lausus*] Hoc est, non cum hoc pacto a te Lausus recessit, ut ego vitam requiram. *Fœdera* autem *pepigit*, per translationem dixit: id est, sic non pugnavit Lausus, ut ullum mihi vitæ relinqueret desiderium. *Idem.*

903 *Per, si qua est, &c.*] Vide supra Æn. II. 142. *Emmeness.*

Veniam] Beneficium, ut, 'Orantes veniam.' *Servius.*

904 *Corpus humo patiare tegi*] Verebatur enim, ne cives ex veteri odio in ejus cadaver nimis sævirent. *Don.*

Corpus humo patiare tegi] Hoc unum enixe, nihil aliud petit apud Soph. Ajax ab Jove, et reddit rationem, Καὶ μὴ πρὸς ἐχθρῶν τοῦ κατοστενθεὶς πάρος Ῥιφθῶ κυσὶ πρόβλητος, οἰωνοῖς τ' ἕλωρ. Eadem omnino Mezentii est ratio: vult sepeliri, quia scit concitata in se multorum odia. Hoc idem contendit ab Achille Hector jam prostratus: Λίσσομ', ὑπὲρ ψυχῆς, καὶ γούνων, σῶν τε τοκήων, Μή με ἔα πὰρ νηυσὶ κύνας κατὰδάψαι Ἀχαιῶν. *Cerda.*

Corpus humo, &c.] De hoc natura et Mezentii affectu prolixe J. C. Scaliger. Poët. III. 19. *Taubmann.*

Acerba meorum] Quasi hoc de Ænea non senserit. *Servius.*

Meorum] Addit *odia*, quod nemo expectaret. Probe Sen. Rhet. Cont. VII. 'Magnis sceleribus jura naturæ intereunt.' Nihil ergo mirum si Mezentium sui odio haberent, propter 'infandas cædes,' et 'facta Tyranni effera,' ut habetur l. VIII. *Cerda.*

905 *Hunc (oro) defende furorem*] Inimicorum iram et post fata sævire cupientem. *Defende* autem est prohibe: ut, 'Dum teneras defendo a frigore myrtos.' Et bene petit ab Ænea sepulturam, quod scit eum ultro concedere, ut probavit in filio: petit autem non de ejus pietate dubitans, sed timens iram suorum. *Serv.*

Defende furorem] Prohibe. Statius Theb. I. 409. 'haud passi sociis defendere noctem Culminibus:' id est, 'prohibere injuriam tempestatis non passi sunt;' ut explicat Lactant. Noster sup. Ecl. VII. 47. 'Solstitium pecori defendite:' quem locum vide. *Emmeness.*

907. *Haud inscius*] Liptotes figura est: non enim dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: ut, 'Munera nec sperno:' id est, libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Servius.*

Digitized by Google

Jugulo que haud inscius ac. ensem] Animo et habitu gladiatorio sciens præbuit jugulum. Quod in arena dicebant, *Ferrum recipere*. Seneca, de Tranquillit. 'Morieris expeditius, qui ferrum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed animose recipis.' Et qui hoc faciebant, fortiores habebantur. Videatur Lipsius Saturnal. II. 22. et Turneb. Adversar. IV. 18. *Taubmann.*

908 *Undantique animam diffundit in arma cruore*] Ordo est: In arma undanti cruore animam diffundit, cujus sedem plerique sanguinem volunt esse. et sic est dictum hoc, quomodo illud, 'Una eademque via sanguis animusque sequuntur.' *Servius.*

Undantique animam, &c.] Non oportet confugias ad opinionem eorum, qui dicebant sanguinem esse animam. Sic accipienda illa Senecæ epist. 76. 'Scit sua nihil interesse, utrum anima per os, an per jugulum exeat.' Indicat certe opinionem Ethnicorum, qui putabant nihil esse aliud animam, quam sanguinem. *Cerda.*

ÆNEIDOS

LIBER XI.

1 *Oceanum interea surgens Aurora reliquit*] More suo prætermisit noctis descriptionem, quam transisse indicat præsens ortus diei: et hoc est quod ait Horatius, 'Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres.' Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. *Surgens* autem quæ surrexit ἀνὰ et κατά. *Servius.*

2 *Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis*] Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, et cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus in Capitolii dedicatione cum ab inimicis ei filius nuntiaretur extinctus, ut quidam putant falso, ut alii pro vero, ait 'Cadaver sit:' nec voluit funus agnoscere donec templa dedicaret. Secundum quem ritum etiam Æneas inducitur ante operam dare sacrificiis: et sic ad sociorum et Pallantis sepulturam reverti. *Serv.*

Quanquam et sociis dare tempus humandis] Sunt qui *et* particulam summoveant, et, *quanquam sociis* legendum velint. Verum sententiæ numerique concinnitas, et veterum omnium codicum consensus, castiorem esse lectionem indicant, *quanquam et sociis:* et ita prius erat in Mediceo, nunc *et* inde abrasum. *Pierius.*

3 *Præcipitant*] Urgent. Longam enim dilationem sepultura non patitur. Sane cum *quanquam* præmisisset, non intulit *tamen*, ut alibi, 'Libertas quæ sera tamen respexit inertem:' cum *tamen* dixerit, non præmisit *quanquam*. *Dare* vero *tempus*, relinquere, id est, ut breve, et habet emphasim propter multitudinem negotiorum. *Servius.*

Præcipitant curæ] Lucan. l. v. 'Præcipitantque suos luctus.' Stat. Theb.

Digitized by Google

VII. 'præcipitet pugnas.' Est hoc, quod Ovid. Metam. VIII. 'nec plura sinit tempus.' *Cerda.*

Turbataque funere mens est] Funere Pallantis. κατ' ἐξοχήν: nam est hæc consuetudo apud poëtas, ut a plebe segregent duces. Sic paulo post ait, 'Interea socios inhumataque corpora terræ Mandemus:' et intulit segregans 'mœstamque Euandri primus ad urbem Mittatur Pallas.' Sic dictum est, 'Relliquias Danaum, atque immitis Achilli.' Item, 'Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.' *Servius.*

4 *Vota Deum*] Recte Diis consecrat ejus arma, qui Deos semper contempsit. *Donatus.*

Primo victor solvebat Eoo] Antequam luctum subiret et funeraretur. *Primo* autem *Eoo*, subaudimus tempore: nam Græce ἠὼς dicitur, quam nos Auroram vocamus. Homerus ait, ῥοδοδάκτυλος ἠώς: quod nomen Latini traxerunt per derivationem, ut dicerent, 'et lætus Eois Eurus equis.' Item, 'Eousque acies.' Sane, ut etiam supra diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est: sed cum opus fuerit, corripitur *Eos*, aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur. *Servius.*

5 *Ingentem quercum*] Hæc arbor, ut plurimum, assumpta ad excitanda trophæa. Sidon. Paneg. Majorian. de hac re loquens, 'et quercum captivo pondere curvet:' et Anth. 'quercusque trophæis Curva tremit.' Stat. Theb. II. in quercu trophæum statuit. Claud. Ruff. I. 'vestita spoliis donabere quercu.' et Stil. II. 'Ditibus exuviis tendentem ad sidera quercum.' Ita et Romulus Acronis arma, et Marcellus Britomartis opima suspendunt in quercu. Demum Virgil. Æn. X. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.' Dixi, ut plurimum: nam saltem ex Romano more. Certe Claud. Rapt. III. abietem vestit spoliis Enceladi: et Græci aliud genus trophæi habuerunt. Aristophanis interpres in Plut. ἐστι δὲ τρόπαιον ὃ ἐν ταῖς νίκαις οἱ παλαιοὶ ἐνόπλων, τοῖχον, ἢ λίθον μέγαν ἱστάντες. Denique erecta trophæa in hastis duabus, longiore una, breviore altera, efformatis in modum crucis. Inde proprie et vere Tertull. Apolog. 'Sed et victorias adoratis, cum in trophæis cruces intestina sint trophæorum.' Quia crux formata intus latebat, ut latent intestina in corpore, et foris ostentabat militaria spolia. Et nota dici quercum *ingentem*. Nam huic gloriæ semper quærebatur arbor maxima. Plut. in trophæo Romuli, δρῦν ὑπερμεγέθη, et Stat. Theb. II. eligit quercum, quæ 'jamdudum oblita juventæ,' id est, magni jam senii. *Cerda.*

Decisis undique ramis] Sueton. in Calig. c. 45. 'truncatisque arboribus, et in modum trophæorum adornatis.' Juvenal. Sat. X. 'Bellorum exuviæ truncis affixa trophæis.' Prudent. Sym. II. ait, suspensa fragmina telorum cuidam *trunco*. Idem.

6 *Constituit tumulo*] In colle: quia trophæa non figebantur, nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompejo, 'Devictis Hispanis, trophæa in Pyreneæ jugis constituit.' Ex quo more trophæa arcubus exædificatis in urbibus figuntur. Ideo autem nunc trophæum ponit Æneas, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio, fugavit exercitum: plena victoria enim, ut supra diximus, triumphus debetur. Et persolvit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis belli sacrificare. *Tumulo* autem deest *in*, id est, in tumulo. *Servius.*

Induit arma] Ut 'indutosque jubet trûncos hostilibus armis,' sine nomine. *Idem.*

Induit arma] Nota copiam, 'induit, aptat, subligat, suspendit.' Stat. Theb. I. II. *inserit*: nam *subligat* a Nostro accepit. Ab eodem Claud. Ruff. Prudent. Symm. I. 2. *suspendit*: et

Digitized by Google

Claud. Rapt. II. ‘ vestita quercu’ dixit, quia Noster *induit*, et inf. ‘ indutos truncos.’ Sed notanda copia ejusdem Claud. Rapt. III. qui in hac re mire exultat. Nam, ‘ posuisse cruentam Ægida, silva exuviis superbit, victoria vestit nemus, dependent tergora, affixæ facies truncis, arbor spoliis exultat, arma sustinet, ornatur, gestat.’ Demum: ‘ Nullaque non magni jactat se nominis arbor.’ Sed nemo sanus præferat hanc copiam Virgilianæ sobrietati. *Cerda.*

7 *Exuviæ*] Παναρλίαν Mezentio detractam. Vide Alex. ab Alex. II. 22. *Taubmann.*

Tibi, magne tropæum, Bellipotens] Videtur interrupta descriptio. Hoc per parenthesim dictum est et prosphonesin, et post reddita: *magne* autem *bellipotens* antonomasia per duo epitheta sine nomine. *Servius.*

8 *Aptat*] Apta locat, et congrue ponit vel figit, ut ‘ Aptatque superbis Postibus.’ *Idem.*

Aptat rorantes sanguine cristas] Cum hic sit locus imitationis, adducam aliquos, qui similia. Juven. Sat. X. ‘ Bellorum exuviæ, truncis affixa trophæis Lorica, et fracta de casside buccula pendens.’ Stat. Theb. I. II. ‘ Huic lævos galeas, perfossaque vulnere crebro Inscrit arma ferens: huic truncos ictibus enses Subligat, et tinctas membris spirantibus hastas.’ Claud. Rapt. III. ‘ Phlegræis silva superbit Exuviis, totumque nemus victoria vestit. Hic patuli rictus, hic prodigiosa Gigantum Tergora dependent, et adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.’ *Cerda.*

9 *Telaque trunca viri*] Id est, perfracta: ita enim in trophæis poni consuerunt. Juvenalis, ‘ Et fracta de casside buccula pendet, Et curtum temone jugum, victæque triremis Aplustra.’ Vel *trunca tela*, quæ de suo clypeo legeret. Ideo enim *trunca*, quod in evellendo præfracta. *Serv.*

Et bis sex thoraca petitum Perfossumque locis] Duodecim vulneribus appetitum: quia, ut supra diximus, totius Thusciæ populus in duodecim partes fuit divisus: ut, ‘ Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,’ qui singulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat, Οἱ καὶ θυήσκοντο φυὴν καὶ εἶδος ἀγητὸν Ἕκτορος· οὐδ' ἄρα οἵ τις ἀνουτητί γε παρέστη. Unde est, ‘ Quæ circum plurima muros Accepit patrios.’ Non ergo ab Ænea, sed ab his, qui ‘ Uni odiisque viro telisque frequentibus instant,’ quod ostendit Mezentius, cum sub Æneæ telis jaceret: ‘ scio acerba meorum Circumstare odia:’ neque enim hoc in illo momento periculi meminisset, nisi eos cerneret imminere. *Servius.*

Bis sex] Quanta vis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? nam in aperto jugulo perit. *Donat.*

Bis sex thoraca petitum] Cæsar l. III. bel. civ. ‘ scuto ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ducenta triginta:’ ut Epig. ἀσπίδα πολύτρητον. Servius notat moris fuisse veteribus, ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus, ex illo Homeri de Hectore, οὐδ' ἄρα οὔτις ἀνουτητί γε παρέστη, et proinde a gente Thusca Lucumonibus parente duodenis vulneribus in cadaver Mezentii sævitum: cui ego sententiæ assentiri non possum, cum ad laudem Mezentii Æneæque pertinuerit, potius vivum pugnantemque Mezentium tot in armis et corpore vulnera accepisse: quæ interpretatio superiori Cæsaris loco convenire etiam videtur. *Germ.*

10 *Clipeumque ex ære*] Figuratius, quam si *æreum* diceret, ut alibi, ‘ Cui pharetra ex auro.’ *Servius.*

Clypeumque ex ære] Reddita forma armati hominis. Ideo clypeus ad sinistram arboris, ensis ad collum militari more. Nam balteus collo appensus, et inde ensis dimittebatur ad latus.

Digitized by Google

Hanc formam armati hominis firmant verba Minutii hæc: 'Trophæa vestra victricia, non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur.' Nam nimirum adfixa arma in cruce adfixi hominis figuram exhibebant. *Cerda.*

11 *Ensem collo suspendit eburnum*] Vaginam eburneam. Sane *ebur, eboris* facit, non *eburis*, sicut *murmur, murmuris*. Unde quia in principalitatis declinatione varietas invenitur, etiam derivatio varia est: nam *eburneus* facit ab eo quod est *ebur: eboreus* ab eo quod est *ebor eboris*. *Collo* autem, id est, de collo: paulatim de trunco arboris humanam figuram fecit, ut et sinistram illi det, et collum, quod valde quæritur an bene. *Servius.*

Ensem eburnum] Ensem in vagina eburnea: vel ἐλεφαντόδετον ξίφος indicat, gladium ebore revinctum. *Taub.*

12 *Stipata tegebat Turba ducum*] Retuli ad dignitatem Principis Æneæ. Comitatum hunc Principum παραπομπὴν vocat Artem. I. 79. Idem. II. 3. χρὴ γὰρ τὸν ἔχοντα πορφύραν, πάντως διάδημα ἢ στέφανον ἔχειν, καὶ πολλοὺς ἀκολούθους καὶ φύλακας. Sic Coriolanum καθεζόμενον μετ' ὄχλου Plutar. inducit ad ostentandam auctoritatem. Philo περ. τῶν δεκ. λόγ. meminit πλήθους θεραπόντων, ad indicandum fastum Principum. *Cerda.*

14 *Maxima res effecta viri*] Occiso tanto duce: simul etiam trophæi ostenditur caussa. Et verecunde cum ipsius opus sit, impersonaliter ait:

Abesto] Absit: nam tertia persona est. *Servius.*

15 *Quod superest*] De reliquo: et est absoluta elocutio: ut, 'Quod superest læti bene gestis corpora rebus.' *Idem.*

Quod superest] Deinceps: τὸ λοιπὸν, *de reliquo:* Lucretianum, ut notat Gifan. *Taubmann.*

Et de rege superbo Primitiæ] Aut hoc dicit, Primitiæ istæ, quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege superbissimo: aut certe regem superbum Turnum accipiamus: nam de ipso legimus, 'At Rutulum abcessus juvenis cum jussa superba Miratur:' ut sit sensus, Hæc spolia et hanc primam belli partem superbo Turno sustulimus: nam hoc epitheton proprium Turni est, quod ei Virgilius pro ingenti dat scelere. Apud majores enim superbia ingens facinus fuit, adeo ut Tarquinius pro multis sceleribus *Superbi* nomen acceperit. *Servius.*

Spolia et primitiæ] Acute videt Passeratius, Poëtam ἀκροθίνια notare; quæ et *spolia* et *frugum primitiæ* significant. Et potest videri allusisse ad impietatem Mezentii, qua Rutulis imperavit, ut sibi offerrent primitias, quas diis solebant. Ob quam rem et *Divum contemtor* potissimum vocatus existimatur Macrobio III. 5. *Taubmann.*

Superbo] Latinos hanc vocem accepisse a Græca voce ὑπέρβιος monuit Henric. Steph. Latini enim incipientibus ab aspirata addunt litteram sibilantem: sic ὗς, *sus*, et infinita. *Cerda.*

16 *Manibus meis*] Id est, virtute. Locutio Latii crebra. Propert. de Hercule IV. 10. 'manibus purgatum sanxerat orbem.' *Idem.*

Mezentius hic est] Pro talis est: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' Id est, talem; et utrum per contemptum, an per commendationem hoc pronuntiandum? *Servius.*

Mezentius hic est] Moris fuit in trophæis affigi nomina illorum, de quibus trophæum erigebatur, quod postea firmabo ad illud, 'inimicaque nomina figi:' titulus itaque hujus trophæi fortasse fuit, 'Mezentius hic est.' Nam τὸ *hic est* sapit titulum, accedente Ovid. in epist. Phyll. 'Hoc tua post illos titulo signetur imago; Hic est, cujus amans hospita capta dolo est.' *Cerda.*

17 *Nunc iter ad regem*] Non enim vult tum esse consultandum de bello, cum prælium erit gerendum. *Donat.*

Digitized by Google

Nunc iter ad regem] Imitatio clara Hom. Iliad. XXII. ubi Achilles, interfecto Hectore, monet eundum contra urbem Priami. Locum, ut longum, omitto: versus signatior est, Εἰ δ' ἄγετ', ἀμφὶ πόλιν σὴν τείχεσι πειρηθῶμεν: *Eia agite, circa civitatem cum armis experiamur.* Cerda.

Muroque Latinos] Bene, quasi hoc solum restet: et hoc dicit: Jam campestri superavimus prælio: restat ut etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi jam aperte nullus occurrat; nec inaniter: nam et paulo post dicturus est Turnus, 'Furta paro belli.' Et in duodecimo Latinus, 'vix urbe tuemur Spes Italas.' *Serv.*

18 *Arma parate animis*] Aut Hypallage est, pro 'armis parate animos:' aut certe est mutanda distinctio, ut sit, 'animis et spe præsumite bellum.' *Idem.*

Præsumite bellum] Mente præoccupate; ut supra Turnus, 'Et pugnam sperate parati.' Bene autem ait *præsumite*, quasi rem jam sui juris, ut ei deberi videatur certa victoria. *Idem.*

Spe præsumite bellum] Non alio sensu Horat. Sat. II. 2. 'præsumis mollitiem:' et Tertull. de Anim. 'Infernæ supplicia præsumebas, et non præcavebas.' Plin. XXV. 2. de Mithridate bibente quotidie venenum, 'præsumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium fieret.' Sen. epist. 105. 'si spe cogitaveris, et futura præsumpseris.' Est, *spe præsumere*, προκαταλήψεων. Vide quæ ex Budæo Pont. Certe Pausanias προθυμίαν et ἀκαίζειν conjunxit in Attic. et Eurip. in Ione, προλάζυμαι τῷ χρόνῳ. *Cerda.*

19 *Ne qua mora*] Ordo, ne qua mora impediat. *Servius.*

Vellere signa Annuerint superi] Ne in mora sitis, cum captatis auguriis ad bellum exire cœperimus. *Vellere* autem proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris, et cum ad bellum eundum fuisset, captatis auguriis avellebantur e terra; nam alibi ea figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc habebatur, si avellentem facile sequerentur; adeo ut cum filio Orodis bello sit Crassus occisus, qui iturus ad prælium, avellere signa vix potuit. Quod etiam Flaminio contigit; qui cum imperasset signa tolli, eaque non possent moveri, effosso solo in quo erant fixa, vi magna extrahi præcepit, et infeliciter apud Thrasymenum pugnavit. Alii *vellere* movere accipiunt. Ennius, 'Rex deinde citatus Convellit sese:' et in sacris *convelli* mensa dicitur, cum tollitur. *Idem.*

Vellere signa] Signa evelli non poterant, nisi captato augurio, et Diis faventibus. Itaque ait, Ad annuentes Superos signa evellemus, non aliter. Nota vero, annuentium erat si signa facile evellentem sequerentur. Apud Sueton. c. 13. Claudii, Camillo Scriboniano moventi in Claudium triste fuit omen; nam 'neque aquila ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.' Idem omen Flaminio Consuli apud Sil. l. v. accidit, ubi, 'Signa etiam effusa certant dum vellere mole:' ubi *certant*, et *mole*, posita ad indicandam difficultatem. Cui loco cognatus Plut. in vita Gracchorum, ubi signum συνερρίβη, *diffractum est*, videlicet, τοῦ φέροντος ἐγκρατῶς ἀντεχομένου, *signifero magna vi obnitente.* Hæc enim difficultas orta ab renuente signo. *Cerda.*

20 *Adnuerint superi*] Bene in adhortatione nihil se inauspicato, vel sine Deorum voluntate facturum promittit. Ideo non dixit *jussero*, sed cum Divi jusserint. *Servius.*

Annuerint superi] Romanus codex familiari quodam errore Librarii *adnuerent* legit, *i* litera in *e* mutata. Sed *adnuerint* vera lectio. *Pierius.*

22 *Interea socios*] Donec tempus obsidionis adveniat. Et 'Interea socios inhumataque corpora terræ,' ἐν διὰ δυοῖν, pro 'corpora sociorum.' *Servius.*

Interea socios, &c.] Cura magna olim

Digitized by Google

ergo interfectos in bello, et nescio qua ratione major quam ergo alios. Hujus rei seges magna cum in multis, tum in uno Pausania maxima, ut cum ait Attic. cerni sepulcra illorum militum, qui περὶ Κόρινθον πεσόντες: et, τοῖς μὲν ἐν Εὐβοίᾳ τε, καὶ Χίῳ τελευτήσασι. Iterum, εἰσὶ δ' ἐν ἄλλῃ στήλῃ καὶ οἱ μαχεσάμενοι περὶ τὴν Θράκην, καὶ ἐν Μεγάροις. Postea: ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἑλλήσποντον ναυμαχήσαντες. *Cerda.*

Terræ Mandemus] Supra IX. 'Mandet humo solita:' anferendi casu. *Germanus.*

23 *Qui solus homos Acheronte sub imo est*] Hoc ideo intulit, quia in sexto de insepultis dixit: 'Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.' Palinurus Æneæ, 'Portusque require Velinos Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.' Et bene 'Acheronte sub imo,' quia hæc res ad umbras tantum pertinet. Nam apud prudentes homines nullius momenti sunt ista. *Servius.*

Qui solus homos Acheronte sub imo est] Pleraque vetera exemplaria *sub imo* absque verbo *est* legunt. Nempe, quia verbum id quibusdam tantum punctis in Codicibus manu scriptis notari solitum, fefellerit. Melius enim 'sub imo est.' *Pierius.*

Qui solus homos, &c.] Hom. Il. XVI. loquens de sepultura mortuorum, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. Repetit Il. XXIII. Quintil. declam. 328. de re mortuorum loquens, 'Qui supremus claris civibus honor habetur.' *Cerda.*

Acheronte] *Acheron* hic Inferos significat, ut apud Plaut. Trin. act. II. sc. 4. Vide Turneb. v. 7. *Taubm.*

24 *Ite, ait*] Vitiose in media oratione, *ait*, positum Critici notant. *Servius.*

Egregias animas] Ingenti arte laudat, potius quam misereatur extinctos, ut præsentium animos in bella succendat. *Idem.*

Egregias animas, quæ sanguine, &c.] Cognata huic loco et sententiæ verba Lysiæ in oratione funebri de Atheniensibus, qui prælio periere: μετὰ πλείστων πόνων, καὶ φανερωτάτων ἀγώνων, καὶ καλλίστων κινδύνων, ἐλευθέραν μὲν ἐποίησαν τὴν Ἑλλάδα, μεγίστην δ' ἐπίδοξον τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Hoc quid est aliud, quam Virgilianum, 'egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo?' Et ad exitum ejusdem orationis: προσῆκε τούτους εὐδαιμονεστάτους ἡγεῖσθαι, οἵτινες ὑπὲρ μεγίστων καὶ καλλίστων κινδυνεύσαντες, οὕτως τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Et addit, memoriam eorum debere esse immortalem, ἀγήρατοι μὲν αὐτῶν αἱ μνῆμαι. Aristid. in Panath. ait, Athenienses sanxisse, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς πόλεως τελευτησάντων, αὐτῶν μὲν ἐπαίνους ἐπὶ ταῖς ταφαῖς καθ' ἕκαστον ἔτος λέγειν. Vide et Platon. in Menex. ubi multa in hoc argumentum. *Animam* vero, ut Nonius, hoc loco sumitur pro cadavere: vel juxta ea, quæ Æn. VI. ubi pars animæ, quæ umbra dicitur, putabatur comitari cadavera sepultorum. Vel locutus Poëta κατὰ συνεκδοχήν, videlicet ex communicatione animæ et corporis. Itaque, quia corpus domicilium animæ, dicitur anima ipsa decorari sepultura, ut l. VI. anima Palinuri, 'nunc me fluctus habet,' certe corpus erat in fluctibus. *Cerda.*

Quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere] Eleganter, et hoc oratorie ad exhortationem audientium sumptum est; nam laus defunctorum, viventium exhortatio est: et bene *patriam* ait, tanquam fiduciam gerit, quasi vicerit. Sane cum hortatur socios ut sepeliantur occisi, ipse defunctis velut Epitaphion dixit. *Serv.*

25 *Peperere*] Fortasse ab Enn. apud quem Scipio African. 'Desine Roma tuos hostes, Namque tibi monumenta mei peperere labores.' Et Annal. l. XVI. 'Non possunt mussare boni, qui facta labore Militiæ emixi peperere.' *Cerda.*

Digitized by Google

Supremis muneribus] A Plutar. in vita Antonii dicuntur exsequiæ τιμαὶ τελευταῖαι. Ad hunc modum Eurip. in Orest. loquens de mortua Clytæmnestra, λουτρῶν πανυστάτοις, *extremis lavacris*. Quicquid enim fit in honorem mortuorum, *postremum* dicitur. *Idem.*

27 *Quem non virtutis egentem*] Ennii versus est. *Egentem* sane nos ablativo jungimus. *Servius.*

Virtutis egentem] Illustravi l. VIII. *Cerda.*

28 *Abstulit*] De morte immatura. Ita Ovid. Metam. X. 'crescentesque abstulit annos.' Estque hoc, quod idem in eodem lib. dixit, 'prima fraudate juventa.' *Idem.*

Atra dies] Cal. l. III. μόρος μιαρός. Jam hoc alibi. *Idem.*

Funere mersit acerbo] *Acerbo*, immaturo: translatio a pomis. *Servius.*

Funere acerbo] Funera juniorum proprie *acerba* dici doctum est in Amphitr. act. I. sc. 1. metaphora sumpta ab immaturis pomis: quo sensu et 'Mors immitis' dicitur Tibullo. *Taubmann.*

29 *Ad limina*] Occulte morem tangit, quo cadaver ablutum, unctum, coronatum efferebant cubiculo, et in vestibulo ædium collocabant ad januam ipsam, et quidem pedibus in publicum versis, eo situ abitionem postremam significantes. Vide Lips. Elect. I. 6. *Idem.*

30 *Corpus ubi exanimi positum Pallantis*] In veteribus legere est 'corpus ubi exanimum;' uti etiam superius: 'Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.' Sed longe melius est, 'Exanimi Pallantis:' quia *positum corpus* satis habet, absque alterius adjectivi inculcatione. *Pierius.*

Corpus Pallantis] Hujus cadaver postea effossum, æquasse longitudine altitudinem mœnium Romanorum. Vide H. Turneb. *De vino:* Tomo III. *Taubmann.*

Positum] Vox propria in re mortuorum. Pind. Pyth. Od. 3. θέσαν σύγγονοι κούραν: *cognati puellam posuerunt.* Lucret. de re hac l. III. 'corpore posto.' Æneid. 'sic, o sic positum adfati discedite corpus.' Sub hac vero voce intellige mortuum compositum defunctorum apparatu, et jam aptum ad elationem. Omnino quod dixit Eurip. Med. κατθανοῦσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν. Sunt qui mutent versum hunc in modum, 'Corpus ubi exanimum positi Pallantis.' Sed nemo mihi persuadeat scienti frequentissimas et pulcherrimas Virgilii ἀναλλαγάς. *Cerda.*

Positum] Proprie: κείμενον Græcis; quibus et πρόθεσις, *collocatio*, et τίθεσθαι, verba sunt funebria. At G. Merula ex Interprete Terentii probat leg. 'Corpus ubi exanimum positi P.' ut *positus* idem sit, qui alibi *situs*, id est, vita functus et sepultus. Lucan. l. IX. 'Non illic auro positi, nec ture sepulti Perveniunt.' Vetus inscriptio: HEIC. POSITÆ. GNATÆ. TRISTES. POSUERE. PARENTES. &c. *Taubmann.*

31 *Servabat*] Nota ritum, quo corpus non modo in vestibulo domus ad ipsum limen collocabant; sed collocationi etiam *custodem* apponebant. Vide J. Kirchm. I. 12. De Fun. R. *Idem.*

Qui Parrhasio Euandro] Arcadio, a civitate Arcadiæ, quam Donatus vult a Parrha avi dictam: quod procedit, si *Parrha* nomen est Græcum: si autem Latinum est, stulte sensit: nam Græcum nomen etymologiam Latinam non recipit. Alii Jovis filium Parrhasium dicunt, qui habuit Arcadem filium, ex quo primo *Parrhasii*, post *Arcades*, dicti sunt. Sane Arcadum genera fuerunt quatuor, Parrhasiorum, Mœnaliorum, Azanorum, Cynethorum. Alii non Azanos et Cynæthos, sed Axanes et Cyneros dicunt. *Servius.*

32 *Felicibus aquo*] Hinc non felicitas comparatur; sed ut est illud, 'Dii

Digitized by Google

meliora pils:' non quia hæc bona sunt, sed bona optat. *Idem.*

33 *Comes*] Noluit Poëta deesse Pallanti Regis filio, quod esset liberis aliorum Principum, scilicet morum institutor et magister. Sic Ascanio Epitydem dedit Æn. v. Enituit hoc studium in Marco Imperatore apud Herodian. l. i. qui ad instituendum Commodum undique viros doctrina claros conjunxit. Sic Achilli datus Chiron Il. xi. ὃν χείρων ἐδίδαξε δικαιότατος Κενταύρων. Lege Suet. Aug. c. 89. et me ad librum Æn. ix. ad illud: 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' Est et apud Græcos κόμης, idem qui et λαοῦ ἄρχων, quod non dissidet a Principe Acete. A Græca voce κόμητες, de nostris Regulis. *Cerda.*

Ibat] Pro *ierat*. Servius.

Alumno] Alumnus est, qui Græce τρόφιμος dicitur: quod nomen quia in Latinitate non est, ut ab eo quod est nutritor, inveniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, et *alumnum* dixit. *Idem.*

Alumno] Sunt in eruditis, qui contendunt, sicut τρόφιμος *nutritorem* et *nutritum* significat, ita et *alumnum* Latinis. Immo et active et passive *alumnum* capi, curiose contra Vallam docuit Cruquius ad Horat. Od. iii. 18. C. Barthius ad Cirin, nos in Culicem.. *Taubmann.*

34 *Circum omnes famulumque manus, &c.*] In antiquis codicibus, *omnis* legitur: ut sit 'omnis manus, turbaque omnis.' *Pierius.*

35 *Iliades crinem de more solutæ*] Has Æneæ ancillulas intelligimus: nam omnes honestas matres, hoc est, mulieres nobiles, in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, 'Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Persequitur.' *Crinem* autem *solutæ*, figurate, ut 'palmis percussa lacertos.' *Servius.*

Et mæstæ Iliades crinem de mo. so.] In vulgatis codicibus *mœstæ* nunc passim legitur. Sed in antiquis omnibus, quotquot habui, *mœstum* legi. Est enim et in habitu mœstitiæ significatum, ut non videatur incongruum dicere, 'Solutæ mœstum crinem.' *Pierius.*

Et mæstæ Iliades, &c.] Attingit morem antiquitatis illius. Erant enim circa cadaver collocati defuncti feminæ lugentium habitu; ideo hic, 'crinem de more solutæ,' id est, de more funerum. Sed jam ad firmamenta. Apud Calab. l. ii. in luctu Auroræ erga Memnonem, sunt κοῦραι ἐντλάκαμοι δυώδεκα, *puellæ duodecim capillo decoræ.* In iii. etiam Æneid. 'Et circum Iliades crinem de more solutæ.' Quem versum dupliciter explicui, nec muto. In funere etiam Patrocli inducuntur δμωαί, id est, *ancillæ*, quæ θυμὸν ἀκηχέμεναι μεγαλ' ἴαχον, *animo afflictatæ alte ejulabant.* Statius aperte Theb. vi. in funere Archemori, 'mollem famularum brachia planctum:' et apud Calab. l. iii. circa cadaver Achillis sunt μογεραὶ λαφύσσες, *laboriosæ ancillæ*, quæ 'Ιοτάμεναι ῥόδεον ἀμύσσουσαι χρόα καλόν; *Stantes lugebant, deformantes corpus pulchrum.* Cerda.

Crinem de more solutæ] Quis nescit hunc esse habitum lugentium? Lycophron loquens de Siculis, Κρατὸς ὃ ἄκουρος νῶτα καλλυνεῖ φόβῃ, Μήλῳν παλαιῶν τημελοῦσ' ὀδυρμάτων: *Intonsa per tergum fluit capitis coma, Doloris antiqui memoriam refricans.* Albinovan. ad Liviam, 'Vidimus attonitum fraterna morte Neronem, Pallida projecta fiere per ora coma.' Parco, nam jam hoc tertia Æneide. *Cerda.*

36 *Ut vero Æneas foribus sese intulit altis*] Nuturale enim est, ut intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus advenerit. Sic in Statio, ingressis ducibus denuo defletur Archemorus. *Servius.*

Ut vero Æneas] Clarum, Servium respexisse ad versus Theb. vi. hos, 'mox ut mœrentia dignis Vultibus

Digitized by Google

Inachii penetrarunt limina reges, Ceu nova tum clades, ut primo saucius infans Vulnere lethalisve irrumperet atria serpens, Sic alium ex alio, quanquam lassata, fragorem Pectora congeminant, integratoque resultant Accenso clamore fores.' Sed rem hanc aliunde ego illustro. Philostratus in Heroicis ait, ingentem gemitum excitatum a Græcis, cum ingressi, ubi Ajax jacebat, ἀποθανόντα εἶδον, καὶ περὶ τῷ ξίφει κείμενον. Plutar. in funeratione Philopœmenis, ὡς οὖν συνανεμίχθησαν αὐτοῖς οἱ πρεσβύτεροι, μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ὀλοφυρμὸς ἤδη διὰ παντὸς ἐχώρει τοῦ στρατεύματος. Neque abit locus Justini l. XIX. 'Inter hæc procedit inops e navi sua Imperator sordida servilique tunica discinctus, ad cujus conspectum plangentia agmina junguntur.' *Cerda.*

37 *Tunsis Pectoribus*] Cal. l. III. loquens de fletu habito pro Achille mortuo ab puellis, Στήθεά τ' ἀμφοτέρῃσι πεπληγυῖαι παλάμῃσιν, Ἐκ θυμοῦ στενάχεσκον ἐΰφρονα Πηλείωνα: *Et pectora utraque tundentes manu, Ex animo deflebant benevolum Pelidem.* Venus apud Ovid. Metam. X. deflens mortuum Adonidem, 'indignis percussit pectora palmis.' Prop. Eleg. II. 9. 'Languida vesana verberat ora manu.' *Idem.*

39 *Nivei Pallantis*] Late patet hoc epitheton: referri enim potest et ad candorem pristinæ pulchritudinis, et ad pallorem ex morte venientem, et ad frigus, quod proprium mortuorum est: ut, 'Corpusque lavant frigentis et ungunt.' *Servius.*

40 *Levi in pectore*] Pulchro, puerili, nondum setoso. *Idem.*

Patens in pectore vulnus] Amplum vulnus et lethale intelligit. Amplum in voce *patens*, lethale, quia *in pectore*. Itaque, hoc est, quod Plut. in vita Crassi dixit de Romanis, qui cadebant percussi jaculis Parthorum, ὑπὸ τραυμάτων μεγάλων καὶ καιρίων. Sed et τὸ *patens* est, quod Gr. (Germano notante) ἕλκος μύκον, ὠτειλὴ χαίνουσα. Stat. Theb. VIII. dixit, 'magna vulnera.' *Cerda.*

41 *Lacrimis ita fatur obortis*] Tota sententia de Ænea lacrymante, ad visum defunctum amicum desumpta, credo, est ab Homero Il. XVIII. qui de Achille vidente Patroclum, ita: Δάκρυα θερμὰ χέων, ἐπεὶ εἴσιδε πιστὸν ἑταῖρον Κείμενον ἐν φερέτρῳ, δεδαϊγμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Ab utroque, et verius a Virg. Val. Arg. III. 'circa lacrymis ac mentibus ægri Stant Myniæ, deflentque nefas: et cuspidis ictus Æsoniæ, sortemque ducis solantur acerbam.' Et nota *lacrymas* Heroïs Æneæ, non ploratus, aut ejulatus, quales interdum Achilli dat Homerus vitiose. Loca jam censuit Scal. Vere Seneca epist. 63. 'Nec sicci sint oculi, amisso amico, nec fluant: lacrymandum est, non plorandum.' Vide eundem epist. 99. de re hac late disserentem. *Idem.*

42 *Tene, inquit*] Iteratio est: nam supra ait, 'Lachrymis ita fatur obortis.' Sicut in quinto posuit, 'Et fidam sic fatur ad aurem.' Et paulo post intulit, 'Et sese ostentet in armis, Dic, ait.' Sane sciendum hanc adlocutionem talem esse, qualis illa ubi defletur Euryalus: nam locis omnibus commovet miserationem, ab ætate, a tempore, a vulnere, a spe parentis. *Servius.*

Miserande puer] Puerum dixit Pallanta, ut victoris minueret gloriam: nam alibi juvenem dixerat. *Donatus.*

Cum læta veniret, Invidit Fortuna mihi] Ac si diceret, Quantum noceret adversa, cum læta talem intulit casum? Videtur autem dolere, quod queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei uno eodemque tempore et tanta contulit beneficia, et tale intulit damnum. 'Tene' autem 'Invidit fortuna mihi?' Ut, 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' *Serv.*

Tene Invidit Fortuna mihi] Ita

Digitized by Google

etiam cum accusativo construitur supra Ecl. VII. 58. 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' Cicero tamen, licet hoc non improbet, præferre videtur, 'invidere alicui rei,' dum illud poëtice et audacius dictum pronuntiat, Tuscul. Quæst. III. 9. 'Invidiæ nomen ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippe: Florem quispiam liberum invidit meum. Male Latine videtur, sed præclare Accius, ut enim videre, sic invidere florem rectius dicitur. Nos consuetudine prohibemur: poëta jus suum tenuit, et dixit audacius.' *Emmeness.*

44 *Nostra*] Pleno affectu dixit: quasi communia esset habiturus cum eo. *Taubmann.*

Sedes paternas] Id est, domum. Ita Horat. Od. II. 6. 'Tybur Argæo positum colono Sit meæ sedes utinam senectæ.' Noster Æn. II. 'Has mihi servassent sedes.' Inde et *sedere*, pro domicilium figere. *Cerda.*

46 *Discedens dederam*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον hoc intelligimus. Nam abscedens nusquam est Euandrum adlocutus Æneas. *Servius.*

47 *Mitteret in magnum imperium*] Possit alludere ad expeditiones Heroum; Bellerophontis, qui a Pœto missus apud Hom. Iliad. VI. Jasonis, qui a Pelia apud Apollon. Hinc se Æneas purgat, quod non steterit promissis, cum Evander tamen se in vera imperia miserit, non dolo aliquo, ut Pœtus et Pelias. *Cerda.*

Metuens] Hic est *cavens*, ut qui prudens. Sæpe enim *metuo*, pro *caveo*, et *provideo*. Horat. Satyr. II. 2. 'An qui, contentus parvo metuensque futuri, In pace, ut sapiens, aptarit idonea bello?' ubi qui *metuens*, hic et *sapiens*. Cerda.

48 *Acres*] In codicibus Serv. et aliis est *acreis*. Sciendum ex Charisio, quod et ex Plin. adducit, solere veteres scribere per *is*, quartos casus plurales eorum nominum, quorum patrius pluralis desineret in *ium*. Sic *partis*, pro *partes*, quia *partium*. Sic *Syrtis*, pro *Syrtes*, quia *Syrtium*. Sic *tris*, pro *tres*, quia *trium*. Sic *acris*, pro *acres*, quia *acrium*. Mox vero usus obtinuit, ut non jam per *is* scribantur, sed per *ois* Græcam diphthongum. *Idem.*

Cum dura prælia gente] Subaudimus *fore*. Servius.

50 *Fors et vota facit*] *Forte*, (utrumque enim dicimus,) et jam vota suscipit: potest et unum esse *forsit*, id est, forsitan. *Idem.*

Fors et vota facit] Sunt aliquot codices, in quibus *forsit vota facit* legatur, quam lectionem Servius non improbat, dum *forsit* unum esse dicit. Sane Horatius sermone primo ea usus est dictione, 'Quia non ut forsit honorem Jure mihi non invideat quispiam.' Sed enim Priscianus hic *fors* agnoscit, neque uno tantum loco carmen citat; aitque nominativum esse, atque pro adverbio positum a Virgilio. Illud non subticebo, scriptum esse alicubi etiam, *sors et*. Verum hoc inusitatum est. *Pierius.*

Fors et vota facit] Tale quid apud Sophocl. in Ajace, αἴδεσαι δὲ μητέρα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον, ἥ σε πολλάκις θεοῖς ἀρᾶται ζῶντα πρὸς δόμους μολεῖν. *Germanus.*

Cumulatque altaria donis] Id est, et sacrificat et suscipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. *Servius.*

Cumulat] Verbum sacrorum. Prudent. Apoth. 'Hunc ego non cumulem myrrhæque, et thuris, et auri Muneribus?' Tibull. Eleg. II. 5. 'Dum cumulant aras.' Est hoc, quod Stat. Theb. VI. 'auxerat aras:' quod verbi arripuit, credo, a Plauto. Mercat. 'aliquid cedo, Qui hanc vicini nostri aram augeam Syra.' Et adhuc Plaut. et alii ab Græcis. Nam Eurip. Hipp. βούτιν φόνον Ἑλλὰς ἀέξει. Electra apud Soph. dicit, λιπαρεῖ προὔστιν χερί. Ait videlicet, se sacrificasse manu

Digitized by Google

semper munifica. Ex qua sacrorum nota Stat. Theb. IV. 'larga cæde juvencum,' et 'aggeritur:' ibid. 'dona amplissima sacris.' *Cerda.*

51 *Juvenem exanimum*] Utrunque legitur et *exanimum* et *exanimem:* uti paulo ante dictum, Grammaticis adquiescentibus. *Pierius.*

Nil jam cœlestibus ullis Debentem] Vivi enim, Superorum sunt: mortui ad Inferos pertinent. Ut in duodecimo, 'Vos o mihi Manes Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.' Superis autem debemus omnia, donec vivimus, ideo quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a Sole spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere videntur extincti. Et hoc secundum physicam disciplinam: tradunt enim physici omnia nos mereri a Superis, quæ rursus extincti reddimus ipsis potestatibus supernis: quod et Plato videtur astruere, qui dicit, quod cum de effluxione fontium non aliarum quarumlibet rerum, sed ipsarum stellarum, fuerint animæ corporibus commodandæ, quicquid de ipsis fontibus stellarum ebullit, hoc intelligi debere stellas. Ergo priusquam in corpora ingrediantur animæ, per hæc signa erratica transeuntes, singula supradicta singulæ accipiunt. Item exeuntes singula singulis redhibere dicit, quæ in corpus venientes perceperunt. *Servius.*

Nil jam cœlestibus ullis Debentem, vano, &c.] Quia, ut Turnebus v. 7. 'qui vivunt, obnoxii sunt Superis Diis, mortui extra Deorum ditionem sunt, et in aliorum jus conditionemque concedunt: qui autem alicui obnoxius est, is ei aliquid debet.' Hinc Statius etiam Sylv. l. v. in Abscantii in Priscillam Pietate vs. 187. ex restitutione Crucei: 'Non in me fatis, non jam cœlestibus ullis Arbitrium.' Antea enim peperam legebatur, 'non in te fatis.' Ut autem hic 'vacuo honore;' ita apud Ovid. Metam. II. 340. 'Nec minus Heliades fletus, et inania morti Munera, dant lacrymas,' &c. *Emmeness.*

52 *Vano mœsti comitamur honore*] Inani, supra diximus, quantum ad vivos pertinet. *Servius.*

Vano] Vel, quantum ad vivos pertinet: vel *vano*, id est, nil mortuo profuturo. Æn. VI. 'fungar inani Munere,' &c. *Taubmann.*

53 *Infelix nati funus*] Hoc quidam ἀνέκδοτον et vulgare accipiunt: sed decenter ad exprimendum patris adfectum nunc ad patrem redit. *Serv.*

54 *Hi nostri reditus*] Tales sunt: ut, 'manibusque meis Mezentius hic est.' *Idem.*

Hi nostri reditus] Latet hic magnus affectus, quasi dicat: Redit ad te, sed quidem mortuus; vel potius: Non ad te redit, nam qui mortuus redit, non vere redit. Ita de Achille Iliad. XVIII. cernente Patroclum mortuum, Τόν ῥ' ἤτοι μὲν ἔπεμπε σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν Ἐς πόλεμον, οὐδ' αὖτις ἐδέξατο νοστήσαντα. Atqui redierat. Sed quia mortuus redit, dicitur non reversus. Sen. Controv. 8. præclare: 'Mihi non redditus, sed relatus est.' Ab perlustrato Virg. loco Valer. l. III. scripsit magno affectu, 'talesne acies, talesne triumphos sorte dabant?' scilicet Dii: et statim: 'quinam reditus?' *Cerda.*

Expectatique triumphi] Modo de se loquitur. *Servius.*

Expectatique triumphi] In Rom. codice *exoptati* legitur, quod non æque placet; quamvis non defuturi sunt qui locum ex Terentio tueantur, quod ille dixerit, 'Teneone te, Antiphila, maxime animo exoptata meo?' Sed enim ibi quoque *expectata* legitur in antiquis codicibus, et maxime omnium emendatis. *Pierius.*

55 *Hæc mea magna fides*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον: quam de Pallantis reditu

Digitized by Google

promiserat patri. *Servius.*

At non, Euandre] Aut mutavit declinationem; nam *Euander* facit, ut ipse l. x. 'Pallas, Euander, in ipsis:' aut Græcum vocativum fecit *ὦ εὐάνδρε*. *Idem.*

Pudendis Vulneribus] A tergo illatis: et est consolatio. Quid autem *pudendis* sit, ipse exposuit dicendo 'pulsum aspicies.' *Idem.*

Pudendis Vulneribus] Vulnera ut accepta pectore fuerunt gloriosissima; ita accepta tergo plena dedecoris. Illa adversa dicebantur et honesta, hæc aversa et pudenda. Vide locum Æliani Var. Hist. xii. 21. de Lacedæmoniorum Institutis. De sociis Catilinæ Sallust. 'Omnes adversis vulneribus conciderant,' dicit hoc laudans. Ut etiam de se Servilius apud Livium l. xlv. 'Insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.' Et Curt. l. iii. 'Omnes in ora proni, sicut dimicantes procubuerant, adverso corpore vulneribus acceptis.' Marius de se apud Sallust. 'Cicatrices adverso corpore, hæ sunt meæ imagines.' Has cicatrices vocat Plut. in Coriolano *προφανῆ τὰ σύμβολα τῆς ἀνδρείας*, Plin. de occiso Dentato vii. 28. 'Quadraginta quinque cicatricibus adverso corpore insignis, nulla in tergo.' Plutarch. in vita Crassi de bello contra Spartacum ait, cæsis duodecim millibus trecentis, solos duos inventos, qui aversa haberent vulnera, reliquos omnes adversa: *δύο μόνως εὗρε κατὰ νώτου τετρωμένους*: et, *ἄλλοι πάντες ἑστῶτες ἐν τάξει*. Bassus Epigramm. l. i. laudans trecentos illos Lacones, qui occisi sunt duce Leonida, *ὃ ὡς πάλι πρόσθια πάντα Τραύματα, κἠν στέρνοις δῆρις ἔνεστι μόνοις*. Ulysses contra Ajacem apud Ovid. Metam. xiii. ita jactabundus, 'sunt et mihi vulnera, cives, Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis, Aspicite, en, (vestemque manu deduxit) et hæc sunt Pectora semper, ait, vestris exercita rebus.' *Cerda.*

56 *Nec sospite, &c.*] Antiptosis est pro *sospiti*: et hoc dicit: Si fugisset vulneratus a tergo, ipse ei optares interitum. Alii: Non talem habes, inquit, filium, quo sospite, tibi dirum funus optares, quod parentes sibi precari solent ob nequitiam liberorum. Alii: Non optabis, inquit, sospiti filio mortem, quod magis heroicæ personæ convenit: quare *sospite* pro *sospiti*. Servius.

Sospite nato] Cum sententia sit, Non optabis dirum funus nato sospiti; quæri potest de locutione Virgilii. Sed hanc multa defendunt. Lucan. l. v. 'et lætos fecit se Consule fastos,' id est, ipse Consul sub se Consule. Plaut. in Mil. 'te vidente vides.' Cic. Epist. 15. 'Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono.' Plura invenies in Minerva Brocens. quæ et nos Nota trigesima Syntaxeos Nostræ. Sic ergo, non optabis funus nato sospiti, illo sospite. Quid quod alia esse potest sententia Poëtæ? hæc, inquam: Si filius tuus pulsus fuga sospes esset, optares tibi dirum funus, ne hoc vidisses. Quod cum factum non fuerit, non jam optabis. *Cerda.*

Dirum] In Mediceo, *durum* habetur. *Pierius.*

57 *Hei mihi, quantum, &c.*] In Antiquis aliquot codicibus *Heu* habetur. Grammatici malunt *Hei*. Idem.

59 *Deflevit*] Hoc est, postquam hæc cum lachrymis dixit. *Flere* enim est cum voce lachrymare. Unde habemus in sexto, 'Continuo auditæ voces, vagitus et ingens: Infantumque animæ flentes in limine primo.' *Servius.*

Hac ubi deflevit] Id est, fletum absolvit: ut *debellare, defungi*. Scal. iv. 16. Nam *flere* est cum voce lacrimari. Ita apud Catull. est *desugere*, id est, suctum desinere: apud Cic. *decantare*, id est, cantum absolvere. Vide Plaut. Epid. i. 1. *Turn.*

Digitized by Google

Tolli miserabile corpus] Similem successum narrat Dionys. Antiquit. l. v. de Bruto Romano Consule, qui in acie cecidit, quem milites reportarunt multis cum lacrymis, et laudibus, coronis etiam victricibus. Constat imitatione Virgilii locus Corippi l. III. in funere Justiniani Imperat. 'nec plura moratus Augustus, nutu tolli sublime pheretrum Imperat, et tota populus processit ab aula.' *Cerd.*

Corpus] Tam Latinis *corpus*, quam Græcis σῶμα, pro cadavere frequenti usu. *Cadaveri* proprie respondet πτῶμα; nam ut nos a *cadendo*, ita illi παρὰ τὸ πεπτωκέναι: σῶμα vero, quod servet animam, παρὰ σώζεσθαι: sive, ut vult Plato in Cratylo, quod signum sit ibi manentis animæ, παρὰ τὸ σῆμα εἶναι τῆς ψυχῆς: sed cognatius prius etymon. *Idem.*

60 *Toto lectos ex agmine mittit*] Trojanos, Thuscos, Arcades. *Servius.*

Lectos ex agmine] Romanus codex *ex ordine* legit. Sed plus est, *ex agmine*. Pierius.

61 *Supremum honorem*] Ita Ovid. Am. I. 'supremus ignis:' et Art. II. 'extremos rogos.' Prop. El. II. 20. 'extremas tenebras:' et I. 17. 'ultimus lapis.' Omnia hæc in re funerum. *Cerda.*

62 *Solatia exigua*] Quamvis enim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Sed tamen exhibenda sunt patri, quia debentur: aut est sensus, non quidem responsura luctui, sed tamen solennia, ergo justitiæ potius causa quam solatii. *Servius.*

64 *Haud segnes alii cratis*] Ad hunc locum et morem Stat. Theb. VI. in funeratione Archemori, 'Tristibus interea ramis, teneraque cupresso, Damnatus flammæ torus, et puerile pheretrum Texitur; ima virent agresti stramina cultu.' *Cerda.*

Pheretrum] *Pheretrum* locus ubi mortui feruntur. Et est Græcum nomen: nam Græce φέρτρον dicitur; unde per diæresim *pheretrum* facit; dictum a ferendo: nam Latine *capulus* dicitur. Unde et Plautus ait, 'capularis senex,' id est, vicinus capulo. Et dictus est *capulus*, eo quod corpus capiat. *Servius.*

65 *Vimine querno*] Sunt aliquæ duræ derivationes, tamen eis sic utimur, ut 'quernum vimen,' 'colurnum veru:' ut, 'Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.' Ficulnum lignum: ut Horatius, 'Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum.' Item, 'Aprugnum callum.' *Servius.*

66 *Toros*] Sunt quæ λέχεα Hom. Iliad. XVIII. et quas εὐνὰς Eurip. in Rhes. *Cerda.*

Obtentu frondis inumbrant] Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. *Servius.*

Obtentu frondis inumbrant] Oblongus codex pervetus, *obumbrant* legit. In aliis *inumbrant*, vulgata lectio. *Pierius.*

67 *Agresti sublimem in stramine*] Hoc est, super frondes ponunt. Nam hic reddit quod omisit supra dicens, 'Extructosque thoros:' nec addens unde. *Servius.*

Sublimem in stramine] Antiqua omnia exemplaria, quotquot habuimus, *sublimem stramine* legunt, absque præpositione, quæ tamen pluribus placet interjecta, ut quæ nescio quid numerosius efficiat. *Pierius.*

68 *Qualem virgineo, &c.*] Fortasse ab Catull. qui in Carm. Nupt. de flore, 'tenui carptus defloruit ungui.' Propert. etiam I. 20. dixit, 'Quæ modo decerpens tenero pueriliter ungue.' Ovid. Fast. IV. 'papavereas subsecat ungue comas.' Colum. in Hort. 'qui pollice molles Demetitis flores.' Non hinc abeunt, quæ conjunxit l. IX. in morte Euryali. *Cerda.*

Demessum] Participium est veniens ab eo, quod est *metor*. Sane ab eo, quod est *meto*, præteritum perfectum *messui* facit. *Servius.*

69 *Languentis hyacinthi*] *Languen-*

Digitized by Google

tis, aut postquam decerptus sit; aut quia non est acuti coloris; aut quando dimittit caput. Sane *Hyacinthus* puer fuit Eurotæ, vel, ut quidam volunt, Œbali filius: cetera de hoc in Bucolicis dicta sunt. *Idem.*

70 *Sua forma recessit*] Id est, propria pulchritudo. *Idem.*

71 *Mater tellus*] Dixi satis in Georgic. Adjungam Plinii verba II. 63. ubi de Terra: 'Cui uni rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis.' Pergit multis. Apul. de Mund. 'genitrix, atque altrix animantium omnium tellus.' Hom. sæpe, γῆ μήτηρ. Lucret. l. v. 'merito maternum nomen adepta Terra sit: e terra quoniam sunt cuncta creata.' *Cerda.*

Vires] De herbis sæpe Plin. 'vires,' 'potentiam,' 'potestatem,' 'pollere,' 'virtutem.' *Idem.*

72 *Tum geminas vestes*] De pompa funebri Alex. ab Alex. v. 7. *Taubm.*

Ostroque auroque rigentes] Unum *que* vacat: et est additum hiatus caussa. *Servius.*

Auroque ostroque rigentes] Ita legitur omnino in veteribus aliquot exemplaribus. Sed enim vulgata lectio magis placet, *ostroque auroque*, ut epitheton, *rigentes*, vicinius sit dictioni, quæ caussa sit rigiditatis. *Pier.*

Auroque rigentes] Ita l. I. 'pallam signis auroque rigentem.' Huc pertinet asperitas vestium ab auro. Sidon. Epithal. eodem sensu dixit 'trabeas rigentes,' ab auro, quod in trabeis: nam Claud. Paneg. Probi, 'auratas trabeas.' et Auson. 'auratus trabeæ velavit amictus.' Ammian. l. XVI. 'rigentiaque auro vexilla.' *Cerda.*

73 *Læta laborum*] Figura est, 'lætus illius rei.' Nam modo dicimus *lætus labore*. Servius.

Læta laborum] Explicat Iul. Scal. 'quam laboris non pigeret.' Tale et illud, 'fortunatusque, laborum.' Locutionem hanc peti ex penu Græco multis jam aperuit et firmavit Brocens. in Minerva. *Cerda.*

74 *Suis manibus Sidonia Dido*] Ut, 'Dives quæ munera Dido.' *Suis* autem *manibus*, ut heroïdes solebant. *Servius.*

Ipsa suis quondam manibus] Iliad. Hom. v. Πέπλον μὲν κατέχευεν ἑανὸν πατρὸς ἐν' οἴδει, Ποικίλον, ὃν ῥ' αὐτὴ ποιήσατο, καὶ κάμε χερσίν: *Peplum quidem subtilem deposuit patris in pavimento, Variegatum, quod ipsa fecerat, et laborarat manibus.* Ita et tertia Æneide, 'Accipe et hæc manuum tibi quæ monumenta meorum.' Testificatio ista amoris in multis expressa. Apud Livium l. I. soror illa Horatii erupit in gemitus, ut vidit in fratris humero paludamentum sponsi sui, 'quod ipsa confecerat.' De Eteocle Stat. Theb. XI. 'Nec palla vulgare nitens opus, ipsa novarat Mæoniis Argia modis, et pollice docto Stamina purpureæ sociaverat aurea telæ.' *Cerda.*

75 *Discrevérat*] Depinxerat: simul et amantis affectus ostenditur. *Serv.*

76 *Harum unam*] *Unam* pro alteram de duobus scilicet, et *horum alterum* et *horum unum* possumus dicere: nam artigraphi hoc tantum vetant dicere, ne de duobus *alium* dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, 'Vestem induit,' ut, 'Exuvias indutus Achillis:' cum in usu sit, 'Induit illa re:' ut, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis:' id est, truncos indutos jubet offerri. Sane hoc videtur secundum cæremonias Flaminum subtiliter dixisse. Flamini enim nisi unum mortuum non licet tangere, sed Æneas plurimos postea occidit. Sed aliud est in bello occidere, aliud mortuum tangere. Sciendum est tamen Æneæ omne genus sacerdotii tribui. *Idem.*

Harum unam juveni] Veteres veste una corpus induebant; altera, qua amiciebantur, etiam interdum involvebant caput: quo factum est, ut

Digitized by Google

duas vestes Pallanti injiciat Æneas: ut una corpus, altera caput tegatur. Ita Æn. III. 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Et Varro l. IV. de L. L. vestes in *indutum* et *amictum* dividit. Turneb. v. 7. *Taubmann.*

77 *Arsurasque comas obnubit amictu*] Harum unam de duabus vestibus induit juveni, altera caput ejus velavit; nam supra duas vestes dixit esse prolatas. *Obnubit* autem, velavit: translatio a nubibus, quibus tegitur cœlum. Unde et *nuptiæ* dicuntur, quod nubentium capita obnubantur, id est, velentur. *Servius.*

78 *Laurentis prædæ pugnæ*] Mittit prædæ, quæ de præda Laurentis pugnæ sustulerat. Nam *præda* est quæ eripitur: *præmium*, quod offertur. *Idem.*

Præmia] Conjungit *præmia* quæ aggerantur, et *prædam* quam jubet duci. Itaque hæc duo sæpe conjungi, jam notavit Ian. Gulielm. in Plautin. Quæst. et inde corrigit Planti versus Menæch. 'Avertit prædam ab hostibus, nostrum salutes ocium. PE. Heus adolescens, ecqua pars inest prædæ mihi?' *Cerda.*

79 *Longo ordine*] Cur longo ordine prædam duci jubet? Ne in globum collecta, ambitionem ac pompam funeris minueret. *Donatus.*

Longo prædam jubet ordine duci] Paria in omnibus militarium Principum funeribus. Exemplum sit funus Coriolani apud Dionys. l. VIII. ubi præferuntur 'manubiæ, spolia, coronæ, imagines urbium ab eo captarum.' Inde et statim Virgilius: 'Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.' Liv. l. VIII. in funere adolescentis Manlii: 'spoliisque contectum juvenis corpus, structo extra vallum rogo, cremaretur.' In funere Archemori Stat. l. VI. 'Arma etiam, et veterum exuvias circumdat avorum, Gloria mista malis, afflictæ ambitus aulæ.' Sil. l. XI. etiamsi non in funere, 'præda et captiva leguntur Corpora, direptæque viris sub Marte cruento Exuviæ, fausti superis libamina belli.' *Cerda.*

Ordine] In triumpho Aureliani Vopiscus: 'cetera talia per ordinem ducta.' Ita solemnis fuit ordo rerum portandarum ad funus, ut dicat Sueton. in Iulio cap. 84. loquens de hujus funeratione: 'Præferentibus munera, quia suffectura dies non videbatur, præceptum est, ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in campum:' quasi necessaria exceptio. *Idem.*

80 *Equos et tela, quibus spoliaverat hostem*] Vel Pallas, vel Æneas. Nam ambigue positum est. *Spolia* autem cum propric ea tantum sint, quibus hostis spoliari potest, ut lorica vel vestis, abusive jam *spolium* dicitur quicquid hostibus tollitur. Unde est, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Alii 'equos et tela, quibus spoliaverat hostem,' ad Pallantem volunt tantum pertinere, quia in antiquis disciplinis relatum est, 'Quæ quisque virtute ornamenta consecutus esset, ut ea mortuum eum condecorarent.' Sallustius, 'Exuant armis equisque.' *Servius.*

Addit equos] Scilicet cremandos in ipso rogo. Id enim apparet ex Hom. Iliad. XXIII. nam in funere Patrocli Achilles πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων. Et in sermone etiam de rogo ejusdem Patrocli, καίοντ' ἐπιμὶξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες. Calab. etiam l. III. in funere Achillis ait, injectos in rogum equos virosque, qui cæsi ad eas exequias. Verba ejus: ἀποκταμένων περὶ νεκρῷ Ἵππων τ' αἰζηῶν τε. Et l. I. ait, Priamum decrevisse inferre Penthesileam in sepulchrum Laomedontis, ὡς τεύχεσι καὶ ἵππῳ. Tacit. de Moribus Germanorum: 'sua cuique arma, quorundam igni et equus adjicitur. *Cerd.*

Addit equos, &c.] Apud Statium. Theb. XII. 60. in funere Menœcii,

Digitized by Google

structo ex hostilibus armis aggere, equi etiam et captivi mactantur. Locum vide. *Emmeness.*

Quibus spoliaverat hostem] Ambigue dictum: vel quibus usus fuerat dum hostes interimeret; vel quibus hostes spoliavit: ultima tamen sententia melior est. *Donatus.*

81 *Vinxerat et post terga manus*] Hic nempe habitus talium. Plutar. in Philopœmene inducit ἐχθροὺς δεσμιοὺς ἀγομένους, *hostes ductos cum vinculis*, eos scilicet, qui comitabantur ossa et urnam ducis mortui. Vopiscus in triumpho Aureliani loquens de Gotthis, Alanis, aliisque victis hostibus, 'religatis manibus captivi præcesserunt.' Sed hæc alibi. *Cerda.*

Umbris Inferias] Proprie enim *Inferiæ* sunt sacra mortuorum. *Servius.*

Quos mitteret umbris Inferias] Consule, quæ dedi l. x. ad illud, 'Viventes rapit, Inferias quos immolet umbris.' Et adjice Justinum, qui l. xi. loquens de Alexandro Mag. 'Cædis conscios ad tumulum patris occidi jussit.' *Cerda.*

Mitteret] Notare jubet Scalig. verbum signatum, *mitteret:* ut, *demitteret orco. Inferiæ* autem sunt sacra mortuorum. Ita et Achilles Patroclo duodecim Trojanos Inferias mittit, Iliad. xx. *Taubmann.*

82 *Cæso sanguine*] Pro *cæsorum.* Ut supra, 'Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.' *Servius.*

Cæso sanguine] i. e. cæsorum sanguine. Hanc crudelitatem castigat Tertullianus: 'Olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel servos in exsequiis immolabant.' Vide Æn. x. 519. *Taubmann.*

Sparsuros sanguine flammas] Rom. codex *flammam*, unitatis numero, legit. Et aliquot alii cod. *sparsurus*, singulari numero recto casu, legunt, ut suppositum sit verbi *mitteret.* Sed longe melius est *sparsuros.* Pierius.

84 *Ipsos ferre duces*] Suos scilicet, qui illis mille præerant. Melius tamen est, truncos jubet pro ducum spoliis ferre ipsos duces, ut tropæa, 'duces ipsos' dixerit; sicut supra, 'Manibusque meis Mezentius hic est,' de tropæo: duces autem, ut Halesum et ejusmodi quos occiderat Pallas, duces ipsi portarent, (nam ducum fuerat tropæa portare,) ut habeat pater solatium de victoria filii, et honor funeri accedat. *Servius.*

Ipsos ferre duces] Sæpe trophæa curru agebantur, sæpe humeris ducum. Extremum hoc voluit Virgil. ad majorem ostentationem. Plutarch. in Romulo: ὑπολαβὼν δὲ τῷ δεξιῷ τὸ τρόπαιον ὅπλῳ προὑρεισόμενον ὀρθὸν, ἐβάδιζεν. Ita et in triumphis usitatum. Idem Plut. in triumpho Luculli, præmisso rerum catalogo, quæ gestabantur, interque eas Mithridatis statua, subjicit, ταῦτα μὲν οὖν ἄνδρες παρεκόμιζον. Non admitto Servii alteram explicationem, qui *duces* accipit de Haleso, et aliis interfectis a Pallante. *Cerda.*

Inimicaque nomina figi] Pro *inimicorum:* dicit autem adfixos tropæis titulos cum nominibus occisorum. *Servius.*

Inimicaque nomina figi] In Rom. codice *fingi* legitur; quippe ut res aliquanto amplior efficta, majorem Evandro consolationem afferret, quum in gestarum rerum narratione multa veris vulgo superaddi soleant, et ex commodo *fingi.* Sed alienum est mendacium a viro fortissimoque et sapientissimo, qualem Virgilius Æneam passim ostentat. Quare longe magis placet eorum sententia, qui affixos tropæis titulos occisorum ajunt. *Pier.*

Inimicaque nomina figi] Subjungam moris hujus firmamenta, quo titulis noscebantur illi, de quibus trophæum excitabatur. Claud. Rapt. iii. ubi excitatur trophæum devictorum Gigantum, ait, 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Indicat enim scriptum titulum, in quaque

Digitized by Google

arbore. Clare ad hunc morem Plin. Paneg. Trajani, ubi, 'Videor jam cernere non spoliis provinciarum, et extorto sociis auro, sed hostilibus armis captorumque Regum catenis triumphum gravem. Videor ingentium ducum nomina, nec indecora nominibus corpora noscitare.' Tacit. de funere Augusti ait decretum, 'ut legum latarum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.' Et Ann. II. loquens de exercitu, 'struxitque aggerem, et in modum trophæorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, imposuit.' Plutar. in vita Timoleontis ait, adornata fuisse quædam trophæa καλλίσταις ἐπιγραφαῖς. Dio l. XXXVII. de trophæis Pompeji, ait, unum fuisse magnum, et sumptuose adornatum, et γραφὴν ἔχον ὅτι τῆς οἰκουμένης ἐστίν. Hos titulos indicat Aristid. in Paraphtheg. Ἀθηναῖοι ἀπὸ Θηβαίων, ἢ Περσῶν. Apud Stob. de Fortitudine, leges, Othryadem moribundum erexisse trophæum, ac proprio cruore trophæo titulum hunc addidisse, Λακεδαιμόνιοι κατὰ Ἀργείων. Ex eodem more Ovidius, Albinovanus, Propertius. Primus Trist. Eleg. IV. 2. 'Cumque ducum titulis oppida capta leges.' Alter ad Liviam, 'Cunctaque per titulos oppida capta suos.' Tertius Eleg. III. 4. 'et titulis oppida capta legam.' Hujus moris plenus ad satietatem Pausan. ideo nihil ab illo. Ex hoc more soleo explicare illud supra, 'Mezentius hic est,' ut vocula *hic* titulum indicet. *Cerda.*

85 *Ducitur infelix ævo confectus Acestes*] Quasi qui consternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens, ita doluisse Acestem, ut pene carens humano sensu per se ire non posset; et equum ita sensisse interitum domini, ut in humanum migraret affectum: nam et lachrymabat, et sponte sequebatur cadaver. Et bene, cum hominis sit ire, equi duci, hominem autem duci ait; de equo, 'It lachrymans.' *Serv.*

Ævo confectus Acœtes] Id est, defessus, juxta Nonium. Pro eo Phædr. Fab. I. 21. 'defectus annis.' Lucil. apud Nonium: 'doloribus confectum:' et Cic. de Off. II. 1. 'Nec me angoribus dedi, quibus essem confectus:' et III. 27. 'senectute confectus.' *Emmeness.*

86 *Fœdans*] Vel cruentans, vel lacerans. *Servius.*

Pectora nunc fœdans, &c.] Idem carmen habes l. IV. aliqua transpositione, 'Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis.' *Cerda.*

87 *Sternitur et toto, &c.*] Hæc dolendi ratio priscis in usu. Non enim se solum pulvere aut cinere conspergebant, sed etiam se per terram aut cinerem volutabant. Hoc doloris genere mœrent apud Calab. l. III. Principes Græci post interfectum Achillem, ut cum Ajax inducitur παρὰ ψαμάθοισι θαλάσσης Ἐκχύμενος. Et Peleus ipsius Achillis pater: ἐπ' ἐσχαρόφῳ βίοτον κατέδων ὀδύνῃσι. Eundem Peleum Eurip. in Androm. inducit πίτνοῦντα πρὸς γᾶν, cujus interfectus est nepos Pyrrhus ab Oreste. Ovid. Metamorph. VIII. 'Pulvere canitiem genitor, vultusque seniles Fœdat humi fusos.' Stat. Theb. III. 'Canitiem impexam dira tellure volutans.' *Idem.*

Terræ] Id est, in terra. Et figurate 'sternitur terræ,' ut, 'Truncumque reliquit arenæ.' *Servius.*

88 *Perfusos sanguine currus*] Aut captivorum, aut ipsius Pallantis. *Serv.*

Perfusos sanguine currus] Ita Il. XI. αἵματι δ' ἄξων νέρθεν ἅπας πεπάλακτο. Quod repetit Iliad. XX. Est hoc, quod Cal. l. X. de armis, πεπαλαγμένα μύθρῳ. *Cerda.*

89 *Post bellator equus*] Militaris enim disciplinæ fuit, ut equus usque ad sepulchrum duceretur, armiger perversa arma gestaret, unde hanc consuetudinem videtur poëta ser-

Digitized by Google

vasse. *Servius.*

Bellator equus] In x. 'Bellatoris equi.' Tacit. de Morib. Germ. 'Illum bellatorem æquum, illum cruentam victricemque frameam.' Eodem attributo usus Val. Arg. II. et Ovid. Fast. II. Lucret. de equis, 'duellica proles,' quia bellatores. Prop. IV. 4. 'bellicus equus.' Græci, Ἵππος πολεμιστήριος: et Plut. in Cat. Majore, Ἵππους πολεμιστάς. *Cerda.*

Positis insignibus] Sine phaleris. *Servius.*

Positis insignibus] Indicium luctus. Tacit. Ann. III. in funere Germanici: 'præcedebant incompta signa:' et postea, 'sine insiguibus magistratus.' Non abit illud Val. Arg. III. in re simili: 'vadit sonipes cervice remissa,' id est, non ἐριαυχήν, ut sæpe equus dicitur ab Homero, sed submissus et tristis. Liv. l. IX. etiamsi non in re funeris, certe in re indignissima: 'plerique nobilium annulos aureos, et phaleras deponerent.' Sed explico Virgilium aliter: allusit, credo, ad morem servatum in funeribus quo non solum viri tondebantur, cujus rei magna est mentio in auctoribus; sed etiam equi. Profero Eurip. in Alcest. ubi Admetus propter uxoris obitum, ita præcipit: Πᾶσιν δὲ Θεσσαλοῖσιν, ὧν ἐγὼ κρατῶ, Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω, Κουρᾷ ξυρηκεῖ, καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ· Τέθριπτά τε ξείγνυσθε καὶ μονάμπυκας Πώλους, σιδήρῳ τέμνετ' αὐχένων φόβην. Certum est autem, jubam esse maximum equorum insigne. Hoc ergo positum, et præcisum equo Pallantis. *Cerda.*

Positis insignibus] Sine phaleris. Sunt, qui putent, hunc equum ita ductum, ut cum cadavere combureretur, more tunc usitato, quo carissima quæque una cremabantur. Alii ad pompæ tantum ornatum censent productum. *Taubmann.*

Æthon] Nomen equi, quo etiam Auroræ equus vocatur. Quod autem equus bellator ducitur, et phalanx comitatur, juxta morem Romanum ait, ut dignitas in regii adolescentis servetur exequiis: quia apud Romanos quod erat vivo concessum, mortuo non adimebatur; militaris autem disciplinæ erat. *Servius.*

90 *It lachrymans*] Non mirum est, quod equum dicit *lachrymare*, cum Homerus etiam divinantem induxerit. Plinius solum equum præter hominem *lachrymare*, et doloris affectum sentire, dicit. *Idem.*

Guttis grandibus] Bene *grandibus*, quia de equo. *Idem.*

Guttisque humectat grandibus ora] Ab Lucret. qui l. I. 'lachrymis falsis humectant ora genasque.' Sed prius Eurip. in Ione, Δακρύοις θ' ὑγράνω' εὐγλήνῃ παρηίδα. Et iterum, ὑγρὸν βάλλω δάκρυ: in Helen. βλέφαρον ὑγραίνω. *Cerda.*

Bellator equus It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora] Plin. l. VIII. 42. agens de equis, inquit: 'Iidem præsagiunt pugnam, et amissos lugent dominos, lacrymasque interdum desiderio fundunt,' et quæ sequuntur. Isidor. XII. 1. Equi, 'morientibus dominis, multi lacrymas effundunt.' Homerus Il. P. flentes inducit equos Achillis. vs. 438. δάκρυα δέ σφιν Θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέε μυρομένοισιν. Et Calaber l. III. Οἱ δὲ μὲν ἄμβροτοι ἵπποι ἀτάρβεος Αἰακίδαο Μίμνον ἀδάκρυτοι παρὰ νήεσσι. Cæsaris equi apud Sueton. in Jul. c. 81. dicuntur etiam pertinacissime pabulo abstinuisse, ubertimque flevisse. Noster supra in fine l. X. mœrentem inducit Mezentii equum: et Oppian. Cyneg. I. 225. Καὶ πολέμοισι πεσόντα μέγα στενάχουσιν ἑταῖρον. Mirabilia vero de equis vide apud Lips. Cent. 3. ad Belg. ep. 56. *Emmenes.*

91 *Hastam*] J. Meursius in Lycophron. notat, qui violenta morte occidissent, cum iis hastam efferri moris fuisse. Et huc a Poëta respectum. *Taubmann.*

Nam cætera Turnus Victor habet]

Digitized by Google

Κατὰ τὸ σωπώμενον et alia eum sustulisse intelligimus, non tantum balteum, ut legimus supra: nam sola hasta et galea ostenditur remansisse. *Servius.*

92 *Phalanx*] Lingua Macedonum, *legio*. Quod autem ait *mœsta*, Arcadas intelligimus. Unde infert, 'Teucrique sequuntur, Tyrrhenique duces.' Et hoc est quod ait supra, 'et toto lectos ex agmine mittit Mille viros.' *Servius.*

93 *Versis Arcades armis*] Lugentium more, mucronem hastæ, non cuspidem, contra terram tenentes. Quoniam antiqui nostri omnia contraria in funere faciebant: scuta etiam invertentes propter numina illic depicta, ne eorum simulachra cadaveris pollucrentur aspectu, sicut habuisse Arcades Bacchilides in dithyrambis dicit: et hoc, ut nonnullis frustra placet: nam lugentium mos, est prioris habitus immutatio. Alii *versis armis* in obliquum versis scutis, ne splenderent insignia: *arma* autem scuta dici ipse declarat, ut, 'Lausum socii exanimem super arma ferebant;' sed potest hoc de armis versis non ad Arcadas solum, sed ad omnes pertinere: an *versis armis*, quod, interempto Pallante, victos jam se Arcades arbitrabantur. Alii dicunt hunc morem fuisse, ut de suo duce nunquam voce quereretur exercitus; ne seditio paulatim insurgeret; verum armorum ordinem mutantes, scuta supina portarent. Ergo vel Æneas ab Arcadibus arguitur, quod Pallas non sit vindicatus; vel Euander, quod novi hospitis gratia adolescentem temere in bella projecerat. *Idem.*

Versis Arcades armis] Ita scilicet in exequiis militaribus. Stat. l. VI. in funere Archemori, 'Tum septem numero turmas (centenus ubique Surgit eques) versis ducunt insignibus ipsi Grajugenæ reges.' Tacit. in funere Germanici Ann. III. 'præcedebant incompta signa, versi fasces.' Albinovan. ad Liviam, 'Quos primum vidi fasces, in funere vidi, Et vidi versos, indiciumque mali.' Adhuc apud nostros inolevit hæc consuetudo, ut in obitu ducis, exercitus et milites vexillis humum verrant, et inversis cuspidibus hastæ inclinentur trahanturque. *Cerda.*

94 *Comitum*] Potest pro *comitantium* accipi. *Servius.*

Comitum processerat ordo] Rom. codex, et Oblongus, et omnes denique antiquiores, *præcesserat* legunt, ut in antiquarum aliquot impressionum codicibus habebatur. Qui funus enim ducunt, *præcedere* solent, subsequi vero, qui lugent. Sed *procedere* in similibus admodum usitatum est. Ter. 'Funus interim procedit, sequimur.' *Pierius.*

95 *Gemituque*] Deest *cum*. Serv.

96 *Alius hinc ad lacrimas*] Ad aliam sepulturam, id est, ad ceteros sepeliendos, qui eodem prælio ceciderunt. *Idem.*

97 *Salve æternum mihi, maxume Palla, Æternumque vale*] Varro in libris Logistoricis dicit, 'Ideo mortuis Salve et Vale dici: non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus, eos nusquam visuri.' Hinc ortum est, ut etiam maledicti significationem interdum *vale* obtineat, ut Terentius, 'Valeant, qui inter nos dissidium volunt,' hoc est, ita a nobis recedant, ut nunquam ad nostrum revertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur *vale*, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis *vale* dicimus, nisi a quibus recedimus. *Idem.*

Salve æternum mihi, maxime Palla] Rom. codex vocativum hunc nominativo similem facit *Pallas*. Sed nomina in *as* desinentia, quæ, genitivo crescente, per *ntis* pronuntiantur, neque synæresin patiuntur, vocativum fa-

Digitized by Google

cere solent extrema genitivi abjecta. *Thoantis, o Thoan; Laodamantis, o Laodaman.* Poëtæ tamen hujusmodi vocativum absque *n* litera proferre libentius solent: ut *o Laodama, o Polydama;* sic *o Palla.* Pier.

Salvæ æternum mihi, maxime Palla, &c.] Ita Catull. 'Atque in perpetuum frater ave atque vale.' Ita Charinus apud Plaut. Mercat. v. 1. extremum discedens, 'Limen Superum et Inferum salve, simul autem vale.' Etiam Græci mortuos geminatis vocibus extremum salutabant, οὖλε καὶ χαῖρε. Vide et Turneb. XI. 1. *Taubmann.*

Salve æternum mihi, maxume Palla, Æternumque vale] Verbis *salve* et *vale* utebantur qui se invicem salutabant, et sicuti accedentes ad aliquem *ave* vel *salve*, ita discedentes *vale* dicebant. Adhibebantur ea quoque cum a mortuis compositis jam recedebant: unde supra Æn. II. 644. 'Sic o, sic positum adfati discedite corpus.' Ubi Servius: 'hoc est, adfamini me; ut dici mortuis solet: vale, vale, vale.' Statius Silv. l. III. 'Salve supremum genitor, mitissime patrum, Æternumque vale.' Supra Æn. v. 80. Æneas in anniversario parentis sui sacro: 'Salve, sancte parens: iterum salvete recepti Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.' Sed vid. Brisson. de Form. l. VIII. in fine. Respondent his Græca ἔρρωσο et ὑγίαινε, quæ, quia iis utebantur discedentes, mali ominis habebantur: ut Artemidorus l. I. cap. ult. Ἔρρωσο δὲ καὶ ὑγίαινε οὔτε λέγειν οὔτε ἀκούειν ἀγαθόν· οὐ γὰρ προσιόντες ἀλλήλοις, οὔτε μέλλοντες τὶ πράττειν ταῦτα λέγουσιν ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἀπαλλαττόμενοι ἀλλήλων καὶ πρὸς ὕπνον τρεπόμενοι· διὸ γάμους καὶ κοινωνία διίστησι, καὶ τοὺς νοσοῦντας ἀναιρεῖ. Æternum autem dicitur pro in æternum tempus; ut Ecl. III. 79. 'Longum vale.' *Emmenesa.*

99 *Tendebat*] Eadem significatione τείνειν Græcis dici Germ. notat, nam Eurip. Supplicib. οἱ δ' ἕτεινον εἰς πύλας. *Cerda.*

100 *Oratores*] Legati: a perorando pro republica nominati; quod orabant, id est, agebant: unde et actores causarum *oratores* appellantur. *Servius.*

Urbe Latina] Pro *Latini*: id est, de Laurolavinio. *Idem.*

101 *Velati ramis oleæ*] Non coronati (nec enim lugentes decebat) ut qui pro mortuis precabantur, sed instructi et ornati: id est, in manibus olivæ ramos ferentes: sicut Homerus στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος. *Velati* autem, ornati: et illo loco significat, 'Victori velatum auro vittisque juvencum;' cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ, sed ornentur: aut certe *velati*, ab omni injuria tecti jure gentium. *Idem.*

Velati ramis oleæ] Id est, manibus olivæ ramos præferentes. Nam coronatos esse in luctu non decebat. Vide Æn. VII. 237. *Taubmann.*

Velati ramis oleæ] Non solum pacis insigne arbor hæc (unde supra Æn. VIII. 116. *pacifera*, et Græcis φιλέρηνος dicta) sed deprecantium quoque et supplicum. Livius XXIX. 16. 'Legati Locrensium ramos oleæ, velamenta supplicum porrigentes.' Unde Statio Theb. XII. 502. 'supplicis arbor olivæ:' et 478. 'Ipsa manu ramosque oleæ, vittasque precantis Tradit.' Rationem refert Joan. Chrysost. Oration. 3. de incomprehensibili Dei natura: οἱ ἄνθρωποι κλάδους ἐλαιῶν ἐκκόψαντες ἐπισείουσι τοῖς βασιλεῦσι διὰ τοῦ φυτοῦ ἐλαίου αὐτοὺς καὶ φιλανθρωπίας ἀναμιμνήσκοντες. *Emmenesa.*

Veniamque rogantes] Beneficium juxta antiquum modum dictum; hoc est, sepulturam suis petentes. *Serv.*

Veniamque rogantes] Rom. codex

Digitized by Google

precantes legit, ut etiam inferius est: 'Quos bonus Æneas non aspernanda precantes Prosequitur venia.' *Pierius.*

102 *Corpora, per campos*] Poëta bellici juris peritus, ut integram solidamque victoriam Trojanis asserat, et eos campo potitos doceat, inducit legationem Latinam ad Æneam, quæ ad sepulturam corpora deposceret a victore Ænea, secundum scilicet historicam fidem, et receptum belli morem, et legem imperatori illi superiores commissæ pugnæ partes adjudicantem, penes quem campi et sepulturæ potestas remansit. Justin. l. VI. 'In eo prælio Archidamus rex Lacedæmoniorum vulneratur, qui cum cædi suos, et victos videret, per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Græcos victoriæ traditæ.' Eurip. πέμψω λόγους Κρέοντι, νεκρῶν σέματ' ἐξαιτούμενος. *Germanus.*

Ferro quæ fusa] *Fusa* modo, interempta; alias fugata; sed discernuntur epithetis: ut si dicas, *ferro fusus*, vel *metu fusus.* Servius.

103 *Redderet*] Ostendit jam campos in Trojanorum esse potestate. *Idem.*

Tumulo succedere terræ] Pro, terra condi, tegi tumulo, ad eum modum, quo, 'successimus antro,' et 'succedere muro.' Politissima certe locutio, et inde laudata Scaligero. Itaque noluit illa Eurip. in Supplicib. γῆ καλυφθῆναι νεκρούς: κρυβήσονται χθονί: τάφῳ δέδονται. Neque illa Soph. Antig. καὶ χθονὸς ἔκρυψε: ἐν τάφῳ τιθέναι: et in Ajace: σῶμα τυμβεῦσαι τάφῳ: neque infinita Hom. *Cerda.*

104 *Nullum cum victis certamen*] Deest, *esse oportet.* Servius.

Et æthere cassis] Id est, luce vacuis: unde et retia, *casses* dicimus. Hoc autem bene addidit, quoniam victi possunt innovare certamen. *Id.*

Et æthere cassis] Mediceus codex, et aliquot alii *aëre* legunt, de inferiori enim et spirabili hac aura, loquitur. *Pierius.*

Nullum cum victis certamen, &c.] Apto Virgilio nobilissimum locum Lysiæ in orat. funebri: πέμψαντες κήρυκας, ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναίρεσιν, νομίζοντες ἀνδρῶν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρίσασθαι, ἀποστούντων δέ σφισιν αὐτοῖς, ἐν τοῖς τῶν τεθνεώτων σώμασι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι. Plato etiam Leg. l. v. ἀνελεύθερον τὸν πολέμιον νομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος: et mox ait, hoc qui agunt, esse similes canibus, qui in mortuos sæviunt. Non abhorret sententia Sophoc. apud Stob. Τὶ κέρδος οὐκ ἔτ' ὄντας αἰκίζειν νεκρούς. Demosth. in Coron. τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι τοῖς μὲν ζῶσι πᾶσιν ὑπόστηπτίς ἡ πλείων, ἡ ἐλαττων φθόνος, τοὺς τεθνεῶτας δὲ οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἔτι μισεῖ. Idem contra Leptinem: καὶ μὲν κἀκεῖνος τῶν καλῶς δοκούντων ἔχειν νόμων Σόλωνός ἐστι, μὴ λέγειν κακῶς τὸν τεθνεῶτα. Istis consentit Calaber l. I. Οὐ γὰρ ἐπὶ φθιμένοισι πέλει πότος, ἀλλ' ἐλεεινοὶ Δηΐοι οὐκ ἔτ' ἐόντες, ἐπὴν ἀπὸ θυμὸς ὅληται. Et l. IX. de defunctis ait, οὐ γάρ σφι μῆνις ὀπηδεῖ. Inde Constantii Augusti apud Hilarium: 'Ceteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis.' Vide Val. Max. IV. 1. de Moderatione, ubi loquitur de inimicitiis testatissimis Scipionum, Numidici, et Africani, quas tamen Numidicus, mortuo Africano, statim delevit. *Cerda.*

106 *Bonus Æneas*] Ideo, quia ab eo facile impetratur. *Servius.*

Bonus Æneas] Explica *bonum*, id est, *ἄφθονον, sine invidia.* Nam φύσεως κακίας σημεῖόν ἐστιν ὁ φθόνος, ait Demosthen. orat. contra Leptin. 'Invidia argumentum est pravitatis naturæ.' Unde ille colligit, Athenienses vere esse bonos, quia carentes ipsi

Digitized by Google

invidia sepelirent eos, qui in acie occubuissent. *Cerda.*

Haud aspernanda] Justa, non contemnenda. Sepulturæ enim beneficium generaliter debetur universis. *Servius.*

107 *Venia*] Quam petebant; aut *venia*, humanitate. *Servius.*

Insuper addit] Accumulat verbis beneficium, dicens pacem se etiam vivis velle præstare: pacem autem ideo defunctis, quia ait supra, 'Nullum cum victis certamen:' et mortuorum pax, sepultura est. Unde elegit verbum, quod tam vivis, quam mortuis aptum esset. *Idem.*

108 *Quænam*] Quanta et qualis: nam mirantis est: nec enim dubitat cum ipse dicat *indigna*. Ergo potest ἐπεξήγησις esse, quænam vos fortuna implicuit, quæ est indigna bello: et mira est oratio conciliantis se hostibus suis. *Idem.*

Quænam vos tanto] Exordium a reprehensione modesta, quod temere adversus se arma induerint. *Hort.*

109 *Inplicuit*] Id est, involvit invitos. *Bello* autem incertum dativus an ablativus. *Servius.*

110 *Pacemne exanimis*] Rom. codex, Mediceus, et antiquiores plerique alii legunt *pacem me exanimis*, quod mirifice placet. Habet enim emphasin pronomen illud, plusque in recessu præstat, quam fronte polliceatur. *Pierius.*

Pacemne exanimis] Propositio hostium de sepeliendis suorum cadaveribus: ad quam ipse est responsurus. *Hort.*

Pacemne exanimis] De versibus his vivis et cælestibus, quos vocat Scalig. vide Poët. III. 11. *Taubmann.*

Exanimis] Huic voci proprie respondebit Græcorum ἀποψύχω, quæ vox est in Soph. Ajace, ἀπέψυξε βίον, ut utraque vox sit, *expellere animam*. Sæpe enim ἀπὸ Græcum, et *ex* Latinum sibi respondent. Sic ἀποφυγὴ, ἀποφυσάω, ἀποχωρέω: *effugium*, *efflo*, *excedo*. Cerda.

Martia sorte peremtis] Ad illud, 'nullum cum victis certamen.' *Servius.*

111 *Concedere vellem*] In antiquis aliquot codicibus *mallem* legitur, quod magis explet Oratorum vota, magisque sibi eos conciliat: *vellem* tamen receptum. *Pierius.*

112 *Nec veni*] Nec venissem: tempus est pro tempore, et vitavit ὁμοιοτέλευτον. *Servius.*

Nec veni] Fieri per modos solœcismum Comminianus ait, hoc loco citato. *Nec veni*, pro *nec venissem*, indicativus pro conjunctivo. Indignatur vero Fab. Quintilianus hujusmodi elocutionum species, nunc Solœcismi, nunc Barbarismi nuncupatione appellitari, ubi ait, 'Exempla Barbarismi quidam fere in jactationem eruditionis sumere ex Poëtis solent, et Auctores, quos prælegunt, criminantur.' *Pierius.*

Nec veni, &c.] Caussam obiter adventus sui, cur contra se arma sint sumpta, reddit: obtenditque *fatum*: ut a se removeat, quod toties ab hostibus fuit objectum. *Hort.*

Fata locum, sedemque dedissent] Sæpe hæc prædicat in Æneide, in istis, 'Italiam quæro fatis.' 'Italiam fato profugus.' 'Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.' 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis:' et sæpe alibi. Ut scilicet desertoris nomen et proditoris amandet ab Ænea, quod aliquibus persuasum. Unde hac maxime injuria Turnus Ænean petit, 'desertorem Asiæ,' et 'fugacem;' ut etiam Dido. Cavit ergo suo Heroï Virg. in gratiam Augusti. *Cerda.*

113 *Nec bellum cum gente gero*] Subaudiendum, *sed cum Turno*: per quod populariter eorum captat favorem: aut ut seditionem eorum adversum regem invocat. *Servius.*

Hospitia] Hoc verbum duo significat, et quo ab alio recipimur, et quo

Digitized by Google

aliquem recipimus. *Idem.*

Rex nostra reliquit Hospitia] Nusquam iræ majores, quam ob violatam hospitalitatem. Exempla plurima in uno Paus. Hom. Odyss. xx. *οὐ γὰρ καλὸν ἀτέμβειν, οὐδὲ δίκαιον, Ξείνους.* Et Odyss. xiv. dicit, non oportere *ξεῖνον ἀτιμῆσαι.* Cesso ab loco communi. *Cerda.*

114 *Turni se credidit armis*] Pro, commisit. Phædrus Fab. i. 8. 'Gulæque credens colli longitudinem.' Id est, inmittens. Absolute ponitur Ge. iv. 192. 'credunt cœlo:' et vs. 48. 'altæ neu crede paludi.' *Emmeness.*

115 *Huic Turno*] Id est, huic morti, *θεωτικῶς*, quasi jacentes ostendit. *Servius.*

Æquius huic Turno fuerat, &c.] Antiqua omnia exemplaria, quotquot versare contigit, *Turnum* accusativo casu legunt, ut ordo sit, æquius fuerat Turnum opponere se huic morti. Nam et Servius *huic morti* legit *θεωτικῶς*, quasi jacentes ostendat. *Pierius.*

Æquius huic, &c.] Taxat oblique sinistra Latini consilia: qui persuasus pessime, maluerit se propter Turnum bello implicare, quam secum societatem adjungere. *Hort.*

116 *Si bellum finire manu*] Hoc est, internecione: potest enim et pace finiri. *Servius.*

117 *His mecum decuit concurrere telis*] Aut qui se Teucros parat pellere, aut tela sua ostendit, ut armatus in concilio fuerit. *Idem.*

His decuit mecum concurrere telis] In Rom. codice, et aliquot aliis, ad evitandam cacophoniam, quæ in pede quarto fieret *cum con.* scriptum est transpositis dictionibus 'His mecum decuit concurrere telis.' *Pierius.*

118 *Vixet*] Pro *vixisset:* et est Syncope. *Servius.*

Vixet] Ita omnes legunt, pro, *vixisset.* In nonnullis tamen, *vixit:* cui lectioni non deest suus lepor. *Cerda.*

Deus, aut sua dextra dedisset] Victoria enim vel vita, duplici ratione consistunt, aut virtute, aut voluntate fortunæ. *Servius.*

119 *Nunc ite*] Epilogus, qui constat perbenigna permissione ejus rei, quam petunt. *Hort.*

Miseris civibus] Quasi aliena culpa pereuntibus; et bene commendatur dicentis bonitas, quasi et ipse eorum misereatur. *Servius.*

Miseris] Qui non in suo, sed in Turni negotio perierant. *Donatus.*

120 *Obstupuere silentes*] Id est, obstupefacti sunt, et silere cœperunt. *Servius.*

Olli obstupuere silentes] In veteribus codicibus pene omnibus scriptum observavi *illi obstipuere.* Pierius.

122 *Tum senior*] Cui ab ætate præstabatur authoritas. *Servius.*

Odiis et crimine Drances Infensus juveni Turno] Aut qui eum odio semper et criminationibus persequebatur: aut propter suum crimen, id est, inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam: aut Turni crimine, qui tot viris causa mortis extiterat. *Idem.*

Semperque odiis, &c.] Sic et de Thersite Hom. *ἔχθιστος δὲ μάλιστ' Ἀχιλῆι, ἠδ' Ὀδυσῆι·* nimirum et vapulavit in Hom. ab Ulysse, et cæsus est ab Achille in Calab. *Germanus.*

124 *Orsa refert*] Cœpta verba. *Servius.*

O fama ingens, ingentior armis] Frustra, ait Donatus, hoc nomen de his esse, quæ non recipiunt comparationem; nam quia augmentum recipit et comparatur: alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio utrum comparentur, ut est *perfectus,* quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Idem.*

O fama ingens, &c.] Scripsit Macrob. vi. 2. et placuit aliis, aspirasse Virg. ad verba Tull. de Catone Majore hæc: 'contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora om-

Digitized by Google

nia re, quam fama viderentur.' *Cerda.*

O fama ingens, &c.] Laudat hanc *Dræncis* orationem tanquam disertam admodum Victorius; quod cum Æneam laudare vellet, commendaverit ipsum a duabus maximis, quæ in vero rege requirantur, virtutibus: justitia videlicet et fortitudine, sive scientia militari. Eum vide Var. Lect. XXXVIII. 3. *Emmeness.*

125 *Vir Trojane*] Notavit jam Donatus, solere inferiores, cum loquuntur cum majoribus, abstinere a nominibus propriis, quadam dignitatis ratione: contra, qui sunt superiores honore, solitos nominare inferiores. Hoc si est verum (nam sæpe video perturbari) non desunt in Marone exempla. Hic inferior, 'vir Trojane.' Achates, 'nate Dea.' Ilioneus, 'o Regina.' Euander, 'hospes Trojane.' Hi omnes, ut inferiores, abstinent a propriis. Contra superiores. Nam Juno 'Æole namque tibi.' Camilla ad unam e ministris, 'hactenus Arca soror.' Dido, 'Anna soror.' Tu consule Alexand. libro Genial. II. 19. et ibid. Tiraquell. Inde veluti in contumeliam Juno, 'vincor ab Ænea.' *Cerda.*

Cœlo te laudibus æquem] Pro his qui in cœlo sunt, id est, Diis: ut, 'Cæruleus Tybris cœlo gratissimus amnis;' et est oratorium non invenire paria verba virtutibus. *Cœlo* autem, dativus, *laudibus*, ablativus. *Servius.*

126 *Justitiæne prius mirer, belline laborum*] Figura Græca, 'Miror illius rei,' et 'regno illius rei,' ut Τανδοιό τε λῆς ἀνάσσεις. Inde Horatius ait, 'Et qua pauper aquæ Daunus agrestium regnavit populorum,' pro *agrestibus populis;* ita et hic *justitiæ, laborum*, genitivum pro ablativo; si autem *justitiæ* legeris, subaudiendum *justitiæ laudibus*, si *justitia*, subaudiendum *præditum.* Idem.

Justitiæne prius mirer belline laborum] Sane Servius *mirer* genitivo junctum Græca ait figura, θαυμάζω ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου, et apud Hor. 'Agrestum regnavit populorum,' legitur. In nonnullis tamen cod. et aliquot aliis perveteribus posita hæc sunt in casu septimo, 'Justitia ne prius mirer belline labore,' in quo illud etiam observes *justitia* per *t* in pene ultima scribi, ut ex antiquis inscriptionibus, et nomismatis approbavimus. Sed est et ubi *belline laborem.* Est, ubi *justitiam*, et *laborem* accusativo casu legas. Neque mirum lectionem hanc ita nunc variare, quum variæ super ea fuerint olim etiam Grammaticorum sententiæ. Nam Priscianus, ubi ait, conjunctionem dubitativam, vel interrogativam similes casus exigere, locum hunc Virgilii citat, in quo scriptum secus asserit, neque præceptioni hujusmodi Poëtam paruisse, qui scripserit ablativo casu *justitia ne prius mirer:* mox genitivum adjecerit, *belline laborum:* quippe propter ancipitem dictionum constructionem, quod utrumque bene dicatur, *miror justitia*, et *justitiæ:* Inveniri tamen in codicibus etiam *justitiæ* genitivo casu, idque aptius esse, non inficiatur, quod et alibi confirmat Græcæ constructionis exemplo posito, θαυμάζω τῶν πόνων. *Pierius.*

Justitiæne prius mirer] Id est, Tene mirer ob justitiam prius, an ob belli labores? ita Lamb. ad illud Hor. Epod. 17. 'Plorare artis:' ut subaudiatur *caussa:* quomodo hoc Virgilii et Turnebus explicat v. 8. Ita infra, vs. 280. 'lætari malorum.' Secutus autem Græcos est, qui θαυμάζω τῆς ἀρετῆς dicunt. Sic Plato, ἀνάσσειν πόλεως dixit, quod Horat. Od. III. 30. 'Regnare populorum.' *Taubmann.*

128 *Si qua viam dederit Fortuna*] Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comitetur. *Servius.*

129 *Fœdera Turnus*] Vel conjugii, vel amicitiarum, et potest videri deesse *alia.* Idem.

130 *Fatales moles*] Quia audierat,

Digitized by Google

'Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.' *Idem.*

Fatales moles] Ita 'fatalem Æneam,' 'fatale monstrum,' 'fatalis equus.' et Horat. 'fatalis judex.' *Cerda.*

131 *Saxa Trojana*] Ambitiose ait, quasi Trojanis fataliter debita: vel *Trojana*, in usum Trojanorum. *Servius.*

Saxaque subvectare] Id est, sursum tollere. Lucret. l. VI. 'Saxaque subvectare, et arenæ tollere nimbos.' Sic et *subjicio* l. XII. 'corpora saltu Subjiciunt in equos.' *Cerda.*

133 *Pepigere dies*] Pacti sunt: nam ab eo quod est *paciscor*, et *pepigi* et *pactus sum* facit: sicut ab eo quod est *parco*, et *parsi* et *peperci* facit. *Serv.*

Pace sequestra] Media. Namque *sequester* est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur: dictum autem a sequendo; quod ejus, qui electus sit, utraque pars fidem sequitur. *Pacem* ergo *sequestram*, inducias dicit: id est, pacem temporalem, et mediam inter bellum præteritum et futurum. *Idem.*

Pace sequestra] *Sequestra pax* ea est, quæ sic interponitur, ut non tollat, sed differat bellum. *Donatus.*

Pace sequestra] *Sequester* est is (ait Modestin. Jur. Cons.) apud quem plures deponunt rem eandem, de qua controversia est, sic dictus, quod pars utraque ejus fidem sequatur. Eleganter hac voce usus Tertull. l. de Patient. 'Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est: si damnum, restitutor est: si dolorem, medicus: si mortem, resuscitator est.' Itaque, *sequestre* dictum, quicquid medium. Nam vere is est medius, apud quem plures deponunt rem. Bene ergo induciæ dicuntur *pax sequestra*, nam illæ mediæ inter præteritum bellum et futurum, et inter utrumque hostem. *Cerda.*

134 *Mixtique impune Latini*] Apud majores enim magna erat cura fidei, adeo ut induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani, cum hostium ducibus; summaque severitate vindicatum, si injuriam se passos quererentur: denique obsessa urbe a Tarquinio, inter Porsennam et Romanos factis induciis, cum ludi Circenses in urbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, et victores coronarentur. *Impune* autem hoc loco sine periculo. *Servius.*

135 *Ferro bipenni*] Ad epitheton transtulit nomen proprium: nam *bipennis* per se plenum est, et securim significat: ut, 'Crebrisque bipennibus instant.' *Idem.*

Ferro sonat alta bipenni Fraxinus] In aliquot antiquis cod. *acta* legitur, quod minime placet, quia statim sequitur 'evertunt actas ad sidera pinus.' Siquid vero immutandum fuerit ex lectione vulgata, placeret *icta*, quod in antiquissimo codice observavi. *Pierius.*

Ferro bipenni] Vides instrumenta duo in Virg. hic *bipennem*, postea *cuneum*. Utrumque aptum: nam illa ad sectionem, hic ad fissionem. Hom. Il. XIII. secat τελέκεσσι νεῆκεσι: ut et Il. XXIII. infert ὑλοτόμους πελέκεας: ut etiam Cal. l. XII. in fabrica equi πελέκεσσι διατμήγοντες. Sil. *bipennem* usurpat, Statius *ferrum*. Virg. utrumque; ideo *ferro bipenni*, id est, *ferro bipennato*, quo explicatur securis ἀμφήκης, et ἀμφιτόμος, ut Homerus loquitur. Non enim audio Grammaticos, qui putant, duplex esse substantivum. Errant: adjectivum est, *bipenni*. Probo facile. Quam galeam Aristophanes vocat τετράπτιλον, boni interpretes reddunt *quadripennem*, id est, *quadriplumem*. Si ergo *quadripennis* est adjectivum, cur non *bipennis*? Cerda.

136 *Fraxinus*] Secat Virgilius *fraxinum*, *pinum*, *robur*, *cedrum*, *ornos*, ut intelligas has esse ferales arbores. Easdem intulit in funere Miseni: tantum pro pinu substituit *piceam*, pro robore *ilicem*, videlicet cog-

Digitized by Google

natas arbores. Easdem intulit Ennius libro sexto Annal. adempta *cedro*, et addita *quercu*. Statius bis excurrit in hanc rem; sed l. III. in genere tantum loquitur, nullam nominans arborem: in VI. multas nominat, videlicet quas vidisti, et addit de novo funestas alias, *fagum*, *cupressum*, *taxum*, *abietem*, *alnum*, *ulmum*. Sil. lib. decimo aliquas harum nominat, et addit *populum*. Cerda.

137 *Robora*] Modo genus ligni est, nam est inter specialia nominatum. *Servius.*

Olentem cedrum] Quia quærebantur arbores odoriferæ ad ustrinam pyræ abigendam. Et hæc est ratio, cur adhibita *cedrus* ab scientissimo Poëta, etiamsi non esset in eo orbe, modo vere *cedrum* intelligat, modo juniperum, quam Plinius *cedro* ait esse similem: et vere, nam suavitate odoris, foliis, baccis, similis est *cedro*. Tu lege Pet. Vect. XXXVIII. 1. *Cerda.*

138 *Plaustris gementibus*] Sub pondere sonantibus. *Servius.*

Plaustris gementibus] Arripuit Sen. in Hipp. 'fertur plaustro præda gementi:' et Apollon. l. II. Excid. Hieros. in re plane simili, 'Cæduntur silvæ, plaustrisque gementibus orni, Fraxineæque trabes, et pinea robora mistim.' Quæ duo loca Virgilio annectebat charissimus Morlanius; et ego Græcos: nam Cal. l. III. ἐπέστενε δ' ἄσπετος ὕλη. Cyrill. Alexandrinus in Amos num. 23. κυλίονται δὲ ὁμοῦ τοῖς ἄξοσιν οἱ τροχοί, βαρύ τε καὶ δυσηχὲς ἀποτριζόντων τῶν ξύλων, καὶ μονονουχὶ καταξεκραγότων ἐπικειμένων αὐτοῖς φορτίων: ibid. de axe, dixit, καταβοήν. Corippus l. IV. 'Robora silvarum tunc plaustra gementia ducunt, Magnis ponderibus tractu scindente rotarum.' Gaudent. quoque Episcop. Brixiens. 'iter solidum plaustris gementibus commodabat.' Est hoc, quod Sidonius epist. II. 10. 'stridentum essedorum:' et quod Claud. de mulab. Gallic. 'esseda multisonora.' *Cerda.*

139 *Et jam fama volans*] Est hoc illud l. IX. 'Interea pavidam volitans pennata per urbem Nuntia fama ruit.' Claud. II. Eutrop. 'Jam vaga pallentem densis terroribus aulam Fama quatit.' Val. Arg. II. de eadem, 'motis quatit oppida linguis.' Amm. l. XV. 'Erratica quædam antevolans prodiderat fama.' *Idem.*

Præcuntia] Nonnus l. XLI. dixit, προάγγελος ἦλθε. *Idem.*

140 *Replet*] Impressores plerique librarii *complet*, ut sonorius esset, posuere. Antiqua tamen omnia exemplaria *replet* legunt, uti etiam in vulgatis prius codicibus habebatur. *Pierius.*

141 *Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat*] *Latio* pro *in Latio*. Bene *modo*. Uno enim eodemque die et fortiter fecit et periit: ut, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' Alii *modo*, paulo ante accipiunt. Sed *modo*, haud cum adfectu, ut acerbior luctus de tanta mutatione nasceretur: alii *modo*, pene, accipiunt. *Servius.*

142 *Arcades ad portas ruere*] Eos nunc Arcadas dicit, qui intra civitatem sunt. Multa tamen exemplaria, 'Arcadas at portis ruere,' habuerunt, ut conjunctio sit, non præpositio: ut, 'It nigrum campis agmen,' pro *per campos*, et 'It portis jubare,' per portas. *Ruere*, id est, magna velocitate ferri: ut 'Excitum ruit ad portas,' et, 'Ruuntque effusi carcere currus:' et *ruere* pro *ruebant*, infinitum pro pronuntiativo. *Servius.*

De more vetusto] Quia antea per noctem cadavera proferebantur cum faculis. *Idem.*

143 *Rapuere faces*] *Rapuere*, raptim et festinanter tulerunt. Sed apud Romanos moris fuit, ut noctu efferrentur ad funalia, unde etiam *funus* dictum est, quia in religiosa civitate cavebant, ne aut magistratibus occurrerent, aut sacerdotibus, quorum oculos nolebant alieno funere violari. Inde etiam, qui funeri præ-

Digitized by Google

erant, a vespera primum *vesperones*, deinde *vespillones* dicti videntur, et magis moris Romani, ut impuberes noctu efferrentur ad *faces*, ne funere immaturæ sobolis domus funestaretur, quod præcipue accidebat in eorum, qui in magistratu erant, filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi *facibus*, quia acerbum funus. *Funera* autem alii a funalibus candelis, sebo vel cera circundatis, dicta, quod, his prælucentibus, noctu efferrentur mortui. Alii a fungendo, quod eo supremo in eo, qui decessit, officio fungimur: vel quod hi qui mortui sunt, vita functi dicuntur. Alii tradunt, de filiis, qui in potestate patris sint, non putari jus esse, funus vocari fierique; quia servi loco sint parenti; et si id fiat, familia funestata sit. Ergo hic merito Pallantis funus facibus celebratur, ut filii. Alii, sicut Varro et Verrius Flaccus dicunt, si filius familias extra Urbem decessit, liberti amicique obviam procedunt, et sub noctem in urbem infertur cum cereis facibus prælucentibus, ad cujus exsequias nemo rogabatur. Sane hæc corpora, sive projici jubebantur, et a cadendo, sive quod sepultura carebant, *cadavera* dicta. *Idem.*

Rapuere] Raptim et festinanter tulere, in occursum scil. funeri. Nam cum funera olim ad faces et funalia noctu efferrentur, postea interdiu idem obtinuit. Alludit Propert. l. IV. eleg. ult. 'Viximus insignes inter utramque facem:' nam et nubentibus faces præferebantur. Vide Servium Dan. et J. Kirchmann. II. 3. et Lipsium ad Tacitum, l. III. Quamquam distinctio illa cerei et funalis ad discrimen statuendum inter *acerba funera* (cujusmodi hic Pallantis est) et alia, ab Is. Casaubono exploditur, ad Persium Sat. 3. Vide ibid. exquisite multa in hanc rem disputata. *Taubmann.*

144 *Discriminat*] Dividit. Unde et *discrimen capitis muliebris* dicitur, ex eo, quod caput auro discernat. *Servius.*

Discriminat agros] Facies terræ, quæ una fuit, interjectis facibus, videbatur in partibus esse divisa. *Donatus.*

145 *Plangentia jungit*, &c.] Ab toto hoc loco Stat. Theb. v. 'laceras comitata Thoantis Advehit exequias: contra subit obvia mater Fæmineos cœtus plangentiaque agmina ducens.' Nec longe abit Val. Arg. III. 'Parte alia Clite laceras super ora mariti Fusa comas, misera in planctus vocat agmina matrum.' Neque Hom. locus ult. Iliad. *οὐδέ τις αὐτόθ' ἐπὶ πτόλεϊ λίπετ' ἀνὴρ, Οὐδὲ γυνὴ· πάντας γὰρ ἀδσχετον ἵκετο πένθος.* Justinus l. XIX. dixit, 'plangentia agmina jungunt.' *Cerda.*

146 *Postquam matres*] Vel pro mulieribus posuit, vel matres eorum qui cæsi fuerant. *Donatus.*

Succedere] Ut, 'Tumulo sineret succedere terræ.' *Servius.*

Succedere tecto] In cod. aliquot antiquis, *Succedere muris* legitur. In Mediceo et plerisque aliis *tectis* numero multitudinis. *Pierius.*

147 *Incendunt*] Implent: ut, 'Clamore incendunt cœlum Troësque Latini.' *Servius.*

Incendunt clamoribus urbem] Ad eum modum quo, 'Martemque accendere cantu,' id est, excitare. Sic *incendunt*, i. e. turbant urbem clamoribus. *Cerda.*

148 *At non Euandrum*, &c.] Cæsar Scalig. IV. 4. ubi de *cultu* tractat, qui evenit in sententiis, quando non omnia quæ dici possunt, dicuntur; itemque in *verbis; hos* quatuor versus exemplum adducit, et quidem in *oratione grandi.* Taubmann.

Potis est] Id est, potest; ut etiam Lucr. I. v. 'Quis potis est dignum pollenti pectore carmen Condere, pro rerum majestate, hisque repertis?' Maro alibi, 'potis est per tela, per hostes.' *Cerda.*

Digitized by Google

Potis est] Vid. sup. Æn. III. 671. *Emmeness.*

Vis ulla] Nec ætatis imbecillitas, nec severitas regia. *Servius.*

149 *Pheretro Pallante reposto*] Id est, *posito Pallantis pheretro.* Nam Antiptosis est. *Idem.*

Pheretro] Multi ita indigitant. Tacitus Annal. II. 'torum.' Hom. sæpe λέχος. A Græcis Latini. Nam Suetonius in Julium cap. 84. 'lectum' vocat. Martialis nominat 'sandapilam.' Plautus 'capulum.' Horatius 'libytinam.' Martialis 'Orciniauam spondam,' et, 'lectum Stygium.' Lucanus et Horatius 'arcam.' Alii 'arceram.' Dici etiam 'lecticam,' et 'lecticulam' jam Lipsius observavit Elect. I. 19. Dionys. et Plut. in vita Gracchi κλίνην. Inter tot autem propria admodum vox est *pheretrum:* nam et Græcis ἐκφέρω, et Latinis *effero* de hac re. *Cerda.*

Reposto] Sic VI. 'tellure repostos:' et in re mortuorum Prop. Eleg. I. 17. 'fata reponere.' *Idem.*

150 *Procubuit super, atque hæret, &c.*] *Procubuit* præterito tempore, non sine quorundam codicum veterum testimonio scribi video. Romanus tamen *procumbit*, præsenti tempore legit, quod prius in vulgatis etiam habebatur: placet vero *procumbit*, quia subsequitur *atque hæret* eodem tempore, remque ipsam actu esse, magis movet. *Pierius.*

151 *Et via vix tandem voci laxata*] In Rom. cod. *vocis*, quod non ita placet. *Idem.*

Et via vix tandem] Ita in magno dolore Stat. Theb. XI. 'Nec vox ulla seni, jacet immugitque cruentis Vulneribus, nec verba diu tentata sequuntur.' Ovidius in magno dolore Metam. XI. 'stupet hic.' Idem egregie dixit, vocem devorari a dolore. Plut. in vita Pomp. ἦν δὲ τῷ δήμῳ θαῦμα, καὶ σιωπὴ πᾶσα. Et ibidem ipse Pompejus facta jactura magni honoris, ἄφθογγος καθῆστο, δμοίως παράφρων καὶ παραπλῆγι τὴν διάνοιαν: *dementi similis et attonito mentem.* Et paulo post Cornelia ejus uxor, audita eadem clade, πολὺν χρόνον ἔκφρων, καὶ ἄναυδος ἔκειτο. Livius I. III. 'fiens diu vocem non misit.' Andromacha Æneid. III. 'diriguit visu in medio.' Quod sequitur, *laxatam tandem vocem*, illustrabis seqnentibus. Statius Theb. V. 'tandem laxata dolore Vox invenit iter, gemitusque in verba soluti.' Et I. XI. in re plane simili, 'Tandem muta furens genitor suspiria solvit.' Ovid. Metamorph. IX. 'Linguaque vix tales icto dedit aëre voces.' Andromacha I. III. 'longo vix tandem tempore fatur.' *Cerda.*

152 *Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti, Cautius, &c.*] Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas, ut crederem cautius te dimicaturum: ut intelligamus proficiscentem Pallantem promisisse patri victoriam, cædem hostium, plurima spolia. Qui enim cogitat hæc, cautelæ obliviscitur, aviditate vincendi: aut certe *non*, pro *nempe* accipiamus; ut in Terentio: 'Non tu hunc rus produxisse te ajebas?' id est, *nempe:* ut nunc sit sensus: Nempe hæc mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras pugnaturus. Alii non *parenti*, sed *petenti* legunt, ut non jure adfectionis quam filius patri debebat, sed humanitatis eum convenire videatur. Petenti mihi, o Palla, fidem dederas te cautius quam fortius dimicaturum: et adfirmant, si *parenti* legendum esset, potuisse dici, 'Non hæc, o fili, dederas promissa parenti.' Alii hæc κατὰ τὸ σιωπώμενον dicta accipi volunt. *Servius.*

153 *Cautius ut sævo, &c.*] Seneca Controv. 'Fortis plusquam aut legi aut patri sat est.' Ceterum cum hoc consilio caute pugnandi affinis Ovidius duplici in loco. Videlicet in epistola ubi Laodamia hoc identidem suo Protesilao: et Metamorph. X. ubi

Digitized by Google

Venus suo Adonidi: illa ut Trojanos hostes vitet, hæc ut feras. *Cerda.*

154 *Haud ignarus eram*] Pathos ab eo, quod speraverit. Macrob. IV. 6. Et γνώμη est, de temeritate juvenili. *Taubmann.*

In armis] Apud armatum, cujus consilium cupido victoriæ plerumque conturbat. *Servius.*

Quantum nova gloria in armis] Cal. l. I. Ἀνδρὶ γὰρ αἰχμητῇ νίκη κλέος, ἔργα τ' Ἄρηος Τερπνά. Vide Adag. 'Dulce bellum inexpertis.' *Cerda.*

155 *Prædulce decus*] Aut valde dulce, aut quasi immaturum. *Servius.*

156 *Primitiæ*] Rudimenta, quasi Trojani. *Idem.*

Primitiæ juvenis miseræ] Arripuit Stat. et in re simili l. XI. 'Hostia, nate, jaces, ceu mutus, et e grege sanguis. Hei mihi primitiis armorum, et rite nefasto Libatus jussusque mori.' Quintil. de re eadem Declam. 315. 'Debetur hoc disciplinæ militari, debetur castrorum severitati. Infelix exeuntium omen, miseræque primitiæ.' Sophoc. in Elect. dixit θυηλὴν Ἄρεος, quasi sacrificium et primitias Martis, loquens videlicet de mortuo. Plutar. in Cimone, ἀρχὰς ἀγώνων. *Cerda.*

Bellique propinqui] Vel quod ante maturam ætatem Pallantis venerit: aut *propinqui*, nimium vicini, quo Pallas mitti posset. Sane hoc bellum *Antarium* vocari solitum, quod sit ante urbem, quasi ante aras. *Ser.*

157 *Dura*] Misera et infelicia. *Id.*

Nulli exaudita Deorum Vota, &c.] Hinc fluxere illa Statii Theb. XI. licet in contrarium conversa: 'Heu dolor, heu justo magis exaudita parentis Vota, malæque preces! quisnam fuit ille Deorum, Qui stetit orantem juxta, præceptaque verba Dictavit fatis?' *Cerda.*

158 *Vota precesque meæ*] Supra, 'Fors et vota facit.' *Servius.*

Tuque, o sanctissima conjunx] *Sanctum* non semper sacrum, neque religiosum est; ut hic, ubi *sanctissima* incorruptæ castitatis significat: unde et *sanctæ leges* appellantur, quæ neque corruptæ sunt, neque corrumpi possunt. *Idem.*

Sanctissima conjunx] Id est, purissima: sanum enim castitatis honorem incorruptæ uxoris amplexus est. Macrob. III. 3. *Taubmann.*

159 *Felix morte tua*] Ea sorte felix qua cæteri dolent. Et bene *tua*, ne ut ipse filii morte fieret infelix. *Serv.*

Felix morte tua] Tale illud Apollon. Arg. l. I. de Æsone patre Jasonis: ἦτε οἱ ἦεν Βέλτερον, εἰ τὸ πάροιθεν ἐνὶ κτερέεσσιν ἑλυσθεὶς Νειόθι γαίης κεῖτο, κακῶν ἔτι νῆϊς ἀέθλων. Briseïs apud Calab. viso ante oculos mortuo Achille: ὅς ὄφελόν μοι Γαῖα χυτὴ ἀκάλυψε, πάρος σέο πότμον ἰδέσθαι. Ab hoc affectu Stat. l. XI. 'o diri conjugis olim Felices tenebræ:' ne scilicet spectaret Œdipus illa funera. Idem Theb. III. non dissimili affectu, 'Ah quanto melius, dextraque in sorte jugatæ, Queis steriles thalami, nulloque ululata dolore Respexit Lucina domum!' Amphitruo apud Eurip. in Hercule petit a Lyco interfici se, et Megaram ante liberos, ne illos interfectos videant: Ὡς μὴ τέκν' ἐσίδωμεν, ἀνόσιον θέαν, Ψυχόρραγοῦντα. *Cerda.*

160 *Vivendo vici mea fata*] Diu vivendo. Ut in Bucolicis, 'O Lycida vivi pervenimus.' *Vici* autem *mea fata*, id est, naturalem ordinem vita longiore superavi: an hoc tantum, ut superstes essem filio meo? namque hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites liberi. *Fata* ergo generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam fata superare nemo hominum potest. Unde multi sic distinguunt, Contra ego vivendo vici vitam, scilicet filii: id est, Supervixi. Veteres enim *vivendo vincere* dicebant supervivere: ut, 'Multa virum volvens vivendo secula vincit;' nam et in To-

Digitized by Google

gatis *victrices* appellantur quæ viros extulerunt. Plautus in Epidico, 'Quia tibi licuit eum vivendo vincere.' Nam hoc est, superstes restarem ut genitor: ut, *mea fata*, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam inrationabilia dolentibus dari. *Servius.*

Contra ego vivendo, &c.] Huc pertinet querela Hecubæ apud Euripid. Troadib. in sermone Astyanactis: Σὺ δ' οὐκ ἐμ', ἀλλ' ἐγώ σε τὸν νεώτερον, Γραῦς, ἀπολὶς, ἄτεκνος ἄθλιον θάπτω νεκρόν. Dolent enim parentes natis supervivere. Tale et illud Quintilian. in Declamat. 315. 'Si alterum utique ex domo nostra destinabatis, cur non senem potius traxistis?' et Declam. 344. 'Infelices quidem, qui liberos suos ad rogum deflent.' Cum vero queratur Euander, se diu vixisse ad videnda tot mala, non abludent versus Juven. Sat. 10. ubi de Nestore ita ait: 'oro, parumper Attendas, quantum de legibus ipse queratur Fatorum, et nimio de stamine, cum videt acris Antilochi barbam ardentem: nam quærit ab omni, Quisquis adest, socio, cur hæc in tempora duret? Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo? Hæc eadem Peleus, raptum cum luget Achillem.' Juvenali affinis Propert. II. 13. imo ab hoc Satyricus: 'Atque utinam primis animam me ponere cunis Jussisset quævis de tribus una soror. Nam quo tam dubiæ servetur spiritus horæ? Nestoris est visus post tria secla cinis. Si tam longævæ meminisset fata senectæ Gallicus Iliacis miles in aggeribus; Non ille Antilochi vidisset corpus humari: Diceret aut, o mors, cur mihi sera venis?' Tale et illud Albinov. ad Liviam, 'Accusatque annos ut diuturna suos.' Et Lucani l. II. 'Servatosque iterum bellis civilibus annos.' Versus Virg. ductus videtur ab illo Lucret. l. I. 'Multaque vivendo vitalia vincere secla.' *Cerda.*

Superstes] Signate, et efficaciter ad conquestionem, quasi Dii, interfecto Pallante, et servato Euandro, abusi fuerint nominibus rerum, dicente Tullio de patribus de Nat. l. II. 'Nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui liberi sibi superstites essent, superstitiosi sunt appellati.' *Idem.*

161 *Restarem*] Essem. *Servius.*

162 *Obruerent Rutuli telis*] Id est, *me*: et bene etiam sibi irascitur, sic enim natura immœrentis exprimitur. *Idem.*

Obruerent] Non expressum est, τὸ εὐκτικὸν, *Utinam.* Catullus: 'Tecum ludere, sicut ipse, possem!' Tibullus: 'Tum mihi vita foret!' Utinam foret! Scalig. *Taubmann.*

Dedissem] Reddidissem. *Servius.*

163 *Pompa*] Exequialis scilicet. *Id.*

Me] Vehementius pronuntiandum: et bene Pallanta, ipsum nomen posuit. *Idem.*

Atque hæc pompa domum, &c.] Hoc scilicet convenientius naturæ. In re simili Euripid. Supplic. de matribus, quibus perempti filii, ait servatas: οὐ Δήμητρος εἰς μυστήρια, Ἀλλ' ὡς νεκροὺς θάψωσιν, ὡς αὐτὰς ἔχρην Κείνων ταφείσας χερσὶν ὡραίων τυχεῖν. Tam a Virgil. quam ab Eurip. Valerius Arg. III. 'quod si jam bella manebant, Et placitum hoc Superis: nonne hæc mea justius essent Funera? meque tuus potius nunc plangeret error?' Ait vero Poëta *pompa*, sermone proprio mortuorum. Stat. Silv. V. 'Exequias, et dona malæ feralia pompæ.' Quint. Declam. 328. 'Ducatur ingens funeris pompa:' et πομπὴ Græcis sæpe in hoc usu. *Cerda.*

164 *Nec vos arguerim*] Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei causa orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. *Arguerim* autem alias indicaverim, ut 'degeneres animos timor arguit;' alias accusaverim, ut nunc Cicero, 'Arguis fatentem.' *Ser.*

Nec vos arguerim] In codicibus ali-

Digitized by Google

quot antiquis *arguerem*, Græcanica figura legitur; nec tamen displicet *arguerim*. Pierius.

Nec vos arguerim, Teucri, &c.] Pari affectu Stat. Theb. v. 'quos arguo Divos? Ipsa ego te (quid enim timeam moritura fateri?) Exposui fatis.' Et Valer. Arg. l. III. 'Nec Clarii nunc antra Dei, quercusque Tonantis Arguerem.' Præclare hi duo: nam ex præscripto Virgilii non Homeri, qui Iliad. III. *Οὔτι μοι αἰτίη ἐσσὶ, θεοὶ νό μοι αἴτιοί εἰσιν.* Non enim ita palam in Deos. Itaque caute Virgil. 'sors ista senectæ,' &c. Similis est incogitantia Iliad. XIX. ubi Agamemnon ait se non fuisse culpæ suæ auctorem, sed Jovem. Verba sunt hæc: *ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι, 'Αλλὰ Ζεὺς.* *Cerda.*

165 *Senectæ*] Deest *ætati:* nam *senecta ætas* dicitur. Sallustius, 'Senecta jam ætate.' Per se autem plenum est, si *senectus* dicamus: nam si *senecta*, aut addendum *ætas*, aut intelligendum. *Servius.*

Sors illa] Antiqua omnia exemplaria *ista* legunt, ut olim etiam imprimi solitum. *Pierius.*

166 *Quod si immatura manebat*] Magnifice servat decorum, quod se revocat ad heroicam consolationem. *Servius.*

168 *Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit*] Lucrum quodammodo putat, impendisse pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus. *Idem.*

Cecidisse juvabit] In Romano codice *juvaret*, eadem figura, qua *arguerem* superius dictum notabamus, quippe pro, *juvare poterit*. Pierius.

Juvabit] In hoc verbo inest voluptas. Expende ergo. Juvat me et recreat in summo mœrore recordatio cæsorum a te. Quasi unicum sit solatium vindicta sumpta de hostibus. Ad rem hanc Livius l. XXV. 'Qui eam victimam præ se ad Inferos misisset, eum decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inventurum.' Plin. etiam *solatium* dixit de re eadem III. 14. 'Non sine ultionis solatio decessit.' Cassiod. *gaudium* VII. 1. 'Cæsi de optata ultione gauderem.' Hæc profecto mens est Virgil. vel ex sequentibus, ubi Euander hoc unum *gaudium* quærit, interfici scilicet Turnum ab Ænea in ultionem interfecti filii. Vel torque alio sententiam, dicente Quintil. Declam. 377. 'Avida est gloriæ paterna pietas.' *Cerda.*

169 *Non alio dignor te funere, Palla*] Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius præstare non possit. Alii *dignem* legunt, juxta veteres, ab eo, quod est *digno:* Calvus, 'Hunc tanto munere digna:' Pacuvius in Hermione, 'Cum neque me inspicere æquales dignarent.' Hinc ipse Virgilius Æneid. III. 'Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.' *Servius.*

170 *Quam pius Æneas*] Deest *quo:* ut sit, quam quo. *Servius.*

171 *Tyrrhenique duces, Tyrrhenumque exercitus omnis*] Quum ita legerent vulgati omnes codices *que* particula duplicata, putabam hunc quoque versum ex iis esse, qui communes scansionis regulas transgrediuntur, Poëtis interdum lascivire volentibus. Postea vero quam veteres omnes codices, quos præ manibus habui, consentire in unam eandemque lectionem animadverti, jam nonnullorum superstitione repudiata, legendam asseruerim, 'Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis,' absque ea particula: quamvis ea desiderari videatur. *Pierius.*

172 *Magna trophea ferunt*] In antiquis aliquot *tropæa:* et in Romano, et aliquot aliis *ferant:* quod luculentius videtur. *Idem.*

Quos dat tua dextera letho] Ita l. XII. 'Multa virum volitans dat fortia corpora letho.' Et in v. 'Millia multa daret letho.' Quæ locutio sumpta ab Ennio, Pacuvio, Varrone, ut jam indicavit Hieronym. Columna. Primus in Telepho, 'letho dati,' Alter

Digitized by Google

in Duloreste, 'letho dabis.' Tertius Ling. Lat. l. VI. 'Ollus letho datus est.' *Cerda.*

173 *Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis*] Id est, in trunco armatus. Sicut isti duces, de quibus hæc sunt tropæa: nam supra ait, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces.' *Servius.*

174 *Esset par ætas*] Vel mea, vel filii: nam ad utrumque potest referri. *Idem.*

Esset par ætas, &c.] Possis referre ad utrumque, Pallantem scilicet et Euandrum: sed æquius ad Euandrum, vel ex similitudine locorum Homeri, apud quem senes ita solent: ut cum Laërtes Odyss. ult. ait se interfecturum procos, si talis esset, qualis olim in florente ætate: et Nestor Il. VII. Εἰθ' ὡς ἡβάοιμι, βίη δέ μοι ἔμπεδος εἴη. *Cerda.*

Et idem sit robur ab armis] Legendum, *et idem si robur*, ex antiquorum omnium codicum lectione. Quibus addam, *robor* utraque syllaba per *o* scribi solitum in antiquis aliquot codicibus. Neque desunt veterum Grammaticorum observationes, *robor*, in eorum ordinem redigentium, quæ *or* finiunt, ut *marmor, æquor:* et ita semper apud Sosipatrem Carisium observavi, in codice literis Longobardicis scripto. De hoc vero Quintilianus ait: '*ebur* et *robur* ita dicta, ac scripta, in summis auctoribus; in *o* literam secundæ syllabæ transferunt quidam, quia sit *roboris*, et *eboris*. Addit et alios fuisse, in quibus Antonius Guifo memoratur, qui non solum *robur, ebur, marmur*, verum etiam ex his *robura, ebura, marmura* et scriberent et enuntiarent: quum tamen ipse literarum citet affinitatem, ob quam ita *robur roboris* dicamus, veluti etiam *limes limitis*. Pierius.

175 *Teucros quid demorer armis*] *Ab armis:* et hoc videtur dicere: Dimittendi sunt Trojani, ut morte Turni doloribus meis satiafiat; quod etiam posteriora significant. *Servius.*

177 *Quod vitam moror invisam*] Non dubium, quin tota sententia desumpta ab Il. XVIII. ubi Achilles ita loquitur: ἐπεὶ οὐδ' ἐμὲ θυμὸς ἄνωγε Ζώειν, οὐδ' ἄνδρεσσι μετέμμεναι, αἵκε μὴ Ἕκτωρ Πρῶτος ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπεὶς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσῃ, Πατρόκλοιο δ' ἕλωρα Μενοιτιάδαο ἀνατίσῃ. *Cerda.*

Quod vitam moror invisam] Quasi dicat: Spes, quam de virtute tua concipio, quæ Turni cæde gnatum meum et me ulcisci debet, in vita jam invisa me retinet. *Tubbmann.*

178 *Dextera causa*] Cum Euander ab Ænea petat ultionem Pallantis, recte Germ. adducit consentientem Xenophontis locum ex Pæd. Cyri, ubi Gabrias de cæde filii sui apud Cyrum queritur. Apud Josephum Bell. Jud. I. 11. Phasaëlus dux ita dixit jam moriens: νῦν εὔθυμος ἄπειμι, τὸν μετελευσόμενον τοὺς ἐχθροὺς ζῶντα καταλιπών. Et Euripidem in Elect. ubi Electra ipsa non dissimili sententia: Θάνοιμι, μητρὸς αἷμ' ἐπισφάξασ' ἐμῆς. Ibid. post multa: Εἰ γὰρ θάνοιμι τοῦτ' ἰδοῦσ' ἐγώ ποτε: post interfectos nimirum Ægysthum et Clytæmnestram. Et in Orest. ait Orestes ipse, Εἰ γὰρ τοῦτο κατθάνοιμ' ἰδών. Cupit quippe mori, postquam viderit interfectum Menelaum. Seneca de Clement. I. 21. dixit, 'ultio solatium affert ei, qui accepit injuriam:' et Tertull. lib. de Anim. 'Pro solatio ultionis.' *Cerda.*

Turnum natoque patrique, &c.] Alias ex Victorino *gnato* legendum ostendimus, *g* litera præposita: quod vocabulum Fortunatianus tam Poëticum existimat: ut minime Oratori adcommodatum putet. Huic vero scriptioni Carisium subscripsisse, loco hoc præcipue teste, manifestum: ait enim ille, ubi de figuris, 'Prothesis est, quum primæ parti dictionis, aut litera adjicitur, aut syllaba:' *litera*, ut 'Turnum gnatoque patrique;' *syllaba*, ut *tetulit*, toties apud Catullum, cujus

Digitized by Google

hoc loco versum, 'Concitum tetuli gradum,' Carisius ex Poëmate de Vere, quod desideramus, citat: ut illis etiam sit responsum, qui *ferre gradum* Latine dici negant. *Pierius.*

179 *Meritis vacat hic tibi solus, fortunæque locus*] Nihil est aliud quod possit vel virtus tua vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit) nisi ut, occiso Turno, et vindices filium, et patrem consoleris orbatum. *Servius.*

Meritis vacat his] Præfert hoc Fabricius. Alii leg. *hic*. Taubmann.

180 *Non vitæ gaudia quæro*] Non delectatione lucis istius vivo: nec fas est superesse orbatum tali filio patrem: sed ut nuncius ad Inferos pergam, ac Pallanti referam *gaudia*, et optatam ab hoste sumptam vindictam. *Donatus.*

181 *Sed gnato manes perferre sub imos*] Ac si diceret, hanc solam esse causam, quæ eum cogat ad vitæ patientiam, ut filio Turni nuntietur interitus. *Servius.*

182 *Aurora interea, &c.*] Apoll. l. II. οὐδέ ποτέ σφιν ἠὼς ἀντέλλει καμάτων ὕπερ· ἐτ ἦμος ἐωσφόρος εἶσι φόως ἐρίων ἐπὶ γαῖαν, Ὅν τε μέτα κροκόπεπλος ὑπερ ἅλα κίδναται ἠώς. Nempe ut hic Maroni, Græcis quoque Aurora φερέσβιος, φωσφόρος, φωταγωγὸς, et φερέπονος dicta: φερέπονος siquidem non solum laboris tolerantem, sed et afferentem laborem significat: ut et Hym. in Merc. Hom. τάχα δ' ὀρθρος ἐγίγνετο δημιοεργός· et post paulo: ἠὼς δ' ἠριγένεια φόως θνητοῖσι φέρουσα Ὧρνυτ' ἀπ' ὠκεανοῖο βαθυῤῥόου. Germanus.

Miseris mortalibus] Qui sunt subjecti tot casibus. Homerus, δειλοῖσι βροτοῖσι, id est, 'miseris mortalibus,' non *timidis*. Servius.

Miseris mortalibus] Hoc epitheton ex Homero sumptum esse alibi admonui; quo Lucretius usus est hoc versu in l. v. 'Pabula dia tulit miseris mortalibus ampla:' et Pomponius in Atellanis, ædituo, vel, ut alii, æditimo, ait, 'Nec mortalis, nec mortalium ullum in terra miserius est:' quo versu videtur expressisse Homericum carmen, Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο. *Ursinus.*

183 *Extulerat lucem*] Asinius Pollio dicit ubique Virgilium in diei descriptione sermonem aliquem ponere aptum præsentibus rebus, ut hoc loco: quia funerum et sepulturarum res agitur, dicit *extulerat*. Item in quarto, quia est navigaturus Æneas, et relicturus Didonem, dicit: 'Tithoni croceum linquens Aurora cubile.' Quod licet superfluum sit, tamen in multis locis invenitur necessarium. *Servius.*

Opera atque labores] *Hoc opus* et *hæc opera* tunc dicimus, quando negotium ipsum, quod geritur, significamus: si autem fœminino genere dixerimus *operas*, ipsas personas, quæ aliquid faciunt, significamus, sicut *custodia* dicitur quæ custodit, ut, 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat:' nam ut hi qui custodiuntur, *custodiæ* dicantur, usurpatum est. Unde male est in usu, 'custodiæ audiuntur.' *Idem.*

Referens opera atque labores] Nam videlicet, ut nox inducitur μερόπεσσι λύσιν καμάτοιο φέρουσα, verba sunt Calab. l. x. ita e contrario Aurora dicitur *φερέπονος*. Et melius quidem *referens*, quia iterato sæpe, quam simplex *φέροι* Homericum Iliad. decima nona. Itaque ex ductu Virgilii Manilius l. I. 'Illic orta dies sopitas excitat urbes, Et cum luce refert operum vadimonia terris.' *Cerda.*

184 *Curvo in litore*] Attius Phœniss. 'Ac ubi curvo litore latratu unda sub undis labunda sonit.' Minutius, 'Oram curvi molliter litoris legebamus. Lucr. l. II. 'Litoris incurvi bibulam lavit æquor arenam.' Hieronym. epist. 30. 'Reconditos curvorum litorum sinus:' et epist. 41. 'Curvo assidens litori.' *Idem.*

185 *Constituere pyras*] *Pyra* est lig-

Digitized by Google

norum congeries. *Rogus*, cum jam ardere cœperit dicitur. *Bustum* vero jam exustum vocatur. Quem ordinem servat poëta, dicens, 'Constituere pyras.' Item, 'Subjectisque ignibus atris Ter circum accensos Decurrere rogos.' Item postea, 'Semustaque servant Busta.' *Servius.*

186 *More tulere patrum*] Quia apud varias gentes, diversa fuerunt genera sepulturæ; inde est quod alii obruuntur, alii exuruntur, alii propinquas remittuntur ad patrias: alii per diem, ut nunc isti: alii per noctem, ut supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Namque Heraclitus, qui omnia vult ex igne constare, dicit debere corpora in ignem resolvi: Thales vero, qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit, obruenda corpora, ut possint humore resolvi. *Servius.*

More tulere patrum] Cum tenacissimi sunt mortales paternarum consuetudinum tum maxime in funeribus, ut apparet ex hoc loco, et ex sexta Æneide, ubi in Miseni funere ait, facem subjectam cadaveri 'more parentum.' Huc pertinet locus Livii l. XXV. in morte Gracchi, ubi ait, 'armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis.' Quod affine Virgilio, qui, 'quisque more suorum patrum:' et Thucyd. l. I. ubi ait effossis sepulchris, Cares agnitos, τῷ τρόπῳ, ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι. *Cerda.*

Ignibus atris] Atqui ignes atri non sunt: sed epitheton traxit de negotio, ut *atris* diceret, hoc est, funebribus: ut paulo post, 'ter mœstum funeris ignem,' id est, funebrem; nam mœstus esse non potest ignis. *Atris*, cum concipiuntur. *Servius.*

187 *Conditur in tenebras altum caligine cœlum*] Id est, aër fumi obscuritate completur. *Servius.*

Conditur in tenebras] Vocat tenebras et cœli caliginem *fumum*, qui ex incensis pyris. Pulchre Stat. Silv. IV. fumum exstantem e thure incenso appellat nubem, 'Sabæis nubibus:' et Pers. Satyr. 5. nebulam de lacernæ fumo, 'nebulam vomuere lucernæ.' Ab nube et nebula non abeunt tenebræ Virgilianæ: imo illi duo obvie, Virgil. exquisite. Itaque Poëta pro fumo dicat, *nubem*, *nebulam*, *tenebras*. Cerda.

188 *Cincti fulgentibus armis*] Id est, incincti et instructi. Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerint. *Servius.*

189 *Decurrere rogos*] Pro *circum rogos cucurrere*. Bene autem ait *decurrere*, non *decucurrere*. Nam verba quæ in præterito perfecto primam syllabam geminant, ut *curro cucurri*, *tondeo totondi*, cum composita fuerint, geminari non possunt: nam *decurri* et *detondi* dicimus, non *decucurri* neque *detotondi*: exceptis tantum duobus, *do* et *sto*. Idem.

Decurrere rogos] Pro, *circa rogos cucurrerunt*. Milites enim, cum in armis ordinem servantes pleno passu incedebant aut currebant, *decurrere* dicebantur. In funeribus autem clarorum virorum *decursiones* ejusmodi *militares* fieri solebant. Sed lævos orbes agere, circumque sinistram decurrere primum solebant: deinde ut expiarent contagionem funeris, in dextram decurrebant. Statius Theb. l. VI. 'lustrantque ex more sinistro Orbe rogum,' &c. De qua *decursione funebri*, et περιδρομῇ, item de more lustrandi rogos, videatur Turneb. v. 8. et Budæus, Annot. in Pandect. priorib. item J. Kirchmannus de funerib. R. III. 8. *Decurrere* igitur, id est, divisis bifariam acies concurrerunt ad simulacrum pugnæ. De quo Livius Bell. Maced. l. X. 'Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum, et divisas bifariam acies concurrere ad simulachrum pugnæ: regii juvenes duces

Digitized by Google

ei ludicro certamini dati.' Gell. l. VII. 'Ut in decursibus ludicris, aut simulacris præliorum voluptariis fieri videmus.' Vide et Homer. Iliad. Ψ. *Taubmann.*

Mœstum funeris ignem] Cur *mœstum?* An quod illi mista atricies ex fumo proveniens? An quod lustratio facta circa ignem jam morientem et elanguidum, ac proinde mœstum, ut non clarum et rutilum? An, quia hoc est attributum rerum funeralium omnium? Sic supra, 'mœsta phalanx:' mœstam incendunt 'clamoribus urbem:' et l. v. in funere Anchisæ, 'mœstasque sacravimus aras:' et in III. aræ Polydori defuncti stant 'cæruleis mœstæ vittis.' An demum *mœstum ignem* dicit, pro, mœsti ipsi? *Cerda.*

191 *Spargitur et tellus lachrymis, &c.*] Ὑστερολογία est, nam prius est ut arma spargantur lachrymis, quæ corpori adhærent, quam terra. *Servius.*

192 *It cœlo*] Pro *in cœlum.* Idem.

Clangorque tubarum] Ante enim mortui ad tubam deducebantur. Unde Persius, 'Hinc tuba, candelæ, tandemque beatulus alto Compositus lecto.' *Idem.*

Clangorque tubarum] Persius Sat. 3. 'Hinc tuba, candelæ:' ubi Cornutus: 'Quia sepultura tubis apud antiquos celebrabatur.' Vide Kirch. II. 4. et Casaub. ad Persium. *Taubmann.*

193 *Hinc alii spolia occisis direpta Latinis*] Secundum suæ gentis ritum: alii hostilia arma, alii peremptorum cremabant. *Servius.*

Hinc alii spolia, &c.] Frequentissimum hoc in funeribus. Apud Liv. l. VIII. T. Manlii adolescentis corpus crematur 'spoliis contectum.' Ibidem ait: 'Magister equitum ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma, subdito igne, concremavit.' Et l. XLV. loquens de Paulo Consule: 'Cetera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum precatus Martem, Minervam, Lunamque matrem, et ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit.' Quo loci Turn. legit *Unam*, non *Lunam*, et approbat Germanus. (Nam hæc Dea a *luendo*, et *expiando* dicta.) Calab. l. III. in funere Achill. Ἀμφὶ δὲ τεύχεα πολλὰ πυρὶ περινηήσαντο Αἰζηῶν κταμένων. *Cerda.*

Spolia derepta Latinis] Legendum omnino *derepta* non *direpta.* Sic supra Æn. I. 211. 'Tergora deripiunt costis.' Horat. Od. III. 5. 'arma militibus sine cæde derepta.' Sil. Italic. l. XI. 'prædæ et captiva leguntur Corpora, dereptæque viris sub Marte cruento Exuviæ.' Sed vid. Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. III. 52. 'tegimen derepta leoni Pellis erat.' *Emmeness.*

195 *Ferventesque rotas*] Nimio scilicet cursu: alibi, 'volat vi fervidus axis.' Horatius, 'Metaque fervidis evitata rotis.' Et *ferventes* non modo, sed quæ soleant fervere, ut 'spumantia frena.' *Servius.*

Pars munera nota] Non enim animata solum, sed et inanima simul cum mortuis cremabant. Eaque peculiari nomine *munera* appellabantur. Vide Kirchman. III. 5. *Emmeness.*

196 *Et non felicia tela*] Quibus se defendere nequiverunt. *Idem.*

197 *Mactantur corpora morti*] Aut *in morte*, aut *Morti*, ipsi Deæ. Statius, 'In scopulis Mors sæva sedet.' Lucanus, 'Ipsamque vocatam Quam petat a nobis Mortem tibi coge fateri.' *Circa* autem, ideo, quia ut Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines, quam pecora immolabantur. Unde et in sexto, 'Ossaque lecta cado texit Corinæus aheno.' Homerus ἐν τῷ ψ, ad Patrocli pyram: Ἐν δὲ τίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας, Πρὸς λέχεα κλίνων· πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ, μεγάλα στεναχίζων. Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες

ᾖσαν. Καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῇ δύο δειροτομήσας. *Servius.*

Multa boum circa mactantur corpora morti] Mactabantur ad rogos animalia, quia putabant veteres defunctorum animas sanguine delectari. De quo more vid. Kirchman. III. 4. *Emm.*

Morti] Adjicit Poëta, quasi in honorem Mortis mactata pecora. Certe apud veteres Mors culta ut Dea. Illi Lacedæmonii templa dedicarunt, auctore Plut. in Cleomene: θανάτου, ἱερὰ, ait ille. Tu vide Titium Locor. IV. 20. ubi ex Æliano, citante Eustathio, καὶ θανάτου ἄλλο, id est, ἱερόν. Vide et Lilium I. Synt. et Alex. Neapol. Pausanias etiam l. III. Mortis simulacri meminit. Hæc quamvis vera sint, sed non dubium, quin simpliciter capi queat Poëta, ut *mactari morti* nihil sit aliud, quam *mactari*: ac tunc erit *morti*, pro *morte*, nam Latinum casum veteres ita desinebant, quod jam a me sæpe observatum. *Cerda.*

198 *Setigerosque sues*] Ab Lucret. qui l. v. 'setigeris suibus.' *Idem.*

Raptas] Raptim advectas: nam per inducias rapere non poterant: aut certe ante *raptas*, belli scilicet tempore. *Servius.*

199 *In flammam*] Id est, in rogum. *Idem.*

Semustaque] Ita Serv. et vett. codd. Alii, *semiusta*, ut fiat συνεκφώνησις. *Taubmann.*

201 *Busta*] *Bustum* dicitur id, quo mortuus combustus est, ossaque ejus ibi juxta sunt sepulta. Alii dicunt, ubi homo combustus est, nisi ibidem humatus fuerit, non esse ibi bustum, sed ustrinum. *Servius.*

Neque avelli possunt] Hoc studium in defunctos illustravit Joann. Passerat. Lucret. l. III. 'At nos horrifico cinefactum te prope busto Insatiabiliter deflebimus, æternumque.' Ovid. in Epiced. Tibull. 'Cumque tuis sua junxerunt Nemesisque, Pudorque Oscula, nec solos destituere rogos.' Hanc parum constantem fidem Cynthiæ in colendo sepulcro suo timebat Propert. Eleg. I. 19. 'Quam vereor, ne te, contempto, Cynthia, busto, Abstrahat e nostro pulvere iniquus amor.' *Cerda.*

Nox humida donec] Incepit hic tractus ab Aurora oriente, ut vidisti, desinitque in diem desinentem, ut hinc facile morem possim colligere; videlicet, diem solidum a luce prima ad lucem ultimam impendi solitum in funeratione. Idem apparet ex Hom. Il. ult. in funere Hectoris: κλαίων δ' ἀμφίσταθ' ὅμιλος· Καὶ νύ κε δὴ πρόπαν ἦμαρ ἐς ἠέλιον καταδύντα Ἕκτορα δακρυχέοντες ὀδύροντο πρὸ πυλάων. Attingit et Iliad. XIX. ubi Ulysses reprehendens Achillem de luctu perpeti, ait satis esse, si dies unus detur lacrymis. Iterum in eodem lib. cum Achilles velit diem alterum luctui addere, eam sibi legem imponit, ut diem integrum perseveret, aliisque abeuntibus ad cœnam, ipse maneat; quod facit. *Idem.*

202 *Invertit cælum*] Patet illud quod in promptu est: *Invertit cælum*, ut ea pars, quæ noctem haberet, sub terra esset. *Servius.*

Stellis aptum] Conjunctum, ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι. *Idem.*

Cæl. stellis fulgentibus aptum] Vide Æn. IV. 482. *Taubmann.*

Stellis ardentibus aptum] Sunt codices aliquot antiqui, in quibus adspiratum est huic vocabulo, *haptum*: nempe quia παρὰ τὸ ἅπτω dictum crediderint, atque *haptum* ita incensum aut inflammatum significaret: vel si ἀπὸ τοῦ ἅπτομαι, quod conjungere, compaginare, et coaptare significat, nihilominus adspirationem admittere. Sed enim eam Latini non usquequaque recepere, ut omnibus iis adspirent, quibus Græci solent. *Pierius.*

203 *Nec minus*] Etiam. *Servius.*

Nec minus interea diversa in parte, &c.] Cognatum illud Cal. l. I. Ἀργεῖοι δ' ἀπάνευθε δόσαν πυρὶ πολλὰ κάρηνα

Digitized by Google

Ἥρων, οἱ δὴ σφιν ὁμοῦ κτάθεν. Porro locutio ista *nec minus*, pro *pariter*, sive *etiam*, nescias quo gustu amata Virgilio. Sic, 'Nec minus ex imbri Soles.' 'Nec minus Andromache.' 'Nec minus ille Exultat demens.' *Cerda.*

204 *Innumeras struxere pyras*] Hoc loco multis rebus ostendit immensam cædem factam esse Rutulorum. *Serv.*

Struxere pyras] Ex hoc testimonio, itemque ex illo Ovid. Fast. IV. de Remi funere, 'Ultima plorato subdita flamma rogo est;' atque etiam ex Plut. in Numa, ubi ait, cadaver Numæ tradendum rogo fuisse, nisi hoc ipse fieri vetuisset, qui vivus caverat ne combureretur: ex his (inquam) et aliis satis coarguunt viri docti lapsum Plinii VII. 54. ubi ait: 'Ipsum cremari apud Romanos non fuit veteris instituti; terra condebantur; at postquam longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc institutum.' Nam, cur non vetus institutum, quod sub Latino, sub Romulo, sub Numa? Vel potius dicamus fuisse hoc Plinii μνημονικὸν ἀμάρτημα: nam ipsemet XIV. 12. scribit, 'Numæ Regis posthumia lex est, vino rogum ne aspergito.' *Cerda.*

Partim] Geminatur hæc particula, ut vides. Fateor hoc frequens, sed non semper. Itaque male scripsit Budæus semper geminandam. Sed jam contra illum Magius I. 7. Miscell. advocato Lucretio et Tullio. Ego addo Hirtium, qui bell. Alex. 'Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent.' *Idem.*

206 *Finitimos tollunt in agros*] Qui enim e longinquo venerant, referri non poterant. *Servius.*

Finitimos tollunt in agros] Lege Var. Pet. Victor. XIV. 21. ubi de ritu sepulcrorum in agris, tam ex Romano quam ex Græco more. Adde Victorio Realinum, qui signat eam partem agri, quæ esset ante portas urbium. Ab utroque abstineo, ne actum agam. Sed in viis sepulcra posita, quis est qui ignoret? Inde frequentes illæ inscriptiones ad viatores, de quibus Ovid. 'oculo properante.' Apud Eurip. in Rhes. supplicantur mortui λαοφόρους πρὸς ἐκτροπάς: *ad diverticula publicarum viarum.* Juven. etiam Sat. I. dixit, 'Quorum Flaminia tegitur cinis, atque Latina.' A quo Prudent. in Symm. l. I. 'Dis Manibus illic Marmora secta lego, quacunque Latina vetustos Custodit cineres, densisque Salaria bustis.' *Cerda.*

Urbique remittunt] Deest, *unicuique*: et meminit antiquæ consuetudinis: nam ante etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea Duilio consule senatus prohibuit, et lege cavit ne quis in urbe sepeliretur. Unde Imperatores et virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ, tamen intra urbem in campo scelerato obruebantur. *Servius.*

Urbique remittunt] Mos hic tumulandi in ædibus apparet ex Papin. Silv. III. ubi in lacrymis Hetrusci: 'nec funera mittam Longius, hic Manes, hic intra tecta tenebo, Tu custos, dominusque Laris.' Fuit et hoc in usu antiquis Romanis, quod habeo a Dionys. Antiquit. l. III. ubi de patre Horatiorum ait: 'passus non est cadaver filiæ in ædes inferri, neque permisit ut in patriis monumentis conderetur.' De unis Tarentinis id ipsum scribit Polyb. l. VIII. quibus moris fuit, θάπτεσθαι πάντας ἐντὸς τῶν τειχῶν. Quod fecerunt admoniti quodam oraculo. Lege in eo Tertull. de Resurrec. Carnis: 'scilicet quod apud Majores, omnes homines in suis domibus sepeliuntur.' Phocionis ossa (auctor est Plut.) adduxit mulier quæpiam εἰς τὴν οἰκίαν, κατώρυξε παρὰ τὴν ἑστίαν. Allusit Quint. Declam. 377. 'Sed necesse

Digitized by Google

est moriamur, sed domi: ibi certe pater sepeliet.' Attigit et leviter morem hunc Demosthenes orat. contra Midiam: εἰ γὰρ ἓν ὧν ἐπεβούλευσε κατώρθωσεν, ἁπάντων ἂν ἀπεστερήμην ἐγὼ, καὶ μηδὲ ταφῆναι προσυπῆρχεν οἴκοι μοί. *Cerda.*

207 *Cetera, confusæque, &c.*] Mos militaris, ut multi simul. Livius de Annibale l. XXII. 'Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit.' Apud eundem l. XXVI. Acarnanes precantur Epirotas, 'ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent:' et l. XXVII. loquens de Romanis ait, 'corpora collata in unum sepeliri.' Hoc pietatis exemplum de Romano exercitu Tacitus narrat, ut etiam Herodianus l. IV. de occisis Alexandriæ ab Imperat. Antonino Caracalla. Cedrenus pag. 473. θάψας τοὺς πολεμίους εἰς ἕνα χῶρον συναγαγών. Sic Epig. l. III. ubi agitur de excidio Corinthi, δορυπτοίητα δὲ νεκρῶν Ὀστέα σωρευθεὶς εἷς ἐπέχει σκάπετος. *Idem.*

Ingentem cædis acervum] In Rom. codice legere est *ingentem stragis acervom.* In aliis *cædis.* Pierius.

208 *Nec honore*] Ideo *nec honore*, quia *nec numero*, quod in numero et ordine honos spectatur; nam aliud verbum pendet ex altero. Alii *nec* pro *sine* accipiunt. *Servius.*

Nec numero nec honore cremant] Quippe congestio multorum cadaverum minus e laude et gloria. Itaque hic versus opponitur innumeris illis pyris excitatis. Singulæ enim singulis structæ, et quia multi cæsi, ideo illæ multæ: reliqui in acervum unum conjecti; hoc enim in usu. Quod liquidum ex Calab. I. et III. In primo ait, nobiles separatos a turba et πληθὺν τεθναώτων, id est, conjectam in unum acervum. In tertio vero ait, Achillem separatum rogo, cum alii μίγδα, id est, *confusim* et *mistim* essent cremati. Apollon. l. II. Excidii Hierosolym. 'nec ponere charis Seposito vacat igne rogum, collecta cremantur Corpora.' Ab hoc more soleo explicare versus Eurip. in Alcest. Μηδὲ νεκρῶν ὡς φθιμένων Χῶμα νομιζέσθω Τύμβον σᾶς ἀλόχου. Apud Polyb. l. III. Annibal sepelit triginta tantum ex suis, quos putavit ἐπιφανεστάτους, *nobilissimos.* Nonnus in l. XL. ἄκριτον πυρὴν, quia videlicet conferti multi in ἕνα τύμβον ἀπείριτον. Eurip. in Supplic. ait, Capaneum cremandum sepeliendumque χωρὶς, *seorsim*; cum tamen placeat ἄλλους πάντας ἐν μίᾳ πυρᾷ esse cremandos. Apud Ammian. l. XVII. Julianus 'sine discretione cunctos humari mandavit.' *Cerd.*

Tunc] Pro *tum*: id est, postquam cremare cœperunt. *Servius.*

210 *Tertia lux*] Mox enim erat, tertia die ossa crematorum legi. *Idem.*

Tertia lux] Notavit jam Acro in Horat. et ex eo Lævin. in Sueton. c. 33. in vita Neronis, moris fuisse, ut post triduum a rogo cinis in urnam mitteretur, ac mandaretur tumulo. Si Homeri vestigia sequamur, credibile expectari hoc spatium, aut aliud simile; nam hoc tempore ardebant pyræ. Ait enim Iliad. XIII. itum ad hanc rem post exortum Auroræ, nam tum πυρκαιὴ ἐμαραίνετο, παύσατο δὲ φλὸξ: *exstincta est pyra, et cessavit flamma.* Cum vero ossilegium a multis dicatur fieri solitum die nono, intelligit Gutherius nonum diem de nobilibus, et Virgilium expedit de turba pauperiore. Vide illum de Jur. Man. I. 28. Ego tamen refero ad multitudinem cæsorum, non enim sine incommodo expectari posset dies nonus. *Cerda.*

211 *Mærentes*] Hoc et ad Latinos et ad Trojanos potest referri. Sane *mærere* est cum silentio dolere: *flere*, ubertim lachrymas demittere; *plorare*, cum voce flere: *plangere*, cum aliquibus dictis miserabilibus pectus aut faciem tundere: *lugere* etiam cum habitus mutatione. *Servius.*

Mærentes] Vox signatissima in luctu

Digitized by Google

pro defunctis. Contuli alibi testimonia; hic Inscriptiones offero. In una, PLORANS MŒSTISSIMA MATER FECIT. In altera, DIS MANIBVS PAVLINÆ VALERIÆ FILIÆ DVLCISSIMÆ PARENTES MŒSTISSIMI. et alia item: HALÆ RVFFINÆ PARENTES MŒSTISSIMI. Abundant istæ. Itaque, *mœstitiæ* propria vox ad hanc rem, non *tristitiæ*. Cerda.

Altum cinerem] Quia dixerit, 'innumeras struxere pyras.' *Servius.*

Confusa ruebant Ossa focis] Aut quia dixit multos crematos: aut si ad honoratorum cadavera referas, ut supra diximus, *confusa* propter simul animalia concremata. *Ruebant* autem, de cineribus eruebant. Adnotandum sane quod *focos* dixerit pyras, cum *focus* ara sit Deorum Penatium. An, quod *focum* dicat ubicunque ignis est et fovetur? unde et Varro *focum* dici vult. *Idem.*

Confusa ruebant Ossa] Συγχυθέντα καὶ συρευθέντα ὀστέα ξυνέῤῥεντον. Hic autem Servius *ruebant*, e cineribus eruebant interpretatur: sed utemur ipso potius Marone sui interprete, qui in Georg. 'cumulos ruere arenæ' dixit, pro fusim projicere, et acervatim miscere. *Germanus.*

Confusa ruebant Ossa focis] De ossilegio ejusque cæremoniis vid. Kirchm. III. 6. *Emmenes.*

212 *Tepidoque cinerabant aggere terræ*] Hypallage, hoc est, ossa tepida. *Servius.*

Cinerabant aggere] E more hoc quoque. Martial. l. VIII. 'aggesta contumulavit humo.' Tacit. in re simili Ann. II. 'struxitque aggerem.' Cal. l. XIX. κταμένους χοντὸν περὶ σῆμ' ἐβάλοντο: *interfectis effossam terram ad tumulum aggerarunt.* Sic Æneid. III. 'aggeritur tumulo tellus.' Hom. etiam de hac aggestione Iliad. VII. τύμβον χεόμεν. Inde idem Iliad. XXI. humationem vocat τυμβοχοΐην ab *aggerando*: et Iliad. XXIII. σῆμά τε χεῦαι. *Cerda.*

213 *Prædicitis*] More Græco epitheton incongruo loco posuit. *Serv.*

214 *Longe pars maxima luctus*] Valde: hoc est melius quam quod legatur, *et longi*. Idem.

Et longe pars maxima luctus] In Rom. codice *longi* habetur, quippe *luctus*: quam lectionem improbat Servius, quem bona inde librariorum pars secuta est. *Pierius.*

215 *Hic matres, &c.*] Quia scit ad aliqua ea pertinere, non addidit, deflebant filios, aut maritos, aut fratres. *S.*

Hic matres, &c.] Comploratio hæc ducta Homerico filo, lib. ult. Iliad. ubi, Παῖδες μὲν πατέρ' ἀμφὶ καθήμενοι ὀδύσσεν αὐλῆς Δάκρυσιν εἵματ' ἔφυρον. Et post panca; Θυγατέρες δ' ἀνὰ δῶμα', ἴδὲ νυοί, ἀδύροντο, Τῶν μιμνησκόμεναι, οἳ δὴ πολλές τε καὶ ἀσθλοὶ Χερσὶν ὑπ' Ἀργείων κέατο ψυχὰς ὀλέσαντες. Ad utriusque textum ita et sua nevit Stat. Theb. III. 'At nuptæ exanimes, pueriique, ægrique parentes, Mœnibus effusi per plana, per ardua passim, Quisque suas avidi ad lacrymas miserabile currunt Certamen.' *Cerda.*

Cara Pectora] Id est, caros fratres desiderarunt, ut 'Cari stat cura parentis:' et est periphrasis. *Servius.*

217 *Dirum execrantur bellum*] Est hoc Horatianum illud Od. I. 1. 'bellaque matribus detestata.' *Cerda.*

Turpique hymenæos] Pari affectu Lemniades apud Val. Flacc. Arg. l. II. 'nudisque sub astris Condensæ fletus acuunt, ac dira precantur Conjugia, et Stygias infanda ad fœdera tædas.' *Idem.*

218 *Ipsum armis*] Bene repetitum *ipsum*. Servius.

Ipsum armis, &c.] Cedren. in re simili p. 571. τῷ τῶν ἀρχηγῶν ἀγῶνι κριθῆναι τὰ πράγματα βουλευομένων. *Cerda.*

Jubent] Volunt, exposcunt. *Servius.*

Decernere ferro] Ab Enn. qui Ann. II. 'Annuit, sese mecum decernere ferro.' Ita extrema Æneide, 'Pro

vobis fœdus luere, et decernere ferro.' Et post pauca; 'Inter se coiisse viros, et cernere ferro.' Quem locum adi, ut hunc illustres. *Cerda.*

220 *Ingravat*] Majorem invidiam conficit, id est, graviora facit et onerat. *Servius.*

Ingravat et sævus Drances] Ex codicibus antiquis *Ingravat hæc* omnino legendum: etsi placeat *sævos*, ex Romano. *Pierius.*

Vocari] Provocari. *Servius.*

221 *Testatur*] Testificatur etiam legatorum fidem qui cum eo fuerunt. *Idem.*

Solum] Et hic bene repetitum *solum*. Idem.

Solum posci in certamina Turnum] Quamvis *posci in certamina* vetera aliquot habeant exemplaria: minime tamen displicet, quod in antiquissimis aliquot legitur *in certamine*. Æneam quippe jam paratum in campo opperiri, ut Turnus in duellum, icto fœdere, descendat. Nam quod alibi *solumque duci*, quippe Æneæ, vocari Turnum legitur, nequaquam placet. *Pierius.*

222 *Simul contra variis*] Scilicet ut alii paci faverent, alii Turno. *Serv.*

223 *Obumbrat*] Subaudis *Turnum*: tuetur, defendit: translatio ab arboribus facta, quia nomen nobilium tanquam umbra est pro aliis. Hoc autem dicit, Amor reginæ ad favorem popularem plurimum proderat Turno. *Idem.*

Magnum reginæ nomen obumbrat] Cum dicat Serv. translationem sumi ab arboribus, 'quia nomen nobilium tanquam umbra est aliis,' præit mihi, ut putem Sen. a Virg. lineas suas duxisse, cum Ben. III. 32. scripsit: 'utrum Octavius majus ullum beneficium dedit filio, an patri Divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit?' ubi sententia est, Octavium naturalem patrem Augusti latuisse magnitudine Julii adoptantis Augustum, ut arbor minor latere sub magna solet. Tum etiam Lucanum; cum de Pompejo ait 'stat Magni nominis umbra.' Ut sententia sit, Pompejum aliis fuisse veluti umbram. *Cerda.*

224 *Meritis sustentat fama tropæis*] Vel quia multos occiderat, ut etiam ipse dicturus est: vel secundum illud, 'sunt oppida multa Capta manu.' *Servius.*

225 *Medio flagrante tumultu*] Vetera omnia quæ versamus exemplaria, *medio in flagrante* legunt, uti prius imprimi cœptum fuerat. *Pierius.*

Tumultu] De Regiis Principum *tumultum* dixit Sidonius epistola quinta libri quinti: 'Neque adhuc Principum, aulicorumque tumultuosis foribus obversor.' *Cerda.*

226 *Ecce*] *Ecce*, inopinatum pronunciat malum hæc dictio, et grave satis ac vehemens. *Donatus.*

Ecce super] Insuper, hoc est, ad cumulationem malorum. *Servius.*

Mœsti] Hoc sermone eos nihil egisse significat. *Idem.*

Magna Diomedis ab urbe] Legitur et *magni*. Et tanto asperius videtur, quod cum magnus ait Diomedes, non audet adversus Æneam pugnare. *Id.*

Magni Diomedis ab urbe] Et *magni* et *magna* legi, Servius attestatur, idque impressores in diversum egit: *magni* vero *Diomedis*, legitur in Oblongo codice: sed in Romano et aliquot aliis vetustate ipsa venerabilibus codicibus *magna* habetur, et meo quidem judicio magnificentius videtur legatos venisse ab urbe *magna*: quod ipsius etiam *Diomedis* amplitudinem ostendit, et ejus opes. *Magnus* vero esse posset *Diomedes* rebus gestis, et præclaro nomine, exiguis tamen opibus. Sed si dominus *magnæ urbis* sit, dubio procul etiam potentem esse confitendum. *Pierius.*

Ecce super mœsti; &c.] Alio ordine rem hanc narrat Ovidius: dicit enim legatos ad Diomedem missos rediisse antequam Turnus Trojanorum castra

Digitized by Google

oppugnaret, et Æneæ classis, quam incendere volebat, mutaretur in nymphas. Eum vide Met. XIV. 527. et seqq. *Emmenses.*

227 *Nihil omnibus actum*] Breviter et laborem et studium comprehendit. *Servius.*

228 *Nil dona nec aurum*] Ordinem legationis exsequitur dicens, inaniter perfecta esse omnia quæ possent efficaces legati perficere auro, precibusque, promissione. *Servius.*

Neque aurum] Quod quidem etiam, qui nullo odio commoti sunt in prælium, excitat et ad injurias, ut probavit in Pygmalione et in Polymnestore. *Donatus.*

229 *Nec magnas valuisse preces*] Animus, ut plurimum, expugnari solet et minis, et precibus. Hic habes preces, in VIII. minas, quibus actum cum Diomede, illis versibus: 'Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Quo tamen in loco preces omisit, quas hic adhibet, ut ex duobus locis longe distantibus tu sententiam unam conjungas. *Cerda.*

230 *Pacem Trojano ab rege petendum*] Sicut supra diximus, cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusativum elocutionem formemus necesse est: ut 'petendum mihi est equum.' Lucretius, 'Æternas quoniam pœnas in morte timendum.' Sallustius, 'Castra sine vulnere introitum:' nam *castra* accusativus pluralis est, qui multis errorem facit, ut videatur esse nominativus: quia neutra triptota sunt, et similis est nominativus accusativo. *Servius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Librarii, porro omnes chalcographi, Servii Grammatici auctoritatem secuti, *petendum* figura gerundii scribendam curavere: ut, 'pœnas in morte timendum,' apud Lucretium: et 'Castra introitum,' apud Sallust. Cæterum codex Rom. antiquissimus, et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca repositus, et plerique alii minime contemnendi, legunt, 'pacem Trojano a rege petendam' figura participii. Sed utrum ex his magis placeat, non laboro. *Pierius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Sermo mere Græcus. Est enim *petendum pacem, αἰτέον εἰρήνην.* Sic Lucr. l. I. 'Aut igitur motu privandum est corpora quæque.' Varro de Re Rust. 'haras substernendum palea:' *στρωτέον ἀχύρους*: et, *canes acres et paucos habendum.* Liv. l. XLII. 'Nec prætermittendum spem ullam.' Tertullianus de Pallio capite tertio: *Multa dicendum fuit: πολλὰ εἰρητέον.* Scio Julium Scaligerum legere libro quarto Poët. c. 47. 'pacem petendam.' Sed cur mutat lectionem hærentem infinitis seculis, doctorumque judicio, et Græcorum locutione confirmatam? Demosth. contra Aristoc. *ποιητέον τοὺς λόγους: faciendum sermones.* Cer.

231 *Rex ipse Latinus*] Qui consolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire consilium. *Servius.*

232 *Fatalem Æneam manifesto numine ferri*] Modo *fatalem* perniciosum omnibus Æneam, vel exitio futurum omnibus. *Manifesto numine* autem, id est, manifesto Deorum judicio ad Italiam venisse, numinum ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Et est ordo, fatalem Æneam ferri manifesto numine admonet ira Deum. *Idem.*

Fatalem Æneam manifesto numine ferri, &c.] Servius *fatalem*, loco hoc, omnibus perniciosum significare dicit. Sed cur non, obsecro, potius exponamus, Fatis certo advectum? Argumentoque esse, nos dum Æneæ resistimus, gravem Deorum iram concitasse, tot mortalium strages immissas: pugnarique a nobis infeliciter manifestum, quia contra Deorum imperia arma sumpserimus. Mihi enim religio est, Æneam tam inhoneste

Digitized by Google

epitheto notatum asseverare. *Pierius.*

284 *Primosque suorum*] Claudianus Bell. Get. 'primosque suorum Consultare jubet, bellisque annisque verendos.' Sumpta hæc ab Il. II. Αὐτὰρ ὁ κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι κέλευε Κηρύσσειν ἀγορήνδε καρηκομόωντας Ἀχαιούς. Et, ut in Virg. sequitur, 'olli convenere,' ita statim Hom. τοὶ δ' ἠγείροντο μάλ' ὦκα. *Cerda.*

285 *Alta intra limina cogit*] Quæritur cur ad privatam domum convocetur senatus, qui non nisi ad publica et augurato condita loca convenire consuevit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, et eandem tam templum fuisse, quam curiam: namque in superioribus legimus *Tectum augustum*, id est, augurio conditum. Item paulo post, 'Hinc sceptra accipere, et primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum.' Merito ergo ad domum regis, quasi ad locum gentibus publicum, convocatur senatus: nam in septimo, 'Tali intus templo Divum, patriaque Latinus Sede sedens.' Idcirco etiam in palatii atrio, quod augurato conditum est, apud majores consulebatur senatus: ubi etiam aries immolabatur: quod (ut in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perite Virgilium, nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: et tantum dixisse *intra tecta regia*, ut ostenderet consilium quod initur, non esse complendum: quia nec rite esse inchoatum: ea enim quæ dicit Latinus, effectu carebunt. *Servius.*

Alta intra limina] Interiorem partem domus intelligit, et non curiam quam descripserat, in qua de rebus lætis agebatur. *Donatus.*

Alta intra limina cogit] *Intra limina* passim legitur, idque et Servio, et aliis negotium facessit Cæterum in antiquissimo codice Romano *intra mania* legitur: ut adlusio sit ad veterum mores, qui vicatim habitabant. Non tamen displicet *limina*: neque ea quæ super hoc Servius commeminiscitur. *Pierius.*

286 *Olli*] Illi, secundum Ennium. Et intelligendum κατὰ τὸ σιωπώμενον Turnum quoque venisse, qui in superiori libro a Junone subtractus pugnæ, Ardeam pervenerat. *Servius.*

Fluunt] Festinanter incedunt. *Id.*

Olli convenere] Ostendit quam cupide propter magnitudinem periculi omnes concurrerent. *Donatus.*

Fluunt] Ab aquis, ad homines. Sic Homerus libro secundo Iliados in re simili, ἐπιχέοντο: et Calaber l. VI. εἰς ἀγορὴν ἐχέοντο. Hom. pari metaphora ῥέοντο. Sed de hoc jam alibi. Ne abeat, aliquos hic legere *runt*. Cerd.

287 *Sedet in mediis rex maximus ævo*, &c.] In antiquis omnibus exemplaribus legere est: 'et maxamus ævo Et primus sceptris:' et ita recte in antiquioribus erat editionibus priorum impressorum. *Pierius.*

288 *Et primus sceptris*] Primus inter sceptriferos: namque apud majores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiam. Postea cœperunt tantum ex consulibus sceptra gestare, et signum erat eos consulares esse. Aut quia et alii ejusdem partis reges erant; ut Turnus, sic Agamemnon, dux totius exercitus, diversæ civitates proprios reges habuerint. *Servius.*

289 *Ætola ex urbe remissos*] Quam condiderunt hi qui de Ætolia venerunt, Græciæ provincia. Unde Diomedes habuit socios de tribus ejus civitatibus, quas habet Ætolia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo dixit 'Ætola ex urbe:' ut, 'Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.' Ideo autem Diomeden Ætolum dicit, quia pater ejus Tydeus Ætolus fuit, qui ad Argos fugit, quoniam fratrem patris sui occiderat. *Idem.*

290 *Et responsa reposcit*] Mire ait *reposcit*. Ante enim rex solet a legatis universa cognoscere, et sic eos,

Digitized by Google

præsente populo, iterum omnia jubere narrare. Unde est, 'Ordine cuncta suo.' Nam nihil prætermittunt. Unde et superflua narrare consueverunt. *Idem.*

242 *Farier infit*] Expedit hoc Germanus. Nam *infit* est vel incipit, ita enim Festus explicat. Quo sensu Plaut. Aulul. 'infit ibi postulare:' et Lucretius l. III. 'quicunque adoritur, et infit.' Vel est, *infit*, idem quod inquit, ut dicat, *inquit fari*, pro, fatur, idque Hellenice, nam Xenoph. simili pleonasmo in Œcon. φάναι ἔφη: et Hom. βάσκ' ἴθι: et βῆ ἴμεν, βῆ ἴμεναι, βῆ λέναι. Adjunge et Latinis hoc in usu. Sic, *vadit vadere*, et *ire*, *pergit pergere*. De quo pleonasmo jam alias. *Cerda.*

243 *Vidimus, o cives, Diomedem*] Rhetorica protinus arte cœpit: neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti: et hic figura est ὑστεροπρότερον. Natura enim hoc fuit prius dicendum, 'Atque iter emensi casus superavimus omnes,' et tunc 'vidimus Diomedem Argivaque castra.' Sed habet consuetudo, ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant: ut puta, vidi illum, erat illic, faciebat illud: ideo adjecit, 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis.' Illud etiam ordine congruo subjunxit ad proliciendum animum priusquam quicquam diceret, 'Munera præferimus.' Unde, ordine 'nomen patriamque docemus: Qui bellum intulerint,' hoc est, qui, unde, contra quos, qua causa. Deinde ponitur oratio Diomedis, cujus sunt partes duæ: una, qua se excusat: alia, qua etiam illis suadet, ut bellum deponant. Nam hoc in fine orationis Venulus addit, 'Et responsa simul quæ sunt, rex optime regum, Audisti.' Excusatio Diomedis duplex est: Fortes sunt Trojani et felices. Fortes, breviter ostendit per intermissionem: 'Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis.' Frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere diceret, quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. Novissimo loco de se dixit, ne ei objiceretur, Quid te ista movent si tu nihil passus es? et auxit quod omisit: et socios adjecit, cum exclamatione, 'Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt Tempore.' Ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur, 'Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.' Superat ut pacem suaderet, ait enim, 'Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris.' Inde laudem Æneæ ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim, ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adeo; sed illud; 'Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,' quasi hoc fatum fuit omnium. Hic, ubi suadet pacem, aperte dicit, Pares mihi non estis; et ait, 'Experto credite quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam;' id est, Ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. Nam quod adjecit, 'Si duo præterea tales Idæa tulisset,' non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adjunxisset, 'Hic pietate prior; coëant in fœdera dextræ;' id est, quia pius est, bonus amicus erit: statim conclusit sicut ad singula invenies dictum. Quod autem ait, 'Vidimus, o cives, Diomedem,' quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. Sane hic aut *Diomedem* legendum, ut sit Latinus accusativus; et admittitur Eclipsis, ut, 'Multum ille et terris jactatus et alto;' aut si Græcum accusativum facere voluerimus, *Diomede* legatur, ut possit fieri Synalœpha: sicat, 'Euryale infelix, qua te regione reliqui?' Si autem *Diomeden* dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum, nec versus consistit. Nunquam enim Eclipsis fit per *n* literam. Tamen melius est ut *Diomede* legamus; ut sit Græcus accusativus; nomina enim Græca in *ης* exeuntia, quæ ge-

Digitized by Google

nitivum in *os* mittant, per plenam elocutionem, cum eundem casum per Synæresim in *ous* miserint, accusativum in *η* mittant necesse est: ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem: et debet Synæresis plenitudinis servare rationem. Ut ecce *ὁ Διομήδης*, plena declinatio est: *τοῦ Διομήδεος, τῷ Διομήδεϊ, τὸν Διομήδεα*. Per Synæresim autem facit *τοῦ Διομήδους, τῷ Διομήδει, τὸν Διομήδη*. Ergo hic accusativus ideo in *e* exit, non in *en*: quia cum integrum est hoc nomen, in *eos* exit: et crescit ejus genitivus. Si enim *ἰσοσύλλαβος* sit in nominativo, accusativum in *ην* mittit: nec habet *s* in genitivo, ut *Θουκυδίδης, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην*: nam *Diomedes* ideo in genitivo *s* habet, quia et cum integrum est, et *Διομήδεος* facit, habet *s* consonantem. *Servius.*

Vidimus, o cives, Diomeden] Qui videbant *Diomeden* ultimam producere, *Diomedem* Latino declinatu scribendum procurarunt, ut collisioni locus esset. Sed enim observavi ego in antiquis codicibus plerisque *Diomede* legi, Græco declinatu *Διομήδεα Διομήδη, Ἀττικῶς*. Quam lectionem Servius etiam agnoscit. *Pierius.*

Vidimus] Non capio simpliciter, sed explico, 'observavimus, et diligenter omnia consideravimus.' Nam *videre* antiquis fuit servare et observare. Sic *λινόπται* apud Aristotelem sunt, qui *servant retia*, ut locutus est Virgilius; et *οἰνόπται* sunt *vinearum custodes*, et veluti speculatores. Omnia ab *ὄπτομαι, video*. Cerda.

Diomedem] Ita vulgati codices. Sed Macrobius v. 17. agnoscit *Diomede;* forma Græca *Διομήδη*. Sicut etiam Servius Petr. Daniel. tum etiam doctissimus Iulius Scaliger capite trigesimo sexto libri quarti Poëtices. Sic *Androgeo* forma Græca, pro, Androgei. Sic *Dido* in quarto casu: sic *δύο*, pro, duos, nam Græci *δύω*. *Id.*

244 *Iter emensi*] Ab Græcis, qui *ἀναμετρεῖν ὁδόν*. Ita septimo Æneidos, 'Jamque iter emensi:' et Statius libro secundo Thebaidos, 'emensus iter:' et lib. tertio, 'remensus iter:' libro tertio Æneidos, 'permensi navibus æquor.' *Cerda.*

Casus omnis] Itineris scilicet. Et bene vilitatem singularum rerum generalitas vitavit, ne diceret 'Flumina, latrones,' &c. Mire autem multa congesta, ne possit de legatorum desidia queri. *Servius.*

245 *Contigimusque manum*] Bene, quasi divinam: sic, 'Vidimus, o cives, Diomedem.' *Idem.*

Contigimusque manum] In notam amicitiæ. Liv. dixit lib. XXXVIII. 'Contacta societate.' Sed hujus rei testimonia alibi: pertinent enim hæc ad supplices. *Cerda.*

Qua concidit Ilia tellus] *Ἐμφατικῶς* dixit, pro *urbs Ilia:* nam terra non concidit, sed civitas Ilium. *Servius.*

Manum, qua concidit Ilia tellus] Affectus hic in Hom. est ult. Iliad. ubi Priamus, cum accedit ad Achillem, *κύσε δὲ χεῖρας Δαναὰς, ἀνδροφόνους, αἳ οἱ πολέας κτάνον υἷας. Ilia* autem *tellus*, pro Ilio Trojæ, aut pro ipsa Troja. Ita Horat. 'Assaraci tellus,' id est, Troja: et Propert. IV. 1. 'Vertite equum, Danai, male vincitis, Ilia tellus Vivet, et huic cineri Jupiter arma dabit.' *Cerda.*

246 *Argyripam*] Diomedes fuit de civitate quæ Argosippion dicitur: de qua Homerus *ἄργος ἱππόβοτον*. Horatius, 'Aptum dicit equis Argos.' Hic in Apulia condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine appellavit, et *Argosippion* dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas *Argiripa* diceretur: quod rursus corruptum, *Arpos* fecit. Sane Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur civitates, ut Venusiam, quam in satisfactionem Veneris, quod ejus ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quæ.

Digitized by Google

Aphrodisia dicta est. Item *Casusium Cynegeticon*, quod in eo loco venari solitus erat. Nam et Garganum a Phrygiæ monte *Gargara* vocavit: et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur. *Servius.*

Argyripam] Arpos, Apuliæ civitatem: quæ hodie *Monte S. Angelo.* Videatur Strabo l. VI. sub finem. Stephanus, Floridus, alii. *Taubmann.*

247 *Gargani condebat Iapygis arvis*] Iapygia pars est Apuliæ, in qua est mons Garganus, imminens Sipontinæ civitati: qui per Calabriam usque in Adriaticum tenditur pelagus. Lucanus, 'Apulus Adriacas exit Garganus in undas.' *Garganı* autem *Iapygis* figura est, pro *Garganı Iapygii.* Et hæc est Iapygia Apuliæ, a qua et Iapyx ventus est nominatus, ad quam Iapyx delatus, unde sic nominatus est. Nam Iapidia Venetiæ regio est, ab oppido dicta. Unde est, 'Tunc sciat aërias Alpes et Norica si quis Castella in tumulis et Iapidis arva Timavi.' Sed in Gargani summitate duo sepulchra esse dicuntur fratrum duorum, quorum cum major virginem quandam despondisset, et eam minor frater conaretur auferre, armis inter se decertati sunt, ibique ad memoriam invicem se occidentes sepulti: quæ res admirationem habet illam, qua, si qui duo inter ipsam silvam agentes iter, uno impetu vel eodem momento saxa adversum sepulchra jecerint, vi nescio qua, saxa ipsa separata ad sepulchra singula decidunt. *S.*

Garganı condebat Iapygis agris] In antiquis aliquot codicibus, *arvis* legitur. Quod vero Servius *Iapygiam* ab *Iapydia* distinguit, quid alii tradant auctores, ostendimus eo versu, 'Et Iapydis arva Timavi.' Huc addemus *Iapygiam*, ex Strabone, vocatam esse ab *Iapyge* Dædali filio, quem de Cretensi muliere susceperat. *Pierius.*

Garganı Iapygis] Omnino, quod Lucan. 'Appulus Adriacas exit Garganus ad undas.' *Tò condebat*, ut Ovid. etiam de Diomede Met. l. XIV. 'ille quidem sub Iapyge maxima Danno Mœnia condiderat, dotaliaque arva tenebat.' Et Strabo libro sexto hanc urbem vocat κτίσμα Diomedis. *Cerda.*

248 *Postquam introgressi, &c.*] In Romano codice legere est *postquam congressi.* Sed *introgressi*, quod agnoscitur a peritis, magis placet. *Pierius.*

249 *Munera præferimus*] Ut illa ante orationem auxilium impetrent. *Servius.*

Munera præferimus] Mos gentium, ut Legati semper cum muneribus. Livius libro trigesimo loquens de Masinissa: 'Munera, quæ Legati ferrent Regi, decreverunt.' Julius libro primo Gall. 'Cæsar initio orationis, sua Senatusque in eum (Ariovistum,) beneficia commemoravit, quod Rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa.' Tacitus de Ptolemæo l. XIV. 'Qui scipionem eburneum, togam pictam, antiqua patrum munera darent.' *Cer.*

Qui bellum intulerint] Quasi nominatis Trojanis, quos vicerat, pronior futurus esset ad ferendum auxilium. *Servius.*

251 *Placido sic reddidit ore*] Ut solet, habitum futuræ orationis ostendit. *Idem.*

252 *O fortunatæ gentes*] Qui habitatis regna Saturnia: id est, o viri semper pace gaudentes: nam legimus, 'Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula, sic placida populos in pace regebat.' Et bene hoc laudat, quod eis persuadere desiderat. *Idem.*

253 *Antiqui Ausonii*] Quia qui primi Italiam tenuerunt, *Ausones* dicti sunt. *Idem.*

Quietos] Quibus est amor pacis a majoribus traditus propter regnum Saturni. *Idem.*

254 *Ignota lacessere bella*] Scilicet Trojanorum; non omnia generaliter

Digitized by Google

bella: nam legimus, 'Captivi pendent currus, curvæque secures:' aut *ignota*, quæ ignoraverint, quasi non suscepturi si scissent. *Suadet* autem, *vobis*, subaudis: nam *vos* a superioribus subaudiri non potest; quia non *te suadeo*, sed *tibi* dicimus. *Idem.*

255 *Quicumque Iliacos, &c.*] Locus plane Hom. Odyss. III. Ἄλλους μὲν γὰρ πάντας, ὅσοι Τροσὶν πολέμιζον, Πευθόμεθ', ᾗχι ἕκαστος ἀπόλετο λυγρῷ ὀλέθρῳ. *Cerda.*

Violavimus] Quasi sacros: Nam *violare* de religionibus dicimus. Et ingenti arte agit, ne aut victoriam suam siléat, aut non procedendo contra eos quos vicit, confiteatur ignaviam: dicens non esse contra eos pugnandum, quos vincere perniciosissimum est. *Servius.*

Violavimus] In Romano codice *populavimus* legitur. Sed cur *violavimus* sit legendum, non levem Servius rationem affert. *Populavimus* vero forte sumptum ex paraphrasi. *Pierius.*

Ferro violavimus agros] Quasi agri Trojani sacri fuerunt. Duplex verbum in Virg. ejusdem potestatis est, *violo* et *lædo*, utrumque in re sacra. Ita II. Æneidos de Trojano equo, 'violasset dona Minervæ:' et postea, 'sacrum qui cuspide robur Læserit:' quasi *lædo* et *violo* eandem vim habeant in re sacra. Ex hac observatione credo Tibullum junxisse Elegia nona l. I. 'Quid mihi si fueras miseros læsurus amores, Fœdera per Divos clam violanda dabas?' *Cerda.*

256 *Mitto ea*] Oratorie: ut etiam sine illis, quæ memoraturus est, quæ omittit, graviora videantur. *Servius.*

257 *Quos Simois premit ille viros*] Id est, toto orbe celebres, et *premit* quasi hostes. Alibi in primo: 'Ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.' Alii *quos*, pro *quantos* accipiunt, ut sit pronomen pro nomine. *Ille* autem mire exsecratur. *Idem.*

Quos Simois premit ille viros] Romanus codex, atque etiam Oblongus, et Mediceus, et aliquot alii *premat* legunt, elocutionis modo non invenusto; et ita prius in vulgatis exemplaribus habebatur. *Pierius.*

258 *Scelerum pœnas expendimus omnes*] Id est, luimus omnes pœnas, quæ sunt statutæ sceleribus. Alii *Sceleris omnis* legunt; nam *omnes* non potest ad Græcos referri, quia non omnes pertulere supplicia. Sed si *omnes*, mire; ne putes forte factum: et adjuvandum pronunciatione. *Serv.*

259 *Vel Priamo miseranda manus*] Etiam Priamo: ut, 'Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.' Est autem Pacuvii, qui ait, 'Si Priamus adesset et ipse ejus commisereceret.' Id est, ut calamitas eorum, qui vicerunt, gravior crederetur miserantibus victis. *Idem.*

Vel Priamo miseranda manus] Tale illud II. 'quis talia fando Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei Temperet a lacrymis?' Nam Trojana mala ejus generis fuere, ut hostes etiam ploraturi essent. Eodem libro Anchises pari emphasi, 'miserebitur hostis.' Ita Ennius quinto Annal. 'Cogebant hostes lacrymantes, ut misererent.' Ovid. Met. VI. de Niobe, 'at nunc miseranda vel hosti Corporibus gelidis incumbit.' Et l. IV. ab Nostro, 'Græcia tunc potuit Priamo queque flenda videri.' De Tarquinio ait Dionys. tolerasse senectutem vel inimicis miserabilem. Claud. de Bello Gild. 'ipsa meos horreret Parthia casus.' Sidon. epist. I. 7. 'usque ad inimicorum dolorem devenustatus.' Sen. in Agam. 'cladibus nostris daret Vel Troja lacrymas.' *Cerda.*

Scit triste Minervæ Sidus] Fabula hoc habet, propter Cassandræ stuprum, Græcis iratam Minervam: vel quod ei victores per superbiam sacrificare noluerunt. Unde eos redeuntes gravissima tempestate fatigatos per diversa dispersit. Horatius, 'Cum

Digitized by Google

Pallas usto vertit iram ab Ilio,' &c. Re vera autem constat Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali, quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent. Unde perite dicendo *sydus*, utrumque complexus est. Nam *sydus* et tempestatem significat, et re vera *sydus*. Hæc autem numina quæ inter aydera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permista: ut Ophiucus ipse, est Æsculapii: Gemini, Apollinis et Herculis esse dicuntur. Sic Minervæ, Aries esse dignoscitur. *Serv.*

Minervæ sidus] Serv. *arietem* capit, qui in potestate Minervæ, ut ita verna procella naves Græcorum convulsæ accipiantur. Solinus c. 19. ad finem ita explicat hoc sidus, loquens de Caphareo: 'Ibi post Ilii excidium, Argivam classem, vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi, gravibus affecit casibus.' Turnebo tamen et Germano visum nihil esse aliud *sydus Minervæ*, quam Minervam ipsam. Nam vere hæc Dea tempestatem illam excitavit. In hoc possis inclinare; nam Poëtæ omnes et alii eam tempestatem huic Deæ attribuunt, in ultionem violatæ Cassandræ in templo hujus Deæ ab Ajace Oilei filio. Horat. Epod. x. 'Quietiare nec feratur æquore, Quam Graja victorum manus; Cum Pallas usto vertit iram ab Ilio, In impiam Ajacis ratem.' Et de hoc malo loquens Hom. Odyss. III. μήνιος (inquit) ἐξ ὀλοῆς γλαυκώπιδος. Virg. etiam ipse Æn. I. 'Pallasne exurere classem,' &c. Sed ego tamen in aliud possum inclinare. Pater Palamedis in ultionem interfecti filii facem Græcis ostendit e rupe, qua face decepti Græci in saxa impegere. Hanc facem *sidus* vocat Poëta, ut ante illum Eurip. in Helena. Profero locum, nam eo innitor. Ergo de Nauplio patre Palamedis: πέτρας Καφηρέως ἐμβαλὼν, Αἰγαίας τ' ἀκταῖς ἀστέρα λάμψας. Seneca in Agamem. *facem* maluit vocare, convertens versus Euripid. 'hanc arcem occupat Palamedis ille genitor, et clarum manu Lumen nefanda, vertice e summo efferens, In saxa ducit perfida classem face.' Objicies: Esto, fax illa dicatur stella ab Eurip. sed cur Poëta adjicit *Minervæ?* Hoc non est difficile. Nam cur non poëtico jure fabulæ conjungantur, et etiam confundantur? Credi potest Nauplius, fecisse hoc Minervæ impulsu, et inde uterque ultus est suas injurias, Nauplius perempti filii, Minerva templi violati. Præsertim cum Calab. lib. extremo in hanc miseram Tragœdiam simul inducat et Nauplium et Minervam. De illo, χερὶ πεύκην Αἰθομένην ἀνδαιρε: de illa, μέγ' ἐγήθεεν. *Cerda.*

260 *Euboïcæ cautes*] Eurip. in Helen. de hac ipsa tempestate, ἀμφὶ ῥυτὰν Εὔβοιαν: et, Ναυπλίου Εὐβοΐα πυρπολήματα: *faces Nauplii Euboïcæ.* Ovid. Trist. Eleg. I. 1. 'Quicunque Argolica de classe Capharea fugit, Semper ab Euboïcis vela retorquet aquis.' Cal. l. XIV. πέτρῃσι περὶ στυφελαῖσι δάμησαν: *attriti sunt ad cautes rigidas.* Iterum, ἀνηρῆσι προσαγόμενοι περὶ πέτρῃς: *tristificis cautibus illisi.* Idem.

Ultor Caphareus] Τὸ αὐτὸ est, *cautes Euboïcæ.* Nam Eubœa insula est, in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. *Ultor* autem ideo dixit, quod Nauplius Palamedis pater, dolens filium suum factione interemptum, ut in secundo commemoravimus, cum videret Græcos tempestate laborare, montem Caphareum ascendit: et elata facula, signum dedit vicini portus, qua re decepti Græci, inter asperrimos scopulos naufragium pertulerunt. *Serv.*

Ultorque Caphareus] Eurip. in Hel. de hac tempestate, πέτραις καφηρέαις. Sen. Agam. *Fallax Caphareus.* Bassus Epig. l. I. Οὐλόμεναι νήεσσι καφαρίδες, αἳ

πότε νόστον Ὀλέσαθ' Ἑλλήνων, καὶ στόλον Ἰλιόθεν. Pacuvius in Dulor. ap. Priscian. in voce *pleros:* ait 'Pater Achæos in Caphareis saxis pleros perdidit.' Prop. Eleg. III. 7. 'Saxa triumphales fregere Capharea puppes, Naufraga cum vasto Græcia tracta salo est.' Bassum explicat Propertius. Ut vero Poëta *ultor*, ita idem Prop. IV. 1. 'Nauplius ultores sub noctem porrigit ignes, Et natat exuviis Græcia pressa suis.' Vide etiam, uti Virgilii locum expendat Pet. Vict. XXXI. 12. *Cerda.*

261 *Militia ex illa, &c.*] Cal. in exitu lib. ult. loquens de Græcis, et post hanc tempestatem, Ἄλλη δ' ἄλλος ἵκανεν, ὅπη θεὸς ἦγεν ἕκαστον. Et de hac ipsa re Sen. ad Helv. cap. 7. 'Quid' (enumerem) 'Diomedem, aliosque, quos Trojanum bellum victos simul victoresque per alienas terras dissipavit?' Dio Chrysost. Orat. XI. ait, Græcos post hanc militiam devenisse in omnem δυστυχίαν καὶ ταπεινότητα. Eurip. in Helen. χειμὼν ἄλλοσ' ἄλλον ἔρυσεν. *Idem.*

Diversum ad litus adacti] Antiqua omnia, quæ versamus exemplaria, *abacti* legunt, ut antiquiores etiam habent impressiones. Ordo enim est, 'Abacti ex illa militia ad diversum litus.' *Pierius.*

262 *Atrides Protei Menelaus*] Agamemnon et Menelaus uno quidem fataliter fuerant supplicio destinati: namque Atreus et Thyestes fratres fuerunt in se invicem sævi, adeo ut Thyestes cum Aërope fratris uxore concumberet; quod dolens Atreus, liberos ejus epulandos ei apposuit. Sed cum Thyestes post cognitum facinus requireret ultionem, ei Apollo respondit: posse alio scelere illius facinoris vindicem nasci, scilicet si cum Pelopeja filia sua concumberet. Quo facto, natus est Ægysthus, fatalis in Atrei geminam sobolem. Sed Jupiter Menelai facta miseratus est, propter Helenæ jugale consortium: et eum per diversa errare maluit, quam Ægysthi manibus interire. Is ergo Menelaus sic errans ad Ægyptum usque pervenit, ubi Proteus, Deus marinus, regnaverat: cui aliquando rapta a Theseo Helena dicitur commendata. Unde quidam dicunt, quod ad eam petendam Menelaus ad Ægyptum profectus sit post bella Trojana. Qui nec volunt raptam esse a Paride Helenam: sed aliam caussam belli fuisse Trojani; illam scilicet, quod Herculem quærentem Hylam suscipere noluerunt. Qui autem volunt eam raptam a Paride, hoc dicunt: quod recepta a Proteo per Theseum, ad Menelaum transitum fecerit, et sic eam Paris rapuerit. Secundum quod, ut supra diximus, Menelaus ad Ægyptum Jovis voluntate pervenit: scilicet ne ab Ægystho potuisset interimi. Quod autem ait 'Protei columnas,' ratione non vacat. Nam columnas Herculis legimus et in Ponto et in Hispania. Hunc autem Proteum fortissimum et invictum constat fuisse. Novimus autem quod omnes fortes *Hercules* dicebantur: unde videtur adfectasse Virgilius, ut pro finibus, 'Protei columnas' diceret, quas habuit Hercules: ut ostenderet eum etiam Herculem dictum. *Servius.*

Adusque columnas Protei] Usque ad fines Ægypti: hoc est, usque ad Pharon, ante insulam, nunc partem Alexandriæ. Lucanus, 'Nunc claustrum pelagi cepit Pharon, insula quondam In medio stetit illa mari sub tempore vatis Proteos, at nunc Pellæis est proxima muris.' *Proteos* autem, Latinus est genitivus constrictus per Synæresim. *Adusque* autem sic est dictum, ut, 'Siculo prospexit abusque Pachino.' Nam cum præpositio præpositioni nunquam cohæreat, *abusque* et *adusque* licenter admissum est. *Idem.*

Columnas] Ad fines Ægypti pervenisse intelligit, ubi rex fuit Proteus.

Digitized by Google

Has columnas Turneb. accipit, quæ in confiniis regionum erigebantur, ut terras dirimerent, quæque ab Polluce στῆλαι ἐφόριαι dicuntur. Firmatque historia Peloponnensium et Ionum, a quibus in controversia columna erecta est, quæ litem discerneret. Vide Strab. l. III. Quæ hic Serv. de Hercule non placent. *Cerda.*

263 *Exulat*] Proprie: nam *exulare* dicuntur qui extra solum eunt. Sane sciendum, quia, quo tempore Menelaus ivit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, a quo vicina civitas nomen accepit, quæ hodieque, mutata litera, *Canops* nominatur. *Servius.*

Vidit] Mire addidit: ut, 'Quam semel informem vasto vidisse sub antro Scyllam.' *Idem.*

Cyclopas] Græcæ declinationis accusativus est: inde Græcum habebit accentum: nam Latine *Cyclopes* diceret: sed sic versus stare non poterat. *Idem.*

Ulysses] De etymo Ulyssis audiendus Hom. interpres: λέγεται παρὰ τὸ ὀδὺς καὶ τὸ ὄσω, ὅτι ἐν τῇ ὁδῷ ἐγενήθη. Nimirum Anticlea ejus mater (reliquis Græcis parco) cum incederet gravida per Neritum montem Ithacæ, ac tum temporis vehementer plueret, illa tum timore perculsa ac festinans cecidit, Ulyssemque peperit. An vero *Ulysses* dicendum Latine, an *Ulixes*, vide operam Nostri Bisciolæ in Hor. subsec. *Cerda.*

264 *Regna Neoptolemi referam*] Subaudis, *eversa.* Quod ex posterioribus intelligitur. Pyrrho autem quid contigerit, manifestum est: nam, ut in tertio legimus, cum vellet ducere Hermionem, Oresti ante desponsatam, ab eo est inter aras Apollinis interemptus. Unde est, 'Et scelerum furiis agitatus Orestes Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.' *Servius.*

Versosque penates Idomenei] Idomeneus rex Cretensium fuit: qui cum tempestate laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re, quæ ei primum occurrisset si reversus fuisset. Casu cum ei primum filius occurrisset, quem cum, ut alii dicunt, immolasset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno a civibus pulsus est. Unde est, 'Fama volat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducem.' Alii dicunt, quod abscedens cuidam suum commendaverat regnum, qui per ejus absentiam occupavit imperium, et reversum pepulit. Ergo 'versos penates,' aut eversos et funditus dirutos accipiendum: aut certe in aliena jura conversos. *Idem.*

265 *Lybicove habitantes litore Locros*] Ut etiam in tertio diximus, Locri, socii Ajacis Oilei, fuerunt Epizephyrii et Ozoli. Sed hi tempestate divisi sunt, adeo ut Epizephyrii tenerent Brutios, de quibus ait in tertio, 'Hic et Naritii posuerunt mœnia Locri:' Ozoli vero deferrentur Pentapolim, de quibus nunc queritur, dicens, 'Libycove habitantes litore Locros?' Quamvis quidam dicant, etiam in ipsis Brutiis litus Libycum dici. Alii, hos circa Syrtes posuisse sedes: alii, in Libya insulas quasdam inhærentes occupasse, eosque initio *Nisamones*, postea corrupte *Nasamones* appellatos: alii, amissa in Syrtibus classe, per Mediterrena arietis fortuito ductu iter facientes ad Ammonem pervenisse, et oppidum Aurela inter Nasamones condidisse: alii, Africæ insulam tenuisse, quæ nunc Cercina dicitur. Et pronuntiandum ut longinquitas doceatur exilii. *Servius.*

Libycove habitantes litore Locros] Vetera omnia, quæ legimus, exemplaria, *Libycone* legunt, per interrogativam particulam, non per disjunctivam. *Pierius.*

266 *Ipse Mycenæus, &c.*] De hac cæde qui non locuti? Vide imprimis Euripidem in Elect. Vellejus l. I. 'facinore uxoris oppressus occiditur.'

Digitized by Google

Aristoteles in Peplo, Λεύσσεις Ἀτρείδεω Ἀγαμέμνονος, ὦ ξένε, τύμβον, Ὅς θάν' ὑπ' Αἰγίσθου, κουλομένης ἀλόχου. Auson. in Epit. 'Rex Regum Atrides fraternæ conjugis ultor Oppetiit manibus conjugis ipse suæ.' Dixit *Mycenæus* forma Græca. Soph. in Elect. γᾶ Μυκηναίων. Eurip. in Elect. quoque ἀνὴρ Μυκηναῖος: ibid. βωμῶν Μυκηναίων. *Cerda.*

267 *Conjugis infandæ*] Ad hanc rem pertinet Adagium, *Quadrantaria Clytæmnestra*, de femina impudica. Lege Jun. Cent. 1. Adag. 77. et adde a me, posse aptari Adagio illi versus Propertii El. III. 10. 'Quidve Clytæmnestræ, propter quam tota Mycenis Infamis stupro stat Pelopæa domus?' Lege et Philostrat. Icon. 1. II. Clytæmnestra ab Eurip. in Elect. dicitur ἀνόσιος γυνὴ, *scelesta femina:* et in Oreste eandem vocat ἀνοσιωτάτην, *sceleratissimam.* Ibid. κακῆς γυναικὸς, *malæ feminæ:* et Tyndareus pater Clytæmnestræ dicitur genuisse θυγατέρα κακὴν. *Idem.*

Prima intra limina] In ipso limine imperii, id est, in litore: quia, secundum Homerum, Clytæmnestra Agamemnoni occurrit ad litus: et illic eum susceptum cum adultero inter epulas interemit. Ἀλλά μοι Αἴγισθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε Ἕκτα, σὺν οὐλομένῃ ἀλόχῳ, οἰκόνδε καλέσσας, Δειπνίσσας, ὥς τίς τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ. Quod et Juvenalis tangit, dicens, 'Quippe ille Deis auctoribus ultor Patris erat cæsi media inter pocula.' Alii autem dicunt, Clytæmnestram dolore pellicatus quod, comperisset Cassandram a marito electam, quod in ipso ingressu, id est, prima die qua domus suæ limen ingressus est, blande suscepisset, cumque ille Diis Penatibus se sacrificare velle dixisset, consilio Ægisthi, ab uxore vestem accepit clauso capite et manicis, qua implicatus adulteri manibus interiit. *Servius.*

Dextra oppetiit] Attribuit mortem tanti viri uni Clytæmnestræ; sed tam ipsa, quam Ægysthus in hac noxa. Nam Eurip. in Elect. ξίφος, id est, *gladium*, dat Clytæmnestræ, et πέλεκυν, id est, *securim*, Ægystho, ad hanc cædem. *Cerda.*

268 *Devicta Asia subsedit adulter*] Quidam *sub* pro *post* accipiunt, ut sit, post possedit. Legitur et *devictam Asiam.* Quod si est ita, intelligimus *subsedit*, dolo possedit. Lucanus, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboïcæ magna spe rapte parabas.' Unde et *subsessores* dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt: et hostium dolos *subsessos* vocamus, ut sit sensus: Ab Agamemnone devictam Asiam adulter Ægisthus insidiis et factione possedit. Melius tamen est ut, *devicta Asia* legamus: secundum quod *subsedit*, erit, remansit: ut, 'Extremus galeaque ima subsedit Acestes:' ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quæ, remanente adultero, finita esse nihil profuit: ut cum indignatione sit dictum: Dum primum adulterium vindicatur, aliud rursus emersit. Sane Clytæmnestram Orestes filius postea, in vindictam patris, necavit. Quidam dicunt Clytæmnestram non manu filii, sed judicum sententia peremptam. Alii, hunc Orestem filium Menelai et Helenæ tradunt: quidam inventam Iphigeniam abortivam uxorem ei volunt fuisse. *Servius.*

Devicta Asia subsedit adulter] Ita prorsus est in impressis codicibus, et aliquot veteribus. Longe vero aliter in antiquissimo codice Vaticano, ubi est 'Devictam Asiam possedit adulter.' Sed enim *possedit* ex paraphrasi, contextui est insertum. *Subsidere* enim, ex insidiis occupare significat, vel dolo possidere: ut, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboïcæ,' apud Lucanum. Præterea Arusianus Messus inter elocutionum exemplа *subsedit* agnoscit, et Accusativo casui recte jungi dicit, ut "Subsedit illam

Digitized by Google

rum:' locumque hunc Virgilianum citat, 'Devictam Asiam subsedit adulter.' Quod vero alio significato, *Devicta Asia subsedit*, Servius magis approbare videtur, hoc est, reliquus fuit in insidiis, non negat idem Arusianus utrumque eleganter dici, et utraque figura usum esse Virgilium, 'Galeaque ima subsedit Acestes:' hoc est, relictus est. Ita posteaquam Agamemnon bellum difficillimum confecerat, *subsedit adulter*, qui eum interficeret. *Pierius.*

Subsedit adulter] Subsessores dicuntur, qui clam domi subsident ad obeundum adulterium. Nam Val. Max. VII. 2. 'Nulli tunc subsessores alienorum matrimoniorum oculis metuebantur.' Et non dubium, quin *subsideo* ad insidias traducatur, ut *obsideo*, *insideo*, *resideo*. Unde Passeratius illud Propertii Eleg. I. 8. 'Atque ego non videam tales subsidere ventos,' ad insidias refert, ut dicat, Nolim videre tales ventos tibi insidiantes. Sic et Lucanus I. v. dixit, 'Regnum subsidere mundi,' pro, dolo invadere. Sic ergo *subsessor matrimonii* erit, qui insidias lecto ponit conjugali: et quis hic, nisi adulter? Inde Græcis μοιχὸς, *mœchus*, dicitur et ἕφεδρος, id est, *insessor*, *subsessor*. Sed qui vellet, posset aliter, ut dicat poëta, Ægysthum, post interfectum a conjuge Agamemnonem, opes hujus invasisse, domum occupavisse. Clarius: inibi sedes suas fixisse, et locasse domicilium. Nam ita accepit hoc verbum Suetonius in Vitell. c. 1. 'Tempore deinde Samnitici belli, præsidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitelliis subsedisse Nuceriæ,' id est, sedes locasse. Itaque, sublato Agamemnone, palam amores suos exercuit Ægysthus. *Cerda.*

Devicta Asia subsedit adulter] Videantur Turneb. v. 8. et God. Stewech. ad Veget. III. 6. et Fr. Modius in Novantiqu. epist. 39. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann.*

269 *Invidisse deos*] Stheneli filius Ægialam Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto, Diomedes reverti noluit, et in Apuliæ partibus sibi condidit sedes; quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Trojano vulneraverat. Unde ait, 'Invidisse Deos.' *Servius.*

Invidisse deos] Sc. *referamne?* e vs. 264. Vel subaudi, 'credas?' 'putet aliquis?' &c. *Taubmann.*

Invidisse deos] Huic affectui obnoxii falsi illi Dii. Prop. El. I. 12. 'Invidæ fuimus, num me Deus obruit?' Ovid. etiam Metamorph. XIV. *odium* dat Veneri. Aristoteles Metaphys. l. I. Deos absolvit, et Poëtas ait egregie in hoc mentiri veteri parœmia: ἀλλὰ, κατὰ τὴν παροιμίαν, πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί. *Cerda.*

Patriis ut redditus oris] In dictione *oris* antiqua variant exemplaria. In Oblongo enim *oris:* in Romano, in Mediceo, et aliquot aliis *æris*. Nonnulli codices ipsi quoque admodum veteres *Argis* habent: de se enim loquitur Diomedes. *Pierius.*

270 *Pulchram Calydona viderem*] Unam de supradictis civitatibus quibus imperabat. *Servius.*

Calydona] Ætoliæ urbem. Homerus Calydonem montanam vocat, propter regionem. Fuit autem Ætolia in duas partes divisa: in montanam, quæ Pleuroni fuit attributa; et campestrem, quæ Calydoni. *Hort.*

271 *Nunc etiam horribili visu*] Hoc loco nullus dubitat fabulæ hujus ordinem a Virgilio esse conversum. Nam Diomedis socios constat in aves esse conversos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant hæ aves, hodieque Latine *Diomedeæ* vocantur; Græci *erodios* dicunt. Habitant autem in insula Electride sive Febra, quæ est haud longe a Calabria in conspectu Tarentinæ civitatis.' Quinetiam de his avibus dicitur, quod Græcis navibus lætæ occurrant: Romanas et Latinas

Digitized by Google

vehementer fugiant, memores et originis suæ, et quod Diomedes ab Illyricis interemptus est. *Servius.*

Nunc etiam horribili, &c.] Versos socios Diomedis in aves, quas Aristot. lib. περ. θαυμ. ἀκουσμ. mites esse Græcis, in memoriam sui ducis Græci; Barbaris vero immites, ita ut convolent contra illos, pedibus ac rostris terreant, lacerent, demum interimant, multis inflictis vulneribus. Locum vide, ut et Plinium, Solinum, Ovidium, S. Augustinum de Civ. l. XVIII. et S. Isid. *Cerda.*

Portenta] Revera enim portentum est, homines in aves esse conversos. *Servius.*

Portenta sequuntur] Notat Servius, Poëtam historiæ fidem mutasse: quod tamen negat Parrhasius (p. 178.) cum et Lycophron (p. 40.) Diomedem suorum cladem spectasse dicat. Metamorphosin eorum pulchre descripsit Ovid. Met. XIV. 10. *Aves* autem *Diomedeæ* sunt, quæ Græce ἐρωδιοὶ, Latine *ardeæ* vocantur, Gallice *hérons*: ut quidem J. Meursius vult, quem vide in Comment. ad Lycophron. Sed et Plin. X. 44. Aristotelem, aliosque. *Taubmann.*

272 *Et socii amissi*] Legunt nonnulli et 'Admissis pennis.' Sed melius est *amissi*. Servius.

Et socii amissi, &c.] In aliquot antiquis codicibus *admissis pennis* legi. Utroque vero modo Servius non negat inveniri. Sed *amissi* omnino est in probatioribus. *Pinnis* vero, in Romano, de more suo. In Mediceo *allisi* est, quod alii viderint. *Pierius.*

Et socii admissis] Malo hic *admissis* conservare, quam cum Servio *amissi* legere, observata vi vocabuli sæpe apud Livium et Cæsarem: ut, 'admisso equo impetum facere,' hoc est, meo judicio, concito, concitato, concusso, immisso: ut et Tibul. 'Venturam admittit imbrifer arcus aquam,' hoc est, maturat, provocat, et excitat. *Germanus.*

274 *Lachrymosis vocibus*] Dolentes vel suam mutationem, vel regis interitum; namque hoc tangit latenter. *Servius.*

275 *Hæc adeo ex illo*] Hæc vocum consecutio, *jam ex illo tempore*, cum, ut elegans, observata est Godescalco, et firmata testimoniis. *Cerda.*

Speranda] Pro *timenda*: ut, 'Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.' *Servius.*

Ex illo mihi jam speranda fuerant] In nonnullis codicibus antiquis *sperranda* legitur: quod non ita placet. *Speranda* vero, castior omnino lectio est, et elocutio ipsa figuratior: ut illud, 'Sperare dolorem.' *Pierius.*

276 *Cælestia corpora*] Martis et Veneris, quæ numina vulneravit in bello. *Servius.*

277 *Veneris violavi vulnere dextram*] Artificiose agit: nam sciens ea quæ dicuntur in fine, animis inhærere, suos casus ultimos memorat. Perite etiam Venerem tantum a se vulneratam dicit, Martis supprimens nomen, quod ei poterat esse gloriosius: ut videatur omnia quæ pertulit odio Veneris pertulisse, contra cujus filium nunc vocatur ad pugnam; ut negans etiam nunc paria videatur formidare. *Dextram* autem secundum Homerum dicit, qui ait, ἐπὶ καρπῷ. *Idem.*

Veneris violavi vulnere dextram] Habentur ista Iliad. v. ubi de Diomede in pugna contra Venerem, Ἄκρῳ ὀτασε χεῖρα, μετάλμενος ὀξέϊ χαλκῷ. Tertull. contra Gent. hoc idem scribens ait, 'Venerem humana sagitta sauciatam:' sed hoc μυημονικὸν ἁμάρτημα. Nunquam enim Diomedes sagittarius in Iliade; et, si alicubi, non certe ibi. Itaque χαλκὸν Homeri ad hastam debuit trahere, non ad sagittam. Vide vero ibi Tertull. ubi vocat hæc *Gentium ludibria*. Cerda.

Dextram] Laudo Poëtam, qui optime Homerum intellexit, et ante Virgilium nemo. Nam, cum Home-

Digitized by Google

ras tantum dixerit, 'vulneratam Veneris ἄκρην χεῖρα, *summam manum*, Virgilius illum explicans addit *dextram*. Quod duxit a verbo Homerico *μετάλμενος, insiliens:* quod dat Græcus Diomedi vulneranti. Nam, si læva manus fuisset vulnerata, *οὐκ ἔδεῖτο μεταπηδήσεως, non saltu opus fuisset*, ait Plutar. Symp. quæst. IX. 4. 'Quoniam dextræ suæ' (ratio est ejusdem Plutar.) 'habebat oppositam sinistram Veneris.' *Idem.*

278 *Tales impellite pugnas*] Quarum est periculosa victoria. *Servius.*

Ne vero, ne me, &c.] Hac historia efficit Paus. in Attic. neminem Græcorum ante Pyrrhum intulisse bellum Romano Imperio. Itaque Pyrrhus fuit princeps inter Græcos in Romanis oppugnandis. Nam Διομήδει μὲν γὰρ καὶ Ἀργείων τοῖς σὺν αὐτῷ, οὐδεμίαν ἔτι γενέσθαι πρὸς Αἰνείαν λέγεται μάχην. *Cerda.*

279 *Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum Pergama*] Ne ei objiciatur illa conjuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Trojæ excidio sacramentum conjurationis esse completum. Namque in Trojam, non in Trojanos conjuraverunt Græci: huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Trojanis habere bellum post dirutam Trojam. *Servius.*

Post eruta] In Romano codice, et aliquot aliis *diruta*. Sed *eruta* non displicet. *Pierius.*

280 *Nec veterum memini lætorve malorum*] Nec meminisse volo victoriarum mearum, quarum nullus oblivisci consuevit: nec lætor Trojanorum malorum, pro *Trojanis malis*, quæ nobis bellantibus pertulerunt: nihil potest de suis malis dicere, cum et mala sua nullus obliviscatur: et ea ipsa paulo ante memorarit. *Lætor* autem *malorum*, figura Græca est, sicut Horatius, 'Agrestium regnavit populorum,' pro *Agrestibus populis*. Serv.

281 *Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris*] Hinc jam suasio est et consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Unde et paulo post Venulus ita dividit dicens, 'Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis Audisti, et quæ sit magno sententia bello,' scilicet *audisti*. Et quod negaverit auxilia, et quod nobis dederit de pace consilium. *Idem.*

Quæ ad me portastis ab oris] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis, quod delicatius sonat, *portatis*, præsenti tempore scriptum est. *Pier.*

Munera, quæ patriis, &c.] Qui auxilium non dat, dat consilium. *Donat.*

282 *Stetimus tela aspera contra: contulimusque manus*] Id est, et cominus, et e longinquo inter nos bella tractavimus. *Servius.*

283 *Quantus In clipeum adsurgat*] Aut *quantus*, est quotiens in hostem pergens erigit scutum: aut pugnandi exsecutus est genus. Qui enim scripserunt de arte militari, dicunt summum genus esse dimicandi, quoties calcato umbone adversarii, se in hostilem clypeum erigit miles, et ita contra instantis vulnerat terga. Vel quantus adsurgat, vel quanto sit major. *Idem.*

284 *In clipeum adsurgat*] Exprimitur habitus militaris. Ammian. lib. XLVI. 'Erectus in jaculum.' De Ajace Iliad. XII. ἀσπίδα νύξεν ἐπάλμενος: *scutum percussit insiliens:* l. XIV. οὖτασε δουρὶ μετάλμενος: et l. XIII. de Idomeneo, et Merione separatis locis, ἐπάλμενος: ibidem de Menelao, ἔπαλτο. Nihil in Hom. frequentius. Prudent. Psychom. 'ense corusco Connixa in plagam, dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

285 *Si duo præterea*] Hoc est, alios duos. *Servius.*

Si duo præterea tales] C. Julius Romanus in libello de Analogia, rectam ponit declinationem, *hos duo*. Attius in Epinausimache, 'Martes armis duo congressos crederes.' Terentius in Adelphis, 'Tu illos duo pro re

Digitized by Google

tollebas tua.' Ubi Hellenius Acron, *pro duos* ait: amat enim Hellenius, *ambos, duos*, dici per *s*. Pierius.

Si duo] Pro duos, ut *ambo*, pro ambos, Græcorum more, qui δύο, ἀμφω in quarto casu. Utrumque Horat. nam Serm. I. 'duo si discordia vexet inertes:' et II. 'jurando obstringam ambo.' Propert. Eleg. III. 11. *duo currus* dixit in quarto casu. Martial. lib. VII. 'Elysium possidet ambo nemus.' Sic enim in lib. veteri, non, *umbra*, ut in vulgatis; ut dicat, Nemus Elysium possidet ambo, id est, Hetruscum, et ejus uxorem. Plaut. Mostel. 'Ludificatur cornix una vulturios duo.' Iterum, 'cornix astat, et vulturios duo vicissim vellicat:' et Pseud. 'inter nos duo convenit.' Ceterum imitatio ducta ab illo Hom. τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν Ἀχαιῶν. Dicit autem, si tres essent tales, videlicet Æneas et duo alii. Videtur enim optare tres duces, nimirum Æneam ipsum, Hectorem, et tertium alium, qui non extat. Nam ut velit duos fuisse, non concedam, fuere enim jam Æneas et Hector: tres ergo optat. *Cerda.*

287 *Dardanus*] Pro *Dardanius populus*: et posuit principale pro derivativo: sic Homerus, τὸν δ' ἔτορε Δάρδανος ἀνήρ. *Servius.*

Lugeret] Morem lugendi quidam dicunt Ægyptios invenisse. Eos enim primos Liberum, quem Osirim appellant, a fratre Typhone per insidias interemptum, atra veste luxisse; inde cæteris gentibus traditum, ut post interitum proximorum suorum veste mutata lugerent; ita tamen ut intra annum finiretur luctus. *Idem.*

288 *Cessatum est*] Tardatum est, et mire, quia non habet quos imputet Trojanis triumphos, vult eis excidii tarditatem pro victoria cedere. *Id.*

289 *Victoria Grajum Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum*] In Oblongo codice *victoria tantum* legere est pro *Grajum*: quam lectionem nusquam alibi reperi. Præterea vetusti quidam codices *in decumum*. Cujusmodi rationem scripturæ non in Plautinis tantum codicibus inveni, verum etiam, ut alibi adnotavimus, in Ciceronianis, *decumum*, *maritumum*. In monumentis autem veterum plerumque, ut illud,

D . M
QVARTIONIS. DECVMI. AVG. LIB.
EVPHEMIANI. A. MANV. FIDELIS
CONLIBERTVS. FRATRI
B . M

Pierius.

290 *Hæsit*] Tardata est. *Servius.*

Vestigia rettulit] Retro acta est, et repulsa: ut, 'Retro sublapsa referri.' *Idem.*

In decimum vestigia rettulit annum] Ita lib. IX. 'decimum quos distulit Hector in annum.' Adi hunc locum. Ait Sen. Rh. Suas. 2. dici solitum a Messala, hemistichium hoc, 'et in decimum vestigia rettulit annum,' explementum esse, et in voce *hæsit* desinendum. *Cerda.*

292 *Hic pietate prior*] Id in Æneæ plus laudat, quod Latinis, sicut suadet, pacem petituris est utile, ut eum se credant posse facilius exorare. *Prior* autem, præstantior, melior. *Servius.*

Hic pietate prior] Ut facile sit impetrare pacem. *Donatus.*

Coëant in fœdera dextræ] Manuum scilicet conjunctione et apprehensione fœdera inibantur. Liv. l. XXIII. 'Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus.' *Cerda.*

293 *Qua datur*] Qua potest, quacunque ratione permittitur. *Servius.*

294 *Responsa simul quæ sint, rex optime, regum Audisti*] In Romano cod. in Mediceo, et quibusdam aliis antiquis, non *regum*, sed *regis* legitur unitatis numero, ut sit ordo, O Rex optime, audisti quæ sint responsa Regis Diomedis, et quæ sit ejus senten-

Digitized by Google

tia? Adulatio enim illa *optume regum*, quæ inferius in Drance quadrat, nunc importuna videretur. *Pierius.*

296 *Variusque per ora cucurrit*] Liv. l. XXXII. 'Secundum orationem Prætoris murmur aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium.' Ubi vides in murmure assensum et dissensum; Poëta unico verbo, *varius fremor*. Plut. in vita Alex. ἅμα δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ κρότου καὶ θορύβου γενομένου. *Cerda.*

Per ora turbata] Prope ora turbatorum. *Servius.*

297 *Ceu saxa morantur cum rapidos amnes*] Non abit multum ab hac comparatione illa Hom. Il. II. Ὡς ἔφατ' Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, ὃς ὅτε κῦμα Ἀκτῇ ἐφ' ὑψηλῇ, ὅτε κινήσει νότος ἐλθών, Προβλῆτι σκοπέλῳ. Non absimile Calab. l. IV. Κίνυτο δ' ἠΰτε πόντος ἀπείρετος Ἰκαρίοιο. Et Ammian. l. XVI. 'Clamor, ipso fervore certaminum a tenui susurro exoriens, paulatimque adolescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' *Cerda.*

Clauso gurgite] Saxorum objectione præcluso. *Servius.*

Clauso fit gurgite murmur] In codicibus aliquot antiquis legere est, transposito verbo, *fit clauso*. In aliquot aliis 'it clauso gurgite murmur.' Ut etiam verbo respondeat comparatio, *cucurrit fremor*: ita etiam *it murmur*. Sed et *fit murmur*, ut *fit gemitus*: non est præter usum. *Pierius.*

299 *Fremunt ripæ*] Antiqui aquæ sonitus, *fremitus* dicebant. Ennius, 'ratibusque fremebat Imber Neptuni.' *Servius.*

300 *Ut primum placati animi*] Hanc post tumultum secutam quietem comparatione illustrat Petr. Apollon. l. II. Excid. Hieros. quam adhibeo, quia respondet Virgilianæ sup. adductæ, etiamsi contrario gustu, 'Sic ubi desierunt revocati carcere venti Cæruleam turbare Thetin, spumantia sensim Subsidunt maria, et fluctus sua littora servant Pacati, totoque silescunt murmura ponto.' *Cerda.*

Et trepida ora quierunt] Non placet, quod in codicibus aliquot antiquis *rabida* legitur, quod in Sexto recte est. *Pierius.*

301 *Præfatus divos*] More antiquo: nam majores nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant: sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi: nam generale caput in omnibus legimus: unde Cicero per irrisionem ait, 'Si quis ex vetere aliqua oratione, Jovem ego optimum maximum.' Et Demosthenes in oratione contra Æschinem, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. *Servius.*

Præfatus divos] Incipiebant veteres illi orationes suas a Deorum precibus, et tunc dicebantur *præfari*. Plin. Paneg. Trajani: 'Bene, ac sapienter, P. C. majores instituerunt, ut rerum gerendarum, ita dicendi, initium a precationibus capere. Quod nihil rite, nihilque providenter homines sine Deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.' Scholiast. Apollon. in ea verba, ἀρχόμενος σέο Φοῖβε, ita ait: ἦθος γὰρ ἦν ἀπὸ θεῶν προοιμιάζεσθαι. Demosth. in epist. 1. παντὸς ἀρχομένῳ σπουδαίου λόγου, καὶ ἔργου, ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἄρχεσθαι. Ab Demosthene, credo, qui duo conjunxit λόγον, ἔργον, verba Plinii supra adducta, qui 'rerum gerendarum et dicendi initium.' Galen. de usu Part. morem hunc ita attingit, πάλιν οὖν ὅσπερ ἀπὸ θεοῦ φατῆς, τῆς Ἱπποκράτους ἀρξόμεθα λέξεως. Aristid. in Platon. II. ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἐκ θεῶν. Et Liv. ore Posthumii Cons. 'Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria, hæc solemnis Deorum comprecatio fuit:' et paulo superius dixerat idem Liv. 'Consules in Rostra ascenderunt, et concione advocata, cum solemne carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregia-

Digitized by Google

set Consul.' Ovid. Metamorph. xv. 'priscoque Deos de more precatus.' *Cerda.*

Solio rex infit ab alto] Est *solium* thronus regius, quod multis posset astrui: mihi nunc in oculis locus Sen. lib. de Tranquill. c. 11. Cum vero etiam *solium* sit Jurisconsultorum, ut convincit locus Tullii hic de Legib. l. 1. 'Ego vero ætatis potius vacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio Consulibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto munere fungerer:' fortasse inde vox traducta ad regalem thronum, nam reges instar oraculorum dicebantur populis ex solio respondere; et responsa regum sunt. *Idem.*

302 *Ante equidem summa de re statuisse, Latini*] Latenter arguit Turnum, quod sibi non obtemperaverit, ut fœdus fieret: in septimo scilicet, ubi ait, 'Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium:' nam modo hoc tempus revolvit. *Servius.*

Statuisse vellem] Olim est quod volui his malis terminum dare. *Vellem* autem *statuisse* dixit, ut *vellem fecisse:* et est compendiosa elocutio, cum querimur non esse factum, quod fieri debuit. *Idem.*

303 *Non tempore tali*] Adjuvandum pronuntiatione, id est, post tanta, quæ pertulimus, mala: et opportune deliberandi quidem de hac re existimat intervallum esse, hostili exercitu imminente: et per hoc magis suadet dum tam infestos probat, ut sibi nec pacem petere permittatur. *Idem.*

304 *Cogere concilium cum muros obsidet hostis*] In Romano cod. *adsidet* legitur. In Mediceo *assidet*, ut proximius imminere periculum ostendat: plerumque enim sine periculo obsidemur. Et in veteri exemplari, quo Donati Commentaria continentur, *adsidet* habetur. Est etiam in aliquot cod. *consilium.* Sed Grammatici hic *concilium* malunt. *Pierius.*

305 *Bellum importunum*] Concepit gravem iracundiam, et sic in hæc verba prorupit. *Importunum* autem est, ubi nullum refugium est, quod caret portu, id est, quiete, ubi nullus est portus. Nam hoc quodammodo dicit, in naufragium fertur illa contentio: quia supra audierat periculum esse etiam superare Trojanos: et enarrat cur *importunum*, dicens, 'cum gente Deorum, Invictisque viris gerimus.' *Servius.*

Importunum] Quod defensionis non habet portum; et quod periculosum non invenit rationis suffragium. *Don.*

Cives] Ἐκφόρησις. *Servius.*

Cum gente deorum] Qui a Dis originem ducunt. *Idem.*

Cum gente deorum] Causa quare importunum sit: quæ enim potest inveniri defensio? *Donatus.*

306 *Invictis*] Atqui supra legimus, 'Bis capti Phryges.' Sed *invictis* ideo dicit, quia sequitur, 'nec victi possunt absistere ferro.' Et sicut supradictum est, latenter occurrit illi: forsitan vincemus; ergo hic si vincamus, proficiemus. *Possunt* autem *absistere*, mire ait: ac si diceret, Etiam si velint, eos a bellis discedere natura non patitur. Ennius, 'Qui vincit non est victor, nisi victu' fatetur.' Varro et cæteri invictos dicunt Trojanos, quia per insidias oppressi sunt: illos enim vinci adfirmant, qui se dedunt hostibus. *Servius.*

Quos nulla fatigant prælia, &c.] Hanc sententiam præclare illustrat Pet. Victorius in l. 1. Rhet. Aristot. cognitione vocis hujus ἀναμάχεσθαι: quæ vox de illis dicitur, qui victi bello, nunquam absistunt, sed iterum tentare aleam volunt. Additque, Virgilium hoc loco vim verbi hujus intellexisse. Inde laus magna Marcelli, qui ab hoste Annibale pridie victus, postridie bellum impigre instauravit. Verba Plut. in hujus viri vita: ὁ Ἡράκλεις, τί χρήσεταί τις ἀνθρώπῳ, μήτε

Digitized by Google

τὴν χείρονα τύχην, μήτε τὴν βελτίονα φέρειν εἰδότι; μόνος γὰρ οὗτος οὐδὲ νικῶν δίδωσιν ἀνάπαυσιν, οὔτε λαμβάνει νικάμενος. Pergitque aliis in eandem sententiam. Sumpsit Plutarchus a Livio, cujus verba sunt: 'Cum eo hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest: seu vincit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.' Est hoc, quod Hom. Il. XIII. et sæpe alibi, Τρῶες δὲ μάχης ἀκόρητοι ἔασιν. Hanc virtutem de Romanis prædicat Plutar. in vita Pyrrhi his verbis: καὶ ταῖς ἥτταις οὐκ ἀποβαλόντας τὸ θαρρεῖν, ἀλλὰ ῥώμην καὶ φιλοτιμίαν ὑπ' ὀργῆς ἐπὶ τὸν πόλεμον προσλαμβάνοντας. Hoc vero esse proprie ἀναμάχεσθαι, Victorius explicuit, ut dicebam. Porro et rei Virgilianæ probe annectes versus Horatianos Od. IV. 4. hos, 'Duris ut ilex tonsa bipennibus Nigræ feraci frondis in Algido, Per damna, per cædes ab ipso Ducit opes animumque ferro.' *Cerda.*

307 *Nec victi possunt absistere ferro*] Quia potuisset dici, tandiu durabimus, ut succumbant. *Donatus.*

Nec victi possunt absistere ferro] In Oblongo codice *decedere ferro* legitur: quam lectionem si admittas, dicendum erit, aut *victi ferro*, aut *decedere ferro:* quippe sibi temperare, ne arma resumerent, quibus se victos negarent. Sed enim *absistere* haudquaquam displicet. *Pierius.*

308 *Adscitis*] Evocatis, adjunctis. Ergo et gradatim accedit ad desperationem, quæ cogit pacem esse poscendam. *Servius.*

Accitis] In Rom. codice *adscitis:* quod parvi refert. *Pierius.*

Ætolum in armis] A patria usque Diomedis mentionem intulit. *Servius.*

309 *Ponite*] Deponite. *Idem.*

Spes sibi quisque] Subaudis *sit.* Et late patet ista sententia, vel quod alienis egere auxiliis non oporteat, vel quod meminisse singuli spei suæ debeant, ut ea sperent tantum quibus possunt potiri. *Idem.*

Ponite; spes sibi quisque] Sc. sit. Notetur autem in hoc versu, 'Ponite; spes sibi qu.' syllabam *te*, brevem esse, etiamsi ab *sp.* excipiatur. Cujus rei exemplum simile apud hunc Poëtam nusquam reperitur; ut nec apud Tibullum, Martialem, et Val. Flaccum: apud alios etiam ab ævo prisco classicos rarissime. Quod sine ratione ab illis factum qui putat, cum ratione insanire eum ego puto. Nostri vero Poëtæ, excepto *Melisso*, et si quo alio, ad odium usque, et prope vitium, in hoc licentiosi sunt. Vide Indicem Erythræi, et Append. ad 5. Caput Priscian. e vet. Grammatico: inprimis Commentarium nostrum in Culicem Virg. quem olim seorsim dedimus: item Casp. Barthium Animadversionibus in Claudiani Bell. Gildonic. sed et J. Gruterum Notis in Medeam Senecæ: ubi itidem hanc licentiam castigat; et neque Senecam usquam fere syllabam corripere, quæ præcedit *sc. sp. st.* affirmat. Quanquam Manrus Terentianus et Creticum in hoc versu Virgilii, *Ponite spes*, defendat. *Taubmann.*

Sed hæc, quam angusta, videtis] Ut unusquisque in se tantum spem habeat, quam sit angustum, videbis. *Servius.*

310 *Cætera*] Absolute dixit: id est, exercitus, vires, auxilia imperii: quæ si videatis afflicta, quid restat, nisi ut pacem petamus? *Idem.*

Cætera qua jaceant rerum perculsa ruina] In quodam antiquo codice, *quæ jaceant*, legitur. Sed magis placet *qua ruina:* ut digito velut intento, ruinam indicans, magis moveat. Sunt etiam vetusti codices, qui *percussa* legant. Sed *perculsa* omnino melius: quia, ut nonnulli volunt, consternationem etiam animorum continet. *Pierius.*

Jaceant perculsa ruina] Nam quid non mali a bello? ubi, 'victaque pugnaci jura sub ense jacent.' Agnosce Ovid. Trist. Eleg. v. 8. Parco com-

Digitized by Google

muni loco. *Cerda.*

311 *Ante oculos interque manus sunt omnia vestras*] Ac si diceret, non egent narratione. *Inter manus* autem, quod Græci πρόχειρον. *Servius.*

312 *Nec quenquam incuso*] Excusatio hæc ostendit, et obliquam esse in Turnum orationem Latini. *Idem.*

313 *Fuit*] Exhausta et consumpta est. *Idem.*

Toto certatum est corpore regni] I. e. Imperii omnibus viribus bellamus. *Idem.*

314 *Dubiæ menti*] Meæ, scilicet cogitanti. *Idem.*

315 *Paucis (animos adhibete) docebo*] Aut páucis docebo, aut animos paucis adhibete. *Idem.*

Paucis (animos adhibete) docebo] Ita Tyberinus ad Æneam l. VIII. 'paucis (adverte) docebo:' τὸ, 'animos adhibete,' ad Lucret. qui l. II. 'Nunc animum nobis adhibe.' *Cerda.*

316 *Est antiquus ager, Thusco mihi proximus amni*] Hoc loco Donatus erravit dicens, agrum quem Latinus donare se disponit, esse in Campania juxta Ufentem fluvium (quod etiam Clanarius ait) cujus terras vicinas Thusci aliquando tenuerunt: ut inde dictum sit, 'Thusco mihi proximus amni.' Agit etiam hoc argumento, quod illic est locus, qui hodieque Pinetum vocatur. Constat loca illa omnia esse campestria: nec procedit quod dicitur, 'Celsi plaga pinea montis.' Unde sequenda est potius Livii Sisennæ et Catonis auctoritas. Nam pene omnes antiquæ historiæ scriptores in hoc consentiunt. Cato enim in Originibus dicit Trojanos a Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum et castra Trojana. Hic etiam modum agri commemorat, et dicit eum habuisse jugera DCC. Sane *antiquus* potest et nobilis accipi, vel secundum Trebatium, qui de Religionibus libro septimo ait, 'Luci qui sunt in agris, qui concilio capti sunt, hos lucos eadem ceremonia moreque conquiri haberique oportet, ut ceteros lucos qui in antiquo agro sunt.' *Antiquum agrum* Romanum cogit intelligi. *Servius.*

Thusco mihi proximus amni] Tyberino. *Servius.*

317 *Longus in occasum*] Ea parte qua in occidentem tenditur, longior: potuit ergo usque ad Laurentum et ad Hostiam tendi. *Idem.*

Fines super usque Sicanos] Usque ad fines Sicanos loquitur, quos Siculi aliquando tenuerunt, id est, usque ad ea loca, in quibus nunc Roma est; hæc enim Siculi habitaverunt. Unde est, 'Et gentes venere Sicanæ.' Illi autem a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis, Sacrani ab Aboriginibus. *Idem.*

318 *Aurunci Rutulique serunt*] Subaudis a superioribus, *mihi*. Nam et supra ait, 'Est mihi antiquus ager.' Ergo suum agrum pollicetur, aut quem tanquam stipendiarium habebant Rutuli et Aurunci; aut ad quem colendum quasi regi operas dabant. Unde superfluum est, quod ait Donatus, non potuisse fieri ut præsente Turno ager Rutulorum a Latino donaretur Æneæ. *Idem.*

Aruncl] Ita legendum pertendit Fabricius. *Aruncos* enim Rutulis finitimos esse; *Aurunces* Suessanis. *Taubmann.*

Duros exercent colles] Extenuat agri meritum, quo vile videatur esse quod donat, vel ne grave videatur his, quibus auferendus est; hinc etiam est, 'Atque horum asperrima pascunt.' Et supra, 'Arunci Rutulique serunt:' id est, non operis suis excolitur. *Asperrima* autem *pascunt*, quidam pro asperrimas partes, vel asperrima pascunt loca, accipi volunt. *Servius.*

321 *Cedat amicitiæ*] I. e. in pretium concedat amicitiarum. Et bono verbo usus est *amicitiæ*, non pro hostibus, hoc est, ne quasi victas demus. *Idem.*

Æquas dicemus leges] Ut pari inter

Digitized by Google

nos societate versemur, id est, ut sit neuter inferior. *Idem.*

Fœderis æquas, &c.] Sociali vel, (ut Livius loquitur) æquo fœdere jungamur. Tria enim fœderum genera, teste Livio l. XXXIV. unum, cum leges dicebantur bello victis: alterum, cum pares bello veniebant in amicitiam æquo fœdere: tertium, cum ad amicitiam sociali quodam fœdere coibant, qui nunquam hostes fuerant. Æn. XII. 'paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.' *Taubmann.*

322 *Sociosque in regna vocemus*] Non stipendiarios, ut in quarto, 'Cuique loci leges dedimus.' *Servius.*

324 *Sin alios fines, &c.*] Hæc pars orationis de abituris Trojanis, deque Rutulis præbituris quæ essent necessaria ad viam, videtur ducta a consilio Antenoris Il. VII. ubi ait, Græcis (si velint abire) reddendam Helenam, atque etiam opes cum ipsa, Ἀργείην Ἑλένην (inquit) καὶ κτήματ' ἐμ' αὐτῇ Δώσομεν Ἀτρεΐδῃσιν ἄγειν. *Cerda.*

325 *Possuntque solo discedere nostro*] Scit eos fataliter ad Italiam venisse: nam audiit et a Fauno, 'Externi venient generi:' et ab Ilioneo, 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis.' Tamen propter Turnum simulat ignorantiam, ut se etiam circa eum æquum præstare videatur. Multum est autem, quod ait *possunt.* Servius.

326 *Bis denas Italo texamus robore navis*] Quæritur unde scierit Latinus viginti naves habuisse Æneam: sed ita absolvitur; potuit speculatione, potuit rumore cognoscere; postremo extimatione dixit, quæ amplius solet complecti; quia de viginti navibus unam perisse cum Oronte, IV. in Sicilia concrematas. *Idem.*

Bis denas] Quas videlicet amiserat Æneas longo navigationis cursu; nam ipse l. I. 'Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor.' *Cerda.*

Texamus] Quidam *texamus* proprie dictum tradunt, quia loca in quibus naves fiunt, Græce νανπήγια, Latine *textrina* dicuntur. Ennius dicit: 'Idem campus habet textrinum navibu' longis.' *Navalia* enim non esse νανπήγια, sed νεώρια. *Servius.*

Texamus] Proprie: νανπήγια enim et loca in quibus naves fiunt, *Textrina* dicuntur. Ennius: 'Idem campus habet textrinum navibu' longis.' Cic. I. de Divinat. e V. P. 'Iamque mari magno classis cita texitur.' Ovidius: 'Texitur et costis panda carina suis.' Servius Dan. et Scaliger ad Catull. Carm. 60. et P. Merula, ad Ennium. *Taubmann.*

327 *Complere valent*] Proprie verbum nanticum, nam Græce πλήρωμα dicitur. *Servius.*

Jacet omnis ad undam materies] Hic *omnis*, pro ea quæ sufficit. Iterum extenuat, ut sine magno negotio fieri videatur. Et *materies*, antique dictum, nam *materiam* dici debere multi adserunt. *Idem.*

Materies] Ναυπηγήσιος ὕλη. Cæsari *materiatio*, et *materiari* est, ubi materia in bellicos usus cæditur: ὑλοτομή, δενδροκοπή. Ita Cic. Off. I. 'domum male materiatam' dixit. *Taubmann.*

328 *Numerumque modumque*] Eleganter quot et quantæ magnitudinis sint. *Servius.*

329 *Manus*] Artifices. *Idem.*

Manus] Credo hic per *manus* ἐργάτας, operas, et remiges intelligi: ut Poëta πολύκωπα et πολύκωφα navem vocat, a remigiorum, remigumque copia. Sunt tamen, qui *manus* sine præcedente interpunctione in gignendi casu accipiant: ut, *æra manus*, pro stipendio nautici ministerii, et bellici: ut, *æs manuarium*, quod manuum labore acquiritur. Unde Gell. 'Hoc ære, quasi manuario collecto, cœna paratur.' Alii malunt *manus* accipere pro instrumentis et telis navalibus, quibus naves harpagonibus raptæ tenentur, a manus humanæ similitudine:

Digitized by Google

quæ instrumenta inter armamenta navium non postremo loco commendantur: quorum et Plin. meminit VII. 56. 'Anacharsis harpagonas, manus Pericles Atheniensis invenit.' Quæ quidem sententia non ita improbanda videri posset, si Pericles, Trojanis temporibus, inventum suum edidisset. Non posse autem videtur convenire, ut hic *manus* exercitum, aut agmen significet, quod Teucris non deerat: aut sit 'dare manus,' quod herbam porrigere. *Germanus.*

Navalia demus] Hoc loco ipsæ res navales sunt, id est, pix, cera, funes, vela et alia hujusmodi. *Navalia* dicimus loca ubi naves sunt. Sed modo de Græco transtulit. Et *navalia* posuit pro trabibus, de quibus naves fiunt: nam Homerus νηὸν dicit *navale lignum.* Servius.

Navalia] Ναυστάθμους Græci, et νεώρια vocant: verum hic ex Servii sententia videntur pro trabibus accepta: ut poëtæ passim νῆια δοῦρα, ἀντὶ τῶν ναυπηγησίμων ξύλων usurpant, et Hesiod. νῆια ξύλα. Sunt qui hic *navalia* ναυπήγια intelligant, pro loco vel officina ubi naves extruuntur. *Germ.*

331 *Centum oratores prima de gente*] Et ex numero et ex nobilitate legatorum intelligitur negotii magnitudo. *Servius.*

Centum oratores] Hoc ab Ænea didicisse videtur. *Donatus.*

Centum oratores prima de gente Latinos, &c.] In plerisque codd. antiquis, *prima de gente Latini* legitur: sed, *oratores Latinos*, castior lectio. *Pierius.*

332 *Pacisque ramos*] Oleam intelligit, qua de re ubertim alias. *Cerda.*

333 *Aurique eborisque talenta*] Ad *aurum* refertur, an et *ad ebur?* quia et *ebur* ad pondus venditur. *Servius.*

Eborisque aurique talenta] In antiquis codd. legere est *aurique eborisque*, nempe ut respondeat eorum ordini, quæ statim subjiciuntur *talenta*, et *sellam:* ut sit, 'auri talenta,' et 'eboris sellam.' Tametsi Servius *aurum*, *ebur*, et *sellam* distincta internoscit munera. Mihi vero Virgilius ad ea dona respicere videtur, quæ Romani Regibus mittere consuerunt, sellam eburneam, pateras aureas, tunicas, chlamydes, pallas pictas, et alia vestimenta purpurea, ut ad Syphacem togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, et pateram ex quinque auri pondo factam, olim missa: Ptolemæo Regi togam, tunicam purpuream, cum sella eburnea: Cleopatræ Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo portata, quæ darentur. Quare lectionem ita punctis dissitam esse placet, ut 'Munera portantes aurique eborisque,' uno legantur membro: inde quid ex *auro*, quidque ex *ebore* constaret, subjiciatur, *talenta*, et *sellam.* Quamvis etiam nihil offendat, si legatur 'eborisque aurique talenta, et sellam.' Cujusmodi χιασμὸν et Hermogenes apud Demosthenem, et alii apud Homerum et Theocritum, inter elocutionis ornatus observarunt, id ita figurantes, { *Eboris* *Auri.* / *Talenta* *Sellam.* Pierius.

Aurique eborisque talenta] Nam tum etiam ebur pondo æstimabatur. De hoc autem loco vide, quæso, Scaligerum Poët. IV. 38. *Taubmann.*

334 *Et sellam regni, &c.*] Bene *nostri:* Romanorum enim Imperatorum insigne fuit sella curulis et trabea: nam diadema aliarum gentium reges non habebant. Et sciendum *sellam curulem* a curru dictam, quod ea tantum utebantur, qui triumphali curru invecti fuissent. Sicut etiam *palmata* dicitur *tunica*, quam merebantur qui reportassent de hostibus palmam. *Servius.*

Sellam regni] Attingit proculdubio morem Rom. Populi, qui *sellam* mittebat Regibus præcipuo munere. Liv. l. XXVII. loquens de Syphace: 'Legati dona tulere, togamque, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream.' Dionys. l. V. ait,

Digitized by Google

Romanos misisse ad Porsennam regem Hetruscorum, *sellam eburneam, sceptrum, coronam auream, vestem triumphalem.* Traxere fortasse morem hunc Romani ab Hetruscis, a quibus multa manarunt in populum potentem. Nam apud eundem Dionys. l. III. Hetrusci afferunt ad Tarquinium Priscum, 'coronam auream, sellam eburneam, et sceptrum in summitate aquilam habens, tunicam purpura auroque distinctam, togam purpuream pictamque, instar earum quas et Lydi et Persæ gestabant.' Inde fortasse factum, ut, precedente Imperio, sellis Ædilium, Prætorum, Consulum essent *eburneæ:* nam hi tres magistratus ea utebantur; non vero tantum illi qui triumphali curru invecti fuissent, ut male hic Servius. Nam cum Festus *curules magistratus* dixit, eos tres intellexit. *Cerda.*

Trabeam] Conveniunt omnes fuisse vestem, in qua essent trabes discolores. Quin, si Ausonio credis, eadem fuit cum toga picta et palmata. Verba Auson. in gratiar. Act. 'Parum est, si qualis ad me trabea mittatur interroges, te coram promi jubes. Nec satis habes, ut largitionum ministri ex more fungantur. Eligis ipse de multis, et cum elegeris, munera tua honore prosequeris. Palmatam, inquis, tibi misi, in qua Divus Constantinus parens noster intextus est. Me beatum! cujus insignibus talis cura præstetur. Hæc plane, hæc est picta, ut dicitur, vestis, non magis auro suo, quam tuis verbis.' Vides, ut Gratianus *trabeam* mittat ad Ausonium, et eandem vocet *palmatam*, eam ait, 'palmatam tibi misi:' et mox ipse Ausonius dicat, 'hæc est picta.' Ergo *trabea, palmata, picta*, vestis eadem. Hoc si est, liquet jam de forma trabeæ, ut esset vestis, in qua esset palma instar trabis picta auro. Itaque ab auro picto, *picta:* a palma, *palmata:* et quia hæc picta palma instar trabis, *trabea.* Quæ dixi de auro clara sunt. Nam Ausonius, 'picta vestis non magis auro suo:' et infr. 'trabeam non magis auro suo, quam munere tuo splendidam.' Claud. Paneg. Prob. 'auratas trabeas:' et Sidon. Pang. Anthem. 'effulgens trabealis mole metalli.' *Idem.*

Trabeam] Vide Æn. VII. ad 188. *Taubmann.*

Insignia] Videlicet βασίλεια, quæ vox apud Græcos signat *diadema, sceptrum, purpuram.* Cerda.

335 *In medium*] In commune: ut, 'In medium quærebant, ipsaque tellus.' *Servius.*

Consulite in medium] Apud Æsch. in Suppl. εὐσυνόμητις ἀρχά. Ita et Græci, βουλεύεσθε εἰς κοινὸν, καὶ κοινολογεῖσθε πρὸς ἀλλήλους. *Germanus.*

Rebus succurrite fessis] Ovid. Eleg. Trist. I. 4. 'rebus succurrite lapsis.' Tacit. Annal. XV. 'Deligendumque, qui fessis rebus succurreret.' *Cerda.*

336 *Tum Drances idem*] Videlicet qui supra apud Æneam egerat. *Serv.*

Tum Drances] Drancis et Turni altercatio (auctore Macrob. l. v. 2.) refert Homerici Achillis et Agamemnonis contentionem. *Taubmann.*

337 *Obliqua invidia*] Hoc est, qui non ex aperto impugnabat Turnum: sed eum reipublicæ simulata defensione lacerabat. *Servius.*

Obliqua invidia] Id est, non manifesta, ob metum. Sic explicat Jul. Scal. et vere. Ducit German. locutionem a Græcis, qui δυσχερῆ, et χαλεπὰ, *difficilia, et acerba* sæpe vocant σκολὰ, *obliqua:* et Pind. πλαγίας φρένας, *obliquas mentes.* Poëtæ etiam Græci in re invidiæ dicunt λοξὸν δμμα, *obliquum oculum.* Ita etiam Horat. loquitur, 'obliquo oculo mea commoda quisquam limat;' id est, οὐκ ὀρθοῖς ὄμμασιν, ut loquitur Soph. et Stat. Theb. III. 'Respectentve truces obliquo lumine matres.' *Cerda.*

338 *Largus opum*] Abundans opibus, dives: non, qui multa donaret. *Servius.*

Digitized by Google

Largus opum] Id est, abundans opibus. Describit autem personam umbratilem, et domi factiosam, ac sui confidentem, atque alienæ gloriæ obtrectatricem. Vide Scalig. Poët. III. 2. Existimat Turnebus, XXIII. 14. hoc de Drance Ciceronis personæ mirifice convenire; ut non dubitet in ejus imaginem Drancis personam a Marone institutam esse, et inductam. *Taubmann.*

Lingua melior] Ut 'lætissimus umbra.' Sallustius, 'Fructuum pabulique lætus ager.' *Servius.*

Lingua melior, &c.] Claud. in Eutrop. II. credo ex Nostro, 'linguæ jactator, abundans Corporis, exiguusque animi.' Sallust. Hist. III. 'Impigram linguam, ignavum animum.' Et in Jugurth.' 'Lingua, quam manu, promptior.' Plutarch. in Themist. de Epicyde quodam, δημαγωγὸν ὄντα δεινὸν μὲν εἰπεῖν, μαλακὸν δὲ τὴν ψυχήν. Isocrat. dixit, τὸ γὰρ ἕτοιμον εἰς λόγους, ἀργὸν εἰς πράξεις. Ammian. l. XVII. 'ignavus, sed verbis effusior.' Eurip. in Herc. conjunxit hæc duo, γλώσσης ψόφον, et ῥώμη ἐκλέλοιπεν: *linguæ strepitum, defectum virtutis.* Plaut. Bacchid. 'Lingua factiosi, inertes opera.' Hom. Iliad. IV. τὸν υἱὸν Τείνατο εἷο χέρεια μάχῃ, ἀγορῇ δὲ ἀμείνω. Contrariam sententiam ita Sallust. Jugurth. 'Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui.' Et de Tydeo Eurip. Suppl. Οὐκ ἐν λόγοις ἦν λαμπρὸς, ἀλλ' ἐν ἀσπίδι. *Cerda.*

Melior] Locutio ducitur a Græcis, quibus κρείσσων, id est, *melior*, est præstantior. Sic Horat. 'cervus pugna melior.' Sallust. Jugurth. 'bello meliores.' Justin. l. IX. 'Scythæ meliores Macedonibus.' Liv. l. XXXIV. 'Melior eis Romanus.' *Idem.*

339 *Non futilis auctor*] Non inanis: nam *futilis*, vas quoddam est lato ore, fundo angusto, quo utebantur in sacris Vestæ, quia aqua ad sacra Vestæ hausta in terram non ponitur: quod si fiat, piaculum est. Unde excogitatum est vas quod stare non possit: sed positum statim effunderetur. Unde et homo commissa non retinens, *futilis* dicitur: contra *non futilis*, bonus in consiliis, non inanis. *Servius.*

Non futilis auctor] Antiqui aliquot codices *actor*: quod non placet. *Pier.*

340 *Seditione potens*] Præpotens in movenda, non in comprimenda seditione. *Servius.*

Seditione potens] Præclare, ut 'cui frigida bello dextera.' Imbelles enim apti sunt commovendis seditionibus. Lucan. l. V. 'Detegit imbelles animos nil fortiter ausa Seditio, tantumque fugam meditata juventus.' *Potens seditione* dicitur ab Homer. Il. XXIII, νείκει ἄριστος. *Cerda.*

Superbum] Pro *nobile*. Servius.

Genus huic materna, &c.] Silius. l. XII. 'Asdrubalis proles, cui vano corda tumore Maternum implebat genus.' Gustu Virgilii Sidon. epist. I. 11. 'Quem inter initia cognosci claritas vitrici magis quam patris fecerit.' *Cerda.*

341 *Incertum de patre ferebat*] Non ignobilem, sed penitus ignoratum significat. Alii *incertum* aut ipsum patrem, aut genus tradunt: et bene segni homini paternam non dedit nobilitatem. *Servius.*

Incertum de patre ferebat] Huc allusit Sidon. Pang. Anthem. 'Incertum crepat ille patrem, cum serva sit illi Certa parens; nunc, ut regis sit filius, effert Matris adulterium.' Heliodor. l. IV. hanc generis incertitudinem vocat ἀμφίβολον. Quintil. Declam. 310. 'Duas familias incerta stirpe confudisti.' Plut. in Themist. ἐκ γένους ἀμαυρότερα. Ovid. Eleg. Pont. II. 3. etiam dixit 'incertum genus.' et Metamorph. V. flexu alio, 'dubio genitore creatus.' Eurip. in Ione præclare, Ἀδίκημα τοῦ γυναικὸς ἐγενόμην ἴσως. *Cerda.*

Ferebat] In Ro. codice *ferebant* numero multitudinis legitur, ut id ad famam referatur. Sed Donatus *fe-*

Digitized by Google

rebat singulare agnoscit. *Pierius.*

342 *Surgit*] Hic reddidit sensum, 'Tum Drances surgit.' *Servius.*

Onerat dictis] Hoc sermone ostendit Turnum etiam ex oratione gravatum Latini. *Idem.*

Onerat dictis] Terentius And. 'onerare injuriis.' Sallustius (si is vere) in Tull. 'etiamne odio tuo aures nostras onerabis?' Pulchra est metaphora. Ita etiam l. IV. 'His, germana, malis oneras.' Plutar. in vita Caton. Uticens. ait, amicitiam Cæsaris onus fuisse, quo premerentur Pompeji humeri, quodque tandem depositurus in terram esset, cum ferre non posset. *Cerda.*

Iras] Turni, an omnium qui bellum detestabantur? *Servius.*

343 *Rem nulli obscuram*] Callide et oratorie agit: et in omnibus adulatorie respondet dictis Latini: supra enim ille dixerat, 'Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.' Sane quasi prædictum oratorem exprimit: quia supra de eo dixit, 'Et lingua melior.' Et 'Rem consulis,' pro *de re consulis.* Plautus: 'Consulere quiddam est, quod tecum volo.' Sed Drances, sicut dictum est, rhetorice suadet de pace, nam et pacem faciendam hortatur, et accusationem in Turnum dirigit; et quæ a Latino indubitanter universa dicta sunt, quæ pacem fieri suadeant, Drances ad eadem omnia respondens, addit etiam de filia danda Æneæ, quod Latinus ante reticuerat. 'Quin natam egregio genero:' quasi non aliter firma erit pax, quam fieri vis: quia sciebat hoc Turnum graviter esse laturum, in invidiam personam ejus adducens, 'Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur;' et ne mirum esset, qui sic libere responderet, ante ejus et mores et causam prædixit, 'Lingua melior,' 'seditione potens:' 'idem infensus, quem gloria,' &c. Duæ tamen hic faciendæ pacis præcipuæ causæ sunt, quod victi sunt, et Turnus singulari certamine congredi debeat. *Idem.*

Vocis egentem] Genitivo junxit: ut, 'cum classis egeret.' *Idem.*

344 *O bone rex*] Bene addidit *bone*, et auxit epitheto dignitatem. *Rex* enim medium est: nam et bonus esse et pessimus potest. Alii *bone rex*, exprobratione accipiunt, ut quidam volunt servum bonum dici. *Idem.*

345 *Mussant*] Modo, verentur vel timent, significat; alias dubitant: ut, 'Mussat rex ipse Latinus Quos generos voceat' Interdum susurrant: ut de apibus dicit. Et proprie *obmussare*, est obmurmurare et queribundum, velut muto esse vicinum: alias, tacent; alias, quiescunt. *Idem.*

Dicere mussant] Βαΰζειν occulte loqui Æsch. et μύζειν item *mussare.* Grammatici autem *mussare*, volunt, et *mussitare* proprie dissimulandi causa tacere: unde de *mussata* contumelia, cum silentio indignationeque transmissa, apud Apulejum: unde et Terent. Adelph. 'Accipienda et mussitanda injuria adolescentium.' *Germanus.*

346 *Flatusque remittat*] Aut ponat superbiam: aut nostros flatus remittat, id est, nobis respirare concedat. *Remittat* autem nunc pro *laxet*: ut *remissis artubus*, pro *laxatis.* Servius.

Flatusque remittat] Ponat superbiam. Græcis etiam φύσημα est φρόνημα, id est, *insolentia:* ita *magnum spirare*, apud Propert. illis est, μέγα φυσᾶν, id est, μέγα φρονεῖν, unde et φυσήφρων, *cui mens tumet superbia.* Taubmann.

347 *Cujus ob auspicium infaustum*] Invidiose Turni auspiciis imputat, quod tantus perierit exercitus; ac si diceret, Si malis et infaustis tuis ominibus non egrederentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum, hunc Drancem exprimere quicquid verecunde celaverat Latinus. *Servius.*

Moresque sinistros] Contrarios: quia in principio, Latino morigerari no-

Digitized by Google

luit. *Idem.*

Licet arma mihi] *Licet*, est parenthesis. *Idem.*

349 *Lumina ducum*] Id est, proceres: ut, 'O lux Dardaniæ.' *Idem.*

Lumina ducum] Lumen de homine tritum. Soph. Antig. φῶς ἐν Οἰδίπου δόμοις: *lumen in familia Œdipi.* In Paneg. Constantini, 'Luminibus civitatis exstinctis.' in II. de Hectore, 'lux Dardaniæ:' et sexcenta alia. Non abeunt similes locutiones. Nam Pind. Ἑλλάδος ὀφθαλμός, et Anth. l. III. Corinthus dicitur Ἑλλάδος ἔστερον, *Græciæ astrum*, quam civitatem *lumen Græciæ* vocat Tull. in Manilliana. *Cerda.*

350 *Consedisse urbem luctu*] In luctum esse demersam. *Servius.*

Consedisse urbem l.] In luctum esse demersam. Vel, jacere afflictam: ut silvosum sit ad Græcorum συνήθειαν, id est, labem structuræ alicujus, hiatusque terræ in cava subsidentis, qui χασματίας Græcis: quæ vox ad corporis etiam humani affectus transfertur, auctore Pimpontio. Turnebus XXIII. 14. dictum putat, quod tristes qui sunt, plerumque sedeant: et Græcos καθίζειν πλαδαρὸν, id est, *flentem sedere*, dicere eodem fere modo solere. *Taubmann.*

Tentat] Mire *tentat*, non pugnat. *Servius.*

351 *Fugæ fidens*] Illud respicit quod bella deserit, Junone faciente: vel quia ejus exercitus fugit. *Fugæ* autem figurate dixit, pro 'Fuga fidens.' *Idem.*

Fugæ fidens] Quamvis Servius *fugæ* figurate pro *fugæ* dictum asserat; in Rom. tamen codice *fugæ* est: at *fugæ* in antiquissimis est Donati Commentariis. *Fido* enim dativum casum minime respuit, teste Prisciano, hoc eodem citato versu; quod verbum tamen ablativo etiam jungi probat. *Pierius.*

Cœlum territat armis] Dictum quidem Virgilii gravitati non convenit: sed perite Dranci hæc data sunt verba, qui tumida oratione inducitur. Unde ei paulo post Turnus dicit, 'Quæ tuto tibi magna volant.' Item, 'Proinde tona eloquio.' Item, 'Ventosa in lingua.' Deinde diximus Drancem librare se ad orationem Latini, unde nunc dicit, 'Et cœlum territat armis:' aut quasi vanus et cum ventis movetur: quia audierat, 'Bellum importunum, cives, cum gente Deorum:' id est, contra eos pugnat, qui favore deorum nituntur. *Serv.*

Et cœlum territat armis] Ait Erasm. Ch. 8. Cent. 4. c. 6. allusum a Poëta ad bellum Gigantum, qui in cœlum feroces. Potest. Sed ego potius capio de inani conatu, non de feroci, qualis Gigantum: ideo *territat*, et *cœlum*, quasi terriculamenta nihil possint cœlum lædere. *Cerda.*

352 *Etiam*] Hoc loco *etiam*, pro *adhuc*: ut Terentius, 'Hunc ego nunquam videram etiam: et mox, 'Unum etiam vos oro, ut me in vestrum recipiatis gregem.' *Servius.*

Mitti Dardanidis dicique] *Mitti*, scilicet aurum, ebur, sellam, et cætera: *dici*, de navibus vel agro. Et bene *Dardanidis*, quasi cognatis, et ab origine generis propinquis. *Idem.*

Mitti Dardanidis ducique jubes] Romanus codex, Mediceus et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca, et aliquot alii, *dici* legunt. Idque Servius admisisse mihi videtur, dum ait, *mitti* aurum, ebur, et sellam, *dici* de navibus vel agro, quod scilicet consilium sit initum, et quod optio ad Æneam pertineat. Idem est in veteri Donati Commentario. *Pierius.*

354 *Adjicias*] Pro *adjice*. Terentius 'Abeas si sapis.' Quia indecens erat imperatione ad regem loqui. Et bene hic quod honeste Latinus reticuerat dicit, Laviniam quoque ei offerendam. *Servius.*

355 *Egregio genero, digniique hymenæis*] Ergo Turnus videtur indignus. *Idem.*

Digitized by Google

356 *Æterno fœdere jungas*] Nata scilicet conjunctione: nam munera et contemni poterant: generis vero conjunctione in æternum pacis fœdera firmabantur. Hoc autem dicto, latenter etiam Latini pudorem exonerat, qui Turno etiam suam promiserat filiam; dicens causam reipublicæ præponderare debere, et propter pacem civium Turno Æneam esse præferendum. *Servius.*

Æterno fœdere jungas] Rom. codex, et aliquot alii legunt *firmes*. Juncta enim semel fuerat, sed non firma fuit: huic igitur errori consulit occurrendum: quanquam id etiam huic sententiæ satisfacit, quod dictum est, 'æterno fœdere.' *Pierius.*

357 *Terror*] *Terror* est proprie qui aliis infertur: ut si dicas, Ille mihi habet terrorem: id est, timendus est. Unde et *terribilis* dicitur. *Metus* autem est quem habent timentes. Sed nunc usurpative *terrorem* pro metu posuit. Nam hoc dicit, Quod si tantum Turnum timemus. Aliene loqui volnit quod turpe esset audienti Latino dicere, ut Turnum timeat. *Servius.*

358 *Ipsum*] Invidiose repetitum pronomen. *Idem.*

Veniamque oremus ab ipso, Cedat] Asper hic distinguit: id est, hanc veniam oremus ut cedat: aut si conjuncte legeris, 'Cedat jus proprium regi,' nova erit elocutio, accusativo junctum *cedat*, et *cedat jus proprium*, id est, quod proprium regum est, aut cedat Æneæ. Quod autem hic dixit *cedat*, mox ait 'Pone animos, et pulsus abi.' *Idem.*

359 *Jus*] Ulpiani I. C. error manifestus est ducentis *jus* a *justitia*, cum contra sit: nam a *jure justus*, a *justo justitia*; ut *honestus* ab *honor*, *pigritia* a *piger*. Cerda.

Cedat jus] Patiatur Regem ac Patrem uti jure suo, et propria libertate definire ac sequi universa. Germ. Valens, *Cedat*, verbum Juris esse ait, ut Æn. III. 'regnorum reddita cessit Pars Heleno:' quamvis activum illud, hoc neutrum. *Taubmann.*

360 *Quid miseros totiens in aperta pericula cives Projicis*] Quasi viles et abjiciendos: et ingenti pondere universa verba sunt posita. *Servius.*

Cives Projicis] Homines omni charitate amplectendos, ut rem vilem abjicis. *Donatus.*

In aperta] Manifesta; quod non fortis est, sed temerarii. *Idem.*

361 *Latio*] Non uni civitati. *Serv.*

Caput] Principium. Et est antiquum. Quia quivis auctor et princeps rei gestæ, *caput* a veteribus dicebatur. Terentius, 'Nam si hic mali est quicquam, illic huic rei est caput.' Plautus in Asinaria, 'Ego caput huic fui argento inveniendo.' *Idem.*

362 *Nulla salus bello*] Plus est quam si *spes* diceret. *Bello* autem, per bellum. *Servius.*

Nulla salus bello] Ita Isocrates in ea, quæ est de Pace, dixit: τὴν μὲν ἡσυχίαν ἀφελιμωτέραν εἶναι, τῆς πολυπραγμοσύνης: *Utilius esse otium, et cedere in majus lucrum, quam bello tumultuari.* Euripides in Supplic. Ὅσῳ τε πολέμου κρεῖσσον εἰρήνη βροτοῖς: *Quanto pax melior est bello mortalibus.* Et in Oreste ait, θεῶν εἰρήνην esse καλλίστην. Contraria sententia Sen. in Herc. Fur. 'Omnis in ferro est salus.' *Cer.*

Pacem te poscimus omnes] Te poscimus, qui solus es causa bellorum: nam Æneas pacem promisit. *Omnes* invidiose, ut et Latinus hoc poscere videatur. *Servius.*

Pacem te poscimus omnes] Enthymema a contrariis, q. d. Te, Turne, qui solus auctor et causa es bellorum, 'pacem poscimus:' quam Æneas jam promisit, et quam tu dabis, cedendo Laviniam, pacis illud inviolabile pignus. *Taubmann.*

363 *Solum inviolabile pignus*] Id est, Laviniam. Et hoc est quod ait supra, 'Pacem hanc æterno fœdere firmes.' *Servius.*

Digitized by Google

364 *Invisum quem tu tibi fingis*] Id est, inimicum: et bene, 'Quem tu tibi fingis,' ne ei tanquam inimico minime credatur: et hoc dicit, Non sum quidem inimicus: sed si velis esse, non recuso: nam hoc est 'et esse Nil moror.' *Idem.*

365 *Supplex venio*] Magna nocendi calliditas, qua inimicum summa invidia oneret. *Donatus.*

Supplex venio] Quæsitum verbum ad rem. Nam ἱκέτης, id est, *supplex*, ab ἵκω, id est, *venio*. Sic illa, 'Plemnyrium undosum, acanthida dumi, capræ carpetis,' et sexcenta in hoc Vate. *Cerda.*

366 *Animos*] Fortem quandam considerationem. *Donatus.*

Pone animos, et pulsus abi] Sumptus sermo a forensibus repulsis. Quo etiam spectavit Ovid. Amor. Eleg. II. 'Sæpe repulsus eam:' quod arripuit Propert. Eleg. II. 4. nam in re amoris, 'sæpe repulsus eas.' Sed cum Poëta præmittat, 'Pone animos,' dubitabam an esset ductus sermo a tauris victis, cum pelluntur pascuis a victoribus, abeuntque posita ferocitate animi: nam, non dubium, quin Drances respiciat ad fugam Turni e bello, quæ habetur l. X. *Cerda.*

Fusi] Fugati. *Servius.*

367 *Desolavimus agros*] Vel dum occiduntur agricultores, vel dum coguntur ad militiam: nam legimus, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Idem.*

Desolavimus agros] Nam de solo certabatur, quod factum est desertum. *Donatus.*

Desolavimus agros] Est hoc, quod in VIII. 'vastant cultoribus agros.' Aristid. in Platon. II. κενὴν ἀνθρώπων χώραν. Pulchre Eurip. in Herc. ἔλασος ἠρήμωσε, scilicet Hercules, *nemus viduavit*. Noster l. VIII. 'viduasset civibus urbem.' Ovid. Metam. I. desolatas agere alta silentia terras.' Iterum Eurip. in Rheso, πόλεις ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἐκένωσεν: *vacuefecit urbes viris præstantibus*. Stat. Th. IV. 'Phocida celsam vastat,' quod scilicet Xenoph. ἐλλ'. τὴν μὲν χώραν ἐνέφθει. *Cer.*

369 *Dotalis regia cordi est*] Hoc est, regnum Latini. Sic alibi, 'Non hæc dotalis regia Amatæ.' *Servius.*

371 *Scilicet, ut Turno contingat regia conjux*] Hæc cum quadam irrisione dicuntur. Et ostendit, hoc nec utile nec honestum esse. *Idem.*

Scilicet, ut Turno] Necessario posita est in fine exclamatio, ut demonstret causæ privatæ ipsius Turni non esse admiscendum publicum periculum. *Donatus.*

Scilicet, ut Turno, &c.] Ab explorato hoc loco Stat. Theb. III. ore Capanei, 'quid vota virum meliora moraris? Scilicet, ut vanis avibus, natoque, domoque, Et thalamo potiare jacens, sileamus inulti?' *Cerda.*

372 *Nos animæ viles*] Lucan. l. V. 'Aut quæ nos viles animas in fata relinquens.' Et l. VII. 'et viles animas perituraque frustra Agmina.' Sunt *viles animæ*, servorum animæ. Certe illud Petronii, 'vilissimo sanguine tutelam placare,' explicat Janus Dousa, 'servili et fugitivorum sanguine.' Et ego firmo. Nam Petron. idem, 'Vilis servus habet regis bona.' *Idem.*

Inhumata infletaque turba] Atqui sepulti sunt omnes, qui in bello perierant, ut legimus supra. Sed hoc factum est Æneæ beneficio, qui sepulturæ eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet, insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. *Servius.*

373 *Sternamur campis*] Ti. Donatus futuro indicativi *Sternemur* legit, adjecta paraphrasi, per omnes campos jacebimus fusi: locumque hunc eodem tempore repetit in Duodecimo: et ita scriptum est in codice Mediceo. *Pierius.*

Etiam tu] Nunc *etiam* hortantis adverbium est, ut *eia*. Terentius, 'Etiam responde.' Alias *adhuc* significat, et est temporis adverbium, ut 'etiam

Digitized by Google

currus, etiam arma tenentes.' Alibi pro conjunctione, ut, 'vos etiam gemini,' &c. Ponitur etiam pro *nondum:* Afranius, 'Etiam quidquam egisti.' Apud majores *etiam* consentientis fuerat: quod tamen in his recentibus idoneis auctoribus non invenitur. Nonnulli *etiam tu*, pro *quin tu* tradunt. *Servius.*

Vis] Virtus. *Idem.*

374 *Si patrii quid Martis habes*] Id est, si quid bellicæ virtutis habes: neque enim a Marte oriundus est: nam *patrii* et a patre et a patria potest dici. *Idem.*

Aspice contra] Græci has voces ligant, more suo. Nam illi ἀντιδέρκεσθαι, ἀντοφθαλμεῖν, ἀντιβλέπειν, ἀντωπῆσαι. Ceterum sententia eadem est cum illa Homerica Il. XIII. αἰνὸς ἐναντίος ἔστασ' ἰμεῖο. Plutarchus in Sertor. καὶ τοῦ Σερτωρίου μονομαχῆσαι προκαλουμένου τὸν Μέτελλον. *Cerda.*

376 *Exarsit violentia Turni*] Ante ardens magis exarsit. Ostendit autem Drancem uti præpostera eloquentia, cum eo tempore manibus et non verbis sit utendum. *Donatus.*

Exarsit violentia Turni] Consequenter, nam *exarsit;* et *violentia* etiam de igne dicitur. Inde in Æn. VII. ad comparandas ejusdem Turni iras utitur locutione deducta a lebete æstuante præ vi ignis: deinde, 'Turni violentia,' ut βίη Ἡρακλείη. Sed cur ita furens Turnus? quia, ut ait Eurip. in Androm. Οἱ γὰρ πνέοντες μεγάλα τοὺς κρείσσους λόγους Πικρῶς φέρουσι τῶν ἐλασσόνων ὑπό. *Cerda.*

377 *Imo pectore voces*] Ut qui diu tacuerit dum audit inimicum. Dicendo autem 'Imo pectore voces,' habitum futuræ orationis ostendit, more suo. *Servius.*

378 *Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt*] Multa sunt sua vi optima, quæ, quoniam per se non possunt vituperari, ab accidentibus vituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquentia per se est optima, eam culpat ex tempore, dicens, Tunc incumbis eloquentiæ, cum manus bella deposcunt. Et ostendere vult, omnem illam orationem Drancis non consilio, sed timiditate prolatam. Sane rhetorice responsurus Turnus, bene cœpit a Drance, ante enim se defendit, tunc de bello sententiam dicit: et primum hoc dicit; quod eloquens et infirmus sententias de bello audeat ferre, dicendo; 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi,' et 'Dum distinet hostem,' &c. Inde pro se agit, per enumerationem ostendens, id falsum esse, quod dicatur victus, 'Iliaco tumidum qui sanguine Tybrim,' &c. Sed objicitur; in futurum spes nulla est: exsecratur omen, 'Capiti cane talia demens Dardanio;' et ex adversariorum persona rem adtenuat, dicendo, 'Extollere vires Gentis bis victæ.' Etiam ille ad rem respondit, quam dixerat Drances, vim se timere: 'Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit,' et, 'Nunquam animam talem,' &c. Dilata autem de singulari certamine quæstione, quasi aliam orationem inchoat, et 'Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.' Sed hæc in sequentibus singulatim tractanda sunt. *Idem.*

Larga quidem semper, Drance, tibi] In codicibus aliquot antiquis, 'Larga quidem Drance semper tibi:' quod parvi refert. *Pierius.*

Copia fandi] Notat facundum, non eloquentem. Nam Varro Ling. Lat. l. v. 'Qui facile fantur, facundi dicti.' A quo Isid. Etym. X. 'facundus dictus qui facile fari possit.' *Cerda.*

379 *Patribusque vocatis*] Bella penitus ignorans atque formidans, primus es inter senes ad danda consilia. *Servius.*

380 *Replenda est curia verbis*] Emphasis loquacitatis. *Idem.*

Sed non replenda est curia verbis] Credamus allusum ad veterem parœmiam, οὐ λόγων ἀγορὰ δεῖται Ἑλλάδος,

Digitized by Google

ἀλλ' ἔργων. Ego credo in tota hac oratione propositum Poëtæ Calabrum ad imitationem lib. II. ubi Paris non dissimili ratione invehitur in Polydamantem, ubi is vocatur φυγοπτόλεμος, ἄναλκις. Et ad illum, εὔχεαι εἶναι ἄριστος ἐν βουλῇ: et tamen χερείονα μήδεα οἶδας. Quamobrem ἀπόσχεο δηιοτῆτος, μίμνε ἐνὶ μεγάροισι, et καθήμενος· nam οἱ ἄλλοι ἀμφ' ἐμὲ θωρήξονται. Pergit aliis. *Cerda.*

381 *Tuto*] Dativus, an adverbium? ut falso volant. *Servius.*

Quæ tuto tibi] Ita Charis. l. II. ut sit Adverbium. Turnus, (auctore Pimpontio) non vult hic Drancen significare ἀσφαλῶς ἀγορεύειν, id est, ἀπροσκόπως; sed objicere potius illi ignaviam et domi longeque a periculis debacchandi, et deblaterandi in strenuos usurpatam licentiam. *Taubmann.*

Magna volant] Homerus ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. *Servius.*

Magna] Verba superbiæ plena vocat *magna*. Soph. Antig. μεγάλης γλώσσης κόμπους: id est, arrogantis linguæ. Cyprian. de Bono Patient. 'non loquimur magna,' id est, non jactabunda. Inde et μέγα φρονεῖν, non tantum de sensu animi, sed etiam de verbis plenis tumore. Propert. Eleg. I. 5. et Tibull. Eleg. II. 6. hoc sensu uterque 'verba fortia,' id est, superba, uti apparet ab extremo, qui ait, 'Magna loquor: sed magnifice mihi magna locuto Excutient clausæ fortia verba fores.' Vides, uti explicet *magna verba* esse *verba fortia*. Hos homines λόγοις θρασεῖς vocat. Eurip. Phœniss. *Cerda.*

Distinet] Arcet, repellit: nam *distinet* est proprie extra tenet. *Dis* enim separantis est, unde et *diduco* et *distraho* dicimus. *Servius.*

Dum distinet hostem Agger murorum] Servius quidem *distinet* agnoscit. Sed in veteribus codicibus aliquot 'dum detinet hostis aggere murorum.' Ubi subaudiendum esset *se*, vel quid hujusmodi, ut, 'Accingunt operi,' superius. Apud Priscianum quoque in antiquis codicibus variat ipsa lectio, aliis *detinet*, aliis *distinet* legentibus. Sed reliquum eodem exemplo legitur *hostes agger murorum*, quod in vulgatis exemplaribus *hostem* singulari habetur numero. *Pierius.*

382 *Nec inundant sanguine fossæ*] Apud Priscianum *fossas* accusativo casu legitur. 'Inundo enim,' ait ille, 'modo absolutam, modo activam habere significationem invenitur. Virgilius, Dum det. hostes agger murorum, nec inun. sanguine fossas.' Est enim, hostes replent fossas, vel inundare faciunt fossas. *Idem.*

Nec inundant sanguine fossæ] Sustineri hæc lectio potest. Sed certius est hic debere legi, *et inundant*, postulante hoc sententia. Neque hæc facultas debet censeri Poëtis nova. *Cerda.*

383 *Proinde*] *Pro* syllaba metri causa excluditur. *Servius.*

Tona eloquio] Non strepitu armorum. *Idem.*

Tona eloquio, solitum tibi] In plerisque codicibus antiquis *solito* legitur. Sed *solitum* receptum, elocutione admodum eleganti. *Pierius.*

Tona eloquio] Sic et Pericles fulminare dictus est: et ἐλασήβροντα ἔπη apud Aristoph. ὥσπερ ὑπὸ βροντῆς ἐλαυνόμενα. *Germanus.*

Meque timoris Argue tu, Drance] Ut, in Bucolicis, 'Cantando tu illum?' *Arguo* autem genitivum regit: ut 'arguo te cædis, insidiarum:' et est de Græco: nam ita dicunt, κατηγορῶ σε φόνου, ἐλέγχω σε φόνου ἢ κλοπῆς. *Servius.*

Meque timoris, &c.] De hoc genere Ironiæ acrioris, vide Quintil. IX. 2. pag. 504. Simili oratione Thersitæ loquacitatem castigat Ulysses, Il. B. *Taubmann.*

384 *Quando*] Siquidem. Et per irrisionem suas in illum confert laudes. *Servius.*

Stragis Teucrorum] Duo genitivi. *Id.*

Digitized by Google

Stragis acervos] Ita l. VI. 'confusæ stragis acervum.' Attius ἐπὶ νεκρ. μαχ. Apud Nonium, 'Scamandriam undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Hos corporum acervos in Xantho Hom. ita Iliad. XXI. στεύμενος νεκύεσσι. Aliqui in Virg. legunt, 'tot quando cædis acervos.' *Cerda.*

386 *Insignis agros*] Nobilitas, clarificas: nam verbum est *insignio*, et dicit exauctorari ejus debere famam, quod de bello judicat virtutis ignarus. *Servius.*

Quid vivida virtus] Id est, tua, vel certe mea. *Idem.*

Vivida virtus] Lucret. l. I. 'vivida vis animi.' Tertull. I. advers. Marcionem: 'Certatis, magni possit quid vivida virtus.' *Cerda.*

387 *Licet*] Hac vocula fieri insultantiam amara quadam et ironica concessione, certum est. Inde Ovid. Metamorph. III. 'Nunc tibi me posito visam velamine narres, Si poteris narrare, licet.' *Idem.*

388 *Circumstant undique muros*] In codicibus aliquot *circumdant*. Sed *circumstant* magis receptum. *Pierius.*

389 *Imus in adversos*] Contra illud, 'illum aspice contra Qui vocat.' *Servius.*

Imus] Præsens ad urgendum. Liv. pari emphasi l. XXVII. 'Quin imus, inquit, ipsi cum equitibus paucis exploratum?' Plaut. Cas. 'Quin imus ergo?' Pari energia Græci. Demosth. in Cherson. οὐκ ἀναστάντες ἤδη πορεύεσθε εἰς Πειραιᾶ; Hom. Iliad. XII. ἴομεν μαχησόμενοι. *Cerda.*

390 *Ventosa in lingua*] August. l. III. cont. Academ. c. 7. 'Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocatus, sed inania et ventosa quædam, quod ab ipsorum Græculorum levitate non abhorret, sequi et colligere voluisse.' Sedul. l. II. 'Ventosa loquendi gloria.' Ab Græcis; a quibus qui lingua tantum pugnat (et huc respicit Maro, cum ait, 'Mavors in lingua') dicitur γλωττομάχης, ut cui lingua pro clypeo. Ovidius nono Metamorph. dixit, 'Dummodo pugnando superem, tu vince loquendo.' *Idem.*

Istis] Δεικτικῶς. *Servius.*

392 *Pulsus ego*] Quia ille dixerat, 'Pone animos, et pulsus abi:' et agit conjectura: nam hoc vult intelligi; non posse dici merito pulsum eum, qui insequendo hostem bella deseruit: aperte autem hoc dicit; potest merito credi, quod pulsus sit is cujus tot extant trophæa? et rerum commemoratione falsum probat. *Idem.*

393 *Illaco tumidum Thybrim Sanguine*] Magna pompa effert sua facta: nunc et turbulenta oratione ad mitem redit. *Donatus.*

Crescere Tybrim Sanguine] Est hoc illud l. VI. 'Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.' Dilatat Horat. Od. II. 1. 'Qui gurges, aut quæ flumina lugubris Ignara belli? quod mare Dauniæ Non decoloravere cædes?' Et od. XII. lib. ejusdem de mari Siculo, 'pleno purpureum sanguine.' *Cerda.*

394 *Cum stirpe*] Occiso enim Pallante, interiit ejus tota posteritas. *Servius.*

395 *Exutos Arcadas armis*] Aut suis, aut ducis: unde per *Arcadas* etiam Pallantem intelligi quidam volunt. *Idem.*

396 *Haud ita me, &c.*] De hac re, Æn. IX. a vs. 672. Et istam cladem Trojanis objicit Mnestheus, ibid. vs. 778. *Taubmann.*

Bitias] Subandis *ingens*, a consequentibus. *Servius.*

397 *Mille*] Finitus numerus pro infinito. *Idem.*

Sub Tartara misi] Lib. XII. 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam.' *Cerda.*

398 *Inclusus muris*] Quem pulsum ille jactabat. *Servius.*

Aggere septus] Sicut supra, 'vestris o cives undique septus Aggeri-

Digitized by Google

bus.' *Idem.*

399 *Nulla salus bello: capiti cane talia demens Dardanio*] Quotiens argumentum non possumus solvere, aut contraria objectione, aut risu, aut maledicto, ut hoc loco, adversario respondemus. *Cane* autem, pro *divina:* et bene hic male ominantem *canere* dicit, ut vatem. Quibusdam videtur vulgare convitium, ut est, 'tibi et capiti tuo:' sed honestatem dicto additam per varietatem. *Dardanio rebusque tuis.* Simul eum Æneæ jungendo, vult latenter ostendere proditorem. *Idem.*

Capiti cane talia demens Dardanio] Ab illo Iliad. II. Ὦ γέρον, εἶδ' ἄγε νῦν μαντεύεο σοῖσι τέκεσσιν. Geminum illud Aristoph. in Lysist. τοῦτο μὲν ὃ γραῦ σαυτῇ κράξας. Aristid. in posteriore Sicula, οἱ θεοὶ δὲ πάντες τρέπουσιν εἰς Συρακουσίων παῖδας, &c. et in priore, τρέποιτο δ' εἰς ἑτέρους ἡ βλασφημία. Sed hoc jam alias. *Cerda.*

400 *Proinde*] Itaque. Et est ordo: 'Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu:' cætera per Parenthesin dicta sunt: hoc est 'capiti cane talia demens Dardanio,' &c. *Servius.*

401 *Atque extollere vires Gentis bis victæ: contra premere arma Latini*] Hæc est virtus eloquentiæ. *Bis* autem *victæ*, ab Hercule et ab Argivis. *Arma* autem *Latini* invidiose dixit: nam debuit *mea* dicere. Et hoc ad illud quod ille dixerat, 'jus proprium regi patriæque remittat.' *Idem.*

403 *Myrmidonum proceres*] Græcorum principes. Dicit autem Patroclum et Achillem: nam licet ipsi aliunde fuerunt, tamen Myrmidonibus imperaverunt; hæc autem ponit inter impossibilia, et utitur Græco proverbio, ἅνω ποταμῶν ῥέουσι πηγαί. Sic Horatius, 'Et ante Padus Matina Laverit cacumina.' Et sic est modo dictum, ut in quarto, 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.' *Idem.*

Tremiscunt] Ut alibi sæpius observatum, in Romano codice, in Mediceo, et veteribus pene omnibus *tremescunt* legitur, media syllaba per *e* vocalem secundam notata. Eadem enim analogia, *tremor, pavor, calor, tremebam, pavebam, calebam, tremesco, pavesco, calesco, bam* in *sco* mutata. *Pierius.*

Phrygia arma] Quasi, nulla. Nam Phryges mollissimi habiti. Dixi jam IX. et alibi. *Cerda.*

405 *Retro fugit Aufidus undas*] Quod est contrarium. *Aufidus* autem Apuliæ fluvius est, juxta Canusium civitatem, cadens in Adriaticum pelagus. *Servius.*

Amnis et Hadriacas, &c.] Ponit hoc inter impossibilia: et alludit (auctore Servio) ad illud Euripidis, ἅνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι πηγαί: quo quippiam præpostere fieri significamus. Vide Adag. 'Sursum versus sacrorum fluminum fontes feruntur:' Τὸ *et*, sic positum, ut Æn. IV. 377. 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.' *Taubmann.*

406 *Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit*] Contra illud quod ait, 'Det libertatem fandi, flatusque remittat:' nam hoc dicit; Timorem suum naturalem invidiose in meam causam retorquet, ut meæ præsentiæ, non illius naturæ, quod timet, esse videatur: hoc est enim quod plenius iterat dicens, 'et formidine crimen acerbat,' id est, quam simulat. *Serv.*

Vel cum se pavid.] Cum artifex scelestus simulatione formidinis accusationem suam exasperat. Vide Quintil. IX. 3. *Taubmann.*

407 *Artificis scelus*] Nam sceleratorum est simulare formidinem. *Serv.*

Acerbat] Nomen sine verbi origine: non enim facit *acerbo.* Idem.

Formidine crimen acerbat] In Oblongo codice, in Mediceo, et quibusdam aliis admodum vetustis *acervat* legitur per *v* digammon: forte ut Soriten argumenti speciem, qua plu-

Digitized by Google

rimum utuntur oratores, innuat. Sed enim *acerbat* per *b* mutam cum Statio Virgilii metaphraste convenit, 'facinusque relatu Asperat Iliacum.' Et apud Claudianum, 'Crimenque feri rectoris acerbat.' Præterea Ti. Donati paraphrasis *acerbat*, legendum ostendit: tametsi ætatis vitio, *v* consonantem *b* literæ sono proferentis, *acervat* in ejus antiquo codice scriptum est. Ait vero, 'Quale illud scelerati commentum, videlicet timorem fingere, accusationes duras exercere. *Durum* enim cum *acerbo* congruere videtur, ut *mollia* etiam *mitia* nuncupamus.' *Pierius.*

408 *Animam talem*] Id est, ψυχὴν οὐτιδανὸν, ut loquuntur Græci, *nullius pretii animam.* Plutar. in vita Aristidæ vocat, ἐπὶ σώμασι μαλακοῖς ψυχὰς ἀνάνδρους. Inde statim, 'habitet tecum, et sit pectore in isto,' id est, in molli corpore mollis anima. Et Calab. libro secundo dixit, Οὐδέ σοι ἐν στέρνοισι πέλει μενεδήϊον ἦτορ, Ἀλλὰ δέος καὶ φύζα. *Cerda.*

409 *Amittes*] Cum Turnus nolit inquinari vili sanguine, pertinent ad hunc locum versus Phædri in fabella, ubi cum aper vellet irruere in asinum, tamen iram repressit: 'Aper cum vellet facere generosum impetum, Repressit iram: et facilis vindicta est mihi, Sed inquinari nolo ignavo sanguine.' Quem ad locum Ritter. conjungit Guntherum de leone ita loquentem, 'spernitque minore Tingere cæde genas, et vili sanguine pasci.' Et tu poteris Epigrammata aliqnot Martialis de leone et lepore, illud imprimis, cujus initium, 'Quid nunc sæva fugis,' &c. *Idem.*

Habitet tecum, et sit pectore in isto] Pessima anima habitet in membris congruis: nam talem pessimam accipiamus, quam nefas est perire mea dextra, quæ non inertes, sed quæ viros fortes tantum consuevit occidere: et hoc ad illud, 'Licet arma mihi,' &c. *Servius.*

410 *Nunc ad te, &c.*] Tale quid Lucill. 'Nunc ad te redeo, et quæ res me impendet, agatur.' *Cerda.*

Nunc ad te, et tua, magne pater, consulta revertor] In Romano cod. et aliquot aliis antiquis, *magna* legitur, quippe consulta, quia de summa belli et pacis agebatur. Sed omnino *magne pater* Ti. Donatus legit. Ut vero quantum amiserimus detestabili ejus facinore, qui tam docta commentaria mutilavit, aspicere unusquisque possit; quæ super hoc loco ille scripserit, apponere non gravabor: *Nunc ad te et tua magne pater consulta revertor.* Ex oratione turbulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem adque humilem repente conversus est, vel quia cum rege constituerat loqui, vel cum eo, quem socerum esse cupiebat. Plus tamen ostendit se socero deferre, quam regi, dicendo, *magne pater:* alioqui diceret, *magne rex.* In ipsa tamen tranquillitate sermonis, est quædam consiliorum Latini et dispositionum occulta vituperatio. Nunc ad te, ait, magne pater redeo, et ad consulta tua: *pater* videtur dixisse, quasi honorificentiæ loco, utpote qui loquebatur ut gener, ut ostenderet, quod diximus, plus socero deferre, quam regi. Sed alia loquentis intentio est. Summa enim dispositionum displicebat Turno. Denique post appellationem patris secuta est propositio, qua ostendit se de illius consiliis tractaturum, ut ostenderet improvidum patrem. Ergo appellatione *magni patris* irrisionem induxit obliquam, quasi diceret: qualis pater es, qui non recte consulis filiæ tuæ? Qualis pater, cui suasum est facile, ut missa affinitate civis, nudo, peregrino, naufrago, filiam tuam dare festines?' Hæc Ti. Donatus: neque pauciora desunt in locis aliis toto opere, ubi super ingeniosissimi Poëtæ artificio sit latius declamandum. Quod vero hæc habuerimus, benignitate Camilli Portii factum est, qui integra hujus Auctoris commentaria in duos ultimos Æneidos

Digitized by Google

libros mihi videnda officiosissime concessit: plura daturus, nisi per Bibliothecas quosdam suppressa esset reliqua. *Pierius.*

Consulta revertor] *Consultor* est qui consulit: *consultus* qui consulitur: *consultum* vero, res ipsa de qua quis consulitur. Bene ergo *consulta*, de quibus consulis. *Servius.*

411 *Si nullam nostris ultra spem ponis in armis*] Insinuatione utitur, id est, callido et subtili aditu ad persuadendum: vult enim dicere, melius esse interire, quam pacem rogare; quod quia aperte non audet, latenter et paulatim ad hoc serpit. Namque inter *principium* et *insinuationem* hoc interest; quod *principium* est aperta rei enuntiatio; *insinuatio* autem, ut diximus, est callida et subtilis oratio. *In armis* autem, aut meis, aut Latinorum omnium generaliter. Et *ultra*, modo tempus significat, alias locum. *Idem.*

412 *Si tam deserti sumus*] Si ita valde: et hoc propter Diomedem, qui solus negavit auxilia. Ergo *deserti* ab auxiliis accipiendum. *Idem.*

Et semel agmine verso] Ad Turni mentem, et Maronis cursum mire quadrant verba ducis Dercyllidæ apud Xenoph. Anab. l. IV. ἔστι δὲ οὐχ οὕτως ἔχον καὶ τῇ ναυμαχίᾳ ἐκρατήθημεν οὐδὲν ἧττον ἔτι ἐσμέν. Tu reliqua. *Cerda.*

413 *Neque habet Fortuna regressum*] Omnia quæ sibi possunt objici, ponit, sed cum solutionibus suis: nam et fortuna non est immutabilis: et qui semel pellitur, iterum in prælium potest reverti: et ab auxiliis non sunt penitus destituti: et in ipsorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est autem syllogismus. *Servius.*

Nec habet Fortuna regressum] Pluribus in antiquis exemplaribus *neque*. Pierius.

414 *Oremus pacem*] Argumentum ab honesto. *Servius.*

Dextras tendamus inermes] Felicitatem rei verbis expressit. *Idem.*

Dextras tendamus inermes] In Romano codice, in Mediceo, et aliis veteribus, *inertis* legitur. Quamvis vero *inertis* in Donati etiam commentario legatur: ejus tamen sententia *inermes* legendum ostendit, vel *inertis* idem significare, dum ait, 'Orandam videlicet pacem, et inertes dexteras esse tradendas, ironicè positum, quasi re vera oranda esset pax, et adjicienda ignavis virtus, et quæ in hostis jugulum armatæ esse debuerant, inertes ad eorum genua dexteræ verterentur.' *Pierius.*

Dextras tendamus inermes] Quippe supplices arma deponebant, quibus nudi se victoribus dedebant. Liv. l. XXVIII. 'Patefacta repente porta frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret.' Julius Civil. II. 'Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiant.' Inde Æn. I. 'Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.' Id est, nudas armis. Id potius placet ex habitu hoc supplicum, quam illud Serv. id est, 'sine sceptro.' *Cerda.*

415 *Quamquam o, si solitæ quicquam virtutis adesset*] Non se inertiæ arguit: sed queritur de virtute omissa per negligentiam. Et videtur voluisse dicere, Si solitæ quicquam virtutis adesset, nunquam ad hoc cogeremur: sed reliquit. *O* autem, dolentis est exclamatio, et intelligimus immoratam esse illic ejus orationem: nam exarsit dolore, quia aperte non potuit dicere moriendum potius esse, quam hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, et laudans eos quibus contigit perire ne ista conspicerent. Et servavit viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Serv.*

Quamquam o] Budæus in Comm.

Digitized by Google

pag. 1290. ait, hoc loco particulam *quamquam* non esse adversantem, sed figuratam, ut illud Gazæ reddentis ex Cicerone, καίτοι ὦ θεοὶ πανάγαθοι: *Quanquam o Dii boni.* Sed aptius certe est, ut adversantem putemus, dolet enim se dixisse, 'inermes dextras tendamus.' *Cerda.*

Quamquam o] Ἀποσιώπησις, et affectum hæc continent. Atque in particula *o* immoratam ejus orationem esse intelligimus. Vide Macrob. l. IV. c. ult. Servavit autem viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Taubmann.*

Si solitæ quicquam virtutis adesset] Cum sententia sit, si esset virtus, non esset desperatio, quadrat in hunc locum sententia Euripid. in Furent. Οὗτος δ' ἀνὴρ ἄριστος, ὅστις ἐλπίσιν Πέποιθεν αἰεί· τὸ δ' ἀπορεῖν ἀνδρὸς κακοῦ. *Cerda.*

416 *Ille mihi ante alios*] Utrum generaliter *ille* pro quicunque occubuit accipiendum est, an Mezentius? *Serv.*

Ille mihi ante] Multi de Mezentio intelligunt. *Donatus.*

Fortunatusque laborum] Sicut, 'Lætatus laborum:' et est Græcum, εὐτυχεῖς τῶν πόνων. *Servius.*

Fortunatusque laborum] Hellenicum: ut statim, 'egregiusque animi:' et in II. 'fidens animi.' *Cerda.*

417 *Egregiusque animi*] Figurate dixit. *Servius.*

Tale videret] Vel hostes rogare: vel quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsam. Ideo et media dicta, quoniam res ejus agebatur, ne quid tale videret, posuit: quis enim eum ferret dicentem moriendum potius, quam de nuptiis ejus mutandum? *Servius.*

418 *Procubuit moriens*] Quasi intelligat, non victum, sed sua voluntate cecidisse. *Donatus.*

Semel ore momordit] *Semel*, cito, confestim: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est, quasi nihil ultra passurus. Vulnerati autem solent vel terram, vel arma mordere, ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanus de Pompejo, 'timuit ne quas effundere voces Vellet, et æternam fletu corrumpere famam.' *Servius.*

Et humum semel ore momordit] In Romano codice, *simul* habetur, ac si dicat, simul atque procubuit, humum indentidem momordit. Est apud Servium interpretatio; *cito, confestim*: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est. Videtur tamen *semel* quid eruditius præ se ferre, neque id diversum quicquam ab hac sententia significat. 'Hic vero Poëta laudat fortunam viri fortis,' ait Donatus: 'et non dicit nomen: omnes tamen *Mezentium* sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit.' Non præteribo in antiquis aliquot codicibus *memordit*, augmento syllabico, per *e*, Græcorum more, posito: de qua geminatione plura Gellius. *Pierius.*

Et humum semel ore momordit] Ita Æn. X. 482. de Pallante: 'Et terram hostilem moriens petit ore cruento:' ubi mors in juvene difficilis indicatur. Scholiastes vetus Homeri putat hoc fieri, propter indignationem stomachumque, itemque dolorem vulnerum, &c. Vide Scalig. Poët. III. 1. et P. Victorium XXIX. 17. *Taubm.*

419 *Adhuc intacta juventus*] Non quæ pugnavit, sed de qua adhuc delectus habendus est. *Servius.*

420 *Urbes Italæ*] Quia Diomedes peregrinus fuerat: nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem et dissolutum. *Id.*

Supersunt] Superabundant, adsunt ultra quam bella deposcunt. *Idem.*

421 *Sin et Trojanis cum multo gloria venit Sanguine*] Mire agit, post confirmatas partes suas, Trojanorum integras vires imminuens. Quid enim proderat dixisse, quod superessent Latinis auxilia, si etiam et Trojanorum integræ vires esse probarentur? Ergo 'cum multo gloria venit Sanguine;' ac si diceret: Non est judicanda victoria, quæ per immensa detrimen-

Digitized by Google

ta contingit. Unde laudat Sallustius duces, qui victoriam incruentato exercitu reportaverunt. *Idem.*

422 *Sunt illis sua funera*] Id est, Trojanis. Legitur et *illi:* et aut Æneæ intelligimus: aut adverbium loci est pro *illic:* ut in secundo, 'Patet isti janua letho,' pro *istic.* Idem.

Sunt illis sua funera] In Romano codice legere est *suntque illis.* Et id quidem longe venustius. *Pierius.*

Sunt illis sua funera] Germanus ait, innui pugnam illam, quam ἐγχείμαλον vocant Plutar. et Thucyd. id est, *parem, dubiam, ancipitem.* Ego in Demosthene vidi (locus non subit) *μάχην ἀντίῤῥοπον.* Et Joseph. Bell. Judaic. I. 8. πολέμου ῥοπὰς dixit, ut Quintil. Declam. 315. 'momenta victoriæ.' Hi omnes intelligunt pugnam contrario veluti appensam pondere. *Cerda.*

Parque per omnis Tempestas] Sic alibi, 'Quanta per Idæos sævis emissa Mycenis Tempestas ierit campos:' nam bello crebro comparat tempestatem. *Servius.*

423 *Indecores*] *Decor decŏris* facit, sicut *auctor auctoris: decus decoris, pecus pecoris:* similiter facit in compositione, *indecor indecoris, indecus indecoris.* Ergo in neutro, *co* brevis est, in masculino producitur. Unde apparet Systolen fecisse Virgilium; nam *indecores* nominativus est pluralis a masculino, ab eo quod est *indecor:* nam non potest *hic indecus* facere, neutrum enim *us* terminatum, masculinum ex se facit. Aut certe dicamus *indecores,* declinationem esse, cujus nominativus singularis non invenitur. *Idem.*

In limine primo] Quasi in ipso initio et aditu infelicitatis; et ad illud respexit quod supra dixerat, 'Et semel agmine verso Funditus occidimus.' *Idem.*

In limine primo] Vixdum inito bello. Vide Adag. *Taubmann.*

424 *Cur ante tubam tremor occupat artus*] Adducit Erasm. Chil. 2. Cent. 8. c. 69. versum hunc Maronis in speciem Proverbii, sed nulla re ditat. Posset Nonnum adjungere, ita loquentem ad rem hanc l. XXX. Πῇ φεύγεις Διόνυσε, τί σοι φόβος ἐντὶ κυδοιμοῦ; Posset et Euripidem in Bacch. Φόβος διεπτόησε, πρὶν λόγχην θίγειν. Pulcherrime de ignavis dixit Claud. Eutrop. II. 'jam signa tubæque Mollescunt, ipsos ignavia fluxit in enses.' Germanus ait, fieri allusionem ad illud Phylarchi, quod Plutar. commeminit, et Eustathius in Il. XXI. Extremi verba hæc sunt: Φύλαρχος ἔοικέ τινα δὲ ἀπόλεμον, εἰπὼν παροιμιωδῶς τὸ, πολεμίας σάλπιγγος οὐδ' ἐν ὕπνοις ὑπομένων ἀκοῦσαι. Demum huc allusum a Juven. Sat. I. 'tecum prius ergo voluta Hæc animo, ante tubas; galeatum sero duelli Pœnitet.' *Cerda.*

425 *Multa dies*] Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, 'Neque habet fortuna regressum:' dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro temporis qualitate mutare. *Dies* autem, tempus. Quidam sane non *dies multa* accipiunt, sed 'multa rettulit in melius et varia,' cui non ut ipsum varium sit, sed ut fortuna ejus. *Servius.*

Multa dies, &c.] Ab Enn. qui Annal. 7. 'multa dies in bello conficit unus, Et rursus multæ fortunæ forte recumbunt, Haudquaquam quempiam semper fortuna secuta est.' Eurip. in Œdip. ἡμέρα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. Heliod. Hist. Æth. l. I. tractat locum hunc; sententia ejus est, diem unum intermissum plurimum conferre ad maximas mutationes. Hecuba apud Eurip. Τὸν πάντα δ' ὄλβον ἦμαρ ἓν μ' ἀφείλετο. Nazianz. Orat. 43. μία ῥοπὴ καιροῦ (φέρει) πολλὰς πραγμάτων μεταβολάς. Pind. Ist. Od. 8. ad finem: Ἀλὼν δὲ κυλινδομέναις Ἀμέραις ἄλλ' ἄλλοτ' ἐξάλλαξεν. Theoc. εἰδ. 4. Θαρσεῖν χρή, φίλε βάττε, τάχ' ἄβριον ἔσσετ' ἄμεινον. Ad mentem Poëtæ omnino Liv. l. XLII. 'Multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed ti-

Digitized by Google

mendus ultro his esse, quos nunc timere posset.' Et Plin. VII. 40. qui elegantissime, 'alius de alio judicat dies.' *Cerda.*

Variusque labor mutabilis ævi] In Romano codice, et aliquot aliis *varii* legitur, ut sit *varii ævi*. In aliquot *bellique labor*. Sed omnino melius *variusque labor*. Pierius.

Rettulit in melius] Græci, εἰς τὸ λῷστον ἐμβιβάζειν, et μεθιστάναι· εἰς τὸ φέρτερον τιθέναι· εἰς τὸ βέλτιον τρέπειν· εἰς ἀγαθὰ μεταβιβάζειν. Plato etiam dixit, ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολάς. Sic Plaut. Epid. 'referre in spem.' *Cerda.*

426 *Alterna Fortuna*] Exprimere voluit Græcam vocem ἀλλοπρόσαλλος, quod *Fortunæ* et *Martis* est epitheton: ita Fabric. et Turneb. XIV. 18. Et notat Macrob. VI. 2. hæc ab Enniasis formata, Annal. l. VIII. *Taubmann.*

427 *Lusit*] Decepit: ut, 'Quid natum totiens crudelis tu quoque falsis Ludis imaginibus?' *Servius.*

Lusit] Græci de fortuna παίγνιον, καὶ παίζειν. De ea Horat. 'Ludum insolentem ludere pertinax.' Sidon. ep. II. 1. 'Mihi videtur quasi præscia futurorum lusisse fortuna.' Eurip. in Supp. τροφὰ δ' ὁ δαίμων: quasi homines voluptati sint fortunæ, ut cum quibus lusitet. Ita etiam Aristides in 2. Platonica expendit, dici a Platone hominem esse θεοῦ παίγνιον, quia videlicet, πάντα ἐναλλὰξ περιέρχεται. *Cerda.*

Et in solido rursus Fortuna locavit] Subaudis, *et multos*: nam in solidum revocavit oppressos, et paulo ante derelictos: lusit vero, et decepit felices. *Servius.*

In solido rursus Fortuna locavit] Sym. I. 42. 'Nunc habitum lætiorem mentibus suadeamus, quando Paulinæ nostræ valetudinem rursus locavit in solido pax Deorum.' Est *in solido*, idem quod restituit omnimodæ felicitati. Sidon. in epist. 'etiamsi ex solido poëma displiceat,' id est, omnino, in totum: et idem Symm. I. 51. 'Dii salutem Reip. in solido locent.' *Cerda.*

428 *Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi*] Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negantur auxilia. *Ætolum* autem dicendo, ejus vires ex Græcæ gentis commemoratione debilitat, ut ostendat plus esse in Messapo ac Tolumnio, si Diomedes et infelix et alienus finibus commemoraretur. *Servius.*

429 *At Messapus erit, felixque Tolumnius*] Bene duo junxit quæ quæruntur in bello, fortitudinem et felicitatem. Nam de Messapo jam legimus, 'Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.' Utrumque autem contra Diomedem dicit, quem dicendo Græcum, inertem significavit. Infelicitatem ejus supradicta legatorum verba testantur. Opportune ergo hic *felix*, quod Diomedi nec post victoriam contigit. *Idem.*

Messapus] Ab hoc fortasse dicta pars quædam Apuliæ *Messapia*. Lege Polyb. l. III. ut et pars altera ejusdem Apuliæ *Daunia*, ab avo Turni Dauno, ut commeminit idem Scriptor. *Cerda.*

430 *Nec parva sequetur Gloria*] Liptotes figura, minus dixit enim quam voluit: nam hoc significat: Latina pubes celerrime victoriam adipiscetur: quam vix Græci post decennium sunt adepti. *Servius.*

432 *Est et Volscorum egregia de gente Camilla*] Ut in septimo, segregat eam a virorum multitudine, et quoniam a sexu non potest, laudat ex gente. Et vult ostendere de viris amplius sperandum, si et fœmina dimicaret: aut ut Dranci exprobraret, puellam non metuere Trojanos, quos Diomedes timeret et Drances. *Idem.*

433 *Agmen agens*] Ita et Cal. l. II. de Memnone, ἄγων φῦλα λαῶν. Signate vero *agmen agens*, indicans ety-

Digitized by Google

mon: nam *agmen* proprie est, quod in via, ab *agendo* dictum. *Cerda.*

Florentis ære] Vid. Not. Æn. VII. 804. *Taubmann.*

Catervas] Præclare, tum quia in re militari plerumque dicebantur *catervæ* de Barbaris, quales tum Volsci: tum quia de cataphractis, et hos inducit Virgilius. Primum firmat Tacitus l. IV. 'Barbari catervis decurrentes:' et Ammian. l. XIX. 'Barbarorum mori obstinatorum catervis semet (exercitus) immersit.' Vegetius clare rem notat II. 2. 'Celtiberi, pluresque Barbariæ nationes catervis utebantur in prælio.' Idem notat Sallust. in Jugurth. ubi de Numidis *catervas* dicit. Est hoc, quod Tacit. Ann. III. etiam de Barbaris, 'per globos incursaret.' Alterum Amm. l. XXV. 'Erant autem omnes catervæ ferratæ, ita per singula densis laminis tectæ, ut junctura rigentes compagibus artuum convenirent, humanorumque vultuum simulacra, ita capitibus diligenter aptata, ut,' &c. *Cerda.*

434 *Quod si me solum Teucri in certamina poscunt*] Quia audiit, 'Illum aspice contra Qui vocat:' etiam utitur ductu, nam oblique promittit se singulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo agit, dicens inrisorie, 'Sedeant spectentque Latini.' *Servius.*

Quod si me solum Teucri] In antiquis aliquot exemplaribus *quod si me Teucri solum* habetur, utructura aliquanto elegantiore. *Pierius.*

Quod si me solum] Ductum ab illo Iliad. III. Νῦν δ' αὖτ' εἴ μ' ἐθέλεις πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι, Ἄλλους μὲν πάσσων Τρῶας, καὶ πάντας Ἀχαιούς. *Cerda.*

435 *Idque placet, &c.*] Hinc apparet eum nolle pugnare: Si placet, inquit, vobis hoc fieri quod hostis postulat, 'tantumque bonis communibus obsto,' et in tantum obsum commodis publicis, ut nisi solus dimicavero, concidat universa respublica: et imputat tanquam hoc faciat, quod pro omnibus facturus est. *Servius.*

436 *Non adeo*] Non multum: nam verecunde dicit adsensetam manibus suis esse victoriam. Et bene *manus*, per quas fit ipsa victoria: et contra *manus dare* dicuntur, qui dedunt se victi. *Idem.*

Adeo] Hanc consecutionem vocum ut elegantem observat Godesc. Ita Terent. And. 'Vultu adeo modesto, adeo venusto, ut nihil supra.' Horat. 'Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.' *Cerda.*

437 *Tanta pro spe*] Ut solus dicar servasse rempublicam: vel spe matrimonii. *Servius.*

438 *Ibo animis contra*] Ac si diceret, Si desunt corporis vires. Commendat antem gratiam certaminis; ne invitus videatur adduci. *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Et *præsto illum*, id est, melior illo sum, et *præsto illi* dicimus. Cicero in Cæsarianis, 'Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto te omnibus præstitisti.' *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Id est, superat. Stat. Theb. IV. 207. 'Argolicasque habitu præstabo maritas.' Ita et Nic. Heinsius ex vett. codd. legit apud Ovid. Met. IV. 630. 'Hic hominum cunctos ingenti corpore præstans.' Sallustius cum dativo jungit, statim in principio Bell. Cat. 'Omnis homines, qui sese præstare student cæteris animalibus,' &c. *Emmenes.*

439 *Vulcani munibus paria induat arma*] Bene addidit *paria:* nam etiam Æneas habuit arma Vulcania. Et mire, quasi falsum sit Æneam habere arma Vulcani: licet possumus dicere quod hoc Turnus ignoret; quod tamen non valde idoneum comprobatur. *Idem.*

440 *Vobis animam hanc soceroque Latino*] Bene sibi et favorem conciliat populi, et a soceri nomine pro-

Digitized by Google

judicio Latini implicat voluntatem. *Idem.*

441 *Turnus ego*] Quem Drances contemnit. *Servius.*

Ulli veterum virtute secundus] Dicimus et *secundus illi*, et *secundus ab illo*. Idem.

442 *Devovi*] Qualitas ista verborum miserationem potius, quam pugnaturi audaciam demonstrat. *Don.*

Devoveo] In antiquis codicibus *devovi* est, præterito tempore, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Animam Devoveo] Alludit ad ritum devovendi, de quo Livius l. VIII. sub initium: ubi P. Decius pro exercitu se Diis manibus devovet. Vide Formulas Brisson. l. I. *Taubm.*

Solum Æneas vocat] Contra illud, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Servius.*

443 *Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum, Morte luat: sive est virtus et gloria, tollat*] Sensus quidem datus obscure, sed facilis, et qui de usu nunquam recedat. Nam ita irati dicimus: Abeat, nec bonis meis nec malis rebus intersit: nolo sit aut meæ particeps gloriæ, aut in me invidiam ex infelicitatis communione commoveat. Sicut nunc de Drance dicit, 'Sive est hæc ira Deorum, morte luat:' id est, Si periturus sum, nolo invidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur. Si vero me virtus et gloria comitabuntur, nolo ignavus felicitatis alienæ sit particeps, si dum meis pugnat auspiciis, forte superaret. Alii sic accipiunt: *Sive est hæc ira Deorum*, uter, inquit, eventus ex hac pugna sequetur, vel ira Deorum si vincar, vel gloria si vicero, mihi potius quam Dranci adscribatur. Alii sic: Nec Drances potius, si perenndum est, ira Deorum pereat, aut, si vincendum est, gloriam consequatur. *Idem.*

Tollat] Sic et *tollere palmam* et *præmium*, pro *capere*, ut et Græci αἴρειν βραβεῖα. Videtur autem hic mihi Maro illud Homeri Il. Κ. respexisse: ἔστιν μεν τλαίη, οἱ τ' αὐτῷ κῦδος ἀροιτο· ubi Eustathius, οἱ τ' αὐτῷ κῦδος ἀροιτο ἤγουν, ἑαυτὸν κυδανεῖ ἔνθα τὸ, ἀροιτο, ὑφιστικὴ λέξις οὖσα ὑφαιρίου τινὸς καὶ αὐτὴ κύδους ἐστὶν ἐνδεικτική. Sic et athletæ ἄρασθαι τὰ ἆθλα dicuntur, τουτέστι, ἆθλα λαμβάνειν. *Germanus.*

445 *Illi hæc inter se*] Aut communiter Latini, aut Drances et Turnus. *Servius.*

446 *Castra Æneas acieque movebat*] Id est, ducebat exercitum: ut, 'Nos castra movemus.' Lucanus, 'Brundisium decimâ jubet hanc attingere castris,' id est, decima deductione. *Idem.*

447 *Tecta tumultu*] Notat Erythræus, vocem *tumultu* præcedere ut plurimum in hoc Poëta, *ta* vel *té* finitam dictionem: ut fiat velati conflictatio quædam. *Taubmann.*

449 *Instructos acie*] In Oblongo *instructosque*. Sed omnino *que* vacat. *Pierius.*

451 *Turbati animi*] In antiquissimo codice Romano legere est, *turbati animo*. Sed *turbati animi* nescio quid majus habet. *Idem.*

452 *Arrectæ stimulis haud mollibus iræ*] Inf. in hoc lib. vs. 728. 'stimulis haud mollibus incitat iras.' Arnob. l. VII. 'stimulis exagitantur irarum:' et *arrectæ iræ* ait, ducto sermone ab equis, qui stimulati arrigunt aures, corpus, sensus. *Corda.*

453 *Arma manu*] Nam præter vocem, gestum etiam flagitantis expressit: nec est superfluum *manu*, ut quidam volunt. *Servius.*

Fremit arma juventus] Expetit: et absolute, id est, fremebant arma: et militaris vox est. *Idem.*

454 *Mussant*] Modo queruntur. *Id.*

Mussant] Id est, queruntur, ut Serv. μύζουσι: vs. 345. *Taubmann.*

455 *Dissensu vario*] Alii enim Turni dicta, alii Drancis probabant. *Servius.*

Dissensu magno vario] In antiquis

omnibus, structura hæc est: 'clamor Dissensu vario magnus se tollit in auras.' *Pierius.*

456 *Haud secus, atque in luco*] Hæc vocum consecutio est etiam in Sallust. Jugurth. 'haud secus, atque in mari.' *Cerda.*

457 *Piscosove amne Padusæ*] *Padusa* pars est Padi. Nam Padus, licet unus sit fluvius, habet tamen fluenta plurima, e quibus est *Padusa*, quæ quibusdam locis facit paludem, quæ plena est cygnorum. Alii Padum tribus fontibus nasci dicunt, ex quibus sumpsit vocabulum *Padusa*, qui diffusus in modum stagni in amnem digeritur: nam ideo 'per stagna loquacia.' Alii partem fluminis Padi in quam descenditur fossa. Valgius in Elegis, 'Et placidam fossæ qua jungunt ora Padusam, Navigat Alpini flumina magna Padi.' Cæterum illud incongruum est, *Padusam* fœminino genere juxta veteres Padum dictum. Titinius in Setina, 'Vidistin' Tiberim? vidi, qui illam derivet beaverit agrum Setinum.' *Servius.*

Piscosove amne Padusæ] Ita *piscoso amne*, ut Hom. Ἄλλῳ ἰχθυόεντι. Ita vero, *amne Padusæ*, ut *vis Herculis*, pro Hercule. Sic Iliad. XXIII. *μέγα σθένος Ἠετίωνος*, et post pauca, *Λεοντῆος κρατερὸν μένος*: *magnum robur Eetionis, fortis virtus Leontei*, pro Eetione, et Leonteo: et adhuc inf. *βίη Τεύκροιο ἄνακτος*, *vis Teucri regis.* Sed quid *Padusa?* Plin. III. 16. de Pado loquens ait, 'Angusta fossa Ravennam trahitur, ubi Padusa vocatur.' Padusa ergo, idem qui Padus; tantum ubi est angustus, Padusa dicitur, forma diminuente. Polyb. Hist. l. II. discriminat a Pado, ubi de Consulibus Romanis loquens, διέβησαν εἰς τὴν τῶν Ἰσόμβρων γῆν, κατὰ τὰς συμβολὰς τοῦ Παδόα καὶ Πάδου ποταμοῦ: *Trajecerunt in terram Insubrum, qua Padusa et Padus confluunt.* Nam Παδόαν Polybii *Padusam* reddit Casaubon. et alii. Vide Geographos, et Servium Danielis. *Cerda.*

458 *Per stagna loquacia cygni*] In quibus habitant cygni loquaces. *Rauci* autem *τῶν μέσων* est: nam modo canoros significat, alias voces pessimas. Juvenalis, 'rauci Theseïde Codri.' Sicut *venenum* et de bono et de malo dicitur, ut *odor* et *bonus* et *malus* vocatur. *Servius.*

Rauci] Ita l. VII. loquens de cycnis, 'raucarum volucrum.' Lucianus in lib. de Electro de hac ave, *κράζουσιν οὗτοι πάνυ ἄμουσον καὶ ἀσθενές*: *Crocitant hi admodum absurde et inelegenter.* Auctor etiam Philomelæ, 'cycni prope flumina drensant:' quo verbo indicatur insuavis cantus. *Cerda.*

Stagna loquacia] Legere quidem est in codicibus antiquis *loquacia*: et non inelegantem figuram, bonisque poëtis familiarem, ea lectione Servius agnoscit. Antiqui tamen aliquot codices *liquentia*, aliquot alii *stagna sonantia* legunt. Sed id forte sumptum ex aliqua paraphrasi. *Pierius.*

459 *Arrepto tempore*] Hic inventa opportunitate, id est, occasione. *Serv.*

Arrepto tempore] Id est, *καιροῦ λαβὼν* Turnus, *καὶ τυχών*: vel *καιρὸν ἁρπάσας.* Primum obvium est. Alterum vidi in Josepho Bell. Jud. I. 17. ἡ ἀδελφὴ τὸν καιρὸν εἰς τὰς διαβολὰς ἁρπάσασα. Plutarch. in vita Cleomen. verbo alio, ἄριστα τῷ καιρῷ χρησάμενος. Sed et pro *ἐν καιρῷ* dicit Cicer. *ἐν δέοντι.* Et Eurip. in Helen. *τὸν καιρὸν* vocat *ἀκμήν.* Hellenicum illud *χρῆσθαι*, quod jam præmisi, usurpavit Stat. l. VII. 'et præceps tempore Tydeus Utitur: ite, age, nunc pacem sperate, fidemque.' Et l. XI. 'Instat Agenoreus miles, cœlique tumultu Utitur.' Sidon. epist. I. 11. aliter extulit: 'Tunc ille, qui simile aliquid optaret, tempore invento, non unum, inquit.' Martialis Epigr. X. 19. 'tempore non tuo,' id est, *οὐ καιρῷ.* Plurimi tamen verbum *arripio* arripuere a Virgilio, ut Claudian. Eutrop. II. 'Continuo secat unge

Digitized by Google

genas, et tempore pandit Arrepto gemitus.' Et Stat. Theb. VII. 'fera tempus Erinnys Arripit, et primæ molitur semina pugnæ.' *Cerda.*

460 *Cogite concilium*] Drancis vitium omnibus exprobrat quod belli tempore in curiam conveniant: ut, 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt.' *Servius.*

Sedentes] Pigri; ut, 'Immunisque sedens aliena ad pabula fucus:' vel *sedentes* invidiose; ut, 'sedeant spectentque Latini.' *Idem.*

461 *Illi armis in regna ruunt*] In antiquis aliquot exemplaribus *ruant* habetur: sed fatendi modo, ut rem præsentem intento quasi digito indicet, magis movet. *Pierius.*

463 *Tu, Voluse*] Præclare Volscorum aciem duci Volsco commendat. *Volusus* enim dictus quasi *Voloscus:* hoc enim nomen priscum Volscorum. Cato de Originibus; 'Voloscos quos vocamus Volscos.' Ceterum his Turni præceptionibus non absimilis illa Dictatoris Romani apud Livium libro sexto: 'tu (Semproni) fretus armis, armisque concitatis equis, invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbantes trepidantesque inferam signa.' *Cerda.*

Armari edice] Figura est, dic ut armentur, verbum verbo junxit, ut, 'tu das epulis accumbere divum.' *Edice* autem plenus est imperativus: nam in omnium conjugationum verbis infinito modo detrahe ultimam syllabam, et fit imperativus: ut *amare, ama: docere, doce: legere, lege: audire, audi.* Quum autem *fac* vel *dic* dicimus, Apocopen verba patiuntur, ex *face, dice.* Cum posuit *edice,* expressa festinantis oratio, qua Turnum non prædixit locuturum. *Servius.*

Maniplis] Ars quidem exigebat ut *ma* haberet accentum, *ni* enim longa quidem est, sed ex muta et liquida: quod quotiens fit, tertia syllaba a fine sortitur accentum, ut *latebræ, tenebræ.* Tamen in hoc sermone, ut secunda a fine accentum habeat, usus obtinuit. *Maniplis.* Signiferis: qui secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias; licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam. *Idem.*

464 *Equitem Messapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis*] *Equitem in armis,* id est, armatum: nam figura est. *Messapus* autem ut diceret, vitavit ὁμοιοτέλευτον: nam vitiosum erat *Voluse, Edice, Messape.* Ergo *Messapus* aut antiquus vocativus est, ut 'Hesperidum fluviis regnator aquarum:' et, 'socer arma Latinus habeto:' aut certe nominativus est pro vocativo: quanquam possit etiam nominativus esse, ut sit, 'Messapus et Coras equitem diffundite,' pro *diffundant:* melior tamen sensus est superior. *Idem.*

465 *Cum fratre Coras*] Scilicet Catillo: nam legimus, 'Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus.' *Idem.*

467 *Qua jusso*] Qua jussero: et est antiquum. *Idem.*

Jusso] Pro *jussero:* ita Ennius apud Cicer. 'O Tite, si quid ego adjuro,' id est, adjuvero. Vide Turneb. XV. 15. *Taubmann.*

Mecum manus inferat arma] Existimavi Poëtam hoc verborum tenore dissimulanter, et, ut decet Poëtas, alludere ad tritum illud Romanorum: 'Sequantur me qui Remp. salvam esse volunt.' Quam ad formam respexit Cedren. pag. 587. εἴ τις πολεμιστῆς, ἀκολουθείτω μοι. *Cerda.*

468 *Ilicet*] Confestim, ilico, quod ut diceret, metri necessitas fecit; nam *ilico* dicimus. *Servius.*

469 *Concilium,* &c.] Versus λαγαρὸς, id est, *hiulcus et clumbis:* quia pes quartus jambice trichronus est, qui tetrachronus esse debuerat. Vide

Digitized by Google

Cœlium IV. 5. *Taubmann.*

Magna incepta] Quia de pace cogitabat, quæ impleri non potuit. *Serv.*

470 *Tristi turbatus pectore*] Antiqua omnia exemplaria, quotquot legi, 'Tristi turbatus tempore,' habent. Sed *pectore* magis probatur. *Pierius.*

471 *Multaque se incusat*] Pro *Multum.* Et est Græca figura. *Servius.*

472 *Generumque asciverit urbi*] Id est, propter urbem, quantum de præsentibus rebus colligebatur. Lucanus de Catone, 'Urbi pater est, urbique maritus.' *Gener* autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. *Servius.*

473 *Præfodiunt alii portas*] Id est, ante portas fossas faciunt: hoc enim est quod supra dixit, 'Pars aditus urbis firment:' quæ res nimiam indicabat desperationem. *Idem.*

474 *Bello dat signum rauca cruentum Buccina*] Bene addidit *bello*, nam et propter hoc buccina insonans, sollicitudinem ac bella denuntiat. Sic in septimo, 'quia buccina signum Dira dedit.' Prælium autem tubæ indicant: ut, 'At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit.' *Idem.*

475 *Tunc*] Vet. cod. *tum* legunt. *Pier.*

476 *Matronæ*] Nunc fœminæ. Quidam sane arbitrantur, inter *matronam* et *matremfamilias* hoc interesse, quod *matrona* dicatur prima pueri mater; *materfamilias*, quæ plures peperit. Alii hoc putant rectius; *matronam* dici quæ in matrimonium cum viro convenerit, et in eo matrimonio manserit, etiamsi liberi nondum fuerint: dictam matris nomine spe atque omine, unde et *matrimonium* dictum: *matrem* vero *familias* eam esse, quæ in mariti manu mancipioque, aut in ejus, cujus maritus, manu mancipioque esset, quoniam in familiam quoque mariti et sui heredis locum venisset. Alii *matronas* Virgines nobiles dicunt; *matresfamilias* vero illas, quæ in matrimonium per coëmptionem convenerunt: nam per quandam Juris solennitatem in familiam migrant mariti. Inter *matrem* vero et *matremfamilias* hoc interest: quod *mater* est præter illam significationem, quæ est ad aliquid, quæ tantum convenit in matrimonium, quod alii matrifamilias, sicut hoc loco dictum est, applicaverunt: *materfamilias* vero, quæ convenit, ut jam diximus, per coëmptionem. *Servius.*

Vocat labor ultimus omnes] Omnes ad laborem ultima necessitas convocat. Alii *ultimus* hypallagen volunt esse, pro *ultimis.* Idem.

477 *Nec non ad templum*] Secundum Homerum, qui inducit in summa desperatione matres ad templa concurrere, ut victoria, quæ non potest viribus, possit Deorum favore conquiri. *Idem.*

478 *Subvehitur*] Proprie. Matronæ enim pilentis vehebantur ad templa pergentes: ut 'Pilentis vehebantur matres in mollibus.' *Idem.*

Magna matrum] Deest *cum:* non enim caterva subvehitur. *Idem.*

479 *Dona ferens*] Peplum scilicet, sicut dixit in primo: ideo omisit hoc loco. *Idem.*

Dona ferens] Putabant mulieres posse donis et precibus favorem a Dea impetrare. *Donatus.*

Dona] Servius intelligit *peplum Minervæ:* de quo et Æneid. I. a vs. 483. Imitatusque est Homeri Hecubam Il. Z. 303. *Taubmann.*

480 *Mali tanti*] Pro *malorum tantorum.* Servius.

Oculos dejecta decoros] Deorsum habens: et sic ait 'Dejecta oculos,' sicut, 'Oculos suffusa nitentes.' *Id.*

Causa mali tanti atque oculos dejecta decoros] Hoc quoque loco *atque* illud, dictionum omnium importunissimum, Virgiliani carminis candorem deturpavit: quum non invenuste prius in antiquis codic. legeretur 'causa mali tanti, oculos dejecta decoros,' absque synalœpha, ut, 'Hanc sine me

Digitized by Google

spem ferre tui, audentior ibo:' et illud, 'Externo commissa duci Æneïa puppis:' ac hujusmodi pleraque. Invenio tamen scriptum in Romano et aliis quibusdam codicibus antiquis *causa malis tantis:* non quod hac emendatione versum sustentare arbitrarentur, sed quia apud Donatum ita legi videatur: 'Quia multa acciderant mala, cum ea,' inquit, 'et Lavinia pergebat, quæ fuerat malis omnibus caussa. Si enim nuptiarum ejus controversia non fuisset, tot nunquam extitissent adversa.' Sed quamvis ita Donatus interpretetur; non facit tamen hoc, ut lectio ea *mali tanti* stare non possit. *Pierius.*

Causa mali tanti] Athen. l. XIII. plures historias affert, et commemorat bella ob mulieres orta: Trojanum, Thebanum, Criseum: hæc tria ad decennium. Expeditionem Cambysis in Ægyptios susceptam femina impulit. Familiæ ob feminas quæ non eversæ! Philippi ob nuptias Cleopatræ, Herculis ob Ioles, Thesei ob Phædræ, Creontis ob Glauces, Agamemnonis ob Cassandræ. Hæc ille late. *Cerda.*

Oculos dejecta decoros] Ex magno virginitatis decoro. Apud Val. Flacc. l. VII. Medea adhuc virgo attollit vix tandem lumina. Hic habitus datur Charicliæ ab Heliod. κάτω νεύουσα. De Aspas. Ælian. var. Histor. II. 1. ἑώρα κάτω. De Hypsipyle Apoll. l. I. ἐγκλιδὸν ὄσσε βαλοῦσα, *deorsum oculos mittens.* Adrasti filias virgines ita describit Stat. Th. II. 'Ibant insignes vultuque habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem, Dejectæque genas.' Et in genere hoc est unicum ornamentum omnium feminarum, etiam non virginum. Sic Dido Æneid. I. inducitur 'vultum demissa.' Philomela apud Ovid. Metam. VI. 'dejectoque in humum vultu:' et in Epist. 'pudor dejecit ocellos.' Androm. Æn. III. 'demisit vultum.' Ait *decoros*, quia vere oculi gratiores sunt, si sint dejecti. Itaque videtur esse in Poëta causa pulchritudinis; ut dicat: ideo decori, quia dejecti. Ad quem modum Ovidius, 'Spectabat terram, terram spectare decebat.' Est enim in oculis, ut sedes pudoris, ita decoris. *Cerda.*

481 *Succedunt matres*] Pro *intrant.* Servius.

Et templum thure vaporant] Præclare Sil. 'Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia Divum Nascitur; et raræ fumant felicibus aræ.' Et Stat. Theb. I. 'largoque refecti Thure vaporatis lucent altaribus ignes.' *Vapor* Virgilii fumus est. *Cerda.*

Thure] De etymo hujus voculæ varie auctores. Alii ἀπὸ τοῦ θύειν, quod sacris serviat, ut vult Julius Modestus. Alii mere Latinum faciunt, et scribunt *tus*, ut vult Sosip. Charis. lib. I. qui ducit a *tundendo.* Idem.

482 *De limine*] Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. *Servius.*

De limine] Antiqua aliquot exemplaria *de pectore* legunt. Sed cur *de limine* legendum sit, non ineptam affert Servius rationem. *Pierius.*

483 *Armipotens præses belli, Tritonia virgo*] Antonomasiva sunt proprie: hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est, Πότνι' Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι, δῖα θεάων. *Præses* autem *belli*, i. e. quæ præest omnibus bellis, cujus nutu semper bella tractantur. Sane qui *præsens* legunt, quasi præstans in bellis intelligunt; qui *præses* sine *n* littera, quasi quæ præsideat rei. Sic *præsides* dii urbis appellantur, cujus genitivus *præsidis* facit. *Servius.*

Armipotens belli præsens] Dictionum ordo in antiquis est codic. 'Armipotens, præses belli Tritonia virgo.' *Pierius.*

Armipotens, &c.] Hi tres versus ducti ab totidem Homericis Iliad. VI. Πότνι' Ἀθηναίη, ἐρυσίπτολι, δῖα θεάων,

Digitized by Google

Ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος, ἡδὲ καὶ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν Τρώων προπάροιθε πυλάων. En ratio, cur preces dirigantur ad hanc Deam, quia *ἐρυσίπτολις*: et inde Græcus *πυλάων*: et Latinus *portarum* meminit, quia in portis posita urbium custodia. Comparat hæc cum Homericis Scaliger v. 3. et longe illis præfert. *Cerda.*

484 *Frange manu telum*] Aut tua manu, aut in ejus manu tela confringe. Homerus, *ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος.* *Servius.*

Et ipsum Pronum sterne solo] Homerus, *ἡδὲ καὶ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν.* *Idem.*

485 *Portisque effunde sub altis*] Homerus, *σκαιῶν προπάροιθε πυλάων.* Bene autem *sub ipsis portis*, quasi ad quas festinabat Æneas. Unde est, 'præfodiunt alii portas.' *Idem.*

486 *Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus*] Œconomia omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatus, et intecto capite circa arcem incedens, admonet singulos ut et a Lavinia possit videri, et ut sit major causa dimicandi dum sponsæ placere contendit. Alii *Cingitur*, propere armatur accipiunt: nam ait, 'surasque incluserat auro,' et *certatim* pro festinanter. *Cingitur* ergo accingitur; nam et Terentius de futura contentione ait *accingere*: et *procinctus* appellatur. *Cingitur* autem *in prælia*. Id est, ut præliari possit: ut si dicas, 'lego in advocationem:' id est, ut advocatus esse possim. *Idem.*

Furens] Amore Laviniæ, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio: nam dicturus est, 'Aut ille in pastus armentaque tendit equarum.' *Idem.*

Cingitur, &c.] Hæc Scalig. v. 3. cum Hom. Iliad. XI. committit: *κνημῖδας μὲν πρῶτα*, &c. *Taubmann.*

487 *Jamque adeo*] Aut vacat *adeo*: aut certe *sic* significat, ut sit sensus, Adeo sic præparatur in prælia, ut jam universa præter galeam arma portaret. *Servius.*

Thoraca indutus] Omnia quæ in *ax* exeunt Græca masculina, in obliquis casibus *a* producunt, ut *thorax thoracis, pinax pinacis.* Nam fœminina corripiunt, ut *climax climacis;* sed in Latinum non transeunt. *Phalanx* vero et aliter exit, et peregrinum est etiam apud Græcos. *Idem.*

Thoraca indutus] Codices antiqui sunt, in quibus *inductus* habetur. *Inducere* autem et Plinio et Suetonio Tranquillo, *induere est.* Pierius.

488 *Horrebat squamis*] Vide Æn. X. 314. *Taubmann.*

Surasque incluserat auro] Proculdubio ab Livio Andronico, qui in Ino, 'Et jam purpureo suras include cothurno.' *Cerda.*

489 *Tempora nudus adhuc*] Quod sine galea. Procœconomia est, quia mox Camillam adloquitur, et ut orans et incendens ceteros facilius nosceretur. *Servius.*

490 *Alta decurrens aureus arce*] Illic enim et Amata fuerat et Lavinia. *Idem.*

491 *Spe jam præcipit hostem*] Mente præoccupat hostis adventum: ut, 'omnia præcepi.' *Idem.*

Spe præcipit hostem] Supra: 'spe præsumite bellum.' Cæsar Bell. civ. l. III. 'Hæc cum facta essent in concilio, magna spe omnium et lætitia discessum est, ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.' *Germanus.*

492 *Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis*] Et hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum translata: *Ὡς δ' ὅτε τις σταθὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ, Δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων, Ἐλυθὼς λούεσθαι εὐῤῥεῖος ποταμοῖο, Κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται Ὦμοις ἀΐσσονται, ὁ δ' ἀγλαΐῃφι πεποιθὼς Ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων.* *Servius.*

Qualis, ubi abruptis, &c.] Hausit ab Homero Iliad. VI. quem locum cum

Digitized by Google

hoc comparat Scaliger v. 8. Hom. quoque imitatus Ennius Annal. l. II. 'Et nunc, sicut equus, qui de præsepibus actus Vincla suis magnis animis abrumpit, et inde Fert sese campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam, Spiritus ex anima calida spumas agit albas.' Quin, ait Columna, magnificentius dictum ab Enn. 'Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam,' quam illud, ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει. Addit etiam idem Columna, elegantius dictum a Virg. 'arrectisque fremit cervicibus alte Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.' Ad quem modum Stat. Theb. l. VI. de equo, 'saliere jubæ, atque erectus in armos:' et Lucan. 'spargitque jubas, et surrigit aures.' Denum in hac ingeniorum comparatione audiendus Claud. qui in Nupt. Hon. 'Nobilis haud aliter sonipes, quem primus amoris Sollicitavit odor, tumidus, quatiensque decoras Curvata cervice jubas, Pharsalia rura Pervolat, et notos hinnitu flagitat amnes Naribus accensis.' *Cerda.*

498 *Potitur*] Venit ab eo, quod est *potior potiris:* nam 'Subnixus rapto potitur,' venit ab eo, quod est *potior poteris:* nam, ut etiam supra diximus, verbum hoc, modo tertiæ modo quartæ conjugationis esse invenitur. *Serv.*

Potitus] In antiquis aliquot *potitur* est, verbi voce: quam lectionem, si diligenter advertas, Servius etiam agnoscit, dum docet, unde *potitur* pene ultima brevi, et unde hoc ea producta descendant. *Pierius.*

496 *Aut adsuetus aquæ*] Figurate *aquæ adsuetus*, aquæ flumine perfundi adsuetus. *Servius.*

Aut adsuetus aquæ] Videntur ista dici ex ingenio ac natura equorum, scribente Aristotele Histor. Animal. l. VIII. capite vigesimoquarto. χαίρουσι δὲ ἵπποι τοῖς λειμῶσι, καὶ τοῖς ἕλεσι: et post pauca, εἶτα πιοῦσαι λούονται, καὶ γὰρ ὅλως ἐστὶ φίλουτρον τὸ ζῶον, καὶ ὅτι φίλυδρον. Evertunt ista, quæ 'contra Homerum scripsit Iul. Scal. et non vidit tantus vir, eadem opera, qua Homerum vult obruere, obrui quoque Virgilium, quod ipse non vult; nam sicut Græcus ἐλοῦσι, ita Latinus *assuetus*, et *perfundi*, et *noto flumine*, quibus omnibus consuetudo indicatur. *Cerda.*

496 *Arrectisque fremit cervicibus alte*] Alte arrectis cervicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians: quidam sane *cervicibus* plurali numero secundum veteres dictum volunt, et Hortensium primum singulari numero *cervicem*, unde Ciceronem *cerviculam illum jactaturum* tradunt dixisse. *Servius.*

500 *Desiluit*] Hoc ad Turni honorem refertur: quatuor namque erant apud Romanos quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, adsurgere: hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur. *Idem.*

Desiluit] *Desilire* celeritatis habet et fortitudinis significationem: *descendere* vero tarditatis. Ubi Turnum vidit stantem ante portas, ut honorificam se monstraret, mox equo desiluit: quod Reginæ factum, ut Turno deferrent, omnes statim imitati sunt. *Donatus.*

Cohors] Pro *turma:* nam equitum *turmæ*, peditum *cohortes* appellantur. *Servius.*

501 *Ad terram defluxit*] Dicendo *defluxit* uno verbo absolvit desilientem equis multitudinem: et vel celeritatem vel artem et quandam moderationem ac facilitatem descendendi significavit, quæ est etiam in ascendendo apud hujus rei peritos. *Idem.*

Defluxit equis] Furius l. I. apud Macrob. VI. 4. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' Latini a Græcis, qui τῶν ἵππων ἀποῤῥυεῖν, pa-

Digitized by Google

ri fluxionis verbo. Plutar. in Eumene, ἀπεῤῥύη τοῦ ἵππου. *Cerda.*'

502 *Sui merito si qua est fiducia forti*] Si unusquisque habet aliquam confidentiam ex conscientia fortitudinis suæ, et ego audere non dubito. *Forti* autem bene dixit: nam *fortis* communis est generis. Hæc autem hoc vult dicere; non sexum considerandum esse, sed robur: et est ordo, o Turne audeo. *Servius.*

503 *Audeo et Æneadum, &c.*] Describit feminam, quæ ultra feminam, ut loquitur Nazianz. in Carmine de vita sua, Θῆλυς τὸ σῶμα, τὸν τρόπον δ' ἀνδρὸς πέρα. Talem feminam Græci dicunt ἀντιάνειραν, de qua dicebam Æneid. I. ad illud, 'audetque viris concurrere virgo:' quem locum vide, ut hunc illustres. Huic Camillæ pollicitationi non dissimilis illa Penthesileæ, Calab. l. I. Ἦδ' ἄρ' ὑπέσχετο ἔργον, ὃ οὔποτε θνητὸς ἐώλπῃ, Δῃώσειν Ἀχιλῆα, καὶ εὐρέα λαὸν ὀλέσσειν Ἀργείων, νῆας δὲ πυρὸς καθύπερθε βαλέσθαι. *Cerda.*

Occurrere turmæ] Equitatui: nam partem pro toto posuit. Varro turmam triginta sex equites posuit. *Servius.*

Occurrere turmæ] Romanus codex *turmis* habet, numero multitudinis. Servius *turmæ* singulari numero videtur agnovisse. Apud Donatum vero *turmis* est plurale. *Pierius.*

504 *Solaque*] Tale illud Iliad. XIII. μενοινάω δὲ καὶ οἶος Ἕκτορι Πριαμίδῃ ἄμοτον μεμαῶτι μάχεσθαι. *Cerda.*

506 *Tu pedes ad muros subsiste*] Bene ex muliere gloria augetur, ut cum eam faciat adversum hostes cuncta promittere quæ faciunt viri fortes, etiam Turno murorum custodiam inducat mandantem. *Servius.*

507 *Oculos horrenda in virgine fixus*] Figurate, vel oculos figens, vel fixos habens: *horrenda* autem pro *admirabili*, alioqui hostibus horrenda. *Id.*

Horrenda in virgine] Possis referre ttributum vel ad militarem feminam, nam *horror* armorum est. Sic apud Calab. l. II. Penthesilea dicitur δαΐφρων, et ἔκπαγλος: *bellatrix, et stupenda*, videlicet, ut a Nonno Amazones μαχήμονες γυναῖκες: et Apoll. Arg. l. I. κούρη εὐπολέμεια: et de Electra Eurip. in Oreste, φρένας ἄρσενας κεκτημένη. Vel ad virginitatem, quæ quia sacra, ideo *horrenda*. Sic de templo in l. VII. 'horrendum religione:' et in VI. Sibylla *horrenda* dicitur, quia virgo sacra: et S. Ioannes Chrysost. in Orat. de Martyre Luciano, loquens de sacra Eucharistia, ait, τραπέζης φρικώδης, *horrendæ mensæ*. Cerda.

Fixit] Legendum omnino *fixus* ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

508 *O decus Italiæ virgo*] De hoc genere blandimenti dixi supra. Hic adjicio nummum Justiniani Imperatoris apud Cedrenum, in quo nummo, se in altera parte effinxit, in altera Belisarium cum hac inscriptione, Βελισάριος ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων. *Cerda.*

Quas dicere grates] Pro *quantas*, pro pronomine: et secundum rhetoricam disciplinam dicit, se verba invenire non posse, quibus ejus exprimat laudes: cum dixerit, 'O decus Italiæ virgo:' sic alibi, 'quibus cælo te laudibus æquem?' cum præmiserit, 'O fama ingens, ingentior armis, Vir Trojane.' *Servius.*

509 *Quasve referre parem*] Verbum ad hanc rem ἔξοχον. Audiat æquus Lector verba Sen. ep. 81. hæc: 'Mira in quibusdam rebus verborum proprietas est, et consuetudo sermonis antiqui quædam efficacissimis et officia docentibus notis signat. Sic certe solemus loqui, ille illi gratiam retulit. Referre est, ultro quod debeas afferre. Non dicimus gratiam reddidit. Reddunt enim et qui reposcuntur, et qui inviti, et qui ubilibet, et qui per alium. Non dicimus, reposuit beneficium, aut solvit. Nullum enim nobis placuit, quod æri alieno convenit, verbum. Referre est, ad

cum, a quo acceperis, ferre: hæc vox significat voluntariam relationem. Qui retulit ipse se appellavit. Itaque negamus quenquam scire gratiam referre, nisi sapientem.' *Cerda.*

Sed nunc] Ordo est, 'Sed nunc mecum partire laborem:' nam per Parenthesim dictam est. *Servius.*

Est omnia quando Iste animus supra] Præmium, id est, siquidem es magnanima ut supra omnes grates et supra omne præmium: *partire* autem ideo, quia ille dixerat, 'Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.' *Idem.*

Omnia iste animus supra] Non dissidet ab hac sententia Sallust. in Jugurth. 'Supra fortunam animum gereret.' *Cerda.*

511 *Æneas, ut fama fidem*] Œconomia: educuntur hinc duces, ut servata eorum honestate, fortitudo virginis possit induci; alioqui indecens fuerat præsentibus Turno et Ænea. *Servius.*

513 *Quaterent campos*] Ad camporum turbationem. *Idem.*

Quaterent campos] Lucret. l. II. 'Transmittunt valido quatientes impete campos.' Hic autem de equitibus dixit, quod καθιππάζεσθαι Græci: et Thucyd. καθιππάσατο χώραν. *Germanus.*

514 *Per deserta jugo superans adventat ad urbem*] Romanus codex et antiqui aliquot alii *jugo properans* legunt. Quanquam et *superans* in Mediceo, et in aliquot aliis antiquis habetur. Est et 'adventat in urbem,' hoc est adversus urbem: vel in urbem, immisso exercitu. Sed *ad urbem* magis placet. Idque agnoscit Donatus: perinde ac etiam *superans*: ait enim ipse: Per montis deserta ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis jugo, ad urbem venire disponit. *Pierius.*

515 *Furta paro belli*] Insidias: Sallustius, 'Gens ad furta belli peridonea.' *Servius.*

Furta paro belli] Plutarch. in Philopœm. στρατείας κλοπίας, *furtivas expeditiones*: et in Lysandri vita ἀπάτας τὰ πολλὰ διαποικίλλων τοῦ πολέμου: *res bellicas perpetrans dolis.* Stat. Theb. l. x. 'gradiens furta ad Mavortia belli.' Considero in vigilantissimo Poëta hoc verbum datum Turno. Apage, ut illud Æneæ daret. Fraus enim et dolus longe, ut plurimum, a bono duce: et certe multa sunt necessaria, ut ea fraus laudem habeat. De Romanis Ælian. l. XII. Var. Histor. δι' ἀρετῆς γὰρ ἴσασι Ῥωμαῖοι ἀγαθοὶ εἶναι, οὐ μὴν διὰ τέχνης, καὶ πανουργίας: *Virtute vincere Romani assueverunt, non dolo, et furto.* Celebratissima est vox illa Alexandri apud Plut. in ejus Regis vita, οὐ κλέπτω τὴν νίκην, *non furor victoriam.* Dixit hoc, cum suadebatur a suis, ut noctu hostem aggrederetur, et tenebris tegeret tantum bellum. Ceterum, integrum versum Virg. hunc videtur ad verbum reddidisse Nonnus Dionys. l. XXI. ἐν ἅλσεσι φώριος Ἄρης Ἠλιβάτων χλοεροῖσι φυτῶν κεκάλυπτο κορύμβοις. *Cerda.*

Furta paro belli] Sil. Italicus l. VII. 'Nunc nocturna parat cæcæ celantibus umbris Furta viæ:' et l. XVII. 'Aggreditur furtum armorum tutantibus umbris,' &c. *Emmeness.*

516 *Bivias fauces*] *Fauces* dicuntur itinera inter duos montes, loca angusta et pervia: dicta a faucium similitudine. *Servius.*

517 *Conlatis excipe signis*] Conjunctis ducibus, quos commemoraturus est. Sic autem dicebatur a Romanis, quotiens acie dimicatum esset. *Serv.*

518 *Tecum acer Messapus erit*] Ingenti honore *tecum* dixit, hoc est, non tu illi adjuncta eris, sed ille tibi. *Idem.*

519 *Tyburtique manus*] Catillus et Coras. *Idem.*

Tyburtique manus ducis, et tu concipe curam] In antiquis aliquot codicibus *Tyburni* scriptum observavi (quod

Digitized by Google

alio loco superius adnotatum est) et dictionem *ducis* varie punctis dissitam: quum nonnulli legant 'Tyburnique manus ducis:' aliqui, 'Ducis et tu concipe curam.' Ac *Tyburni* quidem apud Donatum etiam habetur: quantum vero pertinet ad distinctionem, ante vel post dictionem *ducis* adhibendam: sit ille, *ducis* sic in medio est, ut sine pronuntiationis culpa, vel superioribus, vel inferioribus possit aptari. Quippe si dicatur, 'Tyburnique manus ducis,' recte dicitur: si, 'Ducis et tu concipe curam,' non erratur: laudavit omnes, ne inertes ardenti junxisse videretur. *Pierius.*

Tyburtique manus] Vide Æneid. VII. ubi Coras et Catillus fratres 'Tyburtia mœnia linquunt.' *Cerda.*

Ducis et tu concipe curam] Sicut ego: nam non dicit sicut Messapus aut alii, ne ei facere videatur injuriam. *Concipe* autem vel simul cum illis sume, vel mecum cape, quia ille dixerat, 'mecum partire laborem.' *Con* enim conjunctiva particula est. Unde et *convocari* de pluribus dicimus. *Servius.*

522 *Est curvo anfractu vallis*] Hæc est loci lata descriptio; melius posita ex Poëtæ, quam ex Turni persona: in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiantis, ut probare posset, quod dixit: 'accommoda fraudi, Armorumque dolis.' *Donatus.*

Valles] Metri necessitate compellimur ut *valles* dicamus. Statius, 'Vallis in amplexu nemorum:' sed et nam plenum est *valles*, sicut nunc Virgilius posuit, quod ita esse diminutio indicat; nam *vallecula* dicitur: sicut *turrim* dici debere *turriculam* indicat: at *vulpes vulpecula* facit. Horatius, 'Moveat vulpecula risum.' Ergo in *es* vel in *is* quando naturaliter exeant nomina, sola diminutio indicat; ea autem quæ in *es* exeunt longa sunt omnia, si in genitivo non crescant, ut *labes, valles, vulpes:* nam si crescunt, brevia sunt, ut *miles militis.* Servius.

Vallis accommoda fraudi] In aliquot antiquis exemplaribus *valles adcommoda* legitur: et *valles* nominativum a *valle* agnoscere videtur Probus: quamvis in vulgatis ejus codicibus nescio quid desiderarim: quum ibi de iis loquatur, quæ terminant in *pes* longam, ut *puppes, rupes, vulpes:* quare videris, an ita sit legendum, 'pes producta, Latina, vel Græca tertiæ sunt declinationis, *pis* faciunt genitivo, *puppes puppis*, ut *valles vallis*, ita *rupes rupis, vulpes vulpis, aspes aspis.*' Vel alia prorsus dictio subtituenda. *Pierius.*

Est curvo anfractu] Expendit ista Scalig. III. 5. et Poët. v. 16. Imitatur hæc Statius Theb. II. 498. 'gemini procul urbe maligni Fancibus urgentur calles: quos umbra superni Montis, et incurvis claudunt juga frondea silvis. Insidias natura loco cæcamque latendi Struxit opem, mediasque arcte secat aspera rupes Semita: quam subter campi devexaque latis Arva jacent spatiis,' &c. *Taub.*

Valles] Ita Serv. legit: Aldus, et alii, *vallis* agnoscunt, ut *is* producatur, ob cæsuram. *Idem.*

523 *Densis frondibus atrum*] Utrum densis frondibus urget, an densis frondibus atrum? *Servius.*

524 *Quo semita ducit*] Legitur et *qua.* Idem.

Qua semita ducit] In antiquo codice Romano, et aliquot aliis, *quo semita ducit*, legitur: quam lectionem agnoscit Servius. *Pierius.*

Tenuis quo semita ducit] Est hoc, quod l. IX. 'Rara per occultos ducebat semita calles.' Quem locum vide, ut hunc illustres. *Cerda.*

525 *Angustæque ferunt fauces*] Liv. de loco Caudino: 'sed antequam venias ad eum intrandæ primæ angustiæ sunt,' &c. Ut Latini *fauces*, Græci ad eandem rem dicunt στόμα. Curtius sæpe *fauces.* Idem.

Digitized by Google

: *Adituque maligni*] Proprie *Obscuri:* ut, 'Sub luce maligna.' *Servius.*

527 *Ignota*] Vel infrequentata, vel ignota, scilicet Æneæ: nam de Turno dicturus est, 'Huc juvenis nota fertur regione viarum.' *Idem.*

Tutique rĕceptus] Male quidam *recessus* legunt: nam *receptus* dicitur, quo se tuto exercitus recepit: unde et 'signa receptui cănere' dicuntur. *Id.*

Tutique receptus] In veteribus plerisque codicibus *recessus* habetur. Sed *receptus* huic loco magis convenit, ut scilicet ostendat, non tantum ad erumpendum et invadendum hostem locum esse commodum, 'seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ,' verum etiam quo tuto se recipere possint, 'atque instare jugis et grandia volvere saxa,' si fŏrte eveniat, ut majore hostium urgente vi repellantur, aut loco dejici tententur. *Pierius.*

528 *Seu dextra, lævaque velis occurrere pugnæ*] Sive per vallis, sive per montis radices; incertum est enim qua sit venturus Æneas. *Velis* autem pro *si quis velit.* Servius.

529 *Instare jugis*] Ut, 'turriti puppibus instant.' *Idem.*

531 *Arripuitque locum*] Raptim tenuit. *Idem.*

Insedit] Proprie: nam *insidere* est dolose aliquem exspectare: unde et *insidiæ* nominatæ sunt. *Idem.*

Silvis insedit iniquis] Insidias nimirum Latini ab insidendo dicunt, ea forma qua Græci ἐνέδρας. Thucyd. προλελοχισμένας ἐνέδρας vocat, occupatas et præparatas insidias: et, προλοχίζουσι τὰ περὶ τὴν πόλιν ἐνέδραις, circa urbem insidias collocant, insidiis obsident: et ἐφεδρεύειν tendere insidias, ἐπικαθῆσθαι. Plutarch. ἐννέβου πᾶσιν ἐφεδρεύοντος: unde et ἔφεδρος, insidiator: Eurip. ἔφεδρος γῆς στρατός: et Sophocl. σκηναῖς ἔφεδρος: item ἐφέδρα, et ἐφεδρεία. *Germanus.*

Iniquis] Intelligendum *hosti*, vel *inæqualibus.* Servius.

532 *Velocem interea*] Licet *Interea* particula negotia semper præteritis futura conjungit: tamen abruptus et vituperabilis transitus: habet autem tales transitus et in superioribus libris, et in sequenti præcipue, ubi Jupiter appellat Junonem. *Idem.*

Velocem interea superis in sedibus Opim] Declaravit hoc carmen Macrobius Saturnal. l. v. adducto Alexandri Ætoli testimonio, ex libro, qui Μοῦσαι inscriptus erat: ita enim narrat illum cecinisse: Ἴμνησαι ταχέων Ὤκιν βλητῆρων ὀϊστῶν. Eodem pertinent Callimachi versus in Delo, Οὔτις τε, Λοξέ τε, καὶ εὐναίων Ἐκαέργη. Palæphatus: Καλοῦσι δὲ τὴν Ἀθηνᾶν Κυρηναῖοι Γοργόνην, ὅσπερ τὴν Ἄρτεμιν Θρᾷκες Βένδειαν, Κρῆτες δὲ Δίκτυναν, Λακεδαιμόνιοι δὲ Ὄρθιαν. *Ursinus.*

Opim] *Opim* quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus *opem*, auxilium intelligimus. Terentius, 'Juno Lucina fer opem.' *Opes* vero numero plurali, census accipimus: nam *Ops*, Terra est, uxor Saturni, quam Græci Rheam vocant. Sane hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander, Ætolus poëta in libro qui inscribitur Musæ, refert, quod hoc loco peritissimus antiquitatis poëta sociæ ejus imposuit: quidam dicunt Opim et Hecaergea primos ex Hyperboreis sacra in Insulam Deli occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii putant Opim et Hecaergon nutritores Apollinis et Dianæ fuisse, hinc itaque Opim ipsam Dianam cognominatam, quod supra dictum est; Apollinem vero Hecaergon; vel quod Luna, quæ Diana, proxima terris, facile conspiciat omnia: ita vocatur Hecaergos, Sol, ἀπὸ τοῦ ἑκὰς εἴργειν τουτέστι μακρόθεν: hoc est, e longinquo. Alii dicunt a Latone conceptos, non educatos, et ideo poëtam Triviæ custodem Opim induxisse. *Servius.*

Opim] Cur Virg. fecerit Opim Dianæ comitem dissident Macrob. et

Digitized by Google

Turn. Ait prior Satur. v. 22. Dianam ipsam ab Alexandro Ætolo dici Opim eo versu, Ὑμνῆσαι ταχέων Ὦπιν βλητῆραν ὀϊστῶν. Et Poëtam attribuisse Nymphæ Dianæ nomen ipsiusmet Dianæ. Ait posterior XXII. 3. Advers. Virgilium institisse Callimacho, qui Opim nominat inter Nymphas, quæ afferunt primitias Delum, istis versibus: Πρῶταί τοι τάδ' ἔνεικαν ἀπὸ ξανθῶν Ἀριμασπῶν Οὖπίς τε, Δοξώ τε, καὶ εὐναίων Ἑκαέργη. Ait, primas omnium Opim, Loxo, Hecaergen attulisse dona a fluviis Arimaspis. In hoc dissidio Turnebo hæserim, præsertim, cum Apollodorus l. I. Biblioth. dicat ex quorundam opinione, Orionem confixum sagittis a Diana, quod Opi ejus Nymphæ vim inferre intentasset. Opis ergo inter comites Dianæ. *Cerda.*

533 *Unam ex virginibus sociis sacraque caterva*] Romanus codex præter quam impressa omnia exemplaria, et aliquot alia manuscripta, legit 'unam ex virginibus sacris sociaque caterva.' Sed altera lectio magis placet eruditioribus ingeniis. *Pierius.*

534 *Tristes voces*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Tristis Latònia voces, &c.] Romanus codex *tristi ore* legit, cui aliquot etiam alii manu scripti non sunt dissimiles. Servius tamen *tristis voces* mavult. *Tristis* et Donatus, qui dubitari ait, utrum *tristis Latonia* an *voces tristis* dicendum sit: ait vero morem poetæ retinendum, quem ubique servaverit, bisque intelligendum *tristis*, ut qualis anima fuit, talia habuisse videatur et verba: dicendum itaque, 'Tristis Latonia voces tristis emittebat.' *Pier.*

535 *Ore dabat*] Pleonasmos. *Serv.*

Bellum ad crudele Camilla] Uno verbo exitum rei docuit. *Idem.*

536 *O virgo*] Quidam ad Camillam referunt, quia ineptum putant præsenti Opi dicere. O virgo, autem, interjectio est. *Idem.*

Nostris nequicquam cingitur armis] *Nostris*, quibus utraque gaudemus, vel etiam ut ipse habeat causam doloris et majoris iracundiæ. Et *cingitur* nolunt quidam esse passivum, neque enim ab alio cingitur, sed ita quemadmodum dictum est, 'Fulvique insternor pelle leonis.' *Idem.*

537 *Cara mihi ante alias*] Ante omnes cara, omnium carissima, ut, 'O felix una ante alias.' *Idem.*

Neque enim novus iste Dianæ Venit amor] Firmiores enim sunt antiquiores amicitiæ. Terentius, 'Per amicitiam, quæ incœpta a parvulis cum ætate adcrevit simul.' Juvenalis, 'ille excludatur amicus Jam senior, cujus barbam tua janua vidit.' *Idem.*

539 *Pulsus ob invidiam*] Scilicet crudelitatis: nam sequitur, 'neque enim ipse manus feritate dedisset.' *Idem.*

Pulsus ob invidiam, &c.] Excusat exilium Metabi, quod non sua culpa, sed invidia, id est, superbia civium sit pulsus; et fugiens non opes, sed filiam eripuerit: hac causa Dianæ favorem meruit. *Donatus.*

Viresque superbas] Quibus superbe viribus utebatur. *Servius.*

540 *Antiqua*] Nobili urbe: nam *hoc Privernum* dicitur. *Idem.*

Priverno antiqua] Pro eo Silius l. VI. 'ab alta Priverno.' Meminit et l. VIII. 'Sylla Ferentinos, Privernatumque maniplos Ducebat.' Fuit autem *Privernum* urbs Latii Roma antiquior. Stephano dicta Πριούερνος. *Emmen.*

Metabus] Nomen sumptum de historia, Metabus enim fuit dux Græci agminis, qui juxta Adriaticum mare urbem Metapontum condidit. *Servius.*

541 *Media inter prælia belli*] Locus notandus ad distinctionem prælii et belli. Est bellum, integrum veluti corpus, prælia ejus veluti membra. Signate Tacit. Hist. l. IV. in sermone belli unius nominat 'secundum prælium.' Sic Lucret. non semel 'belli certamina.' Hom. sæpissime conjungit, πόλεμον, μάχην, et πολεμίζειν, μάχεσθαι.

Digitized by Google

Advocat Nonius Lucilii verba hæc: 'Populus Romanus victus vi, et superatus prœliis sæpe est multis, bello vero numquam.' Virg. inf. in hoc lib. in bello uno tria adhibet prœlia versu illo, 'Tertia sed postquam congressi in prœlia.' Polyb. l. III. minuta hæc prœlia, et per partes gesta, vocat τοὺς κατὰ μέρος ἀκροβολισμούς· et paulo post, ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον καὶ συμπλοκαὶ κατὰ μέρος ἐγίνοντο πλείους. *Cerda.*

543 *Nomine Casmillæ*] Statius Tullianus de vocabulis rerum libro primo, ait dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium, quo vocabulo significant Deorum ministrum. Unde Virgilius bene ait, Metabum Camillam appellasse filiam, scilicet Dianæ ministram: nam et Pacuvius in Medea, cum de Medea loqueretur, 'Cœlitum Camilla exspectata advenis, salve hospita.' Romani quoque pueros et puellas nobiles et juvenes *Camillos* et *Camillas* appellabant, flaminicarum et flaminum præministros. *Servius.*

Nomine Scamillæ mutilata parte Camillam] Unde *Scamillæ* nomen, quod nonnulli commenti sunt, desumptum sit, in nullo adhuc veterum codicum deprehendi. In aliquot autem omnino antiquis *Quasmillæ* scriptum inveni, in aliquot aliis absurdiora quædam. Sed enim antiquiora illa exemplaria quæ præcipue sequimur, *Casmillæ* legunt. Quodque nonnulli codices *mutilata* habent, vetustiores pene omnes *mutata* scriptum ostendunt. Non tamen displicet *mutilata*. Quia Donatus ait: 'Matris huic addidit nomen: aliqua tamen subtracta particula, ut *Camilla* potius quam *Casmilla* diceretur. Habiturus in exilio comitem item filiam, et in appellatione infantis, dulcissimæ nomen uxoris.' *Pierius.*

Nomine Casmillæ, &c.] Eadem, quæ Servius in hunc locum, legnntur quoque apud Macrob. Saturn. I. 8. Corrigenda autem ex eo hæc Servii verba: 'dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium:' et pro illis legendum: 'dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium.' De voce *Camilla* vid. Varro l. IV. de L. L. et Turneb. XIV. 18. *Emmeness.*

544 *Juga longa*] Id est, longe posita, remotiora. Sallustius, 'Et Metello procul agente, longa spes auxiliorum,' id est, longe posita. *Serv.*

545 *Solorum nemorum*] Desertorum: Terentius, 'Venit meditatus alicunde ex solo loco.' Item ipse, 'Nonne hinc deportarier in solas terras?' *Id.*

Solorum nemorum] Vide quæ diximus Ge. IV. 465. *Emmeness.*

Premebant] Verbum venatorium: de quo alibi. *Taubmann.*

547 *Fugæ medio*] Dum fugit, inter fugam, nam figuratum est, ut 'Lavrus erat tecti medio.' *Servius.*

Summis Amasenus abundans] Talia ferme de Asopo Stat. Theb. VII. 'forte et trepidantibus ingens Descendebat agris, animos sive imbrifer arcus Seu montana dedit nubes, seu fluminis illa Mens fuit, abjectusque vado pater arma vetabat.' Et Ovid. Met. l. IX. 'Venerat Eneni rapidas Jove natus ad undas, Uberiór solito, nimbis hyemalibus auctus, Vorticibusque frequens erat, atque impervius amnis.' *Cerda.*

Amasenus] Fluvius apud Privernum inter Senam et Tarracinam defluens. Vide Thesaurum Ortelii. *Taubmann.*

Abundans] In antiquis codicibus *habundans* cum aspiratione scribitur, veteribus eam nonnullis verbis applicare suetis, quo ea incitatius enuntiarentur. *Pierius.*

548 *Imber Ruperat*] Impetum pluviæ ostendit. *Servius.*

Imber Ruperat] A Græcis. Nam Apollon. l. II. ἐῤῥάγη ὄμβρος ἀθέσφατος: et Nicand. ὄμβρου ῥαγέντος: exemplula hæc in Germ. et pleni Græci. Sunt qui putent, consuetudine magis sermonis, quam proprietate aliqua,

Digitized by Google

imbrem dici de cœlesti aquarum agmine. Nam vere *imber* est aqua quælibet, cum Lucret. dixerit, nominans quatuor elementa, 'Ex igni, terra, atque anima nascuntur, et imbri.' Et Ovid. de Pont. Eleg. IV. 1. 'Æquoreo madidas quæ premit imbre comas.' Lege quæ dedi Æn. I. ad illud, 'Accipiunt inimicum imbrem.' *Cerd.*

550 *Caroque oneri timet*] Anacreon φορτίον ἔρωτος, id est, onus amoris. 'Et pariter comitique onerique timentem.' *Servius.*

Omnia secum Versanti] Ita Il. X. Ὧδε δέ οἱ φρονέοντι ἀρίστη φαίνετο βουλή: et Iliad. XIII. Ὧδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι. Ammian. I. XVIII. 'Seditque tandem multa et varia cogitanti id tentare.' Sidon. Paneg. Aviti: 'Tandem cunctanti sedit sententia.' *Cerda.*

551 *Vix hæc sententia sedit*] Ideo *vix*, quia naturale est, ut quotiens simul multa cogitamus, vix aliquod comprobemus. Unde vera distinctio est, Omnia secum versanti subito hæc sententia sedit. *Servius.*

552 *Telum immane*] Quia bellator. Nam opus fuit ingenti telo et bellatore, id est, viro forti ad rem perficiendam. *Donatus.*

553 *Robore cocto*] Aut antiquam hastam fuisse significat: nam multi temporis aliquid *coctum* vocatur. Horatius, 'Plerumque recoctus Scriba ex quinqueviro corvum deludet hiantem.' Persius: 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Aut re vera cocto robore: hastæ enim igni plerunque durari consueverunt, ut facilius corticem demittant. *Servius.*

Robore cocto] Tale illud Pers. Sat. I. 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Est *coctum* in Pers. Sole exsiccatum. Inde est, ut *robur coctum* in Virg. esse possit, exsiccatum diuturno Sole: ac proinde hasta ex antiquo robore, et durato ab Sole vel igne. *Cerda.*

554 *Huic*] Huic scilicet telo. *Serv.*

Natum Implicat] Probus de hoc loco arpitamplasma.* *Idem.*

Libro] *Liber* dicitur interior corticis pars, quæ ligno cohæret, alibi: 'Alta liber arat in ulmo.' Unde et liber dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina fiebant, id est, compaginabantur. *Idem.*

Habilem] Εὐστρεφῆ, εὐπλεκῆ, εὐκατασκεύαστον: bene compositam, et prudenter aptatam. *Taubmann.*

556 *Librans*] Quod Plaut. Amphit. 'pugnos ponderat:' quod I. v. 'libravit cæstus.' *Cerda.*

Ad æthera fatur] Metabus preces fundit ad Dianam, non ad cœlum, sed conversus ad cœlum, hoc enim subaudiendum, et ideo eo conversus, quia ibi Diana. Midas apud Ovid. Met. precaturus Bacchum, prius, 'Ad cœlumque manus, et splendida brachia tollens.' Ita qui Neptunum precabantur, convertebant se ad mare; qui Plutonem, ad terram. Exemplum Neptuni est in Virg. Æneid. ubi Cloanthus precaturus Neptunum, inducitur 'palmas ponto tendens.' Plutonis in Hom. Il. IX. ubi de femina precante Deos Inferos, πρόχνυ καθεζομένη, et γαῖαν χερσὶν ἀλοία, videlicet, Κυλλήνιον' Ἄϊδην, καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν. *Idem.*

557 *Alma tibi hanc nemorum, &c.*] Antonomasia: nam tria epitheta sine nomine posita sunt. *Servius.*

Nemorum cultrix] Hinc Horat. 'Montium custos, nemorumque virgo:' et Æn. IX. Nisus, 'nemorum Latonia custos.' Expendatur et vocula (*tibi*) quæ clarius enuntianda, ut jam alii adnotarunt; hac enim forma usi veteres in re simili. Ita in Ecl. 'Ecce duas tibi Daphni: et, 'setosi caput hoc apri tibi Delia:' et innumera. *Cerda.*

558 *Ipse pater famulam voveo*] Bene *Ipse pater*, quia auctoramenti potestatem, nisi patres, non habent. *Voveo* autem, consecro in tuum ministerium.

Digitized by Google

Unde et Camilla dicta est, licet supra eam a matre dixerit esse nominatam. Sed illud poëtice: nam Camilla, quasi ministra dicta est, quod superius expositum est. In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu, aut enim numen famulæ quam servi significatio conditionis.* *Servius.*

Ipse pater famulam voveo] Serv. 'Bene ipse pater, quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent.' Cujacius in Paratitlis: 'Pollicitationis species est votum, quod Deo fit, sed illud in eo præcipuum, ut soli patresfamilias ex eo obligentur, quasi actu solemni (nam et præsentibus multis fiebat voti nuncupatio) aut filiusfamilias, et servus jussu ejus, in cujus potestate sunt: et secundum jus Virgilius, Ipse pater famulam voveo.' *Cerda.*

559 *Tela tenens*] Ordo est, Tua supplex tela tenens quibus inligata est; et ingeniose *tenens*, cum inligata sit. *Servius.*

561 *Adducto contortum hastile lacerto*] Ita l. IX. Nisus, 'Ocyus adducto torquens hastile lacerto.' Sed tu vide, ut locum hunc illustres, quæ dixi eodem in libro ad illud, 'telum librabat ab aure.' *Cerda.*

562 *Sonuere undæ*] Hic distinguendum. *Servius.*

563 *Infelix Camilla*] Mira effingit: *infelix* autem *Camilla*, non eo tempore quo evasit, sed nunc *infelix*: plerumque enim epitheta præsentis temporis scilicet sunt, licet et peractis negotiis: ut in secundo, 'infelix qua se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata solebat.' *Servius.*

565 *Victor*] Propositi sui et intentionis effectu, ut, 'mihi victor honore Persolves.' *Idem.*

566 *Donum Triviæ*] Mire *Triviæ*, cum ipsa loquatur: at bene *donum*, quoniam pater Dianæ servaverit. *Id.*

Donum Triviæ] Accipiunt, quam pater exinde donum Dianæ dedit. Possunt. Sed ego aliter. Quam Diana dedit patri, ut servatrix puellæ. Itaque gavisus pater est dono illo Dianæ. *Cerda.*

Cespite] Probus aut *cespito*, aut *cespite* pro campo, scilicet quod *cespes* gleba sit. *Servius.*

567 *Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes Accepere*] Non mirum a nulla hunc civitate susceptum: nam licet Privernas esset, tamen quia in Thuscorum jure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnia odia ferebantur: nam pulsus fuerat a gente Volscorum, quæ etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Hinc est, 'Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optavere nurum:' quod non procederet nisi inter eos essent jura connubii: 'non mœnibus urbes Accepere.' Non tectis, non mœnibus: non in civitatem, non in privatam admissus est domum. Et sic ista etiam in primo libro separavit, 'Urbe, domo socias.' Sciendum autem *mœnia* abusive dici omnia publica ædificia: ut, 'Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis:' nam proprie *Mœnia*, sunt tantum muri, dicta quasi *munia*, a munitione civitatis. *Id.*

568 *Manus dedisset*] Consensisset: et hoc dicit, Etiam si qui eum voluissent suscipere, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset; *feritate* autem figurate pro feritati, an ob feritatem? *Idem.*

Manus dedisset] Adagii forma, pro, victum se fateri. Horat. Epod. 17. 'Jam jam efficaci do manus scientiæ.' Vide Erasm. Nata videtur locutio ab simili illo, 'dare herbam.' Tale et illud l. IX. 'neque enim jaculo vitam ille dedisset.' *Cerda.*

569 *Pastorum et solis exegit montibus ævum*] Et pastorum ævum exegit in montibus solis, id est, pastorali usus.

Digitized by Google

est vita. *Servius.*

Solis montibus] Id est, desertis. Sic statim vs. 545. 'sola nemora.' *Emmeness.*

Ævum] Quamvis *ævum* sit quasi *αἰεὶ ὄν, perpetuum, æternum, semper durans*, ac proinde de Diis dicatur; tamen Virg. locutus est ex imitatione Homeri, cui sæpissime *αἰὼν* est *vita*, id est, *ζωή*. Sic Iliad. XVI. *Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τόν γε λίπῃ ψυχή τε, καὶ αἰών.* Sic etiam Lucret. qui bis, aut ter: 'degere ævum:' et Ennius qui Annal. IX. 'ævum agitabant.' *Cerda.*

571 *Armentalis equæ*] Indomitæ. Scilicet quæ in armenta fœturæ causa parcatur. Unde sequitur, *et lacte ferino.* Veteres enim omnes prope quadrupedas feras vocabant, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum.' *Equæ* autem *mammis et lacte ferino ἓν διὰ δυοῖν. Servius.*

Armentalis equæ] Ita prædivinatur virtus militaris Camillæ, quemadmodum Jamum cum laudat Pind. Olymp. Od. VI. nutritum a serpente; ut non immerito sperare aliquid magnum ab illis possimus, erga quos, tanta fuerit Superum indulgentia. Multa hujus rei exempla conjungit Alex. Neap. non solum de equarum lacte, sed aliarum etiam ferarum, a quibus nutriti magni Heroës. Sed de equabus lege quæ Gesner. conjungit, ubi agit de equo, littera F. Est *equa armentalis, ἵππος ἀγελαία. Cerda.*

Lacte ferino] Manil. l. I. de Jove loquens, 'Cujus ab uberibus magnum ille ascendit Olympum Lacte feræ crescens ad fulmina.' Sed Manilius de capella loquitur nutrice Jovis, quamobrem signatius Virgilius, qui de equa. *Idem.*

Lacte ferino] Pro equino. *Ferus* enim *κατ' ἐξοχὴν* pro equo ponitur. Vide Æn. II. 51. *Emmeness.*

572 *Nutribat*] Quidam nove dictum accipiunt. *Servius.*

Nutribat] Tale illud Virg. *lenibat, polibat, vestibat*; et Catull. 'Vellera virgati custodibant calathisci:' et Terent. Eun. *neque scibat.* Fit hoc explosu unius vocalis. *Cerda.*

573 *Vestigia plantis Institerat*] Signa pedum primis plantis expresserat: nam *vestigia* sunt imagines pedum: ut, 'Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.' *Servius.*

574 *Institerat*] Est hoc, quod de Pyrrho Plut. *προσεξαναστάς*, Ab Virg. Juven. Sat. 6. 'nec tremulis possunt insistere plantis.' Nota vero constructionem quarti casus. Ita Plaut. Capt. 'Omnes itinera insistant sua.' Subaudiendum *in*, ut, *insistere in vestigia, in itinera*: vel, *sistere in vestigia, itinera.* Porro hoc, 'insistere plantis,' simillimum est Horatianis verbis Epist. ad Pison. 'Reddere qui voces jam scit puer, et pede certo Signat humum.' *Cerda.*

Palmas oneravit] Onus enim quicquid teneris imponitur manibus. *Ser.*

Palmas oneravit] Romanus codex, Oblongus, Mediceus, pluresque alii pervetusti, *palmas armavit* legunt, quod non sine proprietate dictum est, et in Donati codice reperitur. Sed enim Servius *oneravit* agnoscere videtur, dum ait: 'Onus est quicquid teneris manibus imponitur.' *Pierius.*

Jaculo palmas oneravit acuto] Talis educatio Cyrenæ Nymphæ a patre Telesicrate apud Pind. Pyth. Od. 9. *ὁ δὲ τὰν εὐώλενον Θρέψατο παῖδα Κυρανάν. Ἁ μὲν οὐθ' ἱστῶν παλιμβάμους ἐφίλασεν ὁδοὺς, Οὔτε δείπνων οἰκουριᾶν Μεθ' ἑταιρᾶν τέρψιας. Ἀλλ' ἀκόντεσί τε χαλκέοις, Φασγάνῳ τε μαρναμένα, Κεράϊζεν ἀγρίους Θῆρας*: Id est, *Ille autem lacertis decoram educavit filiam Cyrenam. Hæc neque telarum retrogradas amavit vias, neque cœnarum oblectationes inter domesticas socias: sed jaculis æris, enseque dimicans, conficiebat feras bestias.* Cerda.

575 *Spiculaque ex humero*] Talis habitus Atalantæ apud Ovid. Met. VIII. 'Ex humero pendens resonabat eburnea lævo Telorum custos, arcum quo-

Digitized by Google

que læva tenebat.' *Idem.*

576 *Crinali auro*] Quo crines inligantur. *Servius.*

Pro crinali auro] Ovid. Metam. v. simpliciter vocat crinale: 'ornabant aurata monilia collum, Et madidos myrrha curvum crinale capillos.' Alibi: 'Nec torques collo, nec habens crinale capillos.' Est *crinale* fascia quædam, aut vitta, qua illigantur crines, ne vagentur. Ulpianus vocat *fasciam crinalem*. Græce possis κεφαλόδεσμον, et ἐπίκρανον, sive ταινίαν ἀναδέσμην. Itaque *crinale aurum* erit vitta aurea ad continendos crines. *Cerda.*

Pro crinali auro] Statius Achill. IV. 97. 'et fronti crinale reponeret aurum.' *Emmeness.*

Pro longæ tegmine pallæ] *Palla* proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia: unde ait *longæ*: sicut supra, 'pallam signis auroque rigentem.' *Servius.*

Pro longæ tegmine pallæ] Diserte, et signate, *longæ pallæ*: nam hæc etiam virorum fuit, sed non longa. Et quidem virorum fuisse jam indicavi supra. Et hic adjice Martial. 'Dimidiasque nates Gallica palla tegit.' Viri pallæ Galiorum respondere σχιστὸν Strabonis, vult Bayf. producto testimonio. Lege illum. Signate etiam *tegmine*, indicans pallam ultimam esse in vestitu, omnineque exteriorem, quando etiam loco illius penderent exuviæ tigridis. Huc spectat Hor. Sat. I. 2. 'Ad talos stola demissa, et circumdata palla.' Varro l. IV. ait *pallam* dictam, quod *palam* et *foris*. Cerda.

Pro longæ tegmine pallæ] Vide supra Æn. I. 652. *Emmeness.*

577 *Tigridis exuviæ*] Ita etiam Æneid. I. inducit Nympham venatricem, 'Succinctam pharetra, et maculosæ tegmine lyncis.' Apud Apollon. l. I. Anchæus infertur gestans Μαιναλίης ἄρκτου δέρος. Apud Nonnum l. IX. Bacchus Ποικίλον ἠώρησεν ἐπ' αὐχένι νεβρὸν ἀείρων. Iterum: Καὶ θρασὺν αἰολόνωτον ἔχων τετανυσμένον ὤμῳ Τίγριν ἄνω κούφιξε μετάρσιον ἔκδοθι δεσμοῦ. Adduco et Latinos. Stat. Theb. IV. 'flavent capiti, tergoque leonum Exuviæ, gentilis honos.' Ita et de Daphne Ovidius, 'Silvarum latebris, captivarumque ferarum Exuviis gaudens.' Et Sil. lib. XV. dat Annibali amictum ex pelle leonina. Valer. Arg. l. VI. canit quendam cum exuviis tigridis, quin perquam optima fictione ait, 'Perque levem, et multo maculatam murice tigrim Concita cuspis abit, subitos ex ore cruores Saucia tigris hiat, vitamque effundit herilem.' *Cerda.*

A vertice pendent] Tempora variavit, nam de præterito dicit. *Servius.*

578 *Tela manu jam tum, &c.*] Apud Statium Achilles in Achilleide similem prædicat de se, adhuc puero, institutionem vitæ: 'visisque decebat Arridere feris, nec fracta ruentibus undis Robora, nec vastæ trepidare silentia silvæ, Jam tunc hasta manu, jam tunc cervice pharetræ, Et ferri properatus amor, durataque multo Sole geluque cutis: tenero nec fusa cubili Membra, sed ingenti saxum commune magistro.' Talis et ille versus Silii l. IX. 'Parvula nos arcu puerili spicula sensim Fundimus.' Seneca epist. 36. hunc morem dat Parthis infantibus, et pueris Germanis: 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret.' Et quidem jam de Camilla ipsa l. VII. 'non illa colo calathisve Minervæ Fœmineas assueta manus, sed prælia virgo.' *Cerda.*

579 *Et fundam tereti*] Stat. Theb. IV. 'teretes pars vertere fundas Assueti, vacuoque diem præcingere gyro.' *Idem.*

Egit] Hoc Maronis fulcro expeditior est correctio illa Statii in Achill. 'flexæ Balearis actor habenæ,' cum prius *auctor* legeretur. Ergo, ita Stat.

Digitized by Google

actor, ut Virg. *egit*.. Similiter in IX. de Mezentio, 'Ipse ter adducta circum caput egit habena.' *Idem.*

Circum caput egit] Id est, rotavit: ex more et arte: nam sic vires dabant jactui. Statius: 'vacuoque diem præcingere gyro.' Vide Poliorcet. Lipsii IV. 2. *Taubmann.*

580 *Strymoniamque gruem*] Thraciam, a fluvio Strymone. Sane sciendum posse dici, et *hic* et *hæc grus*, et *hi* et *hæ grues*. Servius.

Strymoniamque gruem] Martial. Epigramm. IX. 30. 'Strymonio de grege ripa sonat.' Sed de hoc dixi alibi. *Cerda.*

Olorem] Latine ita dicimus: nam Græce *cygni* dicuntur. *Servius.*

Dejecit olorem] Respondet Græco καταβάλλειν. Xenoph. II. I. θηρία, ἃ σὺ, ἐπειδὰν τάχιστα ἱππεύειν μάθῃς, διώξῃ, καὶ τοξεύων καὶ ἀκοντίζων καταβαλεῖς· et passim. Lucian. σφενδονᾷ θηρία· unde et σφενδονίζω, fundam roto, et σφενδονηδὸν adverb. *German.*

581 *Multæ illam frustra*] Antequam rem diceret, prius ejus ostendit eventum: sic Sallustius, 'Falso queritur de natura sua genus humanum:' nam antequam diceret *queritur*, dixit *falso*. Servius.

Multæ illam, &c.] Tale illud de Lavinia l. VII. 'Multi illam magno e Latio,' &c. et Catulli, 'Multi illum pueri, multæ optavere puellæ.' Et Ovid. Metamorph. III. 'Multi illum juvenes, multæ petiere puellæ: Sed fuit in tenera tam dura superbia forma, Nulli illum juvenes, nullæ tetigere puellæ.' De Daphne etiam l. II. ejusdem operis, 'Multi illam petiere, illa aspernata petentes, Impatiens, expersque tori nemora avia lustrat.' Fluxere tam Virgiliana quam Ovidiana a Catullo: nisi quis velit, omnes adhuc sumpsisse a Pind. Od. Pyth. IX. ubi in sermone Cyrenæ Nymphæ: Τὰν μάλα πολλοὶ ἀριστῆες ἀνδρῶν ἄλτεον Σόγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ Ἕλληνων, ἐπεὶ θαητὸν εἶδος Ἔπλετο. *Cerda.*

Matres] Inter matrem et matremfamilias quid intersit, superius plenissime narratum est. Et hic ostendit dicendo 'Tyrrhena per oppida,' quod etiam Volsci in Tuscorum fuerint potestate. *Servius.*

583 *Æternum*] Id est, æterno: nam nomen est pro adverbio. *Idem.*

Virginitatis amorem, &c.] Παρθενεύεται. Scilicet et Diana ipsa Platoni in Cratylo Ἄρτεμις dicta, φαινομένη τὸ ἀρτεμὲς καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν. *Germanus.*

584 *Intemerata colit*] Inviolata, incorrupta: temeratæ enim quibus vis allata est. *Servius.*

585 *Militia tali*] Tam injusta: ideoque et pœnas dat temeritatis, quippe fatis in Italiam Trojani venerant. *Taubmann.*

Conata] Dum conatur: ut, 'Obsessumque acta testudine limen:' et 'Caci spem custodita fefellit:' hæc autem ratione ostendit quare non suscensa a Trojanis.* *Servius.*

587 *Fatis urgetur acerbis*] Ostendit etiam desideria ex fato, non necessitate descendere. *Idem.*

Fatis urgemur acerbis] In antiquis aliquot codicibus legere est *fatis urgemur iniquis*. Sed utcunque placuerit, *acerbis* aut *iniquis*, non laboro. Sane *urgemur* persona prima mihi videtur etiam Servius agnovisse cum scripsit: 'Ostendit etiam desideria ex fati necessitate descendere.' Cæterum quod Servius ad desiderium refert, cur non potius ad amorem et sympathiam quandam referamus; ut scilicet *urgemur fatis acerbis* dixerit, uti quæ pari, cum ea, calamitate affici sibi videretur, quæque Camillæ aut acerba, aut iniqua imminebant, ea Diana impendere sibi existimabat. *Pier.*

589 *Committitur omine pugna*] Pro committetur. *Servius.*

Ubi infausto committitur omine pugna] Ovid. Metam. VI. 448. 'infausto committitur omine sermo.' Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Enmen.*

Digitized by Google

590 *Hac cape*] Generaliter dixit arcum, pharetram, ut sequentia indicant: nam dicit, 'Et ultricem pharetra deprome sagittam:' et neotericum putatur ipsam 'sagittam ultricem.' *Servius.*

Ultricem] Nomina omnia in *x*, litera terminata, ablativum singularem in *e* mittunt: genitivum vero pluralem in *um*: exceptis his quæ omnis sunt generis: ut *felix*; nam et *ab hoc felici*, et *horum felicium* facit. Lucanus, 'Felici non fausta loco tentoria ponens:' quod receptum est ideo, quia genitivus pluralis a nominativo minor esse non debet, sed aut par, aut major una syllaba: et quia in neutro facit *felicia*, *felicum* dicere non debemus, ne propter alia genera huic præjudicemus: namque ab eo, quod est *felices*, ut *felicium* dicamus, ratio patitur, una enim crescit syllaba: ab eo, quod est *felicia*, ut *felicum* dicamus, non procedit, ne minor sit genitivus a nominativo plurali. Similiter et *ultricium* et *victricium* dicimus: licet in his neutrum in numero singulari non inveniatur. *Serv.*

Deprome] Vides ut mandet illi, quid opus facto, ex doctrina Gentilium, qui unicuilibet Dearum Nymphas dabant administras, quibus, quid ipsæ vellent, mandarent. Sic Diana Opi curam dat cædis Camillæ vindicandæ. Sic lib. sequente Juno utitur Juturna Nympha. Apud Val. Arg. III. Juno eadem commendat Nymphæ raptum Hyllæ. Sic aderant Veneri suæ Idaliæ, Thetidi Naiades, &c. *Cerda.*

591 *Violarit vulnere corpus*] Bene *violarit*, quia dixerat *sacrum*. Et superius dictum est operam solemni more consecrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu; quod facilius accidet, si mors intercedat. Hic ergo totius rei, et præcipue sacrationis, aliud agens poëta, mentionem inseruit, dicens, 'Hæc, quicumque sacrum violarit vulnere corpus, Tros Italusve mihi pariter det sanguine pœnas.' Bene ergo, sicut dictum est, *violarit*, quia dixerat *sacrum*. Servius.

592 *Tros Italusve mihi*] Si simpliciter accipiamus, sic intelligamus: Sive eam Trojanus interemerit, sive aliquis de Æneæ auxiliis: namque alii volunt Aruntem de Turni esse partibus, et indignatum fœmineum sexum plus in bello potuisse quam viros: quam rem hic dicunt perstrinxisse Virgilium: et re vera sic ubique loquitur, ut incertum sit, Aruns de cujus partibus fuerit. Unde est illud, 'Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.' *Idem.*

Tros Italusve] In Romano codice legere est *Tros Italusque*; et eodem modo etiam superius: sed *ve* disjunctiva melius. Illud quoque animadvertendum, quod vulgata quædam exemplaria *hanc quicunque* legunt. Antiqua *hac* habent, scilicet sagitta. In aliquot aliis *ac* particula conjunctiva, ut sit mandati summa: Hæc arma cape, sagittam deprome: 'Ac quicunque sacrum violarit vulnere corpus, det sanguine pœnas.' *Pier.*

Pariter] Similiter, uno modo. *Ser.*

593 *Miserandæ corpus*] Hæc œconomia, præjudicia nominantur, quotiens negotii futuri exitus tollitur: vult enim nos de Camillæ cadavere nihil ulterius expectare: sicut fecit in primo, 'Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo.' Quod præmissum, sustulit commemorationem quando vel Cupido recesserat, vel Ascanius sit reversus. *Idem.*

Post ego nube cava] Unice institit loco Calab. l. IV. ubi de sepultura Glauci, τὸν δ' αὖτὸς Ἀπόλλων Ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο μάλ' ὀσσομένως ἀνείρας Δῶκε θεοῖς ἀνέμοισι φέρειν Λυκίης σχεδὸν αἴης. Οἱ δέ μιν αἶψ' ἀπένειαν. Ita videlicet putabantur Dii honestare funera illorum, quos amabant. Simili poësi honestatur apud eundem funus Memnonis, sit enim l. II. θεοὶ δ' ἅμα πάντες

Digitized by Google

ἀῆται Μήτρος ἐφημοσύνησι, βίῃ φορέοντο κελεύθῳ Ἐς πεδίον Πριάμοιο, καὶ ἀμφεχέοντο θανόντι, Οἳ καὶ ἀνηρείψαντο θοῶς ἠώϊον υἷα, Καὶ ἔφερον πολίοιο δι' ἠέρος. Sic ergo vult Diana, cadaver Camillæ latens in nube asportandum in sepulcrum patrium ministerio ventorum; hoc enim intelligendum. *Cerda.*

Arma inspoliata] Aut indetracta, aut ipsius inspoliatæ Camillæ. *Serv.*

594 *Patriæque reponam*] Hoc est, in patriam. *Idem.*

Patriæque reponam] Ducta hæc sunt ab Homer. Iliad. XVI. ubi decernitur ab Junone, ut Sarpedon post cædem deferatur in patriam terram Lyciæ, Ἔνθα ἑ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε, ἔται τε, Τύμβῳ τε, στήλῃ τε, τὸ γὰρ, γέρας ἐστὶ θανόντων. *Cerda.*

596 *Nigro circumdata turbine corpus*] Hoc ideo quoniam ad mœrorem luctumque descendit. Contra in octavo, ubi ad lætitiam descendit Venus, claro eam nimbo circumdatam dicit: ut, 'At Venus ætherios inter, Dea candida, nimbos.' *Servius.*

Circumdata turbine corpus] Ita Deæ solent, ne videantur a mortalibus. Hom. Iliad. XVIII. de Iride, Ἀμφὶ δέ οἱ κεφαλῇ νέφος ἔστεφε δῖα θεάων. De Diis Calab. l. XII. ἀνέμων δ' ἐπιβάντες ἀέλλας Οὐρανόθεν φορέοντο ἐπὶ χθόνα. Homerus dat Jovi (referente hoc ab Homero ipso Dione Chrys. Orat. 12.) τινὰ νέφους περὶ τῇ κεφαλῇ στέφανον. *Cerda.*

597 *At manus interea*] In tota hac descriptione historicum characterem poëtico miscet. *Servius.*

598 *Etruscique duces*] Hetruria dicta est, quod ejus fines tendebantur usque ad primam ripam Tyberis. Quasi Ἑτερούρια. Nam ἕτερος est *alter*, et ὄρος *finis* vocatur. Roma enim antea, unam tantum Tyberis ripam tenebat. Juvenalis, 'quæ Imperii fines Tyberinum virgo natavit.' Quidam sane *Etruri* legunt ab *Etrurus*; trans Tyberim enim *Etruriam* dicebant, homines *Etruros*, quos nunc *Etruscos*. Id.

599 *Compositi numero*] Id est, æquati numero honorabiliter: unde et *sæpenumero* dicimus, id est, frequenter et rationabiliter: hinc est, 'Tum vero in numerum,' id est, in rationem et rhythmum: unde et metra numeros dicimus: ut, 'numeros memini, si verba tenerem.' Sane modo generalis est descriptio equestris certaminis: paulo post descendit ad specialem, sicut fecit in quinto et de cursoribus et de navali certamine. *Idem.*

Fremit] Proprie: nam et Græci equum φρυαγματίαν vocant. Et fremitus equi est ἀπὸ τοῦ φριμάσσειν, vel φρυάττεσθαι. Itaque Stat. qui l. VI. dixit, 'fremitum accepere leonis,' et alii, qui dant ventis, mari, litoribus, adhuc et ipsis hominibus in assensu, et dissensu, hi omnes ab equo accipiunt. Dixit Virgil. unico verbo *fremo*, quod versu integro Silius l. I. 'Martius hinc sonipes campos hinnitibus implet,' quod duobus Nonnus l. XXII. Ἵπποι χαλκοχίτωνες ἐπεσμαράχησαν Ἐνυὼ Ἄρεα σαλπίζοντες ἐνυαλίῳ χρεμετίσμῳ. *Cerda.*

600 *Insultans sonipes*] Ita in Georgic: 'insultare solo.' Dio Chrysost. Orator. 12. describit equos præ ardore et bellandi cupiditate solo ungulis insultantes, et omnis moræ impatientes: οὐκ ἀνεχομένους τὸν χρόνον, ὑπὸ σπουδῆς δὲ καὶ προθυμίας κόπτοντες τὸ ἔδαφος ταῖς ὁπλαῖς. *Idem.*

Pressis] Cum habenis premeretur: *Pugnat* autem pro repugnat. *Serv.*

601 *Huc obversus et huc*] Mire exprimit quæ dixerat Georg. III. 'Sitque laboranti similis.' Nam hic ego laborantem agnosco equum. Ennodius Paneg. 'Sonipes lituorum desideriis inquietus.' *Cerda.*

Ferreus hastis] Quæritur quid sit *ferreus*, utrum ferreus ager horret hastis, an ferreis hastis ager horret. *Horret* autem terribilis est: et est versus Ennianus, vituperatus a Lucilio, dicente per irrisionem eum debu-

Digitized by Google

isse dicere 'horret et alget.' Unde Horatius de Lucilio, 'Non ridet' (dicens) 'versus Ennii gravitate minores.' *Servius.*

602 *Horret ager*] Ducit Macrob. l. VI. 4. imitationem ab Ennio, qui Annal. XIV. 'Horrescit telis exercitus.' Et in Erechtheo, 'horrescunt tela:' aut ab Hom. qui Iliad. XIII. Ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγχείῃσι. Paria Urs. et Scal. Sed locum hunc ditavi satis alibi. *Cerda.*

Campique armis ardent] Id est, resplendent. *Servius.*

603 *Celeresque Latini*] Adludit ad militiam Romanam: namque et equites habuit Romulus, ut illo diximus loco, 'Tercentum scutati omnes Volscente magistro:' quos *celeres* appellavit, vel a celeritate; vel a duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cujus gratiæ vicem a Romulo fieri tribunus equitum meruit. Alii hos *celeres* ideo appellatos dicunt, quod explorationes obirent, et, quæ usus exigeret, velocius facerent: alii a Græco dictum putant, quod est κέλης. *Idem.*

604 *Ala Camillæ*] Equitatus. *Alæ* autem dicuntur equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. *Servius.*

Ala Camillæ] Docte et, signate *ala*. Nam hæc vox sociorum est, et auxiliorum. Romana legio alas non habuit, sed quoties hæc vox in Livio et aliis occurrit, capienda est de auxiliis. Itaque *alarii equites* sunt auxiliarii equites. Docte ergo *ala Camillæ*; nam hæc virgo in auxilio Turni. Quæ dixi multa probant. Livius l. XL. 'Alarii equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre.' Sed cesso ab re, quam jam Lips. et Godescal. late, ille in Polyb. hic in Veget. Tantum indico, firmari hanc doctrinam posse ex Inscriptionibus, quas plurimas Smetius et Gruterus suppetunt, in quibus sæpe videas *alam Britannicam, Pannonicorum, Indianam, Phrygum.* Alias etiam, in quibus diserte, *ala auxiliorum, ala auxiliariorum.* Cerda.

605 *Hastasque reductis*] Ante oculos posita descriptio. *Servius.*

Hastasque reductis Protendunt longe dextris] Antiqua pleraque exemplaria *prætendunt* legunt; qui quidem gestus insertandi hastam in cataphracto milite, cuspide ad feriendum prætensa. Sed enim quia de jaculatione loquitur, melius est *protendunt*: quia in jaculatione manus reducitur, protensa hastæ longe majori parte: ne si capias a medio cuspidem versus, manus, defricto ære, ictum faciat elanguescere, impulsumque moretur. Eadem elocutione dictum ab Ovidio, 'protentaque forti Tela tenent dextra lato vibrantia ferro. Donatus vero hic duo agnoscit: et quod hastas gestarent, dexteris retrorsum adductis, et quod spicula vibrarent. 'Pergebant,' inquit, 'paratis hastis et dextris, ut hostes petere viderentur. Ibant vibrantes spicula, ita crebro motu, ut ea jam crederentur esse missuri.' *Pierius.*

Hastasque r. Protendunt] Habitum ostendit hominis in procinctu hastam tenentis, et, manu retrorsum ducta, eam librantis parantisque mittere. Turneb. l. XIV. 18. *Taubmann.*

606 *Spicula vibrant*] Vide Æn. X. 484. *Idem.*

607 *Fremitusque ardescit equorum*] Allusum ad equum illum, quem θερμὸν Græci dicunt, et Virg. in Georg. 'calidum animis.' Sed et in genere *ardeo* poni in re belli, quis ignorat? Polyb. l. III. ἐξάπτουσαν πόλεμον: et millena. *Cerda.*

608 *Intra jactum teli*] Unde possit, hastæ emissa in hostem venire. Hinc traxit Statius, 'Quale quater spatium jaculo ter arundine vincas.' Et Enniana est ista omnis tam brevis descriptio. *Servius.*

Intra jactum teli] Ἐσω βέλους. Æn. X. 772. *Taubmann.*

Digitized by Google

609 *Subito*] Adverbium est: an 'Subito clamore:' et est versus hypermetrus. *Servius.*

610 *Exhortantur equos*] Tale illud Propert. Eleg. III. 14. 'Hortari patrios per juga longa canes.' Id est, clamando hortari canes, ut Virg. 'clamore exhortantur equos.' Et Ovid. 'Si tamen horteris, fortius ibit equus.' Id est, si clamore horteris. Hoc enim unicum discrimen in feris inter *hortor* et *moneo*, ut *hortor* fiat clamore, sed *moneo* stimulo. *Cerda.*

Fundunt, &c.] Cal. l. XI. Πάντῃ αἰγάνεαί τε, καὶ ἔγχεα καὶ βέλε' ἀνδρῶν, Ἄλλαδις ἄλλα χέοντο: *In omnem partem jacula, hastæ et virorum tela Alia alio fundebantur.* Uterque ab aquis transfert. Sed persistit Virg. in metaphora, quod non Calaber. *Idem.*

611 *Nivis ritu*] Hom. Iliad. XIII. de saxorum imbre, νιφάδες δ' ὡς πίπτον ἔραζε, et Iliad. XII. ὥστε νιφάδες χιόνος πίπτουσι θαμειαί. sic (inquit) λίθοι πωτῶντο, Adi locum hunc Homeri. Calab. l. XI. νιφάδεσσι δ' ἐοικότα πίπτε βέλεμνα. Eadem comparatione usus est Dionys. Antiquit. l. IX. Ammian. l. XX. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Pacuvius in Paulo, 'Sagittis, plumbo, et saxis, grandinat, nivit.' Τὸ *ritu* Corippus arripuit l. III. 'Funduntur lacrymæ ritu nivis.' Et Ammian. l. XIV. 'Ritu grandinis undique convolantibus telis.' Mutavit Ovid. in epist. 'More nivis lacrymæ Sole madentis eunt.' A quo et Corippus l. IV. 'More nivis sparsurus erat.' Seneca epist. 64. 'Ritu Deorum.' Τὸ *crebra tela*, dixit Plut. in vita Marii, πολλοῖς βέλεσι φερομένοις. *Idem.*

Nivis ritu] Confert hæc cum Homericis, et præfert Scal. l. III. 5. Deque hyperbolica hac similitudine videatur Quintil. l. VIII. 6. *Taubm.*

Cælumque obtexitur umbra] Ita Æn. XII. 578. 'et obumbrant æthera telis.' Alludit ad dictum Laconis, cui nomen Deineces, qui hosti dicenti, Solem præ multitudine telorum visum non iri, respondit: In umbra igitur pugnabimus. Historiam Herodotus l. V. Cic. Tuscul. 1. quem tamen in ordinem cogit Petr. Victorius, VII. 9. meminit et Turneb. XIV. 13. Ita Tacitus Histor. l. III. 'Tantum fœdarum avium supervolitavit, ut nube atra diem obtunderent.' *Idem.*

612 *Continuo adversis*] Hic specialis pugna est. *Servius.*

Continuo adversis, &c.] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis *adversi* legitur: neque obstat quod *connixi hastis* subsequatur: quod isti absurdum putaverunt. Hoc vero videtur agnovisse Donatus, dum ait, 'Continuo adversi cum singulis ex diversis partibus eruperant hastis:' quamvis idem dicat, si *adversis hastis* legamus. *Pierius.*

Tyrrhenus] Videtur esse hic ille Orphitus, de quo fit postea mentio in hoc libro, quem Camilla interficit, cum hac insultatione, 'Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?' Ubi, si legas quæ præcedunt, Orphitum esse intelliges. *Cerda.*

614 *Præfractaque Pectora pectoribus rumpunt*] Rumpunt, præfractaque faciunt. *Servius.*

Præfractaque quadrupedantum, &c.] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *perfracta* legitur. Ex quo impetus equorum vehementissimus ostenditur. Quod vero ita *pectora pectoribus ruperint*, adversos eos incurrisse demonstrat. Est et *quadripedantum* secunda syllaba per *i* tertiam vocalem: de qua plura alibi. *Pierius.*

Præfractaque quadrupedantum, &c.] Similis ferme successus est apud Dionys. Antiquit. l. V. ubi narratur congressus Aruntis unius e Superbi liberis, et Bruti primi Consulis. Verba interpretis: 'Illorum equi concurrentes, adversis pectoribus contrarii, delati impetu in posteriores pedes erecti sunt, et sessores suos retorto

Digitized by Google

collo excusserunt. Illi igitur ita prolapsi jacebant, multum sanguinem per vulnera effundentes, et luctantes efflabant animas.' Vide et Liv. l. II. *Cerda.*

617 *Præcipitat*] Pro *præcipitatur*. Servius.

Et vitam dispergit in auras] Cal. l. I. ψυχὴ δὲ ἐμίγη πολυάσιν αὔραις. Idem l. XI. στονόεις δέ οἱ ἠέρι θυμὸς Αἶψα μίγη. Nonn. etiam l. XXII. Ψυχὴ δ' ἠνεμόφοιτος ἀναΐξασα θανόντος, Ammian. l. XIX. 'animis in ventum solutis.' Virgil. tamen quiddam peculiare notat, ut Aconteus ante ruinam spiraverit ad eum modum, quo de columba in v. 'vitamque reliquit in astris:' et spatio in illo spiravit; nam 'præcipitat longe.' Tale et illud Auson. in Mosella, 'vitam consumit in auris.' *Cerda.*

619 *Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt*] *Rejiciunt*, retro agunt, vel retrorsum ferunt, ut cedentium terga munita sint, ut ipse Æn. XI. 'Bis rejecti armis respectant terga tegentes.' Sane nunc fugiunt, non timore, sed lege præliandi. Sallustius: 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Parma* autem est equestre sentum. *Servius.*

Rejiciunt parmas] Rob. Titius putavit, hoc genus pugnæ, quod fit, 'sumptis ac redditis tergis,' esse, quod Polybius dixit, μάχεσθαι ἐκ τῆς ἀναστροφῆς, καὶ μεταβολῆς. Sed non esse, accuratissime docuit eruditissimus Yvo Villiomarus VIII. 3. quæ omnino legas. *Taubmann.*

620 *Turmas inducit Asylas*] Antiqua omnia quæ versamus exemplaria *inducit* legunt, quod a verbo *invasit* forma diversissimum est. Donatus quoque *inducit* agnoscit. Ait enim: Primus Asylas induxit turmas in medios: quis enim metueret fugientes? Est et inducere in hostem sæpius apud Historicos. *Pierius.*

Princeps inducit Asylas] Id est, primus. Ovid. Fast. XI. 160. 'Et comitum princeps tu mihi, dixit, eris.' et vs. 714. 'matri Qui dederit princeps oscula victor erit.' Stat. Theb. l. XII. 'Cujus in Ogygio princeps stet lancea muro.' *Emmeness.*

622 *Mollia*] Domita scilicet, domitorum equorum. *Servius.*

Mollia colla] Latini reflectunt *colla mollia*, scilicet equorum qui domiti, ac proinde molles ad omnem flexum. Ita locutus Catul. 'mollescunt colla juvencis.' et Noster Georg. III. 'molli collo,' pro domito, eo versu, 'Belgica vel molli melius feret esseda collo.' *Cerda.*

623 *Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis*] Nostrum imitatus Silius Italicus l. IV. 'Nunc Itali in tergum versis referuntur habenis, Nunc rursus Tyrias retro pavor addidit alas.' et statim: 'Hac pontum vice (ubi exercet discordia ventos) Eert Boreas, Eurusque refert, molemque profundi Nunc huc alterno, nunc illuc flamine gestant.' *Emmeness.*

624 *Qualis ubi alterno, &c.*] Illustrissima comparatio. Stat. l. XI. multas confercit, et extremo loco Virgilianam: 'Ceu redeunt nubes, ceu circumflantibus austris Alternis procumbit ager, ceu gurgite cano. Nunc retegit bibulam, nunc obruit æstus arenam.' Sed et comparatio Cal. etiam l. XI. huc aptanda est: οἱ δ' ἀπιόντες Χάζοντ', ἠΰτε κύματα ἐκ Βορέαο θυέλλης, Πόλλ' ἐπιπαφλάζοντα κυλίνδεται αἰγιαλοῖσιν, Ὀρνύμεν' ἐκ πόντοιο, τὰ δ' ἔκποθεν ἄλλος ἀήτης Ἀντίος ἀΐξας, μεγάλῃ περὶ λαίλαπι θύων Ὤσῃ ἀπ' ἠϊόνων Βορέου ἔτι βαιὸν ἀέντος: *hi autem obversis tergis Recesserunt, ut fluctus a Boreæ procella Cum magno æstu advolvuntur littoribus, Concitati e mari, hoc autem alius undecunque ventus Adversum ruens, et grassans magno turbine, Aquilone parum spirante, à littore depellit.* Cerda.

Qualis ubi alterno] i. e. reciproco æstu. Et forte alludit ad Euripum. Notat autem Scalig. v. 8. hæc divina esse: et æstus marini tam exactam

Digitized by Google

descriptionem ita farcire oculos, ut in hisce versibus plus videatur illius motus quam ipso in mari. Vide ibid. plura. *Taubmann.*

625 *Ruit ad terras*] Id codicibus aliquot antiquis *ruit ad terram*, singulari numero legitur. *Pierius.*

Superjacit undam] Super scopulos undam jacit: nam more suo dedit detractam verbo nominis præpositionem. *Servius.*

626 *Extremamque*] Quantum ad mare pertinet; nam terræ prima est. *Extremam* autem ad illud pertinet, quod ait supra, 'Penitusque datis referuntur habenis.' *Idem.*

Sinu] Curvatione et flexu undarum. *Idem.*

627 *Æstu revoluta resorbens*] Æstus proprie est maris incerta commotio. *Idem.*

Resorbens] Hoc verbum est ad rem eandem in Hor. Plin. II. 97. Lucretius: 'Præterea magna ex parte mare montis ad ejus Radices frangit fluctus æstuque resorbet.' Supra Georg. II. 'qua vi maria alta tumescant Obicibus ruptis, rursumque in se ipsa residant.' Nam Sen. de Prov. c. 1. 'nudari littora pelago in se recedente:' qui opponit, 'eademque intra exiguum tempus operiri.' Auson. in Mosell. 'Cum virides algas et rubra corallia nudat Æstus:' cui recessui idem opponit hos versus, 'diffunditur alveo Æstus, et extremi procurrunt margine fluctus.' Josephus Bel. Jud. I. 16. huic ἐγείρεται κῦμα πρὸς ταῖς πέτραις opponit τ�ην ὑποστροφὴν τοῦ κύματος. Max. Tyr. dissert. 34. opponit νάματα πρᾳσιόντα, καὶ ἀπιόντα. Arist. Ægyptiaca etiam loquens de aquis opposuit αὔξῃ καὶ φθίσει. et statim loquens de Nilo, ἀνάβασιν καὶ ἀποῤῥοήν. et iterum verba hæc, ὑψοῦται et λήγει. Præterea Seneca de Ben. I. 10. 'Quos æstus accedens longius extulit, recedens interiore littorum vestigio tenuit.' et VII. 10. 'Licet nescias, quæ ratio Oceanum effundat ac revocet.'

et lib. de Provid. c. 1. 'modo contrahi undas, et introrsum agi: modo erumpere, et magno cursu repetere sedem suam.' *Cerda.*

628 *Vado labente*] Hypallage, pro labens ipse per vadum littus reliquit. *Servius.*

629 *Bis Tusci, &c.*] Hi duo versus explicandi et illustrandi, ut jam supra. Hic adjungo locum Cal. l. XI. non abeuntem, etiamsi non de fuga: Καὶ ἅ ὅτε μὲν Δανοὶ Τρῶας ἐνέφυγον ὅμιλον, Ἄλλοτε δ' αὖ Τρῶες Δαναὸν στίχας. Sunt qui putent his versibus indicari a Poëta 'serram militarem;' quia Festus de ea loquens: 'Serra præliari dicitur, cum assidue acceditur recediturque, neque ullo consistitur tempore.' Vide et de serra Agell. X. 9. Sed immane fallantur, nihil enim serra habet commune cum Virgilii loco. Aptarem tamen huic rei locum Plat. in Lachet. ubi ita scribit: καὶ Ὁμήρου τοῦ ἐναντίου τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους κραιπνὰ μάλ' ὄντα καὶ ὦκα, ἴφι, αὐτοὺς ἐπίστασθαι διώκειν, ἠδὲ φέβεσθαι. καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν ἐπαινέμαι κατὰ τὴν φόβου ἐπιστήμην, καὶ οἷον αὐτὸν εἶναι μήστορα φόβοιο. et Thucydidem, qui I. II. loquens de Bello Platæensium et Thebanorum, hanc formam belli repræsentat: καὶ ὃς μὲν καὶ τρὶς ἀνεκρούσαντο: *bis terve repulsi.* Cerda.

630 *Tergo tegentes*] Cum hoc alludit etymon clypei: sunt enim, qui ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, id est, 'ab occultando.' Sidon. Carm. 5. 'Lævam parma tegit.' Alii aliunde ducunt. Vide Plin. *Idem.*

632 *Legitque virum vir*] Non. Marcellus *legit* hoc loco pro *accessit* positum ait. Ut in Georgicon II. 'primi lege litoris oram.' Donatus pro *delegit* mavult. Ait enim: Unusquisque vir virum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. Quales petamus electos, nisi eos qui possunt facile superari? Nullus enim deligit a quo possit occidi. *Pierius.*

Legitque virum vir] Turnebus XXV.

Digitized by Google

7. Victor. XVIII. 19. Germanus et fere omnes asserunt allusum a Poëta ad morem, cujus sæpe Liv. meminit, et aliquando Tacit. et scriptores alii: quo more dabatur interdum potestas militibus, legendi quem vellent, cujusque virtuti plurimum fiderent, ut ab illo latus suum tegeretur; et ita fiebat, ut omnes lecti essent. Verum tametsi morem illum fateamur, et ipsa verborum forma ad ipsum alludat, alia tamen est mens Poëtæ. Sæpe in acie contingit, ut quisque hostis sibi alium destinet, contra quem rem gerat. An post implicitas acies (nam hoc præcessit) quisque sibi virum legeret ad lateris sui custodiam? nugæ. Nullum enim tunc otium huic lectioni. Quid ergo ait? Plane quod in x. 'seque viro vir Contulit,' et quod Val. Flacc. Arg. l. VI. 'Ille, ubi consertis junxere frequentia telis Agmina, virque virum galeis adflavit adactis.' Et quod Cal. l. XII. ἄλλοι σύμπεσον ἀλλήλοισι. Quod Hom. Iliad. XIII. ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν. Quod Polyb. l. III. ἀγωνίζεσθαι κατ' ἄνδρα: et clarius idem in eodem lib. in Cannensi pugna ait, non pugnatum inter Romanos et Pœnos κατὰ νόμους, ἀλλ' εἰς ἅπαξ συμπεσόντες ἐμάχοντο συμπλεκόμενοι κατ' ἄνδρα. Sic et Plut. in vita Æmilii ait pugnatum καθ' ἕνα: et in vita Q. Flamminii ait, κατ' ἄνδρα συμπλέκεσθαι. et Eurip. in Supplicib. Ἱππεῦσι θ' ἱππεῖς ἦσαν ἀνθωπλισμένοι. Curtius l. III. post implicatas acies Darii, et Alexandri, 'collato pede, quasi singuli inter se dimicarent, in eodem vestigio stabant.' Ovid. Pont. Eleg. IV. 7. 'admotaque dextera dextræ.' Pro explicatione nostra aperte est Donatus, qui ait, non lectum amicum, sed hostem, quem quisque superaret. Certe Donati verba neque inepta neque imperita sunt, neque alicujus qui Donatum corruperit. Adduco adhuc pro majore firmitudine Petrum Apollonium, qui l. II. Excid. Hieros. ita Maronem imitatur, 'tum demum viribus aucti Hebræos Itali pellunt, rursusque Latinos Insurgens Hebræus agit, nunc illa vicissim Nunc hæc terra patet.' Est post pauca: 'rabies ac postquam tertia junctos Conseruit, legitque virum vir fervidus ira.' *Cerd.*

633 *Gemitus morientum*] Aliqui *morientum*, genitivum corruptum pro integro accipiunt, facit enim *morientium*. Servius.

Et sanguine in alto] Ἐμφατικῶς cædis ostenditur magnitudo. *Idem.*

634 *Armaque corporaque*] Versus πολυσύνδετος: et bene belli faciem demonstravit, multa enumerando, quæ in alto sanguine velut natarent. *Idem.*

Armaque corporaque] Laudo Stat. qui magistri sui modulo Theb. l. x. 'Tergaque pectoraque.' Est hoc optimum genus imitationis. *Cerda.*

636 *Quando ipsum horrebat adire*] Parenthesis: et quæritur quid sit *horrebat*. Servius.

637 *Hastam intorsit equo*] Figurate: nam *intorqueo in equum* dicimus: ut, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum Contorsit.' *Idem.*

Hastam intorsit equo] Par ferme successus, ad exitium l. x. de equo Mezentii. *Cerda.*

Sub aure reliquit] Ex vulneris genere fugientem eum intelligimus esse percussum. *Servius.*

638 *Ictu furit arduus*] In antiquis aliquot codicibus *ferit* legitur, sed imperfecta esset oratio; quare *furit* longe melius. Est et illud advertendum, quod ubi vulgata exemplaria legunt 'altaque jactat crura;' vetera quædam *acta* habent. *Pierius.*

640 *Volvitur ille excussus humi*] Humi volvitur: nam *excussus* per se plenum est. *Servius.*

642 *Dejicit Herminium*] Nomen hoc de historia Romana est: nam cum Coclite contra Tuscos Lartius et Herminius steterunt, et pugnaverunt eo tempore, quo pons sublicius rumpebatur: unde et eum plurimum laudat,

Digitized by Google

ac si diceret, Talis hic est, qualis ille fuit. *Idem.*

Herminium] Servius ad alterum e sociis Coclitis refert, qui Porsenæ copiis in ponte sublicio restitit, apud Livium. Alii, in quibus est et Ph. Melanchthon (nec improbat Reinerius Reineccius Historicus, et nobis amicus, in Hist. Julia, tomo III. p. 417.) ad Herminium, sive Saxonum sive Cheruscorum ducem referunt, qui ad Luppiam amnem non procul a *Padelborn* Quintilium Varum cum tribus Rom. legionibus ad internecionem delevit: anno Christi XI. Hanc enim prosopographiam hominis esse Germani: et *Harminium (heerman, sive Ehrman)* Romæ nuper obsidem, clarum fuisse, et Virgilio etiam familiarem. *Taubmann.*

643 *Nudique humeri*] Ita veteres Germani pugnabant. Et Gallos etiam nudos pugnasse, Polybius auctor est: ut notat Turneb. XIV. 3. *Idem.*

644 *Tantus in arma patet*] Id est, Tantum patebat in vulnere, id est, in hostilia tela totus patebat. Alii *in arma*, pro armis vel scutis tradunt. *Serv.*

Per armos] Abusive: nam proprie *armi* quadrupedum sunt. *Idem.*

Latos huic hasta per armos, &c.] Ita Statius Theb. VII. 633. 'sic fessa manus venit hasta per armos Tydeos.' Licet ibi dicatur de equo. Potest enim hæc vox, si etymon spectes (ut Vossius in Etym.) esse generalis, et etiam dici de homine; quod et Lactantius ad d. l. Statii, advocato in testimonium hoc Virgilii loco, probat: Est enim *armus* ab ἁρμὸς, id est, *compages, commissura.* Vid. Vossium in Etymolog. *Emmeness.*

645 *Duplicatque viri transfixa dolorem*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii perveteres legunt 'duplicatque virum transfixa dolore,' hoc est, duplici virum dolore cumulat. Qua forma dixit Ovidius: 'duplicataque vulnere cæco est.' Sunt qui non inepte reposuere, 'duplicatque virum transfixa dolorem,' ut sit, transfixa virum duplicat dolorem, pulchro et figurato elocutionis modo. Quam tamen secundo loco retulimus lectionem, in pluribus invenies exemplaribus. *Pierius.*

Duplicatque virum transf. dolore] Ita Turnebus XXIII. 14. quod probissimum: cum etiam auctoritas veterum Codd. teste Pierio, accedat. In magno enim dolore nos duplicari et curvari constat. Iliad. B. ἰδνώθη δὲ πεσών. Et de Thersite, πλῆξεν, ὁδ' ἰδνώθη: ita Propert. IV. 7. 'quis nostro curvum te funere vidit?' *Taubmann.*

646 *Dant funera ferro*] In Mediceo, *vulnera*, cum decora, quæ sequitur, repetitione, 'pulchramque petunt per vulnera mortem.' Quod si *funera* legas dari, repetitio erit sententiæ, quæ non ita decora videatur. Est vero illud etiam: quod in aliis, 'at medias inter cædes;' in eodem Mediceo, 'at medias inter acies' legitur. Sed omnino plus est dicere, *inter cædes.* Pierius.

647 *Pulchramque petunt per vulnera mortem*] Nam semper hæc mors habita honestissima. Supra l. IX. 'Pulchram properet per vulnera mortem.' Liban. Declam. 15. τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας. Domitian. dux in orat. ad milites apud Simoc. Hist. V. 4. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐνυαλίου θανάτου γλυκύτερον. De his qui in bello ceciderant Curt. l. III. 'egregia morte defuncti:' et eod. lib. 'Et, sicut dubium esse an vinceret, ita illud utique certum esse, honeste, et magna laude moriturum.' Sulpitius Sac. Hist. l. II. loquens de Esther: 'et si certa pestis adesset, pulchro in negotio occumbere parat.' *Cerda.*

648 *Exultat Amazon*] Suspendendum, *exultat Amazon*, intelligas, quasi Amazon; nam Camilla Volsca fuerat: sic in primo, 'Dederatque comam diffundere ventis Venatrix,' id est, quasi venatrix. *Servius.*

Exultat Amazon] *Amazonum* pictu-

Digitized by Google

ras vide apud Scalig. v. 3. *Amazon* autem, quasi ἄνευ μαζοῦ: unde Titianus *unimammas* vocat, &c. *Taubm.*

649 *Unum exserta latus*] Vid. N. Æn. I. 496. *Taubmann.*

Pharetrata] Participium a fœminino genere derivatum. *Unum* autem *exserta latus*, pro exsertum latus habens. *Servius.*

650 *Et nunc lenta manu*] Cum det Camillæ triplex armorum genus, hastam, securim, arcum cum sagittis, omnino hæsit loco Cal. l. I. ubi Penthesileæ dat ὀξὺν ἄκοντα, *acutam hastam*, armatque illam βουπλῆγι βαθυστόμῳ, *securi cui os latum.* Demum dat illi ἰοδόκον, καὶ τόξον ἀμείλιχον: *pharetram, et arcum immitem.* Rectius tamen multo Virgilius arcum appendit Camillæ humero, quam Calaber, qui equo. *Cerda.*

Spargens hastilia] Verbum jam dicatum militiæ. Stat. Theb. II. 'saxa manu spargere.' Val. Arg. VI. 'densa spargens hastilia dextra.' Eun. in Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet et horret.' *Idem.*

Denset] Id est, dense, sparse jacit. Sane densentur plures res in unum, ut, 'Vos unanimes densete catervas:' et declinatur, *denseo, denses, denset.* Servius.

Hastilia densat] In aliquot antiquis codicibus, *denset* secundæ conjugationis habetur: sed utrumque agnoscunt Grammatici. *Pierius.*

Et nunc lenta manu, &c.] Donatus legit, *læta:* propter illud *exultat.* Ita Serv. et Prisc. leg. *denset*, non *densat.* Et horum sententiam probat Fabric. illius in medio relinquit. Ac si Poeta *lenta hastilia* et *validam bipennem* posuerit, ad peritiam et laudem Camillæ, quæ omni telorum genere apte et militariter uteretur. Certe *denset* in secundo Ordine et Gifanius unice propugnat. Vide Not. Æn. VII. 794. et X. 432. 'addensent acies:' et XII. 'densete catervas.' *Taubmann.*

651 *Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem*] In antiquo codice manu scripto legere est 'nunc validam rapit in dextram non fessa bipennem.' Sed quum *indefessa* agnoscat Servius, vulgata illa lectio potior. *Pierius.*

Indefessa] Infatigabilis. Et omni ei Amazonum arma tradit, quas Titianus unimammas vocat: nam hoc est Amazon quasi ἄνευ μαζοῦ, sine mamma: *bipennis* autem dicitur, quod ex utraque parte habeat aciem, quasi duas pinnas, quas veteres dicebant. *Servius.*

Rapit indefessa bipennem] Refert Plin. VII. 56. *securim* fuisse inventam a Penthesilea Amazonum regina. Hinc forte a Virgilio Camillæ hic datur *bipennis*, et ab Ovidio *Amazones* dicuntur *securigeræ.* Horatius quoque Od. III. 4. *securim* vocat *Amazoniam.* Ad quem locum refert Torrentius, Romæ in marmore quodam, cui Amazonum pugna esset insculpta, securim cerni veluti duplicem, uni manubrio immissam, quod Virgilii *bipennem* explicat. *Emmeness.*

652 *Aureus ex humero sonat arcus*] In Romano codice legere est *ex humeris sonat.* Ut, duobus *ss* continenter pronuntiatis, quodam veluti sibilo major sonitus excitetur, qualem Homerus ficto ex voce verbo mira expressit felicitate: ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο. Sed advertendum apud Donatum scriptum esse 'aureus ex humeris erat arcus et arma Dianæ.' Omnino enim paulo infra, 'Aureus ex humeris sonat arcus et aurea vati Cassida,' ubi de ornatu Clorei Sacerdotis loquitur, habebimus. *Pierius.*

653 *Illa etiam, quando, &c.*] Hæc ratio etiam in Cal. l. I. Gestabat (inquit) Penthesilea arcum et pharetram: εἴπου ἄρ' αὐτῇ Χρειὼ ἀν' αἱματόεντα μόθον βελέων ἀλεγεινῶν Καὶ τόξοιο πέλοιτο. *Cerda.*

654 *Spicula fugientia*] Pro, ipsa fugiens. *Servius.*

Spicula fugientia] Pro, ipsa fugiens,

Digitized by Google

Et pinxit hic morem Parthorum, qui in aversum arcu converso sagittas mittunt: Turneb. XIV. 13. *Taubm.*

655 *At circum lectæ comites*] Subaudis *dimicant:* quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes, ne culpetur poëta quod nullam earum pugnantem induxerit. *Ser.*

Larisaque virgo] Nomina hæc nobilissimarum sunt Italiæ fœminarum. Et *æratam* pro ferream: ut, 'micat æreus ensis.' *Idem.*

657 *Italides*] Ut Sicelides, Atlantides: atque sociarum ducem, Amazonam dicit, velut Amazonidas: ut, 'Ducit Amazonidum:' et est pulchra derivatio, non tamen vera: nam verum est Italiæ. *Italis* autem, unde est *Italides*, magis patronymicum est, quam derivativum; sicut Belis, unde Belides: et est Græcum. *Idem.*

Quas ipsa decus] Et ad delectas, et ad ipsam potest referri. *Decus* autem si ad Camillam, nobilitas, pulchritudo: si ad delectas, ornamentum, id est, quas sibi elegit ornamentum, id est, ad ornamentum. *Idem.*

Dia Camilla] Generosa, εὐγενὴς: nam Græcum est, cujus nominis etymologiam plerique volunt venire ἀπὸ τοῦ Διός: quod si sic est, dicemus dissentire derivationem a principalitate: nam *dia*, *di* producit, cum Διὸς corripiat: sicut e contra, cum *lux*, *lu* producat, *Lucerna*, *lu* corripit. *Idem.*

Dia Camilla] In Romano codice *dura* legitur, ut illud, 'Durum a stirpe genus.' Sed enim Servius admittit epitheton *dia:* quod in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codicibus *diva* scriptum invenias. Quo super loco Donatus ait, 'Tantum Camillæ ad Dianæ animum pertinebat, ut apud socias suas pro Dea haberetur.' *Pierius.*

Dia Camilla] Pro *diva*. Horatius Sat. I. 2. 'sententia dia Catonis.' Persius Sat. I. 45. 'ecce inter pocula quærunt Romulidæ Saturi, quid dia poëmata narrent.' Ovid. Fast. II. 598. 'Quæque colunt thalamos, Ilia dia, tuos.' Et Metam. IV. 686. 'Si tamen in dio quondam concreta profundo,' &c. Ad quæ loca vid. Nic. Heinsius. *Enumeres.*

658 *Pacisque bonæ*] Congruum paci epitheton dedit, ut eam bonam diceret, cum bellum e contra sit pessimum: nam sine dubio et belli suvi diceret, si ratione versus liceret. Quidam bonum interdum pro grandi accipiunt. *Servius.*

Bellique ministras] Nonnulli *ministras* modo ad bellum tantum referri volunt, ideoque conjunctionem incongruè positam, et ordinem esse, 'decus pacis, et ministras belli.' Poterit et ita, Quas sibi decus delegit ministras bonæ pacis et belli. *Idem.*

Pacisque bonas bellique ministras] *Bonas* quidem in codicibus aliquot antiquis habetur. Sed enim cum Mediceo plures, atque iidem probatiores, *bonæ* legunt, idque Servius agnoscit. Donatiana tamen paraphrasis ad eam lectionem, quæ *bonas* habet accusativo casu, respicere videtur. Sic enim est: Denique cum iret ad bellum, has sibi esse comites voluit, quod essent ornamento in pace, et ministræ in certaminibus belli. Potest et sic intelligi, ut *bello* et *paci* ornamento esse viderentur: et sic in utroque obsequerentur, ut utrumque ornarent: et hoc esse arbitror melius. Ipsa enim est pura societas et vera religio, ut nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta conjunxerint. Pulchrum est enim servare societatem, et ejus commodum custodire. Nullam istarum dicit belli gessisse certamen, sed asseruit ministerio fulsse bellanti. Nec exponeretur Camilla de seriis, si impares essent in causa certaminum, aut ipsa quæ laudabatur esset inferior, si exercitationes illæ præstarent: tamen ipsarum præsentia non vacua fuit, quam, ut dictum est, ministerio

Digitized by Google

javabant operaque bellantem. *Pierius.*

659 *Quales Threïcia*] Tanais fluvius est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitaverunt, unde postea ad Thermodonta fluvium Thraciæ transtulerunt: quod et Sallustius testatur, dicens, 'Dein campi Threissi, quos habuere Amazones, ab Tanai flumine incertum quam ob caussam digressæ.' Has quidam dicunt state die solitas Sinthiis coire. *Servius.*

Quales Threïciæ, &c.] Vides his quinque versibus pulcherrimam Amazonum descriptionem. Subjicio Silianam l. II. 'Quales Threïciam Rhodopen, Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum innupta manus: spreti Ciconesque, Getæque, Et Rhesi domus, et lunatis Bistones armis.' Et illam Claud. qui de iisdem, sed jam in pace, 'Qualis Amazonidum peltis exultat ademptis Nuda cohors: quoties Arcton populata virago Hippolytè, niveas ducit post prælia turmas. Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Thanain fregere securi.' *Cerda.*

Flumina] Pro flumine, aut fluenta. *Servius.*

Thermodontis] Plenum est *Thermodoon*, sed per Synæresim *Thermodon* facit. Unde *don* circumflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est ut circumflectantur, quotiens fit Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit *Thermodoon*, *do* acutum habebit accentum: quod si *Thermodon* fecerit, et in finalem transfertur, et mutatur accentus; nam fit circumflexus. *Idem.*

Thermodontis] Romanus quidem codex, et plerique alii veteres uno exemplo legunt *Thermodontis*, versu Adonio. Nam quæ super hoc nomine Grammatici de accentu loquuntur, in caussa fuere, ut *Thermodontis* pentasyllabum, absque synæresi legi posse arbitrarentur; sed enim secunda syllaba (quod forte minus animadverterunt) ω μέγα est, Θερμωδῶν, quæ corripi non potest, nisi more Dorum id in ο μικρὸν, verterimus: communius vero est *Thermodontis* κατὰ κρᾶσιν dimetro spondaico proferre: quod quidem apud Ovidium aperte factum invenias: 'Et tu fœmineæ Thermodon cognite turbæ.' Pontanus tamen *Thermodoontis* videtur accepisse, non uno loco, pari syllabarum numero cum *Hippocoontis*, ut in libro de Poëticis numeris. In libro vero de Adspiratione, Latinos ait ultimum ο resolvere, quia vox ea bene aliter locari non posset in versu Heroico: putavit ille quidem secundam nominis hujus syllabam esse brevem. *Pier.*

Flumina Thermodontis Pulsant] Poësis mira. Non enim flumen pulsatur, sed ripa fluminis. Sic Georg. II. 'Namque alia nullis hominum cogentibus, ipsa Sponte sua veniunt camposque et flumina late Curva tenent:' id est, ripas fluminum. Auson. in Mosella, 'Sic mea flaventem pingunt vineta Garumnam.' Ita et Prop. Eleg. I. 14. 'Tu licet abjectus Tyberina molliter unda.' Noto etiam dictum proprie a Poeta *flumina*, nullo tropo. Nam Apollon. Argonaut. l. II. ait, huic fluvio esse βέεθρα τετράκις εἰκοσόργυα. *Cerda.*

660 *Pulsant*] Ennius, ad Musas, 'quæ pedibus pulsatis Olympum.' *Servius.*

Bellantur] Pro *bellant*: nam solent verba pro verbis poni. Unde nunc passivam declinationem sub activa posuit significatione: sicut in Georgicis, 'Et placidam paci nutritor olivam:' futurum tempus a passivo posuit, pro præsenti ab activo. Nam *nutritor* pro *nutri* posuit. Unde est e contra, 'Nox humida cœlo Præcipitat.' *Idem.*

Bellantur] Pro bellant: ut Pers. Sat. 3. 'trutinantur verba.' *Cerda.*

Bellantur] Ita quoque Silius Itali-

Digitized by Google

cus l. II. 'Et nudis bellantur equis.' *Emmeness.*

661 *Hippolyten*] Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules baltheum sustulit: hujus filia Antiopa quam Theseus rapuit, unde Hippolytus. *Servius.*

Hippolyten] Fuit hæc Penthesilea *κασιγνήτη*, *soror*, ait Cal. l. I. Ideo ex studio utramque Poëta conjungit. Modum cædis lege apud Cal. *Cerda.*

Martia] Aut bellicosa; aut Martis filia, quæ ab Achille occisa ac mortua adamata est; ut nonnulli vero adserunt, cum Achille concubuit, et ex eo Caistrum filium edidit, ex quo flumen Lydiæ ita appellatur. *Refert* autem, aut addita est præpositio, *re*, id est, fert; aut mutata pro infert. *Servius.*

Cum se Martia curru Penthesilea refert] Sunt qui nomen *Penthesilea*, per *o*, prima syllaba scribant: quum tamen codices tam Virgil. quam etiam aliorum auctorum una cum Græcis eam *e* vocalem secundam statuant, quare illud Librariis adscribendum. Quod vero Virgilius, *Penthesilean Martiam* appellarit, non ea tantum caussa est, ut bellatricem significet, quod alibi fecit, sed quod, ut ex Trogo Justinus tradit de Amazonibus, 'Ne successibus deesset auctoritas, genitas se a Marte prædicabant.' *Pierius.*

Martia Penthesilea] Datur huic a Cal. l. I. *Ἀρήϊος θυμὸς*, *animus Martius.* Cerda.

662 *Ululante tumultu*] *Ululare* veteres etiam vocem quæ redditur initio prælii dicebant, quam Græci ἀλολυγὴν vocabant. *Servius.*

663 *Lunatis agmina peltis*] Ita Stat. Theb. l. v. 'lunatum agmen:' et Sen. Trag. 'lunata pelta.' Error Hesychii et Suidæ pessimus est. Ait prior, *πέλτη*, *εἶδος ὅπλου*, *δόρυ*: *pelta*, *species armorum*, *hasta.* Posterior, *πέλτια*, *λόγχαι*: *peltæ*, *hastæ.* Manavit error a vocum similitudine. Nam *palta* jacula sunt a *vibrando* dicta, *ἀπὸ τοῦ πάλλειν.* Xenophon libro primo παιδ. ubi describit venationem Persarum, dat illis πελτὰ δύο, ὅτε τὸ μὲν ἀφιέναι, τῷ δὲ, ἂν δέῃ, ἐκ χειρὸς χρῆσθαι. Suidas quoque ipse, πελτὰ, τὰ δόρατα: et ipse etiam Hesychius πελτὰ, ἀκόντια, λόγχαι. Igitur ab hac vocum similitudine uterque aut deceptus aut corruptus. Nam peltas ad jacula retulit nemo. Peltarum formas Plutarchus in Numa de re alia loquens, esse rotundas satis indicat, attribuens *κύκλον* et *περιφέρειαν*. Scholiastes tamen Thucydidæ in libro secundo ad ea verba, *ἱππέων τε καὶ πελταστῶν*, ita ait, *πέλτη*, *ἀσπὶς τετράγωνος*: Suidas quoque, *πέλται*, *ἀσπίδια τετράγωνα.* Sed hos loqui non de pelta Amazonum, mihi certissimum, nam hæc lunata fuit; nec aliud vult Plinius, cum assimilat folio ficus Indicæ, XII. 5. Isidorus facit 'in modum Lunæ mediæ:' qua voce Poëtas explicat, qui lunatas cum faciunt peltas, *in modum Lunæ mediæ* intelligendi sunt; aut saltem, quod ego potius credo, 'in modum Lunæ cum morsu aliquo,' nam ita est folium ficus Indicæ. Nam, quod rotundum est, et in modum Lunæ plenæ, Latinis *lunatum* non dicitur, sed quod est forma semicirculari, fortasse quia hac forma, ut plurimum, Luna visitur. *Cerda.*

Lunatis agmina peltis] Vid. supra Æn. I. 494. *Emmeness.*

664 *Quem telo primum dejicis*] Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum semper sic musæ interrogari consueverint: ut, 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti.' *Servius.*

Quem telo primum, quem, &c.] Camillam admiratur ob feriendi celeritatem, et occisorum ingentem numerum: nam discerni non poterat, quem postremo loco mactasset: tanta quippe pugnandi ars et celeritas. *Donatus.*

Quem telo primum, &c.] Parœa Homeros Il. v. de Hectore, Ἔνθα τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάριξεν; Re-

Digitized by Google

petit l. XI. in rebus ejusdem Hectoris: et l. XVI. in rebus Patrocli, cui extremo loco Virg. hæsit; nam ibi Homerus interrogat Patroclum quem primum, quem postremum interfecerit; et addit, ὅτε δή σε θεοὶ θάνατόνδε κάλεσσαν. Sic et Camilla, quo die periit, interrogatur de virtute sua. Delectatus Nonnus hac poësi tribus in locis, libris videlicet XXII. et XXX. et XXXII. Aliquo sapore Stat. l. I. 'Quem prius Herœum Clio dabis?' Sed et S. Joannes Chrysost. laudaturus Ignacium Martyrem assurgit poëtica assultantia: τί πρῶτον, τί δεύτερον εἰπεῖν, τί τρίτον; Aristides etiam in Panathen. τί χρὴ πρῶτον, ἢ τί τελευταῖον εἰπεῖν; et in Leuctrica: οὐκ οἶδα δ' ὁ πρῶτον ἔπω, πολλῶν παρόντων. Vide et l. III. Epigram. et Terent. Eunuch. act. V. scen. 9. *Cerda.*

Aspera virgo] Epitheton ad officinm belli respiciens: alias incongrue virginem asperam dicimus. *Servius.*

666 *Euneum*] Quia Latina est declinatio, ideo non accipit accentum: nam Statius, quia Græce declinavit, Græcum accentum posuit dicens, 'nunc Eunēon audit Ante Thoas.' *Idem.*

Eumenium] Proprium hoc nomen *Eumenium*, alio atque alio modo, in aliis atque aliis codicibus scribitur. Sed ut quæ absurda videntur, missa faciam: Romanus codex, Oblongusque, Mediceus, et aliqui alii manu scripti eodem exemplo *Eunæum* legunt; et in Donati codice eodem est modo. *Pierius.*

667 *Longa abiete*] Hasta abietali: arborem enim pro hasta posuit. *Serv.*

668 *Sanguinis ille vomens rivos*] Apulejus Metam. l. IV. 'Super quendam etiam vetustissimum lapidem prope jacentem decidens, perfracta diffissaque crate costarum, rivos sanguinis vomens, non din cruciatus vitam evasit.' Supra Æn. IX. 456. 'plenos spumanti sanguine rivos:' et vs. 414. 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen,' &c. *Emm.*

669 *Mandit humum*] Sic supra, *et humum semel ore momordit.* Homer. sæpe ὀδὰξ ἑλεῖν οὐδας: et forma alia Il. VI. ὀδὰξ λαζ'ὁλαττο γαῖαν: a quo Apollon. Arg. l. III. βῶλον ὀδοῦσι λαζόμενοι. Lycoph. in Alex. γαῖαν ὀδὰξ δάψουσι. Nonn. l. XI. ἐσφιγξε γαῖαν ὀδόντι, explica, *strinxit, pressit.* Invenio et duas alias formas in Calab. nam l. I. δεδαγμένοι κόνιν: et l. XI. γαίῃ ἐνέρεισαν ὀδόντας. Martius Poëta antiquus antiquo etiam verbo, 'ille hiatans herbas moribundo ore.' Solemne est verbum *mordeo*, quod intulit Princeps Virgilius, a quo Ovidius, Claudianus, Plinius. Primus Metam. l. IX. 'et arenas ore momordi.' Alter de Bell. Get. 'Italamque momordit arenam.' Tertius VIII. 16. de leone: 'Creditum est a moriente humum morderi.' Verbum *mando* hic habes. *Cerda.*

Suo se in vulnere versat] Codices plerique veteres *suo se volnere* legunt: absque *in* præpositiva particula, quæ quidem hoc loco non sine injuria sententiæ detrudi potest. Operæ pretium autem esse judicavi quæ super hanc sententiam Ti. Donatus commentatus est, adponere: '*Atque cruentam Mordet humum, moriensque suo se volnere versat.* Cadentes enim repentino ictu mordent, quod fortassis occurrerit. Iste igitur mordens terram, et crebris hoc morsibus faciens, vertebat se, et in suo se cruore volvebat. Hoc dicendo ostendit eum tam graviter percussum, ut illic caderet, ubi confossus est. Qui vero assidue volvebatur in volnus, et terram mandebat, quam rigaverat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse.' *Pierius.*

670 *Tum Lyrin Phegæum*] In antiquis *Lirin*, Latinis literis scriptum est. In Romano, in Oblongo, et aliquot aliis *Pagasum* per a prima syllaba, quod ab eruditis receptum video. Invenies et alio modo scriptum, sed in re parvi momenti satis est recep.

Digitized by Google

tiora indicasse. *Idem.*

671 *Suffuso*] Casurò: nam suffusi equi dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. Alii *Suffosso* legunt, id est, præcipitò et cadenti. *Servius.*

672 *Dum subit*] Scilicet ad sustentationem ruentis inclinat: et vult utrumque tanta celeritate esse percussum, ut unum interemptum putares: inde enim, 'Præcipites pariterque ruunt.' *Idem.*

Inertem] Nudam, an nihil proficientem? *Idem.*

674 *Sequitur*] Pro persequitur. *Id.*

675 *Chromisque*] Romanus et Oblongus codex *Chromum* legunt, et aliquot ex accuratioribus. *Pierius.*

676 *Quotque emissa manu, &c.*] Non absimilia Hom. l. VIII. de Teucro, qui cum octo sagittas emisisset, Πάντες δ' ἐν χροὶ πῆχθεν Ἀρηϊθόων αἰζηῶν: *Omnes fixæ sunt in corpore Martiorum juvenum.* Cerda.

677 *Orphitus*] In Romano codice *Ornytus* per y in pene ultima, παρὰ τὸ ὄρνυμι, quod impetum facere significat. Nam si ab *ave* sit, *t* litera adspiraretur. In Donati quoque commentariis *Ornutus* habetur, y litera in u more veterum mutata. *Pierius.*

Armis Ignotis] Novis, inconsuetis. Vel *ignobilis*, id est, non conspicuus. *Servius.*

678 *Iapyge*] Appulo equo. *Idem.*

Equo Iapygo] Id est, Appulo: Apulia enim et *Iapygia* dicta. Gell. II. 22. *Taubmann.*

679 *Pellis erepta juvenco*] Id est, lorica: nam proprie *lorica*, est tegimen de corio tanquam de loro factum: quo majores in bello uti consueverant. *Servius.*

Cui pellis latos humeros] Hoc genus armaturæ olim in pretio ad ferocitatem præferendam, et terrendos hostes. Sum jam de illa alias locutus; nunc offero Apollon. l. I. Δέρμα δ' ὁ μὲν ταύροιο ποδηνεκὲς ἀμφέχετ' ὤμοις Ἄργος Ἀρεστορίδης λάχνῃ μέλαν. De Achille Ennod. in Declam. 'Illos humeros, quos spoliasti leonis terga calefecerant, auro distincta, vel murice palla claudebat.' Erat hic quidem Heroum habitus. Interpres Apollon. σύνηθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Cerd.*

680 *Caput ingens oris hiatus*] Amphibolon: id est, hiatus. *Servius.*

Caput ingens oris hiatus] His Orphito caput lupi, et l. VII. caput leonis Aventino: 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti.' Eurip. de Hercule in Tragœdia ejusdem, δεινῷ χάσματι θηρός. Ait armatum in capiti *terribili* rictu feræ. Cerda.

682 *Agrestisque manus armat sparus*] Bene *agrestis*: nam *sparus* est rusticum telum in modum pedis recurvum. Sallustius, 'Sparos aut lanceas, alii præacutas sudes portare.' Varro ait *sparum*, telum missile, a piscibus ducta similitudine qui spari vocantur: Alii *sparus*, a spargendo dici putant. *Servius.*

Sparus] Fuisse hoc telum missile satis indicat Æmilius in Epaminonda, quem ducem ait, 'sparo eminus percussum.' Maro *agrestem* vocat: nam telum nulla politum arte, ut liquidum ex Sallust. in Catil. ubi, 'ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Lucill. ut est apud Non. diverso enuntiat genere; nam ille, 'tum spara, tum rumices.' *Cerda.*

Sparus] Rusticum telum in modum pedi recurvum: a *spargendo*: εἶδος δικανίου, Gloss. Nostris, *Ein Sparn.* Vide Fest. et Scalig. ibid. et Alexand. VI. 22. *Taubmann.*

Ipse catervis Vertitur in mediis] In codicibus aliquot antiquis 'ipse catervas Vertitur in medias' legitur. Sed quum sententia de eo sit, qui contineatur in loco, non autem in quempiam feratur; magis placet ablativo casu, quod in pluribus habetur exemplaribus. *Pierius.*

683 *Vertitur in mediis*] Id est, agi-

Digitized by Google

tur: nam Græce dixit ἀναστρέφεται. *Servius.*

Vertitur in mediis] Pro, *versatur.* Græcis στρέφειν, πολεῖν, ἀναπολεῖν, ἀναστρέφεσθαι. Plutarchus in Fabio: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀνεστρέφετο: *in foro versabatur.* Proclus in Hesychium: Τὸ σὺν στρέφειν πολεῖν ἔλεγον, καὶ τὸ ἀναστρέφειν ἀναπολεῖν, ὥσπερ καὶ τὸν οὐρανὸν εἰώθαμεν διὰ τὴν στροφὴν τὴν περὶ τοὺς πόλους λέγειν περιπολεῖν. Et quemadmodum hic *verti* ponitur pro *versari*, ita quoque *converti* pro *conversari* occurrit apud Ælium Spartianum in Adriano Cæsare c. 11. 'Conversis regio more militibus.' Ad quem locum vid. Cl. Salmasius. *Emmeness.*

Toto vertice supra est] Sic Statius de Capaneo, 'Et toto transcendit corpore bellum.' *Servius.*

684 *Hunc illa exceptum*] Fraude circumventum; ut, 'Æmulus exceptum Triton.' *Idem.*

Agmine verso] Aut converso impetu suo, aut adversariorum conlato agmine. *Idem.*

685 *Trajicit*] Vis jactus ostenditur. *Idem.*

686 *Silvis*] Pro, *in silvis:* et est Archaïsmos: casus pro casu. *Idem.*

687 *Muliebribus armis*] Usus obtinuit ut innuptas, *virgines;* nuptas, *mulieres* vocemus. Nam apud majores indiscrete *virgo* dicebatur et *mulier:* utrumque enim sexum tantum significabat; ut ecce hoc loco dicit 'armis muliebribus,' cum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, 'Ah virgo infœlix,' cum Pasiphaën constat ex Minoë ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, *virginem* vocat, 'Nam vitium est oblatum virgini olim ab nescio quo improbo.' *Servius.*

688 *Nomen tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ*] Irrisio est amaritudinis plena: nam si voluerimus simpliciter accipere, ut ita sit dictum, quemadmodum supra, 'Æneæ magni dextra cadis,' incipit contrarium esse superioribus. Unde melius est ut perseveremus in sensu, et ita sit dictum: Magnam re vera gloriam laturus est ad manes parentum, quem fœminea tela superarunt. *Idem.*

Nomen tamen haud leve, &c.] Eadem gloria l. x. 'Æneæ magni dextra cadis.' Achilles Homericus, ignavo mortis genere deprehensus, ut putabat, ita optat: Ὥς μ' ὄφελ' Ἕκτωρ κτεῖναι, ὃς ἐνθάδε τέτραφ' ἄριστος. Et reddit rationem; nam ita interfecisset ἀγαθὸς ἀγαθὸν, *fortis fortem,* quasi esset gloriosum, fortem a forti cadere. Ovid. Metam. x. 'a tanto non indignabere vinci:' et post pauca: 'seu vincar, habebis, Hippomane, victo magnum et memorabile nomen.' Stat. Theb. l. VIII. 'magnum cupis, improbe, lethi Nomen, ait.' Apud Curt. l. VII. captivi quidam ducti ad necem, 'gaudent se perire a tanto Rege (Alexandro) victore omnium gentium:' et addunt: 'Si ab alio occiderentur, tristes morituros fuisse.' Cum vero Poëta adjiciat, 'Manibus hoc referes telo cecidisse Camillæ,' non dubium quin ab illo Ovid. et Valer. Ille in Metamorph. ubi Perseus, 'Magna feres tacitus solatia mortis ad umbras A tanto cecidisse viro.' Hic Argon. l. IV. ubi Pollux ad Amycum, 'Ac super insistens, Pollux ego missus Amyclis, Et Jove natus, ait, nomen mirantibus umbris Hoc referes, sic et memori noscere sepulcro.' *Cerda.*

689 *Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ*] In Mediceo codice lasciva admodum adnominatione legitur: 'Manibus hoc referes, manibus cecidisse Camillæ.' Sed *telo* reliqui omnes agnoscunt. *Pierius.*

691 *Sed Butem adversum cuspide figit*] Ut præteream *fixit* præterito tempore, quod in plerisque codicibus habetur, eo me convertam, quod ma-

Digitized by Google

joris alicujus momenti esse videatur. Antiquus admodum codex *adversa* legit, sed de *cuspide* dictum : hoc parum mihi satisfacit. Romanus codex, et Oblongus, Pomponianæ deliciæ, una cum Mediceo, *aversum* legunt. Quod ideo mihi adridet, quia jocari videtur Poëta in diversa feriendi ratione describenda. Unum enim Camilla jam aversum, et fugam arripientem in collo sauciaverat. Orsilochum vero contra elusit, simulata fuga. Quem quidem de fuga locum Virgilius ex Horatiorum pugna desumpsit. *Idem.*

692 *Sedentis*] Equitis. Sane eum ex vicino intelligimus esse percussum. *Servius.*

693 *Dependet parma*] Parmæ, clypei, peltæ, et talia loro illigantur, ut, cum necesse sit, neglectim gestentur, et pendeant. Plutar. in vita Æmilii : τῶν Μακεδόνων τὰς πέλτας ἐξ ὤμου περισπασάντων. *Cerda.*

695 *Interior*] Sinisterior, breviore scilicet circulo. *Servius.*

Etudit gyro interior] Redi ad superiorem locum Æn. III. 'Proram dum ad saxa suburget Interior.' Hanc autem pugnandi equitandique solertiam eodem libro in Ascanii Troja visus est Maro graphice describere ; et ab eadem disciplina equos Æneæ laudatos ab Homero refert Plato in Lachete, his : καὶ Ὁμήρου τοῦ ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους, κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἰόντε διώκειν ἠδὲ φέβεσθαι, καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν κατὰ τοῦτο ἐγκωμίασε κατὰ τὴν τοῦ φόβου ἐπιστήμην, καὶ εἶπεν αὐτὸν εἶναι μήστορα φόβοιο. *Germ.*

Sequiturque sequentem] Roges, qui fieri potuit, ut Camilla, cum ipsa fugeret, et illam Orsilochus sequeretur, dicatur illum sequi? subjicit enim, 'sequiturque sequentem.' Solutio est facilis: nam *interior;* cum enim illa breviore cursu gyros duceret ex summa peritia, persisteretque velut in centro circuli, factum necessario, ut tandem aliquando sequeretur sequentem. *Cerda.*

696 *Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens*] Romanus codex, et aliquot alii, *exsurgens* habent, quod agnoscitur a Donato. Sed *insurgens* in pluribus est exemplaribus. In Mediceo illud etiam diversum, quod *valida securi* casu septimo legitur, 'Tum valida perque arma viro perque ossa securi:' utpote instrumento, quo ipsa 'altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat vulnus.' *Pier.*

698 *Congeminat*] Hic distinguendum. Nam nemo dicit, 'securim vulnus congeminat,' sed *securis.* Serv.

699 *Incidit huic*] Figurate, pro, *in hanc incidit.* Terentius, 'Ego in eum incidi infelix locum, ut neque amittendi, neque retinendi sit copia.' *Id.*

700 *Apenninicolæ bellator filius Auni*] Quia Liguria majore parte sui in Apennino est constituta. 'Ligures autem omnes fallaces sunt,' sicut ait Cato in secundo Originum libro. *Id.*

Filius Auni] Aunus scilicet : nam, ut supra diximus, cum, dictis parentibus, filiorum nomina supprimuntur, eos patri cognomines intelligimus : ut, 'Tiburti Remulo ditissimus olim.' *Idem.*

702 *Evadere pugna*] Vulgata quidem exemplaria, *pugnæ* casu septimo legunt. Sed Oblongus codex *pugnam* habet accusativo casu. Utrumque elocutionis modum admittunt Grammatici. Sed Romanus, Mediceus, et aliquot alii perveteres, *pugnæ* scriptum ostendunt, Græcanica elocutione ἀποφεύγειν τοῦ πολέμου. Sed quia nusquam ego alibi figuram hujusmodi apud Auctores reperi, quod meminisse possim, in medio hoc relinquam. *Pierius.*

Evadere pugna] Ita politius loqueris, quam ut Quintil. Declam. 335, 'has manus evaserit.' Itaque, qui in Virg. legunt, *evadere pugnam*, non ita polite. *Cerda.*

703 *Reginam avertere*] Proprio

Digitized by Google

verbo usus est, ut est mos equestris, id est, non sperat fore, ut illam averteret. *Servius.*

704 *Versare dolos ingressus*] Tractare: ut, 'Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.' *Idem.*

Astu] Malitia. Nam proprie *astutos*, malitiosos vocamus. Unde in Terentio, postquam de domino dixit servus *astute*: ille iratus ait, 'Carnifex quæ loquitur?' Cicero, 'Ita fit ut tua ista ratio existimetur astuta: meum hoc consilium necessarium.' *Id.*

705 *Quid tam egregium, &c.*] Cum tota hac sententia congruit locus Calab. l. XI. ad exitum. Αἰνεία, νῦν ἔολπας ἐὺ φρεσὶ σῇσιν ἄριστος Ἕλλεναι, ἐκ πύργοιο πονεύμενος, ἔνθα γυναῖκες Δυσμένεσιν μάρναντα ἀνάλκιδες· εἰ δέ τις ἐσσὶ, Ἴσχεο τείχεος ἐκτὸς ἐὼν ἔντεσιν: *Æneæ, nunc animo confidis tuo fortissimum Te esse, e turri rem gerens, unde etiam feminæ Imbelles pugnant cum hostibus: si autem aliquis tu es, Sustine extra murum armatus.* Cerda.

705 *Forti equo*] Ennius apud Tull. de Senect. 'Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.' Lucret. l. III. 'fortis equi vis.' In his *fortem equum* explicat Nonius *celerem*: fortasse, quia Annus fugam objectabat Camillæ. Sed aptius est, ut acrem intelligas, atque animosum, et generosum, et cui θυμὸς sit, ut loquitur Xenoph. Herodotus certe dixit, ἵππῳ γενναίῳ ἐποχούμενος φεύγει: *generoso equo vectus fugit.* Idem.

706 *Dimitte fugam*] Id est, equi celeritatem, cui fidis, relinque. *Serv.*

Æquo crede solo] Ut Æneid IX. 'dare se æquo campo:' quem locum vide. *Cerda.*

707 *Pugnæque adcinge pedestri*] In antiquis plerisque codicibus ablativo casu positum est, 'pugnaque adcinge pedestri.' Alibi tamen, 'adcingunt omnes operi,' dictum acquisitivo casu. *Pierius.*

708 *Ventosa ferat cui gloria fraudem*] Hæc est vera et antiqua lectio: Ut *fraudem* non *laudem* legas: ut si *fraudem* legeris sit sensus, Pedes congredere: jam agnosces, cui inanis jactantia adferat pœnam. Nam *fraudem*, veteres pœnam vocabant: ab eo quod præcedit, id quod sequitur: ut, 'et scelus expendisse merentem Laocoonta ferunt.' Cicero in Cornelianis: 'Ne fraudi sit ei, qui populum ad contentionem vocarit.' Ut etiam in antiquo cognoscitur jure. Sallustius in Catilinario, 'Diem statuit antequam sine fraude liceret ab armis discedere.' Si autem *laudem* legerimus, erit sensus, Agnosces cui inanis gloria afferat laudem. *Ventosa* autem *gloria* est, quam Græci κενοδοξίαν vocant. *Servius.*

Ventosa ferat cui gloria laudem] Romanus codex *fraudem* habet, quum tamen plerique alii veteres *laudem* legant. Servius a Romano codice stat, qui *fraudem* veram esse lectionem putat: curque ita sit legendum, quasdam affert rationes. Contra Ti. Donatus *laudem* agnoscit, hac paraphrasi: 'Experiundo cognosces quis debeat jure meritoque laudari.' Utra potior sit sententia, quum non veteres tantum codices, verum et opinatissimi Grammatici diversa tradant, aliorum arbitrio judicandum reliqui. Est etiam in Mediceo *feret* finitivo modo, ut quid certius afferat: sed *ferat* in pluribus habetur. *Pierius.*

709 *Acrique incensa dolore*] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et plerisque aliis antiquis, *accensa* et *adcensa* legitur. *Idem.*

710 *Paribusque resistit in armis pedes*] Sicut et illum congressurum putabat. *Servius.*

Paribusque assistit in armis] Oblongus quidem codex *assistit* habet. Sed cum Mediceo Porcius, Vitalianus, atque Delphius, et pleraque exemplaria manuscripta, *paribusque resistit in armis* legunt. *Pierius.*

711 *Pura parma*] Tunc enim pri-

Digitized by Google

mum in bella descenderat. *Servius.*

Pura parma] Ita l. IX. 'parmaque ingloria alba.' Ita vero dicta *pura parma*, ut ab Iuvenal. Sat. IX. 'argenti vascula puri:' et ab Plin. epist. III. 1. 'in argento puro et antiquo.' *Cerda.*

712 *Abcelat ipse*] Hic *abcelat* omnino, vel *avolat*, ut in Mediceo legendum. Tametsi *advolat* in antiquis aliquot codicibus reperiatur. *Pierius.*

713 *Fugax*] Fugiens. Nam nomen est pro participio: non enim fugacem possumus accipere, quem supra legimus bellatorem. *Servius.*

714 *Quadrupedemque*] In antiquis aliquot codicibus *quadripedemque*, ut observatum sæpius per *i* secunda syllaba. *Pierius.*

Ferrata calce] *Calcem* genere fœminino. *Servius.*

Ferrato calce fatigat] *Ferrato* virili genere in impressis codicibus aliquot inveni, parcius in manu scriptis: qui plurimum habent *ferrata calce* genere fœminino, uti est in Mediceo; et ita scripsisse Virgilium Nonius Marcellus attestatur: quamvis Plautus et Varro *calcem* masculino genere dicere maluerint. Præterea quæri dicit Probus, qua de causa Virgilius nomen hoc fœminino genere pronuntiaverit: factumque ideo ait, quoniam quæcunque nomina Romana duntaxat inanimalia, nominativo casu, numeri singularis, *x* litera terminantur, et monosyllaba esse reperiuntur, hæc fœminini generis esse pronuntiantur. Ad hæc Fl. Sosipater *calx* ait, 'sive qua calcamus, sive qua ædificamus, fœminini generis est, ut et Virgilius ait, *Ferrata calce fatigat.*' Pierius.

Ferrata calce fatigat] Ita Charis. et Non. et Probus: ita imitatus et Silius l. XIII. 'Jam compos voti ferrata calce fatigat Cornipedem.' Itaque Ms. Mediceus. Quidam *ferrato c.* T.

715 *Vanus Ligus*] Aut fallax, aut inaniter jactans; nam *vanus*, stultos, posteriores dicere cœperunt: et rarum est etiam in neotericis. Iuvenalis, 'Sic libitum vano, qui nos distinxit, Othoni.' Quid autem hoc loco *vanus* significet, sequentia demonstrant, 'frustraque animis elate superbis:' possumus tamen hic et mendacem verius accipere, quia ait, 'dum fallere fata sinebant;' et, 'Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.' Nigidius de Sphæra: 'Nam et Ligures qui Apenninum tenuerunt, latrones insidiosi, fallaces, mendaces.' Cato originum l. XI. cum de Liguribus loqueretur: 'Sed ipsi unde oriundi sunt exacta memoria inliterati, mendacesque sunt, et vera minus meminere.' Sane subito, ut solet, ad characterem dramaticum transit; neque enim ostendit Camillam loqui cœpisse. *Servius.*

Vanus Ligur] Antiquissimus codex majoris notæ Mediceus, et pleraque vetera exemplaria, *Ligus* legunt per *s* et per *us*. *Ligus Liguris*, ut *lepus leporis*, et *vetus veteris*, declinari ait Fl. Sosipater. *Pierius.*

Frustraque animis elate superbis] In codicibus aliquot antiquis, *armis elate superbis* legitur: quod quidem hic nihil aliud significaret, quam alto equi dorso, cui Ligus ipse plurimum fidebat. Sed omnino melius *animis*, ut ad procaciora ea verba respondeat, quibus Camillam in certamen provocaverat. *Idem.*

716 *Lubricus*] Fallax, mobilis. *Serv.*

Artes] Id est, dolos. Τέχνας Gr. Hæc enim vox in hoc usu. Quintil. Declam. 330. 'mentitus es patri, et amorem meretricis finxisti. Plena est hujusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra. Circumscribuntur et servorum artibus patres et mendaciis filiorum.' et Declam. 388. 'artes novercales.' et Declam. 341. 'Mille artibus circumscribimur.' Hæc exemplula addenda aliis, quæ alii. *Cerd.*

718 *Pernicibus ignea plantis*] Modo velocibus: alias perseverantibus. Nam *pernix* interdum *celer*, inter-

Digitized by Google

dum *perseverans* significat, ut ipse in Ge. III. 229. 'et inter Dura jacet pernix instrato saxa cubili.' *Servius.*

Ignea] Citatissima. Ita Catullus de Achille: 'vago victor certamine cursus Flammea prævertit celeris vestigia cervæ.' Tralatio ab igni, qui Elementorum levissimus. *Taubmann.*

719 *Transit equum cursu*] Nunc hoc incredibile videretur esse, nisi præmisisset in septimo, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.' *Servius.*

Adversa] Opposita. *Idem.*

720 *Inimico a sanguine sumit*] Ro. codex, Mediceus, et alii plerique veteres legunt *inimico ex sanguine*: quæ præpositio magis huic loco videtur convenire. *Pierius.*

721 *Quam*] Similitudinis adverbium est; est et pronomen tam subjunctivum quam præpositivum; est et conjunctio, ut cum dicimus, 'tam hoc quam illud.' *Servius.*

Accipiter saxo sacer ales ab alto] *Sacer* ideo, quia Marti est consecratus accipiter: aut *sacer*, avibus execrabilis: ut, 'Auri sacra fames.' Aut, quod verius est, nomen Græcum expressit: nam *ἱέραξ* dicitur, hoc est, sacer: *ἱερεὺς* enim Græce, Latine *sacerdos* vocatur. Cur autem Græce ita dictum sit, ratione non caret, quia nota est sacrorum peritis. *Idem.*

Accipiter saxo sacer ales] Ea consuetudine, quæ fuit ex *accipio* verbo præpositionem integram notare, prius quam Lucillius *cc* geminare instituisset, aliquot inde ætatibus repetita, *adcipiter* per *d*, et *atcipiter* per *t*, alterius ætatis abusu scriptum alicubi reperitur. Alitem enim eam ita nuncupatam ajunt, quod ad aliarum avium capturam genita sit. Manifeste vero Virgilium *accipitrem* virili genere protulisse locus hic ostendit: quum tamen Lucretius fœminino dicere maluerit, 'accipitres somno in leni sic prælia pugnasque Edere sunt persectantes visæ, atque volantes.' Quem locum, nequis, ut pleraque alia corrupta sunt, *visi* reponendo, vitiare ausit, sciant *accipitrem* fœminino genere scriptum a Lucretio, Nonii Marcelli testimonio. *Pierius.*

Sacer ales] Servius putat Poëtam nomen Græcum *ἱέραξ* respexisse: quod *παρὰ τὸ ἱερὰ ἁρπάζειν* deducunt. Vel, quod Marti consecratus sit; sicut Aquila Jovi: vel etiam *sacer*, id est, exsecrabilis volucribus. Tamen Pimpontio videtur Poëta magis ad alterum allusisse *ἔτυμον, ἀπὸ τοῦ ἵεσθαι ῥᾷον*, h. e. *φέρεσθαι*, cum ait, 'facile consequitur pennis.' *Taubmann.*

722 *Consequitur pennis*] Nova laus Camillæ: siquidem accipiter columbam sequitur, ista hostem præcedit: ipsa autem avium comparatio sumpta est e contrario; nam æquius vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. *Servius.*

723 *Eviscerat*] Ne vulgari verbo et Græco uteretur, dicens *exenterat*, ait 'pedibusque eviscerat.' *Idem.*

724 *Tum cruor, et vulsæ labuntur ab æthere plumæ*] Echasis poëtica, id est, excessus. *Idem.*

Tunc cruor, et vulsæ, &c.] In Rom. codice absque copulativa particula, sed adaucta, per adplicitam præpositionem, verbi significatione, *evolsæ* legitur; sententia non sine injuria mutilata: quare magis placet quod in aliis *et volsæ* legitur. Quod vero in vulgatis, *tunc* est, *tum* in veteribus plerisque reperitur. *Pierius.*

Vulsæ labuntur ab æthere plumæ] Hom. Odyss. XV. loquens etiam de accipitre: *ἐν δὲ πόδεσσι Τίλλε πέλειαν ἔχων, κατὰ δὲ πτερὰ χεῦεν ἔραζε.* Stat. Theb. III. ad umbram Virg. loquens de pugna inter aquilas et cycnos, 'Cernis inexperto rorantes sanguine ventos, Et plumis stillare diem.' *Cerd.*

725 *Non nullis*] Id est, non negligentibus. Nam Liptotes figura est: vult enim dicere, non leviter Jupiter intuebatur ista certamina. Ideo et

Digitized by Google

adjecit 'observans oculis,' id est, intente aspiciens. Plautus: 'Observato quam blande suppalpatur mulieri.' *Servius.*

Sator] Non horum tantum dici *sator* solet, sed et *astrorum sator* ab Stat. Theb. III. et rerum omnium ab aliis. *Cerda.*

Nullis observans oculis] Eleganti flexu reddidit Homericum illud, *οὐδ' ἀλαοσκοπίην εἶχε κλυτὸς Ἐννοσίγαιος*, Il. IX. id est, *non vanam habuit speculationem Neptunus*, pro, *ἐπιμελῶς ἀνεσκόπει, diligenter speculatus est*: et esse hanc formam parœmiæ Suidas animadverti. *Idem.*

727 *Tyrrhenum genitor Tarchontem*] Rom. codex, Mediceus, et plerique alii veteres, *Turconem* legunt absque *t*; et *Turco*, absque *n* finali litera rectum ponunt: quamvis apud Græcos Τάρχων Τάρχοντος dicitur, idque per χ densam literam. *Pierius.*

728 *Incitat iras*] In Rom. codice, et in Oblongo, *inicit* habetur, quod non displicet: tametsi *incitat*, non improbarim, quod ex lusu Poëtico duo verba ejusdem originationis eodem versu posita, non nihil habeant venustatis: 'Suscitat et stimulis haud mollibus incitat iras.' *Idem.*

730 *Instigat vocibus alas*] Alas incitat, et irritat ad reditum: primum enim est ut fugere desinant: post ut in hostes impetum faciant. *Servius.*

731 *Nomine quemque vocans*] Per hoc extrema necessitas indicatur. *Idem.*

Nomine quemque vocans] Ducit Macrob. VI. 1. imitationem loci hujus ab Furio, qui l. X. 'Nomine quemque ciet, dictorum tempus adesse Commemorat.' Deinde infra: 'Confirmat dictis, simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos, reficitque ad prælia mentes.' Τὸ *nomine quemque vocans*, est (ait German.) quod Thucyd. *ὀνομαιλήδην*: quod Hom. *ἐξ ὀνόματος*: quod Græci alii *ὀνομαστὶ προσαγορεύων*. Posses addere Demosthenem, qui *κατ' ὄνομα*: Dionem, qui *ἕκαστον ὀνομαστὶ δεισιδαιμονεῖν*: Plutarchum, qui *ὀνομαστὶ καλέσαι*. Vide et hic Collectorem. *Cerda.*

Reficitque] Id est, restituit. *Serv.*

732 *Quis metus*] Dolentis, interrogantis, id est, Qualis, quantus; qui viros etiam fœminam timere compellit. Unde paulo post, 'Quæ et quanta animis ignavia venit? Fœmina palantes agit.' *Idem.*

Quis metus, o nunquam, &c.] Sunt qui putent acerbam hanc reprehensionem ductam ab illa Enn. Annalib. 'Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem, Illaque virgo vir est.' Scaliger cum hac Virgiliana duplicem Homeri componit, alteram l. IV. *τίπτε κατατρέσσοντες ἀφέστατε*; alteram l. VIII. *Αἰδὼς Ἀργεῖοι, καὶ ἐλέγχεα*, &c. et addit Virgilianam æqualem esse pugnæ ipsi. *Cerda.*

O nunquam dolituri] Id est, stulti. Stultus enim est quisquis injuria non movetur. Et bene *nunquam*: siquidem ante sævitiam Mezentii pertulerunt, nec se ulti sunt. Nunc præbent terga mulieri: et nec hinc quidem commoventur dolore. Nonnulli tamen dolorem, studii alicujus ardorem et promptam gloriæ cupiditatem, veterum more dictum tradunt, ut Græci *πόνον*. *Servius.*

O nunquam dolituri] Id est, *ἀνάλγητοι*. Apud Aristot. ait Urs. sunt hi qui non sentiunt dolorem, nec moventur re ulla, omnino stupidi, de quibus dices cum Æschine, *οὐδένα καὶ νῦν τῆς ἑαυτῶν συμφορᾶς ἀναισθάνεσθαι*: et cum Plutarch. *ἀσθηνῶν ἀναβάλλειν*: utique *ἀναισθήτους ἔχειν*. *Cerd.*

734 *Femina palantes agit*] Nihil potuit vividius. Feminarum enim mollitudo est, ut quibus *μαλθακὸν* dant scriptores; et Simocatta, quicquid pertinet ad *δειλίαν*, id est, *timorem*, vocat *θηλυπρεπὲς*, quasi timor unicus sit feminarum; et timori opponit *εὐτολμίαν*, id est, *decorum audaciam*, et hanc esse ait *ἀβρεπτὸν*, ut

Digitized by Google

quæ tota ad viros pertineat. Imitatio fortasse sumpta ab Eurip. in Bacch. ubi, *κἀπενώτιζον φυγῇ γυναῖκες ἄνδρας*: *convertebant in fugam feminæ viros*. Idem.

Atque hæc agmina vertit] Δεικτικῶς, id est, multitudinem tantam, hoc est, magnam. *Servius*.

735 *Quidve hæc geritis tela irrita dextris*] In Rom. codice, in Oblongo, et plerisque aliis antiquis, legere est, *quidve hæc gerimus tela*: quod majorem quandam vim ad eos excitandos habet, facitque objurgationem æquioribus auribus exaudiri, quum se quoque admisceat convicio, neminemque esse objurgationi et opprobrio non obnoxium indicet. *Pierius*.

Inrita] Id est, inertia: quæ nos ulcisci minime valent. *Servius*.

Tela irrita] Sunt hæc, quæ carent effectu, qualia secunda Æneide, 'Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.' His opponuntur illa l. x. 'non ullum dextera frustra Torserit in Rutulos.' *Cerda*.

736 *At non in Venerem segnes*] Latenter hoc dicit, Mulierem fugitis, quia armata est: alias primi ad hunc curritis sexum. *Servius*.

Nocturnaque bella] Quibus coitus. Alibi, 'Et si quando ad prælia ventum est.' *Idem*.

Nocturnaque bella] Qualia sunt amantium, et qualia attingit Claud. in Nupt. Honor. et Mariæ, 'Tum victor madido prosiliens toro Nocturni referens vulnera prælii.' Catull. de coma Beren. 'Dulcia nocturnæ portas vestigia rixæ.' Propert. Eleg. III. 6. 'Dum pugnant Danaï, dum restat barbarus Hector, Ille Helenæ in gremio maxima bella gerit.' Et Eleg. II. 1. 'Nos contra angusto versamus prælia lecto.' *Cerd*.

737 *Curva tibia*] Symphoniacorum. *Bacchi* antem ideo, quia apud veteres ludi theatrales non erant nisi in honorem Liberi patris. Hanc tibiam Græci *πλαγίαυλον* vocant, Latini *vascam tibiam*: et est Dionysia, cum maxime ea Satyri utuntur. *Serv*.

Curva tibia] Hæc *obliqua* dicitur Plinio. Inventa autem fuit a Pane, ut testatur Bion Idyll. III. 7. Ὡς εὗρε πλαγίαυλον ὁ Πᾶν, ὡς αὐλὸν Ἀθάνα: *Quomodo tibiam obliquam Pan invenerit, Minerva tibiam*. Vei a Mida, ut Plinius VII. 56. 'Obliquam tibiam Midas in Phrygia invenit.' De ea vid. Salmasius in Plin. Exercitat. pag. 122. et 123. *Emmeness*.

Choros Bacchi] Τὴν σικιννίδα intelligit, quæ saltatio fuit Bacchi propria. De qua Eurip. in Cyclope, et Lucianus περὶ ὀρχήσεως. *Fabricius*.

Tibia] In genere sacris fere omnibus deserviit tibia, et inde inducta a Poëta in sacris Bacchi. Sic l. IX. in sacris Cybeles, a Pindaro Od. Olymp. III. in sacris certaminibus, βοὰν αὐλῶν, inquit ille. Ac, ne te lassem, nullum sacrum absque tibia: religiosum, profanum, bellicum, pacificum, urbanum, rusticum, vivorum, mortuorum. Rationem cur tam multis sacris serviret, suppeditat Apul. Flor. l. I. ubi loquens de tibiæ sonis: 'seu tu velles Ætolium simplex, seu Asium varium, seu Lydium querulum, seu Phrygium religiosum, seu Doricum bellicosum.' Quæ verba pene gemina sunt cum verbis Luciani in Harmonide, ubi dat tibiæ φρυγίου ἔνθεον, τῆς Λυδίας τὸ Βακχικὸν, τῆς Δωρίου τὸ σεμνὸν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν. Sed nullis sacris tam propriæ tibiæ, quam sacris Bacchi, dicente Isidoro: 'Tibias appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis, cruribusque hinnulorum fierent: deinde per abusionem ita cœptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusque fierent.' Atqui cervina omnia et hinnulea Bacchi erant, ut apparet ex nebridibus. *Cerda*.

738 *Exspectate*] Pro *exspectatis*, modum pro modo posuit. *Servius*.

Exspectare dapes] Impressorum plurimi, *expectare*, modo perpetuo scribendum curavere, ut sit, non *segnes expectare*: eaque lectio in aliquot om-

Digitized by Google

nino codic. antiquis invenitur. In omnibus vero Vaticanæ Bibliothecæ, in Mediceo, in Porcio, in Vitaliano, et plerisque aliis *expectate* legitur, imperandi modo: quod Servius agnoscere videtur, dum exponit, *pro expectatis:* niai quis Infinitivum more Græcorum pro Imperativo positum dicere velit. Non elidi vero *s* literam ex eo verbo, dictum alibi. *Pierius.*

Plenæ mensæ] Arripuit Propert. Eleg. II. 16. 'Nunc, sine me, plena fiunt convivia mensa.' Et Virg. a Plauto fortasse, qui Men. 'apud mensam plenam homini rostrum deliges.' Non dissimile Sueton. in Iul. c. 34. 'pleno convivio.' *Cerda.*

739 *Hic amor, hoc studium*] Per parenthesim dictum est; nam ordo est, *pocula mensæ, dum sacra secundus aruspex Nuntiet.* Servius.

Secundus aruspex] Pro *secunda sacra*, id est, prospera: sicut e contrario Homerus μάντι κακῶν, id est, malorum divine. *Idem.*

Aruspex] Proprie. Differunt enim augur et aruspex: ille ab avium gestu et garritu dictus: hic ab inspectione tantum animalium. Ergo in sacris, ubi hostia, *aruspex* Virgilianus. Ennius Ann. I. discriminatim, 'dant operam auspicio, augurioque.' *Cerda.*

740 *In altos lucos*] Illic epulabantur sacris diebus. Mire autem *vocet hostia*, pro, ut ad hostiam conveniatis. *Servius.*

741 *Moriturus et ipse*] Moriturus animo: nam moriturus non est. Quod autem ait *et ipse*, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit. *Idem.*

Moriturus et ipse] *Moriturus* autem, non ut illi, animo paratus ad mortem se in hostem intulit. Rapuit autem Venulum ab equo sedentem, et ante se in equo suo collocatum portavit. Hoc factum, quia non admittebat fidem, posse dorso equi diripi armatum, addidit difficultatem, dicens: 'multa vi concitus aufert:' ut majore virtute atque impetu venientis id factum legentes, fieri potuisse facilius credant. *Donatus.*

742 *Turbidus*] Id est, terribilis. *Servius.*

Infert] In Romano codice, et in Mediceo, *effert*, atque in aliquot aliis: quod omnino Donatus agnoscit, dum ait, 'Obtulit se Venulo adversum: debuit enim aliquid prior audere, qui omnium hortator extiterat.' *Pier.*

743 *Dereptumque ab equo dextra complectitur hastam*] Hoc de historia tractum est. Nam Cajus Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset, et insultans ait, *Cæsar Cæsar:* quod, Gallorum lingua, *dimitte* significat: et ita factum est ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Est et alia hujus rei historia: Varro enim, cum de suo cognomine disputaret, ait 'eum qui primus Varro sit appellatus, in Illyrico hostem, Varronem nomine, quod rapuerat, et ad suos portaverat, ex insigni facto meruisse nomen.' *Servius.*

745 *Tollitur in cœlum clamor*] Rei scilicet admiratione. *Idem.*

Tollitur in cœlum clamor] Ducit Macrob. VI. 1. ab illo Ennii, 'Tollitur in cœlum clamor tum exortus utrimque.' *Cerda.*

748 *Rimatur*] Inquirit: ut, 'rimanti telum ira facit.' *Servius.*

750 *Exit*] Evitat: ut, 'atque oculis vigilantibus exit.' *Idem.*

Vim viribus exit] Id est, evitat. Lucr. I. v. 'Nam transverse feros exibant dentis adactus Jumenta,' &c. Vide Not. Æn. v. 'Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.' *Taubmann.*

751 *Utque volans alte raptum*] Homerica comparatio: et utrum *alte volans*, an *alte raptum*, an *alte fert?* Servius.

Utque volans, &c.] Aquilæ compa-

Digitized by Google

ratio aptissima. Ut enim et aquila et serpens fortissimi sunt: ita illi duo fortissimi erant: itidem mira perspicacitate, ut illi sunt. *Donatus.*

Utque volans alte raptum, &c.] Cicero in Mario: 'Hic Jovis altisoni subito pennata satelles Arboris e trunco serpentis saucia morsu, Subjicit ipsa feris transfigens unguibus anguem Semianimum et varia graviter cervice micantem; Quem se intorquentem lanians rostroque cruentans, Jam satiata animos, jam duros ulta dolores, Abjicit efflantem, laceratum affligit in unda, Seque abitu a Solis nitidos convertit ad ortus.' *Ursin.*

Utque volans alte, &c.] Homerica comparatio ex Il. XII. de qua multa Macrobius, v. 13. Cui tamen Jul. Cæs. Scaliger v. 3. os barbarum acerrime verberat: quem videas. *Taubmann.*

753 *Sinuosa volumina versat*] Oppianus Hal. l. II. de serpente loquens, etiamsi in pugna cervorum: ὁ δ' ἑλίσσεται ἀμφί τε γοῦνα, δειρήν τε, στέρνον τε: *ille vero implicatur circa genua, collum, pectus:* et de Venat. l. II. de hac fera, στροφάλιγξιν ὑφαινόμενον δολιχῇσιν: *longis voluminibus contortam.* Ibidem, ἑλισσόμενον περὶ γούνασιν. Hæc serpentium volumina vocat Eurip. in Med. σπείρας περιπλόκους. *Cerda.*

754 *Arrectisque horret squamis*] Serpentis ferocitatem simili malo oppressi ita describit Oppian. l. II. Cyneg. ἐς δ' αἰθέρα θ' ὑψόσ' ἀείρει Λευγαλέην δειρὴν, λευκοὺς δὲ ὑπῆρεν ὀδόντας Ὀξέα πεφρικῶτας· ἐπικροτέει δὲ γένειον Πικροῖς φυσιόων συρίγμασιν ἰοφόρος θήρ: *ad cœlum alte attollit Funestam cervicem, albosque dentes expedit Acuts rigentes, colliditque malas Acerbis spirans sibilis venenata bestia.* Idem.

755 *Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco Luctantem rostro*] In codicibus aliquot antiquis, *arduos* legitur: quam terminationem Carisius, in his præsertim nominibus, quæ in *us* purum exeunt, nequaquam admittere voluit: de quo plura alibi. Quod vero *adunco* in Romano codice legitur, in Oblongo *obunco* est; uti etiam superius, in Mediceo, et aliquot aliis *abunco* per *b*, utrunque in plerisque abrasa litera nihil certi proponit. *Pierius.*

756 *Luctantem rostro*] Magna brevitate rem descripsit. *Servius.*

Æthera verberat alis] Alcimus l. IV. de Mundi origine, 'Illa volans longe diverberat aëra plausu.' *Cerda.*

757 *Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon Portat ovans*] Apto huc notam Scal. Poët. II. 28. 'Unum Venulum habes, quem vivum aufert Tarchon, cujus rei exitum cum haud ponit, nonne vir est incomparabilis? Hæc est varietas, quæ hiscentem perducit auditorem ad finem usque.' *Idem.*

758 *Ducis exemplum eventumque*] Et virtutem et felicitatem. Exemplum, quod cœpit; eventum, quod prospere. *Servius.*

Ducis eventum exemplumque secuti] In antiquis codicibus, *exemplum eventumque:* par enim est rem prius aggredi, quam quid inde eveniat spectare possis. *Pierius.*

759 *Mæonidæ*] Lydii: ut, 'Mæoniæ delecta juventus.' *Servius.*

Fatis debitus] Eodem sensu κατάκριτον ψυχὴν dixit Josephus Bell. Jud. I. 3. id est, *damnatam animam.* Intellige *fatum* κατὰ μόρον. Fatale enim huic hoc mortis genus, cui oppone ὑπὲρ μόρον. Eodem sensu, quo hic *debitus*, Horat. Od. I. 36. 'Placare vituli sanguine debito Custodes Numidæ Deos.' *Cerda.*

Aruns] Hic fortasse Hetruscus genere; nam Plutar. in vita Camilli meminit Aruntis cujusdam Hetrusci, sive Arrontis. *Idem.*

760 *Arte*] Fraude, dolo: ut, 'Arte Pelasga.' *Servius.*

762 *Qua se cumque furens medio tu-*

Digitized by Google

lit agmine virgo, Hac Aruns subit] Ut etiam supra diximus, ita Poëta loquitur, ut aliquibus locis det suspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit: namque et in Camillam impetum facit, et cum ea rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiam dicit esse manifestum signum socium ei fuisse: quod Apollinem Soractis invocat montis, de quo, Turno auxilia constat venisse, licet possit fieri ut alterius loci homo, alterius loci invocet numen. Item ad argumentum vocat, 'Patrias remeabo inglorius urbes:' quod etiam de hoste procedit. *Inglorius* autem ideo, quia superare fœminam, nullam constat esse virtutem. Aut quia nec gloriari poterat, si Camillam earundem partium occidisset, ut, quod supra dictum est, videatur eam invidia peremisse, quod viris præripiat gloriam, et sola nobiliter pugnet Camilla. *Idem.*

Qua se cunque furens, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *qua se cumque ferens* legitur, quod nonnullis et honestius et decorum magis videtur. Sed enim *furens* Ti. Donatus agnoscit, dum sic ait: 'Dixit autem caussam, qua perfectum est, ut illa explorantis Arruntis non sentiret insidias: ferebatur,' inquit, 'studio belli et furore certaminum.' *Pierius.*

Qua se cumque furens, &c.] Ab hoc versu Prudent. in Psychom. 'Quo se cumque fugax trepidis fert cursibus agmen.' Est apud Plut. in vita Pyrrhi quidpiam simillimum. Inducit Scriptor Italum quempiam in bello ἐπέχοντα τῷ Πύρρῳ, καὶ τὸν ἵππον ἀντιπαρεξάγοντα, καὶ συμμεθιστάμενον ἀεὶ, καὶ συγκινούμενον, ut alius videns ita monuerit Pyrrhum: σοὶ γὰρ ἀνορᾷ καὶ πρός σε τέταται πνεύματος μεστὸς ὢν καὶ θυμοῦ τοὺς δ' ἄλλους ἐᾷ χαίρειν. *Cerda.*

763 *Tucitus*] Hoc est, latens. *Serv.*

Vestigia lustrat] In Eclog. 'tua dum vestigia lustro.' *Cerda.*

766 *Hos aditus, jamque hos aditus, &c.*] In antiquo codice *hos aditus jamque hos abitus* legitur: quod ejus diligentiam ostendit, ut non prius adire velit, quam præviderit, qua sit etiam abeundum. *Abitus* porro Donatus agnoscit; sed de Camilla dictum intelligit: Quacunque abibat, vel quacunque habuit transitum, et quoscunque illa circuitus obibat, observabat iste opperiens caussam, quo posset circumvenire fortiorem. *Pierius.*

767 *Circuitum*] Proprie. Nam *circumire*, insidiantium est: unde est, 'Nec gregibus nocturnus obambulat.' *Servius.*

Certam hastam] Inevitabilem. Unde est e contrario, 'et incertam excussit cervice securim,' id est, infirmam, evitabilem. *Idem.*

768 *Sacer Cybelæ*] Nunc montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, ut sacerdotem majoris numinis conetur occidere: per quod quasi exauctoratur Dianæ favor, interveniente majoris numinis iracundia. *Idem.*

Cybelo] Locus est in quo Cybele colebatur. *Donatus.*

Forte sacer Cybele] In codicibus aliquot antiquis *satus Cybele* legitur, ne *sacer* et *sacerdos*, quam ajunt, negationem facerent. Sed quamvis *sacer*, pluribus scriptum sit in exemplaribus: quum tamen Donatus legat *Cybelo*, ut in Mediceo habetur codice: hoc est loco in quo *Cybele* colebatur: de quo superius dictum eo versu, 'Hinc mater cultrix Cybele:' mihi minime displiceret 'satus Cybelo.' *Pierius.*

Olimque sacerdos] Aut quia vetus sacerdos, aut cujus etiam majores sacerdotes fuissent, quibus apud veteres in sacra quoque succedebatur. *Servius.*

Olimque sacerdos] Non negat tunc fuisse: ita ego puto. *Cerda.*

769 *Longe fulgebat*] Vel longe fulgebat, vel longe insignis. *Servius.*

770 *Spumantem*] Indicat equi ferocitatem. Ita Nonnus Dionys. l. x.

Digitized by Google

Ἀφρὸν ἀκοντιζ'ων χιονόδεα, μάρτυρα λύσσης: Spumam evibrans instar nivis, testem furoris. Eurip. in Suppl. ora equorum ait *ἀφρῷ καταστάζοντα.* Aristophan. in Lysist. ad explicandam apri iram, *πολὺς δ' ἄμφω τὰς γένυας ἀφρὸς ἦν σοι.* *Cerda.*

Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat] Cataphractum eum fuisse significat. *Cataphracti* autem *equites* dicuntur, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent: de quibus Sallustius, 'Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.' Pluma est in armatura ubi in laminam se indit. Nunc autem pro linteo pellem posuit: et *æneas squamas*, æreas laminas intelligimus. *In plumam* vero, in similitudinem plumæ: ut, 'Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,' id est, in antri similitudinem. Sane sciendum quod ipsos equites cataphractos dicimus. Sallustius, 'Et sequebantur equites cataphracti.' *Serv.*

Pellis ahenis, &c.] Sententia est, equum Chlorei ornatum pelle alicujus feræ, quæ pellis tota esset contecta æreis laminis in modum plumæ. Ita equus Æneæ l. VIII. 'quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.' Statius l. IV. equum producit 'velatum geminæ dejectu lyncis.' De equo Superbiæ Prudent. 'quem pelle leonis Texerat, et validos villis ornaverat armos.' *Cerda.*

771 *In plumam squamis*] Serpentis est et piscis, quam facit compositio naturalis: nam et ordinibus digesta est: et viarum plurimarum impressione distincta. Quicquid igitur in hanc similitudinem facit artifex, *squama* dicitur: hæc fit ex minutis laminis invicem se retinentibus, et ita digestis, ut est in avibus pluma. *Donatus.*

In plumam squamis] Plumarium hoc opus attingit Sallust. citante illum Servio. Hoc scilicet ante inventos thoraces, qui essent, aut fusi, aut cusi ære. In Justin. l. XIV. sunt 'loricæ plumatæ:' et in Stat. l. XI. 'thorax plumatus.' Ait enim, 'Qua male jam plumis imus tegit inquina thorax.' *Cer.*

Pellis ahenis in plumam squamis auroque inserta] Laminæ rotundæ ferreæ, e quibus loricæ succudebantur, veteribus *plumæ* et *squamæ* dictæ; quod *plumarum* squamarumque similitudinem referrent, ac in modum earum essent consertæ. Similiter etiam *plumas* vocarunt notas ex auro vel purpura, quibus in modum plumarum intertexebantur ac variebantur. Hanc *autem plumandi* vel *plumariam* dixerunt Latini, Græci, *ποικιλτικὴ τέχνη*, et *ποικίλλειν*. Meminit ejus Flavius Vopiscus in Carino c. 20. 'Jam quid lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro et Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpura, plumandi difficultate pernobiles?' Ad quem locum videndus omnino Cl. Salmasius. *Emm.*

Auroque inserta tegebat] Exemplaria fere omnia vetustiora legunt, *auro conserta.* Nam particula *que*, importune omnino videbatur adposita. *Pier.*

Auro conserta] Ita Servius, et Mss. et Agell. II. 6. alii, 'auroque inserta.' *Taubmann.*

772 *Peregrina ferrugine*] Ut Hibera, id est, Hispana: nam ipse hoc alibi exposuit, 'Et ferrugine clarus Hibera.' Quidam purpura accipiunt, quod ejus prima tinctura ferrugineo colore sit. *Servius.*

Peregrina] Quasi dicat, ex melioribus regionibus advecta. *Donatus.*

Peregrina ferrugine clarus et ostro] Erat insignis exotica, id est, nobilissima veste ostrina et quidem *ferruginei* coloris, qui ferro candenti similis, et alibi *hyacinthinus* dicitur: ut sit *ὑακινθόβαφος.* Alii simpliciter *ferrum* interpretantur: quod prima purpuræ tinctura ferrugineo colore sit. Alibi: 'ferrugine clarus Hibera,' id est, Hispana. *Taubmann.*

773 *Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu*] Cretenses sagittas Lycio arcu

Digitized by Google

dirigebat: quod etiam, ut supra diximus, ad ornatum poni consuevit. *Servius.*

Cornu] Hoc loco, ligni genus dixit, non alicujus animalis. *Donatus.*

Lycio Cortynia cornu] Et *Cortynia* per *C*, et *Gortynia* per *G*, indifferenter scribi posse ostendimus alibi. *Pier.*

Lycio Cortynia cornu] *Cortynos*, aut *Gortynos* urbs Cretæ, quæ, ut tota Creta, sagittandi arte floruit. Inde κατ' ἐξοχὴν *spicula Cortynia.* Plutar. in vita Cleomen. βέλεσι χρήσασθαι τοὺς Κρῆτας: et Plinius XXXVI. 16. loquens de usu sagittarum: 'præcipuus hic usus in Creta.' Sic et Lycii, ut in genere omnes Orientales. Inde arcus cornua ab illis sumit etiam κατ' ἐξοχήν. Sunt *cornua* in arcu, quæ postea Poëta vocat *capita*, eo versu, 'donec curvata coirent Inter se capita,' &c. *Cer.*

774 *Aureus ex humeris, &c.*] De hoc decore et lumine orationis ex Homero petito, vide P. Victorium XXXIII. 12. *Taubmann.*

Aureus ex humeris sonat arcus] Statius Thebaid. VII. 659. 'Quam super a tergo velox corytos et arcus, Pendentesque sonant aurata lynce pharetræ.' *Emmeness.*

Vati] Hic vatem, supra sacerdotem, ut de Heleno utrumque. *Serv.*

Sonat arcus] Stat. Theb. IV. 'trux læva sonat arcus, et aspera plumis Terga Cydoniæ Corythos arundine pulsat.' De Phœbo Æn. IV. 'Tela sonant humeris.' De Hercule lib. Epig. εὐρολίζητος ἐπ' ὤμοις ἰός. *Cerda.*

775 *Cassida*] Pro *cassis:* nam accusativum posuit pro nominativo. *Servius.*

Cassida] Servius accusativum ait pro nominativo positum. Valerius Probus contra, Virgilius, inquit, *hæc cassida* declinavit. Exemplaque referuntur a Carisio cum hoc ipso 'aurea vati Cassida,' ex Propertio, 'Aurea cui postquam nudavit Cassida frontem.' *Pierius.*

Cassida] Pari forma Propert. Eleg. III. 11. 'Aurea cui postquam nudavit cassida frontem.' Notat Serv. poni a Virg. accusativum pro nominativo. Firmat ejus mentem Passerat. in Propert. nam et Varro *compedam* posuit pro *compes*, et *chlamyda* pro *chlamys:* et Festus *Itonida* pro *Itonis.* Difficilis expeditio Poëtarum. Facilius expedies, si dicas, formam esse harum vocum duplicem, ut inflectatur *cassis, cassidis*, et, *cassida, cassidæ*, ut et, *compes, compedis*, et, *compeda, compedæ;* et sic in aliis: ita tamen, ut altera formetur a quarto casu primæ. Quod in verbis Græcorum usitatissimum; nam barytona multa formantur a futuris aliorum barytonorum. Festus ait: 'Cassidam antiqui pro casside ponebant.' Ita enim Festi locum legit Lac. Fruterius lib. Verisim. c. 5. *Cerda.*

Sinusque crepantes] Statius etiam in veste Theb. l. VII. 'crepat aurea grandine multa Palla.' Hanc locutionem assumpsit Sidon. ep. I. 7. 'crepantes adulationum bullas.' Sophocl. in Antig. dixit χρυσοῦ κανακχῆς. Possum existimare *crepanti vesti* opponi directe ἕλματα στιγαλόεντα Homeri ad verbum, *tacentes vestes;* interpretes reddunt *artificiosas.* Ergo στιγαλόεντα, quasi στιγῶντα, et præ tenuitudine, et earum tenuitate μὴ ἠχοῦντα. *Idem.*

776 *Carbaseos*] Ait chlamydem fuisse croceam, et in ea *sinus carbaseos.* Ita l. VIII. ait de Tybri, 'eum tenuis glauco velabat amictu Carbasus.' Cum glaucus color non multum abeat a croceo, videtur carbasus hoc colore infici solita a veteribus, congruente in unam rem utroque Virgilii loco. Et quidem Chlorei chlamys fuit carbasea, ad eum modum, quo notat Plin. XIX. 1. ad finem, induci ab Hom. pugnatores 'thoracibus lineis:' vox Hom. Il. II. est λινοθώρηξ. Sic ergo thorax Chlorei esse potuit ex carbaso linea infecta colore croceo. *Idem.*

Sinus Carbaseos] Statius l. VII. Thebaid. 656. 'Brachiaque in manicis,

Digitized by Google

et pictæ vincula palmæ, Carbaseique sinus, et fibula rasilis auro.' *Emm.*

Fulvo in nodum collegerat auro] Videtur hic nodus fuisse in pectore, ex imitatione Prudentii Psychom. 'Carbasea ex humeris summo collecta coïbat Palla sinu, teretem nectens a pectore nodum.' *Cerda.*

777 *Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum*] *Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina:* id est, habebat vestem Phrygionis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illuc spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. *Servius.*

Barbara] Nomen artis, qualis esset tunica, demonstravit; nam hujusmodi vestes acu pictæ dicuntur. Tegebantur autem crura ejus barbarico opere tegminibus factis, et hoc nomen est: nam qui hanc exercent, *Barbaricarii* dicuntur, exprimentes ex auro et coloratis filis hominum formas, et diversorum animalium, et specierum imitatam subtilitate veritatem. *Donatus.*

Barbara] Phrygia: nam Phryges olim vocabant *barbaros*. Alii *barbara* exponunt, *Ibera*, ex illo Æn. IX. 'Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Ibera.' Pimpontius τὸ κάλυμμα τῶν ἀβόλων, id est, *braccas*, putat innui. *Taubmann.*

778 *Templis præfigeret arma*] Vide Æn. I. 262. *Emmeness.*

780 *Certamine pugnæ*] Forte ab Lucret. qui I. IV. 'At contra conferre manu certamina pugnæ.' *Cerd.*

782 *Femineo*] Impatienti, inrationabili: ut, 'Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.' *Servius.*

783 *Tandem*] Quia diu insectatus fuerat. *Donatus.*

Tempore capto] Quod supra, 'arrepto tempore Turnus.' *Cerda.*

784 *Conjicit*] Veteres quidem aliquot codices *conicit* legunt, idque uti mos unice i, sed longe plures *concitat:* et ita etiam in eo legitur, cui subjecta sunt Donati, quæ vidimus, commentaria. Nam et oraturus est prius, et opem Apollinis multis precibus imploraturus, deinde missurus hastam; quare multo post ait, 'Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras.' *Pierius.*

Voce precatur] Non est pleonasmus, sed modum explicat. Poterat enim precatio fieri mussitatione quadam. An voces pleonasmum, illud Didonis in IV. 'Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo?' Non certe. Certe pleonasmus, cum sit vitiosus, nolo sit in Rege Poëtarum ullus, quantumvis illis Homerus scateat. *Cerda.*

786 *Summe deum*] Ex affectu celentis dicitur: nam Jupiter summus est. *Servius.*

Sancti custos Soractis Apollo] Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum persolveretur (nam Dis manibus consecratus est) subito venientes lupi, exta de igni rapuerunt; quos, cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quamdam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut juxta stantes necaret; et exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est, posse eam sedari si lupos imitarentur, id est, rapto viverent. Quod postquam factum est, dicti sunt ipsi populi *Hirpini Sorani*. Nam lupi Sabinorum lingua *Hirpi* vocantur. *Sorani* vero, a Dite: nam Ditis pater *Soranus* vocatur: quasi lupi Ditis patris. Unde memor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum Sorranum. *Idem.*

Sancti] Sacrati, dicati tibi. Catull. 'Quid tibi si sancti concesserit Incola Itonis?' *Cerda.*

Soractis] V. N. Æn. VII. 696. *Taubmann.*

786 *Primi*] Electi. *Donatus.*

Pineus ardor] Ignis περιφραστ. *Serv.*

Digitized by Google

Acervo] Pyra, coacervatione lignorum. *Idem.*

Cui pineus ardor acervo Pascitur] De eodem ritu Sillius l. v. 'patrio cui ritus in arvo, Cum pius acritoneus accensis gaudet acervis Exta ter innocuos late portare per ignes. Sic in Apollinea semper vestigia pruna Inviolata geras, victorque vaporis (id est, sacer semper, et inviolatus sacerdos maneas) ad aras Dona serenato (id est, placato) referas solemnia Phœbo,' &c. Est autem *pineus ardor*, simpliciter, ardor, vel ignis: quam elegantiam vulgo ignotam Sophoclis exemplo Antigone illustrat ingeniosiss. noster Heinsius, qui πευκάεις ἥφαιστος dixit. *Apollinea pruna* est Ἀπολλώνειος φέψαλος, ut Aristoph. loquitur: quam Maro *pineam* vocat. *Acervum* etiam ignis materiam eleganter uterque dixit. De hac re tota vide mihi Heinsium, ad illa Silii, in Crepundiis. Meminit et Plinius, VII. 2. *Taubmann.*

787 *Freti pietate*] Iste quidem hoc dixit: sed Varro ubique expugnator religionis ait, cum quoddam medicamentum describeret: 'Eo uti solent Hirpini ambulaturi per ignem, medicamento plantas tingunt.' *Servius.*

Medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus vestigia pruna] Hi cultores Apollinis *Hirpi* sunt dicti. Meminit eorum Plinius VII. 2. 'Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ: quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur. Et ob id perpetuo senatusconsulto militiæ omniumque aliorum munerum vacationem habent.' Idem ferme ex Plinio refert Solinus; nisi quod dicat eos ardentibus lignorum struibus ambulare. In quo a Virgilio et Plinio dissentit; illi enim id fieri testantur, cum jam strues in carbones et prunas desedit. Locus est in cap. 8. 'E memorabilibus inclytum et insigniter per omnium vulgatum ora, quod perpaucæ familiæ sunt in agro Phaliscorum, quos Hirpos vocant. Hi sacrificium annuum ad montem Soractis Apollini faciunt: id operantes gesticulationibus religiosis, impune insultant ardentibus lignorum struibus, in honorem divinæ rei flammis parcentibus. Cujus devotionis mysterium munificentia senatus honorata, Hirpis perpetuo consulto omnium munerum vacationem dedit.' Male autem hoc loco, notante Salmasio ad dictum Solini locum, Servius *Hirpinos*, Samnitium Lucanorumque vicinum populum, cum *Hirpis* familiis tantum quibusdam in agro Phaliscorum confundit. Illum vide pag. 85. et seq. *Emmeness.*

788 *Multa pruna*] In pruna. *Pruna* autem quandiu ardet dicitur. Horatius, 'Prætextam et latum clavum, prunæque batillum.' Cum autem extincta fuerit, *carbo* nominatur. Terentius, 'Tam excoctam atque atram reddam, quam carbo est.' Nam *pruna* a perurendo dicta est. *Servius.*

789 *Da, pater*] Hoc verbum jam intrusit inter ea, quibus precatio ad Deos fieret, Brissonius, multisque firmavit. Sed illustriora sunt testimonia duo, quibus utitur Germ. nam in re cædis, ut etiam Virg. Euripid. Phœniss. δός μοι κτανεῖν ἀδελφόν. Æschyl. ἐν χοηφ. δός μοι τίσασθαι μόρον πατρός. *Cerda.*

790 *Exuvias, pulsæve trophæum*] Exuvias occisæ, pulsæ trophæum. Et proprie; nam, ut supra diximus, de occisis hostibus triumphabant, de pulsis figebant trophæa. *Servius.*

792 *Facta ferent*] In antiquis plerisque codicibus non sine judicio, scriptum observavi *ferant*, per loquendi modum indefinitum. *Pierius.*

793 *Patriam remeabo inglorius urbem*] In codicibus omnibus antiquis, quotquot legi, 'patrias remeabo inglorius urbis,' numero multitudinis

Digitized by Google

scriptum inveni: quod tamen in medio relinquimus. *Idem.*

Remeabo inglorius urbem] Quod Homer. Iliad. II. δύσκλεα Ἄργος ἱκέσθαι. *Cerda.*

794 *Partem Mente dedit, partem volucres dispèrsit in auras*] Bona moderatio Apollinis, inter sacerdotis preces, et voluntatem sororis. *Servius.*

795 *Partem volucres dispersit in auras*] Est hoc, quod Hom. Il. XII. de Asio precante, οὐδὲ Διὸς πεῖθε φρένα. Sed servata forma Virg. Lucanus I. v. 'in ventos impendo vota, fretumque.' Ovid. in Epist. Sapphus, 'et Zephyri verba caduca ferunt.' Tibullus quoque I. 4. ait ventos ferre perjuria. Pulchre dixit Eurip. in Hecub. λόγοι πρὸς αἰθέρα φροῦδοι. Nam sermones commissi auris vanidi sunt. *Cerda.*

800 *Convertere animos acies*] Aliqui hic legunt *acres.* Placuit *acies,* et sic etiam legit Serv. Pet. Daniel. *Idem.*

801 *Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor*] Hæc est antiqua lectio. Namque apud majores trahebatur interdum a Græco genitivus singularis. Hinc est et *paterfamilias* et *materfamilias:* quæ duo tantum nomina remanserunt: nam nec *hujus auras* dicimus, nec *hujus custodias* secundum Sallustium, qui ait, 'Castella custodias thesaurorum:' pro *custodiæ.* Etenim ita Asper intelligit: licet alii *custodias* accusativum velint. Sane *paterfamilias* et *materfamilias* quando dicimus, *familias* indeclinabile est. Si autem *paterfamiliæ* dixerimus, jam non erit nomen, sed locutio, et *familiæ* erit dativus. Nam *pater mihi est* dicimus. Terentius, 'Natura tu illi pater es, consiliis ego.' Multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus *hi patresfamiliæ, horum patrumfamiliarum.* Servius.

Nihil ipsa, nec auræ, Nec sonitus memor] *Auræ,* antiquam esse lectionem Servius asseverat, genitivum a Græco sermone mutuo sumptum, ut *pater familias* dicitur: et apud Sallustium, 'Castella custodias thesaurorum, pro custodiæ.' Vetera tamen hæc exemplaria quæ præ manibus habemus, *auræ* legunt Latina specie: sed unum etiam non præteribo, esse codices aliquot, in quibus 'nihil illa neque auræ' scriptum sit. *Pierius.*

Nec auras] Ita Asper et Servius leg. *auras:* ut sit Græcæ et antiquæ declinationis Genitivus, *aëra, aëras.* Et hoc unice etiam rectum clamitat J. C. Scaliger, de Causs. L. L. cap. 85. et ab imperitis mutatum esse in *auræ.* Hunc autem locum, de voto Aruntis, quem conferunt cum illo in XVI. Iliad. ubi Achilles Jovem pro Patroclo orat, Scaliger animosissime defendit contra Grammaticorum lites, v. 3. *Taubmann.*

803 *Exsertam papillam*] Nudam. Sane *mamilla* est omnis eminentia uberis: *papilla* vero breve illud unde lac trahitur. *Servius.*

Exsertam papillam] More Amazonum expapillatam. V. N. Plauti Mil. act. IV. 4. *Taubmann.*

804 *Hæsit*] Ita infixa est, ut non elaberetur. *Idem.*

Virginemque alte bibit acta cruorem] Ait Macrob. VI. 6. ductum hoc ab illo Hom. qui de hasta, λιλαιομένη χροὸς ἆσαι: *cupida satiare se corpore.* Adjungo illi Euripidem, qui in Herc. Fur. hastis dat *cupiditatem.* ἧς (videlicet τυραννίδος) μακραὶ λόγχαι περιπηδῶσ' ἔρωτι: *propter quam* (tyrannidem) *longæ hastæ saltant præ cupiditate:* ad verbum, *præ amore.* Non dissidet illud Propert. III. 12. 'Neve tua Medæ lætentur cæde sagittæ.' et a Virg. Petron. 'Syllanus bibit ensis:' τὸ *alte,* est, quod sæpe alias, *penitus.* Cerda.

805 *Dominam*] Reginam: ut, 'Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.' *Servius.*

806 *Ante omnes*] Demissis omnibus actionibus. *Donatus.*

807 *Lætitia mixtoque metu*] In Ro-

Digitized by Google

manu codice *mentoque metu* legitur, ut *lætitiæ* sit antitheton: sed enim *mixto* longe castior est lectio. *Pierius.*

Lætitia mixtoque metu] Conjunctio ista variorum affectuum pulcherrima est. Ita Æn. I. 'Lætitiaque, metuque avidi.' Sall. Jugurth. 'Lætos modo, modo pavidos animadverteres.' *Cerda.*

806 *Nec telis concurrere virginis audet*] Sic fuerat consternatus, ut etiam vulneratam timeret. *Servius.*

809 *Ac velut ille*] Servit hæc vox ornatui, non significationis necessitati. Vide Æn. X. 707. et Scalig. IV. 34. Poët. Hæc autem comparatio ex Hom. Il. XVI. de Antilocho sumpta est. In quibus tamen, auctore Scaligero v. 3. maxima est differentia. Eum vide. *Taubmann.*

811 *Occiso pastore lupus*] Bene pastori comparat reginam: nam reges ipsi *pastores* vocantur. Homerus, ποιμένα λαῶν. *Servius.*

Magnoque juvenco] In antiquis exemplaribus *magnove*: quod si diligentius animadvertas, longe melius est. *Pierius.*

812 *Caudam pavitantem*] Quæ timorem indicat: pro, 'ipse pavitans.' *Servius.*

Caudamque remulcens] Id est, reflectens: sic enim lupi et canes timentes caudam reflectunt, ut eam sub verenda reducant. Sic, 'demulcere aures,' pro demittere, Lactant. dixit: Turneb. XXI. 22. Hunc metum in quadrupedibus Græci exprimunt per ὀρρωδεῖν: unde ὀρροπύγιον. *Taubmann.*

814 *Turbidus*] Timidus modo, supra terribilis: ut, 'Venulo adversum se turbidus infert.' *Servius.*

Arruns] In antiquis plerisque codicibus, et hic et alibi *Arrons* per *o* scriptum est, passimque *rr* geminato: sed Probus notat *Arrus Aruntis* per *u*. Pierius.

815 *Mediis se inmiscuit armis*] Exemplo Homeri (ait Germ.) Il. XVI. qui inducit Euphorbum percusso Patroclo refugientem: ἀνέδραμε, inquit, et, μέσσῳ δ' ὁμίλῳ. *Cerda.*

816 *Illa manu, &c.*] Est hoc, quod de Pallante in X. 'Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.' Quod Hom. Il. XIII. ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνέσπασεν. *Idem.*

817 *Mucro*] Hinc apparet *mucronem* esse cujuslibet teli acumen. *Servius.*

818 *Labitur exanguis*] Plerique codices antiqui *exsanguis* scribunt dictione nihil quicquam corrupta: uti etiam *exsolvit*, et *exspirans*, et similia. Donatus legere videtur, 'Labitur et sanguis, labuntur frigida letho Lumina,' addita paraphrasi, 'recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.' *Pier.*

Frigida letho] Alii *telo* legunt, et intelligunt *vulnere*. Et quidam *labuntur letho*, non *letho frigido*, *sed letho labuntur*. Alii *frigida letho* accipiunt, quia sequitur post, 'Captum letho posuit caput.' Nonnulli *frigida lumina* tradunt, scilicet ignis calore extincto, ut e contrario, 'Ad cœlum tendens ardentia lumina.' *Servius.*

Labuntur frigida leto Lumina] Ait oculos labi in morte. Huc spectavit, ni fallor, Quintil. in præfat. l. VI. ubi de filio moriente: 'Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?' et Ovid. Trist. III. 3. 'Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo Labentes oculos claudet amica manus.' *Cerda.*

822 *Quicum*] Tametsi placet *quicum*; dicendum tamen, vetera plerique exemplaria *quacum* legere. *Pier.*

Partiri curas] Subaudis *consueverat*. Servius.

Partiri curas] Ea forma, qua supra, 'mecum partire laborem:' qua Phædrus in fabell. 'Amplexus ille utramque, et carpens oscula, Dulcemque in ambos charitatem partiens:' quem in locum vide Rittershus. *Cerda.*

Digitized by Google

Hæc ita fatur] Unum abundat: nam supra ait, *Adloquitur*. Servius.

823 *Potui*] Absolute: pugnare vel vivere: necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Idem.*

Potui] Non subaudio cum Serv. *potui vivere, pugnare.* Imo, *potui* est ἐδυνήθην, *valui viribus, et potens fui bello.* Nam tametsi a re nihil differat, multum certe ab energia. *Cerda.*

823 *Hactenus, Acca soror, potui*] Ovidius Metam. VIII. 882. 'Armenti modo dux vires in cornua sumo; Cornua, dum potui, nunc pars caret altera telo Frontis,' &c. Ex restitutione Nic. Heinsii. *Emmeness.*

Vulnus acerbum] Alludit ad immaturam mortem, et indebitam florenti ætati: de qua jam l. VI. *Cerda.*

824 *Tenebris nigrescunt omnia circum*] Nihil frequentius in Hom. qui sæpissime de his oculorum tenebris in morientibus. Libo paucula ex uno Iliad. XIII. in quo sum, cum hæc scribo. Ergo, τινὰ Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψαι. Et iterum: Τὸν δὲ σκότος ὄσσ' ἐκάλυψε. Et post pauca: Τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νὺξ ἐκάλυψεν. Demum forma alia: Στυγερὸς δ' ἄρα μιν σκότος εἷλεν. Euripides quoque millies hanc rem. Alcestis moritura, Καὶ μὴν σκοτεινὸν ὄμμα μου βαρύνεται. Iterum: Σκοτία δ' ἐπ' ὄσσοισι νὺξ ἐφέρπει. Et de moriente Hippolyto, κατ' ὄσσων κιχάνει μ' ἤδη σκότος: et de Polynice in Phœniss. ἤδη γάρ με περιβάλλει σκότος. Sed si quæras imitationem Virgilii veram, ea sumpta est ex Calabro, cui hæsit in toto hoc Camillæ occasu, quod sic efficio. Camilla moriens ex equo *fluit.* Penthesilea θοῷ δ' ἐπικέκλιθ' ἵππῳ. Camilla 'arma reliquit.' Penthesilea ἐκ δ' ἔβαλεν χειρὸς πέλεκυν. Camilla *labitur exsanguis.* De Penthesilea Græcus, μέλαν δέ οἱ ἔῤῥεεν αἷμα. De Camilla, *exsolvit se corpore.* Penthesilea ὑπεκλάσθη μελέεσσιν. Ut Camilla feritur in *papilla*, ita et Penthesilea. Ut Camillæ 'nigrescunt omnia tenebris,' ita de Penthesilea, ἀμφὶ δέ οἱ νὺξ ὀφθαλμοὺς ἤχλυσε. *Id.*

826 *Succedat pugnæ*] Animus bellatricis ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. In tantum, ut nihil aliud moriens, quam de republica tuenda et bellum mandaret, et solum putaret idoneum Turnum in ejus vicem succedere. *Servius.*

Trojanosque arceat urbe] In antiquis plerisque codicibus *urbi* per *i* legitur: sed melius per ablativum, 'Finibus arceret.' Est etiam in Mediceo absque copulativa, 'Trojanos arceat urbe.' *Pierius.*

827 *Linquebat habenas*] Ita etiam de moriente Hom. Iliad. XVI. ἐκ δ' ἄρα χειρῶν Ἡνία ἠΐχθησαν: et l. XI. Ἐκ γάρ σφεας χειρῶν φύγεν ἡνία σιγαλόεντα. Apud Stat. l. VII. quendam equus suus, 'nec jam arma, aut fræna tenentem Portat.' De moriente Pyrrho Plutarch. καὶ προήκαντο τὰς ἡνίας αἱ χεῖρες. Imitationem si quæras, ea sumpta a Furio, qui Annal. l. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Cerda.*

828 *Non sponte fluens*] Non sponte, ut supra, 'Portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.' *Servius.*

Non sponte fluens] Supra Georg. III. 'Ad terramque fluit devexo pondere cervix.' *Germanus.*

829 *Paulatim exsolvit se corpore*] Sic in quarto, 'teque isto corpore solvo.' *Servius.*

Exsolvit] Λύσει καὶ χωρισμῷ ψυχῆς ἀπὸ σώματος: quæ Platoni mors est. Æneid. IV. 'teque isto corpore solvo.' Ibid. vs. 695. 'Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.' Lucret. l. III. 'exsolvere sese Omnibus e nervis.' *Taubmann.*

830 *Et captum letho posuit caput*] Cum dicit *caput*, ostendit operam con-

Digitized by Google

secari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur; quod facilius potest morte contingere, sicut supra dictum est. *Servius.*

Captum leto posuit caput] Supra v. de Palinuro: 'Pone caput, fessosque oculos furare labori.' *Ponere*, est somni et fati. Propert. 'Mecum habuit positum lenta puella caput,' de nocte, quam ab amica obtinuerat: ut Virg. IV. 'somno positæ sub nocte silenti:' et Propert. l. II. 'Me juvet æternis positum languere corollis,' hoc est, vino prostratum, exporrectum, et jacentem, [illegible]. *Germanus.*

Arma relinquens] Alii *arma relinquunt*, legunt. Probus hypallagen vult, vel contrarium, ut ipsa *relinquit*. Alii *arma relinquunt*, laudant dictum, id est, illa decidebant e manibus Camillæ exanimi. *Servius.*

Arma relinquens] In Romano codice et aliquot aliis *reliquit* verbi indicativi, non participii voce, ut tria sint membra, 'posuit caput, arma reliquit, Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:' quæ ita Donatus etiam distinguit. *Pierius.*

831 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*] Servat hoc ubique, ut juvenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstites potuerunt: quod etiam de Turno dicturus est. *Servius.*

Vitaque cum gemitu] Reddidit versum Hom. Iliad. XVI. ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων [illegible] Ἄϊδόσδε βεβήκει. Hoc ipso versu clauditur tota Æneis. Qui moriuntur indignabunde, dicuntur mori cum gemitu, ut hic Camilla, cui morti opponit directe Theocrit. loquens de Adonide, [illegible]. *Cerda.*

832 *Immensus clamor*] Trojanorum scilicet, qui exultabant, et quorum animi aucti sunt Camilla moriente. *Servius.*

Ferit aurea clamor sydera] Ita l. II. 'ferit aurea sydera clamor:' et, 'aurea sydera:' ut Eur. in Elect. χρυσέων ἄστρων. *Cerda.*

833 *Crudescit*] Crudelior fit cæde multorum. *Servius.*

834 *Incurrunt densi*] Romanus codex et aliquot alii pervetusti *concurrunt* legunt, sed Donatus *incurrunt* agnoscit. Ait enim, 'in unum locum currunt, atque ex congesta multitudine facti sunt densi:' Teucri scilicet, Tyrrheni, et Arcades. *Pierius.*

Omnis copia] Pro *totus exercitus*, ut, 'et quæ sit me circum copia, lustro.' *Servius.*

Simul omnis] Non est idem *omnes*, et *cuncti*. Sed *simul omnes, et cuncti*, idem est. *Cunctos* itaque Poëta intelligit. Sic l. III. 'una omnes fecere pedem,' id est, cuncti. *Cerda.*

835 *Evandrique Arcadis alæ*] Romanus codex, Mediceus, *et alii plerique* legunt *Arcades alæ*, nominativo casu utrumque. *Pierius.*

836 *At Triviæ custos*] Vel ministra, vel observatrix. Potest et pro comite accipi, vel *custos mandatorum* Triviæ, ne inulta Camilla moriatur. *Servius.*

At Triviæ custos] Dianæ *custos*, id est, ministra et observatrix, *Opis*, cui ultio Camillæ erat *commendata*. Macrob. III. 6. Cælius XX. 6. *Taub.*

Triviæ custos] Eodem *modo vocem* hanc usurpat Silius Italicus *l.* XI. 'Id postquam Herculeæ custos videt impiger aræ.' *Emmeness.*

839 *Mulctam*] Affectam, debilitatam, damnatam: *mulcari enim* proprie *verberibus* dicimus. *Servius.*

Tristi mulctatam morte Camillam] In codicibus aliquot veteribus, *omnino mulctatam* per *ct* scriptum est: in pleribus absque *c*, *multatam*, *et in vetusto* T. Livii codice passim, *multam*, *multare* et *multatitium*, et similia, absque *c* litera scripta sunt. *Pierius.*

Mulctatam morte] Alii leg. *mulcatam*. Sed Servius *D. et Germ. Valens*, et Erricus Memmius, omni con-

tentione docent, *mulcatam* legendum, hoc est, affectam. Vide Not. nostras Plautin. Most. act. IV. sc. 2. *Taubmann.*

841 *Crudele luisti Supplicium*] Juris verbo usus est. *Luere* enim debere dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitis pœnam. Quidam hujus loci longam expositionem tradunt: Volscos a Volscatibus Hylinis originem ducere, Exclytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere. *Luisse ergo supplicium* Camillam dicunt, quæ adversum Trojanos arma tulerit: quibus majores ejus auxilium constat tulisse, id est, Penthesilea. *Servius.*

Heu nimium, virgo, nimium] Ita quoque geminat Claud. Eutrop. l. II. 'Me nimium timido, nimium junxere remisso.' Tale quidpiam est apud veterem Poëtam Alpheum, cujus extat l. I. Epigram. hendecasyllabum hoc, Τὸ μηδὲν γὰρ ἄγαν, ἄγαν με τέρπει. *Cerda.*

842 *Teucros conata lacessere*] Propter illud, 'Bellum importunum gerimus cum gente Deorum.' *Heu* autem doloris exclamatio est. *Servius.*

843 *Desertæ in dumis*] In silvis coluisse, aut dumis, *desertæ*, id est, soli et sine nobis. *Idem.*

Nec tibi desertæ, &c.] Talis ea conquæstio Theb. l. IV. 'Nunc ubi bella Tibi? nil te mea tela juvabunt, Nec teretes arcus,' &c. Sed Virgilium aspirasse ad hoc Homericum, Germ. ait, Ἀλλ' οὐχ οἱ τότε γε χραῖσμ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα. *Cerda.*

Coluisse Dianam Profuit] Non Deam incusat, sed fatorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Servius.*

844 *Nostras humero gessisse sagittas*] In codicibus aliquot *gestasse* legitur, quod frequentiam et habitum ostendit: sed in pluribus *gessisse pharetras;* eæ enim ab humero suspendi solent. *Pierius.*

Humero gessisse pharetras] Hic cum *humero* in singulari jungit *pharetras* in plurali: contra Æneid. I. 'Illa pharetram fert humeris.' *Cerda.*

845 *Tua te regina relinquet*] In Romano codice *reliquit*, præterito tempore; quia jam Diana præcaverat, quid agendum esset. In aliquot aliis *relinquit* est, præsenti tempore, ut ostendat eam adesse. Quidam futurum malunt, ob synchroniam, 'erit, patieris.' *Pierius.*

846 *Extrema jam in morte*] Ita Æneid. II. 'Extrema jam in morte parant defendere telis.' Vere extrema mors, quæ 'linea rerum,' ait Horat. *Cerda.*

Neque hoc] In antiquis aliquot *nec* scribitur: sed multo dulcius est *neque hoc*, proferre. Est et *numine*, in Mediceo. *Pierius.*

Sine nomine] Sine gloria, sine fama, quod fortiter fecit, vel quia Dea vindicat. *Servius.*

847 *Famam patieris inultæ*] Id est, non invindicatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, 'moriemur inultæ? Sed moriamur, ait.' *Idem.*

848 *Nam quicumque tuum violavit*, &c.] Nunquam atrocius mortales puniebant Dii, quam cum violassent quæ sibi essent sacra. Ita Æneid. II. 'Nam si vestra manus violasset dona Minervæ, Tum magnum exitium Priamo, Phrygibusque futurum.' Et supra in hoc libro, 'infanda per orbem Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,' videlicet, 'Quicunque Iliacos ferro violavimus agros.' Quasi Trojani agri sacri essent Diis. *Cerda.*

849 *Monte sub alto*] Ut, 'Monte sub aërio.' Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Servius.*

Monte sub alto] Scribit Serv. 'Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur.' Firmabis ex Lucano, qui,

Digitized by Google

'Et Regum cineres extructo monte quiescunt.' Ex Juvenale, qui Sat. v. 'Clivosæ veheris dum per monumenta Latinæ.' Inde sepulcra a Græcis κρηπῖδες vocantur, ut quæ in crepidinibus. *Cerda*

850 *Regis Dercenni*] Quidam de Sterce, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant. *Servius.*

Dercenni] Alii *Dercennii:* aut *Dorcenni*, et *Dorcennii.* Quidam etiam *Stercenii.* Putatur fuisse aut Rex Aboriginum, aut fictum. Deest lux historiæ. *Cerda.*

Terreno ex aggere] Alludit proculdubio ad sepulcrorum sepimenta, quæ dicebantur *tumuli* a tumore. Ita in l. VII. 'Aggere composito tumuli.' Catull. de eadem re loquens, 'excelso coacervatum aggere.' Hæc sepimenta fiebant ex materia aut saxea, aut terrea. Extremam inducit Poëta, de qua capiendus Plin. XXXV. 12. 'Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluere.' Non enim Plin. urnam fictilem intelligit, sed terreum tumulum, intra quem inclusa urna. *Cerda.*

Bustum] Hoc loco sepulchrum. *Servius.*

Bustum] Ponitur pro sepulcro, ut etiam ab Catullo, 'Cum teres excelso coacervatum aggere bustum.' *Cerda.*

851 *Opacaque ilice tectum*] Ex dignitate et more. Strabo l. v. loquens de Augusto ait, ambitum sepulcri illius fuisse 'intus alnis consitum,' ἐντὸς δὲ αἰγείροις κατάφυτον. *Idem.*

Pulcherrima] Bonam consilio hic intellige. *Donatus.*

Nisu sistit] Alarum scil. Quod l. IV. 'nitens Cyllenius alis constitit.' Lucret. l. VI. dixit, 'Pennarum nisus:' et postea 'nictari,' et 'insistere alis.' *Cerda.*

854 *Vana tumentem*] Plenum falsæ gloriæ, quam Græci κενοδοξίαν dicunt. *Vana* autem *tumentem*, ut 'infanda furentem.' *Servius.*

855 *Cur, inquit, diversus abis*] Non quasi audienti dicat, ut, 'Macte nova virtute puer.' *Diversus* autem, a pugna diversus; vel *diversus*, quod fugit, quam occidit. *Idem.*

Cur, inquit] Hæc loquitur secum ex dolore. *Donatus.*

Cur diversus abis] Ita l. v. 'Quo diversus abis?' Stat. l. VII. 'aquilonis hiatus In diversa ferunt.' *Cerda.*

856 *Digna Camillæ præmia*] Sic in secundo, 'Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Item in decimo, 'et hæc tibi porto Dona prius.' *Servius.*

Digna Camillæ Præmia] In Romano cod. *Camilla* legitur ablativo casu: sed genitivo melius. *Pierius.*

857 *Tune etiam telis moriere Dianæ*] Cum ingenti amaritudine dictum est: nam ei etiam genus invidet mortis. Quod autem ait *Tune etiam*, ad Niobes numerosam pertinet sobolem. *Servius.*

Tune etiam] Indignatur quod telis Dianæ sit periturus. *Donatus.*

858 *Volucrem sagittam*] Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Servius.*

Threïssa] Propter Amazonas: et hanc Virgilius non ita finxit, ut Tarpejam et cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse: Græci enim tradunt Opin et Hecaergon, οὐλοφόρους, ex Hyperboreis, qui et ipsi sunt Thraci, in Insulam Delum venisse; hunc Hecaergon Apollinem et Dianam educasse, ut etiam ex cognominibus Deorum, cum illa Opis, et hic Hecaergos appellatur, agnoscitur; quod supra plenius dictum est. *Idem.*

Threïssa] Cur Opis ita dicatur, apparet ex commentatione Servii editi ex bibliotheca Pet. Danielis, quæ tamen Commentatio mendis plurimis deformata est. Inde tamen elici potest, Nymphas ex Hyperboreis venisse in Thraciam ad Latonam, ad educandam Dianam. Una earum fortassis Opis fuit. *Cerda.*

Sagittam Deprompsit pharetra] Ad verbum Hom. Iliad. IV. σύλα πῶμα

Digitized by Google

φαρέτρης. Verbo alio Nonn. l. XXIX. γυμνώσατο τῶμα φαρέτρης. *Idem.*

859 *Cornuque infensa tetendit*] *Cornu* accusativus singularis est, ac si diceret, 'arcumque infensa tetendit:' nam horum dubiorum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Servius.*

Cornuque infensa tetendit, Et duxit longe, donec curvata coïrent Inter se capita, &c.] Ex hoc Virg. loco Silius l. XI. 'junctis jam cornibus arctu Et ducti spatium nervi complente sagitta.' Quod autem Virgilius dicit 'Opim dextra et nervo tetigisse papillam,' similem quoque arcum tendentium habitum exprimit Ammianus Marcellinus l. XXV. 'Juxtaque sagittarii tendebant divaricatis tibiis flexiles arcus, ut nervi mammas perstringerent dextra.' *Emmeness.*

860 *Et duxit longe*] Egregia ὑποτύπωσις sagittantis. De qua Scal. v. 3. Poët. quem omnino vide. *Taubmann.*

Coirent Inter se capita] Homerica est ista descriptio. *Servius.*

Donec curvata coïrent Inter se capita] Est hoc, quod Hom. Iliad. XI. ὃ δὲ τόξου πῆχυν ἀνεῖλκε: ubi πῆχυν posuit pro *cornu*. Nonn. l. X. βέλος δ' ἐπὶ κυκλάδι νευρῇ εἵλκεν. Ut hic ἐπὶ κυκλάδι, ita Calaber l. X. verbum κυκλόω: κυκλάθη (inquit) δὲ κέρας. Ad verbum Ovid. Metamorph. XI. 'Nec mora, curvavit cornu.' Nævius præclare, 'cornuat aurum,' id est, curvat arcum aureum. Sidon. Paneg. Anthem. 'Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Ovid. Metam. VIII. 'Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.' Hæc curvatio tota ad vim sagittæ emittendæ, scribente sic Plutarcho in vita M. Crassi: εὐτόνους δὲ τὰς πληγὰς καὶ βιαίους διδόντες ἀπὸ τόξων κραταιῶν καὶ μεγάλων, καὶ τῇ σκολιότητι τῆς καμπῆς ἠναγκασμένον τὸ βέλος ἀποστελλόντων. Ceterum verbum proprium artis hujus si velis scire, est *impleo*. Dicitur enim arcus *impleri* cum curvatur. Nam cum arcus sit semilunis, in curvatione reddit figuram Lunæ plenæ. Vegetius I. 15. 'Major adhibenda solertia, ut (tyrones) arcum scienter teneant, ut fortiter impleant, ut dextera cum ratione ducatur.' Sidon. epist. I. 2. 'Spicula capit, implet, expellit.' Sermo est de arcu. *Cerda.*

Capita] Sidon. epist. I. 2. 'Acceptum (arcum) insinuatis e regione capitibus intendit.' *Idem.*

Coirent capita] Extremitates arcus: Vetus P. apud Varr. hoc *cornuare* vocat. *Taubmann.*

861 *Manibus æquis*] Pro *æqualiter*, vel *æquantibus*, et licitum Poëtæ, nomen pro adverbiis aut participiis ponere. *Servius.*

862 *Læva aciem ferri, &c.*] Hunc lævæ manus contactum ad teli cuspidem, dextræ ad pectus aut papillam, egregie excogitavit Virg. cum Homerus tantum dixerit Iliad. IV. Νευρὴν μὲν μαζῷ τέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. Plebejum hoc esse jam censuit Scalig. Cum Virgilius multo illustrius complexus fuerit manuum æquale officium, simul et diversum. Nonnus l. XXIX. sententiam hanc dilatat hunc in modum: Ἴδον ἑλὼν προβλῆτα καὶ εἴρυσιν ἠθάδα νευρὴν, Τόξον ὀπισθοτόνῳ παλάμῃ κυκλούμενον ὁλκῷ. Ἀκρότατον δὲ σίδηρον ἐρεισάμενος περὶ τόξῳ Φοίνια νεῦρα βόεια τελάσσατο γείτονι μαζῷ. Commode autem hunc in locum adducit Germ. verba hæc Eustath. in Il. VI. Ἴστέον ὅτι ἀρχαϊκὸν τὸ τὴν νευρὰν τελάζειν τῷ μαζῷ, ὃ καὶ Ἀμαζόνες ἐποίουν, ὡς προείρηται, τὸ δὲ μέχρι καὶ εἰς τὸ δεξιὸν οὖς αὐτὴν ἐντανύειν, νεώτερον ὡς καὶ Προκόπιος ἐν τοῖς Λιβυκοῖς προοιμιαζόμενος ἱστορεῖ. *Cerda.*

863 *Teli stridorem*] Homerus, ἴκλαγξαν δ' ἀρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὄμων. *Serv.*

Teli stridorem] Ita Virgil. *stridens hasta, sagitta, phalarica, telum*, variis locis. Alibi, 'stridente jaculo.' *Cerda.*

864 *Audiit una Arunx, hæsitque in corpore ferrum*] Celeritas jaculantis exprimitur: sic Statius, cum jam percussum dixisset, extinctum ait, 'Nec-

Digitized by Google

dum certi tacet arcus Agyntæ.' Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Servius.*

866 *Obliti*] Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt, ut obliti, ἀμελήσαντες, hoc est, negligentes et contemnentes, putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: ergo scientes liquerunt, ut 'oblitus decorisque sui;' et 'oblitus fatorum.' Alii *obliti*, ubi reliquerant nescientes: et est sensus, *obliti illum*. Idem.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Bene Aruns, qui quasi sacrilegus peremptus est, faciente numinis iracundia, est relictus, ut nec sepulturam possit mereri. *Idem.*

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Quod fuit ultionis argumentum, ut socii illius obliviscerentur. *Donatus.*

868 *Prima fugit, domina amnis, &c.*] Ita vere est. Cæso enim duce milites reliqui pessumdantur, atteruntur, fusduntur. Cornelius Cossus apud Liv. l. IV. 'terrore cæsi Regis hostes fundit.' Apud eundem l. VI. 'Suppressit impetum Romanorum vulnus Imperatoris App. Claudii:' et l. XXX. Romani hostes, postquam 'auferri ex prælio prope exsanguem videre' (Magonem ducem) 'extemplo in fugam omnes conversi.' Josephus Bell. Jud. I. 4. ait, pugnante valide et superstite Antiocho, milites quoque ejus rem fortiter gessisse, cadente autem eo omnes fugisse. Sed id notius quam ut egeat multa historiarum luce. Rem exemplo confirmat Polyb. l. III. *καθάπερ γὰρ νεὼς ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸν κυβερνήτην, τὸ ὅλον αὐτανδρὶ σκάφος ὑποχείριον γίνεται τοῖς ἐχθροῖς. τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸν προεστῶτα ἐν πολέμῳ*, &c. Demosth. contra Niciam, *ἵστε δήπου τοῦθ', ὅτι τῆς ἡγεμόνα ἂν ἀφέλῃ τις, σέσηται ὁ λοιπὸς χορός. Cerda.*

Levis ala] Levis armatura scilicet. *Servius.*

869 *Turbati fugiunt Rutuli*] Hoc ad Camillæ pertinet laudem: qua amissa turbati fuerunt Rutuli, et mutantur fata bellorum. *Idem.*

Acer Atinas] Licet acer, fugit tamen. *Idem.*

Acer Atinas] Hunc *Atinatem* nomine urbis *Atinæ* vocavit, ut opinor: unde *Atinates* populi. Nominibus enim celebribus suum poëma distinguit, Adversar. XXII. 3. *Turneb.*

870 *Desolatique manipli*] Deserti signiferi: quod nimii discriminis: namque hoc ubique dux præcipit, ut frequentes circa signa sint milites; sicut in Sallustio legimus. *Manipli* autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastas fœni manipulis inligabat: et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Servius.*

871 *Et equis aversi ad mœnia tendunt*] In Oblongo codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis legere est, 'adversa ad mœnia tendunt:' sed vulgata lectio longe castior, quippe 'equis aversi.' *Pierius.*

872 *Instantes*] Vox militaris, cui directe oppositum verbum *cedo*. Sallust. Jugurth. 'instanti cedere.' Itaque ille vere *instat*, cui alter fugiendo *cedit*. Cerda.

Letumque ferentes] Pro *inferentes*. Servius.

Letumque ferentes] Quia in manibus ferrum, a quo lethum. Clarius libro septimo: 'Bella manu, lethumque gero:' et Stat. l. VII. 'ferrum igneinque ferens.' *Cerda.*

874 *Laxos arcus*] Non intentos: sed jam solutos. *Servius.*

875 *Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum*] In Romano codice legere est, 'quadripedoque putrem cursu quatit ungula campum.' Quam lectionem Donatus agnoscit. Ait enim, 'Urgente majore insequentium vi, ipsi equos urgebant, ut quadrupedo cursu, id est, satis properato, in patriam tenderent.' *Pier.*

Quadrupedumque, &c.] Æmulatur hic P. Naturam. Et tales versus a Criticis nominantur *χαλκοῦ μέτρα*,

Digitized by Google

prolata difficilia. Vide et Macrob. VI. 1. *Taubmann.*

Cursu quatit ungula campum] Clare ab Enn. qui Ann. l. VI. 'Explorant Numidæ, totam quatit ungula terram.' Et l. VIII. 'Consequitur, summo sonitu quatit ungula terram.' Et adhuc l. XVII. 'It eques, et plausu cava concutit ungula terram.' Jam ab his alii. Ovid. Trist. Eleg. III. 10. 'ungula pulsat equi.' Stat. Theb. VI. 'ferit gravis ungula campum.' Ovid. in Halieuticis: 'Compescatque solum generoso concita pulsu Ungula.' Fortasse Latini omnes ab Hesiodo, qui in Scuto, χθόνα δ' ἔκτυπον ἀκέες ἵπποι Νίσσονται χηλῇσι. *Cerda.*

876 *Caligine turbidus atra*] Nota ab exorto pulvere indicari malum imminens, totamque irrumpentem aciem contra muros. Æschyl. in Suppl. κόνιν, id est, *pulverem* vocat ἄγγελον στρατοῦ. Et esse quidem pulverem ἄγγελον Senec. epist. 123. indicat, cum ait: 'Qui honestum hominem venire magno pulvere ostendant.' Sæpe adhuc inter stratagemata excitatio pulveris, videlicet ad ostentandas majores copias, adeo hæc hostilis aciei nota. Apud Liv. l. X. leges: 'Ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu, motus apparuit:' et statim: 'Pulverem majorem quam pro numero excitabant. Insidentes multis calones frondosos ramos per terram trahebant.' *Idem.*

877 *Pulvis*] Hic corripuit, at ibi prŏduxit, 'versa pulvis inscribitur hasta.' *Servius.*

Et e speculis percussæ pectora matres] In antiquis aliquot codicibus *e muris* legitur, ut sit admoniatio quædam: Pulverem ad muros volvi, et e muris matres tollere clamorem ad sidera. Sed enim quia generalius est, *e speculis* dicere, ea lectio magis huic loco quadrat. Crediderim vero lectionem alteram, *e murjs*, de paraphrasi aliqua desumptam. *Pierius.*

878 *Femineum clamorem*] Impatientem: nam jam dixerat *matres*, per quod muliebrem clamorem poteramus accipere. *Servius.*

879 *Qui cursu portas*] Portanda elocutio, quia consequatur *hos;* sed intelligendum, eos qui. *Idem.*

880 *Inimica*] Pro *hostilis.* Idem.

Misto premit agmine turbo] Videlicet a se ipsis premebantur: quod genus cladis expertus Nicias apud Plut. φεύγοντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπέθνησκον. Idem in Catone Majore ait, φόβῳ πληγῆς καὶ σιδήρου πολεμίων αὐτοὺς διέφθειρον. Ita et de fuga Romanorum ad Trasimenum lacum Liv. l. XXII. 'Per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur:' et l. XXXIV. in re simili: 'Cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes.' *Cerda.*

881 *Miseram mortem*] Quia sequitur, 'limine in ipso.' *Servius.*

Miseram mortem] In Oblongo codice *mostem* habes: sed omnino magis placet *mortem* legere, quod plus habet violentiæ, et agnoscitur a Donato. *Pierius.*

882 *Mœnibus in patriis*] Scilicet ubi sese jam tutos esse credebant. *Serv.*

Atque inter tuta domorum] In Rom. codice legere est *intra*, in reliquis fere passim, *inter.* Quodque sæpius apud Livium, *intra muros*, vulgata legunt exemplaria, in veteri codice scriptum, *inter muros*, observavi. Contra vero apud Martialem libro primo ad Cosmum, ubi vulgati codices legunt nunc, 'quem sæpe vides inter penetralia nostræ Pallados, et templi limina Cosme novi:' veteres nonnulli cod. manu scripti legunt, 'intra penetralia.' Sed utcunque de hoc grammatici decernant, illud potius animadversione dignum putarim, quod in plerisque codicibus antiquis non *tuta*, sed *tecta domorum* legi. Ea tamen lectio, quæ est *tuta domorum*, longe figuratior. *Pierius.*

Tuta domorum] Quæ alioqui visa erant tuta. Pathos a loco Macrob. IV. 3. *Taubmann.*

Digitized by Google

883 *Pars claudere portas*] Pars eorum qui cursu irrupere portas. *Serv.*

884 *Aperire viam*] Id est, dare aditum, et bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur et clauditur. *Idem.*

885 *Orituraque miserrima cædes*] Quoniam defensores mœnium dum hostes petunt, suos feriebant. Sic in secundo ubi intulit, 'Armorum facie et Grajarum errore jubarum.' *Idem.*

886 *Defendentum*] Ideo *defendentum* et *ruentum*, quia ad masculinum retulit; et *hi defendentes* facit, quod et de fœminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, *defendentium* dicamus necesse est: quia *hæc defendentia* facit: ut supra diximus, genitivus pluralis a nominativo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem eum aliquando invenerimus, metri necessitate fit; et incipit jam pathos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt. *Idem.*

887 *Lachrymantum*] Quidam *lachrymantum* genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit *lachrymantium*. Idem.

888 *Præcipites fossas*] In quas quis potest præcipitari. *Idem.*

Urgente ruina] Multitudine et mole cadentium impellente. *Taubmann.*

889 *Cæca*] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. *Servius.*

Pars cæca Arietat, &c.] Id est irrationabilis, quæ irruit in clausas portas instar *arietis* et machinæ bellicæ. Curtius: 'Quem pedibus subductis arietavit in terram.' *Taubmann.*

890 *Arietat in portas*] Explica, aut pulsat, aut obnititur. Primum a Plauto, qui Trucul. 'Quis ille est, qui tam proterve nostras ædes arietat?' et ab Attio, qui apud Tullium libro primo Divinat. 'connititur in me arietare.' Alterum etiam a Plauto, qui Captiv. 'humerus mihi est aries,' videlicet, quo obnitar ad impressionem. Unde ducatur locutionem nemo ignorat. *Cerda.*

891 *Summo certamine*] In extremo discrimine, ut supra, 'vocat labor ultimus omnes.' *Servius.*

892 *Monstrat amor verus*] Qui apparet in adversis. *Idem.*

Monstrat amor verus] In Romano codice *amor versus* legitur, ut intelligamus eas non prius tale aliquid aggressas nisi *ut videre Camillam*. Tunc enim ait amorem versum ad patriam defendendam, quum bellum adversus etiam mulieres geri viderent, quod pro mulieribus susceptum prius arbitrabantur. Si vero cuipiam magis placeat *verus amor*, ea quoque sententia et pulchra est, et de humanæ vitæ moribus sumpta. *Pierius.*

Ut videre Camillam] Scilicet quæ pro aliena patria cecidisse videtur. Sane *ut videre*, non relatam ex pugna, sed ut exemplum virtutis ejus viderunt: et quidam, *ut videre*, quasi quemadmodum videre; *ut*, conjunctio modo, non adverbium temporis est: aut, *ut videre*, quemadmodum illam dimicare viderant, quando interiit. *Servius.*

893 *Trepidæ*] Licet trepidæ, tamen oblitæ sexus tela jaculabantur. *Servius.*

894 *Sudibusque imitantur obustis*] Nimirum ut ab auctoribus traditum est, trabes, valli, paliique acuti, ustulati et obusti in tantum durescunt, ut in aquam præsertim depacti, vix ulla temporis longinquitate, aut ferro expugnari possint, tanta perdurantes contumacia, ut non alia solidiora fundamenta, pilis, molibus, et insanis priscorum structionibus ferendis reperta fuisse ad perennitatem credantur: unde et hic matres 'sudibus obustis ferrum imitari' dixit, hoc est, pro præpilatis, ferratis, mucronatisque usas fuisse, tanquam in ferrum quodammodo duruissent. Græci quoque κεστρωτὸν lignum acutum, et præustum, vocant. Supra, 'sudibusque præustis.' *Germanus.*

Digitized by Google

895 *Præcipites*] Aut festinæ, aut in mortem ruentes. *Servius.*

Primæque mori pro mœnibus ardent] Nimii doloris est: ut, 'me primam absumite ferro.' *Idem.*

Mori pro mœnibus audent] In Rom. codice *ardent* legitur, ut sit inter eas contentio laudis amorisque, perinde ac si præmium illi propositum esset, quæ prima moreretur. Servius ad dolorem ex Camillæ obitu conceptum refert: ut illud, 'me primam absumite ferro.' Neque vero displicet *primæ audent* ea sententia; ut tunc primum audere visæ sint, quum sexum quoque suum in bello fortiter occubuisse conspicerent. *Pierius.*

896 *Sævissimus implet Nuntius*] Ut et supra diximus, *nuntius* est qui nuntiat, *nuntium* quod nuntiatur: secundum quod, nunc nec de fœmina, nec de re quæ nuntiatur, procedit *nuntius*. Unde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea venisse: sed melius est ut *nuntius* de Acca dictum intelligamus. Novimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere non debemus: ut, 'Nec dextræ erranti Deus abfuit:' cum necesse sit, ut aut Junonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, 'Prima qui fronte venientes exciperet,' cum de insidiis loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse plusquam manifestum est. *Serv.*

Implet nuntius] Phrasis hæc prius dicta est Demostheni epist. VI. ἀνδρας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις τοιούτων λόγων ἔπλησαν. Statius ab Nostro Theb. IV. 'implerat nuntius aures.' Cum ait, 'sævissimus nuntius,' est, quod I. VIII. 'gravior ne nuntius aures Vulneret.' *Cerda.*

897 *Tumultum*] Perite *tumultum*, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Servius.*

898 *Deletas Volscorum acies*] Falsum est: tantum enim fugerunt: sed vim exprimit nuntii, cujus mos est plus quam habet veritas nuntiare. *Idem.*

899 *Ingruere*] Impetum facere: ut Æn. XII. 'Ingruit Æneas Italis.' *Id.*

Ingruere infestos hostes] Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus habui *infensos* legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum intelligat eos hostes, quos odio maxime prosequatur, ita victoria exultantes ferri. *Pierius.*

901 *Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt*] Duplici ratione insidias eum reliquisse commemorat; dolore nimio, et numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæva* autem *Jovis numina* per parenthesim dictum est. *Serv.*

Sæva Jovis sic numina poscunt] Homerus, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. *Idem.*

Jam sæva Jovis sic numina poscunt] Interpositio hæc variis modis in variis habetur exemplaribus: hinc nonnulli *jam sæva* legere maluerunt. In Romano, in Mediceo, et quibusdam aliis codicibus pervetustis, *et sæva* legitur, quod etiam Servio receptum est, dum ait, Turnum duplici ratione insidias reliquisse, dolore quippe nimio, id enim sibi vult *furens;* et numinum voluntate. Quod si *nam* legas, aut *jam*, alterum esset redditio causæ, alterum acciperetur expositive. Sed enim hoc utcunque legatur, parvi refert: illud minime parvi faciendum est, quod in Rom. codice *sic numina pellunt*, non autem *poscunt*, legere est: sed omnino vulgata lectio receptior est. *Pierius.*

902 *Obsessos colles*] Quos ipse obsederat, ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Servius.*

904 *Apertos*] Paulo ante a Turno relictos, id est, vacantes insidiis. *Id.*

904 *Apertos*] Explica, liberos jam insidiis. Itaque opponuntur *aperta*, et *obsessa* loca, aut *insidiosa*. Sic opponit Joseph. Bel. Jud. I. 12. φανερῶς συμπλεκόμενοι, et λοχῶντες, loquens de his qui se impetunt, aut aperto, aut insidioso bello. *Cerda.*

905 *Silvaque evadit opaca*] In aliquot antiquis codicibus *invadit* legi-

Digitized by Google

mano codice *mantoque metu* legitur, ut *lætitiæ* sit antitheton: sed enim *mixto* longe castior est lectio. *Pierius.*

Lætitia mixtoque metu] Conjunctio ista variorum affectuum pulcherrima est. Ita Æn. I. 'Lætitiaque, metuque avidi.' Sall. Jugurth. 'Lætos modo, modo pavidos animadverteres.' *Cerda.*

808 *Nec telis concurrere virginis audet*] Sic fuerat consternatus, ut etiam vulneratam timeret. *Servius.*

809 *Ac velut ille*] Servit hæc vox ornatui, non significationis necessitati. Vide Æn. X. 707. et Scalig. IV. 34. Poët. Hæc autem comparatio ex Hom. Il. XVI. de Antilocho sumpta est. In quibus tamen, auctore Scaligero v. 3. maxima est differentia. Eum vide. *Taubmann.*

811 *Occiso pastore lupus*] Bene pastori comparat reginam: nam reges ipsi *pastores* vocantur. Homerus, ποιμένα λαῶν. *Servius.*

Magnoque juvenco] In antiquis exemplaribus *magnove*: quod si diligentius animadvertas, longe melius est. *Pierius.*

812 *Caudam pavitantem*] Quæ timorem indicat: pro, 'ipse pavitans.' *Servius.*

Caudamque remulcens] Id est, reflectens: sic enim lupi et canes timentes caudam reflectunt, ut eam sub verenda reducant. Sic, 'demulcere aures,' pro demittere, Lactant. dixit: Turneb. XXI. 22. Hunc metum in quadrupedibus Græci exprimunt per ὀῤῥωδεῖν: unde ὀῤῥοπύγιον. *Taubmann.*

814 *Turbidus*] Timidus modo, supra terribilis: ut, 'Venulo adversum se turbidus infert.' *Servius.*

Arruns] In antiquis plerisque codicibus, et hic et alibi *Arrons* per *o* scriptum est, passimque *rr* geminato: sed Probus notat *Aruns Aruntis* per *u*. Pierius.

815 *Mediis se inmiscuit armis*] Exemplo Homeri (ait Germ.) Il. XVI. qui inducit Euphorbum percusso Patroclo refugientem: ἀνέδραμε, inquit, et, μίκτο δ' ὁμίλῳ. *Cerda.*

816 *Illa manu, &c.*] Est hoc, quod de Pallante in X. 'Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.' Quod Hom. Il. XIII. ἐκ χροὸς ἔγχος ἀνέσπασεν. *Idem.*

817 *Mucro*] Hinc apparet *mucronem* esse cujuslibet teli acumen. *Servius.*

818 *Labitur exanguis*] Plerique codices antiqui *exsanguis* scribunt dictione nihil quicquam corrupta: uti etiam *exsolvit*, et *exspirans*, et similia. Donatus legere videtur, 'Labitur et sanguis, labuntur frigida letho Lumina,' addita paraphrasi, 'recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.' *Pier.*

Frigida letho] Alii *telo* legunt, et intelligunt *vulnere*. Et quidam *labuntur letho*, non *letho frigido*, sed *letho labuntur*. Alii *frigida letho* accipiunt, quia sequitur post, 'Captum letho posuit caput.' Nonnulli *frigida lumina* tradunt, scilicet ignis calore extincto, ut e contrario, 'Ad cœlum tendens ardentia lumina.' *Servius.*

Labuntur frigida leto Lumina] Ait oculos labi in morte. Huc spectavit, ni fallor, Quintil. in præfat. l. VI. ubi de filio moriente: 'Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?' et Ovid. Trist. III. 3. 'Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo Labentes oculos claudet amica manus.' *Cerda.*

822 *Quicum*] Tametsi placet *quicum*; dicendum tamen, vetera pleraque exemplaria *quacum* legere. *Pier.*

Partiri curas] Subaudis *consueverat*. Servius.

Partiri curas] Ea forma, qua supra, 'mecum partire laborem:' qua Phædrus in fabell. 'Amplexus ille utrumque, et carpens oscula, Dulcemque in ambos charitatem partiens:' quem in locum vide Rittershus. *Cerda.*

Digitized by Google

Hæc ita fatur] Unum abundat: nam supra ait, *Adloquitur*. Servius.

823 *Potui*] Absolute: pugnare vel vivere: necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Idem.*

Potui] Non subaudio cum Serv. *potui vivere, pugnare.* Imo, *potui* est ἐδυνήθην, *valui viribus, et potens fui bello.* Nam tametsi a re nihil differat, multum certe ab energia. *Cerda.*

823 *Hactenus, Acca soror, potui*] Ovidius Metam. VIII. 882. 'Armenti modo dux vires in cornua sumo; Cornua, dum potui, nunc pars caret altera telo Frontis,' &c. Ex restitutione Nic. Heinsii. *Emmeness.*

Vultus acerbum] Alludit ad immaturam mortem, et indebitam florenti ætati: de qua jam l. VI. *Cerda.*

824 *Tenebris nigrescunt omnia circum*] Nihil frequentius in Hom. qui sæpissime de his oculorum tenebris in morientibus. Libo paucula ex uno Iliad. XIII. in quo sum, cum hæc scribo. Ergo, τινὰ Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψαι. Et iterum: Τὸν δὲ σκότος ὄσσε' ἐκάλυψε. Et post pauca: Τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νὺξ ἐκάλυψεν. Demum forma alia: Στυγερὸς δ' ἄρα μιν σκότος εἶλεν. Euripides quoque millies hanc rem. Alcestis moritura, Καὶ μὴν σκοτεινὸν ὄμμα μου βαρύνεται. Iterum: Λοιπία δ' ἐκ' ὄσσοισι νὺξ ἐφέρπει. Et de moriente Hippolyto, κατ' ὄσσων κιχάνει μ' ἤδη σκότος: et de Polynice in Phœniss. ἤδη γάρ με περιβάλλει σκότος. Sed si quæras imitationem Virgilii veram, ea sumpta est ex Calabro, cui hæsit in toto hoc Camillæ occasu, quod sic efficio. Camilla moriens ex equo *fluit.* Penthesilea θοῷ δ' ἐπικέκλιθ' ἵππῳ. Camilla 'arma reliquit.' Penthesilea ἐκ δ' ἔβαλεν χειρὸς πέλεκυν. Camilla *labitur exsanguis.* De Penthesilea Græcus, μέλαν δέ οἱ ἔῤῥεεν αἷμα. De Camilla, *exsolvit se corpore.* Penthesilea ὑπεκλάσθη μελέεσσιν. Ut Camilla feritur in *papilla*, ita et Penthesilea. Ut Camillæ 'nigrescunt omnia tenebris,' ita de Penthesilea, ἀμφὶ δέ οἱ νὺξ ὀφθαλμοὺς ἤχλυσε. *Id.*

826 *Succedat pugnæ*] Animus bellatricis ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. In tantum, ut nihil aliud moriens, quam de republica tuenda et bellum mandaret, et solum putaret idoneum Turnum in ejus vicem succedere. *Servius.*

Trojanosque arceat urbe] In antiquis pleriaque codicibus *urbi* per i legitur: sed melius per ablativum, 'Finibus arceret.' Est etiam in Mediceo absque copulativa, 'Trojanos arceat urbe.' *Pierius.*

827 *Linquebat habenas*] Ita etiam de moriente Hom. Iliad. XVI. ἐκ δ' ἄρα χειρῶν Ἡνία ἠμύχθησαν: et l. XI. Ἐκ γάρ σφεας χειρῶν φύγεν ἡνία σιγαλόεντα. Apud Stat. l. VII. quendam equus suus, 'nec jam arma, aut frena tenentem Portat.' De moriente Pyrrho Plutarch. καὶ προήκαντο τὰς ἡνίας αἱ χεῖρες. Imitationem si quæras, ea sumpta a Furio, qui Annal. l. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Cerda.*

828 *Non sponte fluens*] Non sponte, ut supra, 'Portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.' *Servius.*

Non sponte fluens] Supra Georg. III. 'Ad terramque fluit devexo pondere cervix.' *Germanus.*

829 *Paulatim exsolvit se corpore*] Sic in quarto, 'teque isto corpore solvo.' *Servius.*

Exsolvit] Λύσει καὶ χωρισμῷ ψυχῆς ἀπὸ σώματος: quæ Platoni mors est. Æneid. IV. 'teque isto corpore solvo.' Ibid. vs. 695. 'Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.' Lucret. l. III. 'exsolvere sese Omnibus e nervis.' *Taubmann.*

830 *Et captum letho posuit caput*] Cum dicit *caput*, ostendit operam con-

Digitized by Google

secrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur; quod facilius potest morte contingere, sicut supra dictum est. *Servius.*

Captum leto posuit caput] Supra v. de Palinuro: 'Pone caput, fessosque oculos furare labori.' *Ponere*, est somni et fati. Propert. 'Mecum habuit positum lenta puella caput,' de nocte, quam ab amica obtinuerat: ut Virg. IV. 'somno positæ sub nocte silenti:' et Propert. l. II. 'Me juvet æternis positum languere corollis,' hoc est, vino prostratum, exporrectum, et jacentem, κείμενον. *Germanus.*

Arma relinquens] Alii *arma relinquunt*, legunt. Probus hypallagen vult, vel contrarium, ut *ipsa relinquit*. Alii *arma relinquunt*, laudant dictum, id est, illa decidebant e manibus Camillæ exanimi. *Servius.*

Arma relinquens] In Romano codice et aliquot aliis *reliquit* verbi indicativi, non participii voce, ut tria sint membra, 'posuit caput, arma reliquit, Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:' quæ ita Donatus etiam distinguit. *Pierius.*

831 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*] Servat hoc ubique, ut juvenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstites potuerunt: quod etiam de Turno dicturus est. *Servius.*

Vitaque cum gemitu] Reddidit versum Hom. Iliad. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη, Ἄϊδόσδε βεβήκει. Hoc ipso versu clauditur tota Æneis. Qui moriuntur indignabunde, dicuntur mori *cum gemitu*, ut hic Camilla, cui morti opponit directe Theocrit. loquens de Adonide, λευκὸν ἀποψύχων. *Cerda.*

832 *Immensus clamor*] Trojanorum scilicet, qui exultabant, et quorum animi aucti sunt Camilla moriente. *Servius.*

Ferit aurea clamor sydera] Ita l. II. 'ferit aurea sydera clamor:' et, 'aurea sydera:' ut Eur. in Elect. χρυσέων ἄστρων. *Cerda.*

833 *Crudescit*] Crudelior fit cæde multorum. *Servius.*

834 *Incurrunt densi*] Romanus codex et aliquot alii pervetusti *concurrunt* legunt, sed Donatus *incurrunt* agnoscit. Ait enim, 'in unum locum currunt, atque ex congesta multitudine facti sunt densi:' Teucri scilicet, Tyrrheni, et Arcades. *Pierius.*

Omnis copia] Pro *totus exercitus*, ut, 'et quæ sit me circum copia, lustro.' *Servius.*

Simul omnis] Non est idem *omnes*, et *cuncti*. Sed *simul omnes*, et *cuncti*, idem est. *Cunctos* itaque Poëta intelligit. Sic l. III. 'una omnes fecere pedem,' id est, cuncti. *Cerda.*

835 *Euandrique Arcadis alæ*] Romanus codex, Mediceus, et alii plerique legunt *Arcades alæ*, nominativo casu utrumque. *Pierius.*

836 *At Triviæ custos*] Vel ministra, vel observatrix. Potest et pro comite accipi, vel custos mandatorum Triviæ, ne inulta Camilla moriatur. *Servius.*

At Triviæ custos] Dianæ *custos*, id est, ministra et observatrix, *Opis*, cui ultio Camillæ erat commendata. Macrob. III. 6. Cælius XX. 6. *Tumb.*

Triviæ custos] Eodem modo vocem hanc usurpat Silius Italicus l. XI. 'Id postquam Herculeæ custos videt impiger aræ.' *Emmenes.*

839 *Mulcatam*] Affectam, debilitatam, damnatam: *mulcari* enim proprie *verberibus* dicimus. *Servius.*

Tristi multatam morte Camillam] In codicibus aliquot veteribus, omnino *mulctatam* per *ct* scriptum est: in pluribus absque *c*, *multatam*, et in vetusto T. Livii codice passim, *multam*, *multare* et *multatitium*, et similia, absque *c* litera scripta sunt. *Pierius.*

Mulcatam morte] Alii leg. *mulctatam*. Sed Servius D. et Germ. Valens, et Erricus Memmius, omni con-

Digitized by Google

tentione docent, *mulcatam* legendum, hoc est, affectam. Vide Not. nostras Plautin. Most. act. IV. sc. 2. *Taubmann.*

841 *Crudele luisti Supplicium*] Juris verbo usus est. *Luere* enim debere dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitis pœnam. Quidam hujus loci longam expositionem tradunt: Volscos a Volscatibus Hylinis originem ducere, Exclytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere. *Luisse* ergo *supplicium* Camillam dicunt, quæ adversum Trojanos arma tulerit: quibus majores ejus auxilium constat tulisse, id est, Penthesilea. *Servius.*

Heu nimium, virgo, nimium] Ita quoque geminat Claud. Eutrop. l. II. 'Me nimium timido, nimium junxere remisso.' Tale quidpiam est apud veterem Poëtam Alpheum, cujus extat l. I. Epigram. hendecasyllabum hoc, Τὸ μηδὲν γὰρ ἄγαν, ἄγαν με τέρπει. *Cerda.*

842 *Teucros conata lacessere*] Propter illud, 'Bellum importunum gerimus cum gente Deorum.' *Heu* autem doloris exclamatio est. *Servius.*

843 *Desertæ in dumis*] In silvis coluisse, aut dumis, *desertæ*, id est, soli et sine nobis. *Idem.*

Nec tibi desertæ, &c.] Talis ea conquestio Theb. l. IV. 'Nunc ubi bella tibi? nil te mea tela juvabunt, Nec teretes arcus,' &c. Sed Virgilium aspirasse ad hoc Homericum, Germ. ait, Ἀλλ' οὔχ οἱ τότε γε χραῖσμ' Ἄρτεμις ἰοχέαιρα. *Cerda.*

Coluisse Dianam Profuit] Non Deam incusat, sed fatorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Servius.*

844 *Nostras humero gessisse sagittas*] In codicibus aliquot *gestasse* legitur, quod frequentiam et habitum ostendit: sed in pluribus *gessisse pharetras;* eæ enim ab humero suspendi solent. *Pierius.*

Humero gessisse pharetras] Hic cum *humero* in singulari jungit *pharetras* in plurali: contra Æneid. I. 'Illa pharetram fert humeris.' *Cerda.*

845 *Tua te regina relinquet*] In Romano codice *reliquit*, præterito tempore; quia jam Diana præcaverat, quid agendum esset. In aliquot aliis *relinquit* est, præsenti tempore, ut ostendat eam adesse. Quidam futurum malunt, ob synchroniam, 'erit, patieris.' *Pierius.*

846 *Extrema jam in morte*] Ita Æneid. II. 'Extrema jam in morte parant defendere telis.' Vere extremus mors, quæ 'linea rerum,' ait Horat. *Cerda.*

Neque hoc] In antiquis aliquot *nec* scribitur: sed multo dulcius est *neque hoc*, proferre. Est et *numine*, in Mediceo. *Pierius.*

Sine nomine] Sine gloria, sine fama, quod fortiter fecit, vel quia Dea vindicat. *Servius.*

847 *Famam patieris inultæ*] Id est, non invindicatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, 'moriemur inultæ? Sed moriamur, ait.' *Idem.*

848 *Nam quicumque tuum violavit, &c.*] Nunquam atrocius mortales puniebant Dii, quam cum violassent quæ sibi essent sacra. Ita Æneid. II. 'Nam si vestra manus violasset dona Minervæ, Tum magnum exitium Priamo, Phrygibusque futurum.' Et supra in hoc libro, 'infanda per orbem Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,' videlicet, 'Quicunque Iliacos ferro violavimus agros.' Quasi Trojani agri sacri essent Diis. *Cerda.*

849 *Monte sub alto*] Ut, 'Monte sub aërio.' Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Servius.*

Monte sub alto] Scribit Serv. 'Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur.' Firmabis ex Lucano, qui,

Digitized by Google

'Et Regum cineres extructo monte quiescunt.' Ex Juvenale, qui Sat. v. 'Clivosæ veheris dum per monumenta Latinæ.' Inde sepulcra a Græcis κρηπῖδες vocantur, ut quæ in crepidinibus. *Cerda*

850 *Regis Dercenni*] Quidam de Sterce, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant. *Servius.*

Dercenni] Alii *Dercennii:* aut *Dorcenni*, et *Dorcennii*. Quidam etiam *Stercenii*. Putatur fuisse aut Rex Aboriginum, aut fictum. Deest lux historiæ. *Cerda.*

Terreno ex aggere] Alludit proculdubio ad sepulcrorum sepimenta, quæ dicebantur *tumuli* a tumore. Ita in l. VII. 'Aggere composito tumuli.' Catull. de eadem re loquens, 'excelso coacervatum aggere.' Hæc sepimenta fiebant ex materia aut saxea, aut terrea. Extremam inducit Poëta, de qua capiendus Plin. XXXV. 12. 'Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluere.' Non enim Plin. urnam fictilem intelligit, sed terreum tumulum, intra quem inclusa urna. *Cerda.*

Bustum] Hoc loco sepulchrum. *Servius.*

Bustum] Ponitur pro sepulcro, ut etiam ab Catullo, 'Cum teres excelso coacervatum aggere bustum.' *Cerda.*

851 *Opacaque ilice tectum*] Ex dignitate et more. Strabo l. v. loquens de Augusto ait, ambitum sepulcri illius fuisse 'intus alnis consitum,' ἐντὸς δὲ ἀγχέμοις κατάφυτον. *Idem.*

Pulcherrima] Bonam consilio hic intellige. *Donatus.*

Nisu sistit] Alarum scil. Quod l. IV. 'nitens Cyllenius alis constitit.' Lucret. l. VI. dixit, 'Pennarum nisus:' et postea 'nictari,' et 'insistere alis.' *Cerda.*

854 *Vana tumentem*] Plenum falsæ gloriæ, quam Græci κενοδοξίαν dicunt. *Vana* autem *tumentem*, ut 'infanda furentem.' *Servius.*

855 *Cur, inquit, diversus abis*] Non quasi audienti dicat, ut, 'Macte nova virtute puer.' *Diversus* autem, a pugna diversus; vel *diversus*, quod fugit, quam occidit. *Idem.*

Cur, inquit] Hæc loquitur secum ex dolore. *Donatus.*

Cur diversus abis] Ita l. v. 'Quo diversus abis?' Stat. l. VII. 'aquilonis hiatus In diversa ferunt.' *Cerda.*

856 *Digna Camillæ præmia*] Sic in secundo, 'Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Item in decimo, 'et hæc tibi porto Dona prius.' *Servius.*

Digna Camillæ Præmia] In Romano cod. *Camilla* legitur ablativo casu: sed genitivo melius. *Pierius.*

857 *Tune etiam telis moriere Dianæ*] Cum ingenti amaritudine dictum est: nam ei etiam genus invidet mortis. Quod autem ait *Tune etiam*, ad Niobes numerosam pertinet sobolem. *Servius.*

Tune etiam] Indignatur quod telis Dianæ sit periturus. *Donatus.*

858 *Volucrem sagittam*] Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Servius.*

Threïssa] Propter Amazonas: et hanc Virgilius non ita finxit, ut Tarpejam et cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse: Græci enim tradunt Opin et Hecaergon, ὁλοφόρους, ex Hyperboreis, qui et ipsi sunt Thraci, in Insulam Delum venisse; hunc Hecaergon Apollinem et Dianam educasse, ut etiam ex cognominibus Deorum, cum illa Opis, et hic Hecaergos appellatur, agnoscitur; quod supra plenius dictum est. *Idem.*

Threïssa] Cur Opis ita dicatur, apparet ex commentatione Servii editi ex bibliotheca Pet. Danielis, quæ tamen Commentatio mendis plurimis deformata est. Inde tamen elici potest, Nymphas ex Hyperboreis venisse in Thraciam ad Latonam, ad educandam Dianam. Una earum fortassis Opis fuit. *Cerda.*

Sagittam Deprompsit pharetra] Ad verbum Hom. Iliad. IV. ὀϊστὸν τοῦρα

Digitized by Google

φαρέτρης. Verbó alio Nonn. l. XXIX. γυμνώσατο πῶμα φαρέτρης. *Idem.*

859 *Cornuque infensa tetendit*] *Cornu* accusativus singularis est, ac si diceret, 'arcumque infensa tetendit:' nam horum dubiorum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Servius.*

Cornuque infensa tetendit, Et duxit longe, donec curvata coïrent Inter se capita, &c.] Ex hoc Virg. loco Silius l. XI. 'junctis jam cornibus arctu Et ducti spatium nervi complente sagitta.' Quod autem Virgilius dicit 'Opim dextra et nervo tetigisse papillam,' similem quoque arcum tendentium habitum exprimit Ammianus Marcellinus l. XXV. 'Juxtaque sagittarii tendebant divaricatis tibiis flexiles arcus, ut nervi mammas perstringerent dextra.' *Emmeness.*

860 *Et duxit longe*] Egregia ὑποτύπωσις sagittantis. De qua Scal. v. 3. Poët. quem omnino vide. *Taubmann.*

Coirent Inter se capita] Homerica est ista descriptio. *Servius.*

Donec curvata coïrent Inter se capita] Est hoc, quod Hom. Iliad. XI. ὁ δὲ τόξου πῆχυν ἀνεῖλκε: ubi πῆχυν posuit pro *cornu*. Nonn. l. X. βέλος δ' ἐπὶ κυκλάδι νευρῇ εἵλκεν. Ut hic ἐπὶ κύκλάδι, ita Calaber l. X. verbum κυκλόω: κυκλώθη (inquit) δὲ κέρας. Ad verbum Ovid. Metamorph. XI. 'Nec mora, curvavit cornu.' Nævius præclare, 'cornuat aurum,' id est, curvat arcum aureum. Sidon. Paneg. Anthem. 'Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Ovid. Metam. VIII. 'Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.' Hæc curvatio tota ad vim sagittæ emittendæ, scribente sic Plutarcho in vita M. Crassi: εὐτόνους δὲ τὰς πλαγὰς καὶ βιαίους διδόντες ἀπὸ τόξων κραταιῶν καὶ μεγάλων, καὶ τῇ σκολιότητι τῆς καμπῆς ἠναγκασμένον τὸ βέλος ἀποστελλόντων. Ceterum verbum proprium artis hujus si velis scire, est *impleo*. Dicitur enim arcus *impleri* cum curvatur. Nam cum arcus sit semilunis, in curvatione reddit figuram Lunæ plenæ. Vegetius I. 15. 'Major adhibenda solertia, ut (tyrones) arcum scienter teneant, ut fortiter impleant, ut dextera cum ratione ducatur.' Sidon. epist. I. 2. 'Spicula capit, implet, expellit.' Sermo est de arcu. *Cerda.*

Capita] Sidon. epist. I. 2. 'Acceptum (arcum) insinuatis e regione capitibus intendit.' *Idem.*

Coirent capita] Extremitates arcus: Vetus P. apud Varr. hoc *cornuare* vocat. *Taubmann.*

861 *Manibus æquis*] Pro *æqualiter*, vel *æquantibus*, et licitum Poëtæ, nomen pro adverbiis aut participiis ponere. *Servius.*

862 *Læva aciem ferri, &c.*] Hunc lævæ manus contactum ad teli cuspidem, dextræ ad pectus aut papillam, egregie excogitavit Virg. cum Homerus tantum dixerit Iliad. IV. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. Plebejum hoc esse jam censuit Scalig. Cum Virgilius multo illustrius complexus fuerit manuum æquale officium, simul et diversum. Nonnus l. XXIX. sententiam hanc dilatat hunc in modum: Ἰὸν ἑλὼν προβλῆτα καὶ εἴρυσιν ἠδάλα νευρὴν, Τόξον ὀπισθοτόνῳ παλάμῃ κυκλούμενον ὁλκῷ. Ἀκρότατον δὲ σίδηρον ἐρεισάμενος περὶ τόξῳ Φοίνια νεῦρα βόεια πελάσσατο γείτονι μαζῷ. Commode autem hunc in locum adducit Germ. verba hæc Eustath. in Il. VI. Ἰστέον ὅτι ἀρχαϊκὸν τὸ τὴν νευρὰν πελάζειν τῷ μαζῷ, ὃ καὶ Ἀμαζόνες ἐποίουν, ὡς προείρεται, τὸ δὲ μέχρι καὶ εἰς τὸ δεξιὸν οὖς αὐτὴν ἐντανύειν, νεώτερον ὡς καὶ Προκόπιος ἐν τοῖς Λιβυκοῖς προοιμαζόμενος ἱστορεῖ. *Cerda.*

863 *Teli stridorem*] Homerus, ἴκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων. *Serv.*

Teli stridorem] Ita Virgil. *stridens hasta, sagitta, phalarica, telum*, variis locis. Alibi, 'stridente jaculo.' *Cerda.*

864 *Audiit una Arunx, hæsitque in corpore ferrum*] Celeritas jaculantis exprimitur: sic Statius, cum jam percussum dixisset, extinctum ait, 'Nec-

Digitized by Google

dum certi tacet arcus Aganyntæ.' Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Servius.*

866 *Obliti*] Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt, ut obliti, ἀμελήσαντες, hoc est, negligentes et contemnentes, putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: ergo scientes liquerunt, ut 'oblitus decorisque sui,' et 'oblitus fatorum.' Alii *obliti*, ubi reliquerant nescientes: et est sensus, *obliti illum*. Idem.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Bene Aruns, qui quasi sacrilegus peremptus est, faciente numinis iracundia, est relictus, ut nec sepulturam possit mereri. *Idem.*

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Quod fuit ultionis argumentum, ut socii illius obliviscerentur. *Donatus.*

868 *Prima fugit, domina amissa, &c.*] Ita vere est. Cæso enim duce milites reliqui pessumdantur, atteruntur, funduntur. Cornelius Cossus apud Liv. l. IV. 'terrore cæsi Regis hostes fundit.' Apud eundem l. VI. 'Suppressit impetum Romanorum vulnus Imperatoris App. Claudii:' et l. XXX. Romani hostes, postquam 'auferri ex prælio prope exsanguem videre' (Magonem ducem) 'extemplo in fugam omnes conversi.' Josephus Bell. Jud. I. 4. ait, pugnante valide et superstite Antiocho, milites quoque ejus rem fortiter gessisse, cadente autem eo omnes fugisse. Sed id notius quam ut egeat multa historiarum luce. Rem exemplo confirmat Polyb. l. III. καθάπερ γὰρ νεὼς ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸν κυβερνήτην, τὸ ὅλον αἴτιον σκάφος ὑποχείριον γίνεται τοῖς ἐχθροῖς. τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸν προεστῶτα ἐν πολέμῳ, &c. Demosth. contra Niciam, ἴστε δήπου τοῦθ', ὅτι τῆς ἡγεμόνα ἂν ἀφέλῃ τις, οἴχεται ὁ λοιπὸς χορός. *Cerda.*

Levis ala] Levis armatura scilicet. *Servius.*

869 *Turbati fugiunt Rutuli*] Hoc ad Camillæ pertinet laudem: qua amissa turbati fuerunt Rutuli, et mutantur fata bellorum. *Idem.*

Acer Atinas] Licet acer, fugit tamen. *Idem.*

Acer Atinas] Hunc *Atinatem* nomine urbis *Atinæ* vocavit, ut opinor: unde *Atinates* populi. Nominibus enim celebribus suum poëma distinguit, Adversar. XXII. 3. *Turneb.*

870 *Desolatique manipli*] Deserti signiferi: quod nimii discriminis: namque hoc ubique dux præcipit, ut frequentes circa signa sint milites; sicut in Sallustio legimus. *Manipli* autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastas fœni manipulis inligabat: et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Servius.*

871 *Et equis aversi ad mœnia tendunt*] In Oblongo codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis legere est, 'adversa ad mœnia tendunt:' sed vulgata lectio longe castior, quippe 'equis aversi.' *Pierius.*

872 *Instantes*] Vox militaris, cui directe oppositum verbum *cedo*. Sallust. Jugurth. 'instanti cedere.' Itaque ille vere *instat*, cui alter fugiendo *cedit*. Cerda.

Letumque ferentes] Pro *inferentes*. Servius.

Lethumque ferentes] Quia in manibus ferrum, a quo lethum. Clarius libro septimo: 'Bella manu, lethumque gero:' et Stat. l. VII. 'ferrum igneumque ferens.' *Cerda.*

874 *Laxos arcus*] Non intentos: sed jam solutos. *Servius.*

875 *Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum*] In Romano codice legere est, 'quadripedoque putrem cursu quatit ungula campum.' Quam lectionem Donatus agnoscit. Ait enim, 'Urgente majore insequentium vi, ipsi equos urgebant, ut quadrupedo cursu, id est, satis properato, in patriam tenderent.' *Pier.*

Quadrupedumque, &c.] Æmulatur hic P. Naturam. Et tales versus a Criticis nominantur χαλκοῦ μέτρα,

Digitized by Google

prolatu difficilia. Vide et Macrob. VI. 1. *Taubmann.*

Cursu quatit ungula campum] Clare ab Enn. qui Ann. l. VI. 'Explorant Numidæ, totam quatit ungula terram.' Et l. VIII. 'Consequitur, summo sonitu quatit ungula terram.' Et adhuc l. XVII. 'It eques, et plausu cava concutit ungula terram.' Jam ab his alii. Ovid. Trist. Eleg. III. 10. 'ungula pulsat equi.' Stat. Theb. VI. 'ferit gravis ungula campum.' Ovid. in Halieuticis: 'Compescatque solum generoso concita pulsu Ungula.' Fortasse Latini omnes ab Hesiodo, qui in Scuto, χθόνα δ' ἔκτυπον ὁπλαὶ ἵππων Νόσφιν ἰόντες χηλῇσι. *Cerda.*

876 *Caligine turbidus atra*] Nota ab exorto pulvere indicari malum imminens, totamque irrumpentem aciem contra muros. Æschyl. in Suppl. κόνιν, id est, *pulverem* vocat ἄγγελον σαφηνῆ. Et esse quidem pulverem ἄγγελον Senec. epist. 123. indicat, cum ait: 'Qui honestum hominem venire magno pulvere ostendant.' Sæpe adhuc inter stratagemata excitatio pulveris, videlicet ad ostentandas majores copias, adeo hæc hostilis aciei nota. Apud Liv. l. X. leges: 'Ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu, motus apparuit:' et statim: 'Pulverem majorem quam pro numero excitabant. Insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant.' *Idem.*

877 *Pulvis*] Hic corripuit, at ibi prōduxit, 'versa pulvis inscribitur hasta.' *Servius.*

Et e speculis percussæ pectora matres] In antiquis aliquot codicibus *e muris* legitur, ut sit adnominatio quædam: Pulverem ad muros volvi, et e muris matres tollere clamorem ad sidera. Sed enim quia generalius est, *e speculis* dicere, ea lectio magis huic loco quadrat. Crediderim vero lectionem alteram, *e muris*, de paraphrasi aliqua desumptam. *Pierius.*

878 *Fœmineum clamorem*] Impatientem: nam jam dixerat *matres*, per quod muliebrem clamorem poteramus accipere. *Servius.*

879 *Qui cursu portas*] Portanda elocutio, quia consequatur *hos*; sed intelligendum, eos qui. *Idem.*

880 *Inimica*] Pro *hostilis*. Idem.

Misto premit agmine turba] Videlicet a se ipsis premebantur: quod genus cladis expertus Nicias apud Plut. φεύγοντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπέθνησκον. Idem in Catone Majore ait, φόβῳ πληγῆς καὶ σιδήρου πολεμίων αὐτοὺς διέφθειρον. Ita et de fuga Romanorum ad Trasimenum lacum Liv. l. XXII. 'Per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur:' et l. XXXIV. in re simili: 'Cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes.' *Cerda.*

881 *Miseram mortem*] Quia sequitur, 'limine in ipso.' *Servius.*

Miseram mortem] In Oblongo codice *noctem* habes: sed omnino magis placet *mortem* legere, quod plus habet violentiæ, et agnoscitur a Donato. *Pierius.*

882 *Manibus in patriis*] Scilicet ubi sese jam tutos esse credebant. *Serv.*

Atque inter tuta domorum] In Rom. codice legere est *intra*, in reliquis fere passim, *inter*. Quodque sæpius apud Livium, *intra muros*, vulgata legunt exemplaria, in veteri codice scriptum, *inter muros*, observavi. Contra vero apud Martialem libro primo ad Cosmum, ubi vulgati codices legunt nunc, 'quem sæpe vides inter penetralia nostræ Pallados, et templi limina Cosme novi:' veteres nonnulli cod. manu scripti legunt, 'intra penetralia.' Sed utcunque de hoc grammatici decernant, illud potius animadversione dignum putarim, quod in plerisque codicibus antiquis non *tuta*, sed *tecta domorum* legi. Ea tamen lectio, quæ est *tuta domorum*, longe figuratior. *Pierius.*

Tuta domorum] Quæ alioqui visa erant tuta. Pathos a loco Macrob. IV. 3. *Taubmann.*

Digitized by Google

883 *Pars claudere portas*] Pars eorum qui cursu irrupere portas. *Serv.*

884 *Aperire viam*] Id est, dare aditum, et bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur et clauditur. *Idem.*

885 *Orturque miserrima cædes*] Quoniam defensores mœnium dum hostes petunt, suos feriebant. Sic in secundo ubi intulit, 'Armorum facie et Grajarum errore jubarum.' *Idem.*

886 *Defendentum*] Ideo *defendentum* et *ruentum*, quia ad masculinum retulit; et *hi defendentes* facit, quod et de fœminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, *defendentium* dicamus necesse est: quia *hæc defendentia* facit: ut supra diximus, genitivus pluralis a nominativo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem eum aliquando invenerimus, metri necessitate fit; et incipit jam pathos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt. *Idem.*

887 *Lachrymantum*] Quidam *lachrymantum* genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit *lachrymantium*. Idem.

888 *Præcipites fossas*] In quas quis potest præcipitari. *Idem.*

Urgente ruina] Multitudine et mole cadentium impellente. *Taubmann.*

889 *Cæca*] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. *Servius.*

Pars cæca Arietat, &c.] Id est irrationabilis, quæ irruit in clausas portas instar *arietis* et machinæ bellicæ. Curtius: 'Quem pedibus subductis arietavit in terram.' *Taubmann.*

890 *Arietat in portas*] Explica, aut pulsat, aut obnititur. Primum a Plauto, qui Truculento. 'Quis ille est, qui tam proterve nostras ædes arietat?' et ab Attio, qui apud Tullium libro primo Divinat. 'connititur in me arietare.' Alterum etiam a Plauto, qui Captiv. 'humerus mihi est aries,' videlicet, quo obnitar ad impressionem. Unde ducatur locutio nemo ignorat. *Cerda.*

891 *Summo certamine*] In extremo discrimine, ut supra, 'vocat labor ultimus omnes.' *Servius.*

892 *Monstrat amor verus*] Qui apparet in adversis. *Idem.*

Monstrat amor verus] In Romano codice *amor versus* legitur, ut intelligamus eas non prius tale aliquid aggressas nisi *ut videre Camillam*. Tunc enim ait amorem versum ad patriam defendendam, quum bellum adversus etiam mulieres geri viderent, quod pro mulieribus susceptum prius arbitrabantur. Si vero cuipiam magis placeat *verus amor*, ea quoque sententia et pulchra est, et de humanæ vitæ moribus sumpta. *Pierius.*

Ut videre Camillam] Scilicet quæ pro aliena patria cecidisse videtur. Sane *ut videre*, non relatam ex pugna, sed ut exemplum virtutis ejus viderunt: et quidam, *ut videre*, quasi quemadmodum videre; *ut*, conjunctio modo, non adverbium temporis est: aut, *ut videre*, quemadmodum illam dimicare viderant, quando interiit. *Servius.*

893 *Trepidæ*] Licet trepidæ, tamen oblitæ sexus tela jaculabantur. *Servius.*

894 *Sudibusque imitantur obustis*] Nimirum ut ab auctoribus traditum est, trabes, valli, palique acuti, ustulati et obusti in tantum durescunt, ut in aquam præsertim depacti, vix ulla temporis longinquitate, aut cariæ expugnari possint, tanta perdurantes contumacia, ut non alia solidiora fundamenta, pilis, molibus, et insanis priscorum structionibus ferendis reperta fuisse ad perennitatem credantur: unde et hic matres 'sudibus obustis ferrum imitari' dixit, hoc est, pro præpilatis, ferratis, mucronatisque usas fuisse, tanquam in ferrum quodammodo duruissent. Græci quoque κεστρωτὸν lignum acutum, et præustum, vocant. Supra, 'sudibusque præustis.' *Germanus.*

Digitized by Google

895 *Præcipites*] Aut festinæ, aut in mortem ruentes. *Servius.*

Primæque mori pro mœnibus ardent] Nimii doloris est: ut, 'me primam absumite ferro.' *Idem.*

Mori pro mœnibus audent] In Rom. codice *ardent* legitur, ut sit inter eas contentio laudis amorisque, perinde ac si præmium illi propositum esset, quæ prima morereiur. Servius ad dolorem ex Camillæ obitu conceptum refert: ut illud, 'me primam absumite ferro.' Neque vero displicet *primæ audent* ea sententia; ut tunc primum audere visæ sint, quum sexum quoque suum in bello fortiter occubuisse conspicerent. *Pierius.*

896 *Sævissimus implet Nuntius*] Ut et supra diximus, *nuntius* est qui nuntiat, *nuntium* quod nuntiatur: secundum quod, nunc nec de fœmina, nec de re quæ nuntiatur, procedit *nuntius*. Unde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea venisse: sed melius est ut *nuntius* de Acca dictum intelligamus. Novimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere non debemus: ut, 'Nec dextræ erranti Deus abfuit:' cum necesse sit, ut aut Junonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, 'Prima qui fronte venientes exciperet,' cum de insidiis loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse plusquam manifestum est. *Serv.*

Implet nuntius] Phrasis hæc prius dicta est Demostheni epist. VI. ἀπάσας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις τοιούτων λόγων ἔπλησαν. Statius ab Nostro Theb. IV. 'implerat nuntius aures.' Cum ait, 'sævissimus nuntius,' est, quod l. VIII. 'gravior ne nuntius aures Vulgeret.' *Cerda.*

897 *Tumultum*] Perite *tumultum*, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Servius.*

898 *Deletas Volscorum acies*] Falsum est: tantum enim fugerunt: sed vim exprimit nuntii, cujus mos est plus quam habet veritas nuntiare. *Idem.*

899 *Ingruere*] Impetum facere: ut Æn. XII. 'Ingruit Æneas Italis.' *Id.*

Ingruere infestos hostes] Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus habui *infensos* legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum intelligat eos hostes, quos odio maxime prosequatur, ita victoria exultantes ferri. *Pierius.*

901 *Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt*] Duplici ratione insidias eum reliquisse commemorat; dolore nimio, et numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæva* autem *Jovis numina* per parenthesim dictum est. *Serv.*

Sæva Jovis sic numina poscunt] Homerus, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. *Idem.*

Jam sæva Jovis sic numina poscunt] Interpositio hæc variis modis in variis habetur exemplaribus: hinc nonnulli *jam sæva* legere maluerunt. In Romano, in Mediceo, et quibusdam aliis codicibus pervetustis, *et sæva* legitur, quod etiam Servio receptum est, dum ait, Turnum duplici ratione insidias reliquisse, dolore quippe nimio, id enim sibi vult *furens;* et numinum voluntate. Quod si *nam* legas, aut *jam*, alterum esset redditio causæ, alterum acciperetur expositive. Sed enim hoc utcunque legatur, parvi refert: illud minime parvi faciendum est, quod in Rom. codice *sic numina pellunt*, non autem *poscunt*, legere est: sed omnino vulgata lectio receptior est. *Pierius.*

902 *Obsessos colles*] Quos ipse obsederat, ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Servius.*

904 *Apertos*] Paulo ante a Turno relictos, id est, vacantes insidiis. *Id.*

904 *Apertos*] Explica, liberos jam insidiis. Itaque opponuntur *aperta*, et *obsessa* loca, aut *insidiosa*. Sic opponit Joseph. Bel. Jud. I. 12. φανερῶς συμπλεκόμενοι, et λοχῶντες, loquens de his qui se impetunt, aut aperto, aut insidioso bello. *Cerda.*

905 *Silvaque evadit opaca*] In aliquot antiquis codicibus *invadit* legi-

Digitized by Google

tur. *Pierius.*

906 *Ambo ad muros*] Ut tueretur et repugnaret Turnus, ut obsideret Æneas. *Servius.*

908 *At simul Æneas*] In Oblongo codice *ac simul;* in Romano *tum pater Æneas,* inemendate quidem, et sententia mutilata. *Pierius.*

Fumantes pulvere campos] Veluti fumantes caligine pulveris. Ita enim nebulam excitat pulvis, ut fumus. *Servius.*

Ac simul Æneas fumantes, &c.] Hic versus cum tribus proxime et ex ordine consequentibus, convenire videtur istis Æschyli in Suppl. *ὁρῶ κόνιν ἄναυδον ἄγγελον στρατοῦ, Σύριγγες οὐ σιγῶσιν ἀξονήλατοι, Ὄχλον δ' ὑπασπιστῆρα, καὶ δορυσσόων Λεύσσω ξὺν ἵπποις καμπύλοις τ' ὀχήμασι.* Ut autem, 'fumantes pulvere campos,' Euripides Troad. *κόνις δ' ἴσα καπνῷ πτέρυγι πρὸς αἰθέρα.* *Germanus.*

At simul Æneas fumantes pulvere campos] Simile indicium adventantium hostium apud Liv. l. XXI. 'Densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit.' Similiter in Enn. Ann. VIII. 'Jamque fere polvis ad cœlum vasta videtur.' Imo, jam *pulvis* pro campo militari, ut in Horat. 'pulvere Troïco:' et in Val. l. II. 'pulvere pugnæ.' *Cerda.*

910 *Sævum*] Fortem: ut, 'Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector.' Item, 'Nec minus interea maternis sævus in armis.' An iratum? Ut, 'et sævum ambobus Achillem.' *Serv.*

911 *Adventumque pedum*] Ad hunc versum adjungit Hieronym. Colum. illum Enn. in Thyeste, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Lucretium, qui l. II. 'subterque virum vi Excutitur pedibus sonitus.' Supra: 'Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.' *Cerda.*

912 *Ineant pugnas*] Pro inissent et tentassent. *Servius.*

Continuoque ineant pugnas] Pro inivissent: ut sub eodem modo Homer. Od. Ω. *καί νυ κ' ἀΐξαντες ἔβαν κοίλας ἐπὶ νῆας, Εἰ μὴ ἀνὴρ κατέρυκε παλαιά τε πολλά τε εἰδὼς Νέστωρ*: ubi *κε ἔβαν, ἀντὶ τοῦ βαίησαν*: ut Il. Φ. *ἔνθα κεν ὑψίπυλον Τροίην ὅλον υἷες Ἀχαιῶν, Εἰ μὴ Ἀπόλλων Φοῖβος Ἀγήνορα δῖον ἀνῆκε,* cujus vis modi pendere videtur a particula adjuncta *ἂν, κε,* vel *κεν.* Qua forma et Calab. 6. *καὶ νύ κεν τότε Τρῶες ἐνέπρησαν πυρὶ νῆας, Εἰ μὴ νὺξ ἐπόρουσε βαθεῖαν ἐπ' ἠέρ' ἄγουσα.* *Germanus.*

Pugnas et prælia] Est hoc, quod Hom. sæpe, *μάχη πόλεμός τε*: et, *πολεμίζειν ἠδὲ μάχεσθαι*: et Lucret. 'Et velut æterno certamine prælia pugnasque Edere turmatim certantia.' *Cerda.*

913 *Roseus Phœbus*] Ita ludunt Poëtæ. Lucret. l. V. 'Dum rosea face Sol inferret lumina mundo.' Prudent. l. V. in Symmach. rosis vestit rotas adhuc et lora Solis, 'Immotasque rotas, et flecti nescia lora Aut ornat redimita rosis,' &c. De Lucifero, Aurora, Iride, Venere, stellis aliis id tritum. *Idem.*

Hibero] Oceano occiduo, id est, Hispano. Hispaniam autem, *Hiberiam* ab Hibero flumine constat esse nominatam. *Servius.*

Fessos jam gurgite Phœbus Ibero] Arripuit Sen. in Thyeste, 'nescit fessos Tingere currus, nec fumantes Sudore jubas mergere ponto.' Quem in locum Hispanorum fabulas jam Noster Delrius commeminit, qui affirmabant Solem in extrema Hispania occidere in mari, cum magno strepitu, veluti candenti ferro in aquam immerso. Cujus rei advocat auctores Cleomedem l. II. et Possidonium apud Strabon. l. I. quo putandus allusisse Auson. epist. ad Paulinum, 'Stridebatque freto Titan insignis Ibero.' Procedunt hæc ex duplici veterum ignoratione: prima, qua putabant Solem esse ignitum ferrum, aut lapidem flamma succensum: altera, qua credebant Solem quotidie mori in mari, et eum qui postero die visebatur, diversum esse Solem: de qua re ego

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

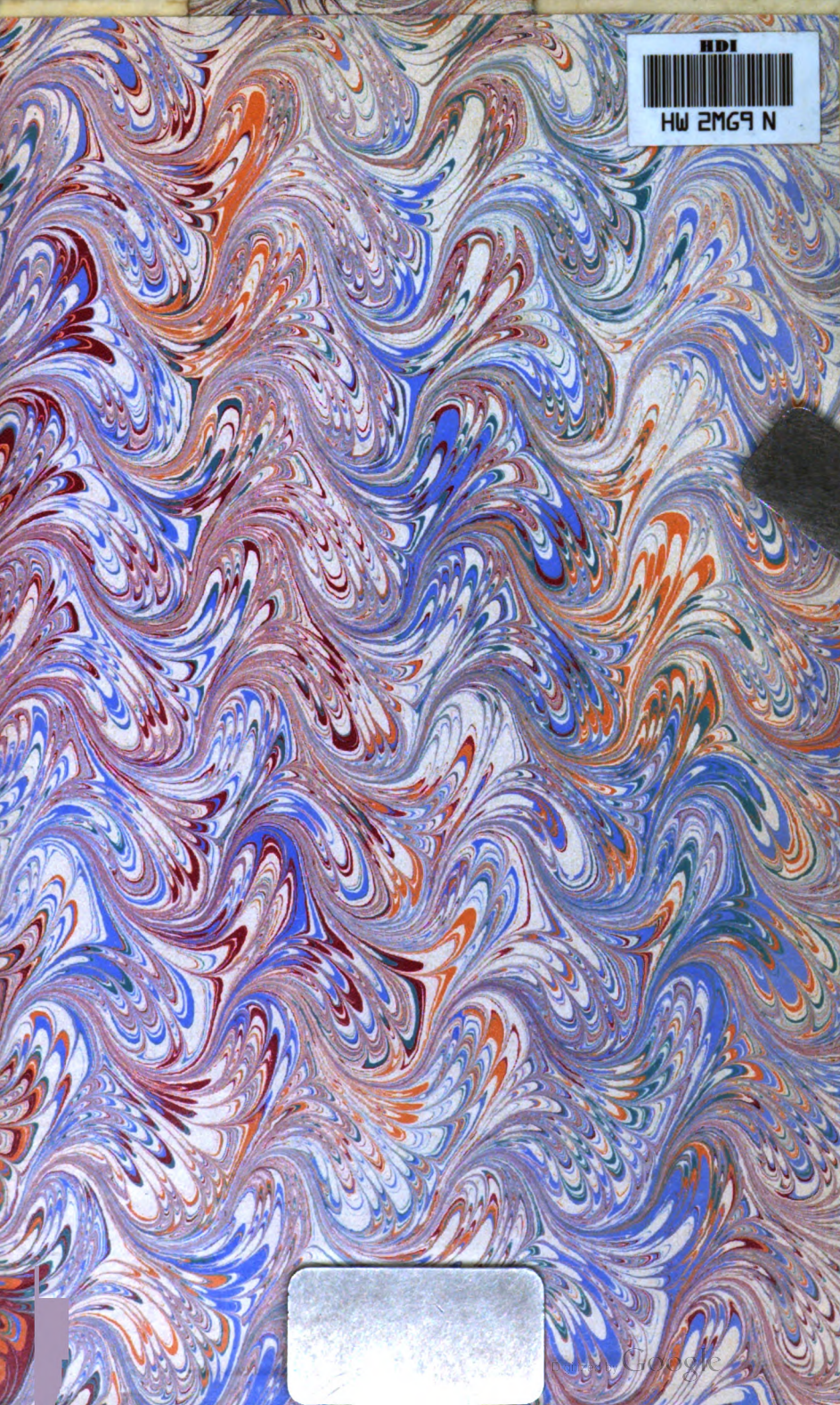
HDI
HW 2MG9 N
Digitized by Google

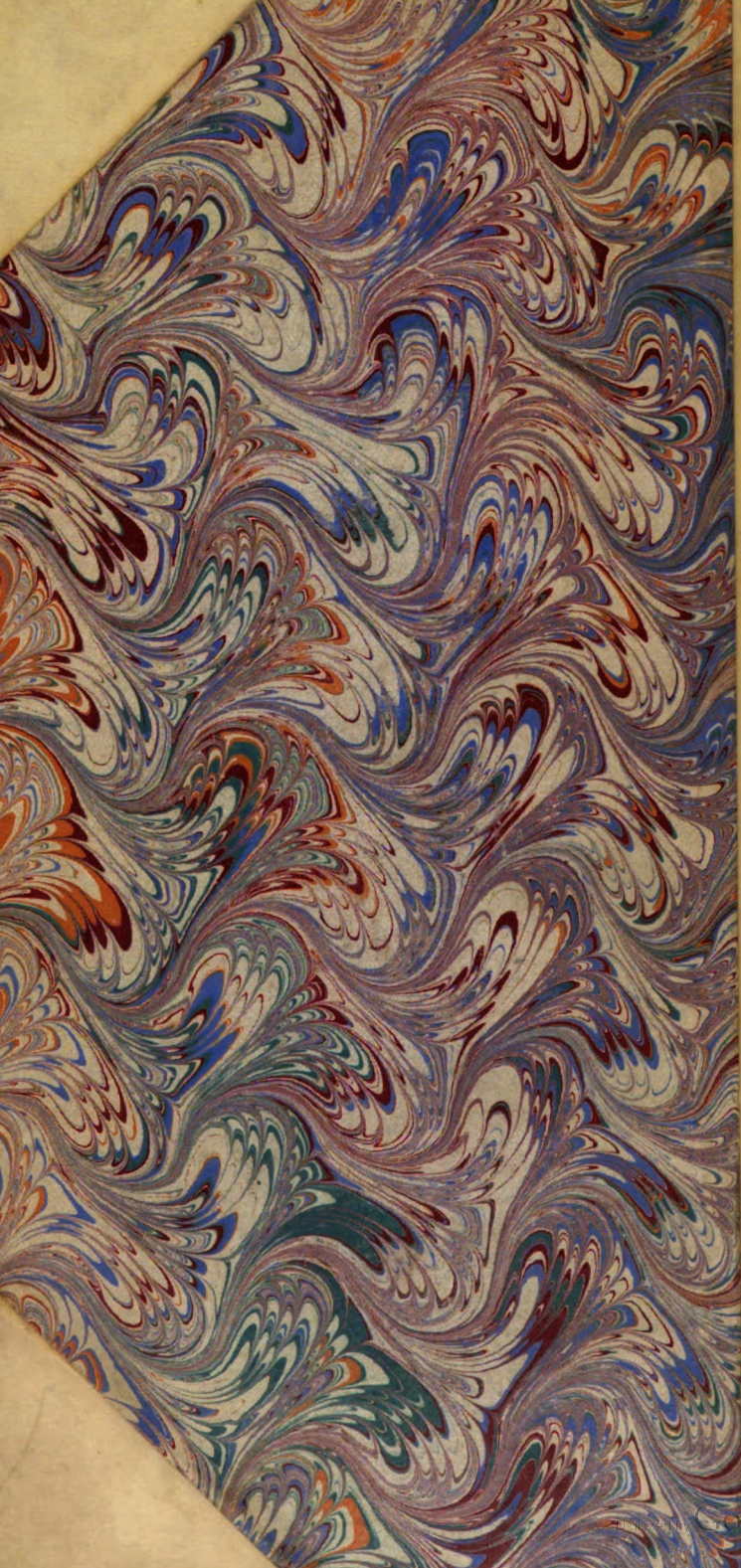
Digitized by Google